

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. TUD. AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV és P. THEWREWK EMIL

KILENCZEDIK ÉVFOLYAM.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1885.

Az „Egyet. Phil. Közlöny“ dolgozótársai

1885-ben.

Ábel Jenő	Kuzsinszky Bálint
Balassa József	Latkóczy Mihály
Barbarics L. R.	Markovics Sándor
Beliczay Jónás	Mayr Aurél
Binder Jenő	T. Mészáros István
Borovszky Samu	Nagy Sándor
Bosán Ede	Némethy Géza
Brassai Sámuel	Patrubány Lukács
Burián János	Pauer Károly
Erdélyi Károly	Petz Gedeon
Ferenczy József	Pecz Vilmos
Fináczy Ernő	Pirchala Imre
Fröhlich Róbert	Pozder Károly
Gajári Lajos	Radó Antal
Geréb József	Reményi Ede ifj.
Heinrich Gusztáv	Rosenstein Mór
Hellebrant Árpád	Rudnyay Kálmán
Hunfalvy Pál	Schreiner Márton
Kardos Albert	Schuchardt Hugó
Kerekes Ernő	Szinnyei József
Kecskeméti Lipót	P. Thewrewk Emil
Kiss Ignác	Thúry József
Kont Ignác	Vargha Gyula
Kunos Ignác	Wlislocki Henrik

Az „Egyetemes Philológiai Közlöny“ a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

TARTALOM.

I. Értekezések.

	Lap
Balassa József, Magyar szavak felsőmagyarországi német nyelv-járásokban	387
Barbarics, L. R., Ujabb költői nyelvünk történetéből	389
Beliczay Jónás, Az ifj. Pliniusra vonatkozó felíratok	344
Binder Jenő, Katalin-legenda 2508—13	218
Borovszky Samu, Martyrologiumok és a vita S. Severini	455
Brassai Sámuel, Én is hozzá szólok	353
Bréal M., Etymologiák	643, 695
Burián János, Graecismusok Horatiusban	433
Erdélyi Károly, A leíró költészetről	244, 683
Fröhlich Róbert, Ptolemaeosnak hazánkra vonatkozó térképei 14, 146	146
Gajári Lajos, Mondák a rhythmus keletkezéséről	217
Geréb József, Restauratiók a berlini olympiai muzeumban	675
Heinrich Gusztáv, A merzeburgi ráolvasások	371
— — A középkori hajnali dal	393
— — A wessobrunni imádság	479
— — Schiller hazánkban	648
Hunfalvy Pál, Teljes és nem teljes szótövek a magyarban	1
— — Görög tanítás és görög olvasókönyvek	408
Kardos Albert, Szilágyi s Hajmási mondája a magyar költészetben	585
Kiss Ignác, Kempis T. magyar fordítói	233, 375
Mayr Aurél, A pidgin-english nevű kevert nyelv	108
T. Mészáros István, Avultság a magyar nyelvben	38, 135
Nagy Sándor, Adalékok XVI—XVII. sz. elbeszélő költészetünkhöz	25
I. Nagyfalvi György, Chain és Abel históriája	33
II. Balázs Deák, Sodomo és Gomora	155
III. Szt. Gratianus, Historia Divi Stephani	162
— — De Joanne Baptista... ..	167
IV. Varsóczy Istv., Körösztlő Szt.-János... ..	172
— — Bessenyei, Tarimenes utazása	655
Némethy Géza, A ψυχῆ szó értelme Homérosnál... ..	516
— — Muretus emlékezete	665

	Lap
Patrubány L. Boncsok	183
— — Még egy pár szó a boncsokról	512
Pauer Károly, Bajza J. mint kritikus	481
Pecz Gedeon, Grimm J. emlékezete	218
— — Shakespeare és Ayrer	313
Radó Antal, Petrarca Africája	89
Rosenstein Mór, Maimuni és az iszlam	617
Schuchardt Hugó, Ariosto Székelyországban	720
Thúry József, A török szókincs apologiája	186, 265

II. Hazai irodalom.

Barbarics L. R., A debreczeni grammatica, <i>Kunos Ign.</i>	87
Dávid István, Latin olvasókönyv, <i>Pozder K.</i>	564
Hórváth Zs., Xenophon Chrestomathiája, <i>Hunfalvy P.</i>	408
— — Platon, Apologia s Kriton <i>U. a.</i>	416
Jancsó B., Kölcsey F., <i>Ferenczy József</i>	547
Kárffy E., Specimina inscript. metr., <i>Kuzsinszky B.</i>	557
Kaufman D., Az érzékek, <i>Schreiner M.</i>	304
Koltai V., Czuczor G. élete, <i>Kardos Albert</i>	657
Komjáthy B. Sz. Pál levelei, ed. Szilády Á., <i>Kardos A.</i>	60
Kont Ignác, Seneca trágédiái, <i>Pozder Károly</i>	282
Krausz J., Tanulmányok, <i>Némethy Géza</i>	52
T. Mészáros F., A nép nyelvének ügye, <i>Balassa J.</i>	544
Plautus vigjátékai, ford. Csiky G., <i>Pirchala Imre</i>	536
Schultz-Dávid, Kisebb latin nyelvtan, <i>Pozder Károly</i>	62
Szabó K., Régi magyar könyvtár II. <i>Hellebrant Árpád</i>	560
Szamosi J., Latin olvasókönyv K. O. T.	555
Szántó Zsigmond, Bajza József, <i>Pauer Károly</i>	200
Szinnyei József, Repertorium, II.	215
— — ifj., Rendszeres magyar nyelvtan, <i>Markovics S.</i>	425
Telegdi M. kátéja, ed. Szilády Á., <i>Kardos Albert</i>	420
Theisz Gy. Francia nyelvtan, <i>Hunfalvy Pál</i>	699
Tóth S., Irodalomtörténet s Olvasókönyv O. Köz. T.	705
Travnicsek H., Pindaros ethikája, <i>Finiczky E.</i>	427
Veress Ignác, Homéros Iliása, <i>Hunfalvy P.</i>	412

III. Külföldi irodalom.

Boekh Aug., Kleine Schriften, <i>Pecz V.</i>	710
Brugmann K. Heutiger Stand der Sprachwissenschaft, <i>Balassa J.</i>	578
Chronicon Parium ed. J. Flach, <i>Pecz V.</i>	712
Curtius-Kaupert, Karten von Attika, <i>Fröhlich R.</i>	574
Curtius G., Kritik der neuesten Sprachforschung <i>Balassa J.</i>	578
Fellmann M., De ὄσι, ὄστει, <i>Pecz V.</i>	80
Gitlbauer M., Philolog. Streifzüge, <i>Latkóczy M.</i>	570

	Lap
Goebel J., Tragische Schuld u. Sühne, <i>Pecz V.</i>	711
Linnig Fr., Deutsche Mythen-Märchen, <i>Petz G.</i>	67
Männs R., Die Präpositionen bei Sophokles, <i>Pecz V.</i>	80
Masing F., Lautgesetz und Analogie, <i>U. a.</i>	83
Maunoury A. F., Prosodie grecque, <i>U. a.</i>	713
Miklosich F., Die slaw. Elemente im Magyarischen, <i>Balassa J.</i> ...	288
— — Die slaw. Elemente im Magyarischen, <i>Thüry József.</i>	295
Schöll Adolf, Gesammelte Aufsätze, <i>Latkóczy M.</i>	206
Sonnenfels J., Briefe über d. wiener Schaubühne, <i>Petz Gedeon</i> ...	202
Viotor W., Elemente der Phonetik, <i>Balassa József</i>	75
Weilen E., Das Vorspiel zur «Widerspenstigen», <i>Heinrich G.</i> ...	714
Winkler H., Uralaltaische Völker und Sprachen, <i>Szinyei József</i> ...	571
Ysengrimus ed. Voigt, <i>Erdélyi Károly.</i>	72

IV. Fordítások.

Anthol. Pal. V., 237., <i>P. Thewrewk E.</i>	352
Dietmar v. Aist, Hajnali dal, <i>Kardos Albert</i>	397
Erdélyi cigány népdalok, <i>Wlislöcki Henriktől.</i>	13
Guiraut de Bornelh, Hajnali dal, <i>Bosán Ede.</i>	395
Heinrich v. Morungen, Hajnali dal, <i>Rudnyay Kálmán</i>	397
Imánuel Ha-Rómi, <i>Kecskeméti Lípót,</i>	478. 533
Irida Ha-Lévi, Lakodalmi ének, <i>Kecskeméti Lípót</i>	454
— — A kedves, <i>U. a.</i>	515
Lucretius, I. 271—94, A szélvész, <i>Radó Antal</i>	107
Marcgráve v. Hohenburg, Hajnali dal, <i>Bosán Ede</i>	401
Martialis II. 41, <i>Ifj. Reményi Ede.</i>	45
— — VII. 71, <i>U. a.</i>	51
— — VI. 63, <i>U. a.</i>	66
— — XII. 12, <i>U. a.</i>	183
— — VII. 3 és IX. 83. <i>U. a.</i>	185
— — XI. 92, <i>U. a.</i>	199
— — II. 11, <i>U. a.</i>	214
— — VI. 82 és VI. 93. <i>U. a.</i>	243
— — VII. 64. <i>U. a.</i>	343
— — III. 44. és II. 58. <i>U. a.</i>	694
— — XII. 42. <i>U. a.</i>	709
Meleagros, 75. b. <i>P. Thewrewk E.</i>	303
— — 53. <i>U. a.</i>	403
— — 91. és 95. <i>U. a.</i>	407
Merzeburgi ráolvasások, <i>Heinrich G.</i>	371
Német népdal, <i>Kerekes Ernő</i>	403
Ovidius Her. VII. Didó Aeneásnak, <i>Latkóczy M.</i>	46
Petőfi ó-izlandi nyelven, <i>Wlislöcki H.</i>	647
Schiller Fr., Ceres Panasza, <i>Vargha Gyula</i>	404

	Lap
Spervogel, Mesék, <i>Bosán Ede</i>	569
Theokritos, XI: Kyklops, <i>ifj. Reményi Ede</i>	534
— VI: Pásztor-énekesek. <i>U. a.</i>	662
Walther v. d. Vogelweide, Hajnali dal, <i>Rudnyay K.</i>	399
Wessobrunni imádság, <i>Heinrich Gusztáv</i>	479
Wolfram v. Eschenbach, Hajnali dal, <i>Bosán Ede</i>	399

V. Philologiai társaság.

A társaság ülései :

1884. november 5.	87
1885. márczius 4.	431
1885. május 4.	583
1885. szeptember	719
1885. október	—
A társaság közgyűlése 1884-ben	221
P. Thewrewk E., Megnyitó beszéd	—
Ábel Jenő, Titkári jelentés	227
Jegyzőkönyv a választmányi ülésről	229
Jegyzőkönyv a közgyűlésről	230
A philologiai társaság tagjainak névjegyzéke	729
Könyvészet, <i>Hellebrant Árpádtól</i> ... 88, 231, 312, 442, 583, 663, 721	721
Philologiai programmértekezések <i>U. a.</i>	213

VI. Nyílt tér.

Dr. Koltai Virgil és Dr. Kardos Albert ellenbírálatai	723
---	-----

TELJES ÉS NEM-TELJES SZÓTÖVEK A MAGYARBAN.

Tisztelt Szerkesztőség!

Néhány felszólalásomnak helyet kérek az *Egyetemes Philologiai Közlönyben*. Mert (a mint a finn dal mondja, «mieleni minun tekevi lähteäni sanelemahan») «elmém szólanom késztet.» Lehet, hogy hiába szólalok fel, de hát «elmém szólanom késztet.»

Első felszólalásomat a nevezett Közlönynek (1884-iki évfolyam 885. lapján) emez állítása költi fel: «A teljes és nem-teljes szótövek elmélete tudományos szempontból egészen helyes lehet, s az én meggyőződésem szerint helyes is, *de a középiskolának alsó osztályaiban nem czélszerű tanítani.*» Ebből nyilván az foly, hogy helyes lévén a teljes és nem-teljes szótövek elmélete, *azt a középiskolának felsőbb osztályaiban nemcsak czélszerű, de szükséges is tanítani.*

Első felszólalásom tehát a *teljes és nem-teljes szótövek elméletét* illeti.

A «Nyelvtudomány és nyelvtanítás» című munkácskámban így nyilatkozám: «Régi és mai nézetem az, hogy a magyar szók töve csak *egy*, akár rövid a, e, akár v, j (h) végzetű, melyek — v, j, h — a hosszú ó, ö, ú, ü, í véghangzókba olvadtak, akár egyéb mássalhangzókon végződik. Továbbá, régi és mai nézetem az, hogy a magyar képezett és ragozott szókban *segédhangzók* fordulnak elő, melyek a szóknek se tövéhez, se képzőihez vagy ragjaihoz nem tartoznak, *melyek tehát se a tök, se a képzők vagy ragok jelentős állományának nem részei, mert egyedül a kiejtést könnyebbítik, s azért segédhangzók.*» Dr. Szinnyei József nevezett könyvecskémet ismertetvén az idézett Közlönyben, nem akar ugyan bíróképen fellépni köztem és Budenz között, de annyit mégis kimond, hogy «véleménye szerint a régi magyar nyelvnek és a rokon nyelveknek tanulmányozása Budenz elméletét, mely szerint az ugor nyelvek-

ben (s így a magyarban is) a szavaknak többféle, t. i. teljesebb és kevésbé teljes tö-alakjuk is lehet, teljes bizonyyságra emeli.»

Az én öreg szemem már gyengülni akar, de pápaszemnek még sem vehetem hasznát; talán e miatt nem látom azt, a mit Budenz lát és tanít. Felszólítom tehát dr. Szinnyei Józsefet, legyen szíves segítségemre jönni a soktövűség felkeresésében: ő jóval jóval fiatalabb, azért élesebb szemű is nálamnál; azonkívül meg is van győződve a Budenz tanítása helyességéről, minélfogva bizton reménylhetem, hogy sikerül szíves segítségével megtalálnom, a mit magamra hagyva mind eddig nem bírtam megtalálni.

Egyet azonban eleve meg kell állapítanunk, — hogy csupán a magyar ó és új nyelvben fogunk keresgélni, mert én *csak a magyar grammatikai tudományról és csak a magyar nyelv tanításáról* szóltam ismertetett könyvemben; itt is csak a magyar nyelvet vetem keresgélésünk alá.

Tehát békét hagyjunk mind az ugor alapnyelvnek, melyet *nem ismerünk*, mind a rokon nyelveknek, melyeket *tanulmányozhatunk*. Hisz világosan mondám: «régi és mai nézetem az, hogy a *magyar szók töve* csak egy.» Abban is könnyen megegyezhetünk, hogy legelőbb az új magyar nyelvben keresgéljünk, mert azt jobban ismerjük, mint az ó magyar nyelvet: tanácsosabb is, világosságot a homályosra deríteni, mintsem a homályost világosra borítani.

Dr. Szinnyei József a megnevezett Közlöny 883. lapján hat magyar szón akarja a soktövűséget megmutatni, úgymint három igezőn: *száll, fejt, hűt* és három névszón: *ház, hely, völgy*. Vegyük tehát előbb az igezőket vizsgálat alá.

Az igezők.

A magyar igezők két nagy osztályt tesznek, *azt*, melyik praesens-töve idegen hangot nem mutat — s ez a legszamosabb, mint: *száll, fejt, hűt, tud, lát, roml-ik, boml-ik, oml-ik, ront, bont, ont; marad, maraszt; lop, dob; gyúl, gyújt; terem, teremt, stb.*

azt, melyik praesens-töve idegen hangot mutat, mint: *eszik, iszik, veszen, viszen, hiszen, teszen, leszen; alszik, fekszik, metsz, vagyon, megyen stb., stb.* Ez az osztály kevésbé számos az előbbinél. ¹⁾

¹⁾ Budenz J. «Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Első Füzet: Igeképzés» (Budapest 1884.) 33. lapján ezen osztálybeli igeiket úgy fogja

1. Dr. Szinnyei József a három első igeszóval így mutatja fel a soktövűséget:

száll	szálla-nak	szálló-k	szállu-nk
fejt	fejte-nek	fejté-k	fejtü-nk
hüt	hüte-nek	hütö-k	hütü-uk.

ime, nem-teljes tök: száll fejt hüt; teljes tök: szálla szálló szállu, fejte fejté fejtü, hüte hütö hütü.

Érezünk-e a *száll, fejt, hüt* tökön valami hiányosságot? érezük-e valaminek híját, a minél fogva nem világos a három tőnek jelentése? Én nem érzek rajtok semmi hiányosságot; nem érzem semminek híját, ha kiejtem a három szótöt. Vajjon dr. Szinnyei József érez-e rajtok hiányosságot, vagy érzi-e valaminek híját, ha kiejti azokat? Úgy-e, nem!

Viszontag, ha kiejtjük — a mint ki is ejtethetjük —: *szállnak, fejtnek, hütnek*, érezzük-e a jelentésnek valami híját? Nem én, s bizonyára dr. Szinnyei József sem. De könnyebb a kiejtés, ha így ejtjük: *szállanak, fejtenek, hütenek*. Tehát ezekben az *a* és *e* hangok, lehetetlen, hogy tö-hangok, vagyis jelentős részei volnának a nevezett szó-tőknek. Azok merő és pusztá *segédhangok*.

Száll-k, fejt-k, hüt-k-et nem ejtjük ki *o ö é* hangok nélkül: ámde *szállsz, fejtsz, hűtsz*-öt könnyen kiejtjük, sőt a *száll-a-sz* ejtést eltűrvén, talán meg is szeretvén, a *fejtösz, hütösz* kiejtést vagy írást csak a versnek engednők meg, a közbeszédben affectationak tartanók, de hibásnak azért nem mondhatnók. Ennélfogva *szállók, fejték, hütök* szókban az *o ö é* szükségesek a kiejtés könnyébbítésére:

fel, hogy a praesensbeli *sz* frequentativ jelentésű. Ezen felfogással ellenkezik a nyelvtudat. *Mit viszel?* Na kérdjük, mindenkor egyes, nem gyakori, frequentativ, cselekvést értünk. Más jelentésű ez: búzát *visznek* Szolnokba, más emez: búzát *hordanak* Szolnokba. S hogy igazán nem frequentativ értelmű az a praesens-tő, mutatják az *eszeget, iszogat, eddegél, iddogál* alakok is. *Eszem, iszom* nem frequentativ, de *eszegetek, iszogatok* stb. az. A praesens jelentése magában is tartósságot jelent ugyan, s ez rokon a frequentativséggel; de a magyar nyelv külön képzővel fejezi ki a frequentativséget.

Azonképen nem tartom helyesnek azt a felfogást is (ugyanott a 17. lapon), mely az osztják praesensbeli *l* vagy *d*-ben «csak frequentativ képzőt ismer föl». Abban a nyelvben valamennyi praesens *l* vagy *d*-vel jár. Budenz felfogása szerint tehát az osztják ember nem mondhatná: *iszom egyet*, neki akarva nem akarva *iszogatni*, vagy *iddogálni* kellene. Pedig az osztjákban is *jañsl-em* iszom (egyet), s *jañsilil-em* iddogálok.

ellenben a *szállsz, fejtész, hűtsz* szók kiejtésében nem szükségesek az *a* *ö* hangok, de nem is vétkesek. Mindeddig tehát való és teljes szótöknek mutatkoznak a *száll, fejt, hüt*, melyek közé meg az illető ragok közé a kiejtésnél fogva vagy jut, vagy nem jut más hangzó is, mint *segédhangzó*. A *szállunk, fejtünk, hűtünk* megfejtését későbbre halasztjuk.

A *száll, fejt, hüt* tők teljes volta világosan a következőkből is kitetszik. A többes szám harmadik személyragja *nak, nek*. Ámde a többes számbeli jelelő vagy exponens csak *k*, mit akar az *n*? Ez a harmadik személynek jelelője, tehát a singuláris harmadik személyében is megvárható, melyet az igezők második osztálya meg is tart, p. o. vagy-*o-n*, többesben vagy-*nak*. A *van* tulajdonképen a vagy-*o-n*-nak összehúzódása, így: *vagyn, vann*, mely a többes *van-nak*-ban elő is tűnik. ¹⁾ Más példák: *hiszen hisznek, teszen tesznek, veszen vesznek, viszen visznek, megyen mennek* (mint *vagyon van-nak*) stb.

Ezt a harmadik személyi jelelőt az igezők első felette számos osztálya elejti. Mit tanulunk ebből? Azt, hogy a nyelv az egész osztályt (*száll, fejt, hüt, tud, lát, lop, dob, marad, maraszt terem, teremt, gyúl, gyújt, roml-, boml-, oml-; ront, bont, oszt, stb. stb.*) olyan szónak veszi, melyeknek más idomú tőjük nincsen. Mert ha volna, p. o. szálló, vagy szállu, hütő, vagy hüté, stb. stb., teljes tő is, a nyelv bizonyosan ehhez ragasztaná a harmadik személyi *n* jelelőt, így: szálló-*n*, vagy szálla-*n*, hütő-*n*, vagy hüté-*n*, a melyek szabályos többesei *szállonak, vagy szállanak, hütőnek, vagy hütének*, stb. De mert nem teszi azt, maga bizonyítja, hogy a *száll, hüt* stb. stb. tő mellett más teljesebb tő nincsen keze ügyében. Az igezők nagyon számos első osztályának többeli végmássalhangzója elrúgta a harmadik személybeli *n* ragot, mely alkalmassint a nyelvnek előttünk ismeretlen régibb korában meg is volt, így: száll-*n* hüt-*n* fejt-*n*, mert ma is megvan a többes számban: szállnak, hütnek, fejtnek, tudnak, látnak, lopnak, stb. stb.

2. A *præteritum* képzője *a e*, így: száll-*a*, fejt-*e*, hüt-*e*, — tud-*a*, lát-*a*, lop-*a*, dob-*a*, term-*e*, teremt-*e* stb. stb. Az analogia oly erejű, hogy ott is érvényesíti magát, a hol egyébiránt helye nem volna. Láttuk, hogy az igezők első osztálya a *præsens*-töben elrúgja az egyes számnak harmadik személyi *n* ragot. Ott ennek

¹⁾ Feltetsző a finn *on* = *van, olce* helyett.

okát is a végmássalhangzóban sejtjük, mely az *n*-et elrúgja; tud-*n*, kér-*n* helyett, melyet a tud-*nak*, kér-*nek* alak szükségképen fölteszen, csak tud, kér van meg. De a praeteritum képzője a *e* eltávolítja azt az okot, mert avval a zárt szótag (tud, kér, száll, fejt, hűt, bolyong, marczangol, handabandáz, stb. stb.) nyilttá válik, így: tuda, kére, szálla, fejte, hűte, bolyonga, marczangola, handabandáza, stb. stb., ehhez pedig legkönnyebben hozzáragadna az *n* személyi rag, melyet a tudának, kérenek, szállának, fejtének, hűtének, bolyongának, marczangolának, handabandázának stb. alak szükségképen felteszen. De a praesens példája hatott és hat a praeteritumra is.

Vannak külföldi nyelvtudósok, mint Steinthal, a kik ezt a tüneményt: az egyes számbeli harmadik személyi ragnak elmaradását, annak tulajdonítják, hogy a magyar igező általában *nominalis természetű*, — mi a magyar nyelvnek alábbvalóságát is bizonyítaná más nyelvek, jelesen, az árja nyelvek irányában; — a nomen pedig harmadik személybeli mindig, azért nem kell arra külön kifejező. Úgyde a másik igeosztály, mely a közfelfogás szerint a *rendhagyó igéket* foglalja magában, mint láttuk, a praesensben kiteszi a szóban levő személyi ragot, s most nézzük, mint teszi ki a praeteritumban is. Leszen, hiszen, teszen, veszen, viszen szók töve épen a praeteritumban áll elő tisztán, így: *lev, hiv, tev, rev, viv*. Ezen tőkhöz hozzá járulván a praeteritumi képző *e*, lesznek: leve, hive, teve, veve, vive. De a pusztá tő így is hangzik lö, hü, tö, vö, vü, a *v* összeolvadván az előző magánhangzóval. Ezekhez hozzájárul a praeteritumi képző *e* (löe, hüe, töe, vöe, vüe) s lesznek: lö, hú, tö, vö, ví, melyek fölveszik a harmadik személybeli *n* ragot, így: *lön, hün, tön, vön, vün* (vín is); melyek többesei természet szerint: *lönek, hünek, tőnek, vőnek, vünek* (*vünek*). Ezen osztálynak *ikesei*, mint eszik évék, iszik ivék, fekszik fekvék, alszik vagy aluszik alvék stb., természetesen nem mutathatják az *n* személyi ragot az egyes számban, hanem csak a többesben: evének, ivának, fekvének, alvának, stb. Hogy az analogia itt is hatós, mutatják a *leve, hive, teve, veve, vive* nagyon szokásos alakok. Másfelől a magyar igezők eme másik osztálya megczáfolja a Steinthal-féle nézetet. Általában mondhatni, hogy valamint a görög nyelvben a *pu* verbumok a nyelvnek régibb korát tüntetik elő, úgy a magyar igezők másik osztálya is nagy régiség mellett tanúskodik.

3. A perfectum képzője *t* (tt); tehát lesznek: *szállott, fejtett,*

hűtött. Vajjon, dr. Szinnyei J. barátom, ezekben kapjuk-e meg a teljes szótöt: szálló, fejté, hűtő? A kettős *ll* mellett is ejtjük: *szállt, állt*, az értelemnek homályosítása nélkül; annál könnyebben ejtjük így az egyes *l* szókat, mint *vizsgált, álldogált, szaladgált*, stb. Tehát már ezek is világosan bizonyítják, hogy az *o ö é* hangzó a perfectumi *t* képző előtt csak *segédhangzó*. Lehet *szállt, álldogált* stb. kiejteni, de nem lehet *fejt-t, hűt-t* úgy kiejteni, hogy érezhetővé váljék a perfectumi *t* képző. Így a *tud-t* sem éreztetethné meg a perfectumot: de a *tudtam, tudtál* megéreztetetheti.

Egy szóval, t. Szinnyei barátom, ha őszintén megvalljuk, a mit a perfectumi alak megsűg, kénytelenek vagyunk *felszóval* kimondani, hogy a perfectum is segédhangzókat mutat, valahányszor a kiejtés parancsolja.

Egyébiránt a *perfectum* igazán nominális természetű, de nem csak a magyarban, hanem más nyelvben is. A «tanult ember» németben is «ein gelehrter Mann», latinban is «homo doctus.» Azok, kik a *tanúla* és *tanult* alakok közt nem birják felismerni a nagy különbséget, valóban nem méltók arra a címre, a melyet a magyar tudományos Egyetem osztogat. Visszapillantván még e perfectumra, s látván, hogy a *tudtanak*-féle alakok is megvoltak a *tudtak*-félék mellett: azokat vagy csak az analogia hatásának kell tulajdonítani, vagy föltenni, hogy valamikor a perfectum is eltúrte az *n* személyi ragot a *t* képző után.

Mielőtt tovább haladunk, nézzük meg közelebről ezt a sokszor elő-előkerülő *nak nek* pluralisi ragot. Kérdem tehát dr. Szinnyei barátomat, minek veszi annak *a, e*-jét? Én, a mint látja, az *n-t* a harmadik személy jelelőjének, a *k-t* pedig a többes szám jelelőjének veszem; minélfogva itt is az *a e* csak *segédhangzók*. Azt hiszem, az előadottakból indulván, s ítéletét azokból meritvén, Szinnyei barátom sem mondhatja másnak az *n-t* és *k-t*, mint én: következésképen az *a-t, e-t* is csak *segédhangzóknak* ismerheti el.

4. Az imperativus és conjunctivus képzője *j*; talán ez ugratja ki a bokorból a teljes igetöt, a melyet eddig hiába kerestünk. Én tehát erősen megzörgetem a bokrot, Szinnyei barátom pedig lesse meg jól, hogy mi ugrik ki belőle.

Száll, fejt, hűt, —

szállj, fejts, hűts. No mit fogott meg, barátom? *Szállj, fejts, hűts, szálljon, fejtsén, hűtsön!* Bizony nem azt kapjuk meg, a mit keresünk. Azt kell ugyan feltenni, hogy ha van teljesebb tő, az

majd az imperativus és conjunctivus képzője előtt mutatkozik, kivált ilyenféle szókban, milyenek a *tanít, teremt, bont, ront*, stb. S mit látunk? A *j* képző oly szorosán símul az igetőhöz, melyet *nem-teljesnek* akarnak kiadni, hogy még maga is elváltozik, szinte elenyeszik. Ha ugyanis *taníta-ni, teremte-ni, bonta-ni, ronta-ni* stb. teljes tők volnának, a *j* nagyon könnyen ragadna ezekhez, p. o. így: *taníta-j, tanítaj-on*; ámde az semmit sem gondol Budenz kitalálta elméletével, a mely pedig az életet megmentené, lehetővé *taníta-j, teremte-j, bonta-j*, a helyett, hogy a *taníts, teremts, bonts*, stb. alakokba vész. A *hiv, lev, tev, vev, riv*-féle tőkbe nem vész ugyan bele, de oly szorosán egyesül velök, így: *higy, légy, tégy, végy, vigy*, hogy a *hive, leve, teve, veve, vive* Budenz-féle teljes tőnek hirtelen hamva sem marad. Igazán, ha valami, az imperativus és conjunctivus képződése czáfolja meg a teljes tők elméletét. Már a *szállj, tudj, lopj, dobj*, stb. tagadják, hogy más tő is lehetséges volna, minő a *száll* vagy *szálló* vagy *szálló*: a *láss, juss* (lát, fut) *fejts, hűts* (fejt, hűt) stb. stb. még erősítik a tagadást.

5. A *ni* képző ugyan azt vallja, hogy t. i. a *száll, fejt, hűt*-féle tőkön kívül más teljesebb tövöt a magyar nyelv nem ismer. Mondhatjuk: *szállni, fejteni, hűteni*, de segédhangzóval könnyebb kiejtésűek: *szállani, fejteni, hűteni*. Tudjuk, hogy e két utolsó ige a *fejl hül*-től származik, melyek *ni*-vel így hangzanak *fejl-e-ni, hül-ni*. Tehát mihelyt a kiejtés könnyebbsége segédhangzót kíván, egyszerűen ott terem, mint a *fejteni, hűteni, fűteni*; *mondani, romlani, rontani*; *teremteni* stb. stb. szókban. Segédhangzó nélkül járul a *ni* az igetőhöz ezekben: *teremni, tudni, írni, lopni, dobni, kúszni, mászni*, stb. stb.

A *j* képző a tőnek gyenge mássalhangzóját magához hasonítja, mert a *higy, légy, végy, tégy, vigy* ebből lettek: *hivj, lévj, vévj, tévj, vívj*; a gutturalis *j* a gyenge labialist magához hasonítván, lett *higj, légj* stb., miket azonban így írunk: *higy, légy* stb.

Az *n* képző is magához hasonítja a tőnek gyenge mássalhangzóját, azért vannak ezek: *hinni, lenni, tenni, venni, vinni*; még az *eskünni, fekönni, alunni, haragunni* félek is. De a hol hasonulás mutatkozik, ott önhangzóra végződő teljesebb igetőről szó nem lehet.

6. A személyi ragokon és módképzőkön kívül igen gazdag a magyar nyelv olyan képzőkkel, melyek igékből igét képeznek, s a melyeket nem is kell mind előszámlálni. P. o. *hat*-tal lesznek új

igék: *száll-hat, fejthet, hűthet, láthat, tudhat, írhat, bonthat, teremthet* stb. stb.

gat-tal lesznek új igék *száll-o-gat, fejteget, hűtöget, látogat, irogat, bontogat, rontogat* stb. stb.

d-vel lesznek új igék: *kend, mosd*, melyeknek *gat*-os képzettjei *keneget, mosogat*. E kis mutatóványból is tanuljuk, hogy eme képzők is hol segédhangzó nélkül, hol segédhangzóval járulnak az egy alakú igezőhöz.

7. A *szállunk, fejtünk, hűtünk* megfejtését későbbre halasztván, lássuk hát itt. Valamennyi segédhangzó az összes magyar nyelvbéli vastaghangzójú igezőkban *a o*, a vékonyhangzójukban *e, ö* vagy *é*. Más segédhangzójok nincs. Eddig azt látván és tapasztalván, hogy az igezőknek csak *egy* alakjuk van, most ezt a tapasztalást is kimondjuk, hogy az *egyalakú* igező kivétel nélkül mássalhangzóval végződik, legyen bár az kemény (p t g) vagy lágy (b d g), néma (p t k, b d g, h s sz, z zs, l) vagy félhangzó (j v). Tehát *önhangzóval végződő igező nincs a magyar nyelvben*.

Ezeket mint eltagadhatlan bizonyosokat előre bocsátván, kérdezzük: hol veszi magát az *u, ü* a *szállunk, fejtünk, hűtünk* stb. szókban? Segédhangzó nem lehet; mert *a, o, e, ö, é*-n kívül az igeőkben más segédhangzót nem ismer a nyelv.¹⁾ A szótökhöz sem tartozhatnak az *u, ü*, mert *u-ü*-re végződő igező nincs a magyar nyelvben. Az az *u, ü* tehát nem lehet más, mint a többes szám első személyének jelelője, vagyis, az a raghoz tartozik, mely az eredeti *muk*-ból vált *onk*-ká és *unk*-ká.

8. Az új magyar nyelv, ezt Erdösi koráig terjesztvén ki visszafelé, nem mutat különbséget az igeők között, azaz, nem mutat hol *teljes*, hol *nem-teljes* tö-alakokat, mint Budenz állítja. De dr. Szinnyei József azt mondja, hogy *a régi magyar nyelv tanulmányozása bizonyossá teszi a Budenz állítását*. Kénytelenek vagyunk tehát a régi magyar nyelvet is vallatni Szinnyei barátom közreműködésével. A régi magyar nyelvnek azomban csak két tanúját vegyük elő: a Temetési beszédet, és a legrégebb bibliafordítást, vagy az úgynevezett Münchener és Bécsi Codexeket. Az előbbit azért, mert legrégebb nyelvemlékünk, az utóbbit meg azért, mert legbizonyosabb, legbeszédesebb tanú a XV. század első feléből és közepéből.

¹⁾ Nem hiszem, hogy akadjon valaki, a ki a *kérd-i-tek, tud-já-tok*-féle alakokat annyira nem ösmerné, hogy bennök segédhangzókat látna.

A *Temetési beszédben* mintegy 50-szer fordulnak elő igealakok; némely igetőnek többféle alakja is mutatkozik. Mindjárt legelől *vogmuc*-ot (vagymuk, vagyunk) találjuk, segédhangzó nélkül. Hasonló alakok a *vimaggomuc* (imadjunk) és *vimaggonoc* (imadjanak); ezekben *o* segédhangzó van, mert conjunctivusi alakok, mint az *oggun* (adjon), *legenec* (legyenek). Az *imádjon*, *adjon*, *legyen* alakokban, azt hiszem, én és Szinnyei barátom, nem láthatunk *teljesebb* töt (imádjó, adjo, legye), hisz azokban *j* imperativus-conjunctivusi képző van, melyhez az *n* személyjelelő nem ragadhat segédhangzó nélkül, így: *imádjn* stb. Az *oggun* tehát = ad-jon: de vajjon *odutta* alakban nem rejlik-e teljesebb tő: *odu*? Bizony nem. Az *ad*, *od* a perfectumi *t* képzővel lenne *adt*, *odt*; de így kiejtve, a perfectumi jelelő nem hallik meg, pedig kell, hogy meghalljuk; csak két tagú szókbán, pl. *halad*-ban ejthetünk *haladt*-ot *haladott* mellett. A *Temetési beszéd* tehát *odut* írt (adot), s megtartja az *u* (o) segédhangzót a tárgyas alakban is, így: *odutta* (adta).

Csak értelmetlenség található teljesebb töt ezekben: *terumtere*, *hadlava*, *feledeve*, *vetere*. Itt világosan ki van téve a praeteritumi képző *a*, *e* (mint az *engede*-ben), a melyhez *va ve* tárgyas rag járúl, így *terumtère*, *hadláva*, *feledéve*, *vetéve*. — Úgy hiszem, a *tilut*-ban sem található senki teljesebb töt a *tilt* mellett, mint például az *írot*-ban sem, mely a bibliafordításban fordul elő, az *írt* (írtani) mellett. Ezek olyan érzékeny kiejtést mutatnak, milyen van a finneknél is, a hol *koleme*-t hallék *kolme* helyett.

A *Temetési beszédben* nem találunk *teljesebb* igetöt a *nem-teljes* mellett; vagyis a *Temetési beszédben* is csak *egy* igetö van mindenütt, a mely mellett segédhangzó mutatkozik, ha azt a követő rag vagy képző megkivánja.

A legrégebb bibliafordításból nem szedhetem ki az igetöket (erre egész könyv kellene), hogy megmutassam, hogy ott sincs *teljesebb* tő a *nem-teljes* mellett. Legalább én nem talállok teljesebb töt: de lehet, hogy még is van, csak én nem veszem észre. Tehát egy-egy tizest igerek annak, a ki nekem a Münchener és Bécsi Codexekből egy-egy teljes töt hoz elő, s dr. Szinnyei József lesz kezesem. Természet szerint, látáskörünk szűk voltához képest a *való*, nem a *képzelt* nyelvet tartjuk szemünk előtt. Lehet, hogy pl. a *lajos*-nak alapszava tulajdonképen ige, s lehet, hogy azért az igéért a *lajos*-nak eredetibb alakját *lapós*-t kell felvenni, mi *lapojos* alakból rövidülhetett; azonképen lehet, hogy a *hamis* szó *hamo*

igegyökből lett, s hogy *hamis* eredetileg *hamós*, ez pedig még *eredetilegebben hamojosból* keletkezett (a mint M. Nyelvőr IX. kötet 101. lapján olvassuk): de ezek τῶν μετὰ τὰ γραμματικῶν lévén, hasznukat nem vehetjük.

A névszók.

Dr. Szinnyei József három névszón négyféle tövet mutat, így:

ház	háza-k	házo-n	házu-nk
hely	helye-k	helyé-n	helyü-nk
völgy	völgye-k	völgyö-n	völgyü-nk.

Ime, *ház, hely, völgy* nem-teljes tők, ellenben *háza helye völgye, hazo helyé völgyö, házu helyü völgyü* teljes tők.

A kik a nyelv-fünek a növését is meghallják, azok csak észrevehetik a magyar nyelvnek szembetünő sajátságát, hogy a rövid magánhangzót a ragok előtt kivétel nélkül (a képzők előtt csak az *i* kivételével, meg a *kor, ként, kép, ság* vagy *ség* igen súlyos képzők kivételével) megnyújtja. S a nyelvnek ezen sajátságát nemcsak az összes élő nyelv, nemcsak a XVIII. és XIX. századnak összes nyomtatott könyvei, de Pesti Gábor es Erdösi János ideje óta valamennyi nyomtatott könyv is mutatja, bizonyítja. Ha *házu* igazán tőfele volna, a nyelv *házák*-ot ejtene és íratna velünk. Alma, elme, fa, féle stb. stb. a ragok előtt így vannak: almát, almák, almának stb. elme, elmét, elnék, elmének stb.. fa, fát, fák, fáuak, féle, felének stb. Szinte *theoria okozta nem-látás*, hogy ne mondjam gyermekes könnyelműség, mellőzheti csak ezt az igen-igen szembetünő sajátságot. Ismétlem, ha *háza* teljes tő volna, mint Budenz, Simonyi, Szinnyei nem csak *állítják*, de meg is akarják bizonyítani: akkor nem *háza-k*, hanem *házák*-ot kellene ejtenünk és írunk. Hiszen tudják, hogy *háza*, ha birtokos ragú szó, e helyett: *házza*, legott így ragozzuk: ő házának, ő házát, ő házáról stb. Az *a* tehát a *házat*, *házak*-ban nem lehet más mint *segédhangzó*.

Ugyan ez áll a *helyek, völgyek* szókról, ezek *e*-je is csak *segédhangzó*. *Helyét, helyében* ejtjük és írjuk, mert *helye* (helyje) birtokos ragú: de *helyék* senki sem ejti, se nem írja.

Ha *háza-t* *háza-k*-ban teljes tő volna: nyilván *házaka-t* a még teljesebb tőt mutatna. Hasonlóképen ha *házon helyén völgyön* teljes tők volnának: a *házokon, helyekén völgyökön* még teljesebb tőket mutatnának. Lehet-e hát másoknak venni az *a o é ö* hangzókat az említett szókban, mint igazán *segédhangzóknak*?

Azt mondják Budenz, Simonyi, Szinnyei, hogy pl. a *halas* szót azért kell így taglalni: *hala-s*, s az utóbbi *a-t* a tőhöz számítani, mert különben ezt az *s* képzőhöz vetnék. Azt ugyan csak hebe-hurgya theoria tenné: ámde egyik helytelenség elkerülésére nem kell más, még nagyobb helytelenségbe esni. — Mondjuk *lábás* (lábás jószág, szarvas marha) és mondjuk *lábos* (főző edény): hát annak teljes tője *lába*, ezé pedig *lábo* volna? Igaz, én nem tudom, miért a segédhangzó egyszer *a*, másszor *o*, nem tudom, miért mondják *házakat*, de *házokat* is: csak azt tudom bizonyosan, hogy az illető *a* *o* nem a tőhöz tartozik.

Azomban van egy-két szó, mint *bék* és *béke*, *kürt* és *kürtő*, *máj* és *mája*, melyek kétféle tövet mutatnak, s mit teszen velök a nyelv? Mind a kettőt ragozza, mert mondjuk és írjuk: *béket* és *békét*, *béknek* és *békének*, *békről* és *békéről*, *békén* és *békén* stb., *kürtöt* és *kürtöt*, *kürtnek* és *kürtönek* stb., *májnak* és *májának*, *májat* és *máját* stb. Ragozhatjuk-e így a Budenz-Simonyi-Szinnyei-féle teljes töveket? mondhatjuk-e: *házo-nak*, *házo-t*, *házo-ról* stb.? Tehát a *házon-nak* *o*-ja csak az *n* rag kedviért van ott? Nincs-e úgy a *házakon* szóban is? vagy *kázako* még teljesebb tő volna a *házak* teljes tő mellett? A napnál is világosabb, hogy az *o* a *házon*, *házokon* szókban, mint a megfelelő *é* *ö* hangzók a helyén, helyekén, völgyön völgyökön szókban, csak *segédhangzók*.

Azt mondja ez a látni-nem-akaró theoria, hogy a *szerelem* szóban az utolsó *e* segédhangzó, a tő *szerelm* lévén, de már a *szerelmet* szóban az utolsó *e* a teljes tövet teszi ki, így: *szerelme*. A felelet reája meg van ugyan már adva; de kezem ügyébe esik a *tő* szó, melyet épen megirtunk. Mondjuk *tő*, de mondjuk *töv* is? Van-e különbség a kettő között? Továbbá, mondjuk *tőt*, *tők* és *tövet*, *tövek*? Van-e különbség e kettő között? Segédhangzónál egyéb-e az *e* hangzó a *tövet*, *tövek* szókban?

Ezen látni-nem-akaró theoria szerint a *szemetök* szó a *szeme* teljes tőt mutatja. De már a Temetési beszédben *zumtuk*-hel-t olvassuk, tehát már akkor elfeledték volt a *szeme* teljes tőt. S ha csakugyan pl. a *hatalma-t*, *hatalma-k* mutatná a teljes tőt, ennek a Temetési beszéd korában még érezhetőbbnek kellett volna lenni mint ma, pedig akkor így írák e szót: *hotolm*.

Ott van ugyan a Temetési beszédben: *uruzagbele* (országbele, országba), s ez az *uru* a Kinnamos οὐρομ (uram)-féle szóval is gyámolítható: mégis mind a két *u* csak segédhangzó; az elsőt ma

nem ejtjük többé (nem mondjuk : or-o-szág), a másikat *a*-nak ejtjük (uram, a Temetési beszédben : uromc).

Simonyi a «Nyelvőr» kilencedik kötetében vagyis 1880-dik évfolyamában (a 103. lapon) az oklevelekből és az Anonymusból sok *u* végű névszót hoz fel (az *o* végűek, mint *hodnogio* hadnagy, nem tartoznak ide, azoknak latinúl declinálható végzetet adának, így : *hodnogio*, *hodnogionis* etc., *joubagio*, *joubagionis*), s velek azt akarja bizonyítani, hogy *a mássalhangzós végű magyar szótök eredetileg magánhangzón végződtek*.

Ez állítással nemcsak az összes élő nyelv ellenkezik, hanem a XVI—XIX. századokbeli irodalmi nyelv is, sőt legeslegnagyobb részben a codexbeli nyelv is, melynek írására nem merek annyira és mindenben építeni, mint a nyomtatott könyvek nyelvére. S a mi szinte fölös — mert túl jár a magyar nyelv határán — azon állítással a legközelebb rokon, vogul és osztják, nyelvek is ellenkeznek, mert azokban is a megfelelő azonos szótök olyanok, mint a magyar nyelvben. Pedig ha rokon nyelvek tényeivel akarok tanuskodni, a vogul és osztják nyelvekhez előbb kell folyamodnom, mintsem a finn nyelvhez.

Az oklevelek íróji és kiadóji, nem tudjuk, kicsodák, magyarúl tudók voltak-e mind, vagy legalább többnyire? Azután nem ismerjük az illető oklevelek korának magyar kiejtését. Én tehát az oklevelek és az Anonymus alapján nem merek szabályt csinálni, mely az összes élő nyelvvel, az összes irodalmi nyelvvel, sőt még a legközelebbi rokon nyelvek megfelelő szavaival is ellenkezik.

Például teszok ide néhány szót:

Ostják-vogul	Magyar	Ostják-vogul	Magyar
at, ät	öt	up	ip és ipa ¹⁾
o'em, ulem	áлом	kat	kéz
amp	eb	hot, hat	ház
kump, hump	hab	hot, hat	hat
kant, hont	had	kut	köz
lont, lunt	lúd	kul, hul	hal
nam, näm, nem	név	ne	nő
šim, sim	szív	meň	meny
jom, jam	jó (jov)	veng	vő
lou, lov, lu	ló (lóu, lu, lov)	šem, sem	szem
kav, kev, keu	kő (kű, köv)	ruv, rú	rěj (melegség)

¹⁾ *ip*-nak és *ipá*-nak.

Budenz, Simonyi, dr. Szinnyei állításuk szerint a magyar teljes tövű szók így volnának: öte, álma, ebe, habo, hada, luda, neve, szive, java, lova, köve, ipá, keze, háza, hato, köze, hala, mennye, szeme, réje. A *nő*, *vő*-re nézve kétséges volna a teljes tő, minthogy mondjuk: *nőt*, *nők* és *vőt*, *vők*. De az oklevelek és az Anonymus szerint almu, hadu, ebü, kezü stb. volnának a teljes tövek. A legközelebb rokon osztják-vogul nyelv nem ösmeri sem az *a*, *o*, *e*, sem az *u*, *ü* végű teljes töveket. — A finn nyelv, mely *okvetetlenül távolabbi rokon, mint a vogul-osztják*, nem lehet útmutatás, mely szerint az ő sajátóságos mintájára reconstrualjuk a magyar szótöket.

Nem hiszem, hogy megdöntöm a teljes szótövek teoriáját: de reménylem, nem akad ember, a ki ezt a középiskolák *felsőbb osztályaiban* merje tanítani, vagy akár a legtudósabb magyar, mondom, *magyar* grammatikába fölvenni.

HUNFALVY PÁL.

Erdélyi cigány népdalok.

I.

Jál e pányi repedishis,
 M'ro piráno hegedishis.
 Jál e pañi pe kishai,
 M'ro piráno cio rái.
 Foly a patak sebesen,
 Hegedús a kedvesem ;
 Foly a patak, de lassan,
 Él a babám úriasan.

II.

Pro ósos gadsí cáces,
 The dinásel pál shoshes ;
 Uvá yon roven romá,
 The maid nialái yo avlá ;
 Itt az ósz : a pór vidám,
 A vadász lesre kiáll ;
 De a cigány siratja,
 Hogy elmúlt a nyár napja,

Dr. WLISLOCKI HENRIK.

PTOLEMAEOSNAK HAZÁNKRA VONATKOZÓ TÉRKÉPEI.

A midőn Ptolemæos Geographiájának hazánkra vonatkozó részeit akarok szólni és ezeket összeállítva azon ptolemæosi térképet reconstruálni, melyet az alexandriai geographus hazánkról készített, kénytelen vagyok a dolgot a legelején kezdeni, azaz Ptolemæos geographiai rendszeréből a legfontosabb pontokat kiemelni. Mert a geographiának akármely részét vesszük is szemügyre, azt sohasem tehetjük a nélkül, hogy az egész rendszert át ne tekintsük, még pedig akként, hogy nemcsak arra fordítsuk figyelmünket, hogy minő a szerzőnek felfogása szerint a szélességi és hosszúsági köröknek egymáshoz való viszonya és minő reductiókat kell végre hajtanunk, hogy köreit a mostani felfogáshoz képest használhassuk, hanem azt is szem előtt kell tartanunk, hogy mi czélt tűzött ki magának, miképen gondolta ezt elérhetni és melyek azon hibák, melyeket rendszere alkotásában elkövetett.

Mindazok, kik a ptolemæosi mű egyes részeivel foglalkoztak, ha nem csupán ethnographiai tanulmányok kedvéért tették ezt,¹⁾ arra voltak kiváló tekintettel, hogy mennyiben felel meg a ptolemæosi hosszúsági és szélességi körök rendszere a mostani, helyes számításra alapuló felfogásnak, mely szerint két szélességi kör egymástól 15 földr. mértföldnyi távolságra van, és miután kiderítették, a mit könnyű volt kideríteni, hogy mennyire tévedt Ptolemæos e tekintetben, és mily nagy a hiba az ő számításában, akkor bizonyos reductiók által törekedtek a ptolemæosi adatokat a mostani helyes rendszerrel megegyeztetni és így azokat használhatókká tenni.

Pedig bármily helyesnek látszik is első pilanatra ezen eljárás, bármennyire biztatja is a kutató tudóst hasznavehető eredménnyel, nézetem szerint ez egészen hiába való munka és épen nem felel meg Ptolemæos intentióinak. Nem lehet ugyan tagadni, hogy ezen az uton is némi eredményre lehet jutni, a minthogy p. o. a dunamelléki helységek fekvését legalább részben ki lehet mutatni, de épen azért, mert az csak kivételesen vezet célhoz, szükséges oly szempontból tekinteni Ptolemæos egész művét vagy annak egyes részeit, mely ennek megírásakor vagy helyesebben

¹⁾ Mint p. o. Müllenhoff, Verh. der Berl. Akad. der Wiss. 1866.

mondva elkészítésekor irányadó volt. Nem is kell egy perczig sem haboznunk az iránt, hogy mit akart Ptolemaeos elérni és mi módon gondolta szándékát valósíthatni, mert műve első könyvében elég körülményesen előadja a maga célját, valamint azon eszközöket is, melyek segítségével célja felé törekszik. De nemcsak az első könyv szolgálhat forrásul, hogy mikép értelmezzük a Geographiát, hanem a második könyv eleje és a nyolczadik is egészen az író szándékát és eszközeit magyarázza.

Igaz, hogy egy kissé hosszadalmas azon eljárás, hogy midőn a Geographiának egyes pl. hazánk földrajzára vonatkozó részeit akarjuk magyarázni, először az egész ptolemaeosi geographiai rendszer összeállításával foglalkozunk, de ezen hosszadalmas és fáradságos utat lehetetlen mellőznünk, ha általában tudni akarjuk, hogy minő képzelete volt Ptolemaosnak és utána az egész görög-római világnak Pannonia superior és inferiorról, a jazygek földje és Daciáról. Különbömben mások is, kik a Geographiának csak egyes részeivel foglalkoztak, kiváló gondnal vizsgálták e műnek rendszerét és csak miután alap gondolatával tisztába jöttek, akkor tértek át a részletekre.

Nézzük első sorban az egész munka címét és vessük össze más hasonló mű címével. A «Geographia» egészen mást jelent mint Strabo nagy művének czime «Geographica»; ez utóbbi körülbelől annak felel meg, a mit mi *most geographian*, *földrajzon* értünk. A *geographia* Ptolemaeos szerint összefügg a *chorographiával* és *topographiával*. A *geographia* «rajzban való utánzata az egész ismert földnek a vele általában összefüggő dolgokkal»,¹⁾ a *chorographia* pedig az ismert földnek csak egy részét állítja szemünk elébe, de úgy, hogy a legkisebb részleteit, p. o. kikötőit, falvait és helységeit, valamint a nagyobb folyók kanyarodásait is feltünteteti rajzban²⁾, úgy hogy a *chorographia* és *geographia* között olyan a különbség, mint fül vagy szem és az egész fej rajza között.³⁾

1) I, 4: «Ἡ γεωγραφία μίμησις ἐστὶ διὰ γραφῆς τοῦ κατεληγμένου τῆς γῆς μέρους ὅλου μετὰ τῶν ὡς ἐπίπαν αὐτῇ συνημμένων.»

2) (ἡ χωρογραφία) μὲν ἀποτελενομένη τοὺς κατὰ μέρος τόπους χωρὶς ἕκαστον ἐκτίθεται, συναπογραφομένη πάντα σχεδὸν καὶ τὰ μικρότατα τῶν ἐμπεριλαμβανομένων, ὅσων λιμένας καὶ κόμης καὶ δήμους καὶ τὰς πόλεις τῶν πρώτων ποταμῶν ἐκτροπᾶς καὶ τὰ παραπλήσια. u. o.

3) ὡς ἂν εἴ τις οὐδὲ μόνον ἢ ὀφθαλμῶν μίμησις, τὸ δὲ γεωγραφικὸν τῆς καθόλου θεωρίας κατὰ τὸ ἀνάλογον τοῖς ὄλκην τὴν κεφαλὴν ὑπογραφομένης. u. o.

A chorographiával összefügg a topographia, a melyhez a rajzolás ügyessége szükséges, a geographiának pedig főkelléke a mathematicai methodus, a rajzot teljesen nélkülözheti. Mert földrajznak az egész ismert föld alakját és nagyságát, valamint a körülötte lévő éghez való fekvését kell tekintetbe venni, hogy megmondhassa mekkora és milyen a föld és hogy az égnek miféle párhuzamos körei alatt fekszenek a föld egyes pontjai.¹⁾

Ezekből látni való, hogy a «geographia» nem földrajz, a szó mai jelentésében, hanem hogy az szószerint veendő, t. i. *rajza a földnek*, a mennyire azt Ptolemæos korában ismerték, tehát olyan mű, mely a föld térképének rajzolásához ad útmutatást. Természetes, hogy nem szabad olyan ismeretekre és ügyességekre gondolni, a melyek mai nap egy térkép rajzolásához megkívántatnak, és különösen tereptanról nem is lehet szó, mert Ptolemæos épen a rajzolást tartja fölöslegesnek a geographiánál, melyhez — szorinté — elegendő vonalak, azaz egyszerű vonalak alkalmazása.

Minthogy Ptolemæos szavai szerint a geographiának, tehát az ő művének is czélja a föld képének föltüntetése, kutatnunk kell, vajjon honnan vette a szerző azon adatokat, melyek az ilyen térkép előállításához szükségesek. Legegyszerűbb arra gondolnunk (mielőtt még művének azon adatairól szólnánk, melyek forrásaira vonatkoznak), hogy a nagy alexandriai könyvtárban elég térkép állott rendelkezésére, de ezek honnan eredtek?

Első helyen Pliniusnak azon ismert adatát kell idéznünk, mely szerint Agrippa, Augustus barátja, a Polla-féle csarnokba az egész földkerekségének térképét a földkereksége megtekintésére lerajzoltatta, mely rajzot, a hozzá tartozó magyarázó szöveggel együtt, már Strabo több helyen felhasználta.²⁾ Ez a nagyszerű mű az akkori viszonyokhoz képest pontos mérések alapján ké-

¹⁾ u. o. Ὅθεν ἐκείνη (τῆ χυρογραφία) μὲν δεῖ τοπογραφίαις, καὶ οὐδὲ εἰς ἂν χωρογραφίαις, εἰ μὴ γραφικὸς ἀνὴρ ταύτη δ' οὐ πάντως, ἐμποιεῖ γὰρ καὶ διὰ ψιλῶν τῶν γραμμῶν καὶ πῶν παρασημειώσεων δεικνύσαι καὶ τὰς θέσεις καὶ τοὺς καθόλου σχηματισμούς. Διὰ ταῦτα ἐκείνη μὲν οὐδὲν τι δεῖ μεθόδου μαθηματικῆς, ἐνταῦθα δὲ τοῦτο μάλιστα προηγεῖται τὸ μέρος. Προσεστέφθαι γὰρ δεῖ καὶ τῆς ὅλης γῆς τὸ τε σχῆμα καὶ τὸ μέγεθος εἶτι τε τὴν πρὸς τὸ περιέχον θέσιν, ἵνα καὶ τὸ καταληγμένον αὐτῆς μέρος ἐνῆ εἰπεῖν, καὶ πόσον ἐστὶ καὶ πόσον, καὶ εἶτι τῶν ἐν τούτῳ τόπων ἐκάστους, ὑποτίνας εἰσι τῆς οὐρανόυ τετραίρας παραλλήλους.

²⁾ L. *Geographi Latini minores* ed. Riese p. 1. ss. Strabo II, 5, 17: ὁ χωρογραφικὸς πίναξ. — Plin. N. H. III. 17.

szülhetett, de követhette azon régebbi térképeket is, melyekről több római író tesz említést.¹⁾ Ha hitelre méltók a *Julius Honorius*nak tulajdonított *Cosmographia* bevezető szavai, akkor valószínű, hogy J. Cæsar és M. Antonius consulságától fogva (44. Kr. e.) az egész föld kerekességét bejárta és felmérte négy jeles férfi, Nikodemos a keletet, Didymos a nyugatot, Theudotos az éjszakot és Polykleitos a délet; az egész munka 32 év alatt ért véget. Feltehetjük, hogy az ezek által készített térkép, minden későbbi változtatások mellett is, a későbbi hasonló műveknek alapja maradt, úgy, hogy a geographusok az újabb fölfedezéseket és javításokat csakis ezen térképen jelölték ki. Ilyennek kell tartanunk azon geographus művét is, kiről Ptolemæos több ízben emlékezik meg a geographiában, kinek hibáit ugyan megróvja, mindazonáltal megvallja, hogy őt követte leginkább saját műve kidolgozásában, t. i. Marinus Tyriusét. De ezenfelül Ptolemæos igen sok más művet is felhasználhatott, és pedig saját vallomása szerint a legújabbakat és a legjobbakat, valamint az utazók újabb tudósításait is, a mennyiben azokat értékesíthette.²⁾ Mind a térképeken, mind az útleírásokban azonban nem azon rendszer volt alkalmazva, melyet Ptolemæos használt és melyről lejjebb lesz szó, t. i. a szélességi és hosszúsági körök rendszere, hanem az egyes helyek közötti távolságot hosszúsági mértékkel, tehát stadiummal és római mértfölddel jelölték, a mint azt azon különböző *itinerariák*ból is tudjuk, melyek a római korból ránk maradtak. Nagyon valószínű, hogy még az Agrippa-fele térkép és ennek méretei is ilyen útkönyvek adatainak alapján, tehát nem direct mérések segítségével készült. Ezt annál inkább föltehetjük, mert ama férfiak *kataszter*-munkálatot készítettek, mely a censusra volt szükséges.³⁾ Ptolemæos azonban e módszerrel nem volt megelégedve, mert ezzel azon nehézség járt, hogy minden távolságot vagy szóval ki kellett tenni vagy számokkal ki kellett írni, a mi igen sok munkát oko-

¹⁾ L. Riese i. h. p. XII ss.

²⁾ Ptol. I. 19: Ὅθεν ἡμεῖς διπλοῦν ἀναδεξιόμενοι πόνον, τὸν μὲν ἕνα τὴν γνώμην τοῦ ἀνδρός τὴν δι' ὕλης τῆς συντάξεως τηρήσωμεν χωρὶς τῶν τοχόντων τινῶς διορθώσεως, τὸν δ' ἕνα τὰ μὴ παρ' αὐτοῦ ὄπλα γενόμενα διὰ τῆς ἀπὸ τῶν ἐντυγχάνοντων ἱστορίας ἢ τῆς ἐν ταῖς ἀκριβεστέροις πίναξι τάξεως ἐπ' ὅσον εὐπορον ἦν δεόντως ἐγγράφῃ κτλ. V. ö. I, 5. végét. — Marinosról és térképéről szól Ptol. I. 6—8. 15—18. 20.

³⁾ V. ö. Riese i. h. XIII., XIV. 1.

zott. Külömben ő úgy is astronomus volt, ezért mathematikára nagy súlyt fektetett s ennél fogva oly rendszert tartott czélszerűnek, mely által a térképen az egyes helyek egymáshoz való távolsága kivehető legyen, a nélkül, hogy megjelölő számokra szorulnánk. Erre legczélszerűbbnek látszott azon eljárás, melyet már Eratosthénés — ámbár még nagyon tökéletlenül — alkalmazott,¹⁾ és melyet Marinós tökéletesített, t. i. a helyeknek földrajzi hosszúságát és szélességét meghatározni. Ptolemæos ezt azért tartotta igen czélszerűnek, mert az csupán csak az égi tűnemények megfigyelésétől függött, mely mindenütt megejthető és pedig egyenes mérések megtétele nélkül. (I 4.). Ezen eszme azonban, mely Ptolemæos óta a térképrajzolásnál irányadó maradt, az akkori viszonyok között nem volt keresztül vihető. Ptolemæos maga megvallja (u. o.), hogy Hipparchos óta, ki egynehány hely földrajzi *szélességét* meghatározta, csak igen kevés új adat jött a tudomány rendelkezésére; a *hosszúság* meghatározása pedig még több hiányt mutat fel, a mint ezt azon egy adat is bizonyítja, mely szerint az Arbelában és Carthagóban egyidejűleg látott holdfogyatkozás három órányi különbséget tüntetett fel, a miből a két város hosszúságát meg lehetett határozni. Ez az egyetlen adat, melyet Ptolemæos a földrajzi hosszúság megállapítására említ; azonban lehet, hogy több ilyen állt rendelkezésére, a melyeket astronomiai művében fel is dolgozott, de erre nem hivatkozhatunk. Egy szóval, Ptolemæos szavaiból és a műve után szerkesztett térképekből az tűnik ki, hogy a földrajzi szélesség és hosszúság meghatározására oly kevés adattal rendelkezett Ptolemæos, hogy térképei nem felelhetnek meg a valóságnak. Ezen a hiányon akként akart segíteni, hogy az ismertebb helyek meghatározott földrajzi fekvéséhez viszonyítva, határozta meg megközelítőleg a kevésbbé ismert helyek fekvését. (I 4. és II 1.). De ezen eljárás csak abban állhatott, hogy azon méreteket, melyek az ismert föld felületén stadiumok és római mértföldekben voltak jelölve, hosszúsági és szélességi fokok által fejezte ki, tekintetbe vévén minden egyes esetnél, hogy az illető helyek melyik világtáj irányában esnek egymáshoz. (Erről szól bővebben I 3.). Ezen munkát természetesen csak bizonyos *reductio* segítségével végezte, mert a szélességi és hosszúsági fokok által meghatározott helyeknél csakis ezeknek *direct* távolságát fe-

¹⁾ *Die geogr. Fragmente des Eratosth.* ed. Berger. 158. 199. k. 1.

jezhetette ki a térképen, holott a neki rendelkezésére álló térképeken az utak kanyarodásai is tekintetbe vétettek, a melyeket Ptolemæos kénytelen volt bizonyos elv szerint egyenes távolságra redukálni. Hogy ilyenkor mi eljárást követett, arról tüzetesen nem szól, de mellékesen említi, hogy a direct távolságok meghatározásánál a kanyarodás miatt az útnak körülbelül egy nyolczadrésze vonandó le. (I 13.)

De vegyük most már szemügyre azon módot, a mely szerint a szélességi és hosszúsági fokokat megállapította. E végre az égi köröknek megfelelően, a föld sarkán keresztül menő köröket vett fel, melyeket legnagyobb köröknek tartott és délköröknek *μεσημβριωτί*-nek nevezett (I I 2.); továbbá, hogy az *ισημερινός*-szal, az egyenlítővel, párhuzamos, — tehát *παράλληλοι* — köröket gondolt, melyek szerinte egyenlő távolságban metszik a délköröket. Egészben véve ez azon rendszer, melyet mi is elfogadtunk. De kérdés az, hogy mily távolságban gondolta e köröket egymástól. Szerinte annyi a délkör, a hány részre a kört egyáltalában osztani szokták, tehát 360. Ezeknek a részeknek (a fokoknak) külön nevet nem tud adni, hanem csak *μοίρα*-nek nevezi. A párhuzamos körök tehát, valamint a délkörök egy-egy *μοίρα* távolságban vannak egymástól, úgy természetesen, hogy a párhuzamos köröket az *ισημερινός*-tól számítja, a délköröket pedig az ismert földnek nyugati szélétől, a Boldogok szigeteitől. Ezzel kapcsolatban azon távolságot is hosszúsági mérték által kellett meghatározni, mely az egyes párhuzamos körök, (illetőleg az æquatoron a délkörök) között van, és ebben csak direct mérés által érhetett czélt, melynek eredménye az volt, hogy a köröknek egy részletét, tehát egy fokot, 500 stadiumra becsült.¹⁾ Ez nyilvánvaló hiba, mert 500 stadium csak $12\frac{1}{2}$ mértföldnek felel meg, holott mint tudva van egy fok 15 földrajzi mértföldet, azaz 600 stadiumot tesz. Innen van, hogy mind a szélességi, mind a hosszúsági körök sokkal közelebb esnek egymáshoz, mint a hogyan azt a valóság megkívánja.

E tévedésre pedig különös tekintettel kell lennünk, mert Ptolemæos térképe csak úgy érthető és magyarázható, ha szem előtt tartjuk, hogy azon köz, mely a párhuzamos köröket, valamint a délköröket is az egyenlítőn, egymástól elválasztja, csak 12·5 földr. mértföldnyi távolságot mutat. E hibának az a fontos következmé-

¹⁾ I. 7, 1: ὅς τῆς μίας μοίρας πεντακοσίου ἑγγιστα σταδίου περιεχομένης.

uye, hogy a délkörök az egyenlítőtől éjszakra és délre szintén közelebb esnek egymáshoz, mint a hogyan azt a mai tudomány kiderítette, és pedig egy hatodrészszel, úgy, hogy p. o. Emona, mely Ptolemæos szerint a hosszúság $36^{\circ} 30'$ alatt fekszik, 30° és $25'$ alatt volna keresendő, ha t. i. Ptolemæos adata helyes és megbízható megfigyelésen alapul, miről e helyen nem akarok bővebben szólni; csak annyit akarok említeni, hogy Laibach a 32-ik hosszúsági fokon is túl fekszik, a hiba tehát $1\frac{1}{2}$ fokra teendő. De mivel első sorban a hosszúsági fokokról szólunk, lássuk, mikép határozhatták meg azokat Ptolemæos és elődjei. A 0-fok szerinte a Boldogok szigeteit érinti, hová sem ő, sem más ókori geographus el nem jutott, de nem is juthatott, mert azon a ponton, a melyen szerinte a szigetek vannak, nincsen egyéb mint az Oceán; tehát azon pont, a melyből a mérés, a fokok számítása kiindult, ismeretlen volt előtte; a Boldogok szigetei különben csak azért vétetnek kiindulási pontul, mivel ezeket tartották az ismert föld legnyugatsó részének. Már azon körülmény, hogy Ptolemæos nem ismerte számítása kezdő pontját, nagyon csökkenti a hosszúsági körökre vonatkozó adatainak értékét. De ezen felül azt is tudnunk kell, miképen állapíthatta meg csillagászati megfigyelések segítségével a hosszúsági fokokat. Azt ugyan tudta, hogy a holdfogyatkozásoknak több helyen egyszerre történt pontos megfigyeléséből, az illető helyek egymáshoz való fekvését hosszúsági fokok szerint meg lehet határozni; hogy az ilyen meghatározások Ptolemæos idejéig megtörténtek, az ő szavaiból következtethető,¹⁾ de hogy hol és mikor, arról *egy* esetet kivéve, egészen hallgat. Ennélfogva fel vagyunk jogosítva arra, hogy a hosszúságra vonatkozó számokat, t. i. a fokok számaikat, csak is *reductiō*-nak tartsuk, vagyis azt mondjuk, hogy az ismert föld kiterjedésére vonatkozó számok helyett a megfelelő fokok számát használta. Hogy olyan számok, melyek az ismert föld keleti-nyugoti kiterjedésére vonatkoztak, léteztek, azt biztosan tudjuk, a számokat magokat is ismerjük,²⁾ valamint azt is tudjuk, hogy minő adatok használtattak ezen számok meghatározásánál. Mivel más módon nem is lehetett a hosszúsági fokokat meghatározni mint holdfogyatkozások segítségével vagy a csillagok kulminatiója alapján, ezen módszert pedig az ókorban igen

¹⁾ I. 4: τὰ μὲν διὰ τῶν ἀριφαιστέρων τρηγίσεων εἰλημμένα . . .

²⁾ V. ö. M⁹ Vips. Agrippa Fragm. Riese-nél 1 kk.

ritkán és hiányosan alkalmazták, Ptolemæos hosszúsági fokait az ő utasításai szerint egyszerűen hosszúsági mértékre lehet változtatni, és ennek következtében még ott is, hol az $\frac{1}{6}$ levonása által esetleg a fokok megközelítőleg pontosan volnának kimutathatók, inkább esetlegesnek kell tartanunk a helyes számot, mint pontos adatokon alapulóknak.

Egészen másképen és mondhatni nehezebben lehet a hosszúsági fokokra nézve kitudni, hogy mennyiben egyezik a Ptolemæos szerinti 0 fok a jelenleg használt 0 fokkal, t. i. a Ferro szigetén keresztül menő kiinduló ponttal. Ezt annál is inkább figyelembe kell vennünk, mivel a ptolemæosi fokok reductiójánál az egy Cunót¹⁾ kivéve, azon föltételből indult ki a számítás, hogy a ptolemæosi 0 fok és a ferrói fok egy pontra esik. A ferrói 0 fok, mint tudva van a párizsi csillagdához 20 fokkal esik nyugat felé, Ptolemæosnál pedig Lukotetia 23° 30'-nyira van nyugatra a 0 fokhoz. Tudva azt, hogy Ptolemæosnál a fokok száma egy hatoddal keleténél nagyobb, ezen hatodrészt levonjuk a 23° 30'-ből és így megkapjuk a 19° 35' öt, mint a reductio eredményét. Cuno ezen reducált adatból indulva ki, igen számos ptolemæosi hosszúsági adatot megváltoztat, illetőleg reducál, és az akként nyert fokokat összehasonlítja az illető helyek fekvésével párisi fokok szerint. Ezen eljárás azonban azt tételezi fel, hogy Ptolemæos hosszúsági fokai a mennyire annyira megbízható megfigyelés alapján, — ἀπὸ τῶν παρατηρήσεων mondaná Ptolemæos — számítottak ki, de hogy ez nem úgy történt, arról könnyen meggyőződünk, ha meggondoljuk, hogy miféle forrásokat használt a Geographus.

A földrajzi szélességet, mint tudva van, a skiothera vagy gnomon és az astrolabium segítségével tudták meghatározni, ha nem is egészen pontosan, de legalább megközelítőleg. Ha nem tehetjük is fel, hogy a római birodalom határain belül mindenütt meghatározták a helyek szélességi fekvését, de mivel a gnomon használata aránylag könnyű volt, a mérés sok helyre nézve megtörténhetett, melynek szélességi fekvése meglehetősen pontossággal van meghatározva. Ezekhez alkalmazta azután a Geographus a meg nem határozott fekvésű helyek szélességi fokát. De a milyen előnyös ez magában véve, oly zavarólag hat azért, mert Ptolemæos a helyes szélességű adattal meghatározott helyekre nézve is csak

¹⁾ Forschungen im Gebiete der alten Völkerkunde 149 kk.

500 stadiumnak számítottotta a fokot, nem pedig 600-nak, úgy, hogy p. o. oly két hely, mely ugyanegy délkör alatt egy szélességi fok távolságában van egymástól, az ő felfogása szerint 12·5 földr. mértföldre van egymástól. Hogy ez roppant zavart okozhatott Ptolemæos térképén, az szembetünő, és talán úgy látszik, hogy ezen körülmény az egész térképet hasznavelhetlenné teszi, — de csak úgy látszik; — tényleg a baj nem oly nagy, mert aránylag mégis csekély azon helyek száma, melyeknek szélességi fekvése megfigyelés alapján van meghatározva, úgy hogy azon elvek szerint használhatjuk a térképet, melyeket lejjebb fogunk kifejteni.

A mit Ptolemæos ekként rendszerbe foglalt és művében egybe állított, azt nem maga dolgozta fel minden irányban. Szándéka lévén a föld ismert részeit térképen való föltüntetetés czéljából hosszúsági és szélességi fokok szerint meghatározni, az erre szükséges adatokat úgy foglalta írásba, hogy a netaláni javításoknak is hely maradjon a kéziratban, meg is elégedett ennyivel és a térképek előállítását másokra bízta. De még volt egy fontos teendője, mely nélkül a térképet nem lehetett volna összeállítani, t. i. utasítást adni arra nézve, hogy miképen kell a térképet helyesen szerkeszteni. Abból indult ki, hogy miképen kell az egész ismert földre vonatkozó szélességi és hosszúsági körök részeit sík lapon rajzolni, úgy, hogy a természetes, egymáshoz való viszony megmaradjon, a szélességi körök mindig egyenlő távolságban legyenek egymástól, a délkörök pedig az egyenlítőtől éjszakra és délre fokozatosan közeledjenek egymáshoz. Ezen feladatot Ptolemæos kétféleképen fejtette meg és pedig geometriai uton, a sphaerikus trigonometria segítségével nélkül, és így kétféle hálózatot lehet alkalmazni az egész ismert föld felületének lerajzolásánál.¹⁾ Ezen két hálózat szerkesztési módjáról szólni nem igen függ össze azon tárgyval, melynek ezen értekezést szántam, és azért inkább arról szólok, a mi úgy is említendő volna, hogy t. i. az egész földabrosz egyes térképeinek hálózatát mikép kívánta előállíttatni. Azt tartotta legczélszerűbbnek, hogy az egyes térképeken a párhuzamos körök egyenes párhuzamos vonalak által jelölendők meg, melyek természetesen egyenlő távolságban vannak egymástól. A délköröket azonban nem convergenziájuk szerint kívánta szerkesztetni, tehát

¹⁾ Erről l. I, 21. s kk. fej.

nem úgy, hogy ezek az egyenlítőtől felfelé menve mindig közelebb hajoljanak egymáshoz, hanem úgy, hogy ezek is párhuzamos, egyenes vonalak legyenek, de bizonyos szabály szerint közelebb essenek egymáshoz, mint a párhuzamos körök. A szabály pedig, melyet Ptolemæos ebben követni kívánt, az, hogy a délkörök azon távolságban legyenek egymástól, melynek a térkép közepén keresztül menő párhuzamos körön kell lenni. Ennek következtében csakis a középső párhuzamos körön van a délkörök távolsága egymástól kellő, a valóságnak megfelelő viszonyban; a középső párhuzamos körön felül távolabb vannak egymástól, mint a hogyan az a természetnek megfelelne, azon alól pedig kelleténél közelebb esnek egymáshoz. (II. 1.) Ha most már Ptolemæos nem akarta azt, hogy az, a ki adatai alapján térképet akar construálni, minden egyes térképnél maga számítsa ki a párhuzamos köröknek és délköröknek egymáshoz való távolsági viszonyát, akkor ezt neki kellett megtenni, és tényleg meg is tette. A nyolczadik könyvben minden egyes térkép számára külön ki van jelölve, hogy a délköröknek egymáshoz való távolsága mi viszonyban áll a párhuzamos köröknek egymáshoz való távolságához. Ezek alapján, föltéve, hogy a párhuzamos körök közötti köz megfelel 500 stadiumnak, és hogy a délkörök közötti köz is ismeretes, az ezen köznek megfelelő stadiumnak számát könnyen meg lehet állapítani.

Ha a mondottakat a Geographiának hazánkat illető részeire, t. i. felső és alsó Pannoniára, a jazygok földjére és Daciára akarjuk alkalmazni, első sorban Ptolemæos szándékának megfelelőleg az ő adatai alapján e részek térképeinek hálózatát kell elkészíteni, a mi, Ptolemæos útbaigazítását követve, nem nehéz munka. E czélból a nyolczadik könyv szerint legelőször a párhuzamos és délköröket meghúzzuk, akként, hogy ez utóbbiak távolsága az előbbieket távolságának $\frac{43}{60}$ legyen. Miután Ptolemæos szerint a párhuzamos körök 500 stadiumra vannak egymástól, ezen számnak $\frac{43}{60}$ része, t. i. 359 st. fogja a délkörök egymástól való távolságát kifejezni. Ha a hálózat kész, akkor a szövegben lévő meghatározások alapján legelőször a városok fekvését kell megjelölni a térképen, azután más meghatározott pontokat, p. o. a Duna mellékfolyóinak torkolatait, végre a népek neveit és a hegységeket. Csak az így készített térkép lehet tárgya a tudományos megvitatásnak, föltéve, hogy az csakugyan megfelel a ptolemæosi adatoknak. De ilyen munkába könnyen hiba csúszhatik, nem annyira a

miatt, hogy az ember tévedésből nem megillető helyükön jelöli ki a városok stb. fekvését, mint inkább azért, mivel a másolók gondatlanságból a számokat hibásan másolák le. Két dolgot kell figyelembe vennünk, hogy a becsúsztott hibákat észrevehessük és kiigazíthassuk.

Először is tudnunk kell, hogy Ptolemæos maga mondja meg, minő rendben sorolja fel az egyes helyek földrajzi fekvését, tudniillik, hogy az írásra alkalmas legyen a felsorolás; tehát előbb az éjszaki, azután a déli, továbbá előbb a nyugati azután a keleti helyek vannak kijelölve. (II 1.) A hol tehát ezen rendtől eltérő adatokkal találkozunk, ott fel lehet tennünk, hogy tévedéssel van dolgunk, és ha a szöveg nem enged is változtatást, még is törekednünk kell segíteni a bajon conjectura által.

A második eszköz, melylyel a hibák kimutatását meg lehet kísérteni, a régi ptolemæosi térképek. Tudjuk, hogy Ptolemæos maga térképeket nem készített, a melyek művével együtt másoltattak volna. De ha semmi jele nincs is annak, hogy Ptolemæos maga rajzolt volna térképet, mégis fel lehet tenni, hogy műve megjelenése után csakhamar találkoztak olyanok, kik könynyebben használható térképek készítésével foglalkoztak. Egy ilyennek a nevét is ismerjük, ez a *cod. A. Paris.*-ban említett alexandriai Aristodæmon, kitől 37 térképet őrzött meg eme kézirat. A kéziratot, a térképekkel együtt igen szépnek mondják. Más kézből erednek azon kevesebb gonddal készített térképek, melyek a *cod. L. Athous Vatopedi mon.*-ben találhatók, számra most 44, elébb nehánnyal több. A párisi codexben lévő térképeket nem ismervén, kénytelen vagyok a *cod. L.*-nek facsimilekben kiadott térképeire szorítkozni. Ezeket összehasonlítván a ptolemæosi szöveggel, azt tapasztaltam, hogy tőle sokban eltérnek. Miután sokkal inkább lehet tenni, hogy a másoló a szöveg számaiban tévedett, mint azt, hogy a térkép másolásában ejtett hibát, valahányszor eltérés mutatkozik, a térkép adatait tartjuk helyeseknek és ezeket fel is fogjuk használni.

(Vége következik.)

FRÖHLICH RÓBERT.

ADALÉKOK

XVI—XVII. századbeli elbeszélő költészetünk irodalmához.

I.

Az érdekes leletek kora irodalmunk történetében még maig sem járt le. Az irodalmi anyag, századok östermelése, még ma is oly fogyatékosan van összegyűjtve, hogy a kutató, ki régi irodalmunk talaján melyebb rétegeket érintő vizsgálatokba bocsátkozik, fáradozásainak nem remélt dús jutalmát találja: csekély munkával új meg új irodalmi kincsekre bukkan, melyek századokon át elfeledve, nem ismerve lappangtak. Könyvtári apróságok halmozában, régi poros irományok csomói közt még mindig találhatunk műveket, melyekről a mai kor szakembereinek vagy egyáltalában nem, vagy csak pusztá czimjök után volt tudomások.

E körülmény természetesen legkevésbé sem érinti azok érdemeit, kik régibb irodalmunk termékeinek összegyűjtésén eddigelé fáradoztak. Toldy, Thaly Kálmán és Szabó Károly ez irányú munkássága teljes elismerésre tarthat számot minden korban: a roppant anyag, a mit ők felkutattak, legelső alapját vetette meg irodalmunknak, ezen nyugszik az egész épület s fog nyugodni mindvégig; hogy aztán ez az alap ma már itt-ott pótlásra, kibővítésre szorul, az korántsem ingatag voltát mutatja, hanem a serényen folytatott munkálkodás előhaladásáról tesz örvendetes bizonyosságot. Az első kutatók régibb irodalmunknak egy-egy nagyobb területét vagy épen egész birodalmát ölelvén fel, oly óriási arányokban kezdték a munkát, hogy a legapróbb részletekig menő pontosságot elérni szinte emberileg lehetetlen volt. Nem ütközhetünk meg tehát rajta, hogy vizsgálódó szemeik nem hatoltak be a legfélreesebb zugokba; hogy gyűjtés közben egy-egy kalász kicsúsztott kezökből. Ezen elhullott kalászokat felszededegetni s az ő gyűjtésök halmozához illeszteni azok föladata marad, kik szűkebb mesgék közt az ő csapásukon tarlózgatni indulnak.

Ez a föladat, bár magába véve kicsinyesnek látszik s könnyen ferde gyanukra adhat okot, — miként az eddigi eredmények bizonyítják, — nagyon is elkél irodalmunkban. *Szabó Károly* nagybecsű *Régi magyar könyvtárának megjelenése* (1879.) óta kutatóink, kik közt maga a tudós szerző jár legelől, a *Magyar Könyv-*

Szemle hasábjain közel 300 olyan nyomtatott munkát (illetve kiadást) mutattak be, melyekről még ama nagy mű összeállításakor senkinek sem volt sejtelve; s ki tudná megmondani azon költemények, kisebb-nagyobb verses művek számát, melyeket Toldy alapvető műveinek s Thaly Kálmán több rendbeli gyűjteményeinek¹⁾ közrebocsátása óta a szerencsés véletlen felszínre vetett. S vajjon ki merné kétségbe vonni, hogy e fölfedezések folytán ma már sok tekintetben tisztább, szabatosabb fogalmakkal birunk úgy az illető írók és költők, mint az egyes korszakok és irányok jelentőségéről.

Régibb költői irodalmunk termékeinek összegyűjtése czéljából különösen a régi kéziratok könyvek, a XVI—XVIII. századbeli codexek érdemelnek kiváló figyelmet, mint a melyek eddig is számos feledésbe borult költői művel ajándékozták meg irodalmunkat. E codexek a magok korában hivatva voltak arra, hogy a csekély számú nyomtatványokat pótolják. Az említett századokban ugyanis, a mikor még a könyvnyomda termékeinek megszerzése sok nehézséggel s még több költséggel járt, nem vált egészen fölöslegessé a könyvmásolás mestersége, s bár nem üzték többé czéhszerűleg, külön iparág gyanánt, mint üzték az egész középkoron át; mégis a nyomtatványokról számos másolat készült és volt forgalomban. Kinek nem volt alkalma vagy módja megszerezni magát a nyomtatványt, ha már más úton sem juthatott birtokába, lemásoltatta vagy lemásolta maga. A XVI. századból természetesen legkevesebb ilyen codex maradt reánk; de számtalan jel van róla, hogy a másolatnálunk már ekkor széltiben divatozott. Még nagyobb mértékben szokássá vált ez a következő századok folyamán. Egy-egy kiválóbb történelmi munka, pl. *Pethő Gergely* vagy *Szalárdy krónikája*, egy-egy kedveltebb költői olvasmány, minő lehetett pl. az *«Adriai tengernek Syrenája»* vagy a *«Murányi Vénuus»*, számos másolatban el volt terjedve, kivált a köznemesség köreiből. Sőt gyakran megesett az is, hogy a másolat jóval megelőzte a nyomtatást. Vannak nagybecsű irodalmi műveink, melyek csakis ez úton jöttek forgalomba: kéziratban keringtek

¹⁾ *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok*. Két kötet. Pest. 1864. — *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez*. Két kötet. Pest. 1872. — *Ismeretlen historias énekek a XVI. és XVII. századból*. Századok. V. évf. (1871.) 31 stb. ll.

szerteszét a két magyar hazában, de különösen Erdélyben s csak jóval később, többnyire napjainkban jelentek meg nyomtatásban. A sok közül elég legyen csak *gr. Bethlen Miklós Önéletírását, Cserrey Historiáját* s *b. Apor Péter Metamorphosisát* hoznom fel példa gyanánt. Az így lemásolgotott olvasmányok rendszerint egy-egy kötetbe foglaltatván össze, vaskos codexekké nőttek; melyek a családi kincsek és ereklyékkel együtt apáról fiura szállva, több nemzedéken át folyvást kézen forogtak s — ha ugyan a viszontagságos idők folyamán veszendőbe nem mentek, — megviselve, megavulva jutottak a mai korra.

Közkönyvtárainkban számos ilyen kéziratos gyűjtemény található s ezeknek tartalmát szorgalmas kutatóink, Toldy, Thaly Kálmán és legújabbán Szilády Áron, figyelmesen átvizsgálták s céljaikhoz képest értékesítették is. De sokkal nagyobb lehet azon codexeknek a száma, melyek szerteszét a hazában, magánosok gyűjteményében, régi nemesi családok levelestáraiban lappanganak, várva a szerencsés véletlent, mely őket az ismeretlenség homályából kiemelje. Ilyen magángyűjteményben, a b. Radvánszky-család zólyommegyei radványi levéltárában fedezte föl Deák Farkas azon XVII. századbeli becses ereklyét, mely b. Balassa Bálint költeményeit őrzötte meg irodalmunk számára; s ha nem csalódom, szintén magángyűjteményből került ki néhány hóval ezelőtt az a másik becses codex is, melyet jelenlegi tulajdonosa Széll Farkas mutatott be a m. történelmi társulat május havi ülésén,¹⁾ s mely két szép ismeretlen művel gazdagította XVI. századi elbeszélő költészetünk hajtásainak különben is tekintélyes számát.

II.

Az a XVII. századbeli codex, mely jelen közleményem anyagát szolgáltatja, eredetileg szintén ilyen magángyűjteményben foglalt helyet és pedig vándorolt egyik tulajdonostól másikhoz, ez idő szerint azonban legilletékesebb helyén, a M. Nemz. Múzeum könyvtárában őriztetik, hova ez intézet dicső emlékü alapítójának, gr. Széchenyi Ferencznek gyűjteményével került s mint ilyen fel van véve a Széchenyi-féle országos könyvtár kéziratainak jegyzékébe is a következő czímmel: «*Poemata Hungarica calamo saeculi XVII.*»

¹⁾ Ismertetését lásd a *Századok* ez idei folyamában: *Egy XVI-ik századi codex históriás énekei* Irta Széll Farkas. 580 és 662. s köv. 1.

exarata. 4°. Pagg. 560.¹⁾ Az egész codex három külön darabból áll; mindenik más-más kéz munkája; a középső rész, mely legrégeb-
nek látszik, mint a lapjain olvasható jegyzések mondják, 1669—1679 közt készült; másolója bizonyos *Mihály deák* vagy talán helyesebben *Deák Mihály* volt. Sérülés a codex külsejét nem érte, kötése jó állapotban van, levelei épek; elején és vége felé azonban tetemes hiányok mutatkoznak. Hány levél esett áldozatául az idők viszontagságainak s mi lehetett az, a mi velök veszendőbe ment? vajjon nem valamely ismeretlen költemény egyetlen példánya semmisült-e meg itt is? — ki tudná megmondani! A tartalomjegyzék e kérdésre nem ad feleletet, mert a codex megcsonkulása után készült. Azonban így is megérdemli a közlést, már csak azért is, mert számos kiadatlan művel ismertet meg bennünket.

1. *Virgilius Aeneisének* I—IV. könyve.
2. *Carmina de conservanda valetudine*.
3. *Szécsi Jánosnak* mutatott rettenetes dolog 1645. Esztendőben. Az hitetleneknek pokolba való iszonyu gyötrelmökül és büntetésekrül . . . egy bűnös léleknek látása.
4. *Mit használ neköd . . .* Kiadatlan.
5. *Spira Ferencz kétségbeeséséről. Töke Ferencztől.* 1548. (Vége hiányzik. — Lásd: *Bornemisza Péter: Enekec háromrendben.* Detrekő varaba. 1580. 241—244. lev.)
6. *Pál érsek levelére való felelet, Szkhárosi Horváth Andrástól,* 1548. (L. *Szilády Áron: Régi magyar költők tára.* Budapest. 1880. II. köt. 214—221. ll. — Codexünkben csak legutolsó versszaka van meg.)
7. *Bujdosásra juta nyomorult életünk . . .* (Az üldözött prot. papok éneke 1670 tájáról.) Kiadatlan.
8. *Az tengeren levő fogoly praedicatorok éneke, az mellyben vég bucsut vesznek életükben.* (L. *Thaly: Adalékok.* I. köt. 66—71. ll.)
9. *Midőn Adrianus Sion városátul . . .* (Prot. kesergő ének a XVII. századból.) Kiadatlan.

Históriás könyvecske:

10. *Historia de extremo judicio.* *Dobai Andrástól.* (L. *Bornemisza* i. m. 208—210. lev.)
11. *Cantio de Rakoczi.* (**Előddben állottam hadnak fejedelme . . .**)
Kiadatlan.

³⁾ *Catalogus Manuscriptorum Bibliothecae Nationalis Hungaricae Széchenyiano-Regnicolaris.* Sopronii. 1815. Vol. III. Pag. 81—83.

12. *Az átokru¹. Szkhárosi Horváth Andrástól*, 1547. (L. *Régi magy. költ. tára* II. 207—214. ll.) Végén a másoló jegyzése: «*Absolutum est An. 1669. die 10 Febr.*»

13. *Izsák áldozatjáról. Dési Andrástól*. (L. *Bornemisza* : i. m. 267—270 lev.)

14. *Az tékozló fiúról való historia. Baranyai Páltól*. 1540. (L. *Régi magy. költ. tára*. II. 261—271. ll.)

*15. *Chain és Ábel historiája. Nagyfalvi György deáktól. Bánfi-Hunyadon*. 1557 sept. 7. Kiadatlan.¹⁾

*16. *Historia Sodoma és Gomorra veszedelméről. Szöröztetett Balázs Deák által Gyulán*. 1559. Kiadatlan.

17. *Jónás profétának historiája. Batizi Andrástól*. 1546. (L. *Régi magy. költ. tára*. 89—95. l.)

18. *Historia Abigail, uxoris Nabal. Küküllői névtelentől*, 1560. (Önállóan megjelent: 1. Bártfán és 2. Debreczenben év nélkül, a XVI. század folyamán.)

19. *Az Dávid királynak historiája Decsi Gáspártól. Tolna 1579*. (Önállóan megjelent hely és év nélkül a XVI. század folytán két ízben; ezeken kívül kijött még Siczen 1592.)

20. *Az erős Sámsonról való historia. Kákonyi Pétertől*. Év nélkül. (L. *Régi magy. költ. tára*. II. 289—301. ll.)

21. *Az nagy szent Tobiásnak világban való életirül stb. Munkácsi Jánostól*. 1600. (Önállóan megjelent hely és évjegy nélkül a XVI. [XVII.?] században. Egyetlen csonka példánya a debreczeni ref. collegium könyvtárában.)

22. *Cantio pulchra* («*Látod, mely rövid mulandó ez világ . .*») Kiadatlan.

23. *Az ifju Tobiásnak historiája. Dési Andrástól*. Debreczen. 1550. (L. *Bornemisza* : i. m. 320—324. lev.) E költemény végén a másoló ezt a megjegyzést teszi: «*Debreczenben nyomtatott ki Csáktornyai János által ez historia Anno Dni 1597.*» Ezt azért tartom szükségesnek megemlíteni, mert Szabó Károly *Régi magyar könyvtár*-ában e kiadásról szóló sincsen s az azóta napfényre hozott adalékok közt sem találjuk.

24. *Az Machabeusokról irt historia, második könyvből szöröztetett versökben Czeglédi Nyiri János által, az kevi anyaszentegyháznak lölki pásztora által*. E címnek ellene mondanak a kezdőbetűk, melyekből az tűnik ki, hogy ezt a históriát »*Gyöke Ferenc az bibliában találta.*» (Önállóan megjelent hely és évszám nélkül, valószínűleg Debreczenben, a XVI. század folyamán.)

25. *Az szent Pál apostolnak életéről és haláláról való szép historia.*

¹⁾ Ez alkalommal a *-gal jegyzetteket mutatom be.

az *szent írásbul szöröztötött Hlosvay Péter deák által.* (L. Régi magy. költ. tára. IV. 173—207. ll.)

*26. *Az Köröszőlő Szent Jánosnak fogantatásáról, születéséről, hivataljárul, hűségéről és hivataláról való szép história,* Varsóczy Istvántól. Kozár, 1635. Szent Gergely hetében. Kiadatlan.

27. *József históriája, Nagy Báncai Mátyástól.* 1556. mártius havában. (L. Régi magy. költ. tára. IV. köt, 5—26. ll.)

27. *Vetköztem Ur Isten én te ellened . . .* Kiadatlan.

29. *Az Volter király házasságjárul.* Istvánfi Páltól. 1539. (L. Régi magy. költ. tára. II. 27—52. ll.)

30. *Szigetrár veszéséről való história.* Névtelen szerzőtől. 1566. (Önállóan megjelent hely és évszám nélkül a XVI. század folyamán. Egyetlen csonka példánya a m. tud. Akademia könyvtárában.) E mű után a másoló a következő jegyzést tette: *Perfeci hanc historiam Anno 1679 die 20 Decembris ego Michael Deák.*)

31. *Buda veszéséről és Török Bálint fogásjárul való historia.* Tinódy Sebestyéntől. 1541. (L. Régi magy. költ. tára III. 270—276. ll.)

32. *Bocskai Istvánnak, quondam Magyar és Erdélyországok fejedelmének szomorú haláljárul való szép ének.* Kiadatlan.

33. *Világ kezdetitül lött dolgokrul.* Dési Andrástól. (L. Bornemisza: i. m. 259—263. lev.)

34. *Az zsidó és magyar nemzetrül.* Farkas Andrástól. 1538. (L. Régi magy. költ. tára. II. 13—24. ll.)

35. *Az Istennek iryalmasságjárul és ez világnak háladatlanságjárul.* Szkhárosi Horváth Andrástól. 1546. Vége hiányzik. (L. Régi magy. költ. tára. II. 199—207. ll.)

36. *Az szent Jóbrul való historia.* Nagy-Tolnai Györgytől. (L. Régi magy. költ. tára. IV. 57—68. ll.) Eleje hiányzik.

37. *Bátorítás halál ellen.* Szepetneki Jánostól. 1555. (L. Bornemisza: i. m. 246—248. lev.)

38. *Az állhatatlan világrul.* (L. Bornemisza: i. m. 248—249. lev.) Vége hiányzik.

39. *Isten városáról, az menyországról való ének.* Bornemisza Pétertől. Zólyomvárában 1567. (L. Bornemisza: i. m. 220—225. lev.) Eleje hiányzik.

40. *Fabula:* 1. Egy rókáról, farkasrul és oroszlányrul. — 2. Egy pórrul, farkasrul, rókáról és egy sajtrul. Prózában.

*41. *Historia Divi Stephani.* Fordította Szenth Gratianus. Kiadatlan.

42. Apróságok.

A tartalomjegyzék első tekintetre meggyőz bennünket a felől, hogy codexünk tartalmának túlnyomó részét ismeretes költemények képezik: jobbra XVI. századbeli bibliai epicánk gyümölcsei;

némelyek közülök megjelentek legujabban a *Régi magyar költők tárában* is. Ezeket tehát bátran mellőzhetjük, ránk nézve nem birnak semmi különös érdekekkel, mert a bennök mutatkozó szövegbeli eltérések megállapítása, minő eltérések pl. különösen *Jónás próféta históriájában* találhatók, egyáltalában fáradságot sem érdemlő vesződség lenne, mert jóval régibb s épen ezért nagyobb hiteltű nyomtatott példányok is maradtak reánk. Elégnek vélem tehát, ha csupán az ismeretlen művekről szólok röviden.

Az 1. sz. alatt Virgilius Aeneiséből az I—IV. könyv prózai fordítását találjuk, mely — ha jól tudom — irodalmunkban idő szerint legelső kísérlet ez irányban: épen ezért szabad legyen reá philologusaink figyelmét felhívni.

A 2. sz. a. rövid latin versek vannak névtelen szerzőtől.

A 3. számú prózai dolgozat Szécsi János visióit adja elő protestans felfogással, száraz prædicatori hangon és modorban. Szerzője — a mennyiben e dolgozat szelleméből következtetni lehet reá — protestans prædicator volt, s ez olvasmányt hívei lelki épülésére szánta.

Az ismeretlen verses dolgozatok közül a legtöbb a XVII-ik századból származik; jobbára hazai eseményekről szólnak; tartalmoknál fogva szintén megérdemelnék a közrebocsátást, mert a mellett, hogy ama korbéli költészetünkhöz nem épen érdektelen adalékokul szolgálnak, egyben-másban hasznokat veheti a történetíró is; adatokat nem talál ugyan bennök, de találja a kor szellemének és hangulatának hí kifejezését. Ez okból, ha idő és alkalom kínálkozik reá, szándékom ezeket is napvilágra hozni; ezúttal azonban csak a codexünkben foglalt ismeretlen bibliai elbeszéléseket, melyek a tartalomjegyzék 15, 16, 26 és 41. számai alatt találhatók, akarom néhány ismertető szó kíséretében bemutatni.

E bibliai, illetve legendai tárgyú elbeszélések méltó termékei a kornak, mely őket szülte. Egészben véve nem jobbak, nem is igen rosszabbak többi társaiknál, melyekkel legjellemzőbb tulajdonságaikra nézve meglepően egyeznek. Az a rideg, józan felfogás, szorososan le bilincselve az írás betüihez, az a moralizáló hajlam, mely minden meséből erőnek erejével száraz erkölcsi tanulságokat igyekszik levonni; és a vallásos és hazafias eszmék és érzelmek azon sajátos összeolvadása — mindez nemcsak a kezünk alatt levő költeményekben nyilatkozik oly szembetűnő módon, hanem állandó jellemvonását képezi összes XVI. századbéli bibliai epicánknak s

egyenesen a hitújítás szellemében s népünk egyéniségében találja magyarázatát. Ez oldalról tekintve tehát, nem találunk ez elbeszélésekben legkisebb olyast sem, a mi különös érdeket adna nekik, sőt még a kidolgozás, a nyelv és verselés sem teszi őket feltűnőbbé: e tekintetben is találunk nálok sikerültebbeket és gyengébbeket elegendő számmal. Van azonban mégis valami, a mi különös irodalomtörténeti jelentőséggel ruházza fel őket, és ez — szerzőik személyisége. A kezünk alatt levő költemények ugyanis nemcsak XVI. századbeli bibliai epicánk termékeinek különben is tekintélyes számát szaporítják, hanem e korbeli epicusaink hosszú sorát is új alakokkal egészítik ki, mert mind a négyen más-más szerzőktől származnak, és pedig olyan szerzőktől, kikről eddig nem volt emlékezet irodalmunk történetében. Neveik: *Naggyfalvi György*, *Balázs-deák*, *Szenth-Gratianus* és *Varsóczy István*.

Midőn XVI—XVII. századbeli bibliai epicánk eme feledésbe merült munkásai számára ismeretes költőink sorában, *Batizi*, *Kákonyi*, *Sztárai* és mások mellett helyet kérek, óhajtottam volna őket teljes világításban mutatni be, hogy sokáig rejtőzött alakjaik valahára kellőleg kidomborodva, tisztán állanának szemünk előtt. Sajnos azonban, hogy e törekvésem célta nem ért. Az emlékek felett borongó homályt eloszlatnom legkevésbé sem sikerült, úgy hogy egynek kivételével, teljességgel nem bírtam rólok felderíteni semmit.

III.

NAGYFALVI GYÖRGY.

Naggyfalvi Györgyről, ismerve ama kor különös divatját a nevek fölvételében, bizvást feltehetjük, hogy vezetéknevét szülővárosától vette; hogy azonban a hazánkban ma is oly nagy számmal található ily nevű helységek közül melyiket kell szülőhelyének tekinteni, eldöntenünk nem lehet. Ha azt vesszük irányadóul, hogy egyetlen művét — a mint világosan írja — *Bánfiak-Hunyadján, Galota-szegben* készítette, legnagyobb valószínűséggel a Szilágymegyei vagy a Besztercze-vidéki Naggyfalura kell gondolnunk. Egyébiránt e név a XVI. században sem tartozott a gyakoriabbak közé; egyetlen egy izben találkozunk vele a bécsi egyetem anyakönyvében, hol az 1505. évre egyebek közt *Naggyfalvi Bálint* és *Naggyfalvi Dénes* (*Valentinus de Nagyalw, Dionysius de Nagyalw*) is iratkozott be. Két évvel később ismét *Petrus Mathys de Nagh-*

phalw nevű ifju volt a tanulók sorában.¹⁾ A XVII. századból egyetlen egy ily nevű férfinak emlékezete maradt fenn: szintén *Nagyfalvi Györgynek* hívták s előbb szerémi (1625), azután pedig (1635—1644) váci püspök volt.²⁾ Vajjon ezek is ugyanazon törzs sarjai voltak-e? s ha igen, a rokoni viszonyoknak minő kapcsa fűzi hozzájuk a mi Györgyünket? — ki tudná megmondani; mi legfőlebb annyit gyaníthatunk, hogy a XVII. századbéli névtársával aligha hozhatjuk közel rokoni összeköttetésbe, mert ő maga — a mint művéből is kiérzik — a protestans egyháznak volt híve. Iskolai pályájáról még csak hozzávetőleg sem szólhatunk; nevét hiába keressük külföldi egyetemeken járt ifjaink névsorában is; hogy azonban rendszeres iskolai képezetésben részesült, irodalmi munkásságán kívül a nevéhez fűzött *deák* elnevezés is mutatja. Valószínűleg iskolamesteri hivatalt viselt, vagy valamely előkelő úr oldala mellett íródeák volt.

Ez egyetlen művében ügyes elbeszélőnek bizonyítja magát s meglehetősen gyakorlottsággal bír a verselés mesterségében, a nyelv és forma kezelésében is.³⁾ Épen ezért nagyon hihető, hogy jelen költeménye nem első s talán nem is utolsó kísérlet.

Chain és Ábel históriája. ⁴⁾

Mikor Isten Ádámot kiüzeté,
Paradiesom kertébül kirekeszté,
Éva felesége terhébe esék,
Első fia Chain tüle születék.

Éva asszony igen igen vigada, 5
Az Istennek ezen (nagy) hálákat ada,
Embereknek mondá lenni váltsága,
Ki ő neki megigértetött vala.

Nevelkedni kezde Chain magában,
Szántó emberré lön ifjúságában, 10

¹⁾ *Frankl Vilmos: Hazai és külföldi iskolázás a XVI. században* Budapest, 1873. 2r1 és 222. ll.

²⁾ *Nagy Iván: Magyarország családai.* Pest, 1861. VIII. k. 94. l.

³⁾ Sajnos, hogy itt közlendő művének szövegébe a sokszoros másolás révén némi változtatások, ferdtések csúsztak be. Vajjon lesz-e valaha alkalom ezeket egy hivebb szöveg segélyével kijavítani!?

⁴⁾ A közlés módjára nézve megjegyzem, hogy a verseket jegyzetek nélkül adom, nem akarván elibe vágni annak, a ki első sorban van hivatva régi költői maradványaink tüzetes magyarázatására.

Azon közbe Ábel fia Évának,
Születék világra Ádám atyánknak.

Ez Isten igéjében nevelködék,
Paraszt Chain Ábelre boszongodék,
Szép ruhába hogy Ábel öltözteték, 15
Chain csak paraszt rubába jártaték.

Végre juhásztorrá Ábel lött vala.
Az juhokbul igaz dézmát ad vala,
Chain is buzából dézmát ad vala,
Veréb meg öt kalangyát felfelé rak vala. 20

Az buzának konkolyosát ¹⁾ hitványát
Meggyujtá, mutatá ő áldozatját,
Földön széllle terület füstét látá,
Áldozatja nem kedves, azt is látá.

Másik fia Ádámnak Ábel vala, 25
Az juhoknak javait hozza vala,
Az Istennek azt megáldozza vala,
Kedves áldozatja Istennél vala.

Ennek füstí az égben mégyen vala,
Az Chainé földön elterül vala, 30
Csalárd módra mert Chain dézmál vala,
Utálatos azért Istennél vala.

Meglátta azt paraszt Chain haragvék,
Az Ábelre igen megboszongodék,
Miden (?) szive nagy haragra változék 35
Ábel állapotjáért megharagvék.

Borzas fővel regvel el-kiindula,
Elvégezé, Ábelt hogy megrontaná.
Az mezőre Chain Ábelt kihívá,
Hogy ő öccsét igen megbotolnája. 40

Chain egy nagy botot övében vona,
Öccsével buzája felé indula ;
Kérdé Ábel : bot mire való volna ?
Monda Chain, neki hogy megmutatna.

Ime álnok Chain mit szól Ábelnek ; 45
Sok verebek buzájára mentenek,
Verebeket bottal hajigálnája,
Chain álnokságát az Ur szólétá.

¹⁾ A kéziratban: *konkliossit*.

«Miért haragudtál Chain öcsédre?
 Miért akarod őtet megölnie? 50
 Ha gonoszul cselekedel ő vele,
 Megbánod, előtted léssen ő vére.»

«Hatalmad léssen te néked ü rajta,
 De jaj léssen, meghigyjed, nyavalyája.»
 De az Ur szavával Chain nem gondola, 55
 Annál inkább megharagvék reája.

Legotton felele Chain Ábelnek,
 Mezőbe öccsét hívá, elmennének,
 Mondja mindjárt, hogy visszatérnének;
 Megmutatá álnokságát szívének. 60

Igen jámbor ifju az Ábel vala,
 Chain ravaszságát nem tudja vala.
 Nagy szép szóval Ábelt kihitta vala,
 Az mezőre Chainnal indult vala.

Mikor az Chain földéhez eljuta, 65
 Borzas fővel akkoron Chain vala,
 Édes öccsét istökön kapta vala.
 Chain Ábelt földre levontá vala.

Sirván Ábel ő bátyját kéri vala,
 Ne lenne hóhéra, néki szól vala, 70
 Ám az álnok Chain megdühödt vala,
 Bottal öccsét ott agyonverte vala.

Igen hamar egy szántás barázdában
 Temeté be öccsét azon órában;
 Elrökent(e)ni őtet akarja vala, 75
 Az Isten Chaint megszólította vala.

Nagy fölszóval Isten az magas mennyből
 Megszólítá, hogy megholt volna Ábel,
 «Chain, hol az te atyád fia?»
 Monda Chain: «Nem volt gondom reája.» 80

«Mi ne őrizője voltam öccsémnek,
 Gondviselője sem voltam Ábelnek,
 Semmi gondom nem volt nekem Ábelre,
 Nem tudom, hol járt, hova lett élteben.»

Az Ur Isten magas mennyből szólala, 85
 Gyilkos Chain szavára igen szóla:
 «Az föld tátja torkát az mennyországra,
 Öcsédet temetted az barázdába.»

«Imé az te öcséd ártatlan vére,
 Sirván kiált heted édig előmben, 90
 Meghallgatom ötet könyörgésében,
 Te Chain, léssz azért számkivetésben».

Kezdé Isten Chaimot megátkozni,
 Az ü gyilkosságaért számkivetni,
 Örökken való rettegésbe lenni, 95
 Megijede Chain, kezde reszketni.

«Átkozott légy, Chain, te életedben,
 Átkozott légy az föld kerektségében,
 Átkozott légy ez világban éltedben,
 Átkozott légy mind jártodban, költődben.» 100

«Te előtted az föld átkozott legyen,
 Ábel ártatlan véreért ez légyen,
 Gyilkosságodért jutalmad ez legyen,
 Mindörökken tévölygő légy ez földön.»

«Míveljed ez földet, de ne terömptsön, 105
 És semminemü gyümölcsset ¹⁾ ne adjon,
 Jutalmad gyilkosságodért ez légyen,
 Mindörökken röttegő légy ez földön.

«Búdosó légy, Chain, te életedben,
 Tévölgő légy ez föld kerektségében, 110
 Mert te ivál atyádfia vérében,
 Te elvesztéd Ábelt földön élteben.»

Chain megijede az Isten szaván,
 Felele nagy fölszóval ezt(et) mondván :
 «Nám sokkal nagyobb az én bünöm annál, 115
 Hogy nem mint én bocsánatját várhatnám.»

«Az én álnokságomért immár lészek,
 Isten, te szined elől is elmégyek,
 Nyomorult búdosó ember én lészek,
 Elvettetött mert örökken én lészek.» 120

«Tudom, bujdosváu ki meglel engemet,
 Az órában minden megöl engemet.»
 Az Ur monda : «Nem bánt senki tégedet,
 Megbüntetném, ki megölne tégedet.»

Elméne Chain Isten szine elől, 125
 Fél mindentül, valakit talál elől,

¹⁾ A kéziratban : *gyülmöl'set*.

Edom földére méne Napkelet felől,
Azután nem méne hazája felé.

Soha Chain meg nem tére bűnéből,
Istent meg nem engesztelé bűnérül, 130
Elkárhozék, mert nem akara ebbül,
El-kitérni nagy undok büneibül.

Gyilkosok ez lészen ti koronátok,
Nagy Istentül ti mind megátkoztattok,
Mert tönnon magatoknak mind ártotok, 135
Azért ördög rabjai mind löttetek.

Ádám megholt Ábelt igen siratá,
Akkor neki mert csak két fia vala,
Annak is egyik ördögé lött vala,
Másik Isten országában ment vala. 140

Megholt fiáru Ádám feletközék,
Mert más fia Évátul születteték,
Az Ábel helyében, Sethnek hivattaték,
Mert Ábel az Chaintul megöleték.

Judással, Chainnal el ne vesszetek, 145
Gyilkosok, néktek szólok, meghalljátok,
Ha történet szörint ti bünben estek,
Chain módjára ne cselekedjeteK.

Mert ő nagyobbnek véle az ü bünét,
Hogy nem mint Istennek kegyelmességét, 150
Ti azért ne kövessétek ü vétkét,
Hogy el ne vesszeteK Chainnal együtt.

Ez éneket mostan szörzék versökben,
Az szent Bibliából szörzék éneKben,
Bánfiak Hunyadján Galota székben, 155
Kisasszony estin szörzék ezt verseKben.

Ezör ötszáz ötvenhét esztendőben,
Nagyfalvy György deák szörzé éneKben,
Az Istennek bizik ígéreKben,
Elvégezé ezt(et) egy jó kedvében. Finis. 160

(A czikk vége követk.)

Dr. NAGY SÁNDOR.

AVULTSÁG A MAGYAR NYELVBEN.

A «kihalt» és «elavult» szavak mivolta.

Anyelvek életében szintén úgy megvannak a fejlődési periodusok, mint akár egy ember, akár egy nemzet életében. És a mint a férfi nem veheti magára gyermekkori öltözőjét, a civilizált nemzet nem térhet vissza primitív államszervezetéhez: a nyelv se tér vissza életének megelőző periodusaiban levő állapotába. Teljesen helyes azért, ha a nyelvben — avultságról beszélünk. Egy nyelvnek fejlődési periodusaiban ismert ruháit mai ruhájához hasonlítva, régi ruháját hogy is nevezhetnénk, ha nem elavultnak. A mi a régi nyelvből már nem illik a mai nyelvbe, a miben — a régi nyelvben már nem a mai nyelv vére, lelke lüktet: elavult a mai nyelvre nézve.

Ép azért beszélhetünk nyelvbeli elavultságról, mert a nyelv természeti produktum, mely folyvást-folyvást nő. És tudjuk, hogy a nyelv növése minden más növő dologétól különböző. Más dolgok növése nagyobbodásban áll, a szóké pedig — mert a nyelv növése a szavak növéseben nyilatkozik — *fojgásban*. Mondjuk a szavak növéset kopásnak. Így jobban megérthetjük, hogy a mi már lekopott valamely szóról, többé már nem lehet szerves része annak a szónak. De a nyelvnek növéseben nemcsak kopást veszünk észre. A nyelv kopása csak a szavak hangzóbeli fogyatkozása. A szavak pedig nemcsak kopnak, változnak is — hangzóikban; a képzők nemcsak fogynak, hanem functiójuk is változik; mondat szerkezetében, szórendjében is hagy el a nyelv egyes szabályokat stb. A nyelv növése kiterjed a nyelv egész alkatára: hangzó rendszerére, alaktanára, mondattanára.

S van-e a magyar nyelvnek olyan ismert fejlődési periodusa, melynek nyelve elavult már nyelvünkre nézve?

Sajnos, de a magunk nyelve történetében egy fél ezrednél nem sok idővel mehetünk vissza — irott emlékekre. A Halotti Beszéd a kiinduló pont nyelvünk irott történetében. Ez előtt a kis beszéd előtt, nem tudjuk, hogy beszéltek őseink. Nyelvünk növéset azért csak a Halotti B. óta vizsgálhatjuk, csak ettől fogva számíthatjuk, hogy hány fejlődési perioduson ment át nyelvünk mai irodalmi nyelvünkig.

Egész másképp vannak az ú. n. latin leánynyelvek, a franczia,

a spanyol, olasz, portugál, oláh nyelvek. Ezeknél az anyanyelvet magát is ismerjük. Így vagyunk a német nyelvvel is. Szerfölött érdekes bizonyosságot is szolgáltat úgy a latin leánynyelvek, mint a német nyelv története a nyelvek növésére nézve. Említke is erre nézve egy-két példát az említett nyelvekből, annyival inkább, mert a magunk nyelvéből a nyelv növésére: kopására és változására, nagyban mutató példákat nem idézhetünk. Vegyük elő a *filius* szót. Mennyi kopást, változást mutatnak rajta a latin leánynyelvek! Az olaszban: *figlio*, a spanyolban: *hijo* (ejtsd: *icho*), az oláhban: *fiu*, a francziában: *fils* (ejt. *fis*). Vagy ott a *natus*. A franczia ma már *nè*-nek mondja. A *clarus clair*, a *sanus sain*, az *unus un*, a *manus main* a francziában. A *homines* pedig *hommes*, kiejtve *ôm*. A *homines*ből tehát csak az *ôm*, a hangsúlyos szótag maradt meg a francziában. A *mulier moglie* az olaszban, az *aurum* pedig *oro*, a *pauper povero*, a *nitidus netto*. A *luná*-t *lün*-nek ejti a franczia, az *obscurus*-t pedig *obsçür*-nek, a *plus*-t *plü*-nek stb. Vagy hogy ejti ma a franczia a *de illo homine*-t? *dö lôm*-nak, és a *de uno homine*-t? *dün ôm*-nak stb. Így a gót *habai-dêdeima* ma *hätten*, a *blindaizos blinder* — a németben. A *dauths* pedig *tôt*, a *sunus sohn*, a *handus hand*, a *sununs sône*, a *handuns hände*, a *gastins gäste*, a *mahtins mächte* stb.¹⁾

Még inkább feltűnik a nyelv változása, kopása, ha mondatokat hasonlítunk össze.

Heyse (Lehrbuch der deutschen Sprache. 1838.) tetszetős példával bizonyítja, hogy másfél ezred folyamán egy ugyanazon szöveg kiejtése mennyit változott. A szöveg a Miatyánkot foglalja magában Ulfilas gót fordításából kezdve Luther fordításáig, a mai német irodalmi nyelv megalapításáig. En elégnék tartom, ha csak két első sorát közlöm a Miatyánk fordításainak.

(311—380.) *Atta unsar thu in himinam,*
weihnai namo thein. (Gót szöveg.)

(870.) *Fater unser thu in himilon,*
Uuik si namo thiner.

(1022.) *Vater unser, du in himile bist*
Din Namu uerde geheiligot

¹⁾ V. ö. *Schleicher* «Die deutsche Sprache» cz. művével.

(1250—1300.) *Got Vater unser, der du bist
In dem Himelriche gewaltig alles des dir ist,
Geheilget so werde din Nam.*

(1522.) *Unser Vater ynn dem Hymel
Deyn Name sey heylig.*

(1541.) *Unser Vater in dem Himel
Dein Name werde geheilget.*

Nem volt ezéom azt is kimutatni, hogy a fentebbi gót szöveg milyen fonetikai törvények szerint változott át a Luther-féle szövegig, hogy hány rendű változáson mentek át az Ulfilas-féle szöveg egyes szavai, míg oda jutottak, a hol ma vannak. Csak erős példát akartam mutatni egyrészt a nyelvek növésére, másrészt arra, hogy miért vannak a nyelveknek egymásra nézve elavúlt állapotai.

A magunk nyelve ismert történetéből kivont tanuságaim folytán azt tartom, hogy *nyelvünknek csak két fejlődési időszakáról beszélhetünk*. Még most megjegyzem, hogy ez alkalommal nem arról van szó, hogy nyelvünk belső, hogy úgy mondjam, kulturális fejlődésének időszakait határozzuk meg, a mit az irodalom fejlődéséből tudhatunk meg — most csak arról van szó, hogy nyelvünk külsejének, ruhájának változását figyeljük meg. Ott a német nyelv példája. Ha azt kérdezzük, hogy külsejében változott-e Luther óta, azt kell mondanunk, hogy nem, annyit nem, hogy a mai német irodalmi nyelvet más fejlődési (növési) periodusba sorozzuk, mint a melyikbe Luther nyelvét soroztuk. Ellenben, a német nyelvnek, a német műveltséggel, a német irodalom fejlődésével együtt járásában magában a német irodalmi nyelvben is több korszakot különböztetnek meg, *Heyse* pl. Luthertől három korra osztja a német nyelv (belső) történetét.

Nyelvünk egyik fejlődési időszakát a codexek nyelve határoolja el nyelvünk másik időszakától, melyet nyomtatott könyveink nyelve jellemez. Helyes-e ez a megállapítás? Nem azt mutatja nyelvünk ismert története, hogy mai nyelvünk és a codexbeli magyar nyelv közt levő magyar nyelvvél külön periodust kell fölvennünk; melyet az 1550 és 1772 közt ismert magyar nyelv jellemezne? Ha a mai magyar nyelv és az 1550—1772 közt levő m. nyelv külsejét látjuk: nemet kell mondanunk.

Nyelvbeli külön fejlődési korszakokat egy nyelvnek csak nagy kiterjedésű, általános változásaival állapíthatunk meg, olyan változá-

saival pedig, melyek fokozatos nyelvbéli haladást, nyelvbéli nőrést tüntetnek fel, melyekre az előttük lévő változások elarultak.

Az 1550—1772 közt levő magyar nyelv mutat-e fel lényeges, a nyelv növésébe vágó különbséget mai nyelvünktől? A következő példák határozottan nemet mondanak.

(1549.) *Siess keresztyén lelki jót hallani.
Ó törvényből hadakozni tanulni,
Az igaz hit mellett mint kell bajt rívni
Krisztusban bizni.*

(Régi M. költők tára. III. 224.)

(1645.) Szeretettel való szolgálatomat ajánlom Kdnek, mint jóakaró uramnak bátyámnak, az ur Isten Kdet kivánsága szerint való sok jókkal áldja meg.

(Magyar hölgyek levelei 306.)

(1759.) *Szívem örömmel élek a szabadsággal, a melyet vettem a Felséges királynénak itt levő követségétől, hogy az urnak ötsém uramnak irhassak.*

(Mikes K. Törökorsz. levelei.)

A codexek nyelvét hasonlítsuk össze mai nyelvünkkel. S idézünk mindjárt azokból a codexeinkből, melyek 1550 előtt nem sokkal íródtak: felszínes megfigyeléssel is meg fogunk győződni, hogy codexeink nyelvétől csakúgy nagyban különbözik az 1550—1772 közt írott magyar nyelv, mint mai nyelvünk.

(1510.) *Keet Sororokal chynaltatot vala magának zint margyt azon keet rync zeler, avagy három három rync zeleven, avagy negy rync zeleven. az zel dyznonak bevreiben egy evuet. es ez zel dyznonak bevreiben chynalt evuel ev magat mezehtelen husan sertreuel be fordethvan jgen kemenyen magat vele meg zorehgya vala.*

(Ráskai Lea. Sz. Margit élete.)

(1539.) *Een wram ystenem the benned remenkedtem, ydwezeh enjemet mynden engemeth haborgatoktul ees meg szabadoh engemeth.*

(Kulcsár codex. VII. zsoltár.)

De felülőbb, és annak bizonyítására, hogy nyelvünk növésében miféle jelenségek állapíthatnak meg fejlődési korszakot, tanuságosabb, ha a Halotti Beszéd nyelvét hasonlítjuk össze mai nyelvünkkel.

Latiatuc feylem zumtuchel. mic vogiunk. yfa pur ef chomuv uogmuc. Menyi miloftben terumteve eleve miv ifemucut adamut. ef odutta vola neki paradifumut hazoa.

Helyes olvasással (kiejtéssel):

*Látjátok féleim szümtükkel, mik vogymuk. Isa pur es çomuv
vagymuk. Mennyi milosztben térümtévc élvc (é?) [istén] mik
isemüküt Ádámot, es oduttü volá neki paradisumut házóá.
(Simonyi Zs. olvasása.)*

Ugyanez a szöveg a mai irodalmi nyelv szerint:

Látjátok feleim szemetekkel, mik vagyunk. Csak por és hamu vagyunk. Mennyi malasztban teremté élő (isten) mi őszünket Adámot, és adta vala neki paradicsomot házává.

Lássuk a fontos különbséget a két szöveg nyelve, a H. B. nyelve és a mostani nyelvünk külseje, ruhája között.

Milyen fokát állapíthatjuk nyelvünk növéseinek — ebből a két szövegből? A «latiatuc» u-jának a «látjátok» o-ja hányad fokú változása? Első. Így a «vogyunk» o-jának, a «vagyunk» a-ja, a «pur» u-jának, a «por» o-ja, «chomuv» o-jának a «hamu» a-ja, a «milostben» o-jának a «malaszt» a-ja, az «odutta» o-jának az «adta» a-ja, a «paradicsumut» u-inak, a «paradicsomot» o-i mind első fokú változásai. Mi okon állíthatjuk ezt? Nyelvünk ismert növése bizonyossága szerint. T. i. «Az árpádkori nyelvemlékeknek pontos megfigyelése és összevetése arra a meggyőződésre juttat bennünket, hogy majdnem általános volt a rövid magánhangzóknak a mainál egy fokkal zártabb kiejtése. (Simonyi Zs. «A régi m. nyelvemlékek olvasásáról. 1880.»)

Láttuk az imént, hogy a H. B.-beli u helyett ma o-t ejtünk, az o h. pedig a-t. Megfordított hangzó-cserélődést nem is mutathatunk fel. A H. B.-ben nincs olyan a hangzó, melyet ma o-nak ejtenénk, se olyan o hangzó nincs, melyet ma u-nak ejtenénk. (Hogy a H. B.-beli uromk, vimágygomuk ma urunk, imádjunk, Simonyi, említett értekezésében, azt mondja, hogy ebben a két szóban vissza felé való hangzó-fejlődés történt, így: uromk-uronek-urunk, vimágygomuk-imágygomuk-imádjunk. Kérdés, hogy urunk alak is nem volt-e meg a H. B. idejében, és nem úgy van-e a dolog, hogy az irodalmi nyelv a régibb uronek alakot tartotta meg?) E szerint a mély hangú rövid magánhangzók cserélődése ilyen sorrend szerint történik: u-o-a.

S mutat-e a H. B. közölt része másodfokú hangzóbeli cserélődést? Mutat, de csak egy-két példában. Másodfokú hangzó-cse-

réléssel ejtjük a *zümtükkél*-t. A *zümtükkél*-t t. i. első fokon valószínű, hogy *szömtökkal*, így ejtődött s ebből a kiejtéséből lett *szémétékkel* kiejtése. De az se lehetetlen, hogy a *zümütkkél*, egyik vidéken *szömtökkal*, a másikon pedig *szémétékkel* így fejlődött. És ebben az esetben is megtaláljuk a *zümtükkél* másodfokú fejlődését, az irodalmi nyelvben használt *szemetekkel*-ben. A kérdéses ü ezek szerint így cserélődött: ü-ö-é vagy ü-é-e, vagy ha elfogadjuk, hogy a szemétékkel a szömötökkel-re következett, így: ü-ö-é-e. És ebben az esetben már harmadfokú hangzó-cserélődést mutathatunk ki a *zümtükkél*-en. Mindemellett — feladatunk szempontjából — ezen szón is csak első fokú haladásról beszélhetünk, mert a szömötökkel is, a szemétékkel is, a szemetekkel is használatosak az elő nyelvben, az ö-é-e egymással való cserélődései ma is megvannak az irodalmi nyelvben (v. ö. vörös-vérés-veres, föl-fél-fel).

De van egy pár szó a H. B.-ben, melyen határozottan megvan a másodfokú hangzó-cserélődés. Ez a két szó: *muganak*, *nugalma* = *magának*, *nyugalma*. Ma már se *muganak*-et, se *moganak*-et nem mondunk, csak *magának*-ot. De ilyen változások gyér számmal vannak nyelvünkben. Azért nem is vehetjük fel őket külön nyelvfejlődési periodus határozóknak.

És nyissuk ki codexeink közül bármelyiket, mindegyikben találunk nemcsak sok olyan fonetikai hanem morfológiai és mondattani sajátást is, melyek már nincsenek meg mai nyelvünkben, de nem voltak már meg az 1550—1772 közt levő magyar nyelvben sem. Itt az *Ehrenfeld-codex*. Azt mondja, hogy *labaihuz*, *varalhuz*, *valya* (*habeas*), *yelenet* (*apparuerit*), *zolgalatonak* (*szolgálatnak*), *nepekenek* (*népeknek*), *belewl*-ból, *balól*-ból. Vagy megint itt a *Kulcsár-codex*. Ott találjuk e még az 1550—1772 közt levő időszak nyelvében a következő ige-alakokat: *ydwezeh*, *zabadohon*, *nyomoro-ha*, *wylagosohad*, *tiztoh*, *telyesehe*, *ydwezehed* stb? Nem.

Természetes, hogy nyelvbeli periodusok megállapítására nemcsak a hangzók egymással való cserélődései fontosak. Ép oly fontosak arra nézve a szavak kopásai is. És a H. B. közölt részében mit tapasztalunk nyelvünk kopását illetőleg? A *chumor*-ból, *miv*-ből még csak a *v* kopott le. Ilyen egy hangzó-lekopást mutatnak még a H. B.-ben a *volov*, *keferuv*, *mige*, *tiv*, *járov*, *iv*. A *chomuv* ma *hamu*, *miv* *mi*, a *volov* *való*, a *keferuv* *keserű*, a *mige* *meg*, a *tiv* *ti*, a *jarov* *járó*, a *iv* *ü*. És ezeknek a szavaknak a kopását két kategóriába sorozhatjuk. A *chomuv*, *miv*, *mige*, *tiv* *r*-it teljesen elve-

tette a nyelv a hamu, mi, meg, ti szavaktól, míg a volov keseruv, jarov, iv v-it máig is érezzük az (val)ó, (keser)ű, (jár)ó, ű hosszú magánhangzóiban. Azért azt kell mondanunk, hogy a v mind a két esetben lekopott. S tudjuk, hogy az 1550—1772 közt levő magyar nyelvben sem voltak már meg a chomuv, tiv, jarov stb. alakok. Általában ennek az időszaknak a nyelve nem segítette anynyira elő a szavak kopását, hogy ebbeli működését nyelvbéli periodus határozónak tehetnénk meg. Ott vannak még a H. B.-béli teremteve, eleve, hadlava, feledeve alakok; megvannak-e ezek is az 1550—1772 közt levő magyar nyelvben? Nincsenek már abban sem. Így a val rag régi kiejtése a *vala* (v. ö. alamyzna*vala*, kyuanatua*la*, napua*la*. Ehrenfeld-codex) sem található már nyomtatott könyveinkben. És épen ez a rag érdekes tanubizonyossága nyelvünk egyik-másik nyelvjárásban való 5—6 század alatt történt kopása nagyságának. Ma már sok nyelvjárás csak *vâ*-t mond a *vala* helyett; nemcsak, de a *vola v*-je — mely nem illeszkedett az előtte való hangzóhoz — ma nyelvjárásaink nagy részében és az irodalmi nyelvben mindig hasonló az előtte lévő mássalhangzóhoz. Az Ehrenfeld-codexbéli kivanatua*la* ma kivanattal, nyelvjárásilag kivá-nattá. Tulajdonképen tehát a régi *vala* egyik-másik nyelvjárásban csak 'â.

De elég ennyi is nyelvünk hangzóinak egymással való cserélődése és szavaink kopásának bizonyítására. Láttuk, hogy mély hangú rövid magánhangzóink még csak egy fokon haladtak előre. Ugyanezt tapasztalhatjuk szavaink kopásában is. (V. ö. *vala-val*, *miv-mi*, *chomuv-hamu* stb.) Meggyőződhattünk, hogy az 1550—1772 közt levő magyar nyelv nem segítette elő mély hangú magánhangzóink egymással való cserélődését, szavaink kopását.

A nyelv csak úgy van, mint a fa. Vissza soha se nő. És ebbeli tulajdonsága elég arra, hogy azt mondhassuk, hogy nyelvünkben minden olyan jelenség, mely akár a hangzók egymással való cserélődésében, akár a szavak kopásában *meghaladott* jelenségnek tartható: többé nem lehet szerves alkatrésze nyelvünknek. Példával szólva, a *mond* nem lehet többé *mund*, a *val* nem lehet többé *vala*. Az *u* a *mund*-ban, az *a* a *vala*-ban elhalt jelenségek — más szóval, mert a *mund* és *vala* nem lehetnek többé élő részei nyelvünknek, mert a *mund* nem illik bele nyelvünk mai hangzórendszerébe, mert a *vala* nyelvünk növése miatt maradt el: a *mund* és *vala elarultak* nyelvünkre nézve. Megjegyzem itt, hogy a *mund* nem

mint szó, és a *vala* nem mint rag avultak el, hanem csak mint a *mond* és *val* régi kiejtései.

Kell-e még bizonyítanom, hogy nyelvünkre nézve még csak a codexek nyelve képez előző fejlődési periodust? Azt hiszem, hogy ha nagy vonásokban is, de eléggé megbeszéljük ezt a dolgot. Feladatunk tulajdonképpen való megfejtésére, a *kihalt* és *elavult* szavak mivoltának meghatározására, kiinduló pontul, alapul ennyi is elég.

(Vége köv.)

TÓRI MÉSZÁROS ISTVÁN.

Martialis II, 41.

•Ne vess, ha okos vagy, óh ne vess, leányka!•
 Azt hiszem, Nasonak volt ez a tanácsa.
 Ám nem ajánlotta valamennyi lánynak.
 És ha mondta volna valamennyi lánynak,
 Te magadra ne vedd, ne képzelődj sokat,
 Maximina, lévén már csak három fogad,
 Fakóbb a puzspánnál, s a szuroknál rondább,
 Nézz csak a tükörbe, úgy van, a mint mondám.
 Óvakodj mosolygást mutatni orczádon,
 Mint a szél kerüli Spanius barátom,
 Kendőzött Fabulla fél ha eső készül,
 S a szeplős Sabella napfény erejétül.
 Arczodon komolyabb kifejezést végy fel,
 Mint Priamus neje Hector elestével.
 Kerüld Philistion tréfás bohózatát,
 Pajkos tivornyákat, vig czimborák hadát.
 Mindaz, mi jókedvre csintalanul izgat
 Áruló mosolyra késztetni ajkidat.
 Társnőd legyenek bús vénbanya fajták,
 Kik elhunyt férjüket s bátyjukat siratják.
 Üres óráidban, ha unalom székel,
 Tragédia-írók művei üzzék el.
 Fogadd hát tanácsom', meg van vetve-hányva :
 Sírjál, ha okos vagy, óh sírjál, leányka.

DIDO AENEÁSNAK.

— Ovidius, Heroidarum, epist. VII. —

Szólok neked, miként Mäian ler partján
 Dalát a hőszin hattyú zengi el,
 Ha lelke már egy szebb hazába tartván
 A harmatos fűvön végsőt lehel.
 5 Nem kérelem viszen feléd ezuttal
 S nem mintha várnám, hogy karomba térsz,
 Egy isten int utánad szózatával
 A mely előtt elnémul ember-ész.
 Elvesztve mindent, lelket és szerelmet,
 10 Elvesztve minden bájam hímporát,
 Könnyű leend egy szót is elveszítни
 S igém' hiába vesztegetni rád.
 Hát csakugyan' elmégy szegény Didótól?
 Szavad s vitorlád egy szél hordja el:
 15 Igéreted' megszegve mégy keresni
 Itáliát távol vidékivel?
 Hát nem elég Carthago nagy hatalma
 És nem elég királyi koronád?
 A biztosért bizonytalanra törsz te
 20 Nem tudva, távol vajh mi vár reád?
 Keresve uj hazát feledsz el engem,
 Felejtet a kínálkozó hazát,
 Pedig ha lelsz is, befogad-e téged?
 Az idegennek helyt vajjon ki ad?
 25 Egy másik Didót kell találnod akkor,
 Egy másik szívet, mely hiven szeret...
 S találsz e várost hasonlót enyémhez?
 Fönt palotát, lenn nyüzsgő népeket?
 S ha minden úgy lesz, a hogyan kihimzi
 30 Csapongó lelkednek rózsás remény,
 Találsz-e nőt és vajjon hol találod,
 Ki úgy szeressen, mint szeretlek én?
 Miként az oltár szent lángjára hintett
 Tömjén kigyúl az áldozat körül;
 35 Úgy égek én, és Aeneás emléke,
 Minek szívem éjjel-nappal örül.
 Hálátlan ő, s nem hallgat panaszomra,
 Az ész sugalja, hogy kerüljem el,

- S mégsem tudom gyűlölni, sőt szívemben
 40 A szerelem neki oltárt emel.
 Ne bántsá, hatalmas Vénus, ostoroddal,
 Helyette Ámort küldd el messzire,
 Bizd rája rózsaszínü lobogódat,
 Ne érjen rá mosolygni senkire.
- 45 Vagy hogyha eldőlt már a sors felettem,
 Akkor szerethessen magamban őt,
 Hadd tőrje Aeneás szerelmemet, hisz
 Szeretve lesz szerelmünk egyre hőbb.
 De mindhiába képzelmem varázsa,
 50 Egészen más ő, mint szülője volt,
 Vad bércz között látott világot egykor
 Sűrű erdőben, hol farkas csaholt.
 Vagy tenger szülte, az a vészes ár, mely
 Dühössen rázza most hajóidat,
 55 Melyen keresztül szánt a szél ekéje,
 De mely hiában állja útadat.
 Hová sietsz? tekints a vad viharra,
 Fogadd ez egyszer sors gyanánt a vést.
 Irántam jobb az áruló sziveduél,
 60 Mert karjaim közt megmaradni kész.
 Nem érek annyit, a mit könnyü szívvel
 Koczkára tész, hogy tőlem elmehess,
 Óh drága gyűlölet, mely üldöz engem,
 S a mely helyettem egy halált keres!
- 65 Elműlik a vész, kékes paripákon
 Jár majd Triton a síma habokon;
 Óh bár a széllal megváltozna szíved,
 S megváltozik: hiszem, sejttem, tudom!
 Vagy nem tudod, mit rejt a csalfa tenger,
 70 Nem próbáltad mindenható dühét,
 Ha néha-napján kedvező szeled volt,
 Ne gondold azt, hogy már kegye tiéd.
 Hasznára nincs a csalfa szép hajósnak,
 Hogy ott a vészben tört szívet hagyott,
 75 Melyért megtörted esküjét szemednek,
 A büntetést kapni attól fogod.
 A szent szerelmek anyja, ki a habból
 Fedetlen testtel szállt ki egykoron,
 Bosszúra gyúl s veszélyes bölcséjében,
 80 Halálra ringat téged, jól tudom.

Elvesztem én, ha téged elveszítlek
 S ártatlanul is ártok majd neked,
 Ha elvész ott a habfodrozta sírban,
 A kit forró szerelmem kergetett.
 85 Csak élj, csak élj, inkább el is veszítlek,
 Kiméljen csak meg a sivár halál.
 Inkább legyen szívemnek áldozatja
 S magad a gyilkos seb, mely eltalál.
 Gondold : ha künn a végtelen habok közt
 90 A vész ragad karjába tégedet,
 Eszedbe jutna ajkad árulása
 És Didó, ki halálba úzva lett.
 Látnád a megcsalt kedves bús alakját
 Bomlott hajakkal, vértől éktelen,
 95 Lelked sugallná: «érdemlem valóban,
 Hogy e villám halált adjon nekem!»
 Engedj időt a tenger vak dühének,
 Engedj időt konok szivednek is,
 Feljön majd a verőfény nemsokára
 100 A mely igaz, s nem — mint ajkad — hamis!
 S ha önmagad' nem tartod érdemesnek
 Kiméletedre, gyermeked kiméld
 A kis Julust, ne mondj le másokéről,
 Ha nem akarsz remegni éltedért.
 105 Ascaniust, s a házi tűzhely ékét,
 Mit tűz nem ért, most örvény nyelje el?
 Nem is hiszem, hogy — mint hazúdtad — egykor
 Vállad megrakva volt szeretivel!
 Hazúdsz, hazugság ajkaid igéje,
 110 S én nem vagyok első, kit megcsalál,
 Ha kérdezném: Julusnak hol az anyja;
 A válasz: elragadta a halál!
 Meghalt futó férjétől elhagyatva,
 Magad beszélted nékem egykoron,
 115 Kinozhatsz most, a büntetésem az, hogy
 Hittem neked, tűrök, elhallgatom!
 Megver az ég, a mért most engem elhagysz,
 Hét évig jársz a zordon tengeren, . . .
 Hazátlanul fogadtalak magamhoz,
 120 Földönfutónak adtam mindenem';
 Földönfutóvá lett palástom éke,
 Óh mért is adtam ennél többet én?

- Majd elröpül a hír távol vidékre,
 Hogy kebleden hagyott el az erény!
- 125 Óh végzetes nap, hogy sötét odúban
 A záportól megbújva pihenénk,
 Szél zúgott, oh nem, a sors istennői
 Suttogtak gyászos végzetet felénk.
 Büntessetek meg, szent Erény, s Szemérem
- 130 Elhúnyt hitestárs, büntessél te is,
 Zarándokul eljárók képeidhez,
 Hová füzért a város népe visz!
 Hallottam ötet halk hangon susogni:
 «Szerette nőm, Elissa, jer, kövess!»
- 135 Megyek mint méltó hitvesed, s a bűnnel
 Leszámolok, hogy nyugton átvehess.
 Bocsáss meg, ámitó ravasz szavának
 Szánandó áldozatja lettem én,
 Ártatlanul vetek fátyolt a multra,
- 140 Az átkot ő viselje gaz fején.
 Szent frigy reményét költé bennem anyja,
 Boldog reményt agg apja nyujta át,
 Ha botlottam, méltó ok volt hibámra,
 Csak hűtlenség volt megrontóm tehát.
- 145 A sírig tart adáz balsorsom útja,
 Sötét csillagzat jár utam felett,
 Oltár előtt ömlött ki drága vére
 Férjemnek s trónunk gyilkosáé lett.
 Bolyongva jártam, messze otthonomtól,
- 150 Elhagyva férjem drága hamvait
 Távol világot, messze utat róva
 Titkos remény czélom elébe vitt.
 Kincscsel vevém, vérrel tartám e földet
 Az idegen szomszéd népek között,
- 155 Mit néked szántam, néked háladatlan,
 A kit a sors karomba üldözött!
 Fegyver között építve városom' föl
 Én, gyöngé nő, harczokba jártam el,
 Ezer kérő kezét vetém meg érted
- 160 És megvetném bár lenne más ezer!
 Miért nem adsz Iarbasnak bilincsből,
 Áldó karokkal kulcsolnád át,
 Vagy kincsre vágyó bátyámat keresd föl,
 Hadd bosszulja meg rajtam is magát!

- 165 De menj a szobroktól, ne bántsđ az istent,
 Bűnös kezekkel oltárhoz ne lépj.
 Tudd meg: Didót nem önmagát hagyád el:
 Szívem alatt dobog egy drága kép.
 Tenképed mása, anyjával fog élni,
 170 S azzal borúl a szív éjébe majd
 Julussal együtt hal meg drága öccse:
 Egyetlen kéz halált kettőre hajt.
 De int az ég! Te innen elbolyongasz.
 Óh bár ne látott volna ez a föld!
 175 Dardán hajót ne látott volna révem,
 S lábad ne járt vón' sohse pún mezőt!
 Az ég szabott neked hajót utadra
 S bolyongva hajt idegen tengeren,
 Nem Simois, Tiber folyója czélod
 180 S ha oda jutsz, mi léssz ott: idegen!
 Eléred tán, de már ezüstös fűrttel
 Fáradtan éred el az uj hazát;
 Mondj le az útról és fogadd e népet,
 Melyet díjúl neked a végzet ad!
 185 Pygmalion kincsét kezedbe nyujtom,
 E városban ujtsd meg Iliont:
 Ha béke kell, itt élvezd a gyümölcsét,
 Ha háború, az is leend vizsout.
 De szépanyád hatalmas bájövére,
 190 Öcséd bűvös nyílára esküszöm:
 Úgy légy szerencsés öldöklő hadakban
 S úgy légyen a sír könnyü őszödön:
 A mint kimélsz, a mint kiméled éltem,
 S a küszöböt, melyen lábod pihent.
 195 Hisz nem mondhatasz egyéb hibát fejemre,
 Mint hogy nagyon szerettem idegent!
 Nem volt apám Mykenának szülöttje
 Sem Phthiában bölcsőm nem ringaták,
 Nem volt apám, vagy férjem, a ki egykor
 200 Trója falán dárdát hajíta rád:
 Ha szégyenled, ne hívjál hitvesednek,
 Legyek — ha kell — akár gazdasszonyod;
 Mindent eltűrök, semmitől se' félek
 Ha csak Didódat most el nem hagyod.
 205 Tudom, mikor hajózható a tenger,
 S mikor szokott vihart keverni fel,

Ha mondom, akkor vond föl a vitorlát,
 Addig hiába megy hajótok el.
 Bízd csak reám, majd indulásra hívlak,
 210 És elbocsátlak bárha fájni fog,
 Pihentesd addig társaid, s hajódat
 A csöndes révben megjavíthatod.
 Rövidke perczet kérek csak tetőled,
 Hogy álmodhassam nászom kéjeit,
 215 Mig az idő lecsillapítja lelke'm'
 És nyugton elfeledni megtanít.
 Ha nem teszed elszántan él szivemben,
 A gondolat, hogy végső szavam ez,
 Az nem lehet, hogy szívtelen lehetnél,
 220 Olyan kegyetlen hozzám nem lehetsz ;
 Látnád csak azt, ki e levélkét írja :
 Ölembé fekszik trójai vasam,
 Szememből könnyek árja hull reája,
 De holnap vérem foly rá biztosan.
 225 Mi jól illik ajándokod a sorshoz
 Kevés idő kell, s megpihenhetek,
 Nem, nem a kard, más bántotta szivem' meg :
 A szerelem ütött rá mély sebet !
 Testvérem, hő szerelmem ismerője,
 230 Ki egyedül isméred lángomat,
 Hamvam fölött te léssz a sírnak őre
 Te ékesíted csöndes hantomat !
 De azt ne ird rá : «Sychæus arája»
 Nem érdemelném e tisztos nevet.
 235 Csak ird : «Didó, ki Aeneást szerette
 S e szerelemnek áldozatja lett !»

Budapest, 1883 márczius 1.

Ford. LATKÓCZY MIHÁLY.

Martialis VII, 71.

Árpás a feleség szeme, árpaszemű de a férj is ;
 Lányuk is árpaszemű, ép ugy a vő s unokák.
 Még kasznárunk sincs híjával e csúnya kelésnek
 Kertészük sincsen s nincsen a durva kapás.
 Jólehet árpaszemű a családnak az apraja-nagyja,
 Földjükön egy nyomorult árpaszeműk se terem.

HAZAI IRODALOM.

Tanulmányok. Irta dr. *Krausz Jakab* tanár. Első kötet. Budapest, 1884.
Kapható Grill Károly kir. udv. könyvkereskedésében. 464 oldal.

Mindenkit, a ki figyelemmel kíséri újabb philologiai irodalmunkat, méltán meglephet az a csodálatos termékenység, mely dr. Krausz működését e téren kitünteti, de kivált annak, ki tekintetbe veszi azt is, hogy mily nehéz a classica philologia körébe eső bármely kérdésben véleményt nyilvánítani, midőn a források pontos ismeretén kívül legtöbbször óriási szakirodalmat kell átbúvárlnunk, el kell ismernie, hogy dr. Krausz munkássága minden fogalmat túlhalad s hogy az ő föllépésével «új csillag tűnt fel tudományos irodalmunk egén».

Körülbelül két éve alig mulik el hónap a nélkül, hogy nevével valamely irodalmi társaság gyűlésének tárgysorában vagy valamely folyóirat lapjain ne találkoznánk; végre legújabbán megkoronázta működését *Tanulmányainak* első kötetével, egy vaskos kötetel, mely hat terjedelmes essay-t tartalmaz, köztük öt egészen újat.

És minő themák azok, melyek megfajtására dr. Krausz habozás nélkül vállalkozik! Ma a Philologiai Társaságban az alexandrinismus viszonyát fejti ki a római irodalomhoz, holnap a Petőfi-társaságban olvas föl az attikai komédia néhány typusáról, *Tanulmányaiban* pedig egyforma könnyűséggel tárgyalja a görög szellem viszonyát a római irodalomhoz és a nyelv eredetének bonyolult theoriáit, a művészet történetét Rómában és az összehasonlító mythologia első rendű kérdéseit. Portentumnak kell lennie ennek az embernek, ki ennyi s ily különböző tárgyakat képes tudományosan földolgozni!

És dr. Krausz műveiben a magvas tartalommal vonzó alak is egyesül, oly annyira, hogy hazánkban a philologia népszerűsítői közt neki jósolhatjuk a legnagyobb jövőt. Lapozzuk át csak futólag tanulmányait s meggyőződünk róla, hogy stylusában mennyi a jelesség s a jelességekben mily nagy a változatosság! Majd kissé nehézkes, de magvas és tömör *mommseni* körmondatok juttatják eszünkbe a német alaposságot, majd kedves, apró mondatocskák fűszerezve a legfinomabb aperçu-ekkel emlékeztetnek a legjobb *francia irók* modorára, s még a látszólag megszárabb nyelvészeti kérdésekben is azzal a könnyedséggel találkozunk, mely pl. *Müller Miksát* a laikus számára annyira élvezhetővé teszi. Minden czikke egy-egy étellel teljes, változatos színekben gazdag kép.

Azaz, ha figyelmesebben vizsgáljuk a dolgot, nem annyira kép, mint inkább — *mozaik*. A mennyiben t. i. a *legkülönbözőbb alkatrészekből van összerakosgatva*.

És ebben áll dr. Krausz bámulatos termékenységének titka!

Vegyük csak elő paradigma kedvéért «Az alexandrinismus befolyása a római költészetre» című értekezést (megjelent az Egyetemes Phil. Közlönyben, 1884. II. és III. füzet). Az egész dolgozat visszavezethető három főforrásra; *Beulé*, «Augustus családja és kora» (ford. Molnár Antal. Olesó könyvtár), *Boissier*, «Virgil» (ford. Végh Arthur, Olesó könyvtár) és *Campe*, «Irodalmi állapotok Rómában Horatius korában» (ford. Hóman Ottó. Philologiai Közlöny 1871. 347. l.). E három művet fölvaltva írja ki Krausz úr s így alakít belőlök új egészet, olykor *Mommsen* néhány megvas mondatát iktatván közbe változatosság kedvéért; érdekes továbbá, hogy a jegyzeteket, melyekben egyre-másra idézi a sok ókori forrást s ez által dolgozatát az alaposág színében tünteti föl, *Teuffel*ből írja ki. Ilyen a Krausz úr olvasottsága! — Jellemző példák:

Krausz, 130. l.

A fiatal embereknek egy nemzedéke volt az, kikben csodálatos ellenmondások egyesültek; nagy tehetségek és a nyilvános tevékenységnek előttük elzárt pályája, nemes természetek, izzó emésztő szenvedély, eszményi barátság és az érzéki szerelem-élvezet után együttesen törve, erkölcsi rendtől nem félve, egészen átadva a pillanatnak stb. stb.

Campe, 452. l.

A fiatal emberek egy nemzedéke volt ez, kikben csodálatos ellenmondások egyesültek: nagy tehetségek és a nyilvános tevékenység előttük elzárt pályája, nemes természetek, izzó és emésztő szenvedély, eszményi barátság és az érzéki szerelem-élvezet után együttesen törve, erkölcsi rendtől nem félve, egészen átadva a pillanatnak stb. stb.

E helyt Krausz úr elegendőnek tartja, ha a Campe szövegén egy-egy *-nak, -nek* közbetoldásával igazít.

Krausz, 291.

«Az a legboldogabb — mondja egy helyt — ki a jövő rémképeire, Acheron lármájára rá sem hederít, de nincs minden embernek olyan jelleme, hogy a *kérlelhetetlen* sors fenyegetése iránt érzéketlen maradjon». Ezen erőteljes gondolkodók mellett vagyis inkább alatt, van hely a tartózkodóbb, félénkebb számára is stb.

Boissier, 16—17.

«Az a legboldogabb — mondja egy helyt — ki a jövő rémképeire, Acheron lármájára rá sem hederít, de nincs minden embernek olyan jelleme, hogy a *kérlelhetetlen* sors fenyegetései iránt érzéketlen maradjon». Ezen erőteljes gondolkodók mellett vagyis inkább alatt, van hely a tartózkodóbb, félénkebb számára is stb.

Ez a hely különösen azért érdekes, mert benne Krausz úr, a philologus, Vergiliusra hivatkozván, a latin szöveg francia fordí-

tásának magyar fordítását idézi. Ilyen példa a *Tanulmányok*-ban is van számtalan.

Krausz, 288. l.

Horatius főpapja azon álszabadságnak, mely a kényelemben és gondtalanságban áll. Szerette s megéneklé az ünnepélyeket, bort, szép kéjhölgyeket, a város és a falu örömeit. A «dolce far niente» volt eleme s minden fáradság fölött gúnyolódott.

Beulé, 49. l.

Főpapja Horatius azon álszabadságnak, mely a kényelemben és gondtalanságban áll. Szerette s megéneklé az ünnepélyeket, bort, szép kéjhölgyeket, a város és falu örömeit. A «dolce far niente» volt eleme s minden fáradság fölött gúnyolódott.

Ezt a helyet azért említjük, mert világot vet Krausz úr dolgozási módjára. Bárminő műben talál ő valami fényest, csillogót, erőt vesz rajta a szarkatermészet s azon módon veszi át abba az értekezésbe, melyen éppen dolgozik, akár illik bele, akár nem. Természetesen az ilyen messze kéri az ő saját stylusából, s ha valakire, úgy ő rá lehet alkalmazni a horatiusi mondást, hogy műveit alkotja «undique collatis membris, ut turpiter atrum desinat in piscem mulier formosa superne».

Krausz, 281. l.

A ki a mesterség fogásait egyszer elsajátította, egy füst alatt megírt akár ötszáz hexametert, melyben semmiféle professor nem talál gáncsolni, de természetesen az olvasó sem dicsérni valót. A nővilág is élénk részt vett ezen irodalmi mozgalomban, s ha a költészet fogta ostrom alá a leányszíveket, az ostromlott vár nem ritkán szintén takaros versekben adta meg magát stb.

Mommsen, VIII. 324. l.

A ki a mesterség fogásait egyszer elsajátította, egy füst alatt megírt akár ötszáz hexametert, melyben semmiféle professor sem talál gáncsolni, de természetesen az olvasó sem dicsérni valót. A nővilág is élénk részt vett ezen irodalmi mozgalomban; s ha a költészet fogta ostrom alá a leányszíveket, az ostromlott vár nem ritkán szintén takaros versekben adta meg magát stb.

Ime, innen Krausz úr elméssége!

További idézésektől az olvasót kimélni akarjuk s ezentúl csak utalunk hasonló helyekre, megjegyezvén, hogy mindenütt olyan helyeket hozunk fel, melyeket Krausz úr *szórol-szóra* írt ki idegen művekből. A tárgyalt értekezésből kijegyeztük még a következőket:

124. l. = Beulé 45—46. l.

125. l. = Beulé 154. l.

129. l. = Campe 457. l.

279. l. = Campe 445—446. l.
 280. l. = Campe 347. l.
 280. l. 1. jegyzet = Teuffel 444. l. 5. jegyz.
 281. l. 2. jegyz. = Campe 357. l.
 282. l. = Campe 446. l.
 287. l. = Mommsen VI. 273. l. és Boissier 6. l. továbbá Beulé 38. l.
 288. l. = Beulé 39., 42., 48—49. l.
 289. l. = Campe 447—448. l.
 290—292. l. = Boissier 16—17. l.
 292. l. = Campe 447.

Ezek leszámításával az egész értekezésből alig marad meg egyeb, mint az első három lap, melyben Krausz úr a görög nép «gyermek-, ifjú-, férfi- és aggkorát» írja le, s mely elég naiv arra, hogy neki magának tulajdoníthassuk. Végül el nem mulaszthatjuk megemlíteni, hogy bármily jeles művekből merített is a «szerző», értekezése a leghaszontalanabbak egyike, mely tárgyát a legtávolabbról sem meríti ki. Miért? megfejtik az *Ars poetica* kezdősorai.

Áttérve a *Tanulmányok*-ra, sorra vesszük az egyes értekezéseket, a mint a kötetben egymásután következnek.

Az első, *A görög szellem viszonya a római irodalomhoz*, címével imponál, oly kérdést vetvén föl, melynek megoldásával a legnagyobb szellemek foglalkoztak. De ez Krausz urat legkevésbé sem zavarja s hozzálát műve összeállításához, következőleg:

2. lap 1. jegyzet = contaminálva van *Bernhardy* (Grundriss d. r. L.) 7. l. 3. jegyz. és *Teuffel* (Röm. Lit.) 1. lap 1. jegyz.

13. l. = *Bernhardy*, Grundriss 10—11. l.

17. l. = *Mommsen* IV. 194. l.

19. l. = *Müller Miksa* felolvasásai (fordította Steiner Zsigmond) 88—89. l.

22. l. jegyzet = *Müller* 96. l. jegyz. és 97. l. jegyz.

23. l. = *Müller* 94. l.

26. l. = » 88. l.

27. l. = *Mommsen* I. 219. l.

29. l. = *Müller* 57. l.

54. l. = » 88. l.

55. l. jegyzet = *Mommsen* I. 27. és 30—32. l.

58. l. = *Müller* 90. l.

63. l. = » 93. l.

67. l. = » 93. l.

70. l. = *Mommsen* VI. 306—307. l.

71. l. = *Müller* 92. l.

75. l. = » 91. l.

79. l. = *Mommsen* VIII. 350. l.

84. l. = " I. 237.

Az «Euripides» cz. értekezés bámulatós példáját adja annak, miként lehet valamely kész műből egészen újat alkotni oly módon, hogy annak egyes részeit más rendben írjuk le egymás után. Krausz úr ez alkalommal *Curtiustól* a *Görögök történetét* veszi elő s annak idevágó részét nyomorítja meg oly kegyetlenül, hogy csak fáradságos kutatás után lehet fölismerni a vasvillával összehányt conglomeratumból a részek eredeti összefüggését. Ime:

100. l. = *Curtius* V. 79. l.

110. l. = " » 81. l.

115. l. = *Müller és Donaldson*, A régi görög irodalom története (ford. Récsi Emil) 410. l.

116. l. = *Curtius* V. 67. l.

117. l. = " » 67. és 69. l.

121. l. = " » 70. l.

124. l. = *Müller és Donaldson* 411. l. 1. §.

126. l. = *Curtius* V. 90—91. l.

127. l. = *Müller és Donaldson* 412. l. 2. §.

129. l. = *Curtius* V. 79. l.

130. l. = " » 90. l.

136. l. = " » 103. l.

138. l. = " » 87—88. l.

142. l. = " » 82. l.

143. l. = " » 84. és 86. l.

146. l. = " » 92. l.

147. l. = " » 94. l.

151. l. = " » 80. l.

154. l. = " » 104. l. Ezzel kapcsolatban megemlítjük:

Az antik komédia néhány jelleméről. Dr. Krausz Jakab-tól (Koszorú, 8184. 16. és 17. sz.).

250—253. l. = Kont Ignác: Aristophanes (Budapest 1880, Olcsó könyvtár) 116—128. l.

A görög tragédia jelleméről. Dr. Krausz Jakab-tól (Koszorú 1884. 5. és 6. sz.).

73. l. (Aischylos jellemzése) = Macaulay, Milton (ford. B. P. Budapest 1876, Olcsó könyvtár) 33—34. l.

75. és 93. l. (Euripides jellemzése) = Curtius, Görögök története, X. könyv, I. fejezet: Athen a visszaállítás után.

92. l. = Macaulay, Milton 33—34. l.

92. l. (Drydenről) = Macaulay, Byron (ford. B. P. Budapest 1876, Olcsó könyvtár).

A *Művészeti viszonyok Rómában* rendszertelen halmazát adja a római műtörténetre vonatkozó adatoknak, melyből csak úgy sebtiben a következőket jegyeztük ki:

163. l. jegyzet = Mommsen I. 216—218 (az egész ós-római ünnepnaptár).

169. l. = Mommsen I. 232—234. Itt az első mondatnál megemlíti ugyan Krausz úr: «így ítél Mommsen», de azután ki is ír belőle 3 lapot.

189. l. = Beulé 23. l.

194. l. = Mommsen VIII. 381—382. l.

217. l. = Beulé 24. l.

219. l. = » 25. l.

220. l. = » 25. l.

224. l. = » 23. l.

241. l. = » 25. és 26. l.

257. l. = *Buckle* «Anglia művelődésének története», V. 33. l.

258. l. = » V. 35. l.

259. l. = » » 48. l.

259—263. l. = *Buckle* V. 49—53. l. E helyt Krausz úr *Buckle* korszakot alkotó munkájából nem átalja kiírni az egész paragraphust, mely a művészet és tudomány állapotával foglalkozik XIV. Lajos alatt. Bámulatos vakmerőség!

264. l. = Beulé 26. l.

265—266. l. = Beulé 26—27. l.

A *Mythologiai fejtegetések* Krausz úrnál már megszokott rendszertelenséggel veti oda az összehasonlító mythologia egyes kérdéseit s ennek kapcsán a munkának mintegy fele a Prometheus-mondával foglalkozik. Ez utóbbi rész «forrásait» nem bírjuk ugyan kimutatni, de az eddigiek alapján jogunk van kétségbe vonni eredetiségét. A többire nézve lásd:

279. l. = *Müller*, Újabb felolvasások (ford. dr. Simonyi Zsigmond) 413—414. l.

280. l. = » 414. l.

284. l. = » 478. l.

285. l. = » 386. és 389. l.

320. l. = » 425. l.

321. l. = » 426. l.

323. l. = » 429—430. l.

328. l. = » 448. l.

329. l. = » 450. és 447. l.

Müller Miksa tehát a lehető legalaposabban föl van használva *A Philosophia a rómaiaknál* két részre oszlik; az első rész tár-

gyalja a rómaiak philosophiáját általában a lehető legnagyobb felületességgel, a második rész «A római philosophia a vallás és az állami politika szolgálatában» egész terjedelmében ki van írva Mommsen, Thierry és Mayne munkáiból, úgy, hogy egy sor sem marad Krausz úr számára.

344. l. = *Boissier*, Virgil 67. l.

349—350. l. = *Mommsen* VI. 270—272. l.

351—352. l. = *Thierry*, Tableau de l'empire Romain 269. l. Noha úgy vettem észre, hogy ezen a helyen is, mint máshol mindenütt, nem az eredeti műből, hanem annak magyar fordításából merít Krausz úr, a fordítás kezem ügyében nem levén, kénytelen vagyok a francia kiadás lapszámát idézni.

353—354 l. = *Mayne*, A jog őskora (fordította Pulszky Ágost) 444—446. l.

355—356. l. = *Thierry* 293. l.

357. l. = *Mayne* 46. l.

357—358. l. = *Thierry* 318—319. l.

359. l. = *Thierry* 320, 322—323. l.

360. l. = „ 329. l.

360—362. l. = *Mommsen* VIII. 309—310. l.

362. l. = *Thierry* 329—330. l.

363. l. = „ 257—259. l.

364. l. = „ 331—332. l.

«A nyelvtudomány köréből» tárgyalja az ember és a nyelv eredetét s a physiologiai abc-t. Semmi esetre sem oly kérdések, melyekben Krausz úrtól eredetiséget várhatunk, a mit különben a következő összeállítás is eléggé bizonyít:

370. l. = *Topinard*, Az anthropologia kézi könyve (ford. Pethő Gyula és Török Aurél 1881) 673. l.

373. l. = *Topinard* 676. l.

375. l. = „ 676—677. l.

376. l. = „ 678. l.

377. l. = „ 679—680. l.

383—384. l. = „ 700—701. l.

388. l. = *Müller*, Felolvasások 16. l.

391—396. l. = *Topinard* 556—560. l.

397. l. = *Müller*, Felolvasások 70. l.

399. l. = „ Újabb fölolvasások 343. l.

391. l. = „ „ „ 391. és 345. l.

444. l. = *Pecz*, Egyet. Phil. Közl. 1881. 419. l.

445—447. l. = „ „ „ „ 1882. 634—635. l.

403. l. = *Müller*, Felolvasások 14. l.

406. l. = Müller, Újabb felolvasások 82. és 83. l.
 407. l. = " " " 87. l.
 413—414. l. = " " " 131—133. l.
 454. l. = " Felolvasások 33. l.

Van ezeken kívül Krausz Jakab úrnak még egy haszontalan művecskéje: *A római színiköltészet akadályai* (Egy. Phil. Közl. 1883), mely e fontos kérdést 14. lapon üti agyon, s a mint hamarjában átnéztük, utalhatunk a következőkre: 569. l. = *Mommsen* I. 224. és 575. l. = *Mommsen* VIII. 334—345. l.

A mi végre Krausz úrnak azt a két értekezését illeti, melyeket a Philologiai Társaságban felolvasott ugyan, de tudomásom szerint még nem tett közzé («Plato és Aristoteles mint nyelvész» és «Vergilius a középkorban»), kész vagyok a *plajumot* ezekben is kimutatni, ha valaha nyomtatásban megjelenének — természetesen abban az alakban, a mint a szerző fölolvasta.

Végül még néhány szót. Semmi kifogásunk sem lehet az ellen, ha valaki a tudomány eredményeit népszerűsíteni, a nagy közönség birtokává tenni akarván, nem szánja magát önálló kutatásra, hanem megelégszik avval, hogy egyes kérdéseket érdekesen, szép alakban tárgyal. A tapasztalás ugyan azt mutatja, hogy azok is, kik a tudomány terén a nagy közönség számára legélvezhetőbb műveket hozták létre, egyszersmind önálló kutatók, a minő pl. Boissier, de azt sem tagadhatjuk, hogy míg gyakran kiváló nagy szellemekben nincs meg a tehetség tartalma és alakot összhangba hozni, csekélyebb tehetségek sokkal kevesebb tudománnyal, de ügyes alakító erővel, sokkal többet tesznek a tudománynak nem ugyan előbbre vitelére, de terjesztésére. Az ilyenektől azonban joggal megkívánjuk, hogy, a mi a tartalmat illeti, ne feledjék el megnevezni a forrásokat, az alak pedig egészen az övék legyen. Krausz Jakab úr nem érdemli meg a «népszerűsítő» szerény címét sem: ő nem kutat, s a más kutatásait mégis a magáéi gyanánt igyekszik föltüntetni, s ő nem alakba önt, hanem — tákol; olyan művek megírásához, minők az övéi, még csak *érteni sem kell görögül és latinul*.

Rég óta kísérem már figyelemmel Krausz úr működését s csakhamar arra a meggyőződésre jutottam, hogy «ignotos fallit, notis est derisui». De vártam, hogy végre is akad valaki, a ki őt meg fogja lezézéttetni s szavának nagyobb súlyt kölcsönözhet, mint én. Várakozásomban csalódtam s így elérkezettnek látom az időt arra, hogy magam lépjek föl ellene s beszéltessem a lapszámokat. Remélem, hogy ezek után Krausz úr meg fogja kimélni irodalmunkat «*Tanulmányai*» második kötetétől, mert az itt összegyűjtött s távolról sem kimerítő adatok is meggyőznek mindenkit arról, hogy Krausz úr egész működése, valamint legujabban megjelent «*Tanulmányai*» *irodalmi botrány*.

NÉMETHY GÉZA.

Komjáthy Benedek. *Epistolæ Pauli lingva hungarica donatæ. Az Zent Paal leveley magyar nyeluen. Krakkó 1533. A magyar Tudományos Akadémia kiadása. Budapest 1883. Franklin-társulat.*

Akadémiánk áldozatkészsége egész kincsházat tárt a nyelv tudományos kutatásai elé, midőn a *Nyelveléktárban* kézirati emlékeinket közrebocsátotta. A legrégebb, ritka magyar nyomtatványok újrakiadása, mely Komjáthynak czímbeli munkájával kezdődik, nem akar a *Nyelveléktár* folytatása lenni. Ez önálló vállalat nemcsak abban válik el a *Nyelveléktártól*, hogy más kéz szerkesztésében és más formában, t. i. az eredetinek hű mása képen, jelenik meg, de más célra is kell szolgálnia.

A *Nyelveléktár* a magyar nyelvtudomány épületéhez hordta egybe az anyagot. — Nyelvészeink valóban hozzá is láttak a dús anyag feldolgozásához; mai nyelvünk számos hang-, alak- és mondattani kérdésére kerestek és gyakran találtak is e kodexek lapjain felvilágosítást. — Nyelvtudományunk fejlesztéséhez bizonyára ez első nyomtatványok is hozzá fognak járulni, de — nekem úgy tetszik — hivatásuk nem szorosán vett nyelvészeti vizsgálódásra ösztönözni, hanem egy eddigelé teljesen elhanyagolt tanulmánynak nyitni útát, annak, a mely a magyar irodalmi nyelv fejlődését, a magyar prózai styl történetét adja elő.

Nem nézzük tehát Komjáthy művet sem a bibliografia, sem a nyelvtudomány szempontjából, bár mindkettő sok érdekest mutatna, hanem szólani akarunk ezúttal Sz. Pál leveleinek előadásáról, stylusáról.

Tudjuk, hogy középkori irodalmunk legnagyobb részben fordítás, vallásos munkák fordítása. Az eredetinek kivétel nélkül az egyházi latin a nyelve. — A magyar biblia is a *Vulgata* után készül, a szentnek és sérthetetlennek nyilvánított latin, nem pedig az eretnekké kikiáltott zsidó és görög nyelvből.

A vallási szabály és egyházi gyakorlat a szentség magaslatára emelte a latint, a honnan rendkívüli súlylyal nehezedett a nemzeti, a profán nyelvekre. — A jámbor szerzetesek, általában az egyházi férfiak, ha a község kedvéért kénytelenek voltak nemzeti nyelven megszólalni, nem birtak, de nem is törekedtek a latinnak nyomasztó tekintélyétől szabadúlni. — Ha már a szent nyelvet mellőzniök kellett is, vakbuzgósággal ragaszkodtak a latin szöveghez s csodálatos szolgálattal vonták a magyar nyelvet a latin grammatikának kínzó szabályaira. — A ki akár a Bécsi, akár a Münchener kodexben olvasgatott, az hamar észrevette azt a töméntelen magyartalanságot, a melyet a latin oltott kézirati irodalmunkba.

A XVI-dik században elenyészik a latin szentsége és megdől a latin nyelv tekintélye. — A humanisták számos tévedést és fogyatko-

zást látnak a Vulgata tartalmában a zsidó és görög szöveghez képest, s megbotránkoznak a hibás és romlott egyházi nyelven Cicero klasszikus stylusával szemben. — A reformatió pedig nyilván hirdette, hogy a kereszténység nem fogadhatja el a Vulgatát, hanem vissza kell mennie a zsidó és görög szentíráshoz.

Komjáthy érezte a humanismus és reformatió fuvalmát, ámbár a régi egyháztól nem szakadt el. — Nem tartja többé Szent Hieronymus fordítását szentnek és sérthetetlennek; nem hiszi, hogy vallásellenes cselekedetet művel, ha a Vulgatán változtat, ha kihagy belőle vagy told hozzája, sőt maga mondja, hogy *nagyub és tellyesb és kőnyueb ertelennek okaert egy dyak zooth keth, a vagy három magyar zoudl ky ielentettünk, és nihil nihil meiv magunktules yob ertelemert egy ver-set az vagy felet nehöl tiűbetes hozza attunk.*

E szabadelvű gondolkozás és eljárás fejt meg, hogy Komjáthy, noha a szentírás egyik legnehezebb részét, Szent Pál leveleit adja magyarul, miért jut a világosság és érthetőség oly magas fokára, a mely a Komjáthyt csak néhány évtizeddel megelőző fordítókéhoz hasonlítva, váratlannak, meglepőnek mondható.

Fordításában azonban Komjáthy csak a latin szöveg sérthetetlen voltát támadja meg, de a latin nyelv uralmát még nem rázza le. — Komjáthy még nem ért sem görögül, sem zsidóul, és így nem tudja, hogy vannak nyelvek, melyek nem járnak a latin nyomában, s mégis remek stylust fejlesztettek ki; még nem látja be, hogy magyar fordítása nem akkor éri el a tökéletességet, ha mentől latinosabban hangzik, de ha magyarán szól a néphez. — Ezt felfogni és e felfogás szerint ültetni át a szentírást magyar nyelvre későbbi évtizedeknek, egy későbbi férfiúnak volt fentartva, Gönczi Károli Gáspárnak, a ki megteremti a magyar bibliát, a melynek nyelve századokon hatott és maig sem vesztette el befolyását irodalmi nyelvünkre.

Ha Károli e felfogás, e bölcs belátás nélkül fog munkájához, akkor a vizsolyi biblia nem tüntetne föl oly óriási haladást csak egy fél századdal korábbi prózánkhoz képest, hogy korszakot mutat az irodalmi nyelv történetében.

Ne kárhoztassuk Komjáthyt azért, hogy e belátásra el nem jutva, *gyakran ülegenné vilitik nyelvében*, néha latin mondatokat fűz magyar szavakból, hogy nyelvéből gyakran idegen észjárás tűnik elő; elég érdeme, hogy a latin szövegnek szentségét megtörve, példát adott a tartalom szabadabb átültetésére és ezáltal utat nyitott az érthetőbb, a világosabb prózának.

KARDOS ALBERT.

Schultz Ferdinand Kisebb latin nyelvtana. Fordította és átdolgozta *David István*. A szerzőtől egyedül jogosított magyar kiadás. Budapest, 1884. Langel R. 8-r. 314 lap. Ara 1 frt 20 kr.

A ki latin nyelvtanról, akár olyanról, mely más nyelvből van magyarra fordítva, akár eredetiről szólui akar, bátran elmondhatja Ciceroval: «*Difficilius est exitum quam principium invenire . . . Non tam copia, quam modus in dicendo quærendus est*». Eszem ágában sincs itt az előttem fekvő könyv eredetijéről szólni; hiszen tudva van hogy Schultz nyelvtana több évtized óta Németországban, a classica philologia kiváló művelői közt, nagyon elterjedt iskolai könyv, mely 18 kiadást ért (1882-ig) és 200-nál több iskolának kézi könyve. Azt is tudja mindenki, hogy Schultz nyelvtana a régi, de azért igen sok új, kitünő és gyakorlati pædagogustól is pártolt alapon nyugszik methodus dolgában. Dávid könyvét tehát csak mint a Schultz-féle nyelvtan fordítását fogom tekinteni, különös figyelmet az előszóban említett javításokra, bővítésekre, az eredetitől való eltérésekre és egyéb oly sajátosságára fordítva, mely e könyvet mint magyar iskolai könyvet jellemzi.

Az 1. § 3. pontjának *a* bekezdésében, a 4. megjegyzésben olyat találok, a mivel nem érthetek egyet: *y* úgy hangzik mint *ü*, pl. Phryges. Zárójelben ott van még, hogy: csak görög szavakban. Az *y* a latinba átment idegen szókban kétségkívül *i*-nek ejtendő. Ugyanott a 3. jegyzetben az egyformaság, meg a magyar tanuló kedvéért ezt kell olvasnunk: *su* hangzó előtt *szr* stb.

Az 1. szakaszra nézve még megjegyzem, hogy kívánatosnak tartanám, ha a szerző megmondotta volna, hogyan ejtse ki a tanuló a magyarban meg nem levő latin hangokat. Különös figyelmet érdemel a latin *oe* diphthongus, melynek *ö* hangja még sokszor kísért; továbbá annak fejtegetése, hogy a hosszú *e* hangzó nem olyan mint a magyar *é*. Jobb lett volna továbbá nem néma és folyékony *betűkről*, hanem hangokról írni. *i*, *5*, *b* alatt zavaró sajtóhiba *beszédrészek* e helyett: *beszédszervek*. A hebezetes mássalhangzókat (*ph*, *ch*, *th*) ott kellett volna említeni, a hol a *z* hangról van szó; ezek is csak idegen szóban fordulnak elő.

A szerző úgy, mint műve mintájának írója, némileg gyakorlókönyvet is írt nyelvtanában, a mennyiben helylyel-közzel, nagyobb nyelvtani szakaszok bevezetésével gyakorlásra való szavakat tűz be. A 14. szakaszból igen helyesen hagyta ki Schultz következő hibás fordítását: pecunia rotunda, a kerek *pénz*.

Schultznak helytelen tőmagyarázatait is enyhítette, javította a szerző, pl. a 16. szakaszban. A 13. és a másik lapon közölt versus memoriales, bár magyar sorok, igen alkalmasan elmaradhattak volna. Pl. a 14. l. jegyzetében levő vers 6. sorával rhythmus dolgában nagyon meg

van az ember akadva. Idegen mértékök, rímtelen voltuk úgy sem könnyíti meg a tanulónak a munkát. E tekintetben szerencsésebbek a német eredetinek rímes, néha szinte tréfásan hangzó versei, melyeket talán mindenütt lehetett volna olyan jól utánozni, mint a 34. szakaszban. Az olyan emlékeztető vers, a melyben a latin szók magokban állanak, legfőlebb imitt-amott egy *és* szóval lazán összekötve, nem segíti elő a megtanulást.

Szinte csodálatos, hogy Schultz a 47. szakasz V. pontjából kihagyta a *castrum*, *castra* szót, melynek az egyesszámban más jelentősége van, mint a többesben; Dávid ezt pótolta. Ugyanily hiányon segített a heteroclitá pontjában, a VI-ban a *plebs* és *ingerum* szó betoldásával. Az 53. szakasz 1. jegyzetében is tökéletesebb Dávid könyve az eredetinel, a mennyiben azon melléknevek közt, melyeknek középfokuk nincs, *invictus*, *invictissimus*-t is megemlíti.

Az 59. szakasz 3. jegyzetében levő megkülönböztetés nem helyes: hogy azért kell *binæ nuptiæ* ellenére azt mondanunk: *duo liberi*, mert *gyermek* a magyarban is *többszámú*. A magyarban nincs szó, mely csak többszámú volna; még leginkább gondolhatná az ember erről, hogy *ikrek*, de ezt is így mondja a nép: ikertestvér, ha ugyan a *kettős* szót nem használja helyette. Az *iker* szó mint egyesszámú és tulajdonkép a *kettő* számnévből származó, a török-tatár rokon nyelvekből rendes hangátmenettel (török-tatár *z* helyett magyar *r*) kimutatható.

Az ígéről szóló fejezetben a 71. szakaszban Dávid világosabban beszél és jobban különböztet meg, mint Schultz, a mikor főnévi és melléknévi igenevet említ az eredetinek participialiai vagy középalakjai helyett. A 106. szakaszban is helyesebben mondja el Dávid a *laudasti*, *laudassem* alakok eredetét, mint Schultz. Jó lett volna ott az 50. szakaszban levő *ditior*, *ditissimus* és *dis* alakokra hivatkozni, melyekben szintén elmaradt a *vi* és *ve* szótag. Az ígék multjának és supinumának képzésében Dávid még néhány apróságban kijavítja eredetijét; így a 118. szakasz 52. számában *incesso* ige perfectumát, 119, 59. *fluo* supinumát, 120, 16. *scabo* ige præsensét, 124, 8. *amicio* ige perfectumát, 129, 2. *abolesco* supinumát, 130, 8. *convalesco* supinumképzését kíséri megjegyzésekkel. Ugyanígyen megjegyzései vannak még a következő pontokhoz: 135, 15. *revertor* és 135, 18. *irascor* perfectuma, 140, 8. *suffero* perfectuma, 141. *malam* és *nolan* futurum; a 143. szakaszban nagy pontossággal mutatja ki azokat az alakokat, melyeket a *nequeo* igéből nem képeztek. A 147. és 149. szakaszban is az *aio* és *fari* igének több olyan alakját, mely Schultz könyvében megvan, mint írónál elő nem fordulót mellőzi. A 154. szakaszban levő személytelen ígéknel ellenben pótol Dávid olyat, a mit Schultz nem említ, hogy t. i. némelyiknek gerundiuma is előfordul.

A 161. szakaszt is azok közt említi a fordító előszavában, melye-

ken változtatott; itt a változtatás mindössze egy szónak a kibagyásából áll. Ellenben sokkal tökéletesebb az eredetnél Dávid könyve a 165. szakaszban (I, 4, 1.), a hol több egymasmellé rendelt szónak kötőszóval való összekapcsolásáról ír. Nagy olvasottságának is imitt-amott jelet adta a fordító, pl. a 166. szakaszban a *seu* használatánál. Mikor a 168. szakaszban arról a finom különbségről ír a fordító, mely *itaque*, tehát, és *itaque*, és így, hangsúlya között van, sajnosan nélkülözheti a tanuló az ő könyvében és Schultzéban is a latin hangsúlyozás szabályait, melyek csak a függelékben, a versmértéktaiban vannak elmondva. Pedig ott a kezdő első osztályi tanuló bajosan keresheti.

A 175. szakasz 2. jegyzetét (Schultz szerint) helyesen elhagyta Dávid, minthogy magyar könyvben teljesen fölösleges. Ugyane szakasz 4. jegyzetét, mely a két tagadó szó használatáról szól, a magyar nyelvnek megfelelően átdolgozta. A 176. szakasz 1. jegyzete szintén igen könnyen volt elhagyható. A 179. szakasz 10. pontjánál, a szóképzés fejezetében meg kellett volna említeni, hogy a patronymicumok ott mind görög nevek görög képzőkkel.

Térjünk át a mondattanra. A 191. szakasz 2. jegyzetét Dávid kihagyta fordításából. Abban a jegyzetben az van, hogy ha a mutató névmás egész gondolatra vonatkozik, mely a még következő mondatban néha el is van mondva, akkor a latinban e névmást az *attractio* egy némevel az állítmányi névszóval kell megegyeztetni, pl. *Ista quidem vis est*, hiszen ez erőszak. E jegyzetre, úgy hiszem, a magyar kiadásban is van szükség. A 194. szakasz Dávidnál tökéletesebb, mint Schultz könyvében; nemcsak oly igéket említ ott, melyek a német és latin nyelv megegyező használata miatt a német könyvből elmaradhattak, hanem olyanokat is, melyeket a német és latin kifejezés-mód eltérő volta miatt ott is meg kellett volna említeni, pl. *caveo, manet me, ulciscor*. Nem helyeselhetem azt az eljárást, hogy Dávid az eredeti munka helytelen nézeteit némely helyen megtartotta a szabályban, de nyomban utána egy megjegyzésével néha lényegesen módosította. Hiába, Schultz álláspontját a töelmelettel vagy az újabb nyelvtudomány sok más vívmányával ki nem lehetett egyeztetni. Dávid eljárásával csak azt érhetni el, hogy a tanuló elveszti föltétlen bizalmát könyvében, melyben pl. a 200. szakasz 3. pontjában ezt olvassa: Ezen kérdésre: *hol?* az *első- és másodragozási egyesszámú városnevek a genitívusban . . . állnak . . .* Ez tulajdonképen régi locativus (helyhatározó), melyet későbbben *többsyre* az ablatívussal helyettesítettek. Itt nem tudhatja a tanuló, hogy mi hát tulajdonkép az a *Romae* alak! A 200. szakasz 1. jegyzetét Dávid ismét a maga gazdag tapasztalataiból tette könyvébe; (a szigetnevek használatáról van ugyanis szó, *accus. praeos. nélkül*). A 204. szakaszban ismét nagyon jól tette a fordító, hogy a dativust vonzó latin igéket mind, melyek a

magyartól eltérő szerkezetet kívánnak, elsorolta. A németben természetesen fölösleges lett volna ezeket említeni: *immineo, irascor, minor, patrocinator, succenseo*. A 205. szakasz 1. jegyzete mint egyedül a német nyelvet érdeklő a magyar fordításból helyesen elmaradt. A magyar tanuló ilyen szükségleteire nagy gondot fordított Dávid; ugyanezért a 210. szakasz 4. jegyzetének bekezdését is elhagyta, mert abban a német tanulót intik, hogy ne mondjon ilyet: *Leges Spartiatarum duriores sunt, quam eae Atheniensium* (als die der Athener).

A 212. szakaszban egész hosszú sor latin szó van elmondva, a nélkül, hogy jelentések magyarul ott volna, vagy legalább hivatkozás volna azon szakaszra, melyben e szók előfordultak. Ugyane szakasz végén Dávid egy jegyzetben a Schultz könyvében elmaradt *genitivus materiae*-t ismerteti. A 213. szakasz 1. jegyzetét is bővítette azzal, a mit a *consciüs, consultus, peritus* melléknévről tudni kell. A 229. szakasz 1. jegyzetét több latinos kifejezéssel gazdagította Dávid. Az ilyen nagyon hasznos munka és a gymnasium négy felső osztályában tartott stylus-gyakorlatokra készíti elő a tanulót.

A 236. szakasz, melyben a latin főneveknek vagy egyes alakjaiknak különös, a magyartól eltérő használatáról van szó, Dávid könyvében egészen új. A szerző ennek kidolgozásánál főképen a magyar nyelv sajátosságait tartotta szemé előtt és könyve e tekintetben előnyösen különbözik több a németből fordított iskolai könyvünktől, mely mindazt adja kritika nélkül, a mi a német tanulónak nagyon szükséges, de magyar tanulónak mindig fölösleges, gyakran zavaró. A 237. szakasz 10—12. pontja is új a szerző könyvében; ebben megint nagyon sok gyakran előforduló latin kifejezés van lefordítva és soknak használata szabályba foglalva. Itt a mellékevek használatáról van szó. A 238. szakaszt is több ponttal gazdagította Dávid. Ebben a névmásokról ír. A német eredetinek 4. pontját, mely ott a németben is teljesen fölösleges, elhagyta. A 244. szakaszhoz Dávid az eredetiben hiányzó jegyzetet csatolt a *voluero, potuero, videro* alakok használatáról. A *consecutio temporum*-ról szóló szakaszt Dávid igen áttekinthetővé tette és a magyar tanuló szükségéhez képest módosította. A 247. szakaszt is nagy mértékben lehetett megrövidíteni ugyancsak nyelvünk szabályai miatt. A 249. szakaszban Dávid kimerítően sorolja el a *coniunctivus*-szal járó kötőszókat. Mind a 258., mind a 259. szakaszhoz egy-egy jegyzetet csatolt, melyben a *dñmus, aptus, idoneus* használatáról és az okhatározó viszony kiemelő szavairól bővebb felvilágosítást találhatni. A 266. szakasz bevezetésében jól tette a fordító, hogy az *infinitivus* meghatározásáról tudni valót pótolta (*diligenter legere librum*). A 267. szakasz 1. jegyzetét nem kellett volna a fordításban teljesen elhanyagolni; nemcsak a németben marad el a kötőszó az ilyen mondatban: *Ich glaube, es giebt einen Gott*, hanem a

magyarban is: Azt hiszem, van isten. A 286. szakaszhoz Dávid a *finem facere kifejezésről* szóló kis jegyzetet toldott.

A függelékben Dávid az eredeti könyv nyomán valamit a hangmérktanból és verstanból közöl, továbbá a római naptárt, súlyt, pénzt és mértéket ismerteti. Végül a legszokottabb rövidítéseket jegyzi fel magyarázatukkal együtt. A napok átszámítását azzal tette tökéletesebbé, hogy a szökő napról szóló megjegyzést is csatolt a 302. szakaszhoz. A pénzeket és mértékeket a mieinkhez pontosan viszonyította Dávid. Az egész könyvet mintegy ívnyi tárgymutató fejezi be. A javítani való sajtóhibákat a következővel egészíthetni ki. A 2. lapon van diphtongi, helyesen diphthongi; a 109. lapon dele(vis)ti helyett kellene dele(vi)sti; a 202. lapon persudeo helyett kell persuadeo; a 217. lapon sestercius helyett a következetesség kedvéért is sestertius; a 276. lapon absteruere helyett kell absterruere. A 37. lapon a *proboscis* szót így fordítja Dávid: *orny.* A 189. lap 1. jegyzetében tollhibából van többesben, a helyett, hogy egyesben. A 192. lapon magyartalan ez: Senki sem születik tudóssá, e helyett: tudósnak. A 279. lapon szintén van ilyen: *demetendis fructibus* így van fordítva: a termés bevásárlására, e helyett: betakarítására.

Azonban mindaz a hiba vagy tévedés, melyet Dávid könyvében észrevettem, csekélység a munka érdeméhez képest. Nézetem szerint a könyv nem egyszerű fordítás, hanem az eredetinek a magyar tanuló szükségéhez alkalmazott átdolgozása és széleskörű olvasottságon alapuló bővítése. Ennélfogva a könyvet jó lelkiismerettel ajánlhatom iskolai használatra.

Dr. POZDER KÁROLY.

Martialis VI. 63.

Rászednek, te tudod s tudod azt, hogy kapzsi, ki rászed,

S hogy mi miatt szed rá szinte tudod, Marian.

És mégis, te bolond, végrendeletedben úgy írtad,

Hogy minden vagyonod, légyen az ő öröke.

•Hisz sok ajándékot küldött•. Küldötte csalétkül;

És a halászt valjon fogja szeretni a hal?

Azt hiszed, ő igazán meg fogja siratni halálod?

Úgy fog sírni, ha nem hágyysz neki egy fagarast.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Deutsche Mythen-Märchen. Beitrag zur Erklärung der Grimmschen Kinder- und Hausmärchen von Franz Linnig. Paderborn 1883. 214 lap.

A német mythologia forrásokban aránylag nem sokkal gazdagabb, mint a magyar. A tulajdonképeni német forrásokra szorítkozva soha nem lehetett volna a német mythológiának azt a megingathatatlan épületét emelni, melyet Grimm Jakab és követői létrehoztak. Csak a két Eddában lerakott ó-skandináv mythushagyomány segítségével volt ez lehetséges, az északi mythus szolgált kiindulópontul és útmutatóul a német mythologia rendszerének összeállításánál, a sokféle elszórt vonásoknak egységes képpé alakításánál. A mire a szorosabb értelemben vett német mythologia támaszkodik, az a csekélyszámú írott emlékeken kívül a néphagyomány, a babonák, közmondások és főleg a népmesék. A keresztény hittérítők ledöntötték a germán istenek oltárait s megsemmisítették a róluk szóló írott hagyományt, de nem irhatták ki élő emléküket és ha ez nem is maradhatott fenn eredeti tiszta alakjában, megváltozott formában fentartotta magát évszázadokon át. A germán istenek a legkülönbözőbb alakokat öltöttek, a királyfítól a szabólegényig. A mythologia feladata már most kifejtetni e népmesék mythicus magvát és kideríteni eredeti értelmüket.

A német mesék első és legbecsesebb gyűjteményét, a Grimm testvérekét (*Kinder- und Hausmärchen*) mythologiai fontosságát tekintve nem helytelenül nevezték el német Eddának. Már magok a gyűjtők hangsúlyozták, hogy gyűjteményükkel a mythológiának is vélnék szolgálatot tenni és számos mesénél már ők figyelmeztettek a bennök rejlő mythicus elemekre. Azóta a német philológia folyton foglalkozott ezek kiderítésével. E mythicus mesékre vonatkozó kutatások azonban mind- eddig nem voltak összefoglalva és az egész anyag még nem volt együttesen tárgyalva. Ezt a feladatot kívánja megoldani a fentidézett munka. Nem lép fel azon praetensióval, hogy újat fog adni; célja az eddigi kutatások összegezése és népszerűsítése, a mennyiben a nagy közönséget is meg akarja győzni a mesék mythologiai fontosságáról és meg akarja vele ismertetni az általánosan elterjedt Grimm-féle gyűjtemény meséinek mélyebb értelmét.

A germán Olympus ép ellentéte a görögnek. Itt vidám napfény, derült nyugalom, ott borongó őszi köd és zord, harcziás nyugtalanság. A görög istenek nem tudnak a létért való küzdelemről, ők békében élvezik boldogságukat, míg a germán istenek szakadatlan harcban állanak az uralmokat veszélyeztető óriásokkal. Az életmódnak megfelel

a hajlék is, a német istenek maguk építették váraikat Asgardban és sánczokkal s erős falakkal kerítették körül az isteni lakást. Minden istennek külön vára van, de vannak közös tanácskozások helyéül szolgáló csarnokaik és tereik is. — E kép vonásai még felismerhetők a német népmesék többjében. Linnig ilyennek mondja a Grimm-féle gyűjtemény 3. meséjét (Marienkind), a benne leírt tizenkét terem a germán istenek tizenkét mennyei hajléka, a tizenharmadik, a melyből vakító fény árad ki, a főistennek, Odinnak lakása. A 35. mese elbeszéli, hogy a szabó az égbe lopódzott s ott sok aranytól csillogó széket látott: ezek az istenek székei, a középső, legdíszesebb Odiné, melyről az egész világ látható. Ugyanezen elemek lappangnak a 92. és a 93. mesében. Ez utóbbi szerint az aranyvár *üveghegyen* emelkedik. Ez az üveghegy a népmesék kedvelt vonása (Linnig nem említi a 25., 53., 93. és 127. sz. meséket, melyek mindegyikében előfordul e motívum) és szintén mythus eredetű, a mennyiben egybeesik az Eddában említett Glasir berekkel, mely Walhalla előtt terül el; mindkettőnek természeti alapja a felhők, melyek az istenek birodalmát beburkolják.

A germánok egyik legkedveltebb és legszebb mythususa az, a mely a nap és a föld szerelmi viszonyáról szól. A föld a napisten kedvese, éjjel és télen álomba merül, de a hajnal hasadtával és a tavasz közeledtével felébreszti a napisten csókja. Az Edda több dala beszéli el ezt a mythust s a német Siegfried-monda is ezen alapszik. Nagyon természetes, hogy nyomára akadunk több népmesében is. Ez az értelme a német mesék egyik legszebbjének, a *Dornröschen* meséjének (Grimm KHM 50.). A csecsemőt megajándékozó tizenhárom tündér az ó-germán év tizenhárom hónapja; az orsó, melynek érintésekor a királyleány hosszú álmába merül, a Nornák symboluma (Grimm szerint Odin tövise, a melynek szúrása Brynhild álmát is okozta, KHM 3, 85.). A királyleány álma száz évig tart, a mint a tél tartama körülbelül száz nap; a királyi vár kihalása a természet halálálma. A kastély ezzel a halál birodalmává lesz, át- meg átszövődik rajta a túskebokor, úgy mint Brynhild várát lángtenger veszi körül. Mindkét vonás valószínűleg a germánok temetkezési szokásaira vezetendő vissza, a máglyát tövisfonadékkal szőtták volt körülfonni, míg a lángtenger maga a máglya tüze. A megszabott idő leteltével a napkirály felkölti szunnyadó kedvét, a mint tavasszal az egész természet is új életre serken. — Ugyanez a mythus szolgál alappal más meséknek is, a melyeket Linnig nem említ fel, úgymint a gyűjtemény 91., 92. és 93. sz. meséinek.

A szerző ezután a germánok főistenének *Wotan*-nak (skand. Odin) alakját mutatja ki a különböző mesékben. Eredetileg a vihar istene volt, de idővel e minőségében előtérbe lépett a háborús elem, így lett ő a harc istenév, a kitől a győzelem és minden jó ered; eredeti attribútuma, a

villám, lándzsává válik. A mint a régi dalok szerint, fegyverrel látta el az ifjú hősöket, úgy a mesében is (28. sz.) lándzsával ajándékoz meg egy ifjút, habár ez nem indul férfiflór csatába, hanem csak egy vadkan leterítésére. Wotan lándzsájának egy alakja a mesékben gyakran előforduló bűvös vessző, mely útmutatóul szolgál rejtett kincsekhez. Eredetileg Wotan tulajdona volt a láthatatlanná tevő varázsköpeny is, ő tőle örökölte azt Siegfried és számos mesei hős; övé volt a kalap is, melylyel az ember, ha egyet fordít rajta, ott terem a hol akarja (54., 71., 197. sz. mesék). Ő tőle származik nemcsak a harci siker, hanem a játékos szerencséje is (82. sz.).

A németek egy másik kiváló istene *Donar* (sk. Thôr), eredetileg a mennydörgés istene. A villámcsapással azonban nem az embereket sújtja, hanem művelésre alkalmassá teszi a földet, sziklákat repeszt s a köves talajt termékeny szántóföldre morzsolja. A romboló természeti erők ellen védelmébe fogadja a földet és szüntelen harcot vív e természeti erők képviselőivel, az óriásokkal. Ily módon Donar lesz a cultura istenévé. Attribútuma, a kalapács, ép úgy mint Wotan lándzsája az istennyilat jelenti. Egy eddai dal (*Thrymskvidha*) szépen beszéli el, hogy rabolta el egy óriás az alvó Thôr kalapácsát, hogy rejtette el mélyen a föld alá és mily csellel kerítette azt az isten ismét hatalmába. E mythus értelme: télen a mennydörgés istene alszik és elveszíti kalapácsát, a villámot, de tavasszal újra felébred, visszanyeri a kalapácsot és megsemmisíti a tél hatalmát. Ez mythicus magva egy német mesének is (134. sz.), melyben egy királyfi (= Donar) útnak indul, hogy egy varázstudó királyné leányát elnyerje, a mi csel útján sikerül is neki. Donar mythusán alapszik a 29. mese is, mely szerint a hősnek, hogy a királyleányt birtokába kerítse, három feladatot kell teljesítenie; egyebek közt el kell hoznia az ördög három hajszáját. Feladata teljesítésében maga az ördög öreganyja segíti. Hasonló kalandja van Thôrnak az Eddában, legyőzi Utgardlököt, az óriáskirályt, a kinek szakállából kihúzza a hajszájakat. Thôr ellensége ez esetekben a felhők démona, a ki fogva tartja a nyár királynőjét.

Hogy a germán istenek mily gyökeres metamorphosist voltak kénytelenek szenvedni, ezt legvilágosabban azok a mesék mutatják, a melyekben mint keresztény szentek, apostolok, sőt mint Isten és Krisztus is szerepelnek. A germánoknál nagyon el volt terjedve az a hit, hogy az istenek olykor leszállanak a mennyből s vándorutat tesznek a földön, hogy megvizsgálják az emberek erkölceit. A skandináv mythológiában rendszeren Odin, Lôki és Hônir, vagy Thôr és Lôki teljesítik e tisztet. Őket kell értenünk azon mesékben is, a melyekben az említett keresztény személyek járnak-kelnek a földön, szintén a czélből, hogy az emberek magukviseletét szemügyre vegyék. Linnig e rovatba tartozónak

mondja a Grimm-féle mesék 81. ét, melyben Péter apostol egy obsitos katonával vándorol. E vándorlás részletei kétségtelenné teszik, hogy e személyeken Thôr és Lôki értendők. E motívumot ezenkívül még több oly mesében találjuk, melyek felsorolását szerzőnk mellőzte. Ilyen a jüterbocki kovács meséje (Gr. KHM 3, 139.), a kovács senki egyéb, mint Thôr; ide tartozik a 87. és a 147. mese is.

Még csekélyebb ellentétben mint a férfistenek, állottak a kereszténységhez a germánok női istenségei és azért emléküik is akadálytalanabban maradhatott fenn. Így a Grimm-féle gyűjtemény 12. meséjében Rapunzel, az aranyhajú királyleány, nem más mint *Sippia* (skand. Sif), Donar felesége, az aranykalászos buzaföld; a boszorkány, a ki levágja a leány gönyörű haját, a téli vihar, mely megsemmisíti a termést. Ugyanez az alapja a 65. (Allerleirauh) és a Linnigtól nem említett 55. mesének (Rumpelstilzchen). — Egy másik istenség, mely különösen gyakran szerepel a német néphagyományban, a felhő istennője *Frigg*, a kinek egyik mellékalakja *Holla*, *Frau Holle*. Holla egyrészt kedvez az embereknek, másrészt azonban ő a halál nemtője, minthogy germán felfogás szerint a halál országa ép a felhők mögött van. A néphit szerint Frau Holle megjutalmazza a jókat és megbünteti a gonoszokat (24. sz. mese). Wotant helyettesítve gyakran ő áll élén a vad seregnek, mely vészben viharban a levegőn át száguldoz (5., 7. sz.). Pártfogoltjait mindenféle adománynyal látja el, elfogyhatatlanná teszi a sört a kancsokban vagy a kását a fazékban (103. sz.). — A felhő mythusával összefügg az *élet vízének mythus* is. Az indusok somájához és a görögök nektarjához hasonlóan a germán hit szerint is létezett egy halhatatlanságot szerző ital. Ez az élet nedve előfordul a mesében is, majd gyógyulást idéz elő (97.), majd emberfölötti erőt ad (60.), majd életadó (120.) és szépítő hatással van (179.). Az élet vizének őrzője és adományozója egy külön istenség, az ifjúság és a tavasz istennője *Iduna*. Attribútuma rendszerint az alma, főképp az arany alma, mint a termékenység jelképe. Az Iduna-mythushoz tartozik Grimmék gyűjteményének 1., 9., 57. és 65. meséje.

Linnig ezután a kisebbrendű istenségek nyomait kutatja a népmesékben. Ezek sorából való *Frô* (sk. Freyr), a nyári nap istene, a ki meleget áraszt és termékenységet ébreszt. Őt sejtí szerzőnk a 6. mesében, mely fővonásaiban egyezik az Eddának egy Freyrről szóló dalával (Skirnisfôr); ő a 121. mesében előforduló rettenthetetlen királyfi. — Szintén a világosság, szorosabban véve a hajnal istene *Baldur*, ő reá vezethető vissza Sz. Mihály és Sz. György legendáinak egy része. Őt és testvérét *Hödurt*, az alkonyat istenét, látjuk a két vándorról szóló mesében (107.), a melyben a hajnal s az alkonyat istene szabó- és vargalegénynyé torzultak el. Ugyancsak ők voltaképeni hősei a 126. mesének: Ferrenand getrü und Ferrenand ungetrü. — *Lôki*-nak, a tűz szellemének,

a hazugság és ármány démonának is van alárendeltebb szerepe egy-két mesében. — Feltűnő, hogy *Ziu*-nak (sk. Tyr), a németek őskori Zeusének, alakját nem lehet biztonsággal kimutatni a német mesékben.

A szerző ezek után *Rotkäppchen* ismeretes meséjének (Gr. KHM 26.) mythicus magvat fejt ki. Nem lehet ezt valami határozott istenségre visszavezetni; *Rotkäppchen* általában a hajnal, vele szemben a farkas a sötétség képviselője, mint a germán mythológiában Fenrir farkas. A vadász a nap isten, a ki nyilaival, a napsugarakkal legyőzi a fenevadat. Talán még helyesebb volna *Rotkäppchen* alatt nem a hajnalt, hanem az alkonyatot érteni, mert csak így felelhet meg a mesei esemény a természeti sorrendnek: a sötétség elnyeli az alkonyatot (és az elmúlt napot is, mely így az öreganya képében volna feltüntetve), de a nap ismét életre ébreszti. — Ugyanez az alapja a farkas és a hét gidáról szóló mesének (5. sz.),

Linnig a hamupipőke, *Aschenbrödel* meséjét (21. sz.) is tárgyalja, de csak annak kimutatására, hogy ez nem rejt magában mythust, hanem valószínűleg idegen, névszerint egyiptomi eredetű, a mennyiben Strabo és Álianus egy Nitokris nevű egyiptomi királynéről beszélnek el e történetet.

Végül a *brémai muzsikások* meséjét (27.) is fejtegeti. E mese legrégibb alakjában, a mely a XII. századi *Isegrimus* című latin költeményben (l. Egy. Phil. Közl. VII, 91.) található, a mesebeli négy állathoz, a számárhoz, kutyához, macskához és kakashoz, még más öt járul, a szarvas, zerge, lúd, róka és kecskebak. Linnig kimutatja, hogy ez a mese is régi mythuson alapszik, az állatok vándorútja voltakép a leöletés elől való menekülés, mert éppen ezeket az állatokat szokták volt egyes istenségeknek áldozatként bemutatni.

Szerzőnk tehát, mint e kivonatból kitűnik, eléggé kimerítette tárgyát s legfeljebb még egyes részletekre nézve adhatott volna felvilágosítást. Így pl. több mese (KHM 9. 25. 49.) elbeszéli, hogy emberek öltenek madáralakot, főleg hattyútollazatot, a mi a germán mythologia azon felfogásával egyezik, hogy egyes istennők és valkyriák hattyúalakban röpülnek (Grimm mythol. 398. l., Thrymskv. 3., Völundarkv. 7. s.); vagy említést érdemelt volna az a mesei motívum is, hogy az ember, ha valamely állat szívét eszi meg, különös tehetségre vagy nagy kincsre tesz szert (KHM 17. 60. 122.); ugyanezt találjuk azon eddai elbeszélésben is, hogy Sigurd megeszi a sárkány szívét és ennek következtében megéri a madarak nyelvét (Fafnismál). Tagadhatatlan továbbá az is, hogy a szerző itt-ott túlzásba esett (midőn pl. a 6. fejezetben mindazon népmeséket, melyek találós mesét tartalmaznak, Wotanra vezeti vissza, csupán azért, mert a germán hit szerint ő volt a rúnák feltalálója). De mindez csak keveset von le a könyv értékéből és e hiányok és tévedések

mellett is el kell ismernünk, hogy a szerző kitézött feladatát, a német meséknek mythologiai szempontból való összefüggő és terjedelmesebb tárgyalását, a lehető legsikeresebben oldotta meg.

PETZ GEDEON.

Ysengrimus. Herausgegeben und erklärt von *Ernst Voigt*. Halle a. S. 1884. — CXLVI és 470 l. — Ára 8 márka.

A gondolkodó embernek bizonyos hasonlóságokat kell észrevennie az állatok és az emberek között. Az állatok hajlamai, ösztönei és életmódjai az emberi léleknek mintegy analogonját sejtetik. A viszony ember és állat között az őshajdanban igen szoros volt. Hitték az emberek állatokká és az állatok emberekké változhatását, minek folyamánya a metempsychosis csodás hiedelme. Fensőbb hatalmakkal és titkos erővel hozták kapcsolatba az állatokat. Áldozatoknál meghatározott nemű, színű és fajtájú állatok kellettek. Madarak repüléséből, belekből stb. jósoltak. S a mit mi manap pusztá szokásból mondunk a mesékben: «midőn még az állatok is beszéltek» («eo tempore quo humanæ copia eloquentiæ cunctis inerat animantibus»), az a hajdankornak valódi meggyőződése.

Mi természetesebb, hogy az így naivul felfogott állatvilág a költészet körébe vonatott; hogy miként az emberekről, akként róla is mondák keletkeztek, melyek szájról-szájra keltek és hagyománykép öröklődtek egyik korról a másikra, csiszolódtak és kiszélesedtek. — Ez az állatmonda és az állatmese első fejlődése.

Későbbben a viszony az ember és az állatvilág között öntudatos és világos lett. Az ember az állatok életét többé nem mint önálló titokzatos életet fogta föl, hanem mint csak ösztönszerű tengődést, melyben némely uralkodó tulajdon érvényesíti magát. Láta a rókában a ravaszságot, a farkasban a falánkságot, az oroszlánban az erőt, a kutyában a hűséget, de életök nem volt többé az emberhez egyrangú vagy éppen a felett álló. Az állatoknak ennél fogva a költészetben alárendelt szerepre kellett süllyedniök, mert a hiedelemben is süllyedtek. Már csak eszközökül szolgálhattak a költészetben, didaktikai czélokra. Az állati élet egy-egy nagvított, emberiesített jelenetében az emberi gyöngék és vétkek ostromoztattak, az emberi erények dicsértettek. Az állati élet, eszményítve és emberiesítve, az emberinek, az emberi erényeknek és bűnöknek tüköre lett.

Igy állott elé a középkor állatsatirája és az állatmese. — Naiv, ősjellegű állatmesét manap felette ritkán találunk.

Az az állatmese-gyűjtemény, mely a német irodalomban *Reineke Fuchs*, a francziában *Le Renart* név alatt ismeretes, szintén ősi naiv hiten alapúl és csiráiban tisztán epikai. Későbbben azonban tanító, feddő,

satirizáló elemekkel lón telítve, s a középkorban nagyszerű satira vált belőle. Az egyes mesék kiszínezése és lehetőleg egységes egészsze öntése azon írók munkája, kik a kort satirizálni akarták. Nem beszélhetünk már itt «alkotó népszellem»-ről, mint azt *Grimm* tette, ki *Casti «Gli animali parlanti»* című hosszas satiráját csak azért ítéli kiállhatatlan költeménynek, mert az állatmesékben szerinte nem lehet satira, ez idegen elem azokban, sőt összeférhetlen azokkal.

A középkor a Reineke Fuchs-on és a Roman de Renart-on kívül számos oly művet mutat föl, melyekben régibb mesék hol teljesebb, hol hézagosabb egészsze vannak olvasztva. Ilyen művek: *Ecbasis captivi*, *Isengrimus*, *Reinardus Vulpes*, *Reinhart*, *Reinaert de vos* stb. Közéjük tartozik a Voigt kiadásában előttünk levő *Ysengrimus* is, mely nem egyéb, mint a már említett Reinardus Vulpes.

Az *Ysengrimus* hét könyvből álló, latin distichonokban írt satira (a versek száma 6574). Eddig általában Reinardus Vulpes név alatt említették, *Mone* után. Voigt azonban nem az első, ki az *Ysengrimus* címet használja. E cím mellett már Raynouard, Willems, Rothe, Gervinus és Wackernagel is nyilatkoztak, azért, mert a mű hőse kétségbe vonhatatlanul a farkas, *Ysengrimus*, és nem a róka, Reinardus.

A költemény tizenkét főmesét foglal magában, melyek a következők: 1. a sonkán való osztozkodás; 2. a halászat; 3. a földmérés; 4. a beteg oroszlán gyűlést tart; 5. a zarándokolás; 6. a róka és a kakas; 7. a farkas mint barát; 8. a mén és a gólya, a mén és a farkas; 9. a farkas baja; 10. az oroszlán, a farkas és a róka zsákmányon osztozkodnak; 11. a farkas esküje; 12. a farkas vége.

Az *Ysengrimus* szerzője *Magister Nivardus*, *Gentből*, ki a XII. század első felében, a belga-német határon, német nemes családból született, kolostorban növekedett, a kor szokása szerint Párisban tanult, és azután északi Franciaországot, Németalföldet és Németország északnyugati részeit beutazta. Gentbe visszatérve kanonok lett és ilyen állásban fejezte be 1148 vége felé az *Ysengrimust*.

Magister Nivardus a középkori tudomány minden ágában jártas, ismeri az életet és a népet minden rétegében, közmondásaival, babonáival, erkölcsseivel és szokásaival. Az *Ysengrimusban* csak ott hivatkozik kétségtelen írásbeli forrásokra, hol a keresztyénség vagy a szerzetesség szabványairól vagyon szó. Munkáját szóbeli értesítések és önnön tapasztalatai alapján írta meg. Független középkori író társaitól. Az ókor íróit ugyan alaposan ismeri, különösen Ovidiust szereti; de azért egyetlen teljes sornak átvétele sem mutatható ki művében. *Azzal vádolták, hogy az úgynevezett Isengrimus abbreviatus után dolgozott és sokszor ezt csak másolta. E vád a nagy Grimm-től származik, általános hitelre talált, pedig teljesen alaptalan; mit külső és belső okok bizonyítanak. 1. Külsők:*

az Isengrimus abbreviatus aránylag kevés kéziratban maradt fenn, és ezek közül a legrégebbek XIV. századbeliek; ellenkezőleg az Ysengrimus számos kéziratban maradt fenn, és ezek közül a legrégebb a XIII. század elejéről való. 2. Belső: az Isengrimus abbreviatusban régi és új motívumok zűrzavara uralkodik; kitetszik belőle, hogy szerzője minta után dolgozott, melynek verseit értelmetlenül felforgatja és melynek textusát gyakran nem is érti. Voigt bőségesen bizonyítja, vagy legalább nagyon valószínűvé teszi, hogy az *Isengrimus abbreviatus nem egyéb, mint az általa kiadott Ysengrimusból készített kivonat*. E kivonat szerzője egy Aachen közelében, a XIII. század végén élt szerzetes, ki az Ysengrimus dialogusait megrövidítette, a satirikus helyeket általában, de különösen a papságra vonatkozókat törölte és, meglehetősen ügyetlenül, néhány új motívumot vitt be a műbe.

Az Ysengrimus mint mű különböző megítéltetéseknek volt kitéve. Gervinus (I. 137.) nagyon szigorúan ítél róla. Általában: a Grimm-féle hypothesis az Ysengrimus becsmérése és az Isengrimus abbreviatus túlbecsülésére vezetett. Voigt bátran kimondja, hogy az Ysengrimus egyike a középkor legszellemesebb és legszervezesebb egészét képző műveinek. A költő oly maró gúnnyal ostromozza a középkori viszonyokat, mint Cervantes Don Quixote-jában a lovagságot. Mesterileg tudja csoportosítani az egyes eseményeket; dialogusai általában hosszúak, de sokszor nagyon szépek, leírásai meg olykor épen remekek. A német szerző a francia műveltség varázsa alatt áll s ennek lelkesültebb hírnöke, mint akár egy született francia; a német állapotok különösen kihívják gúnyját. A mű a satira és az életbölcesség gazdag tárháza. — A német közmondás történetében Ysengrimus elsőrangú forrás, és nincs középkori mű, melyet e tekintetben hozzá hasonlítani lehetne, ha kiveszszük a régi közmondások és erkölcsi mondatok gyűjteményeit.

Voigt kiadása, bőséges bámulatos szorgalomra mutató jegyzeteivel bátran ajánlható az állatmonda és a satira kedvelőinek. A mit *Lenient* mondott a Roman de Renart-ról, azt Ysengrimusról is mondhatni: «Tout ce que le moyen âge a vénéré, pratiqué avec foi, avec amour, pélerinages, croisades, miracles, pieuses légendes, duels judiciaires, confession, chevalerie, papauté, se retrouve là parodié sans éclat, sans violence, avec une ironie douce et légère, qui n'est pour cela ni moins vive, ni moins profonde».¹⁾

Nagy-Kanizsa.

ERDÉLYI KÁROLY.

¹⁾ La satire en France. Paris, 1859. 149. l.

Elemente der Phonetik und Orthoepie des deutschen, englischen und französischen mit rücksicht auf die bedürfnisse der lehrpraxis von *Wilh. Vietor*. Heilbronn. Verlag von Gebrüder Henninger. 1884.

Új tudománnyal szemben mindig elfogult a közönség. Rendesen nem tartja oly fontosnak, hogy a sok régi mellett még ennek is szenteljen időt és fáradságot. Ha pedig ez új tudomány művelője fejtegetni kezdi hasznát és fontosságát, azt mondják rá, hogy a maga lovát dicséri. Ilyen új tudomány, melynek közönségünk elfogultsága ellen még küzdenie kell, a fonétika¹⁾ is. Egyike ez a legújabb tudományoknak: a külföldön is alig 30 éves a története, mert fonétikáról, mint tudományról, *Brücke* könyvének megjelenése előtt (1856) nem lehet beszélni; hozzánk még csak most akarja betenni lábát.²⁾ Nézzük csak, érdemes-e arra, hogy befo-gadjuk?

A fonétika fontosságát két szempontból kell vizsgálnunk. Először a nyelvtudomány, azután a nyelvtanítás szempontjából. — A nyelvtudomány legfőbb feladata kimutatni azt, hogy hogyan lett valamely nyelv azzá, a milyennek azt ma ismerjük. Kutatnia és kimutatnia kell a nyelvésznek azt, hogy mily utat követett pl. a magyar nyelv egész életén át, azon időtől kezdve, midőn még ugor nyelv volt, vagy még régebben is, egész a mai korig. Így tekintve a nyelvtudományt, nem egyéb az, mint a nyelv történetének kutatása. E célra törekszik a nyelvész, akár a finn nyelvet veti egybe a magyarral, akár a Halotti Beszéd nyelvét Arany nyelvével, akár Göcsej nyelvét a palóczokéval. Csak a kutatás módja más, a lényeg mindig egy és ugyanaz.

Ez összevetés által nyerjük egyes szavak alakjait különböző időkben. S ez adatokból elvonhatjuk a törvényeket, melyek szerint a nyelv fejlődése történt. Megtudhatjuk pl. azt, hogy a magyarban két hangzó közötti *m*-ből *v* lett, vagy a gót *mediából* a felnémetben *tenuis* vált. Ennyit megtudhatunk a történeti és az összehasonlító nyelvtudomány segítségével, de többet nem. Pedig még sok kérdésre kell a nyelvésznek felelnie. Mindjárt az első, mely elénk áll, az, hogy hogyan történnek ezek a változások. Hogyan lett az *m*-ből *v* a magyarban, a gót *mediából* *tenuis*

¹⁾ Úgy hiszem a fonétika név legalkalmasabb e tudomány számára. A hangphysiologia (lautphysiologie) név, a mint különösen a németek szeretik nevezni, nagyon esetlen. Némelyek attól félnek, hogy a fonétika nevét a fizikai hangtanra is lehet érteni, s azért az emberi hangról szóló tudományt *anthropophonetik*nek nevezték el. Ez már, úgy hiszem, túlságos óvatosság; *verba valent usu*, s ha a fonétika nevet erre a tudományra sorítjuk, akkor e tudományt fogja csak jelölni.

²⁾ Egész történetét lásd a «Magyar Nyelvőr» 1884. júliusi számában.

a felnémetben? Hogy nem ugrott át egyik hang a másikba, az kétségtelen; lassú és hosszú fejlődésnek eredménye ez a változás. S e hosszú fejlődés menetét megvilágítani kötelessége a fonétikának. Kötelessége megvilágítani azt az egész utat, melyet egy hang követett, míg végre az a másik hang lett belőle. Fonétika nélkül olyan a tudásunk a hangtörténetről, mint a milyennek egy vidéket félhomályban látunk. Észre vesszük a kiemelkedő pontokat, látjuk, hogy itt, vagy amott mi van, de világot kell gyűjtanunk, ha az egész tájék képeit tisztán akarjuk látni. A nyelvtörténeti kutatás is csak kiemelkedő pontokat állít elénk az egész hosszú fejlődésből, s csak a fonétika világa mellett láthatjuk tisztán, milyen volt az egésznek menete. Milyen szeszélyes játéknak tetszett a *lauterschibuny* körmozgása, míg a legújabb kutatások a fonétika segítségével meg nem világosították a hangok e különös változásának egész történetét.

Ha már megmutatta a fonétika azt, hogy *hogyan* ment végbe valamely hangváltozás, elénk áll ekkor az a kérdés, hogy *miért* történt *így* e változás. Erre már csak nagy ritkán felelhet a fonétika. E tudomány már nem mondhatja meg, hogy mért lett indogermán aspiratából a gótban media, a felnémetben tenuis; erre már ama másik tudománynak a feladata felelni, melyet *néppsiologia*-nak (völkerpsychologie) neveznek.

A nyelvtudomány mellett tehát a fonétika nélkülözhetetlen segéd-tudomány; de ép oly fontosságú a nyelvtanítás számára is.

A ki bármely idegen nyelvet tanul, tudja, mily nehéz, sőt talán lehetetlen is a helyes kiejtést elsajátítani. Csak hosszabb tartózkodás által valahol a külföldön, érheti el az ember, hogy egy idegen nyelvet tőrhetően megtanulhasson beszélni. S ezen nem lehet segíteni, a míg használatban marad az a módszer, mely szerint ma az idegen nyelvek tanítása folyik. E módszeren, ha sikert akarunk elérni, változtatni kell, s a nyelvtanítást fonetikai alapra kell helyezni. Meg kell ismerni a tanulónak előbb saját nyelvének hangjait, pontos tudomással kell bírnia arról, hogy mit tesz ő minden egyes hang képzése alkalmával, s akkor lehet csak arra vezetni, hogy *hogyan* képezze az idegen nyelv hangjait. Mert nem elég elmondani azt, hogy az idegen nyelv ez vagy az a hangja hasonlít a magyar nyelv ehhez vagy ahhoz a hangjához, hanem meg kell mondania pontosan, hogy miben hasonlít hozzá, s a mi még fontosabb, hogy miben nem hasonlít hozzá. Csak ennek tudata vezetheti arra a tanulót, hogy egy idegen hangot megtanulhasson pontosan képezni, s azt a beszédben alkalmazni is tudja.

Természetes, hogy gyermekek tanításánál a hangok ily elemzése lehetetlen, de szükségtelen is. Az utánzási ösztön, mely minden gyermekben megvan, eredményezi, hogy ők, ha csak hallották is a hangot, pontosan tudják azt utánózni. De midőn öregbedik a gyermek, hanyatlak

e képessége is, s a felnőtt ifjú már nem képes pusztá utánzás által egy előtte teljesen ismeretlen hangot elsajátítani, s azt emlékezetében meg is őrizni. Ha valaki meg is tanulta mesterétől hallás által egy hang helyes kiejtését, nem tud még sem számot adni arról, hogy hogyan ejti ki ő e hangot, s a mi fő, nem tud soha mást e hang kiejtésére megtanítani. S maga is, ha hosszabb ideig nem hallja ismételve a hang helyes ejtését, kezd eltérni az eddigi képzésmódtól, s idővel egész másképp fogja ejteni a hangot, mint kezdetben ejtette. Ő maga nem veszi ezt észre, mert nincs eszköze arra, hogy kiejtését ellenőrizze.

Ellenben a ki fonétikai elemzés által szerzett magának valamely hangról tudomást, annak kezében van mindig az eszköz, melylyel a helyes kiejtést állandóan megőrizheti; s az öntudatosság, melylyel a hangot képezi, képessé teszi őt arra, hogy az illető hangra másokat is meg tud tanítani.

Nem állíthatom azt, hogy ez úton megtanúlhat valaki egy idegen nyelvet *kifogástalanul* kiejteni. Nem, mert erre soha senki sem képes. Két nyelvet egykép tökéletesen senki sem beszélhet. Ha valaki a lehető legtökéletesebben elsajátítja is egy idegen nyelv minden egyes hangját, egyet sohasem fog elsajátítani, azt a különös *hanghordozást*, mely minden nyelvnek sajátja. Ha pedig valaki hosszabb ideig külföldön tartózkodva, az idegen nyelvnek még különös hanghordozását is elsajátítja, akkor okvetetlenül elfelejti anyanyelvének hanghordozását, s azt is az idegen nyelv módján ejti. Hanem ez egyen kívül a fonétika segítségével pontosan meg lehet tanulni bármely idegen nyelv kiejtését; nélküle azonban legfőlegb annyira viheti a tanuló, hogy olvashat és írhat az illető nyelven, de beszélni meg nem tanul.

Vietor e könyve csakis ez utóbbi célra akar szolgálni; pontos elemzését adja ugyanis a német, francia és angol nyelv minden egyes hangjának. Tehát nem rendszeres hangtan e munka, hanem csak igen hasznos segédkönyv a három nyelv közül bármelyiknek megtanulására. A rendszer, melyet követ, szintén olyan, hogy csak e 3 nyelvre illik, más nyelv már nem volna e keretbe illeszthető. S ez nagy hibája a munkának, mert ha az itt tárgyalt nyelveket egy másikkal össze akarjuk hasonlítani, ezt csak nehezen tehetjük. Pedig ez összehasonlítás egyik legérdekesebb feladata a fonétikának. S V. oly hangok számára, melyek e 3 nyelvben nincsenek meg, még csak helyet sem jelöl ki; egyszerűen említetlenül hagyja őket.

A hangokat három csoportra osztja: I. laute mit kehlkopfartikulation, II. laute mit mundartikulation és III. laute mit nasenartikulation. Ezen alapon különböztetni meg a hangokat nem helyes, mert minden egyes hangnál az artikuláció többféle módja történik egyszerre; sőt a nasalisoknál mind a három szerv működik. Tehát ezt osztályzási alapnak

el nem fogadhatjuk. A szájjal képzett hangoknál külön választja azokat, melyeknél a szájüreg egészen nyílt, s azokat, melyeknél csak szűk rés van hagyva, vagy teljesen el van zárva. Az első csoportba tartoznak a vocalisok, a másodikba a consonansok.¹⁾ Ez Techmer felfogása is, a kinél a vocalisok neve: mundöffner, a consonansoké: mundschiesser.²⁾ Ezen két csoporton belül aztán egyenkint sorol fel Vietor minden egyes hangot, és pedig egyenként mind a három nyelvben, s részletesen előadja, hogyan ejtik ki őket mindegyikben.

A vocalisok osztályozásánál Vietor sem tud a német fonétikusok hagyományos rossz elveitől szabadulni. Ő is az *a*-t tartja azon mindenható hangnak, melyből a többi mind létre jött, s *o* is valami határozott formába akarja a hangzókat szorítani. Az *o* osztályozása már a második évben, melyet a németek felállítottak. Az egyik Techmertől származik, a ki még küzdeni akar az angolok ellen, meg akarja mutatni, hogy «a német rendszer életre való s használható, s hogy sokkal kevésbé érdemli meg azt a szemrehányást, hogy halott és merev szkhéma, mintsem az angol».³⁾ Csakhogy hasztalan a küzdes. Techmer közeledik az angol rendszerhez, s ennyiben az övé jobb minden elődjénél. Vietor pedig maga bevallja, hogy *o* nem értette meg teljesen Bell rendszerét, s ezért változtatta meg azt saját céljai szerint (224. l.); s ép annyiban rossz rendszerre, a mennyiben Bellétől eltér. Igaz, hogy nagyon nehéz e rendszerrel alaposan megismerkedni, de a vocalisok természetéről csak akkor lehet valakinek tiszta foglma, ha e rendszer alapján ismerkedett meg velök.

A mássalhangzók osztályozása sem kielégítő, mert mint már említettem, teljesen figyelmen kívül hagyta mind azon hangokat, melyek e három nyelvben nincsenek meg, s így nem nyerhetünk tiszta fogalmat a consonansok egymáshoz való viszonyáról.

V. egyedüli célja volt pontosan leírni a három felvett nyelv kiejtése módját, s ezt kitűnően oldotta meg. Megfigyelései pontosak s igen

¹⁾ Tán nem lesz érdektelen, ha felemlítem, hogy a hangok épily megkülönböztetését találjuk Ráth Mátyás mult századbeli magyar írónál, a ki Rájnis «Kalauz»-át bírálván, így ír a «Magyar Hirmondó»-ban: Én a vocalist *tító* betűnek, a consonanst *zárlónak* szoktam mondani, . . . mert a ki vocalist mond, szája *tátva* bocsátja ki gégejéből a levegő eget: a consonanst ellenben külföldben ki nem mondhatni, hanem úgy, hogy a száznak ezeket vagy amazokat a részeit öszve-zárolva, azok által a lehellő kinyomittassék».

²⁾ Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft. I. Bd. I. Heft.

³⁾ Internationale Zeitschrift, 80. l.

tanúlságosak. Főlöszleges volna, ha itt az ő megfigyeléseit idézném; sokkal hasznosabbnak tartom, ha összehasonlítom itt főbb vonásaiban a német nyelv kiejtése módját, a mint azt V. leírja, a magyar nyelvvel, a mint azt saját megfigyeléseim alapján előadhatom.

Az a német nyelv, melyet V. leír, nagyon elüt attól, melyett itt Magyarorszáiban a műveltek általában beszélnek, de még azzal sem egyezik, melyet mi a mintaszerű német kiejtésnek szoktunk tartani, bár ő azt mondja róla, hogy *dialektenfrei*. Az valóban még el nem döntött kérdés, hogy melyik a mintaszerű német kiejtés, de úgy hiszem legheylesebb, ha a bécsi Burgszínház kiejtését tartjuk annak, mert ez leginkább ment minden dialektikus sajátságtól. Ez a kiejtés főleg két pontban tér el Vietorétól; az egyik, hogy a két hangzó közötti *g*-t amabban zöngé nélküli spiransnak ejtik, tehát úgy, mint a *ch*-t ebben *ich* vagy pedig *ach*, míg V. a megfelelő zöngés-hangokkal ejti, tehát *j* és *γ*-vel. A másik fontos eltérés pedig, hogy V. azon szótagokat, melyekben a Burgszínház kiejtése szerint szótagképző *m*, *n*, *l* van, hangzóval ejti. Összehasonlításul közlök néhány szót V. átírásában szembe állítva a Burgszínház kiejtésével (átírás: *ç* = *ich*, *ə* = hangsúlytalan *e*): *grossartigen* V. *grószärtigen* B. *grószärtign* | *konnten* V. *kontən* B. *kontn* | *wege* V. *véjə* B. *véçə* | *feststellen* V. *féststetən* B. *féststetln*.

Most már áttérhetünk a magyar és német nyelv összevetésére. A hangzók egy feltűnő sajátságában megegyezik e két nyelv; ugyanis, hogy a rövid hangzók mindig széles, a hosszúak pedig szűk ejtésűek; s ez egyezés nagyon megkönnyíti a német kiejtés megtanulását. Hanem vannak aztán eltérések is. Így a német *a* hang ebben *vater*, *was* nem teljesen egy a magyar *á*-val, hanem nála egy fokkal magasabb ejtésű és széles hang, míg a magyar *á* szűk; tehát még sincs nagyobb különbség köztük a nyelv helyzetére nézve, mint pl. a magyar rövid és hosszú *ó* között. Már fontosabb az, hogy a magyar *a* hang nincs meg a németben; de némely dialektusban, így az osztrákban is, megvan. Másrészt meg a német hangsúlytalan *e*, mely az úgy nevezett *mixed* hangok sorába tartozik, nincs meg a magyar nyelvben. Ennek az ejtését könnyű megtanulni: az *e* hanyag, futólagos ejtése által *e* hangot nyerjük. A magyar *e*-nek megfelelő hangot ismeri ugyan V. kiejtése; de az ily szavakat, mint *bär*, *erde*, *herd*, *werden*, *pferd* stb. mind *e* vagy *e*-vel írja; a nálunk szokásos német kiejtés ellenben *e*-t ejt mindezen szavakban.

A mássalhangzókat tekintve már sokkal több lényeges eltérés van e két nyelv között, és pedig eltérések oly dolgokban, melyek az illető nyelv kiejtésének legfontosabb sajátságai. Ilyen mindjárt a szótagképző *m*, *n*, *l*, mely egész közönséges a német nyelvben, de a magyarban soha elő nem fordulhat. Nem engedi ezt a magyar nyelv hangsúlyozási módja, mert *e* nyelvben nincs szótag, mely oly kevéssé volna hang-

súlyozva, hogy a hangzó belőle kieshetne. A németben pedig az egy hangsúlyos szótagot, a tőszótagot kivéve, a többi mind oly kevésbé súlyos, hogy a hol csak van ily zöngé hang, melyet szoktak félvocalisnak is nevezni, mindig ez veszi át a hangzó szótagképző funkcióját, s az teljesen elvész.

Másik jellemző sajátága a német consonantismusnak, hogy szó elején és végén media nem állhat, hanem a hol az írásban media van, ott a kiejtés mindig tenuist használ. Szó végén V. így jelöli is e hangokat, mert ott semmi különbséget sem lehet a két féle hang között észrevenni. Egyformán ejti a német ezeket *unt* (und) és *ist*. Szó elején már nem írja V. egyformán a tenuist és mediat, mert itt valóban van különbség a kétféle hang között. A mit *ü* tenuisszal jelöl, az tulajdonképen tenuis aspirata, míg a mit mediával jelöl, az az egyszerű tenuis. Tehát e szavakat *gott*, *könig* így kell helyesen átírni: *got*, *khönig*.

S most térjünk át az egyes mássalhangzókra. A magyarban nincs meg a gutturalis és palatis spirans az *ich* és *ach* hangok; a gutturalis explosivát a német előrébb képezi, mint a magyar, s aki e különbségre nem figyel, nagy nehézséget érez, ha a szókezdő *k*-t a német kiejtésnek megfelelőleg aspirálni akarja; mert a magyar *k*-hoz nehéz a *h*-t hozzá kapcsolni, míg a német *k*-hoz egész könnyen csatlakozik.

A dentalis explosivánál ismét van különbség a két kiejtés közt. A magyar *t*, *d* ugyanis interdentalis, vagyis képzésénél a két fogsor közé szorítjuk a nyelvet; a német *t*, *d* ellenben alveolaris, tehát a nyelvet a felső foghúshoz kell szorítanunk. Másik különbség a hangok ezen sorában, hogy a német nyelvben nincs meg a *zs* hang; s addig nem is lehet ennek kiejtésére egy németet megtanítani, míg a fonétika segítségével tudatára nem jön az egyedüli különbségnek, mely ezen hang s az *ö* nyelvének *sch*-e között van. Hiányzanak a németben a magyar nyelv palatális hangjai, az *ly*, *ny*, *gy*, *ty*, s V. e hangokat meg sem említi. Különbség van még a német és magyar nyelv *c* és *cs* hangja között; e különbséget a «Magy. Nyelvőr» 1884. novemberi számában fejtettem ki, azért szükségtelemnek tartom, hogy azt itt ismételjem.

Ennyi apróságra kell figyelnie annak, ki egy idegen nyelv kiejtését pontosan meg akarja tanulni.

BALASSA JÓZSEF.

- Maxim. Fellmann, De \acute{o} , \acute{o} τ τ ϵ particulis consecutivis eorumque apud tragicos græcorum poetas vi et usu. Dissert. inang. Vratislaviae. 1833.
 Rich. Manns, Die Präpositionen bei Sophocles. I. Theil. Gymn. Progr. Neuholdensleben. 1883.
 F. Masing, Lautgesetz und Analogie in der Methode der vergleichenden Sprachwissenschaft. St. Petersburg, 1883.

Fellmann jeles dissertatiója két főrészből áll. Az elsőben szerző a \acute{o} és \acute{o} τ τ ϵ particulák etymológiáját adva részletesen kifejti, miként

váltak lassanként consecutiv particulákká. Valamint a pron. rel. ὅς, ἥ, ὅ egészen megfelel a sanskrit jas, jā, jat-nak (melyben a ja tő az i demonstrativ természetű pronominalis tő bővítése), úgy a ὅς is egészen azonos a sanskrit -āt ablativusi végzettel, azaz nem egyéb, mint a ὅς pron. régies ablativusa, tehát alapértelme *demonstrativ*. A ὅς-particulának τὴ demonstrativ természetű szócska által alakban és értelemben erősített mása. Valamint ὅς, ἥ, ὅ demonstrativumból lassanként relativummá lett, úgy vette föl ὅς is (és vele együtt ὅς-partic) idők folytán a *relativ* értelmet. ὅς és ὅς-partic mint relativ természetű szók correlativ mondatokban állván, midőn a nyelvben idővel a parataxisből kifejtett a hypotaxis, *comparativum*-okká lettek, és *comparativum*okból *consecutiv* szókká, mert minden consecutiv viszonyinak egyszersmind *comparativ* természete is van. A *comparativ* ὅς és ὅς-partic másrészt *temporalis* értelmet is kapott (mert az időhatározói mondat szerkezetekben is alapjában véve két bizonyos időbe eső cselekvés vagy állapot hasonlíttatik össze egymással), sőt a ὅς és ὅς-partic *causale* is a *comparativum*ból származott. Végül midőn consecutiv mondatokból kifejlődtek a finalis mondatok, ὅς leginkább a *finalis*, ὅς-partic a consecutiv mondatokban használtatott, de még Herodotusnál, sőt Aeschylusnál is elég gyakran találkozunk a ὅς consecutiv használatával (Sophoclesnél már csak ritkán, és Euripidesnél alig egynéhányszor). Igen helyesen jegyzi meg a szerző, hogy nagyon tévednek azok, kik azt hiszik, hogy a consecutiv mondatban előforduló *módok* a ὅς-partic coniunctiótól függenek (13. l.), és hogy a consecutiv mondatokban a nom. c. inf. vagy acc. c. inf.-féle szerkezet az illető consecutiv mellékmondatnak a főmondatval való szoros összefüggését, illetőleg attól való *függés*-ét jelöli (19. l.). Érdemesnek tartjuk szerzőnek az *acc. c. inf.* keletkezéséről szóló fejtegetésére is utalni (15. l.), melyben tekintettel van az *analogia* törvényére, és igen helyesen sok nyelvészszel egyetértve az *acc. c. inf. accusativusát alanyi* természetűnek veszi, s így az egész *acc. c. inf.*-féle szerkezetet *mondat*-nak tekinti; de nem helyeselhetjük azt a logikát, melylyel az *acc. c. inf.*-kifejlését magyarázza. Szerinte t. i. kezdetben csak akkor állhatott az *inf.* mellett *acc.*, ha a főmondat állítmánya (*verbum finitum sententiæ primariæ*) transitiv ige volt, ámde ekkor még az *acc.* nem is volt *subiectum*, hanem *obiectum*, és nem az *infinitivustól*, hanem a *verbum finitum*-tól függött; később azonban az *analogia* folytán akkor is *acc.* járult az *infinitivushoz*, ha a *verbum finitum* intransitivum vagy passivum volt, a mikor is az *acc.* a *verbum finitum*tól már többé nem függhetett. Nem tartjuk jelen alkalommal szükségesnek ezen magyarázat elégtelen voltát kimutatni, hanem utalunk egyszerűen arra, a mit az Egyet. Phil. Közl. 1882-iki évfolyamának 638—639-ik lapjain, valamint Görög Mondattanunk 92—93-ik lapjain az *acc. c. inf.* keletkezéséről mondottunk. — A második főrészben szerző

a ᾠ; és ᾠστε particuláknak Aeschylusnál, Sophoklesnél és Euripidesnél való használatát tárgyalja behatóan, az összes helyek idézésével. Fejtetéseiből mint legérdekesebb tanulságot kiemeljük, hogy Aeschylus a consecutiv partikulákkal kapcsolatban csak háromszor használja a modus finitust (az indicativust), különben mindig az infinitivust; Sophocles Aeschylussal ellentétben a modus finitust lépteti előtérbe; míg Euripides valamint Aeschylus legtöbbször az infinitivust használja.¹⁾

Männs értekezése nem kimerítő, a mennyiben csak a genitivussal és dativussal álló praepositionokat tárgyalja, de ezt a kettőt az összes helyek idézésével. Véleményünk szerint néha nagyon is szórzálliasogatóvá lesz a praepositionok természetének magyarázása közben, s olyan értelmet ad azoknak, a minővel alappjelentésüknél fogva alig birhatnak. Mert hogy pl. ἄνθ és ἐξ eszközt is, ἐν eszközt és okot is jelenthetne, azt nem tudjuk belátni; nem is egyéb az ilyféle magyarázat, mint az anyanyelv szellemének az idegen nyelvbe való belemagyarázása.¹⁾

¹⁾ A tragikusoknak, s különösen Sophoclesnek, nyelvével foglalkodnak még a következő kezűnkél levő munkák:

E. Escher, Der accusativ bei Sophocles, unter zuziehung desjenigen bei Homer, Aeschylus, Euripides, Aristophanes, Thucydides und Xenophon. Leipzig, 1876. Az accusativust Hübschmannal és Delbrückkel egyetértve nem localis, hanem grammatikai casusnak veszi, az eddigi categoriáktól eltérőleg «szabad» és «szükséges» accusativust különböztet meg, és kimutatja az előbbinek Sophoclesnél való egykori használatát. — *W. Fries, De tragicorum graecorum casibus absolutis qui dicuntur.* Gymn. Progr. Bielefeld, 1875. Szól gen., dat., acc. és nom. absolut használatáról. — *A. Haage, Disputatio de usu Dativi Graecorum pro Genitivo positi ad Sophoclem. Antigon. v. 857—861.* Gymn. Progr. Lüneburgi, 1836. A dat. a gen. helyett az oratio élénkítésére szolgál. — *O. Homan, De coniunctivi et optativi aoristi usu Sophocleo.* Diss. Göttingae. Dietrich, 1870. — *L. Janson, De graeci sermonis nominum diminutione et amplificatione flexorum forma atque usu.* Lipsiae, 1869. Az epikus és tragikus költők kerülték a deminutivumokat. — *E. Krichauff, Quaestiones de participii apud de Sophoclem usu.* Dissert. Kiliae. Lipsius, 1878. A főnévi, attributív és appositionalis participium közül Soph. különösen a főnévit és leginkább az appositionalist használta. — *A. Juris, De Sophoclis vocibus singularibus.* Dissert. Halis Saxonum, 1876. kimerítően összeállítja az új főneveket, mellékneveket, igéket és határozókat. — *G. Kassai, Variarum quaestiones. II. De figurarum etymologicae usu Sophocleo.* Egyet. Phil. Közl. 1883, 615—618. II. Az attikai írók azon szabályától, mely szerint a fig. etymologicában a tárgy mellett mindig van valami szó, mely azt szorosabban meghatározza, Soph. sem tér el; a kivételek csak látszólagosak. — *P. Kriebitzsch, Quaestiones de usu verborum cum praepositionibus compositorum apud Sophoclem.* Halis Saxonum. 1881. Már a régi scholiasták is

Masing, Leskien tanítványa, a munkájának czímében jelzett tárgyról áttekinthetően és alaposan értekezik. A tárgy ugyanaz, melyről Osthoff az Egyet. Phil. Közlönyben (1880, 365—369. ll.; 1881, 118—125. ll.) általunk ismertetett dolgozatában szól. Szerző átvesz ugyan több adatot és argumentumot Osthoff-tól, de a mellett oly tájékoztatóan és kimerítően ír, hogy dolgozatát azok is haszonnal és élvezettel olvashatják, kik Osthoff-nak említett értekezéseit ismerik. A rövid bevezetésben kiemeli, hogy Bopp ugyan megalapítója az összehasonlító nyelvészetnek, de nem a nyelvtudományi módszernek, és azután utal az újabb nyelvtudomány két sarkalatos elvére, a hangtörvényre és analogiára. Az első fejezetben kiemelvén, hogy a nyelvtudományi módszer megalapítása a legújabb nyelvészeti iránynak köszönhető, áttér a hangtörvény és analogia fogalmának történetére és definitiójára. Következésképen határozza meg a hangtörvény és analogia fogalmát: «Lautgesetze sind aus der Beobachtung bestimmter Gleichmässigkeiten, welche in einer bestimmten Sprache und Zeit erscheinen und nur für diese Giltigkeit haben, ab-

észrevették, hogy Soph. szereti az egyszerű igék helyett a praepositívóval összetetteket, hogy oratióját emelkedettebbé tegye. Szerző összeállítja a praepositívók betürendjében azon szavakat, melyekben a praepositio abundanter áll. — *M. Lechner, De rhetoricae usu Sophocleo.* Berolini, 1876. A rhetoricát illetőleg Soph. Aesch. és Eur. között áll. Valamint Eur. úgy Soph. is bevitte korának rhetoricáját drámáiba. — *R. Linke, De particulae ðe significatione affirmativa apud Sophoclem.* Dissert. Halis Saxoniae, 1873. Affirmatív értelmet ad ðe-nek különösen Hartunggal szemben (ki azt ellentétes szócskának magyarázza), és ebbeli használatát fejtegeti Sophoclesnél. — *H. Seemann, De asyndeto Sophocleo quaestiones.* Dissert. Vratislaviae, 1882. Szól a mondatok és szavak asyndetonjáról. — *C. Schambach, Sophocles qua ratione vocabulorum significationes mutet atque variet.* Dissert. Gottingae, 1867. Aesch. új szavakat alkot, Soph. a meglevők értelmét változtatja (activum pro medio positum, efficiens pro effecto). — *H. Schaefer, De Dorismi in tragediis Graecis usu.* Gymn. Progr. Cottbus, 1866. A lyrikusok következetesen használják a dór alakokat, a tragikusok nem, a használat oka az utóbbiaknál a dictio vagy a metrum. — *Fr. Schubert, Syntaktisches zu Sophocles.* Gymn. Progr. Prag, 1872. A pronomen és verbum syntaxisát tárgyalja. — *H. Schultz, Quae nova Sophocles protulerit nomina composita.* Dissert. Regimontii, 1882. Szól a copulativ, determinativ, obiectiv és possessiv összetételekről. Soph. nem oly merész a szavak alkotásában mint Aesch. — *K. Schwarz, Der Accusativ des Inhalts.* Gymn. Progr. Weimar, 1863. A szokásos categoriák szerint tárgyalja a tartalmi accusativust. — *J. Wrobel, Quaestionum grammaticarum capita tria. De generis, numeri, casuum anacoluthia apud graecos poetas tragicos.* Berolini, 1872.

strahirte Bestimmungen für den historisch nachweisbaren mechanischen Lautwandel im formalen Sprachstoffe» (7. l.). «Unter Analogie oder Formassociation versteht man also die meist unbewusste Neubildung von Sprachfolgen in Folge einer Verknüpfung oder Association von Vorstellungen (einer Ideenassociation, die natürlich ein psychischer Akt ist)» (18. l.). A második fejezetben fejtegeti a hangtörvényen és analogián alapuló módszeres alapelveket. A hangtörvényekre vonatkozó módszeres alapelv a következő: «Der historisch nachweisbare mechanische Lautwandel im formalen Sprachstoffe vollzieht sich innerhalb derselben Zeit und derselben engeren Sprachgemeinschaft nach ausnahmslos wirkenden Lautgesetzen» (24. l.). Az analogiára vonatkozó két legfontosabb módszeres alapelv a következő: «Alle Sprachformen, deren Gestalt durch die Wirkung der anerkannten Lautgesetze nicht erklärt werden kann, aber auch nicht erklärt werden darf, sind, soweit sie nicht auf der oben dargelegten Entlehnung im weitesten Sinne beruhen, Analogiebildungen» (34—35. l.). «Da allgemein auerkanntermassen die Analogie oder Formassociation im Leben der neueren indogermanischen Sprachen, deren Geschichte wir durch Jahrhunderte bis in die lebenden Volksmundarten hinein verfolgen können, eine sehr bedeutende Rolle spielt, so ist diese Art von Neubildung unbedenklich in dem erwähnten Umfange auch für die älteren Sprachperioden anzuerkennen» (35. l.). Fejtegetéseit szerrző számos példával világítja meg.

Dr. PECZ VILMOS.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK. 1882, 3.

14. Barbarics L. R. A «debreczeni m. grammatika» (1795) ismertetése és bírálata (Székesfehérvári főgymnasium).

Az 1795-ben megjelent «Magyar grammatika, melyet készítet Debreczenben egy magyar társaság», pályaművek nyomán szerkesztődött össze. Görög és Kerekes, a «Hadi történetek» szerkesztői, húsz aranyat tűztek ki serkentő jutalmúl egy jó magyar grammatika írására. Nunkovits György szerb püspök és pécsi nagyprépost e jutalmat harmincz arannyal még nevelte. A beérkezett öt írott grammatikát «megítéltetés végett» elsőben a kolozsvári és nagy-enyedi, majd meg a debreczeni tudós professzorokhoz küldték, a kik «erányosabbnak látták, hogy magok készítsenek az ötből *egyet*, mellyben igyekezzenek a magyar nyelvet nem tsak históriai módon, hanem annak eredetét, természetét és tulajdonságait is, a mennyire telik, filosofiai módon előadni.» A legjobbnak ítéltetett grammatika szerzője *Földi János*, orvosi tudományak doktora; a másodiké debreczeni nemes lakos tudós *Ferenc Mihályé*; a har-

madik nagy-enyedi reform. kollégiumbéli togatus-theologus *Benkő Lászlóé*, a negyedik tudós írója *Gyarmathy Sámuel* és végül az ötödiket a gyula-fehérvári püspökségbeli világi pap *Keresztély Ignác* úr írta, a ki előjáró beszéleben úgy emlékszik *Kassai József* urról, a ki nyelvtanító könyvének készítésében nagy segítséget mutatott néki.

Ezzel a derek multú grammatikával, mely manapság csak nagy híréről ha ismeretes, foglalkozik Barbarics úrnak két részből álló tanulmánya. Az első rész *egy magára* foglalkozik vele, azaz *ismerteti*; a másik pedig jelentősb kortársai társaságába viszi, azaz *bírálja*. Helyesebb lett volna se nem ismertetni, se nem bírálni, legalább nem úgy, a hogyan az értekezés írója tette. Ebből az ismertetésből ugyan meg nem ismerjük tudós grammatikusaink művelkedését. Mert mi köszönet is van abban, ha egy program-értekezés a D. Gr. 15--20 sűrűn nyomtatott oldalából kiválogat alig egy modern lapnyi szöveget. Érdekesnek elég érdekes, hogy a D. Gr. a hosszúság jelét egy «tsapinos húzás»-sal jelöli; hogy ikerhangzót nem ismer; hogy tudomást vesz a hangcseréről; hogy helyesírása általán etymologikus és hogy erről szóló tanába alaktani fejtegetéseket is becsempész, de nem ily kurta és kivonatós módon *ismertette*. Igaz, néha többet is tesz a tanulmány, kommentálja olykor-olykor a szűk szavú tudósokat. A kettős (vagy hosszú) mássalhangzóknál p. o. következőleg magyarázza a magyarázatot: ismeri (a kettős mássalhangzóknak) *genetikus* (?) fejlődésüket is, mert $gy = g + j$. Csakhogy a kommentator nem ismeri, máskülönb tudná, hogy mi a *gy*-nek genetikus fejlődése.

Hasouló mód van *ismertette* a D. Gr. alaktana is. Egy-egy oda vetett megjegyzéssel, minő p. . . az elsoroltak s megfejtésök eléggé meggyőzhet e rész tudományos értékéről . . . , úgy látszik csak a behatóbb kutatás alól menteti fel magát. Pedig csak amaz idézett egy sor is: «A ketten, hárman féle számnevek végzetökre nézve határozók,» csak nem régibe is mennyi minden meggondolni valót adott. Nem ilyen kurta megjegyzésekkel kell meggyőzetni magunkat ennek meg amannak a tudományos értékéről. Nem az a mértékadó, hogy mit lehetett volna *most* mondaniok, hanem hogy *akkor* már mire tudtak jutni. Efficéle kurta megjegyzéseken kívül annyit még megtesz az értekezés első azaz ismertető része, hogy az alaktan főcíme a'á sorra veszi a névmásokat, az igék neveit és az igeragozást, a szenvedő igét, a határozók (elől, utóljárók és határozók) tanát, a határozók etymológiáját és haugtanát, a szóképzést, meganyinyiját nagy szorgalommal és kitarással kivonatolva, illetőleg annak rendi és módja szerint ismertette. Ha a szerző megosztja feladatát és inkább csak egyes fejtegeteket, mai napig is tisztába nem hozott vagy fel nem derített részeket apróz meg, sokkal tanulságosabbat és hasznosabbat nyújthatott volna

e kor grammatikai történetéből. Mily figyelmet keltő anyag kerülhetne ki pl. a tanulmány ilyes fejezeteiből: A D. Gr. gyök és etymologikus szótára; a D. Gr.-ben az orthologia; a nyelvrokonság kérdése a D. Gr.-ban stb. Igen, ha nem egy fél, vagy legfeljebb másfél oldalnyi téren volnának csak amúgy kivonatosan ismertetve. Ha behatóbb gonddal rostálgatja a D. Gr. mondattanát, aligha csak másfél oldalnyi mondani, illetőleg ismertetni valója akad. Könnyű nekünk mostan avval előállni, hogy «még nem ismeri a mondatrészeket» (pedig ismeri a, csakhogy más-képen), — «a szóegyeztetés és szóvonzat több pontjait tisztázza» (melyeket és hogyan?) — «homályos körvonalakban feltűnnek nála az alanyi és tárgyias igeragozás szabályai» (csakugyan nagyon homályos körvonalak), — «az igemódok használatára talpra esett megjegyzéseket tesz.» Csakhogy éppen az a hiba, hogy azon sem igazít el bennünket az értekező, hogy mi benne a talpra esett. Mert sokat magának a D. Gr.-nak is könnyű volt ám mondani, mert csak másnak mondta utána, viszont meg sokat nekünk könnyű kimondani, mert más mondta el előtünk.

Még több a szorgalom és jóakarát a tanulmány második részében, a bíráló részben, mely kortársai társaságába viszi a Gr.-t, hogy az őt megillető helyet számára kijelölje. Eljárása módja azonban azon egy az előbbiével. A különbség mindössze annyi, hogy amott az első részben magának a D. Gr.-nak adja töredékesen kivonatos ismertetését, emitt meg nem csak a Gr.-nak, hanem kortársainak is kijuttat belőle. Megszó-laltatja Révait és Verseghyt, Gyarmathyt és Beregszászit, de csak imitt-amott, a hol a megegyezést vagy az eltérést a leglamarébb észre vette. De azért az összehasonlító bíráló elótt már tudja, hogy «a D. Gr. részint kortársainak színvonalán áll, részint föléje is emelkedik.» Nem grammatikai értekezésbe illő phrasis. Mutassa ki, mi az a színvonal valami, a min egyszer áll, egyszer meg felül emelkedik. Nehéz kérdés ugyan, egyike a legnehezebbnek azt kimutatni, mit és mennyit vett az egyik grammatika megelőzőjétől, hogy akár szóbevallva, akár csak hallgatagon mit használt fel az egyik a másikéből. De éppen ez lett volna az értekezés becse. Itt ott megvan ugyan a kísérlet ebben a dolgozatban is, mind-egyikének ott a véleménye a helyesírásra, a névragozásra, az igenemekre, a képzőkre és az etymológiára vonatkozólag, de nyomába az eredendő hiba. Könnyű ott kereskedni, hol nyíltan szól a régi grammatikus, az nem az övé; ott kutass, hol nem mondja ki, mi az övé.

Legérdekesebb fejezete lehetne e dolgozatnak, a kortársak etymologikus tudományának a méltatása. Mily tanuságos részt kerekíthetett volna az értekező vázlatos ismertetéséből. Látni a D. Gr. korabeli «etymologyizáló» mesterembereket, hallani egymás alkotásain való hahotájukat és lesni a megdöbbenést a mint rajtukon egy-egy vonást ismernek

fel, melyet a társ szellem újja vont. De bármennyire kínálgató is a megegyező adatok nyomán ítélni és akár az egyiknek, akár a másíknak az *ius primæ palmáját* oda nyújtani, mindig közel járhatunk a tévedéshez. E helyütt is elhamarkodott volna, ha a D. Gr., Verseggy, sőt Révainál található magyarázatokat akár egyes befolyásnak, akár pusztá találkozásnak akarnók bélyegezni. Helyes tapintattal járt el az értekezés írója, midőn mindegyik íróból válogat ízelítőnek néhány példát, sőt összeállítja azokat az adatokat is, a melyek az etymologizálókual közösen megvannak. Érdekes az a féllapnyi összehasonlítás is, mely ama hatást érinti, melyet a D. Gr. gyökszótára a magyar nyelv nagy gyökszótárára gyakorolt. Ez egyező szók a következők: buza, suhancz, eb, édes, csizma, kuvasz, puska, ugat. A szám elenyésző csekély ugyan és azt se tudjuk, hogy teljes-é, de a feltűnő találkozás már ennyi példában is figyelmet keltő.

A mondattanról is ad végezetül a dolgozat néhány összehasonlító megjegyzést. Alig egy-kettőre terjed ki a figyelme és nem is mindig a legfontosabbra. Kiválóan Gyarmathyval hasonlítja is, a ki provinciálismusokat szeret szentesíteni, míg a D. Gr. az irodalmi nyelv színvonalához áll a legközelebb; a kinél a személyek többes jegye mindig ott van, míg a D. Gr. a ragasztékos neveknél kihagyatja. És itt, kissé erőltetett áthajlással, hogy bármily gyenge Gyarmathy az elmélet terén, összefoglalja nyelvének érdekesebb sajátosságait. Hogy mi köze ennek a D. Gr.-hoz, vaj ki volna a megmondhatója? Csak igazolja ítéletünket, hogy sokat markolt, keveset adott.

KÉNOS IGNÁCZ.

VEGYESEK.

A Budapesti Philologiai Társaság 1884. november hó 5-ikén *felolvasó gyűlést* tartott.

Elnök: Ponori Thewrewk Emil. — Jegyző: Ábel Jenő.

A felolvasó gyűlés tárgyai voltak:

1. Varga Bálint: *Boileau VI. satirája.*
2. Dr. Radó Antal: *Petrarca Africa című eposza.*
3. Dr. Kiss Ignác: *Kempis Tamás magyar fordításai.*

A felolvasó gyűlést *választmányi ülés* követte.

Elnök: Ponori Thewrewk Emil. — Jegyző: Pecz Vilmos.

Jelen voltak: Ábel Jenő, Maywald József, Pozder Károly, Riedl Frigyes, Szinnyei József.

1. A múlt ülés jegyzőkönyve hitelesítettik.

2. Ábel Jenő az ügyrend 15-ik §-a értelmében a közeledő közgyűlésre a pénztárvizsgáló és candidáló bizottság ideje korán való megalakí-

tásának szükségességét kiemelvén, a pénztárvizsgáló bizottság tagjaivá Ponori Thewrewk Emil elnöklete alatt Heinrich Gusztávot és Pirchala Imrét, a candidáló bizottságba Maywald Józsefet, Riedl Frigyeset és Szinnyei Józsefet ajánlja. Hangsúlyozza egyszersmind, hogy a pénztárvizsgáló bizottság feladata a társaság jövő évi költségvetésének megállapítása. — Elnök a jövő évre határozottan kiszabott költségvetést kíván megerősítés végett a közgyűlés elé terjeszteni. — Riedl Frigyes a társaság 1884-ik évi pénztári állásáról minden egyes pontra kiterjeszkedő pontos kimutatást kíván a közgyűlés elé terjeszteni.

A választmány Ábel Jenő, elnök és Riedl Frigyes indítványait elfogadja, azzal a hozzáadással, hogy a pénztárvizsgáló bizottságnak Ábel Jenő is tagja legyen.

A társaság 1884-dik évi közgyűlése 1884. december hó 30-án, d. e. 9¹/₂ órákor lesz a M. T. Akadémia palotájában. P. V.

K Ö N Y V É S Z E T .

Ballaqi Mor. A nyelv fejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XI. köt. 11. sz.) Budapest, Akadémia, 1884. (8-r. 32 l.) 20 kr.

Ballaqi Mor. A magyar nyelv teljes szótára. Pozsony, Stampfel, é. n. (1884.) 7—12 füzet. (8-r. 577—672 és VII l. II. köt. 1—480 l.) Egy-egy füzet 30 kr.

Békési Gyula. Alaktan, gymnasiumok I. osztálya számára. 3-ik jav. kiad. Debreczen, Csáthy. 1885. (8-r. 172 l.) 1 frt 20 kr.

Bozoky Alajos dr. Római világ. Művelődéstörténeti rajzok a császárság fénykorából. Friedlaender, Jung, Bender és mások művei nyomán Számos képpel. 1—3. füz. Budapest, Ráth M. 1884. (8-r. 1—352 l.) Egy füzet 60 kr.

Cornelius Nepos. 4. füzet. Ford. és magy. dr. Boros Gábor. (Tanulók könyvtára, szerk. Dávid István. 23. füz.) Pozsony, Stampfel, é. n. (1884.) (1—64 l.) 30 kr.

Dávid István. Latin olvasó- és gyakorlókönyv az algymnasium számára. Schultzs-Dávid latin nyelvtanához szerkesztette. Budapest, 1885. Lampel. (8-r. VI, 304 l.) 1 frt 20 kr.

Ferenecz Zoltán. Báró Eötvös József. (Magyar Könyvesház. Szerk. Abafi Lajos. 125—127. füz.) Budapest, é. n. (1884.) Aigner. (8-r. 136 l.) 60 kr.

Fínály H. A latin nyelv szótára a legjobb és legújabb szótár-irodalomra támaszkodva összeállította. XI—XII. füz. Budapest, Franklin, 1884. (N. 8-r. X, 1601—2134) 1 frt 60 kr.

Göldner Nándor. Német nyelvtan iskolai és magán használatra. Második, javított kiadás. I. rész. Marosvásárhely, 1884. (N. 8-r. 102 l.)

Heinrich Gustav. Deutsches Lehr- und Lesebuch für höhere Lehranstalten, insbesondere für Obergymnasien und Oberrealschulen. I. Band. Mit einem Grundriss der Stilistik und erklärenden Anmerkungen. Vierte, wesentlich vermehrte und verbesserte Auflage. Budapest, Lampel, 1885. (N. 8-r, VIII, 310 l.) 1 frt 40 kr.

Közli: HELLEBRANT ÁRPÁD.

PETRARCA «AFRICA» - J. A.

Ha valaki manapság kimondja a híres vauclusei dalmok nevét: csak arra a Petrarcára gondol, a ki háromszázötven szonettje- és canzonejében, ballada-, madrigál- és sestiná-jában Madonna Laura aranyhajáról, lány csengésű szaváról meg kék szeméről énekelgetett. Petrarcat, a bölcsészt, a természettudóst, a classicus philologust majdnem elfeledték. De ha a művelt nagy közönség nem is, a szaktudósok mégis foglalkoznak munkálkodása ez oldalával is. Csak Petrarccal, a *latin költővel* törődnek édes keveset. S ennek megvannak a maga természetes okai. «Ser Francesco» — a hogy őt kortársai nevezgették — annyira leköti figyelmünket, mint *olasz lírikus*, hogy Petrarcat, a *latin epicust és idill-író*t még akkor is csak másodrendű szerep illetné meg, ha e nembeli működése nem is volna amannál csekélyebb becsű. Akármilyen nagy tökélyre jutott is a «Canzoniere» dalnoka a latin nyelv kezelésében, az mégis csak idegen nyelv maradt rá nézve, és a mi még nagyobb baj: *holt* nyelv volt már az ő korában is. Már pedig holt nyelven nem lehet úgy költeni, mint élön. Aztán meg Petrarccában, az olasz irodalom legnagyobb *lírikusá*-ban csak vékony volt az epikai ér. Így esett aztán, hogy azok, a kik a költővel mind ez ideig foglalkoztak — pedig számuk ugyancsak jókora — latin verseivel többnyire csak egy-két oldalon bántak el, azokat nagyobbbrészt el sem olvasták, hanem azért persze ismételték amaz ócsárló ítéleteket, melyeket előttük annyian hangoztattak már, hogy valóságos schémává lettek.

• Különben azon, hogy el sem olvasták Petrarca latin verses műveit, kivált pedig az «Africa»-t, melylyel e sorokban foglalkozom: csakugyan nem lehet csodálkozni. Ez a mű eddig olyan gyarló kiadásokban jelent csak meg, hogy azokban valóságos kín végig gázolni a szövegen. Elöttem van pl. Petrarca összes műveinek bázeli kiadása; az «Africa» olyan textusban van itt közölve, hogy

minden húsz sorban legalább ugyanannyi interpunctiós hibát, eltorzított szót meg elcsavart metrumot lehet találni. Csak ezelőtt tíz esztendővel jelent meg az eposznak egy tisztességesen emendált és corrigált kiadása, melyet a Petrarca-jubileum alkalmából Pádua városa készíttetett el Corradini tanárral. S ezóta az «Africa»-t valóban jobban is figyelembe veszik mind az olasz, mind a német irodalomtörténészek. A mi kivált az utóbbiakat illeti, *Körting* ismert Petrarca-monografiájában eléggé méltatja, bár a jeles német tudós tán jobban cselekszik vala, ha nem szentel huszonöt oldalnyi kutatásokat aprólekos biográfiai kérdéseknek és kissé behatóbban veszi bonczolóra a nagy humanista irodalmi működésének épen amaz oldalát, melyet kortársai leginkább dicsőítettek, és melyet most legkevésbé ismernek.

Pedig az «Africa» már csak azért is érdekes, mert Petrarca *ezzel* remélt halhatatlanságot szerezni, nem pedig olasz verseivel. E műve okozott neki legtöbb gondot, ezt szerette ő leginkább és ezt jutalmazta meg Róma is, midőn az éposz szerzőjének fejére rányomta a babert. E munka tárgyával foglalkozott Petrarca legkorábban; már gyermekkorában, midőn olvasta Liviusnál a második púni háború történetét, lelkesült Scipióért, a kinek Afrika szerzett nevet:

. . . Italis cui fracta sub armis
Nobilis æternum prius attulit Africa nomen;

és mikor mind jobban meg jobban beleszeretett klasszikusaiba, mikor mind nagyobb meg nagyobb szenvedélylyel kutatgatta a római írók elveszett kézirateit, mikor mind közelebb meg közelebb ért ahhoz a ponthoz, melyen az olasz renaissance megalapítójának nevére szerzett igényt: mind határozottabban fogamzott meg benne az az eszme: teremteni olyasmit, a mi neki egy Vergilius mellett adhatna tán helyet.

Már egészen az ókorban élt. A régi Róma: ez volt az ő ideálja minden téren. Restaurálni azt politikailag épúgy mint irodalmilag: erről ábrándozott legszívesebben. Az olasz nyelvet, a «lingua volgare»-t megvetette; még a nevét is restelte, mert az olasz volt, és csinált Petracco-ból Petrarca-t; elkeresztelte barátait Socratesnek, Lælius-nak s más ilyen nevekre, azok meg őt viszont Cicero-nak, leányát meg Tullióknak hitták. Leveleket írt a túlvilágra az arpinumi rhetornak s a mantuai epicusnak, írt Homerosnak,

Liviusnak, Quintilianusnak, Horatiusnak, Senecanak; s mikor élő barátjainak írt — epistolái nemrég *hétkötetes* kiadásban láttak napvilágot — akkor sem használta volna a világerért sem az olasz nyelvet. Sonettjeit is csak azért írta olaszul, mert akkortájt úgy fogták fel a dolgot, hogy az efféle szerelmes versek olvasása csak asszonyoknak való, az asszonyok pedig nem értettek latinul. De még így is szégyellette, hogy megírta azokat a költeményeket, vagy legalább szükségesnek tartotta, hogy *ilyen* értelemben nyilatkozzék róluk. Ő csak mint latin költő vágyott túlélni korát, és épen mint ilyenről bir róla az utókor legkevesebb tudomással.

S ha így már most világos Petrarca amaz ambíciója, melyet egy latin éposz megírásába helyezett, hadd említsem azt is, a római történelem annyi epizódja közül mért akadt meg szeme ép a második púni háborún? A felelet első részét maga Petrarca adja meg. «De viris illustribus» czimű könyvében így szól egy helyütt: «Ez a vége a második púni háborúnak, melynél veszedelmesebbet, mint Livius mondja, a rómaiak nem viseltek, mert mint a történészek állítják és Livius is igazolja, valamennyi háború közül, melyek valaha folytak, egyike volt a legremitőbbeknek és emlékezetre legméltóbbaknak». Bámulta hát e harczot és még inkább bámulta annak hőjét, Scipio Africanus maiort, a kit ugyane helytt így hí: «liberator populi Romani, Italiaeque protector et imperii» (a római nép szabadítója, Olaszország és a birodalom védelmezője), és a kiről a «Trionfo d'Amore»-ban így dall:

«Ő aki többet ért egész világnál!»

De bizonynyal még más, politikai okok is befolytak Petrarcaéra, mikor tárgyát megválasztotta. A második púni háborúban a rómaiak akkora dicsőséggel verték le az ellenök törő «barbár»-t, hogy Petrarca e harcz képét mintegy buzdítónak akarta lefesteni honfítársai előtt, a kiket akkor szintén mindenfelől szorongatott az ellen. E művében is küzdött ama kedvencz eszméje érdekében: helyreállítani a régi Róma fényét, kiűzni az idegent.

Tárgya különben nem volt új. Petrarca tudomással birt róla, hogy már dalolt arról Ennius is; de mindenütt, a hol csak ezt említi, el nem mulasztja hozzátenni a római költő nevéhez a «durva hangú» jelzöt — mintegy az itélettel indokolva, hogy olyan tárgyat énekel meg, a melyről már írtak. Sokat vitatkoztak egyszer azon is, vajjon Petrarca használta-e az «Africa» megírásánál Silius

Italicus «Punica»-ját? Akadt egy francia író, a ki egyenesen plagiummal vádolta a «Canzoniere» költőjét, sőt ki is mutatott az «Africa»-ból olyan sorokat, melyeket az szerinte elődjétől tulajdonított el. De hát ez a vád meg van czáfolva már csak annak a fölemlítése által is, hogy a «Punica»-t vagy másfélszáz évvel Petrarca után fedezték csak fel, s így természetes, hogy az «Africa»-ban nyoma sem lehet Silius Italicus hatásának. Egyes *rokonsági* pontokat persze lehet találni a két mű között. De hogy is ne, mikor mindkettő ugyanazt a tárgyat dolgozta fel, ugyanama források alapján? Livius és Florus, de különösen az előbbi szolgáltatott mindkettőjüknek az éposz meséjét, s ebből könnyen megmagyarázhatók ama közös vonások, melyekből elég indokolatlanul akarták rásütni Petrarca-ra az irodalmi tolvajság bélyegét.

Mielőtt az éposz tartalmi ismertetésére és tüzetesb méltatására térnék át, tán nem lesz érdeketlen, elmondanom ama külső körülményeket, melyek közt Petrarca megkezdte és befejezte e munkáját. Mint «Az utókornak» szóló levelében maga is említi, az Africa megírásának első eszméje az 1338-dik év nagyszombatján ébredt benne. Valószínű, hogy mindjárt ekkor tényleg bele is kapott az eszme valósításába, mert már 1340-ben oly nagy híre kelt az «Africa»-nak, hogy ez év szeptember havában kétfelől is kapott meghívót a költői koszorú elfogadására. Tudvalevő dolog, hogy Petrarca a római senatus meghívását fogadta el és hogy megkoronáztatása előtt Nápolyba ment Robert király udvarához, hogy a tudománykedvelő fejedelemtől megvizsgáltassa magát az összes, akkor dívó tudományokban.¹⁾ A koronázás után Petrarca elment Rómába, és itt ébredt benne (1341. május havában) a vágy, hogy folytassa megkezdett művét. A «Barbato Sulmonensi» című

¹⁾ Legyen szabal e helyütt fölemlíteni, hogy Petrarca ekkor is, meg ezután is nagyon jól szemügyre vette a nápolyi udvart, melynél ez időtájt a kis András herceg, Nagy Lajos szerencsétlen öccse nevelkedett. Petrarca leveleiben említi is a herceget, igen eszes, tehetséges fiúnak mondja, a mi éles ellentétben áll az olasz történetírók amaz állításával, hogy a magyar királyfi fejletlen eszű, majdnem hülye ifjú volt, a kihez Johanna nem is vonzódnak. Petrarca később ismételtlen megfordult Nápolyban; ránk nézve különösen 1343-ki látogatása fontos, mikor VI. Kelemen küldte őt el a férjgyilkos Johannához. Petrarca ez utazásáról is bővebben szól leveleiben, sőtét színekkel festve az udvar akkori romlottóságát és mély erkölcsi felhúborodással keseregve az ifjú András meggyilkoltatásán. Sok egyéb

epistolában (II. k. IV. ep.) szépen mondja el, mint fogott újra munkába.¹⁾

Imitt gyulaszta újra lángra Phöbos.
 Már rég szakítám félbe Afrikámat:
 S e hely megint éleszté szellemem',
 S leejtett tollam' újra visszaadta.
 S ezért hálátlan nem leszek soha.
 Nagy erdő zöldel fenn egy üde halmon,
 Neve «sikerdő», bár magasban áll.
 A napsugárnak bükkfa állja útját,
 Virágok tarkítgatják a talajt,
 A nyári hónapokban üde hullám
 Fékezgeti az ollós Rák haragját,
 És az Oroszlán száját meg sörényét
 A hegyből szálló szellő legyezi.
 Mert büszke csúcsok küzdenek az éggel,
 S a fenn ülőnek lábai alatt
 A gall Itália huzódik el.
 A másik oldalon feltünedeznek
 Hesperia határai, az Alpok.
 A szent ligetben ezerféle vad
 És ezerféle kis madár kalandoz,
 Faárnyékában hús patakcsa cserg,
 S amerre elkigyólyzik, fű-fa serdül.
 Középuött zölden virul egy ülés,
 Minőt halandó kéz sohasem teremtett —
 Ezt maga a természet alkotá
 A vateseknek, kiknek jó barátja.
 Itt lágyan szenderíti el az embert
 Madár dala, pataknak csevegése;
 A fű ad itten kedves nyoszolyát,
 S a lombok takarót. A szeleket meg
 A hegység nem ereszti el odáig.
 A félős pórnak lába nem tapossa,

dolog is előfordul Petrarca leveleiben, a mi ránk magyarokra nézve különös érdekekkel birhat. Ezért akartam megragadni ez alkalmat, hogy rájuk tereljem historicusaink figyelmét.

¹⁾ Hexametereket itt ötös meg ötödfeles jambusokkal próbáltam fordítani. Azt hiszem, jó volna a régi eposzok fordításánál komoly kísérletet tenni e formával.

Ekéje föl nem szántja és a csósz
 Csak messziről mutat feléje újjal
 És jámbor reszketéssel tiszteli.
 Csudás az illat ott! Tudom, hasonlít
 Elysiumnak térihez e hely —
 Menekvő Múzsák kedvencz lakja volna!
 Én lopva jöttem ide egymagam,
 Bajtársaimtól szépen elszakadva,
 Mikor még alig hervadt a babér,
 A melyet homlokomra fűztenek,
 És Cynthia alig tevé meg útját,
 Mióta Capitóliumra vitte
 Új dalnokát Rómának városa.
 Talán az új fény dagasztotta mellem' —
 Én nem tudom, hogy min merengtem el.
 Egyszer csak összerenzenek . . . A képe
 Szép Afrikámnak tűnt élembe újra
 S eldobva mindent, újra fölvevém
 Az elhányt munkát . . . Ezért bármi helynél
 Ép ez a hely lett nékem kedvesebb,
 És tudva, mily magasat kezdtem ottan,
 Csak azt akarnám újra látni én,
 És befejezni *ottan* azt a munkát,
 Mit sorsom oly sokáig híz-halaszt.
 S ha majd tán csillagom most kedvező lesz,
 Akkor majd legfőbb gonddal cziczomázva,
 Utjára kelhet végre Afrikám,
 És véle Scipióim . . .

Lefordítottam e részletet, mert érdekes illusztrációjául szolgál annak, mily nagy becsben tartotta maga Petrarca az «Africa»-t, a mire nézve különben még utóbb is lesz alkalmam néhány dolgot fölemlíteni. Most, folytatva az «Africa» történetét, hadd mondok el, mint került abból legelőször nyilvánosságra valami. 1343 őszén Nápolyban tartózkodván, Barbato barátja annyira ostromolta, hogy mutasson már neki valamit az «Africa»-ból, hogy Petrarca végre csakugyan adott neki belőle 34 sort, de kitöltötte azt is, hogy senki másnak ne mutassa. Barbato meg is ígérte, de alig hogy megkapta a 34 sort, már egész Nápoly tudomással birt a dologról, már egész Nápoly szavalta a «Mago halála»-ról szóló verseket. Petrarcat ez nagyon bosszantotta, kivált mikor a 34 sort egyes kritikusok éles bírálat tárgyává tették, és abban fontoskodó

szörszálhasogatással hibát hibára mutattak ki. Petrarcat e bírálatok annyira dühbe hozták, hogy ellenkritikájában a legenyhébb kitétel, melylyel gáncsolóit illeti, az, hogy — kutyaugatásnak mondja művüket, és hogy reméli, hogy érveivel betömte e «csaholó ebek» száját.

Hogy mennyi idő alatt fejezte be a művet, arra nézve Epiistolái II. könyvének 16. levelében ad némi felvilágosítást. Szólva itt a «Selvapiana» (Sikerdő) melletti tartózkodásáról, melyet a főntebb idézett versben meg is énekelt, említi, hogy mindjárt az nap, melyen újra eszébe jutott «Africa»-ja, igen sok verset megírt belőle. «Később — így szól — visszatérve magános és csöndes páрмаi hajlékomba, melyet később meg is vettem, annyit fáradoztam s oly nagy örömmel, hogy rövid idő alatt befejeztem munkámat — olyan gyorsan, hogy e gyorsaságot még most is csodálom.»

Mindemellett azonban Petrarca még akkor nem tartotta késznek eposzát. Belátta, hogy simításra szorul még, és elhatározta, hogy addig ki nem ereszti kezeiből, míg teljesen át nem dolgozta. Barbato többször kérte tőle a művet, de Petrarca mindig tagadólag válaszolt. «Jónak tartom — írja neki — hogy megmaradjon a más házában, hogy ideje legyen nőni és megérni, és meg ne történjek rajta az, a mi az almákon szokott megtörténni, melyek ha idő előtt, éretlenül hullnak le a növényről, fanyarok, silányak lesznek és telre el nem tarthatók. Mert tekintetbe kell venni, hogy egyszer megjelenve a közönség színe előtt, nem lehetne többé visszavonni. És a közben azt veszem észre, hogy napról-napra, hihetetlen módon változik meg bennem ész és ítélet. De tán eljön majd ideje, hogy nekiszánom majd magamat, hogy utolsó simítást tegyek rajta . . .»

A cervarai apátnak írt egyik levelében is (Ep. XIII. k. XI.) mondja, hogy «Africa»-ja még arra vár, hogy a kapa kigyomlálja, a gereblye elsimítsa, a borona kiegyenlítse, a kasza megtisztítsa a kacsok és levelek túltengésétől, a tövisbokrok túlbujánozásától. Addig — így szól — nem adhatom át neked e munkát, míg az egészet át nem néztem, ki nem javítottam, és a mennyire fáradt szellemem remélheti, olyan formába nem öntöttem, hogy nemcsak a *te* szemed, mely mindent jónak talál, hanem a legszigorúbb bírálóé sem akadjon meg semmin sem, vagy ha ez — a mint tartok is tőle — lehetetlen, lássák legalább azt, hogy a jó tulajdonoknál nem számosabbak benne és nem is nagyobbak a *hibák*.»

Petrarca a simítás e munkájával élete végeig foglalkozott, de úgy látszik, még sem birt a már kész művön olyan változtatásokat létesíteni, melyekkel meg lett volna elégedve. Sőt állítólag már azzal az eszmével is foglalkozott, hogy az eposzt a lángok marta-lékául adja. Paolo Vergerio ugyanis «Az utókorhoz» címzett Petrarca-féle levél margóján, azon a helyen, a hol az «Africa»-ról van szó, a következő megjegyzést találta: «Raro unquam pater aliquis tam moestus filium unicum in rogam misit, quanto id fecerim dolore, et omnes labores eo in opere perditos acriter si tecum volvas, vix ipse lacrimas contineas». Én különben nem hiszem, hogy e marginális jegyzet hiteles volna; nem tartom ugyanis valószínűnek, hogy Petrarca még csak szándékában lévő dologról úgy beszéljen, mint már megtörténtéről. Aztán meg Petrarca egyik, Socrates barátjához írt levelében föl is említi, miket égetett el: «Valószínűtlennek fog neked teszeni — szól — de igaz, hogy több mint ezer, különböző tárgyú költeményt és családi levelet dobtam Vulkán karjaiba, hogy eleméssze őket». Hihető-e, hogy Petrarca külön ne említette volna az «Africa»-t, ha ezt is hasonló sorsban részesíti?

Tény különben, hogy az «Africa» kézírata Petrarca halála után Franceschino di Brossano kezei közé került, ki aztán Boccaccio kérésére csakhamar másolatot is készíttetett róla. A «Decameron» írója annyira lelkesült az eposzért, hogy külön poemát is írt róla, melyben az «Africa»-ról így szól:

«Italiæ sublimis honor, generosa Petrarcae
Africa Francisci suboles . . .

A középkorban az «Africa»-t még igen sűrűn olvasták, de későbben mind jobban feledésbe ment. Olyannyira kevés súlyt fektettek rá, hogy a századok folyama alatt teljesen eltorzított szövegnek csak 1874-ben akadt emendátora — akkor, mikor Olaszországban mindenütt Petrarca halálának ötszázadik évfordulóját ünnepelték. Ekkor készült ugyanis *Corradini*, páduai tanárnak már főntebb említett «Africa»-kiadása: az egyetlen hasznavehető kiadás, melylyel bírunk.

Hadd térek át ezek után magának az éposznak ismertetésére, és mindenekelett hadd mondok el énekenként a mű tartalmát.

Az invocatióban a Múzsához és Krisztushoz fordul a költő, aztán pedig Róbert nápolyi királynak ajánlja fel eposzát, a ki tőle

ezt a kegyet akkor kérte ki, midőn költővé koronáztatása előtt «vizsgázni» járt nála. Belekapva végül Scipio tetteinek elmondásába, kezdi a dolgot a második púni háború végén, annál a résznél, melyet Livius a XXVIII. fejezetben kezd elmondani. Scipio, kiűzve a carthagóiakat az ibériai félszigetről, odaér az ország déli csücsáig, a hol az óceán gátolja előrehaladtát. Merengve áll meg a Hercules oszlopaival szemben és bánattal gondol arra, hogy még mennyi tennivaló van hátra. Eszébe jut távoli hazája, eszébe jut, hogy jajdul fel Róma a Hannibal-mérte csapások alatt. E bús gondolatok közepette álmot nehezedik szempilláira. Alig szenderedett el, holt apja árnyeka jelenik meg előtte, mely fölviszi őt a mennyországba. Az öreg Scipio megmutatja neki onnan fölülről Carthagot, mely ellen maga is annyit küzdött, aztán pedig beszél neki a római történelem egyes hőseiről, a kiknek szellemei ép előttük lengnek fel-alá; szól Marcellusról, Paulus Emiliusról, végre Róma hét királyáról, a Horatiusokról, Publicoláról s még másokról.

Az öreg Scipio — így kezdődik a második ének — eszébe juttatja most fiának, hogy tán már ideje is volna visszatérni a földre. De az ifjú hős kérve-kéri, engedje meg egy kissé fennmaradni. Ha megmutatta neki a multat: hadd lássa most a jövődőt is. Kétségbeesik Róma sorsa felől es fél attól, hogy Hannibál végre mégis csak győzni fog a birodalmon. De apja megnyugtítja; elmondja neki, hogy Carthago hőroza nemsokára kénytelen lesz elhagyni Itália földjét — hogy visszatérjen honába, melynek az ő védelmére lesz majdan szüksége. Elmondja, hogy Hannibál is végre meg fog majd halni, és hogy az ő elveszte után a győzedelmek egész hosszú sorozatát üli majd Róma. Jön majd Marius, s győz a cimbrek és teutonokon, jön Pompeius és kelettől nyugatig, mindenfelé diadalt halmoz diadalra, s jön végre Julius Cæsar, a ki rettegéssel tölti majd el a gall mezőket, a ki éles karddal sujtja majd az aranyhajú britannokat és vad háborút fog indítani a «coeruleus Germanus»-ok ellen. De Augustus után hanyatlani fog Róma csillaga, míg végre romba fog dőlni az egész nagy birodalom. De nem ellenség fogja romba dönteni:

. . . non victa sub hoste

Roma ruet, nullique data est ea gloria genti,

Nulli tantus honos populo . . .

A bukott Róma is mindig feje lesz a világnak, mindig első helyen áll majd a népek sorában!

Aztán a világegyetem szemlélésére hijja fel édes apja a hőst; beszél a mennyei dicsőségről, mely az igazán erényes emberek tetteit jutalmazza, a hazaszeretetről, mely lépcső az égi hazába, a földi lét semmiségéről és a túlvilági élet magasztosságáról.

Scipio a harmadik ének elején felébred álmából, és mindjárt hivatja Læliust, hogy általa Syphax-ot szövetkezésre szólítsa fel. Lælius rögtön útra is kél és még az nap elérkezik Syphax királyi lakába. Előbb megcsodálja a palota nagyszerűségét, aztán belép a trónterembe. Syphax király a legbarátságosb módon fogadja, de azt válaszolja neki, hogy csak akkor szövetkezhetnék Rómával, ha ez ügyben maga Scipio jönne hozzá. Meghijja aztán lakomára is, melynek folyamában egy lantos csengő dalban énekli meg Hercules és Atlas tetteit, elmondja Dido historiáját, és zeng Carthago történelmének néhány más kiemelkedő alakjáról is. Alig végezte a númid ifju dalát, Syphax király arra kéri a követet, daloljon már most ő is valamit. Lælius eleget is tesz kérésének, s miután elmondta, hogy Róma dicsősége oly nagy, hogy akármilyen kis részét is nehéz dalba foglalni, mégis elsorol egy pár hőst, röviden említi hazája történelmének legszebb mozzanatait, különösen szép színekkel ecsetelve Lucretia fenséges halálát, mely a római népben az igazi szabadságszeretetet ébreszté lánggra.

Syphax gyönyörrel hallgatta e dolgokat és mikor Lælius már abba hagyta, arra kéri, zengjen neki valamit az élő rómaiak legnagyobbikáról, Scipióról. A követ a negyedik énekben eleget is tesz a kérésnek, és kezdi a ticinusi csatán, melyben az ifjú dalia megmentette apja életét, leírja azt az emlékezetes napot, melyen Scipio meggátolta, hogy elrémult honfitársai Rómát az ellenség prédájául hagyják, s befejezi Scipio spanyolországi hadjáratával.

Itt aztán az eposzban nagy hézag van, melyről még alantabb szölok. Az ötödik ének Sofonisba gyászos történetét mondja el: mint gyuladt Massinissa iránta lánggra, mint vette el és viszont mint vetett véget a halál annyi boldogságnak. Scipio azt követeli a férjtől, hagyja el a szép királynét, a ki épúgy mint az egész birodalom, már most Rómáé; Massanissa soká töpreng és végre méregpoharat küld feleségének. Az meg is iszsza, miután végperceiben elátkozta Rómát.

Scipio a hatodik ének elején kiadja a rendeletet Læliusnak,

vigye a foglyokat Rómába. A hajók indulásra készen állanak; a parton nyüzsgő elevenség uralkodik; a foglyok szomorú alákjai mellett a vidám római katonák tűnnek fel, a kik örülnek, hogy visszatérhetnek honukba; amott köny, emitt mosoly. Legbúsabb valamennyi között Syphax király, a ki nemcsak országát, hanem Sofonisbát is siratja, es kétségbeesetten néz ama sorsnak eléje, mely őt Rómában várja.

Illum non scopuli, non horrifera Eurus ab antro
Terruit Aeolio, non monstra vagantia ponto,
Devotum mortisque avidum, gelidumque cadaver
Littoribus Lybicus transverso turbine reddi
Optantem tacite tempestatesque vocantem.

Carthagóban pedig ezalatt nőttön-nő a rémület; követeket küldenek Rómába, békét kérni, Hannibalt meg Magot pedig felszólítják, hogy gyorsan térjenek vissza honukba. Hannibal vissza is érkezik Carthagoba, de Mago útközben meghal. Itt fordul elő az a híres 34 sor, melyről már fentebb tettem említést és melyre még vissza kell majd térnem.

A hetedik énekben már vége felé jár a háború. Róma remegve látja, hogy' központositja Carthago minden erejét Scipio ellen, ez pedig bátran néz elébe a döntő harcnak. Scipio és Hannibal találkoznak, a római vezér nem áll rá emennek béke-ajánlataira, elválnak, hogy végül Zama síkján találkozzanak újra. A csata előtt Róma és Carthago személyesített alakjai imádkoznak Jupiterhez, mind-egyik a maga számára kérve a diadalt. Jupiter válaszában nem mondja meg nekik, ki fog győzni; de azt megjósolja, hogy a ki e téren ellensége fölé fog kerekedni, annak országa a világ központja lesz. — A harc megkezdődik, Scipio győz és Hannibal visszamegy Carthagoba.

A nyolczadik ének elején Scipio a világ legnagyobb hadvezéréről beszélget Læliussal és Massinissával; ő mindnyájuk fölé Hannibalt helyezi. *Ez* azalatt honfitársainak azt a tanácsot adja, kérjenek békét a győztestől, maga pedig útra kél, hogy más népeket Róma elleni szövetezésre bírjon. A követség el is indul és célzt is ér. Hasdrubal, a követség feje, fölkeresi Rómában a fogoly carthagoiakat és búsan festi le nekik honuk gyászos sorsát.

A kilencedik és utolsó énekben Scipio visszatér honába. Útközben Ennius eldalolja neki, milyen csodálatos látomása volt

a zamai ütközetet megelőző napon. Homeros alakja tűnt fel előtte, a ki megjövedölte, hogy ha most nincs is még méltó dalnoka Scipio tetteinek, de majd évszázadok mulván akad valaki, a kinek edesszavú lírája meg fogja énekelni a második púni háború dicsőségét.

. . . currentibus annis
 Nascetur forsan, digno qui carmine coelo
 Efferat emeritas laudes et fortia facta
 Et cui mellifluo melius resonantia plectro
 Calliope det fila liræ, vocemque sonoram.

Későbbben pedig így említi megint Homeros az «Africa» íróját:

Agnosco iuvenem, sera de gente nepotum,
 Quem regio Italiæ quemve ultima proferet ætas.
 Hunc tibi Tusca dabit latis Florentia muris,
 Romulea radice oriens, urbs inclita quondam,
 Nunc nihil . . .
 Ille diu profugas revocavit carmine Musas
 Tempus in extremum, *reteresque Helicone sorores*
Restituet, vario quamvis agitante tumultu,
 Francisco cui nomen erit . . .

Aztán pedig Rómát agg nőhöz hasonlítja, a ki a késő öreg-ségében született fiúnak sokkal jobban örül, mint a többieknek. Ő magát tartja Róma legutolsó fiának; büszkén zengi, hogy az a város,

. . . quae jam lustris nil tale ducentis
 Viderit, *hunc* magno spectabit laeta favore,
 Laurea dum capiet, dum templis sarta relinquet
 Primitiasque suas sanctas affiget ad aras.
 Florentina omnis magis ut sit grata propago,
 Idem unus tibi, Roma, dabit, nec protinus urbem
 Poeniteat Tusci fundasse ad gurgitis undam.

A Capitoliumon való megkoronáztatására az ének végén még egyszer czéloz a költő, akkor, a mikor Scipio diadalmenetéről szól. Ő utána, így szól,

. . . alii atque alii, studio certante secuti
 Ipse ego trecentum labentibus ordine lustris
 Dumosam tentare viam, et vestigia rara
 Viribus imparibus fidens utrunque peregi.

Az éposz azzal végződik, hogy a költő újra megemlékezik Róbert királyról, ki a mű befejezését már nem érthette meg, aztán pedig halhatatlanságot kíván önmagának és az «Africa»-nak.

Ez volna röviden a munka meséje, melynek elmondásával azt hiszem, feltüntettem az «Africa» egyik leglényegesebb *hibáját* is: azt, hogy túlságosan ragaszkodik a történelemhez. Bernardo Zumbini, a ki De Sanctis mellett egyik legkiválóbb ismerője Petrarca költészetének, nem mondott nagyon szigorú ítéletet a műről, midőn e szókkal jellemezte: «una splendida versificazione della storia romana». Az «Africa»-ban oly kevés a költői invenczió, hogy csakugyan nem merész dolog, azt «pompás versekbe szedett római történelem»-nek nyilvánítani. A mű e hibája folyik először is abból a körülményből, hogy olyan kiváló lírai jellem, a minő Petrarca volt, ritkán szokott epikus érrel is bírni, másodsorban meg abból, hogy Petrarca nem is hitte megengedhetőnek, a Scipio-tettek dicső krónikáját akármely részében is meghamisítani. Ez szentségtörésnek tűnt volna fel előtte. Előtte volt Livius ama tíz könyve, melyek a második püni háborúról szólnak, előtte volt Florus: és ő e két forrásból merítve, sőt gyakran még a szavakhoz is ragaszkodva, versbe szedte amaz eseményeket, melyeknél fenségesebbeket nem birt képzelni sem. Nem változtatott a Livius meséjén Scipio iránti kegyeletből, és nem változtatott rajta Livius iránti bámulatból sem. Ép annyira dicsőítette az egyiket, mint a másikat és azt hitte, megsérti emléköket, ha az egyiknek *hőstetteihez*, a másiknak *meséjéhez* told valamit, vagy bármit is elvesz belőlük.

De ha megengedem is, hogy nagy hátránya az «Africa»-nak a túlságig vitt történelmi hüség, már az eszembe sem jut, hogy a mythologiai elem mellözéseért is hibáztassam Petrarcát. Olasz bírálói pedig ezt is mint rendkívül *lényeges* hibát vetik szemére. Az éposznál a csodálatos elem belekeverését semmikép sem lehet olyan törvénynek vennünk, melynek megszegése veszélyezteti a költemény éposz-jellegét. Petrarca volt olyan nagy szellem, hogy e téren újítást engedhetett meg magának — olyan újítást, mely által néhány századdal megelőzte korát. Én azért nemhogy hibának nem tartom a mythologiai elem mellözését, sőt érdeméül rovom fel a költőnek; ez *eredeti* vonás művében, ebben én merész reform-kísérletet látok.

Csak egyetlen egy helyen használta Petrarca a «csodálatos

elem»-et: az éposz végén, ott a hol Róma és Carthago personificált alakjai győzelmet esdenek istentől nemzetök számára. De már ez a «csodálatos elem» nem olyan jellegű, a milyennel az époszban rendszeren találkozunk. Ha Petrarca e tekintetben is mintaképétől, Vergiliustól akart volna tanulni: nála is két pártra oszoltak volna az Olympus lakói és azok könyörögtek volna védenozeik érdekében. De nála maga a két nemzet kér diadalt, maga Róma és Carthago.

Ismétlem, kár a költőnek hibául felróni, hogy nem vegyített művébe ő is mythológiát. Ha az «Africa»-nak egyéb baja nem volna, mint ez, bizvást állithatnók a világirodalom elsőrendű hőskölteményei mellé. Nagyon pedánsúl járnak el azok is, a kik vitatják, hogy a második púni háború nem olyan «világrendítő esemény», hogy azt éposz tárgyává lehetne tenni. Az ilyenféle iskolai regulákat a mai műbírálat nem igen veszi tekintetbe. Egészen másféle fogvatkozások azok, melyek csökkentik a mű becsét.

Mindenekelőtt hibás a *compositio*, azután pedig gyenge a hős alakja.

A *compositio* elhibázott voltát eléggé láthatni a föntebb elmondott meséből is. Láthatni belőle, hogy egész az ötödik énekig a hős jóformán csak egyszer lép fel cselekvőleg: akkor, mikor elküldi Læliust Syphaxhoz. Az I. és II. ének javarészét Scipio álma, a III. és IV.-ét pedig a Syphax palotájában elzengett dalok foglalják el; az V. én. Sofonisba epizodját tartalmazza és így a kilencz énekre terjedő époszban tulajdonképen csak a VI., VII., VIII. és IX. énekben folyik le a cselekvény. Csakhogy ez a hiba is bizonyára enyhébb színben tűnnék fel, ha nem *csenkán* maradt volna ránk Petrarca eposza. Már a tartalom elmondásánál említettem, hogy a IV. ének végén nagy hézag van. Hogy mint és mikor keletkezett ez az ür: annak szörszálhasogató kutatását nem vélem idetartozónak. Tény az, hogy Petrarca, a ki annyira ragaszkodik Liviushoz, hogy figyelembe veszi minden betűjét, a ránk maradt szövegben egész sorozatát hagyta el olyan Scipio-fele tetteknek, melyek a római historikusnál meg vannak írva. El van hagyva Scipio és Syphax összejövele, Scipio visszatérte Rómába, *consulatusa*, sicíliai hőstettei, csatározásai Afrikában a Syphax-szal vívott ütközet előtt stb. Nem lehet feltételeznünk, hogy Petrarca e dolgokat, melyek mind kedvező színben mutatják a hőst, önkényüleg mellőzni akarta volna, és majdnem bizonyos, hogy a negyedik és

ötödik liber közt legalább egy ének elmaradt. Igaz, hogy így is túlságosan elnyújtottnak fog feltűnni Petrarca elbeszélési módja; mert feltéve, hogy az eposz tíz, vagy akár tizenkét énekből is állott, mégsem lett volna szabad a költőnek a négy első éneket az eseménynyel a leglazább összefüggésben álló dolgokkal megtöltenie. Persze, hogy ez eljárást lehet menteni; a költőnek az volt az intenciója, hogy olvasóiban mennél nagyobb lelkesedést élesztessen a régi Róma fénye iránt s e végből szüksége volt rá, hogy Scipio-n kívül bemutassa közönségének a dicső köztársaság egyéb nagyjait is. Már pedig erre alig volt más mód, mint az, a melyet ő használt. Petrarca az olasz elő-renaissance megalapítója, a humanismus apja, irányművet akart az «Africa»-ban nyújtani; már pedig a tendenzia előtérbe-tolása mindig ártalmára szokott lenni a mű belbecsének.

De ha az «Africa» szerkezeti hibáit, legalább némileg, igazolhatjuk is: nem így áll a dolog az említettem másik hiba tekintetében. Petrarca hőse felisten; minden nemes, minden szép tulajdon össze van benne halmozva; szavaiban mély bölcsesség rejlik; előrelátó hadvezér, becsületes hazafi; de nincs benne szenvedély, nincs szíve. Hidegen hagyja az embert, mert maga is hideg. Igaz, ez a hiba is közös hibája sok epikusnak. Olyan tökéletességgel ruházzák fel a hőst, hogy ránk nézve minden érdekét elveszti. És ezzel ellentétben azok, a kikkel a hős megküzd, emberalakba bújt ördögök; csupa gonoszság mindegyik. Petrarca sem talál egyetlen rokonszenves vonást sem Hannibal számára; pedig hisz dicsőbb volna Scipio győzelme is, ha vele egyrangún aratná!

Azt mondtam föntebb, hogy P. túlságos lelkiismeretességgel ragaszkodott forrásához, Livius történelméhez. Említettem azt is, hogy e túlságos hűségnek mi az oka. Csakhogy ez az ok nem foroghatott fenn az eposz azon részeinél, melyek nem Scipiora vonatkoznak, s azért itt P. teljes szabadságot is engedett magának a Livius-féle elbeszélés változtatására, bővítésére. Értem itt kivált a mű V. és VI. énekét, a hol Sofonisbe története van elmondva. A Laura dalnoka itt elemében érezhette magát; női szépséget kellett festenie, epedő szerelmet, végnélküli boldogtalanságot! És ezért az «Africa» V. és VI. éneke legszebb része is az eposznak. Itt érezzük ki leginkább a költőt; már a nyelv is sokkal lágyabb, sokkal lendületesebb. Milyen szépek például ama sorok, melyek Massinissa

kétségbeesését festik, miután már Scipio tudtára adta neki, hogy válnia kell Sophonisbétől:

Quis queat instabiles animorum noscere flexus,
 Quos ferus urget amor? non illos turbidus aequet —
 Euripus, et non Scylla fremens, non dira Charybdis!
 Nempe procellosi malesanum pectus amantis
 Nulla quies habitat, non lux tranquilla dierum,
 Non sua signa poli, non noctis imago serenæ,
 Non ratibus clavum, non tutus littore portus!
 Horrida perpetuo facies turbata tumultu
 Undique naufragium scopuli, clademque minantes
 Impiaque adversis discordant aequora ventis . . .
 Ceu victus in alto
 Navita, qui mœstus scopulos, syrtesque vadosas
 Ante oculos videt ipse suos, nec flectere proram
 Arte valens solita, ventoque impulsus et undis,
 Omnia desperans, fortunæ mandat iniquæ,
 Et clavum et remos et vela fluentia nimbo,
 At lachrymans in puppe sedet: sic naufraga regis
 Mens hæret compulsus quidem, nec flectere quoquam
 Orsa valens, gemitu sic longam concitus horam
 Excepit vario: nunc ora nitentia coram
 Cernere Reginæ, nunc dulces fingere voces
 Ipse sibi, pedibus nunc oscula pressa, manusque
 Leniter apprensas, lachrymosaque pectora flentis
 Dulcibus, undantesque oculos arsisse favillas . . .

Nagyon szép részlete a műnek az is, midőn Sophonisbe leér halála után az alvilágba, s odalenn az árnyak bámulva fordulnak meg, hogy annál több ideig csünghessenek új társnőjük bájain, vagy a midőn a holt Sophonisbe keseregve emlegeti, hogy ő még most sem fog egyesülhetni Massinissájával, mert hisz ez az Avernum ama részébe jut, a hol a hősök lakoznak!

Egy másik része az «Africa»-nak, melyet említés nélkül nem hagyhatok, a Mago halálának elmondása. Petrarca a haldokló karthagói 34 soros monológját műve legszebb részének tartotta, a mit eléggé láthatni abból a már fentebb említett tényből is, hogy, mikor Barbato barátja kért tőle egy kis mutatványt az «Africa»-ból, Petrarca ezt adta neki. Igaz, hogy az a végsőhaj nem illik egy Krisztus kora előtti antik hős ajkaira, igaz, hogy abban tulajdonképp magának Petrarcának szelleme nyilvánul: de ez nem von le

sokat becséből. Különállóan tekintve, egyike a nagy lírikus legcsudálatraméltóbb kifakadásainak. Azok a sorok legfényesebben igazolják Körting ama mondását, hogy Petrarca a legelső modern ember volt. Van benne valami századunk világfájdalmából; mintegy Leopardi előfutárjának látjuk benne Petrarcat. Mintha csak a nagy recanati-i pessimista szólalna meg e sorokban:

. . . Heu tremulum magnorum culmen honorum
 Spesque hominum fallax, et inanis gloria fictis
 Illita blanditiis! Heu vita incerta, labori
 Dedita perpetuo! semperque heu certa, nec unquam
 Sat mortis provisa dies! Heu sortis iniquæ
 Natus homo in terris! Animalia cuncta quiescunt,
 Irrequietus homo perque omnes anxius annos
 Ad mortem festinat iter. Mors, optima rerum,
 Tu retegis sola errores et somnia vitæ
 Discutis exactæ! video nunc quanta paravi
 Ah! miser incassum; subii quot sponte labores
 Quos liceant transire mihi. Moriturus ad astra
 Scandere quærit homo, sed mors docet omnia, quo sint
 Nostra loco . . .

E két rövid mutatvány egyuttal fogalmat adhat az «Africa» nyelvezetéről is. Ezt különösen a költő sűrű *hasonképei* élénkítik. Majd minden oldalon találkozunk ilyenekkel s a legtöbb esetben igen hatásosak, rendkívül szemléltetők. Igaz, hogy eredetiség kevés van bennök; soknál jut eszünkbe Vergilius vagy Homeros egy megfelelő helye, de P. a már használt képekbe is új elevenséget tud önteni, ki tudja őket *színezn*i. Többnyire az állati életből vagy a természetből vett tüneményekkel hasonlítja egybe hősei egyes lelki állapotait, e'ütően Dantetól, a ki e tekintetben tudományos ismeretei tárházából is igen gyakran szokott meríteni.

Meglepő az «Africa»-ban, hogy Petrarca nemcsak egyes természeti tüneményeket, hanem *tájakat* is ír le benne. Burckhardt egy könyvéből (Le sentiment de la Nature chez les Modernes) lettem erre figyelmessé. Ő jegyezte meg először, hogy a «Canzoniere» költője a tekintetben is modern ember volt, hogy gyönyörűséget talált a természet olyan szépségeiben, melyek a régi költőknek fel sem tűntek. Burckhardt említi is az «Africa» legszebb táj-leírását (azt, a hol a költő Génua partvidékét festi) s egyuttal citálja Petrarca «Iter syriacum»-jának egy erre vonatkozó helyét:

melyből kitünik, hogy maga a *költő* is tudatával birt annak, hogy ő e tekintetben tovább ment a régieknél. P. ugyanis azt mondja a szóban forgó munkában, hogy a génuai partvidéket a régi költők nem írták le, valószínűleg mert az a sziklás vidék nem termékeny. Ő tehát már meg bírta különböztetni valamely tájkép poetikus becsét annak közgazdasági értékétől.

Petrarca *latinságát* illetőleg már fentebb tettem egy futólagos megjegyzést: «Holt nyelven nem lehet úgy költeni, mint élni». Ebből természetszerűen következik, hogy ha az «Africa» nyelvét összehasonlítjuk akárcsak Silius Italicus «Punica»-jának nyelvével: az utóbbi lesz előnyben. De összevetve a többi középkori latin költők nyelvével, a P.-é mindig előkelő helyet fog elfoglalni. Alig hiszem, hogy kortársai közül bárki csak meg is közelítette volna a classicusok ismeretében. Ha az ember olvassa epistoláit, nem lehet hogy meg ne lepje a citatumok ama rendkívüli bősége, melylyel lépten-nyomon találkozunk. Pedig akkor még nem lehetett az «Idézetek Tára»-ból meríteni! Már reggel megizleltem az ételt — így szól egy helytt leveleiben — melyet aztán este megemésztettem; ettem mint gyermek, hogy aggkoromban kérődzhessem, és annyira otthonos lettem bennök (t. i. a classicusok műveiben), annyira belevésődtek emlékezetembe, annyira véremmé és velőmmé váltak, annyira azonosakká lettek szellememmel, hogy ha életemben már többé sohasem olvasnám is őket, mégis megmaradnának örökké lelkem mélyében». Hogy mennyire belehatolt kedvencz írói legrejtettebb szépségeibe, mutatják azok a levelek, melyeket szellemeikhez intézett; a ki azokat olvassa, nem fogja csodálni, hogy P. egyes kifejezéseiben, egyes fordulataiban is olyan sokszor emlékeztet majd Vergiliusra, majd Horatiusra, majd Cicerora, majd Liviusra. De azért törekedett ő individuális stílusra is. Sőt mikor átnézegette latin munkáit, rendesen ügyelt rá, hogy az olyan kifejezések, melyek nagyon emlékeztetnek latin klasszikusokra, meg ne maradjanak bennök. Bartoli említi, hogy P.-nál is gyakran találkozunk soloecismusokkal, incorrectségekkel, sőt metrikai vétésekkel is; az utóbbi kifogást néhol magam is igazoltnak láttam, a soloecismusokra vonatkozó ítélet megbirálását azonban olyanokra kell bíznom, a kik e téren szakemberek.

S most végzek rövid ismertetésemmel; a középkori Olaszország latin költőivel nálunk még eddig nem igen foglalkoztak, s így tán nem cselekedtem haszontalan munkát, midőn azok leg-

jelentősbikét e helyen bemutattam. Az «Africa» irányt adott a középkori epikus költészetnek, a mennyiben e téren Vergilius és nem Homeros utánzását inaurálta, befolyással volt Olaszország politikai alakulására, műve a világirodalom egyik igazi nagyjának, a ki mint a humanismus atyja, e körre nézve kettős érdeklődéssel bírhat, és végre olyan költői munka is, mely ha nem is állítható a klasszikus époszok mellé, de bír mégis annyi belbecsessel, mely méltóvá teszi, hogy önmagáért is ismerjük.

Dr. RADÓ ANTAL.

A szélvész.

(Lucretius, De rerum natura I. k. 271—294).

Íme a szélvész is hogy' megpaskolja a tengert,
 Felhőt mint ver szét, mint buktat a mélybe hajókat,
 Mint forog örvényként levegőn meg réteken által,
 Hogy' ránt fára ki fát és bármily büszke oromról
 Hogy' fuj el egy erdőt . . . Így őrzöng, szörnyen üvöltve,
 S dühvel rá-rázóg fenyegetve a tengerek árja.

Bár nem látja kisémet, de azért csak test biz a szélvész,
 Söpri a víz színét, és söpri a halmot, a rónát,
 S gyors repülés közepett a felhőt kergeti széjjel.
 Ép úgy szárnyal odább és ép oly vészes az útja,
 Mint egy kis folyamé, a melynek megdagad árja,
 Hogyha a záporosó s az özön, mely omlik a hegyről,
 Megszaporítja vizét rémítő habtömegekkel.
 Erdőrészt sodor itt, ott kerti fa úszik az árral,
 S nincsen olyan nagy híd, mely ellen bírna szegülni
 Ekkora ostromnak . . . hajh! ilyen bős hatalommal,
 Ilyen erővel ront a tajtékzó hab a gátnak.
 Zúg, dübörög s pusztít; nagy sziklát ver le a partról,
 Széttör s ront mindent, a mit útban lel rohanása . . .

Igy megy a szélvész is; fúvallata néki is ilyen,
 Hogyha nagy árvíz-ként valamerre kitört a haragja . . .
 Dúl mindent a mit ér, mindent leterítget a porba,
 Vagy tölcésereivel visz mindent messze magával,
 Hordja keringve tovább iszonyú örvényei mélyén . . .

Ford. RADÓ ANTAL.

A PIDGIN-ENGLISH NEVŰ KEVERT NYELVRŐL.

Újabb időkben több részről fölvetették a kérdést, vajjon léteznek-e kevert nyelvek. Az álláspont, a melyből e kérdés vitatásánál kiindulunk, az, hogy a nyelv nem valami önmagában létező, a mit a beszélő csak elsajátít, hanem a jelek összege, illetőleg azoknak egymáshoz való elrendezése, melyek segítségével benyomásait, érzeteit, illetőleg azoknak egymáshoz való viszonyát, egymásra vonatkoztatását kifejezni vagyis másokkal megértetni akarja. A nyelv története, szervezete tulajdonképen a beszélőn fordul meg; az ő képessége, az ő szükségletei döntenek a felett, hogy és mikép fogja magát kifejezni. Saját psychikus és somatikus constitúcióján alapulván az általa használt nyelv, igen világos, hogy csak oly lényekkel közlekedhetik, a kik vele körülbelül egyenlő szervezetűek (congenerek). De másrészt mindig lehetséges, hogy megtanulja ama jegyek értelmét, melyeket ily egyének használnak; az egyén ismeretköre, szellemi műveltsége, érzékeinek fejlettsége, gyakorlottsága stb. vonják meg itt a határokat, melyeken belül a megértés, a közlekedés lehetséges, de nem a jelek, a jelzési rendszer ¹⁾ vagyis a nyelv, melyet mások beszélnek. Ha tehát két részről oly egyének találkoznak össze, kiknek akustikus jelei különböznek, vagyis kik más nyelven beszélnek, más hallható jelekkel bírnak — mi több azok összekötési módjában is eltérnek egymástól: akkor optikus jegyek netaláni közbenjárásával csakhamar áttérnek az általuk már megszokott akustikus beszédmódra, közös szók, közös kifejezések adoptálása által mindazon tárgyak és kívánságokra nézve, melyek az egymással érintkezés körébe esnek. Czethalászok, szantálfa-vágók, kereskedők, tengerészek, többre kevesebbre fognak szoritkozni; de kétségtelen, hogy a közlekedés és a nyelv egymással bizonyos arányban lesznek. A commercium (kölesönös érintkezés) haladtával a szókincsnek, a szerkezetnek is lépést kell tartania. De honnan meríteni az anyagot, honnan a szórendet, a mondatok alá és egymás mellé rendelésének

¹⁾ Itt jelzési rendszer alatt a kifejezés alakját avagy egymásutánját értjük, de épen nem insinuáljuk az abban netalán követett egységes elveket. Ugyanazon viszonyok egyenlő avagy különböző kifejezése, avagy megfordítva különböző viszonyok egyenlő kifejezése-e szó «rendszer» által nincs kizárva.

a megjelölését? Minden egyes alkalomnál még bőven is kínálkozik a materiale a két nyelvben. A mondat, melyre éppen szükség van, selectio alapján jöhet létre. A beszélő merít is hol az egyik, hol a másik nyelvből, az ujonan hallottból épúgy mint a magáéból. De miután nem csak a tárgyak, érzetek, vágyak megjelölendők, de mindezek szükségkép időben és térben lépnek fel, nemkülönbön számuk, sőt nemük nem egyszer fontos szerepet játszik, kétségtelen, hogy a megértésnek erre is kell kiterjednie. Mi több, a subjectum, objectum, prædicatum, attributum által jelölt viszonyoknak is kimagyarázhatóknak kell lenniök. Igaz, hogy mindez nem csak a beszédből, de egyúttal a szükségletekből, melyeknek kielégítéséről szó van, szóval magukból a körülményekből is kiviláglik, de utójára is nem minden nyelv mondatában találunk az egyes eset oly hű copiójára, mint az indgerman nyelvek némelyikében, és pedig olyanannyira, hogy a generalis kifejezést mindannyiszor a speciális ruhájába kell bujtatni, ép ellenkezőleg áll ez pl. a chinaiban, hol a mondat csak is per applicationem (az egyes esetre való alkalmazás által) individualisáltatik. Szem előtt kell tartanunk, hogy mindig csak egyes esetekről van szó, és így a megértés lehetséges oly egyenek közt, kiknek egyike inkább abstracte, másika concrete jelöli meg a tárgyakat, foglalkozásokat. Az egyik külön szó által megjelöli a közöset, a különbséget pedig (adnominaliter avagy adverbialiter) attributum által fejezi ki, holott a másik külön szót alkot. Mit sem tesz, vajjon az egyik a vevést egy igével «to buy», a másik pedig akár 13-al fejezi ki (all expressing a particular... buying, G. Oppert On the classification of languages in conformity with ethnology 14 a Bisaya dialectról. London, 1883). Ép oly kevésbé relevant, vajjon a cselekvés possessiv ragokkal ellátott nomen avagy speciális alakú szóval fejeztetik ki s úgy tovább. A mondat ép úgy mint az egyes szó eredetileg, azaz az elsajátítás idejében a megértés momentumában speciális, mondhatni concret jelentőséggel bír, akár hogy ez értelem megilleti az illető nyelv (lingua) (értvén alatta az egymással szembeálló két fél eddigi, tradionaliter rájuk szállott jelölési rendszerét) kifejezéseinek — mondatszerkezete, szavai, alakjai — individualizáló irányánál fogva, akár pedig csak alkalmazás folytán. A hallgató, a mennyiben nem emlékezetből fogja ugyanazon esetre alkalmazni, hanem per analogiam át fogja vinni más esetre: akkor a szójelentés tágítása avagy metaforicus használatában, de épúgy az alakok szűkebb avagy tágabb körben

való alkalmazásnál, mindig csak saját ujonan szerzett tapasztalására, régebbi szokására fog támaszkodni és ez szolgálанд beszédeben zsinórmértékül. De ha a még ismeretlenre nem lehet per intuitionem ráakadni, úgy másrészt a folytonos érintkezés folytán az emlében felhalmozódó anyag is egyre fog gyarapodni s a két fél beszédmodorában egymáshoz közelíteni fog. A beszéd tehát nemcsak individualis, hanem ugyanamaz egyén az őt az idegenekhez alkalmazkodásra készítő körülmények tartama különböző idejében másképp fog beszélni. A standard az összes eddigi felhasználni szándékolt, illetőleg hasznavehető tapasztalásokon alapul, s ezek növekedésével, változásával szemben épen nem viselheti önmagán az állandóság jellegét. Miután rendszeren több egyén van hasonló körülmények közt, úgy ezek nyelvezetének átalakulása párhuzamosan fog haladni. Tudás, illetőleg a tudatlanság ugyanazon stadiuma új közös nyelvszokásokat fog szülni. Ha már most az egyik vagy a másik fél új egyénekkel gyarapszik, akkor ezek mindenek előtt saját népfajuknak az idegenekkel való társalgás terén szerzett eddigi vívmányaival fognak megismerkedni, szóval már egy új tradícióval fognak a nemzetközi sikra szállani, s az évek folyamában az elődöknek foglalkozás-, élethivatásbeli utódaikra egyéb tapasztalataikkal együtt a czélok elérésére használt eszközök sorában által fog szállani a szükség (a körülmények) kívánta tökéletesség fokáig fejlődött közlekedési eszköz. A szülő körülmények hosszabb ideig tartó azonossága mellett igen természetes, hogy az új nyelvezet is bizonyos állandóságnak fog örüvdeni. Meglévén a kívánalmak szabta közlekedési eszköz, az emberi elme megnyugszik benne. Ezentúl emlékezetből merít, de ha ujjat is kénytelen mondani, jóformán mindenre tud mintát, s az analogikus képzések nagyrészt össze fognak esni az egyes által az ép fennforgó esetben nem ismert gyakorlattal. Mind ez nem zárja ki, hogy a beszélők különböző társadalmi osztályának megfelelőleg ugyanamaz időben is egymástól részben eltérő nyelvszokások uralkodjanak.

Szokás állítani, hogy a nyelvek bármelyike kölcsönözhet a másiknak szóanyagából, de nem a grammatikából. Eltekintünk attól, hogy flectált nyelvből utoljára is csak flectált alakot kell kikölcsönözni, és hogy a kikölcsönző, ha grammatikus szerkezete nem teljesen elütő, az átvett szót csak is ama kategóriában fogja használni, mely az előbbi nyelvben megillette. De az előbb mondot-

tabból is kiderül, hogy ha p. o. angolok ¹⁾ megfordulnak a chinai partokon, avagy a chinaiak elmennek Amerikába, akkor (miután e nélkül az érintkezés czéltalan volna) a két fél mindegyike törekedni fog, hogy kívánalmait a másikkal megértesse. Bármennyire különbözök legyenek kezdetben a két oldalról használt, az optikusokat kísérő akustikus mondatok, ezek utoljára is mindkét fél által használt egységnek fognak helyet engedni. E közös jelzési rendszer csak ep úgy fog mondatokból állni mint bármely más a világon, mint nevezetesen az érintkező két népé. Oly szók (jelek), melyek közt a mondattani kapcsolat lehetetlen volna, nem is bírnának értékkel. Vajjon az ilyen dolog egyáltalában képzelhető-e, azt nem keressük, de bizonyosnak tartjuk, hogy az élet praktikus igényei az ilyet nem fogják létrehozni soha és sehol. Már most a két fél közül az egyik szükségkép átvette a másik grammatikáját; miből természetesen nem következik, hogy mindig ugyanaz volt a kölcsönvevő. Az egyik esetben ez, a másik esetben ama traditionális rendszer fog diadalmaskodni, s így a két forma s a két szórend vegyes használata sincs kizárva. Igaz ugyan hogy a nyelv nem kölcsönzött ki grammatikát, de nem is kölcsönzött ki szókat; ezt megtette a két érintkező fél, akiknek utoljára is beszélni kellett. Ha a nyelvről, mint holmi realeről beszélünk, úgy hiszem, mindnyájan tudjuk, hogy csak átvitt értelemben szólunk így; a causatum-ot említjük, de tagadhatatlanul a causa-t értjük. Ha különböző generációk írását, festészetét, iparterményeit stb. hasonlítjuk össze, s beszélünk például a keramika történetéről, senki sem hozza az újabbkor fazekait a filiatio viszonyába az elődökkel, bármennyire ki is tűnjék az alak folytonossága, lassankénti átváltozása. Az összekötő kapocs a műtörténelem különböző tárgyai közt az emberi psyche. Nem a használt mondatok alakulnak át, hanem a beszélő változtatja meg a materialet (máskép ejti a hallottat — phonologikus változás — új értelemben használja az eddigi szót — eddig általa nem használt hangcsoportot fordít a tárgy megjelölésére, a mit az idegentől hallott), a grammatikát (máskép jelöli meg a többes

¹⁾ Hogy a portugalok, németalföldiek megelőzték az angolokat, ettől itt eltekintünk. Utoljára is voltak, a kik először léptek a chinaiakkal érintkezésbe; s ha ma olyanok vergődnének az ottani vidékre, kik se angolt, se chinait nem tudnak, ugyancsak a fennebbieken elmondottaknak kellene bekövetkezniök.

számot, a személyeket — kifejezi e különbséget, ha előbb nem tette, avagy megfordítva — a szórendre nézve megváltoztatja az attributum helyét stb.); ha két nép érintkezik egymással, az sincs kizárva, hogy gondolatait más-más alkalomnál más köntösbe öltöztesse. Avagy ismer-e valaki minderre akadályt? Mi gátolhatja a chinait, ki az angol *b, d, g*-t kezdetben *p, t, k*-nak mondja, hogy később ne ejtse *b, d, g*-nek; mi készíti, hogy e változást ama szókra is kiterjeszse, a melyeket már megszokott *p, t, k*-val ejteni, miért nem szorítkozhatnék az ujjonon elsajátított szókra, miért ne lehetne a kiejtési reform — föltéve, hogy az elsajátítottakra is kiterjed — csak partialis? Magam is a törvények kizárólagosságának híve vagyok annyiban, hogy elismerem, hogy ugyanamaz előzmények ugyan ama következményekkel járnak. De azért csak akkor lehet ugyanazon következményeket várni, ha az előzmény ugyanaz. Igen, de az előzmények nagyon különbözők. A beszélők története más és más. A szók némelyikével az érintkezés legelső idejében kell megismerkedni, másokkal később; némelyek állandó használatban vannak, mások ritkán fordulnak elő, csak is műveltebbektől, előhaladottabbaktól hallani. Miből következik, hogy hangtörvények — hacsak nem akarjuk módosítani a definitiót, mely szerint ugyanama változásnak be kell állani mindannyiszor, valahányszor az illető hang ugyanama környezetben áll — nincsenek. A nyelvben uralkodó törvényszerűségnek össze hasonlítása a természet törvényekkel hibás; sokkal helyesebb az emberi társadalomban a statistika által constatatált törvényszerűséget egybevetni avval, a mely a beszédben, mint szintén emberi ténykedésben mutatkozik.

Sokan a nyelvmester szempontjából nézik a nyelvtörténetet. Tagadják, hogy a beszélő (ők ugyan nyelvet mondanak) átveszi a grammatikát az egyik nyelvből a másikba, de azért minduntalan panaszkodnak, hogy pl. a francia gyakorlat tele van germanismusokkal, hogy *róluk, tőlük* stb. helyett *ezekről, ezektől*-t kénytelenek olvasni, hogy «látszer»-féle összetételekkel rontják a nyelvet; szerintök látószert kellene mondani, és ígét nem lehet névvel összetenni, daczára annak, hogy a mindennapi tapasztalás, az irodalom bevett szokása mást mutat; eltekintve attól, hogy az ige csak addig ige, míg *prædicative* használtatik.¹⁾ De ha elfogadjuk,

¹⁾ Hogy más hypothezissel éljek: A possessiv ragokkal ellátott ígét nomen-nek is értelmezhetni; v. ö. a szamojedre Fr. Müller II. Bd. II. Abth.

hogy ez helytelen, következik-e abból, hogy ez nem történt, nem történhetik folyvást és folyvást. Hogy vajjon a történeti nyelvtan föladata a történetet megakasztani, elhalt szólásmódokat léptetni a közforgalomban lévő helyébe, azt nem merjük vitatni. Tény, hogy ez eljárás nem praktikus, a mennyiben az irodalmi nyelv folytonosságát beszünteti nemcsak a jelenben, de új veszélyekkel fenyeget a jövőben, ha más nézetek fognak a felszínre kerülni, ha új nyelvmélekek fognak felfedeztetni, melyekből kitalál derülni, hogy az eddig lepuristikusabbnak tartott nyelvezet eltér a netalán pár századdal régibbtől, s fognak akadni, kik az eddigi mintában is a nyelvéverést, az idegen befolyást ki fogják mutatni. Nézetünk szerint téves volna a zoologikus tanulmányokat a palæontológiával kezdeni. A mult csak is a jelen által nyer felvilágosítást. Ha ma úgy találjuk, hogy új nyelvek ott keletkeznek, hol két nép egymással érintkezésbe lép, s utoljára annyi tanító avagy egyéb eszköz nincs, hogy az egyik tokéletesen elsajátítsa a másik nyelvét: akkor a mellett, hogy ez hajdan is úgy volt, utoljára is bizonyos præsumptio harczol. Mi természetesebb, tehát mint az, hogy az ily keletkező nyelvekre figyelmünket irányozzuk, az alakulóból visszakövetkeztetendők a multa, a megalakultra. — De kérdés, vajjon nem kellene-e a kevert nyelvek kérdésében bizonyos idealiter construált typosokból kiindulni, és mindanyiszor, ha nem találjuk ezek egyikét következetesen keresztülvive az összekeverést constatalni. De honnan meríteni e typosokat? A meglévő nyelvekből — de mi biztosít bennünket arról, hogy pl. a chinai nyelv eredeti állapotát tünteti fel valamely nyelvnek; vajjon nem-e valami lassan lett, miben nagyon is különböző ¹⁾ nyomokat, rétegeket, elkopásokat lehetne constatalni. Az eldöntés tehát csak a posteriori, hosszas

175., az urali nyelvekre nyelvekre nézve u. a 225. — Winkler, Uralaltaische Völker und Sprachen 56: an Stelle der vor sich gehenden Handlungen nur ein meist passive Suffixe zeigendes und zuständliches Moment hinustellen: er schlagen sein = er schlug ihn. V. ö. u. 910.*)

¹⁾ V. ö. Boehling, Schicksale und Wirkungen des W-lautes. Hannover 1882. p. 8. a nyelvről általában: dass nicht alles auf einem Standpunkte steht, sondern altes gewahrt und neues gebildet wurde durch die verschiedensten Bedingungen, dass die Sprache in ihren Umformungen nicht *einen* Weg, sondern *viele* einschlug und einschlagen konnte. Továbbá K. Himly, Über die einsilbigen Sprachen des südöstlichen Asiens. Intern. Zschrft. I, 281—294.

hasonlítás, kutatás alapján történhetnék. De ha így akarjuk megállapítani, vajjon mily nyelveket tekintünk tipikusoknak, akkor a régi uton vagyunk. Merően elméleti követelmények alapján konstruált típusokból kellene tehát kiindulnunk, de mi biztosít bennünket arról, hogy a való valaha megegyezett e képzetekkel?

De nem folytatjuk a speculatiót. Csak azt említjük fel még egyszer, hogy a nyelvek épen nem párhuzamosíthatók szervés lényekkel, melyek az emberekben találnák az ő fejlődésüknek talaját, de alkatuk már meg volna adva. Áttérünk a Pidgin English-re. Beszélük a Csendes-tenger partján. A chinai ifju (larn-pidgin) szótárból sajátítja el. Itt a nem chinai szók azért is eltorzított alakban lépnek fel, mivel a chinai írás nem képes az idegen szók szabta követelményeknek megfelelni, az azokban talált hangokat, s hangcsoportokat visszaadni; tudjuk, hogy nem rendelkezik betűk, csak szótagok felett.

Ezek a szó elején nem ismernek két mássalhangzót, a szó végén mást mint hangzót vagy nasalist (legalább a terület jó részén). De a hangok száma melyek a szótag elemeit képezik, felette csekély, a mennyiben pl. a szójárások a *g, d, b*-t vagy épen nem, vagy alig ismerik. E kiejtés azonban a gyakorlatban csakhamar közeledik az idegenek nyelvéhez, míg azok viszont alkalmazkodnak a chinaiakhoz mind kiejtésben, mind mondatszerkezetben. A szókincs nagyrészt angol, kevésbé szerepelnek a portugali, ind avagy chinai szók. A grammatikus formákat hol az angol, hol a chinai-ból vették. Hasonló fejlemény a Melaneso-English avagy Bechele-Mar, melyet H. Schuchardt a Kreolische Studien V. füzetében 11 oldalon tárgyalt. (Sitz. Ber. der phil. hist. Cl. der k. Akademie, Wien 1883 CV. Bd. I. Hft 151—161.)¹⁾

A forrást a Pidgin Englishre Charles G. Leland «Pidgin-English Sing-Song or Songs and Stories in the China-English dialect» című könyve képezi. (London 1876, szöveg 15—116. Szótár a 139. oldalig.) A könyvet maga Leland írta;²⁾ különben két «distinguished Anglo-Chinese scholars Prof. R. K. Douglas and H. A.

¹⁾ Az orosz-chinai nyelvről később szólok.

²⁾ Az Excelsior Macmillans Magazine-jából lett átvéve, Az eredetit találni Longfellow's Poems Tauchnitz ed. I, 115. Norval monologjának eredetijéről Lelandtól csak azt tudtam meg, hogy a XVIII. században írott. A pidgin fordítás szerzője ismeretlen.

Giles» másokkal együtt segítették «by correction, criticism and contribution of material», tehát közölték az anyagot, de meg is rostálták, miért is a használt nyelvezetet generally appropriate and correctnek itélték. Ép így G. Kreyenberg «Das Pidgin-English, eine neue Weltsprache» a Preussische Jahrbücher 1884-diki júniusi füzetében 53. k. 595. l. azt írja, hogy kevéssel ezelőtt őt meglátogató barátja, ki chinai kikötő városban lakik, e könyvet felette ajánlja: Dessen Studium mein Freund allen, die weiteres Material begehren, warm empfiehlt. H. Schuchardt 1884. évi szept. 11-én oda nyilatkozik, hogy «Über das Pidgin-English existiren verschiedene Publicationen. Die einzige in Buchform und zugleich die wichtigste, welche alle andern fast überflüssig macht, ist Charles G. Leland Pidgin-English Sing song». Az amerikaiak, kik utoljára is hallják a chinait, uton útfélen nagyon megkedvelték eme költemények egyikét. «Ping wing, the pie-man's son' it is sung in every Amerikan nursery», írja Leland 1884 okt. 22-én. Ők tehát a nyelvezetet elismerik authentikusnak. Magam Bret-Harte-nak műveiben találtam először ily szerkezetű angolra egyes ott szóló chinaiak szájában. Maga Leland 131. old. Pidgin-English alatt azt mondja: English az imperfectly spoken by Chinese, de a bevezetésben 6 old. az uralkodó teoriák hívének vallja magát, mondván: real Pidgin-English is after all, only Chinese, both as to structure and sound, with English words. Sajátszerű, hogy eme chinai nyelv bármely olvasónak, a ki tud angolul, nem okoz nehézséget, legalább with a very little attention, they can all be soon mastered, ha a nyelvezet nem is volna readily and immediately familiar to any person who may take it in hand. A nagy közönség ítélete ki van mondva a névben: Pidgin-English. De ép úgy itélnék a chinaiak, kik a Halberstadtban lakó K. Himly szíves közlése szerint a kevert nyelvet (Himly a levélben mindig a Mischsprache szóval él, — v. d. Gablentz Chin. Gr. §. 42 Zusatz I a Pitchen-t Contactsprache-nak nevezi.) *Kwang-tung Ying-kwa-hwo* vagyis Kantoner Englisch, azaz Kantoni angol nyelvnek hívják. A nép úgy véli, hogy a nyelvrokonság kérdését a megértés kriteriuma szerint kell eldönteni. Maga G. v. d. Gablentz, Chin. Gr. §. 7, azt mondja, hogy csak lexicalis összehasonlítás fogja megállapíthatni, vajjon a chinai, a tibeti, barmani, kari, siami stb.-vel egy közös nyelvcsaládot képez-e avagy pedig nem. Ép így nyilatkozik tudós recense K. Himly (l. a Göttinger gelehrte Anzeigen 1884-iki 211. s kk. lapokat).

A következőkben először is a chinai hangtanból közlünk egy pár adatot, mire a pidgin hangtanát tárgyaljuk, mindig szem előtt tartván a vulgar-english-t, melyre nézve Storm «Englische Philologie I.» Heilbronn 1881 című munkájára támaszkodtunk. (Arra nézve, hogy *he* talán már a vulgar angolban is *it* helyett használatik s ez össze volna vetendő l. Schuchardt M. E. 10.)

A chinai nyelv számos dialectre oszlik. Megesik sokszor, hogy emberek, kik csak egy napi távolságra laknak, nem bírnak egymással közlekedni (Chin. Gr. §. 35). Az u. n. Mandarin dialect, melyet a birodalom éjszaki, közép és nyugoti részében beszélnek, tehát a Yang-tsi-kiang-tól éjszakra (Ch. Gr. § 33. — Anf. G. 6.) képezi a *kuān-hoá*-t avagy *kuān-hoá*-t; megérti minden művelt ember. Déli alszójárásának főhelye Nanking. A tudományban v. d. Gabelentz nézete szerint amaz alakjában volna használandó, melyben a mandzsu (XVII. század) illetőleg a jezsuita transscriptiók tükrözik vissza. Újabb időkben az éjszaki — pekingi — alszójárás lép az előtérbe, és ezt tanulják meg az európai diplomaták.

Szó elején a *kuān-hoá*¹⁾ csak egy mássalhangzót tűr meg és így a többi szójárások. Csakis a *kuān-hoá*-hez közel álló gyámi-ben találni csoportokra, p. *sphun*, *sré*.

A mai *kuān-hoá* már nem ismer mediákat; általában összeestek a hangtalan aspirátákkal. Chin. Gr. § 200. Nyomukra és pedig csakis a szó elején, taláini VI—VIII. századbéli szótárakban (nevük § 169.) s ezekből közli őket Khanghi szótára (§ 74.). Uralkodott pedig e császár 1662—1723-ig (§ 48.). A jelenlegi szójárásokban *g* a gutturalis nasalis helyett előfordúl az Amoy-ban.²⁾ A mandarinban a *g* csak *a*, *e* előtt léphet az *ng* helyére; de a kezdőbetű el is eshetik, épúgy mint *i*, *o*, *u* előtt, holott *o* és *u* előtt ez esetben *w* is ejtethető. Chin. Gr. § 77. *b*-t VI—VIII. századbéli *b*-nek megfelelőleg feltüntet a Ningpo dialect, különben *w* helyett így ejtenek Amoy, Tie-čiu és Swateu-ban. *m* helyett jelenkezik az Amoy szójárásban egyáltalában, szórványosan pedig *m*-et pótol a Tie-čiu és Swateu-ban is. Legtöbb a hangzatos betű a Shanghai-ban. Ez és a Ningpo megőrizték a szókezdő *d*-t. VI—VIII. századbéli *gi* helyett

¹⁾ Müller e szót Kwanhwa nak írja. A mandzsu átírás az ily *u* és *o* közt különbséget tesz, az angolok mindkettő helyett *w*-t írnak. Chin. Gr. §. 87.

²⁾ Épígy írják át az *ng*-t a japaniak. Chin. Gr. §. 306.

a Shangai *zi*-t a Ningpo *dzi*-t mond. Amaz a régi [ǰ (*dž*)]-t *dz*-vel helyettesíti, a [z]-t *dz* és *dž*-vel a [ž]-t *z* és *dz*-vel (a Ningpo ez utóbbit, azaz [ž]-t *s* és *dz*-vel) — a *dz*-t conserválja a *dzi*-t pedig reducálja a spiránsra, azaz szótagképző *zi*-re. Mi több a régi *č* itt mint *dz* tűnik elő. Míg Shanghai és Ningpo egyaránt *v*-t ejtenek *f* helyett, épígy és pedig a Cantonival egyetemben *w*-t a *ɤwí* *hu*-ja helyett, ha régi *hu* helyébe lépett, míg a *w*, azaz consonans szerepét játszó *u*, csak elvértve lép fel a Shanghai, Fuhčeu avagy Cantoni szójárásokban a colloquial (*ɤwí*) *hu* helyén, hogy ha ez régi *hu*-nek felel meg. Megőrizte a *v*-t a Shanghai és Ningpo, *p*-vé változtatta a Swateu. A *w*-t spiránsként (*v*) ejti a *v*-t conserváló két szójárás, holott Canton *m*-et. A T. és Sw. mint említettük *b*-t substituálnak. Az *m* pedig megmarad annak Shanghai és Cantonban mindig, váltakozik *w*-vel a Kuānhoá és a Fuhčeu-ban, míg Ningpo, ha a régi *m*-et nem conserválja, *v*-t avagy *mw*-t mond helyette. Régi *ri* a *ɤwí*-n kívül is vocalisált alakban *rí* lép fel, a Fuhčeu *i*-t, a Cantoni *yi*-t mond helyette. Képviselői az Amoy-ban *zi*, a Tie-čiu-ban *žu*, *ži*, *hⁿⁱ*, *no*, a Swateu-ban *žu*. Más *r* *ž*-vé lett az Amoy, Ningpo és Kuānhoában (de a pekingi alszójárásban némelykor még *r*), *y*-vé Cantonban, *n*-vé Tie-čiu és Swateu-ban, *ny*-vé Shanghaiban és *l*-vé Hankeuban.

A colloquialis nyelv mai kiejtése a szó végén csak hangzót,²⁾ *n*-t, *ng*-t (azaz gutturál. *n*-t) és *h*-t ismer. Legalább az angolok így adják vissza a néma *k*, *t*, *p*-t. Chin. Gr. § 85. A hangzót ez esetben röviden mondják ki. Der vorausgehende Vocal ist kurz abzubrechen wie im französischen mot, trop § 88. Az intonatio ez esetben az u. n. *šip-šing*-vel történik — der eingehende Ton § 106. — ez valószínűleg azonos a Sievers-féle stark geschnittener Accent-tel, Phonetik § 29. Eingipflige Silben I, Seite 164. — helyt foglal, pedig e kiejtés ha a vocalist explosiva: *k*, *t* vagy *p* követi, és ez megmaradt úgy látszik mai nap is, midőn a mutakat már nem hallani. Csak a Pekingi kiejtés veszítette a szó végén állt mutæ e nyomat

¹⁾ Ind *m* némelykor *w* által adatik vissza, de nagyrészt *m* által, míg *f* az ind *b*, *bh* *p* de *v* helyére is lép. Chin. Gr. § 210.

²⁾ Ide számítva az *it*, mely csakis a szóvégén — és pedig csak *r*, *ss*, *ts* és *ts'* után állhat. Ujabb kiejtés szerint egyuttal helyébe lép az *i*-nek *č*, *č'* és *š* után. A költőknél az *i* az *i*-vel rimet alkot. Chin. Gr. 590. Az előtte álló *r* *s* vagy *š* jelenleg szótagképző; v. ö. Chin. Gr. §. 72: Man spreche *i* vie ein vocalisirendes Forthalten des vorhergehenden Consonanten.

is. A szójárások közt Amoy Fuhkien¹⁾ és Kanton megtartották a *k*, *t*, *p*-t (Chin. Gr. § 201.) a szó végén, holott a japaniak — kiknél a chinai szóknak három különböző korra és szójárásra visszamenő kiejtése létezik, § 45. — ez explosivákat *ku*, *tu* és *ti* illetőleg *fu*-val írják át. Chin. Gr. § 206. Épúgy megkülönbézteti e három dialect az *n*-t az *m*-től, míg másutt e két hang összeesik. A mongoli transscriptio különbséget tesz *n* és *m* közt, pedig Chin. Gr. § 205. szerint csak is a XIII—XIV. századbeli kuän-hoá-ra megy vissza, míg a japáni ezeket meg nem különbezteti. A chinai írás alapján a IX. században készült japáni syllabar (Fr. Müller, Grundriss, Band II, Abth. II, 308.) nem ismer *p*-vel kezdődő szótagot, de igen *fa*, *fe*, *fi*, *fo*, *fu*-t és *n*-t (vég *m* nincs) a szó végén. — A chinai szók annami kiejtése, mely talán a hainani szójáráshoz közelít leginkább, szintén ismer consonansokat a szó végén. § 208. v. ö. § 42. Talán még felemlítendő, hogy a *p*-t és *m*-t a szó végén kiejtő dialectek közül némelyik oly szóknak, melyek labialissal kezdődnek, *t*-t és *n*-t mond; pl.

fap: Canton: *fat*, Amoy: *huat* de Tiečiu: *hwap*;
fám: " *fân* " " *hwám*.

Chin. Gr. § 114.

A chinai dialectusok közt uralkodó nagy eltérés mellett természetesnek fogjuk találni, hogy maguk a chinaiak, ha különböző vidékről valók, egymásközt pidgint beszélnek. L. J. Kreyenberg 590.

Az anyag elrendezésében az angol orthographiát követtem. Így az írott *er*-nek a szóba történt átalakulása közt hozom fel a pidgin kiejtés netaláni eltérését, ámbár mindannyiszor kitüntetem, hogy ha a pidgin vulgar english kiejtés nyomán haladt, ez utóbbi is.²⁾ E szerint nem vettem fel egy a kiejtés által ismert *ð* hangzót, nem szóltam annak netaláni variánsairól, hanem felhoztam a megfelelő orthographikus jegy alatt. Hogy az *ð*-nél maradjak, felemlítettem *r* alatt, hogy consonans előtt *ð*-nek mondják. Ha *ñre* Storm 92² szerint Jeremiah-ra rímel — v. ö. Melaneso English *faya*⁵

¹⁾ A Chin. Gr. 38, 40 oldalán levő tabellában csakis a *Fu-kien* dialecthez csatlakozó Tie-čiu-féle szójárás van felvéve, §. 41.

²⁾ Megjegyzem, hogy Trautmann, Die Sprachlaute — Leipzig, 1884. és Vietor, Elemente der Phonetik — Heilbronn, 1884. birtokába csak a correctura idejében kerültem.

és *fiyer*⁶ — azért az ily eltéréseket, a mennyiben netalán a Pidgin is ismerné, *r* alatt jegyeztem fel.

Hogy ha a bevett szokást követve ily kifejezéssel élnek: *l* a szóvégén *n*-né lesz, pl. commercial a pidginben: *kam-ma-she-yun*, avagy rövidség okáért: *-d = -n* p. hundred = *hantun*; igen jól tudom, hogy itt a chinai egyszerűen *n*-t substituált az *l* illetőleg a *d* helyére. Ha fel nem említem hundred *hantun* végbetűjénél, hogy a chinaiban az írás fonetikus elemeiből merített következtetés szerint netalán a szó végén *-t* és *-n* egymással váltakozhattak, v. ö. Chin. Gr. § 226. és § 242. c), történt, mert ezt irrelevantnak tartottam.

A szótag kezdetén az angolban fellépő két consonans közül az elsőt a chinai megtoldja vocalissal, azaz külön hangzóval írja, és a nyelvtanulás első stadiumában úgy is ejti általában, később csak némely szókban. E beszűrt segélyhangzókat az illető hangzók *a, e, i, o, u* alatt soroltam fel. (A mássalhangzó csoportokról a következő czikkben.)

b. Az angol *b* általában *b* nek ejtik. A Chinese Vocabulary of Pidgin English, melyből Leland merit, ugyan azt írja: *pāpāman*, de a szöveg 48 *baba* 51 *barber* 51 *babamant* ir. — *pi* C. V. és a szövegben 101 old. de buy 76, 83, 97. — *put lotta* 107 avagy *patlutta* Introd. 4 (elder brother) *-pūljin* feltéve hogy business — *numpa one number one* 80 és sok helyen: firstclass, very 130.

Angol *b* ritkán *m*: *ha-sze-man* i. e. *has-a-man* (husband) C. V. és 107. — v. ö. angol *v = m*. és Kreol. St. IV. *mueno dia* jó napot.¹⁾

Elesett a *b*: *yang shee-lutta* younger brother-ben 107 és Intr. 5 holott a C. V. *yangshi-butta-t* ir. — C. V. *tololi* good, passable (tolerably?)-ben ha a magyarázat helyes; 135 a szótárban v. ö. 38.³ A szöveg a 38 oldalon *my tink he tololi good . . . stoly* megengedné, hogy thoroughly-t (Sweet thuroly-nak írja) értsünk alatta. — *thun* 21 és *t'um* 75 csak orthographikus eltérés thumb-tól. Mätzner Englische Grammatik I³, 70. *sha-pi*, (*savvy, sabby*) understand C. V. l. *v* alatt.

c. A *Hints to the Reader* az 5. oldalon közli, hogy a «Vocabulary of Words in Use among the Red-Haired-Barbarians» az indefinit articulus (határozatlan névelő) chinai egyenértékét *one pe-sze*-vel adja vissza,²⁾ másutt *piecee*, *piecy*-t irnak s így a rendes orthographiától nem térnek el.

¹⁾ Ez értekezésben Schuchardt a tagalo-spanyol nyelvről, — a 38. oldalon pedig ennek chinai variánsáról szól.

²⁾ A chinai három darab marha, öt fej káposztá-ról szól. A «darab»

commercial = *kam-ma-she-yun* C. V.

d. Az angol *d* a pidgin-ben *d* által adatik vissza. A C. V. hangtalan zárhanggal adja vissza *day-t: té — hop tai* i. e. hab die (dead) — *takta* (doctor) a szövegben 100. old. — továbbá 134 *Tan kwoh* Danish, *Tin-mak* Denmark. Szó végén *lüt* red C. V. De mint Leland mondja: no Chinaboy remains faithful to these barbarous words, and he very soon improves . . . *lüt to led* at which point he long remains stationary. (v. ö. *handirt* 23, *hantun* C. V. hundred) Miből következik, hogy ugyanazon egyén ugyanazt a hangot a nyelvtanulás különböző idejében másképp adja vissza, de azért mégis az idegen egyének nagy része az elsajátított nyelvet továbbra is némileg másképp ejti mint az angolok, kiket utoljára is ritkábban hall beszélni mint honfitársait, kik egymás közt is Pidgin-ben beszélnek, ha különböző vidékről valók. *Introd. 7. — üt* (pron. oot i. e. 'ood, 'hood) *good* (unusual) C. V. *-wai-li-üt* *good condition* i. e. gone good (unusual) C. V. — *galanti* grand great C. V, épigy 109 g. *fashion*, *galantee* dancee 57, *chit* 102, *g'lanti* man 83, 86 de *glant* 21, 22 *glanfáta* 51. Talán a *galanti* féle alakok visszamennek az olasz, sp. port. *galante* fr. *galant-ra*. — *mit-chi-man* an officer's boy i. e. midshipman C. V. — *lau-tai* al adder *Lau-tai-kai* Ladder Street. Hong-Kong Directory, 127 — *Lantun* avagy *Luntun* 127, 128 London.

dd rövid hangzó után: *beddy* 46 *bed* — *leddy* 86 *ready* v. ö. *tt*.

d utána következő hangsúlytalan *i* vagy *e* vel, mely consonans szerepet ölt (*j*) *dž*-vé angol írással *j* vé válik Mätzner I³ 58. E kiejtés a közönséges életben általános,¹⁾ különben pedig csak a leghasználtabb szókra szorítkozik p. söljer katona (soldier). A pidginben e szó: *sho-cheman* i. e. *sho-je* or *sho-je-man* C. V., előfordul a szövegben *shojeman* 55, 100 épigy *spilitmejum* 34, 36 *meejeum*. — *Joss* 25 *god* idol, from the Portuguese Dios²⁾ (*dž* helyett *d*-t mond a gyermeknyelvben: Maly Coe 25: *dacket* jacket.)

Szövegén *d* szójárásilag Mätzner I³ 72, ép így a vulgar nyelvben nem ejtetik ki. Storm, Englische Philologie I. 295. Ép így: 63 *almon'*, 69 *almon'tlee*, 63 *an*, 46 *by'mby*, 21, 66 *ins* (ends) 34 *fin* (friend), 51 *galanfáta*, 36, 84 *han'*, Sz. 124 *hing-ki-chi* C. V. *han-ker-choo* handkerchief (*d* fällt aus und *n* wird nasalirt = ñ Mätzner I72 vagyis guttural *n-t*

illetőleg *fej» numerativum-nak mondatik. V. ö. Gablentz, Anfangsgründe §. 197.

¹⁾ p. idjot. Sketchley, The Brown papers. First. Series 108. Injen = Indian, Storm 317.

²⁾ Dietz Az Et. Wb. I³ 153: Dio it. diós altpp. sard, déus neugp. deós fr. dieu. — Gramm. der roman. Sprachen. I, 274. és 236. d'Ovidis-nak Grammaticája szerint (Manualettius II, Imola 1881 *deus*-t ejtenek a pausában s consonans előtt.) V. ö. *dessu* Kreol. Stud. I, 15.

ejtenek), 107 *haszeman* husband, Sz. 125 *Holan-kwoh* Dutch, 81 *Inkılan* England, 62, 69 *lan'*, 133 *sik-kan-mit* second-mate C V, 35 *taushan* thousand — de 63 *wind*. A szóba könnyen kiesik *n* és *s* közt Mätzner I³ 72 p. 44. *han'some*. — Oly alakokban mint 22 *cuss*, cursed, 113 *fill up*, filled up, 81 *fliten* frightened, 85 *su'plise* surprised, 67 *tavel* travelled, csak is az infinitív alak általánosításával állunk tán szemben. v. ö. 63 *leavee hind* left behind 44 *dlessee* dressed, 76 *make* made.

d elesik *l* után: 35 *chil*, 45, 50, 105 *chilo*, 17, 69, 115 *colo* — 63, 69 *golo* — 17. 44, 63 *olo*, 52 *ole* (az *e* tán sajtóhiba) — 22, 35 *worl*, *world* is előfordul. De *r* után megmarad: 70 *birdo* 52 *wordo*. v. ö. vulgar: Lor a mussy = Lord have mercy St. 413¹) Law 356.

— *de* elesik: *insy* inside C. V. a szövegben *inisi* 108, *inisy* 69 note ib: not in common use but given in this form in Chinese Vocabulary. *insy* is however sometimes heard. — *ausai* és *ousy* 104, *ko au-sei* C. V. — mindkettő számos *-de* és *-dee-re* végződő alak mellett.

— *d* = *-n*. E szóban *hantun* C. V. de 23 *handirt*, 23.¹)

f. A szótár szerint 123 old. az Amoy Directory-ban a franciát *Wolansai*-nak hívják; máshol az *f* megmarad p. *Fhunsee* 68 és 68¹) *Fflansy* stb.

f-t a szó végén nem ejtenek *han-ker-choo* avagy *hing-ki-chi*-ben C. V. — De már a vulgar angol is (*h*) *ankercher*-t mond Storm 297: In (*h*) *ankercher* für *handkerchief* haben wir vielleicht Assimilation oder Vertauschung der Endung mit *our*, er. Különben Shakspeare All's well, V. 3: *handkercher*-t ir, mig. Th. More: *kercheors*. De *kerche* (XV. századbeli emléken) az *f* elestére mutat. *kerchief* a head covering Skeat, A Concise Etymological Dictionary 97, régibb alakja *keverchef* Storm 292.² v. ö. *hussy* a pert girl Skeat 210 és Mätzner I,³ 71: *hus* wife helyett. of és on-ról St. 273. *kinder* = *kind* of St. 331.

hop half C. V. de *half* 18, 46, *halfee* 40. — v. ö. *v* = *p*.

g. A szó elején általában *g*. De a C. V. ben: *kalanti* i. e. *galanti* 57, 83, 86, 102, 109 — *ko hom* return, *ko home* 105 *go homee* 46 — *ko ausei* go outside, return — Szótár 126 *kilin* i. e. *kleen* or *gleen*, Introd. 5 he very soon improves *kilin* into *kleen* or *gleen*: *gleen* 63 green. *yunki* 100 young.

g mint *h*: *hood* 48, 50, 105 *good* 103. elesett: *ūt* (pron. *oot* i. e. 'ood' 'hood.) good (unusual) C. V. *waili-ūt* ib. Talán a hollandi *goed*.

gh = *f*. 'nuf 55 az angol kiejtés alapján; = *ēnuf* Mätzner I,³ 56. *gh* nem iratik, miután az angol nem ejti Mätzner I³ 73 *yat*, eight C. V. *fliten* frightened 108, 110 *-naiti* night C. V. — *stlate* straight-ben. Az *ng*-ről l. *n* után.

¹) Kreol. St. IV, 48. *d* = *l*, *patila*, *puele*, *d* = *r*, *toro*.

h. Feltűnő *Jih-zee-pah-nee-ah* Spain, valószínűleg = Hispania.

Az angolban a dialectek nagy többsége a *h-t* nem ejti; ellenkezőleg az amerikaiak kimondják mindig. Storm 83, 411. 'um sokszor him (neki őt) helyébe lép. Vajjon az 'em általánosítása, avagy hangtani fejlődés a «him»-ből?

sho-che-man C. V. *sho-je-man* 59. 100 — *Mei-cha* Major Sz. 138 *dacket* 25 a gyermeknyelvben = jacket.

k. *k* a szó elején nem ejtetik Mätzner I³ 72: *naifoo* knife. A Szótár 131 szerint *Pay-ching*, Pekin (M) azaz a Mandarin Chinese-ben. A Pekingi tájszójárásban *k* és *k'* átváltoznak *ts*, *ts'* avagy *č*, *č'*-vé. Chin. Sr. § 76 p. *kīng* főváros *tsing* vagy *čing*.

l. A szó elején elesett a gyermek nyelvben 'ittle 26. különben *littee* 25 és *likki* little (unusual) C. V. a szövegben 108, de *Doolittle* 18 mint amerikai tulajdonnév a nagyon is az angolhoz közeledő Wang-ti című költeményben. *yeung-ki* i. e. *unkey* uncle,¹⁾ C. V. és 29. — *setty* Szótár 132 *settee* settled, used in business, when a bargain is a greed upon: *My hare setty, can puttee book*. — (cly *largey* 92 *largey* talkee 110 — itt úgy látszik az adjectiv nem aduominaliter hanem adverbialiter használtatik, míg *toloti*-bán az *l* megmaradt. Ha tolerable-t tükrözi vissza akkor az *l* már megvolt az adjectivumban, ha thoroughly-t akkor nem lévén hangcsoportosulás, nem volt oka elesni.) — *sho-che-man* i. e. *sho-je* or *sho-je-man* soldier C. V. és 55, 100 *hop* half C. V. *half* 18, 46 *halfee* 40. orthogr. eltérés. — *yangshi-butta* C V de *yanashee-lutta* Introd. 5 és 107 old. — Szóvégén *Consoo* Szótár 122 Consul. — A szóvégén *f* előtt az *l-t* általában nem ejtik az angolok p. half Mätzner I³ 69 és a közéletben e szóban soldier sem u. o. 70 v. ö. 58. — Ony, only helyett előfordul Thackeraynél. (Storm, 295.) — *l* betoldva: *munlee* money C. V. — *selum* sell C V.

Hozzáfüggesztve különböző szókhoz *-lo* jelenkezik. (v. ö. az *-ee*, *-o* ugyanily szereplését. Kreyenberg, 593 és Leland, Hints. 10, ki észrevette, hogy hangzóra és liquidára végződő szókhoz járul. Szerinte: it has no meaning. Példák: *by-mby-lo* 46, 77, 82 *dielo* 35, 45, 46, 90, 96 *hearlo* 68, 80, 100, 109 *saylo* 100 *numpa onelo* 45, 80, *paylo* 56, 100, 105 *spiderlo* 76 *wailo* 18, 52, 104 *to you-lo* 45.

l helyett *n-t* mondanak: *kam-ma-she-yun* commercial Sz. 126.

m. A szóban: *compladore* 26. (portug. *compradore*) mellett előfordul *kunp patto* 107, *kampatto* C V. — A szóvégén 91 old. szerint *opium* in Mandalin; Cantonside he talkee *apeen*, tehát *m* mint *n*.

¹⁾ Hogy az *l* megelőzve muta s követve *e* által szótagképző, *uncle* tehát két stótagu azt költők s orthoepisták elismerték egyaránt. Storm 33. jegyzet. Ez esetben tehát az *i* tulajdonkép autophon *l* helyébe lépett.

n.¹⁾ *By'm by* byand by. A szóvégén az *n* előfordul mint *m*: *magnifyum looksee-speckles* nagyító szemüveg 23. *millium* 23 million.

Mätzner I^s 54 szerint az *n* gutturales előtt úgy hangzik mint a görög ugyan ama posióban p. un-cle, in-k. En-gland v. ö. pidgin *ting-ki* thank you C. V, *ing-ki* C, V. *yeung-ki* i. e. *unkey* C. V. et 107 — *Jin-ke-li* 89, *Ing-he-lis* 80 *Ink-i-lis* 86 English — *Inkilan* 81 England. — A szóvégén *n* eltűnt *nai* nine C. V. és *pee* pen ben v. ö. *lim* eleven C. V., *sam* seven C. V. *gentleum* 29 *gentlum* 41 gentleman.

ng. A chinai *ny*-ről azt mondja Gabelentz *Chin. Gr.* S77, hogy egy hangnak ejtendő ép úgy mint az angolban. Mätzner szerint *ny*-re végződő szókban I^s 54 csak is a gutturalis nasalis hallatszik; e részben Anglia éjszakeleti része képez kivételt, mely *kin-g-et* ejt. Az *-ing-töví* szók szerinte *singin*, *bring-in-nak* hangzanak. Ép így ír Storm I, 268. — A vulgar English-ben St. 296 szerint *-ing* helyett *-in* nagyon közönséges p. *mornin*, *goin*; némelykor *-en*: p. *settens* *sittings* v. ö. 290 — De megfordítva téves javítás alapján előfordulnak: *parding* (*pardon*) *chicking* (*chicken*) *orfling* (*orphan*) *capting*, *ribbing* (*ribbon*) — a szóban ritka: *sangwitches* (*sandwiches*) *milingtary* és *milintary* (*military*) A chinai dialectek a *Chin. Gr.* 49 oldalán közölt tabella szerint megkülönböztetik az *n-t* szóvégén az *ng-től*, (kivéve *Fuh-čeu-t* és a mandarin dialectet, melynek csak is Pekingi és Si-ngani tájszórása tud róla) de a pidginben a beszélő azt adta vissza a mit hallott; innen *burnin* 60, *floggin* 61, *killin* 40, *lappin* 35, *slanderin* 61, *starvin* 33 — *mornin* 46, 101 de *morningtum* 115, *stockin* 92 — *a wandelin* on *wandering* v. ö. Storm, 271. — 82 *he velly intelestun man this touchin* W. — Ez adatokból kitűnik, hogy *magnifyum* 23 a szó végén álló *m-e* tulajdonkép *n-nek* felel meg. Valószínűleg ugyanez áll *boilum* to *boil*. Szótár 120, *selum* sell C. V. — *spilum*, *spoilum* (to injure, rotten, decayed, broken. Sz. 133) alakokra nézve, szemben az *n-re* végződő *kálin* (*call* C. V.) igével. A közlött szövegben az *-um-ra* végződő alakok, a mi grammatikai nézeteink szerint, hol infinitivek: *cureum* 91, *laughum* 110, *smokum* 110 — hol participia *præs. act.*: Szótár 133 *smellum wata*, *eau de Cologne*, *perfume*, *magnifyum* 23 hol participia *perf. pass.*: *specklum* 23, *spoilum* 102, 115 v. ö. *you get spilum die-to* 90 — mint *objectum*: 107 *he must catchee floggum* verést kell kapnia v. ö. 108 hol ugyanezen mondatban *floggie* fordul elő. 46. *nebba catchee one such floggum* soha sem kapott valaki ily verést. Más esetekben *-um* harmadik személyü névmást mint tárgyat fejez ki p. *flogum* 30 = *flog him*.

p. *Mit-chi-man* = *midshipman* C. V.

¹⁾ *n* = *m*. um bit St. 307 ²⁾ Thackeray Memoirs ofu Jellowplush-ből idézem: *origum* 2 *notium* 226 melluncolly 14 stb.

ph. *nippa* nephew C V. és 107 Az angolok *v-t* ejtenek. Mätzner I 56. — l. *v* alatt.

r. Leland 127 azt mondja: *l* used by all Chinese for *r* in pidgin.¹⁾ A szövegben írott *l*-vel jelöli; szó elején csak a 17 és 92 oldalon fordul elő *room inside* és épígy a szótárban 132 (within), de hozzá függeszti pron. loom-inside (a szobában.) Vajjon mikép ejtik a chinaiak a mi *r*-ünket. Substituálják e helyébe saját vocalis *ri*-ket, Chin. Gr. 83, melyet Fr. Müller *rl*-vel szokott átírni. v. d. Gabelentz azt mondja: *r* wird mit der Mitte nicht mit der Spitze der Zunge gebildet und darf nicht schnurren. E hang szerinte emlékeztet francia *eul-re seul*-ben, angol *ir, ur-re bird, burden*-ben. Különben a szóban a pidgin szövegben találni *birdo* 70, *smarta* 86 *starree* 32 *word* 52, *worl* 35 *worsey* 27, 49, *worst* 29 stb.-ben, továbbá nem egyszer szó végén. Nevezetesen sok az *r* a Wangti című verszetben; az azt követő note és P. S.-ben találni (oldal 23): *handirt*, (hundred) *bad heart, dress* (address) *theeree* — *more, or, scholar* — *leason* — *stoly, leed* (read) *plintee* (print) *thee* (thee) *govelnment, bobbely photoglyph, velly, lite* — *befo'* (before) *fo'*. A melaneso-english-ben *lice-t* találom; különben *rat, very, work* sőt szövegén: *master, water, finger fiver* 6 *faya* 5 mellett.

r a szóban kiesett: *baba* 48, 51 *pāpāman* C V de barber 51 *But* Sz. 137 tulajdonnév, de *birdo* 70. *clayman* 82 *oothouse* Sz. 122 courthouse, *cuss'nm* 22, *hantum* C. V. és 39. 100, 108, *kammasheyun* (126 Szótár) commercial — *ha'at* heart 84 *kampatto* C. V. és *kunpatto* 107 = *compladore* 26, *máchin* 53, 108 *poopoo* (Sz. 131 purple) *-shaman* 61, 107 = *sháman* 25 = *sacan man* 81 servant — *shuly* 84 surely, *suplise* 85 surprised, *t'atti*²⁾ C. V. et 101 thirty, *Tinnak* Sz. 134 Denmark *tousers* trowsers 26 — *tubble* 34 trouble, — *re'milion* 84 et *emilion* vermilion. E szó *gliffin* ha greenhorn-ra megy vissza, már Indiában szenvedett átalakulást, hol Leland szerint griffin = one newly arrived.

r elesik a szó végén: *ar*-ra végződő szóknál p. *dolla* 33. *er-re* végződő szóknál p. *afta* 32, *baba* 49 (de barber 51) *baka-man* 39 *bejja* 44, *betta* 31, 56, 65 (*better* 50) *eva* 37 (*ever* 55) *fátu* 69, 107 *finya-ins* 21 *flowa-heart* 83, (*flowerheart* 123, *flowero* 80) — 124 *hing-ki-chi* és *hankerchoo* (h)ankercher l. *r* alatt — *hunya* 37 *letta-case* 84 *Massa* 41 *máta* C. V. et 70 mother, — *neva* 27, *nevva* 56 *nebba* 43 — *notha* 22 (*nother* 18) *numpa* 80 *papa* 45, 85 (*paper* 84) *plintaman* 19 *plopa* 111 proper — *patlutta* Intr. 4 és *putlutta* 107 brother, *schola* 43 (*scholar* 40) *smarta* 86, *theata* 85, *tojata* 29 together, *undastood* 65 (*understand* 63) *yanysheer*

¹⁾ Kreol. St. IV, 38 *señolia* 'quieie, balato, plesio, Ulopa — patila (partida), patelo (Espartero) pedision (perdicion) — te (tres) cate (quatro).

²⁾ *cuss* és *tatti*-nál assimilatióra lehetne gondolni.

lutta 107 younger brother, *wata* 77, *wonda* 29 és végre *schocheman* i. e. *shoje-or shojer-man* C. V. et *shojeman* 59, 109 soldier. — de *patele* 56 és *patili* C. V. from the Portuguese padre. — *ir*: Sz. 123 *fai* or *fy* — v. ö. Mel. E. *faya*¹⁾ és *fiyer* (de 100 *fire*, 26 *fileeclacker*) — *or*: *takta* 100 doctor — *Empelo* 94 (*Empelor* 39, *Empelor's* 48) *fo* 84, 86 *kunpattro* 107 *kampattro* C. V. (*compladore* 26, 96 portug.) — *asho'* 81 *befo'* 23, 31, 84, *mo'* 86 továbbá C. V. 78, 100 *séliman* et 33 *saileeman* 33 — *téliman* C. V. tailor. — *ear*: *heah* 36 healee 108 *feah* 45 (*fear* 56, 82 — *a yeah ago* 85. — *our*: *fo* 11, C. V. négy — *fo-tin* C. V. — *oor*: *poo* 43, 82, 102 (poor 44). v. ö. Mätzner I³ 21, ki szerint «tonloses *ir win yr, er, ar, or* fait ganz dem *ur* gleichlauten, so dass Wörter, wir *nádir, sátyr, róbber* dóllar, author et súlphur fait unterschiedslos auslauten.

Ellenben *r* hozzálépett: *he holler out* 33 *he holla*: *Hwamākon* 89. kiabálni.

r betoldva: *barbly* Sz. 120 babble, noise zaj.

Mig Thackeray-nél az *r* ki nem ejtése affectálnak avagy vulgarnak tekintetik p. *faw* for, *jist* first, *oss* horse, *gal*, girl (Storm, 106³⁾ most ugy ejtenek a művelt emberek déli Angliában. Storm, 99 — Sweet u. o. 83 és Guest u. o. 84 szerint *father* és *farther* közt nincs különbség. — A szó végén Sweet szerint az *r*-t csak hangzó előtt mondják (Storm 113) és viszont a hangzóra végződő szók *r*-t vesznek maguk után hangzó előtt 92¹⁾ p.: *idear* of. (v. ö. a hollar Sketchley The Brown papers I, 119) Mássalhangzó előtt az *r* homályos hangzónak *ə* (p. e szóban: but) lesz kiejtve. Emez *ə* a *swell* pronunciation-ban világos *a*-vá,²⁾ sőt *o* felé ejtendő *a*-vá (átírva *u*-vel) is válik. Különben Storm szerint zárt nevezetesen palatal hangzók után fejlett *e* kiejtés dissimilatio folytán, s *hear here* avagy *there*-ben az *r* közönségesen *a*-nak hangzik. Az irek, kik Guest szerint az *r*-t kiejtik ámbár gyengén, (Storm 105) az ő «*brogue*»-jukat elrejtendő Thackeray szerint az *r*-t szintén *a*-nak hangoztatják u. o. 114 p. *J-ah-land*, *ba'ba'ous*, *shu-ah*. Példák a *dandy* (*swell*) nyelvből: *p'ofess*, *d'awing*, *picktchah* (*picture*) *naytchah* (v. ö. Sz. 111 et 126 — *nature*). Ellis és Sweet *fig'er* (*figure*)-t ejtenek. A vontató aristokratikus beszédmodorból: *characterising*, *pwettiest*, *kweechaus* (*creatures*). Már Shakspeare-nél előfordulnak rimek mint: *enter venture*. u. o. 113¹⁾ Az tűz: *fire* kiejtését jellemzi továbbá a Storm 92²⁾ idézett rim: *Jeremiah*, *Blow the fire*. v. ö. *faya* a Melanese English ben 5 old. A vulgár nyelv ugyane szabályokat követi (296 u. o.): *lawrr* of the land (az ország törvényei) *pəə* (írva *poar*, *pore* = szegény) — 289: *pawk* (*park*) *chawms* (*charms*) 290: *sappurize*, és *sapparised* (*surprise*) — *fernome*

¹⁾ *fires* — *liars*, rim Shaks. R et J. I, 2.

²⁾ V. ö. Sz. 137. *Eme-pi-as-chow-tim* Empire tavern.

non¹⁾ — Sketchley-ből felemlitem: cuss 79 (curse) cuss in 119, a p. p. p.-t: bursted 119 hollar, as . . . továbbá metathesis és gyengítéssel: purfession, perduce (produce) percise, permiscuous. — Amerika déli részében *de Vere* szerint (Americanisms, 1872) az *r* hanggal igen rozsul bálnak: p. mash, daw posts (doorposts) haats (hearts) Lawd (Lord) u. o. 340.

r helyett nem *l* de *tl*:

Fatlanse, Sz. 123 in the Directory különben *F'lansai*, *Flunsee* 68, és *Wolan-sai Français* — *patlutta* 107, *pat lotta* Introd. 4 brother (elder) v. ö. *yang-shee-lutta* 5 et 107. Fel kell említenünk, hogy a *t-t* a szótag végén csak az Amoy, Fuhkien és kantoni szójárásban mondják ki.

Vajjon *yang-shee-but-ta* younger brother-ben az *sh r* helyébe lépett?

A chinai nyelvben *s* gyakran használtatik *š*, *ts* pedig *č* helyett, *ssi* (75 §. szerint ez tovahangzó *s*) és *ši* gyakran nem is különböztetnek meg. P. *šəng* et *šəng* szülni, *ssi* és *ši* szolgálni. Chin. Gr. 579. — A kuān-hoá és Kantoni szójárásokban váltakoznak *š* és *č*, *r'*, továbbá *s* és *ts*, *ts'* p.: k. *šet* c. *r'it* berendezni, k. *čing* c. *šing* segíteni, k. *tsáng* c. *sang* eltévedni k. *sip* c. *tsap* mocsár.

s helyett *sh*. Szó elején: *shi-lip* C. V. *shleepee* 44 (sleepee 43) — *shmallo* 44, 104, 106 (*sze-ma-lo* C. V.) *shpeakee* 103 (C. V. *sze-pik-ki*) — *shaman* 25, 61, 107 (*savan man* 81 servant), *sho che-man* C. V. *shojeman* 59, 100 soldier — *sit-tsik* (*shit tsik*) sit down (unusual) C. V. 103 — a szóban: (*kam-ma-she-yun* commercial 126 csak orthogr. eltéréssel) *taushan* 104 thousand — a szó végén *Josh* 24 rimel *bosh-al*, különben *Joss* (port. Dios Sz. 126) l. Ph. K. 1885 — 120²⁾.

Szó végén *sh* helyett *s*: *Ing-he-lis* 80 *Ink-i-lis* 86, English = *Jin-ke-li* 89, hol elesett. — *fisze* fish C. V. — a szóban Szótár 123 *fasson* fashionable a szövegben *so fashion* 51, 56, 78 stb. *so fashee* 107 *so fash* 78 *sh* mint *ch*: *mít-chi-man* mid shipman C. V. ha nem pusztán orthographikus különbség. v. ö. *sit-tsik* sit down C. V. et 103 — holl. zich ném. sich — sitzen = zit.

Szó végén nem mondatott: Français szóban, miért *Flunsee* 68, *Fatlanse* stb. (Manga-Reva-n *parnaces*-nek hívják.) — *Chinee* 22 Chinese — v. ö. *culio* Sz. 122 és 36, 84, 91, 94, *curio* 114, *culio-shop* 68 curiosity shop. *Jin-ke-li* 89.

Az *s* némelykor európai szókbán is szótagképző. Tulajdonneveknél szó elején (p. 'Se-wei-tun, Sweden — *Sze-tan-lee*) Stanley ilykép kikerültetvén a mássalhangzó csoportosulás; de előfordul szó végén is p. *fisze*

²⁾ Példák ily beszúrt *r*-vel a Cant-ból. Storm 163: darble (devil) ketever (olasz cattiro) carzey (ol. casa) scarper (escape ol. scappare). Vajjon az *r* itt is *a*-nek ejtendő. az nincs megjegyezve.

C. V. *pesze* 12 (*piece* közönséges) *chesze* (*chessy*) 108 et C. V. *chest*; a szóban: *haszeman* 107 *husband*.

A Chin. Gr. § 82 szerint *h* és *s* az *i* előtt Pekingben *hs* hasonló hanggá változnak *p*, *sing* család, *sing* örvendő: *hsing*. Bishop tulajdonnév: *P'ih-hsiau-pooh*, *hs*-je csak így magyarázható.

st metathesis-sel *ts* l. *t* alatt.

st mint *ss* és *s* l. *t* alatt.

s hozzájárult a szó elején: *squinch* 54, *quench*.

ss *cuss* 22 (*curse*) ben rövid hangzó után v. ö. *tt*, *dd*.

s hangzatos és *z*-nek is iratik e szóban *pizen* 40, 41 *poison* Mätzner I,³ 62. Ily angol hangzatos *s* (akár *s*-nek, akár *z*-nek írva) némelykor a vulgár nyelvben *dzh* (*dž*)-vé lesz. Storm, 298: *dispoqed* *disposed*, *excuge* *excuse*, *squeege*, *squeedging* *squeeze*. A Pidginben ez utóbbi szó: *squeezee* 53, 67; de *pidgin* (C. V. *pitsin*) állítólag = *business* és nincs köze *pidgin* 74 = *pigeon*, (galamb)hoz.

t. *tt* rövid hangzó után (v. ö. *dd*) *gettee littee* 76 *tatti* 101 *thirty*.

A *t*-t nem ejti a gyermek: 26 *bu'ful* *beautiful*-ban.

st mint *ts*: *cutsom* 51, 108, Sz. 122 (*custom* 92.)

st mint *ss*, *s*. A szóban: *Massa* 24, *Bos'on man* 27 (*Bostoman* 27) — szó végén: *fass* (*fast* 99), *juss* 62, *muss* 35, 62 — *Clis mas* 75 *chesze* 108 *chest*, *jis* 33, 60 et *jus* 44 (*jist* 31), *Mississee* Sz. 129, *modes* 82 — *firs ting* 27 (*first choppee* 45) *nex-tim* 26 *nex day* 61, *nex piecee* 26.

t elesett *n* után: *innocen* 21, *máchin* (*merchant*) 53, 108, *shaman* 25, 61, 107 *savanman* 81 de *want* 115 *went* stb.

t elesett *c* után ¹⁾ *mo'stric' wat-tim* 86. — *t* eltűnik a vulgár angolban más-salhangzó csoportokban. Storm 297: I *donno* = I *dont know*.

tl a vulgár angolban *kl* ritkábban *dl*-vé válik: *munkle*, *mantle* helyett. *Barklemy's* = *Bartholomew's*. — A pidginben *likki* C. V. et 108. (*littee* 76, *Doolittle* 19) *little*,²⁾

wantchee 45 A Szótár 121 oldalán; *chee* or *Jee* the common termination for words ending in *t* or *d* e. gr. *wantchee*, to want.

th. E spiranst számos chinai elég helyesen ejti. Kezdők de némelykor haladottabbak is *t*, *d*-t avagy spanyol *d*-t mondanak. Mi több ugyanazon egyén gyakran különbözőképp adja vissza ugyanazt a betűt. Emez elérések kifejezésére a szövegben hol *t*, hol *d* hol *t'h* iratik; ez utóbbi ama törekvést jelöli, melyet a beszélő a «correct pronunciation» elérésére kifejt, de eredménye rendszeren *t* gyorsan követve az aspirata által. 7. 10. 13 old. (Ugy látszik az aspirata Lelandnál *h*-t jelent.) Példák

¹⁾ vardi (*verdict*) St. 493.

²⁾ *racoon* für *ratoon* St. 440. — *Memoirs of Jellowplush*: *twilicke* 238, *poick* 238 — *lilly* St. 307.³⁾

tankee 81 *ting-ki* thank you C. V. — *dat* 47, 56, *tat* — *taushan* 66 — *de* 76 — *tele* (*tlee*) three C. V. — *den* 47 *dan* 23, *ten* — *dere* 54 *tin* C. V. — *ting* 58, 107 — *tin kee* 23, 24 *tink* 54 -*t'othu day* 44 (that other St. 265) — *dis* 45, 60, 67 *tis* 90 — *thum* 21 *tüm* 75 thumb. A névelő *he* p. 43. *he poo'*, dead student. — A szóban: *fáta* 69, 107, *galanfáta* 51, *máta* 70, *putlutta* 107, brother *yang-shee-lut-ta* younger brother — szó végén *wit* 24, 26, 27 54, 58, *eight* 21 nyolczadik. Sweet: eeith. Storm 116 (v. ö. 126).

th mint *f*: *an nuffin more* 55. v. ö. Storm 298 *th* wird provinciell zu *f*: *nuffin* (nothing) kinfreederel (cathedral) oafs. — *Nepfalan* Sz. 129 Netherland.

ths. Mindkettő hangzatos e szóban *clothes* = klooudz, Storm 116 és 126. Walker klooz-t ejt; épígy Mätzner I³, 72: clöze. Rim Shakespearénél: close és rose. Sweet azonban szintén beismeri, hogy a *d* often evanescent. A szövegben *clö'se* 81, 86 *clothes* 78.

Megjegyzendő, hogy *dat*, *de*, *den*, *dere*, *dis* az angolban *ð*-vel ejtetnek. Mätzner I³ 59. Déli Angliában a hangtalan *th*-t is *ð*-nek mondják, némely szójárásban épen *d*-nek. Storm 298 — v. ö. u. o. 45¹) és 430: I hink so e jelentéssel ja wohl. Példa a *th* reducálására: *wh'er* (whether) 408². (Mel. Englishben *th* = *th* mégis előfordul *diss*.)

v. *v* mint *b*: *debilo* or *devilo* Sz. 122; *debilo* 101 (*devilos* 76) — *ebbermore* 58 (*ever* 55) *nebba* 43, 81 (*neva* 27 *nevva* 82) *hab* 16, 63 *hab-tim* 103 (*have* 53, Sz. 132 *My have setty*) *lib* 43, 56, 60, 100 live *liber* 110 (*liver* 55) river.

v = *p* *hop* C. V. *have* (v. ö. 7 old. hol Leland felemlíti, hogy a pidgint különbözőképp ejtik; némelyik *have*-t nézi a helyes irmodornak, másik vitatja, hogy a szokásos kimondás *hab* . *nippa* C. V. & 107. *nephew*. Mätzner, I³ 56: *ph* zu *r* erweicht in *nephew*, altengl. *neuew* fr. *neven*, ags. *nēfa*; einzelne Orthoepisten verlangen hier die Aussprache des *f* als *f*. — *hop-tim* leisure *shapi* (*sabby*, *savvy*) understand (unusual) C. V. 17, 22, 23, 100 stb.: *savvy*. E szó a Szótár 132 szerint portugali. De előfordúl e szó a cantban (a tolvajok nyelvében) is. Storm 163; *savvey*, *savey*, ki francia *savez* sp. *sabe* 3 pers. sg.-val hasonlítja (a spanyol *b* reducált bilabialis spirans Storm 86, 434 & 430. Nachtrag zu S. 45.) Különben a földközi tenger partjain beszélt lingua franca is bírja e szót sabír tudni. Maga a nyelv is így hivatik: Le sabir on langue franque, mélange d'italien, de français, de provençal et d'arabe, parlé par les marins de la Méditerranée. — *nippa* 107 never, *tulip* C. V. *tulip* 45 twelve v. ö. *f* = *p*.

v = *m*: *lim* eleven S. V. *sam* seven C. V. *shaman* 61, 107 *sha'man* 25 (*saran man* 81) servent.

r elesett a szó végén *fai* five C. V. *fai dozen* 76 *fai dolla* 86. — V.

ö. már Shakspearenél: God-a-mercy avagy God ha mercy, épígy a mai vulgár nyelvben: Lord a mercy és Lor a mussy. Storm 413¹.

w. *w* irva *u* nak: *tulip* C. V. *tulip* 45 *twelve*, *tuntí* C. V. 101 *twenty*.

w a hangzó elé lép szó elején *wun* one C. V. v. ö. Storm 223 vulgár: the voneyed vun 265 vun on em (one of them.) L. továbbá *aw*, *ow* alatt.

y szó elején hangzó elébe lépett; 29, 107 *yéuny-ki* i. *unkey* uncle C. V. — *yat* eight C. V. — *Yin-ke-li* 89 (*Ink-i-lis* 86, *Iny-he-lis* 80) English. *Iny-kwo* English nation Sz. 136. L. továbbá *y-t* a hangzók sorában. z. l. s alatt.

a. Hangsúlytalan *a* elesik (aphæresis) a szó elején: 'bout 27, 60, 61, 63, 80, 82, 94, (*about* 48) 'dress 23 *by'mby* 46 'flaid 54, 57, 67, 90, 102 afraid — 'gain 26, 65, 'go 52, 97, (*a yeah ago* 85) 'long 69 (*along* 81) épígy Melaneso English 12 — *Melican* 18, 103 (*American* 86) *Meilekeen-kwok* Szótár 129: *American* (Canton) — 'mong 64, 66 — *nother* 18, 36 *one'nother* 56, *one for nother* 56, *nother tim* 103 *notha* 22, 43 — 'pology 86 — *totha* that other helyett St. 265 — 'way 32, 53, 61 vers elején: 60 *wailo' way* 41, 57, 69 (*away* 50, 53, 61) — v. ö. Storm 294: 'cute 'Merikin, 287. Merriker = America, — 'potecary Storm, 439 Swiftnek Polite Conversation-jából. (Works, Edinburgh 1814, Wol. XL. 295 sk.) — A szóban: *Mand'lin* 43 (43 Mandalin) — *speckles* 23 (*spectacle* 21).

Az *a* (ä) gyakran zárt *e*-nek ejtetik; emez *e* némelykor *i*-vé válik p. «no think you (nem, köszönöm). Még gyakoribb *e* változás hangsúlytalan szótagoknál, hol a vulgár nyelv, mint egyebütt *i*, *a* és teljes elejtés közt ingadozik. Szó végén ékezetlen *a* majd *a* majd *i*, de *i* után ez *a* elesik pl. *airy* = *area*. Igy Storm 286 — pidgin: *máchin* merchant, 53, 108 — (de *sháman* 25, 61, 107 *savan* man 81) — *tíng-ki* thank you C. V. — *híng-ki-chi* (és *han kerchoo*) C. V. handkerchief. — Szó végén: *gentle um* 29 *gentlum* 41, *Californee-side* 103, 106, de kiejtve a román *Jeh-zee-pah-nee-ah*-ban Spim Sz. 126.

A vulgár angolban St. 288 *ā* (*eei*) némelykor *ē* (*ii*)-vé lesz p. *harm cheer* = *arm-chair*; ékezetlen *ā*-nál ez közönséges p. Newgit — pidgin: *sikan mit* C. V. *secondmate*. (De *r* előtt *ē* *ā*-vá lesz: *káli* 48, 79, 108. *cal* 79 szemben *care* 115 — *char* chair Sz. 121.)

Français előfordul mint *Falansai*, *Flansai*, *Flunsee* 68; in the Directory *Fat-lan-se*; in the Amoy Directory: *Wolansai*. Az első *a* itt *u*-vá is vált.

Mássalhangzó csoportokban betoldva: *Falansai* stb. *patlutta* 5 de *putlutta* 107; *galanti-fashion* 109 *g^o-chit* (*chit* = letter Storm 159 — *e* szó mindinkább elveszti slang jellegét és közönséges angol szóvá válik). 102, *dancee g^o* (de *glanti* 83 *gland* 21, 22 *glanfáta* 51) hacsak ugyan

grand és nem *galante*-t tükröz vissza. Diez W. 6 I³, 195. — *haszeman* 107 & C. V. i. e. *has-a-man* husband.

e. Ékezetlen *e* a vulgár-angolban *a*-vé válik avagy elnémul. Storm 290. — pidgin: '*nuf* 55, enough — '*cept* 23 (de *ircuse* 41, 86) '*cityment* 60 excitement, '*glectin*' 26 neglecting *vmilioncolor* 100 *re'milion paper* 84 — *cause* 81 *cos* 46, 115 because *fore* before, 55, *gin* 26, begin '*hind* behind, *b'lieve* 33 *b'longey* 44 *lim* eleven C. V. *Pili* C. V. és 109 *e* jelentésben Emperor, de az ékezett szótag másutt nem esik el: *Empelor* 28, 39 *Empelo* 94; Leland¹³) «prince»-re vezeti vissza. — '*bellion* 59 (*lebel* 59, 62 rebel) '*ligion* religion 25, 62 — *pent* 57 (*lepent*) 47, *volver* 17 (*lequest* 25, *lesponse* 33). — A szóban *med'cin*, *medecin*, orvos 91.

Storm 289 tanítja, hogy gyengén ejtett *r* előtt (vor schwachem *r*) a vulgár nyelvben az *a*-nek *a* féle kiejtése, mely a művelt nyelvben egyes szókra szorítkozik p. clerk, heart (v. ö. 340 amerikai: haats) általánossá vált. pidgin: *clayman* 82 (*clirical* 60) *sartin* 26 — *kam-ma-she-yun* commercial 126 — *máchin* C. V. & 53, 108 (Mätzner I³ 25: *merchant* azelőtt ó angol: marchandye) *sháman* 25 *shaman* 61, 107, C. V. (M. I³ 25 beim *a*-val gemeinen Engländer sárvant neben survant) *saranman* 81, servant. — *ha'at* 84 *flowa'heart* 83), *larn* 87, 49, 109 learn, *larnin* 21 (M. I³ 29) v. ö. *álo* most 49.

Ezenkívül *tojata* 29, together — *want* 115 went valószínűleg az *e*-nek *a* féle kiejtését jelöli. A rövid *e* a vulgár-angolban gyakran ezzé válik St. 189.

Ellenkezőleg ez iránynyal fellép a másik tulajdonkép már Ósrégi délangliai hajlam az *e*-t *i*-nek mondani; megtörtént ez oly *e*-kkel is, melyek a művelt nyelvben némák. St. 289 — pidgin: *clirical* 60, *Tinmark* Denmark Sz. 134 — *ircuse* 41, 86, *ins* ends 21, 66, *inimy* enemy 22, *hingoose* 101, 102 hen and goose, *nippa* C. V. & 107 nephew, *squinch* 54 quench — *tulip* C. V. (de *tulip* 45) — *hing-ki-chi* C. V. *han-ker-choo* handkerchief — v. ö. *flin* 22 friend (M. 23 frënd), *Captin* 99, 90, St. 296: *captin* = captain. — English írva: *Ing-he-lis* 80, *Yinkeli* 89, *Inkilis* 86 — *Inkilan* 81 England — Sz. 136 *Yingkwó* English nation. A román eredetű *savry*-ban l. *ey* alatt, az *i* tán *e* helyibe lépett. — *plitty* 39, 43, 60; *e* szó kiejtésére nézve l. Storm 120¹) és Sievers. Phonetik 85, 147. --- Végre felemlítem: '*cityment* 60 excitement.

medium 34: *mejum* 35, 36: *meejeum*-nak iratik. orthogr.

Mássallhangzó csoport kikerülése kedvéért *e* beszúratik: *sze-pik-ki* to speak C. V. *shpeakee* 103 *tele*, *tle* C. V. three, — 86 *Sze-tan-lei*, Stanley — Sz. 132. Sweeten *Se-wei-tun*; a szóban: 107 *haszeman* C. V. i. e. *has-a-man* husband, 56 *patele patili* C. V. feltéve, hogy a port. padre átalakulása — *Ing-he-lis* 80 *In-ke-li* 89 *Yink-e-li* English (M.) Sz. 125 — szó végén: *ole* 52 különben *olo* — *chesze* C. V. i. e. *chessy* chest, *jisze*

C. V. fish, *pesze* 10 különben *piecee*, *piecg* Sz. 131 *sik sze* C. V. six 39 *siry*.

A számnév *handirt* 23 a C. V.-ben *hantun* hundred s épígy 89, 108, 110.

lüt C. V. red, csakhamar *led*-nek mondatik; a chinai csakhamar javít kiejtésén. Introd 5.

'*um* úgy látszik a familiaris és vulgar 'em helyébe lépett. Ez *them*-ét pótol és közé pangol *hem*-ből (v. ö. Mätzner I³, 312.) származtatják. Storm 265. p. *vun on*'em, már Shakspearenél: *call*'em, — 92 *myput* 'em on, felhúszom őket 32 *s'pose he thlow*'um penny, *t'hat feed*'um for a day, ha oda dob nekik kis pénzt, mely őket egy napig táplálja. 'um of them, 79. — A colloquial english *them*-et illetőleg 'em-et subjectum-nak is használja, ámbár nem kezdi velük a mondatot p. Does 'em dance? Storm 209. pidgin, 21: *wat umcall he Tai-fo-noon* a mit T-nek neveznek. — v. ö. *Se-wei-tun* Sweden 132, *hantun* C. V. hundred, de 23 *handirt*.

i. Az említett '*um* számos esetben egyes számban is használtatik p. 43. *talkee to um* (one poor schola) 30 *floy*'um megverte őt. Vajjon 'em him-et helyettesít-e? Az *i*-nek *u*-vá váltta nincs kizárva, példáulül a part. praes. act.-nek használt *ing*-re végződő alakoknál: *intelestun magnifyum* 23, *smellum wata* 133 s más *um*-ra végződő ígealakoknál l. *ng* alatt. — Mätzner szerint I³ 22 az *i* hangtalan szótagban ugyan leginkább megtartja hangszínét, de azért a vulgar-angol (Storm 290.) hangtalan szótagban ezt is változtatja *e*, *ə*-vé avagy el is ejti — történik ez mint a szóban, mint a szó végén, főleg pedig *in* és *ing* végzeteknél.

i-t d után l. *d* alatt.

A hosszú *i* gyakran *ai*-val némelykor *ei*-vel iratik át: *au-sai* C. V. & 104 outside, *ko-ausei* C. V. (*ousy* 104, 105) — *fai* or *fy* Sz. 123, *fire* 110 (Mel. Engl. *faya* és *fiyer*) — *naiti* C. V. *nighly* 45 — *waijo* C. V. és 107 wife.

Röviden avagy legalább *i*-nek ejtik: e szóban *tim* (*teem* ' Sz. 134 time; használtatik az időt jelentő adverbiumoknál p. *distim* 109 'nother *tim* 89, 92 *wat tim* 17 . . . *habtim* 103 — *lim* 54 (rimel *swim* mel) lime.

i a-vá lett: *tatti* 101, *t'atti* C. V. *thirty*, *t'attin* C. V. thirteen.

i kiesett: *devlo* 52 u. o. *devilo med'cin* 90 *meäicine tulip* 45 (*tulip* C. V.) twelve — *tunti* 101 twenty. A gyermek-nyelvben: 26 *bu'ful* beautiful.

i a mássalhangzó csoport kikerülése végett beszúratik, a szó elején: *kilin*, de az angolul tanuló csakhamar *kleen*-t vagy *gleen*-t mond Introd. 5, *shilip* C. V. (*shleepee* 44 *sleepee* 43) — a szóban: *patiti* C. V. (*patele* 56) — *Inkilan* 81, *Ink-i-lis* 86, *inisi* 108, *ininside* 57, *ininsidee* 45, — *tulip* 45, twelve — *pidyin* business Storm 163³) szerint az angol biznes-t (az *i* néma M. I³ 47) a chinai *pü-zhän*-nek ejti. — v. ö. *'citeyment* 60, *lightyment* 60.

i hozzájárul a szó végéhez l. *ey* alatt.

o. A szó elején ékezetlen szótagban el¹⁾ illetőleg kiesik: 'casion occasion, *p'lite* 79, (*polite* 37) (perlite az első szótagban *a*-vel Storm 292 *o*) 'skeeta 48 (*muskito* 50) angol sp. port. mosquito mellett musquito-t is irnak v. ö. hangsúlytalan *o* kiestét a szóban St. 292 reckett, mem'ry stb.

o a-vá lesz takta C. V. 100 doctor *Lantun & Luntun* Sz. 127, 128 London, *na no* C. V. *apeen* 91 (*opium* 90), *máta mother* C. V. 70, 107. — *kammasheyun commercial*.

o ü-vá lesz: *kungpatto* 107 de C. V. *kampatto, compladore* 26, 96 — *putlutta* 107 & *patlutta* 4 brother (elder) — írva *oo*-nak *poopoo* Sz. 131 purple, úgy látszik port. purpureo — továbbá *munlee* csak orthogr. különbség Mätzner I³ 39) *money* C. V. *nuffin* 55 nothing Storm 298 *th* — *wun one* C. V. vulgar-angol *vun* St. 223, 265 *millium* 23 million.

Nem hangsúlyozott *o* a vulgar-angolban nagyobb mérvben válik *a*-vé mint a művelt nyelvben; mellékformája *í*. Storm 292. (Mätzner I³ 40) — *pizen* 40, 41 poison, *so fash* 28, *so fashee* 107, (*so fashion* 51, 56) *fashiono* 70) — *pidgin* 74 épígy Thack.-nál — *pigeon* 16.

or a szó végén mint *a*: takta C. V. 100 de *Empelo* 94 *Empelore* 39, 49 *kungpatto* 108, *kampatto* C. V. *compladore* 26, 96 port. ámbár latinnek felismert szótagban az angol is kivehetőbb hangszínezettel ejti a vég-szótagot. — *on* mint *a*: *kanu man* C. V. artillerist; *on* mint *an sikanmit* C. V. secondmate — *o* mint *a*: *skeeta* 48 *muskito* 50.

(*winda* 33 window v. ö. Storm 292 winders.)

or mint *i séliman, téliman* l. *r* alatt.

o betoldva *kolock clock* Sz. 126, *Wolansai Français* 123.

o au-nak írva: *aule* i. e. *olo* old, C. V.; C. V. *Kaoulo* cold i. e. *colo* in the common dialect.

Szó végén számos szóhoz *o* járul. A portugali masc. substantív és adjectív végzet különben nemcsak nevek után fordul elő, leginkább *l*-hez csatlakozik: *debilo, colo* cold, *olo* old, *nailos allomost, allotim, alloway* — *callo call, wailo* go away — *birido, ghosto, homo, flowero* stb.

Nem hangsúlyozott *u = a*, a vulgar angolban sokszor elnémül teljesen, avagy majd nem: *spose* St. 293. — *pidgin*: *spósey* 45, *sposee* 105, többnyire *supposey* 102 stb. Mel. Engl. *spose* 7. — Aphæresis: *chee-chee* C. V. 103 long; probably abbreviation of *muchee*. 'cheteim 102. — A szó végén: *apeen* 91 Cantonside, *opium* in Mandalin.

u (l. Mätzner: 44 sub *u* A 1.) *a*-val iratik: Szótár 120 *callee* curry — *haszeman* i. e. *has-a-man* husband C. V. et 107 — *hantun* 39, 108, 110 (*handirt* 23) — *yangki* uncle 5 (107 *yeung-ki* C. V. i. e. *unkey*)

¹⁾ Aphaeresis a vulgar angolban: 'tater = potato, 'backy = tobacco, bus = omnibus, St, 294,

v. ö. Storm 66¹): Sweet, Handl. 25: *u* in *up* often tends to widening (ɒp) becoming almost (ap) — ind. szókbán *a* *u*-val visszaadva: pundit, Punjaub.

u *i*-vé lett: *jist* 31, 49, 80 *jis* 60 — *jus* 44 — St. 294 szerint rövid *u* átváltozik *i*-, *e*-vé: *jist*, *jest*. Ellis bemerkt mit Recht, dass dies ein Überrest das alten in fr. juste nach bestehenden ü Lautes ist. — *pidgin pitsin* C. V. business (St. 163: bizness v. ö. M. E. bisy Skeat 58.)

u beékelve: *putlutta* 107 (*putlutta* 4) brother, *foolin* i. e. *flin* C. V. et 18. stb.

y. *y* betoldva: *enlightymment*, 60.

y a szó végén l. *ey*, *ee* alatt.

ai. *ē*-nek írva: *tē* C. V. dai, *sēliman* C. V. sailor, *tēliman* C. V. tailor.

a-nak írva *stlate* 102 straight tán *a*-vá változott *char* Sz. 121. chair-ben.

i-vé lett *Captin* 89, 90 *Cabtun* 120 (Storm 296: Capting és 289: *ai* bisweilen zu *e* (*i*) gekürzt, nur vulgar: agin. — mintain. Auslau-tendes unbetontes *ay* wird $\frac{1}{2}$: on sundies) *Flunsee* 68, *Falansai* sat. fran-çais. — A chinai az esőt: rain kezdetben: *lin*-nek hívja, de csak hamar *lain* (104)-t mond. 5.

au. *sassy* 44, 83, 102, *saucy* 43, 98. A vulgar angolban (St. 289) *ar* de *an* is egy az *aa* és *aā* közt fekvő hanggal ejtetnek, miért is p. *sau-cy*-t *sarcy*-nak is írják. Emez *aa*-féle hang meg is rövidül, mi főleg az amerikaiban gyakori p. *sass* = *sauce*, *sassing* = *sausage*.

aw. Schuchardt Kreol. St. V, 11 *chowchow* angol *chaw*. v. ö. St. 314, 331.

ea. *haxt* és *larn* l. *e a*. — *heah*, *feah*, *yeah* l. *r a*.

glate 48, 49 más orthographiával *great* (\bar{e} -vel M. I,³ 29.)

leed 23, 28, 37. *leedee* 28, 67, 97.

leadee 24 read. (M. I³ 372 \bar{i} -vel v. ö. I³ 29.) Úgy látszik a præsens használtatik mult időnek is. Az eltérés orthographicus.

ee. *quiri* (*queeree*) 111 *queer*.

tele (*tle*) three C. V.

-*ee* szó végén l. *ey a*.

ei. *yat* eight C. V. (\bar{e} -vel M. I³ 28.)

ey. Szó végéhez gyakran járulnak *ee*, továbbá *ey*, *y*, *i*. Ez utóbbiak rövid *i*-t képviselnek, az első: *ee* úgy látszik = \bar{i} .

Példák. -*ee*: *makee*, *knockee* — *down*, *littee*, *goodee*, *outee*, *insidee*, *muchee*.

ey: *tinkey*, *loney*, *girley*.

y: *off lun* 29, *sixy seven* 29, *ovely* 65, *shapi* (*sabby*, *savvy*) C. V. (egyszer *you savv' how* 53) sp. *sabe*; a port. *sabe* Sweet «Spoken Portu-

guez» a Transactions of the Philological Society 1882—3—4, p. 227 szerint: az *e* nélkül ejtetik.¹⁾ A Cant is savvey-t vagy savey-t mond, s a pidgin tán egyszerűen azt adja vissza. Storm 163 szerint egyenlő fr. saver avagy inkább sp. sabe-vel; ez utóbbi 3 sg. Különben az angolok, ha francziául beszélnek, közönségesen: vous savvy t mondanak. Storm 81. A Melaneso english is ismeri savey-t; Schuchardt úgy véli 10. old., hogy a pidgin közvetítése által került a portugali sabe a nyelvbe; szerinte *mi savi* a tsuiksok lakta parton is ismeretes. u. o. 1.

i: *galanti* (ha csak nem lépett galante helyére) great, — *káli* 48, 79, 108, *cal* 79, *care* 115 — *yunki* 100 young. *yeungki* 29, 107 i. e. *unkey* C. V. uncle-ben az *i* tán a sonans *l* helyébe lépett.

eu. *Toitche* 136 Deutsche, *Ulup* 139 Europe. Kreol. St. IV. 38.

Ulopa.

ew. *nippa* 105, 107 nephew C. V.

ie. *flin* 34 friend l. e a.

hing-ki-chi C. V. *kan-ker-choo* hankerchief, tulajdonkép (h)an kercher helyett l. *f* alatt.

oi. Mint *i*: *bilin* 29 boiling, *pizen* 40. 41, 58 poison, *spilum* 90, *spoilum* 102, 115 spoiled. — Storm 293: *oi* wird *i* = *ai*: *bilin*’, *pison* yourself. 332 amer. rile = roil.

oo. oo az ékeztett szótagban ū M, I^o 40. Így írva: *sun* C. V. 104, *kukman* C. V. cook 24.

poo 43, 82, 102 poor.

oo betoldva *foolin* 34 friend

A szó végéhez járult *naifoo* C. V. *knifey* 61, knife — *P’ih-hsiau-pooh*, Bishop tulajdonnév.

ou. *au*: *taushan* 35, 104, thousand.

ou mint *u* (*o* és *ö* közt M. I^o 43): *nuf* 55. enough, *tubble* 34 trouble, *yunki* 100 young, de

ou mint *a* *yangsheelutta* 107 younger brother.

ou szóvégén: *culio* 91 curious, *color* 100, *colour* 120.

ting-ki thank-you C. V. valószínűleg thank ye-re meggy vissza.

A nom. *ye* dat. és acc.-nek is használtatik. Storm. 408.

ow. *winda* 33 window l. *o* alatt.

uy. *pi* 101, *buy* 97.

Az alaktant legközelebbi alkalommal tárgyalom. Ugyanakkor többet az orosz-chinai szójárásról.

MAYR AURÉL.

¹⁾ d’Ovidis Manualetti II, 5: l’e l’o finali non accent ati suonano, quasi *i* ed *u*. Kreol. St. IV. 36: pidgin *maskae* = portug. *masque* v. ö. chino tagalo spanyol IV, 38. *mia non intiendo de quiele*.

AVULTSÁG A MAGYAR NYELVBEN.

A «kihalt» és «elavult» szavak mivolta.

(Vége.)

Mit érthetünk *kihalt* és *elavult* szókon?

Szarvas Gábor a Ferencz-legenda (*Ehrenfeld-codex*) nyelvi sajátságait ismertetve (*Nyelvőr* I. 5—9. füzet) a legenda figyelemre méltó szavait a következő kategoriákba osztja:

1. *teljesen kihalt szók*, melyek mind alakjukban, mind jelentményükben kihaltak;

2. *valamely alakjukban vagy jelentményükben kihalt szók*.

3. *Egyéb figyelemre méltó szókul* említi az *erdő-t* (sziget), *ritéz-t* (katona), *tolvaj-t* (rabló), stb. jelentésük változásáért.

Teljesen kihalt szóknak tartja Szarvas a *hadapas-t* (= csók, ajak), *hagyap-nit* (= spuere), *küdesseg-et* (= curiositas), *lenzat-ot* (= scandalum) stb. *Részben* kihalt szókül pedig — a többek között — ezeket a szókat is említi: *állat* (= status, res), *megalutt* (= meghalt), *apol* (= csókol), *asszonyember* (= mulier), *atyaji* (= testvér), *egész* (egészséges), *megháborultatott* (= turbatus est), *feligazít*.

Döbrentei a (Régi M. *Nyelvmlékek* IV. I. osztály), a *Góri codexben* levő *elévült*, felötlő, vagy tájzókát szedte össze, de anélkül, hogy a szókat külön-külön tulajdonságuk szerint, valami jellel megjegyezte volna. Szótárából, mint a véletlen diktálta, ezeket a szókat jegyeztem ki: *addég* (= addig), *adnáiu* (= adná), *ágyasház* (= hálószoba), *ártandó* (= ártalmas), *asszonembör* (= asszony), *bin* (= bűn), *eleve* (= előre), *fondorló* (= cselszövő), *jonkáb* (= inkább), *kór* (= beteg), *kórság* (= betegség), *kü* (= kö).

Jászai Pál a *Müncheni codexben* levő «*elavult szavakról*, szókötesekről és sajátságokról» közöl szótárt a Régi M. *Nyelvmlékek* III. 267—366. lapjain. S *elavult szavak*-ul említi az *állat-ot* (res, statura), *álhatatost-t* (= álhatatosan), *apolat-ot* (csók), *balól-t* (= ból), *elév-t* (ante), *egenlő-t* (egyenlő), *feneit-et* (= fenyít), *golkosság-ot* (= gyilkosság), *küs-t* (= kis), *tiztleneit-et* (inhonorat), *váradalm-ot* (expectatio), *romlat-ot* (ruina), *tisztulat-ot* (purgatio) stb.

Czech János *Magyar Benigna* asszony, Kinizsy Pál özvegyének *imádságos könyvére* tett észrevételeiben (Régi M. *Nyelvml.* II. 1—8.) azt mondja, hogy szótárában «mind a mostani írásmódtól

különböző, mind a már *elavult* szavak és beszédkiejtések foglaltatnak.» Például a következő egynehány szót kapkodtam ki Czech szótárából: *aldomaas* (áldomás), *ezbeli* (ebbeli), *félelm* (félelem), *hagyápol*, *hamos* (hamu), *kýwanatofth* (kivánatosan), *zanat* (szánás), *zijwecuth* (szive szerint). Ugyancsak az itt nevezett helyen, a 9-dik lapon toldalékot ír *Döbrentei* «ugyanazon imádságokban található *elavult szavak*»-ról, mint *angjél*, *batoroh*, *leél* stb.

Simonyi Zsigmond Pesti Gábor szótárából (Nomenclatura sex linguarum . . . Uienne 1568.) kivonatot közölt a «Nyelvőr» II. 315—318. lapjain. A kivonatba a következő kategóriák szerint osztotta el a szókat: 1. *idegen szavak*, 2. *avult szók* és kifejezések, mint *állazó* (lovaknál), *eladni* (vermählen), *házsártos*, *imádni* (intransitív ért.); *kegyig* (pedig), *körakó* (kőmives), *okstábla*, *tanuság* (studium), *szügyelő*, *kegyetlen fejedelem* (tyrannus); 3. *avult szóalakok*, mint *harmicz* (harmincz), *innya*, *alunnya*, *sirnya*, *mevetni* (nevetni), *vétet* (debitum); 4. *egyéb figyelemre méltó szavak*, stb. mint *eegtelen* (éktelen), *magtartó hely*, *búzatartó ház*, *szerszám* (eszköz), *tisztartó* (officialis), stb.

Idézhetnénk még számos ilyen listát. De ennyit is elégnek tartok ide jegyezni, mert ezekkel is tisztálthatjuk dolgunkat.

Ismerünk tehát *kihalt*, *elavult*, *elévült* és *avult* szókat. És állapítsuk meg mindenelőtt a *kihalt* szók mivoltát. Ha ezzel készen leszünk, könnyen ráakadunk az *elavult* szavak mivoltára is.

Helyes-e, ha azt mondjuk, hogy egy szó azért *kihalt*, mert nagy rég nem használják már se az irodalmi nyelv, se a nyelvjárá-sok? Lehetnek, és vannak is szavak, melyeket szintén nem használ már se nyelvjárás, se az irodalmi nyelv — és még sem *kihalt*-ak. Pl. a *hadapos*, *kidesség*, *lenzat* (a codexek nyelvéből) és *koltant* (ajtót *koltant* = koczogtat) (*Régi M. Költők tára* III. 56.), *ijeget* (= ijesztget), *felesedni* (párosodni) (*Pázmánynál* mind a kettő) valamennyien *kihalt* szók, ha azt vesszük, hogy egy szó kihalásának egyedüli criteriuma az, hogy rég kiment a használatból. Pedig a *koltant*, *ijeget*, *felesedni* nem «kihalt» szavak. Hogy miért, meglátjuk. Nem elég, hogy a szavak «kihalt»-ságában csak rég nem használásáról beszélünk, ez a momentum csak egyik, úgy szólván csak külső ismertetője a «kihalt» szavaknak.

Kerülövel jussunk el oda, a hol a «kihalt» szók kétségtelen ismertető vonását megállapíthatjuk.

Budenz a «Nyelvőr» első füzetében írja, hogy *apród*, *kicsid*

szóalakok a magyar nép nyelvtudatában már nem birnak igazi képzések értékével, hanem úgy vétetnek, mint különbözetlen mellékalakok az egyszerű alapszók (apró, kicsi) mellett. Az ilyen képzők tehát, mint a fentebbi (apró)d, (kicsi)d is, «nem szerepelvén többé mint szóalkotó eszközök, *elavultak*, vagy *elszáradtak*, egyé) még élénk szóalkotó működésben levők ellenében *megmerevedtek*. Ennélfogva többé már nem tekinthetők a magyar nyelv szóképzési tehetségében még benne foglalt *tényező*-nek.» És a mint egyes képzők már elavultak, elszáradtak, megmerevedtek a magyar nyelvben, sok szó is így járt. S miért avult el, meredett meg sok szó nyelvünkben? Mert nyelvünk növésétől elmaradt, nyelvünkről leszáradt; megszűnt a nyelv testének élő tagja lenni, mert a nyelvtől, éltető anyjától elszakadt, meghűlt benne a nyelv vére, lelke. *Azért merevedett meg sok szó, mert vagy a nyelv fejlődő hangzórendszerétől maradt el, vagy azért, mert megmerevedett képzővel van alkotva, olyan képzővel, melylyel már nem képez a nyelv szavakat.* De mind a két esetért is lehet egy szó megmerevedett.

Nagyon helyes azért *Heysen*ek a «teljesen elévült» szók mivoltára vonatkozó ez a meghatározára: *ganz veraltete Wörter* (Archaismen), *die sich nicht mehr für den gegenwärtigen Grad der Sprach-Cultur passen*» (v. ö. *Heyse*, *Lehrbuch der d. Sprache*, 1838. I. kötet. 118. l.) — megjegyezve, hogy *Heyse* «Sprach-Cultur»-ján a nyelvnek nem míveltségi, hanem fejlődési (növési) állapotát értem. És ha szabad így értenem, akár többet se mondjunk, csak azt, a mit *Heyse* mond, és tisztán áll előttünk a mi *kihalt* szavaink mivolta is. Mind a mellett, mert szokatlan témát tárgyalunk, szükséges, hogy egy kicsit tűzzük-fokozzuk is dolgunkat.

Kihalt szóknak mondja *Szarvas* Gábor a *hadapas*-t, *hagyap*-nit, *kidesseg*-et. Kérdezzük is meg nyelvészünket, hogy hajlandó volna-e feltámasztani halottaiból ezt a három szót! — mindenestre azt feleli rá, hogy: nem. És miért? Természetes, hogy csupán nyelvérzékünkől kiindulva nem tudjuk kézzelfogható okát adni. Csak azt mondhatjuk, hogy nyelvérzékünknek nem tetszik, mert nem érezzük már vele, hogy élne, mozogna — ez a három szó. Úgy is vagyunk velük, mint a száraz galylyal vagy a fonnyadt virággal. A száraz galyon nem látjuk az éltető kérget, a fonnyadt virágból nem szívunk eleven illatot. Nyelvérzékünkkel ilyen formán apellálnánk az ellen a három szó ellen. De nem fogadhatjuk el őket a nyelv mivoltának ismerésével sem. Mert bármit, bár-

mennyit írtak és írnak is egyes tudósok az ellen, hogy a nyelv természetesi produktum, a nyelv nem lehet másféle produktum. Avagy az ember határozta el a nyelv növéstét, a hangzók cserélődését, még pedig szigorú törvények szerint; az ember határozta meg a nyelvbeli periodusok időközét? Mikor, hol történtek ezek a határozatok? Semmikor és sehol. A nyelv uralkodik rajtunk, anynyira, hogy tehetetlenek vagyunk vele szemközt. Próbálnánk meg csak visszamenni nyelvünkkel. Tehetnénk-e, tudnánk-e? A nyelv vetőt kiáltana. A nyelvnél nincs is liberalisabb valami. Vissza sohse tér, mindig csak halad; haladásában olyan utakat vág, melyekről nem tér vissza többé. Régi útjai azért bemohosodnak, avas fű nő rajtuk.

A nyelv — mai fejlettségében — visszautasít magától minden olyan dolgot, melyet természetes fejlődésében meghaladt. A *mond* természetes uton vált a *mund*-ból, a *mond* nyelvünk fejlődési lajtörjáján egy fokkal feljebb áll, mint a *mund*. A mint azért a *mond* nem válhatik többé *mund*-dá, a *mund* viszont nem követelhet többé természetes helyet a *mond* fejlődési időszakában.

A szavak *kihalt*-ságára is az a döntő momentum, hogy a nyelvnek megelőző periodusaiban elmaradtak a nyelv növéstétől. Mert nem jogosított az ember, hogy a nyelv növési dolgába beleavatkozzék, hogy «kihalt» hommikak belevigyen a nyelvbe. Ezt ugyan nem is teszi. Mit is érnénk a *hadapas*-sal, *kidesség*-gel, *hagyap*-nival? Nem érnénk velük semmit. Hiszen még azt se tudnánk — mi laikusok — hogy hogy ejtsük ki őket: hadapos, hadapás, hádapas, hadápas stb. stb., kidesség, kidesség, kidesseg, stb. stb. hágyáp, hágyap, hágyáp stb. stb.? Nem tudnánk megállapítani, hogy ennek a három szónak a kiejtése, hogy milyenné változott volna — máig; nem tudnánk azért — természetes törvények szerint — beleilleszteni őket nyelvünk hangzórendszerébe stb. Barmennyire tudjuk is, hogy *hadapas* = csók, ajak, *hagyap*-ni = spuere, *kidesség* = curiositas, nem vagyunk képesek az általuk kifejezett fogalmat beléjük erőszakolni; nem tudjuk őket és jelentő fogalmukat egymásba forrasztani; úgy vagyunk velük, mintha idegen szók volnának, külön gondoljuk, hogy *hadapas*, és csak mellé azt, hogy = *csók*.

A tárgyalt három szó határozottan elszáradt, megmerevült szó; határozottan elmaradt a nyelv növéstétől. Ezt a három szót tehát és a velük egy minőségűeket bátran nevezhetjük *kihalt* szók-

nak. Ha pedig úgy a *kihalt* szókat megismerjük, tisztába lehetünk az *elavult*-akkal is. Mert miért «kihalt»-ak egyes szavak? Egyszerűen azért, mert *elavultak*. E szerint minden *kihalt* szó elavult is egyszersmind, azaz: a *kihalt* szó = *elavult* szó, az *elavult* szó = *kihalt* szó. «*Kihalt*» és elavult egy ugyanazon tulajdonságot jelentik. A *kihalt* jelzőt azért tettem «»-be, mert a mi *kihalt* a nyelvből, azt nem ismerhetjük; csak olyas valamit ismerhetünk, a mi még nem *kihalt*, csak *elhalt* — a nyelvből. A *hadapas*-t részemről a «kihalt» helyett «elhalt»-nak nevezném, ha nem volna rá igen jó jelző az: elavult.

Miért nem «*elavult*» szavak a *klant*, *ijeget*, *jelesedni*? Azért, mert a nyelvnek még mai fejlődési periodusaiban is használatban voltak. Felélesztésük, használatba vételük tehát megtörténhetik a nélkül, hogy növesztő experimentumot kellene rajtuk tennünk. Ismerjük e három szónak tiszta kiejtését; érezzük határozott jelentésüket, világosan látjuk képzésüket. Nyelvünk mai szelleme, mely nyelvérzékünk által nyilatkozik, nem is mondana ellen e három szó használatba vételének. Mindezt nem is nevezhetjük elavult szónak őket. A mi egyszer elavult a nyelvből, azt nem lehet többé használatba venni.

De lássuk és jó részben hányjuk-vessük meg a fent közölt listák szavait.

Szarvas helyesen mondja, hogy a *hadapas*, *kidesseg* stb. teljesen *kihalt* szók, vagy a mint mondtam: *elhalt* szók. De helyén van-e az *állat*-ot (status és res), *megaluttat*-t (meghaltat), *apol*-t *asszonyember*-t (mulier), *atya fi*-t (testvér), *egész*-et (egészséges), *megháborultatott*-at (turbatus est), *feligazit*-ot szókról azt mondani, hogy szintén *kihalt* szók? — vagy alakjukban, vagy jelentésükben?

Az *állat* régebben status-t és res-t jelentett, ma animál-t jelent. De mit jelent nyelvjárásban?: res-t is, animál-t is (v. ö. *Állat*: a szerfeletti nagyítást a székely így fejezi ki: nagy *állat* = nagy ember; nagy *állat*: nagy fa. *Kriza* Vadr. 491. l.) Tudjuk azt is, hogy az *asszonyember* ma is használatos szó — nyelvjárásokban, még pedig mulier jelentéssel. Nevezhetjük-e azért akár az *állat*-ot, akár az *asszonyember*-t bármilyen tulajdonságú *kihalt* szónak? Az *asszonyember* határozottan tájszó. Az *állat* pedig irodalmi szó is, tájszó is, *kihalt* szó is? Csak egyik, vagy másik lehet. Még pedig csak: irodalmi szó. Nyelvjárásban való külön jelentéséért mond-

hatjuk azután tájias jelentésű (irodalmi) szónak, azért pedig, mert status jelentését már elhagyta, hogy nevezzük? Nem nevezhetjük se kihalt jelentésűnek, se régies jelentésűnek, de nincs is rá mulhatalanul szükségünk, hogy valami állandó jelzővel illessük az *állat* szót azért, mert status jelentését már elhagyta. Az *asszonyember-t* se lehetne kihaltnak nevezni még akkor sem, ha *tájszó* nem volna is, mert nem volna elavult, ha nyelvjárásban nem is használnánk.

S kihalt szó-e a *megháborultatott*? Ha kihalt alakú szó, úgy kihalt szó is Alak és szó egyszerre kihaltak — ebben a szóban. Részemről ugyan nem mondanám kihalt, elavult szónak a *megháborultatott-ot*, legfeljebb abban az esetben, ha képzése módját megvizsgálánánk, és megmeredett képzésű szónak találánánk. Turbatus jelentése nem teszi kihalt szóvá, mert a *háborúság*-ban *megháborodott*-ban szintén a *turbatio*, *turbatus* fogalmakat fejezzük ki.

Nem kihalt szók a *megalluttat*, *apol*, *atyafi*, *egész*, *feligazit* sem. Az *alutt*, *atyafi*, *egész*, *feligazit* irodalmi szók. Az *apol* pedig máig is élő szótó a székely *ápolás*-ban. Tájszónak azért nem nevezhetjük az *apol-t*, mert magában nem használják a szekelységben, csak tovább képzésében. De mert tiszta és világos igető, kiejtése nem avult, kihalt szónak nem mondhatjuk, hiszen akár ma is használatba vehetjük. A *megalluttat*, *atyafi*, *egész*, *feligazit* és *Szarvasnak* «egyéb figyelemre méltó» szavai: *erdő* (= sziget), *tolvaj* (= rabló), *vitéz* (= katona) hogy miért nem kihalt szók, az *állat* szónak tárgyunkra tartozó, az imént történt taglalásából már tudhatjuk. Még ugyan megjegyzem a *vitéz*-re, hogy katona jelentéssel a nép maig is használja. A népmesékben általánosan *vitézt* mond a katona helyett.

De nezzük a *Döbrentei* listáját. Hogy osztályozzuk az abban levő szavakat? *Adlég*, *kü* tájias kiejtésű (irodalmi) szók; *adnain*, *bin*, *jonkáb* avult kiejtések; az *asszonyember*, *elevé*, *kórság* pedig tájszók. Ilyennek vehetjük a *kór-t* is, támaszkodva a népies «*kórnyavalya*» összetételre. Vörösmarty is, valószínű, hogy a nép nyelvéből használja a *kórt* mint melléknevet. (V. ö. *Julius Caesar* II. felv. és *A bujdosók* IV. felv.) *Döbrentei* listájának így még csak három szavát nem tudjuk, hogy nevezzük. És D. ezeket is érthette «*elévült*» szóknak: *ágyasház*, *fondorló*, *ártandó*. Kérdés, mit értünk *elévült-ön*? Azt, hogy a mi *elévült*: idejét multa. Az *elévült* sza-

vak ezért elavultak is. Az a három szó pedig nem elavult, így nem is elévült szó. Az *ágyasház*-at akár ma is használhatjuk a «háló szoba» helyet, mint *Jókai* is teszi (v. ö. «A szoba *ágyasház* lehetett valaha, körös-körül padok, *nyoszolyák*.» *Páter Péter*. Budapest, 1881. 151. lap); az *ártandó*-t, hogy ártalmas helyett használjuk, nem mondana ellene nyelvünk szelleme, a *fondorló* megint nem lehet elévült szó, mikor — *fondorkodó* tájszó, a *fondor*-t pedig *Petőfi* használja. (V. ö. A *Helység kalapácsa*. III. ének.)

Jászai listájában az *állat* irodalmi szó; az *elere* tájszó; az *ezenlő* avult kiejtés; a *kis* tájias kiejtése a *kis*-nek. Megint a *balól* nem lehet elavult szó, csak a *ból* elavult alakja: kiejtése. Ilyen kategoriájúak még a *feneit* és a *golkosság*. Elavult szóknak tehát ezek maradnának; *álhatatost*, *apolat*, *tisztélteneit*, *varadalm*, *romlat*, *tisztulat*. Az *apolat*-nak máig is megvan párja a székely *ápolás*-ban; a «romlat» és «tisztulat» tisztán kivehető és máig is megengedhető képzési módon formált szók a *romol*- és *tisztulból*; az *álhatatost*-nak ha nem sok is, de máig is van analogiája a népnyelvben (v. ö. *eröst* = erősen *Kriza*. Vadr.), ép ezért bajos elavulnak tartani. Részemről nem tartom ilyennek.

Jászai szavai közt csak a *varadalm*-at és a *tisztélteneit*-et tartom elavult szavaknak. Ámbár, ha tűzzük-fokozzuk a dolgot, a *varadalm* még talán nem olyan szó, mely teljesen megmerevedett volna. Csak egy *kis* — nem is nyelvnevesztő — mint inkább csak kiejtését könnyítő experimentumot kell rajta véghez vinnünk, csak azt kell mondanunk, hogy *varadalom* — és mindjárt nem elavult szó, mert teljesen beleillesztettük a nyelv mai hangzó rendszerébe. De mindjárt eszünkbe jutnának erre a *félelm*, *gyötrelm* stb. alakok, melyek más merevedett kiejtések és félnénk a nyelv természetes dolgába avatkozni.

Ezekből is láthatjuk, hogy a codexekben levő ott maradt szók nem mind elavultak. Nem is mondtuk azt, hogy a codexek nyelve teljesen elavult a mai nyelvre nézve. Csak azt igyekeztünk feltüntetni, hogy codexeink nyelvében sok olyan fontos és feltűnő jelenség van, hogy könyveink nyelve és mai nyelvünk közt a nyelvbeli növést már egy fokúnak kell tartanunk. Tudjuk, hogy magában legrégebb nyelvemlékünkben, a H. B.-ben is, sok szó kiejtése máig se változott.

Czech helyesen különbözteti meg az «elavult» szavaktól a mostani írásmódtól különbözőleg írt szavakat. *Aldomaas*, *erbely*,

jelelm, *hamos* nem elavult szavak, csak az áldomás-nak, ebbeli-nek, felelem-nek, hamis-nak elavult kiejtései. A *kivanatojt*, mint az imént az álhatatost-nál kimutattuk, nem elavult szó, nem az a *zanat* sem, mert a -t és -ás névszó-képzők még nem váltak úgy el, hogy az egyik csak *nomen acti-t*, a másik meg csak *nomen actionist* képezne. Czech listájában ezek szerint csak a *hagjapol-t* és a *zyweent-et* tarthatjuk elavult szavaknak. És olyanok is valóban. Hogy a *hagjapol* miért olyan, a *hadapas*-nál már megbeszéltük. A *zyweenth* pedig megmerevedett képzőjű határozó. A *világént*, *istenént*, *társáént* (Ehrenfeld-codex) szavak képzője. — Budenzzel szólva, «nem szerepelvén többé, mint szóalkotóeszköz, elavult, megmerevedett. Ennélfogva többé már nem tekinthetők a magyar nyelv szóképzési tehetségében még benne foglalt tényezőnek.» Más volna, ha a *zyweenth*-nek volna még analogiája az élő nyelvben. Ebben az esetben nem volna elavult szó; véleményem szerint még akkor sem, ha csak valamelyik az irodalmi nyelvhez közel eső nyelvjárásban volna rá analogia. Mert a mi irodalmi nyelvünk és nyelvjárásaink egy része még nagyon élénk közlekedésben vannak egymással.

A *Döbrentei* «toldalék»-ában levő három szóra csak kevés megjegyzést teszek. Az *angyel* avult kiejtése az angyalnak, a *bátorok* (= bátorít) avult ragozása a bátorít-nak. A *léél* pedig máig is megengedhető összevonása a *lévél*-nek, mint a *tön* a *téven*-nek, a *töl* (Aranyánál) a *tévéln*ek.

Simonyi avult szóknak mondja az *állaz*-ot, *eladni*-t (vermählen), *házsártos*-t, *imádni*-t (intransitiv ért.), *kegyig*-et, *körakó*-t, *okstáblá*-t, *tanúság*-ot, *szügyelő*-t, *kegyetlen fejedelm*-et. Részemről ezeknek a szavaknak egyikét se nevezném elavultnak. És itt a tanúság, hogy nyomtatott könyveinkben keresve is alig találunk elavult szót. Mert azt se mondtuk, hogy nyelvünk mai fejlődési periodusában már nem lehet elavult jelenség. Hiszen az teljes képzelenség, a nyelvbeli periodusok időközét úgy mesgyézni, hogy belől rajta csupa élő nyelvbeli jelenségek legyenek. Vannak már avult jelenségek nyelvünk mostani növési periodusában is, de keresni és felmutatni belőle az ilyeneket, nem tartozik tárgyunkhoz. Ez alkalommal csak azt szándékozom kimutatni, hogy a szavak elavultságára, milyeneket és — alkalmak adtán — melyek a döntő momentumok.

A *házsártos* határozottan tájiszó. Ilyennek mondhatjuk a

tanuság-ot is, ha azt teszszük fel, a mit mint laikusok gondolunk is, hogy a *tanuság* (studium) és a *tanuság* (v. ö. ebből az a *tanuság*) nem egy ugyanazon szók, mert ha egyformák is, de milyen eltérő jelentésük van! De ha ezt nem szabad tennünk, még úgy sem elavult szó a *tanuság* (studium), hanem tájias jelentésű (irodalmi) szó. Itt jegyzem fel, a mit előre kellett volna bocsátanom, hogy a *tanuság*ot szülő hazámban ilyen szólásmódokban is használják: «Bizon nagy *tanusága* van az öreg papnak.» «Nem csuda, hogy nagy *tanusága* van; tizenhat álló esztendeig vót diák.» A *szügyelő*, *állzó* mi okon volnának elavult szavak? Az *álladó*-t használjuk ugyan, de ép úgy használhatnánk az *állzó*-t is, mert csak úgy megfelelné nyelvünk mai szellemének.

A *szügyelő*-t megint nem tarthatjuk elavult szónak, kiejtéséért vagy képzéséért volna elavult? Különben úgy tudom, hogy művelt beszédben, és ha jól emlékszem, még nyelvjárásban is, használatos szó. De mert adatokkal nem tudom bizonyítani ebbeli tulajdonságát, nem mondhatjuk rá, hogy nem elavult, hanem irodalmi vagy tájszó.

Az *eladni* se lehet elavult szó, mikor az *eladó* (lány) nagyon is használatos szava nyelvünknek. Ebben az esetben nem a szó maga elavult, inkább a benne levő fogalom. Ma már t. i. nem mondjuk azt, hogy «*eladom* a lányom» — legfeljebb tréfáson ha használjuk ezt a szólásmódot. Van is rá sok példa, hogy egyes fogalmak elavultak, de ebből nem mindig következik, hogy az elavult fogalmakat jelző szók is elavultak.

Az *imádni*, *körakó*, *kegyetlen fejedelem* se elavult szavak. Az *imádni*-nak csak intranszitiv alkalmazása az elavult. *Kő* és *rakó* mind a két szó ma is élő szava nyelvünknek; és összetételük ellen sem lehet semmi kifogásunk. Így vagyunk a *kegyetlen fejedelem*-mel is.

A *mevet* csakugyan avult alakja, kiejtése a *nevet*-nek. Ámbár az *n-m* és *m-n* cserélődések máig is gyakoriak nyelvünkben, mégis, mert tudjuk, hogy a *mevet*-et már a nép nyelvében is kiszorította a *nevet*: e szerint tehát a *mevet* m-jét már megállította, megmerevítette nyelvünk — a *mevet* m-jét nem tehetjük meg a *nevet* n-je élő ellentállásává. De mit mondjunk a *harmicz*-ra? Mondhajtuk-e, hogy avult kiejtése a *harmincz*-nak? Ha igen, akkor sajtáságos esettel állunk szembe. A *harmincz*-e vagy a *harmic* az újabb kiejtés? Bizonyosan a *harmic*. A *píz* az újabb kiejtés, nem a *péncz*.

És ha ezt tudjuk, furesza mondani, hogy a *harmincz*, a régibb alak a nem elavult, hanem az újabb alak a *harmic*.

A *vétet*-et részemről nem az elavult «szóalakok» közé soroltam volna, inkább az elavult szók közé. De még így sem tarthatom csakugyan olyan szónak, melyet már nem szabadna használatba venni. Az *innya*, *alunnya*, *sírnya* — Simonyi szerint — szintén avult «szóalakok». Inkább avult igeragozású szóknak mondhatnánk őket. De legáltalóbb lenne elnevezésük, ha tájias igeragozású szóknak neveznénk őket. Hogy végre az *eegtelen*, *magtartó hely*, *buzatartó ház*, *szerszám*, *tisztartó* sem elavult szavak — és ilyeneknek Simonyi se mondja őket — azt hiszem, felesleges bizonyítanom. Csakis az *eegtelen*-re jegyzem meg, hogy tájszó, még pedig deformis jelentéssel használja a nép. (V. ö. *éktelen* csunya, é. pocsek, é. nagy szája van stb.)

Más kérdés az, hogy a *vétet*-et, *körakó*-t, *kegyetlen fejedelem*-et, *magtartó hely*-et érdemes-e, szükséges-e használatba venni. Ennek a kérdésnek a fejtegetése a nyelv-mivelő, a nyelvújító dolga, nem a miénk. Mi csak azt igyekeztünk kimutatni, hogy a *vétet* stb. nem elavult szók, melyeket azért nem vehetnénk használatba, mert nyelvünk növésétől elmaradtak.

Szükséges, hogy nyelvtudományunk műszavai jók legyenek, hogy helyesen fejezzék ki a hozzájuk kötött fogalmakat. Ezért igyekeztem a tájszók mivoltát is megállapítani a Philologiai Közöny m. é. I., II. füzetében. Az elavult és az «elavult»-aknak tartott szók közt is azért magáért is szükséges megvonni a határt; de nagyon érdemes ezt tennünk még másért is. Sokan vannak, a kik a *régi* nyelvet nem tartják nyelvbővítő és nyelvújító faktornak, mert hiszen a régi nyelv minden tekintetben elavult mai nyelvünkre nézve. Sokan csak azért idegenkednek rég nem használt szóktól, mert hiszen elavultak azok. És ez a felfogás nagy kárára van nyelvünknek.

Hiszen láttuk, hogy mai nyelvünkre nézve még codexeink nyelve sem avult el egészen. Annál inkább nem elavult, nem lehet ilyen mai nyelvünkre nézve az 1550—1772 közt levő magyar nyelv.

Említettem már, hogy részemről minden elavult szót egyzersmind «kihalt»-nak, helyesebben mondva: elhaltnak tartok. A *heon*, *kidesség*, *lenzat* stb. azért «kihalt», elhalt szók, mert elavultak. A *romlat*, *vétet*, *felesedni* stb. pedig nem lehetnek «elavult» szók, mert még nem elavultak. És ha így van a dolog, ha nem

elavult szók a *romlat* stb., miféle szók? Én azt mondanám, hogy «*elhagyott*» «*elfelejtett*» szók. Elhagyta őket a nyelv azért, mert elfelejtették az emberek. Részemről inkább ezt a két jelzöt használnám a *romlat*-féle szavakra, mint a «*régi*»-t, vagy az «*elveszett*»-et tudva lévén, hogy a «*régi*» jelzöt is szokjuk használni a «*kihalt*» «*elavult*» szavakra; az «*elveszett*» jelzöt még *Gáti* István alkalmazta a régi írásokban és könyvekben levő, most már nem használt szavakra. A «*régi*» jelzöt nem kaphatjuk fel a benne levő fogalom miatt; az «*elveszett*»-ben meg az van kifejezve, hogy a szó magától vész el, holott a nyelv hagyja el a szókat, mert az embernek nincs rájuk szüksége.

«*Elhalt, elavult szavaink*» pedig «*azok, melyek vagy kiejtésükben, vagy képzésükben, vagy úgy kiejtésükben, mint képzésükben elmaradtak a nyelv növésétől,*» melyek tehát megmerevedett, elszáradt tagjai a nyelvnek, melyeket tehát többé már nem lehet használatba venni.

Máig is használt szók megmerevedett kiejtéseit semmi esetre se mondhatjuk elavult szók-nak. Az *egyenlő*, *golkosság*, *hamos*, nem elavult szók, hanem csak az egyenlő, gyilkosság, hamis avult kiejtései. Az *öszöm*, *engödelöm* nem tájszók, csak tájias kiejtések. Megint az *atyafi* (testvér), *egész* (egészséges), *állat* (status) stb. nem kihalt szók, csak az *atyafi*-nak a *testvér*, az *egész*-nek az *egészséges*, az *állat*-nak a *státus*: «*elhagyott*» «*elfelejtett*» jelentései.

És ezzel — azt hiszem — eleget tettem feladatomnak.

Mert azt meghatározni és megállapítani, hogy a magyar nyelv hangzó-cserélődésében, szavai kopásában, melyek az összes elavult jelenségek, hogy a magyar képzők közül, melyek avultak már el: ezt pontról-pontra megírni csak a nyelvtudós képes. De ebből nem következik, hogy csak a nyelvtudós lenne képes nyelvbeli avultság és nem avultság közt különbséget tenni. Nyelvérzékünk, természetes, romlatlan nyelvérzékünk, mint minden nyelvünkbeli természetellenességet észre vesz, úgy képes arra is, hogy meg tudja minden adott esetben itélni, hogy avult vagy még nem avult jelenséggel van-e dolga. Az élő nyelvekben — mint már mondtuk is — vizsgálta magát minden holt hommit. Az élő nyelvszellem pedig mi bennünk és általunk nyilatkozik.

TÚRI MÉSZÁROS ISTVÁN.

PTOLEMAEOSNAK HAZÁNKRA VONATKOZÓ TÉRKÉPEI.

(Vége.)

Ezek után ki lehet fejtenünk azon elveket, melyeket általában Ptolemæos térképeinek, de különösen a hazánkra vonatkozó térképnek megítélésénél és értékesítésénél alkalmaznunk lehet.

Első helyen nem szabad felednünk, hogy mivel a ptolemæosi fokokra, illetőleg szélességi és hosszúsági körökre való osztás csak igen ritkán alapulhat direct észlelésen: a térképet nem a szerint kell megítélni, hogy mennyiben felelnek meg a ptolemæosi fokok a valódi, Ferrotól és az æquatortól számított délköröknek, illetőleg párhuzamos köröknek. Ezért meg sem fogjuk kísérteni, a mint eddig szokták tenni, azt kutatni, hogy valjon milyen viszonyban vannak a ptolemæosi fokok a mostani térképekről leolvasható fokokhoz és éppen ezen álláspontunkat, mint egyik főelvünket, annál inkább ki kell emelnünk, mivel a fokok megítélésében követett eljárás okozta eddig a legnagyobb zavart a ptolemæosi adatok felhasználásában, sőt néha lehetetlenné is tette. A miről Ptolemæos maga bevallja, hogy csak igen gyéren alkalmazhatta, t. i. a pontos észleléseket, azt nem lett volna szabad művében keresni.

De erre talán azt fogják mondani, hogy a fokok számainak és egymáshoz való viszonyának elhanyagolása és mellőzése annyit tesz, mint egyáltalában a ptolemæosi földrajz használhatóságát tagadni, mert éppen az a főjellemzője e földrajznak, hogy a föld felületének egyes pontjait földrajzi szélesség és hosszúság szerint akarja meghatározni. Ez helytelen felfogás, mely csak akkor tud érvényre jutni, ha a Geographia első könyve nem véte-tik tekintetbe, a mi — fájdalom — sokszor szokott megtörténni. Mi ezen ellenvetéssel szemben arra akarunk súlyt fektetni, hogy miből és mikép készült a Geographia. Készült az *itineráriákból*, vagy ezekhez hasonló művekből, a melyekben az egyes helyek közötti távolságok nem fokok, hanem hosszúsági mértékek által voltak kifejezve, és melyeket, mint feljebb említettük, Ptolemæos fokokra változtatott. Ezen eljárást nekünk is követnünk kell, ha a Geographiát helyesen akarjuk használni, csakhogy megfordítva. A mit Ptolemæos hosszúsági és szélességi fokokra változtatott, abból indulván ki, hogy egy fok 500 stadiumnak felel meg, azt most nekünk Ptolemæos térképei alapján fokokból hosszúsági mértékre,

tegyük fel, hogy római mértföldre kell változtatni, úgy, hogy a két párhuzamos közti közre 500 stadiumot számítván, a kisebb részeket, a perczeket az 500 stadium 60-ad részének tekintjük; szóval úgy kell eljárunk Ptolemæos térképével, mint akár-melyik modern térképpel, a melyen, mint tudva van, a fok adja meg a mértéket. Ilyen eljárás alapján képesek leszünk a ptolemæosi térképeken lévő akár-melyik távolságot stadiumokban, ille-tőleg római mértföldekben kifejezni.

Ezen eljárást úgy látszik, Ptolemæos legújabb kiadója, Müller is helyesnek tartja, mert jegyzeteiben és magyarázataiban tökéletesen mellözi a fokokra való hivatkozást, de e helyett adja az egyes helyek közötti direct távolságot római mértföldekben. Valószínűleg a művéhez irandó és későbbre ígért Prolegomenákben fogja eljárását igazolni, és pedig nagyon valószínűleg ugyanazon álláspontból, melyet most jeleztem.

De úgy általában, a mint most kifejtettem, mégsem szabad akár milyen távolságot, mely Ptol.-nál fokokban van kifejezve, egyszerűen római mértföldre átváltoztatni. Ezt csak akkor lehetne minden megszorítás nélkül tenni, ha minden a térképen meghatározott pontnak valamennyi körülötte lévő ponthoz való távolsága meg lett volna határozva azon térképeken, melyeket Ptolemæos felhasznált; de mivel éppen a különböző itinerariákból tudjuk, hogy csakis az *út* irányában, de ettől eltérőleg nem volt meghatározva a távolság, csakis olyan helyek közötti távolság szabad a ptolemæosi térképen direct mérés által meghatározni, melyek gyenes út által voltak egymással összekötve. Egy példa érthetőbbé fogja ezt tenni. A távolság Aquincumtól Teutoburgiumig azért határozható meg Ptolemæos alapján, mivel e két hely egyenes út által volt összekötve egymással; de már a távolság Aquincum és Berbis között, mely utóbbi egészen más útvonalon fekszik mint Aquincum, az elébb kifejtett elvek alapján, nem szabad a ptolemæosi térképről leolvasni.

De ez ellen meg azt lehetne felhozni, hogy Ptolemæos nem jelöli ki az utak irányát, és e szerint nem is lehet tudni, hogy mily helyek feküdtek *egy* út irányában és melyek más út irányában. E nehézség azonban csak látszólagos és csak akkor áll elő, ha az ember csak a Geographia szövegét használja, de nem egyúttal az ennek alapján készült térképeket is. Mihelyt a térkép fekszik az ember szeme előtt, azonnal be fogja látni, hogy

pl. a jazygek földjén található helységek egy délről észak felé irányuló út mellett feküdtek, mert e helységek úgy következnek egymás után, mint az *egy* út mellett levő helyek szoktak kijelöltetni. Ily könnyen meghatározható út akárhány jelölhető ki Ptolemæos térképein és ez által meg van határozva az is, hogy mifele helységeknek egymástól való távolát lehet nehézség nélkül kiszámítani. De a hol a ptolemæosi térképen nem lehetne eligazodni, vagy az út iránya nehézséget okozna, ott segédkezet nyujtanak az itinerariák, a melyekre épen az utak vannak pontosan kijelölve. Ezeket összehasonlítva a ptolemæosi adatokkal és az ezekből készült térképekkel, lehető lesz a legtöbb esetben az utat a ptolemæosi térképen is kimutatni és így a távolságot meghatározni.

Midőn a ptolemæosi térképek hazánkra vonatkozó részeit akarjuk összefüggésben tárgyalni, a Geographia különböző helyein kell a szükséges adatokat felkeresni. Természetesen oly részeket fogunk tekintetbe venni, melyek a Ptolemæos korában létező provinciáknak megfelelnek, és így bazánkkal csak határos, de hozzá nem tartozó vidékekre is ki fog terjedni figyelmünk. Pannonia superior és inferior, Dacia és a vándor jazygok földje képezi tehát kutatásunk tárgyát. A két első provinciáról szól Ptolemæos a II-ik könyvben a 14. és 15. fejezetben, Rætia Vindelicia és Noricum leírása után, Daciáról pedig a III. könyvben, a 8-ik fejezetben; a jazygok földjéről ugyanezen könyv 7. fejezetében. De nem csak külön czím alatt tárgyalja a két Pannoniát és Daciát, hanem különböző térképre is osztja be. A két Pannonia Európának negyedik térképéhez tartozik, melyben Rætia, Vindelicia, Noricum, Pannonia superior és inferior és Illyricum foglaltatik, Dacia pedig a kilencedik térképen található, melyen azon kívül a jazygok földje, Mœsia superior és inferior, Thracia és Macedonia is megvan. Azon körülmény azonban, hogy egyrészt a két Pannonia, másrészt a jazygok földje és Dacia más-más térképnek képezi részét, nem okoz nehézséget, mivel mind kettőnek, hogy modern kifejezést használjak, mérete ugyanaz. Mint előbb említettem, Ptolemæos az egyes térképeknél külön megadja a viszonyt a hosszúsági és szélességi fokok között, és mint mondva volt, az 5-ik térképen Pannoniára nézve úgy áll az, mint 43 : 60,¹⁾ azaz : mi-

¹⁾ VIII, 7; 90 δὲ διὰ μέσου αὐτοῦ παράλληλος λόγος ἔχει πρὸς τὸν μεσημβρινόν, ὡς τὰ μὲν πρὸς τὰ 5.

vel egy fokban 500 stadium van, a távolság az egyes párhuzamos körök között 500 stadiumra teendő, a délkörök között körülbelül 359 stadiumra. De a kilenczedik térképnél a hosszúsági és szélességi fokok közötti viszonyt ugyanilyenek mondja Ptolemæos (VIII 11.), es ennek következtében a két Pannoniát, Daciát és a jazzygok földjét minden nehézség nélkül egy lapra rajzolhatjuk. Ezeken kívül azonban még Germania Magna azon részeit is tekintetbe kell vennünk, melyek épen a Dunához közelebb esnek, különösen azokat, melyek a Dunát érintik. Germania pedig maga egy térképet foglal el, a negyediket, és abban a viszony a szélességi és hosszúsági fokok között olyan mint 3 : 5-hez, tehát más a méret, mint az 5. és 9-ik térképen. E különbség nem tartóztat vissza attól, hogy Germaniának azon néhány helységét, mely esetleg hazánk területén keresendő, hazánk térképére ne rajzoljuk, a nélkül, hogy a méretek különbségét tekintetbe vennők. Szorosan véve a dolgot, ez hiba, de olyan, melyet Ptolemæos maga is elkövet, a midőn Germaniának a Dunával határos részeit csak úgy határozza meg, mintha Pannonia térképéről szólna.

Vegyük legelőször tekintetbe, mily terjedelme van Ptolemæos szerint az utóbb említett provinciáknak, a jazzygok földjével együtt. Felső Pannoniának legnyugatsó városa a Geographia szerint *Emona* (Ἐμόνα), a mai Laibach, és annak fekvése $36^{\circ} 30'$ hossz. és $45^{\circ} 20'$ szél. f. Kelet felé a Duna képezi Dacia határát, ennek pedig legkelető öblözete Axiopolis (Ἀξιόπολις) mellett van (Rassova és Csernovoda között) és azért ide tehetjük Dacia legkelető pontját $54^{\circ} 20'$, h. $45^{\circ} 42'$ sz. f. alatt. Ezek szerint Emona Axiopolishoz 17° és $50'$ távolságban volna, vagyis stadiumokban (és pedig itinerar stadiumokban) kifejezve: körülbelül 6400 stadiumra esik Dacia keleti széléhez. Ez épen 800 római mértföldnek felel meg, azaz 160 földrajzi mértföldnek; és e távolság csak 20 mértfölddel nagyobb a valóságnál.

De nézzük azt is, hogy a két provincia külön milyen terjedelemmel bir keletről nyugat felé. Daciának legnyugatsó pontja a Tisza (?) torkolata, mely 46° h. és $44^{\circ} 10'$ sz. alatt fekszik, e szerint a távolság a két pont délkörei között $8^{\circ} 20'$, körülbelül 3000 stadium, 375 r. m., körülbelül 75 f. m., holott valósággal 90 mértföldnyi távol van a két pont délkörei között. Alsó-Pannoniában Rittium (Ῥίτιον) fekszik leginkább kelet felé, $45^{\circ} 30'$ h. és 45° sz. alatt, és így Emonától, 9° -kal esik keletnek; ez 3231 stadium,

404 róm. m.; 81 f. m.; valósággal azonban csak 60 körül van a távolság. Rittium és a Tibiscus között pedig csak 30'-nyi köz van, tehát 180 stadium, 22·5 róm. m., 4·5 f. mf., a mi 10 f. mf.-del kevesebb a valóságnál, ha t. i. eltekintünk attól, hogy a Duna folyása nagyon hibásan van rajzolva Ptolemaeosnál, a miről alább bővebben kell szólnunk.

Lássuk most egyrészt a két Pannoniának, másrészt Daciának kiterjedését éjszak-déli irányban. Daciánál tekintetbe fogjuk venni a Kárpátok távolságát az alsó Dunától. E hegység szélességi foka $48^{\circ} 30'$, a Duna pedig $43^{\circ} 30'$ a. eri el legdélibb kihajlást, és így 5 fok, 2500 stadium, 312 r. m. 62·5, f. mf. volna számítható. De ezen számot a Duna és Kárpátok közötti távolsággal nem lehet összehasonlítani, mivel e hegység fekvéséről azon nézete van Ptolemaeosnak, hogy az Daciának csak éjszaki határát képezi, de magába a provinciába nem terjed. Ezért talán czélszerűbb lenne a Porolissón (Mojgrad) fekvését tekintetbe venni, mely csak fél fokkal, 6·25 f. mértfölddel esik délre a Kárpátoktól, úgy hogy e helység és a Duna között 54·25 mértföldet lehetne számítani; a mi körülbelül 4 mértfölddel több a valódi távolságnál.

A két Pannonia Ptolemaeosnál még inkább ki van vetköztetve igazi alakjából. Ennek első sorban az az oka, hogy a Duna folyásáról nem volt a Geographusnak helyes képzete és különösen felső Pannoniára nézve abban tévedett, hogy kissé délfelé helyezte el Vindobonát és Carnuntumot, úgy, hogy Vindobona és Emona között épen másfél fok, azaz 750 stadiumnyi (93·5 m. p., 18·8 mf.) köz esik, holott tényleg több, mint két foknyi különbség van a két hely között, tehát több mint 30 mértföld. Alsó Pannoniában pedig egyrészt a Dunának hibás dél-keleti iránya, továbbá a tulságos nagy öblözetek (Buchtung) Teutoburgiumtól lefelé, mind megannyi ok arra, hogy a provincia alakja tökéletesen eltorzítottassék.

Ezen helytelen felfogás következményeit felsorolni felesleges munka volna, mert a térkép egyszeri megtekintésre is mutatja azokat, azért csak a feltűnőbb egyes pontokat akarom kiemelni. Porolissum (Mojgrad) ugyanazon szélességi fokok alatt fekszik, mint a mely alatt van a Duna éjszaki kanyarodása Esztergom táján, ez pedig több mint fél foknyi hiba. Vindobona jóval lejjebb esik délnek mint Mojgrad, több egy foknál a különbség, tehát körülbelül

13 mértföld; tényleg pedig Bécs egy fokkal feljebb fekszik éjszak felé Mojgrad párhuzamos körétől.

De egyáltalában tekintetbe véve a szomszéd tartományokat, különösen Illyricumot, egészen helytelennek mutatkozik Ptolemaeos felfogása. Mert a velencei öböl egyrészt igen közel esik a Dunához, másrészt pedig felette távol Daciához, úgy hogy Európa térképének ezen része inkább torzképnek nevezhető. De ezen ne csodálkozzunk. Hiszen Strabo szerint (VII. 1, 1.) a velencei öböl a Duna forrásaihoz csak 1000 stadiumnyi, (25 mf.) távolságban van és ezen adat, bizonyosan nem az utak mértföldkövei szerint van kiszámítva, hanem azon térképről leolvasva, melyet mint Agrippa művét feljebb említettünk. Továbbá a Száva torkolata és Taurunum egyrészt délnyugati irányban esik legközelebb az adriai tengerhez, körülbelül annyira mint a Dráva torkolatához, másrészt pedig Makedoniához csaknem egyenesen éjszakra van.

Mindazonáltal mégis jobb ezen ptolemaeosi rajz, mint Marinósé, kinek térképeit, mint feljebb említve volt, Ptolemaeos felhasználta. A Geographus t. i. elődjének tévedéseit bírálat alá vevén, többek közt kiemeli, hogy az hibásan határozta meg Italia fekvését, mert annak éjszak felől Pannonia is határát képezi, de más rajzon meg, úgy látszik, nem Italia, hanem csakis Dalmatia határolja dél felől Pannoniát. Ez már nemcsak hiba, hanem következetlenség és gondatlanság volt, és azt mutatja, hogy a térkép készítése inkább mechanikus, mint észbeli munka volt.

A ptolemaeosi térkép hazánkra vonatkozó részeinek megbírálásában felette fontos volna kideríteni ezen részletek elkészítésének idejét. Közönségesen ugyan, a mennyire a tudományos irodalom erre vonatkozó adatait ismerem, csak a Geographus korát veszik tekintetbe és mindent, a mi művében foglaltatik, Ptolemaeos idejéből valónak tartanak.¹⁾ De itt figyelmen kívül hagyják azon körülményt, hogy Ptolemaeos művének alapját egy régebbi munka, a Marinus-féle, képezte, és hogy igen könnyen meglehet, hogy Ptolemaeos nem mindenütt javította a régi adatokat és inkább azon volt, hogy az ő földrajzi rendszeréhez alkalmazza Marinus térképeit. Külömben is az ókorban a tudományos haladás a földrajz terén aránylag igen lassú volt. Ennélfogva nem tartjuk feleslegesnek azt kutatni, hogy vajjon nem lehet-e a ptolemaeosi térképeken

¹⁾ Igy Mommsen, C. I. I. III, 416. 1.

oly adatokat találni, melyek nem Ptolemæos korába, hanem régebbi időbe illenek.

A mi Pannoniát, és pedig mindkettőt, illeti, már azon körülmény, hogy felső és alsó Pannoniát említ, arra vezet bennünket, hogy legalább is a 107-ik évre tegyük a térkép ezen részletének keletkezését; mert ezen évben, mint tudva van, Hadrianus Pannonia inferiorban legatus pr. pr. volt.¹⁾ Alsó-Pannonia térképe nem lehet sokkal későbbi időből azért, mert a Duna és a Dráva közötti részben a dunaparti városokon kívül egyetlen egy város nevét sem ismeri, holott, mint tudva van, az Itin. Ant.-ból a rómaiak több irányban hálózták be utakkal a nevezett vidéket. Ha e vidék térképe későbbi időből való volna, teszem Hadrian idejéből, okvetlenül egy-két helységet meg kellett volna rajta említeni.

Továbbá útbaigazít bennünket az is, hogy Emónát Felső-Pannoniához számítja nemcsak a 2-ik könyv, hanem a 8-ik is (C. I. L. III. 489. l.). Későbbben e várost Italiához számították, de hogy mely időtől fogva, azt biztosan nem tudjuk; Mommsen szerint Hadrian idejében csatoltatott Felső-Pannonia délnyugati része Italiához (i. h. 496. l.), és ha ez helyes, akkor új bizonyítékunk van arra nevezve, hogy a térkép e része mindenesetre nem készült Hadrian uralkodása alatt, hanem előbb.

Igen fontos adatok azok, melyek a két Pannoniában elhelyezett legiókra vonatkoznak, a miért ezekről is szólnunk kell.

A két Pannonia területén összesen négy légiót ismer Ptolemæos, nevezetesen Felső-Pannoniában: Vindobonában a Legio X Germanicát, Flexumban a Legio XIV Germanicát, Brigetiumban a Legio I Adiutrixot, Alsó-Pannoniában pedig egyet, Acumincumban, minden közelebbi meghatározás nélkül. Ezen utóbbi hiány annál feltűnőbb, mivel Ptolemæos más esetben pontosan megjegyzi a legio számát és melleknevét. Mommsen azt állítja, hogy e névtelen legio nem más mint a II Adiutrix, melyről valószínű, hogy a második század közepéig a Duna és a Dráva között állott (i. h. 420. l.) és pedig a dák háború után.²⁾ Hogy egy ideig csak ezen egy legio volt Alsó-Pannoniában felállítva, az kitűnik egy római feliratból, mely a második század közepe után készült és a

¹⁾ C. I. L. III, 415. — Merguerdt, R. Staatsverw. I², 292.

²⁾ Pfützner W., Die röm. Kaiserlegionen. 224. k. l.

melyen a legiók geographiai sorrendben vannak felsorolva.¹⁾ A hasonló nevű Legio I adi. ugyanakkor jutott a Dunához, és a dák háború befejezése után Bregetióba. A másik két legió pedig hibásan van elnevezve *Germanicának*, melléknevek: *Gemina*. E néven fordulnak elő az említett feliraton a I adi.-szal együtt, mint Felső-Pannonia serege.

Ha most a pannoniai legiók áttekintése után azt nézzük, hogy mennyiben találtunk ezeknek megemlítésében adatot a két Pannonia térképe idejének megállapítására, ki kell mondanunk, hogy erre nézve Ptolemæos adatai nem adnak útbaigazítást.

Dacia térképén azonban világos jelek vannak, melyek eredetére következtetést engednek. Csak röviden akarom érinteni azt, hogy valamint Alsó-Pannoniában, és pedig a Duna és a Dráva közötti részekben csak *egy*, a dunamelleki utat, mutatja meg a geographus a dunaparti városok felsorolása által, úgy Daciában is csak *egy* utvonalat lehet pontosan a ptolemæosi térképen kimutatni, t. i. azt, mely Sarmizegethusától éjszaki irányba Porolissumig vezet; a többi utakat azért nem lehet kijelölni, mivel a mellettök fekvő városok nevei sokkal gyérebben vannak említve, hogysen ezeknek segítségével az utak irányát még csak megközelítőleg is ki lehetne jelölni. Ennek oka csak az lehet, hogy a térkép nem sokkal Dacia elfoglalása után egy régebbi térkép alapján készült, melynek adatai többnyire a kereskedők és egyéb utasok előadásából kerültek. E régi térkepen fordulhattak elő azon hibák is, melyekről későbben szólok és ugyancsak a régebbi rajzon lehetett Sarmizegethusa neve úgy megírva, a mint most olvassuk Ptolemæosnál: *Σαρμιζεθέουσα βασιλείου*; királyi székvárosnak csak a római foglalás előtt lehetett e helységet nevezni, a midőn még csakugyan Decebalus székvárosa volt; annak elfoglalása illetőleg elpusztítása után e név már nem illette Sarmizegethusát, és ha Ptolemæos még királyi székhelynek nevezi, azt csak a korabeli viszonyoknak mellőzésével, régebbi adatok alapján tehette.

Ugyanezen eredményre jutunk, ha a Daciában elhelyezett hadierőt, a legiókat vesszük tekintetbe. Mint tudva van, ezen tartományban két legió szállásolt: a Leg. XIII Gemina és V Macedonica. Az első legió a tartomány elfoglalása után azonnal ide költözött, a második, Mommsen véleménye szerint Severus idejében (C. I. L.

¹⁾ Orelli 3369 = Wilmanns 1458.

III. 160. k. l.). A legiók feljebb idézett lajstromában a V Maced. még alsó Moesia legiói között foglal helyet, Daciában csak egy legió említettik, a XIII gem.²⁾ Ptolemæosnál a V Mac. csakugyan alsó Moesia legióihoz számíttatik, melynek tábora Trœsmisban van (III. 10, 10.); tény az is, hogy a zsidó háború után Mœsiába küldetett vissza, a hol 84-ben Domitianus alatt a sarmaták ellen harczolt (Orell. 3049.), valamint az is, hogy Trajanus alatt a dák háborúban is kitüntette magát (Orelli-Henzen III, 5451.). Csak az forog kérdésben, hogy a dák háború befejezése után Mœsiába ment-e vissza vagy Daciában maradt. Pfitzner egy sarmizegethusai felirat alapján határozottan azt állítja, hogy Daciában maradt (i. h. 239. l.), és úgy tetszik, neki van igaza. E szerint Ptolemæosnak is a dácziai legiók között kellett volna említeni az V Macedonicát, de épen abból, hogy ezt nem teszi, jogosan következtetjük, hogy régebbi adatokat használt Dacia térképének készítésekor. A XIII Geminát, melyre nézve semmi kétség nincsen, hogy elejétől fogva Daciában táborozott, nem is említi, és ez bizonyos jele annak, hogy azon térképen, melyet ő használt, sem volt a legiónak azon helye kijelölve, melyen későbbben, t. i. a dák háború befejezése után, el volt szállásolva.

Mindezen Daciára vonatkozó adatokat egybefoglalva azt mondhatni, hogy Dacia térképe, a mint az Ptolemæos szerint megszerkeszthető, oly mű vagy művek alapján készült, melyek még a dák háború befejezése és Daciának provinciává való berendezése előtt, jött létre; ezen régebbi térképbe vagy maga Ptolemæos vagy mint valószínűbbnek tartom, még maga Marinus egynehány újabb adatot felvett, a nélkül azonban, hogy az egész térképet átdolgozta volna.

Hátra volna még, hogy a jazygok földjére vonatkozó térkép-részletet is szemügyre vegyük, hogy találni-e abban biztos jelt, melyből a térkép korára lehetne következtetni; de miután más forrásból a jazygok földjét a rajta lévő városokkal együtt nem ismerjük, eredményt nem is várhatunk az ilyen egyoldalú kutatásból, azért meg sem kísértjük a térkép ezen részletének keletkezési idejét kutatni.

A D A L É K O K

XVI—XVII. száz. elbeszélő költészetünk irodalmához.

(Vége.)

IV.

BALÁZSDEÁK.

Balázs Deák emlékezete hosszú idők folyamán szintén anynyira elhalványult, hogy csak nagy ügyyel-bajjal lehet valamennyire fölleveníteni. Legnagyobb nehézséget e részben az a sajtósági körülmény okoz, hogy nevének valódi formája is megállapításra vár.

A versek kezdőbetűiből ugyanis e problematicus mondást olvashatjuk ki: «BALAS DEJAK BEKESI I SZERZE GIUDAN ES ENEKET» (*Balás deák békési szerzé Gyulán ez éneket*). Első tekintetre szinte minden kétségen felül álló ténynek látszik, hogy szerzőnk neve *Békési Balázs* volt s a keresztnévhez toldott *deák* jelző, mint rendesen, úgy a jelen esetben is az ő foglalkozását, hivatalos állását illeti, hogy t. i. szerzőnk Gyulán iskolamester vagy íródeák volt. Azonban kevés fontolgatás után némi kételyeink támadnak ezen értelmezés helyessége ellen. Már az a körülmény, hogy a *békési* szó így hátravetve fordul elő, könnyen azon gyanút ébresztheti, mintha ezúttal nem családi név, hanem egyszerűen csak jelző gyanánt szerepelne s nem jelölne egyebet, mint azt, hogy szerzőnk Békés városából származott. Igaz ugyan, hogy ha minden áron ragaszkodni akarunk a *Békési Balázs* névhez, e szabálytalan szóhelyezést az acrostichon szerkesztése körül felmerülhető nehézségekkel valamennyire érthető lehetne tenni, — de van egy más körülmény, mely ezt a mentséget hiába valóvá teszi s előbbi gyanunkat megerősíti; és ez nem más, mint az, hogy a *Balázs-deák* név — bármilyen hihetetlenül hangzik is így összetéve a mi fülünknek, — a XVI. században mint családi név tényleg előfordul, bár nem épen gyakran. Két ilyen nevű egyénről van tudomásunk eddigelé: ¹⁾ mindkettő a XVI. század második felében szerepelt, sorsuk hasonló egymáséhoz s emlékezetök meg van örökítve a török ellen vívott küzdelmeink történetében is.

Az első, ki e néven említették, *Márton* nevet viselt s vitézsé-

¹⁾ *Nagy Iván* : i. m. I. köt. 112. l.

gével tette magát emlékezetessé. Vég-Gyula várában szolgált s Kerecsényi László alatt hadnagyi rangot viselt. E minőségben különösen Gyula második ostromában (1566. jul.) tüntette ki magát, midőn a vár egyik kapujának őrzésére rendeltetvén ki, Henneyi Péter, Zichy György és Melith György társaival együtt az ostromló török had rohamait diadalmasan visszaverte, mignem a viaskodás közben ágyékán golyótól találva, súlyosan megsebesült s ennek következtében ötöd napra kimult. E vezetes csata napját forrásaink nem nevezik meg világosan; úgy látszik azonban, jul. 20-át kell ertenünk; e szerint tehát szerzőnk kimulása 25-ére esnék. Ezt Istvánfi írja róla; ¹⁾ s előadása teljes hitelre tarthatna számot, ha eltérő tudósítás nem ingatná meg bizalmunkat. Azonban Pethő Gergely, ki a XVII. század első tizedében írta *Magyar krónikájá-t*, azt jegyezte föl hősről, hogy a második ostrom alkalmával a törökök kezébe került,²⁾ de hogy mi sorsa lett e szerencsetlen eset után: vajjon kicserélték-e mint ez szokásban volt mindkét felnél, avagy fogságban sinlett élte fogytáig, — arról mélyen hallgat. Nincs módunkban eldönteni, hogy e két eltérő vélemény közül melyik felel meg a valóságnak; történetiróinknál Istvánfi előadása talált nagyobb hitelre, a mennyiben *Fessler*, *Budai Ferencz*, és ezek után *Mogyoróssy János* és *Haan Lajos*³⁾ egytől-egyig az ő adatait fogadták el, míg *Pethő* tudósítása csak *Nagy Iránban*⁴⁾ talált hívőre. Bármelyiknek legyen is igaza, tény az, hogy Gyulavárának szerencsetlen ostroma után *Balázs-deák Mártonnak* nyoma sincs többé.

¹⁾ *Istvánfi Nicolai Pannoni: Historiarum de rebus Vngaricis libro XXXV. Coloniae Agrippinae. 1622. Lib. XXIII. pag. 468 et 473. — — — et Martino Balasiano (bizonyosan sajtóhiba, mert másutt Balasdiacusnak írja) femur crassiore glande trajicitur, ex quo vulnere quinto post die excidite vivis.*

²⁾ *Pethő Gergely: Rövid Magyar Krónika. Bécs 1660. Ad annum 1566.*

³⁾ *Fessler Ignatz: Die Geschichte der Ungern. Siebenter Theil. Leipzig. 1823. Seite 52. — Budai Ferencz: Magyarország polgári történetjére való Lexicon. III. k. Nagy-Várad. III. köt. 93. l. — Mogyoróssy János: Gyula hajdan és most. Gyula. 1858. 64. l. — Haan Lajos: Békesmegye hajdana. Pest. 1870. I. köt. 20. l. — Hősünk nevét mindannyian helyesen írják (*Balasdiacus*, illetve *Balásdeák*, *Balásdiák*), csupán Décsy (*Osmanographia. Bécs. 1789. III. köt. 453. l.*) s az újabbak közül *Mogyoróssy* írja *Balásdynak*.*

⁴⁾ I. h.

A *Balázsideák* név azonban évtizedek multával ismét előkerül évkönyveinkben. A szikszói csatában, mely 1588. okt. 8-án vívott, a Rákóczy Zsigmond zászlói alá sereglett vitézek közt említetik bizonyos *Balázsideák Istrán* is, mint a ki az ónodi, geszthelyi és diósgyőri végbeli vitézeket vezette Rákóczy segélyére.¹⁾ Négy évvel később (1592.) mint az egri őrség hadnagya említették s e minőségben vett részt a második szikszói csatában. Ezuttal azonban szerencsétlenül járt, mert a csatában a törökök kezébe esvén, 1598-ig fogságban szenvedett, a mikor végre Pálffy Miklós a kopányi Hasszán béggel kicserélte.

Visszatérve tulajdonképeni tárgyamhoz, azt hiszem, aligha tévedek, midőn az első *Balázsideákot* egy és ugyanazon személynek tartom *Sodoma és Gomorra* *historiájának* szerzőjével; és pedig annyival inkább hiszem, mert azon korban más *Balázsideákra* gondolni sem lehet. Ha már most megengedjük, hogy ez a combinatio helyes, úgy önként következik, hogy a versfökből kiolvasható *békési* szó csakugyan nem vonatkozhatik másra, mint szerzőnk születési idejéről nincs semmi jel; ha azonban föl-tesszük, a mi csaknem bizonyosnak vehető, hogy szerencsétlen halála nagyon is korán, talán még csak férfikora küszöbén következett be, ez esetben születése hozzávetőleg a század harmadik csak vagy negyedik tizedére lenne tehető. Iskolai pályájáról szintén gyanításokkal állhatunk elő. Tudjuk, hogy Békés városában a XVI. század derekán létezett gymnasium²⁾ s tanárai közé számítottta 1553-ban Szegedi Kis Istvánt is.³⁾ Ha megengedjük, hogy ez a tanintézet már előbb fennállott, úgy kétségtelen, hogy *Balázsideák Márton* itt kezdte tanulói pályáját s alkalmasint itt végezte is, leg-

¹⁾ Az egykorú *Tardy György Historia Szikszóiensis* című verses krónikájában szintén emlékezik róla.

«Mint az juhok az jó vezér-pásztortul:
Úgy függének (t. i. a harczosok) az Rákóczy Zsigmondtul,
És az vitéz Homonnai Istvántul,
Vitéz hadnagy Baláz-Deák Istvántul.

Lásd *Thaly: Ismeretlen históriás énekek a XVI—XVII. századból. Századok.* V. 1871. 115. s köv. 1.

²⁾ *Wallaszky: Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria.* Posonii et Lipsiae. 1785. pag. 134.

³⁾ *Skaricza Máté: Vita Stephani Szegedini.* (Lásd ennek: *Theologiae sinceræ loci communes* (Basileae. 1585) című munkája előtt.)

főlebb a gyulai főiskolába mehetett át a későbbi években. Nem lehetetlen, hogy épen azon években látogatta ez intézetet, a mikor a derék *Sztárai Mihály* működött benne (1552—1553).¹⁾ Ez a föltevés megadja a feleletet azon kérdésre is, kitől eredhetett az a külső hatás, mely szerzőnket verselésre ösztönözte.

Tanulmányait a maga korának módja szerint elvégezvén, úgy látszik, nem lépett tüstént a hadi pályára, hanem vagy iskola-mesteri hivatalt vállalt, vagy valamely előkelő úr, pl. a várkapitány mellé szegődött íródeáknak. Talán épen *Mágocsi Gáspár* mellett szolgált, ki 1556—1559-ig viselte Gyulán a várnagyi tiszteletet; s talán ez, mint a ki szintén foglalkozott a költészettel,²⁾ adott újabb ösztönt a verselésre. Mennyire terjed szerzőnk költői munkássága, írt-e már előzőleg vagy utóbb más műveket is, — ki tudná megmondani? Egyetlen műve elég kezdetleges arra, hogy első kísérletnek tartsuk.

Végül, a mi *Balázspeák István*hoz való viszonyát illeti, nincs ugyan a név közösségén kívül semmi jel, a mi köztök létezett rokon viszonyra mutatna; mindamellett is nem lehetetlen, hogy volt köztök ilyen kapocs, s Balázspeák István a korkülönbséget tekintve, akár fia is lehetett a mi szerzőnknek.

Historia Sodoma és Gomora vesződelméről

Szösztetett *Balás Deák* által.

Ad notam: *Mikor Senacherib*. . .

Beszélek Ábrahám atyánknak dolgáru,
Az vig kedvű Isák fogantatásáru,
Sodoma, Gomora elsőlyedéséru,
Lóth patriarkának szabadulásáru.

Ábrahám mikoron Aegyptusba mene, 5
Nem sok idő mulván onnét visszatére,
Canaán földében lón telepődése,
Sátorát vonyatá Mombrének völgyébe.

Lám nagy sok fogadási az Úr Istennek,
Ábrahám atyánkhoz sok beszédi lőnek, 10

¹⁾ *Toldy: Magyar költők élete*. Pest. 1870. I. köt. 46. l.

²⁾ Egy zsoltárfordítást találunk tőle *Bornemisza* énekeskönyvében. 134—135. ll. XXXIII. zsoltár.

Az sokasulásrul nagy kötési lőnek,
Hogy ő nemzetségi nagy sokan lönnének.

Azért az Ur Isten ezt soká halasztá,
Ábrahám atyáknak hogy magzatot ada,
De nagy erős hűti Ábrahámnak vala, 15
Az ígélet mellől soha el nem álla.

Sőt kilenczvenkilencz esztendő s ü vala,
Az ő felesége tiz héán száz vala,
Ammár az természet tülök elmult vala,
Hogy fogantatása Isáknak lött vala. 20

De egy időkorban Ábrahám él vala.
Mambrénak völgyében sátor előtt vala,
Ám hamar két ifju előttte megállá,
Tisztsóséggel nékik im ezt mondja vala :

«Erre kérlek, maradjatok meg én nálam, 25
Szegény szolgátoknak az ő sátorában,
Mert megfáradtatok, tudom, utatokban,
De légyetek nálam itt megnyugvásban.»

Igen nagy kéréssel őket megmarasztá,
Hamar ő lábokat nékik megmosatá, 30
Egy szép kövér borjut hamar megnyúzata,
Pogácsát Sárával ő hamar süttete.

Azért ennik ada ott az férfiaknak,
Szólának mindjára azért Ábrahámnak,
Isákot ígerek méhében Sárának, 35
Sára mikor hallá, hogy igyen mondanak,

Koros ember vala és immár vén vala,
Immár az természet szülésre nem vala,
Ezt mikoron hallá, megnevette vala,
Ő magában azért igyen mondott vala : 40

«Bizony idős vagyok mind urammal öszve,
Immár én nem élek az gyönyörőségben,
Nem lehet, hogy szüljek immár vénségemben,
Hogyha én nem szültem ifju életömben».

Ebben megfeddeték Sára ü dolgában, 45
Mire kételkednék az Isten szavában,
Semmi lehetetlen nincsen ő dolgában,
Sára megtagadá az ü búsúltában.

Kelének föl onnad, elindultak vala,
 Sodoma Gomora felé mennek vala, 50
 Ábrahám ü velök együtt mégyön vala,
 Az Ur Isten akkor igyen szólott vala :

«El-főljött előmben Sodomának vétke,
 Ő nagy kiáltása, szántalan sok büne,
 El nem szenvedhetem, elvesztem érötte». 55
 Ábrahám így szóla Istennek előtte :

«Soha, Uram Isten, te hozzád nem illik,
 Hogy jók gonoszokkal együtt elveszenek ;
 Ha ötven igazat közöttök lelőndök,
 Kérlek Uram Isten, hogy el ne vesszenek.» 60

Igyen szóla Isten akkor Ábrahámnak :
 El nem vesztenéje, ha találhatnának ;
 Végre addig szóla Ábrahám az Urnak,
 Hogy csak tizre kéré: azt sem találánuak.

SECUNDA PARS.

Immár megértsétek és meghallgassátok, 65
 Sodoma veszésén, kérlek tanuljatok,
 Az nagy gonosz bűnben, kérlek, ne járjatok,
 Hogy az veszedelmet eltávoztassátok.

Szintén estve felé az két Angyal juta
 Sodomában vigan az Angyal megállá, 70
 De Lóth Patriarka hogy meglátta vala,
 Nagy kegyes beszéddel nékik mondja vala :

«Ez én hajlékomban, kérlek, bejőjjetek,
 Immár estve vagyon, im eledelt szörzők,
 Holnap, hogy virrad, bátor elmenjeteek.» 75
 Azok felelének : «Itt az utczán állunk.»

Reá kénszörété, véle bémönének,
 Vacsorán jókedvvel ivának, övének,
 Estve ott az házban hogy beszélénének,
 Ezt hogy az városban népek megérté(ne)k, 80

Zöndülést tón az nép, sokan az várasban,
 Az gonosz férfiak kicsintül nagyiglan,
 Lóth házára jőnek ők nagy rohanásban,
 Lóthot ők kihívák az ház eleiben.

Ezt mondák ő neki: «Hol vadnak az ifjak? 85
 Az kiket házában innét béhivatál.
 Azért mostan hozzad ide ki mi nekünk,
 Őket megismerni mert igen kívánjuk.»

Gondolkodik vala Lóth és nekik monda: 90
 Hogy ilyen gonoszság tőlök ne támadna,
 Az ő szép leányát nekik kihoznája,
 És mit akarnának, minden szabad volna.

Igen haragvának, ezt mikor meghallák,
 Lóth Patriarkának ezképen szólának: 95
 Ha ki nem hoznája, az mit elszántanak.
 Szintén azon lönne Lóth Patriarkának.

Vala nagy haragjok és elfutamának,
 Az Lóth ajtajára ott mind rohanának,
 Az Lóth Patriarkát az ifjak beránták,
 Erősen az ajtót azok bezávárlák. 100

De ez gonosz népek mind megveretének,
 Mert az ajtó előtt ám mind vakká lének,
 Soha az ajtóra ők nem mehetének,
 Lóthnak az két Angyal igyen beszélének:

«Az mi rokonságid ez városban vannak, 105
 Menj hozzájok, menj el, mondjad meg azoknak,
 Mert ezeennel el köll veszni az városnak.»
 Lóth hamar elméne, megmondá azoknak.

Nekik tetszik vala, hogy álmat mondana,
 De Lóthot az ifjak siettetik vala, 110
 Ő háza népével fölrakodott vala,
 Csak nögyed magával igen mégyen vala.

Ezt megparancsolá Ur Isten az Lóthnak,
 Ögyébbütt az helynél meg ne maradnának;
 De az Lóth könyörgött az két Angyálnak, 115
 Hogy — Zoár egy város, — abban szállanának.

Szintén immár az nap föltamadott vala,
 Az Lóth Patriárka hogy Zoárban juta,
 Az Ur Isten mindjárt kénkő(ves) esőt ada,
 Mely tűz Sodomára az égből leszálla. 120

Elveszté az Isten Sodomát, Gomorát,
 Véle elszölleszté minden tartományát,

Őt megszabadétá az Lóth Patriarkát,
Vele egyetemben ő két szép leányát.

Nem mere Zoárban Lóth sokat mulatni, 125
De kénszörittetéek belőle kimönni,
Egy nagy magas högyön kezdé ő lakozni,
Hogy az föld elveszue, onnan kezdé nézni.

Erre Ábrahámnak vala oly nagy gondja,
Hogy ü attyafia, Lóth, megszabadulna, 130
Mert Lóth Patriárka Sodomában vala,
Sodoma elvesztét immár tudja vala.

El-fölkele regvel Ábrahám ágyából,
Kiméne az högyre ottan sátorából,
Sodoma Gomora felé álla arczczal, 135
Tehát az füst mégyen, mint egy kemenczébül.

Kétség nélkül elveszt mindent az Ur Isten,
Valakik élendnek nagy sok gonoszságban,
Foglaljuk magunkat azért jó életben,
Ábrahámval lészünk nagy hosszú életben. 140

Éle nagy jámborul Ábrahám éltében,
Halála lött vala néki vénségében,
Száz és hetvenöt volt ő esztendejében.
Felesége megholt az százhuszonhétben.

Tudnunk ezt ki irta Gyula várasában, 145
Az üdő jártának ennyi folyásában,
Ezer ötszáz ötven kilencz esztendőben,
Nevét megtaláljuk az versek fejében.

V.

SZENT GRATIANUS.

Az itt bemutatott énekszerzők közt Szent Gratianus az egyetlen, a ki egyszerre két ismeretlen művel járul XVI. századbéli bibliai epicánk kiegészítéséhez. Egyik műve *István vértanunak*, a keresztyén egyház legelső mátyrjának agyonkövezését, a másik pedig *Keresztelő János* lefejeztetését adja elő. Amannak tárgya olyan körből van véve, a melyből bibliai epicánk művelői — épen mert kivétel nélkül a protestans egyháznak voltak tagjai — Szent Gratianus előtt épen nem dolgoztak fel semmit, legalább ez ideig nincs tudomásunk ilyen legendai tárgy elbeszélésről; — ellenben

emennek más feldolgozói is akadtak s egy közülök épen Varsóczy István volt, kiről alább fogok szólni. Merőben új dolog az is, hogy szerzőnk István vértanu históriáját fordította (*transtulerat*), kétségkívül latin eredetiből, mely azonban még felfedezésre vár.

E két költemény közül csak az egyik, épen *István vértanu históriája* találtatik a főntebb ismertetett codexben, a másikat egy másik ilyen forrásból merítettem, és pedig az akadémiai könyvtár birtokában levő *Csoma-codex* azon pontos másolatából, melyet az eredetiről Jankovich Miklós magának készítettett 1818-ban. A *Csoma-codex* már akkor sem volt ugyan teljes, de mégis sokkal jobb állapotban volt, mint a minőben jelenleg van; így tehát a Jankovich-féle másolat, mely az ő második gyűjteményével került a M. Nemz. Muzeum könyvtárába, — bár szintén vannak hiányai — ma már teljesebb az eredetinel, melyről vétetett.

Sem az egyik, sem a másik költemény nem lévén évszámmal megjelölve, hozzávetőleg csak annyit mondhatok rólok, hogy minden valószínűség szerint a XVI. század vége felé készültek.¹⁾

A szerző nevét a versfők tartották fenn; ugyanis *István vértanu históriájának* kezdő betűi ezt rejtik magokban: «SZENTH GRATIANVS TRANSTVLERAT T M» *Keresztelő János históriájának* versfőiből pedig azt vehetjük ki: «SZEDTH GRATIANVS MTTÖVSS PAULO BANFI ISFERELITAC». ²⁾ Ez utóbbiból tehát megtudjuk azt is, hogy szerzőnk keresztnéve Máté volt s Keresztelő János históriáját Bánffy Pál számára írta.

Bánffy Pál a losonczy Bánffyok törzséből származott s 1566-ban több erdélyi szék (u. m. Udvarhely, Maros, Kézdi, Sepsi, Orbai, Csik és Gyergyó) kapitánya, Székelytámad várának parancsnoka, Báthory István lengyel királynak udvarmestere volt.³⁾ Minő viszony kötötte hozzá szerzőnket, határozottan nem tudjuk, de sejtethetjük, hogy e főúrnak iródeákja lehetett. A Szent Gratianus név tulajdonképi alakjának megállapítása s szerzőnk egyéb viszonyainak földerítése további kutatások feladata leend.

1) Támaszkodom e részben Szilády Áron véleményére, a ki hozzám intézett magánlevelében úgy nyilatkozik, hogy Szent Gratianus korát legfőlebb 1580-ig lehet fölvenni, azon túl nem s talán addig is bajosan.

2) E műben is kétségkívül a másolók rontották meg az acrostichont.

3) *Nagy Iván* : i. m. I. köt. 169. l.

Historia Divi Stephani.

Szent Istvánnak halálát jelentem,
Mártiromságáru! emlékezem,
És kevedzését mostan kibeszélyem,
Erős hitit Christusban hirdetem.

Zöndülés sidóságban támada, 5
Az hüt dolgában sok megbödula,
Isten igéje nevelködik vala,
Számptalan nép Christushoz tér vala.

Ez Szent István Isten(nek) szolgája vala, 10
Christus hütit praedicalja vala,
Nagy sokaság hozzá hajlott vala,
Mert Szent Lélek belöle szöl vala.

Nagy csudákat, kit ő téssen vala, 15
Kiért sok nép üt(et) hallgatja vala,
Kin az sidók boszonkodnak vala,
Megölnie igyeköznek vala.

Támadának némely gonosz férfiak, 20
Az gyüleközetben kik valának,
Nagy sokan ök egybe szólyakozának.
Szent Istvánra reá tanácskozának.

Hogy ü véle megvetekednének,
Ha dolgában konkolt tölthetnének,
Mely ellene lönne szerzésének,
Hát azonnal Istváura gyülének.

Gyüleközetben fogva béhoznáják, 25
Papok előtt ütet bevádolnáják,
És előttök elkárhoztatnáják,
Végre szörnyü halálra adnáják.

Reája azért sokan támadának. 30
Szent Istvánnal ök disputálának,
De ellene ük nem állhatának,
Reája azért mind agyarkodának.

Az Szent Lélek belöle szöl vala, 35
Ki ellene nem állhatnak vala,
Hamis tanukat támasztottak vala,
Kik Szent Istvánra hamist szólnak vala.

Támasztották ezzel reá az községet,
 Vámbéli sok gyülevész népet,
 Főpapokat és vén emböröket ;
 Megragadák mindjárt azért ütet. 40

Jerusálemnek gyüleközetiben
 Elővonják papok eleiben,
 Hamis tanukat állattak elővé,
 Kik ezt kezdék mondani felőle.

Az nagy Istent ez megkáromlotta, 45
 Moises törvényét hamisította,
 Az szent helet rutul szidalmazta,
 Tüle ¹⁾ hallottok, hogy ezt is mondotta :

Nazarethbeli Jesus ez szent helyet
 Elrontja-bontja gyüleközetet, 50
 Mojsesüül adatott szörzetet,
 Ilyen nagy káromlást ez beszélyett.

Vén tanácsok és sok szörzetösök
 Tekéntvén Istvánt, hamis embörök,
 Az főpapok valának közöttök, 55
 Erre kérdék Istvánt ü előttök :

Sok tanoknak ha az ü mondások
 Ugy volna-j-e bizonynal vallyások ?
 Azért lészön embörök halálok,
 Kitül hallattak ilyen káromlások. 60

Teljes vala István Szent Lélökkal,
 Felele nékiek bátor szivvel :
 «S vajjon kit nem fenyögettök ölással,
 Isten hivei közt öldökléssel ?»

«Régi profétákat az ti atyáitok 65
 Megölték, letaglották azokat,
 Ti is azoknak maradéki vattok,
 Ti, kik Istennek ellene állotok.

Az ti atyáitok az Istent kergették,
 Jámbor hiv profétákat megölték, 70
 Kik Christusnak jövését hirdették,
 Mindazokat ük megemészötték.

¹⁾ Tollhüba, *füllel* helyett.

Názárethbeli Jesusnak hóhéri
 Ti is vattok mostan poroszlói,
 Ur Christusnak vattok árulói, 75
 Drága szent vérenek kiontói.»

Szívökben papok haragusznak vala,
 Hogy Szent István ezt beszéli vala,
 Fogokat reá csikorgatják vala,
 Az főpapok agyarkodnak vala. 80

Teljes lévén István Szent Lélökkal,
 Föltekintvén az égre nagy örömmel,
 Jesust látá az Atya Istennel,
 Fölkiálta nagy buzgó lélökkel.

Ugymond : «Látom, megnyitak az egek.» 85
 És látván jobbjáru az Ur Christust,
 Az Atya Istennel az szép Jesust,
 Ezt hallván mind bédugák fülüket.

Legyottan ük mind fölkiáltanak,
 Rikkontással reá rohanának, 90
 Véle gyorsan kiigazulának,
 Szántalan köveket ragadozának.

Egyszersmind Istvánt kövedzeni kezdek,
 Agyban-főben kövekkel leverék,
 Jerusalemben kívül elsebheték, 95
 Ottan szögén térdére leesék.

Rikoltással őtet kövedzik vala,
 Semmi épség testében nem vala,
 Feje, teste mind elromlott vala,
 Mégis szögény így könyörög vala. 100

«Az én lölkömet Uram Jesus völd hozzád,
 Mindezőknek bünöket megbocsásd,
 Bünök' nekik ne tulajdonítsad,
 Erre kögyelmösségöt mutassad.»

Többet szögény nem szólhatott vala, 105
 Verés miatt elsebhetött vala,
 Ez szó után földre borult vala,
 Ur Istenben és elaludt vala.

Testét szépen néki eltemették,
 Sok istenfélő népek köseregék, 110

Lölke örök dicsőségben viteték,
Menny[e]i boldogságban helyezteték.

Melyben hogy mi is el-bémehessünk,
Az Főlséges Istennek könyörögjünk,
Kétség nélkül ha benne hiendünk, 115
Örök dicsőségben véle leszünk.

De Joanne Baptista.

Nóta: *Mennyi sokat szól az Isten embernek . .*

Szent Jánosnak megmondom nagy fogságát,
Büdös tömlőczben való kinlódását,
És azután megmondom ő halálát,
Egy leányzó miatt nyaka vágását.

Zakariás papnak ez fia vala 5
Kit Isten vénségekben adott vala,
Szent és jámbor életü János vala,
Az Christusnak fő hopmestere vala.

Erzsébet asszony ennek anyja vala
Kinek gyermeke az előtt nem vala, 10
De hogy Isten ígéretet tett vala
Az szent Jánost világra szülte vala.

De harmincz esztendő mikoron vala,
Szent lélektül felindittatott vala,
Prédikálni az pusztában ment vala, 15
Christusnál hat hónappal nagyobb vala.

Tón nagy predikációt az pusztában,
Lén egész zsidóság hozzá futásban,
Az ő prédikálását hallgatásban,
Phariseusok bosszulák magokban. 20

Hamar követeket ők választának,
Kiket az szent Jánoshoz elbocsátának,
Pusztában tisztirül tudakozának,
Ha ő volna fia mennyei urnak.

Gyorsan feleletit Jánosnak hallák, 25
Izenetit papoknak megjelenték,
Prédikálását bosszu képen vevék,
Igyeköznek rajta, mint elvesztenék,

Reméltelen vala az ő életek,
Mert félnek immár, hogy elfogy életek, 30
Iregyködnek vala az kegyötlenek,
Jeruzsalembe sok szörzetesek.

Azért János ezzel nem gondol vala,
Mert Istennek szent lölke benne vala,
Az pusztában erősen kiált vala, 35
Mennyeknek országát hirdeti vala.

Teste szakadását nem szánja vala,
Herodes királyt igen feddi vala,
Attyafia társát hogy vette vala, —
Herodest reá haragitja vala. 40

Jánost azért hamar megfogattatá,
Nyakra-főre az tömlőczben behajtá,
Keményképen ajtaját bezárlatá,
Őrizőkkel Baptistát virrasztatá.

Az tömlőczben immár ott fötröng vala, 45
Nagy erős oszlophoz kötözték vala,
Egész udvar népe gyűlöli vala,
Mert hozzája látó neki nem vala.

Nincsen már senki rajta könyörülő,
Mert elkölt immár az régi jó idő, 50
Nincs ki rajta immáran esedőzzék,
Mert sok ember csak szemben hizelkedő.

Vannak mostan oly hizelkedő népek,
Mikor látják ő előmeneteket.
Vagy egyebeknek jó szerencséjeket, 55
Nem szüntetik meg hizelkedéseket.

Sózzák nagy erősen az ő nyelveket,
Jó szerencsével való életeket.
Barátságokat ajánlják mindennek,
De távol vannak ő tőlök szívökkel. 60

Mikoron történendik nyavalyájok,
Barátjoknak urok miatt fogságok,
Nem jut eszökben ő régi barátjok,
Csak kevés vagyon érettök szólójok.

Tömlőczben szent János bánkódik vala, 65
Megölni Herodes akarja vala,

De az sokaságot retteneti vala,
Kik Jánost profétául tartják vala.

Történék egy alkalmatos órája,
Mikor volna születésének napja, 70
Vigan örömében poharát issza.
Hogy az napig Isten őt megtartotta.

Hadnagyokat ő mind behivattatá,
Fő vitézeket begyűjtetett vala,
Galiliában széllyel elizent vala, 75
Fő népeket mind begyűjtetett vala.

Örömében nagy gazdagon fizete,
Jeles fő népeket mind leültete,
Herodes ő velek lakozni kezdte,
Nagy jó kedvet felséges király veve. 80

Vigan trombitáit megfuvattata,
Dobjait erősen harsogtattá,
Sok vigaságtévőket behivatá,
Fő népeket igen vigasztaltatá.

Sok borait mind megkóstoltatá, 85
Udvar népének vigan hordattatá,
Egynehányát utczára kitolatá,
Mindenekkel szabadon itattatá.

Sok vigaság után mind felkelének,
Asszony népek tánczolni kezdenék, 90
Király elizene feleségének,
Hogy leányával hozzája lépnenek.

Parancsolá asszony ő leányának,
Tisztestéget hogy tenne vig attyanak ;
Serege indula sok leányzóknak, 95
Kikkel az népek tánczolni kezdenek.

Az önnön leánya drága ruhában
Felöltözve vagyon drága biborban,
Tánczolnia kezdte az palotában,
Herodes reá tekintte vig voltában. 100

Urak előtt nékie ezt fogadá,
Hogy valamit tőle kérne, megadná,
Országának is felét hogyha kívánná,
Ő beszédét hogy meg nem másolnája.

Leány hamar monda az ő anyjának : 105

«Mi jószágát kérjem az én atyámnak?»

Monda anyja : «Kérd fejét Baptistának,

Mert az mind ellensége az királynak.»

Ottan leány atyjához beindula,

Atyja előtt szenttelenül megállta, 110

Keskeny derekának nagy fejet hajta,

Anyja tanácsából ő így szóla :

«Baptistának, atyám, egy tálacszkában

Adjad az ő fejét fogadásodban.»

Király hallá, szomorkodék magában, 115

Hogy fertőznék Baptista halálában.

Az fő fő népekre király tekinte,

Erős esküvését hogy meg ne szegné,

Hogy fejét venné, hóhérnak izené,

Tömlöczből szent Jánost előhozatá. 120

Nagy két élű törét előhozatá,

Keresztelő Jánost térdre állatá,

Hüvelyéből hóhér törét kirántá,

Nyakát szent Jánosnak hamar elesapá.

Fejét derekától így elválasztá, 125

Üstökét kapadá, tálban behajta,

Az nagy jámbort az Istenhez bocsátá,

Jánosnak fejét király így véteté.

Ily embernek kár egy leányért halni,

Egy kicsiny szökellésért fejét vetetni, 130

Nagy sok jámbor torkot így megmetszeni,

Lelki erő kenyértől megfosztani,

Jánosnak tanítványi hogy meghallák,

Uroknak halálát igen siraták,

Mint édes atyjokat ugyan ohajtják, 135

Tanítójokért könyvöket hullatják.

Sirt ásának az ő tanítójoknak,

Tagjait fölvevék édes atyjoknak,

Tapogatják testét az ő uroknak,

Nagy sirással adák az koporsónak. 140

Fejét király Jánosnak így véteté,

Egy leánynak ő tanácsáért elveszté,

Az nagy jámbort az Istenhez bocsátá,
Ki keresztyéneknek főpapja vala.

Élete szent Jánosnak im ez vala, 145
Erdei mézzel ő élődik vala,
Az sáska-eledellel ő élődik vala,
Sem sert, sem bort élében nem itt vala.

Ruhája teveszórbból csinált vala,
És kemény szíjj ő övedzője vala, 150
Nem királyi házban lakozik vala,
Ily kemény életet János élt vala.

Elvételét az szent János fejének,¹⁾
Meghallátok Christus hopmesterének,
Egy leányzó lón oka veszésének, 155
Ily jámbornak ő feje vételének.

Lettek most sok Jánosok ez világra,
Kik igazgattatnak az boldogságra,
De kevésnek most arra kivánsága,
Azért rajtunk Istennek nagy haragja. 160

Igen valljuk keresztyénnek magunkat,
Jónak mondjuk szentek tanításokat,
De nem szenvedhetjük ő mondásokat,
Mikor reánk szólnak bizonyságokat.

Tömlöczözik most az Christus hiveit, 165
Mint régen az zsidók prædicatorit,
Christusnak drágalátos profétáit,
Nem hallgatják az Istennek mondásit.

Az Christust, mint Judás, ugyan árulják,
Sőt Judásnál olcsóbban ők eladják, 170
Mert csak három pénzen is ők eladják,
Kik az ő hiveit igen káromlják.

Csélesapoknak mostan kenyerek vagyon,
Miseüvöltőknek kenyerek vagyon,
Kitül nem sokasulhatuak világon, 175
Inkább akarják, hogy lelkök vigadjon.²⁾

¹⁾ Innen kezdve a hátralevő versszakokat közölte *Thaly Kálmán* is — a Csoma-codexből. Lásd: *Vitézi énekek*. I. köt. 85—86. l.

²⁾ Ugy látszik, eredetileg nem ezen versszakkal végződött a mű, hanem befejezése a Csoma-codex veszendőbe ment lapjain elpusztult.

VI.

VARSÓCZI ISTVÁN.

Varsóczi Istvánról, bibliai epicánk emez elkésett munkásáról egyetlen művén kívül szintén nem szállott reánk semmi följegyzés, még nevét is csupán e mű tartotta fenn. Egyébiránt nem mondhatjuk, hogy maga a *Varsóczi* név merőben ismeretlen volna előttünk: egy tagjáról, *Márton deákról* birunk annyi tudomással, hogy 1611-ben Aradmegye jegyzője volt.¹⁾ Vajjon ugyanazon törzsnek sarjadéka volt-e a mi szerzőnk? A dolog nem látszik épen lehetetlennek, de valószínűnek sem nagyon mondható; legalább az a körülmény, hogy *Márton deák* Aradon élt, a mi szerzőnk pedig — legalább 1535-ben, midőn kezünk alatt levő művét megírta, — a Baranyában eső *Kozáron* tartózkodott, nagyon megingatja e föltevés helyességét.

A versek kezdetüiben eleitől végig van ugyan értelem s kevés igazítással tisztán ki is olvashatjuk; de a szerzőről innen sem nyerünk bővebb felvilágosítást. E kezdetükből másfél distichon kerekedik ki, mely így hangzik: ²⁾

«Immeritam Stephanus Baptistae canto Johannis
Varsocius saevo nunc sub Herode finem
Deo opitulanto finis iam iam accelerate.»

Az Körösztlő Szent Jánosnak

fogantatásáról, születéséről, hivataljárul, hűségéről, tudományáról,
fogásairul és haláláról szép historia.

Jőjj segítségül Uram Istenem, ily nagy szükségemben,
Szent Lelköd által építsd elmémet igaz értelemben,
Hogy szent dolgotat magyarázhassam mostan ez énekben.

Majd emléközném, tisztős Uraim, ha meghallgatnátok,
Egy szent emberrül, ha ital közben fület bajtanátok, 5
Az Körösztlő nagy szent Jánosrul most tanulhatnátok.

¹⁾ *Nagy Iván*: i. m. XII. köt. 68. l.

²⁾ A többszörös másolás e műnek szövegében is okozott némi változásokat, melyek aztán megrontották itt-ott az acrostichont is. Nem lehetetlen azonban, hogy maga Varsóczi is ejtett egy pár hibát e részben. Így a következő ferdtések állottak elő benne: *immeritam, Bapeiistae, Joannis, nunc, necem, Ideo, finis iiam*.

Mondom először az szent Jánosnak élete folyását,
 Másodsor tisztit, hivatalában hiven eljárását,
 Harmadsor értsed Herodes által méltatlan halálát.

Érthetsz itt példát Istennek szentín szép ajándékarul, 10
 Vehetsz értelmet lekipásztörök fő hivataljárul,
 Hitetleneknek természetjőkrül s kemény romlásokrul.

Eredetirül az szent Jánosnak szent Lukács igrén szól,
 Első könyvének első részében mindennek nyilván szól,
 Szent papi rőndbül eredeti volt, ily bizonyságot szól. 15

Rőnd szerint hozza ü eredetit Levi nemzetébül,
 Mert ü fia volt Zachariásnak Abia rőndibül,
 Anyját is mondja, Erzsébet asszonyt Áron nemzétébül.

Ilyen szent rőndbül nagy nemzetségbül az szent János vala,
 Ki szüleinek nagy vénségőkben születtetett vala, 20
 Fogantatását Gábriel angyal igré hirdeté vala :

Történék egykor, hogy Zacharias az templomban vala,
 Az Ur Istennek ü rőndi szőrént ott áldozik vala,
 Gábriel angyal jobb keze felől hogy megjelent vala.

Az angyalt látván Zachariás pap igen megröttene, 25
 Megháborodván az ü szivében vala nagy félelme,
 Látván az angyal ü röttegését hagyja hogy ne félne.

«Meggallgattatott — ugymond — Istentül te esedőzésed,
 Emléközetbe jutott ü nála buzgó könyörgésed,
 Ime Erzsébot fogad méhében s ifjat szül te néköd. 30

«Sőt az ü nevét Jánosnak hivod, kin örömed lészön,
 Mert Isten előtt az te gyermeköd méltóságos lészön,
 Születésébül az szent Lélőkkel teljesődvén lészön.

«Téret nagy sokat Izrael közül az nagy Ur Istenhöz,
 Illyés lölkével ü előtte jár, juttat kegyelméhöz, 35
 Atyák szivöket az fiakéval viszi békességhez».

Ezeket hallván szent Zacharias csak elálmélködék,
 Okosságának rossz tanácsából ebben kételkedék,
 Tüle hörtelen angyal szavára ilyen szó adaték :

«Parancsolatod vigasztalásod noha kedves nékőm, 40
 De beszédödet most teljességgel én el nem hihetöm,
 Mert Erzsébettel, időnk eltelvén, igen megvénhöttünk».

Halván ez szókat, az angyal monda : «Gabriel én vagyok,
Ki mind szüntelen az Ur Istennek színe előtt állok,
És követségén hozzád küldetvén, most te nékőd szólok. 45

«Annak okaért, miért nem hittél az én beszédimnek,
Ime néma léssz s meg lészön kötve szólása nyelvednek,
Addig nem szólhatsz, míg én beszédim be nem teljesődnek».

Nem sok nap mulván szent Zacharias el házához méne,
Nagy némaságban meg nem mozdulhat néki nyelve, 50
És azon közben Erzsébet asszony fogada méhébe.

Vala hatodik hónapja immár Erzsébet terhének,
Gábrriel angyal hogy eleiben állapnék az szűznek,
Gyümölcsözését mikor jelönté Mária méhének.

Sőt Erzsébetnek hogy szülésének napjai telének, 55
Szüle egy fiat, a kit Jánosnak ük fölnevezének,
Zachariásnak megoldatának köteli nyelvének.

Bölcs énekszóval az nagy Ur Istent Zachariás áldá
Hálákat adván, hogy ennyi jóval Isten ütet áldá,
Kisded fiának jövendő tisztit melyben prófétálá. 60

Az szent Jánosnak fogantatását, születését hallók,
Őtet atyjáru és mind anyjáru szent nemzetnek mondók,
Nevelködését és bölcseségét lélök által tudók.

Pusztába néki bizony lakását az szent Lukács írja.
Első részének nyolczvan versében igyen bizonyítja,
Mind az ideig, míg az Ur Isten őt ki nem mutatta. 65

MÁSODIK RÉSZ.

Értéközzünk már az szent Jánosnak megszentölésérül,
Értessük meg nyilván, mit ad előnkben az lélök tisztirül,
Hogy tanuságot mi is vehessünk ü nagy hűségérül.

Immár szent János harmincz esztendő s hogy kezd vala lenni, 70
Isten beszéde, parancsolatja kezdé hozzá lenni,
Hogy az ü tisztit és hivatalját ideje fölvonni.

Jóllehet tudja, hogy ez hivatal rakva nyavalyával,
Mert az kevély nép öszve nem férhet Isten tanácsával,
Mindazonáltal örömet enged, nem gondol magával. 75

Szent János hallván Isten beszédét, kezde kiáltani,
Pœnitentiát, az körösztiséget kezdé prædicálni,
Az mely dolgáról őt Baptistának kezdék hivogatni.

Tanuld meg ember, alázd meg magad, Istennek szavára,
Kész légy mindjáraást magadat adni parancsolatjára, 80
Hogyha ez világ torkát tátja is tettöd rontására.

Tanításának kezdeti löve az körtnek innepén,
Sidók nyelvében az Tisri hónap legelső kezdetén,
Szent Mihály hónap kit mi nevezünk nyelvünknek értelmén.

Az Tiberius tizenötödik esztendeje táján, 85
Mikor Pilatus tisztartó volna Judea országán,
Antippas király Galileának szélös tartományán.

Ennek fölötte Itureán és Thraconis országán,
Az Philöp vala fő fejedelöm ezek tartományán,
Lysanias is Abilinének regnálna országán. 90

Cajafas Józseph Annással együtt papi fejedelmek,
Valának akkor sidó országban ezek a fő népek,
Mikor Jánosnak prædicálását hallák az köznépek.

Az szent Jánosnak tanításának summája ez vala,
Hogy tartanának pœnitentiát, prædicálja vala, 95
És jó gyümölcsessel ékösködnének, azt kívánja vala.

Nagy sok nép hozzá ily beszédére pusztában fut vala,
Őtet hallgatván Jordán vízében megförodnek vala,
És új életöt az Ur Istennek így ígérnek vala.

Tetszék Istennek, hogy bizonytságot János által tönne, 100
Az Ur Jézusról hogy ü szent fia, Christusa az lönne,
Kit ha vönnének, megszabadulás ü általa lönne.

Ottan a sidók Jerusalembül követöt küldének,
Nagy sok papokat és lévitákat hozzá eresztének,
Az ü tisztirül, méltóságáruul hogy értéköznének. 105

Igen kérdözék ott a követök, hogy kicsoda volna,
Ha Illyés volna, proféta volna, avagy Christus volna,
Igaz beszéddel megvallá nekik, hogy egyik sem volna.

Ó törvénybéli proféták közül egyik ü nem volna,
Sem az Achabnak idejebeli Illyés ü nem volna, 110
De az pusztában kiáltó szava az Istennek volna.

Azok mondának: «Miért körösztolysz, ha Christus te nem vagy?»

Ő is felelé: «Noha Istentül az én tisztöm is nagy,
De az Messiás nagyobb nálammál, ki ti köztetők van.

Utánam ha jött, de ugyan nagyobb sokkal én nálammál: 115
Én körösztollek vízben tiktöket ez folyó Jordánnál,
De ü körösztol tüzes lélökkal külömben nálammál».

Nagy sok röndbéli népek jövének azután hozzája,
Mit kelljön tönnik, kik tudakozzák, szabadulásokra,
Egyenlöképen tanitá őket poenitentiára. 120

Jövének hozzá Phariseusok, nagy sok szörzetösök,
Kemény beszéddel őket szólítván, monda ü nekiek:
«Mérges kigyónak kölkei, ide mi hozott tiktöket?

«Sietvén azért ti megtérgetők, igazság utára,
Ne is bizzatok ti atyátoknak nagy méltóságára, 125
Isten haragja mert már fölindult bosszu állására».

Vehet itt példát az tanító rönd szent János dolgáruul,
Senki szömélyét, se méltóságát ne nézze szavábul,
És ne kedvezzen az uraknak is bün dorgálásábul,

Azonban jöve Jesus is hozzá Názáret városábul, 130
Hogy megfürödnék Jordán vízében Isten hagyásábul,
Ott Messiásnak bizonyittatnék Istennek szavábul.

Rövid beszéddel kezdé Baptista Jesust tilalmazni:
«Nem néked illik, hanem én neköm te tüled mosódni».
Felele Jesus: «Hagyj békét annak, igazság így lönoi». 135

Söt másodnapon látá szent János Jésust ottan jární,
Népek láttára mindjárást kezdé ujjal rámutatni:
«Ez az Istennek ő szent báránya, ki az bünt elvészí».

Óh romlott edény, emberi állat, tanulj szent Jánostul,
Más tisztességét, kit Isten adott, ne kívánd gonoszul, 140
Tisztöld meg te is, ki tisztöltetött, Fölséges Uradtul.

Csöndes lélökkal jó neven vögved Isten ajándékát,
Adj hálát néki, ne kövösd szived szidalmas szándékát,
Az miben bizott, abban hiven járgy, ne kívánd más jussát.

Im látod azt is, hogy az lelki tiszt függ csak az Istentül, 145
Nem adhatik ajándék(képen) halandó embertül,
Mert az próféták és szentök szóltak Istennel lelkétül.

Vagyon-é mennybül parancsolatod lelki hivatalra?
Mindjárást kész légy, mert az szent lélok vezérl téged arra,
Mind elégségöt, mind tehetséget ü ad néköd arra. 150

Soha te magad hivatal nélkül abban te ne ártsad,
Mert megszegyönülsz te életödben, akármiként mártsad,
A mit az szent Ur te néköd adott, azt erősen tartsad.

Sok esztendőkbén Izrael között próféta nem vala,
Mikor az Isten János Baptistát elküldötte vala, 155
Életével is ütet közröndtül különbözöte vala.

Az ü élyése mezei sáska s erdei méz vala,
Az ü derekát nagy kemény szíjjal ü övedzi vala,
Köntöse élös teve szörébül készéttetött vala.

Eöltözetiben csak paraszt módon a szent János vala. 160
Eledeljében nagy csudálatos keménységgel vala,
Részögétésre való itallal soha nem élt vala.

Vala ü benne az nagy Istennek drága ajándéka,
Mivelhogy vala az Messiásnak előtte járója,
Izrael között az idvösségnek igaz ut irtója. 165

Óh rosz itélet, hamis reménység, gyalázatos hívság,
Fris öltözetben járó népeket bölcsrül tudhatatlan,
Lágy ruhák miatt kevé szivektül távul mennyország áll.

Nagy bölcseségét az Ur Istennek szent Jánoson lássad,
Ü eledeljét, egész életét magadban csudáljad, 170
Eltartásodat, táplálásodat csak ü reá bizzad.

Nagy és fő tisztí az szent Jánosnak bizonynyal ez vala,
Poenitentia körösztéségével hogy utat irtana,
Az Messiásrül, az Ur Krisztusrul hogy bizonyétana.

Vala nagy gondja az ü tisztiben hogy híven eljárjon, 175
Az bünös ember hogy fedés nélkül előtte ne járjon,
De hogy gonoszrül tanétás által jó utra forduljon.

Nem ok nélkül az szent Máthénál Christus Uruunk mondja,
Hogy prófétákat az szent Baptista tisztel fölyülmulja,
Asszonyi állat nem szült nagyobbat soha, mint Baptista. 180

Csak ez versökben ü hivatalját akarám foglalnom,
És rövidedön ü nagy hüségét bizonyságul adnom,
Ü halálát is majd megmondanám, csak innom adnátok.

HARMADIK RÉSZE.

Szóljunk már rőnddel a szent Jánosnak kemény fogságáru,
 És értéközzünk ü fogságának bizonyos okáru,
 Utólszor pedig nagy ártatlanul szőrnüü haláláru. 185

Vala akkoron Galileának Herodes királya,
 Ki Antippasnak tulajdon nevön hivattatik vala,
 Vala pediglen nagy Herodesnek ez is egyik fia.

Bátor és okos, ravaszelméjü ez Antippas vala,
 Melyért Urunk is rókának ütet méltán mondott vala,
 Sok gonoszszággal vakmerü bünnel szive rakva vala. 190

Herodes egykor Tiberiushoz Rómában készüle,
 Hogy ott dolgait igazitaná, indulván sieté,
 Dolgát végezvén, hazája felé sietvén erede. 195

Egy időkorban Philöp királyhoz Herodes tért vala,
 Mely Philöp király ü neki édes atyafia vala,
 Mivelhogy az is nagy Herodesnek egyik fia vala.

Rnt dolog esék királyok között ott az vendégségben,
 Herodes király Philöp házását kéváná szivében.
 Az Herodiaszt el is ragadá hitelenségében. 200

Oly bátorsággal, gyönyörüséggel véle lakik vala,
 Semmit bünérül örömében nem emléközik vala,
 Mintha ü dolga jól helyen volna, ugyan vigad vala.

De némi korban ez latorságban hir lön szent Jánosnak,
 Herodes király hogy feleségét elvette bátyának,
 És nem leheté elszenvedője ily latorságának. 205

Erősen feddé Heródes királyt szent János Baptista,
 Hogy atyafia feleségével élni nem jó volna ;
 Ezt pirongatást Herodes király igen bánja vala. 210

Nem szünik vala az szent próféta király feddésétül,
 Hogy eltiltaná, szándéka vala, ily förtelmességtül,
 De meggyőzeték végre Herodes ily hitöttségétül. 215

Ez idvösséges jóra tanitást nem hallá jó kedvvel,
 De sőt haragra lám fölindula nagy vakmerőséggel,
 Hogy elvesztené az nagy szent jámbort. elszáná szivében. 215

Ez rossz szándékát ily hír alatt nem meré véghöz vinni,
Az egész község mert az Baptistát prófétának hiszi,
Fél, hogy élete és méltósága kezd miatta veszni.

Egyet gondola, hogy pártütőnek szent Jánost mondaná, 220
Az sokaságot ki az császártul másfelé hajtaná,
Ezzel az hirrel az szent Baptistát tömlőczre hajtaná.

Csoda szép tükör lelkipásztornak köröszőlő János :
Vigyzás dolga, nyissa föl szömét és ne légyen álmos,
Az bünt meglássa, el se hallgassa, mert igen ártalmas. 225

Ebben ne nézze senki szömélyét, uri méltóságát,
Királynál Istent nagyobbnak tartsa, félje uraságát,
Szömében szóljon kedvezés nélkül feddje latorságát.

Meg ne röttenjön, se fegyverétül, sütét tömlőczétül,
Kész legyen azért mindent szenvedni, megvalni életül, 230
Nagyur szolgálja, számadás dolga, féljen Istenétül.

De tekénts ismét: hitötlenységnek ilyen természeti,
Hatalmas lator büne feddését el nem szenvedheti,
Sőt hatalmával jóra intőket, ha lehet, elveszti.

Dohos tömlőczben, erős fogságban János fórtöng vala, 235
Nagy kalodában az ü lábai szorittattak vala,
De ő tisztiben Isten szolgálja hátra nem áll vala.

Előtte forog tanítványinak rut botránkozása,
Hogyha ü néki Herodes által most lészen halása,
Kis seregének kétséges szívvél lenne eloslása. 240

Ottan szolítá két tanítványát, az Jesushoz küldé,
Hogyha ü volna az ígért Christus, tüle kérdőzteté,
Tanítványinak lelki javokért ezt mind cseleködé.

Oly békösséges szívvél fogságát ü szenvedni vala,
Tudván, Istennek hogy híven szolgált, benne bízik vala, 245
Szolgálatjának édes jutalmát hüttel várja vala.

Parázna király noha szívében dul-ful szent Jánosra,
De hogy mód nélkül ötet veszesse, nem mehetne arra,
Mert istenfélő próféta volna azt bizonynal tudja.

Juta egy korban jeles vig kedve: lakodalmat szörze, 250
Hogy születése napját akkor is békösségben érte,
Galileában főfő uraknak ebédet készéte.

Tartja nagy vigan király vendégit, itatja borait,
Részegség, duska telhetetlenség hajtja vigasságát,
Hogy azt az napot sokszor megérte, köszöni poharit. 255

Vig lakás közben nincs ki említse Isten tisztösségét,
Már az király is régön föltötte az Orbán süvegét,
Szent János pedig kemény fogságban nyeli tömlöcz mérgét.

Lastos, hegedüs, czimbalmos, hárfás vernek táncznótákat,
Az főfő urak asszonynépekkel ugordják tánczokat, 260
Trombita, sip, dob, clavicordiom betölt palotákat.

Az vigaság közt ám beérközék királyné leánya
Salome asszony és az királynak ékes térdet hajtja,
Az vendégségben urak láttára nagy fris tánczot jára.

Nagy kedvet löle az király előtt Salome tánczával, 265
Ott megesküvék az király néki nagy fogadásával,
Valamit kérne tüle, megadná fele országával,

Tekénts meg embör részeg királynak lásd nagy bolondságát,
Augustus császár adta volt néki ez kis uraságát,
Most egy kis tánczért uraságával árulja országát. 270

Ezt hallván leány, az ígéletöt köszöné királynak,
Onnat fordulván ám eleiben állapoték királynak,
Nagy vigassággal ily ígéletit megmondá királynak.

Felele akkor az Herodias, monda leányának,
«Erődj bé fiam és tisztösséggel így szólj az királynak, 275
Légyen kegyelmes fölséges király ü szolgájának.

«Imé fogadtad, valamit kérök, mindent megadsz nékem,
Te fölségednek hozzám ily kedvét honnan érdemlöttem?
Ha kedvet leltem, az Baptistának adjad fejét nékem».

Nagy gyorsasággal ez tanétásban leány ott eljára, 280
Részög királyhoz lakodalomban mi helyen bejuta:
«Add nékem, Uram, Baptista fejét most egy tálban», monda.

Jöllehet király leány beszédén ott megszomo(rodék,
De hogy megesküdt az urak előtt, nincs mit cselekedjék,
Szolgáját küldé, az szent jámbornak ám feje véteték. 285

Sokat ígérnek részög korban az tobzódó népek,
Bolond fogadást, hamis esküvést lám mely sokat tesznek,
De józan korban, ha rászorétják, bánkónia kezdenek.

Sok helyön most is az hitőtlenek laknak, vigadoznak,
Az szent jámborok nagy háboruban fogságban jajgatnak, 290
Sőt nagy gyakorta Isten szolgálai vérökkel áldoznak.

Igaz itélő felséges nagy Ur, tekénts hiveidre,
Ha kísértetöt ez világ szerént eresztesz szentidre,
Örök életben koronázzad meg te dicséretödben.

Az te szentidnek nincsen ez földön semmi vigaságok, 305
Mert ez életben hitőtlenek közt csak siralom dolgok,
De holtok után fölséged előtt léssen boldogságok.

Mely igen örül ez hitötlenység ez világ javának,
Az idvösségrül nem gondolkodik, hire sincsen annak,
De még jaj léssen utolsó vége nagy vigasságoknak. 300

Járgy el hűséggel Isten szolgálja Uradnak dolgában,
Bizzál mindenkor jó reménységgel szent fogadásában,
Ű megfizeti te jutalmadat szent igazságában.

Immár hallátok Herodesnek is érdemlött jutalmát :
Ártatlan vérnek mint állá Isten ü rajta bosszuját, 305
Hogy innét tudja ü szent Urára minden hadni dolgát.

Arábiában Arétás király uralkodik vala,
Kinek leánya az Herodesnél feleségül vala,
Minekelőtte Philöp házását elragadta vala.

Arétás király Herodes ellen nagy hadat indéta, 310
Mert ü leányát Herodiásért Herodes utálta,
És megütközvén, Herodes nejét fottig elhullatta.

Megkissebbödék kevély Herodes ü birodalmában,
Megszégyönödék latorságáért nagy bátorságában,
Igy veré Isten gyilkosságáért méltó haragjában. 315

Azután látván az Agrippának fényös birodalmát,
Herodiásnak midőn követné ü irégy tanácsát,
Császárhoz inéne, hogy birná egész Izrael országát.

Cajus megértvén Agrippa által az ü csalárdságát,
Mind országostul tüle elvévén gyűjtött gazdagságát, 320
Számkivetésre feleségestül kergette ü magát.

Csuda szégyönben, nagy gyalázatban ü élete forga,
Hazája felé menni mert szabad nékie nem vala,
Kis Galliában, az Lugdunumban élete elfogya.

Ez lön jutalma kevély kegyetlen Herodes királynak, 325
 Ki bizony lehet igen nagy példa az ollaténoknak,
 Vakmerő bűnben kik gyinyörködven szentöket elrontnak

Ebbül magoknak szép vigasztalást azok is találnak,
 Hitlenek miatt kik háboruban epednek, fáradnak,
 Isten hivei ez rosz világgal bajvivásban vadnak. 330

Lám ez volt sorsa régi időben a szent prófétáknak,
 Ilyen mértékkal fizeté dolgát ez világ Christusnak,
 Mártiromsági megírván vadnak szent apostoloknak.

Ez világ most is mind Herodesnek ebben követője,
 Mert igen bánja, ha szömében szól Istennek embere, 335
 Mindjárt tömlöcznek, tűznek, fegyvernek léssen keresője.

Ritkán találod ki jó helt adjon Isten igéjének,
 Alája vessé jó kedvvel magát az Ur feddésének,
 Bűnét elhagyván utát kövesse Isten kegyelmének.

Adjon az Isten szent lelket nekünk ü szent fia által, 340
 Hogy tanétását jó néven vögyök megtérjünk az által,
 Hogy mindörökké el ne kárhozzunk hitötlenység által.

Térétse hozzá Isten szivünket hatalmasságával,
 És mosogassa gonosz bűnünket irgalmasságával,
 Hogy örülhessünk vég nélkül véle az ü szent fiával. 345

Ezerhatszázban és harminczötben ez versöket szörzém,
 Az szent Gergelynek sovány hetiben Kozarban röndölém,
 Mert ezt az időt Herodeséhez hasonlónak lölém. Amen.

Dr. NAGY SÁNDOR.

Martialis XII, 12.

Mindent ígérgetsz az egész éjente, ha ittál.
 Reggel meg nem adod. Pollio, reggel igyál.

B O N C S O K.

Volf Gy. Nyő. XIII. 515. «*Boncs, boncz*» czimű czikkben helyesen mondja a *boncs* «fürt, tzafrang, rojt» és *bontz* «nyaki ékesség» szókat, melyek Baróti Szabó Dávid «Kisded szótára»-nak második kiadásában (Kassa, 1792.) merülnek fel először, *Faludi* «Teli éjtszakák» (kiadta Révai, Pozsony, 1787.) 22. l.-jén előforduló *bontsok* és a Páriz Pápai-nál előforduló *bontzok* «monile» (Dictionarium hungar.-lat. Lőcse, 1708. 21. l.) jelentésű szókból eredő *hibás elvonás*-nak, s helyesen állapítja meg, hogy a szónak igazi alakja «*boncsok*». Ennyiben *Volf* úrral egyet kell értenünk. Kifogásunk czikke ellen csupán *methodikai*. Hogy miben áll *Volf* úr eme cikkének *methodikai* hibája, az mindjárt kiviláglik ezúttal adandó *felvilágosítás*-unkból. E *felvilágosítás* pedig magára a magyar *boncsok* szó eredetére vonatkozik.

A mint legközelebről a Nyő. novemberi számában *Volf* úr czikkét olvastam (e szám csak későn került kezembe), mindjárt tisztában voltam a kérdés emez oldalával, a mennyiben a magyar «*boncsok*» szó származása, melyet pedig *Volf* úr nyomozni, a mint látszik, nem tartott érdemesnek, már eleve ismeretes volt előttem.

Volf úr ugyanis a helyett, hogy a *boncsok* szó származását nyomozva az egész kérdést felölelné, megelégszik annak elmondásával, hogy «*akármi legyen, akárhonnan származzék az a boncsok*, [pusztán csak alakjának megállapítása is újra kézzelfoghatóvá tette, hogy nincs olyan szótárunk, mely igen nagy mértékben megbízhatatlan ne volna . . .]». Ilyen módon V. csak fél munkát végzett, mi az egész czikken érezteti hatását.

A mit czikkíró tenni elmulasztott, megteszszük mi.

A magyar *boncsok* török eredetű szó. A Molnár Albertnél előforduló «*Bonczoc, Monile*»-nek (Dictionarium ungarico-latinum. Norinberga, 1604.), s a Páriz Pápai-nál előforduló «*Bontzok: Monile*»-nek, a mi egyaránt = *boncsok* «monile», megfelel alak és jelentés szerént az oszmani بونجوق *bunguk* (olv. *bundsuk*) auch بونجوق und بونجوق *kleine Muschel, Venusmuschel, kleine Kugel oder Perle, Glasperle, Glaskorallen* u. dgl., die als Zierrath gebraucht werden (*Zenker* szótára szerént); boundjoug (= *bundsuk*) Verroterie, petits objets sphériques en verre etc. (*Bianchi*); раковинки, ракушки, зерна, шарикки четокъ, стеклушки разнаго

цвета, надѣваемая на шею лошадеи, лошаковъ, ословъ, эля украшения (*Budagov*); sőt *Hindoglu* (Dictionnaire turc-français) *bondjouk* (olv. *bondsuk*)-nak írja át e szót («*بونجوق bondjouk, perles fausses ou de Venise*»), mi a magyar *bonsok*-hoz alakilag még közelebb áll. Előfordul e szó a török-tatárság terén a *csagataj*-ban (keleti törökben): Zenkernél to (= keleti török) *صونجوق* *munjúk* (olv. *mundsuk*), b: m közönséges hangváltozással, = «Muschel»; úgyszintén Pavet de Courteille keleti török szótárában: *بونجوق* «*coquillages, qui servent d'ornement ou de talisman; éten-dar*», — *صينجاغ* (ق) *coquillages ou petites pierres, grains de ver-roterie, bagatelle, s végül Vámbéry «Čagataische Sprachstudien»-jében بونجوق* *bunjúk* (= *bundsuk*) *Rossschweif, Fahne, Büschel, Glaskoralle*. Targyalja e török szót Vámbéry tanár «*A török-tatár nyelvek etymologiai szótárában*» (NyK. XIII. 203. cz. 446. l.), melynek mellékesen megjegyezre *indexe is van, s így semmiképen sincs elrejtve a magyar nyelvtudós elől sem: «csag. bonjúk monjúk* (olv. *bondsuk, mondsuk*) = *korall, gomb, csomó, zászló.*»

E felhozott adatok nyilvánvalóvá teszik a magyar *bonsok* «*monile*» törökségét: a magyar *bonsok* alakkal szemben áll itt *bondsuk, bundsuk*, s a jelentés is egyfelől *monile, nyaki ékesség*, másfelől a törökben *koráll, gyöngy, mely ékességül szolgál*. Fölötte valószínű az, hogy e ritka használatú tájszó — tájszó voltát többi közt az is mutatja, hogy a latin-magyar részben *monile* magyarázatánál Molnár nem is hozza fel — újabbkori oszmanli kölesönszó, a mennyiben a török nyelvek közül a *csagataj* mellett még csak az oszmanliban találjuk alak- és jelentésbeli megfelelőjét, s legrégebb tudvalevő előfordulása is, 1604, a török hódítás korszakába esik; végre azt hisszük, hogy a *monile*-fele jelentésnél fogva a *bonsok*-ban modern culturszót kell látnunk.

A mint látható, a *bonsok* töröksége *nyomós bizonyíték*, s mint ilyen világot vet az egész kérdésre, de meg még arra is rávezet, hogy a Mikesnél többször előforduló *bontsok*, melyet Kresznerics idéz, valamint *Sándor J. bontsok* szava, a mint *Volf* úr is mondja, «*egészen Mikes használatának megfelelően*» (Nyör. XIII, 518.), tehát, hozzáteszszük, Mikesből is átvéve = «*lófark, török zászló*» (*mely utóbbi jelentés szintén a szó törökségét gyaníttathatta volna*), a magyar *bonsok* «*monile*» szótól egészen független, a mit a különböző jelentés világosan mutat. E jelentés, a mint az előbbi adatokból látható, szintén visszatükröződik ugyan a török «*Ros-*

schweif, Fahne» jelentésekben, mely másodrendű jelentések a *Kugel-, Perle*-féleből fejlődtek ki a török nyelv terén, de a magyarban a szó ez utóbbi külön jelentéssel *Sándor* szótárán kívül csak *Mikes Kelemen* «Törökországi Levelei»-ben lelhető meg, s a szónak *Mikes*nél való *használata* kivétel nélkül azt mutatja, hogy *Mikes*, ki Törökországban tartózkodott, leveleiben e szót, mint török *idegen* szót használja, minél fogva ez utóbbi jelentésű szó épen úgy nem tekinthető kölcsönszónak, mint pl. *basa*, *beglerbég* és más tiszta török szók, melyeket *Mikes* leveleiben feltalálunk, sőt még az sem mutatható ki, hogy *Mikes*nek volt-e a *Molnár-féle boncsok* «monile» magyar szóról általában tudomása is. Ime a *Mikes*nél előforduló helyek (idézve *Kulcsár* 1794-iki kiadását, mint *Kresznerics* is teszi): 378. l. «Már a *bontzokokat* (ez nyilván sajtóhiba «*bontsokokat*» helyett) kitétték Konstantinápolyban, az a jele a hadakozásnak» | 264. l. «három *bontsokos* basaság» | 398. l. «három *bontsokos* Vezér» | 439. l. «Ezek mind három *bontsokosok*» (t. i. *beglerbégek*). E felhozott példák imént mondott szavainkat teljesen igazolják.

Vége még a magyar *boncsok* 1. kölcsön- és 2. idegen szó jelentésbeli kétfélesége, mely a török jelentésbeli kétféleségre vezethető vissza, abban leli magyarázatát, hogy, a mint *Vámbéry* úrtól hallottam, a török zászló tulajdonképen egy boton levő gömb, mely gömbben van a lófark, mint jelvény, s így érthető, hogy a *gömb* fogalomból, azaz a *bondsuk* eredeti jelentéséből átvitel útján a «*lófark, török zászló*» fogalma miként fejtett ki.

Budapest, 1884. decz.

PATRUBÁNY LUKÁCS.

Martialis VII, 3.

Verseimet mért nem küldtem még én soha néked?
Hogy te ne küld nékem, Pontilian, teid'.

IX, 83.

Mennyi csodás látványt nyújt, Cæsar, a te fővényed;
Messzire túlhaladod minden elődeidet.
Élvezet a szemnek, de nagyobb gyönyör ez füleinknek,
Mert hisz a *nézők* közt vannak a rossz *szavalók*.

A TÖRÖK SZOKINCS APOLOGIÁJA.

Budenz J. tanár úr a «Magyarok eredetére» írt «Feleletében»¹⁾ úgy vélekedik, hogy Vámbéry a magyar és török nyelvek közelebbi rokonságát nem mutathatta ki a törökségnek *ismeretes és tényleg létező szokincsel*, hanem hogy a rokonság csak olyan fokúnak is lássék, a milyennek a «Magyarok eredeté»-ből látszik, e czélból a török nyelveket mintegy megújította; s véleménye szerint «kétségtelen, hogy V. úrnak török nyelvújítása a leghatalmasabb segédeszköze a magyar-török nyelvrokonság bebizonyítására.»²⁾ Budenz ez állítólagos török nyelvújítást, «avagy nyelvészeti célra alkalmasított törökséget» így formulázza: «Tapasztaljuk ugyanis, hogy V. úrnak bírálatában, valamint munkájának egyéb részeiben is, a fölhozott török nyelvi adatoknak egy jó része, hol a *szónak alakjára*, hol *jelentésére* nézve, a *törökség eddigi ismeretétől* többé-kevésbé eltérő és pedig úgy, hogy ezen eltérés által mindig az illető adat a magyar nyelvvel való egybehasonlításra alkalmasabbá vált, mintsem az eddigi ismeret szerint volt.»³⁾ E súlvos vád olvasásakor kétségbe estem volna a török-magyar nyelvrokonság sorsa fölött, ha a «törökség eddigi ismeretétől eltérő» kifejezés olyan nagyon nem vonja magára figyelmemet. Nem nagy fejtörésbe került kitalálnom, hogy mit nevez B. «a törökség eddigi ismereté»-nek. Ugyanis ő maga a törökség egyetlen dialectusát sem ismeri személyes tapasztalatból s így az elméletileg szerzett némi-nemű török nyelvismeretét nem használhatja *forrás* vagy *kritérium* gyanánt. Ennélfogva mások munkáira kellett támaszkodnia, a minthogy támaszkodott is európai szótárakra s leginkább Zenker és Budagov szótáraitra. De nem ez a legnagyobb baj, hanem az, hogy ezen európai szótárakat olybá vette, 1. mintha *teljeseek* volnának, s így a mi szó nincs bennök, az nem létezik, csak csinálva van; 2. a mely szó *nem épen olyan alakban* s jelentése *nem épen azon sorrendben* van Vámbérynél, mint Zenker s Budagovnál, az már eo ipso csinált vagy ferdített szó.

¹⁾ Felelet. Nyelvészeti észrevételek Vámbéry A. «A Magyarok eredete» cz. munkájára. Nyelvt. Közl. XVII. k. 3. f. és XVIII. k. 1. f.

²⁾ NyK. XVIII. k. 32.

³⁾ NyK. XVII. 450.

Tehát a meglevő európai török szótárak (kivált Zenkeré s Budagové) képezik a török nyelvtudomány azon stadiumát, melyet B. a «törökség eddigi ismereté»-nek nevez, a melytől többé-kevésbbé eltérő ismeret nem egyéb, mint csalás, vagy tudatlanság. Már pedig igaz, hogy a V. felhasználta török nyelvi anyag jó része elter a «törökség eddigi ismereté»-től. Mi következik ebből? Az, hogy a mi eltérés, az csalás, vagy tudatlanság. Pl. Zenker és Budagov szótárában osmanli *bunşuk* van, míg V. *bonçuk*-ot irt; Zenkernél a *sik* = dicht, gedrängt, häufig, V. pedig azt is jelenteti vele, hogy «eng, angustus». Ezek tehát eltérnek a «törökség eddigi ismereté»-től, még pedig — B. véleménye szerint — V. térítette el őket azért, hogy a *bonşuk* a *bonyolódni*, a *sik* pedig a *szük* szóhoz jobban hasonlítson.

A helyett, hogy B. vádjának vakon hitelt adva, előre elítélném akár az ú. n. újítót, akár az újítást, bátor vagyok föltenni azon kérdést, hogy mennyiben helyes és megbízható a «töröksegg eddigi ismerete?» A mit B. e nevezet alatt ért, abban a török nyelvek azon ismerete van lerakva, melyhez európai ismertetőik által, tehát közvetve jutottunk. Hogy pedig ennek helyes vagy helytelen voltáról meggyőződünk, közvetlen ismerethez kell folyamodnunk. Már tudjuk, hogy mások, a nem-törökök, mit mondanak s tanítanak a török nyelvekről, most hallgassuk meg, mit vallanak magok a török nyelvek s mit mondanak és tanítanak saját nyelvükről a törökök; e közvetlen ismeretből megtudjuk, hogy vajjon igazi színeben tüntették-e fel a nem-törökök a törökséget?

Vámbéry saját személyes tapasztalásából ismeri az osmanli és ágataj nyelvet; ámde nemcsak V.-nak van ágataj és osmanli szótára, hanem másoknak is. Minthogy pedig V. nyelvi adatai nem mindenben egyeznek más szótárakéval, Budenz az olyan szókat, melyek vagy alak vagy jelentés tekintetében nem egészen egyeznek Budagov és Zenker adataival, nem tartja hiteleseknek. Így pl. V. ágataj szótárában levő *kor* (Zeit), *koron* (zur Zeit), vagy *jang-* (brennen, lodern) szókat nem ismeri el, mert Budagov szótára *kur*, *kurun* és *jan-* alakokat hoz fel; ¹⁾ továbbá azt sem hiszi el, hogy a ág. *kirak* jelentése «Aussenseite» is (a Grenze, Rand, Ufer-en kívül), vagy a *jeŋgi* szóé «jung» is (a neu-on kívül), ²⁾ mert Bude-

¹⁾ NyK. XVII, 455. és 459.

²⁾ U. o. 469. és 470.

govnál csak: Ufer, Rand, Grenze, illetőleg «novus, recens» jelentésük van. Tehát V.-nak épen csak azt szabad tudnia a törökségből, a mit Budagov tud. Hiszen ú. n. tanulmányi utazásokat épen azért szoktak tenni, hogy az otthon, könyvekből meritett ismereteket — ne gyarapítsák. A kormányok és tudós társaságok azért küldenek ki bizonyos egyéneket tudományos kutatásra, hogy az illetőknek legyen olyan ismeretök is, a melylyel előbb nem vihetik a tudományt s melyet forrásul nem használhatnak. Épen az által halad a tudomány, hogy az illető tudós semmivel ne tudjon többet, mint a mi már meg van írva.

Mivel tehát az a rész, a mit V. a saját személyes tapasztalásából ismer az addig is tudottakon kívül, t. i. az osmanli és čagataj nyelvből, B. szerint csakis «nyelvészeti célra alkalmazított törökség» s mivel leginkább e két török nyelv terén rendelkezünk közvetlen ismerettel s valódi kriteriummal, e két oknál fogva most az osmanli és čagataj nyelvekkel állítjuk szembe a «törökség eddigi ismeretét», hogy meglássuk: milyen az *eredeti* és milyen a *másolat*.

Az eszközök, melyeket az osm. és čag. nyelvek helyes ismeretét megtámadó nézet ellen s V. nyelvi adatainak igazsága mellett használok: két, eredeti török szótár s több régi és új török szöveg. Az osmanli szótárt *Ahmed Vefik efendi* írta, czíme: *Lehcei Osmani, žild-i-evvel ve sani*. Birinži defa basilmış dir 1293. (Oszmán-török szótár. I. és II. k. Először megjelent 1876.) E könyv kitünő voltát még növeli az is, hogy a *ك* (kef) és *و* (vav) mikent olvasása minden egyes esetben meg van jelölve s mindig tudjuk, hogy a *و* vav betű mikor *o*, mikor *u*, vagy *ö*, illetőleg *ü*. — A *čagataj* szótár egy bokharai születésű özbeg munkája. A könyv czíme: *Lugat-i-čagataj ve türki osmani*. Eser šejh Sulejman efendi-i-buzari. Istanbul 1298. (Čagataj és osmán-török szótár. Irta bokharai sejkh Szulejman). Az osmanli dialectusban írt előszóban (mert čagataj előszó is van) így nyilatkozik magáról: «Buzara ehalisinden olup . . . memaliki-osmaniede mütemekkin olarak . . . iki memleketiñ dazi lisana vakuf-i-ažizanem oldigindan . . . vatan-i-evvel lugatini žem ve tertib ejledim». (Mint bokharai születésű, Törökországban telepedtem le s mivel így két ország nyelvét is értem, az első hazám nyelvének szavait összegyűjtöttem és rendeztem). Az előszót követő čagataj versben elmondja ázsiai utazását (Hindosztán, Kabul, Belkh, Herat, Merv, a turkomán puszták, Chiva, Irán, Bagdad,

Hedsas s végre Istanbul) és Magyarországra jövetelét 1876-ban, midőn a török küldöttség vezetője volt s mikor itt — mint mondja —

«Asiadan gelmişim angladılar
Çagataj bildigimi tinglediler.»

(Megtudták, hogy Ázsiából jöttem és çagataj nyelvismeretemet hallgatták). — Az egyes szókhöz bizonyító példákat csatolt çagataj írókból.

Nem szükség, hogy e két szótár valódi hitelességét, kriteriumra termettségét nem hogy bizonyítgassam, de csak emlegetsem is: ezt minden józan gondolkozó a nélkül is belátja. Mind a kettő értelmező szótár; íróknak tehát nem kellett okoskodni, etymológizálni, csak azt megírni, hogy az illető szók milyen alakban és jelentésben vannak meg az osmanli, illetőleg a çagataj nyelvben. Hogy pedig született törökök által írott ilyenmű szótárak hitelesebbek, mint Zenker és Budagov összes okoskodása és etymológizálása, azt mindenki tudja, — még maga Budenz is. Ámde — mintha már előre tudnám — B.-nek egy mentő gondolata támad, mely őt és az ugor-magyar világot e kényelmetlen hitelességtől megszabadítja. Ugyanis az az ármányos seikh Szulejmán az 1876. évi török-magyar testvériség nyilatkozása után írta szótárát s bizonyosabb a bizonyosnál, hogy ő is, mint az elfogultságban vele egy húrban pendülő Vámbéry, a çagataj szókinszet «nyelvészeti célra alkalmasbította», t. i. úgy írta a szókat vagy jelentésöket, hogy a magyar szókinszhez minél inkább hasonlítsanak. Ahmed Vefik efendiben sem lehet különbség a «tudomány moral»-ja; az ő szótára 1876-ban jelent meg s ha készítésekor még nem tört is ki a török-magyar testvériség forradalma, de előíze talán már akkor érezhető volt. Sőt — ki tudja — nem történt-e valami titkos szövetkezés a magyar-török nyelvrokonság bebizonyítása érdekében Vámbéry, seikh Szulejmán és Ahmed Vefik között? S e gonosz csiny nem azon időből datálódik-e, mikor V. — ki tudja mi célból — Konstantinápolyban és Bokharában járt? Határozottan nem lehet tudni, de elég ok van a sejtelemre. Hiszen az ugor-magyar theoria híveit kivéve, mindenütt csak elfogultságot, hazafiasságot és csalást talál az ember s az ilyen roszfajta emberek egy csöppet sem törődnek a «tudomány moral»-jával. Kész példákkal lehet igazolni, hogy ez a három ember mennyire egyetért. Vámbéry a magy. *szük* szóval egyezteti a tör. *sük*-öt, mely ő szerinte «szük,

szoros, tömött, gyakori» jelentésű, holott a «törökség eddigi ismerete» szerint csak azt jelenti: dicht, gedrängt, häufig (Zenker) s nem egyszersmind: eng; — és ime seikh Szulejmán és Ahmed Vefik így kezére játszanak V.-nak, hogy ama szerint a čag. *sik*, eme szerint pedig az osm. *sik* jelentése: *dar, tar*, ez pedig = eng, angustus, vagyis «szűk». — Továbbá a *hinni* (hiv-, hisz-) igével a tör. *güven*-t egyeztette V. azon oknál fogva, hogy ő szerinte «bízni, bizalommal lenni» jelentésű, daczára, hogy a «törökség eddigi ismerete» szerint (Budagov) «gloriari» értelmű; és az a mohamedán létére hitetlen seikh Szulejmán ismét V. mellett esküszik, állítván, hogy a čag. *güven* = itikad ve itimad etmek = bízni. Sőt az a két szótáríró olyanban is segítette V.-t, a mire nem számított. A magyar *agyag*-ot keleti tör. *alčik* s osm. *alči* szóval egyezteteti, pedig Ahmed Vefik csinált egy alkalmasabb szót a számára, t. i. osm. *alčak* = čag. *al*, ez pedig seikh Szulejmán szerint: *jer, čamur, toprak* (föld, sár, talaj). Az *epét* a tör. *öpke* szóval hasonlított össze, pedig seikh Szulejmán ennek a magy. epe-hez hasonlóbb *öpe* alakot is hozott fel szótárában. Ez bizony nem nagyon lelkiismeretes triumviratus, gondolja Budenz; alattomban csak ugyan kellett történni valaminek!

Ugy gondolom, nem egyedül vagyok azon hitben, hogy ezen, született törökök által írott eredeti szótárak és a magok helyén idézett textusok lehetnek inkább kriteriumai az európai török szótáraknak, mintsem megfordítva. S ezen meggyőződéssel áttérhetünk már annak megvizsgálására, hogy miben áll és mennyiben igaz az ú. n. török nyelvújítás, melyről B. azt mondja, hogy «egészen független a tapasztalattól s méltán gyaníthatjuk, hogy eredetét főképen azon magasztos czélnek köszöni, a melynek szolgálatában áll.»¹⁾

1.

Vegyük szemügyre először azon eseteket, melyekben az állítólagos nyelvújítás a *hangalakra* vonatkozik, vagyis a melyekben a szó alakja «a magyar nyelvvel való egybehasonlításra alkalmasabbá vált, mintsem az eddigi ismeret szerint volt.»

B. szerint V. az *o* és *u*, *ö* és *ü*, *e* és *i*, *e* és *ö* vocalisok különbségére nem nagy gondot fordít, s egyik vagy másiknak megválasz-

¹⁾ NyK. XVII. 453. l.

tására többnyire a a hasonlító magyar szó hangalakja is némi hatással volt.

V. a magy. *bonyolód-* mellé felhossa a tör. *bončuk, monžuk* szót, a melynek igazi alakja a «törökség eddigi ismerete» szerint (Zenker, Bianchi, Budagov): *bunžuk*, tehát nem *o-*, hanem *u-val.*¹⁾ Ez tehát már újítás — mondja B. — Azonban nézzük meg Ahmed Vefik szótárát. Ennek 360. lapján így találjuk a kérdéses szót: *bonžuk*, türkide (t. i. čagatajban) *bonžuk* ve *monžuk*; vagyis csak ugyan nem *u-val*, hanem *o-val*. Hogy hol van itt az igazság, azt minden józaneszű ember tudja.

V. a magy. *elő, elé* analogonjának a čag. *eli* szót állítja, a mit B. szintén újításnak tart, mivel Budagov és V. Čagat. Sprachstud.-e is csak *ilej* alakot hoz fel.²⁾ De hogy *eli* is van, bizonyítja sejk Szulejmán; mert a Lugati Čagataj 20. lapján: *إلي eli* = ön (elő, előrész); de van az 58. l. *إيلى* is (nezd, piš).

Az *oszol, oszt* ige mellé felhozott tör. *oš* gyököt B. fictiv alaknak mondja; mert Budagovnál és a Sprachst.-ben *ušak* szó fordul elő.³⁾ — De a Lehčei Osmani-ban (748. l.) *ošatmak* = tefrik etmek, perišan etmek, kirup ufak etmek (elválaszt, szétszór, széttördel). Lug. Čag. 34. l. (hol az *و* szókezdet betürend szerint *o*-nak olvasandó) *ošatmak* = težji etmek, ufatmak, kirmak (eltörni, kisebbíteni); *ošalmak* = ufalmak (kisebbedni); *ošultmak* = parča-parča etmek taksim etmek (eldarabolni, elosztani). Látható, hogy a páros (causativ és reflexiv) igealak egészen egyezik a magyarban és törökben: *osz-ta-ni*: *oš-at-mak* és *osz-ol-ni*: *oš-al-mak*.

A *uz* ige ellen, melyet V. a magy. *húz-zal* egyeztet, szintén van kifogása B.-nek; ő szerinte ugyanis *oz-* a helyes alak.⁴⁾ — Ámde ez igének mind čagataj, mind osmanli származékai, illetőleg tovább képzései *uz-* (nem *oz-*) kezdetűek. Leh. Osm. 257. *uza-* = uzun olmak (hosszabbodni), *uzat-* (hosszabbít), *uzan-* = jatmak (lefeküdni, kinyújtózkodni). Lug. Čag. 36. *uza-*, *uzat-* stb.

A magy. *úr*-ral egyeztetett tör. *uur* szót nem ismeri el B., mert Zenker s Budagov szótárában *ogur* van írva.⁵⁾ — Hogy e

¹⁾ NyK. XVII. 453.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o. 454.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ U. o.

szónak ú. n. irodalmi alakja *ugur* (*u*-val), mutatja a Lehčei Osm. 210. l.; s hogy a sztambuli és Sztambul-vidéki köznyelv *ūr*-nak ejti, bárki meggyőződhetik, a ki a Bosporus partján jár; én legalább mindig *ūr*-t és *ūrlar olsun*-t (isten veled! szerencsés utat!) hallottam, már pedig a saját személyes tapasztalásának mindig jobban hihet az ember, mint theoreticus szótáraknak.

Az *ijed* mellett fölhozott *ijil*- (forogni) alakot is kárhóztatja B., mert hiszen az «Etymologisches Wörterbuch sem hoz fel *ijil*-féle alakot». ¹⁾ — De felhossa a Lugati Čag. 25. l. az *ijilün*-igét «čevirindirnek, döndirirnek» (fordíttatni, csavartatni) jelentéssel, mely az *ijil*-nak passivuma.

Az *irha*-val szembe állított *jirgak* B. szerint szintén a magy. szó előrészéhez van idomítva (azért *jir*-), mert Budagovnál csak *jargak*, *šargak*, sőt a Čagat. Sprachst.-ben *jarkak* van, vagyis *a*-val való első szótag. ²⁾ — Ennek ellenében azt mondja a Lugati Čagataj (311. l.), hogy a *jargak*-on kívül *jirik* alak is van, vagyis *jir*-kezdettel, mely közelebb áll a magy. *ir(ha)*-hoz.

A «Magyarok eredete» az *ék* szót a tör. *ek*-, *ik*- (közbeiktat. hozzáad) igéhez kapcsolja. Budenz azonban az *ek*-alakról azt hiszi, hogy ennek megteremtése a magy. *ék*-nek köszönhető. ³⁾ — De hiú képzelgésnek bizonyúl e meggyőződése, ha megnézi a Lehčei Osm. 93. és 97. lapjait, hol ezeket olvashatja: *ek* = vasl, ilave, bend (összekötés, egymáshozfűzés, kötelek): *ekle* = bir šejji digerine zamm etmek, vasl etmek (egyik tárgyat a másikhoz fűzni, hozzá illeszteni); *ek* = dikmek (beszúrni).

A *tűzok*-kal egyező *tűdak* alak nem hiteles; mert *toğdak*-nak írják, tehát ez a létező, amaz pedig csak csinált alak. ⁴⁾ Igaz, hogy *توغدانی*-ot írják, a mi betűszerint: *toğdak*, de *tűdak*-ot ejtenek, épen úgy, mint a következő példákban. *طوغره*, ejtve: *طوره* vagy *توره* *tūra* (Lehčei Osm. 785.); *اغیر* vagy *اغر* ejtve: *āz* (v. o. *Dört yol aži*, Konstantinápolynak, illetőleg Pérának azon része, hol a Hotel de Pesth van, minthogy itt 4 úteza nyílik egymásba = 4 út szája) *بوغدای* ejtve: *būdaj* (buza, Misr būdaji = kukoricza): *صوغوق* vagy *صاوق* ejtve *sūk* (hideg; a konstantinápolyi víz-árusok szün-

¹⁾ NyK. XVII. 454.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. o.

telenül kiabálják: büz gibi suk sū! = olyan hideg viz, mint a jég); چاغرمق és باغرمق köznyelven: *bārmak* — *čārmak* (kiabálni); داغدا ejtve: *dāda* (hegyen; v. ö. e népdalt: Šu karšuki *dāda* bir kuzu mêler: ama szemközti hegyen egy bárány béget; 2. strófa; Šu keršuki *dāda* bir inje tütün: a szemközti hegyen vékony füst; 3 ik: Šu karšuki *dāda* bir ješil čadir: a sz. h. egy zöld sátor; 4-ik: Šu karšuki *dāda* bir jūva japtım: a sz. h. fészket csináltam). Ilyen és hasonló esetekben a *g-t* (غ) kiírják ugyan, de a közbeszédben nem ejtik ki. Tudta ezt Budenz is az ugor-török háború kitörése előtt, de mostani viszonyok közt nem szereti tudni.

A magy. *sátor*-hoz V. a tör. *čatır*, *čator*, *šator* szókat hozza fel. B. a két utolsó (*o*-val való) alakot újításnak jelzi, megjegyezvén, hogy: «a *sátor* kezdő consonansánál fogva kirgiz alak volna s adja is ez alakot *s*-vel Budagov شاتور, a mai Ilmynskinél így van *šatır*». ¹⁾ Ehhez azt jegyzem meg, hogy a Lehčei Osmani (353. l.) a *čadır* szónak چاتور (olv. *čatur*), a Lugati Čagataj (251.) pedig شاتور *šator* alakját is ismeri (ez utóbbi jelentése: épület, csarnok, a *čatmak* = bina kurmak, čöpi čöpe dajamak, uż uża jetištirmek, igéből).

Az eddigiekről úgy nyilatkozott B., hogy ilyen «alig észrevehető, csekély hangbeli eltérések . . . magukban lehetségesek, de az illető egyes esetekben nem documentálhatók». ²⁾ Én részemről azt hiszem, hogy a Lehčei Osmani és Lugati Čagataj-nál, meg a török nép nyelvhasználatánál — a melyekkel ezen eseteket igazoltam — soha jobb documentum nem lehet. A kinek nem tetszik Stambulban Ahmed Vefiktől, vagy Bokharában sejkh Szulejmántól tanulni meg a török nyelvet, az Lipcsébe megy Zenkerhez és úgy tanulmányozza a törökséget négy fal között, mint Zenker tanulmányozta.

V. a *kerek*, *kör* szókkal a čag. *gürüng*-öt egyeztetni. Ámde Budagovnál *guruū* van; már most B. ítélete szerint világos, hogy V. ismét csalást követett el. ³⁾ S ha még tovább kutatunk, elszomrodik az ember szíve, hogy e földi életben szüntelenül csak hamiságra, csalásra lehet bukanni, — hiszen sejkh Szulejmán szótára 271. l. is ezt olvashatjuk (a perzsa ك-vel, vagvis felhangú g-vel

¹⁾ NyK. XVII. 456.

²⁾ U. o. 453.

³⁾ U. o. 457.

kezdődő szók fejezetében) *gürüng* = bezm, sohbet, źemijet, meźlis (társaság, összejövetel), *gürüngleśmek* = sohbet etmek, kil ű kal ve mohabbet ejlemek (társalogni, egyről-másról beszélgetni, barátkozni).

V. szerint a magy. *év* testvére a török-tatár *il, jil*. Itt V. ismét egy kis turpisságot követett el, mondja B.; mert a «török-tatár» nevezet által az *il* alak használatát az azerbajźani dialectus határán túlterjesztette, holott «az *il* csak azerb. alak»,¹⁾ és így pl. a agatajban sem fordul elő. — Csakhogy ha B. nem is, de őejkh Szulejmán agataj szóul is ismeri az *il*-t, mert szótára 57. lapján: *ايل il* = *jil, sene, sal* (annus). Van nála *jil* is.

De még nagyobb csalás az, hogy V. a magy. *gyáva*-hoz oly hasonló *java* szót csinált, a melynek valódi alakja különben *jaba*, vagy Budagovnál *źaba*.²⁾ — De nemcsak V. csalta meg B.-t, hanem őejkh Szulejmán is, mert ő meg csakis *يا java* alakot ismer, *jaba*-t nem (l. Lug. ag. 351.).

A magy. *saru* szemmel látható török testvére a *aruk* vagy *őaruk* szó; de B. ez utóbbit költött alaknak mondja, mert — következik a nyomós ok — «Budagov csak **-vel való alakot hozott föl». ³⁾ — Az *ő*-vel kezdődő szó megvoltát bizonyítja: я лютирь, киргизкая хрестоматия, melyben előfordul a kirk. *őarik* alak (pl. a 45-ik lapon: шарык) és мухаммедъ буйинь, русско-киргизскіи и киргизко-русскіи словарь. Ташкенгъ, 1883. A 351. lapon: шарык.

A magy. *tom*-, *töm*- igével lehetne egyeztetni a tör. *töm*- vagy *öm*- szót, ha a *töm*- alak tényleg léteznék, nem pedig V. csinálta volna. Már pedig Budagov csak **-vel kezdődő alakokat ismer (*um, om, im, üm*, de nem *töm*), őt maga V. is csak ilyen kezdetűeket említett gyökszótárában is, a ag. Sprachstudienben is; ⁴⁾ ha már pedig a saját munkájában sincs meg valamely szó, «napnál is világosabb, hogy az olyant «nyelvészeti ezla» csinálta. De elfelejti B., hogy a ag. Sprachst.-ben levő szótárba csak az ott közzétett textusok megértéséhez szükséges szók vannak fölveve, a agataj-török nyelv szókincse pedig nemcsak azon 5000 szóból áll, s V. még ezen kívül bizonyára több szót is ismer részint me-

¹⁾ NyK. XVII. 458.

²⁾ U. o. 461.

³⁾ U. o. 462.

⁴⁾ U. o.

moriából, részint a birtokában levő, még kiadatlan forrásokból. Ilyen szó a *töm-* ige is, mely a Lugati Čagataj 176. l. így van: *توماك tömmek* = ömülmek (fürödni); van *تومماق tommak* is (dalmak = alámerülni); s ezen kívül Radloffnak kirgiz textusai-ban is előfordul: *tomulmak* (fürödni). — Egyébiránt a magy. *tönni*-vel inkább egyeztethető a čag. *tömmek*, mely a Lugati Čagataj szerint: toldurmak, pür ve besiar ve ziade etmek (megtölteni, sokasbitani).

A *derü*-hez felhossa V. a čag. *terkin-* (terjedni, nyilni) igét a mit B. ismét csak csinált szónak állit, így nyilatkozván róla: «Első nyoma egy csag. *tere-*, *terki-* igének, melynek *terkin-* a passivuma, található Etymol. Wörterbuch 176. sz. Találkozik azonban . . . a Kudatku Bilik szótárában: *tergi*, *terki* «Tisch, Platz, wo etwas ausgebreitet wird» s minthogy ezzel *ser-* igétől való *osm. sergi* «ausgebreitetes (Teppich, Tisch)» egyezőnek mutatkozott, ebből egyszersmind egy megfelelő csagataj ige látszott V. úrnak felvehetőnek». ¹⁾ Mivel Budagov, vagy Zenker nem tudta kielégíteni B.-t, egész bona fide ráfogja e török szóra, hogy V. csinálta. Mintha bizony V. oka volna Zenker és Budagov szótára gyarlóságának! Ilyen okok miatt csalással vádolni valakit — nem méltányos eljárás. — Ha az európai szótárírók, B.-nek perfect emberei, nem ismerik is a *terkin-* igét, de ismeri seikh Szulejmán, mert a Lugati Čagataj 158. l. ezt olvashatjuk: *ترکینمک terkinmek* = genişlenmek, bol olmak (szélesedni, bővülni).

A *lep-ni* igével hasonlított tör. *japak* (fedél, takaró) B. szerint annyiban újított, hogy a második szótagban *a* vocalist írt V. *u* helyett; mert hiszen ugyanő a Čagat. Sprachstudien szótárában *japak* (Decke) alakot írt ki. ²⁾ — De seikh Szulejmán is újító, mert azt a csalást követte el, hogy a Lugati Čagataj 288. l. *یپاق* és *یاباق japak, jabak* alakokat írt.

A čag. *ön-*, *ön-* (*crescere*) alakok közül, melyeket V. a magy. *nő(ni)* igével egyeztet, az *ön-* fictiv; mert a Čag. Sprachst.-ben csak *ön* fordul elő, «de Etymol. Wbuch 63. már; csag *öng-* wachsen, talán mert itt az *ön*, *öng* «Vorderseite» szónak családjába került?» ³⁾

¹⁾ NyK. XVII. 463.

²⁾ NyK. XVIII. 12.

³⁾ U. o.

— Erről ennyit tud B.; most lássuk, hogy sejk Szulejmán mennyit tud. A Lugati Čagataj 36. l. ez van: اونگمك *önqmek* = nabit olmak, böjüme (nöni, növekedni). Látjuk, hogy sejk Szulejmán mégis csak jobban tud törökül, mint Zenker, Budagov és Budenz.

A *törni* ige testvérének tartott *tōra-* (zerstückeln) szintén újtott alak, mert úgy a Čagat. Sprachst., mint Budagov توگراماق (togramak) alakot ír.¹⁾ — A kiejtésre nézve v. ö. a *tūzok* — *tūdak* szónál mondottakat. Egyébiránt a rövid önhangzós *tōr*, mely nem útal szóközépi gutturalis elveszésére, inkább hasonlítható a Lug. Čagat. 112. lapján levő تورغاماق *tor-gamak* = dogramak, kijmak, píčak ile para-para etmek (elvagdalni, késsel elapritani) alakhoz, annál inkább, mert ez látszik az eredeti formának az «összetörös, elapritás» fogalmára, melyből metathesissel *toğra-* lett, míg az eredeti *toğ-* a «keletkezés, fölemelkedés» fogalmát fejezi ki. (V. ö. Vámbéry Etymologisches Wbuch 189. és 193. §.)

2.

Az u. n. «nyelvészeti czélra alkalmashított törökség» nemcsak abban áll, hogy a meglevő török szók alakját valamely vocalis vagy consonans elváltoztatásával a magyar szók alakjához közelebb hozta, hanem «egészen új szókat is szerzett a török nyelvújítás a magyar-török rokonság számára, egyrészt az által, hogy az «elavult gyököket» alkalmasan kifejtette és valóságos szókül forgalomba bocsátotta; másrészt úgy, hogy a török nyelvek szóképző erejét új teremtésre ösztönözte».²⁾

Ilyen kifejtett szó, B. szerint, a «sík, lapályos» jelentésű *tal*, minthogy Budagovnál csak *tala* (Wiese) és *dala* (Steppe) fordul elő, a miből világosan látható, hogy a *tal* alakot csak V. csinálta.³⁾ — Így vélekednek az európai. lexicographusok tanítványai; azonban, hogy e vélekedés mennyire alaptalan, bizonyítja sejk Szulejmán és Ahmed Vefik. Lugati Čagataj 102. l. تال *tal* = čiplak, düz, *dal* (csupasz, sík, sima). Lehčei Osmani 751. دال *dal* (دال) gibi okunur) türkiđe (= čag.) tal; čiplak düz.

Továbbá a kirg. *talkan* (zerbröckelte, zerriebene Mehlspeise)

¹⁾ NyK. XVIII. 14.

²⁾ U. o. 17.

³⁾ U. o. 19.

szóából van kifejtve a *talka* (szétdarabolni) ige, mondja B.; mert van egy *talka*- ige Budagovnál, de «am Feuer rösten» jelentéssel s ebből lett *čag. talkan* (noch unreifes geröstetes Korn, welches man mit den Händen zerreibt und isst) s a kirg. *talkan* (zerkleinert, in kleine Krümmen geschlagen; Budg.) és ezen utóbbiból van aztán denom. ige: *talkan-da* s ez jelenti azt, hogy «zerstüekeln». ¹⁾ De seikh Szulejmán jobb török, mint Budagov; a Lugati Čagataj 102. l. ez van *تالغان* *talgamak* = tefrik etmek, teži ejlemek perišan kilmak (elválasztani, eldarabolni, szétszórni); *talgan* = jaga kavrumiš ve birjan olunmīš un (zsírban megpörkölt liszt, tészta).

Az *arī-* (soványítani) igét, B. véleménye szerint, csak V. képezte az *arī-*ból, melynek különben «lehetséges causativuma». ²⁾ — Nemcsak V. képezte, hanem minden török képezi e causativumot, ha azt akarja mondani, hogy «soványítani». Már pedig az *arī* (soványodni), a török igeképzés törvénye szerint csakis a *-t* causativ-képzőt veheti föl (az *añla-t*, *oku-t*, *učra-t* példájára), nem a *tīr* — *tur guz* — *güz*, vagy *-r* (īr, ir, ur, ūr) képzőt, épen úgy, mint a vele azonos alakú, de «tisztítani» jelentésű *arī-t*. Az *arī-*igéből származik az *arīk* vagy *arīg* nom. verbale, mely a Lugati Čagataj szerint: *zajif*, *zabun*, *saf*, *tahir* (sovány, tiszta). — A mint mondjuk magyarul: *lovaid nagyon lesoványodtak* és: *lovaiddat nagyon lesoványítottad*, épen úgy mondják törökül: *atlaring köp arīdīlar* és: *atlaringni köp arīttīng*. Szóval az *arītmak* igét mindannyiszor használják, valahányszor azt mondják, hogy «soványítani», s ha ezt B. nem tudja, annak nem V. az oka.

A tör. *kapat-* és *čapat-* causativ igék, B. török nyelvtudományja szerint, «a török szóképzés szokása és szabálya szerint csak úgy volnának lehetségesek, ha az alapigék nem *kap-*, *čap-*, hanem *kapa-* és *čapa-*nak hangzanának». ³⁾ — Mit akar ez jelenteni? Azt-e, hogy a *t* causativum csak vocalis végzet után járul s így nem vesz föl maga elébe kötőhangzót; vagy azt, hogy nem egy, hanem két (s talán több) tagú igéhez járul? Akármit mondjon ez az új szabály, az tény, hogy e módon történendő igeképzés nem a «török szóképzés szokása és szabálya» —, hanem B. nyelvtudományja szerint

¹⁾ NyK. XVIII. 20.

²⁾ U. o. 22.

³⁾ U. o.

való lenne. Mert a *t* causativum nemcsak vocalis végű, két vagy több tagú, hanem consonans végű, egy tagú igékhez is (a milyen a *kap-* és *čap-*) járul. pl. a čagatajban *jav-* (takrib etmek, jakin gelmek = közeledni) igéből causat. *jav-ut* (iavuk ejlemek, janina götürmek = közel hozni); *az-* (joldan šasmak = eltévedni) causat. *az-ít* (joldan šasirmak = tévútra vezetni Lug. Čag. 352. és 11.); *kiz-ít* (hevíteni, Abuska); a jakutban *kül-* (kommen): *kül-it* (kommen lassen), *üt-*: *üt-it* (kimondatni, Böhlingk); a kazániban: *kalk-* (emelkedni): *kalk-ít* (fölemelni, Bálint G.), stb.¹⁾ Látnivaló, hogy azt az új szabályt csak azért csinálta B., mert a tör. *kapat-* és *čapat* (erhaschen vagy fangen lassen és schlagen lassen) teljesen egybehangzanak a magy. *kapat* és *csapat* igékkel, már pedig az ugor-magyar teoriára nézve veszedelmes az, hogy a török és magyar igeképzés congruál. — Nem tudom teljes bizonyossággal, hogy az igeképzés e pontja a «törökség eddigi ismereté»-hez tartozik-e, vagy e ponttól maga B. vitte előbbre ezen álláspontot; de elég sajnós, hogy erről — mint a felsorolt példákából kitűnik — a törökök eddig semmit sem tudtak.

A *gyűlés* szót V. a tör. *jigiliš, jüliš* (Versammlung, Volksversammlung) szóval egyeztetí, mely utóbbi a *jigil-*, *jüjil-* (Lehcei Osm. szerint: *žem*, kesir olmak, bir jere toplanmak = gyűlni, csoportosulni, valahova összegyűlni) igének nomen verbale-ja, mint a magy. *gyűlni*-é a *gyűlés* (a gutturalis elveszésére s a magy. hosszú *ü*-re nézve v. ö. sagaj *tyil-*: gyűlni, Radloff; čag. *jülu* = ehali, khalk, *žemât*, *jigin*, Lug. Čag. 314.). Erről B. úgy nyilatkozik, hogy «ez a török szó (t. i. *jigiliš*) csak a mi keresztény æránk 1869-dik éve óta létezik a világon . . . ekkor ngyanis hozta föl először²⁾ V. úr Magyar és török-tatár szóegyezéseiben». Azután megengedi, hogy van egy *jigil-*, *jüjil* ige s van egy *š* (iš, iš, uš, üš) nomen actionis-képző s «ennélfogva kétségtelen, hogy alakulhatott volna akár egy tör. *jigiliš* szó is «das sich-sammeln, vagy sich versammeln (= Versammlung). . . . csak az a baj, hogy a törökség történetében nem ment mind az végbe, a mi bár végbe mehetett volna . . . innen van, hogy a bár lehetséges *jigiliš* névszót (= Versammlung)

¹⁾ V. ö. még osm. *kork-* és *örk-* (félui) igékből a causativám *kork-ut* és *örk-üt*- (megijeszti).

²⁾ Ez *nem magyar* beszéd, hogy «ekkor ugyanis hozta föl először V. úr».

nem találjuk az oszmanliban». ¹⁾ Nem az «oszmanliban» nem találjuk, hanem a szótárakban nem találjuk a *jigiliš* szót, de az oszmanli törökök beszédében megtaláljuk. A most elmúlt nyáron Konstantinápolyban Szilágyi Dániel, derék emigransnak és tudományos hazánkfíának, török születésű írnozával beszélgettem (neve Hüszi efendi), midőn a szemközt levő ház elébe sok ember gyülekezett. Hüszi efendi így szólott hozzám: Hič bir sebeb jok iken, šu adamların buraja *jigilišına* ne dersin? (Mit szólasz ezen emberek ide gyülekezéséhez, midőn erre semmi ok sincs?) A *jigiliš* szó különösen megütö fülemet s eszembe jutott, hogy Budenz ezt nemlétezőnek állította. Tudakozódásomra azt felelte ő és a szintén jelenlevő Kadri efendi (írást nem ismerő ember a «nép» közül), hogy ennek jelentése: *toplaniš*, *žemijet* s használják ilyen formán: askerlerin *jigiliši*; bazirganların *jigiliši*; és — Szilágyi D. könyveire mutatva — šu kitabların šuraja *jigiliši* satılmak iöün dejil. Nekem aztán nem nagy fejtörésbe került eldöntennem, hogy kinek higyjek: Budenznek-e, vagy Hüszi és Kadri efendinek. — Különb tudnia kellene B.-nek, hogy az *š* (iš, iš, uš, üš) *élő képző*, mely mindennapi használatban van, a beszélő minden igéből (akárhány tagú) képezhet vele főnevet, pl. *jaziš* (írás), *gidiš* (menés), *okujuš* (olvasás), *aňlajiš* (értés), vagy a Lugati Čagatajban a következők: *baslajiš* = osm. *čijnejiš* (elgázolás), *kicgiriš* = osm. *čagiriš*, *bagiriš* (kiabálás), *göruniš* (= süret, *dıdar* = kép. arc), *jaldırajıš* = osm. *parlajiš* (fénylés), *gösteriš* (mutatás), *mengiš* (= *reftar* = menés; tehát *čag. meng.* = menni, gehen), *tükeniš* (*hadd* = határ), *jügürüş* (futás), végre a *jigiliš*-hez teljesen hasonló alakú: *tikiliš* = osm. *sokuluš* (= *žemijet*; Lug. Čag.). Egy szóval, a *jigiliš*-t az oszmanli törökben tényleg használják.

(Vége következik.)

THURY JÓZSEF:

Martialis XI, 92.

Zoilus, az hazudik, ki bünösnek mondana téged ;
Minthogy nem bünös vagy te, hanem csupa bün.

¹⁾ NyK. XVIII. 23.

HAZAI IRODALOM.

Bajza József. Irodalomtörténeti tanulmány. Irta Szántó Zsigmond. Esztergom, 1884.

Az irodalomtörténeti monographiák ezen szűk világában feszült érdeklődéssel fogtunk ezen irodalomtörténeti tanulmány elolvasásához, kivált, hogy irodalmunk oly kiváló alakjával foglalkozik, mint Bajza s kiről önálló könyvben még nem szólt senki. Nem csigáztuk fel várakozásunkat s így nem is tehattük le a könyvet a csalódás érzetével. A tanulmány szárnypróbálgató kezdőre vall, mit irálya az első pillanatra elárul. A mű felosztásában a szerző «Vörösmarty életrajzát» igyekezett követni, mit csak helyeselni lehet; ez azon forma, mely az életrajz három alkotó elemét vegyíti oly művészien, hogy az író és kora élénk képben rajzolódik elénk. Csak sajnálnunk lehet, hogy a jelen tanulmány szerzője az előtte lebegett minta alatt, úgy alakilag, mint tartalmilag, nagyon is alúl maradt.

Bajza fő munkássága, hatásának ereje éppen kritikai pályájában rejlik, mit ugyan a szerző is elismer, mindamellett munkásságának ezen főágára nincs annyi tér szentelve, hogy Bajza kritikai működéséről teljes képet kapjunk. A tanulmány egészben véve nem tartozik a leggyengébb monographiák közé, de részleteiben, ítéleteiben, szóval mindenütt, hol valami újat akar mondani, igen *nyenne*. Lássuk már most közelebbről a tanulmányt, megjegyezvén, hogy csak a lényegesebb hibákra és fogyatkozásokra fogunk rámutatni.

Nézzük elsőben, mikép jellemzi a szerző Bajzát, mint költőt.

Szántó úr szerint Bajza korának Petőfije volt, dalától visszhangzott a berek és Petőfi már feltűnt, mikor még mindig Bajza ábrándos, légies világával voltak teli a szívek, kinek költészetéből hiányzik a közvetlenség, a képzelet s az egyénítés. Ezután elősorolja mindazon elemeket, melyek egy teremtő lélek s eredeti geniének gazdag forrásául szolgálhatnak s így folytatja: «Hogy daczára e sok *előnynek* nem lett igazán *naggyá*, benne is rejtett hibája, mint már említettük, de leginkább a *korban, tanulmányaiban és mestereiben*». Ezen idézett sorok egész halmaz tévedést tartalmaznak.

Miért menteni akarni Bajzát, hogy nem lett nagy költővé; nem vágyódott ő örökzöld költői babérok után, éppen ő, az igazság e halhatatlan bajnokának szelleme tiltakozik, ha fogyatkozásait hamis elvekkal és téves kritikával akarjuk fedni. A szerző által felsorolt *előnyök* részben *előnyök* ugyan, de nagyobbbrészt még a *geniere* is inkább *deprimálólag* hatnak, tehát annál inkább oly harmonikus lelkű és középszerű költőre, mint

Bajza. Miért rejtett továbbá leginkább a *korban*, tanulmányában, mes-
tereiben, hogy nem lett nagygyá? Nem tudom elképzelni. Nem volt-e a
kor, a mozgalom lelkesedése, heve olyan, hogy a legparányibb szikra is
lobbot vetett, hogy még a tehetségtelen is ha lantot ragadott, a lelke-
sülés, mely költeményein átvonúlt, itt-ott elfedte a tartalmi, eszmei
ürességet?

Hát Kölcsey, Kisfaludy, Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi nem
voltak-e ugyanezen kor gyermekei . . . ?

Annak lett volna értelme, ha a szerző azt mondja, hogy Bajza
költészetének iránya a *korban* gyökeredzik, vagy, hogy egyik-másik
fogyatkozása nem az ő, hanem a kor hibája — de hogy leginkább a kor
miatt ne lehetett volna nagygyá — valóban absurdum. Az idézett sorok-
ból továbbá még az is következik, hogy ha az ember nagy költővé akar
lenni, úgy ne első, hanem második vagy éppen harmadrangú költőket
tanulmányozzunk, mivel Bajza Goethét, Schillert, Lessinget, Uhlandot
és Herdert tanulmányozta s azért nem lett nagy költővé.

Ugyancsak nagy tévedésnek tartjuk, hogy szerző a melancholiát
olyasvalaminek tartja, mely a költői lélekre nem csak bénítólag hat,
hanem kifárasztja olyannyira, hogy csak keveset tud költeni és phanta-
siáját erőtlenné teszi. Szerintünk e részben meddő és fogyatkozási
symptomák tisztán a valódi költői ér hiányában és nem Bajza melan-
choliájában keresendők. A melancholia teheti a költészet jellemét egy-
hangúvá, de szárnyát nem szegi, a phantasiát nem gyengíti soha. Példa
rá nálunk Ányos, Dayka, részben Kölcsey is; a németeknél Hölty,
Kleist Henrik, Lenau, kik mind melancholikusabb természetűek voltak
Bajzánál, s mégis jóval nagyobb költők, mint ő. Hogy nála a képzelet
a hideg ész pótolja, az sem melancholiájában, hanem a phantasia hiá-
nyában rejlik. Általában Bajza költészetében nagyon kevés a melan-
cholia. Ha már a szerző úgy volt meggyőződve, hogy Bajzánál az érzés
gondolattá válik, úgy tartózkodnia kellett volna az oly kifejezésektől,
melyek őt az érzelem, a kedély emberének tüntetik fel. Bajza dalait
épen a «Gemüth» jellemzi. Ő nagyon is az érzés embere volt, csakhogy
hiányzott nála a kifejezés képessége, épen azon tehetség, mely az érzel-
mes embert, a költői kedélyt költővé teszi. Igaz, hogy Bajza dalai korá-
ban igen kedveltek voltak, de, hogy «dalától visszhangzott az erdő», az
nem egyéb frázisnál.

Bár elég részletesen szól Bajza dalairól, azt még sem találtuk
seholsem felemlítve, hogy Bajza e műnemben a legnagyobb s hogy
kívüle senki sem tudta jobban kezelni e formát. Egész iskolát alkotott s
az ifjú nemzedék mind az ő modorában írt dalt, míg Petőfi új érzel-
mekkel, eszmékkal s formával mindent magával ragadott. Azt sem fejtí
ki tisztán a szerző, miért váltak Bajza dalai oly népszerűkké. Hatásuk

korántsem rejtett művészi becsökben, hanem azon közkeletű és közkedveltségű eszmékben, elvekben és érzésekben, a melyeket tisztán szabatos formában tudott kifejezni. — A szerző az Aurora kör iránt általában elfogúlt. A kor jellemzésénél nem egy téves ítélettel, felfogással találkozunk.

Kazinczy működése a szerző előtt semmi, merő önzésnél s hiú ságnál egyebet nem lát benne. Vegyük csak e sorokat: «annyi igaz marad, hogy Bajza kiváló költői lélek és tisztán a Kazinczy-kor áldozata». Hogy értsük? Ha Bajza a Kazinczy-kor áldozata, ha azért nem lett nagygyá, mert azon kor kis gyermeke s a Kazinczy-iskola növendéke volt, úgy azon kor egész költői és írói serege áldozat és újjá születésünk valóban deus ex machina volt. Egy más helytt ezeket mondja a szerző: «Szabad idejüket (Aurora-kör) jobbára Kisfaludynál töltik, hol *pipázgatva, tréfa és dal között* teremtik újjá irodalmunkat, mely *Kazinczy által erejéből sokat veszített* és Zrínyi, Pázmány vagy Mikes irodalmához képest igen lecsapzott . . .» Hogy *irodalmunk* (még transit, ha költészetről volna szó) friss virágzásnak induljon, arra Kazinczy csak *külső* és felszínes vonásokban adott gyenge kezdetet. Nem elég tehát Kazinczy hatását és működését zerusra reducálni, hanem oly factort kelle még belőle csinálni, mely akkor használ vala többet irodalmunknak, ha meg nem születik. Mivel bizonyítja ezen könnyelműen odavetett mondatot a szerző? Semmivel. Az ily eljárást nem lehet könnyelműségnek kvalifikálni, melylyel a szerző csak tanulmányának ártott legtöbbet. Valóban sajnálatra méltó meggyőződés; szerencséje Kazinczynak, hogy az irodalomtörténet másként vélekedik, különben feldönthetnénk a szerző kritikája folytán a szobrot, melyet halhatatlan emlékének és érdemének emeltünk.

Mind az Aurora-körnek, mind Kazinczynak meg vannak a maga érdemei s hibái. Nagy elfogultságnak tartjuk egyiket a másik rovására méltatni. Mindkét iránynak megvolt a maga történeti fejlődése, művészi jogosultsága. Az ellentét a két irány közt nem jelölhető plus és minussal, mivel nem egymás lerontásán, hanem irodalmunk felvirágzásán működtek, csakhogy más-más uton, mi semmi esetre sem volt kárára irodalmunknak. Kazinczy classicismusa, idealismusa lett légyen a szerző szerint bármily fakó, csak tisztító hatással volt a meginduló romanticismusra. Párhuzamosan működtek egymás mellett s Kazinczy iránya nem vált százéves halottra, hanem beleolvadt az Aurora körébe.

Nagy tájékozatlanságot árulnak el e sorok is: «Szavuk (az Aurora-köré) csodás visszhangra kelt, melynek felcsendülésére *Kazinczy kora egyszerre százéves halottra vált*. Az élet, mely csak *kevés*vel előbb Kazinczy bűvös erejéből mozgott és lelkesült, a «Zalán futása» hallatára mesterével együtt holt irodalom lett». Az ily frázisokkal szemben meg-

szünik a kritika, csak annyit jegyzük meg, hogy kár volt az irodalmat százéves halottnak tekinteni. Jobb lesz vala levenni a polcról s kissé olvasgatni, úgy bizonyára jobban sikerült volna a tanulmány. Ha ezt megtette volna a szerző, nem mondaná Kazinczy prozáját bágyadtnak, színtelennek, hanem élénknek, jellemzőnek, művészinak, s bizonyára a szerző prózája is jobb lesz. Csakhogy ez kissé hosszadalmas mulatság; kényelmesebb ennél valamit az újból szopni, vagy némely újabb elfranctziásodott Taine-t nem értő s csak frásisait reprodukáló essay-író véleményét elfogadni.

Fordításairól is alig emlékszik meg szerző, pedig ezek kiegészítő részét képezik Bajza költészetének, melyekről hosszasabban szólni annál is inkább kellett volna, mivel mint műfordító kitűnő helyet foglal el irodalmunkban. Nem fordított sokat, sem nagyobb szabású műveket, de a mit Herder, Uhland, Goethe után s a szerb népdalokból fordított, díszeli irodalmunknak s kitűnő példát szolgáltatott a fordítás teoriájához.

Legjobban sikerült a tanulmánynak a «Conversations-Lexicon» pörről szóló fejezete, bár itt is sok ellenmondásba ütközik a szerző. Pl. egy helyen így szól: «Kazinczy a tehetség embere, a *kinek fáj kissé*, hogy az új irány fényes harcza ködöt von dicsőségére, de mint lelkesedett hazafi *örömmel nézi költészetünk felvirágzását* és nem tud egy perczet sem ellene lenni az «Aurora-körnek». Más helytt meg: «... bár ő a legnagyobb lelkesedést mutatja az «Aurora-kör» vívmányai iránt, pártukon van mindenütt és védi mindenütt Bajzát, még a Conversations-Lexicon hatalmas emberei ellen is: mégis Kazinczyt érintette legmélyebben, hogy az ő világa lejárt. . »

Tehát fehér is, fekete is.

Egy nem kissé fontos körülményről is elfeledkezett Szántó úr a Conversations-Lexicon pör tárgyalásánál. A pör nem csak azt eredményezte, hogy a Lexicon jobb lett, hanem a közönséget is hozzászoktatta a vélemény szabadságához és véget vetett azon beteges viszonyoknak, melyek Kőlcsey genialis kritikai tollát elnémították.

A közönség hozzátörődött a harczhoz s így a pör megegyengette a «Kritikai lapoknak» az utat és a sikert előre biztosította. A «Kritikai lapok»-ról sem szól kellő részletességgel a szerző. Először is nélkülözzük az akkori irodalmi s kritikai korviszonyoknak behatóbb fejtegetését, mi a Kritikai lapok hatásának megértéséhez annál is inkább szükséges lett volna, mivel hatása s eredménye nem a mély eszmék hirdetéséből s világra szóló művek fejtegetéséből eredt, s miáltal Bajza kritikai pályája is fényesebben emelkedett volna ki.

Magában a Kritikai lapokban folytatott polemiákkal is — néhányat kivéve — röviden bánik a szerző. Így például az álnévűségről s írói egyéniségről írt polemiák nem kevésbé fontosak, mivel a bennök

fejtegetett elvek először jelennek meg a magyar irodalomban s nem kis hatást gyakoroltak. Horváth Istvánnal folytatott polemiája sem oly jelentéktelen, hogy pusztá felemlítésével meg lehet elégedni. Horváth Istvánt oly erővel, hogy úgy szóljak, tudományos kiméletlenséggel megtámadni, azon korban nem tartozott a mindennapi dolgok közé.

Azon kor írói bizonyos kegyelettel viseltettek a nemzet eltévedt historikusa iránt, mert tőle tanulták azt az erős hazafiságot, melyre oly nagy szükség volt. Bár ők a tévedéseket, melyek a hazafisággal becsúsztak, levetkőzték, de a kegyeletet megőrizték. E férfiú ellen, kinek nevét minden magyar ember ismerte, szállt Bajza síkra, bár provokálva, s levonván róla az áltekinély leplét, melyet tanítványai csupa tiszteletből rajta feledtek, Bajza odamutatott vastag tévedéseire s botlásaira s egyúttal kijelelte azon kört, melyben a történetírásnak mozognia kell.

Nem kevésbé hiányos a tanulmányok azon része, hol Bajzáról, mint színikritikusról van szó. Az eszméket s elveket, melyek ezen bírálatokat jellemzik, alig említi fel a szerző, nem még hogy fejtegetésökbe bocsátkoznék. Igaz, hogy e bírálatok nem terjedtek ki annyira művek æsthetikai becsére, mint inkább a színészek játékára, melyre akkor föltötte nagy szükség volt, mivel akkori színészeink nagyobb részének mozdulati s szavaiati technikája primitív, ügyetlen volt.

Bajza és társai csakhamar belátták, hogy nemzeti színházunk versenyképességének főfeltétele a kitűnő színészi kar s ezért fektették bírálataikban ide a fősúlyt. Ezen elvek summariuma azon kitűnő czikk is, mely ily cím alatt jelent meg: «Magyar színészeti bírálókhöz, különösen X. és Comp. úrhoz», s melyről Szántó úr szintén csak igen röviden szól. Hiszen ép a tanulmányok feladata az oly művekről, melyek nagy hatással vannak, hosszabb ismertetést, fejtegetést adni; felemlítve az irodalomtörténetben is megtaláljuk. Egy másik, hasonlóképp nevezetes polemiáról is csak felemlítőleg szól Szántó úr. A francia romanticismus és a német idealismusról folyt polémiát értem. Ezen, Bajza és Henszmann közt vívott tollharcz nem csak elvi, hanem irodalomtörténeti szempontból is nevezetes, mivel mint ilyen első irodalmunkban.

Nagyon is a szerző tanulmánya keretébe vágó lett volna vizsgálni a dramaturgiai elveket és eszméket, melyeket szembe állítottak. A szerző egész nyugodt lelkiismerettel mondja, hogy Bajza felülkerekedett támadóin — pedig épen e polemiánál nem úgy van a dolog. Igaz, hogy Bajza nem keseredett el egész a dühig, igaz, hogy tolla ügyesebb, fiscalisabb volt, de felállított elvei nem döntötték meg ellenfeleít. Egyik a cselekvényt, a másik a jellemet tartotta factotumnak a drámában, pedig egyik sem az, hanem mindkettő együttvéve, összeolvadva adja meg a drámai mű absolut becsét.

A «pesti magyar színház» ügyében kibocsátott röpirata szintén

lakonikus eljárásban részesült a szerző részéről. Az olvasó bizonyára szívesen veszi, ha a szerző kissé bővebben ismerteti ezen nevezetes röpiratot. A röpirat több részre oszlik. Az első rész általános eszmékkel foglalkozik s a magyar színház elleneit támadja meg, kik azért nem járnak a magyar színházba, mert ott a művészet nagyon alacsony fokon áll; másodsor azok ellen fordúl, kik azon téves felfogásban leledzenek, hogy a magyar általában nem született komédiásnak. A II. rész a magyar nemzeti színház országos pártolásáról szól s végül a III. rész, mely a röpiratnak legfontosabb és legérdekesebb része, az opera és dráma fejtegetése művészi és nemzeti szempontból. De nem célunk a szerző mulasztásait pótolni, csak jelezni akartuk röviden a fogyatkozásokat, melyeket a szerző szűkterűséggel akar mentesíteni, mit a tudomány nem fogadhat olyas valakitől, ki Bajzáról tanulmányt írt s a legfontosabb pontokat csak átugorta.

Nem említve az Egressyvel folyt polemiát, lássuk végül, mit mond Bajzáról, mint történetíróról a szerző. Sajnos, hogy itt is ellenmondásokkal kell találkozunk. «Korok és emberek jellemzésében az ókor mestereire támaszkodik» — mondja Szántó úr — «s így leírásai, rajzai sokszor a *lepplasztikusabbak*. Írásmódja majdnem mindenütt élvezetes». Másutt meg ezeket mondja: «az anyag átalakításában nem nagy mester Bajzánk. Történeti rajzai *elég világosak*, de művészi egyöntetőség, a formás kerektség hiányzik belőlük. *Macaulay plasztikáját hasztalan keressük dolgozataiban*». Egyszer legplasztikusabbak, máskor meg hiába keressük bennük Macaulay plasztikáját. Vagy talán úgy érti a szerző, hogy Macaulay plasztikája az, a mi a plasztika ellenkezője? Mi az egész jellemzés egyéb, merő frázis-laptázásnál?

Ha mindentől megfoszthatjuk Bajza történeti dolgozatait, a stíl kitünőségét s a forma szépségét azonban nem vitathatjuk el tőlük, ebben Bajza mindenütt mester. Bajza még mint journalista is elsőrangú helyet foglal, s mint ilyen szintén nem csekély mértékben működött közre napisajtónk fejlődésére. Szántó úr Bajza ezen oldalát sem veszi behatóbb tárgyalás alá, mi azonban menthető, minthogy ez szorosan véve a politikai irodalom körébe vág. Hozhatnánk fel még aprólékosabb hibákat, fogyatkozásokat is — de meglegszünk ezzel, mivel azt hisszük, hogy eléggé illusztráltuk, mennyire nem sikerült a szerző tanulmánya s hogy mennyi kívánni valót hagy műve hátra s hogy mennyi kihagyni való van benne

PAUER KÁROLY.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Schöll Adolf, *Gesammelte Aufsätze zur klassischen Literatur alter und neuer Zeit*. Berlin. VIII, 389 lap. 7 márka.

A szépen kiállított kötet összesen tíz essyét foglal magában, melyek közül épen az első három, mely a classica-philologust legjobban érdekli, eddigelé kiadatlan volt és most látott először napvilágot.

Ez a három értekezés pedig a következő tárgyakkal foglalkozik: Pindárral, mint az ósdi irány képviselőjével («Das altfränkische in Pindars Styl»), az óattikai komédiával és Aristophanessel («Ueber die altattische Komödie und die Frösche des Aristophanes») és a három nagy tragikus két alakjával Aeschylussal és Euripidessel. Ide sorakozik egy negyedik essy, mely Shakespearet és Sophoklest hasonlítja össze, mint mely hidat képez az antik és modern tragikum ismerete között, míg a hatodik («Herders Verdienst um Würdigung der Antike und der bildenden Kunst») már inkább a philologia történetíróját érdekli. A többi öt essy Shakspearerel, Schiller Fiescojával és Hebbelnek a Nibelungokról szóló tragédiájával foglalkozik és memoirszerű visszaemlékezéseket közöl Eichendorffra és Uhlandra, kikhez Schöll bizalmas baráti viszonyban állott.

Az egész könyvből nem annyira a philologus szól hozzánk, mint inkább az a problematikus, a szaktudós és tárcaíró között középen álló egyéniség, a kit a francia «belle-esprit»-nek nevez. Ezt az ítéletet talán nem fogja aláírni az, ki az első három essyét elolvassa, de határozottan el kell fogadnia mindenkinek, a ki már az egész kötetet átlapozta. A három első értekezés leginkább szakszerű, kivált az első, mely Pindár stylusának ósdi tulajdonságaival foglalkozik. Schöll kutatásaiban azon eredményre jut, hogy Pindár irálya reliefszerű és e tekintetben lényegesen egy irányban halad az ókori plasztika régiebb mestereivel. Itt Schöll szemmel láthatólag azon elvből indul ki, hogy a rhythmikus érzék, mely Pindár ódáiban lüktet és képeinek tömörsége az antik domborművek plasztikus természetének visszatükrözése, — s ez az összefüggés, ez az eszmei kölcsönösség a költészet és a faragó művészet között megmarad az egész értekezésnek fonalán és különös bájta kölcsönöz neki. Így már az első tulajdonság, mely Pindárt jellemzi: a nemesi ideál, megfelel a görög domborműveken álló főalaknak, mely egymagában tölt be bizonyos tért, például egy-egy selinus metop-ot Az ideálnak ezen felfogása és jellemzetes előadása szüli a *genealogikus elemet* a pindári ódáiban.

A második tulajdonság, mely ugyancsak a reliefművészetnek felel

meg: a *mérték és lendület*, két látszólag ellenmondó tulajdonság, melyek azonban a mélyebb belátás előtt egymást támogatják. Hogy mikép éri el Pindár e kettőnek társulását, azt Schöll a kilenczedik olympiai ódának fejtegetése által mutatja ki, s valóban nem tagadhatjuk meg elismerésünket attól az ügyességtől, a melylyel a szerző Pindárnak plasztikáját rendszeresen magyarázza és melyet az említett ódának csatolt fordításában is követ.

Az aristophanesi «Békák»-ról szóló értekezés kevésbé érdekes, a mennyiben sok benne az általánosan ismert adat és így inkább az eszmekincsnek élénk csoportosítása kötheti le figyelmünket. Maradandó becüiek azon részletek (33—35. lap), melyek a régibb komédiákban uralkodó realismusra vonatkoznak, s melyek az ókor æsthetikai kanonjának megértését lényegesen megkönnyítik. Athén korrajzi képe a «Békák» első előadásának idején, szintén érdekfeszítő és nem mindennapi erőre mutat. Még kevesebb új eszme van a harmadik essayben, mely párhuzamot von Aeschylus és Euripides között. Annál élvezetesebb a negyedik «Shakspeare und Sophokles», mely azonban már megjelent a német Shakspeare-társaság 1865. évi évkönyvében. Itt találjuk a két nagy tragikus-sal közös klaszszicizitást, a jellemzésnek egészetes voltát (Totalitát), és különösen a drámai haladást.

Modern philologusokra nézve érdekes a következő (5.) essay, mely Shakspearenek «Szentivánéji álom» című darabjával foglalkozik. A darab címe nem tartalmával függ össze, hanem az első előadás idejével. A mi a darabnak alkalmi voltát illeti, azt a szerző bizonyosnak veszi és visszatér Tieknek feltevéséhez, a ki azt állította, hogy a darab valamely angol nagyúr nászünnepeére vonatkozik; Schöll nemcsak hogy ezt bizonyítja, hanem egyszersmind egy helyből kimutatja, mikép a költő már a munka írásakor tudta, hogy Erzsébet királynő az előadáskor a hallgatóság között lesz. Hogy kié volt az a nász, melynek oly ünnepelt alkalmi költője akadt, azt Schöll eldöntetlenül hagyja, míg Tiek lord Southampton és Miss Vernon esküvőjére gondolt. Elzenek heves polemiáját Schöll nyugodt modorral utasítja vissza.

A hatodik essay Herdernek érdemeit méltatja az antik és a képzőművészetnek felfogása és helyes világba állítása körül. Az akkori német irodalomnak a klasszikus elemhez való viszonyáról nem csap által hirtelen Herder föllépésére, hanem az uralkodó eszmék rajzával foglalkozik, melyekbe forrongást hozni Winkelmannon kívül csupán Herdernek volt bátorsága. Ő mondotta ki azt, hogy az irodalomban nemcsak a klasszikai, hanem a nemzeti elemnek is van létjoga. Ezzel meg van adva a helyes álláspont Herder érdemeinek méltatásához, melyek főleg a veszendőnek indult formaérzék fejlesztésében, de ezáltal közvetve a plasztikának helyes megítélésében és gyakorlásában állottak.

Schiller «Fiescó»-járól (7.) minden szempontból szólva kissé fárasztóan emlékezik meg Schöll. A mi még leghamarább érdekelheti Schiller barátait, az a lélekállapotok rajza, melyeken a darab költője a darab megírása közben keresztülment és kimutatása annak, hogy e hangulatok minő nyomokat hagytak a darab szövegében.¹⁾

*Eichendorff*ről (8.) és *Uhland*ról (9.) írott tanulmányai becses korrajzok a XIX. század német irodalomtörténetéből, melyek sok becses adalékot fölkarolnak. Így az *Eichendorff*ről írott tanulmány nemcsak *Walter Scott*nak a német regényirodalomra való befolyását méltatja, hanem lényegesen kimutatja azt a módot, melylyel a romantika a német nép és népköltés alapeszméiből kialakult és melyet viszont a nép lelkületére gyakorolt. Következnek a romantikusok által a költészetben meghonosított új motívumok: a haza, szülőföld és szerelem, a mesés elem és annak középkori apparatusa; végül a küzdelem, melyet a romantikusok *Goethe* ellen viseltek, kiről eleinte azt gondolták, hogy az ő táborukba tartozik és csak nagysokára vették észre, hogy elzárta előlük a dicsőség templomát. *Eichendorff* költészetének vallásos és symbolikus elemei is szóba kerülnek és az egész az ama párhuzamok fejezik be, melyeket Schöll között, *Novalis* és *Fouqué*, nemkülönben *Brentano* között von. *Uhland*ról inkább memoirszerű emlékezést kapunk, de az is át van szöve a már akkor elhatalmasodott népköltés rajzával, mely a költészetre döntő befolyással volt és *Uhland*nál lelkének titkos hajlamaiban gyökerezett. Az utolsó esszayt (*Hebbel*nek *Nibelung-trilogiájáról*) kár volt utolsónak hagyni, mert a többihez képest aránytalanul gyenge. Vázlatos keretéből csak egyes pontok magaslanak ki, jelesül az a pont, a hol az epikus anyagnak drámai tárgygyá való fejlesztése kerül szóba és az, hol az erkölcsi elemek küzdelméből a tragikum lép elének.

Az érdekes könyvet ismételten ajánljuk az irodalomtörténet barátainak figyelmébe.

Sopron, 1884 november 10.

LATKÓCZY MIHÁLY.

Briefe über die wienerische Schaubühne von J. von Sonnenfels (1768)
Wien, Konegen 1882. (*Wiener Neudrucke* 6.) 354 l.

E dramaturgiai levélgyűjtemény főműve azon férfinak, a kit méltán neveztek el Ausztria *Lessingjének*. Valóban *Sonnenfels József* működése észréztében úgy mint részeiben számos hasonlóságot és érintkező pontot tüntet fel a *Lessing*ével. Ő is, épúgy mint nagy kortársa, csüggedetlenül lobogtatta a felvilágosodás zászlóját, ő is a nemzeti érület ébresztése és nemzetibb irányú irodalom teremtése körül fáradozott,

¹⁾ E kitünő dolgozat éppen 30 év előtt jelent meg s a maga idejében módszerével és eredményeivel valóban mintaszerű, részben úttörő volt. H. G.

a drámát és a színpadot, Lessinghez hasonlóan, a közművelődés egyik legfontosabb eszközének tekintette és dramaturgiájában, úgy mint Lessing a magáéban, egyrészt az általánosan elharapódzott francia ízlés ellen szállt síkra, másrészt keményen ostromozta a tulajdonképi német színpad póriás kinövéseit.

Sonnenfels életét és működését csak a legújabb időben kezdék behatóbban tanulmányozni. Újabban két terjedelmes életrajza ¹⁾ jelent meg; működése egyes részleteire speciális kutatások igyekeznek fényt deríteni; ugyancsak most jelent meg dramaturgiájának czímben idézett új kiadása s ehhez legközelebb beható commentárt várhatunk kiadójától, Sauer Ágosttól. E dolgozatok alapján ismertetjük Sonnenfels működését, mely minket magyarokat is némileg érdekelhet. Hisz azok a fiatal testőrök, a kik a múlt század vége felé új életre keltették irodalmunkat, ép akkor tartózkodtak az osztrák fővárosban, mikor ő itt javában működött s a híres bécsi professor, kinek minden tétét az udvar figyelme és kegye kísérte, közvetve hatással lehetett ama törekvő magyar ifjakra is. *

Sonnenfels József 1733-ban született Nikolsburgban, Morvaországban s az ottani piarista collegiumban nyerte első, de csak hiányos kiképeztetését; «ich sprach Latein, úgymond ő maga, wie der Hirt auf der ungarischen Haide». Azután szerzetes akart lenni, de megváltoztatta szándékát és 16 éves korában a katonaság kötelékébe lépett; a többi közt Budán is szolgált. Innen kikerülve, jogi tanulmányokra adta magát. A *Literaturbriefe* hatása alatt elhatározta, hogy be fogja vezetni Ausztriát a német irodalomba. Működését egy Bécsben fenálló német irodalmi körben kezdte meg s egy ott tartott beszédével külföldön is feltűnést keltett. Majd megismerkedett Kaunitz miniszterrel s ő neki köszönhette, hogy 1763-ban a bécsi egyetemen a politikai tudományok tanárává nevezték ki. (Említést érdemel, hogy Mária Terézia 1766-ban Sonnenfels előadásait kötelezőkké tette a thesianumi magyar hallgatókra is, helyeselve Borié tanácsos előterjesztésének e motiválását: «Das Studium der Polizei- und Cameralwissenschaft ist in Ungarn dem Adel wie dem Staate besonders nöthig, weil nur hiedurch Ungarn in die Macht versetzt werden kann, deren dasselbe nach seinem Umfange fähig».) Sonnenfels e közben folytatta irodalmi működését, dolgozótársa volt az első bécsi hetilapnak (*Die Welt*) s 1764-ben ő maga alapított folyóiratot (*Der Vertraute*), hogy a közönséggel megkedveltesse a német olvasmányt. Ennek beszüntetése után (1765) új folyóiratot indított meg *Der Mann ohne Vorurtheil* czímmel, mely napi újdonságokat és ismeret-

¹⁾ Kopetzky Franz, *Josef u. Franz von Sonnenfels*. Wien 1882. — Müller Willibald, *Josef von Sonnenfels*. Wien. 1882.

terjesztő cikkeket tartalmazott. Már ezen lapjában hangoztatta az ízlés nemesítésének, a nyelv javításának és tisztességes színház létesítésének szükségét s oly nyíltsággal és szabadelvűséggel lépett fel, hogy Lessing is dicsérőleg nyilatkozott róla egy magánlevelében. Sonnenfels, felismerően, hogy leginkább a nők vannak hivatva a tisztultabb ízlés terjesztésére, az ő számukra két külön folyóiratot adott ki (*Therese und Eleonore* 1766. *Das weibliche Orakel* 1767.), melyek nagy tetszést arattak. 1767-ben indult meg *Briefe über die wienerische Schaubühne* cz. folyóirata, melyet 1769 febr. haváig szerkesztett. Ez évben nevezte ki II. József a német színház censorává, ugyanakkor lett államtanácsossá is. A magasabb körök ez időtájt Lessinget is Bécsbe akarták vonni, de Sonnenfels, a ki nagy befolyásával előmozdíthatta volna e tervet, nemcsak hogy nem tett semmit Lessing érdekében, hanem valószínűleg még ellene is működött.¹⁾ 1780-ban valóságos udvari tanácsossá nevezték ki, 1794-ben a bécsi egyetem rectorává választotta, 1811-ben a képzőművészeti akadémia elnökévé lett s mint ilyen halt meg 1817-ben 85 éves korában.

Sonnenfels írói munkásságának eredményeit jobbadán folyóiratokban rakta le. E tény mutatja, hogy ő maga sem törekedett maradandó becsű, klasszikus művek alkotására, csak kortársaira akart hatni s a külföldi német irodalmi áramlatoknak utat nyitni Ausztriába is. Munkái ezért nem annyira irodalomtörténeti, mint inkább művelődéstörténeti beccsel bírnak. Irodalomtörténeti tekintetben legkiválóbb közülök dramaturgiája, melyet fentemlített új kiadása alkalmából még egy pár szóval akarunk jellemezni.

Volt már alkalmunk e Közlöny hasábjain (VIII, 561.) vázolni azon viszonyokat, melyekben a bécsi színpad a múlt század hatvanas éveiben sínlődött. Míg a burgszínházban idegen, francia társulat játszott, addig a német színházban durva sikamlóságokkal és pórias élezeledésekkel fűszerezett bohózatok járták. E színpadon Hanswurst és társai, Bernardon, Burlin és Colombin uralkodtak s a közönség léha tréfáikat és csinjeiket mindig örömmel és hálával fogadta. Már 1760-ban történtek egyes felszólalások, melyek e szárnalmas állapotok megszüntetését sürgették. A *Welt* cz. hetilapban több ily nyilatkozat jelent meg, itt lépett fel Sonnenfels is egy cikkel, melyben kifejti, hogy a színpadi mulattatás módját nem a színész vagy a színtársulat, hanem a közönség határozza meg, ebben kell tehát a magasabb színvonalon álló drámai művek és előadások iránt fogékonyságot ébreszteni. Ugyanily nézeteket hangoztatott Sonnenfels a saját lapjaiban is. Fellépése sokaknál visszatehetszést szült, a Hanswurst hívei a *zöld kalap pártjában* egyesültek és Sonnenfelset mindenképen nevetség és gúny tárgyává igyekeztek tenni.

¹⁾ Ezt mégis kár állítani, míg bizonyosan nem tudjuk.

De ő nem tágitott s elég fontosnak találta a színpad kérdését, hogy tárgyalására külön folyóiratot alapítson s 1767 karácsonkor megindította *Briefe über die wienerische Schaubühne* cz. dramaturgiai lapját.¹⁾

Kétségtelen, hogy hatással volt rá Lessing *Hamburgi dramaturgiája*, melynek első kötete azon év október havában fejeződött be. Sonnenfels egy Bécsben tartózkodó francia képében ír az ottani színpadi viszonyokról, mint néhány évtizeddel azelőtt Montesquieu persa Usbekje a francia állapotokról. Dramaturgiájának célja, mint maga mondja (ed. Sauer 126. l.), a bécsi nemzeti színpad reformálása s e céljához képest akarja majd megválogatni eszközeit. A szigorú kritikát egyelőre még nem tartja helyes gyógyszernek, kezdő tehetségek buzdításra szorúlnak. Az első levélben a színpadi állapotokat rajzolja s élesen jellemzi a nemességet és a tudós köröket, a melyek szerinte első sorban volnának hivatva a színpad emelésére. A következő levelekben az előadások sorrendjét követi, Lessing példájára tárgyalva a főbb darabokat s hozzáfűzve általánosabb megjegyzéseket. Az egész évfolyam csak hat német darab fejtegetését tartalmazza, ezek: Ayrenhoff *Hermann u. Thusnelda* (5—9 levél), Schlegel *Die stumme Schönheit* (13), Lessing *Minna v. Barnhelm* (14—16), Ayrenhoff *Aurelius* (31), Hafner *Die Furchtsame* (42) és Brandes *Der Schein betriegt* cz. drámája (43—48); ezeken kívül szól egy angol, 11 francia és 5 olasz darabról. A német színház fogyatkozásait kíméletlenül feltárja, jellemzésül említi, hogy a német színpadon a részeg jelenetek sikerülnek a természethez leghívebben (76. l.); maró gúnnyal ostorozza a Hanswurst-darabokat (15., 29., 313. l.) és a rögtönző vígjátékok (14. l.), ajánlja a bohózat nemesítését is (136. l.). A «szabályos» német darabokat kiváló pártfogásban részesíti, az osztrák Ayrenhoff gyöngé kísérletét (*Hermann*) elhalmozza dicsérettel (32. l.), Lessing *Minnáját* nagyjában helyesen méltatja, kiemeli a dialogus fesztelenségét, az érzület nemességét (79. l.), itt-ott azonban felszínes és alaptalan kifogásokat is emel ellene (86., 97. l.). Lessingről mint vígjátékíróról egyáltalában igen magasztalólag nyilatkozik (102. l.). Gottschedet ő is elfogultán és szertelen gúnyolódással ítéli el (101., 172. l.). Sajnálja, hogy a német drámának még nincs sajátos nyelvezete s ennek okát abban találja, hogy a német társadalomnak sincs a köznapi beszéd-től elütő, finomabb nyelve (99.). E téren is kiemeli Lessing érdemeit (235.). Sonnenfels is kárhoztatja a bécsiek francziás ízlését, de magát a francia drámát nem támadja meg oly hevesen mint Lessing, bár a német drámaíróknak azt ajánlja, hogy inkább Lessing *Minnáját*, mint

¹⁾ Sonnenfels színpadi reformját magában véve tárgyalja egy legújabbban megjelent értekezés *Der Hanswurststreit in Wien und J. v. Sonnenfels* von Dr. K. v. Görner. Wien 1884.

a francia darabokat tanulmányozzák (79. l.). Molièreért nem nagyon lelkesedik, a *Fösvényről* azt mondja, hogy nézője nehezen küzdheti le az unalmat (154. l.), Molière alakjait elavúltaknak tartja (181.). Corneille darabjait az unalmasságig korrekteknek mondja (174.). Voltairerel egy ízben gyengén polemizül, de csakhamar visszavonül (225.). A korabeli vígjátékírók közül Destouchest magasztalja, főleg mint jellemfestőt (181. 223.). Shakespeareról több ízben nyilatkozik, még pedig nem nagy rokonszenzettel. Terveit kalandosoknak nevezi (174.), azt mondja róla, hogy olykor az esztelenség és illetlenség posványába sülyed (176.), hogy az éleztet rosszül alkalmazza a szomorújátékban s hozzáteszi: «Seine Stücke sind immer Ungeheuer, wo der Held, der nur itzt in Gold und Purpur erschien, mit pöbelhaften Reden der Schenke zuwandert, worinnen wider Wahrscheinlichkeit, Sitten und Anstand verstossen wird; und bei allen den Flammen des tragischen Genies mehr bewundert, als nachgeahmt zu werden verdienen». (138. l.) Shakespeare angol történeti darabjait, az úgyn. históriákat, a régebbi német *Haupt- und Staatsaction*-okhoz hasonlítja (220.) és valóságos krónikáknak mondja (161.), holott ugyanazon időben Herder és Goethe Shakspearenek ép ezen darabjait legremekebb alkotásainak tartották. Feltűnő, hogy Aristotelesre, a kinek nevével Lessing dramaturgiájában lépten-nyomon találkozik, Sonnenfels mindössze ötször hivatkozik s míg Lessing az ő poetikáját époly csalhatatlannak mondja, mint a milyen Euklides matematikája, addig Sonnenfels felkiált: «Micsoda? mert valamiről nincs szó Aristoteles poetikájában, azért a német vagy francia ember ne találjon abban élvezetet?» (144.), egy a második kiadásba (1784) betoldott helyen pedig kijelenti: «Minekünk az ész és az érzelem többet ér, mint Aristoteles és Du Bos» (VIII. l.). — Általánosabb fejtegetésekbe ritkán bocsátkozik, többnyire csak röviden odavet egy-egy æsthetikai elvet; kárhóztatja a hely egységét (48. l.), pártját fogja a polgári drámának (144. l.), a vígjáték jellemeiről szól (223. l.) stb.

1769 febr. 15. Sonnenfels befejezte dramaturgiai folyóiratát, de nem, mint Lessing, kétségbeesve a kitűzött cél elérhetésén, hanem mert e célt valóban elértnek látta. A színház új igazgatók vezetése alá került, 1769 márczius havában Sonnenfels a színház teljeshatalmú censorává lön kinevezve s így közvetlenül befolyásolhatta a színházi igazgatást. Az ő irodalmi és gyakorlati működése hathatósan előmozdította a bécsi színi viszonyok szerencsés fejlődését és nagyban hozzájárult a mai burgszínház alakulásához. Míg tehát Sonnenfels kritikai levelei irodalmi értékre nézve korántsem mérkőzhetnek Lessing klasszikus dramaturgiájával, addig gyakorlati hatásukat tekintve kétségtelenül nagyobb eredményre vezettek, mint a Lessing bírálatai.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK. 1883 4.

- Antonelli J.* Istorîa constitutiunei romane. (Balázsfalvi gym. 32 l.)
- Ávéd Jakó.* Az örmény nemzet irodalomtörténetének kísérlete. Irta Neumann K. Frigyes. Ford. — (Gyulafehérvári kath. gym.)
- Dr. Badiós Ferencz.* Gvadányi József: Időtöltései. (Ujvidéki kath. főgym.)
- Dr. Bászai Aurél.* Horatius élethölcészete. (Fehértemplomi állami főgym. 29 l.)
- Beliczay Jónás.* A XIII-ik ikerlegió története (Augustustól Aurelianusig). (Kecskeméti jog- és államtud. kar ért. 36 l.)
- Dr. Boros Gábor.* Homeros Odysseájának második éneke. (Nagy-szebeni állami főgym. 17 l.)
- Bournaz Ernő.* Herodotus földrajza. Az író műve alapján összeállította —. (Folytatás: Ázsia, Lybia.) (Brassai kath. gym. 47 l.)
- Csertő Antal.* A görög jog és törvénykezés fejlődése, különös tekintettel az attikaiaknak a főbenjáró bűnöknel alkalmazott perrendtartására (folytatás). (Nagy-Károlyi kath. gym. 35 l.)
- Fehérvári István.* A görög-római forradalmak czélja és eredménye. (M.-Szigeti kath. algym. 26 l.)
- Dr. Fischer Lajos.* Szükséges-e nekünk magyaroknak a német nyelv tudása? (Pápai ref. főiskola. 7 l.)
- Hegedűs Pál.* Az angol-skót balladák. (Nagykikindai gym. 16 l.)
- Hódoly László.* A székely vagy régi magyar írás eredete. (Pozsonyi főreáltan. 16 l.)
- Holczinger Imre.* A delphii Amphiktyoniáról. (Tatai kath. gym. 33 l.)
- Ihnátko Georgius.* Quaedam ex iure Attico et quidem de litibus institutis. (Losonci főgym. 15 l.)
- Dr. Káplány Antal.* A rokonértelmű szavakról. (Kis Kún-Félegyházi kath. algym. 13 l.)
- Kis Ernő.* A nyelvészetnek s a latin nyelvnek viszonya a történelemhez. (Pápai ref. főiskola. 10 l.)
- Könye Nándor.* A francia nyelv története. (VIII. ker. reál. 11 l.)
- Dr. Körösy László.* Vallásos költészetünk. (Irodalomtörténeti forrástanulmány.) (Esztergomi reálisk. 22 l.)
- Kosztka V. Viktor.* C. Valerius Catullus. (Kassai kath. főgym. 33 l.)
- Látkoczy Mihály.* Cicero mint nevelő. (Átlalék az ókor paedagogiai eszméinek történetéhez). (Soproni Laelne-féle intézet.)
- Lázár V.* Studia artis et usus dicendi. (Bajai főgym. 75 l.)
- Maywald J.* Görög régiségek «Goethe Iphigenie auf Tauris» című drámájában. (Budapesti kegy. r. gym. 55 l.)
- Menning Andr.* Der lateinische Unterricht in den drei unteren Classen der Mittelschulen nach den Lehrbüchern von Hermann Perthes. (Szegevári gym. 36 l.)
- G. Miháltz Ödön.* M. Tullius Cicero «de officiis»-e irodalomtörténeti szempontból. (Miskolczi ref. főgym. 21 l.)

- Mortenson Ede.* Pindarosoz ethikája. (Lőcsei kath. főgymn. 34 l.)
- Palóczy Lipót.* A franczia kiejtésről. (Budapesti II. ker. reált. 25 l.)
- Pap János.* Néhány állat és növény szereplése a magyar mythologiában és a költészetben. (Nagykanizsai kath. gymm. 50 l.)
- Pintér Kálmán.* A lyrai költők Kisfaludy «Aurora»-jában. (Kecskeméti kegy. r. főgymn. 23 l.)
- Plattner Joh.* Private und poetische Bedeutung des Götterkultus bei den Römern. (Szászrégeni ev. gymm. 50 l.)
- Polgár György.* Néhány tanításóra Homeros alaktanából szöveg alapján. (Pozsonyi kath. főgymn. 26 l.)
- R(ácz) E.* Közlemények a görög és római remekírók műveinek olvasásáról. (Soproni kath. gymm. 59 l.)
- Schambach Gyula.* Egy philosophus római császár. (Marcus Aurelius. K. u. 161—180.) (Selmeczbányai kath. gymm. 28 l.)
- Strohal R.* Najstarija hrvatska goticom štampana knjiga, što no se nalazi u knjžnici franjevačkoga manastira na Trsatu Kraj Rieke (Rieci gymm. ért. 79 l.)
- Szántó József.* A magyar aesopi mese történeti fejlődése, (Váci főgymn. 42 l.)
- Dr. Szivák Iván.* Irodalmi tanítás a IV. osztályban. Arany Toldija. (Érsekújvári kath. algymn. 30 l.)
- Tomcsányi Lud.* Quomodo Virgilius imitatus sit Theocritum. (Kalocsai kath. főgymn. 16 l.)
- Toncs Gusztáv.* Vitkovics Mihály élete és munkái. (Szabadkai főgymn. 19 l.)
- Váró Ferencz.* Irodalmunk legállandóbb jellemvonásairól. (Nagy-Enyedi Bethlen főtanoda. 27 l.)

Közli: HELLEBRANT Á.

Martialis II, 11.

Mert Selius arca bősz haragra lobban,
 Mert egyedül ógyelg üres csarnokokban,
 Titkos bűnnek árnya mert messziről rá vall,
 S majd a földet éri csüggedő orrával,
 Mert kezével csapkod keblét, haját tépve
 Nem elhunyt rokonért szállt mély gyász szívébe;
 Virúl mind két fia, örvendünk is ennek,
 Neje majd kipukkan; tőle mit sem csennek
 Hazug majorosok, nincs baja cseléddel.
 Mi bántja tehát őt? Hogy otthon ebédel.

VEGYESEK.

— Szianyeyi József nagy Repertóriumából megjelent a «Tör-ténelem és segédtdományai» szaknak II. kötete, mely a *Hírlapoknak 1731—1880-iki czikkeit* tartalmazza. Hatalmas, 1648 hasábra terjedő kötet, a fáradhatatlan szerző vas szorgalmának fényes bizonyítéka. A munka keletkezéséről és jellegéről ide igtatunk néhány főbb adatot a tanulságos előszóból.

A repertóriumok szükségét az időszaki sajtó növekedtével minden művelt nemzet belátta, s már a múlt században és a jelen század elején jelentek meg egyes kísérletek; az utolsó évtizedekben pedig a hírlapok és folyóiratok rohamos szaporodásával tömegesen készültek a repertóriumok.

A külföld figyelve is mindenekelőtt a folyóiratokra irányult. Ezen fontosabb és hozzáférhetőbb közlönnyök első sorban igényelték azt, hogy tartalmuk ismertté és használhatóvá tétessék. Kevesebb nehézséggel is járt az anyag teljes feldolgozása. A hírlapokra azonban még csak leg-újabbban fordítottak ezen téren figyelmet, még pedig a merészebb vállalatok hazájában, Amerikában.

Poole William Frederick, a chicagói nyilvános könyvtár igazgatója, még 1848-ban adott ki az amerikai folyóiratokról egy kis repertóriumot, mely 144 lapra terjedt; ennek második kiadása 1853-ban jelent meg már 531 lapon. Az amerikai könyvtárnokok szövetekezete 1876-ban Philadelphiában tartott első gyűlésében elhatározta, hogy ezen repertóriumot szélesebb alapon adja ki, s *Poole*-t bízta meg a szerkesztéssel, ki társszerkesztőnek maga mellé vette *Fletcher*-t, a hartfordi *Watkinson*-könyvtár hivatalnokát. *Poole* kidolgozván a tervet, a munkát vállalkozó könyvtárnoktársai közt felosztotta; a folyóiratok óriási anyaga mellett a szerkesztő még a hírlapokra is gondolt. Munkája számára az angol-oroszági könyvtárakat is meg akarván nyerni, 1877-ben Nagybritanniába utazott és ott többeket felkért munkatársakul; ezek közül *Coxe*, az oxfordi *Bodleian* könyvtárnoka, az *Academy*, *Athenaeum*, *Saturday Review* stb. irodalmi hírlapok repertóriumainak írására vállalkozott. De *Coxe* halála e tervet nagy részben megbuktatta, sőt a többi huszonöt angol-oroszági munkatárs közül is csak nyolcz küldött be dolgozatot, és így alig került egy-két szaklap a nagy repertóriumba, mely 1882-ben megjelent.¹⁾ — Ezen harmadik kiadásban ötvenegy munkatárs segítségével

¹⁾ «An Index to periodical literature by *William Frederick Poole*. Third edition with the assistance as associate editor of *William I. Fletcher*, Boston 1882». Nagy 8-rét XXIV és 1442. lap.

241 folyóirat 6205 kötete van feldolgozva, míg az előbbi kiadásban csak 1468 kötet tartalma volt. *Poole* repertóriumja betűrendes; a cikkek czímei tárgy szerint vannak fölvéve, s a személynevek alatt csak oly cikkek találhatók, melyek azon egyénre vonatkoznak és életrajzát vagy munkáinak ismertetését tartalmazzák. Így pl. a «Hungary and Transylvania» és «Magyars» szók alatt minden hazánkra vonatkozó cikk együtt található. A munka hátránya az, hogy a szerzők műveit nem lehet a könyvből összeállítani, s egy-ugyanazon cikk két, három, sőt több helyen is fölvétetik. A nagy lexikális kötet, mely megvan a budapesti egyetemi könyvtárban, nagy 8-rétű, 91 kétszer hasábozott ívet foglal magában és ára 55 forint.

Hírlapirodalmunk nem oly régi, sem oly kiterjedt, mint pl. az angolországi vagy amerikai: tehát mi szerencsésebb helyzetben vagyunk, hogy nemcsak folyóirataink, hanem hírlapjaink repertóriumát is könnyebben megkészíthetjük.

Midőn 1873-ban a M. T. Akadémia Szinnyeit a Repertórium szerkesztésével megbízta, tervet dolgozott ki, mely szerint a hazai folyóiratokban és hírlapokban, nemkülönb a külföldi közlönyökben magyar íróktól megjelent vagy hazánkat illető tudományos cikkek jegyzékét nyolcz kötetben, még pedig minden évre egy kötetet ígért. Ebből a «Történelem és segédtudományai» I. kötete 1874-ben, a kitzöött időben pontosan megjelent. A II. kötet, mely a «Természettudomány és mathematica» cikkeket tartalmazza, daczára a terv megváltoztatásának, mely szerint abban nemcsak a folyóiratokban, hanem már előzetesen a szaklapokban található cikkeket is föl kellett vennie, egy év alatt, 1875-ben kikerült a sajtó alól.

Ezután a Repertórium kiadása felfüggesztetett. A Természettudományi Társulat azonban, Toldy Ferencz emlékére és a természettudomány és matematikai repertórium kiegészítése végett, elhatározta az azon szakba vágó külföldi cikkek jegyzékének és teljes könyvészetének kiadását, melyet Szinnyei, fia segítségével két év alatt bevégezett. Ezzel a nevezett társaság egyedül bírja teljesen a magyar természettudományi és matematikai irodalom könyvészetét és repertóriumát.

Később a M. T. Akadémia a folyóiratokból kiírt többi tudomány-szakokat mellőzvé, a hazai hírlapokban megjelent történelmi cikkek kiírásával bírta meg a szerzőt. Ezen rendelkezés szabván munkálatait, Szinnyei a történelmi Repertórium II-dik kötetéhez az 1860-ig megjelent hírlapok repertorizálását vette munkába; azonban a fölmerült nehézségek hátráltatták ezen kötetnek gyors elkészítését, mert nemcsak a régi hírlapok, hanem az újak is csak hiányosan vannak meg könyvtárainkban, sőt a meglevő évfolyamok is egytől egyig csonkák; így először is constatálnia kellett a hiányokat, csak ezután egészíthette ki egy-ugyan-

azon évfolyam czéduláit két-három könyvtár példányaiból, de így sem tudta mind teljesen összeírni, mert még a vidéki városok könyvtáraiban se találta az illető provincialis lap teljes példányát, néhol még töredékét sem. Míg tehát a hírlap-könyvtár föllállítása s több utánjárás lehetségessé teszi a hiányok pótlását, a hírlapok repertóriumát 1880-ig terjesztette ki; csak így sikerült egy kötetre való anyagot összehordania.

A könyv tartalmát legjobban számokból ismerhetjük meg. A jelen műben 172 hírlapnak 919 évfolyama van feldolgozva; ezekből 28.283 czím került ki, melyek tudományszakok szerint osztályozva, az egyetemes történelem, továbbá a hazai történelem és segédtudományaik osztályába 2810 czím jutott, az életrajzok 6051, életrajzi adatok 4048, helyrajzok 1310, földrajz és utazások 4556, műrégészet 760, oklevelek 1645, művelődéstörténet 2732, irodalomtörténet 3829 és egyháztörténet osztálya 542 címet foglal magában. A hely- és névmutató, mely a munkának betűrendes beosztását pótolja, körülbelül 34 ezer számból áll. Végül még az álnevek és jegyek jegyzéke következik; az alattok rejlt írók neveit, melyeket Szinnyei ismert, fölfejtette.

A buzgó szerző méltán mondja előszava végén: «A Repertórium jelen kötetét tehát méltán és büszkén mutathatjuk fel, mint a világ-irodalomban e nemben elsőt és e nemben egyedül állót. Csak most tudjuk igazán, mit bírunk és mit nem bírunk a történelem terén».

E nagy munkát, valamint annak első kötetét senki sem nélkülözheti, a ki bármely történeti tudomány terén, a tudomány eddigi vívmányainak felhasználásával, sikerrel kíván dolgozni.

— Mondák a rhytmus keletkezéséről. Egy ind hagyomány következőleg beszéli el a versek rhytmusának eredetét: Az első költő két galambot látott, a mint az egyik egy vadász nyilától halálosan megsebesítve lábaihoz rogyott. Sírni kezd a költő; szívének dobbanásai öntudatlanul rhythmikus rezgéssé változtatják sohajtásait, s a költészet megszületett. A költő énekére a galamb új életre ébredt, felkereste párját s azóta elválhatlanul boldog szerelemben élnek.

Hasonló történetet beszél a perzsa hagyomány. Behramgur, a szanasszida dynasztiának kiváló tagja, találta föl a verset. Kedves rabszolganője Dilaaram (Békéssziv), midőn ura költői lendülettel szólt volna hozzá, benső ihlettségtől megkapatva, hasonlejtésű dallamhoz fűzött szótagokban rebegi el édes válaszát.

Ugyancsak Indiában a monda azt tartja a Ramayanáról, hogy szerzőjének, Valmikinnek, egy könnye hullásából, [sohajainak rhytmusából fakadott.

A jambus, a szatirjátékok és komédiák verse (épen az, mely ma a tragikai pathosz emelésére annyira alkalmas) egy görög mythosz szerint,

Jambe leány nevétől veszi eredetét, a ki tréfája által a Persephone elvesztése miatt vigasztalhatatlan Demeter ajkáról egy mosolyt tudott ellebbenteni.

Hasonló alapja van a gyöngyszemekké vált könnyek mythosának a Kalevala negyvennegyedik runójában.

S talán egyéb mondákat is találhatnánk annak bizonyítására, hogy a rhythmus a költészetben magában s nem a zenével együtt keletkezett és fejlődött. Felhívom e kérdésre az érdeklődők figyelmét.

GAJÁRI LAJOS.

— A Katalin-legenda 2508—13 soraiban levő kép: «Sőt im lássad az ivegöt, Kit a napfén meg nem szekhet, Maga ötet általhatya: Krisztus anyját ighen tartja: Mert lám ő tüle tetet vén, De ő rajta szeplő nem lén». Pelbárt tanúsága szerint Sz. Ágoston műveiből van véve, kinél kétszer is előfordúl, t. i. «de nativitate» és «de purificatione» írt beszédeiben. (L. Régi magyar költők tára. I. 331. lap, Szilády jegyz.) Úgy látszik, egyik kedves hasonlata volt a középkor vallásos költészetének.¹⁾ En németben akadtam rá Fülöp karthausi barát «Mária életében». A hely Gøedeke után: «Maria aber blieb rein, ohne Mahl, völlige Jungfrau; wie die Sonne durch das Glas scheint und dies unzerbrochen bleibt so wird Christ von ihr geboren». (Deutsche Dichtung im Mittelalter, 129. lap.) Továbbá a kalocsai codexből Pfeiffer által kiadott (Haupts Ztschr. 8, 274—298) «Mariengrüsse» elején, hol Máriáról mondatik, hogy szűzen szült gyermeket, mint a mező eke nélkül terem liliumot, mint a nap láng nélkül süt az üvegen át. B. J.

— Grimm Jakab emlékezete. A berlini egyetem f. é. janur 4-én ünnepelte Grimm Jakab, a német philologia nagyérdemű megalapítója születésének századik évfordulóját. Az ünnepély nagyszámú díszes közönség jelenlétében folyt le s részt vett benne a német trónörökös is. Ez alkalommal Scherer Vilmos, a német nyelv és irodalom tanára a berlini egyetemen mondott hatásos emlékbeszédet, melynek tartalmát a következőkben kivonatossan közöljük.

A német irodalom és tudomány története — úgymond Scherer, — több ízben szól rokonszellemű testvérekről: a két Humboldtról, Sándorról, a ki a makrokosmos, Vilmosról, a ki a mikrokosmos titkaiba hatolt; a Weber testvérekről, Vilmos, Frigyes és Ernőről stb. De oly testvérpárt,

¹⁾ Csakugyan igen gyakori. Walther von der Vogelweide nagy Leich-jében is található. Számos költői műben kimutatja Grimm Vilmos, *Konrads von Würzburg Goldene Schmiede*, Berlin, 1840, Bevezetés p. XXXI. Azonkívül l. *Anzeiger für deutsches Alterthum*, VII. 58. l. H. G.

mint a Grimm testvéreket, a kik mindenben a legszorosabb kötelékekkel voltak egymáshoz fűzve, a kiket az egész német nemzet gyöngéd tisztelettel környezett, a kiket három kormány egymástól elválaszthatatlanoknak ismert el, a testvéri szeretetnek ily valóban *symbolicus* kifejezőit Németország többet nem látott. És mégis mily szembetűnőleg különböztek egymástól. Jakab vezérlő szellem volt, Vilmos inkább alárendelte magát. Jakab szívós kitartása mellett türelmetlen, heves, merész; bírt azon bátorsággal, mely tévedni mer, a mely nélkül nem jöhet létre semmi nagy, és át volt hatva a felfedezés vágyától. Vilmos ellenben, a kit már beteges állapota is mérsékeltébb munkásságra készítetett, közlékenyebb és nyugalmasabb volt; a mit talált, azt ki tudta kerekíteni és szelíd kellemmel előadni. Jakab hódító volt, Vilmos fentartó; Jakab a nagy és általános felé törekedett, Vilmos a különösrre. Jakab kerülő- és tévutakon szabálytalan, de mérbetetlen pályát futott át, Vilmos korán fogott ahhoz, a mi tehetségének megfelelt és híven ragaszkodott hozzá. Mind a ketten szeretettel csüggték a német ókoron, de ezáltal egyszerűsmind a jelent tanúlták és tanították jobban megérteni. Kiszélesítették a philologia körét: a kutatás pontosságát, mely eladdig a *classicus* ókorra és a bibliára szorítkozott, a német hazai tárgyakra is alkalmazták és ezzel minden nemzet elé új feladatot tűztek megoldásra. Benckével és Lachmannal együtt oly magas színvonalra emelték a germán philologia tudományát, hogy Haupt tanúsága szerint felülmúlták vele még a *classica* philológiát is. Figyelmet fordítottak még a legjelentéktelebb tényekre is, a melyekben a népszellem nyilatkozását sejtették. A gyermekek és parasztok egyszerű elbeszéléseiben felismerték a tiszta ártatlan költészet és hamisítatlan népiesség báját. E működésökkel voltaképp csak folytatták azt, a mire a XVIII. század legkiválóbb gondolkodói törekedtek: véget vetettek annak az önhittségnek, mely egész népeket és korokat mint barbárokat megvetéssel sújtott.

Míg azon kor legtöbb természettudósa egészen a metaphysikára adta magát, a német philosophusok és történetírók a kritikai kutatás új iskoláját alapították meg. De még az a metaphysicus hajlam is, mely elhamarkodva valami egészet akart felölelni, mielőtt a részletekkel bírt, javára volt a szellemi tudományoknak és az összehasonlító módszer előkészítő iskolájának bizonyult. Mert az európai és ázsiai népek rokonságának tudata Grimmet is elkábította ugyan, a természetphilosophiai tanulmányok és egyetlen ősnép határozatlan képzete őt is tévedésekre és túlzásokra ragadták, de ép ezek eredményezték megtérését is. Bopp Ferenczhez, a dán Raskhoz és a francia Raynouardhoz csatlakozva 1819-ben az összehasonlító alaktan első épületét emelte, 1822-ben felfedezte a hangtörvényeket és példaképe lett Boppnak, Dieznek, Miklosichnak a germán, román és szláv nyelvek összehasonlító tárgyalásában.

De csak későn lett híve az inductiv módszernek, azon methodusnak, mely saját szavai szerint «a tárgyakat nem teszi függökké a szemlélődéstől, hanem arra törekszik, hogy minél dúsabb anyagot és minél nagyobb eredményeket merítsen magokból a tárgyakból és ő tőlük emelkedik a szemlélődés felé».

Grimm Jakab ezen kutatásainak első gyümölcse német grammatikája (*Deutsche Grammatik*) volt. Ez lett a német philológiának talpköve. Mintája volt ez Grimm későbbi munkáinak, melyeket a német jogról és a német mythológiáról írt és alapjául szolgált szótárának (*Deutsches Wörterbuch*) is. Egyrészt a történeti módszer, «a múlt titokzatos de megragadó hangjára való figyelés», másrészt az összehasonlító methodus uralkodik benne. Az elsőnek segítségével mélyebben hatolt be a német nép őskorába, mint valamennyi elődje, az utóbbival világosan feltüntette a németeknek a többi germán népekkel, a skandinávokkal és hollandiakkal való egybetartozását, mely a történetben ismételtelen bebizonyította és még bebizonyíthatja erejét. Grimm, épúgy mint Humboldt Vilmos, az emberi szellem egyik legfenségebb nyilatkozatának tartotta a nyelvet. Tudva, hogy a szóknak szükségkép képzetek és dolgok felelnek meg, tanulságot merített belőlük a tárgyakra nézve; a nyelv segítségével rég letűnt népek culturáját tárta fel, belemélyedt magának a nyelvnek költészetébe is és ősrégi költői formák (mint. pl. az alliteratio) kimutatásával új meg új bizonyítékait derítette ki a germán népek rokonságának. De a midőn költészetéről van szó, Vilmos is közbelép. Grimm Vilmos ismerteti meg a német hősmondát a skandináv hagyományal való összefüggésében és figyelemmel kíséri más népek költői tárgyainak fejlődését is.

Grimm Vilmos inkább volt művész, mint bátyja. Ő a népmese terén szerezte legfőbb érdemeit; megállapította a mesék egységes hangját, midőn a nép ajkáról elleste előadásuk módját. Mind a két testvér át volt hatva a néphagyomány tiszteletétől, a természeti költészetet többre becsülték a művészetnél és áhitattal közeledtek mindenhez, a miben a népszellem működésének nyomait vették észre.

A mint Grimm Jakab politikai óhajai az egységes Németország képében teljesültek, úgy felsarjadzott az ő szellemi vetése is. A XIX. század második fele nemcsak technikai és mathematicai korszak, a szellemi tudományok is ernyedetlenül haladnak elő. A philosophia ismét érintkezésbe lép a természettudománnyal s mind mélyebben és mélyebben hatolunk be a nyelv, a természet és a vallás titkaiba. Sikeres az általános felé való bátor törekvés épúgy mint a különös iránt való aggódó gond: mintha élő példaként járnának előttünk a Grimm testvérek, nagyra törve az egyik, magába mélyedve a másik. Vajha mint emberek is mintáink volnának ők, a kiket az álműveltség csillogása illetetlenül

hagyott és a kik életük magaslatán is egyszerűk és jók maradtak. Tudtak a gyermekekkel érezni úgy mint a világbölcséssel és államférfiakkal. Egyszerű genialitásuk szelíd fényvel sugárik a jövő időkön át, mert a sors legdrágább adományaival áldotta meg őket, a tiszta, nemes lelki szépséggel.

PETZ GEDEON.

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG KÖZGYŰLÉSE.

I. Elnöki megnyitó beszéd.

Tisztelt közgyűlés! A philológiának, a classica philológiának szintűgy mint a modernnek jelenleg három művelő intézete van az ország szívében: a kir. magyar tudomány-egyetem, a budapesti philologiai társaság, s a Magyar tudományos Akadémia. Ez a tény örvendetes feleletül szolgál arra, vajjon megvan-e már honosítva ez a tudomány s biztosítva van-e jövője. De vegyük eszünkbe, hogy nem volt az mindig így s különösen ma, mikor e társaság fennállása óta X. közgyűlését tartja, igenis illő, hogy e társaság keletkezéséről s eddigi történetéről röviden megemlékezzünk.

E társaság megalapításának eszméje akkor villant föl bennem, mikor 1873. decz. 16. a «Berliner Gesellschaft für das Studium der neueren Sprachen»-nek a vendége voltam.

A tudományos értekezések, melyeket ott hallottam, az az élénk érdeklődés, melyet a discussiókban tapasztaltam, arról győződttettek meg, hogy milyen üdvös egy ilyen társaság a tudomány terjesztésére és fejlesztésére nézve; s ha mi magyarok azt akarjuk, hogy a philologia nálunk gyökeret verjen, nekünk is hasonló intézetet kell alapítanunk, intézetet, mely érintkező központja legyen a magyar állam területén lakó philologusoknak, s a dilettantismussal szemben a szigorú philologiai módszert törekedjék meg-honosítani.

Különösen lelkesítőleg hatott reám az, mikor az ülés után tartott banketten Herrig, a társaság elnöke és lelke engem mint magyart politikai ellenségüknek nyilvánított, de a tudomány terén szívesen látott barátjuknak köszöntött fel, s ezt a megkülönböztetést tüzetesen illusztrálta is. A velem szemben ülőre mutatott: hogy az francia, politikailag mindenkép ellenkeznek vele; de a tudományban közte és köztük a legszebb egyetértés.

Nem ok nélkül mondotta Baco, *Meditationes sacræ* című munkájában azt a nevezetes mondását, mely ennek a palotának is a homlokzatára van írva, hogy a tudomány hatalom: hatalmát azzal is bizonyítja, hogy ott a hol az ő szent céljáról van szó, még az elkeseredett ellenségeket is szövetségre bírja.

Tudtam, hogy vajmi kevesen vagyunk magyarok, a kik a philológiával foglalkozunk, tudtam, milyen bajos lesz annak a várakozásnak megfelelni, mely egy philologiai társaság nevének a hallatára támad, de bíztam a tudományunkban, a mely előbb-utóbb nálunk is több-több híveket szerez magának s bíztam tanártársaim lelkes hazafiságában; mert minden ilyen törekvés nálunk nemcsak a tudománynak, hanem a nemzetnek az érdekét is mozdítja elő.

S csakugyan mikor tervemmel külföldi utamról hazatértem, nem hogy számításomban csalakoztam volna, sőt örvendetesen meg is lepődtem.

1874. jun. 2. a középiskolai tanáregylet nyelvészeti szakosztályában, melynek akkor elnöke voltam, Garami Rikárd a szakosztály jegyzője azzal a felhívással üdvözölt, hogy alapítsak Budapesten a külföldiekhez hasonló [nyelvtudományi] társaságot. A szakosztály jelenvolt tagjai fel is szólítottak mindjárt, hogy a tervezetre nézve az előadói tisztet vállaljam magamra, s mikor már készen leszek az alapszabályokkal, hívjam össze a budapesti philologus tanárokat, hogy a dolgot közösen tárgyaljuk s eldöntsük.

1874. június 12. volt az a nap, melyen e megbízásnak megfeleltem. Abból a beszédemből, a melylyel akkor a budapesti philologiai társaság alapszabályait az egybegyűlteknél bemutattam, hadd legyen szabad egy pár helyet ide iktatnom. Az egyik így szólt: «Ha számba vesszük, hogy hány philologiai tanár van széles e hazában, méltán föltéve róluk, hogy testestől lelkestől ragaszkodnak ama tudományhoz, melynek életüket szentelik, nem-e aggasztó egy gondolat, ha eszünkbe vesszük, hogy a fővároson kívül levőknek alig jut alkalmuk tudományukról valakivel értekezniök: kiki többnyire magára van utalva, munkájában minden támasz, minden útbaigazítás nélkül. Nem csoda, ha ilyenformán sok munka-örvendő erő idővel lankad, vagy ha végig bírja is az élénkségét, időhöz és fáradtsághoz mért csekély sikert vall. Eddigelé így voltunk s ez elég világos magyarázata annak, miért óhajtunk társaságot szervezni, mely az eddig nélkülözött hasznos érintkezést lehetővé

tegye. Mindenféle társulat s egyesület van már Magyarországon; de olyan, mely a humanistikus tanulmányok embereit egy kölcsönös támogatáson alapuló szövetséggé összekötné, mindeddig hiányzott.

Társaságunk célja tehát e bajon segíteni s oda törekedni, hogy közöttünk a philologiai módszer mentől jobban lábra kapjon, s hogy a philologiai tudományt Magyarországon, a mennyire tőlünk telik, virágzásnak indítsuk».

E szavak után felsoroltam mind azt, a mi a társaság teendője lesz. Okát adtam annak, miért kell kutatásunk körébe a magyart s esetleg más nyelvet is bele vonnunk, a mennyiben t. i. azok a classicus tanulmányokkal kapcsolatosak vagy a classicus tanulmányok reájuk utalnak. Ráműtattam ama tanúságos analogiákra, melyek különböző nyelveknek a fogalom-képzésében és gondolat-kifejezésében találkoznak. Például mit a görög nyelv egyik szépségének tartanak, az úgynevezett *objectum internum* a magyar nyelvnek is jellemző díszje. (Lásd *Figura etymologica* című értekezésemet a *Nyelvőr* III. évfolyamában.) A régi és új népszokások is mindúntalan egymásra emlékeztetnek. Jelesül föl- említettem az alma erotikus jelentését, mely nemcsak a görögök-nél és rómaiaknál, hanem más népeknél, nevezetesen nálunk magyaroknál is előfordul, a mire nézve igen érdekes adatokat olvashatni a *Népköltési gyűjtemény* új folyamának I. 584. lapján. A «Három alma meg egy fél» nem egyéb, mint a «kérettelek» jelképes kifejezése.

«Milyen meglepő a régi görög fecskedal (Bergknél *Carm. popular.* 41.) s az ószékely regesek dala közti hasonlóság! (Lásd A magyar népdalokról és népmesékről szóló cikksorozatamat a *Riedl-féle Kalauz* 1864. évfolyamában.)

A sir-öntözés-féle régi görög szokás görög vallású testvéreinknél még ma is tapasztalható.

Mindebből látni, hogy számos pontra akadhatsz, hol a classica philologiai tanulmány saját nyelvünk s életünk tanulmányával érintkezik. Egyenesen rá is utal a kettőnek párosítására irodalmunknak ama korszaka, mely a régi classicusok példáin indult. Mennyi téma kínálkozik itt szigorú philologiai módon való kidolgozásra! Teszem: Horatius befolyása Berzsenyire, Kazinczy epigrammái s a görög Anthologia, A classicus versformák a magyarban stb. stb. stb. (Azóta az első témát «Berzsenyi és Horatius» cím alatt Csengeri János tagtársunk dolgozta ki s

közölte a Középiskolai Szemle 1882. évf. 585—597. és 721—737. lap.)

Beszédemet íme szavakkal fejeztem be: «Nem fűzzük tovább a példákat A mit elmondottunk, eléggé mutatja, hogy alakuló félben levő társaságunknak sok munkája akad, s ennél fogva méltó oka is van, hogy létre jöjjön. Mennyire fog céljának megfelelni, az ama támogatástól függ, melyben ügyfeleink azt részesítik».

Az értekezlet az alapszabályokat elfogadta s azzal megtörtént volt az első lépés tervünk megvalósítására. Hogy e társaság létrejött, azt nagyrészt Garami fáradhatatlan buzgalmának köszönjük. Ő volt az, a ki engem legjobban támogatót, a ki a társaság eszméjét mindenfelé terjesztette, és a philologia tanárait és barátait csatlakozásra ösztönözte. Tavaly fejezte be munkás, de viszontagságos életét, a mint arról a tisztelt társaság a tavalyi titkári jelentésből is értesült; eltemettük ugyan; de emléke mindannyiszor fel fog újulni, valahányszor társaságunk keletkezésére visszapillantunk.

1874. augusztus 8. volt társaságunk alakuló gyűlése. Összesen 38-an jelentkeztek. Névsoruk megérdemli, hogy helyt foglaljon társaságunk történetében. A megalakulásra felhívó íven a következők iratkoztak fel:

Abday Asztrik.
Ambrus Mór.
 Balugyánszky József.
Bartal Antal.
 dr. *Bászel Aurél.*
Beer Müller Ferencz.
 Bodnár Zsigmond.
Elischer József.
 Garami Rikárd
 Gyurmán Andor.
 Haverda Mátyás.
Hofer Károly.
 Holub Mátyás.
Jeszenák Ráfáel.
 Klein (Kármán) Mór.
 Károly György Hugó.
Király Pál.
 Komáromy Lajos.
Köpesdi Sándor.

Landau Alajos,
Lántner Lajos.
Margalics Ede.
 Névy László.
 Novák Gerő.
Petrovits Ferencz.
Pfeiffer Antal.
 Rajz Ferencz.
 dr. *Riny Mihály.*
 Rozsnyai Károly.
 Scholtz Albert.
 Szarvas Gábor.
Szinyei Endre.
 P. Thewrewk Árpád.
P. Thewrewk Emil.
 Tomor Ferencz.
Vajdai Géza.
Virkler Endre.
Volf György.

Ezek közül már csak a felét üdvözölhetjük jelenleg társaságunk körében.¹⁾ 15 azóta kilépett; 4 pedig, t. i. Balugyánszky József volt besztercebányai gymn. tanár, Garami Rikárd volt budapesti IV. ker. főreálisk. tanár, Holub Mátyás volt budapesti VII. ker. gymn. tanár és Landau Alajos volt budapesti VI. ker. főreálisk. tanár meghalt.

A megalakuló ülésen elfogadott alapszabályaink kétszer kerültek helybenhagyás végett a nagymélt. Belügyminiszter színe elé. Első ízben azért nem lehetett megerősíteni, mert egyik-másik pontra nézve a törvény bővebb magyarázatot s minden egyelet egyaránt kötelező toldalékot követelt. A miniszteri rendelet értelmében módosított alapszabályainkat 1875. május 19. írta alá a belügyminiszter helyett B. Kemény államtitkár.

Két korszakot kell megkülönböztetnünk társaságunk eddigi történetében. Az első korszak tart 1874 től 1881-ig, mikor társaságunk átalakult s alapszabályaiban jelen szervezetét fogadta el, a második korszak 1881-től mostanig. Az átalakulást az Egyetemes Philologiai Közlöny megalapítása előzte meg.

A mi társaságunk első korszakában való munkásságát illeti, azt elnöki megnyitó beszédeimben évenként részletesen tárgyaltam.

Akkoriban még nem volt Közlönyünk. Nem is lehetett; mert egyrészt nem volt miből fedezni egy ilyen vállalat költségeit (akkoriban a társaság tagjai még semmiféle tagdíjat nem fizettek), másrészt a munkaerő sem volt még elégséges. A mi akkor közlésre érdemes értekezésünk volt, az hol egyik, hol másik folyóiratban jelent meg.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny, mely az új évben már IX. évfolyamát kezdi, 1877-ben jött létre. Nem a mi társaságunk indította meg; hanem megindították a budapesti tudomány-egyetem nyelvésztanárai. 1876. oktob. 15. volt az a tanácskozás, mely a Közlöny kérdését eldöntötte. A tervezet, melyet akkor elfogadtak, így szólt:

«A budapesti k. m. tudom. egyetem tanári karának alulírt tagjai egy hová-tovább érezhetőbb szükségesen akarván segíteni, egy

Egyetemes Philologiai Közlöny

kiadására vállalkoznak.

E folyóirat általában mind azon nyelvek és irodalmak tanulmá-

¹⁾ Neveik a fent közölt lajstromban dűlt betűkkel vannak nyomtatva.

nyozásának akar rendelkezésére állani, melyeket az egyetemen és a középiskolában tanítanak ; de a legnagyobb szükséglet tartván szem előtt, főleg a görög, latin, magyar, német és francia nyelvtudománynak akar ismertető és nyomozó segédeszköze lenni.

Tervünk szerint minden füzet két főrésze oszlik.

I. része : **Értekezések.**

II. része : **Ismertetések.**

a) *Külföldi irodalom.* A legújabb munkáknak rövid ismertetése : az iskola szempontjából érdekesebb és tanulmányosabb műveknek bővebb tárgyalása.

b) *Belföldi irodalom.* Figyelembe vétele mind annak, a mit a nyelvtudomány terén hazánkban közrebocsátanak.

c) *Tegyes apróságok.* Hírek nyelvtudományi nyomozásokról, felfedezésekről stb.

Végül d) Rendes jelentés a budapesti philologiai társaság üléséről.

A közlöny szándékunk szerint január hóban indul meg s a szüneteket kivéve havonként 3 ívnyi füzetekben fog megjelenni.

Egy évre való előfíetés 5 forint ; a budapesti philologiai társaság tagjaira nézve 4 forint.

E terv valóulásához mulhatatlanul szükséges, hogy jó eleve megtudjuk, mily pártolást remélhetünk a tanintézetek és szakférfiak részéről, miért is azon kéréssel fordulunk a tanintézetek t. cz. igazgatóihoz és tanáraihoz, valamint a tudomány egyéb barátaihoz, szíveskedjenek minket előfizető szándékukról legkésőbb november 12-ikáig tudósítani.

A válasz P. Thewrewk Emilhez, mint a közlöny szerkesztőjéhez, vagy az alulírottak bármelyikéhez intézhető.»

«*Hozzá járulnak* : Greguss Ágost, Heinrich Gusztáv, Télf Iván, Gyulai Pál, Mayr Aurél, Bartal Antal, Pasteiner Gyula, Bászél Aurél».

Nem az én tisztem a Közlöny becséről ítéletet mondani ; de annyit mégis kénytelen vagyok megemlíteni, hogy életrevalóságát és czelszerűségét a M. T. Akadémia is elismerte, a mikor évenkénti subventióra méltatta. 1879 óta e subventió alapján a Közlöny a M. T. Akadémia nyelvtudományi Bizottságának megbízásából jelenik meg.

1880. okt. 17. volt ama közgyűlésünk, mely a régi alapszabályokat lényegesen átváltoztatta, a mint azt a Közlöny V. évfolyama végén megjelent új alapszabályoknak a régivel való egybevetése mutatja. Ezen átváltoztatásnak az volt a fő célja, hogy az Egyetemes Philologiai Közlöny a Budapesti Philologiai Társaság hiva-

talos organumává legyen, a mit csak úgy lehetett valósítani, hogy rendes évi tagdíjat állapítottunk meg.

1883. okt. 1. újabb módosításokat kellett ejtenünk alapszabályainkon. A 7. §. a közgyűlés határozatképességéhez a tagok legalább egyharmad részének jelenlétét követele; de minthogy a tagok legnagyobb része vidéken lakik, e követelésnek hová-tovább bajosabb megfelelni, azért szól most az alapszabálynak ama paragraphusa úgy, hogy a közgyűlés határozatképes, ha legalább annyi tag van jelen, a mennyi a budapesti tagok számának egy harmadrésze, stb. Ugyanakkor határoztuk el, hogy a közgyűlés ideje a karácsonyi szünidőbe essék, s abban állapotunk meg, hogy a társaság rendkívüli tagjai ezentúl csak egyetemi hallgatók lehetnek, kik 3 forintot fizetnek évi tagdíj fejében. Ezen újból módosított alapszabályok 1883. okt. 17. nyerték a miniszteri szentesítést.

Íme tisztelt közgyűlés, társaságunk 10 évi történetének külső vázolata. Hogy és mint működünk, annak a megítélésébe nem bocsátkozom. Csak azt constatálom, hogy a philológiának hazánkbeli sorsát most már nem félttem. Biztosítékait beszédem elején neveztem meg. Főbiztosítéka a M. T. Akadémiának class. phil. Bizottsága, melyet múlt évi megnyitó beszédemben tüzetesen ismerttettem. — Ily örvendetes auspiciumok alatt s azzal az óhajtással nyitom meg a Philologiai Társaság X. közgyűlését, hogy a kezdő második évtized az elsőt mindenkepen felülmúlja.

Budapesten 1885. jan. 25.

PONORI THEWREWK EMIL.

II. Titkári jelentés.

Mélyen tisztelt közgyűlés!

Társaságunk ez idei működéséről szóló titkári jelentésem, attól tartok, nemcsak terjedelmével, hanem benső tartalmával is kevésbbé fog egyik-másik tagtársunk várakozásainak megfelelni. Ez egyszer nem szólhatok sem tagtársaink számának rohamos emelkedéséről, sem Közönyünk külső terjedelmének növekedéséről, sem munkásságunknak újabb meg újabb irányban való terjeszkedéséről; mindazonáltal meg vagyok győződve, hogy a m. t. közgyűlés ezen jelentést is épen oly megnyugvással fogja tudomásul venni, mint az előbbieneket, tekintettel arra, hogy valamely tudós társaság fenállásának tizedik évében rendes körülmények közt nem tűntethet fel oly csillogó eredményeket, mint pályájának első éveiben, a mikor még nagyon is messze áll kitűzött céljának elérésétől és minden lépés, mely ahhoz közelebb visz, egyszer-

smind új fontos mozzanatot is jelöl. Társaságunk azonban most már az alapszabályainak négy évvel ezelőtti életbe leptetett fontos reformja által jelzett második kezdet nehézségein és sikerein is túl van és bekövetkezett nem a stagnatio, de a *lassú*, bár biztos haladás stadiuma. Igen is a haladás stadiuma; mert hogy célunk elérésétől még mindig elég messze vagyunk, alig szükséges bővebben fejtegetnem. Ha végig tekintünk tagtársaink során, sajnálattal fogjuk tapasztalni, hogy bizony számos hazai philologus nevével nem találkozunk köztük, a mi pedig Közlönyünket illeti, nem lehet tagadni, hogy legújabbán épen egyik fő feladatának, a classica philologiai tanulmányok terjesztésének és a szigorú philologiai módszer meghonosításának nagyobb számú szorgalmas munkatársak híjában csak csekély részben tehet eleget. Tagtársaink száma öt rendes és kilencz rendkívüli taggal szaporodott, az összes szaporodás tehát 14 tag, még azután is, ha levonjuk a tagok számából az időközben kilépett és elhunyt tagok számát, összesen hetet, az utóbbiak között Lugossy József nagyérdemű magyar linguistát és Dr. Horváth Cyrillt is gyászoljuk, a bölcsészetnek hazánkban majdnem egy fél századon át legjelentékenyebb művelőjét és társaságunk egyik alapító tagját.

Társaságunk Közlönye ez idén csak terjedelemre nézve vesztett, a benne képviselt tudományok köre ép oly tág volt mint valaha. Többé-kevésbé terjedelmes értekezései közül, melyeknek egy része társaságunk havi felolvasó gyűlésein mutattatott be, milyent ez idén hatot tartottunk, a következőket emelem ki: A görög s latin nép irodalmának s művészetének történetéből *Fináczy Ernő* («Pindaros élete és költészete»), *Keleti Vince* («Pergamon és a Gigantonachia»), *Kont Ignác* («A görög tragédia Euripides után»), *Krausz Jakab* («Az alexandrinismus befolyása a római költészetre») és *Némethy Géza* («Horatius és Alcæus») mutatnak be a művelt nagy közönségnek egyes érdekes részleteket; a magyar nyelvtudomány és irodalom terén *Ballagi Aladár* («Az ötvös mesterségről való vetélkedés»), *Gajári Lajos* («A Faust hatása az Ember tragédiájára»), *Goldziher Ignác* («Teleki Mihály és Leusden János»), *Hahn Adolf* («Gyöngyösi István egy kiadatlan költeménye»), *Kálmán Farkas* («Cantionale és Passionale Hung.» és «A sárospataki codex»), *Király Pal* («Még egyszer: fordul elő»), *Marusák Pál* («Egy újabb adat Gyöngyösi István költészetéhez»), *Mészáros Ferencz* («A tájszó mivolta»), *Nagy Sándor* («Bánkai vagy Báncai?»), *Petz Gedeon* («Bessenyei és Destouches») és *Türy József* («Az ugor-magyar theoria») iparkodtak egynémely vitás kérdést tisztázni és ismeretlen adatokat napfényre hozni; a német irodalomra vonatkoznak *Heinrich Gusztáv* értekezései «A Muspilliról», «A Lajos-dalról», «Faust és rokonai», valamint *Pozder Károly* «Adalékai a Tell-mondához». Figyelemre méltó végre *Patrubány Lukács* «Örmény tanulmányai», *Wlislocki* Henriknek az erdélyi cigiá-

nyok nyelvéből vett közleményei és Varga Bálintnak «A francia nyelv és nemzet megalakulásáról» szóló értekezése. Ha még hozzáveszszük a számos kisebb-nagobb műfordítást, és francia, német és utolsó sorban magyar művek ismertetéseit és bírálatait, reményilem Közlönyünk idei évfolyama tartalmának eléggé hű képét adtuk.

Még csak egyre kell felhívnom a t. közgyűlés figyelmét. Ez idén is tetemesen meghaladtuk ama negyven ívet, melynek közzétételére tagtársainkkal és előfizetőinkkel szemben köteleztük magunkat, pedig máris kénytelenek voltunk Közlönyünk terjedelmét megszorítani, mint-hogy társaságunk jövedelmének szaporodása a Közlönyre fordított költségek rohamos emelkedésével nem birt lépést tartani. 1883-ban 72 ívet, ez idén csak 63 ívet (még mindig hattal többet mint 1882-ben) adhatunk. A jövőre kétségkívül még jobban meg fog kelleni szorítani Közlönyünk budgetjét; reméljük azonban, hogy a mélyen tisztelt közgyűlés böles belátása ezen redukálásban mértéket fog tartani és társaságunk pénzügyi érdekeit és Közlönyünk szellemi érdekeit össze fogja tudni egyeztetni a nélkül, hogy egyik a másik rovására talán soha többé helyre nem hozható kárt vallana. Ezt tartottam szükségesnek a választmány által kiküldött pénztárvizsgáló bizottság jelentéséhez mintegy bevezetésül előre bocsátani.

Dr. ÁBEL JENŐ.

III. Választmányi ülés.

A Budapesti Philologiai Társaság választmányja 1884. decz. 30-ikán d. e. 9. órákor ülést tartott.

Elnök: Ponori Thewrewk Emil. — *Jegyző:* Dr. Ábel Jenő.

Azonkívül jelen voltak: Dr. Beöthy Zsolt, Dr. Heinrich Gusztáv, Knoll Károly, Pirchala Imre, Dr. Riedl Frigyes, Dr. Mayvald József, Dr. Kassai Gusztáv, Bermüller Ferencz, Dr. Keleti Vincze.

Az ülés főtárgya a választmány által kiküldött pénztárvizsgáló és candidáló bizottság jelentése volt, mely a közgyűlés elé fog terjesztetni.

Rendes tagoknak felvételnek 1884-re Dr. Keleti Vincze ajánlatára *Prasek Gyula* főgymn. tanár (Besztercebánya); 1885-re Lintner Lajos ajánlatára *Turcsányi Dezső* budapesti IV. ker. főreáliskolai tanár, Dr. Heinrich Gusztáv ajánlatára *Burián János* főgymn. tanár (Losoncz), *Gyergyó Lénárt* főgymn. tanár (Komárom), *Türi Mészáros István* (Leskihalom), *Mészáros Lajos* főgymn. tanár (Dőri község), *Varga Bálint* tanárjelölt (Budapest), *Krasznayánszky Károly* főgymn. tanár (Trencsén) *Dr. Patrúány Lukács* polgáriskolai tanár (Budapest), *Dr. Versényi György* főreáliskolai tanár (Körmöczbánya); Ponori Thewrewk Emil ajánlatára rendkívüli tagnak felvételnek *Pap János* kegyesrendi tag (Budapest).

A közgyűlés decz. 30-ikán a tagok csekély részvéte miatt nem lévén megtartható, 1885. jan. 25-ikére hivatott egybe.

IV. Jegyzőkönyv a közgyűlésről (1885. jan. 25-ikén).

Elnök: Ponori Thewrewk Emil. — *Jegyző:* Ábel Jenő.

A társaság szavazóképes tagjai közül jelen voltak: Dr. Ábel Jenő, Dr. Beöthy Zsolt, Dr. Csengeri János, Dr. Fináczy Ernő, Dr. Gyomlay Gyula, Hellebrant Árpád, Dr. Heinrich Gusztáv, Dr. Herald Ferencz, Dr. Kassai Gusztáv, Lintner Lajos, Dr. Maywald József, Dr. Pecz Vilmos, Pirchala Imre, Dr. Pozder Károly, Dr. Radó Antal, Dr. Riedl Frigyes, Szerelemhegyi Tivadar, Dr. Szinnyi József, Dr. Ponori Thewrewk Emil, Varga Bálint.

1. Elnök a fentebb közölt beszéddel megnyitja az ülést.

2. Erre a társaság első titkára előterjeszti jelentését a társaság múlt évi működéséről (l. fent). A közgyűlés e jelentést tudomásul veszi.

3. Pirchala Imre előterjeszti a választmány által kiküldött pénztárvizsgáló bizottság következő jelentését:

«Alulírtak a választmány utasítása szerint a philologiai egyesületnek az 1884-ki évről szóló számadásait megvizsgálták és azokat rendben, a kiadás egyes tételeit indokoltaknak és a megfelelő számlákkal egyezőknek találtuk. Ennélfogva azt indítványozzuk a tisztelt közgyűlésnek, hogy Knoll pénztárnok úrnak az 1884-ki évre a felmentvényt megadja. Egyszersmind azonban a pénztári állás felvilágosítására alulírtak a következőket bátorodnak előadni:

Nyolczadik évfolyamában levő folyóiratunk nagy terjedelme következtében társaságunk deficitje lassanként felszaporodott, míg mostani nagyságát (1952 frt 59 kr.) elérte. Ezen a deficiten az akadémia segélye sem segíthetett rögtön, mert az utólag jövőn, a kiadásokra fordított és a deficit fedezetlen maradt.

A jövőre nézve tehát azt ajánljuk, hogy a tisztelt közgyűlés addig, míg a deficit el nem tűnik, tegye a szerkesztőség kötelességévé, hogy a Közlönyt csak 40 ivnyi terjedelemben adja ki. Ez által, mint a betérjesztendő költség-előirányzat mutatja, a deficit két év alatt meg lesz szüntethető. Budapestén, 1884. december 26-án.

Dr. P. Thewrewk Emil.

Dr. Heinrich Gusztáv.

Dr. Ábel Jenő.

Pirchala Imre.»

Ugyancsak Pirchala Imre terjeszti elő a társaságnak a választmány által a jövő évre megállapított költség-előirányzatát:

<i>Bevétel.</i>	<i>Kiadás.</i>
Az akadémia segélye ... frt 1000.—	Nyomdai költség a folyó-
Előfizetések és tagdíjak " 1500.—	irat 40 ivére ... frt 1136.—
A hátralékokból előre-	Expeditió ... " 60.—
látthatólag befoly " 400.—	Irói díjak " 500.—
Összesen ... frt 2900.—	Apróbb költségek ... " 50.—
	A pénztárnok díja " 120.—
	Összesen ... frt 1866.—

A közgyűlés e költségvetést elfogadta.

4. Következnek a választások. Elnök a szavazatszedő bizottságba Dr. Szinnyei József, Dr. Radó Antal és Dr. Riedl Frigyes társasági tagokat jelölte ki.

A választások eredménye a következő:

Szavazott mindössze 19, később 20 tag.

Elnökké Pónori Thewrewk Emil 18 szavazattal (egy szavazat Dr. Beöthy Zsoltra esett), *alelnökké* Dr. Beöthy Zsolt (egy szavazat Dr. Heinrich Gusztávra esett) választatott meg.

Fővárosi választmányi tagokká választottak: Bermüller Ferencz 18, Dr. Csengeri János 20, Dr. Fináczy Ernő 17, Dr. Heinrich Gusztáv 20, Dr. Kassai Gusztáv 20, Király Pál 16, Köpesdi Sándor 19, Dr. Maywald József 20, Pirchala Imre 20, Dr. Pozder Károly 19, Dr. Riedl Frigyes 20, Dr. Szinnyei József 20 szavazattal. Azonkívül kapott még Dr. Torma Károly 9, Dr. Gyomlay Gyula 1 szavazatot.

Vidéki választmányi tagokká választottak: Dr. Bászél Aurél 20, Hehelein Károly 19, Dr. Hóman Otto 20, Dr. Keleti Vincze 20, Dr. Lipp Vilmos 20, Malmosi Károly 20, Nátafalussy Kornél 20, Ortvay Tivadar 20, Petrovich Ferencz 20, Spitkó Lajos 20, Dr. Szamosy János 20, Veress Ignác 20 szavazattal. Azonkívül Dr. Baros Gáborra 1 szavazat esett.

Több tárgy nem lévén, Elnök a közgyűlést feloszlátja.

K Ö N Y V É S Z E T.

Heinrich Gustav, dr. Deutsches Lehr- und Lesebuch für höhere Lehranstalten, insbesondere für Obergymnasien und Oberrealschulen. II. Band. Mit einem Grundriss der Poetik und erklärenden Anmerkungen. VI. verbesserte Auflage. Budapest, Lampel, 1884. (N. 8-r. IV, 342 és V l.) 1 frt 40.

Hintner B. Görög gyakorlókönyv Hintner és Curtius nyelvtanaihoz. A negyedik kiadás nyomán fordította és átdolgozta Schill S. — Budapest, 1884. (8-r. 231 l.) 1 frt 40 kr.

Horatius ódái és epodosai. 3-ik füzet. Ford. és magyarázta Dávid István. (Tanulók könyvtára. Szerkeszti Dávid István. 21. füz.) Pozsony. Stampfel (é. n.). (1884.) 30 kr.

Ihász Gábor magyar nyelvtana középiskolák használatára. 24. kiadás. Átdolgozta Barbaros Róbert. Budapest, Lampel, 1855. (8-r. II, 237 és III l.) 1 frt.

Kazinczy Ferencz. Magyar Pantheon. Életrajzok és életrajzi jegyzetek. Kiadja Abafi Lajos. (Nemzeti könyvtár. XXXVI.) Budapest. é. n. (1884). (K. 8-r. XXIV, 405 l.) 1 frt 60 kr.

Kont Ignác. A görög tragédia Euripides után. Budapest, Kilián. 1884. (8 r. 107 l.)

Olcsó Könyvtár. Szerkeszti Gyulai Pál. Budapest, Franklin. 1884. 16-r. 175. sz. Roscher V., A nemzetgazdaság viszonya a klasszikai ókorhoz. Ford.

L. A. (47. l.) 20 kr.

176. sz. Theuriet. A habléány. Beszély. Ford. Sz. E. (120 l.) 30 kr.
 177. » Gaskellné. Cranford. Regény. Ford. Belényesi Gábor. (302 l.) 60 kr.
 178. » Ebers György. Egy szó. Regény. Ford. Kacziány Géza. (424 l.) 80 kr.
 179. » Malot Hector. A szépség vonzereje. Ford. Sz. E. (413 l.) 80 kr.
 180. » Wieland Abdériták. Ford. Farkas Albert. (512 l.) 1 frt.
 181. » Gyöngyösi István. Ének Thököly Imre és Zrinyi Ilona házasságáról. (114 l.) 30 kr.
- Platon.* Kriton, Sokrates védelme, Eutyphron. 1. füzet, fordította és magy. dr. Boros Gábor. (Tanulók könyvtára. Szerk. Dávid I. 24. füz.) Pozsony, 1884. Stampfel. (15-r. 1—64 l.) 30 kr.
- Plautus vígjátékai.* Ford. Csiky Gergely. Kiadja a Kisfaludy-társaság. I. II. köt. Budapest, 1885. Pfeiffer. (8-r. 353 és 362 l.) 5 frt.
- Remekírók,* római — magyar fordításban. XXXII. köt. Virgil. Aeneise, 3-ik füzet. Fordította Gyurits Antal. (16-r. 193—288. l.) Budapest é. n. (1884.) Lampel. 40 kr.
- Schiller Friedrich.* Wallenstein's Tod. Kiadta és magyazta Alexander Bernát. (Jeles írók iskolai tára. XXIII.) Budapest 1885. Franklin. (8-r. XVI, 215 l.) 80 kr.
- Simonyi Zsigmond.* Kis magyar nyelvtan. A középiskolák első és második osztálya számára. Ötödik javított kiadás. Budapest, 1884. Eggenberger. (8-r. 127 l.) 80 kr.
- Theisz Gyula.* Francia nyelvkönyv. Olvasókönyv. Gyakorlókönyv. Nyelvtan. Szótár. Az új tanterv értelmében. II. rész. A reáliskolák 4-ik osztálya számára. Budapest 1885. Franklin. (N. 8-r. XXIII, 280 l.) 1 frt 80.
- Tomor Ferencz és dr. Virádi Antal.* Magyar olvasókönyv a középiskolák I. oszt. számára. Az új tanterv és miniszteri utasítás értelmében, szerkesztették —. 4-ik kiadás. Budapest, Lampel, 1885. (8-r. X, 200 l.) 90 kr.
- Tóth Sándor.* Bárány Kemény Zsigmond életrajza. (Magyar Helikon. 38. sz.) Pozsony, Stampfel. 1884. (8-r. 24 l.) 20 kr.
- Toth Sándor.* Madách Imre életrajza. (Magyar Helikon. 36. sz.) Pozsony. Stampfel. 1884. (8-r. 24 l.) 20 kr.
- Vámbéry Armin.* A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. Válaszom Hunfalvy Pál bírálati megjegyzéseire. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XI. köt. 12. sz.) Budapest, 1884. Akademia. (8-r. 52 l.) 30 kr.
- Végh Endre.* Gyakorlati lyrika a gymnasium ötödik osztálya számára és magán használatra. Kaposvár, 1884. Hagelmann. (8-r. 239, VI l.)
- Vergilius Aeneise.* 1-ső füzet. Ford. és magy. Dávid István. (Tanulók könyvtára. Szerk. Dávid István. 22. füzet.) Pozsony. Stampfel é. n. (1884.) (1—64 l.) 30 kr.
- Weigang József.* Német-magyar szótár, tekintettel a főnevek ejtegetésére. Nagy-Károly, 1884. Eigner. (8-r. 46 l.) 40 kr.
- Zolyomi Lajos dr., Bessenyei György életrajza.* (Magyar Helikon. 40. sz.) Pozsony. Stampfel, 1884. (8-r. 20 l.) 20 kr.
- Berger E.* Lateinische Grammatik für den Unterricht auf Gymnasien und Progymnasien. 11. rev. Auflage. Coburg, 1885. Karlowa. (8-r. VI, 361 l.) 3 márk.
- Caesaris, C. Julii, Commentarii de bello civili.* Für den Schulgebrauch erklärt von A. Doberenz. Mit 1 Übersichtskarte, Einleitung, geograph. und grammat. Register. 5. Aufl. besorgt von G. B. Dintzer. Leipzig, Teubner. (8-r. XII, 308 l.) 2 M. 40.
- Catullus Gedichte.* Herausg. und erklärt von A. Riese. Leipzig, Teubner, 1884. (8-r. XLIII. 288 l.) 4 mk.

KEMPIS TAMÁS MAGYAR FORDÍTÁSAI.

A szent íráson kívül nincsen könyv, mely a világirodalomban annyira ismeretes és oly közkedveltségű volna, mint Kempis Tamásnak Krisztus követéséről írt könyvei. Nem is ért valaha könyv oly sok kiadást és fordítást, mint a keresztény bölcseletnek ezen remeke. Igaz ugyan, hogy szerzője ezen művet első sorban szerzetesek számára írta; ámde az itt hirdetett tanok oly általános érdekűek, az emberi természetnek oly mély ismeretével, szükségieinek oly éles elméjű felfogásával vannak megírva, hogy azt tudós és tudatlan, ifjú és öreg egyaránt haszonnal olvashatja, mert ért belőle annyit, hogy műveltségéhez és állásához képest okúlhat belőle. Jelessége és közhasználatossága mellett szól különösen azon körülmény, hogy még protestánsok közt is, különösen Német- és Angolországban, számtalan fordítást és kiadást ért.¹⁾

Hogy ki írta ezen páratlan könyvet, az még manap sincs eldöntve; sőt — mint Nogáll fordításának előszavában mondja — szerzője kivoltának kérdése napjainkban megint nagy hullámokat ver. Három nagy nemzet küzdött századok óta a dicsőségért, hogy ezen könyv szerzőjét magáének vallhassa. Nevezetesen az olaszok Gersen Jánost (1220—1240) vercellii sz. benedekrendi apátot tartják szerzőnek, különösen Bellarmin és Mabillon híres olasz tudósok tekintélyére támaszkodva. A francziák Gerson János bonfitársuk mellett kardoskodnak, ki mint kancellár a híres konstanci zsinaton (1414) nagy szerepet vitt és mint misztikus író is jó hírnevet szerzett magának. A németek és flamandok végre Hamerken Tamást, deventeri sz. benedekrendi apátot (1380—1471) állítják szerzőnek, kinek neve alatt (1471) a könyv először megjelent.

¹⁾ Cantu Caesar állítása szerint minden nyelvre lefordítottat s legalább 1800 kiadást ért. Világtört. XIII. k. 537. lap. Eger, 1868.

Újabb időben a nemzetiségből eredett vetélkedés a komoly tudományos kutatásnak engedett helyet. Találunk ugyanis francziákat,¹⁾ kik Kempis Tamást állítják szerzőnek, és viszont németeket,²⁾ kik Gersen Jánosnak nyújtják a szerzőség koszorúját. Kempis vagy Hamerken Tamás mellett irtak újabban még Hirsche Károly³⁾ és Schneemann.⁴⁾

Szemben oly roppant irodalommal, melyet a vitás kérdés keltett, a dolgot — mint Nogáll fordítása előszavában helyesen mondja — amúgy könnyedén elütni nem lehet, az ítéletet könnyű szerrel elhamarkodni legalább is irodalmi illetlenség volna. Résszemről egyet tartok bizonyosnak, hogy ezen könyv szerzője *német* ember volt; mert erre vall a műben előforduló sok germanismus, melyekre a szerző megállapításán fáradozó írók eddig vagy semmi, vagy csak igen kevés figyelmet fordítottak.⁵⁾

¹⁾ Malou. Recherches historiques et critiques sur le véritable auteur de l'Imitation de Jesus-Christ; examen des droits de Thomas a Kempis, de Gersen et de Gerson avec une réponse aux derniers adversaires de Thomas a Kempis MM. Napione, Cancellieri, de Gregory, Weigl... suivi de documents inedits par Mr. J. B. Malou. Troisième edition revue et augmentée. Paris-Tournai. 1858.

²⁾ Giovanni Gersen, sein Leben und sein Werk de Imitatione Christi von Dr. Coelestin Wolfsgruber, Benedictiner zu den Schotten in Wien. Augsburg, 1880.

³⁾ Prolegomena zu einer neuen Ausgabe der Imitatio Christi nach dem Autograph des Thomas von Kempen. Zugleich eine Einführung in saemmtliche Schriften des Thomas, sowie ein Versuch zu endgiltiger Feststellung der Thatsache, dass Thomas und kein anderer der Verfasser der Imitatio ist. Von K. Hirsche. Berlin, 1873.

⁴⁾ Schneemann G. S. J.: Stimmen aus Maria-Laach. Jahrgang 1881. Viertes Heft. Freiburg im Breisgau, 1881.

⁵⁾ Lássunk néhány példát: Si scires totam Bibliam *exterius* (I. könyv. 1. f. 3. v.) = auswendig. A latin *memoriter* scit aliquid, a franczia: par coeur, az olasz: a memoria; tehát olasz vagy franczia így nem ír latinul, hanem csak *német*. Multi sunt sub obedientia magis ex necessitate, quam ex charitate: et illi poenam habent et *leviter* murmurant (XI. f. 5. v.). Jól latinul *cito* murmurant volna: kézzelfogható a német «murren leicht» latinra való fordítása. Bonum nobis est, quod habeamus aliquas *gravitates* (XII. f. 1. v.) = manche beschwerlichkeiten. A latinban difficultas volna helyén; franczia vagy olasz e két szót fel nem cserélheti. hanem csak német, kinek erre csak egy szava van. Ezen két szó igen sokszor fel van cserélve; így olvasható a következő (XIII. f. 8. v.) fejezetben: Nec magnum est, si homo devotus sit, cum *gravitatem* non sentit.—

A szerző kivolta különben mellékes dolog. Talán a szeg fejére ütött Nogáll, midőn azt mondja: «Krisztus követése», úgy hiszem, nem egy ember munkája. Egy embertől ily munka nem is telik. Ennyi mézet nem egy méh hordott össze, századok dolgoztak rajta. Nem egy elme vívódásai, nem egy szív örlődései, századok lelki életének tapasztalásai, századok életbölcseiségek kincsei rakodtak össze benne. Azt igenis hiszem, hogy ezen arannyal ezüstről becsesebb munka onnan került, honnan Európa minden aránya ezüstje tisztára olvasztva szerteomlott — szent Benedek vinnyéiből.»

A mű jellemzésére szükségesnek látom megjegyezni, hogy az nem valami tudományos rendszerbe öntött könyv. Szerzője nem bizonyítgat tanokat, nem hivatkozik tekintélyre, sőt a szent írás szavait is nagy ritkán használja. Itt a lélek közvetlenül és édesen társalog teremtőjével, behatol saját belsejébe és feltárja szükségeit; útmutatást ad arra, hogy az ember miként gyakorolja az önmegtagadást, hogyan kerülje a veszedelmeket, melyekkel a földi élet nyomorúságai közt találkozunk, hogyan viselje magát embertársa irányában, s végre hogyan egyesüljön Istenével, különösen az oltári szentségben. Ez utóbbiról ír legtöbbit, az egész negyedik könyv erről szól.

Mind ez igen vonzó, kerekded, rhythmikus, sok helyt közmondásszerű, ámbár nem hibátlan latin nyelven van előadva. Az előadás igen kedves és megnyerő, mert általánosan elismert és szembeötlő igazságokat hirdet, melyek a léleknek mindenkor tettszenek. Szívből jó és szívhez szól minden mondása, s ezen beűsőség képezi vonzó erejét.

Ezen bámulatos könyvet magyarra először *Pázmány Péter* fordította. Mint mindenben, úgy itt is éles látásának és gyakorlati felfogásának adta tanújelét, midőn oly könyvet adott a magyar közönség kezébe, melyből ez hathatós lelki táplálékot vehetett. *Pázmány* maga mondja fordításának előszavában, hogy «a ki ezt szerencsére felnyitja és egy részét, mely elébe akad, figyelmesen

Sic te in omni facto *deberes tenere* (XXIII. 1. v.) = dich verhalten. *Tene te primo in pace* (II. k. III. f. 1. v.) = halte dich im fieden. *Etsi fecerit poenitentiam* (XI. f. 4. v.) = busse thut; a latin *agit poenitentiam*.

Ezen néhány hamarjában felböngészett példából is látható, hogy német észjárású és szólású szerzővel van dolgunk.

megolvassa, lelki vigyázást és isteni szolgálatra való gerjedezést veszen fel».

Szóljunk immár a fordítás minőségéről.¹⁾

Az olvasó előre is azt várja, hogy Pázmány kezéből csak jó és kitünő mű kerülhetett ki. Nagyjában így is van; ámde azért ezen fordítás sem kerülhette el a fordítások általános sorsát, a mennyiben tökéletlen, sok helyt hibás, erőltetett, nyelve pedig gyakran latinos. Pázmány azt mondja ugyan fordítása előszavában: «Igyekeztem azon, hogy a deák bötűnek értelmét híven magyaráznám, a szólásnak módját pedig úgy ejteném, hogy ne láttatnék deákból csigázott homályossággal repedezettnek, hanem oly kedvesen folyna, mintha először magyar embertől magyarul íratott volna», ámde ezen ígéretét nem egészen váltá be, mert bizony sokszor meglátszik fordításán, hogy latinból csigázott.

Lássunk példákat.

«Azért legnagyobb igyekezetünk Kr. Jezus életének elmélkedésében legyen» (summum igitur studium nostrum sit, *in vita Jezu Christi meditari*. I. könyv. 1. f. 1. v.). Jól magyarul így lett volna: Azért legnagyobb igyekezetünk az legyen, hogy Jézus életéről elmélkedjünk.

«Ez a derek bölcsesség sommája, hogy . . .» (*ista est summa sapientia* 1. f. 3. v.). Ha nem a latin betű áll szeme előtt, így mondotta volna, a mint más műveiben mondja is: *A bölcsesség rejeje abban áll, hogy . . .*

«Akik valamihez tudnak, mások szeme előtt szeretnek fogogni és tudósoknak mondatni» (*Scientes libenter volunt videri et sapientes dici*. 2. f. 2. v.). Ezen latinismust is könnyű lett volna elkerülni, például: *tudósok hírében állani*, mint Nogállnál található.

«Fel ne fuvalkodjál tudományodban, hanem inkább rettegj a neked adott girának számadásától» (*potius time de data tibi notitia* 2. f. 3. v.); jól magyarul így volna: rettegj a giráról való számadástól.

«Ha hasznosan valamit akarsz tudni, azt szeresd, hogy ismeretlen vagy» (*si vis utiliter aliquid scire, ama nesciri*. 2. f. 3. v.).

¹⁾ Ezen fordítás először 1604-ben jelent meg Bécsben. 1623-ben második kiadást ért, 1638-ban pedig barmadikat. Ezen időtől fogva egyik kiadás majdnem a másikat érte. Toldy Ferencz — mint Nogáll előszavában említi — Pázmány fordításának hatvanhárom kiadását ismerte; az utolsó 1809-ből való, de ebből már alig lehet Pázmány fordítására ismerni.

Látni való, hogy itt még a szórend is latinus. Saját fejtől így írt volna Pázmány: Ha hasznosan akarsz valamit tudni, azon örülj, hogy ismeretlen vagy.

«Oh Istenem . . . *tégy eggyé* engem te veled» (*fac me unum* 3. f. 2. v.); jobb volna: *egyesíts* engem te veled.

«Mentül inkább *megvonja magát* az ember és *lelkében együ-gyűíti*, annál több dolognak végére mehet» (quanto aliquis magis *sibi unitus* et *interius simplicatus* fuerit, tanto plura intelliget. 3. f. 3. v.). Ezen fordítás sem mondható sikerültnek, különösen nem az *együgyűit* ige.

«Vajha olyan szorgalmatosak volnánk a bűnök kiirtásában . . . mint a mély *kérdések indításában*, nem volna bezzeg ennyi gonosz-ság» (o si tantam adhiberent diligentiam ad extirpanda vitia . . . sicuti *ad movendas quaestiones*, non fierent tanta mala. 3. f. 5. v.). Magyarul kérdést nem indítunk, hanem *támasztunk*.

«De mond meg, kérlek, hol vannak most azok az úrak és tanítók, a kiket jól ismertél, mikor éltek és *tudományokban virágoztak?*» (dic mihi, ubi sunt modo omnes illi domini et magistri, quos bene novisti, dum adhuc viverent et *studiis florerent?* 3. f. 5. v.). Mindenesetre magyarosabb lett volna: *tudományosság hírében álltak*.

«Jaj, mily hamar elmúlik a világ dicsősége! Vajha az ő életök egy nyomban járt volna tudományokkal, bezzeg *jól tanultak és olvastak volna*» (o quam cito transit gloria mundi! Utinam vita eorum scientiæ ipsorum concordasset, tunc *bene studuissent et legissent*. 3. f. 6. v.). Itt valamennyi magyar fordító közül egyedül Nogáll találta el az igazit, mikor így fordít: *úgy jól tanultak és tanítottak volna*. Ugyanis a középkori latinságban *legere*: *praelegere* helyett áll gyakran. *Lector* = *tanító*; a szerzeteseknél ma is *pater lector* a tanító vagy tanár neve. De maga a szöveg is mutatja, hogy oly tanítókról van szó, kiknek életük tanításukkal nem egyezett meg.

Az eddig felsorolt hibák vagy fogyatkozások a három első fejezetben találhatók. Pázmánynak egyéb magyartalanságait látni fogjuk alább, a hol fordításának Molnár László által legújabban (1881) eszközölt kiadásáról leszen szó.

Meltán meglep mindenkit, hogy a tősgyökeres nyelvű Pázmány eme fordításában oly sok fogyatkozás található. Azonban kielégítő magyarázatát találjuk e dolognak, ha a következő körülményeket latba vetjük.

1. A fordításnál minden író némileg kötve van; soha sem az az író nyelve, ha fordít, mint ha eredetit ír; mert az átfordítandó nyelv sajátosságai, szólásának módjai észrevétlenül is tolla alá csúsznak a fordítónak. Megesik ez a legjobb írón is, különösen ha gyorsan dolgozik, ha csak az volt célja, hogy egy általánosan érzett szükségén segítsen, nem pedig, hogy nagy gonddal és vigyázással teremtett műremeket adjon.

Ez áll Pázmány fordításáról. Eme fordítás irodalmi működésének elejére esik. Ugyanis 1603-ban jelent meg első magyar könyve (Felelet Magyarinak), Kempis Tamás fordítását pedig 1604-ben adta ki. Tehát ezen műve, melyet nem is itthon, hanem Grácban készített, a szárnypróbálgatás korába esik és első kísérlet számban veendő. Nem is valami klasszikus fordítással akart ő hírnevet szerezni, midőn ezen munkához fogott, hanem a nagy hívő közönségnek akart minél előbb egy jó könyvet a kezébe adni.

2. A fordítás hibáinak egyik oka az eredetinek nehézkes voltában keresendő. Kempis Tamás a misztikusok nyelvén írt, kik igen sok szóhoz egészen új fogalmakat kötöttek. Ennek következtében sok szó homályos és tág értelmű, és sok mondásai oly sajátosságosak, hogy azokat semmiféle fordítás sem adhatja híven vissza. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy az eredeti sok helyt hibás latinsággal van írva, ne csodálkozzunk azon, hogy Pázmánynak sem sikerült a lehetetlen.

3. Pázmány fogyatkozásainak fő oka nem magában Pázmányban, hanem az ő korának viszonyaiban rejlik. A hibák nem az övéi, hanem koráéi. Az akkori magyarúl írók kivétel nélkül mind a latinismusok hatása alatt írtak. Ez a dolog természetében rejlik. Latin volt a műveltség, ezen a nyelven sajátították el a tudományokat, ezen a nyelven írtak is. Hogy így a latin észjárás szükségképen beléjük avott, azon nincs mit csodálkoznunk. Bármennyire kitűnő is Pázmány magyar nyelve eredeti műveiben, de a latin nyelv hatása, különösen a latinos mondatkötés, mindvégig érezhető rajtuk, valamint kortársaién is kivétel nélkül.

Midőn manapság Pázmány fordítását, a mai irodalom fejlettsége fokáról tekintve megrójuk, ezzel érdemein épen nem akarunk csorbát ejteni. Kész-örömezt elismerjük, hogy akkor, az ő viszonyai közt, az ő fordítása nemcsak jó, hanem a legjobb volt; és jó lélekkel mondhatjuk, hogy nálánál jobban senki sem fordította volna Kempis Tamást.

Ezen fordítás jósága és használhatósága mellett bizonyít a sok kiadás, melyet ezen könyv ért, továbbá azon körülmény, hogy oly körökben is találjuk, a hol azt legkevésbé várnók. Ugyanis, mint Nogáll fordításának előszavában említi, a hét éves háborúban a kulmi csata síkján elesett magyar huszárok tarsolaiban egy-egy Kempis Tamást találtak!

Nem hagyhatom említés nélkül, hogy a Pázmány-féle fordítás hibás volta Nogállban azon gondolatot ébresztette, hogy az talán nem is Pázmány műve, hanem csak az ő pártfogása mellett s az ő költségeivel keletkezett, s ez eléggé megmagyarázná, hogy hogyan kelhetett az ő nevével szárnyra. «Pázmány Péter — mondja Nogáll fordítása 442. lapján — annyi országos gondjai, annyi egyházi és politikai vívódásai, annyi irodalmi elfoglaltatása között aligha szakíthatott időt magának fordításra». Ezen feltevés azonban alaptalan. A fordítás minden hibáival és fogyatkozásaival Pázmány műve. Erre vall nemcsak az első kiadás (1604) címlapja (v. ö. Pázmány P. és kora. Frankl V. III. kötet végét), hanem a fordítás nyelve is, mely tagadhatatlanul Pázmányé. Ugyanazon szólásmódok, ugyanazon szó- és mondatkötés található itt, mint a Kalauzban és a Predikációkban, úgyannyira, hogy még akkor is Pázmánytól eredetnek kellene vallanunk ezen fordítást, ha a törtenet és tradíció nem az ő nevéhez fűzték volna.

Pázmány fordításának utóbbi kiadásait nem szükség bírálunk, minthogy ezek az első kiadásnak több-kevesebb változással, gyakran rontással eszközölt reprodukciói. Van azonban a Pázmány-féle fordításnak egy legújabb kiadása, melyet nem hagyhatunk szó nélkül. Csak az elmúlt évben jelent meg Kalocsán. Kiadója *Molnár László*, S. J., főgymnasiumi tanár. Az előszóban a kiadó ezt mondja: «A jelen magyar fordítás, a hol csak lehet, szorosau Pázmány Péter nyomdokán jár».

Ezen kiadás az előbbieknél semmivel sem jobb, mert magában foglalja Pázmány összes gyarlóságait, sőt azokat Molnár imitt-amott még saját tévedéseivel is tetézi. A mai irodalom álláspontjából hibáztatnunk kell Molnárt ezen kiadásért.¹⁾ Ha már a

¹⁾ Az egrí «Irodalmi Szemle» 1881. 4. számában méltán rosszalta ezen kiadást s alaposan mutatta ki annak számos tévedéseit és hiányait. Annál sajnosabb, hogy ezen veszett ügy egy bőbeszédű prókátorra talált Dr. Kanyurszky személynében, ki ezen kiadást a «Religio»-ban két egész

Pázmány-fele fordítás kiadására szánta magát, s a hol jónak látta, változtatott rajta: akkor mulaszthatatlan kötelessége volt Pázmány hibáit kijavítani. Ezt pedig annál könnyebben teheti vala, minthogy Kempisnek újabb fordításai (Sujánszky, Intai és Nogáll 1864-diki fordítása) keze ügyébe estek.

Lássuk most már a szembeötlőbb hibákat, azokat különösen, melyek az egri «Irodalmi Szemle» (1881. 4. szám) figyelmét elkerülték.

Előre kell bocsátanom, hogy mindazon hibák, melyeket előbb Pázmány fordításának három első fejezetéből felhoztunk, változatlanul előfordulnak Molnár kiadásában is.

«Nagy bölcsesség és tökéletesség az, midőn az ember maga felől *semmit sem állít*» — és egy verssel alább: «Mindnyájan gyarlók vagyunk, de te senkit magadnál gyarlóbbnak ne *állíts*» (De se ipso *nihil tenere . . . magna sapientia est. — Omnes fragiles sumus sed tu neminem fragiliorem te ipso tenebis.* 1. k. 2. f. 4. v.)

Itt Molnár nem értette Pázmányt. Ez a régi *alít* igét használja, mely annyit tesz, mint: *vél, tart, gondol.* Molnár azonban az «*alíts*» szót sajtóhibának nézvén, *állíts* szóval pótolta; pedig mind az eredetiből, mind a többi fordításokból láthatta volna, hogy nem helyesen jár el.

«Nagy bölcsesség az, hogy . . . makacsúl a magunk *tetszéséhez* ne ragaszkodjunk». 4. f. 2. v. Itt a *tetszés* szót, mely a latin *placitum*nak szolgai fordítása, kár volt meghagyni. A latin mondhatja: *placiti philosophorum, doctorum; de ez magyarul: a bölcsek, tudósok véleménye.* — «Annak okáért a módnélkül való indulatoknak ellene állásával, és nem ezeknek való szolgálattal érhető el a szív valóságos *csönlessége*» (Resistendo igitur passionibus invenitur vera *pax cordis, non autem eis serviendo.* 6. f. 2. v.). Mily dagályos ezen fordítás! Továbbá nincs helyén a *csönlesség* szó, mely csak *silentium*-ot jelent; a *pax*, mely az eredetiben áll, *békesség*-gel fordítandó. Különben ezen két szó nemcsak itt, hanem még igen sok helyen fel van cserélve. — «Néha azt hiszszük, hogy igen tetszünk a velők való társalkodásból, noha inkább kiesünk kedvökből a bennünk észrevett erkölcsi fogyatkozások miatt» (Putamus aliquando aliis placere *ex conjunctione* nostra, et incipimus displicere ex

hónapon át dicsérte és Molnárnak nyilván való tévedéseit is erőnek erejével védelmezte.

morum improbitate in nobis considerata» (helyesebben obversata). 8. f. 2. v.). Látni való, hogy itt az eredeti is gyarló; az *ex præpositio* itt nincs helyén, a *conjectio* szó igen tág és határozatlan értelmű; valószínű, hogy *familiaritas* akar lenni. De rosz ennél fogva Pázmány és Molnár fordítása is, mely egészen szolgálai. Helyesen így lenne: Néha azt hisszük, hogy sűrű látogatásainkkal egyebek kedvét megnyerjük . . .

«Akarnám, ha sokszor hallgattam volna és emberek között nem forgottam volna» (*Vellem me pluries tacuisset inter homines non fuisse. 10. f. 1. v.*). Itt a latin is rosz; *vellem* helyett jobb volna *mallem*, még jobb *utinam*. Hogy a magyar fordítás sem jó, világos. Annál inkább hibául róható fel Molnárnak, minthogy Intai és Nogáll helyesen fordították, *bár* és *bárcsak* kötőszóval kezdve a mondatot.

«A lelki béke megnyeréséről és a jóban való növekedésnek igyekezetéről» (*De pace acquirenda et de zelo proficiendi. A XI. fejezet felirata*). Ez is helytelen latinismus. Egyszerűen és találóan fordítja Nogáll eképen: A lelki békességről és buzgóságról; zelus proficiendi = lelki buzgóság.

«Szép lelki csendességben maradhatnánk, ha magunkat nem akarnók mások szavaiba és cselekedeteibe avatnunk, melyekre nekünk semmi gondunk» (*Multam posseumus pacem habere, si non vellemus nos cum aliorum dictis et factis, et quae ad nostram curam non spectant, occupare. 11. f. 1. v.*). Itt is gyarló a fordítás; minden magyar fordító helyesebben találta el, különösen Nogáll: Nagy szívbeli békességnek örvendhetnénk, ha nem ártanók magunkat mások dolgába, *melyhez semmi közünk*.

«Ha magunknak valóban meghaltunk volna és szívünket semmibe sem kötnök, akkor bezzeg az isteni dolgoknak ízét éreznők» (*Si essemus nobis ipsis perfecte mortui et interiorius minime implicati, tunc posseumus etiam divina sapere. 11. f. 3. v.*). A magyar ember szívét nem köti semmibe; de ha már a kötésnek meg kell maradni, akkor szívét köti *valamihez*. Mennyivel jobb Nogáll fordítása: Ne szánnók csak magunkat tökéletesen megtagadni s *régét szakasztani minden akadéknak és köteléknek*: úgy volna nekünk is értékünk az istenes dolgokhoz.

«Minden szentek sok . . . kísérteten mentek által» (*Omnes sancti per multas tribulationes transierunt 13. f. 2. v.*). Ez így

nincs jól; helyesen így kell: *A szentek mindnyájan, vagy mint Nogáll fordítja: A szentek egytől egyig . . .*

«Egyebek megítélésében az ember hiába munkálkodik» (In judicando alios homo frustra laborat. 14. f. 1. v.). Frustra laborare magyarul annyit tesz, mint: *hiába fáradni.*

«Ha kívánságunk célja mindenkor csak tisztán Isten volna, nem olly könnyen háborognánk érzékiségünk idegenkedése miatt» (Si Deus esset pura intentio nostri desiderii, non tam faciliter turbaremur pro resistentia sensus nostri. 14. f. 1. v.). Ez egyike a leg-homályosabb helyeknek. A bökkenő ott van, hogy Kempis a *sensus* szót néha *opinio* helyett használja. V. ö. 4. f. 2. v. a hol «*proprius stare sensibus*» áll, *opinionibus* helyett. Így a mint Pázmány és Molnár fordítják, egészen érthetetlen; egyedül Nogáll találta el a valódit, midőn így fordít: Ha mindenkor tisztán csakis Isten volna szívünk szándéka és célja, *nem rennök oly zokon, ha nézetünk ellenkezésre talál.*

«*Ugy tetszenek is, hogy jó békességben vannak*» (*videntur etiam in bona pace stare.* 14. f. 2. v.). Hogy ez így nem állhat meg magyarul, nem szükséges bizonyítani.

«Itt igen hamar *vége lesz dolgokban*, meglásd azért, miképpen *vagy el benne*» (*Valde cito erit tecum hic factum, vide aliter, quomodo te habeas.* 23. f. 1. v.). Ez jól magyarul így volna: Itt hamar véged lesz, kérdés, *hányadán vagy maqáddal?*

De legyen elég ennyi. A 281 lapra terjedő könyvből csak 25 lapot vizsgáltunk át; úgy hiszszük azonban, hogy ennyiből is megítélhetjük ezen fordításnak és kiadásnak minőségét és értékét. A megrótt hibákért nem annyira Pázmány, mint inkább Molnár felelős. Pázmánynak ezen fordítása úgyszólván első kísérlet, az érzett szükség pótlására hevenyében készült mű. Latinismusait, ha nem hagyhatjuk is jóvá, kimenteni tudjuk az akkori latinos műveltség természetéből. Sőt még csoda, hogy több latinosságot nem találunk fordításában, mert azon korban a szent irás fordítóinak eljárása volt irányadó, kik pedig a világ minden kincséért sem tértek volna el az eredeti betűtől, bár mely helytelenül esett is magyarul a fordítás. A latinismusok leszámításával Pázmány fordítása jónak és sikerültnek mondható, nyelve pedig legnagyobbbrészt zamatos és tősgyökeres magyarsággal díszes. Az újabb fordítások közül, Nogállét kivéve, egyik sem különb az övénel.

Molnár kiadását sehogy sem javallhatjuk. Ha arra jogosítva

érezte magát, hogy Pázmány fordításán sok helyen változtasson, hibáit azonban nem tette jóvá: ezzel Pázmány fogyatkozásait magáéivá tévé s éretlünk a felelősséget is viselnie kell. Az irodalomra nézve az ő kiadása épen nem nyereség. Ha még egyszer kiadná könyvét, kérve kérjük, hogy a latinismusokat cserélje fel magyaros kifejezésekkel. Vegye kezébe Nogáll fordítását, ebből megtanulhatja, hogy miként kell *jól* fordítani.

(Vége következik.)

Dr. KISS IGNÁCZ.

Martialis VI. 82.

Jól szemügyre véve, mint utast a zshivány,
 Vagy ha ki vásáron rabot venni kíván;
 Int nekem valaki s előttem megáll is,
 «Te vagy» — kérdvén — «te-é az a Martialis,
 Kinek ismeretes elmés incselgése,
 Bárhol a jó élcznek tetszésben van része»?
 Hamiskás mosolylyal egy szót sem beszélve
 Elismertem, hogy az vagyok, kinek véle.
 «Mért viselsz hát» — így szólt — ilyen rossz kabátot?»
 «Mert rossz költő vagyok» — felelém — «mint látod».
 Hogy a költőt többé ne érje ily szégyen,
 Rufus, küldhetnél egy új kabátot nekem.

VI, 93.

Oly iszonyú szaga van Thaisnak, mint még az edénynek
 Sincs, melyet a kallós útczaközépre kitesz.
 Kecskebakoknak sincs s az oroslán leheletének.
 Nem terjeszt ily bűzt a lenyuzott kutyabőr.
 A csibe sem, mely megdöglött volt még a tojásban,
 Sem nem a korsóban régi, dohos maradék.
 Hogy pedig e mételyt más illattal tegye jóvá,
 A mikor a hunczut meztelenül fürödik:
 Psilothrum- s eczetes krétával festi be testét,
 Vagy babfestéktől bőre egész cserepes.
 Jólehet azt hiszi, hogy czélt ért sok ezernyi fogással,
 Thaisnak az a bizonyos Thaisz szaga még se vesz el.
 Ifj. REMÉNYI EDE.

A LEÍRÓ KÖLTESZETRŐL.

I.

Minden művészetnek megvannak a maga határozott tárgyai és köre. S mindegyiknek saját tárgyaira kell szorítkoznia, saját körén belül kell maradnia. Mert ha ezt nem teszi és más művészetek területére csapong át, illetéktelen téren mozog, melyen csak kudarczot vallhat. Így például a festészet tulajdonképen csak térbeli tárgyakat képes ábrázolni.¹⁾ Vajmi nevetségessé volt tehát azon festészek igyekezete, ki a Heine «magánosan *álmadozó* fenyőjét» akarta vászonra tenni. Viszont a költészetnek jobbára csak időbeli tárgyai vannak, t. i. a cselekmények; értve ezen nevezet alatt nemcsak tetteket, hanem az érzelmek és gondolatok bizonyos egymásutánját is.²⁾ Voltak mégis költők, még pedig nem csekély számmal, kik térbeli tárgyakat igyekeztek pusztá leírás által szeméink elé állítani. Ezek megfeledeztek arról, hogy az olvasók a leírt tárgyakról megannyi különböző módon alkotnak maguknak képet, képzelmeik dispositiója szerint, és hogy csak a szemlélés által nyerhetünk valamely tárgy külsejéről megfelelő fogalmat.

Mindazonáltal a leírás, daczára annak, hogy jogosulatlan költői műfaj, minden korban, minden nemzet költészetében megvolt, megvan és meg is lesz. Csakhogy néhol túlteng, míg másutt helyes mértékben és helyes módon alkalmaztatik. Az ember a nagyszerű külső világ által mintegy természetszerűleg utalva van a leírásra. A természet gyöngéd, pomfázó és félelmes szépségei a legkülönbözőbb indulatokat költik föl szíveinkben, majd lágy odaadást, majd elragadt bámulatot, majd porba omló rettegést. Egy ember sem vonhatja ki magát egészen ilyenemű hatások alól. A nép költészetében a vándor felhőkkel, a susogó fákkal, a locsogó habokkal beszél; a művelt ember mesterkéltséggel állapotaiból szívesen menekszik olykor-olykor a «romlatlan» természet ölébe; s még az érzéktelen is a látszat kedvéért érzelmeket affektál a természet szépségeinek látásánál.

Ennyire tárva lévén az emberi szív a természet hatásának, nem lehet csodálkoznunk azon, hogy a költők nemcsak felköltött

¹⁾ Lessing, Laokoon, XVI. fejezet.

²⁾ Lessing u. o. és Abhandlungen über die Fabel.

érzelmeiket tolmácsolták, hanem gyakran igyekeztek mintegy megokolni érzelmeiket, a gerjesztő természeti szépségek leírása által. És tovább is mentek. Ha valamely tárgy szoros összefüggésben volt a mű cselekményével, arra törekedtek, hogy azt némileg szemléltessék és így a költemény érdekét emeljék. Ily esetekben, midőn a leírás alárendelt, kisegítő alkatrészként szerepel, de föltéve akkor is, ha a kellő szabályok szerint történik, eléfordulása jogosult. A keletiek azonban és az újabb irodalmak nem vették tekintetbe a leírás e korlátozott használhatóságát, s azt még önálló műfajjá is emelték. De oly költemények sikere, melyeknek tárgya pusztán leírás, mindig csak ideiglenes volt, s az olvasóknak rövid időn meg kellett győződnie arról, hogy a cselekmény hiányát a költészetben mi sem pótolhatja.

Vessünk néhány futó pillantást a leíró elemnek szerepléseire a különböző irodalmakban.

A keletieknek általában mozgékonyabb és ragyogóbb képzelők van, mint a nyugatiaknak. Ennek megfelelően szeretik is a hosszú hasonlításokat, leírásokat, jelképeket és allegóriákat. Költői, sőt tanító és elbeszélő műveiket is bizonyos képlegesség és szemléltetőség jellemzi.¹⁾ Néha egymást érik nálok az árnyékolás és a távlat nélkül való leírások. Az indusok epikus műveiben az események helyeinek és a csatáknak leírása sokszor sikerült. Lyrájok bővelkedik pompás színezetű festésekben. Mindamellet tény, hogy gyakran bizonyos meseszerű hangulat uralkodik az indus művek felett: alig tudjuk az embertől az állatot és ettől a növényt megkülönböztetni. Az indus képzelem olykor mintegy őserdőbe vezet bennünket, hol a szétáradt indák mindent elborítanak, és csak itt-ott csillog ki egy virág, vagy röppen el suhanva egy madárka.

A perzsákat nem veszi körül az a gazdag természet, mely az indusokat. Híjával vannak az erdőknek, melynek helyét műkertnek kellene pótolnia. Országuk vegetációja sokkal szegényebb, mint szomszédaiké. Virágról szeretnek énekelni a költők, pedig kivéve tavasszal a rózsát, az is vajmi kevés van nálok. Maga a nép józanabb, életrealóbb és elmésebb az indusnál, mely ismét érzelmesebb.²⁾ Mindebből az foly, hogy a perzsa természetköltészet

¹⁾ Friedrich Schlegels Geschichte der alten und neuen Litteratur, II. 7—8.

²⁾ J. E. Polack, Persien, II. 268. — V. ö. I. 91. k.

nem oly dúsgazdag, mint az indusoké; hogy a meglevőből is sokszor inkább az értelem szól ki, mely a virágnyelvben érthetetlen subtilitásokra vetemedik. A csalogány és a rózsa szerelme, folyton ismétlődve, fárasztó az olvasóra. Természetes azonban, hogy valóban keleti ragyogású leírásokat is akármennyit találunk a perzsáknál. Firdusinál idyllien lágy képek váltakoznak a csaták szemléletes leírásával. A derült és szerelemittas Hafisnál gyönyörű képek találhatók.

Az arabok a leírás művészetét Hammer tanúsága szerint nem becsülik kevesebbre az elbeszélés művészeténél. Szeretik pontosan leírni azt, mi nekik örömet, élvezetet vagy okulást szerez. Ezért különösen a fiúk, a nők, a borok és a fürdők leírásaik tárgyai.¹⁾ Leírják még a beduinak sivatagbeli életét, a puszta viharait és a ritka esőt. A híres Hamasa hetedik része tisztán leíró, és gyönyörű festéseket foglal magában.

A zsidók természetköltészetét a Szent-írásból mindenki ismeri. Az ó-szövetségben szebbnél-szebb leírásokat találni, és némely zsoltár néhány remek vonással az egész világegyetem eleven képét nyújtja. Ruth könyve talán a legszebb idyll, melyet valaha írtak, tele természeti hűséggel és naiv hájjal. Jób könyvében egyes természeti tűnemények és állatok a legfestőiebben iratnak le. Az Énekek Éneke utánozhatatlan varázssal rajzolja a szerelem gyönyöreit, melyeknél a háttér verőfényes táj, illatozó kertek, zöldellő szőlőhegyek és lombos árnyas erdők.

A zsidóktól vette át a kereszténység a Bibliának első részét, az ó-szövetséget. Természetszerű, hogy ez a szent könyv képleges és symbolikus voltával mélyrehatóan kiterjeszté befolyását a képződő keresztény népek gondolkozásmódjára, költészetére és művészetére.²⁾ Látható ez a szent Atyáknál, kiknek irataiban szép symbolizálásokat és leírásokat találunk, melyeket egy Müller János és Humboldt Sándor is megcsodált. A Biblia lön minden keletkező keresztény műnek normája és forrása, és hasonlíthatatlanul nagyobb szerepet játszott, mint régen Homeros. Mellette azonban a classicus népek már hanyatló irodalmi is sokkal közelebb feküdtek, és ezeknek régibb nagy költői sokkal ismertebbek voltak,

¹⁾ Ersch-Grubersche Encyclopädie, I. Sect. IX. 274—275.

²⁾ Schlegel, i. m. II. 7—17.

semhogy azok hatása alól a keresztény költők egyhamar emancipálhatták volna magukat.

Sajátságos vonása az a görögök classicus irodalmának, hogy abban a természet nem részesül több figyelemben, mint akár egy paizs, fegyver vagy ruházat. A leírás, bármi legyen is tárgya, itt mindig mellékes és alárendelt. Az a bensőség, öröm vagy fájdalom, melylyel a modern költő szemléli a természetet, nincs meg a görögben.¹⁾ Pedig mily finom érzésű és szellemes volt e nép, és mily gazdag természet vette körül! Első tekintetre hidegnek fogjuk e miatt a görögöt gondolni, de jobban utána nézve, csodálni fogjuk bölcs mérsékletét. «Az ókori íróknak mintegy kiváltságos tulajdonuk, hogy mindent határozottan szoktak körvonalozni», mondja Lessing.²⁾ S a görögök, a leírásokkal fősvenykedve, csak azt mutatták meg, hogy jól tudják, mi való a költészetbe. Ennek daczára is a leírás örök mintái találhatók Homerosnál, valamint egyéb íróknál, mint Sophokles- és Euripidesnél. Később, a költészet elhanyaglásával, már gyakoriak lőnek a leírások, s velők az átsapongások a képző művészetek területére. A költők a képző művészekkel mintegy vetélkedni kezdenek. Míg előbb a szobrászok és festészek műveikhez a költőkből vettek motivumokat: addig a későbbi korban a bukolikus költők szobrokat és egyéb ilyennemű műveket írnak le kis képekben, úgynevezett εἰδωλόγραφ-okban.³⁾ A jeles Theokritosnál már az allegoria is jelentkezik. Maga a mythologia, midőn többé nem volt alapja a nép naiv hitében, allegoriák labyrinthjává süllyedt. A leírás különösen a későbbi regényben és byczantin költészetben öltött nagyobb mérveket, s az allegoriával közönségesen együtt jár: mindkettő süllyedő költészetnek symptomája.

A római költészet jobbara a görögnek emlőjén növekedett nagygyá. Azonban itt már gyakoribb a festői elem elétolakodása. Horatius ugyan az Ars poeticában néhány leírást idéz, melyek poétai kontárok művei.⁴⁾ De már Virgiliusnál is a leírások sokszor önmagukért látszanak lenni, bár, mint kimutatták, kiváló helyi

¹⁾ Schiller, Über naive und sentimentalische Dichtung.

²⁾ Lessing, Laokoon, Vorrede.

³⁾ Brunn, Die griechischen Bukoliker und die bildende Kunst, 20.

⁴⁾ V. 16. kk.

érdekűek.¹⁾ Ugyane nagy költőnek eclogáiban az allegoria túlteng. Különben a rómaiak hajlók voltak az allegorizálásra, mit a Virtus, Constantia, Abundantia vallási alakjai mutatnak. Később mind nagyobb mérvet öltött a leírás: az üres költői lélek külsőségeken próbálja erejét. Ilyen leírók az úgynevezett geographiai költők, és különösen Ausonius, kinek Mosellája a Mosel folyónak és vidékének, sőt a folyó halainak is pontos és kimerítő rajzát nyújtja.

A keletkező keresztény irodalom ilyformán eléggé kedvezőtlen hatások alatt állt. A keresztény költők is szívesen alkalmazták a leírást és az allegoriát, a pogány minták és a Biblia nyomán. Sőt némely nagyobb költemények tisztán allegorikus apparatussal dolgoznak, mint Prudentius Psychomachiája, Martianus Capella Satiriconja.²⁾ Az allegoria a vallásból ment át az irodalomba, és oly mérvet öltött némely korban, hogy ez látszott az egyedüli formának, melyben a költői genius nyilatkozhatik.³⁾ Voltak, kik ez okon a középkor irodalmában csak e három költői műfajt valának hajlandók fölvenni: a lovagi és szerelmi költeményt és az allegoriát.⁴⁾

Azonban eleinte csak tudós latin költők ártalmatlan játéka maradt az allegoria és a leírás. Később az egymás után ébredő nemzeti irodalmakban is jelentkezett. Már a német műeposokban élegszer találkozzunk áradozó leírásokkal. A régi hősmondák művészi tárgyalásánál éppen a mellékes dolgok részesültek kínos gondosságban, és az öltözet, a fegyverek, szerszámok, házak és ilyesek a legnagyobb, ránk nézve kiállhatatlan pontossággal irattak le. Az ébredező népi irodalmak ellenkezőleg nem mutatják föl ezen árnyoldalt, sőt itt néha éppen nagyszerű vonásokkal találkozzunk. Megrendítő, midőn a Chanson de Roland-ban Roland halála fölött az egész természet szilaján látszik keseregni.⁵⁾ Vagy nem borzalmasabb és festőibb-e minden elésorolásnál a következő német csataleírás: a karcsú farkas kijő az erdőből és a sereget követi, és esténként haragos esti dalát ordítja, prédára lesve; károgó varjak csoportja repdes a lándzsák fölött és előre örvend a dögnek; a kard kigyó-

¹⁾ Bähr, Geschichte der römischen Litteratur, I. 371.

²⁾ Hugo Blümmer, Lessings Laokoon, Einleitung, 13.

³⁾ Emiliani-Giudici, Storia della letteratura italiana, I. 36.

⁴⁾ Fr. Schlegel, i. m. II. 6.

⁵⁾ E. Engel, Geschichte der französischen Litteratur, 25.

ként rohan az ellenségre, és a csatabárd halálsebet ejt a halványuló harczoson; a fegyvereken végig csurog sötét-pirosan a vér, és a csillogó fegyvert bevonja az élet nedve.¹⁾

Nem szabad kifelednünk áttekintésünkből a híres Roman de la Rose-t, mely az allegorikai irány aranykorát jelzi. Ezen hosszadalmas allegorikai regényt sok időn át Franciaországban az izlés bibliájának és minden idejebeli tudomány költői encyklopædiájának tartották. Hatása az egész idétte francia lyrára döntő és csaknem kizárólagos. S még a későbbi Charles d'Orléans élete minden lépését is (a nevezett regény hatása alatt) az allegoria kíséri. Szívének minden érzelme, s különösen a szerelem, allegorikus chablonokhoz illeszkedik. Kedvesének minden fájdalma, öröme, mosolya, duzzogása allegorikailag megtestesíttetik, és félig ember, félig ködként egy-egy rondeaun át leíratik.²⁾ S nem szabad mellőznünk a nagy epikus-triast sem: Aristót, Tassót és Camöest. Virgilben sokkal több a festői elem, mint Homerosban; s a nevezett epikusok mintája a római költő vala. Különben is, a romantikus költészet hajlóbba a leírásra, és a classicus hidegség és tartózkodás távol van tőle. Ariosto stilben és képekben a legjobb latín költöket utánozta.³⁾ Leíró tehetsége nagy, sőt Giudici-Emiliani e téren a legnagyobbnak hajlandó őt mondani.⁴⁾ Tény, hogy sokszor ellentállhatatlanul bilincseli le figyelmünket, úgy hogy kénytelenek vagyunk párvialdal-leírásait a legkisebb részletekben is megfigyelni. Bizonyos az is, hogy sajátzerű romantikus színezet és hangulat uralkodik az Orlando Furiosón, és e kettőnek összeolvadása gyönyörűbbnél gyönyörűbb képeket szül. De mindamelllett is Ariosto leírásai sokszor elnyújtottak és egyöntetűek, és ennél fogva fárasztóak is. — Tassóban is sok a leírás. Itt csak a XVI. énekben eléforduló pompás leírásokra utalok. Camöest kellett volna tán a három közül először említenem. Leírásairól Humboldt Sándor szinte lelkesedve beszél.⁵⁾ Hasonlíthatatlanok leírásai a víztölcsérről, a tenger és a lég érintkezéséről, a sokalakú felhőzetekről és a változó fölületű

¹⁾ Vilmar, Geschichte der deutschen National-Litteratur, 23—24.

²⁾ J. Demogéot, Histoire de la littérature française, 122. és k. és 156. — Engel, i. m. 107. é. k. és 128.

³⁾ Camerini az Orlando Furiosóhoz írt bevezetésében, 6.

⁴⁾ I. m. II. 99.

⁵⁾ Al. Humboldt, Kosmos, II. 59.

óceánról. Camões ilyformán a szó szoros értelmében a tenger kitűnő leírója.

A leíró elemnek túltengése sok századig tartott, természetesen kiválóan a *dii minorum gentium*-nál. A középkor folyamán vert gyökeret azon nevet, hogy a költészet és festészet között más különbség nincs, mint hogy az egyik szín és rajz, a másik beszéd és összhang által hat. Úgy vették a költészetet, mint beszélő festészetet, s viszont ez utóbbit megtették néma poesisnak, egyáltalán nem gondolva arra, mire képes az egyik és mire a másik, a nélkül, hogy céljától eltávolodjék, idegen téren ne mozogjon, melyen csak kudarcot vallhat. Horatiusnak rosszúl magyarázott szavai: *ut pictura poesis* a schibóleth egy nemévé lőnek, és a két művészet csaknem egynek véteték. Theoretikusok járultak hozzá, hogy a ferde gyakorlat ne szűnjék.

A XVI. század második felében az izlés az európai irodalmakban csaknem általánosan elvadult. Ez időszakban kezdett uralkodni Spanyolországban a gongorismus, Olaszországban a marinismus, és Franciaországban az úgynevezett *précieux* domináltak. Hogy ily körülmények között a leírás virágzott, sőt a kiállhatatlanságig unalmas és részletes lőn, hogy terjengő és eszelős hasonlatok közkedveltségnek örvendettek; az maga az izlés elhanyaglásából könnyen következtethető. Hadd tanúskodjék néhány marinista példa a mondottak mellett. A csillagok voltak: *ardenti zecchini della banca del cielo, buchi lucenti del celeste cribro, luciole eterne, luminose aquelle*; a felhők *aerei materassi* lettek, s a fénybogarak *lanternini animali, incarnate candele*; a viharos tenger összehasonlított *col ventre gonfio d'orrida idropisia*, stb. A marinisták különösen trágár leírásokra voltak hajlandók és kiválóan szerették a holdas éjeket és a vadregényes sziklavidekeket.¹⁾

Valamivel később, a XVII. század elején, kezdődik a német költészet új korszaka, melyet Opitz-tól szokás datálni. E férfiú hozta be a német irodalomba az önálló leírás divatát.²⁾ Szerinte a festészet legédesebb testvére a költészetnek: a költő nem teszen egyebet, mint tollal leírni, s a festő utána festhet mindent. Természetes, hogy ezen elveket követői is vallották, kikből az első szí-

¹⁾ Emiliani-Giudici, i. m. II. 229—230.

²⁾ Blümmer, i. m. 20.

léziai iskola alakult. Még tovább ment a második sziléziai iskola, mely különösen a marinisták hatása alatt állott. Hoffmannswaldau-nál ily képeket találunk: a vállak meleg hava, a szemek édes villáma; az emberi testnek tagjait hasonlítja: rubin, zafir és mindenféle drágakőhöz, bíborhoz, selyemhez, márványhoz, alabastromhoz, ámbrához, nektárhoz és marczipánhoz. Találni nála ilyen (egykor kitünőnek tartott) versszakot is, nem egyet:

«Die Rauigkeit der Luft, Stein, Wasser, Berg und Hecken,
Wild, Regen, Nebel, Schnee, Wind, Hagel, Eis und Frost,
Durst, Hunger, Finsterniss, Sand, Wüste, Furcht und Schrecken
Trieb ihren Vorsatz nicht aus der getreuen Brust.»¹⁾

A második sziléziai iskola dagályosságát reactióképen az egyszerűségekre való törekvés követte némelyek, így Brockes részéről. Fiatalabb korában Hoffmannswaldau és Marini voltak mesterei, mely utóbbi iránt való előszeretete Nápolyban időztekor ébredt föl. Később azonban e mintákat elvetve egyszerűségere törekedett. Azonban nálánál szárazabb embert alig vitt még a pegazus. Leírásait «Irdisches Vergnügen in Gott» című 9 kötetes művében bocsátotta közre. Alapos német rendszerességgel ír le; de minden jellemzés pótlására íme néhány adat: sétálni mindig nagyítóval ment és saját vallomása szerint a fűvet is látta nőni; a posványból fejét kidugó béka neki gyönyört okoz; Magyarországon is járt, hol egy szántóföldön sok uri tököt látva, benső örömmel telt el, mert azok megannyi tükörnek tetszetek előtte stb. Minden hibája és hóbortja mellett is Brockesnak jó hatása volt a német irodalomra; hibái különben is a kor hibái, mit megbizonyít az, hogy művei több nyelvre lefordítottak, és hogy ő volt az első német költő, kit a külföldön is becsültek.²⁾

Önálló művei mellett Brockes lefordította az angol Thomson híres Évszakait is. Ezen költemény adott legnagyobbbrészt okot a leíró poesis teljes fölvirágzására, különösen Németországban. Innentől kezdve a leírás valóságos csapása a XVIII. század irodalmának.

Thomson «*The Seasons*» című műve a négy évszakra megfelelően négy szakaszra oszlik, és nem szükölködik költői szép-

¹⁾ Werner Hahn, Geschichte der poetischen Litteratur der Deutschen, 128.

²⁾ V. ö. Alois Brandl művével: «Barthold Heinrich Brockes».

ségek nélkül. Thomson valóságos mestere a leíró költészetnek. Határozott vonásokkal és kerekdeden ír le. A legnagyobbszertű elemi jelenségektől sem irtózik, és a vihar és a hózivatar leírásában még manap is csodálatra méltó dictiójának ereje. Azomban szeret a természet kicsinységeibe, sőt kicsinyességeibe is elmerülni. Festései általában üdék, színben gazdagok, és néha sajtyszerű hangulat ömlik el rajtuk. Maga Lessing, az a Lessing, ki néhány év múlva e téren mint reformátor vala föllépendő, Thomstont a világirodalom legfestőibb írójának mondja.

Thomson művének hatása Európaszerte észlelhető. Magában Angolországban azomban a leíró költészet iránti lelkesedés mihamar aláhagyott. Épebb érzékű embernek észre is kellett venni, hogy a cselekmény teljes hiányát bármily élénk leírás sem pótolhatja, hogy Thomson művéből hiányzik az egység, sőt tárgyánál fogva kell hiányzania, hogy az egyes képek gyönyörködtethetnek, de az egész fásasztó. Ez értelemben jegyezte meg Swift 1731-ben, hogy az Évszakok alaphibája az, hogy semmi sem történik bennök, és pusztá leírás az egész. ¹⁾

Németországban azonban újabb és előzőiknél hivatottabb művelőket talált a leíró irány Hallerben, Kleistben és Gessnerben. Mellettök egy egész sereg kisebb költő üzi a leírást.

Haller költeményei általában sok festői es leíró elemet tartalmaznak, mi Brockes és az angolok hatásának tulajdonítandó, kiket szorgalmasan tanulmányozott. Főműve «Die Alpen» című leíró költeménye, mely egy svájci útnak köszöni lételetét.²⁾ E költemény tanító irányú és kiváló súlyt fektet az Alpések lakóinak erkölcsi jellemzésére. Leírásai manap nem igen élvezhetők. Virág-leírásai talán jól hangzanának, ha a leírt virágok kezünkben volnának. Magukban véve keveset vagy semmit sem mondanak. Minden szónál érezzük a költő erőlködését; de magának a tárgynak képétől vajmi távol vagyunk.³⁾

A mi Kleist Tavaszát illeti, melyet egykor annyi gyönyörűséggel olvastak — az egy nagyobb leíró költeménynek töredéke, es mint ilyen ítélendő meg. A költő maga határozottan kimondja, hogy tervét másként szötte volna, ha csak a tavasz leírása volt

¹⁾ Blümner, i. m. 20.

²⁾ G. G. Gervinus, Geschichte der deutschen Dichtung, IV. 33.

³⁾ Lessing, Laokon, XVII. fejezet.

volna czelja. Kiválóan Thomson hatása látszik a Tavaszon. Egységességet ne keressünk benne, mely a leíró költeményekben mindig hiányozni szokott. Gyorsan és tarkállón váltakoznak benne a jelenetek, de önkényüleg is. Azt hiszszük eleinte, hogy egy sétáló nyugodt lépteit követjük. De a képek mind gyorsabban tűnedeznek elölünk, tekintetünk a scenerián át meg áttévedez, és csak itt-ott állapodhatik meg. A séta tulajdonképen csak külsőség, melynek vékonyka fonalára fűződnek az egyes festések, lánczolatosság nélkül. Sajátságos vonása Kleistnak, hogy csak idylli képeket szeret; nincs érzéke a tornyosuló városok vetélkedő harca iránt: ő csak azoknak lehellet-szegő gőzét és erkölcsi fertőit tekinti.¹⁾

Gessner leírásai sokáig elérhetetlen mintákul tekintettek, és nem is tagadható, hogy néhány igaz vonás van bennök. Azonban a leírásait kísérő érzelmek oly viaszlágyak, hogy éperzésű embernek el kell undorodnia tőlük. Alakjai, kiket bábokként tájaira helyez, ködképek, tele erénnyel és olvadó érzelemmel, kik nem ismernek semmiféle vallást, nemzetiséget vagy államot, de igen a XVIII. század lapos bölcsészetét, melynek szellemében a legéke-sebb nyelven raisonniroznak. A kornak azonban az ilyen tetszett. A francia Florian szerint Gessner a régiek fölé emelkedik;²⁾ az angol Blair Hugó szerint nincs hozzá fogható újabb költő a maga nemében;³⁾ az olasz Bertola végre a német költő műveit minden sétájára elviszi magával, melyeket szerinte soha sem lehet eléggé megolvasni.⁴⁾

Minden ferdeség mellett is a természetért való rajongás egyik fővonása a XVIII. század irodalmának. E rajongást a legszebben fejezte ki és éppen azért a legmagasabb fokra is emelte *Jean-Jaques Rousseau*.

Rousseau a genfi tó partján született; és alig van Európában táj, mely a természet szeretetét inkább fölkölthetné, mint eme gyönyörű vidék. Bájos idylli részletek váltakoznak itt vadregényes zord hegyekkel. Rousseau különösen az utóbbiakért rajong. Általában a természet és a természethez való visszatérés örökös refrainje

¹⁾ Ewald von Kleists Werke, herausgegeben und mit Anmerkungen begleitet von Dr. August Sauer. V. ö. a Tavaszhoz írt bevezetéssel.

²⁾ Oeuvres choisies de Florian, VI. 111.

³⁾ Blair Hugo Rhetorikai és aesthetikai leczkái, II. 198.

⁴⁾ Bertola, I contorni di Portici.

műveinek. Ő ébresztette föl hathatósabban a hegyi vidékek szépségei iránt való érzéket, melyet az ó- és a középkor nem ismert, sőt Chateaubriand szerint a fájdalom és a kétségbeesés lakik a régiek nézete szerint a hegyeken, mit a Biblia is megerősít.¹⁾ Csak az újabb korban kezdték méltányolni a hegyeket. De csak Rousseau lelkesült leírásai a Nouvelle Heloïse-ban (1761) csalhattak ezer meg ezer turistát Helvetia hótakart mezőire, és a zarándoklás azóta nem szünetel. Rousseau szerint az ember a hegyen derültebb elméjű lesz és gondolatai nagyszerűséget és fönségességet öltenek.

Isméretes tény, hogy Rousseau művei mily óriási hatást idéztek elé Európaszerte. A mi különösen a természeti szépségek fölfogását illeti, Rousseaunál érvényesül először teljes mértékben a subjectivismus, mely a természettel érez, annak lelket tulajdonít, annak változásaiban az ember belső élete változásainak képeit hiszi rejleni; mely beszél a fákkal, virágokkal, habokkal, felhőkkel. Ez az alanyiség a természet felfogásában manap is az uralkodó.²⁾

Rousseau után természetesen még inkább ápolták silány epigonok a leírást, bár egy kissé irányt változtatva. Ilyen irodalmi viszonyok között lépett föl Lessing Laokoonjával, hogy kijelölje a festészet és költészet határait. Az ő hatalmasan fejlődő szelleme csakhamar lerázta a nyűgöző tanokat, melyeket korától hallott, és új és helyesebb irányban haladt, maga után vonva kortársait és rákényszerítve őket arra, hogy jobban és élesebben gondolkodjanak.

II.

A múlt század közepén kockáztatá először egy német ember e szót: æsthetika. De a Baumgarten műve nyers kísérlet. A leíró költészetnek az a negatív érdeme van, hogy alkalmat adott az új, legalább a rendszerességet tekintve új tudomány hirtelen fölvirágzására Lessing Laokoonjában.

Midőn a nagy kritikus ezt a művét írta, jegyzi meg Sime, Németországban úgy szólva közhely volt, hogy a költészetnek és a festészetnek egyazon a körük. Tényleg azt hitték, hogy a mit az

¹⁾ L. Friedländer, Über die Entstehung und Entwicklung des Gefühls für das Romantische in der Natur, 36.

²⁾ Friedländer, i. m. 24.

egyik végbe vihet, azt végbe viheti a másik is.¹⁾ Láttuk föntebb, hogy a gyakorlatban ez az elv járta. De Bodmer és Breitinger elméletileg is tanították, hogy a leírás a költői műnek legkiválóbb ékeségei közé tartozik. Breitinger a leírást éppen többre becsüli a festménynél, mert az előbbi tanulással van egybekötve; megtanít ugyanis szerinte arra, miként kell a tárgyat helyesen alkotó részeire bontani, és így, hogyan juthatunk helyes szemlélethez. Németországban egyáltalán nem akadt ember, ki ezen irányban helyesebb nézeteket vallott volna, talán az egy Hagedorn (a költő testvérjét) kivéve.

Más országokban azonban voltak Lessingnek oly előzői, kiknek műveiből nem egy eszme ment át a Laokoonba. Így Angolországban az ifjabb Shaftesbury, Richardson és Harris; Franciaországban Dubos, Caylus és Diderot; az olaszok között Quadrio és Algarotti.²⁾ Lessing hosszasán készült vitairatához. Minden művet ismert, mely tárgyára vonatkozólag előbb megjelent. Szokása szerint előzőit czáfolgatva jutott önálló nézeteihez. Eszméi lassan-lassan öltöttek határozott alakot, és meghatározásainak csirái régebbi művekben föllelhetők.

Alig képzelhetni a költészet és a festészet körének szigorú meghatározására alkalmasabb embert Lessingnél. Ő jellemében és nézeteiben jórészt antik. Szigorú különbséget kíván tételni az egyes művészeti ágak és az egyes költői fajok között, a régiek tanításai szerint. A művészetek körét a görögök classicus irodalmából és művészetéből határozza meg. A mi különösen költészetének a természethez való viszonyát illeti, e tekintetben Lessing egészen antik. Hiába mondja Blümner, hogy fiatalabb korában a leíró irány felé hajlott.³⁾ Nézzük meg lyrai költeményeit, és nyomát sem fogjuk találni azokban a természet iránti lelkesedésnek, mely akkor oly általános kezdett lenni és napjainkban oly sok sentimentalismus-

¹⁾ Lessing, By James Sime. Copyright edition, 1878. I. 238.

²⁾ Érdekesen vannak mindezek tárgyalva Blümner könyvének bevezetésében. Blümner munkájának jellemzésére különben ide jegyzem, mit Sime mondott róla: «Of the editions of separate works it is necessary to allude only to «Lessing's Laokoon, herausgegeben und erläutert von Hugo Blümner» (1876). I do not know any more admirable reprint of a modern classic. The text is based on that of the original edition, and the notes . . . are learned and suggestive».

³⁾ Blümner, 21.

nak a kútforrása. Egyszer olvashatjuk meglepetve azon óhaját, hogy szeretné, ha a tavasz *piros* köntöst öltene, mert — *az az örökös zöld szín oly fűrasztó!* Érzelmei és a természet között nincs viszonyhatás: az emberben és annak szellemében fantáziája és elméje oly tág tevékenységi mezőt talál, melyről nem tévedez el szelleme más tárgyak keresése végett. ¹⁾

A Laokoon 1766-ban jelent meg. A mű nevét onnan nyerte, hogy Lessing a nevezett szoborcsoportozaton kezdi meg észrevételeit. Mi itt csak a leíró költéssel szoros összefüggésben levő következtéseit reprodukáljuk. Lehetetlen itt Lessinget sok, bár jeles kitérésében követnünk. Legjobb leszen tehát, ha kifejtjük tanainak magvát; ha e tanokat, összefüggésök föltüntetésével, kibontjuk a digressziók labirintusából.

Első tekintetre igen könnyűnek látszik a költészet és a festészet között számos különbséget megjelölni. Lessing azonban nem halad ily fölületes úton. Nála minden különbség, mely a két művészet között fönáll, egyetlen sarktételeből származtatható. És ezen sarktétel az, hogy: *a festészet és a költészet a természetet utánozza, de utánzásaiik különböző módokon történnek.*

«Ha igaz az», mond Lessing, «hogy a festész utánzataiban egészen más eszközökkel vagy jegyekkel él, mint a költő, amaz ugyanis alakokkal és színekkel a térben, emez pedig tagolt hangokkal az időben; ha kétségtelen, hogy a jegyek a jelzettel kényelmes viszonyban kell lenni: úgy a térbeli jegyek csak oly tárgyakat képesek kifejezni, melyek, vagy melyeknek részei egymás mellett vannak, míg az időbeli jegyek viszont csak olyanokat, a melyek, vagy melyeknek részei egymás után következnek.» ²⁾ — Aristoteles szerint: a festők utánoznak, előtűntetve a tárgyakat színek és alakok segítségével; a költők pedig szók által utánoznak. Miként láthatni, Lessing eredetisége abban áll, hogy beviszi meghatározásaiba az idő és a tér fogalmát. És ez kiválóan bölcsészeti, eszmeébresztő újítás, honnan elmélete a legszigorúbb következetességgel vagyon levonva. ³⁾

«Azon tárgyakat», folytatja Lessing, «melyek, vagy melyek-

¹⁾ V. ö. Sime, I. 41—42.

²⁾ Laokoon, XVI. — A Braun Zsigmond-féle fordítást használom, mely az «Olcso Könyvtár»-nak egyik füzeté.

³⁾ V. ö. L. Crouslé, Lessing et le goût français en Allemagne. 144.

nek részei egymásmellettségben vannak, testeknek szoktuk mondani. E szerint a testek, tulajdonságaikkal együtt, voltaképi tárgya a festészetnek. — Azon tárgyak, melyek, vagy melyeknek részei egymásutánban következnek, cselekményeknek szoktuk mondani. Következésképen a költészet tulajdonképeni tárgyai a cselekmények.»¹⁾

Lessing mindezen elősorolt következtetéseit megtámadta Herder; és nem ok nélkül. A nagy kritikus maga jegyezte meg Laokoon-töredékeiben, hogy «a festészet jegyei természetesek, a költészetét önkényűek».²⁾ Minthogy tehát, mondja Herder, a két művészet jegyei nem egytermészetűek, ennél fogva nem is lehet e jegyeket egymással összehasonlítani. A festészet egymásmelletti természetes jegyekkel hat a térben; az egymásmellettség tehát alapja a festészeti szépnek. Másként van ez a költészetnél; jegyeinek egymásutánja nem alapja a költészeti szépnek, nem közép-pontja a költői hatásnak; ez csak szükségesség, *conditio sine qua non*. A *zene* az a művészet, mely a hangok meghatározott egymásutánja által hat. A költészetben a természetes hangok csak mellékes szerepűek; s minden költői hatás attól függ, hogy mily érteményt kötünk össze e hangokkal. A költészet nem a hangok, hanem az eszmék művészete, Solger szerint egyetemes művészet, mert az eszmének nincs határa és korlátja.³⁾

Ezen ellenérvek nyomósak s azt bizonyítják, hogy Lessing deductiója itt nem egészen szabatos. Ezért, mint később látni fogjuk, kénytelen a költészetéről mondottakat korlátozni.

Herder még egy más kifogást is tett Lessing meghatározásai ellen. Nevezetesen, ha csak «cselekmények» képezik a költészet tárgyát, szerinte a lyricumnak nincs helye a költészetben. Ez a kifogás nem alapos, és ha Herder tudomásul vette volna, mit mondott Lessing a cselekményre vonatkozólag a Meséről írt értekezéseiben, nem is állt volna elő vele. «Cselekménynek nevezem az oly változások egymásutánját, melyek együtt véve egy egészet alkotnak. Az egész egységének alapja az, hogy részei egy végcélra nézve találkoznak.» Ezeket mondja ott Lessing, s alább «a szenved-

¹⁾ Laokon, XVI.

²⁾ L. Blümmernél a 359. lapon.

³⁾ V. ö. Blümmernernek a Laokoon XVI. fejezetéhez írt commentárjával.

déyek belső harcát, különböző gondolatok egymásutánját» szintén cselekménynek nevezi. ¹⁾

Lessing e szerint a költészetet *kizárólag* időbeli tárgyakra utalja. Bizonyos meghatározott irányú fejlődések, változások, gondolatok, érzemények, események, szóval «cselekmények» lehetnek csak a költészet tárgyai. Mozgásnak és életnek kell lenni a költészetben, de nem nyugalomnak, megállapodottságnak. Ez értelemben nevezte Eckstein a költészetet a levés, a festészetet pedig a nyugvás művészetének. ²⁾ Ámde a levés, a fejlődés tárgyat tételez föl; s azért Lessing kénytelen tágitani szoros definiícióján: «A cselekmények magokban véve meg nem állhatnak, hanem bizonyos meglevővel kell egyesülniök. A mennyiben e meglevő valamik — testek, vagy testekül tekinthetők, annyiban a költészet testek leírásával is foglalkozik; de csak vonatkozással, cselekmények által.» És alább: «A költő időben lefolyó utánzatainál a testeknek csak egyetlen tulajdonságát veheti föl, tehát azt kell választania a sok közül, mely azon szempontból, melyből szüksége van rá, a testnek legkézzelfoghatóbb képét ébresztheti föl. Innen származik a festői jelzők egységéről s a festésekben való takarékoságról szóló szabály.» ³⁾ Ezen következtetések igen nyomósak, s bár részben fér hozzájuk szó, mégis legnagyobb részt megtámadhatatlan hatályúak.

Lessing azt követeli, hogy a költő csak egy, de lehetőleg festői jelzőt használjon. Később azonban oda módosítja ezen szigorú szabályt, hogy egyszerre több festői epitheton is alkalmazható, de csak akkor, ha az általok keltett eszmék mintegy együttesen keletkezve, összhangzó egészet adnak. Lessing Homéros eljárása után állítja föl e törvényét. A görög epikusnak egy tárgyhöz rendszerint csak egy vonása van. A hajó nála majd fekete hajó, majd öblös, majd gyors, s legfeljebb: a jól felszerelt fekete hajó; de annál részletesebben írja le a hajózást, a hajó elindulását és kikötését. ⁴⁾ Újabb nagy költőknél szintén feltalálható ezen vonás. Így Goethénél, kiről általában mondhatni, hogy a leírást illetőleg

¹⁾ Lessings Werke (Reclam), V. 137. 143.

²⁾ V. ö. Eckstein: «Die Tyrannis der höheren Tochter» a «Das Magazin» ez idei 3. számában.

³⁾ Laokoon, XVI.

⁴⁾ Laokoon, u. o.

Lessingnél a theoriát, Homérosnál a gyakorlatot tanulta. Gyönyörű példákat találni a jelző használatára Achilleisében, Iphigeniájában, Hermann és Dorotheájában és lyrai költeményeiben. A magyar költészetben Arany válik itt ki leginkább. (V. ö. pl. sírt ástak neki, nyirkost, hideget.)

Legyen a költő a festésekben takarékos, figyelmeztet továbbá Lessing. A mindennapi tapasztalás támogatja e követelést. Ismeretlen tárgyról pusztá leírás által nem nyújthatunk fogalmat. A növénytanár csak úgy tud némi képet adni idegen növényekről, ha azokat olyanokhoz tudja hasonlítani, melyekről hallgatóinak világos szemléletök van. S általában azt lehet mondani, hogy csak azon tárgyról adhatunk szavak által némi képet, melyek a köz-társalgásban eléfordúlva, ismertek előttünk. Lessing tisztában volt ezen világos ténnyel. Azt állítja, hogy az időbeli eszmék magokban foglalhatnak ugyan utalásokat térbeli tulajdonságokra, de ezen utalások nem adhatnak oly *élénk* képzeteket, hogy a költők tekintettel lehetnének rájuk. Mert «a költő nemcsak érthető akar lenni, alakításai nemcsak világosságot és értelmességet igényelnek; ezzel csak a prózairó éri be; hanem a bennünk ébresztett képzeteket oly élénkekké akarja tenni, hogy hirtelenében az azoknak megfelelő érzéki tárgyak benyomásait véljük érezni, s hogy a csalódásnak e pillanatában szavairól, mint e célra használt eszközről, megfelelkezünk.» A tárgyak pusztá leírása által a költő soha sem idéz elő ily mérvű csalódást. Valamely tárgyról úgy nyerünk fogalmat, ha először annak részeit, aztán e részek kapcsolatát és végre az egészet tekintjük. Ezen különböző ténykedéseket érzékeink oly bámulatos gyorsasággal végzik, hogy mindannyi egynek tetszik előttünk; de szók által e gyorsaság nem érhető el. Mert ha felteszszük is, hogy a költő a legjobb rendben vezet bennünket a tárgy egyik részéről a másokra; hogy még oly világosan tudja föl-tüntetni a részek kapcsolatát: mennyi idő kell mindehhez? Jófor-mán elfeledjük az első részeket, mire az utolsók leírásához érünk, különösen ha a leírt tárgy, mint legtöbbször történni szokott, ismeretlen előttünk; vagy ha mindenre visszaemlékezünk is, mennyi fáradságba kerül a részletek benyomásait ugyanoly rendben és éppen oly élénken fölidézni, s csak mérsékelt gyorsasággal is egyszerűen átgondolni, míg az egésznek fogalmához jutunk. ¹⁾

¹⁾ Laokoon, XVII.

Lessing nem mulasztja el ezen okoskodásait gyakorlati példákkal megerősíteni. Idéz nevezetesen egy részletet Haller «Die Alpen» című leíró költeményéből, melyben virágok és növények iratnak le. ¹⁾ Aztán Ariosto jól ismert verseit, melyekben Alcina bájairól igyekszik az olasz költő képet adni. ²⁾ Lessing mind a két esetben úgy találja, hogy az olvasó értheti ugyan a költők szavait, de kell éreznie egyszersmind azok kapkodását is a szók után; a kép még vajmi távol vagyon tölök. Midőn Constantinus Manasses hosszasan írja le Helenát, Lessing e kitűnő megjegyzést teszi: «Azt hiszem, köveket hengerítenek valamely hegyre szemeim előtt, melyekből annak tetejében pompás épület lesz emelendő, de melyről a másik oldalon ismét magoktól legurulnak. Mily kép az, melyet e szótenger képzeletünkben ébreszt?» ³⁾ Más az, ha a költő csak értesíteni, de nem egyszersmind gyönyörködtetni akar bennünket. Ezért nem rójja meg Lessing Virgilius leírásait a Georgiconban. ⁴⁾

E példák kitűnőek; mindazáltal Lessing ismét egy kissé túlkövetkezetes, midőn *absolute* tagadja, hogy a költő élénken tudjon leírni. Mert ez esetben is sok függ a költő geniusától. S a mi lehetetlen egy Hallernek, Constantinus Manassesnek, sőt még Ariostónak is, az sikerülhet egy Goethének, Heinének, Freiligrathnak, Aranynak. Egy szó, magában véve, ugyan nem gerjeszthet élénk képzetet; de a tárgy, melyet jelöl, más tárgyakkal van társítva, s a jelzett tárgygyal ezek is mintegy önkénytelenül fölköltetnek képzeletünkben. S éppen ezen okból a költőnek segítségére van az olvasó képzelme. Nem egészen szabatos, ha azt mondjuk, hogy egyik képzetet a másik után vesszük s fáradságosan kell azokat összeilleszteniünk. Ez igen sokszor igaz, de nem mindig. Mert néha a költő néhány ügyes vonással mozgásba hozza az olvasó képzelmet, úgy hogy ez előre alkot magának képet a leírandó tárgyról.

De igaza van Lessingnek föltétlenül, hogyha oly tárgyak leírásáról van szó, melyekről nincs mintegy előre megalkotott típusunk képzeletünkben, vagyis ha a tárgyak ismeretlenek

¹⁾ Laokoon, u. o.

²⁾ Laokoon, XX.

³⁾ Laokoon, u. o.

⁴⁾ Laokoon, XVII.

előttünk. Ilyenkor a pusztá leírás hideg és ködös képet eredményez. A nagy költők mellőzik ilyenkor a leírást, s inkább egy-két festői jelzővel foglalkoztatják az olvasó képzelmet. Az újabb elbeszélők gyakorlata evvel szöges ellentétben áll: nemcsak illő felkiáltásokkal hívják föl a figyelmet a hősnő szépségére, hanem leírják részletesen haját, fogát, szemét és termetét; s ugyanoly áradozók természeti jelenetek leírásában is. De vajjon hány olvasójoknak lett tiszta fogalma leírt tárgyaikról? vagy csak hány olvasó vastá is el?

Mint hogy a költő olykor mégis kénytelen némi leírást adni a tárgyról, azért, mert azok érzeményeivel vagy a cselekménnyel a legszorosabb kapcsolatban vannak: Lessing őt közvetett, vagyis cselekmény által való leírásra utasítja, mert csak így lehet költőileg helyesen leírni. Ezt az állítását a nagy kritikus részletesen megbizonyítja, és pedig ismét Homérosból vett példákkal. Ez a rész, Sime szerint, legérdekesebb és legmaradóbb becsü része a Laokoonnak. Lessing mélyen behat az első és legnagyobb epikusnak szellemébe; és nem túlozunk, ha azt állítjuk, hogy magyarázatai az Ilias és az Odyssea méltatásának történetében korszakot kezdenek.¹⁾

Ha Homéros figyelmünket maradóan valamely tárgyra akarja függeszteni, akkor azt gyakran a *cselekmény középpontjává teszi*. «Nagy számú műfogásainak segítségével a tárgyat a pillanatoknak oly sorozatában mutatja föl, melyek mindegyike különböző oldalról tünteti azt szemeink elé.»²⁾ Vischer szerint, a tárgyat, mint mozgót vagy levőt tünteti föl.³⁾ Például ha Homéros Juno kocsiját akarja elének állítani, Hebével ízről-ízre összeállíttatja azt előttünk. Hogy Agamemnon ruházatáról fogalmat nyerjünk, a király minden egyes ruhadarabot előttünk ölt föl. Agamemnon sceptrumát nem írja le, hanem elmondja történetét. Ugyanígy tesz Achilles sceptrumával. S e történetek elbeszélése által Homéros egyszersmind a különböző sceptrumok által jelentett különböző hatalmakról is ad képet. Agamemnoné Vulcanus mesterműve, Achillesé egy hegyi fának ismeretlen kéztől lemetszett ága. Amaz királyi hatalmat jelöl, emez bárki kezébe való; oly különbség, melyet Achilles leg-

¹⁾ I. m. I. 268.

²⁾ Laokoon, XVI.

³⁾ Blümner commentárja a Laokoon XVI. fejezetéhez.

nagyobb felindulásában sem feled. — De ha Homéros nem köt is össze tárgyaival ily külsőleges czélt, akkor is gyakran ugyanezt a módszert követi. Pandaros íjjáról akarván képet adni, annak történetét mondja, vagyis egy cselekmény középpontjává teszi. ¹⁾

Homérosnak leghíresebb leírása az, mely Achilles paizsát tárgyazza, s mely száznál több versre terjed. Ezt a paizsot a nagy költő nem mint készet, bevégzettet, hanem mint készülőt írja le. S tulajdonképen nem is a paizs van elénk állítva, hanem az isteni művész, a mint létesíti azt. Szemeink előtt domborodik ki az egész remekmű, s míg nem kész, nem tűnik el szemeink elől. S midőn végre elkészült, a létesítésnél jelenvolt szemtanú ihletett bámulatával csodáljuk a remekművet. — Mi más Virgilius eljárása, midőn Aeneas paizsát akarja leírni. Nála Vulcanus csaknem teljesen úgy készül a készítéshez, mint Homérosnál. De csakis a készülöketek írja le néhány sorban, hogy nyomban egészen más jelenetet tárjon elénk, melyből aztán lassacskán azon völgybe vezet, melyben Venus az azalatt elkészült fegyverekkel Aeneashoz jő. A paizsot egy tölgy törzsének támasztja, s miután a hős az unalomig megbámulta és megcsodálta, megtapotta és megpróbálta: a paizs leírására kerül a sor, mely az örökös «itt van, ott van, közel hozzá és távol tőle» által oly élettelené és hosszadalmassá lesz, hogy Virgiliusnak minden tőle telő költői szépséget kell alkalmaznia, hogy élvezhetlenné ne váljék. ²⁾

Rokon e műfogással az, melyet Vischer úgy fejez ki, hogy: *a tárgy kísérje vagy kövesse a cselekményt.* Mert ez esetben is mintegy előttünk lesz és fejlődik a leírandó tárgy. ³⁾ Például Schiller Sétájában a táj részletenkint tárul föl előttünk, s minden részlethez a költő érzeményei és gondolatai fűződnek. Szinte hasonlíthatatlan a maga nemében Manzóninak egy ilynemű leírása. Adelchijében Márton barát átmegy az Alpeseken, hogy Franciaországba vezető utat keressen. Útjából csak egyes félelmes sziklakat, rohanó patakokat és magános ragadozó madarakat ír le, a mint elébe kerültek. De leírásait az érzelmek oly sajátyszerű búsongása és elnyomottsága, majd fölelevenülése kíséri, hogy az olvasó borzalommal gondolja magát amaz elhagyatott zord vidékekre. ⁴⁾

¹⁾ Laokoon, XV. XVI.

²⁾ Laokoon, XVIII.

³⁾ Blümner commentárja, mint főnebb.

⁴⁾ II. felvonás, III. jelenet.

Homéros egy másik műfogása az, hogy a tárgyat nem írja le, hanem *az általa gerjesztett hatásokban rajzolja*. Ő csak alig érintve juttatja tudomásunkra, hogy Helénának fejér karja és szép haja volt. De mily hatalmas vonással gerjeszti föl képzelőnk az által, hogy rideg aggok méltónak vallják e nőt, hogy érte háborút viseljenek, háborút, mely annyi vért és könnyet követel díjúl. «A mit Homéros alkatrészei szerint nem írhatott volna le, hatásaiban tünteti föl. Hadd rajzolják a költők a tetszést, vonzalmat, szerelmet, elragadtatást, melyet a szépség okoz, és ebben már magát a szépséget is lerajzolták.» Sappho kedvese látásánál gondolatait és eszméletét veszni érzi. Ki gondolhatja hát azt a férfiút rútnak? ¹⁾ Bizvást hivatkozhatott volna itt Lessing Shakespeare-re is. A nagy britt ugyan édes keveset mond Julia szépségéről. De midőn Romeo őt meglátja, szerelemre gyúlad, és a fiatal embernek égő szenvedélye világosabb fogalmat ad nekünk Julia bájairól, mint akár egy kötet leírás. Goethe sem írja le Dorottyát; de midőn Hermann vele az atyai ház küszöbén megjelen, szülői ámuló meglepetése ékesszólón hirdeti a menyasszony szépségét.

E műfogásra különösen a lyrai költő van utalva. Érzelmek és gondolatainak kell képezniök mintegy az előtért, s a természeti szépségeknek a háttért. A természetet és érzelmeit viszonyhatásaikban kell rajzolni, de úgy, hogy mindig az utóbbiak dominálnak. Egyes képek hirdessék, hogy a költő a természet hatása alatt áll és érez, de ne egész rajzok. Különösen Goethe válik ki e tekintetben. Verseiből kitetszik a természet iránti mély és szenvedélyes szeretete. Nem mintha Goethe sok természeti képpel árasztaná el költeményeit; ha úgy van is, képei mindenkor határozottak és világosak; de minthogy sokszor utal a természetre, mintegy érintgeti annak szépségeit, — ki kell éreznünk, hogy azok képezik eszméi háttérét, érzelmei alapját és okát. Mintegy látszólagos véletlenből tűnnek föl este az ég boltozatán egymás után a ragyogó csillagok. Ugy tűnnek föl Goethe költeményeiben is a képek, és mi mégis inkább abban gyönyörködünk, a mit jelentenek, mint abban a mik valósággal.

A költő végre a kellem által is leírhat, mert *a kellem nem egyéb, mint mozdulatok szépsége*; tehát magában foglalja a költői tárgy lényeges tulajdonát, a levést, fejlődést. Ariosto fentemlített

¹⁾ Laokoon, XX, XXI.

leírásában van néhány ily vonás. Alcina szemei azért gyakorolnak benyomást, mert lassan mozogva nyájasan tekintenek idestova, mert Amor repdesi körül s tegze nyilait belőlök kilövéldözi; szája nem azért ragad el, mert sajtáságos biborszínű ajkai válogatott gyöngyöknek két sorát zárják el, hanem mert itt képződik az a mosoly, mely magában véve is földi paradicsomot ígér, mert ezekről csengenek a barátságos szavak, melyek megindítják a legridegebb szívet.¹⁾

A költő csak úgy fog helyesen leírni, ha e Lessing-féle szabályokat ervényben tartja. Sok megtámadtatásnak voltak azok már kiteve, de azért manap is a gondolkodók előtt örök hatályúak. Vannak esetek, midőn a költő némileg módosíthat rajtok; de soha sem szabad szem elől téveszteni lényegöket. Mozgás, haladás, fejlődés elválhatatlan tulajdona a költői leírásnak. És éppen ebben különbözik a festészettől, melyben minden megállapodott, és csak következtetés útján tudhatjuk meg az előzményeket és következményeket. S a térhez kötött festészet mezeje nem is lehet oly tág, mint a költészeté, melynek mezeje az eszmék határ nélküli birodalma.²⁾ Ugyanazért egyáltalán nem ítélhetni meg valamely költő festészeti szépségeit abból, hogy sok vagy kevés művész vette belőle motívumait. Az Elveszett Paradicsom kevés festményhez szolgáltat tárgyat, és azért nem kevésbé híres és remek költői mű. Viszont az Evangeliumok nem költői mű azért, mert egyszerű elbeszélések nyomán számtalan műretek készült. Mert a költői festménynek nem kell szükségképpen olyannak lenni, melyet vászon érzékíteni lehessen. Sőt sokszor mi költőileg szép, festészigleg éppen nevetséges; példa rá a «rózsaujjú hajnal», mely festményen festékes újjú vászonceléd lenne; vagy Homéros óriásai, kiket nem is lehet megfelelően festeni. A mi képzelünkét gyönyörködteti vagy meglepi, az lehet hogy szemünknek nevetséges; a képzelemnek erősebb ingerek kellene, mint a szemnek. De minden egyes vonást, s azon számos vonások egyesülését, melyek által a költő az érzékek által annyira felfoghatóvá teszi tárgyát, hogy olvasva, nem is szavai, hanem azonnal maga a tárgy jut eszméletünkhöz — festőinek, vagy festménynek szoktuk mondani; mert mindenik közelebb hoz a csalódásnak azon fokához, melyet a színekben

¹⁾ Laokoon, XXI.

²⁾ Laokoon, IV.

érzékitő festészet legegység és legkönnyebben képes földézni. Ezt a csalódást azonban a költő csak a Lessing-tanácsolta úton érheti el.

(Vége köv.)

ERDÉLYI KÁROLY.

A TÖRÖK SZÓKINCS APOLOGIÁJA.¹⁾

3.

Az ú. n. török nyelvújítás harmadik módja B. szerint az, hogy «az új törökségben a *szók jelentései* is közelednek a magyarsághoz, a rokonság útját egyengetvén». Még pedig az első stadiumban «némely szóknak eddigi másodrendű, vagy épen csak átviteles jelentései fölkerekednek első és főjelentésekül»;²⁾ a második stadiumban a *szók jelentései* «már annyira haladtak a magyar rokonság felé vonzódásukban, hogy a régiekkel csak némi gyenge emlékezet-szálaeska köti össze, sőt némelyek ezektől már teljesen el is szakadtak, úgy hogy velök az illető *szók* mellett új homonym *szók* keletkeztek».³⁾ A harmadik stadiumba tartoznak az olyan török *szók*, «a melyeknek az új török nyelvészet az eddigiektől végképen elszakadt új jelentést tudott adni».⁴⁾ — Tehát sok török *szónak* a V. által adott értelmezése eltér a «törökség eddigi ismeretétől. Lássuk, hogy mily alapon?

V. a magy. *nyak*-kal a tör. *jaka* szót egyezteteti, melynek jelentése ő szerinte «nyak, Nacken». Ámde ezen értelmezést a «törökség eddigi ismeretét»-n álló B. megczáfolja, mondván: «az egész törökségben a «nyak, collum»: *bojun, mojun*, a *jaka* meg «Kragen, gallér» . . . de Csag. Sprachst. már így közölte: *jaka* «der Nacken, der Kragen»; könnyen érthető, hogy itt a Nacken (la nuque) jelentés csak hirtelen abstrahálásképen került, oly szó-lásokból, a melyekben a «gallér» szót a «nyak» szavával is lehet fölcsereálni, pl. «galléron fogni».⁵⁾ S ő szerinte *jakala*- csak azt

¹⁾ E cikk első részében egy lényeges sajtóhiba elkerülte figyelmet. T. i. a 188. l. 6. sorában (alulról) *vakuf* helyett *vukuf* olvasandó.

²⁾ NyK. XVII. 464.

³⁾ NyK. XVIII. 1.

⁴⁾ U. o. 17.

⁵⁾ NyK. XVII. 444.

jelentí: beim Kragen packen, nem: nyakon csípni, vagy megfogni, megmarkolni. — Ez az európai török szótárak visszhangja; most hallgassuk meg az eredeti hangot. A Lehčei Osmani 1227. lapján ezt olvassuk *ياك* *jaka* = *bojun*, *gerden*, *döş üsti*, libas bojuni, giriban (nyak, collum, a mell felső része, a ruha nyaka, gallér). Tehát első helyen áll a «bojun» = collum jelentés! Továbbá ugyancsak a Lehčei Osmaniban vannak e szólásmódok: *jakadan atmak* = lerázni a nyakáról, *jakaja sarılmak* = nyakába borúlni, *jaka isirmak* = nyakon harapni. — *Lataif-i-Nasreddin choşa* (Nasreddin adomái), 15. l. 49. latife: «Bire adam! sen benim döşeşejim bildiñ, öleşejim dahi bilürsiñ, dejüp *jakasına sarılıp*» («Hej, ember! te tudtad, hogy le fogok esni, azt is tudod, hogy mikor halok meg» mondván, nyakába borúlt). — *Arzu ile Kanber hikajesi* (A. és K. története) 6. és 8. l.: «Ejer sevmez iseñ, ben kendimi helak ederim, soñra kijamet gunünde *iki elim jakañda olsun*» (Ha nem szeretsz, én elveszítem magamat és az ítélet napján két kezem a nyakadban legyen); és a 13. l.

«Arzum, hič tanımaz-mi-siñ?
Sevdigimi bilmez-mi-siñ?
Jakam aldiñ, oda jaktiñ,
Selamim almaz-mi-siñ?»

(Arzum, épen nem ismeresz? Nem tudod, hogy szeretlek? Nyakam már elvetted s a tűzben megégetted; üdvömet nem veszed el?)¹⁾ Ezekből kiderül, hogy a *jaka* jelentése: nyak, collum, s azután azt is jelenti, hogy «gallér», azaz «nyakravaló», a mire azonban megvan a tulajdonképen ezen fogalmat kifejező szó is, t. i. *jakalik* = fereže jakasi (a köpeny nyaka; Leh. Osm.), etymon szerint: nyakra való. S nemcsak a *jaka* és *nyak* egyeznek, hanem mind a kettőnek tovább képzése is, t. i. *jakalik* és *nyakló*, vagyis az a szerzőszám, a mit a *ló nyakába tesznek*, mikor kocsiba fogják, mert hiszen ez is «nyakra-való» (V. ö. *jep-lik* = *gyep-lő*). — Ahmed Vefik bizonyára jobban tud törökül, mint Zenker et Comp., minél fogva helyesebb a m. *nyak* egyeztetése *jaka-val*, mint B. magyarázata, mely szerint a *nyak* eredetileg *nyarko*, miből *nyakko* s végre *nyak* lett, az ugor *ny, g* vagy *ny, v* «moveri, laufen» igéből.

¹⁾ Ezen *jaka* a kisázsiai nyelvjárásban is «nyak, collum» jelentésű. I. *Mutajabat-i-türkiye*, 44. l. 9. sor: «Gezban giz ujkuda, *jaka* gozub-da ojarmalu» = G. leány álomban van, nyakát megölelve föl kell ébreszteni.

A mi már most a *jakalamak* jelentését illeti, a Lehçei Osmániban *jakalamak* = tutmak, jaka-paça kavramak (megfogni, nyakát-lábát megragadni). V. ö. *jaka-r-mak* = jalvarmak (kérni, könyörögni, tulajdonképen: nyakát átölelni). Lugati Čagataj 296. l. *jakalamak* = tutmak, jaka-paça kavramak, sarilmak (megölelni). Továbbá: *Chiva siahetnamesi ve tariği*. Ingilizşeden türkçeje terşüme etti Kolagasi Ahmed efendi. Der-i-Seadet 1292. (Utazás Chivába és Ch. története. Angolból törökre fordította K. A. Konstantinápoly 1875.) ez. mű 37. l. «Nihajet bir erkek süllün kamişliktan čikup . . . ateş ettigimde kanatları parçalanup kamişligiñ içine düstü ve beni gördikte kačmak istedi isede, arkasından jetişerek *jakalajup* čadira getürdim». (Végre egy him fączán kijött a nádasból; rálöttem s mivel szárnyait a lövés szétszaggatta, leesett a nád közé; s bár el akart futni, mikor engemet meglátott, de én utolérván és nyakánál megfogván, a sátorhoz vittem.) Az utazó tehát azt mondja, hogy a fączánt «*jakaladı*» s ez azt jelenti, hogy «nyakon csipte, nyakánál fogva megfogta», nem pedig «galléron fogta»; mert ha itt, a «Vatermörder»-es nyugoton nem viselnek gallért a fączának, annál kevésbbé viselnek a ruházkodásban különben is oly primitiv Közép-Ázsiában.

A čag. *čumak*-ról azt mondja V., hogy: buzogány és gömb; Zenker pedig: Keule, eiserner Stab, grosser Küchenlöffel; minél fogva, B. véleménye szerint, e *čumak* nem lehet gömb.¹⁾ — Lugati Čagataj 156. *čumak* = osm. *čokmak*. Lehçei Osmáni 495. *čokmak* (*čokmar* és *čokman*)²⁾ = iri, *toparlık* başlu topuz (vastag, gömb fejű buzogány). Már pedig a minek az alakja gömb, az gömb marad, ha esetleg a «főző kanál» tisztét végezi is.

Az osm. *ışmarlamak* a «törökség eddigi ismerete» szerint ezt jelentette: einem übertragen, empfehlen, überlassen (Zenker, Budgv., Bianchi).³⁾ — De v. ö. Arzu ile Kanber hikajesi, 19. l. Arzu anyja «bir kuzu pişirüp, içine agu katup, Arzu hana *ışmarladı*» (egy bárányt főzött, mérget tett bele, de A.-nak megmondotta, — Ka nbernek pedig nem). *Işmarla-* tehát itt azt jelenti, hogy

¹⁾ NyK. XVII. 466.

²⁾ E *čokman* a Dunántúli dialectusban is megvan *čokmány* alakban (Tájszótár 74.) s *dolaman*—*dolmány*, *sokman*—*szakmány*, *ketpen*, *kismen*—*ködmén*, *ködmöny* példákkal együtt azt bizonyítja, hogy a magy. *-mány*—*mény* képző = tör. *man*—*men* képzővel (l. Phil. Köz. 1884. II. r. 151.).

³⁾ NyK. XVII. 467.

«megismertette» vele a dolog mibenlétét, *tudatta vele*, hogy hogyan van. — A 26. l. Kanber sehri bejine *ismarla*, ki Arzu haniñ vale-disini huzurina getürsin (azon város bójének, a hova K. való, juttasd eszébe, hogy A. anyját hozza előbe). V. ö. Lehçei Osmani 122. *išmar* = isaret, tábir (mutatás, magyarázat).

A çag. *kabarmak* ige B. szerint csak ezt jelenti: sich aufblähen, aufschwellen; s osm. *kabarmak*: schwellen, anschwellen, sich heben, gross werden; s így világosan látható, hogy a «tódulni, áradni» jelentést csak V. erőszakolta rá.¹⁾ — Rá erőszakolták ezt magok a törökök s így ők a hibásak, illetőleg seikh Szulejmán és Ahmed Vefik. Lehçei Osmani 853. l. *kabarmak* ezt is jelenti: su kökremek, tašmak, deñiz azmak, haddan ašmak (böszülten hullámzani, kiáradni, a határt túllépni, t. i. a víz, tenger). Lugati Čagataj 212. *kaparmak* = osm. *kabarmak*. Tehát a *kabar-* ige azt is jelenti, hogy «áradni».²⁾

A *güvenmek* Budagov szerint «gloriari» jelentésű és így a «bízni, bizalommal lenni» értelmet azért fogta rá V., hogy a magy. *hiv-* (hinni) igével egyező legyen. — Ez B.-nek a «törökseg eddigi ismereté»-re támaszkodó sentenciája, melytől nagyon is eltér seikh Szulejmáné s így hangzik: *گوانماك* *güvenmek* = itikad ve itimad etmek, *güvenmek* (bízni, vertrauen).

A çag. *öbege* Budagovnál «Onkel»³⁾ — Ámde seikh Szulejmán úgy tudja, hogy a çag. *اوبكا* *öbeke, öbege* = *şid, dede, bal a, böjük peder* (nagyapa és apa; Lug. Čag. 23. l.).

B. véleménye szerint a çag. *oz-, uz-* igének is csak azért adta V. a «hosszabbítani, nyújtani jelentést, hogy a m. *húz*-nival összeférjen, pedig Budagovnál: «*oz-*: проходить, миновать, опережить; tehát még semmi nyoma a hosszabbításnak». — Seikh Szulejmánál azonban már a nyománál is több van. Lugati Čagataj 33. lap: *اوزماق* *ozmak, uzmak* = gyermek, uzatmak (gyermek a Leh. Osm. szerint: čekmek, čeküp kurmak, tehát: húzni, hosszabbítani). V. ö. ib. çag. *uzamak* = uzun olmak (hosszabbodni).

A tör. *kel* szónak «kopasz, tar» jelentése, B. szerint, csak V.

¹⁾ NyK. XVII, 468.

²⁾ Továbbá a kisázsiai nyelvjárásban is *gabarmak* = tódulni, csődülni; pl. Heb aksakallusu köjün aña *gabardular* (a falu vénei mind hozzá csődültek); ušaklar *gabardular* (a gyerekek összecsődültek; Mutajabat-itürkije, 19. és 20. l.).

³⁾ NyK. XVII. 469.

fejéből került ki, minthogy Budagov így ismeri: Grind, Räu de, grindig; Zenker pedig: Flechte, Grind, Räu de; grindig, kahl in Folge Grindes; s mindennek daczára V. már az Etymol. Wbuchban az osm. *kel* szónak «kahl, glatzköpfig» jelentést mert tulajdonítani.¹⁾ — De nemcsak V. dicsekedhetik ilyen lexicographusi merészséggel, hanem a triumviratus más tagja, Ahmed Vefik is, minthogy a Lehçei Osmani 1011. l. ezt írja: *ك kel* = keçel, taz, baza açik baša denür (kopasz, tar, néha: hajadon-fő).

A m. *undok*-kal egyező *ondur* szónak «undok, undorító» jelentése ellen szintén van kifogása B.-nek.²⁾ — Lugati Čagataj 41. *اوندور ondur* = çirkin, ajbnaç, bikadr, birütbe (rút, szégyenletes, értéktelen). T. i. *çirkin* a Lehçei Osmani 475. szerint: a güzel (szép) ellentéte; már pedig a szépnek ellentéte a rút, csunya, a miben az ember nem gyönyörködik, hanem inkább undorodik tőle s az *ondur*-t «çirkin» jelentésénél fogva, bátran fordíthatjuk «undok, undorító»-nak.

A çag. *bögge*- ige B. szerint ezt jelenti «sich krümmen, einen Buckel machen, sich zusammenbiegen» (Budg.) s így csak V. szerint tesz olyasfélét, hogy «tekerni, csavarni». — Lugati Čagataj 83. l. *böger* = dolar, çevirür (tekergetni, csavarni); *bögrek* = böğü-rük, gerde (megfordított); *bögrejmek* = ejrilmek (elhajól, elfordúl).

Az *ald* (áldomás) szóval egyeztetett *and*-ról azt mondja B., hogy «eddig az *and*-nak csak «Schwur» jelentése ismeretes».³⁾ Hogy azonban nem *csak Schwur* és alapjában véve nem is «Schwur» jelentésű, kiderül a következőkből. Lugati Čagataj 22. *ant* = and, kism (rész, sors), ahd (igéret, szerződés), pejman (igéret, fogadás), sokend (eskü); *ant içmek* = ahd-, pejman etmek (igéretet, szerződést tenni), jemin ve sokend etmek (esküdni); *antlaşmak* = ahdlaşmak (egymásnak kölcsönösen igéretet tenni, szerződni). Lehçei Osmani 64. *and* = kism, ahd, jemin, pejman, sokend; bazâ: nezr, adak manasına dir (*adak* = nezr, vâd, ahd olunan sej = igéret, fogadalom, a megígért tárgy); *and içmek* = ahd, pejman etmek; *and etmek* = and vermek, ahd, vâd ettirmek; *andlu* = ahd etmiş, adaklı (a mi meg van ígérve, szerződésbe foglalva). Minthogy *and içmek* (tulajdonképen *and*-ot inni) jelenti,

¹⁾ NyK. XVII. 470.

²⁾ U. o. 474.

³⁾ U. o. 475.

hogy «esküdni, schwören»; ennélfogva az *and* azt jelenti, a mit isznak, vagy inkább, a mire isznak, a minek alkalmából isznak (v. ö. megiszszuk az áldomást; erre iszunk áldomást; fizetek egy áldomást stb.). Mikor megtörtént a kölcsönös megegyezés, szerződés, vagy kötelezés, vagy az istennek tett fogadalom stb., ennek megerősítéseül azután ittak (ez az esküvés, eskü) s azt, a mi után, a minek alkalmából, vagy magyarosan: a mire ittak, nevezték *and*-nak, mely bizonyára azt jelenti, a mit a magy. *áldomás* s az *and* és *áld* tö kétségen kívül összefüggenek.

V. az *apa*-val a *čag. aba* szót egyeztette, mely ő szerinte «nagyapa» jelentésű. B. ezt is a török nyelvújítás productumának tartja, mert Budagovnál *aba* = дядя (nagybátya).¹⁾ — De most az egyszer, különös kegyelemből, nem fogja rá V.-ra a szándékos csalást, mert hiszen «meglehet, hogy V. úr az orosz дядя szót össze-tévesztette дѣдъ-vel». ²⁾ Kérdezzük meg azt, a ki mindnyájunknál jobban ismeri a *čagataj-török* nyelvet; s azon vétkemért, hogy ezen embernek nem Budagovot, hanem sejkh Szulejmánt tartom, talán meg fog bocsátani Budenz. A *Lugati Čagataj* 1. lapján: *aba* = жіd, baba, böjük amuža (nagyapa, apa, nagybátya). Az eddigi esetekből is láthatta B. s az ezutániakból is fogja látni, hogy nem V. csalja meg ötet, hanem Budagov meg a többi szótáríró, a kiknek minden szavát szentnek tartja.

A «Magyarok eredete» szerint a m. *árad*- azonos a tör. *art*-igével, melyről V. azt állítja, hogy «áradni» jelentése van, a mit B. nem hisz el, pedig ha egyéb nem, az *artub eksilme* (dagály és apály, azaz: áradás és apadás) kifejezés is eléggé bizonyítja az *art*-«áradni» jelentését. Csakhogy B. ezt ignorálja, mert nem az ő malmára hajtja a vizet. A *Lugati Čagataj* szerint: *artmak* = afsun ve zaid olmak, fazla gelmek. Lehčei Osmani: *artmak* = ziadeleşmek, afsun ve zaid olmak, terakki etmek, fazla gelmek (sokasbodni, szaporodni, gyarapodni, a fölöslegességig növekedni). Hiszen Budagovnál is: *zunehmen*, wachsen, *sich vermehren*, zu viel oder überflüssig sein. — Vajjon mit gondol B., hogy a magy. *áradni* szó mit jelent? Nem azt jelenti-e, hogy mennyiségben szaporodni, gyarapodni, több és több lenni, mint előbb vagy rendszeren szokott lenni? A víz akkor «árad», ha mindig több és több lesz; s hogy

¹⁾ NyK. XVII. 476.

²⁾ U. o.

nemcsak a víznek mintegy többüléséről, hanem más dologról is használják és használták, azt a saját maga által idézett mondatból is tudhatná B. («a gonoszság nem hogy megszűnnék, de naponként inkább *árad* = *increscit*; a «megszűnni» ellentéte tehát «*áradni*»). B. magyar nyelvérzeke szerint «*áradni*» = erősödni és összefügg a *gyártani* jelentéssel.¹⁾ Ebből érthetjük, hogy miért akadt fönn a tör. *artmak* «*áradni*»-val való fordításán. Csakhogy az olyan magyar nyelvész, a ki szerint a *köldök* nem Nabel, hanem *Nabelschnur* (mert épen olyan «fityegő vékony test» — a köldök! — mint a nyelv!); a ki szerint *állani* azt jelenti «*treten*, *schreiten*» stb. stb., az olyan nyelvész a hasonlítandó magyar szók jelentésének meghatározásában nem támaszkodhatik nyelvérzekére. De meg nem is úgy kell meghatározni, mint B., hogy a magyaros kifejezéseket lefordítja a megfelelő német szólásmódra és így a német észjárás nyilatkozatait tukmálja a magyar nyelvre. Pl. a «szolgálatba állni» németesen: in Dienst *treten* s ebből azt állapítja meg B., hogy «állni» jelentése *treten*.²⁾ Ez az a nyelvészeti módszer, melyre az ugor-magyar theoria hívei olyan büszkék s melynek követésével a magyar szók jelentését igen tudományosan lehet definiálni. P. «hajóra ülni» németesen: zu Schiffe gehen, tehát «*ülni*» = gehen; «rosz hírbe keverni»: in üblen Ruf bringen, ergo «*keverni*» = bringen; »ruhatartó»: *Kleiderstock*, minélfogva «*tartó*» = *Stock*, stb. stb.³⁾

Az *erő*-vel egyező *čag. erik, irik* (ujg. erük, kún erk, erüv) a «törökség eddigi ismerete» szerint nem jelent erő-t, mint azt az elfogult V. állítja. Hogyan is jelenthetne, mikor Budagov szótárában ez az értelme van: Wille (freier W.), Macht, Freiheit.⁴⁾ — Ebből világosan kiderül, hogy az a lelkiismeretlen sejkh Szulejmán csakugyan engedett V. megvesztegetésének, mikor 1863. Bocharában járt s egy török-magyar hazafias szótár készítésének tervét

¹⁾ M. U. Ö. Szótár 750. l.

²⁾ U. o. 731.

³⁾ Hogy B. mennyire nem bízhatik magyar nyelvérzekében, bizonyítja a kötőszók, igekötők rosszul használása, a szórend ellen vétése minden lépten-nyomon s általában egész *stylusa*. De mindezekről nem szólván, csak azt vonom kétségbe, hogy Debreczenben ilyen magyar beszédet hallott volna: «*azt is mertem vélekedni*» (a *vélekedni* ige tárgyraggal! NyK. XVIII. 34. l.).

⁴⁾ NyK. XVII. 477.

kifőzték; mert a Lugati Čagataj 50. l. ایریک *irik* vagy *erik* azt jelenti: *zor* (erőszak, erő; mert a Lehčei Osmani 615. l. szerint *zor-baz* = pehlivanlık gösteren = «erőművész»). V. ö. kun *erk* «*vis*, potentia, liberum arbitrium», *erür* «*vis*» (Codex cum. 219. és 142.). Különbözik nem igaz, hogy Budagovnál az az értelme van, a mivel B. németre fordította; mert a мoryнeтвo jelentése: Kraft, Stärke, Macht. Csakhogy ez, az ugor érdekeket tekintve, nem ellenkezik a «tudomány moráljával».

A čag. *kur* jelentése igaz, hogy «Gürtel, Einfassung, Umzäumung», de a «kör»-féle értelemmel csak V. toldotta meg, — úgy hiszi B.¹⁾ — Ámde sejkh Szulejmán és Ahmed Vefik nem engedik V.-nak ezt a dicsőséget. Lugati Čagataj 233. كور *kur* = kemér, bend, kušak, futa, bilbag, *düjün ve darette* *çalka oturmak* (öv, kötelek, kötény, deréköv; a «*çalka*» pedig = kör, Ring, *çalka oturmak* = körben ülni). Lehčei Osmani 937. *kur* = dolasik (körben forgó, kacsakaringós).

Budagov szótárában a tör. *pislemek* azt jelenti: tadeln, be-kritteln; verurtheilen, verdammen; s V. mégis a m. *piszok*, *piszokolni* mellett egyenesen «bepiszkolni, beschmutzen» jelentéssel hozza föl.²⁾ — Nem szemmel látható csalás-e ez? Az ember igazán megöszül attól a sok gondos utána járástól, a szótárak át meg átkutatásától, a mit az ilyen lelkiismeretlen tudós ellenőrzése megkövetel, a ki hazafias elfogultságból, vagy csalási szándékból a «török nyelvekbeli adatainak közlésében nem mindenütt jár el őszinteséggel és teljes bona fidesse! »³⁾ Ki kívánhatná tehát, hogy «egyéb, kivált ellenőrizhetetlen nyelvészeti közléseinek» hitelt adjunk? S az még csak hagyján, ha egy ember volna ilyen, de a rossz példa könnyen ragad, kivált azokra a saját érdeküket hajhászó törökökre, a milyen Ahmed Vefik is. Ez is egy követ fúj V.-val, mert a Lehčei Osmani 378. lapján ezt írja: *pislemek* = murdar etmek, kirletmek (bepiszkolni, beszennyezni).

A tör. *sik* a «törökség eddigi ismerete» szerint azt jelenti: dicht, gedrängt, häufig; a *tar*, *dar* pedig: eng, angustus, szűk.³⁾ V. a magy. *szűk* szóval egyeztetni a *sik*-ot, azt állítván róla, hogy «szűk, eng» jelentése is van. Ilyen lelkiismeretlen az a V., köny-

³⁾ U. o. 478

²⁾ U. o. 480.

³⁾ NyK. XVII. 481.

nyebb a lelkének, ha egyet hazudik. Már pedig a hazug embert hamar utólérik; s utólérjük mi is, ha megnézzük a Lugati Čagataj 198. lapját, hol ezt olvashatjuk: سيق *sik* = dar («eng, angustus» — még Budenz szerint is!). Lehcei Osmani 731. صيق *sik* = dar. — Igy kell rápirítani a hazug emberre.

V. a magy. *az* mutató névmás analogonjának tartja a tör. *oş-bu, oş-ol* (jener) előrésztét (*oş*), mely a kirgizben *os* alakban, önállólag is meg van; míg az *ez*-nek az *iş-bu* (dieser) első tagja felel meg. Tehát az az állítás, hogy a magy. *az*, vagy régiesen *oz* = tör. *os, oş*; *ez* pedig = *is, iş*. — B. erről így nyilatkozik: «eddig csak azt tudtuk, hogy *iş* (*uş, oş*) általában csak nyomatékosító előszócska a mutató névmások előtt . . . olyan szócska tehát, a milyen a latin *ecce*. Hogy az *os, oş* külön is használtatott, az *meglehet* bár, de nem változtat semmit az értelmén, melyet Budagov az orosz *вотъ* = *ecce szóval* fejez ki».¹⁾ — Majd meg fogja mondani sejkh Szulejmán és Ahmed Vefik — de nem ám Budagov vagy Budenz — hogy mi az értelme. Hogy az *oş* az ujjurban és ó-čagatajban (Kudatku Bilik és Mira;name) használtatott önállólag is, *az* (jener) vagy *ez* (dieser) értelemben, már volt alkalmam bizonyítani (Phil. Közl. 1884. V. f. 432. l.); melyhez még a következő argumentumokat csatolom. A Lugati Čagataj 34. lapján *اوش oş = o gibi ism-i-işaret dir* (mutató névmás, mint az *o*, t. i. osm. *o* = az). Tehát mutató névmás (ism-i-işaret), nem pedig «nyomatékosító előszócska a mutató névmások előtt». Lehcei Osmani 172. l. *اوش oş = şu, işbu, türkiye oşol derler* (az, ez, a čagatajban *oşol-nak* mondják). Az *oş* tehát e két török szótár, — illetőleg e két született török ember szerint mutató névmás, az a mi az osm. *o* és *şu*, vagy a čag. *oşol*, ezek jelentése pedig: «az, jener». Nem fukarkodom az argumentumokkal (mint a finn-ugor nyelvészet munkásai szoktak), hanem kimutatom régi török (osm.) művekből is, hogy az *oş* önálló mutató névmás. 1. *Divani Asîk paşa*, III. k. 5. verso: *Oş tefekkür, kim kilur bu jol eri.* (Ezen gondolkozás az, mely ilyené teszi a férfit.) *Oş erenler dür, ki hajran oldilar.* (Ezen férfiak azok, a kik elálmélkodtak.) 5. tergo: *Keldi oş, oldi iki namaz, rikât.* (Jött az és lett két ima és térdhajtás.) *Asîk paşa*, a legrégebbi mysticus török költő, Osman kortársa volt; meghalt Orkhán alatt 733 (=1332). — 2. *Iskender-*

¹⁾ NYK. XVIII. 7.

name (Nagy Sándorról szóló könyv) 792-ből (a hižre szerint), 8. lap: Herne kim nakl oldise andan saħih, oš rivajet ejledim saħa sarih. (A mit csak beszélnek róla igazán, azt mondtam el neked világosan.) 50. lap: Dediler Ikendere: var, ej šah! Oš erišti Rume ve bihadd sipah. (Mondták Sándornak: menj, óh király! Elérkezett Rumba ő és számtalan katonaság). 57. l. Hem seniñ dūr genž ü mal ü taž ü tažt, Hem sipah ve hem dijâr ve mülk ü ražt, oš žamudan olmišim men binijaz. (Tied a kincs, vagyon, korona és trón, továbbá a katonaság, a tartomány; királyság; javak és szerek: de én mind ebből nem kívánok semmit.) — 3. Egy másik, kisebb *Iskender-name* (Murad szultán idejéből 791—805), 23. l. Ol kamudan kalan oš afsane dūr, Milk Allahiñ dir, ki žavidani dūr (Mind-ebből a mi megmarad ez a mende-monda, az isten országa az, a mi örökkévaló.) — 4. *El-jerež bûd eš šilde*. Fi beldet-i-Edirne, bi tariž sene žamsa ve žamsin ve semanimaje (Borúra derű. Iratott Adrinápolyban, 855. évben) 246. l. 42. hikaje: Kazî-i-šehir daži žoža katina geldî otururken revende čika geldî, deñizde bir baližak avlamîš, getürdi, žoža gördi, bildi, oglana ejtti: konugumuzî eve îlet, otursun oš, ben daži gelem; ana di balikî pišürsün daži fažir tâmlarî jaraklasun; oš daži: «konuklarum vardîr, varuruz» dedi. (A város bírâja pedig a khodsához jött; midön leült, azonnal egy utas érkezett s a tengerben fogott halacsát hozott. A khodsa látván őt, megismerte, a gyerekek mondâ: vendégünket vezesd a házba, ő üljön le, én is [mindjárt] jövök, feleségem pedig a halat főzze meg és pompás ebédet készítsen. Ő pedig «vendégem van, mindjárt megyek» mondâ.) — 5. Egy, a szultánokra, prófétára s szentekre vonatkozó *dicsénekeket* tartalmazó könyv 863-ból. 72. tergo: Hažetim oš dir, saħa külli ajan (Ez a szükségem, elötted mind ismeretes). Oš saħa verdim zaif ve ben keda. (Ezt én adtam neked, a gyöngé és a koldús). Kil meded, oš jalvaru geldim saħa (Segélj, ezt kértem én tőled.) — 6. Egy *legendás könyv*, 27. l. (Mohammed nagybátyja, Hamza, mondja Ebu Dšahil lâin-nak:) Ničün endazeden tašra čikarsîñ? Neden haddîñ divarîñî jikarsîñ? Bu benim kardašim oglu, oš seniñ Hemsirriñ-mi dir, ja daži kim-seniñ? (Miért lépsz túl a mértéken? miért rontod le határod falát? Testvérem gyermeke ő, pajtásod ez neked vagy más valakinek?) , Továbbâ: Ošdu kaftanim ile dülbendim saħa, Čün isitti o tamâ kildi aħa. (Im itt van kaftánom és turbánom [mondâ], midön hal-

lotta, hogy az vágyakozik rá.)¹⁾ — Látjuk, hogy az *oş*-nak van locativusi alakja is: *oşda* (ecce, itt), mely éppen olyan, mint az *işte* az *iş*-ből. Sőt ezen *iş*, vagy (az *oş*-nak kirgizes *os* alakjáról is következtethető) *is* névmást más raggal is megtaláljuk. Lugati Čagataj 51. l. *ایسره isre* = bu tarafda, bu janda (ezen a részen, oldalon, emitt, itt). V. ö. *ad-ra* (hátra), *üz-re*, *ičeri*, *taşra* stb. ²⁾

E tények elegendő bizonyítékai annak, hogy az *oş*, *os* és *iş* *is* éppen olyan páros mutató névmás, mint a magyar *az* és *ez*, s bár teljes ragozását nem tudjuk felmutatni idézetekben, de használata (Lug. Čag.: «ism-i-işaret», mutatónévmás!) és meglevő ragos alakjai (*oşda*, *işte*, *isre*) eléggé tanúskodnak arról, hogy annak idejében minden ragot fölvelt. Hasonlítsuk össze ezen, egykor bizonyára használatban volt ragozást a magy. *az* (oz) és *ez* névmások *eredeti ragozásával*:

az,	oz	— os	ez	— is
annak,	oz-nak	— os-nink	ennek, ez-nek	— is-nink
azt,	oz-t	— os-ti	ez-t	— isti
ott,	oz-tt	— os-ta	itt, ez-tt	— is-te, işte
attól,	oz-tul	— os-tin	ettől, ez-tül	— is-tin
arra,	oz-ra	— os-ra	erre, ez-re	— is-re.

Ámbár kétségbe vonhatatlan (már legalább finn-ugor szempontból), hogy a magy. *az*-hoz az ugor *tuo*, *tu*, *ez*-hez a *tä*, *ti*, *ta* jobban hasonlít,³⁾ már így tőalakjában is, hát még ragozva!

	<i>magy.</i> :	<i>finn</i> :		
gen.	az-nak	— tuo-n	ez-nek	— tämä-n
acc.	oz-t	— tuo-n	ez-t	— tämä-n
loc.	oz-tt	— tuo-na	ez-tt	— tä-nä
abl.	oz-tul	— tuo-lta	ez-tül	— tä-ltä
allat.	oz-ra	— tuo-lle	ez-re	— tä-lle.

¹⁾ E nyelvenlékbeli adatok közölhetéseért Szilágyi Dániel, konstantinápolyi hazánkfiának tartozom köszönettel, ki szíves volt rendelkezésemre bocsátani roppant gazdag könyvtárát, mely a turkologia és magyar összehasonlító nyelvészet szempontjából határozottan érdekesebb, mint bármely európai könyvtár; mert olyan török nyelvenlékek, melyekről a tudósok mitsem tudnak s melyek európai könyvtárakban hiányzanak, vagy fogyatékosan vannak meg, itt ép példányokban feltalálhatók. A párisi könyvtár eredetinek tartott Tezkeret-ül-Evlija-ja 846-ban iratott, míg Szilágyi D. birto-
kában ennél 105 évvel régiebb, azaz 741. évből való példánya vüü.

²⁾ Ennyi bizonyíték után ugyan fölösleges, de idézek egy példát *Nevai*-ból is (mert ez is tudott egy kicsit törökül): Dedi: bilürim ne dir devasi: *Oş jarlu bende dir duasi.* (Lug. Čag. 34.)

³⁾ Budenz M. U. Ö. Sz. 761. és 805.

A tör. *arča* vagy *arža* szóval sincs tisztában a «törökség eddigi ismerete» s főleg az ennek alapján álló B.¹⁾ — A Lugati Čagataj 81. l. szerint: *ارچا arža* = *šam* agaci gibi bir nev kokulu agaš (a fenyőhöz hasonló szagos fa).

Az *ág* (ramus) szót V. a tör. *agaš* szóval hasonlította össze, mely szerinte azt is jelenti «ág, vessző». Csahogy Budagov szótárában: Baum, Holz, Stock, Stab, Stange, s így B. ítélete szerint V. ismét újított.²⁾ — Halljuk, mit mond seikh Szulejmán. Lugati Čagataj: *اڭاج ايبغاچ agaš, jığaš* = dajak, cöp (a cöp pedig = *šax* = ág, galy; osm. *cöp* jelentése többek közt «vessző, a szőlő vesszője, venyige»).

«Némely esetben V. úr a török szójelentéseknek meghagyta ugyan fogalmi tartalmukat, de változtatott grammatikai jellemükön, vagyis a jelentésnek mintegy alakí részével bánt el kényekedve szerint».³⁾ Így pl. elcseréli az igei jelentést névszóval. A magy. *tűz* szóval egyeztet valami tör. *küz* «melegség, hőség, tűz» jelentésű főnevet — daczára, hogy Budagovnál csak *küzmak* ige van, efféle névszó pedig nincs. — Hogy nemcsak *küzmak* ige van, hanem e töből főnév is, bizonyítják a következők. A *Mutajabat-i-türkiye* (mely anatóliai, illetőleg Kasztamuni-szövegeket tartalmaz) szótárában (14. l.) a *كوز küz* szó a perzsa «ateš»-sel van fordítva, melynek jelentése tudvalevőleg «tűz, Feuer». Továbbá turkomán *küz* = tűz⁴⁾ (Makhdumkuli 6. verse, NyK. XV. 14. l.); *kojb-kar. kös* = brennende Kohle; osm. *köz* = Gluth, Kohlengluth.

A čag. *konažin* is olyan szó, melylyel a «törökség eddigi ismerete» nincs tisztában. Budagovnál ugyanis: *kunači* zwojähriĝes *Kalb* oder junger Stier. De seikh Szulejmánnál, Lug Čag. 240. *konažin* = iki jašar *kisrak* ve inek (2 éves *kancza* és üdő). V. tehát ezt és a kirg. *konači*-t helyesen egyeztette a m. *kancza* szóval.

¹⁾ NyK. XVIII. 9.

²⁾ U. o. 25.

³⁾ NyK. XVII. 482.

⁴⁾ Hogy egyenesen «tűz, Feuer» jelentésű (nemcsak tropice), kitűnik a következőből. «*Otdin jakuzi ne?* (mi égetőbb a tűznél?), mire azt feleli a költő: *zebr: ctküši sultan jakuzi küzlin* (a zsarnok fejedelem égetőbb a tűznél). A *tűz* szóra a kérdésben *ot*, a feleletben *küz* van, tehát a *küz* ugyanazt jelenti, a mit *ot*, ettől pedig B. sem disputálhatja el a «tűz, Feuer» jelentést.

Igy áll a dolog az osm. *or* szóval is. Zenkernél: Drüsen-geschwulst, Kropf; az *ur* ugyanaz.¹⁾ — A Lehcei Osmani semmit sem tud ilyen jelentésű *or* szóról, mert ebben az osm. *or* = ζ andak, jüksek baru, toprak tabije, ki öni ζ andak olur (árok, magas fal, föld-vár, melynek előrészen árok van). — Az *ur* jelent olyanfélét, a mit Zenker az *or* szóról állít; t. i. Leh. Osm. 169. l. *ur* = ξ is (Geschwulst, Auswuchs).

A *hurok* tör. testvérének tartja V. a kirg. *kuruk* szót, mely «Schlinge, lazzo». B. e szóról, illetőleg ennek ilyen jelentéséről mitsem akar tudni, mert hiszen «a *kuruk*-nak «Schlinge» jelentéséről hallgat maga V. úr. Etymol Wbuchja».²⁾ — Radloff kirgiz textusaiban akárhányszor előfordul e *kuruk* szó «Schlinge»-vel fordítva.³⁾ V. ö. $\dot{\zeta}$ ag. *kurug* = bag (Lug. $\dot{\zeta}$ ag. 235. a *bag* Leh. Osm. szerint: *bend*, $\dot{\zeta}$ ag. *bagu* = bend (mindenféle kötő eszköz), $\dot{\zeta}$ enber (abroncs), *pajvant* (békó); továbbá altai *urug* = Schlinge (Radl.). Tehát páros alak van a törökben is, magyarban is: *kuruk* — *hurok* és alt. *urug* — székely *urok*.

B. annyira megy az újítással vádolás buzgalmában, hogy a magyar nyelv újítását is ráfogja V.-ra. Azt mondja ugyanis, hogy a *kísért* ige V. szerint:; «begleiten». Nem V. szerint, hanem a magyar nyelv szerint. Tudnia kellene B.-nek, hogy a *kísért* már a XVI. században is azt jelenté: kísérni, begleiten és dialectice ma is ezt jelenti (Nyelvőr VIII, 470.). Van tehát a «comitare» fogalomra páros igei alak: *kísér* és *kísért*, mint a törökben *kecir*, kirg. *küšir*⁴⁾ és *kecirt*, *kičirt*. V. ö. a magyarra nézve: köszön — köszönt, oson — osont, illan — illant.

4.

A török nyelvújítás nemcsak abból áll, — hogy a meglevő szók alakján «alkalmasan» változtat, hogy egészen új szókat csinál, — s hogy a szók jelentését a magyar szókéhoz alkalmazza. «Végre még arra is volt ügyelet (t. i. az újítás dolgában), hogy a

¹⁾ NyK. XVII. 467.

²⁾ U. o. 447.

³⁾ V. ö. asztrakháni tatár *kuruk* = a perch with a halter at the end of it, to catch the wild horses; not unlike the *arkaun*, *arkan* of the Circassians. (Chodzko, Specimen stb. 357.)

⁴⁾ яютинъ, кирг. хрест. 54. l.

török nyelvekben használt *idegen* (pl. persa) *szók* . . . ha csak a török magyar nyelvhasználásra alkalmasaknak mutatkoztak, a törökség eredeti birtokául hódítottassanak és vindicáltassanak». ¹⁾

Ha valamely szó két nyelvcsalád egy-egy nyelvében közösen előfordul (pl. persában és törökben), bizonyára azon nyelvnek lesz eredeti tulajdona, a melyben e szónak alapját s ezen alpból származó testvéreit megtaláljuk és a melyből eredeti jelentését megfejthetjük.

Igy persa szónak tartja B. az *astar* (alj, béllés) szót, mivel a persában is előfordul «interior pannus vestis, internum cujusvis rei» jelentéssel. ²⁾ És ennyi elég B.-nek, hogy e szót persa eredetűnek tartsa. Ámde ezen állítás bizonyításául talán meg lehetne kívánni, hogy e szót, illetőleg azon szócsaládot, melybe tartozik, magában a persában és más árja nyelvben kimutassa és eredeti jelentését megmagyarázza; mert ha csak a persában van meg s ott is egyedül áll, anya és testvérek nélkül, lehet-e józanésszel azt állítani, hogy az *astar* szó mégis persa, illetőleg árja eredetű? Bizonyára nem. — A törökségben azonban megtaláljuk testvéreit s megértjük tulajdonképeni jelentését. B. azt mondja, hogy «a szó csak *Kleidfutter-t* jelent» (értsd: nem «alj»-at). B. ellenében Ahmed Vefik török szónak tartja az *astar-t*. Lehçei Osmani 31. *استار astar* = kumaş altına kaplanen bez, *her sejiñ altında olan* taslagi, batana (a kelme alá tett vászon, minden tárgy alsó részén levő toldalék, illeszték, aljazat). Tehát tulajdonképeni jelentése csakugyan «alj, a mi alul van, a mit valami (bármilyen tárgy) alá szoktak tenni». V. ö. čag. *ast* (alsó, alsó rész), *astin* (alul, Lug. Čag. 12.); ujj. *ast* (alsó), *astin* (alant), kaz., kirg. *ast* (alsó rész) stb.

Persának tartja továbbá a *kelek* szót is; mert a persában *kelek*: cucurbita immatura; capsula gossipii nondum aperta; juvenis bubulus. ³⁾ De ismét csak az állításnál maradt B., nem bizonyított, valamit csak állítani pedig legkönnyebb dolog a világon. A következőkből kiderül, hogy a *kelek* nem persa, hanem török eredetű szó. Lehçei Osmani 1011. l. *كل kel* = kečel, taz, ačik baš (kopasz, tar, hajadon-fő), *kel oqlan*, *kel hajvan*; továbbá *كلش keleš* = kele beizer, kel nišanli, jigit (kopaszhoz hasonló, fiatal ember);

¹⁾ NyK. XVIII. 17.

²⁾ U. o. 29.

³⁾ U. o.

كلك *kelek* = kel jemiš, piž, kavun, karpuz (sima — nem szőrös — gyümölcs, fattyú, dinnye). كلك *kellik* = acik bašlik, büz hütün tüjszlik (teljesen ször nélküli állapot).

A *čengi* is pesra, B. szerint; ugyanis «a persában *čeng*: instrumentum musicum, s innen rendes persa szóképzéssel: *čengi*: harpicen, citharoedus». ¹⁾ — Ezzel be van bizonyítva e szó persa, illetőleg árja eredete. A törökségben van egy szócsalád, a különféle zenei hangok, illetőleg hangszerek kifejezésére, melynek tagjai a hangrend különbségével is kifejezik a hangok, illetőleg hangszerek közti, inkább vagy kevésbé zenei minőséget (V. ö. magy. ontani — önteni, kavarni — keverni, omlani — ömleni stb. közötti jelentésbeli árnyalatot). Így ujj., čag. *čang*, osm. *čaň* (harang, csengetyű), *čangirda-* (úgy hangzani, mint a harang és csengetyű). Lehčei Osmani 485. *čeng* = türkide ikilik dedikleri saz (a čagatajban ikilik — két húros — nevű hangszer); *čengle*, *zenęle* = zil (kis hegedű), čarpare (4 darabból csinált kis hegedű); *čengi* (a zenészek *čenke*, a mit tánczolva s dobot verve danolnak). Lugati Čagataj 154. *čengi* (u. a.).

5.

Még más tekintetben is kell védenem a törökség szókinčsét a «törökség eddigi ismerete» ellen. T. i. B. a V. által bizonyos magyar szók mellé fölhozott török szókat, illetőleg a török és magyar egyeztetéseket, egy vagy más tekintetben helyteleneknek tartja s így bizonyosnak veszi, hogy az illető magy. szóknak a törökségben csakugyan nincs analogonjuk s így csakis az uhorságból magyarázhatók. Pl. kiemelvén, hogy «az egyik nyelvbeli *testrésznévvel* nem lehet egybevetni a másik nyelvnek bár azonos szavát, ha ennek jelentése még csak az *eredeti etymonban* áll, vagy ha egészen másnemű tárgy elnevezésére alkalmaztatott», — azt mondja, hogy «V. úr összeállításában el nem fogadható: m. *hát* (dorsum) = ujj. *kat*», mely a Kudatku Bilikben «nach, hinten», míg a «dorsum» szava a törökségben *arka*. ²⁾ — Ha az ujj. *kat* nem jelent egyenesen testrészt (hátat), jelentenek a vele összefüggő, bár más tör. dialectusokban előforduló szavak. Ilyen az osm., illetőleg anatóliai

¹⁾ NyK. XVIII. 29.

²⁾ NyK. XVII. 442.

got, melynek jelentése «hátsó rész, segg». Hogy pedig B. engem is újítással, illetőleg csalással ne vádoljon, utasítom a *Mutajabat-i-türkiye* cz. munkára, melynek szótárában (11. l.) ez van: غوت *got* = göt demek dir. Lehcei Osmani: *göt* = segg, hátsó rész (v. ö. tavuk göti = a tyúk hátrésze, fara; *ak göt* = egy bizonyos vad-réce, melynek fara fehér; *götin* = hátra felé). Lugati Čagataj 256. كوت *köt* = alfél, hátsó rész; kirg. *köt* = hát és podex (Radl.); esolimi tatár: *ködön* = hát (Radl.); kojb-kar *kötün* = hátsó rész.

«A m. *boka*-val egybevetett tör. *boğun* v. *boğum* csak V. Čagat. Sprachst. szerint jelent egybek közt «Knöchel»-t», a mit persze B. nem hisz el.¹⁾ — Mi azt hiszszük, hogy hangalak tekintetében jobban kielégít a *boka* egyeztetése a čag. *bokaj*, *bakaj* (die Wade, das Schienbein des Schafes; Čag. Sprachst.), kirg. *bakaj* (pata, Huf; Radl.) és kojb.-kar. *bagajak* (Ferse) szókkal. A jelentésbeli különbségen (t. i. *boka* és e tör. szók közt) nem lehet megütközni, mert hiszen magában a törökségben is, mint látjuk, mást és mást jelent. A *boka* és *bagajak*-ra nézve v. ö. osm. *topuk* = *boka* és *sark* (Ferse).

A *bajusz*-szal V. a török *bijik* szót egyezteti, mire B. azt jegyzi meg, hogy «a *bajusz*-beli *sz* magyarázatára alkalmasabb a finn *riikse*»,²⁾ mint a *bijik* *k*-ja. — Csakhogy *sz* végű török alak is van a *j* elidálásával s a vocalis megnyújtásával. Lehcei Osmani 370. *pīs* és *pōs* = *bijik*, a melynél bizony a *riikse* nem áll közelebb.³⁾

Annak is örül B., hogy a m. *jogy-ni* igét nem lehet tör. szóval egyeztetni, mert hiszen a *püt*, *büt*, *bit* igének nem egyedüli jelentése a «zu Ende gehen, ausgehen», hanem ez is: fertig, ganz werden, wachsen.⁴⁾ De tény, hogy azt is jelenti «elfogyni»; s az alak egyezés tekintetében is segít valamicskét Ahmed Vefik szótára. Lehcei Osm. 659. بيتك *bitmek*, asli بوتيق (olv.) *butmak* dir: nabit, pejda olmak, mejdana gelüp tamam olmak, kalmamak, tükenmek, perişan, çarab olmak, azıra varmak (bitmek, eredetileg: *butmak* = nőni, létrejönni, teljessé lenni, elfogyni, szétszóródní, elpusztúlni, elfogyni); *bitir*- e helyett *bitdir* e helyett: *butdur*-.

¹⁾ NyK. XVII. 443.

²⁾ U. o. 445.

³⁾ A *k* végű *bijik*, vagy *mijik* alakból is van ilyen összevonás; Lug. Čag. 92. *biğ* = *bijik*, muj-i-leb; azerb. *bik* és votják *mik* (NyK. XVIII. 84.)

⁴⁾ U. o. 467.

Lugati Čagataj *botramak* = perisan, perakende olmak (szétszóródni), *botrašmak* = her tarafa jajilup perisan olmak (mindenféle szét-szóródni); *botrak* = perisan, perakende.

Az *út* mellé V. által felhozott tör. szók nem tudták meggyőzni B.-t arról, hogy e szó török eredetű. Hogyan is lehetne itt szó másféle meggyőződésről, midőn a Magy. Ug. Ö. Szótár már kimutatta, hogy ez az *út* a vog. *vuat* (ventus) és osztj. *rot* (ventus) szókkal lévén azonos, eredeti alakjában *vogt*, (vogto?) s eredeti jelentésében: légáramlat! — A törökségből is lehetne néhány barbar szót keríteni, melyek úgy alakjoknál, mint jelentésüknél fogva talán jobban egyeztethetők a m. *út*-tal. Igy pl. sag. *üt* (Weg; Radl.),¹⁾ čag. *öt* (Weg. Uebergang, chemin, route, passage; Čag. Sprachst.); Lehčei Osmani 187. *ötüş* és *ötün* = gečme, ötme (átkelés); *öte* = gečkin jer (átkelő hely), *ötrer* = gecid (átkelő hely). Lugati Čagataj 24. *ötrer* = gečid; *ötkür* = gečizi (az átmenő), *ötkünzi* = gečen, revende (átmenő, utas), *ötüzi* = kat edizi (utazó; tehát *ötü* = út (iter); *ötür* = beduin, nomád (a ki mindig költözködik, útban van).

A *jönni* (jöv-) ige kizárólagos ugor rokonságában is nagy örömet leli B., azt hívén, hogy a törökség sokkal szegényebb és gyarlóbb, mintsem a *jönni*-vel egyező igét tudna felmutatni. «Bulunur, efendim» (van, uram), — mondja rá sejk Szulejmán (kinek ez gyakori szólásmódja), itt van a čag. *ياوماني javmak* = takrib etmek, jakin gelmek (közeledni, közel jönni), melynek causativuma *jav-ut-mak* = janina götürmek (közel, mellé hozni, 'magyarúl «jövetni» volna).

Ha most a mondottakat jól meggondolja a tiszt. olvasó, világosan áll előtte, hogy B. egész vádja ezen a logikai alapon nyugszik: a mit én nem ismerek, azt V. sem ismerheti; a miről nekem nincs tudomásom, az nem létezik. — S ezen az alapon fogta rá V.-ra, hogy a török nyelvet megújította. Egészen nyugodt lelkiismerettel rá merem bízni minden józan gondolkozású olvasóra, hogy ítéljen az ilyen logika fölött; én csak annyit mondok, hogy *ilyen alapon, ilyen okból* csalónak tartani valakit: — mégis saját-ságos egy eljárás.

THURY JÓZSEF.

¹⁾ Radloff textusai, II. k. 141. l.

HAZAI IRODALOM.

Seneca tragédiái. Dr. *Kont Ignáci*tól. Budapest, 1884. A m. tud. akadémia könyvkiadóhivatala. (A nyelv- és széptudományi osztály értekezéseiből.) 112 lap. Ára 60 kr.

Az akadémia első osztályának 1882. évi június 5-én tartott ülésén mutatták be ezt a dolgot, mely jóval többről szól, mint a mit szerény, rövid czíme mond. A római irodalom történetének egész fejezete van benne, a római tragédia és íróinak élete és működési rajza. A következőben röviden meg akarom ismertetni e művet és philologusaink figyelmét rá felhívni.

Csupán tíz tragédia maradt ránk teljesen a római irodalomból. E színművekhez nagyon sok kérdés fűződik: Hogy mily korból valók, kinek a művei, kerültek-e színpadra stb. Szerzőnk e sok vitás kérdésben ugyan nem mond ítéletet, azonban mégis hozzájárul valamivel e kérdések tisztázásához, midőn a latin tragédiákat lehetőleg pontosan összehasonlítja azokkal a görög színművekkel, melyekből a latin író e műveket merítette. E tragédiák még arról is nevezetesebbek, hogy a mértéket képezik, valahányszor a római tragédia-irodalom megítéléséről szó van. Ugyanolyan igazságtalan tehát az irodalomtörténet, e tekintetben is a római irodalommal szemben, mint a comédia megítélésénél. Ki tudja, nem ítélnék-e egészen másképen a római víg színművek irodalmáról, ha Plautus és Terentius comédiái mellett még az ősi római fabula atellana néhány példája is megvolna; és éppen úgy, ha Seneca tíz tragédiáján kívül Accius vagy Nævius néhány műve is ránk maradt volna, a római tragédia-irodalomnak egészen más képét alkothatnók meg magunknak. Igen, de Rómában sohasem virágozhatott a tragédia-írás úgy, mint Görögországban. Római nép nem volt, mely hazája történelmével, hagyományával, vallása ősi vonásaival összeforrt volna. Róma telivér fiai ott estek a hosszú harcok alatt Italia és más országok csatateréin; Róma melegen érző fiai helyett cserébe tömérdek kincset, az idegenek helyesen fogták fel érdekeiket, a mely parancsolta, hogy új hazájokért tegyenek, mert csak úgy boldogulhatnak magok is. Lett sok libertus, a ki latinul beszélt és büszke volt arra, hogy római, de Róma vallásába idegen elemeket csempészett. Ez mind Italia hamis fia volt, mint már Scipio Aemilianus mondja. A római hagyomány, ha ismerték is, nem lelkesíthette őket. Görögország kivált korlátlan szellemi uralomra jutott Róma felett. *Græcia capta ferum victorem cepit.* A tragédia-írásban is teljesen uralkodott a görög írók szelleme a rómaiakon, kik minden tekintetben amazokat iparkodtak elérni. A régi latin tragédia

első képviselője *Livius Andronicus*. 364-ben Kr. e. Rómában nagy dög-vész dühöngött. Miután már mindent megpróbáltak, hogy a haragvó isteneket kiengeszteljék, és semmi szokásos áldozat nem használt, elrendelték a *ludi scenici*-t. Nevezetes, hogy Oberammergau községe is pestis alkalmával fogadta meg 1634-ben a híres passió-játékot. Az első színjáték Rómában némajáték volt, mert a nép nem értette volna az Etruriából hitt *ludio*-kat (*istri*). Szerzőnk itt a szokott magyarázattól eltérőleg emlékezik meg a *satira*, *satura* szó eredetéről. Eddig ugyanis *Diomedes* latin grammatikus után ezt tartották: *Satira dicta a satura lance, quæ referta variis multisque primitiis in sacro apud priscos dis inferebatur, sive a quodam genere farciminis, quod multis rebus refer-tum saturam dicit Varro vocitatum.* (Ed. H. Putsche, *Grammaticæ Latinæ auctores antiqui*, pag. 483.) Kont azt mondja, hogy az ósrégi itáliai szüreti és aratási ünnepek alkalmával kecskebőrbe öltözött pász-torok neve *saturi* volt, mint Görögországban *σάτυροι*. Tréfákat *satura*-knak hitták. Mivel pedig akkor tele voltak borral, e szó azt az értelmet kapta, hogy telt és lassan-lassan elfelejtették eredeti görög voltát. Kont véle-ményének ellent mond Curtius is (*Grundzüge der griech. Etymologie*, 4. kiad. 632. és 674. l.)

Jól mondja Kont, hogy ez ünnepek alkalmával fákra függesztett *oscillumok* a görög *σάτυροι*-knak felelnek meg, és a két nép együttlakásának idejébe visszavihető szokásra vallanak. Az *oscillum* az *os* deminutiv képzete; kis álarcz, rendesen Bacchusé, melyet a római parasztnép később rendesen szőlejében felakasztott, és melyről azt hitte, hogy, a merre a szél fordítja, azon a helyen bő termést ad az isten. (Verg. *Georg.* II. 388—392. *Macrob. Sat.* I, 7.) Én azt hiszem, ezt nemcsak græco-itáliai szokásnak kell tartanunk, hanem a régi árja *fa-tisztelet* késő, meg-lehetősen módosult nyomának. E régi *fa-cultus* magyarázata ez: a védai *agni* isten (a latin *ignis*) *apas* (a latin *agna*) azaz a vizet tartalmazó felhő ölében születik és villám alakjában eső (*soma*) kíséretében leszáll fába és más növényekbe. Ezekből nyomás, fűrés által ismét előállít-ható; a *soma* is, a másik égi lakó, a növényekből sajtolással nyerhető. Az *agni* nemzése, a tűz létrehozása a következő volt az árják ősi korszakában: egy darab lyukas puha fában, melynek neve *çami* (*fabacea*-faj, a *mimosa suma* vagy *prosopis spicigera*), gyorsan forgattak egy darab ékalakú kemény fát (*açvattha*, *ficus religiosa*); így lett a tűz. Ez az egész művelet az ember nemzésének allegóriája; innen van a fa, tűz és víz nagy tisztelete. A buddhistáknak utóbb a fügefá, az athenæieknél az olajfa, a németeknél az Eberesche és a tölgyfa volt kiválóan szent. A bibliában is nagy a tudás fájának jelentősége, a kígyóval együtt, mely az indiai mondában is visszatartja a tüzet és vizet a felhőkben (neve *namuci*, *vritra* vagy *ahi*: a kígyó). A kígyó néha a jó elvévé is lehet, de

csak a fával kapcsolatban: az ércz kígyó fára felmagasztalva gyógyította a sivatagban bolyongó zsidók közt dühöngő pestist. Ide tartozik Asklepios kígyója is, mely botra tekerődzik. Ez ősrégi mondáktól és szokásoktól kezdve egész addig, hogy a középzásiai zarándok Meshed városának, a híres búcsújáró helynek megpillantásakor most is bokrokra, fákra aggat szalagokat, tarka rongyokat, és hogy a smyrnai görög nő most is kimegy bétfőnkint Pagesra, melynek lejtőjén szent Annának oltára van, ott valami romnak egy íve alatt átbújik, gyertyát gyújt és a közelben levő kőrifára foszlányt köt, hogy ne legyen azon a héten házi perpatvara, és hogy mi magunk is örömmel gyűjtjük meg a karácsonyfa gyertyácskáit: mindig megvolt a fa tisztelete az árjáknál és tőlök nyilván más népfajokhoz is elszármazott. Az arab is a fában tisztelte a termékenység istennőjét. V. ö. Egy. Phil. Közl. II, 314—5. l. III, 509. 536. 622. l. Guhl és Koner, Das Leben der Griechen und Römer 6. 54. l. Lefmann, Geschichte des alten Indiens (Oncken, allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen, 1. 3.) 76—79. l. Duncker, Az ókor története, ford. Jónás J. I, 284. 286. l. Bötticher, Baumkultus der Hellenen. Preller, Griechische Mythologie I, 430. l. Nagyon tanulságos Egy. Phil. Közl. VIII, 766—773. l.

De térjünk vissza Kont művéhez. Kr. e. 240-ben, szept. 16—19. a ludí Romani ünnepén hozták Rómában az első tragédiát és comœdiát színre. L. Livius Andronicus írta. Ezt teremtő erejére nézve nagyban felülmúlta *Cn. Naevius*, kit campaniai szabad polgár létére nem az anyagi szükség, hanem hajlama, tehetsége vitt a költészetre, ő volt az első, ki görög tárgyon kívül nemzeti, római tárgyú színműveket is írt. *Q. Ennius* azzal dicsekedett, hogy tria corda, három szív birtokában van: tudott görög, latin és osk nyelven; így könnyen lehetett a versforma és a költészet nyelvének újjáalkotója. Ő tért el legelőször az epikus versus Saturninustól és alkalmazta a görög hexametert Annales című 18 énekre terjedő eposában. Tragédiái tárgyat leginkább a trójai mondakörből vette; a legtöbb háborús jellemű; a közönség a mellett, hogy egész hadi tudósításokat hallott a színésztől, a tábori élet mindenféle jeleneteit is láthatta a színpadon. Ezért Shakespeare királydrámáival hasonlították össze Ennius műveit. *M. Pacuvius* az olyan tragédiákat kedvelte, melyekben érdekesítő celszövény alkotja a bonyodalmat. Az ókor írói Pacuviust tartják a legnagyobb római tragikusnak. A legtermékenyebb római tragédia-író *L. Accius*. Körülbelül ötven tragédiájának címét tudjuk. Velleius Paternulus így ítélt róla: In Accio circaque eum Romana tragœdia est. Több színdarabja úgy függ egymással össze, mint a görög trilogia darabjai. A régi műbírálok sajátágaiként említik a tüzes temperamentumot, dionysusi eret, drámai erőt, fellengző stylust, nagyszerűséget, zengzetes nyelvét. Ovidius Accius

és Ennius nevét mint halhatatlant dicsőíti; Columella elsőrangú költőnek és a dráma legkitünőbb művelőjének tartja. A római republica korának e nevezetes öt tragikusán kívül volt még más író is, a ki szomorújátékokat szerzett; ilyen *Atilius*, kit Porcius Licinius ferreus scriptornak, Cicero poeta durissimusnak nevez; *Julius Caesar Strabo*, a kiváló szónok és pártvezér; *Titius*, szintén szellemes orator; *Santra*, a nyelvtudós, régiségek kutatója és az irodalom történetének bűvára; *Q. Tullius Cicero*, Marcus öcsese, ki azonban csak dilettansnak nevezhető; *C. Julius Caesar* maga is írt egy Oedipus című tragédiát. *L. Cornelius Balbus*, ki Rómában színházat épített, egy történeti fabula praetexta-t azaz nemzeti, római tárgyú tragédiát írt, melynek hőse ő maga volt és melyet quaestor korában Gadesben elő is adatott. Ez egyszerűs mind az első színmű, melyről tudjuk, hogy a provinciában előadták. A császárság korából említhetők a következő tragédia-írók: *Asinius Pollio*, kit Vergilius és Horatius dicsérnek; *Oridius*, kinek Medeája nagy hatást keltett; *Varius Rufus*, kinek Thyesteséről Quintilianus azt mondja, hogy bármely görög tragédia mellé sorozható; szerzője egy millió sestertiust kapott e művéért. *Junius Gracchus* három művének címe és egy-egy verse maradt ránk. *Pomponius Secundus* volt a császárság kezdetén a legjobb tragikus. *Augustus* is írt egy Ajax és egy Achilles című tragédiát. *Nero* is fellépett mint tragédia-író és több költőt csak azért végeztetett ki, mert vetélytársának tartotta. És mégis éppen az ő korából szállott ránk *Seneca* tíz *tragoediája*. Már a régiek sem értettek egyet arra nézve, hogy vajjon *M. Annaeus Seneca* a rhetor (54. Kr. e.—38. Kr. u.) vagy fia *L. Annaeus Seneca* (4.—65. Kr. u.) a philosophus szerzője-e ama szomorújátékoknak. Quintilianus és Tacitus egyes megjegyzéseiből azt lehet kimagyarázni, hogy a bölcselő a szerzőjök. A régibb philologusok, Justus Lipsius, Daniel Heinsius, Scaliger, a legellentetesebb ítéleteket mondták e tragédiákról. Volt, a ki két, három, sőt négy szerzőnek tulajdonítja. Az újabb irodalomtörténetírók többé-kevésbé az egyik vagy másik nézethez csatlakoznak. Kont nézete az, hogy e tragédiák mind egy író vagy «legalább egy szellem» művei, mivel mindannyiban a szerkezet egyforma, ugyanazok a szépségek és ugyanazok a hibák, melyek mind egy forrásból, a szerző korának szelleméből erednek. E színművekben nem a tragika, hanem a rhetorika a fő; Nisard is három fő sajátosságát látja bennök: a leírást, a szónoklást és a bölcselő sententiákat. Miután szerzőnk elmondta, hogy a római költészet mindenkor a szónoklatra támaszkodott, azt fejti ki, hogy Seneca tragédiáit soha sem adták elő, és hogy nem egyebek, mint rhetorikai stylusgyakorlatok. A rhetorok ugyanis átlátva, hogy a drámai költészet tanulmányozása a szónokoknak nagy szolgálatot tehet, gyakran hagyták meg tanítványaiknak, hogy a tragikus mondák köréből

vett jeleneteket írjanak le: pl. mit mond Medea, midőn Jason hűtlenségét megtudja, hogyan védekezik Klytæmnestra Agamenmon meggyilkolása után, hogyan okoskodik Ajax, mielőtt kardjába dől. A tanítás, gyakorlás e módjának lelketlensége szembe szökő. Tragœdiáinkban is vannak helyzetek, jelenetek, melyek elmés sententiákkal, fényes leírásokkal, merész declamatióval, túlságosan hosszú monologusokkal megvannak tömve; a cselekvény ellenben többé-kevésbbé hibás, a részek nem forrtak össze egészszé, a tragicum csodálkozásra, rémületre indít, de nem kelti föl könyörületünket. Seneca tragœdiái tehát csak rhetorikai sikert érhetnek el. Jellemfestés dolgában mondhatni, hogy a szerző csak két szint használ: borzasztó sötétet és vakító fehéret. A monologusok bölcséleti elve a stoicismus. A kar nyomába sem léphet a görög tragœdia karának. Dalaiban semmi magasabb eszme, semmi összefüggés a cselekvénynyel; csupán elmondja imádságát vagy leírását, mely néha csak a megelőző monologus körülírása, és azzal megy. Kellemetlen hatást tesznek a sentenciák is; minden nemű, rangú és korú szereplő személy egyaránt mondogatja a laconicus és dogmaticus alakú sentenciákat. A metrum e tragœdiákban a következő: a dialogusban a jambus, másutt az anapæstus, a tizenegy szótagú sapphoi, a kis asklepiadesi és a glykoni vers. A metrum dolgában e tragœdiák mintául szolgálhatnak.

Ezután áttér Kont az egyes tragœdiákra, melyeknek tartalmát bőven és szépen elmondja. Ebben már nem követhetjük, mert akkor ismertetésünkben az ő érdekes dolgozatának másolata lenne. Seneca tragœdiáinak címei a következők: *Hercules furens*, melynek meséje ugyanaz, mint Euripides Ἡρακλῆς; κρινόμενος-éé; *Thyestes*, a legborzasztóbb, melyben a legrémesebb gyilkolástól egész az emetikus ingerek leírásáig minden iszonyú meg van; *Hippolytus* v. *Phædra* Euripides Ἰππολύτος-a után készült; a görögben a hősnő gyengéd, átkos szerelmének súlya alatt összeroskadó lény, Senecánál az őrjöngésig szenvedélyes buja nő, de azért igaz alkotás; *Thebais*, négy jelenetből álló töredék, melyet újabban így osztanak fel: két jelenet 362 senarius iambicusszal képezi egy *Oedipus Coloneus*, két jelenet 302 senarius-szal egy *Phoenissæ* című tragœdia töredékét; e jelenetek Aeschylus Τετρα ἐπὶ Θήβαις, Sophokles Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῶν és Euripides Φοινισσαι című tragœdiája után készültek. *Oedipus*-ban Seneca elég híven, de nem nagyon szerencsésen utánozta eredetijét, Sophokles Οἰδίπους τῶρηνος-át, és Voltaire mégis többre becsüli, mint a görögöt. *Troades* Euripidesnek Τροάδες; és Ἐκάβη, című tragœdiája után készült. Seneca össze szomorújátékainak színe java e mű harmadik felvonása. Kont e tragœdiát nemcsak tartalmi és széptani tekintetben hasonlítja össze Euripides mintáival, hanem kimutatja, hol fordított Seneca, mily részeket idomított át és hogyan változtatta meg a szint és a mythust. *Medea* Euripides Μήδεια című szomorújátéka után készült.

Ebben a szenvedő nő boszúját látjuk, holott Seneca művében Kont csak az őrzöngő nőt látja. Nekem úgy tetszik, hogy leszámítva túlságosan terjengő dictióját e tragödia hősnőjében kitűnően van a feltékenység és mindent elpusztító szenvedély festve. Általában azt hiszem, hogy Kont Seneca műveiről nagyon szigorúan ítél. E tragödia egy kardalának végén vannak azok a híres sorok, melyekből Amerika felfedezésére vonatkozó jóslatot magyaráznak ki :

Venient annis secula seris
 Quibus Oceanus vincula rerum
 Laxet, ut ingens pateat tellus,
 Nec sit terris ultima Thule.

Ilyen jóslatok kimagyarázására Seneca nyelve nagyon alkalmas ; ugyancsak a második felvonás e verseiből :

Indus gelidum potat Araxin,
 Albin Persae Rhenumque bibunt,

a népvándorlást és a perzsa meg német faj rokonságát lehet bebizonyítani. *Agamemnon* mintája Aeschylusnak Ἄγαμέμνων című tragödiája. Klytæmnestra jellemét egészen az életből vettnek találok. *Hercules Oetaeus*-t összehasonlíthatni tartalom dolgában Sophokles Τερχίωνα című tragödiájával. Seneca műve mindenesetre nagyon gyenge, kivált nagyszerű mintájával szembe állítva, azonban Deianira jellemének rajza nem lehetetlen. Általában úgy látszik, hogy Senecának nagy módjában volt korában iszonyú szenvedélyű nőket tanulmányozni ; a női jellemek az ő műveiben határozottan nem képzeltek és jobban vannak rajzolva, mint a férfiak. Végre *Octavia*, az egyetlen a római történetből merített tragödia, mely ránk maradt. Seneca semmi esetre sem írta ; haláláról is van benne szó és maga fel is lép benne, aztán meg Nero halála körülményesen meg van benne jósolva. A szerző azonban Senecát híven utánozta. A színmű valószínűen Trajanus idejéből való. Sokban *Troades*-re emlékeztet ; nincsen benne semmi cselekvény, hanem mindent, a mi történik, úgy beszélnek el.

Végül elmondja Kont ítéletét Seneca színműveiről : a szerzőnek «több képzelő mint ítélő ereje volt, több szelleme mint ízlése és sokkal nagyobb törekvés a tetszés hajhászására, mint valódi költői lelkesülés.» Nem volt benne tragikai tehetség ; beéri a rhetorikai hatással ; nyelve mindig bombastikus.

Ennyiben kívántam Kont érdekes dolgozatát ismertetni. Ismételve kimondom : azt hiszem, Kont szemét elbűvölte az a másvilági dicső fény, mely Aeschylus és Sophokles alakjait megaranyozza, és azért nem láthatta jól meg Seneca jellemeit, melyek pedig, legalább a nők, igazi bűnös halandók, de nem lehetetlenek. Aeschylus és Sophokles félisten-

nőket fest, Seneca némbereket, és ha elhagyja túlságos leírásait és unalmas sententiáit, méltó utódja Euripidesnek és úttörője az újabb tragœdiának.

Dr. POZDER KÁROLY.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Die slavischen Elemente im Magyarischen. Von Dr. *Franz Miklosich*. Zweite Auflage. Mit Zustimmung des Verfassers und der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, besorgt und eingeleitet von Dr. *L. Wagner*. Wien und Teschen. Verlag der k. k. Hofbuchhandlung K. Prohaszka. 1884.

I.

A magyar nép viszontagságos életében nagyon sok különböző népekkel volt érintkezésben. A magyar nyelv már az őshazában ki volt téve több török dialectus, különösen a csuvas hatásának. Európába jöve pedig oly helyen alapították meg új hazájukat, ahol különböző nemzetek közé élve, folytonos érintkezésben állottak a szlávokkal, németekkel és az olaszokkal. Később a latin nyelv lett az egész országban a közigazgatás és törvénykezés nyelve. Mindezen népek befolytak arra, hogy a magyar nép a kultúra oly magas fokára emelkedett, hogy ma már előkelő helyet foglal el az európai népek sorában; s mind e népek nyelve hatással volt a magyar nyelv fejlődésére is. A magyarok új dolgokkal, új fogalmakkal ismerkedtek meg, s e dolgok és fogalmak nevét is ez idegen népektől tanulták el. Az idegen szavak minden nyelvben tanúságot tesznek arról, hogy mily más népektől tanult az illető nép legtöbbet.

A magyar nép, mikor még a többi ugor népekkel együtt élt, főleg halászattal és vadászattal foglalkozott. A földmívelést és baromtenyésztést, mint azt idegen szavaink bizonyítják a törököktől tanultuk. A mai hazában állandóan érintkezett a magyar nép mind a szlávokkal, mind a németekkel. Hogy melyik volt e két nép közül nagyobb hatással a magyar nép fejlődésére, azt ismét csak az idegen szavak tanúságából ismerhetjük meg. Ezek megmondják nekünk, hogy a német tudósok azon állításának, hogy a magyarok kulturájukat a németektől nyerték, semmi alapja sincs. A kereszténység a szlávoktól terjedt el Magyarországon; hisz keresztény terminológiánk majdnem kizárólag szláv szavakból áll¹⁾. A legtöbb kifejezést, a mi az államról, a hivatalnokok

¹⁾ Ásbóth, Szlávság a magyar keresztény terminológiában. Nyelvtudományi Közlemények, XVIII. kötet.

elnevezéseiről szól, elnevezéseket a természet mind a három országai-
ból, a földmivelés, kézműipar, kereskedés, szerszámok, épületek, lakás,
rubázat, étel és ital sok kifejezését, végre népek, országok, folyók neveit
is a szláv nyelvekből vettük. A magyar nyelvbeli német elemeket
harmadrészére sem becsülhetjük annak, a mennyit a szlávból vettünk
át. Vannak ugyan vidékek, a melyek folytonos érintkezésben lévén a
németiséggel, nyelvükben nagyon sok német szavat használnak, de
elenyésző csekély az oly német szavak száma, melyek a magyar nyelv
egész területén el vannak terjedve.

Ezen idegen elemeket kimutatni a magyar nyelvudomány egyik
legfontosabb feladata. Tudnunk kell, hogy mily fogalmakat ismert a
magyar nép már őshazájában, s melyeket ismert meg csak később, s kik-
től szerezte ez ismeretét. A legtöbbet ez irányban a szláv elemek kimuta-
tása terén tettek. Faustus Verantius, Gyarmathi, Leschka, Dankovszky
munkáin s a Debreczeni Grammatikán kívül, melyek csak uttörők
voltak e téren, van egy e kérdéssel foglalkozó igen jeles munka is
Miklosicht-tól, mely ép most jelent meg második kiadásban.

Ez új kiadást *Wagner L.* rendezte sajtó alá, s egy bevezetést is
csatolt hozzá¹⁾, hogy, mint az előszóban mondja, a kezdőket, kik a
magyar nyelvudománnyal behatóbban foglalkozni akarnak, a «finn-
ugor» iskola által vert útra terelje. Ezt a célt aligha fogja a szerző
elérni, mert munkájából csak azt tanulhatjuk, hogy ő maga nem igen
jártas a magyar nyelvudományban. Nem szükséges, hogy tévedéseit itt
behatóan tárgyaljam, mert aligha fogja kezdő magyar nyelvész az ő
munkáját választani magának kalauzúl. Csak egyet akarok ezuttal meg-
említeni. A 4. oldalon az altáji nyelvek elágazását «az előttünk fekvő
hiteles források» alapján akarja vázolni. E hiteles forrás Munkácsi
értekezése a Budenz-Albumban «Az altáji nyelvek számképzése.» Itt
állítja fel Munkácsi hypothesisét e nyelvek elágazásáról, de csak mint
hypothesis, «hogy esetleg gondolatébresztőül, számba vehető eszméül
szolgálhasson a szélesebb körű altáji összehasonlító nyelvészet köve-
tendő munkamenetére nézve.» S ha a szerző maga is így szól, nem szabad
véleményét, mint megállapított igazságot előadni.

A bevezetés első két fejezete egészen fölösleges, mert Miklosich
művéhez bevezetésül nem szükséges egyéb, mint hogy a magyar nyelv
idegen szavairól szerezzen magának az olvasó világos képet. Wagner
szól az idegen elemekről is, hanem annak megvilágítására, hogy mi-

¹⁾ E bevezetés második, kissé bővített kiadása Wagner múlt évben
megjelent ünnepi iratának: Miklosich und die magyarische Sprachwissen-
schaft. Pedig nem oly becses munka ez, hogy egy év alatt két kiadást
érdemelt volna.

képen végez ő tudományos kérdésekkel, szolgáljon például, hogy ő ezt a három szavat *bicsak, tükör és báj* a 23. lapon törökből kerülteknek mondja, később pedig találkozunk velük, mint szláv szavakkal is. Aligha hiszi maga Wagner is, hogy a magyar nyelv ezeket a szavakat mind a két nyelvből vette. Csak úgy tudom e különös esetet megmagyarázni, hogy ő a török elemekről szólva, egyszerűen kiírta *Hunfalvy* Magyarország Ethnographiájának ide vágó részét; Miklosich munkáját pedig sajtó alá adta, a nélkül, hogy csak át is olvasta volna. Talán, ha átolvassa, nem hogy benne oly hibákat, melyek valószínűleg az első kiadásban csak sajtóhibák voltak. Így megtartotta kétszer is e szót *akal* e helyett *akol*, pedig már Szarvas is figyelmeztetett erre a hibára a Ny. XI. kötetében. Gyakran hiányzik az ékezet (pl. *res* e h. *rés*, *istap* e h. *istáp*), s Wagner még annyi fáradságot sem vett magának, hogy legalább ezt kijavítsa. Hanem ezek csak apróságok, — hanyagul végzett ő sokkal fontosabb dolgokat is.

Kötelessége lett volna a magyar nyelvbéli szláv elemek történetét híven rajzolni. Meg is tette ezt egész Miklosichig, pedig sokkal fontosabb e történetnek az a része, mely Mikl. munkájának megjelenésétől a mai napig terjed. Hanem, úgy látszik, Wagner úr azt hiszi, hogy e munka megjelenése óta a magyar nyelvtudomány mély álomba merült, hisz azt meri állítani, hogy Mikl. műve «auch heutzutage noch in voller Geltigkeit ist.»

Aki figyelemmel kísérte a magyar nyelvészek működését, láthatta, hogy ez idő óta különös gondot fordítottak a magyar nyelv szláv elemeinek kimutatására, mivel látták, hogy ez nyelvtudományunk legfontosabb kérdései közé tartozik. Mikl. dolgozatát mindig alapvető munkának tekintették, de ez nem gátolhatta őket abban, hogy az ő állításait megbírálják, javítsák, néha meg is döntsék; másrészt, hogy az általa tört úton tovább haladjanak.¹⁾

Wagner csak Halász dolgozatát említi és azt hiszi, hogy minden állítását megczáfolta, ha azt állítja róla, hogy «Halász hat sich als Antipode Dankovszky's desavouirt». S azután gúnyosan megjegyzi: «den magyarischen Wortgrüblern steht Budenz' grosses Wörterbuch als willkommene Fundgrube zur Verfügung, jedes, der slavischen Sprache entlehntes Wort als *ugrisch* zu erklären und *zurückzuerobern*.» Hiába! a gúny nem fegyver, melylyel tudományos kérdésekben dönteni lehetne! Wagner kötelessége lett volna, ha azt hiszi, hogy Halásznak nincs igaza, kimutatni, hogy miben tévedett; be kellett volna bizonyí-

¹⁾ Legfontosabb dolgozatok: Halász, Visszahódított magyar szók (Nyr. X. és XII. k.); Munkácsi, Magyar elemek a déli szláv nyelvekben (Ny. Közl. XVII. k.); és Szarvas Gábor egyes cikkei a Nyelvőrben.

tania, hogy mindazon kérdéses esetekben Mikl.-nak van igaza, s akkor elhittük volna, hogy tudományos komolysággal fogott e kérdés vizsgálatahoz; de így még ezt sem hihetjük. Hisz ő egy pár semmitmondó megjegyzéssel akar pálczát törni mindazok felett, a kik nem akarják Mikl. művének minden egyes pontját szentírásnak tartani.

Azon nem is csodálkozhatunk, hogy Mikl. oly gyakran tévedett, hisz ő a magyar nyelvet csak nyelvtanból és szótárból ismeri. Úgy eshetett csak meg rajta, hogy oly különösen magyarazza a *tilos* szót: ein geschlossener Platz, wo das Vieh weidet. Bizonyosan hallotta ezt a kifejezést: a *marhák tilosban legelnek*, s így értette félre a szót. Wagner tudhatja, mit jelent a magyar *tilos*, mégis egyeztetni meri egy szláv *legelő* jelentésű szóval. Rosszúl értelmezi Mikl. a *kosz* szót is; így fordítja: «Grind eig. capilli hispidi.» A *kosz* egyedüli értelme «Grind», haját soha sem jelent, tehát nem is lehet egy *haj* jelentésű szláv szó mása.

Miklosich a magyar nyelvtörténetet sem ismeri, s ebből érthető meg néhány hibája. Ha ő tudja, hogy a magyar *zászló* és *poroszló* szavakat a régi nyelvben ily alakkal is találjuk *zásztó* és *porosztó*, belátta volna, hogy azoknak szláv megfelelője *zastava* és *pristar*, nem pedig *zaslona* és *prusati* (v. ö. Nyr. V : 291). Így magyarázható Mikl.-nak az a hibája is, hogy olyan szavakat akar szlávból magyarázni, melyekről tudjuk, hogy a nyelvújítás csinálmányai, tehát történetük egészen világos. Ilyen szavak: *balya* (Nyr. X : 346), *lakoma* (Nyr. XII : 8), *pír* (Nyr. X : 350, 246), *várda* (Nyr. XII : 57). Az *ugrócz* is a nyelvújítás szava, tehát nem lehet a szl. *úpravec* mása; ez a szó ájtott ugyan a magyarba, csakhogy más alakban: *igricz*, ezt meg Mikl.-nál nem találjuk.

Hiba az is, hogy hangutánzó szavakról is ki akarja Mikl. mutatni, hogy szláv eredetűek. Pedig az ilyen szavak *kodácsol*, *kovákol* különböző nyelvekben fejlődhetek egymástól függetlenül is. A *pisa* szót sem lehet szláv eredetűnek mondani, jöhetett volna akár a németből: *pischen*, vagy az olaszból: *pisciare*, de létrejöhetett akár külön mindegyikben is.

Gyakran akadunk Mikl. szójegyzékében oly szavakra, a melyeknek rokonsága magából a magyar nyelvből kimutatható; ilyen szavakat családja köréből kiragadni s a szlávból magyarázni lehetetlen. Képzeltető-e, hogy *mozdit* szláv szó, *mozdül*, *mozog*, *mozgat* pedig magyar eredetűek? Ilyen szavak még: *apad* (v. ö. *apaszt*, *apály* Nyr. X : 196); *aszat* (v. ö. *asz*, *aszik* Nyr. XII : 6); *béles* a *bél* főnévből van képezve (Nyr. XII : 7); *ecset* (v. ö. *ecs*- *ecsel* Nyr. XII : 58); *kaját* (v. ö. *kajált*, *kajubál* Nyr. X : 246); *kereng* (v. ö. *kerül*, *kerit* Bud. Mll. Sz. 25); *mormol* (v. ö. *morog*, *mordül* Nyr. X : 246); *nódit* (v. ö. *nógat*, *noszogat* Nyr. X : 245); *rombol* (v. ö. *romlik*, *ront* Nyr. X : 246); *szipóka* és *szopóka* a *szíp*-, *szop*

igéből vannak képezve (Nyr. XII: 55); *szökcső* er. alakja *szököső* (Nyr. XII: 55); *tiló* (v. ő. *tilol* Nyr. XII: 59); *zsurmóka* (v. ő. *zsurol*, *zsurmol* Nyr. XII: 59).

Mikl. gyakran szlávból átvetteknek mond olyan szavakat, melyek alapszava igaz, hogy szláv szó, de ők maguk már magyar képzővel vannak ellátva, s akkor jöttek létre, mikor az alapszavat a magyar nyelv már teljesen sajátjának érezte. Ilyenek: *gáncsol*, *kapál*, *kaszál*, *keresztel*, *mázol*, *pusztit*; még *racsora-csillagot* is szláv szónak mondja¹).

Még sok olyan szavat találunk Miklosichnál, a melyekről nemcsak ki lehet mutatni, hogy nem szláv eredetűek, hanem rokonságuk az ugor nyelvek körében ki is mutatható. Ilyenek: *csecs* (Nyr. X: 347 és Bud. 399); *gajdol* (Nyr. X: 246); *görbe* (Nyr. X: 348 és Bud. 84); *ugrál* (Nyr. X: 247 és Bud. 959); *kelep* (Nyr. XII: 60); *kutat* (Nyr. X: 198 és Bud. 73); *lakmár* (Nyr. XII: 8); *lér* (Nyr. X: 349 és Bud. 741); *lom* és *lomoz* (Nyr. XII: 9, 98 és Bud. 767); *mér* (Nyr. X: 244 és Bud. 657); *mocsok* (Nyr. X: 349 és Bud. 665); *ólom* (Nyr. VII: 193); *pall* (Nyr. XII: 97); *pukkan* és *pukkad* (Nyr. X: 245 és Bud. 475, 517); *puha* (Nyr. X: 350 és Bud. 474); *rés* (Nyr. X: 351 és Bud. 703); *szálka* (Nyr. XII: 12); *szar* (Nyr. X: 351 és Bud. 278); *csip* (Nyr. X: 197 és Bud. 391); *selyp* (Nyr. XII: 10 és Bud. 348); *setál* (Nyr. XII: 98, VIII: 104); *suskás* és *susnya* (Nyr. XII: 11); *vápa* (Nyr. X: 353 és Bud. 736); *zár* (Nyr. X: 353); *zsertelődik* (Nyr. X: 247). Ezen szavaknak egyezése a felhozott szláv szóval pusztá véletlen. Másoknak egyezése nem véletlen találkozáson, hanem közös eredeten alapszik ugyan, mégis ki kell őket a szláv elemek sorából törölnünk, mert kimutathatjuk, hogy a magyar nem az átvevő, hanem az átadó fél volt. Tehát a következőket szláv nyelvbéli magyar elemeknek kell tartanunk: *padmaly* (Nyr. XII: 9, 229); *rizsla* (Nyr. XII: 57); *úr* (Nyr. X: 352 és Bud. 966); *teher* (Nyr. X: 352 és Bud. 210); *odü* (Nyr. X: 349 és Bud. 918); *lapü* (Nyr. XII: 9 és Bud. 735); *koldül* és *koldüs* (Nyr. XVII: 76, 80); *hiba* (Nyr. XII: 8); *csap* (Nyr. X: 196 és Bud. 380). Az eddig felsorolt szavakról kétségtelenül bebizonyítható, hogy nem a szlávból kerültek a magyarba; néhányról még az eddigi adatok alapján nem lehet eldönteni,

¹) Wagner, hogy Halász ellen irhasson, nem riad vissza attól sem, hogy legvilágosabb szavait is félremagyarázza. A 32. lapon azt mondja, hogy Halász dolgozatában «klar und deutlich zu lesen steht, dass Wörter, wie . . . *kovakolni*, *keresztelni*, *mázolni* . . . u. s. w. aus dem ugrischen Sprachschätze zu erklären sind.» Ezt Halász sehoh sem mondja. Hanem igen is azt, hogy *kovakolni* hangutánzó, *keresztelni* és *mázolni* pedig szláv alapszóból magyar képzővel vannak alkotva. S ezt oly világosan mondja, hogy csak a legnagyobb rosszakarattal lehet másképp magyarázni.

vajjon valóban onnan kerültek e hozzánk, vagy pedig a magyar nyelv eredeti szókincséhez tartoznak-e: *bércz* (Nyr. XII: 100); *derék* (Nyr. XII: 100); *görgicse*, Mikl. is megjegyzi: «die Zusammenstellung ist zweifelhaft»; *halom* (Nyr. XII. 100); *kászolódik* (Nyr. X: 247); *kár* (Nyr. XII: 100); *könyr*: *lomha* (Nyr. XII: 100); *pehely* (Nyr. X: 350); *pernye* (Nyr. XII: 101); *retesz* (Nyr. XII: 10); *szablya* (Nyr. XII: 101); *tarka* (Nyr. XII: 101); *vád* (Nyr. XII: 56).

Miklosich szójegyzékében sok oly szóra akadunk, melyekről biztosan tudjuk ugyan, hogy nem magyar eredetűek, de azt is bebizonyíthatjuk, hogy nem a szlávból, hanem egy más nyelvből vettük. A műveltség szavai gyakran különböző országokat járnak be, s akkor nehéz őket ez utjokban mindenüvé elkísérni. Találunk több egyező szót a magyarban és a szláv nyelvekben, a melyek mindkét nyelvben idegenek, s ilyenkor nem tudjuk mindig eldönteni, hogy a magyar egyenesen a szlávból vette-e, vagy pedig az illető másik nyelvből. A *csákány* szó származhatott akár a török *čakan*-ból, akár a szláv *čekan*-ból; *kocsány*-nak megfelel tör. *kočan*, szerb *kočan*: a *sás*-nál is megemlíthető a szerb *šas* mellett a tör. *saz*; a *gránic* jöhetett, mint Mikl. maga mondja, egyenesen a németből is; a *tányér* eredete is valószínűleg német; az *istáp* magyarázatára épügy felhozható a ném. *stab*, mint a szerb *štap*; a *kup* szó megfelelője lehet az olasz *cupo*: a *malom* és *molnár* magyarázatánál is számba jöhet az olasz *molino*, *mulinaro*; s a *naspolya* megfelelője épügy lehet az ol. *nespola*, mint a szl. *nešplja*.

Sok szónál azonban találhatunk oly nyomokat, melyek biztosan elárulják, hogy nem szláv úton jöttek a magyarba. A legtöbb ilyen szó török eredetű; ezeket tárgyalta Vámbéry «A magyarok eredete» című munkájában (658 s köv. ll.), hanem ő nagyon is túl ment a határon, olyan szavakról is be akarta bizonyítani a török eredetet, melyek vagy ugorok, vagy pedig valóban szláv eredetűek. A következő szavakat kétségtelenül a törököktől vettük át: *árok* (Vámb. 658); *báj* (Vámb. 656); *bélyeg* (u. o.); *bicsak* (NyK. XVII: 116); *bot* (Vámb. 656); *kapocs* (Vámb. 659); *kard* (u. o.); *komló* (Vámb. 658); *kender* (u. o.); *korsó* (Vámb. 659); *kobak* és *kupa* (Nyr. XIII: 368, 370); *néne* (Vámb. 659); *sátor* (Vámb. 661); *szárcsa* (Nyr. XIII: 370); *szomak* (u. o.); *türó* (NyK. XVII: 99); *tűzok* (Vámb. 661); *tükör* (u. o.); *zsídó* (Nyr. X: 220, XII: 35).

Német eredetű szavak a következők: *abruta* (Nyr. II: 535); *harcz*, (Nyr. X: 49); *mester* (NyK. XVII: 104); *pántlika* (NyK. XVII: 105); *rostély* (NyK. XVII: 100); *rúd* (u. o.); *szoba* (u. o.); *torony* (Nyr. XII: 37, 83). Olasz eredetűek: *bojtár* (Nyr. XIII: 518, 612); *gesztenye* (Nyr. XIII: 500) és *csutora* (Nyr. XIII: 453).

Tehát az eddigi kutatás több mint 100 szóról bizonyította be,

hogy jogtalanul sorozta Mikl. Őket a magyar nyelvbeli szláv szók közé, pedig, szigorú kritikával, lehetne még ezt a számot öregbíteni. S ha még azt is vizsgáljuk, hogy mifélék ezek a szláv szavak, egész más világításban fogjuk a magyar nyelv viszonyát a szlávhoz látni, mint a milyennek azt Mikl. könyve feltüntetni akarja. Ha a szójegyzéket forgatjuk, számtalan oly szóra akadunk, melyek a magyar irodalmi nyelvben soha sem fordulnak elő, sőt még dialecticus szóknak sem tarthatjuk őket, mert az ilyen szavakat: *gusa, klecska, korittó, korecz, liu, mátoha, paslicza, taráta* stb. senki sem ismeri, egy két falut talán kivéve, a hol magyarok és szlávok vegyest lálnak. Érdekes ugyan az ilyen szavak átvételét is kimutatni, mert ezek is megvilágítják az átvevő nyelv hangtörvényeit hanem a kölcsönös hatás megítélésében nem számítanak. S ilyen szavat 330-at találtam Mikl. szójegyzékében. Tehát az ő egybevetéseinek több mint egy harmadát el kell hagynunk, részint mert nem tartozik a magyar nyelv szókincséhez, részint mert nem a szlávból került szó.

Más részt, az első kiadás megjelenése óta több szóról mutatták ki, hogy szláv eredetűek, a melyek annak idején elkerülték Mikl. figyelmét. S Wagner még ezeket sem veszi fel ebbe a második kiadásba. A fontosabb szavak ezek közül: *anygal* (NyK. XVIII: 361); *batka* (NyK. XVII: 109); *czipő, czipelő* (Nyr. XIII: 364); *csicsóka* (u. o.), *denever* (Nyr. V: 151); *dicső, dicsér* (Nyr. X: 481); *eretnek* (Nyr. X: 68); *fáklya* (Nyr. XIII: 365); *fringia* (Nyr. V: 339); *henyél* (Nyr. XIII: 365); *hamupipőke* (Nyr. X: 529); *határ* (NyK. XVII: 111); *hiúz* (NyK. XVII: 112); *igricz* (Nyr. X: 530); *kanonok* (NyK. XVIII: 374); *katona* (NyK. XVII: 112); *korlát* (Nyr. XIII: 365); *lidércz* (Nyr. V: 156); *máriás* (NyK. XVII: 116); *mámor* (Nyr. XIII: 365); *patyolat* (Nyr. X: 384); *paszita* (Nyr. XIII: 313); *pata* (u. o. 314); *pipere* (u. o.); *pörcz és töpörtű* (u. o. 364 és 366); *pogány* (NyK. XVIII: 353); *prepost* (u. o. 375), *püspök* (u. o. 376); *pünkösöd* (u. o. 388); *rét és rétey* (Nyr. VII: 385, XII: 532); *remete* (NyK. XVII: 115); *serley* (Nyr. XIII: 366); *szolozsma* (NyK. XVIII: 368); *riqanó* (Nyr. XIII: 366); *záp-fog* (u. o.); *zimankó* (u. o.); *zuzmara* (u. o.); *zomok-kigyó* (Szarvas, A nyelvújítás, 11 l.). Ha ez újabban kimutatott szláv eredetű szavakat is hozzá számítjuk, úgy összes számukat körülbelül 550-re becsülhetjük.

Láthatjuk tehát, mily kívánatos volt Mikl. munkájának egy új kritikai kiadása. Ez az új kiadás nemcsak, hogy ki nem elégíti ezt a vágyat, hanem miatta most még inkább érezzük egy oly munka szükségét, a melyik elfogulatlanul és kellő tudományos készültséggel tárgyalná a magyar és szláv nyelvek viszonyát egymáshoz.

II.

Miklosichnak e munkája 1871. évben jelent meg először; a múlt év utolsó havában pedig Wagner L., M.-nak volt tanítványa, újra kiadta — *egészen változatlanul*. A 34 lapra terjedő bevezetésben a kiadó elmondja mindazt, a mit már sokszor elmondtak és a mit már régóta tudunk. Azonban a 26-ik lapon olyant is mond, a mit kivüle senki sem tud már, t. i. «In dieser Abhandlung ist das Verhältniss des Slavischen zum Magyarischen auf Grund streng wissenschaftlicher und tiefer Forschung und mit Hilfe eines merkwürdigen Beobachtungstalents eingehend geklärt. M. hat durch sorgfältiges Sichten, Abwägen und durch Unbefangenheit eine ausgezeichnete Arbeit geliefert, welche für die Sprachwissenschaft einen bleibenden Werth besitzt,» bár ilyen formán nyilatkozott Hunfalvy P. is, de 1876-ban «Magyarország Ethnographiájá»-ban (271. lap): «Miklosich kitünő szláv nyelvtudós, *allitásaiba bizni lehet*. Van ugyan a felhozta 956 szláv szó között olyan is, mellyet az irodalmi nyelv nem ismer: *de ő mindig urát adja.*» — Elmondja a kiadó a 32. lapon, hogy: «Man trachtete viele Lehnwörter aus dem slavischen auf Basis des Budenz'schen Wörterbuches aus dem ugrischen Sprachschatze zu deriviren. So ausgerüstet machte sich nun Ignaz Halász (Fischer) an seine Arbeit und es gelang ihm, viele Wörter (mehr als 60) als aus dem ugrischen Sprachschatze herkommend nachzuweisen (Vgl. Magyar Nyelvőr X. und XII. Bd.)» Elmondhatta volna azt is, de nem akarta elmondani, hogy Vámbéry a «Magyarok Eredeté»-ben 65 szlávnak tartott magyar szóról bebizonyította, hogy határozottan és világosan a török nyelvkincs eredeti tulajdonai és így e szavak részint a magyarból, vagy a törökből kerültek a szlávokba, részint csak véletlen hangalaki találkozások. Ezt azonban jónak látta ignorálni; amarról pedig kinyilatkoztatván, hogy: «Wir vermögen speziell über die Resultate Halász' unser Erstaunen nicht zu unterdrücken» (32. l.), nyugodt lelkiismerettel mondhatta: «Unserer Meinung nach sind Miklosich' Slavischen Elemente im Magyarischen *auch heutzutage noch in voller Giltigkeit*» (33. l.). Kérdés, Hunfalvy P. szintén ilyen formán nyilatkozik-e még ma is; bár a kiadó a protegáltak biztos hangján mondja: «Meine Ansicht wird von keinem Geringeren, als von Paul H. getheilt, der auch das Erscheinen der zweiten Auflage der Slavischen Elemente im Magyarischen billigt». (34. l.) — Hogy miért ragaszkodik H. úr ily előszeretettel e szláv elemekhez, azt már megmondtam e Közlöny 1883. évfolyamának II. füzetében (147. l.).

Hunfalvy és Wagner ítélete szerint tehát a Miklosich felsorolta magyar szók mind a szlávokból vannak véve, vagyis M. említett műve és állítása «*auch heutzutage noch in voller Giltigkeit,*» minél fogva

bátran ki lehetett adni minden változtatás nélkül. Ha így áll a dolog, hogyan értsük azt az ellenmondást, melyet Hunyfalvynál is, Wagner-nál is tapasztalunk. Ugyanis H. több, Miklosich által szláv eredetűnek állított magyar szóról azt tartja, hogy a törökségből kerültek nyelvünkbe s leginkább a čuvašból és a besenyő-künből. Magyarország Ethnographiájában: *báj, bájol; bű, bűvöl; tiló* (čuv. *tila*), *tükör* (čuv. *tügör*) s a «Petrarca-Codex és a kunok» című értekezésében: *bicsak* (tör. *bičak*), *tolmács* (tör. *tolmas*), *csónak* (tör. *čanak*), *jász* (kún *jási* = *ijjas*), *kender* (tör. *kendir*), *sátor* (tör. *čatır*). — Wagner hasonlóan a törökből kölcsönözötteknek tartja, H. után, a *bicsak, báj* és *tükör* szókat (23. lap). Én — őszintén megvallom hibámat — nem értem 1. azt, hogy hogyan kölcsönözhetette a magyar ugyanazon szót a törökből is, meg a szlávból is; 2. azt, hogy ha már egyszer beláttuk Miklosich állításainak részben hibás voltát, micsoda észjárással lehet elmondani róluk, hogy minden változtatás nélkül még ma is teljesen érvényesek. Én ebben a dologban csak annyit tudok, hogy az ellenmondások mindig ékesen szóló tanúbizonyságai az elfogultságnak és annak, hogy az illető kutató már eleve megcsinálta az eredményt, a mit minden áron el akar érni.

A tudomány nem álló víz, hanem folyó, még pedig rohamos folyó. 1871 óta, mikor M. megírta a szóban forgó munkáját, nagyon sokat haladt a tudomány s mégis most 1884-ben, midőn pár évvel előbb már bebizonyították, hogy sok, szlávnak tartott magyar szó részint ugor, részint török eredetű: most az 1871-ki állásponton megmaradva, vagy inkább arra visszatérve, egészen úgy szőröstül-bőröstül kiadni már a maga idejében is nagyon problematicus és a szerző által is bevallott hibás elvekből kiinduló munkát: ez — hogy igazi nevén ne nevezsem — nagy tapintatlanság és túlságos elfogultság.

A magyar szókincs szláv elemeinek kimutatásában elkövetett hibáit maga M. is bevallja. «Das Verzeichnis enthält Manches, dessen slavischen Ursprung ich ausdrücklich in Abrede stellen zu müssen glaubte, weil von Anderen die entgegengesetzte Ansicht ausgesprochen wurde. Bei anderen Wörtern habe ich ausdrücklich bekannt, dass mir deren Ursprung dunkel ist. In sehr vielen Fällen endlich habe ich auf die abweichenden Ansichten Anderer hingewiesen, namentlich auf die Ausführungen A. Boller's in dem 17. und 19. Bande der Sitzungsberichte. Wenn ich mich durch Boller's Darstellung nicht bestimmen liess meine Ansicht aufzugeben, so hat dies seinen Grund unter Anderem (??) darin, dass ich nur die Zweige der finnischen Sprachfamilie als mit dem Magyarischen verwandt ansehe... und die übrigen Glieder der sogenannten ural-altäischen Sprachfamilie... von dieser Verwandtschaft ausschliesse» (e kiadás 39. lapján).

Miklosichnak egyik hibája tehát az, hogy a magyar szókinés forrásai közül kizárta, egyebek közt, a török-tatár nyelveket is és így természetesen a török eredetű magyar szókat a szláv dicsőség emelésére használta «durch sorgfälliges Abwägen und durch Unbefangtheit». S meg kell vallani, hogy e dologban ezen «Unbefangtheit» munkája nem veszett kárba; mert igen csinos eredményre vezetett. — A másik, talán még lényegesebb hiba meg az volt, hogy a kölcsön vett elemek forrásának megítélésében nem alkalmazott helyes kriteriumot; hanem elég volt neki észrevenni azon tényt, hogy valamely szó a magyarban is, szlávban is megvan s az éles látású «Unbefangtheit» mestere rögtön átlátta, hogy az illető szó szláv eredetű és mi vettük át, de világért sem a szlávok.

Azt hiszem, minden józan kutató egyetért velem abban, hogy mit tarthatunk kriteriumnak e kényes dologban. Ha bizonyos szók két vagy több nyelvben, illetőleg nyelvcsoporthoz tartoznak, akkor — a véletlen hangbeli találkozásokot kizárva — azon nyelv, illetőleg nyelvcsoporthoz tartoznak tulajdonítjuk eredeti birtokaiul, melyben az illető szók tövét és egy közös többlől hajtott testvéreit megtaláljuk és alapjelentését megmagyarázhatjuk; míg azon nyelvben vagy nyelvcsoporthoz tartoznak, melyben anya és testvérek nélkül állanak, csak befogadott idegen elemeknek tekinthetők. Lássunk egy-két példát. A *tolmács* szó megvan, egyebek közt, a magyar, újszláv (*tolmač*) és szlovák (*tlumač*) nyelvekben. Miklosich szerint ez szláv szó és mi a szlávoktól vettük. Ennyitől áll az egész bizonyítás. De melyik az a *tő*, melyből sarjadt s hol vannak a testvérsarjak és mit jelent voltaképpen ez a szó? Ezt M. nem mondta meg; mert nem tudta megmondani. A török nyelvek azonban mindent megfejtenek; mert ezekben a *til*, *dil* = nyelv, *tilē*, *dilē* = beszélni, kérni; *čag. tižli* = hírvivő, a hirt elbeszélő; *kirg. til-dik* = fecsegő; *tilme* = beszélés; *ujg. tilmeži*, *čag. tilmež*, *alt. tilmeš*, *kún tolmaš* = tolmács, a ki beszél; *alt. tilmešte* = lefordítani, tolmácsolni; *čag. tolmaši* = kikiáltó, kihirdető (*Lugati Čagataj*). A tolmács szó tehát török eredetű s a szlávok fölünk vagy a törököktől vették, nem pedig megfordítva. — A *csata*-ról is azt állítja M., hogy a szlávoktól vettük, mert az ó-szláv *četa* = cohors. Ámde van a törökben egy *čat* ige, melynek jelentése: összeütködni, összeütközni; ebből *čati*, vagy *čatiš* = összeütközés; *čag. čat* = csata (*Abuska*), *osm. čete* = megtámadás, ellenséges becsapás, portyázás (*čapul, akin; Lehčei Osmani*), *četeži* = kalóz, rabló katona. A magyarban e *csata* szó előfordul felhangulag is a *čsete-paté* összetételben, melynek utórésze: *osm. pata* vagy *pat* (ütés, verés; *Leh. Osm.*) — A *sátor* hasonlóan szláv eredetű M. szerint, mivel a szerbben is megvan *šator* és *čador* alakban. Ámde a tények azt bizonyítják, hogy ez a szó is török eredetű. A már említett *čat* ige áthatólag azt is jelenti: összeillesz-

teni, összekötni, egymáshoz rakni, felállítani, építeni (čöpi čöpe dajamak, ilisztirmek, bend etmek, jetisztirmek, kurmak, bina kurmak; Lug. Čag. és Leh. Osm.). Ebből származtak: čag. *čatma* = sátor; osm. *čati* = épület, csarnok (Leh. O.); čag. *čadīr* = sátor; *šatur* = épület, csarnok (Lug. Čag.); osm. *čadīr* és *čatur* = sátor (Leh. O.); kirg. *šatīr*, kún *čatīr* = sátor. A sátor szó tehát a magyar nyelvnek régi ázsiai birtoka, s nevetséges állítás, hogy a lovas nomád magyar néppel csak Pannoniában ismertették volna meg a letelepült szlávok a pusztai nomád éléhez való sátrót! Ja, dies ist sorgfältiges Abwägen und Unbefangenheit!

És így ezen kriterium alkalmazásával kiderül, hogy sok magyar szó nem szláv, hanem török vagy némely esetben persa eredetű. Felsőrolom azon, szlávnak tartott magyar szókat, melyeknek török, illetőleg persa eredetét Vámbéry a Magyarok Eredetében bebizonyította. Agár, akol, apad, árok, báj (bájol, bú, bővöl), bálvány (persa), bátya, bélyeg vagy billeg, bicsak, bika, bojtár (persa), bot, cserge, csésze (persa), csév vagy cső, csin, csinál, csóka, déd, derék, gát, guba (ruha-nem), halom, harez, irha, kan, kancza, kánya, kapocs, kár, kard (persa), karvaly, kender, kerecset, kocsi, komló, korsó, kosz, koszor (kertész-kés), köpönyeg, kutat, macska, néne, pad (persa), rozs, sátor, sás, selyp, suba, szalma, szán (száuka), szín (kocsiszín), szipka, szokmány, tábor, takács, tiló, tilos, tolmács, túró, tűzok, tükör, ugrál, úr, zubbony. Összesen 65 szó. Mi még szaporítani fogjuk az ilyen magyar szók számát; de előbb ezen felsorolt szók egynémelyikéhez csatolunk megjegyzéseket, a mik a Magyarok Eredetében, az illető szóknál, hiányoznak.

A *bélyeg* vagy *billeg* (Verancsicsnál *bilig* is) szóval azonos tör. *bilik* nemcsak «tudást, ismertető jelt» jelent, hanem egyenesen *billeg*get, *bélyeg*et is (nišan, tamga; Lug. Č.). V. ö. még čag. *bilgi* (nišan, tamga; Lug. Č.).

A *bot* = čag. *butak* (ág, vessző, ágacska; Lug. Č.), osm. *būdak* (ág; Leh. O.), mely szónak töve *buda* = a fa ágait levagdálni, nyesni (Lug. Č. Leh. O.); tehát a *butak* az, a mit a fáról levágnak. Ide való még čag. *budal* (levágott ágak; Lug. Č.). A *but-ak* és *bot* alakilag olyan viszonyban vannak egymással, mint *dumb-ak* és *domb*, *čub-uk* és *csőr*, *komb-ul* és *gomb* stb.

A *csóka*-val egyező tör. *čauka* vagy *čaukü* szó töve a *čav*, *čau*, (kiáltás, kiabálás, hang). V. ö. čag. *čauži* (kikiáltó), osm., čag. *čauli* (súlyom; Lug. Č., Leh. O.), čag. *čagla* (súlyom, LČ.). A csóka tehát: kiabáló madár.

A *gát* mellé v. ö. čag. *kat-ay* = vár, erőd, mindenféle védő mű (tabie, siper, LČ.).

A *halom*-mal egyezik — a *kol* szón kívül — čag. *kalīn* = Haufe (biriküp bir jere gelmiş şej; LČ.) a *kala* (toplamak, jigilmak, LČ. igé-

ből; mert hiszen a m. *halom* nem csupán s tulajdonképen nem is «Hügel», hanem «Haufe» jelentésű. A *kalin* és *halom* alakok egyezésére v. ö. magy. *vagyon* — *vagyom*, *talán* — *talám*, *káronkonnyi* — *káromkodni*; tör. *kalin* — *kalim* (Brautgabe), *verirün* — *veririm* (adok) stb.

A *kocsi* azonos a čag. *koči* (bir nev' *tajt*-i-revan, *karuča*, *tajt*-i-revan bičiminde kapalı *araba* LČ.); osm. *koči* (u. a. Leh. O.) szóval, mely utóbbi tehát nem a magyarból van átvéve, mert Közép-Ázsiában is ismeretes. Ahmed Vefik szerint eredetileg *koši* (a *košmak* = futni, szaladni, igéből), melyhez v. ö. Magyarok Eredete 325. l.

A *selyp*-hez állítható még az — ugyan más szervi fogyatkozást jelentő — čag. *čalplik* vagy *šalfik* = hibás szemű (bozuk gözlü; L. Č.), osm. *čelpik* (u. a.). Selypet jelent a magyarban még a *pelyp* szó is, melynek párja az osm. *peltek* és *pepe* (selyp), *peltekle*, *pepele* (selypesen beszélni; Leh. O.).

A *suba* szóhoz való a *čubba*, *šübbe* mellett a kirkiz *šube* = a flur cloak (Mrs. Atkinson¹⁾).

A *szipka* egészen egyezik a čag. *šipka* = pipaszár, pipa (čubuk, *kačian*, Lug. Č.) szóval. V. ö. čag. *šipkar* = szívni, szopni.

Ezen kívül szintén nem a szlávoktól kölcsön vett, hanem török, illetőleg persa eredetű magy. szók — az említett kriterium alapján — még a következők.

A *barlang* M. szerint: ószl., újszl., szerb *brlog*. Alkalmasabban megfejtí e szó eredetét a tör. (ujg., čag.) *barlak* (menedékhely), a *bar* (valahova menni és megvédeni: muhafaza etmek, Lug. Č.) igéből, melylyel egyező a magy. *barangol*, *barkácsol* s talán *ballag* (barlagból, mint holló horló-ból?). Ha még ehhez hozzá vesszük azon hangtani tényt, hogy úgy a magyarban, mint a törökben és a kettő között kölcsönösen az *nk*: *k*, illetőleg *ng*: *g* váltakozás gyakori eset: belátjuk, hogy a szláv *brlog* szóalaknál a tör. *barlak* alkalmasabb megmagyarázója a mi *barlang* szavunknak.

A székely *bodacs* (tinó, apró marha) M. szerint a szerb *bodač* (bos petulcus) átvétele. Feltűnő, hogy a szláv nyelvek között épen csak a szerbben van meg ez a szó, s hogy éppen csak a székelyek vették kölcsön, nem a szerbekhez közelebb lakó magyarok. Mi azt hisszük, hogy nem egyéb ez a szó, mint a kirk. *bota*, čag. *buta* = az állat kicsinyje, főleg a teve csikaja (javru, bala, Lug. Č.) a cs kicsinyítő raggal, mint uracs, kövecs vagy kavics stb. V. ö. ugyanezen tőből *bad-ur* = kicsiny, törpe, alacsony, s a kirk. *Bota* khán és magy. *Buda* (Attila öcscse) nevet (mert a čag. *buta* a család legi jabb gyermekét is jelenti).

¹⁾ Recollections of Tartar Steppes and their Inhabitants. London, 1863.

A *bojár* (román nemesúr) állítólag szintén szláv eredetű szó: ószl. *boljár*. Azt meg lehet engedni, hogy a szlávoktól vettük, de a szlávban nem eredeti szó, hanem a törökségből vett idegen elem; mert hiszen az egész törökségben el van terjedve a *baj*, *bej* (gazdag, előkelő, úr, herceg), a *bajmak* (nagygyá lenni, meggazdagodni), *bőjmek* (nőni), *bajjir* (tekintélyes ember), kaz. *bajar* (udvari ember, mágnás), turkm. *majar* (úr, mely szót a nyugoti török «efendi» helyett használják, Moser Henrik értesítése szerint, s ez a szó kétségtelenné teszi Vámbérynak a «magyar» (majar-bajar) névről adott értelmezését).

A *burján* a bulgár *burén*, orosz *burjan* (herbæ genus), szlovák *burian* (Rade) szókkal közös szláv eredetű szó M. szerint. Ámde ez a szó megvan a törökségben is: baškir *burjan* = gyom, gaz [Nyelvt. Közl. XVII: 373], čag. *burja* (szittyó, káka, gyékény, Lug. Č.), osm. *burja* (u. a.).

A *csatorna*: szerb *čatna*. De azt, hogy mit jelent e szláv szó, miből származott s miért éppen csak a szerbben van meg: nem mondta meg M. A törökség jobban útba igazít bennünket e magy. szó eredetét illetőleg. A tör. *čat* jelentése: összekötni egymáshoz csatolni (bend etm., Lug. Č.), miből *čatı* = szalag, összekötő valami (v. ö. magy. *csat*, *csatol*, *csatlás* stb.). Tudni való másrészt, hogy Közép-Ázsiában kétféle csatornarendszer van, egyik a *jap*: mesterségesen készített csatorna, másik az *arna*: olyan csatorna, melyet a folyó maga vájt magának (nehrden ajrılan bir kol su, Lug. Č.), az *or*, *ar* (vágni) igéből, melyből *arık* = árok is származott. A magy. *csatorna* tehát összetett szó: *csat*+*orna* (tör. *čat*-*arna*) s tulajdonképeni jelentése: olyan folyó-ág (*orna*, *arna*), mely két folyót vagy más vizet összeköt (csat, čat).

A *csónak*: ószl. *čln*, újszl. *čoln*, szerb *čun*. E m. szót Hunfalvy P. is török eredetűnek tartja, azonosnak a kún *čanak* (lapos tál), čag. *čanak* (edény, csésze), osm. *čanak* (türkide: *čonak*, mondja Ahmed Vefik; edény, fazék, Leh. O.).

A *csuha*, *csoha*: újszl. *čoha* (eine Art Mantel), melyet maga M. is idegen eredetűnek tart. S csakugyan idegen eredetű, még pedig nem egyéb, mint a török (čag.) *čoga*, (osm.) *čoka*, *čozja*, *čuha* (durva posztónem s a belőle készült ruha).

A *csutura*: szerb *čutura*, szlovák *čutura*. Helyesen jelzi e szót M. idegen eredetűnek, mert ez a törökség tulajdona. Čag. *čuturqaj* = korsó (desti, Lug. Č.), osm. *čutura* = lapos fapohár (jasi agač bardak, Leh. O.) a *čotur*, *čatur* (jasi, buruni jasi, LČ., LO.) szóból képezve.

Dajka: újszl. *dojka*. A régi szláv nyelv nem ismerte e szót s e körülmény azt bizonyítja, hogy a magyarból került az újszlávba. A magyarban szintén idegen szó, még pedig a parszi kultúra hatásának egyik momentuma, mert nem más, mint a persa *daje* (dajka) szónak

diminutívuma *dajeke*, melyből a vocalisharmonia törvénye következtében *dajka* lett. E persa szó megvan a nyugoti törökben is *daja* alakban.

Darab, *dírīb-darab*: cseh *drob*. E cseh szó szintén egyedül áll az egész szlávtságban; míg a török nyelvekben az eltördelést, eldarabolást a *tor*, *tír* ige fejezi ki, melyből származott az osm. *dírīm* (darab), čag. *taram* = darab, egy rész (parča, bölük, Lug. Č.); továbbá *tirim* = töredék, darab; *torla* = összetörni.

Kászolódni: cseh *kasati*. Nagy tapintatlanság volt e két szót egyeztetni; mert hiszen a *kászolódni* nem egyéb, mint a *készülődni* igének alhangú párja, a milyenek pl. dagad — deged, kahol — kehül, kahog — kökög, dong — döng stb.

Kelengye: újszl. *koleda*; *koldürati* (mendicare). A m. *koleda* és *koldálni* ugyan azonos e szláv szókkal, de hogy a *kelengye* alakja és jelentése hogyan magyarázható ki a szl. *koleda* szóból, azt nem értem. Ismeretes, hogy az a díj, vagy ajándék, melyet a vőlegény a menyasszony szüleinek ad, jegyese ára gyanánt, az egész törökségben egy közös szóval fejeztetik ki: karag. *kalañ*, alt. *kalñ*, kirg. *kalıñq*, čag. *kalın*, vagy *kalınlik* (L. Č.), kaz. *kalım*, čuv. *kalım* vagy *çolım*, mely szó meg van felhangúlag is a *kelin-lik* vagy *çelin-lik kız* (eladó lány, jegyes) kifejezésben. Hogy a magyar népnek, melynek nyelvében ma is él az *eladó lány*, *vőlegény*, *vőfél* kifejezés; már őstörténete korában, ázsiai hazájában, ne lett volna saját szava olyan társadalmi szokás kifejezésére, mely vidékenként ma is divatban van: az bizonyára alig tehető fel. Kétségtelen tehát, hogy a magyar nyelv itt nem szorult egy *új szláv* szónak átvételére, mely különben is hangalaki s jelentésbeli tekintetben nem egyezik az illető magy. szóval, hanem magával hozta Ázsiából az eredeti *kelengye* szót. Hozzá vehetjük ehhez azt is, hogy a menyasszony, illetőleg a megkért és elvett leány elnevezése a magyarban és törökben hasonló észjárásan alapúl. Így a magy. *jegyese*, vagy régi magyar gyűrűs (Ehrenfeld C. 60: *geureus*) azt jelenti: a kinek jegyet («menyasszonyi jegy») vagy gyűrűt adtak; valamint a tör. *nişanlı kız* szó szerint: jegy-es leány és *çelinlik*; vagy *kelinlik kız*: «kelin»-es, vagy «kalın»-os leány, a kinek vagy a kiért kalın-t, vagy kelin-t adtak.¹⁾ — Nem érdektelen az egyezésnek még további folyamata is; hogy t. i. mint a magyarban a *menyét* neve összefügg a *meny* (menyecske, meny-asszony) szóval (talán ennek diminutívuma), úgy a törökben is a *menyét* neve, t. i. *çelinçik* («menyecske») nem egyéb, mint a *çelin* (meny-asszonoz) diminutívuma.

A *kobak* vagy *kabak* (Kürbissflasche): lengyel *kubek*. E magányosan álló szláv szó ellenében helyesebb e magy. szót a čag. *kabak* = tők és Kürbissflasche (keđu, Lug. Č.) és osm. *kabak* (keđu, korsó helyett

¹⁾ A kirgizben *kalıñdik* = menyasszony («kalın»-os).

haszn. edény, Leh. O.) a *kab*, *kob* ige-többször, melyből több, tők alakú, kidomborodó tárgyak és edények elnevezése származott. V. ö. kupa.

A *kupa* : újszl., szerb *kupa*, a mely szót M. is idegennek jelzi. Nem más ez, mint a čag. *kopa*, *kopya* (Lug. Č.) és osm. *kupa* (ivó edény, Leh. O.). V. ö. *kab* (általában edény), *kiip* (korsó), *kaban*, *kapan* (gabonamérő edény) stb.

A *kocsán*, *kocsány* : szerb *kočan*, újszl. *kočn*. Ez is török eredetű szó, t. i. *kočan*, melynek jelentése ugyanaz, mint a magy. *szóé* (mejvenüi sapi, karnabit — lahana kočani, Leh. O.). V. ö. magy. *kacs* (pl. a szőlő kacsca).

A *laska* vagy *lakša* : szlovák *laksá* (laganum). E szó már a legrégibb török nyelvben is meg volt: ujj. *lakša* (*Weizenmehl, Klaproth); čuv. *jaška* = darából és marhahúsból készült leves-nem. V. ö. čag. *lijak* = korinthusi szőlővel vegyített étel (kišmiš ile maꝥlut bir nev' taam; Lug. Č.).

A *paripa* : újszl., szerb *parip*. E szó M. szerint is idegen eredetű; s azonfelül mi magyarázza meg a magy. szó végső *a* hangját? Megmagyarázza a persa nyelv; mert a m. *paripa*, mint *Reitpferd*, nem egyéb, mint a persa *peripaj* (azaz: peri-paj = szárnylábú), mely a gyorsan futó ló jelzője gyanánt használtatik: *esb-i-peripaj*: magy. *paripa-ló*.

A *sárca*, *sárca* : szerb *sarka* (eine Art Wildente). Nem a szlávból, hanem a törökből lehet megfejteni e m. szót. Čag. *sar'a* (Lug. Č.) és osm. *ser'e* = veréb; čag. *sar'ic'e* = kis vadász madár (Lug. Č.).

Ez a szám még nem teljes; egy kis utánajárással még jelentékenyen lehet szaporítani. De ha csak ezen 83 szót megvizsgáljuk is, azon eredményre jutunk, hogy ezek nem szláv, hanem török, illetve persa eredetűek, a következő okoknál fogva: 1. Ezen szlávnak tartott magyar szók tövét s egy többször hajtott testvéreit és tulajdonképeni jelentését a törökség (nehány esetben a persa nyelv) világosan meg tudja magyarázni, fel tudja mutatni az illető szócsaládot, míg a szláv nyelvek cserben hagynak bennünket. 2. A magyar szókkal szembe állított szláv szók nagyobb része *csak az újszláv* nyelvekben fordul elő, a régiben nem, sőt igen sok ezek közül is csak a magyarhoz vagy nyugoti törökhöz legközelebb levő egy vagy két szláv nyelvben, a mely körülmény azt bizonyítja, hogy e szókat a magyaroktól vagy az oszmán-törököktől vették a szlávok. 3. Ezen állítólag szlávból kölcsönzött magyar szók között vannak olyanok, melyekről — ha a régi magyarok életmódját, foglalkozását, szóval egész társadalmi életüket nem tévesztjük szem elől — alig lehet föltenni, hogy az általok kifejezett dolgokat már ázsiai hazájukban, sőt művelődésük első stadiumában ne ismerték volna, hanem ezekkel csak igen későn és olyan életmodú népek által ismerkedtek meg, mint a szlávok. Az olyan nomád népek, melynek szarvasmarhái és

lovai voltak, bizonyára volt a csordájában *bika*, ménésében *kancza* s tehenén vagy ökrein *billeg*; s mindezen állatokat *akol*ba hajtotta be a puztáról. Ha a puztán útnak indult, fölszedte a *sátort*, *csergét*; éjjel a pásztortüzek mellett maga alá terítette *subáját* s *köpönyegével* vagy *gubájával* betakarozott. Tehene és juha tejéből bizonyosan csinált *túrot*, a *rozs-lisztből laskát*; s ha szomjas volt, a *korsóból* vizet, a *kobakból* kumiszt, s *kupájából* bort ivott. Mikor megházasodott, a leányt megvette a *kelengye*ért s mikor ez meghalt, a *sátorban* fölállította annak *bátrányát*, azt etette és imádtá hosszú ideig.

Sőt a M. felhozta sok szónak még az a körülmény sem bizonyítja szláv eredetét, hogy már az *ószlávban* is ismeretes volt, mert nem kell feledni, hogy volt idő, mikor a szláv népek török-tatároktól tanultak műveltséget; s nem kell azt gondolni, hogy az avarok uralkodása, majd az előbb leigázott szláv népekbe beolvadása, éppen semmi nyomot sem hagyott volna a szlávokon. Bizonyára hagyott s nem csak az avar fejedelmi czím, a *bajan*, s nemcsak a samán hit egyik momentuma a *bögü* vagy *büjü* (varázslás, elbájolás; alhangon: *baj*, *bajil*) ment át a szlávok nyelvébe — amaz *ban*, emez *bajati* alakban (mert az avar samán pap neve tudvalevőleg *bögüler* volt, a mi ma *büjüler*) — hanem más szókat is vettek át egyenesen az avar-török nyelvből, a melyek közé tartozik valószínűleg a *boljar*, *béiég*, *brloj* és *krčag* (tör. korčag) és más példák, melyek kiderítése a további kutatás feladata. Nem kell azt hinni, hogy minden, a mi ázsiai vagy ural-altaji, az már eo ipso barbar s a műveltség legalacsonyabb fokán való; mert tudhatjuk — ha a szándékos elfogultság meg nem vakít bennünket, — hogy a mai európai cultura legelső fényzikrái Ázsiából vetettek világot erre a földrészre s hogy az a nép, mely a művelődés legfontosabb segédeszközét, az írást feltalálta, éppen ural-altaji s egyúttal a régi török-tatár népnek egyik ága volt¹⁾. S hogy ma már a tanítványok túlhaladták mestereiket, az csak emelheti emezek dicsőségét.

THURY JÓZSEF.

Meleagros 75. b. (Anth. Pal. V. 96.)

Timarion, csupa tűz a szemed, csupa lép a te csókod:

Lángol az, a kire nézsz, foglyod az, a kihez érsz.

P. T. E.

¹⁾ Lásd: Die sumero-akkadische Sprache und ihre Verwandtschaftsverhältnisse von Fritz Hommel. — Separatabdruck aus »Zeitschrift für Keilschriftforschung,» 1884.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1. Az érzékek. Adalékok a középkor physiologiája- és psychológiájának történetéhez, héber és arab forrásokból. Irta dr. *Kaufmann David* Budapest, 1884. 186 l. (Budapesti rabbiképző intézet)¹⁾.

Ha egyes korszakok az emberi gondolkodás történetében kevésbé gazdagok is eredményekben, ha nem is mutathat azoknak pontosabb megismerése újabb irányt, melyben a tudomány sikerrel tovább haladhat, magának az emberi szellemnek megértésére megmarad azoknak fontossága. Arra nézve, a ki az emberiség fejlődését kutatja, a processus önmagában véve is, tekintet nélkül tartalmának helyességére, fontossággal bír. Így van ez a középkor nézeteinek történeténél. Csak a tekintély uralmát mutatják azok, csak a kritika nélkül való hiszékenységet úgy az ókor philosophiájával mint a vallás tanaival szemben. A hold sphaerájáig, hogy a szerző szavaival éljünk, Aristoteles uralkodott, azontúl a dogma. Mégis fontos e kor nézeteinek ismerete, gondolkodásának fejlődése nem kevésbé érdekes fejezete az emberi szellem történetének. — De a középkor gondolkodására döntő befolyása volt az arabok eszmevilágának. Ezek voltak örökösei a klasszikus ókornak. Szýrról arabsra fordítják a görög szerzők műveit, zsidók első sorban arabsul nem tudó hitsorsosaik számára héber fordításokat készítenek arab művekből és fordításokból és e héber szövegekből készített latin fordítások által ismerkedik meg Európa az ókor gondolataival, úgy a mint azokat az arabok magyarázták. Ez ismeretes tényekből következik a középkori zsidó irodalom fontossága azon kor nézeteinek megismerésében. Részben ezen közvetítő szerep folytán, részben pedig mivel a középkorban egyes nézetek az iszlamban ép úgy mint a keresztényeknél és zsidóknál el voltak terjedve, szükséges a zsidó irodalomnak felhasználása azon kor megismerésére. Ennek a feladatnak egyik részét adja meg a jelzett munka.

Az érzékek a középkori gondolkodásnak egyik fontosnak tartott és sokszor megvitatott tárgya, mely a két fontos tudománynak, a természet-tudománynak és philosophiának mesgyéjén állva a gondolkodók figyelmét minduntalan magára vonta. Midőn azonban munkánk folyamán a középkornak korlátlanul uralkodó nézeteivel megismerkedünk, egyuttal a zsidó írók méltatása is elő van segítve, a mennyiben azok önállóságát megítheljük.

Az eddigiekből is kitűnik, hogy melyek a szerző forrásai. A görög és arab források mellett első sorban a középkori zsidó irodalom, de figyelembe veszi a középkori latin írókat is. A görög annyira veendő tekintetbe,

¹⁾ A munka németül is megjelent.

hogy minden gondolkodás azokból indult ki. Az arab irodalomra nézve megjegyezzük, hogy itt első sorban oly művek jöhettek számba melyek a zsidókra s így a kereszténységre is a legnagyobb befolyást gyakorolták, tehát a tulajdonképeni philosophusok, kiket az orthodox muhammedán dogmatika *ahl al uhrán*nak (önálló nézetűiek) nevez. E korszak héber irodalmát két csoportra oszt hajjuk. Az első az arabs befolyás kezdetétől a spanyol-arab uralom s általában az arabs kultúra hanyatlásáig terjed s ez a közvetlen befolyás kora; a másik pedig a fordítók munkásságának virágzásától a tudományok hanyatlásáig a zsidók közt. A zsidó irodalomnak e része leginkább kéziratokban van meg, a miből természetesen következik, hogy az ezen irodalommal foglalkozónak egyúttal a szöveg- és irodalmi kritikát is kell végeznie, a mely körülmény mellett még az is megnehezíti a munkásságot, hogy miután a középkori héber nyelvre nézve lexikális munkák és előmunkálatok teljesen hiányzanak, a kutatónak magának kell a szó idegen befolyás alatt való használatának fejlődését végigkísérni, a mit ebben az esetben legjobban illusztrál azon lajstroma a megbeszélte terminusoknak, mely a német kiadáshoz függesztve van.

Ilyen szempontokból kiindulva s a forrásoknak ilyen állapota mellett tárgyalja a szerző a kérdést, maguknak a nézeteknek előadása mellett a jegyzetekben minden egyes pontnak egész történetét adva, a mint az illető nézet a görögöktől az arabsokhoz, ezektől pedig a zsidó és latin irodalomba átment, különösen a zsidó irodalombeli adatokat kimerítően felhasználva, a mennyiben az anyag óriási volta mellett kimerítő tárgyalásról szó lehet.

A munka tartalmát a következőkben vázolni fogjuk.

A szerző bevezetőleg megmutatja a görög gondolkodásból átment képzeteknek befolyását, az erőt, melylyel azok minden adott alkalommal a tudatba tódulnak. A nagy hatalom, melylyel a görög gondolkodók a zsidók észjárása fölött birtak, érdekesen nyilatkozik egy jelenségben, melynek az ókori alexandriai zsidóságban megvan az analogiája. Oly nagy volt a görög philosophusok tekintélye, hogy a monda őket a proféták tanítványaiává tette. Nemcsak a vallás tanainak, hanem minden emberi ismeretnek is a zsidóktól kellett kiindulnia e mondák szerint, mert lehetetlen, hogy az ősök, a kik a legfőbb igazságokat megismerték, épen amaz emberi tudománynyal ne birtak volna; csak a századok szenvedései folytán vesztek el ama szellemi kincsek, miket nekik, a középkor zsidóinak a görögöktől, illetőleg az arabsoktól kell újra átvenniök. Ez a naiv gondolkodásmód érdekes kifejezést talál egy mondában, melyet a szerző derített ki s mely számos félreértésre adott alkalmat. Egy középkori zsidó monda azonosítja Galenust Gamliel patriarchával, a ki Titus számára egy orvostani munkát írt legyen.¹⁾ Ilyen mondák jel-

¹⁾ 5. l. 11. j. egy a Jeczirá (teremtés) könyvéhez írt kommentárnak

lemzők a zsidóknak azon korbéli viszonyára a görög-arabs műveltséghez, melynek befolyását egész szellemi munkásságunkon érezni lehet. Ott látjuk az érzékekről való görög felfogást az egyszerű és allegorikus bibliamagyarázatban s így különösen az Énekek Énekének magyarázatában. Hogy a mi a zsidó irodalom összes ágaira nézve áll, az az arab irodalomra nézve is érvényes, magától értetődik. Valamint a zsidók nem haboztak a görögöktől vett képzeteket hagyományos tanulmányaikban, a bibliamagyarázatban és a törvények felfogásában alkalmazni, úgy az arabok sem tartózkodtak ettől a korán és a traditio magyarázatában. Sőt az érzékekről való felfogásnak a dogmatikában is nagy szerepe volt a koránban előforduló anthropomorphistikus kifejezések miatt.¹⁾

A bevezetés után, mely a görög eszmék hatalmát így illusztrálja, könyvünk az érzékek általános jellemzésére tér át. Látjuk itt: hogy hódítanak tért maguknak az idegen képzetek az irodalomban, hogy szűl a holt nyelv új szokat és kifejezéseket az újonnan nyert fogalmak számára. A mint a szerző kimutatja, az öt érzékről, mint tudományos fogalomról a zsidó irodalomban csak a görög gondolkodással való megismerkedés után lehet szó. Bizonyítja azt, hogy a Jeczirákönyv még nem sorol fel öt érzéket, hogy Száadjá és Ibn Gabirol az érzéki felfogásból eredő ismeret jogosultságát a biblia és az ész forrásai mellett szükségesnek tartják bizonyítani. Az érzékekre mint ilyen fogalomra nem volt héber szó, de rövid idő alatt bibliai gyökökből négyet is teremtettek. Az érzékek felsorolásában a leggyakrabban a legnemesebbeket említették először vagy a sornak legvégén, a mint fölfelé vagy lefelé haladt a sorozat. Azoknak számát majd ötre, majd nyolczra teszik, a szerint, a mint a tapintás érzékét különböző functioival egynek vagy többnek vették. Egyik megkülönböztetése ezen kornak egészen az újkorig el volt terjedve, tudniillik a külső és belső érzékek megkülönböztetése.²⁾ A külső érzékeket intellectualis és animalis érzékekre osztották, az előbbiekhöz

epilogusa van közölve, melyben Száadjá al-Fajjúmi, al-Gáhiz és Gamliél (Galenus) mint böbeszedű szerzők vannak említve. A mutakallimún (arabs vallásbölesészek) általában böbeszedűeknek tekintettek. V. ö. Maimüni, Móre I. 71. fejj. vége felé. Fachr al-Din Rázi. Mafatih al-gejb ed Bülak I. 368. l. a mu'taziliták böbeszedűségére utal. Az epilogusban említett Gáhiz mu'tazilitáról érdekes adatot találunk Jákút geographiai szótárában (I. köt. 11. l.), hogy milyen féltékeny volt műveinek eredeti alakjára s milyen keményen támadta meg azt, a ki azt kivonatolni merte.

¹⁾ I. az 54. s 62 l. a karaiták theológiájáról. A muhammedán dogmatikának egyik nevezetes vitás pontja, hogy a látás és hallás attributumai-e az Istennek, s ha igen, milyen értelemben azok.

²⁾ Ezt a megkülönböztetést találjuk Fachr al-Din Rázinál is, Mafatih I. 52. l.

számították a látás és hallás érzékét, az utóbbiakhoz a szaglás és tapintását, miért is ezek az állatok közt jobban vannak elterjedve. Az elsők nemesebb voltát kettősségük is bizonyítja. Az érzékek az állati léleknek erői, de azért összeségükben és egyenletes kifejltségükben csakis az embernek képezik sajátját. Egyes érzékek jobban vannak ugyan kifejlődve némely állatoknál, együttvéve azonban egyiknél sincsenek úgy meg mint az embernél. Mindamellett érzékeinkkel nem a dolgok lényegét, hanem csak az accidentiákat fogjuk fel. Ezeket ellenben annál biztosabban fogjuk fel, úgy hogy ily módon szerzett ismereteinkre bizton építhetünk. Ha úgy látszik, mintha érzékeink tévednének, úgy nem azok, hanem az értelem a tévedés oka, mert a mi a szemben lát és a fülben hall, az az értelem ereje, mely az érzékek tudósításait megítéli.¹⁾ Az érzékek maguk csak egy esetben lehetnek okai a csalódásnak, ha ugyanis olyan tulajdonságokról van szó, melyek csak több érzék együttes működése által foghatók fel. Az érzékek működése korlátolva van s mindegyik csak a neki megfelelő benyomás iránt érzékeny. Így a szem a hangok, a fül a színek iránt érzéktelen. Általában pedig minden érzéknél három tényezője van a felfogásnak: 1. az érzéki szerv, 2. a tárgy, 3. a közeg, mely a felfogást előidéző képet a tárgytól a felfogó szervhez viszi. Középkori felfogás szerint az érzéklés passivitást tételez fel, a miért azt a theológiában az isten attributumai közül kizárták. Ezt a középkori dogmatika mivelői azért tették, mert az arabokkal való érintkezés korában az önálló philosophusok felé hajlottak, nem pedig a mutakallimün nézetei felé, kiknek orthodox részénél a korábban előforduló jelzők «látó, halló» megingathatatlanok voltak.²⁾ Ezután egy igen érdekes pontját a középkori felfogásnak látjuk egész történetében megvilágítva. A szív vagy az agy székhelye-e az észrebevésnek? Két feleletet örökölt a középkor az ókorból s a kettőnek küzdelmét láthatjuk az írók különböző felfogásában.³⁾ Aristoteles szerint a szív a felfogás székhelye, Galenus szerint az agy. A feleletek, melyeket a középkorban hallunk, legnagyobbbrészt Aristoteles felfogásának felelnek meg. — Ibn Rosd (Averroes) az első, a ki a két nézetet egymással összegeyztetni akarja, s az agynak az érzéklés és mozgás funkcióiiban viszonylagos első-

1) Az értelem és az érzékek ezen viszonyának ismerete egy bibliai versnek igen szellemes felfogásában is jutott kifejezésre. A Gen. 46, 23. e szavakat: «Dánnak fiai voltak Chüsüm» az allegoristák így fogták fel a tulajdonneveket lefordítva: «az ítélőnek (értelemnek) fiai voltak az érzékek.»

2) Gazzáli, Ihjá 'ulüm al-düm I. 108. I. Mafátih I. 110. l. és a szerző munkáját, Geschichte der Attributenlehre in der jüdischen Religionsphilosophie des Mittelalters (Gotha 1877) a 79. és 150. l.

3) A munka még számos példáját mutatja a tekintélyek ilyen küzdelmének.

séget ad ugyan, de az abszolút elsőséget a szívnek tulajdonítja.¹⁾ Az agy ezen szerepének tulajdonították aztán némelyek, hogy az érzékek annak közelében vannak s fekvésüket is igyekeztek megokolni. Az érzékek felfogásának hatáskörét, hogy úgy mondjuk felfogáskörét, melyben még képesek a benyomásokat elfogadni, azon szereppel hozták összefüggésbe, melylyel az illető érzék a szervezet védelmében és tökéletesítésében bir. Habár így az érzékek életünkkel a legszorosabb összefüggésben vannak, nem kezdik el egyszerre működésüket, s nem is úgy szüntetik meg azt. A legtökéletesebb érzéki szerv, a szem, legkésőbbben kezd s legkorábban szünetelt be működését, míg a legsalsóbb rendű érzék, a tapintás érzékével már az épen megszületett gyermek is rendelkezik, s ez hagyja a haldoklót utóljára el. Ezek a főbb pontok, miket a szerző a középkori felfogásra nézve az érzékekről általában jellemzésül fölhoz. Van még néhány más vonás is, a melyek kevésbé jellemzők azon kor felfogására, de a melyekre nézve magára a könyvre utaljuk az érdeklődőt. Ki kell azonban még emelnünk az: az összefüggést, melyet az elemek és érzékek száma közt képzeltek a középkorban. Empedokles volt valószínűleg az első, a ki a megismerő és a megismerés tárgya közt val a harmoniára utalt. Nála, a ki öt elemet tételezett fel, ezt könnyű volt megmutatni, de még az egész középkor is, a mely csak négy elemről szólott, elismerte ezt az elméletet s különféle módokat keresett, hogy ezt a harmoniát létrehozza. Ebből az összefüggésből azután azt következtették, hogy a mi az érzékeknek megfelelő négy elemből van összetéve, az érzékileg felfogható, ellenben a mi kevesebb, mint négy elemből áll, mint az angyalok vagy szellemek, nem érzékelhető.²⁾ Így nyert a szellemek megismerhetetlenségéről való tan, hogy úgy mondjuk, ismeret-tani alapot. — Az érzékek megjelölésére szolgáló képek és hasonlatok tárgyalásával³⁾ végződik ezen összeállítás a középkor nézeteinek.

Ezután áttér a munka az egyes érzékekről való nézeteknek s fejlődésüknek taglalására. Mindjárt az elsőnél, a látás érzékénél igazolva látjuk a középkori naiv hitről való állítást. Galenus nézetei a szem anatómiájáról korlátlanul uralkodnak, senkinek sem jut eszébe azok fölött kételkedni, úgy hogy a mint a szerző magát kifejezi, itt csak a szók s nem a fogalmak történetéről lehet szó. A héber terminusoknak,

¹⁾ Mafätih I. 61. 68. a szív és agy egymás mellett vannak említve mint az érzéklés és gondolkodás székhelyei. E tárgyról l. még Goldziher, A nemzetiségi kérdés az araboknál 32. l. 1. j. A Zóhár magatartása kitünik egy helyéből Selali szakaszban.

²⁾ Az angyalok és szellemek létéről és mivoltáról kimerítő tárgyalást olvasunk Fachral-Din Rázinál, Mafätih I. 60. s. köv. l.

³⁾ Érdekesek Gazzáli hasonlatai, idézve al-Rázinál, Mafätih I. 66.

melyek általában a szemhártyának megjelölésére szolgáltak, két csoportját különbözteti meg, az első a tunicæ = γι:τῶνες, a másik az arab al-tabakát¹⁾ szónak felel meg. Galenus szerint a szemnek hét hártyája van s háromféle nedvvel bír. A hártyák számát természetesen annyinak veszik az egész középkori zsidó irodalomban s csak egy orvostani munkánál van eltérés ettől a számtól, az Aszáf könyvénel, a mi épen e könyv régiségét bizonyítja, mert a Galenus befolyása előtt való időre utal. A hártyák optikai szerepének ismeretéről e korban szó sem lehet, csak az agyhoz való viszonyukat, a szemlencse védelmében való hasznukat tárgyalják. Érdekes, hogyan teremtettek ezen hártyák elnevezésére szolgáló szokat. A szemnek csodálatos complicált szerkezete föltételezi a régi physiologia szerint, hogy az agyból világosság ömöljék a szem felé, ez pedig a látóideg által történik, a mely belül üres. S daczára annak, hogy szemmel látható volt a látóidegnek nem üres volta, e nézet az egész középkorban uralkodott, míg Vesal annak véget nem vetett. A látóideg keresztesződéséről, a chiasmáról sokat beszélt a középkor teleológiája. E keresztesződésnek hármias czélja van: 1. hogyha az agyból a fény bizonyos okokból az egyik szem felé nem ömölhetik, a másik felé ömölhessék, 2. az egyszerű látás daczára annak, hogy két szemmel látunk, 3. a fénynek egyesülése s így erősödése is, mielőtt a szemekbe lép. Hogy a chiasma igazi keresztesződése, úgy hogy a jobboldali a baloldalra, a baloldali pedig a jobboldalra megy vagy nem, a fölött nézeteltérés volt. De mivel Galenus az utóbbi mellett volt, ezt a nézetet viszhangoztatja a legtöbb író. A chiasma képzete igen elterjedt, úgy hogy még homiletikai alkalmazást is nyert. A látást az a fluidum idézi elő, mely az agyból kiindulva a látóidegeken keresztül a szembe ömlik, de a melynek a külvilágban megvan a megfelelő közege. Ez a Plátó és Galenus nézete, de mind a kettőnek tekintélye sem volt képes ellensúlyozni az Aristotelesét. Kivéve tehát két író, Ibn Gabirolt és Ibn Ezrát, a kikre, a mint különben is tudjuk, az újplatói philosophia befolyással volt, mind az Aristoteles nézetét követi, a mely szerint sem dolgokból, sem a szemből kiinduló valami nem idézi elő a látást hanem a dolgok és a szem közt levő közegben végbemenő mozgás, hasonlóan a hallás- és szagláshoz. Ezt a nézetet az arabok úgy módosították, hogy a tárgyak képei a szemlencsére vetődnek s így idézik elő a látást. De ezt nem úgy fogták fel mint korunknak optikája, mert ezt a képet a tükör képéhez hasonlítják, melynek realitásában nem kételkedtek.²⁾ Aristoteles szerint a látásnak három feltétele van: 1. a subjectumnak megfelelőleg tiszta egészséges szem és szem-

¹⁾ Rétegek.

²⁾ Érdekes a 113. l. a 49. j., mely a szembetegségekről szól.

lencse, 2. a közegnek, a levegőnek átlátszó-sága, 3. a felfogandó tárgyak színes volta, mert a színek idézik elő a közegben a mozgást.

A színek száma hét és három között ingadozik. Két végső pontját a színek skálájának a fehér és fekete képezi. Feltűnt már a középkorban is a fény sebessége, vagy a mint akkor tekintették, a látás időnélkülisége. A szem színéből és alakjából következtetést vontak a látóképeségre. A szemnek és részeinek, mint mind az érzékeknek megjelölésére számos képes kifejezést használtak.

A hallás érzékének anatómiája igen tökéletlen volt. A dobhártyát a hallóideg kiterjedésének tekintették, melynek a hallásra nézve ugyanazt a jelentőséget tulajdonították, mint a lencsének a látásra nézve. A halljárat görbületét pedig úgy magyarázták mint a mai physiologusok, hogy az az erős behatások gyöngítésére szolgál. A halljáratban levő légoszlop épen alkalmas közeg a hangnak a dobhártyához való juttatására, mely azt ismét a hallideg útján az aggyal közli. Mint a szerző megjegyzi, itt is úgy vagyunk mint a látás szervénél. Ennél a modern tudomány az észrevevés helyét a lencséből mögéje, a reczeshártyára tette át s épen így helyezte a hallás keletkezését a dobhártyáról a dobhártya mögé. — A halljáratban zárt levegő folytonos mozgásban van s ez okozza a zúgást, melyet csöndben hallunk s a mi a szerv egészségére mutat. Különbözik ettől a mozgás, melyet külső okok idéznek elő, a hangok. A hang két testnek egymáshoz való ütődéséből származik, mert ezek a levegőben mozgást idéznek elő.¹⁾ Ha ez a mozgott tömeg, a mely annál nagyobb hatással van a szerve, mennél nagyobb a két testnek érintkezési felülete, akadályra talál, akkor visszaveretik s így keletkezik a viszhang. Valamint a látás a szemlencsére vetődő képek által jön létre, úgy szükséges a halláshoz is, hogy a hangalakok a dobhártyára vetessenek. A hang, mely által az Isten a prófétákhoz szólott a levegőben teremtett hangalakok által keletkezett.²⁾ Sajátságos következtetést vontak némelyek a hangnak azon meghatározásából, hogy az a levegő mozgása. Miután a mozgó levegőnek a halljáratban levő levegőt mozgásba kell hoznia, sok ember jelenlétében a hang sokkal gyöngébb, mint kevesek jelenlétében, hacsak ez nem süketek jelenlétében történik, a kik ama mozgás hatását igénybe nem veszik. Megtaláljuk e középkori

¹⁾ Mafatih I. 22. s köv. l. több definitiója van említve. Az első az Ibn Szináé, mely azonos az Aristotelesével. Említi al-Nazzám definitióját és egyet, a mely a Száadjáéval (Amanát 8. l.) azonos, melyet azonban az Ibn Szináétól megkülönböztet és megczáfol.

²⁾ A betűkről, az emberi nyelv hangjairól s az Isten által teremtett hangról tüzetesebb tárgyalást olvasunk al-Rázinál az i. h. 23. s köv. ll. A legutóbbi kérdésben a muhammedán dogmatikusok nézeteit sorolja fel.

nézetek közt annak is a megokolását, hogy miért nem halljuk a napgömb mozgása által előidézett zajt. Hallószervünk ugyanis ama folytonosan tartó hang iránt eltompult.

Egyik nevezetes vitás pontja az érzékekről való nézeteknek, hogy a látás vagy a hallás érzéke-e a nemesebb. A kérdést két szempontból tekintették; a szerv minősége tekintetéből önmagában véve és a szerv jelentőségéből ítélve, melylyel reánk nézve bír. Azt nem vonták kétségbe, hogy a szem a legfinomabb szerkezetű érzék, melynek még az az előnye is van, hogy felfogása rendkívül gyors. Bizonyítja ezt, hogy a villámlást előbb látjuk, mint halljuk a vele egy időben keletkezett mennydörgést, vagy hogy a kalapács ütését már láttuk, midőn annak hangja fülünkhöz ér. Viszont a hallás érzékének fontossága az emberre nézve oly nagy, hogy azt a látás fölé kell helyeznünk. Ez az emberekkel való közlekedés eszköze, mintegy kapuja a belátásnak, az ismeretnek, a mely által a szóbeli tanítás lehetségessé lesz.¹⁾

Így megyünk végig a többi érzékekről való nézeteken is, itt-ott a tekintélyek küzdelmét megfigyelve a középkor tudatában. A középkornak mintegy lelkébe tekintünk, megismerjük képzeeteinek eredetét, vándorlását, erejüknek növekedtét és fogytát. Látjuk a görög philosophok gondolatainak alakulásait muhammedán, zsidó és keresztény írónál. A könyv jegyzetei azonban nemcsak e tekintetben nyújtanak felvilágosítást; a gazdag kézírati anyagnak felhasználása még a jól-rosszul kiadott szövegeknek megértését is elősegíti s számos philologiai tényt találunk bennök megállapítva.²⁾ Az érzékekről való terminusok mind meg vannak beszélve, eredetük és fejlődésük megvilágítva. Több latin kifejezése a középkori anatómiának, melyek az arabból mentek át a latinba s Hyrtl által vagy egyáltalában nem vagy rosszul magyaroztatnak meg, itt meg van fejtve. Így tehát nevezetes adalékot nyertünk a középkori nézetek ismeretéhez, a mely a zsidó irodalom megértésére nézve is fontos, nyertük pedig olyan írótól, a ki a középkori zsidó vallásbölcseleti irodalom terén oly szakismerettel munkálkodik, minővel Munk óta, a

¹⁾ Al-Râzi az i. h. 275. l. felsorolja azoknak érveit, a kik a hallást a látás fölé helyezik. Ezek: a koránban mindig a hallás van előbb említve, a hallás feltétele a profétizmusnak, az értelmi tökéletesedésnek és a beszédnek. Mások a látást mondják kiválóbbnak, mert annak szerve tökéletesebb s mert annak az elemek közül a tűz, a hallásnak pedig a levegő felel meg, amaz pedig magasbb helyet foglal el az elemek közt.

²⁾ Pl. az Izsák Arámának tulajdonított commentár az Eszter könyvéhez nem az övé, hanem Meir Arámáé (11. l. 17. j.) vagy az írók egész során való kimutatása egymástól való függőségüknek a 85. l. 15. j. Érdekesekek különösen a következők: 93. l. 23. j., 93. l. 24. j., 111. l. 49. j., 174. l. 9. j.

ki az arab korszakbeli irodalomnak tudományos megismerésére az alapot megvetette, még senki sem. Azon óhajttással zárjuk be ez ismertetésünket, hogy vajha nálunk is felébredne a zsidó irodalom iránt az érdeklődés, hogy a vele foglalkozó tudománynak legálább legáltalánosabb eredményei a közműveltségbe átmennének.

SCHREINER MÁRTON.

KÖNYVÉSZET.

Arany János prózai dolgozatai. Második kiadás. Budapest, Ráth 1884. (8-r. 548, XXXII. l.) 3 frt 60 kr.

Balassa József. Hangtani alapelvek és vitás kérdések. Budapest, Knoll K. 1885. (8-r. 37 l.) 30 kr.

Bozoky Alajos dr., Római világ. Művelődéstörténeti rajzok a császárság fénykorából. Friedlaender, Jung, Bender és mások művei nyomán. I. kötet. Számos képpel. (A magyar nemzet családi könyvtára, XIII. köt.) Budapest, Ráth, 1884. 2 frt 40 kr.

Dante Alighieri Divina commediája (Isteni színjátéka). A tisztítóhely (Purgatorio). Olaszból fordította és jegyzetekkel ellátta dr. Angyal János. I. füzet. Budapest, Aigner. (8-r. XXIX, 73 l.) 1 frt.

Katona Lajos. Völund kovács és rokonai az árja regevilágban. Philologiai értekezés. Esztergom, Laiszky. 1834. (Budapest, Nagel O. bizom.). (8-r. 157 l. és 1 tábla) 1 frt 50 kr.

Keresztyssegnec fundamentomiroi való rouid keonywechke (Az). Ki az Szent irasnac külömb-külömb heleiböl, kerdes es feleles keppen iratatot es Telegdi Miklos mester által, Deac nyelwböl Magyar nyelwre forditatot. Bechben niomtattot Raphael Hofhalter által: vrunc szuletese utan 1562 esztendőben. (Budapest, Akadémia, 1884.). (8-r. 142 l.) 1 frt.

Kont Ignác dr., Seneca tragédiái. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XII. köt. 1. sz.) Budapest, Akadémia, 1884. (8-r. 112 l.) 60 kr.

Névy László. Olvasmányok az írásművek elméletéhez alkalmazva. A középiskolák felsőbb osztályai számára. 5-ik kiadás. Budapest, Eggenberger, 1884. (8-r. 287. l.) 1 frt 80 kr.

Phaedri Augusti liberti fabularum aesopiarum libri quinque. Accedit fabularum novarum atque restitutarum delectus. Magyarázta Szarvas Gábor. 3-ik javított kiadás. Budapest, 1884. Eggenberger (8-r. 142 l.) 80 kr.

Plautus vígjátékai. Fordította Csiky Gergely. Kiadja a Kislaludy társaság. III. IV. kötet. Budapest, Pfeiffer, 1885. (8-r. 329, 380 l.) 5 frt.

— A kincs. (Trinummus.) Vígjáték. Ford. és magyarázta Csiky G. Budapest, u. o. 1885. (8-r. 79. l.) 50 kr.

— A foglyok. (Captivi) Vígjáték. Ford. és magy. Csiky G. Budapest, u. o. 1885. (8-r. 72 l.) 50 kr.

Plautus T. Maccius. Három ezüst pénz. (Trinummus). Comoedia. Fordította Danielovics Kálmán. (Római remekírók magyar fordításban. XXXIII.) Budapest, Lampel. é. n. (1884.) (16-r. 88 l.) 40 kr.

Thaly Kálmán. Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. — Toldaléki kuruczvilági kiadatlan költemények tára. Budapest, Ráth, 1885. (N. 8-r. VIII, 412 l.)

Közl: HELLEBRANT ÁRPÁD.

SHAKESPEARE ÉS AYRER.

A halhatatlan angol költő és kortársa, az egyszerű német drámaíró nevének egymás mellé állítása arra a kölcsönhatásra utal, mely korokban, a XVI. század végén és a XVII. század elején, az angol és a német dráma között létezett. A két testvér-nemzet drámairodalma közti viszony szorosán véve csakugyan kölcsönhatás volt, a mennyiben mindegyik fél merített a másiknak irodalmából, de az angol dráma mégis jóval nagyobb befolyást gyakorolt a németre, mint ez amarra. Hisz a német irodalom egy ága sem tanusított a századok folyamában annyi önállóságot, egy sem volt kitéve minden időben annyi idegen hatásnak, mint a dráma. Ha a német nemzeti, azaz népies dráma egyszer-másszor nagyobb lendületet vett és már azon volt, hogy irodalmi műfajjá nemesüljön, rendszerint valami külföldi áramlat akadályozta meg további fejlődését és csirájokban fojtotta el az eredeti termékeket. Azon korban, melyről e fejtegetésünkben szólunk, a XVI. században is létezett eredeti népies dráma Németországon, de magában véve ez sem bírt elég erővel arra, hogy magasabb színvonalra emelkedjék. Ekkor is külföldi hatást tapasztalunk, csakhogy ez bár külföldi, mégis rokon áramlat volt. Ez irány apostolai az úgynevezett *angol komédiások*,¹⁾ egyszerű vándorszínészek, a kik egész hazánk határáig kóborolva s Németország minden nagyobb városában fellépve, megismertették a németekkel az akkor virágzófelben levő angol színirodalom termékeit, megkedveltették velök drámai tárgyaikat s feldolgozásuk módját, és ezzel új lendületet adtak a német drámának. Az ő közvetítésükkel jutottak viszont német darabok vagy legalább drámai tárgyak Angolországba is.

¹⁾ Az angol komédiásokról l. Heinrich Gusztáv *Egyet. Phil. Közl.* V. (1881.) 321. l.

Az angol és a német dráma ezen egymásrahatásának egyik legérdekesebb és egyúttal egyik legkevésbé tisztázott esete az, mely Shakespeare és Ayrer Jakab két drámája között forog fenn. Azon hasonlóság, melyet e darabok feltűntetnek, jogosít fel arra, hogy a világ leghatalmasabb költőjének neve mellé helyezzük szerény kortársa elfeledett nevét.

Mert Ayrer alakja valóban feledésbe borult és neve már csak az irodalomtörténet lapjain él. Életét ott is meglehetősen sűrű homály takarja. Alig tudunk róla többet, mint hogy ifjúságában egy nürnbergi vaskereskedésben inaskodott, majd magántanulmány útján jogot végzett s a bambergi törvényszéknél procurator lett. Protestans hite miatt azonban el kellett hagynia Bambergét és így visszatért Nürnbergbe (mindenesetre 1594 előtt), a hol az előbbihez hasonló állást foglalt el s 1605-ben meghalt.

Ayrerben valószínűleg az említett angol komédiások előadásai, a milyenek Nürnbergben is tartattak, keltették fel a drámaírás ösztönét. Drámaírói működése a XVI. század utolsó évtizedébe esik és rendkívül termékeny volt: a fennmaradt adatok szerint tíz év alatt összesen 106 drámát írt.¹⁾ E darabok nagy mennyiségével azonban korántsem áll arányban aesthetikai minőségük. Ayrer drámáinak költői értéke nagyon csekély s ő gyakorlottsága daczára sem emelkedik felül a korabeli drámaírás színvonalán. Époly kevésbé törekszik szigorúbb motiválásra és pszichologiai jellemzésre, mint az akkori német drámaírók általában s mint az angolok nagy része; ő nála is, épúgy mint kortársainál, fődolog a cselekvény gazdagsága és érdekessége. Ép ezért a drámai egység követelményének mellőzésével, a legkülönbélebb szálakat szövi össze tarka képekké és előszeretettel dolgoz fel oly tárgyakat, melyek érdekfeszítő helyzetek kifejtését és — a közönség izlésének megfelelően — iszonyatos jelenetek színrehozatalát engedték

³⁾ A halála után (1618-ban) megjelent *Opus theatricum* cz. gyűjtemény 30 vígjátékát és tragédiáját s 36 bohózatát és farsangi játékát tartalmazza. Az előszó szerint e gyűjteményből még egy második kötetnek is kellett volna napvilágot látnia, mely még 40 darabot foglalt volna magában. Elfogadva azon nézetet, hogy első darabját (*Tragedi von der Erbauung der Stadt Rom*) 1595-ben szerzette, 10 éves írói működése alatt (1595—1605) összesen 106 drámát írt. — Ayrernek az *Opus theatricum*-ban fennmaradt műveit újból kiadta Keller (*Ayrers Dramen, herausg. v. Adalb. v. Keller*) Stuttgart 1865. 5 kötetben.

meg. E tárgyakat drámai gyűjteményének előszava szerint, «ős-régi, elfeledett, de azért nagyszerű és emlékezetre méltó történetekből merítette¹⁾ s oly ügyesen szerkesztette drámákká, hogy nagyon szépen elő lehet őket adni mintegy az angol darabok módjára (*gleichsam auff die neue Englische manier vund art* ed. Keller I, 7); egy pár darabban azonban — úgymond az előszó — az inventio neki magának sajátja.»

Ayrer e darabjai közül az újabb irodalomtörténet főleg két-tőt méltatott ismételt és behatóbb fejtegetésre, *A szép Phaenicia története* és *A szép Sidea története* című drámáit. Hogy a kevéssé ismert német drámaíró ezen két darabját többször tárgyalták és kiadták,²⁾ annak oka abban rejlik, hogy számos érintkezést tüntetnek fel a költőfejedelem két művével, a *Vihar* és a *Sok hűhó semmiért* című vigjátékokkal. Ép ezért igyekeztek meghatározni azt a viszonyt, a melyben a két író egymáshoz áll és kideríteni azt, hogy melyikük ismerte és használta fel a másiknak darabját a magáénak megírásánál. Nem tekintve, hogy az összehasonlító irodalomtörténet ily körülmények között amúgy is megköveteli a tüzetesebb egybevetést és az egyezések magyarázatát, a jelen esetben az összehasonlítás annál szükségesebb, minthogy eredménye esetleg befolyással lehet a két író megítélésére. Mert ha Ayrer ismerte Shakespeare drámáját, akkor bizonyára nagyon alantjáró tehetség képében fog előttünk feltűnni, mint a ki remek mintáján oly változtatásokat tett, melyek az eredetit valósággal parodizálják.³⁾ Ha ellenben Shakespeare volt a kölcsönvevő, akkor ismét

¹⁾ Az *Opus theatricum* címlapján is: «auss mancherley poeten vnd scribenten zusammengelirigt» (ed. Keller I, 1.),

²⁾ Tieck már 1817-ben adta ki e két darabot, *Deutsches Theater* cz. művében, újabban Keller Ayrer összes művei közt (*Phaenicia* III. 2051—2132. l., *Sidea* IV. 2177—2224. ll.) *Cohn Shakespeare in Germany* című művében (1865) angol fordítással együtt és *Tittmann Schauspiele aus dem 16. Jahrh.* 1868. II. k. 148 s köv. ll.

³⁾ Rückert Henrik pl., a ki ezt az esetet tételezi fel, mindjárt le is vonja a következtetést: «Ayrers völlige Unbekanntschaft mit den modernen Kunstforderungen lässt sich am auffälligsten da wahrnehmen, wo die von ihm benützte Vorlage jene im höchsten Grade erfüllte... Ayrers Hand muss das meiste dazu gethan haben, um jene Mannigfaltigkeit aus eigener Kraft und nach eigenen immanenten Gesetzen lebender Gestalten zu den gewöhnlichen hölzernen Puppen umzuformen, die sich in nichts von dem übrigen Personeninventar des Nürnberger Dichters unterscheiden». *H. Rückerts Kl. Schriften.* I, 232. l.

jobban tanuljuk bámulni az ő költői erejét, mely gyarló anyagból is tökéletes művet alkotott s egyúttal a német drámaírót is igazságosabban fogjuk megítélni. E kérdés eldöntése tehát eléggé fontos, és minthogy erre nézve már eddigelé is nagyon elterő vélemények merültek fel, a melyek gyakran épen nem alapúlnak részletes kutatáson, nem lesz fölösleges e nézeteket újból megrostálnunk s a drámák összehasonlítása alapján elfogulatlanul felelünk a felvetett kérdésre.

I.

Shakespeare *Sok hűhó semmiért* című vígjátéka és Ayrer *Szép Phaeniciája* egyazon tárgyának drámai feldolgozásai. E tárgyának régibb alakjai is ismeretesek s így nem volna lehetetlen, hogy a két költő egymástól függetlenül merített e régibb források egyikéből s akkor darabjaik összehasonlítása, egyezéseik és eltéréseik megállapítása irodalomtörténeti szempontból egészen kárbaveszett fáradság volna. De könnyen meggyőződhetünk, hogy a két dráma között szorosabb rokonsági viszony van és hogy oly egyezéseket mutatnak fel, a melyek nem vezethetők le a közös archetypusból. Ezen viszony meghatározása végett szükséges a két darabnak egymással és a régibb feldolgozással való pontosabb egybevetése.

A két darab tárgyául szolgáló szerelmi történet legrégibb feldolgozása az olasz *Bandello*¹⁾ novellagyűjteményében (megj. először Luccában 1554) található. Az első kötet 22. novellája ez, mely Bandellónál ily címet visel: *Como il S. Timbreo di Cardona essendo col Re Piero d'Aragona in Messina s'innamora di Fenicia Lionato*. Bandello novellái rendkívül elterjedtek, főleg azon francia átdolgozásban, mely *Belleforest* neve alatt jelent meg.²⁾ Belleforest munkájában novellánk e cím alatt fordul elő: *Timbreo de Cardone devient amoureux à Messine de Fenicie Lionati et des divers et estranges accidens qui advindrent avant qu'il l'espousast*

¹⁾ *Matteo Bandellora* nézve († 1562) l. Heinrich Gusztáv *Budapesti Szemle* XXVIII, 142. l.

²⁾ *Histoires tragiques extraites des oeuvres italiennes du Bandel et mises en langue françoise par François de Belle-Forest Comingeois*. Először Lyon 1594; sok kiadást ért. Én az 1604-iki roueni kiadást használtam, melyben a szóban levő novella az 56-dik és a IV. köt. 120—193. lapjain olvasható.

Ayrer darabja, melynek teljes címe: *Comedia genandt Spiegel weiblicher zucht vnd Ehr, von der schönen Phaenicia vnd graff Tymbre von Golison auss Arragonien, wie es jhnen in jrer Ehrlichen lieb ergangen biss sie Ehelich zusammenkommen*, kétségtelenül az említett elbeszélésen alapszik, a melyet ő Belleforest feldolgozásából ismert. Belleforestre mutatnak már a személyek nevei is. A francia novellában a hős neve *Timbree de Cardone Comte de Colisan*, Ayrernél *Tymbre* vagy *Tymborus der graf von Golison*; a hösnő Belleforestnél *Fenicie*, Ayrernél *Phaenicia*. Belleforest *Pierre d'Aragonjának* megfelel Ayrernél *Petrus der König in Arragonien*. Fenicia atyja Belleforestnél *Lionato de Lionati*, Ayrernél *Lioneto von Loneten*; a dráma hősenek vetélytársa a novellában *Gironde Olerie Valerian*, Ayrernél *Gerando, ein ritter, Olerius Valerianus genant* stb. A színhely mind a két műben Messina.

E puszta névegyezés magában véve is megczáfolja azok véleményét, a kik (mint pl. Rückert) Ayrer darabját a Shakespeareéből származtatták. Shakespearenél ugyanis mind e nevek közül csak *Pierre*nek, illetőleg *Petrus*nak felel meg *Don Pedro* és *Lionatonak Leonato*. A *Sok hükhő semmiért* többi személyei merőben eltérő nevet viselnek és így érthetetlen volna, hogy Ayrer, ha Shakespeareből merített, miképen jutott a Belleforestéivel teljesen egyező nevekhez.

De Belleforest elbeszélésének és Ayrer drámájának cselekvénye és előadása ezenkívül még sokkal több egyezést mutat s ezeket részletesebben kell tárgyalnunk annak kimutatására, hogy Ayrer egyenesen a francia novellából merítette darabja egész anyagát.

Belleforest a híres sicíliai vecsernye leírásával kezdi meg elbeszélését. Elmondja, hogy 1283-ban Jean Prochite (Johannes Procida) a sicíliaiak közt összeesküvést szított a francia iga lerázására s ezen összeesküvés eredménye volt a francziák ama híres lemészárlása. Ekkor Pierre (Pedro), Aragónia királya, jogot formált Siciliára és III. Miklós pápa biztatására hajóhadat indított ellene. II. Károlyt, a nápolyi királyt, a ki ellenállást kísérelt meg, tengeri ütközetben megverte. A győztes király Messinába tette székhelyét s itt fényes ünnepet ült.

E történeti előzményekre Ayrer is többször czéloz drámájában. A vígjáték első jelenetében pl. föllép Venus és így beszél Tymborusról:

»Der helt sich manlich, stark und vest
 hat in nechsten krieg tan das best
 da Prochyte angfangen hat
 in Sicilen das gross blutbad
 so man sicilisch vesper nennt». (I. fv. 5—9. v.)

Később maga a király is beszél e hadjáratáról :

«weil wir in der nechst gehaltenen schlacht
 vil franzosen haben umbracht
 darzu Prochyte geholfen hat
 vnd angerichtet ein blutbad
 die sicilische vesper genant». (I. 147—151.)

Procida nevének Ayrrernél előforduló alakja (Prochyte) is azt mutatja, hogy Belleforest novellája szolgált neki forrásul, mert e név itt is Prochitenek hangzik.

Belleforest és Ayrrer ezután belefognak a tulajdonképeni cselekvény elbeszélésébe. Az aragóniai király egy kiváló lovagja, Timbree de Cardone (Ayrrernél Tymborus), megismerkedett Lionato de Lionati messinai nemesnek szép leányával: Fenicievel (Ayrrernél Phœnicia) és szenvedélyesen beleszeretett. Fenicia is szívesen látta a deli lovagot. Timbree szerelmi vágya mind hevesebb lett és elhatározta, hogy bármi módon, de bírnia kell a szép szűzet. Fenicia szobaleányának közvetítésével levelet juttatott imádott hölgye kezéhez. Fenicia e levélre, mely a lovag lángoló szerelmének kifejezését tartalmazta, azt üzenté neki, hogy szívéért csak kezével együtt nyerheti el. Timbree nem is gondolt arra, hogy nőül veszi Lionato leányát, mert nem tartotta őt családjá ősi hírnevéhez és nemes véréhez méltónak. De a leány határozottan kinyilatkoztatta, hogy ő nem tér le az erény útjáról. «Vous me ferez ce bien et plaisir de luy dire de ma part, que ie suis subiette à deux grand maistres, au deuoir et à l'honneur ; l'un me deffend telles pratiques sans le gré et consentement de mes parents et l'autre ne le peut souffrir, tant il voile les yeux à la honte virginnale de celles qui me ressemblent.» (IV, 131. l.) Ayrrernél majdnem szóról-szóra ugyanaz :

«Darumb so will ich bitten euch
 ir wolt im meinethalben sagen
 ich hab von mein kindlichen tagen
 gehabt zwo guter meisterin
 von den ich unterwisen bin :

die erste ist Gottsfürchtigkeit
 die ander aber ist keuschheit ;
 die erst meisterin gibt nicht zu
 das ich was hinder mein vatter tu
 die ander meisterin die keuschheit
 auch nicht getultet oder leidt
 das ich allein red mit ihr gnad». (I. 96—107.)

Fenicia szobaleánya közli az üzenetet Tymborussal, a ki most a költészet segítségével próbál szerencsét. Érzelmeit dalba öntötte s ezt elküldi Feniciának. E dal is, a mint Ayrernél előfordúl, hasonlóságot mutat a Belleforestével; utolsó strófája például így hangzik a francia és a német feldolgozásban :

Bellef. : Mieux vaut que je finisse
 Toy estant le moyen
 De ma mort, car l'office
 Est autant tien que mien :
 Car ie ne sçauerois vivre
 Sans ta grace poursuyvre
 Et meins, hélas !
 Sans les moyens ensuyvre
 De mon aise et soulas. (137. l.)

Ayr. : Drum herz lieb so erhör mein klag
 lass mich dein lieb erwerben
 wenn ich dich nicht bekommen mag,
 so muss ich schmerzlich sterben.
 das hab ich dir
 jetzt tragen für,
 bitt, nimm es doch zu oren !
 wenn das nicht geschicht,
 hilft niemand nicht
 ich hab mein leben verloren. (III. 341—350.)

Fenicie szépnek találja a költeményt. (*Belleforest* 139: Vrayement, ma mere, c'est la chose la mieux faite que ie visse il y a long temps; *Ayrer* III. 284—287: So muss ich auch bekennen dagegen, das ich mein tag kein schönres lied hab gelesen oder gesehen nit), de mindamellett nem vonja vissza előbbi nyilatkozatát. Timbree végre mégis elhatározza, hogy nőül veszi Feniciát; hisz ez nem is oly méltatlan hozzá, mint először gondolta, mert habár atyja nem is épen gazdag, mégis nemes családból való.

(*Belleforest* 142: la fille d'un gentilhomme de bonne part, encore qu'il ne soit pas trop riche; *Ayrer* III. 214—217: der jungfrau vatter ist wol bekant ein frommer erlicher edelman, der nie hat wider er getan, ob er schon nicht ist gar so reich.) Egy messinai polgár által megkéreti Fenicia kezét s Lionato beleegyezik a házasság megkötésébe. De az ifju szerelmesek boldogságát csakhamar földúlja a gróf vetélytársának gaztette. E vetélytárs Gironde Olerie Valerian (Ayrernél Gerando Olerius Valerianus), a ki szintén szerelmes Feniciába s most meg akarja hiúsítani Timbreevel való egybekelését. Talál egy embert, a ki pénzért mindenre kész és felfogadja őt álnok cselszövénye keresztülvitelére. E csaló fölkeresi Timbreet, a ki épen kertjében sétál, és csodálkozását fejezi ki azon, hogy a gróf nőül akarja venni Feniciát, a kiről tudva van, hogy éjjelenként férfilátogatást fogad. A gróf eleintén kétkedik, de a gyanu lassankint befészkelődik szívébe s ő elhatározza, hogy este a kertben meg fogja figyelni a Lionato háza előtt történő dolgokat. Ayrernél itt némi, habár csak lényegtelen és merőben scenicus okokból eredő eltérést találunk. Belleforestnél Gironde divatosan felöltözteti szolgáját és még két ember kíséretében a kertbe küldi. Az áruhás szolga úgy emlegeti Feniciát, mintha neki kedvese volna, azután lajtorját támaszt Lionato házának egy nyitott ablakához és beugrik a szobába. Timbree mindezt megleste és mintán eleget hallott és látott, bosszúsan távozik, lelke mélyében megbántva jegyesének hűtlensége által. Mihelyt Timbree eltávozott, a szolga ismét kiugrik az ablakon. Ayrernél közvetlenül Tymborus rejtekhelye mellett sétálnak el az ámitók, Gerando szolgája itt Feniciának van öltöztetve és kísérője is Fenicia nevéen szólítja őt. Tymborus mind ennek tanúja lévén, itt is rögtön elhagyja a kertet s ő utána a felbérelt gonoszok is távoznak.

Mind a novella, mind Ayrer drámája szerint ezek megtörténte után Timbree ugyanazt a messinai nemest, a ki által megkérlette volt Fenicia kezét, azon megbízással küldi el Lionatohoz, hogy mondjon le az ő nevében menyasszonyáról. A megbízott eljár tisztében és Lionato megtudja a jegybontás okát is: Fenicia megcsalta Timbreet. E megdöbbentő vád mélyen megsérti Lionatot; ő egy perczig sem kételkedik leánya erényességében s azt hiszi, hogy Timbree a gyanusítást csak ürügyül használja fel arra, hogy túladjon jegyesén. Fenicia, midőn a küldöttnek szavait meghallja, elájul. Belleforest elbeszélése szerint a leányt ágyba fekte-

tit s csakhamar életre keltik, környezete pedig vigasztalni igyekszik őt. E vigasztaló szavakra Fenicia hosszú beszédben válaszol: ő megadással tűri e megpróbáltatást, lelkiismerete nyugodt s ő is azt hiszi, hogy a gróf csak azért költötte ez igaztalan vádat, hogy könnyű szerrel felbonthassa a kötött frigyét. Érzi halála közeledtét, Istennek ajánlja lelkét s az élet elhagyja őt; még az orvosok is halottnak nyilvánítják. Anyja és nagynénje a test mosásához fognak, erre az ismét melegedni kezd s a leány eszmélete visszatér. Szülei azonban elhatározzák, hogy nem czáfolják meg leányuk holt hírét, hanem falura adják őt egy rokonukhoz, hogy idő múltával más név alatt ismét a társaságba léphessen. Üres koporsót temetnek el és Lionato a sírköre sonettet véset epithaphiumúl.

Belleforest meglehetősen terjedelmesen beszéli el a visszautasítás és Fenicia látszólagos halálának történetét. Ayrer, a ki különben nagyon kedveli a hosszadalmas leírásokat és elbeszéléseket, a kétszeres ájulást egygyé vonta össze s e jelenetet egyáltalában ügyesen rövidítve, drámaibbá tette.

Fenicia halálának híre csakhamar elterjedt a városban és mindenütt meleg részvétet keltett. Maga a gróf is kételkedni kezd azon emberek zavarihetségében, a kik Feniciát ő előtte gyanúsították. Gerando, a kitől az egész cselszövény kiindult, szintén megbánja tettét és felszólítja Timbreet, hogy menjen vele a templomba, ott valami nagy titkot akar vele közölni. El is mennek a templomba s ott Fenicia sirboltját pillantják meg. Timbree bánkodik menyasszonya kora halálán; Gerando is annyira meg van hatva, hogy kirántja kardját, Timbree lábaihoz veti s felszólítja, hogy ölje meg őt, ő az, a ki Fenicia szomorú halálát okozta. Timbree megbocsát neki s csak azt kívánja tőle, hogy menjen el vele Lionatohoz, hogy őt is kiengeszteljék.

Mindketten fölkeresik Lionatót, lábaihoz borúlnak és bocsánatért esdekelnek. Lionato megbocsát nekik, hálát adva az Istennek, hogy leányának becsülete ismét helyre van állítva. Timbree nek azt a kérését, hogy fogadja őt fiának, Lionato azon feltétel alatt hajlandó teljesíteni, ha Timbree nőül veszi azt a leányt, a kit ő hitveséül kiszemel. Timbree készörömost elfogadja e feltételt.

Fenicia ez alatt falusi magányában élve, még inkább megszépült. Lionato most elérkezettnek látja az időt, hogy ismét visszaadja egymásnak a sors által oly kegyetlenül elváltatott jegye-

seket. Meghívja Timbreet egy közelfekvő falusi jószágára, a hol alkalma lesz megismerkedni azzal a nővel, a kit feleségeül szánt. A kitűzött napon csakugyan kimennek a jószágra. Timbree nem ismer Feniciára, a ki Lucilia név alatt lép fel, bár vonásai fájdalmasan emlékeztetik elhúnyt menyasszonyára. Belleforestnél pap végzi az esketést, Ayrernél maga Lionato adja össze a fiatal párt. Lakoma közben Fenicia nagynénje (Ayrernél személymegtakarítás kedvéért maga Fenicia) azt a kérdést intézi Timbreehez, a ki még mindig nem tudja felesége kilétét, nem volt-e már egy ízben vőlegény? Timbree elszorodik s elmondja, mennyire megbánta azon tettét, a melynek következtében menyasszonyát elveszítette s hogy kész volna minden áldozatra, ha még egyszer életre keltethetne. Timbree ezen kijelentése is majdnem szó szerint egyező Belleforest és Ayrer előadásában. «Oh Dieu, que l'eusse voulu faire? non pas descendre seulement aux enfers; ainsi qu'on dit que fait Orphee pour r'avoir son espouse, mais bien y combattre toutes les ombres malignes et l'en tirer à force ainsi que chantent les fables avoir iadis esté fait par Hercule pour la recouvrance de son grand amy Pirithoé!» (*Belleforest* 186. l.) «Ach das sei Got im himel klagt! Mein voriges lieb tut tot liegen, für die ich in die höll wer gstigen, wie auch Orpheus hat getan. solt ich all verdamt sel bestan, wie Hercules und sie erquicken, wolt ich mich alsbalt darzu schicken.» (*Ayrer, Phaen.* V. fr. 328—334.)

Timbree ezen szavaira Lionato nem titkolhatja el többé az igazságot; kijelenti Timbrenek, hogy a ki pár percczel előbb feleségévé lett, az senki egyéb, mint elveszettnek hitt menyasszonya: Fenicia. Erre általános öröm és boldogság s új bocsánatkérés következik. Girondonak is megbocsátanak; ő Fenicia hugát, Bellefleurt (Ayrernél Belleflura), kapja nőül.

Belleforest novellája és Ayrer drámája tartalmának részletesebb fejtegetéséből kitűnik, hogy az utóbbi általában véve eléggé híven ragaszkodott az elsőhöz. A hasonlóság nemcsak a főcselekvényben, hanem részletekben, sőt szószerint átvett kifejezésekben is rejlik. Ayrer drámájára nézve tehát kimondhatjuk, hogy az közvetlenül Belleforest novelláján vagy ennek valamely hű fordításán alapszik. Ily fordítások léteztek már a XVI. század vége felé. Egy *Mauritius Brand* nevű író épen a szóban forgó novellát fordította le: *Phoenicia. Eine schöne züchtige liebliche und gedechtnisswürdige History was massen ein Arragonischer Graf de Colison*

sich in eine edle vnd tugentreiche sicilianische Jungfrau Phönicia genannt verliebt. Danzig 1594. Ennek egy későbbi kiadása: *Phoenicia. Eine liebliche und Gedechnisswürdige History was massen ein Arragonischer Graffe de Colisan sich in eine Edle vnd Tugentreiche Sicilianische Jungfrau Phoenicia genannt, verliebete. Vnd was denselben in Heyrath und Freysachen wiederfahren welches billig ein Spiegel Weiblicher Ehr und Zucht mag genennet werden. Magdeburgk. (1600 körül.)*¹⁾ E kifejezés *ein Spiegel weiblicher Ehr und Zucht* Ayer *Phaeniciája* címében is előfordul és ha talán már a Brand-féle fordítás első kiadásában is megvolt, akkor Ayer bizonyosan innen vette; ha azonban csak a második kiadás címlapján szerepelt, akkor világosan az Ayerféle dráma címének utánczása. E kifejezés különben szintén Belleforesten alapszik: *Les beautez de ces deux miroirs d'honesteté de leur temps. (190. l.) Et les filles y verront un miroir de continence. (192. l.) Cette fille vous soit un miroir et vray exemple d'honesteté.*²⁾ Mindez világosan bizonyítja, hogy Ayer drámája egyenesen Belleforest novelláján (vagy ennek hű fordításán) alapszik.

Nézzük már most, hogy *Shakespeare* minő viszonyban áll a novellához és Ayer drámájához. *Shakespeare* drámája, a *Sok hűhő semmiért*, fővonásaiban egyezik úgy a novellával, mint a német vigjátékkal. A személyek neveit, kettőnek kivételével (ezek, mint említettük, *Don Pedro* Arragon hercege és *Leonato* Messina kormányzója), megváltoztatta ugyan, de a cselekvény és a személyek magok nagyjában ugyanazok. *Tymborus* helyét *Claudio* foglalta el, a ki szerelmes *Heroba* (= *Phænicia*), *Leonato* leányába. *Don Pedro* *Claudio* számára megkéri a leány kezét és természetesen el is nyeri. *Claudio*nak azonban egy irigye van, *Don John*, a fejedelem féltestvére, a ki mindent elkövet, hogy e házasságkötést megghiúsítsa. *Claudio* előtt gyanúsítják *Herot* és ajánlkoznak a vád bebizonyítására. *Claudio* tehát egy este a kertben elrejtőzik, míg

¹⁾ *Cohn, Shakespeare in Germany* LXXII. l.

²⁾ E kifejezés többször előfordul magában az Ayer-féle darabban is: *O Phaenicia, du einige kron, ein spiegel der jungfrauen schon, du warer ausbunt aller tugent* (V. fv. 53—55.); *du warst ein brunn aller keuschheit und spiegel aller jungfrauen* (V. 121. 125.); *jetzt singt einer ein lied der jungfrau spiegel genant*; e dal pedig így kezdődik: *Ir zarten jungfraun hört mir zu von aller jungfraun spiegel und merkt was ich euch singen tu von der zucht waren spiegel* (VI. 408—411.) stb.

Borachio, Don John embere, Hero társalgónójét, Margitot, a ki úrnője ablakán kinéz, Hero néven szólítja és beszélget vele. Claudio meg van győződve menyasszonya bűnösségéről s midőn az esküvőre mennek, a templomban nyilvánosan szemére veti gyalázatát és visszalép a házasságtól. Hero elájul, mindenki azt hiszi, hogy meghalt. Don Pedro, Claudio és kíséretök eltávoznak. Hero ismét magához tér, de Leonato, egy szerzetes tanácsára, holtnek híreszteli leányát. Don John gaztette nemsokára kitudódik: a tett elkövetője, Borachio, maga beszéli el az utcán egy barátjának; a beszélgetést meghallják az őrbiztosok és elfogják a csalókat. Claudio szívéből bánja hiszékenységét; Leonato megbocsát neki az ismeretes feltétel alatt. Claudio beleegyezik, a kitérőt napon Heróval adják össze s az ifjú pár újra boldog.

Shakespeare drámájának főcselekvényéből nem lehet megítélnünk, hogy milyen forrásból merített: az olasz, illetőleg francia novellából-e vagy a német drámából. A részletek összehasonlításához kell tehát folyamodnunk, ezeknek egyezéseiből és eltéréseiből fogunk csak döntő ítéletet mondhatni a darab forrását illetőleg. Ha pedig az azonos tárgy e három feldolgozását: Bandello, illetőleg Belleforest novelláját, Ayer drámáját és Shakespeare vígjátékát összehasonlítjuk egymással, akkor azt találjuk, hogy a mi Shakespeare drámájában és a novellában közös vonás van, mindaz megvan Ayernél is, ellenben hogy Shakespeare darabjának több részletét Belleforestnél más alakban vagy épen nem találjuk meg, míg Ayernél egyezően van meg. Állításunk bebizonyítására a következőkben lehető teljesen fel oroljuk a két dráma azon egyező vonásait, melyek a novellában nem találhatók.

Shakespeare drámájának jellemei közül Don John határozottan közelebb áll Ayer Gerandójához, mint Belleforest Girondéjához. Az egyes feldolgozásokban ez alak külsőleg is más-más viszonyban áll a tulajdonképeni hőshöz. Belleforestnél Gironde kebelbarátja Timbreenek (*grand amy et compaignon d'armes de Timbree*. 145. l.), Ayernél szó sincs köztük barátságról és Shakespearenél Don John és Claudio között határozottan ellenszenves viszony van. Még több hasonlóságot tüntet fel Ayer és Shakespeare darabja a Gerando, illetőleg Don John *szerepére* vonatkozólag. Belleforestnél Fenicia gyanúsításának egyedüli oka az, hogy maga Gironde is szerelmes ő belé (*cestuy-cy estoit devenu si amoureux de Fenicie qu'il luy sembloit que son heur estoit une infeli-*

cité insupportable 145. l.). Ayrer Gerandoja is szerelmes Phæniciaába. («Ach, wie soll ich mir wünschen zu leben? Phænicia ist vergeben Timbori dem reichen mächtigen grafen; ach sie ist mir denn nicht beschaffen, auf die ich all mein hoffnung gmacht?» IV. 53.), de a német költő még egy más vonást tulajdonít jellemének és egyúttal más motívumot is tettének, t. i. a Timborus hőstettei és szerencséje miatt érzett irigységet (*Gerando*: Timbor der graf von Golison legt uns hie allen gross schand an, der tut gar hoch herprechen sich, weil er im frankreichischen krieg durch verräterei angericht hat überaus ein sehr grosses blutbad. I. fv. 237.), ha pedig Shakespeare Don Johnjának szerepét és jellemét tekintjük, itt már csak az irigységet találjuk főrugóul, a minek Belleforestnél még nyoma sem volt. Az I. felvonás 3. jelenetében Don John kifakad Claudio ellen: «Jertek, jertek, menjünk oda: ez még táplálékot adhat az én elégedetlenségemnek. Az a nagyrapapó fattyú bukásom egész dicsőségében osztozik; ha bárhogyan gáncsot vethetek újtába, megáldom érte magamat.» A II. felvonás 2. jelenetében pedig emigy szól: «Akármilyen kereszt, gát vagy akadály, az nekem orvosság lesz; beteg vagyok bele, *úgy gyűlölöm* s a mi az ő érzelmét visszásan éri, az enyimet egyenesen gyógyítja.» Don Johnnál Hero iránti szerelemről szó sem lehet, az ő álnok terveinek egyetlen motívuma a Claudio elleni irigység és személyes gyűlölet, a minek csiráit már Ayrer fektette bele jellemébe.

E jellemzésbeli egyezésen kívül Shakespeare és Ayrer darabjának cselekvénye is számos egyező vonást tüntet fel.

Shakespearenél Don Pedro megigéri Claudionak, hogy megszerzi számára Hero kezét (I, 1.) és azután teljesíti is ez ígérését (II, 1.). Ehhez hasonló vonást már Ayrernél találunk, még pedig a humoros jelenetek egyikében. Gerando ugyanis megigéri a komikus személynek, Jannak, hogy szíve választottját, Anna Maria szobaleányt, hajlandóságra fogja bírni iránta («Nun wol mein Jan, was wiltu mer? ich wil dir selbst die jungfrau werben.» I. 118.) és később, mikor Anna Mariával találkozik, csakugyan megkéri őt szolgálja számára («Ich hab etwas bei euch zu werben; es wil einer vor liebe sterben, die er in eren zu euch tregt» II, 27.), ép úgy, mint Shakespearenél Don Pedro Herót Claudio számára.

Shakespearenél továbbá Leonato, mikor megtudja, hogy Claudio szerelmes Heróba, utasításokat ad leányának, hogy mikép

viselkedjék, ha Claudio megvallaná neki érzelmeit. («Tartsuk álomnak, míg be nem teljesül, de leányomat mégis értesíteni kell, hogy jobban kész legyen a válaszra, ha mindez igaz lenne.» I, 2.) Phœnicia már Ayrrernél is ilynemű utasításokat kap anyjától: «Schreibt er dir oder dich anspricht, so tu in an dein eltern weisen; sag was dich wern dieselben heissen, demselben wolstu gehorsam sein.» (II, 231.) Belleforest Feniciája ellenben egészen a maga belátása szerint jár el.

Inkább külsőleges scenicus egyezés az, hogy mind Ayrrernél, mind Shakespearenél bált rendeznek s Tymborusnak, illetőleg Claudionak ott nyílik alkalmá, hogy Lionato leányával közelebről megismerkedjék. (Ayrrer I. fv. 289, Shakespeare II. fv. 1. j.) Belleforest ellenben meséje bevezetésében egész általánosságban említi, hogy a király győzelmi ünnepet rendezett, melylyel különféle mulatságok voltak összekötve (il y tint court avec grand ioye pour la victoire obtenue faisant banquet à ses gentilhommes qui l'auoyent suivy, lesquels drossoyent mille sortes de passetemps au fait des armes. 125. l.).

Egy másik ily scenicus egyezés az, hogy mind Shakespearenél, mind Ayrrernél szerenádn fordul elő. Ayrrernél Tymborus több zenészszel jön és Phœnicia ablakai alatt zenében és dalban ad kifejezést érzelmeinek (II. 220.), Shakespearenél Boldizsár mutatja be művészetét és Don Pedro megbízást ad neki másnapra: «Hallod-e, Boldizsár! Szerezz nekünk valami kitűnő zenészeket, mert holnap estére Hero kisasszony ablakához akarjuk rendelni.» (II. 3.)

Shakespeare vígjátéka III. felvonásában (3. jelenet) előadja Claudio megcsalását. E gaztett elkövetését is különbözőkép beszélik el az egyes feldolgozások. Belleforestnél Fenicia alakja elő sem fordul e tettnél, itt csak az ő szobájába ugrik be egy felbérelt szolga, míg Ayrrernél Jan mint maga Phœnicia lép fel s állítólagos szeretőjével a kertben sétálgat. Shakespearenél Margit kinéz úrnője ablakán, mintha Hero volna, és társalog Borachióval. Shakespeare tehát e tekintetben is közelebb áll Ayrrerhez, mint a novellához.

Egy további egyezés az, hogy Shakespearenél az ezt követő jelenetben, Ayrrernél az ezt megelőzőben a menyasszony öltözkéről foly a beszéd. Shakespearenél Hero a menyegzőhöz készülődik és társalgónőjével öltözeteről beszélget (III, 4.). Ayrrernél IV,

209. Lionito szól: «da mustu liebe gemahl mein mit Phœnicia bemühet sein, dass sie mit kleidung und mit zier staffiret werde nach gebühr» stb.

Fenicia álhálálára nézve Shakespeare és Ayrer inkább egyeznek egymással, mint Shakespeare és Belleforest. Belleforestnél, mint említettük, a leány Timbree szívtelen üzenetére elájul, de ismét magához tér, hosszú beszédet tart s csak azután esik holt-nak tetsző állapotába. Ayrernél (IV. felvonás) és Shakespearenél (IV, 1.) ellenben mindjárt az első — és itt egyedüli — ájulást tartják halálnak; Lionato azután azt határozza, hogy nem czáfoltatja meg leánya elhúnytának hírét. Ez elhatározás motivációja is egyezést tüntet fel Ayrer és Shakespeare drámájában. Belleforestnél ugyanis Lionato csupán azon okból cselekszik így, hogy Feniciát, a kinek hírét a rágalom beszennyezte, később más név alatt ismét fel lehessen léptetni (à fin qu'elle devenue plus grande on la peust pourvoir honnestement sous un autre nom. 167. l.), Ayrernél ellenben Lionato azt a reményét fejezi ki, hogy e hírre Tymborus meg fogja bánni tettét s akkor újra elveheti Feniciát (vielleicht möcht der graf ein reuen haben, stb. IV. 346.). Shakespearenél a szerzetes ugyane motivációval beszél rá Lionatót Hero felébredésének eltitkolására:

«Igy jár Claudio

Ha hallja hogy vádjára Hero meghalt

Az élet'eszményképe majd be fog

Ábrándja közé édesen lopózni;

A lányka életének minden íze

Drágább alakban tűnik föl neki;

Szebb, meghatóbban, életteljesebben

Fog állni lelki szemei előtt;

Mint élve volt s ő akkor *bánkódik*

Ohajtja, bár ne is vádolta volna

Noha igaznak tartja vádjait». (IV. 1.)

A két dráma főcselekvénye végül abban is egyezik, hogy úgy Gerwalt, a ki Ayrernél a gatzett tulajdonképeni végrehajtója, mint Don John, Shakespearenél a tett értelmi szerzője, elmenekül. (Ayrer 221. l.: Ich kan den Gerwalt nicht finnen, ich hör er hab sich gemacht von hinnen; Shakespeare V. 1. Öcscse, a fattyuvér, megszökött Messinából.) Belleforest erről a fordulatról sem tud semmit.

E főcselekvény mellett Shakespeare drámájában egy mellék-cselekvény is van: *Benedek és Beatrice* humoros vonásokkal gazdagon átszótt epizódja. Már Grimm Hermann figyelmeztetett,¹⁾ hogy e mellék-cselekvény Ayrer *Phaenicája* egy jelenetével hasonlóságot tüntet fel. Benedekkel ugyanis épúgy elhitetik, hogy Beatrice szerelmes ő belé (II, 1. 3.), mint Ayrer darabjában Janal, hogy Anna Maria kedvezően fogadta szerelmi üzenetét. (II. felvonás.) Benedek szerepe azonban a többire nézve egészen eltér a Janétól, mert Shakespeare a Benedek szerepét részben a Gerandóé alapján alkotta meg, ép úgy, mint a Beatriceét a Bellefluráé alapján.

Az eddigiek után nem szenvedhet többé kétséget, hogy Shakespeare *Sok hűhó semmiért* című vígjátéka Ayrer Jakab *Phaenicájával* oly egyező vonásokat tüntet fel, a melyek nem alapulhatnak véletlen találkozáson. Shakespeare e vígjátéka sokkal közelebb áll Ayrer drámájához, mint Bandello vagy Belleforest novellájához. Minthogy pedig, a mint kimutattuk, Ayrer ismét oly szorosán támaszkodik Belleforestre, hogy nem lehet föltételeznünk egy más feldolgozást (például szintén drámát), a mely úgy Ayrernek, mint Shakespearenek forrásul szolgált volna, tehát a két dráma közti viszonyt úgy kell meghatározunk, hogy *Shakespeare — akár közvetlenül, akár közvetve — ismerte Ayrer darabját és ebből merítette vígjátékának tárgyát.*

Nem fogadhatjuk el tehát azon régibb vélemények egyikét sem, a melyek — minthogy nagyrészt nem alapúlnak a novella és a drámák tüzetes összehasonlításán — más úton-módon igyekeztek a két dráma közti összefüggést megmagyarázni.

E régibb vélemények közül az első *Tieck Lajosé*,²⁾ a ki először figyelmeztetett a tárgyalt drámák hasonlóságára. Ő nem ismervén se Bandello se Belleforest azonos tárgyú novelláját, a két darabot magában véve tekintette és közös forrásokul egy régibb angol drámát tételezett föl. «Das Schauspiel von der schönen Phönizia, úgymond Tieck, ist interessant, weil es den Gegenstand des Shakespeareschen Viel Lärmens um Nichts bearbeitet. Ich ver-

¹⁾ *Herm. Grimm, Fünfzehn Essays.* Neue Folge (II.) 1875. 142. s. köv. ll.

²⁾ *L. Tieck, Deutsches Theater* I. köt. (*Sämmtl. Werke* 1822. 25. köt.) XXVIII. 1.

muthe, dass beide Arbeiten nach einem gemeinschaftlichen Vorbilde, *einem älteren englischen Theaterstücke* sind.» Hogy ily közös drámai forrásról szó sem lehet, azt fejtegetésünk végeredményében kimutattuk.

Gervinus ¹⁾ a *Sok hűhó semmiért* című darabot tárgyalva, egészen mellőzi Ayrer *Phaeniciáját* és azon véleményben van, hogy Shakespeare *Bandello* (vagy *Belleforest*) gyűjteményéből merítette színműve tárgyát. Fejtegetésünkben eléggé kitűnt, hogy Shakespeare említett vígjátéka tárgyalásánál Ayrer *Phaeniciáját* épenséggel nem lehet mellőzni.

Grimm Hermann ²⁾ már összeállította a két dráma egy pár egyezését, de ezeknek általa adott magyarázata szintén tarthatatlan. «Wie kommt es, úgy mond Grimm, dass beider Dichter scenische Anordnung manchmal zusammentrifft? Ahmte Ayrer den Shakespeare nach, oder arbeitete er nach einem Stücke, das bereits vor Shakespeare auf dem englischen Theater war und das der grosse Dichter ebenfalls benutzt hat? Die Frage bliebe ungelöst, wenn hier nicht der *Vincentius Ladislaus* des Herzogs von Braunschweig einträte und das Räthsel zu lösen behilflich wäre.» Azonban ezen darabnak közvetítőül való felvétele megmagyarázhatja esetleg a Grimm találta kevés számú egyezést, de nem a többit, melyek a két dráma szorosabb összefüggésére utalnak.

Cohn Albert ³⁾ a két dráma összehasonlítása útján elegendő számú egyező vonást találván, azon eredményre jut, hogy a novella nem lehet forrása mind a két darabnak, hanem hogy közötté és a két dráma között még egy közvetítőt kell felvennünk. «A careful comparison of the latter itself (*Bandello*) with our two pieces affords the most striking proof, that there must have been *some intermediate member between it and them.*» (LXXII. 1.) Ő tehát Tieck véleményéhez közeledik s ő sem veszi tekintetbe, hogy Ayrer gyakran mily szóhíven követi a novellát, úgy hogy alig engedhető meg még egy közvetítő feldolgozás statuálása. Cohn azon nézete elle-

¹⁾ *G. G. Gervinus, Shakespeare* 3. kiad. 1881.

²⁾ *H. Grimm, Das Theater des Herzogs Heinrich Julius zu Braunschweig. Westermanns Monatshefte* I, 323; és újra *Fünfzehn Essays. Neue Folge.* 1875. 169. l.

³⁾ *Cohn, Shakespeare in Germany in the sixteenth and seventeenth centuries.* London. 1865.

nében, hogy lehetetlen a két dráma egyikének prioritását kimutatni («it is impossible to express any opinion respecting the priority of either author with regard to the two pieces in question.» LXXV. l.) fentebbi fejtegetésünk alapján kimondhatjuk, hogy a keletkezés idejére nézve Ayrer *Phaeniciája* mindenesetre megelőzte Shakespeare *Sok hűhó semmiért* című darabját.

Cohn véleményének teljes félreértésén alapszik *Rückert Henrik* nézete,¹⁾ melynek tarthatatlanságára mindjárt tárgyalásunk elején rámutattunk. Ő t. i. azt hiszi, hogy a *Phaenicia* egyszerű átdolgozása a Shakespeare darabjának: «Es ist nach den Untersuchungen von Cohn in seinem Buche über Shakespeares Einfluss auf die deutsche Bühne des 16. und 17. Jahrhunderts als gewiss (!) anzunehmen, was bei unseren Literarhistorikern nur als sehr wahrscheinlich galt, dass Ayrer für seinen *Spiegel weiblicher Zucht und Ehr (Phaenicia)* Shakespeares *Viel Lärm um nichts* unmittelbar benutzt und im gewöhnlichen Sinne des Wortes überarbeitet hat.»

Simrock a Shakespeare forrásairól írt művében²⁾ említi, hogy Tiecknek a *Sok hűhó semmiért* és a *Phaenicia* viszonyára vonatkozó nézetét (hogy t. i. mindkettőnek forrása egy régi angol darab volt) igazolni látszik Collier azon közlése, hogy Erzsébet királyné udvarában előadtak egy *Ariodante és Genevra* című darabot, mely Ariosto époszának Fenícia történetéhez hasonló tárgyú epizódját dolgozta fel. Simrock azonban még sem fogadja el Tieck véleményét, mert fölismerete, hogy Ayrer egyenesen Belleforestből merített, «es ist mir nicht wahrscheinlich, úgymond, dass Ayrer ausser der Novelle noch ein Schauspiel benutzt habe,» és Shakespeare nézve sem látja megokoltnak ily közvetítő feldolgozás feltételezését. Valóban egészen szükségtelen, hogy egy Ariodante és Genevra történetét tárgyaló darabot tartsunk drámáink közös forrásának, mikor még mindig többet magyarázhatunk ki Bandello vagy Belleforest novellájából. Simrock továbbá valószínűtlennek tartja, hogy Shakespeare Ayrer darabjából merített («dass Shakespeare aus Ayrer geschöpft habe, ist nicht wahrscheinlich») és

¹⁾ H. Rückert, *Der Dramatiker Jacob Ayrer*. Kl. Schriften, Weimar 1877. I, 232.

²⁾ K. Simrock. *Die Quellen des Shakspeare in Novellen, Sagen u. Märchen*. 2. kiad. Bonn. 1871. 36. 37. l.

Bandello, illetőleg Belleforest novelláját tartja a *Sok hűhó semmiért* egyenes forrásának. E tekintetben tehát Gervinus véleményéhez csatlakozik, melyet, mint már említettünk, nem lehet helyeselnünk.

Ugyancsak Gervinus és Simrock nézetét fogadja el *Tittmann*,¹⁾ a ki a Grimm és mások által kimutatott egyezéseket nem tartja oly nyomósaknak, hogy következtetést lehetne belőlük vonni Ayrer és Shakespeare drámáinak szorosabb viszonyára, és hozzáteszi: «Auf der andern Seite sind der Abweichungen von der Novelle und dem Ayrerschen Drama so viele, dass einzelne gemeinsame Züge nicht ins Gewicht fallen. Shakespeare gestaltete die Erfindung Bandellos mit der ganzen Freiheit dichterischen Schaffens, Ayrer eignete sich dieselbe treu und ehrlich an, wie er sie vorfand.» Az bizonyos, hogy Shakespeare sokban eltér Ayrertől, de ugyanabban és még több részben eltér a novellától és ez még mindig nem lehet ok arra, hogy a meglevő közös vonásokat ne vegyük számba. E közös vonások pedig mindenesetre eléggé nyomósak és főleg eléggé számosak, semhogy pusztán esetleges találkozásból volnának magyarázhatók.

E nézetekkel szemben tehát az idevágó anyag összehasonlító vizsgálata alapján arra az eredményre jutottunk, hogy Ayrer *Phaeniciája* egyenesen Belleforest novelláján alapszik, Shakespeare *Sok hűhó semmiért* című vígjátéka pedig Ayrer drámáján, melylyel a nagy költő valami közvetítés útján (például Németországból hazatért angol komédiások közvetítésével) ismerkedhetett meg.

II.

Shakespeare *Viharjának* közvetetlen forrása mindeddig ismeretlen. Az angol irodalomtörténítőknak sok fejtörést okozott e «Shakespearei titok» (Shakespearean mystery), a mint azt egy Shakespeare-commentator, Mr. Hunter, nevezte.²⁾ «E titkot én megoldottnak tartom» (that mystery I consider als solved) volt egy másik kritikusknak, Mr. W. J. Thomsnak itélete,³⁾ mikor 1841-ben

¹⁾ *J. Tittmann, Schauspiele aus dem XVI. Jahrh.* Leipzig. 1868. II. k. 147. l.

²⁾ *id. Cohn, Shakespeare in Germany* 1865. LXX. l.

³⁾ *Thoms, On the connexion between the Early English and Early German Drama.* New Monthly Mag. 1841. Jan. p. 26. (*id. Cohn u. o.*)

Ayrer Jakab *Sidea* című drámáját olvasta. Ez ítélet kissé el volt hamarkodva, de Thoms érdeme volt, hogy ezzel Angolországban is figyelmeztett egy oly darabra, mely mindenestre közel rokonságban áll a *Viharral*, és a kérdés kutatásában a helyes útra mutatott. A két darab közti hasonlóságot már sokkal korábban, 1817-ben fedezte fel Tieck,¹⁾ a ki ezen darabok közös forrásául is egy régibb drámát tételezett fel.

Ayrer hat-felvonásos darabjának czíme: *Comedia von der schönen Sidea, wie es ihr bis zu ihrer Verheurung ergangen*. Tartalma röviden a következő:

Ludolf, a litvai fejedelem és Leudegast, a wiltai fejedelem, ellenséges viszonyban élnek egymással. Ellenségeskedésük végre háborura vezet, a melyben Ludolf vereséget szenved és ennek következtében elveszti birodalmát. Ludolf ismervén a bűvészet titkait, megidézi Runcifal ördögöt, a ki azt jósolja neki, hogy ellenségének fia kezébe fog kerülni s ez által ismét vissza fogja nyerni hatalmát. Ludolf az erdőbe vonúl és leányával, Sideával együtt a magánosságban tölti napjait.

Az ellenséges király fia, Engelbrecht, egyszer vadászatra megy s akkor Runcifal jóslata teljesül és a herceg Ludolf hatalmába esik. Ludolf rabszolgájává teszi Engelbrechtet és fölötte terhes munkát végeztet vele. Súlyos fatuskókat kell czipelnie és hasogatnia, miközben Sidea ügyel rá, vajjon pontosan teljesíti-e szolgálatát. Engelbrecht egy ízben elpanaszolja Sideának, mily súlyos és lealázó reá nézve e rabszolgaság és irgalomért könyörög hozzá. Sidea azon feltétel alatt akar rajta segíteni, ha megfogadja, hogy nőül veszi őt. Engelbrecht rááll és azonnal meg is szökteti Sideát. Sidea a hosszas gyaloglástól elfárad, azért Engelbrecht felülteti őt egy fára, ő maga pedig a városba megy, hogy hintóval jöjjön menyasszonyáért. A fa alatt kút van, a melyhez egy varga felesége jön, hogy vizet merítsen. Az asszony beletekint a kútba, a víz tükrében szép női arcot lát s azt hiszi, hogy ez az ő képe. Rögtön fölteszi magában, hogy miután ennyire megszépült, nem marad többé férjénél, hanem elmegy a hozzá méltó helyre, a fejedelmi udvarba. Egészen így jár egy szolgáló is. Ezalatt Jan Moli-tor, a darab komikus személye, a kire Ludolf Sidea és Engelbrecht örizetét bízta, mindenfelé keresi a szökevényeket és végre meg-

¹⁾ Tieck, *Deutsches Theater*, Berlin, 1817.

találja Sideát a fa ágán ülve. Visszaszalad Ludolfhoz s hírül adja neki fölfedezését. A varga felesége eközben hazajött és tudtára adta férjének, hogy nem él vele tovább, mert a kút vize elárulta neki szépségét. A varga látni akarja e csodát s mindketten elmennek a kúthoz. Ott megvizsgálják a dolgot és észreveszik a fán ülő Sideát. Leszólítják onnan s a varga elvezeti őt a fővárosba. Csak miután ezek mind eltávoztak, érnek a fához Ludolf és Jan, a kik Sideának hűlt helyét találják. Engelbrecht ezalatt apja palotájába érkezett és azonnal az erdőben hagyott menyasszonyáért, Sideáért akar küldeni. De elfeledtetik vele kedvesét s apja tudtára adja, hogy más menyasszonyt szánt neki: Juliát, a lengyel király leányát. A lakomához ülnek, ekkor belép Sidea szegényes öltözetben s egy pohár borral kínálja meg hűtelen vőlegényét. Engelbrecht ráismer kedvesére, kétségbeesve öngyilkossági kísérletet tesz, erre atyja beleegyezik, hogy nőül vegye Sideát. Hogy a boldogság teljes legyen, belép Ludolf is, Leudegast kibékül vele és visszaadja neki országát.

Ezen darabbal, a mint azt részletesebben ki fogjuk fejteni, számos egyezést mutat Shakespeare *Viharja*, melynek rövid tartalma tudvalevőleg az, hogy Prospero milánói herceget öcsce, Antonio, a nápolyi király segítségével megfosztotta trónjától, a miért Prospero leányával, Mirandával, egy kietlen szigetre menekült s minthogy jártas volt a bűvészetben, szolgálivá tette a szigeten lakó szellemeket. Évek múlva arra hajóznak ellenségei: Alonzo, a nápolyi király, fia Ferdinánd és Antonio. Prospero varázserejével vihart támaszt, Alonzo hajótörést szenved s kíséretével a szigeten keres menedéket. Ferdinánd Prospero hatalmába kerül és rabszolgájává lesz; mint ilyenek, ő neki is fatuskókat kell hordania és mindenféle fárasztó munkát végeznie. Egy alkalommal szerelmet vall Mirandának, a ki viszonzozza érzelmeit; Prospero is beleegyezik egybekelésükbe. Eközben Alonzo, Antonio és kíséretök Prospero kunyhója elé érkeznek, ráismernek Prosperóra és kibékülnek vele. Másnap azután mindnyájan elindulnak a szigetről, Prospero lemond bűvös erejéről és visszanyeri hercegségét.

Már a két darab röviden vázolt tartalmából is kiténik, hogy mindkettőnek alap gondolata teljesen azonos: a két ellenséges fejedelem kiengesztelődése gyermekeik szerelme és házasságkötése által. A két darab e pontban kétségtelenül egyezik egymással és

némelyek szerint csakis ebben egyezik. Gervinus például azt mondja, hogy Shakespeare *Viharja* és Ayrer *Sideája* csak annyiban mutat egyezést, a mennyiben a két fejedelem ellenséges viszonya és gyermekeik szerelme egyező bennök, de különben nincs közöttük semmi hasonlóság. «Die *Schöne Sidea* von unserem Jacob Ayrer ist wahrscheinlich einem englischen Stücke nachgebildet, das Shakespeare eine Anknüpfung für das Verhältniss zwischen Prospero und Alonso, Miranda und Ferdinand gegeben haben kann, weiter haben die Stücke keine Ähnlichkeit mit einander.» ¹⁾ Más kutatók többet engednek meg, elismerik, hogy Ayrer és Shakespeare darabjai nagyjában hasonlóké s e hasonlóságot aztán különböző módon igyekeznek magyarázni. Sajátságos azonban, hogy a két darab tüzetes összehasonlítását még az idevágó főmunkákban (Gervinusnál, Simrocknál és Tittmannál) sem találjuk, csak Cohn sorol fel öt egyező vonást, de ő is félbehagyja összehasonlítását, minthogy, a mint mondja, nem akarja olvasói ítéletét anticipálni és rájuk bízva a többi egyezések kikeresését. Nem lesz tehát fölösleges a következőkben lehető teljesen összeállítanunk a *Sidea* és a *Vihar* kimutatható egyezéseit.

A mi mindennek előtt a két dráma személyeit illeti, az Ayrernél szereplő *Ludolf* littaui fejedelemnek Shakespeare vígjátékában *Prospero*, Milano hercege felel meg, *Leudegast* wiltai fejedelemnek *Alonzo* nápolyi király. *Ludolf* leánya *Sidea*, *Prospero*é *Miranda*; *Leudegast* fia *Engelbrecht*, *Alonzo*é *Ferdinánd*. *Leudegast*-nak van két tanácsosa: *Elemaus* és *Franciscus*, *Alonzo* kíséretében is van egy tanácsos: *Gonzalo* és két nemes: *Adrian* és *Francisco* (figyelemre méltó e név egyezése Ayrer megfelelő személyének nevével). *Runcifal* ördögnek megfelel Shakespearenél *Ariel*, a levegő szelleme és *Caliban*, a boszorkányfi.

Szembevetendő, hogy a két darab cselekvénye nagyjában egyező. Mind a kettőben az egyik fejedelem legyőzi a másikat; Shakespearenél testvéri árulás is van a dologban, de itt is csak a nápolyi király segítségével sikerül *Prospero* legyőztetése. Mind a két darabban a trónjavesztett fejedelem magánosságba vonul, Ayrernél az erdő vadonjába, Shakespearenél egy kietlen szigetre. Mind a két fejedelem varázserővel bír s ennélfogva előre tudja, hogy alkalmatlan lesz magát ellenségén megbosszulni. Az ellenséges

¹⁾ *Gervinus*, Shakespeare.³ II. köt. 97. l.

uralkodó fia csakugyan hatalma körébe kerül és foglya lesz. Ekkor kölcsönös vonzalom fejlődik az ifjú herceg és a bűvészfjedelem leánya között. — Eddig egészen egyező a két dráma cselekvénye, ezután egy darabig eltér. A különbséget első sorban az okozza, hogy Ayternél az apának nincs tudomása a fiatalok szeretközéséről (ámbar tart tőle, mert Jan személyében még őrt is állít melléjük: und das keine löfflei nit treiben mein tochter und der Engelbrecht, soll er auf sie acht haben schlecht. 3. felv.), Shakespearenél ellenben Prospero tud Ferdinand és Miranda szerelméről, sőt elő is segíti fejlődését. Ayternél tehát a két szerelmes menekülni kénytelen s ebből következik azután a további eltérés. A cselekvény kifejlése azonban ismét egyezik a két darabban: a gyermekek szerelme kibékíti az apákat is és a trónjavesztett fejedelem ismét visszanyeri országát.

A két darab kor tekintetében is egyezik egymással annyiban, hogy mindkettőben ókori és újkori viszonyoknak sajátságos összezavarását látjuk. Ayternél a külső viszonyok, a személynevek, földrajzi elnevezések (Litvánia, Lengyelország stb.) újabb időre utalnak; de e mellett öltözetül «pogány ruha» van előírva (Ludolf mit Sidea seiner Tochter in heidnischen Kleidern. I. 60), Ludolf Jupitert emlegeti «balt wöll wir nach altem exempel gen in Jovis des grossen tempel.» V. 159; szintúgy I. 194.) és Julia «az isteneknek» mond köszönetet («den göttern wöll wir lob verjehen.» V. 74.) Egészen hasonló jelenséget találunk Shakespeare darabjában. A külső viszonyok itt is egészen újkoriak, mailandi herceg és nápolyi király szerepelnek; de a mythologia itt is keresztyénség előtti, Ferdinándot és Mirandát például ókori istennők (Juno, Ceres és Iris) adják össze. (IV. felv. 1. jel.)

Ezekon kívül kisebbrendű egyezéseket is mutathatunk ki a két darabban, de a melyek nem kevésbé bizonyító erejűek. Mint említettük, úgy Prospero, mint Ayter Ludolfja varázserővel vannak megáldva s mindegyikük *varázsvesszővel* gyakorolja hatalmát. A *Sideában* Ludolfnak állandó attribútuma a fehér pálcza (hat in der ein hand ein blosse wer, in der andern ein weissen stab. II. 217.) és hogy Shakespearenél is ez az ő erejének symboluma, azt látjuk, midőn Ferdinándot mozgásra képtelenné teszi. («E pálczikával lefegyverezlek, hogy kardod lehull.» I. felv. 2. jel.) Bűvészi erejöknek egy másik eszköze a *varázskör*. Ayternél: «Er macht ein kreis mit dem stab und etliche charakteres darein... Er macht

den kreis aus und klopft mit dem stäblein auf das loch, so springt der teufel heraus.» (I. 298, 203.) «Jetzt macht Ludolf mit seinem stab ein kreis, so springt Runcifal heraus.» (IV. 141.) Shakespeare-nél: «Mindnyájan a Prospero vonta bükörbe lépnek s ott megbüvölten állanak.» (V. 1.)

E két vonáson kívül, a melyek utóvégre a bűvészek általános attributumai, találunk a két darabban egyéb egyezéseket is, melyek gyakran egészen szószerintiek és közvetlen hatásra látszanak mutatni.

Mikor például Ayrer darabjában Ludolf hatalmába keríti ellensége fiát, e szavakkal szólítja őt fel a megadásra:

Du junger fürst balt gib dich gefangen! (II. 216.)

a herczeg kísérője kardot akar rántani, de érzi, hogy meg van bűvölve:

Mein wer kan ich nicht heraus bringen
ich glaub das sie bezaubert sei. (II. 220.)

Evvel egyezik Shakespeare *Viharj*ának következő helye:

Prospero. Hogyan, te adsz nekem
Tanácsot, balga? — Dugd be kardodat!
Hagyd abb' a támadást! E pálczikával
Lefegyverezlek, hogy kardod lehull. (I. 2.)

Ayrenél Engelbrecht érezve, hogy tagjai zsibbadtak, így szól:

Ja es ist lauter zauberei
ich bin erlamt an beiden lenden
kan mich nicht wol recken und wenden. (II. 222.)

Shakespeare-nél *Prospero.* Minden tagod gyermekké vált megint
Erőfogyottan.

Ferd. Úgy érzem, valóban
És lelki erőm is megkötözve mint
Álomban. (I. 2.)

Ayr. *Ludolf:* Jetz bistu mein leib eigner knecht . . .
solst meiner tochter holz tragen
und alles was sie dir tut sagen
solstu verrichten und vollbringen. (II. 237.)

Sh. *Ferdinánd.* Egynéhány
Ezer hasábfát kell behordanom
S gulába raknom, kénytelen. Ah úrnóm

Sír, hogy ha fáradozni lát s emígy szól:
 «Oly aljas munka mellett ily nemes
 Munkás sosem volt még!» (III. 1.)

A. Sidea bringt den jungen fürsten Engelbrecht gar übel bekleidet, der bringt etliche klötz holz und ein holz hacken. (III. 149.)

Sh. Ferdinánd egy hasáb fát czipelve jó. Miranda jó. (III. 1.)

A herczeg és a fejedelem leánya beszélgetnek, az utóbbi kész a herczeg nejjévé lenni:

A. *Sidea.* Mein Engelbrecht, was woltstu tan wenn ich dir deiner dienstbarkeit zu wegen brecht jetzt ein freiheit und dich als dann nem zu der e? (III. 181.)

Sh. *Miranda.* Im, nőd vagyok, ha kellek és ha nem Mint szolganőd halok meg. (III. 1.)

Ez ajánlatra a megszólított herczeg lelkesülve válaszol:

A. *Engelbr.* (felts nider zu fuss):
 Ach schweigt, verstürzt ich gar verge . . .
 ja ich wolt mich eur lieb ergeben
 zu dienst mit leib und auch leben
 und euch zu einer fürstin machen. (III. 185.)

Sh. *Ferd.* Ūrnőm, drága hölgy
 S szolgád örökre én! (Térdel). (III. 1.)

Engelbrecht utolsó szavainak (wolt euch zu einer fürstin machen) szószerint megfelel Shakespearenél:

Ferd. Ha lány vagy
 S szived nem adtad el még: légy királyné!
 Azzá tehetlek. (I. 2.)

A. (Sie geben die hend einander).

Sidea. Bist du mein?

Engelbr. Ja. (III. 199.)

Sh. *Mir.* — Férjem tehát?

Ferd. Az, s oly örömmel, mint rabszolga meg
 Szabad levegőre. Itt van a kezem.

Mir. Itt az enyém s a szívem benne! (III. 1.)

A. In dem gehet Jan Molitor ein, hat ein drümmelein und pfeifen; er pfeift, der teufel hebt an zu tanzen. (IV. 159.)

Sh. Sajátságos ünnepélyes zene. Különböző sajátságos alakok jönnek s

terített asztalt hoznak, azt udvarias üdvözetekkel körültáncolják. (III. 3.) Ünnepeyes zene. Ariel visszajő. Utána Alonzo öröngő mozdulatokkal. (V. 1.)

Hasonlít egymáshoz a két darabban az a jelenet is, a melyben a herczeg bemutatja menyasszonyát apjának :

A. *Engelbrecht* fellt dem vatter zu fuss und sagt :
 Ach herr vatter erbarmt euch mein !
 secht, das mensch das da kommt herein,
 ist ein tochter fürsten Ludolfs . . .
 der hat mich ihr zu eigen geben
 die hat mich erhalten beim leben.

Sh. *Ferdinánd* (Alonzo elé térdel) :
 Akkor jegyzém magamnak el, midőn
 Nem kérheték tanácsot, nem is tudám
 Van-e atyám ? A hírneves miláni
 Herczeg leánya. a kit emlegetni
 Hallék sokat, de nem láttam maig,
 Kitől másodsor nyertem életemet
 S kit második atyámmá tész e hölgy. (V. 1.)

A fejedelem fiának ezen szavaira ellensége leányát menyjéül fogadja :

A. *Leudegest*. Ach solt ir den mein schnur fort sein. (V. 230.)
 Sh. *Alonzo*. Ezé (t. i. Miranda atyjává) meg én levék. (V. 1.)

A fejedelmi apák megbékélésének jelenete is egyező:

A. *Ludolf* geht zu Leudegast und sagt :
 ich bitt eur lieb wolt mich begnaden
 weil sich die sach so hat begeben
 so will ich fort bei meinem leben
 nimmermer tun wider euer liebd.

Leudegast gibt ihm die hand :
 Weil sich all ding also begibt
 das wir nun sollen gut freund sein
 gib ich euch eur land wider ein
 und mach mit euch ein steten frid.

Sh. *Prospero*. Nézd, király, Miláno
 Megbántott fejedelmét : Prosperót.
 S bizonylatúl, hogy élő fejedelem
 Beszél veled : nézd átölellek ím,

S téged s kiséreted szivem szerint
Üdvözlek itt!

Alonzo. Herczegségedet iegott
Visszabocsátom s kérek megbocsáss
Bántalmimért. (V. 1.)

Ayrer *Sideája* és Shakespeare *Viharja* közt tehát hasonló viszonyt kell föltételeznünk, mint a minőt e dolgozat első részében a *Szép Phaenicia* és a *Sok hűhó semmiért* című vígjátékok között kimutattunk. E viszony szabatos meghatározása itt annyiban nehezebb, mivel nem bírjuk e drámák tárgyának olynemű régibb feldolgozását, mint az előbb tárgyaltaknál Bandello és Belleforest novelláját. Sokkal tágabb tere nyílik tehát a hypothesisnek és valóban azt látjuk, hogy megkísérlették a kérdésnek minden lehető megoldását, a nélkül, hogy megdönthetetlen eredményre jutottak volna.

A két dráma közötti viszonyt vagy úgy lehet magyarázni, hogy az egyik költő ismerte a másiknak művét, vagy úgy, hogy közös forrásuk volt. Ha az első magyarázatot vagyunk hajlandók elfogadni, akkor csak azt az esetet tehetjük fel, hogy Shakespeare ismerte az Ayrer drámáját. A *Sidea* bizonyosan előbb iratott, mint a *Vihar*. Nyomós okok vannak annak feltételezésére, hogy a *Vihar* Shakespeare egyik legutolsó költeménye; első említése 1612-ben történik, nyomtatásban pedig csak az 1623-ki foliókiadásban jelent meg. A *Sidea* pedig valószínűleg még a XVI. század vége felé készült, mert Ayrer már 1605-ben meghalt.

Azon nézet, hogy Shakespeare ismerte az Ayrer darabját, ismét kétféle eshetőséget enged meg, hogy t. i. Shakespeare vagy közvetlenül vagy közvetítők útján ismerkedett meg a *Sideával*.

Az első nézetet vallja *William Bell*,¹⁾ a ki tudvalevőleg azon hypothesiszt állította fel, hogy Shakespeare 1586 körül az Earl of Leicester színtársulatával Németországban járt. Bell nem tartja lehetetlennek, hogy Ayrer *Sideája* és *Phaeniciája* ez időben már kész volt és valószínűnek mondja, hogy Shakespeare ez esetben közvetlenül ismerkedett meg vele, sőt talán szerepelt is az egyiknek vagy a másiknak előadásában. E magyarázat szoros összefüggésben lévén Bell említett hypothesisével, evvel együtt az is eldől; másrészt pedig nem lehet kimutatni, hogy Ayrer 1589 előtt

¹⁾ L. Heinrich Gusztáv *Egy. Phil. Közl.* V. (1881.) 327. 1.

mint drámaíró működött, úgy, hogy még nagyobb nehézségekbe ütközik az a vélemény, hogy Shakespeare már 1586-ban látta drámáit vagy fel is lépett bennök.

A második lehetőség az, hogy Shakespeare *közvetítők útján* ismerkedett meg Ayrer *Sideájával*. E lehetőséget Cohn ¹⁾ említi, nem tartván valószínűtlennek azt, hogy angol komédiások, a kik Németországban jártak, visszatérve hazájukba, tudtára adták Shakespearenek, mily darabokat láttak és játszottak s ezek közt lehetett Ayrer darabja is.

Sokkal általánosabb az a vélemény, hogy *Ayrer és Shakespeare közös forrásból merítettek*. E közös forrás mivoltára nézve ismét elágazók a vélemények, némelyek azt hiszik, hogy e forrás egy régi dráma volt, mások azt tartják, hogy mind a két költő a mese világból vette tárgyát.

Régibb angol drámát tartott a két mű forrásának az első, a ki Shakespeare és Ayrer közel viszonyára figyelmeztetett, *Tieck Lajos*. ²⁾ «Das Schauspiel von der schönen Sidea — úgymond Tieck — hat noch deutlicher das Gepräge einer *Nachahmung des Englischen*, ob wir gleich jetzt kein Stück besitzen, welches der Deutsche vor Augen gehabt haben konnte . . . Mir ist es mehr als wahrscheinlich, dass Shakespeare den Gedanken zu seinem Werke *aus dem nämlichen alten Stücke* nahm, welches Ayrer hier nachgeahmt hat.»

Tieck véleményéhez csatlakozik *Gervinus* ³⁾ is; ő is azt tartja, hogy Ayrer *Sideája* tárgyát valamely régi angol drámából vette, mely Shakespearenek is forrásul szolgált: «Die *schöne Sidea* von unserem Jacob Ayrer ist wahrscheinlich einem englischen Stücke nachgebildet, das Shakespeare eine Anknüpfung für das Verhältniss zwischen Prospero und Alonso, Miranda und Ferdinand gegeben haben kann.»

A *mesei forrást* mindenekelőtt *Simrock* ⁴⁾ tételezi fel. Ő Ayrer darabjának cselekvényét három részre osztja; az első magában foglalja az I. felvonást (a háborút és Ludolf magányba vonulását),

¹⁾ Cohn *Alb., Shakespeare in Germany* 1865. LXXI. l.

²⁾ L. Tieck, *Deutsches Theater*, I. (Sämmtl. Werke 1822. 25. köt.) XXIX. l.

³⁾ *Gervinus, Shakespeare*.³ II, 397.

⁴⁾ *Simrock, Die Quellen des Shakspeare*,² II, 336—341.

a második a II. és III. felvonást (Engelbrecht fogságba esik; megszökteti Sideát), a harmadik a dráma többi részét, a IV. és V. felvonást. Oly meséket, melyek az első rész forrásai lehettek volna, Simrock nem talált, a második résznek megfelelő mesék azonban nagy számmal vannak s mindnyájokban oly fárasztó munkát kell végeznie a hősnek, mint Ayrer Engelbrechtjének vagy Shakespeare Ferdinandjának. (Ily mesék Grimmnél KHM 62., 79., 113. és III. 158.; Bechsteinnél *Die bezauberte Prinzessin* és *Die drei Nüsse* stb.) Ayrer darabja harmadik részének, mely Simrock szerint semmiben sem egyezik a *Viharral*, ismét más mesék lehettek forrásai; ilyenek: *Die drei goldenen Äpfel* (Benfey, *Orient und Occident* III, 378), *Die Schöne mit den sieben Schleiern* és mások. Ezekben a szolgáló, a cigányleány stb. egy rejtekben levő szép leány képét látja a víz tükreben s azt a magáénak tartja. A legtöbb esetben azután megöli a szép leányt.

Ezek voltak — Simrock véleménye szerint — Ayrer forrásai s minthogy e mesék Angliában is el lehettek terjedve, Shakespeare is meríthetett ugyanezekből. Shakespearenek azonban még egy másik mese is lehetett forrása, az, a melynek megfelelője a *Die Königstochter beim Popanz* című német mese (Kuhn Märk. Sagen 267.), a melyben a színhely, ép úgy mint a *Viharban*, egy kietlen sziget: «Hienach wird sich die Annahme wohl empfehlen, dass es in England ein Märchen aus diesem Kreise mit den Arbeiten jener Grimmschen u. Bechsteinschen und der Lokalität des Kuhnschen gegeben habe, das die nähere oder entferntere Quelle Shakespeares geworden sei, wie auch unserem Ayrer ein ähnliches, aber mit anderem Schauplatz vorgelegen haben muss.» (340. l.)

Simrock véleményéhez csatlakozott nálunk *Greguss Ágost*,¹⁾ a ki a *Vihar* forrásait tárgyalva így szól: «Félre kell vetnünk Douce véleményét, mely szerint a költő az akkortájt fölfedezett Bermuda szigetekről szóló csodálatos tudósításokat akarta volna színművében értékesíteni. Megczáfolják e nézetet a régi német mesék is *Von den drei Nüssen* és *Königstochter beim Popanz*, melyekben a *Vihar* legfőbb mozzanatai befoglaltatnak s melyekből vette a XVI. század végével Ayrer Jakab a maga komédiája tárgyát *Von der schönen Sidea.*»

¹⁾ *Greguss Ágost, Shakspere pályája.* 175. l.

Simrock nézetétől némileg eltér *Tittmann*¹⁾ magyarázata: «Sehen wir von dem Rahmen der Erzählung der Feindschaft der beiden Könige und ihrer endlichen Versöhnung ab, so bleibt ein echtes Volksmärchen über, dessen Kern darin besteht, dass ein Prinz in die Gewalt eines Zauberers fällt, aber durch dessen Tochter seine Freiheit wieder erlangt.» A dráma ezen magvát a Bechstein közölte *Die drei Nüsse* című népmese is tartalmazza. *Tittmann* nézete szerint Shakespearenek e mellett még a *Königstochter beim Popanz* című és esetleg más népmese is szolgált forrásul, mert mind e mesék közös kincse a szász népfajnak és Angliában ép úgy el lehettek terjedve, mint Németországban; Shakespeare ép oly könnyen ismerhette őket, mint Ayrer. E mesék kívül *Tittmann* még egy régebbi drámának is tulajdonít befolyást Ayrer vígjátékára. E dráma címe: *Comedia von eines Königs Sohne aus Engelland und eines Königs Tochter aus Schottland.*²⁾ De e drámában épen csak az alapeszme közös az Ayrerével, hogy t. i. a két ellenséges fejedelmet gyermekeik szerelme kibékíti s azonkívül benne is előfordul egy pár bűvészcselekedet, de különben egészen eltér a *Sideától*. *Tittmann* azt hiszi, hogy e régebbi darabot tán Shakespeare is ismerte (még az angol eredetiben), hogy azután Németországban járt angol színészek értesítették őt arról, miképen olvasztotta egybe Ayrer a meséket e drámával és hogy Shakespeare is követte a német író példáját a mesék s e dráma egyesítésében.

Nézetünk szerint e mesei magyarázat nagyon ingatag alapon nyugszik. Még a drámaírók egyikéről is bajos föltennünk, hogy a mesék egész halmazát olvasztotta össze és dolgozta fel drámájában és még valószínűtlenebb, hogy két egymástól független író pusztán véletlenségből (a mint azt *Simrock* gondolja) ugyanazt a mesei anyagot alakította át drámává. Azonkívül, a mint kimutattuk, e drámák sokkal több momentumra nézve egyeznek, mint a mennyit e mesei anyagból le lehetne származtatni. *Tittmann* magyarázata pedig, mely szerint Shakespeare Ayrertől tanulta el a régebbi dráma és a mesék összeszerkesztését, tehát csak az eljárás módját, nem vehető komolyan számba; sokkal egyszerűbb akkor azt tételezni fel, hogy Shakespeare magát Ayrer

¹⁾ *Tittmann J., Schauspiele aus dem XVI. Jahrh.* II, 149.

²⁾ E drámát ismerteti *Heinrich Gusztáv Egyet. Phil. Közl.* V, 327.

darabját ismerte. Ayrer *Sideája* és Shakespeare *Viharja* egyezéseit valóban csakis úgy magyarázhatjuk meg, ha vagy az utóbbi esetet tartjuk valószínűnek, vagy ha valamely régiebb darabot tételünk fel, a melyből a két író mint közös forrásból merített. Ez a régiebb dráma alapúlhatott aztán egy vagy több mesén és innen való az a mesés színezet, mely tagadhatatlanul előmlik úgy a *Sideán*, mint a *Viharon*. *Hamlet* anyaga is végelemzésben mondai, de Shakespeare azért nem merítette egyenesen a népmondából vagy Saxo Grammaticusból, hanem egy régiebb drámából, melyben e monda már fel volt dolgozva. Ugyanez az eset foroghat fenn itt is, a különbség csak az, hogy itt nincs tudomásunk a közvetítő darabról, hanem csak az ősi forrást, a mesei anyagot ismerjük. Ha e szerint régiebb drámát tartunk a két vígjáték közös forrásának, akkor ezt mindenesetre az angol komédiások közvetítették — ha angol eredetű volt, Ayrernél; ha német volt, Shakespearenél.

Ayrer *Sideája* és Shakespeare *Viharja* összehasonlításából tehát nem vonhatunk le oly biztos végeredményt, mint a *Phaenicia* és a *Sok hűhó semmiért* egybevetéséből. Tárgyalásunk alapján két eset lehetőségét kell megengednünk: vagy azt fogadhatjuk el, hogy Shakespeare ismerte Ayrer *Sideáját* (és ezt támogathatná az a körülmény, hogy a *Phaeniciára* nézve ez ki volt mutatható), vagy azt, hogy úgy az angol, mint a német költő egy régiebb drámából merített, mint közös forrásból. A jelenleg ismeretes adatokból e két darab viszonyára nézve többet nem következtethetünk.

PETZ GEDEON.

Martialis VII, 64.

Leghíresebb borbély, ki valál a városiak közt,
 S dús kegye úrnódnak lovagi rangra emelt;
 Aetna kies táját s a sicúl népet kereséd fel,
 Cinnamus, únván a forumi perlekedést.
 Mily tudományyal ölöd meg időd' te, ki mit se tanúltál;
 Számüzetésedben lelsz-e te szórakozást?
 Sem szónok, sem író se lehetsz te, sem iskolamester
 Nem válhat Cynicus, sem Stoicus belüled.
 Hangod hírnök- avagy színészként nem jövedelmez,
 Légy te megint borbély, Cinnamus, a mi valál.

Ifj. REMÉNYI EDE.

AZ IFJABB PLINIUSRA VONATKOZÓ FÖLIRATOK.

Öt olyan föliratot ismerünk, a melyet a *communis opinio doctorum* az ifjabb Pliniusra vonatkozóan nyilvánul; e közül három kétségtelenül reá vonatkozik, kettőnél pedig e vonatkozás csak valószínűséggel bír. Ezen utóbbiak egyiket még azon időből valónak tartják, a melyben az ifjabbik Plinius anyai nagybátyja az idősb Plinius által örökbe fogadva nem volt; ekként hangzik:

L. Cæcilius L. f. Cilo IIII vir a(edilicia) p(otestate), qui testamento suo (sestertium) n(ummum) XXXX (milia) municipibus Comensibus legavit, ex quorum reditu quotannis per Neptunalia oleum in campo et in thermis et balineis omnibus, quæ sunt Comi, præberetur, t(estamento) f(ieri) i(ussit) et L. Cæcilio L. f. Valenti et P. Cæcilio L. f. Secundo et Lutullæ Picti f. contubernali. Aetas properavit; faciendum fuit; noli plangere, mater. Mater rogat, quam primum ducatis se ad vos. ¹⁾

Az ezen föliratban említett *P. Caecilius L. f. Secundus* az ifjabbik Pliniussal azonosítják, jogosan-e vagy jogtalanul, azt nem lehet véglegesen eldönteni, mert valónak csak az derül ki, hogy nem hozható föl semmi olyan alapos ok, a mely ezen azonosítást lehetetlenné tenné; az ifjabb Plinius előneve e föliraton ugyan Publius, de az örökbefogadással ez mint másoknál, úgy nála is megváltozott.

Hogy azonban valamely föliratot megértsünk s tartalmából következtetéseket vonhassunk le, magából a föliratról kell kiindulnunk; a mit az mond s a mi tartalmából önkényt következik, az való, minden egyéb, csak lehetséges, csak valószínű. E szempontból tekintve a fennebbi föliratot, az arról értesít bennünket, hogy Lucius fia, L. Cæcilius Cilo, ædilisi hatáskörrel bíró quattuovir (valószínűen komói rendőrfőnök), az, a ki végrendeletében a komóiak részére 40 ezer sestertiusból álló alapítványt tett, a melynek kamataiból olaj volt vásárlandó, hogy a komói nép között a

¹⁾ Nach meiner Abschrift des jetzt in Como im Hause Giovio aufbewahrten Originals. Mommsen Tivadar Hermes III. p. 60. Azt tartja, hogy Cilo az ifjabb Plinius atyja, Valens bátyja, Lutulla mostohája. Monti Storia di Como (nem volt kezemnél) p. 185: Cilone si crede da taluno (Jovius hist. patr. p. 222) il padre o l'avo di Plinio. (Kírtam Mommsen után.)

mezőn (a testgyakorlatok helyén?) és a fürdőkben évenként a Neptunalia ünnepén kiosztassék, — végrendeletében megparancsolta, hogy az emlék, melyen a fölirat alkalmazva volt, a saját (*sibi*, mint gyakran, kihagyatott), továbbá Lucius fia, L. Cæcilius Valens és Lucius fia, P. Cæcilius Secundus, végül Pictus leánya, Lutulla, házastárs (*contubernali*) részére fölláttassék. Az emlék, mint az az anyához intézett vigasztaló szóból (*noli plangere mater*) s az anyának bánatos sohajából gyanítható, az anya által létesített s krypta volt, melybe a három korán elhalt (*ætas properavit*) Cæcilius és Lutulla temetendő volt. Hogy Valens és Secundus Cilonak fia vagy unokája volna, az sehol sincs mondva; ellenkezően, mindhárman úgy tűnnek föl, mint testvérek, mert mindhárman Lucius nevű atya fiai s így valószínűen egy és ugyanazon Luciuséi s az anya valamennyiükhöz, mint fiaihoz szól, midőn középük kivánczozik (*mater rogat, ut quam primum ducatis se ad vos*), férjét sehol sem említi s magát sehol sem nevezi a három Cæcilius valamelyike házastársának. De az anya ezen fohászja is azt tanúsítja, hogy gyermekeitől még életben lőn megfosztva s magára maradt; mert életben lévő gyermek vagy gyermekekhez nem mondhatná: *mater rogat, quam primum ducatis se ad vos*; azaz: anyátok arra kér benneteket, hogy minél előbb magatokhoz vegyétek őt. Ezt tanúsítja az is, hogy Cilo korai halálról (*ætas properavit*) tesz panaszt, hihetőleg nemcsak a magáérol, hanem mindnégyükérol. A fölirat tehát inkább azt mondja, hogy Cilo, Valens és Secundus már nem volt életben, mikor anyja az emléket állíttatta, vagyis azt, hogy az itt említett P. Cæcilius Secundus, mint ilyen halt meg s nem mint Plinius, a miből az következik, hogy P. Cæcilius Secundus nem azonosítható az ifjabb Pliniusszal feltéve, hogy mindent magából a fölirásból magyarázunk ki és semmit sem magyarázunk bele. Hogy a föliratban említett Lutulla a három Cæcilius melyikének volt házastársa? bizonyosan nem mondható meg; valószínűen Ciloé; a nő Pictus leányának nevezetik, tehát szabadon született (*ingenua*) s *contubernalis*-nak vagy azért mondatik, mert férjével római polgári jog szerinti *connubium*a nem volt, vagy azért, mert az *usu* létesült házasság még nem tartott volt egy évig s így Pictus leánya még nem jutott *in manu mariti*, még nem tartozott férje agnatusainak körébe (*uxor*). Az a föltevés, a melyet Mommsen hoz fel, hogy Cilo nejétől, a föliratban említett anyától, még életében elvált volna s Lutullát ágyasul

(Concubine) vette volna, ellenkezik nézetem szerint azzal a gyöngédséggel, a mely e minden látszat szerint tragikus véget ért család tagjait, a fölírat szövege után ítélve, egybekapcsolta.

De e fölíratban ezen felül oly hiány is észlelhető, a mely az említett azonosítást, ha nem is zárja ki teljesen, azt legalább is valószínűtlenné teszi. A kérdésben álló kor fölíratain római polgár nem igen mulasztotta volna el azon *tribus* megjelölését, a melybe tartozott; már pedig ennek e fölíraton nyomát nem találjuk: legvalószínűbben azért, mert a három Cæcilius egyike sem tartozott azon római polgárok közé, a kik a *tribus*ba való beosztásra igényt tarthattak, hanem csupán *municeps* volt, birt *commerciummal* és *connubiummal*, de nem *ius suffragii* és még kevésbé *ius honorummal*. Az ifjabb Pliniusról tudjuk, hogy ő *optimo iure civis Romanus* volt, azaz, hogy mindezen jogokkal birt; hogy ezeket ő maga szerezte volna, azt a leveleiben eléggé nyílt és közlékeny ember sehol sem mondja s így valószínű, hogy azok őt már születésétől fogva illették meg, hogy azokat atyjától örökölte; a magasabb álladalmi hivatalokra való képességét a nagybátyja örökbe fogadási tényére sem szabad alapítani, mert magánembernek magánügvi tényei a közjogi viszonyokat, a melyek közé a fennebb említett képeesség is tartozik, nem változtathatták meg.

Ezek azon főbb akadályok, a melyek az azonosítás ellen fölhozhatók, a leglényegesebb, a melyből tulajdonképen kiindulni kellene, a fölírat keletkezésének ideje, így is úgy is eldöntetlen kérdés marad. Az azonosítás ugyanis jó szerével csak úgy engedhető meg, ha a fölírat az örökbefogadást megelőző, tehát legalább is a Vezuv kitörése előtti időből való (79. aug. 24.); egy-két nap itt valami nagyon számba nem vehető ugyan, azonban nem valószínű, hogy a régi nevet az újnak (C. Plinius) felvétele után használták volna. Igaz ugyan, hogy Mommsen és Monti, a kik a fölíratot látták, azt külső jelenségei után ítélve az első keresztyén századba illőnek tartják, de az maga már oly hosszú idő, hogy arra biztos következtetést alapítani nem lehet s nem is tanácsos. Hozzájárul, hogy Plinius atyjának nevét nem tudjuk s arról sincs tudomásunk, hogy ez hivatalt vállalt volna, vagy arról, hogy testvérei voltak volna; a *Caecilius* és *Secundus* név pedig magában gyenge alap, a mely ép úgy tehető valószínűtlenné, mint valószínűvé. Mindezeknél fogva, addig, míg biztosabb adatokkal nem

rendelkezünk, helyesebb ezen azonosítás irányában tartózkodónak lenni. ¹⁾

Több valószínűség szól a második fölirattöredék mellett, a melyről Mommsen Jovius után ezeket írja: «*Comi in aedis D. Mariae veteris strato.*» Jovius Benedek 1496-ban a komói föliratokból gyűjteményt állított össze, a melyet többször lemásoltak, de a mely sohasem került sajtó alá. A töredék a következő: ²⁾

INIO	azaz: pLINIO
CAECI	CAECILio
IDO	secunDO

Mint hogy más oly egyént nem ismerünk, a kire e három név illenék, méltán vonatkoztatják a töredéket az ifjabbik Pliniusra.

A következő két föliratot Mommsen véleménye szerint a tiberisi gondnokság betöltése után és a bithyniai helytartóság elvállalása előtt, azaz 105 és 111 közt állították. Az elsőre nézve Jovius után Mommsen ezeket írja: *Comi latitabat in ignobili domo gradus inibi vicem praebens; nunc in templi maximi exteriore structura posita est*, és hozzáteszi: *Dort, an der Ecke der Cathedrale befindet sich der Stein noch jetzt.* A fölirat a következő: ³⁾

C · PLINIO · L · F
 OVF CAECILIO
 SECVNDO COS
 AVG · CVR ALVEI · TIBER
 5 ET RIPAr et cloacAr VRB

A másik 105—111 közt állított emlék föltalálója Alciatus után Mommsen ezeket írja: *Fegii quae Cantuariensis pagi villa est, in semiruta Juliani aede nuper reperta.* Azután hozzáteszi: *Fecchio ist ein kleines Dorf bei Cantu unweit Como.* Später kam

¹⁾ A kecskeméti reform. főiskolai jog- és államtudományi kar 1878/79-ről való Évkönyvében Pliniusról írt cikkekémben ezen s a következő föliratokat csak bemutatni s nem taglalni volt szándékom.

²⁾ Hermes III. p. 110: «Bened. Jovius in der oben erwähnten handschriftlichen Sammlung f. 476. Ungedruckt».

³⁾ Nach meiner Abschrift. Mommsen Tivadar, Hermes III. p. 108. (Hiányosan Veenhusius János Plinius-kiadásában, Lugd. Batav. 1669. a bevezető részben.)

der Stein nach Mailand in die Sammlung Archinti und kürzlich mit dieser in die Brera. A föliirat így szól: ¹⁾

C · P L I N I	o l. f.	C(aio) Plini[o L(ucii) f(ilio)]
o v f · CAEC	ilio	[O]uf(entina tribu) Caec[ilio]
SECVND O	c / O S	Secundo [c]o(n)s(uli)
AVGV R · CVR · ALV · TIB		augur(i) cur(ator) alv(ei) Tib(eris)
5 el ripa	R ET CLOAC · VRB	[et ripa]r(um) et cloac(arum) urb(is)
raef · a	ER SAT PRAEF	[praef(ecto) a]er(ari) Sat(urni) praef(ecto)
AER · MIL	pr. tr. pl Q · IMP	aer(ari) mil(itaris) [pr(aetori) tr(ibu)no pl(ebis)] q(uaestori) imp(eratoris)
SEVIR · EQ · R · TR · M	L	sevir(o) eq(uitum) R(omanorum) tr(ibu)no m[i]l(itum)
LEG · III · GALL · X · VIRO		leg(ionis) III Gall(icae) X viro
10 STL · IV D · FL · DIVI · T · AVG		stl(itibus) iud(icandis) fl(amini) d(ivi) T(iti) Aug(usti)
V E R C E L L E N S		Vercellens(es)

A következő föliatra vonatkozólag Mommsen után a következőket írom ki: «*Apud Mediolanum ad antiquam Ambrosii . . . aedem marmoreas inter confractas tabulas ab interiori sepulchri parte compositas* — Cyriacus bei Olivieri. *In S. Ambrosii fano in lapide marmoreo levissimo in IIII partes accisas diviso et in tumulum nunc constructo* — derselbe in der Handschrift von Parma und wörtlich ebenso bei Marcanova. *In templo S. Ambrosii. Marmor in quattuor partes incisum et pro tumulo reginae (ita vulgo vocant) compositum nisi ab his qui sepulcrum ingrediuntur legi non potest, quia imperitissimus quadratarius extrinsecus eam mensae partem apposuerit, quae solida et nullis literarum formulis concisa erat* — Alciatus. Jetzt verloren bis auf das erste im Frühling 1858 in der Kirche S. Ambrogio wieder zum Vorschein gekommene Bruchstück». ²⁾

A meglévő töredékre nézve Mommsen ezt írja: Das eine noch vorhandene Fragment zu Gesicht zu bekommen habe ich mich in Mailand mehrfach, aber vergeblich bemüht; gedruckt ist es bei Monti a. a. O. S. 179. ³⁾

¹⁾ Nach meiner Abschrift. Mommsen l. c. p. 109. — Veenhusius l. c.: In semiruta aede Juliani apud Fegium agri Mediolanensis. Hibásan.

²⁾ Hermes III. p. 110.

³⁾ Hermes III. p. 111. Montinál: Storia antica di Como p. 170.

Midőn 1881 augustus havában Milanoban időztem, magam is kerestem e töredéket s azt a szent Ambrusról nevezett templom átriumának jobboldali falába befalazva találtam ; minthogy Monti másolatától (a mennyire Mommsen után ismerem) az enyém lényegtelenben ugyan, de mégis eltér, ide iktatom mindakettőt:

Másolatom:

⊙ P L I N I V S · L ·
 A V G V R L E G A T P R
 C O N S V L A R I P O T E S T A
 I M P C A E S A R N E R V A
 5 ⊙ V R A T O R ⊙ V E I T
 ⊙ I R A E F A E R A R I S A T
 Q V A E S T O R I M P

Monti másolata:

C P L I N I V S L
 A V G V R L E G A T P R
 C O N S V L A R I P O T E S T A
 I M P C A E S A R N E R V A
 . . V R A T O R . . V E I T
 P R A E F A E R A R I S A T
 Q V A E S T O R I M P

Mommsen ugyanis e föliratot Monti után, habár a sorokat jelöli, *in continuo* közli s megjegyzi: Dass die Punkte fehlen, sagt Monti ausdrücklich; ¹⁾ a fennebbi másolat ellenben azt tanúsítja, hogy PLINIUS és L után az első sorban voltak pontok alkalmazva s így valószínűen C után is, a mely azonban a későbben vajt mélyedéssel (⊙ jelezve) eltűnt. Az is látható a fennebbi másolatból, hogy az első sor betűi nagyobbak, mint a következő sorok betűi (arány: 1 : ²/₃ vagy 1 : ³/₄), továbbá az, hogy az első sor átlagos betű fél szélességével, a negyedik egészével küljebb kezdődött, mint a többi. A mi a fölirat nagyságát illeti, az mintegy 2 láb hosszú és 2 láb széles lehet, vastagsága, a későbben belevajt mélyedésekből (⊙) itélve, legalább 2—3 hüvelyk. Az anyag ugyanazon fehér márványnak látszik, a melyből a milanói székesegyház teteje és ennek faragványai készültek.²⁾

A fölirat körülbelül így szólhatott: ³⁾

C · P L I N I V S · L · F · O V F · C A E C I L I V S · S e c u n d u s · c o (n) s (u l)
 A V G V R L E G A T P R O P R P R O V I N C I A E P O [N] t i e t B i t h y n i a e
 C O N S V L A R I P O T E S T A [T] I N E A M P R O V I N C I A M E x s (e n a t u s) e (o n s u l t o) m i s s u s a b
 I M P C A E S A R N E R V A T R A I A N O A V G G E R M A [N] i c o D a c i c o p (a t r e) p (a t r i a e)
 5 C V R A T O R [A L] V E I T [I B] E R I S E T R I P A R V M E t c l o a c a r (u m) u r b (i s)

¹⁾ Hermes III. p. 113.

²⁾ Másodszor láttam e töredéket 1884-ben; de újabbat nem találtam.

³⁾ Mommsen Hermes III. p. 112. és utána Wilmanns *Exempla inscriptionum* I. 1162b (a másik kettőt is közli).

PRAEFAERARI SATV[R]NI PRAEFAERARI MILit(aris) pr(aetor) trib(unus) pl(ebis)
 QVAESTOR IMP SEVIR EQVITVM Romanorum
 TRIB MILIT LEG[III] GALLICA[E] X vir stli.
 TIB IVDICAND THERMas ex iis¹⁾ ADIECTIS IN
 10 ORNATVM HS CCC et eo amp LIVS INTVTELAM
 HS CC T F I item in alimenta LIBERTOR SVORVM HOMINC
 HS XVIII LXVI BCLXVI REIp. legavit quorum incREMENTPOSTEA ADEPVLVM
 PLJEB VRBAN VOLVIT PERTINere . . item vivuS DEDIT IN ALIMENT PVEROR
 ET PVELLAR PLEB VRBAN HS ðitem bybliotheam et INTVTELAM BYBLIOTHE
 15 CAE HS C

A pontok elhagyásával és az elveszett részek feltüntetésével leirtam Mommsen után, mert gondosabb és kielégítőbb mint Orellié,²⁾ vagy Veenhusiusé s jobbat adni nem tudok. Egyébiránt azt, hogy a fennebbi kiegészítéshez még fér szó, Mommsen elismeri s a fölrirat áttekintése is látszik tanúsítani, habár ez egyáltalán nem bizonyíték; így feltűnően sok betű torlódik össze az alsóbb sorokban, a mi ha nem is példátlan, a 8-ik, 9-ik és 10-ik sor ürességével szemben viszás.

De jöllehet a fölrirat tartalmán ezentúl nem igen lesz igazítani való, kérdésessé válhatik a részek egybeillesztése s azzal kapcsolatban a sorok beosztása. A fölratról szóló jelentések ugyanis lényegesen eltérők: Aldini például azt írja (marmi Comensi p. 102), hogy az *kököporsón* áll, a melybe Lothár király (+ 950) teteme tétetett;³⁾ ellenben Cyriacus, a ki a fölriratot 1442-ben maga másolta le és Alciatus, a ki valószínűen maga is látta a fölriratot, arról mint négy darabra tört tábláról emlékezik meg; sőt Valerius névtelene, a ki Mommsen szerint maga Alciatus, a midőn

¹⁾ E helyén: HS.

²⁾ I. 1172. Heuzen III. p. 124. újra közli Mommsennek restitucziója szerint (Annali dell'Institut. arch. 1854. p. 42.), a mely a fennebbivel a lényegben megegyez. Restituálta e közlemény nyomán Borghesi is (Oeuvres IV. p. 112:) és Monti is (l. c.). Borghesi is (Burbul p. 19.) Aldini másolatát vette alapul (Marmi Com. p. 107.), a mit Henzen hibásnak tart. Aldinit Mommsen sem tartja teljesen megbízhatónak. Mommsen mindkét restitucziója Cyriacus másolatán alapul. Nevezetesebb eltérés csak a 3-ik sorban van, a hol: *Ex s(enatus) c(onsulto)* helyén *Extra sortem* áll. Egyik ellen sem emelhető kifogás, mert olvassuk mindkét kitételt egy és ugyanazon fölrirat is Henzen 6450 (= J. R. N. 5244.), ámbár köztársasági időből.

³⁾ Hermes III. p. 110. nota.

azt írja: *superioribus diebus nostro labore inventum est . . . epitaphium . . . mensa marmorea est incuria maiorum nostrorum in partes quattuor divisa et ideo quibusdam scalpello exesis notulis, quae in divi Georgii aedicula Ambrosiam fani vicem cenotaphii praestat, —* azt látszik hinni, hogy a fölirat később vágatott négyfelé.¹⁾ Eszerint nincs kizárva az a lehetőség, hogy itt két fölirat egyesítettett. Talán ennek tulajdonítandó a kétféle szerkezet, a sorok eltérő jelölése, mint például Orelli szavatosainál. A meglevő töredék semmi esetre sem kőkoporsó része, habár lehetett ephitaphium; legvalószínűbben azonban azon könyvtár homlokzatán vagy egyéb részén volt befalazva, a melyet Plinius alapított; ²⁾ hogy ez Komóban létezett, azt nem lehet kétségbe vonni. Lehet, hogy a könyvtár később Mediolanumba került s akkor vitték el Komóból a föliratot is. Fölállították pedig mind a kettőt Bacchus templomában; a mikor aztán a keresztyén vallás elterjedésével a templom keresztyén egyházzá alakítottatott át, a könyvtárral és fölirattal többé senki sem gondolt s a mit az idő megkímélt, tönkre tették a barbárok s utódaik; a föliratot anyagnak tekintették s ott használták a hol szükség volt rá, röviden szólva beépítették s azért nem lehetetlen, hogy a hiányzó három rész még napfényre kerül. Hogy a fölirat Komóból került Milanoba, azt az úgynevezett Anonymus Laudensis gyanította már: *animadvertendum est hanc marmoream mensam olim Comi fuisse et cum urbs illa . . . deleta a Mediolanensibus extitisset, illam uti inter praedam Mediolanum advectam.*³⁾ Mennyi hiteles ebből, azt nem vagyok képes megítélni, s ha Valerius névtelene ezen állítást visszautasítja, megoldatlanul hagyja azt a kérdést, hogy mi okból állítottak volna a mediolanumiak városukban a komóiakat érdeklő feliratot? Mert az az ok, hogy oly nagy föliratot, mint a milyen Pliniusé egészen volt, nem lehetett volna Komóból Milanóba szállítani,⁴⁾ meg van czáfolva a kőnek Komóba való szállításával s aztán még nagy kérdés, hogy vajjon a fölirat egy darabra volt-e vésve, vagy mint az a relációkkal nem összeegyeztethetetlen, négyre? A föliratok ide-oda hurezolása nem egészen példátlan s itt a kérdés csak a körül foroghat, hogy

¹⁾ Hermes III. p. 111.

²⁾ Plin. ep. I VIII. 3.

³⁾ Hermes III. p. 110.

⁴⁾ U. o. p. 111.

az *mikor* történt? Mennyi felderítést ad e tekintetben Boarius, azt, minthogy műve nincs kezemnél,¹⁾ nem mondhatom meg s azért másokra kell bíznom úgy ezen, mint azon kérdés eldöntését. ha vajjon a Maffei által létesített veronai muzeumban olvasható következő fölrattöredék:

—STAT VASIL—	talán SIAI VASIL (?)
ET IN TVITIO	et in tuitio(nem)
HS CCCIOOO CC	s(estertios) tres mille

a melynek anyaga és írása teljesen azonosnak látszik Plinius fölrataéval, noha betűi ritkábbak, — tekinthető-e annak részeül, vagy sem? ²⁾

Kecskemét, 1884. deczember 8-án.

BELICZAY JÓNÁS.

Anth. Pal. V. 237. Agathias Myrinæus Scholasticustól.

Jajgatok én az egész éjjel, s mikor itt van a hajnal
 És el akarnék már nyugton alunni kicsit,
 Fölesiripelnek a fecskefiak, s könnyekre fakasztnak,
 Hogy meggátolták kellemes álmaimat.
 Könyhullajtva viraszt a szemem, s mélyébe szivemnek
 Csalfa Rhodanthe miatt újra befordul a gond.
 Gyülőletes csevegők, hallgassatok el! Philomélé'
 Nyelvét más ember vágta bizony ki, nem én.
 Gyászoljátok Ityst a hegyen s ott ülvé a banka'
 Szirtes szállásán mentre zokogjatok ott!
 Hadd alugyam keveset! Hát hogy ha oly álom akadna,
 Mely a Rhodanthénak kedves ölébe vezet!

P. T. E.

¹⁾ Dissertatio de Plinii Secundi testamentaria inscriptione, Mantua 1773, 4. Említi Orelli 1172-nél s megjegyzi: «nunquam mihi visa». Mommsennek figyelmét úgy látszik kikerülte, mert sehol sem szól róla.

²⁾ A Museo lapidario-ban 292. szám alatt; Maffei jegyzékében 164 n. 5 ezen megjegyzéssel: Era in Padova. A mint Páduából Veronába, úgy Komóból vagy Milanóból Páduába is kerülhetett.

ÉN IS HOZZÁ SZÓLOK.¹⁾Audiatur et *tertia* pars.

Király Pál úr e *Közlöny* m. é. VIII. füzetében a «fordúl elő» jogosultságáról értekezik. *Sunt bona mixta malis*, azt mondom reá s ebből kifolyólag szabadjon elválasztanom a buzát a konkolytól.

És miért kérem éppen én ki az engedelmet? Egyik és nem utolsó oka az, hogy az én nevemet is belevonczolta értekezésébe K. P. úr e szavaival: «Ez pedig annyival inkább szembeötlő, mivel *egy idő óta* Aranyon kívül Brassaira is különös hízelkedéssel hivatkozik» t. i. Simonyi.²⁾ Akarja-e tudni a Ph. K. olvasója, mi-ben áll az a «különös hízelkedés»? Ha igen, megmondom, megjegyezve, hogy a ki már tudja, szökje át az illető sorokat. — No hát Simonyi a *Nyelvőr* valamelyik füzetében eléad bizonyos elveket, melyeket én a szöfűzésre nézve megállítottam s nyilvánítja, hogy ő azokat helyesli, és értekezése folytán alkalmazza is. Ennyi és egy betűvel sem több. Biz' én megvallom, hogy azt, hogy egy — hozzám képest — fiatal ember, a ki órát sem fordított, nem is fordíthatott a magyar nyelv szerkezete vizsgálatára annyit, a hány hetet én szenteltem annak, nézetemet helyesli, nem tartom magamra nézve «hízelkedőnek». Ellenben kisebbitőnek vagy éppen lealázónak se, ka K. P. úr az érintett elveket, a mint vádjából s értekezése más helyeiből olvasom ki, nem helyesli. Ért. véleménye rólok csak olyan «*opinionis commentum*», melyet Bacoként «*delet dies*»; mellettök pedig az egész magyarság áll, mert egy magyar

¹⁾ Így accentuálom: én is hozzászólok. De lehetne azon renddel még kétképp variálni: a) Én hozzá is szólok; b) Én hozzá szólok is, és mindenik helyes a maga helyén és idején. Hanem rosz volna ám így: Én hozzászólok is!

²⁾ Azaz, hogy neki kell lenni, ámbár K. P. úr periodusából alig lehet kiokosodni. Mert «Ez» mind a »szembeötlő»-nek, mind a «hivatkozik»-nak *subiectuma*. Úgyde amarra nézve általában az előbbi egész periodus, specialiter pedig végszavai: «a módszer ellen vét» a *subiectum*, mely nem lehet a «hivatkozik»-é. Emezét az előbbi periodusból ki kell halászni s így jöttem én is rá, hogy «Ez» másodízben «Simonyit» kell hogy jelentse. Csak azt kérдем, helyes stílyizálás-e azonegy szót: «Ez» azonegy periodusban kétértelműen használni?

sincs, a ki szerintök ne hangoztatná közbeszédben a magyar nyelvet. Világos, hogy magáról K. P. úrról is fölteszem. Miért vonakodik hát elismerni elméletileg is, hogy 1. Bármely nyelvben a teljes mondat két részből áll u. m. egy előkészítő és egy tüzetes részből? Ifj. *Gabelenz*,¹⁾ a ki maga saját útján s tölem függetlenül jutott éppen azon elméletre, a két részt ime nevekkal különbözteti meg: «*Psychologisches Subject*» és «psych. Prädikat». 2. Az előkészítőben oly eszméknek ad szavakat szóló (író), melyeket a hallónál (olvasónál) jelenlevőknek, vagy leggyorsabban és könnyebben elidézhetőeknek vél, holott a tüzetes rész jelleme az újság. 3. A két részt a többi nyelvben csak értelmi elemzéssel lehet megkülönböztetni, ellenben a magyar mondatot a saját accentusa nyelvészetileg vágja ketté, úgy hogy a tüzetes rész éppen a hangsúlyos szótaggal kezdődik. 4. A hangsúlyos szótag *vagy* a csupasz ige, *vagy* az ige előtti, az igét határozó szó vagy szólam első tagja. 5. *Egy* mondatnak általán mondva csak egy accentusa van, de részeinek is lehetnek saját, de másodrendű accentusai, melyeket az az elv szabályoz, hogy két szó közül, a melyek egymással oly viszonyban vannak, hogy egyikök a határozó, a másikkok a határozott, eme másodrendű accentus a határozóra esik. Ezt más nyelvekben is hallani. 6. Specialiter a magyar nyelvre nevezve meg kell említenem, hogy a szerencsétlenül úgynevezett «igekötők» az igével egy szót (néáltalán compositumot) nem alkotnak, hanem minden tekintetben külön vált vagy válható adverbiumok. (Bővebb kifejtését a szórendre nézve húzható következtéseit l. «A bővített magyar mondat» című értekezésem «Vég-szavában».)¹⁾

Ezek az elvek mindnyájan a leggondosabb, terjedelmesebb és úgyszólván az egész életen át folytatott, elfogulatlan inductio útján keletkeztek és reájok vonatkozik az az állítmány, melyet sem nem elsőben, sem nem egyedül mondtam ki, hogy a nyelvészet inductív tudomány. De keletkezésökkel aztán meg is szűnik az inductio működése s alkalmazásaikban már a *deductio* szerepel.

Mindezekben csupán csak mondandóim alapját akarám meg-

¹⁾ Ideen zu einer vergleichenden Syntax. Von *Georg von Gabelenz*. Zeitschrift zur Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft (Lazarus und Seintthal). VI. Bd. 376. és VIII. Bd. 300. l.

vetni és legkisebb tekintetet sem vetek a Simonyi és Király urak közt támadott vitára. Ezt ők hadd folytassák maguk közt, én csak véleményeket és nem véleményezőket rostálgatok. Vegyük sorba az illető értekezés nyomán.

K. P. merőben rosszalja ezt a mondatot: «*Az é mélyhangú szavakban is fordúl elő, az e nem*». Szerinte csak e helyes: «*Az é mélyhangú szavakban is előfordúl, az e nem*». — Szerintem mind a kettő helyes. Megmondom miért. A «fordúl» igének két határozója van: 1. «*mélyhangú szavakban is*», 2. «*elő*». ¹⁾ Ily esetben rendszeren az egyiket helyezzük *elől*, a másikat *hátul* az igén. Hogy melyiket *elől*, melyiket *hátul*, az egészen a mondó önkényétől függ. Ennélfogva a gáncsolt rendezésben nincs hiba, valamint ebben sem lenne, hogy: «*Az é előfordúl mélyhangú szavakban is, az e nem*». De van oly eset is, hogy a két határozó egymással is határozati viszonyban áll, vagy világosabban mondva, az egyik határozója a másiknak. Ilyenkor állhat mind a kettő *elől* vagy mind a kettő *hátul*. Minthogy a «*mélyhangú szavakban*» és az *elő* közt megvan az érintett viszony, ez a versio is helyes: «*Az é mélyhangú szavakban is előfordúl*»; de helyes lenne így is: *Az é fordúl mélyhangú szavakban is elő*. Tehát négy változat helyes, nem csak kettő. Mert feljebbi állítmányomat úgy fejezém ki, hogy «*állhat*», nem pedig: «*kell állania*». De lehet mind egyik, mind másik eset kötelező, ha t. i. árnyalati különbség van köztök. Pl. van e kettő közt: «*másszor is visszahúztad a szavadat*» és «*másszor is húztad vissza a*

¹⁾ Elő helyett elé kellene. A két szó voltaképp különbözik. Elé az ilyeneknek, mint: *elém, eléd, eléje, elébb*, a törzsöke. Az *é* mindnyájokban irányrag, szintúgy mint ezekben: *felé, közzé, mivé edessé* (válik), *szerecsétlenné* (lesz) stb. és mondhatni, hogy térre vonatkozik. Tehát: *eléad, eléadás, eléadó, eléáll, éléhajt, élékelő, éléjáró* (ruha, szerszám sat. t. i. a mit a háznál leggyakrabban, mindennap használnak). (Meg kelle magyaráznom, mert szótárainkba még nem jutott be), *élékelő, elévaló* (cf. *idevaló, eléfordul, eléforduló*). Szóval «*elé*» mindig oly valaminek a jelzője, a mi mozgást, haladást jelent. Az «*elő*» eredetileg időre vonatkozik. Származékai *elől* (pl. *elől* megy, a ki hamarább indult), *előbb* (hamarább, korábban), *előd, előny* («*kedvező körülmény valami cél elérhetésére, melynél fogva ahoz (olv. ehhez) előbb eljuthatunk*» M. Ny. Sz.). Szerkesztvényei: *előbeszéd, előfizetés, előfogat, előhasú, előítélet, előruha* stb. Ezekben térre is vonatkozhatik, de csak úgy, ha az, a minek a jelzője, helytálló dolgot jelöl.

szavadat». Az árnyalati különbség az, hogy az elsőbb mondat valódi tényt constatál, a második többek közül egyet, melyhez hozzáférhet az a magyarázat, hogy «hol húztad, hol nem húztad». Az elsőből az a következés: hogy «nem hiszek neked», a másodikból az, hogy: «kételem benned».

A mely szabályokat K. P. úr állít fel az illető mondatokbeli szórend helyességéről s a melyeket itt ismételni felesleges volna, röviden csak azt mondhatom rólok, hogy: «Nesze semmi, fogd meg jól!» Azok ugyanis alaptalanok, homályosak és teméntelen esetben akár kész mondatok elemzésére, akár újak alkotására hasznavehetetlenek. Szolgáljanak némi bizonyításul saját példái:

«1., *Az arany a porban is előfordul*; de: *arany a porban is fordul elő*».

Az első azért volna jó, mivel az alany («az arany») határozott. Ugyde a névelőt elhagyva is, éppen oly helyes marad. *Némely ember*, határozatlan úgy-e? Hát nem helyes-e: *Némely ember a kákán is bogot keres*? Vagy ez: *bátor ember az akadályokon is áttör*? Ellenben a 2. mondatban oda tehetni a névelőt: *az arany a porban is fordul elő*, s hibáztatná-e valaki? Hát ezt: *Tigris a fiait is falja fel*, mely a világra olyan szerkezetű, mint ama második mondat, helyeselné-e K. P. úr? Ezek pedig: *némely ember a kákán is keres bogot* és: *a gáncoskodó a kákán is keres bogot*, egyaránt helyesek. Szóval az alany határozott vagy határozatlan volta semmi különbséget sem tesz.

«2. *Az ember a pénzt fölvette*; de: *az ember pénzt vett föl*. — Az ember a pénzt vette föl, mint mondat, éppen oly feddhetetlen, mint az idézett első, csak hogy accentusok különböznek. Emebben a «pénzt»-re esik, a K. P. úréban a «föl»-re. Más szóval egyikben: *az ember a pénzt* az előkészítő rész, a másikban csak: *az ember*. Az egyik erre a kérdésre felel: *Mit csinált az ember a pénzzel*? A másik erre: *Mit vett föl az ember*? — Lássuk az alternatívát. Itt legelőbb is az ötlük szemünkbe, hogy a K. P. úr a) alatti szabálya ellenére az ige után van az igekötő téve, holott az alany nem határozatlan. No de ez a kis botlás nem akadályozza, hogy a második mondat: «*az ember pénzt vett föl*», egészen helyes ne legyen. Hanem hogy *normalis-e*? az egészen más kérdés, mire én nem mel felelek. Mert lehet oly combinatio, hogy ez a versio: *az ember pénzt fölve*t, nem fogna rossz lenni, csak hogy «pénzt» nem kap accentust, hanem ez a «föl»-re esik. Így is rosszul hangzik biz' a,

de miért? Azért, mivel az előkészítő résznek, mint alapvetőnek (olykor feltételnek) lehetőleg határozottnak kell lenni. De e nem *conditio sine qua non*, mint kitetszik ebből a példából: 1) Vendéglőben vagyok egy pajtásommal, a ki látva, hogy fizeteskor nem adok borravalót a pinczérnek, figyeltet reá. Rosszúl felelek-e, ha azt mondom: *(én neki) borravalót előre adtam?* És nem esetlen volna-e, ha azt mondanám: *borravalót adtam előre?* Tehát a 2. pár mondat sem igazolja érték. szabályait.

«3., *A pálma Európában is előfordúl*; de: *A pálma Európában ritkán fordul elő*». — Legelőbb megjegyzem, hogy a *ceteris paribus* nincs megtartva a példákban, tehát nem tudni mi az ellentét. De lássuk hát egyenként. Az első ellen, helyesen accentuálva, nincs kifogásom; de biz' az ellen sem lehet senkinek, ha megfordítva így mondom: *A pálma Európában is fordul elő*. — A másodikat kétkép is megfordíthatni: *A pálma Európában ritkán előfordúl*, és «*A pálma Európában előfordúl ritkán*». Mind a kettő nehézkes és nem ajánlhatni; de nyelvészetiileg hibátlan.

«4. *Az anya a gyermeket megnézi*; de: *Az anya a gyermeket sírva nézi meg*». — Ismét nincs meg a *ceteris paribus*, külön pedig,

1) Ezt a mondatot: «Hyperbol fazékasból lett demagog már fordult elő», nem lehet a szövegben tárgyalttal: «arany a porban is fordul elő» párhuzamosítani. Ebben ugyanis az igekötőt az ige előtti nyomatékos szólam: *a porban is*, veti hátra, s ez a leggyakorabbi eset nyelvünkben. Ama példában pedig az a sokkal ritkább eset fordul elé (nb. nem «elő»), melyben az accentus a csupasz igére — az ige corpusára — esik, imígy: «Hyperbol fazékasból lett demagog már fordult elő». Ily esetekben sokszor felesleges is az igekötő, mely itt csak azért nem maradhat el, mivel a «fordul» csélcsep (vagus) értelmű szó, melynek itt kellő jelentését éppen az elő (elé) adja meg. Tegyük a «fordul elő» helyett «volt»-at s az egész vita megszűnik azonnal vele. Nemde — legalább is — biztosabb delejtű a mondat tengerén az accentus, mint az «alany» minősége, «határozott» vagy «határozatlan» volta? — Egyébaránt a szóban forgó mondatot — én nem memém éppen «kifogástalan szerkezetű»-nek állítani K. P. úrral, a ki, a mint látszik, nem veszi figyelembe a mondat aesthetikáját. Ennek idevágó pontja a symmetria, t. i. az előkészítő és a tüzetes rész arányossága. A tárgyalt mondatban az előkészítő rész: «Hyperból már» a tüzeteshez («fordult elő») képest igen hosszú. A «már» az «elő»-n túlmehetett volna. Felhatalmazom K. P. urat, hogy, ha jelen értekezésemben ily asymmetricus mondatot lel, «csapjon fülön» vele, hogy néhai Szemere M. udvarias szolamával éljek.

mindeniket baj nélkül megfordíthatni, az accentus változására ügyelve. Egy húron pendül az előbbi párral, valamint az 5-dikkel is: «Az asszony a ruhát kimossa» és «Az asszony a ruhát itt mossa ki».

A zavar és tévedés fő okai: 1. az accentus fontosságának el nem ismerése; 2. az hogy az igét az igekötőjével *egy* szónak veszik.

«Sunt bona mixta malis», azon kezdém. Ennélfogva örömezt fogok kezdet K. P. úrral, hogy azt az esetet, melyben «mind az ige, mind az igekötő hangsúlyos» volna, perhorrescálom. Ilyes mondat magyar szájából hallatlan. Igenis lehet egynél több accentusa egy mondatnak, ha egy értékű több ige vagy ige előtti több szólam van benne. Pl. «Bolond a ki szídjá s gyalázza, a mit isten rendelt». (Plautus Csiky ford.), — «Finoman, jurfangosan, tréfáson, ügyesen van ez a csel kifözve». (Ibid.) — «A mely ember bőrén vagy húsán különb szín vagy poklosság csapása támadand, vigyék Aaron paphoz stb.» (Mós. III. 13, 1. Káldy.)

A «sunt bona mixta malis» tapasztalható továbbá azokban a kifogásokban, melyeket Arany János munkáiból idézett mondatok ellen támaszt K. P. úr. Vegyük sorba:

«Nálunk ez nincs így.» — K. P. úr így igazítja: Nálunk ez nem így van; mert nem a létet magát, hanem a létnek csak a módját akarja tagadni. — Elsietett ítélet, ha szinte «Erdélyi» tekintélyével támogatja is ért. Ezen a réven számtalan, ép, egészséges mondathajót lehetne elsülyeszteni. P. o. «Gazdám nincs otthon». Igazítsuk, mert a gazdának «nem magát a létet, hanem létének csak a helyét akarja tagadni a szolgálta». — «Jókai Mór nincs Pesten». Rosz, mert stb.; hanem így kell: «J. M. nem Pesten van». — «Nem látok jól». Hibás, mert nem a látásomat, hanem csak a látásom módját akarom tagadni. Hát még ez milyen kivetni való: «Ne szomorkodj, légy víg, nem lesz e mindég így». Aztán, mily tudatlan nyelvész lehetett, a ki ezt a közmondást szerzette: «Extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita!» Egy húron pendül ezzel a következő gáncsolás is: «Gyöngyösi nem írta e munkát hősköltevényi praetensioval» e h. Gyöngyösi e munkát nem hősköltevényi praetensioval írta». Az igazítás hagyján, hanem a hibáztatás alaptalan és igazságtalan. «Nem dolgoztam én az úrnak ingyen». — «Goethe nem írta a Faustját magyarul». — «Nincs ember a földön, a ki a te beszédedet beteljesíthesse» (Dán. prof. 2,

10.) — És végre, nem azt mondá-e a házi barát jelenlétében ebéd után szunnyadni látszó úr az inasának, mikor ez az asszuboros palaczkot el akará csenni: «Tedd le, Jancsi, nem aluszom én minden embernek».

«A dolog természetében fekszik». — Mivelhogy nem tudom, mit hibáztat benne K. P. úr, se nem ócsárlom, se nem védem. Csak azt jegyzem meg egész általánosságban, hogy nem elég criteriuma a germanismusnak, hogy bizonyos mondatot szóról szóra lefordíthatni németre. Már pedig én ebben is: «Eltekintve a hibától», más hibát nem lelek, sőt nem is lehet oly teljesen fordítani, mint az előbbit, mert: *abgesehen* nem = «eltekintve», hanem = *letekintve* volna. És ha jó az, hogy: *elmegyek a háztól*, vagy: *a fiu elütött az apjától*, nem tudom, miért ne *tekinthetne el* valaki *valamitől*?

Megbátradtam s neki gyürközöm a következő, erősebbnek látszó ellenségnek: «eszébe juttatja régi hűségét Endréhez». — Ha élne a költő, elmondhatná a tollas nyíllal sebzett madár képében Lafontaine-vel: «Faut-il contribuer à son propre malheur!» (Fab. II. 5.). Mert bizony meg kell vallani, hogy Arany el-siette a dolgot, mondhatni túlhajtotta a sulykot, midőn a K. P. úr értekezésében (847. l.) közlött Philippikáját írta a hátuljáró prae-positionis jelzők ellen. Egy rakás helyet idézhetnék, a melyeket mind kárhoztatnunk kellene, ha ama «felszólás» szavaira esküdnénk föltétlenül; de a melyeken még az -ismusokat vadászó szem sem akadna fenn s a melyeket nehézkesség vagy szószaporítás nélkül másképp szerkeszteni nem lehetne. Szemmeltartásokat vagy éppen gyűjtésöket olvasóimra bízom és csak egy pár magam alkotta mondatot koczkáztatok. Pl. Számba sem vették számos kifogásaimat *ellene*. — Látod azt a színésznőt a *páholyban*? — Berohant a szobában *kalappal a fején*. —

Karddal az oldalán

Sétálgatott az utczán. —

stb. stb. És még egyet említek, a melyet nem én csináltam, hanem mint közmondást gyakran hallottam: «Láttam én még *karón* varjat, de utoljára a tövére szállott», melyet így is lehetne változtatni: «Láttam én már *varjat karón*, de stb.

Elemezzük csak egy kicsit, mi lehet a hiba a gáncsolt-féle szólamokban. Én kettőt látok. Egyiket azt, hogy prae-positionis jelző nyelvünkben nem gyakori és nagy válogatás, meg erős nyelvérvék

kell a megítélésre, hogy melyiket használhatjuk magyartalanságvetke nélkül. Másikat azt, hogy a jelző a jelzeten rendszerint elől áll. De e még a névmellekekre nézve sem *conditio sine qua non*, mert ezt, hogy: «láttam én képet *sokat*, de olyat nem, mint a Munkácsyé» nem lehet hibás mondatnak állítani. Hát még a «birtokos» jelzöt hányszor tesszük hátul? Pl. «X érzi a rosz következményeit *mértékletlenségének*, de stb. — «Becsüljük érdemeit annak a férfinak, a ki stb.» Sőt kötelező is a szók ezen rendje, mikor, mint az iménti 2-dik példában, a birtokost egy rávonatkozó mondat követi, mert a *stylus*nak nemcsak a magyarban, hanem más nyelvekben is egyik fontos szabálya az, hogy a relativum oly közel essék, a mint csak lehet az antecedenséhez. Ezek után bizvást mondhat ítéletet a k. olv. mind általános nyelvtani, mind magyarsági tekintetből az ide vágó három, és a következő lapon idézett három mondat felől,¹⁾ u. m.

«Mennyire hát bűnös?» — Ha ez rosz, az is rosz, hogy: «hol hát az igazság?» vagy ez: «Mire hát a nagy sietség?» és még száz ilyen. — Még kevésbbé értem, miképp lehet hibáztatni ezt: «Izidora azért jön a királynéhoz»? K. P. a *jön* helyett «m e g y»-et kíván; de én azt vélem, hogy az író jobban tudta, melyikökhöz képzelte magát közelebb, mint kritikusa. De biz' azt a szólamot is tudta ő, hogy: «e s z é b e j u t t a t j a» és ha tetszett neki megváltoztatva így írni: «eszébe h o z z a», mi joggal, vagy minő alapon állíthatni «rosz»-nak? — Nem helyeslem magam se a következőt: «h o z z á f o g a z t e l ő a d n i»; de nyelvtanilag megtámadni aligha lehet, mert «fog» igéhez igenis járulhat infinitivus. Hiszen egyik *alakja jövendőknek* ez: lát ni f o g o k stb. Van biz' itt egy kis baj, melyet K. P. úr igazítatlan hagyott, egyébben keresve a bibét.

¹⁾ T. i. «aztán eszébe juttatja régi hűségét Endréhez» — «visszavonja gúnyos bántalmait egy szó irányában.» — «(Ráday) ifjúsága nem folyt le figyelemre méltó kísérletek nélkül a világiakban.» — «Előszámlálja némi gúnynyal az ajka végén, mennyi tudós könyv van a világon». — «Hej! fiatalabb koromban, mikor egész teher szénnel a hátomon, még Phaylossal is pályaversenyt futék.» — «Bámultam rajta nem egyszer, ha tragoedia hős jogarán föllépe máddárral.» — Ezúttal elmondom itt, a mit a szövegben kifejeletem, hogy a praepositívós vagy ragos jelzöt úgy tekinthetni nem egyszer, mint csonkított vonatkozó mondatot (Relativsatz). Ilyennek pedig természetesen hátúl a helye.

T. i. az «*azt*» fölösleges; ha valami, igazán németes, de e helyt menthető, minthogy a *regens verbum* nem «*tárgyragos*» (Hunf.) Feddhetetlennek állítom ellenben ezt: «... Petőfi ragyogó sikeréből kell származtatnunk», melyet ezzel a megjegyzéssel kárhoztat K. P. úr: «Magyarúl nem az *embernek*, hanem az *ember működésének* van, vagy lehet sikere». ¹⁾ A székely *azt* mondja a fiának: «ne légy jobb apádnál». K. P. úr nyelvünknek mondja, hogy legyen jobb más irodalmakénál. Mert biz' ott széltiben használják a «*Bach's, Beethoven's Einfluss*», «*Beccaria's Wirksamkeit*», «*Chopin's Erfolge*» s több ily szólamokat, melyeket mind ér a K. P. úr anathemája. Mi a magyart illeti, mi is «olvassuk *Shakespear*t, *Schillert*, *Széchenyit*» Káldy szerint: «Vagyon Moysesek és Proféták» (a Lázár atyafiainak) «hallgassák azokat», ami csakugyan nem lehetett, hanem írásaikat igenis olvashatták. Az *Alexander B.* koszorúzott munkájában pedig én olvasom: «Igy hatott *Hume Kant*-ra», pedig *Kant* soha sem látta *Hume*-t. És egy-két lappal odébb: «Mind ez azonban *Locke* hatásának csak egyik mozzanata». — Van-e ezektől felebbezés?

«A XVIII. és III. század szelleme közt valami nagy rokonság létezett». — Ehhez tett jegyzéséből *azt* olvasom ki, hogy K. P. úr perhorrescálja a «*létezik*» szót, és *azt* mondom rá, hogy az csak az ő idiosyncrasiaja. A szó irodalmi termék, az igaz; — hogy mikor keletkezett, a történelmi «szótár» írója, Simonyi úr mondja meg, — de akár mikor, nyeresége a nyelvnek. Ebben olvasóim legnagyobb része *azt* hiszem, kezét fog velem. Hasonlót várok a következőkre nézve is:

«*Mit én tudom*». — Országszerte hallható *versio*, vagy, ha tetszik, *inversio*. Több szót nem érdemel.

«Tökéletesen osztom értekezővel a boszankodást». — De én nem osztom K. P. úrral a gáncsolást. Elég legyen említeni ezt a közkeletű szólamot: «A falatomat is megosztottam velem». — «Mester, mondjad az atyámfiaimnak, hogy *oszsza* meg velem az örökséget». (Luk. 12, 13. Káldy és Károli.) Nehogy a

¹⁾ Ha *azt* a szegény accentust nem fitymálná K. P. úr, *imigy* stylizálta volna: az embernek *nem* magának, hanem *működésének* van sikere. Az ő mondata így hangzik: «Magyarúl nem az embernek, hanem az *ember működésének* van sikere». Tegyük egymás mellé: «nem az embernek, hanem az *embernek*». Hogy tetszik?

«meg»-be kapaszkodjék értek., mert az csak annyit segítene rajta, mint a vízbehalón egy fűszál.

Mindezek, tehát, nem «eltörlődött vagy éppen elfuntorodott rajzhulladékok», t. i. kivehető értelmet adva ennek az «aggodalmasan ködös» kifejezésnek. Az ilyeneket azonban, mint: «volnánk kénytelen», — «váltak kapóssá», — törvényeket «megszorítónak», — «valának kénytelen», nem védelmezem, de bizony méltányos lenne egy meggyengült szemű és élte utolsó havaiban csaknem teljesen megvakult ember írásbeli oly vétségének tulajdonítani, a milyeket egy párisi vagy londoni nyomda házi javítója tétovázás nélkül kiigazítana. És csodálkozom azon, hogy a «Prózai dolgozatok» kiadói nem javították ki, holott azzal az írói jogot vagy tekintélyt legkevesebbé sem sértették volna. Néhaink, ha K. P. úr értekezését olvashatná. azt fogná mondani: «Kevesebb bókot, de több kegyeletet vártam volna tőled, öcsém!»¹⁾

A mi a gáncsolt egyes szavakat illeti, annyiszor és annyihelyt megírtam rólok és hasonmásaikról a véleményemet, hogy itt is ismételnem szükségtelen. Csak annyit említek, hogy azokra nézve sem vagyok mindenben egy értelemben K. P. úrral. Hanem — mint Arany írja a «Visszatekintésben» (VI.) — venio nunc ad fortissimum virum, t. i. az «is» kérdéséhez.

Sajnálom, hogy úntatom a k. olvasót, de kénytelen vagyok elől kezdeni a dolgot és egy jól átgondolt elméletet adni az is kötőszó használatáról. Rövid leszek: figyelmet kérek.

1. A mondat minden nyelvben — a mennyit ismerék — lényegesen vett igéből és — széles értelemben vett — ige határozókból áll (ῥῆμα καὶ ὄνομα). Ige a mondatban rendszerint csak egy, ige határozó — cum grano salis — akárhány lehet.

2. Az igehatározók *vagy* egyes szavak (a névelő nem számít),

¹⁾ Midőn egy felől lapszámra hordja fel K. P. úr Arany hibás mondatait, és gáncsolja «élég sűrűn előforduló botlásait, . . . elfuntorult rajzhulladékait», más felől azt nyilvánítja, hogy «Arany János magyarsága olyan tiszta, mint remek», a Hegel dialecticája harmadik foka nem igen akar sikerülni nálam. Utóbbi nyilatkozata csaknem ironiának hangzik. A világért sem mondanám, még nem is gyaníthatom, hogy annak gondolta volna K. P. úr; de biz' az logikai botlás és «hamis kegyelet». — Aztán a hibás mondatokra visszatérve, bátor vagyok kikérni az ítéletet M. T. Varronak, íme locúsára: «*Canes potius cum dignitate, et acres paucos habendum, quam multos.*» (R. R. 1, 21.)

vagy szócsoportok. Imezek — egyszerűen nevezve: szólamok — a jelzős szavak, külömbféle combinatiókban. Az «igekötők» valódi adverbiumok; tehát az elsőbb rovatba tartoznak.

3. A mondat *accentusa vagy a csupasz igére, vagy határozói valamelyikére esik.* — Minthogy már rendesen csak *egy* ige, de *több* határozó van a mondatban (kivált ha meggondoljuk, hogy igéink többnyire igekötővel párosulnak), önként következik, hogy aránylag ritka eset,¹⁾ melyben az *accentus* a csupasz ige van. Ezen kívül minden másban az ige előtti szón vagy szólamon leljük a mondat *accentusát*.²⁾ Annál fogva az ige közvetlenül megelőző határozó a legfontosabb tagja a magyar mondatnak.

4. Az «*is*» synonym és közel rokon az «és»-sel, de a különbség is tetemes köztök, a miért a sanskritban (-ca és api), latinban (et vagy -que és etiam v. quoque), németben (und és auch), francziában (et és aussi), angolban (and és too vagy also), tótban (a és aj), suomiban (ja és kin) külön szavakkal jelölvék. Említést érdemel, hogy a görögnek nincsenek külön szavai megkülönböztetésökre, hanem a *καί*-hez, *ἔτι*-t told, mikor világosan ki akarja fejezni a kellő árnyalatot.

5. A különbséget köztök négy pontban látom. a) «És» egyrangú, egyértékű két eszmét köt össze, holott az «*is*»-sel párosult

¹⁾ Bátorodom K. P. úr ellenére a «ritka» jelzőt használni; mert biz' ez a kifejezés nem oly hallatlan a nyelvészetenben, mint K. P. úr állítja vagy képzeli. Tekintsen be csak a classicus írókra írt Commentariusokba s meglátja, hogy szavakra s szöfűzetekre nézve a «ritka» epitheton használatban van minden fokozatában le a *ἄπαξ λεγόμενον*-ig.

²⁾ Eddig jutott, de tovább aztán egy lépéssel sem Fogarasy János *Ἐπιτομή* cz. értekezésében az Athenaeumban. Én nem tőle tanultam. Minthogy azonban felfedezését előbb közölte nyomtatásban, mint én, a tudós világban bevett szokás — csaknem törvény — szerint el kell ismernem a prioritását. De legyen szabad megjegyeznem 1. hogy ő az ige az igekötőjével *egy* szónak vevén fel, azzal oly hinárba keveredett, hogy egész értekezése folytán nem birt kigázolni belőle; 2. azt, hogy illető felfedezéseinkben rejlik a szórend kulcsa nyelvünkre nézve, sejtette ugyan F. és sejtelmekövetkeztében állította is, hanem mikor megkisértette használatát, csak ide s tova forgatta a kulcsot a zárban, nyitni nem birt vele; 3. a mondatnak lényeges két részéről még csak nem is álmodott, a mi nem csoda, miután azokat én fedeztem föl, különböztettem meg és értelmeztem legelőször, és *Gabelentz* (György) későre utánam, ámbár függetlenül tőlem bökkent azon leleményre, «*cujus rei neque index, neque vestigium aliquo neque suspicio cuiquam esset ulla*» (Cic.) előttünk.

eszme csak mintegy járulék gyanánt társul egy másikhoz és így az «is»-nek úgy szólva, rangaljasító hatása van; még rövidebben: «és» *kiegészítő*, «is» csak *szaporító*. b) «És» a társuló szónak előtte áll és semmi befolyása sincs az összekötött szók accentusára: lehet mind a kettő, vagy egyik sem nyomatékos; «is» ellenben encliticus természetű, azaz az accentust az előtte álló szóra vagy szólamra veti: nyelvünk természete szerint az első tagjokra. c) «És»-nél az összekötött két eszme mindenkét kifejezzük, holott az «is»-sel társult szavakhoz vagy szólamokhoz sokszor csak o d a kell értenünk az eszmét, a melyhez járulnak. d) Az «is»-es szó vagy szólam jelző szolgálatot tehet, holott az is nélkül nem tehetne úgy, hogy az accentus helyet ne cseréljen.¹⁾

Az utolsó pontot példákkal világítani látom szükségesnek.

«Melyet mikor látott volna a fegyverhordozója . . . *ő is a kardjára* rohana és meghala». (I. Kron. 10, 5.). Az *ő is*-t a «*kardjára*» jelzőjének tekinthetni, mert különben nem ragadhatná magához az emerre mint ige előtti szóra járandó accentust. Ha már az «*is*»-t kitörüljük: akár meghagyjuk — a mi szükségtelen — az «*ő*»-t, akár ne, a nyomatékos szó «*kardjára*» lesz. A következők már elemzés nélkül is érthetők. — «. . . és hogy az *ördöngöstől is tanácsot* kért volna». *Is* nélkül: «és hogy az *ördöngöstől tanácsot* kért volna», úgy hogy az előbbi jelző a tüzetes résztől elválik s az előkészítőbe esik vissza. — «A *zsengek napja is tiszteletes és szent*

¹⁾ Hivatkoznom kell újra a «Bővített magyar mondat» cz. értekezésem Végszavára, melyben olvashatni: «*meg, fel, le, ki, be* stb. éppen oly független határozások (adverbiumok) a magyar mondatban mint a többiek. Megerősíti e minőségöket még az is, hogy jelzőik is szintúgy vannak, mint más határozóknak és azok épp úgy elvonják az accentusokat tőlök. Pl. *Az apa a fiút megverte* (egyszerű mondat), *az apa a fiút jól megverte* (jelzős mondat, melyben a «jól» csak a «meg»-re s nem a «vert»-re vonatkozik). . . . További példák: A kénéső *jól felhágott* a légmérőben. — Az úr a kocsisát *rátul összeszidta*. — *Erősen elfáradtam*. — *Igen elhajtottad* a sulykot. — *Úgy elverték* a tolvajt, hogy egy tagja sem maradt épen. — *Rettenetesen megijedt*. — A nyirok *mélyen beszívárog* a földbe. — *Estig könnyen elérkezel*. — *Mind felrázta* a szénáját. — A kocsis *nagyon elhajtott*. — A csapat *erősen hátramaradt*. — Deák Ferencz *nyíltan kikötötte* pártja részére a gondolat szabadságot. — Próbáljuk csak mindezekben az ige után vetni az «igekötőket», meglátjuk mily esetlen szólamok keletkeznek».

légyen». *Is* nélkül: «a zsengek napja *tiszteletes és szent* légyen». (IV. Mós. 28, 26.) — «Az *áldozatot is hozzávívék*». Az *is*-t elhagyva: «Az *áldozatot hozzávívék*». (III. Mos. 9, 13.) — «*Ők is* hasonlóan cselekedének». Másképp: «*Ők* hasonlóan cselekedének» (II. Mos. 7, 11.) — «Az *Izrael fiai is mindnyájan hozzája menének*». Ellenben: «Az Izrael fiai *mindnyájan hozzája menének*» (III. Mos. 9, 13. Károli). — «*Moábot is kezébe adja*». De: «Moábot *kezébe adja*». (II. Kir. 2, 14.) — «De *az nép is mindenestől elvész*». Ellenben: «De az a nép *mindenestől elvész*», vagy: «De az a nép mindenestől *elvész*». (IV. Mos. 24, 24.)

Bocsánat a példahalmazásért, de erős világitást kelle adnom a dolognak, hogy annál bizvástabb húz hassak következményeket. Elsőben is, észrevehetni, hogy az eddigi példák közül csak az utolsóban van igekötő; hanem már most igekötős példákat hozok külön gyűjtve, hogy annál inkább kitérjék az analogia. Legyen az áthidaló az érintett, utolsó példa második változata. Aztán: «*Ebben is bévöttem könyörgésidet*». *Is* nélkül: «Ebben *bévöttem k.*» — «*Urias is megholt*». Másképp: «Urias *megholt*». — «*Barzellai is eljőve Rogellinből*». Másk.: «Barzellai *eljőve Rog.*» — «Az *özvegy-asszonyt is megsanyargattad*». Ellenben: «Az özvegy asszonyt *megsanyargattad*». — «*Ezt is megöljétek a szekerében*». De: Ezt *megöljétek a sz.*» — «Végtére *ők is elvesznek*». De: «Végtére *ők elvesznek*». — Elég lesz az e neműekből, de mielőtt végképp kimondanók, hogy az «*is*» a mondatbeli bármely ejtéshez és adverbiumhoz, tehát igekötőhöz is járul, vegyük számba a következő példákat is: «De *hol is* kóborol az a semmirekellő?» — «Ne csak igérjétek, hanem *meg is* cselekedjétek!» — «*Fel is* akasztották ám a gyilkost.» — «*El is* fogta, *meg is* ölte az ellenségét». — «A mint *János is* tanította az ő tanítványait» (Luk. 11, 1.) — [Innen kezdve mind *Cserei* historiájából vannak a példák szedve:] «... melyért gyakran úgy *meg is* verte a fejedelem (Apafi a feleségét), ha mások ki nem vették volna a kezéből, talán *meg is* ölte volna». — «az anyám supplicatióját *be is* vitte a fejedelemnek». — «ám *el is* vesztek az országot az ő (Apafi) lágsága miatt». — «(A két jezsuita) egy egy fészület lévén kezökben, elől mennek vala, *ott is* veszének; de egy reformatus pap... pалlost ránta s úgy mene velünk az

ellenségre, *el is* szalada békével». — «(Kálnoky) Tökölyi táborára jöve és *be is* esküvék hűségére». — «a többit ott vágják le a németek, *el is* fogának benne». — «*Meg is* hala (Carafa) és rút *pasquinust* is írnak róla holta után». — «*Meg is* szerzé (a sax Elector a Lengyel-királyságot)». — «(Számárosinak) a képét *ki is* nyomtatták». — «Eugenius az előtt 12 esztendővel verte vala meg . . . a török császár táborát, mely után *meg is* békélének». (Nemz.-Könyvt. I, 90. 118. 196. 200. 209. 221. 257. 263. 313. 420. ll.)¹⁾ A dologban hát nincs kétség. De biz' abban sincs, hogy magához az igéhez járulhat is kötőszó. Hiszen a székely góbé is, kérdezvén tőle pajtása: «komé! láttál-é hedegüt?» azt felelé: «öttem *es*». Hanem itt az a kérdés áll elé, hogy m i k o r járul? Erre pedig K. P. úr ertekezése nem ad teljes feleletet. Példái ugyanis csak arra az egy esetre vonatkoznak, melyben az «*is*»-t h a vagy b á r előzi meg. Közbe szólva, eljárása azt az adomát juttatja eszembe, mely szerint az egykori vádlott, mikor szembeállítottak vele egy tanút, a k i l á t t a, hogy lopott, azt felelte, hogy ő meg száz tanút állít, a k i k n e m l á t t á k. *Baco* — a ki előttem ugyan nem tekintély, de K. P. úr előtt a lehet — így nyilatkozik: «*Quis enim in se recipiet quum particularia, quæ quis novit aut quorum meminit ex una tantum parte compareant, non delitescere aliquod, quod omnino repugnet?*» Már pedig *repugnál* a következő kis dialogus: «Te mind megittad a bort!» — «H a *meg is* ittam, szabad voltam vele, *nem*

¹⁾ Egyik jeles nyelvészünk, a kivel vitatkoztam a szóban forgó tárgy felett, azt mondaná ezekre, hogy «transylvanismusok». Igaz, hogy Cserei Mihály Erdélyi ember volt; de hadd idézzek egy falka szólamot a Szalárdi kronikájából: «És azok is a város alatt megvárván *be is* kísérek». — «Hogy noha Onodba bevinnék a hírét, és azok . . . *el is* kapnának élészekeri-ben». — «A maga hasznát akarta vadászni, keresni és *el is* venni». — «Papmezői házánál *kin is* levén». — «Isten minden szívek titkait jól látván, s *meg is* itélné mindenek cselekedeteket». — «Mely ugyan akkor *el is* pusztult vala». — «Kiket szép beszédével nagyon *meg is* csala». — «*el sem* titkoltathaték vala már». — «és ha a vezér akarja . . . vele *meg is* vív-nának», — «mert *el is* hullottak vala a mieinkben» — «mind éléssel, mind egyébképpen *meg is* erősített valna», — «és néha annyira *meg is* zavarítottának», — «és ott találtatott hadakban kárt ejtettek, *le is* vágta, s *el is* fogta valna», — «elfogadni kellett valna és a várat *meg is* adni», — «gróf Puchaimb . . . *ali is* indult valna. (Nemz. Könyvt. II. 89., 101., 105—106., 108—109., 110., 111., 117., 119., 125., 158., 159., 179., 181., 190., 192. hasáb.)

is volt olyan sok». — «Bár egyáltalában *ne is* ittál volna». Annyiban azonban tökéletes igaza van, hogy ha vagy bár után az «*is*» rendszeren az igehez csatlakozik. Jól tudták ezt Cserei és Szalárdi is. Pl. «Itt vagyok, *ha megölsz is*, lássad!» (Cs. 78. has.) — «kik majd 40 ölig ásták volt is» (Sz. 107. h.) — «*ha* azért még ki nem szállott volna is». — «*ha* szintén . . . *elvehették volna is*». — «*ha* az ő kegyelme ítéletéből *szaladunk is* most». — «Ha 2—3000 ember *lenne is* benne». — «*ha* ugyan sok ideig *hevernének is*». — «*ha* Lengyelországból segítsége *érkeznék is* a várnak». — «*ha* magoktól *cselekedhetnének is*» (Nemz.-K. 110. 107. 162. 167. 177. 181. 184. h.). Tudások pedig a szólamok ösztönszerű megválasztásában állott. De a nyelvtanárnak tovább kell menni a csupa regisztrálásnál és okokat kell keresni a nyelv eljárásaihoz. Ezúttal nem is nehéz fellelni. Láttuk, hogy az — úgy szólva, szabad — *is* mind igehez, mind határozóihoz csatlakozhatik, de hogy melyikhez, azt a mondat értelme dönti el, a priori szabályt vakmerőség volna adni reá. De mikor «*ha*»-val, vagy «*bár*»-ral van megkötvve, előre meg lehet mondani, mely felé húzódik a nyelv szokás. A *ha* t. i. feltételt, a *bár* óhajtást jelöl és mindenik az igetolmácsolta cselekvényre vonatkozik. Mi természetesebb hát, mintsem hogy a *ha*—*is* és a *bár*—*is* közbül fogják az igét. De e nem szolgáltat peremptorius szabályt, hanem azt nézzük, hogy volt-e oly eszme, vagy lehet-e olyant feltenni megelőzőleg, a melyet az *is*-sel kapcsolandó szó jelentése *s z a p o r i t s o n*. Ilyes megelőző szó és így az *is*-es *is* négyféle lehet. 1. csupasz ige, 2. nyomatékos határozós ige, 3. maga a nyomatékos határozó (igekötő), 4. akármely más határozó. Vegyük például a Csereitől kölcsönzött mondatot kiegészítve imígy: «*ha megszidsz, megversz, megölsz is* stb.» Világos, hogy a 2. rovatba tartozik, mert igék és igekötők egyaránt lényegesen szükséges értelműek. Az én feljebbi dialogusomban pedig a kiegészített mondat: *ha kiöntöttem, ha eladtam, ha meg is ittam*». Melyben látni való, hogy a cselekvények közönyösek s a súly az igekötőkre, melyek a cselekvény teljesültét jelölik, van fektetve, és ezt lehetett várni is, a kezdő mondat «*mind meg*»-je után. Ez hát a 3. rovatra ad példát.

Én hiszem, hogy K. P. úr *is*, ha higgadtan megfontolja a dolgot, rájö mindezekre a következtetésekre. Mert — kimondom egyenesen — tévedései oka az elemzés (analysis) elhanyagolása. Annak pedig az inductioval együtt kell járni, hogy biztos eredmé-

nyekre juthasson az ember. Ciceroként: «Quæ ordine et ratione vacant, ea plena erroris sunt». ¹⁾

¹⁾ Az elemzés és «ratio» elhanyagolása nem bosszúlhatta volna meg magát fényesebben, mint abban az értekezésben, a melyet Szarvas Gábor úr «a magyar igeidőkről» irt, Vitatása főeredménye az, hogy Hunfalvy Pálnak igaza van abban, hogy a latin imperfectumot minden esetben és kirekesztőleg «*lát vala*» alakkal fordítja; következőképpen abban is, hogy a historicum tempus és a folyamatban levő cselekvény kifejezésére az az igazi időalak. Azt mondhatni reá Ovidiussal, hogy *misceit falsa veris*. Mi igaz, mi hamis benne, kiviláglik a következő deductióból.

Az igeidőket ez a három jellemvoás: *múlt, jelen és jövőndő* különbözteti meg; tehát minden időalak ama három szóval czímzett rovatok valamelyikébe tartozik. Úgyde időalak a nyelvekben több van háromnál, ennél fogva egynél többnek is kell helyet kapni egy rovatban. A többiről nem szólva, nevezetesen a múltalak, mondhatni minden, akár «agglutinált», akár «flectált» nyelvben több van egynél. Ezekben hát a múlt-jegy közös levén, megkülönböztetésökre nem szolgálhat; hanem az igejelölte cselekvény minőségéhez kell folyamodnunk végette. A cselekvény kimerítőleg ez a három minősége lehet: 1. *kezdődő*, 2. *bevégzett*, 3. *folyamában levő*. Ebből a múlt idők osztályozására három alrovatot nyerünk. A latinnak az első alrovat betöltésére van ugyan alakja: az *imperfectum*, de a melyet oda nem lehet mind beférkeztetni; holott a görög aoristus egészen otthon leli magát benne; éppen úgy mint a latin *perfectum* a második alrovatban, A harmadikban megint az *imperfectumot* leljük, abban a jelentésében, a melyben az elsőbe nem illet; holott emebben jelzővel különböztetik meg: *imperfectum de conatu*. Megérintve, hogy mindezeket ezúttal csak az indicativus modusban értem, azt hiszem, hogy állításomat bizonyíthatnom nem szükség, mivel minden valamire való latin nyelvtan támogatja.

Lássuk már a magyart. Az első alrovatot ismét osztályozni kell háromfelé. Lehet a cselekvény *a)* valóban megkezdve («hózzád meg ye k v a l a, mikor elém jövől»); *b)* alig kezdve meg (F é l e k v a l a — azaz csaknem megijedtem — hogy megütsz); *c)* meg se kezdve, hanem csak akarva, szándékozva vagy feltéve («Ha el nem szalad, l e v á g o m v a l a»). Mind a három árnyalatában megfelel az *imperf. de conatunak*. A bevégzett cselekvényt a csupasz ige multjának (*l á t t a m, e t t e m*) két módosítása fejezi ki: *a)* igeikötő előzi meg, *b)* midőn ez jó móddal nem megy (m e g a l u t t a m más mint e l a l u d t a m), más valamely, de *elől* tett adverbiummal jelöljük ki a cselekvény bevégzett voltát. («Jó szívvel látjuk ebédre! — Köszönöm, m á r e t t e m»). — A folyamában levő — akár folytonos, akár megszakgatott — cselekvény kifejezésére a csupasz ige multjával élünk és ha jelentése határozottsága végett igeikötő kell, okvetetlenül hátül csatoljuk hozzája. («R e p ü l t f e l a z é n m a d a r a m, m i k o r r á i r á n y o z t a m a p u s k á m a t . » (*b*) é s *c*) e g y p é l d á b a n .)

Ezekből, mint kétségtelen tényekből azt tanulhatni, hogy a latin

Szóval, a szórendre nézve a magyarban (valamint a szansz-kritban, latinban, görögben) csak elveket lehet kutatni és némileg megállapítani; szabályokat nem kell koczkrátatni. Ha ez a két

imperfectum két értelmének megfelelő, illető kifejezésére a magyarnak két igealakja (*látok vala és láttam*) van és hogy Hunfalvy P. a «*Dictum de omni et nullo*» logikai elvek elsejét meghamisította inígy: «a mit a *species*-ről mondhatni azt a *genus*-ról is». Vagyis, alkalmazva: «minthogy n é m e l y imperfectumát a latinnak helyesen fordíthatni a «látok vala» időalakkkal; *tehát m i n d e n* latin imperfectumot helyesen fordíthatni vele». Igaz, hogy elég eset van, a melyben nem egészen könnyű elhatározni, vajon az *a*) vagy *c*) alrovatba tartozik-e egy adott latin imperfectum, sőt tartozhatik nem egyszer csaknem egyenlő joggal mindkettőjökbe is. Ha kigunyol is K. P. úr érette, vettem azt a fáradságot magamra s Justinus Historiája XX első könyvében megszámláltam az imperfectumokat (indic. mod.) és talál-tam *a*) rovatba valót 19-et, *c*) rovatba valót 108-at; a kétségesek vagy indifferensek száma 32. A ki hát «láttam» helyett «látok vala»-t ír, ötször hibázik, míg az, a ki megfordítva jár el, csak egyszer. A Biblia jeles for-dítója (Káldi) vette észre olykor a különbséget, de sokszor nem vette számba és azért a «vala» kellemetlenül hemzseg fordításaiban; ámbár még sem oly sűrűen, mint a Szalárdi Krónikája eredeti stylusában. No ezek nem voltak ex professo nyelvészek s hibáik a Hunfalvy vétke iránt nem birnak engedékenységre. A ki erre hajlandó, azt tanácslom, olvasson el egynehány részt Szalárdi krónikájából és Illosvai Toldi Miklósából, tudom bizony hogy nem csak jól lakik a «vala»-val, hanem «megcsömörlik is» tőle.

Minthogy már benne vagyok a hosszú jegyzésben, hadd toldjam meg a rőföt még egy arasszal.

Feljebb az elemezést a »ratio»-val párosítám, mert úgy nem lehet-nek el egymás nélkül, mint a n y a g és a l a k. De biz' a tisztelt nyelvész, Egger, olykor megfelelkezik a második kellékről. Pl. azt állítván, hogy az *infinitivus* és a *participium* i g e m ó d o k, analysissel kísérti meg a bebizonyítást; de elemzése mellett nem egyszer vétkezik a logika ellen. Felveszi ugyan ezt a két mondatot:

Ψεύδεται ἀσχυρόν ἔστι ἐς
Το ψεύδος ἀσχυρόν ἔστι,

és azt kérdi, mi a különbség köztök? Görögül valamit tudó magyar ember tétovázás nélkül azt felelné, kogy az, a m i e k e t t ő k ö z t : «a h a z u d o z á s csunya dolog» és «a h a z u g s á g csunya dolog». Jaj, de Eggernek és for-dítójának — bocsánat! «nyomán dolgozójának» — magasabb röptű az eszök s így felelnek: a különbség az, hogy az első mondat két mondatból áll, a második e g y b ő l. (Össz. Nyelvt. 53. l.) Ez ugyan első tekintetre nem igen fér a fejünkbe, de éppen ez az első mesterfogás, t. i. a demon-strationnak paradoxonnal való kezdése, melyet, mivel a logika tan- és kézi-könyveinek sem tiszta sem alkalmazott részeiben nem lelünk, legalább is eredetinek kell elismernünk. De már most mi kérjük: mi az elsőt alkotó

dictum: *Nulla regula sine exceptione* és *Exceptio firmat regulam* ki is veszne a világból, nem búsulnék rajta, de biz' a tudomány sem vesztené vele.

Si quid novisti rectius istis
Candidus imperti. (Ovid.)

BRASSAI SÁM.

két mondat? És nyerünk egy más paradoxont feleletül; «az első: ψευδειςαι, a második: ασιγρον εστι». Erzi Egg. a sáfrány-illatot és magyarázatul egy értelmezését rögtönzi a mondatnak imígy: «láttuk, hogy minden szó vagy szócsoport, mely teljes értelmet ad, a mely itéletet fejez ki, mondat, és hogy következésképp kimondott vagy odaértett igét foglal magában». Rögtönzött, mondom, — mi megint hiba, mert nagyon hasonlít a petitio principii-hez, — mert ámbár a «láttuk» szóval már előbb írt értelmezésére hivatkozik, a korábbi emettől lényeges vonásokban különbözik. De ha azt elengedjük is, ψευδειςαι-re alkalmazni nem lehet. Az állítólagos mondat ugyanis egyetlenegy szóból áll, ψευδειςαι-nak tehát vagy igének vagy odaértett ige subjectumának vagy regimenjének kell lenni. Igének nem tehetjük fel, hiszen a ψευδειςαι «mondat volta» éppen azt akarja bizonyítani, hogy ψευδειςαι ige s a maior prop. is az levén, világos a circulus vitiosus. De Egger még is e mellett áll megátalkodottan, subjectumot keres pótlékül a követelt igének, t. i. τινα és diadalosan hirdeti, hogy ψευδειςαι τινα és még jobban felfejtve εινα: τινα ψευδομενον (*esse aliquem mentientem* = quelqu'un être mentant) teljes értelmű mondat! «igazi propositio». Szerintem igazi galimathias! Vannak ugyan a németnek parancsoló szölamai, milyenek: «arbeiten!» «herkommen!» «stehen bleiben!» «abmarschieren!» «Kellner, zahlen!» De ezek ellipticus mondatok, melyekhez kiegészítésül: «du sollst, ihr sollt stb. Ich will stb.» kell hogy járuljanak.

Azonban bármily erősen tartsa is magát, mégsem érzi egészen biztosnak a talajt maga alatt a mi nyelvészünk, hanem oda támaszkodik, hogy az ó görög gyakran, az új görög mindig helyettesíti az infinitivust «hogy»-gyal kapcsolt verbum finitum-mal. Csalódik és ομωω εηεται ανδρι, μωρω, εστι: ομοδωμωσεν αντω τη, ολιαν επι την κωμων. Okoskodása alapja csak az lehet, hogy különböző nyelvalakok és szölamok, ha azonegy eszmét vagy gondolatot fejeznek ki, már annál fogva egyneműek, mely állítást alig hiszem, hogy aláírna egy gondolkodó nyelvész, mert aztán azt is meg kellene engednie, hogy *tenebrae* és *caligo* mindketten setétséget jelentvén az egyest a többestől nem kell megkülönböztetni. Másfelől nincs oly mondat, melynek akár határozóit, akár ezek jelzőit mondatokká bontani s ezekkel helyettesíteni ne lehetne. Lehet biz' azt, még a ψευδειςαι-t is.

Ilyen az analysis ratio nélkül.

A MERSEBURGI RÁOLVASÁSOK.

I.

Egyszer földre szálltak innen onnan Idizek.¹⁾
 Ezek kapesot kötöttek, mások sereget fekeztek,
 Mások bilincseket . . . bontottak.
 Szabadúlj meg lánczaidtól, menekülj meg ellenidtéől!

II.

Phol és Wodan az erdőbe menének.
 Ekkor Balder lovának megbicsaklott lába.
 Megigézte Szinthgunt és testvére Szunna,
 Megigézte Volla és testvére Frija,²⁾
 5 Megigézte Wodan, a mint jól azt tudta,
 Úgy a csontficzamlást, mint a vérficzamlást, és a tag-
 ficzamlást:
 Csont a csonthoz, vér a vérhez,
 Tag a taghoz, mintha enyű kötné.

¹⁾ *Itis, idis* általában a. m. nő; a pogány korszakban az idizek alatt emberfölötti, de az isteneknél alsóbb rangú lényeket, szellemeket képzeltek (körülbelül a. m. a görög *νύμφη*), kiktől a csata sikere függött, kik bilincsekbe verni s a lánczokból kiszabadítani, a sereget feltartóztatni vagy győzelemre vinni tudták — mindig Wodánnak (Odinnak), a csaták istenének rendeletéből. Tehát olyanforma lények, mint a valkyrják, a hadisten határozatainak végrehajtói. A keresztyén korszakban *idis* vagy *itis* minden nőt jelenthetett: leányt, hajadont, asszonyt, özvegyet, sőt Otfried (IX. száz.) Szűz Máriát is *idis*nek nevezi. Az idisek rendszeren három csoportban jelennek meg (J. Grimm, *Deutsch. Mythol.*, 3. kiad., 1854, 1181. l.), mint itt is: az egyik csoport bilincseket készít az ellenség számára, a második feltartóztatja vagy visszaszorítja az ellenséget, a harmadik kiszabadítja a foglyokat.

²⁾ A második ráolvasás istenségei: *Phol* az ószász *Balder*, ófn. *Pal-tar* névnek egy másik alakja. *Balder* a világosságnak, fénynek istene (Grimm, *Mytholog.* 205. l.). — Ószász *Wodan*, ófn. *Wuotan*, skand. *Odhin*, a germánok főistene, ki mindent áthat, qui 'omnia permeat (ófn. *watan*, erőszakkal előre hatolni; v. ö. *Wut, wüten* stb.), eredetileg valószínűen a szélvész istene (v. ö. szanszkr. *vatas*, szél). — *Sinthgunt*, ez az istenség csak itt fordul elő; talán ebből: *sindan* és *sinnan*, együttmenni, utazni. nap testvére, — így talán a reggel s esthajnal csillaga? Grimm, *Mytho-*

E ráolvasások a merseburgi káptalan könyvtárának 58. számú IX. századi kéziratában, mely mindenféle theologiai dolgozatokat tartalmaz, a 84^a levélen igen halvány X. századi feljegyzésben maradtak fenn.

Waitz György fedezte föl; első kiadásukat Grimm Jakab közölte a berlini Akadémia munkálataiban 1842. (*Kleine Schriften*, II, 1865.), facsimilével.

Legjobb kiadás: Müllenhoff-Scherer, *Denkmäler*, 1873², IV. sz. és 273. l.

A ráolvasások nyelve a frank szójárás. A fordítás lehető szerinti, mely azért az alliteratio pontos alkalmazásáról lemondott.

Az első ráolvasás összefüggését és helyes értelmét kifejti Wilken Ernő, *Germania*, XXI, 218. l.

A két ráolvasás azonos alakú, a mennyiben mind a kettő két-két részből áll: az első rész (I, 1—3. és II, 1—6.) előadja azt az esetet, melyben közvetlenül isteni hatalmak közbenjárása folytán létesült az a siker, melyet a ráolvasás minden hasonló ismétlődő esetben el akar érni. A második rész (I, 4. és II, 7—8.) tartalmazza az első részből levont következtetést. A két rész együtt képezi a varázsigét, melytől a nép a mindennapi életben előforduló hasonló esetben biztos sikert várt.

V. ö. az ily ráolvasásokról (egy magyar emlék alkalmából) Ipolyi Arnold érdekes cikkét *Magyar ősvallási és nyelvelmélek* (Századok, VI, 1872, 1—7. l.).

Az ily babonás kuruzsló ráolvasással való gyógyítás még ma is szokásos a német (és magyar) népnél s főleg a háziállatok külső betegségeivel szemben használatos. A ráolvasások, melyeket a nép ma nap alkalmaz, többnyire összefüggetlen, értelemvesztett szavakból és mondatokból állnak, melyeknek régi jelentőségteljes értelme rég feledésbe ment. Eredetileg mind ősrégi emlékek, melyek a pogány korszakból fennmaradtak, de rendszerint — a pogány vallásnak eszméi és alakjai teljesen elhomályosulván — igazi értelmöket elveszítették, elferdítették és egészen értelmetlenekké lettek. Más esetekben keresztyén alakok és fogalmak léptek a pogány istenek és eszmék helyébe.¹⁾ Így pl. a második merseburgi ráolvasás az észteknél a következő alakban él a népnél:

Jesus ging dahin zur Kirche

Mit dem Rothross, mit dem Rappen,

log. 667. — *Sunnä*, a nap istensége (*die Sonne*), az említett *sinnan*-ból: a ki az égen útját végzi. *Mytholog.* 664. Megjegyzésre méltó, hogy gótül „nap” a. m. *sauil*, azaz lat. *sol*. — *Freyä* v. *Frijä* (a Fró nőnemű alakja): a kedves, boldogító, kegyes istennő; a valkyrják feje s az istenek pohárnoka (mint Hebe). — *Volla* v. *Folla*, a gazdagság, bőség, áldás istennője.

¹⁾ L. J. Grimm, *D. Mytholog.*, 3. kiad., 1181. l.

Mit dem Langschwanz mohrenköpfgen,
 Mit dem Fischfarb mausefahlen.
 Da verrenkte das Pferd den Fuss:
 «Hier ist ein Gelenk verrenket,
 Hier die Sehn' übergesprungen,
 Hier ein Sprungbein angestemmet
 Geh Gelenk an Gelenk hinwieder,
 Gehe Sehn' an Sehn' hinwieder,
 Gehe Sprung an Sprung hinwieder,
 Gehe Bein an Bein hinwieder,
 Gehe Fleisch an Fleisch hinwider:
 Streiche Nass darauf, Maria!
 Vater unser» *stb.*¹⁾

Bámulatos az ily ráolvasások szívós fönnmaradása, mely legjobban bizonyítja, hogy e hagyományok milyen mélyen gyökereznek a népben. A merseburgi varázsigék bizonyosan a németek pogánykorszakából, azaz a népvándorlás előtti időből valók, és még ma is élnek, ha részben nagyon módosított alakban is, a nép emlékezetében. De ép oly bizonyos, hogy voltaképen még sokkal régebbek, mert megtaláljuk az indusoknál is, a germánok ősrokonainál. E varázsigékben tehát az árja ősvallás töredékes emlékei maradtak a jelenkorra. V. ö. Atharva-veda IV, 12:

Aufrichtend bist du, Rohani, aufrichtend das gebrochne Bein!
 Richte dies auf, Arundhati!
 Was dir verletzt, was dir gebrochen, was dir gequetscht an deinem Leib,
 Das richte wieder glücklich ein der Schöpfer dir mit Glied an Glied.
 Zusammen werde Mark mit Mark, und auch zusammen Glied an Glied.
 Was dir an Fleisch vergangen ist, und auch der Knochen wachse dir.
 Mark mit Marke sei vereinigt, Haut mit Haut erhebe sich,
 Blut erheb' sich dir am Knochen, Fleisch erhebe sich am Fleisch.
 Haar mit Haar, füg' es zusammen, füge mit der Haut die Haut,
 Blut erheb' sich dir am Knochen! Was da zerbrach, richt' ein, o Kraut!
 Steh auf, geh hin, du, eile fort!²⁾

Feltűnően egyez a második merseburgi varázsigével, ill. annak keresztyén változataival két ráolvasás, melyeket Szilády Áron (Magyar Nyelvőr, II. 1873, p. 308.) közzé tett. Az egyik, Kun-Félegyházáról, teljesen így szól:

«Elindúla urunk Jézus Jerikóból Jeruzsalembe, általmene kőhídon

¹⁾ Adalb. Kuhn, *Indische und germanische Sagensprüche*, Kuhn-féle *Zeitschrift*, XIII, 1864, p. 56.

²⁾ Kuhn id. értekezésében, p. 58. Kuhn e ráolvasásnak még több szanszkrit változatát közli.

ő lován, ő szamarán, haragos gazdasszonya jámbor gazdája, gyékény-
ágya kő-párnája, kő-kenyere, fa-kése, ez az isten mondása : ezen jószág
semmiféle tagjába ficzemet vagy nyilamlás meg ne maradhasson, hús
húshoz, csont csonthoz, tag taghoz, ín ínhöz, vér vérhöz, ér érhez,
Krisztus Jézusnak maga szájából származott szent igék által gyógyuljon
meg. Fuss, fuss meredek, istennek hírével, boldog asszony parancsolat-
jával innen tisztulj, innen pusztulj, itt nekéd semmi helyed sincs».

Hasonló egy másik, Tardoskeddi Szerencse Benedekné «Bájló
imátságai» (1578) cz. könyvéből, mely talán még XV. századi emlékeket
tartalmaz. Ezen ráolvasásban Jézus elpanaszolja anyjának (mai nyel-
ven): «Im én felültem szent szamaramnak hátára, be akarnék menni pa-
radicsomba, be nem mehetek paradicsomnak kapuján, szent szamaram-
nak lába megbotlék, lába kiszökék, csont mene ki helyéről, velő mene
ki helyéről, ér mene ki helyéről, vér mene ki helyéről. Hogy ezt hallá az
ő szent anyja Mária: Ne ijedj, én áldott szent fiam, Én az én szent ke-
zemmel megfogom szent szamaradnak lábát, szent szájamból szent
igét reá mondom, szent lehelletemet reá lehellem: csont megyen csont-
hoz, velő megyen velőhöz, ér megyen érhez, ín megyen ínhöz, vér megyen
vérhez». Erre következik az alkalmazás: «Én is e mai napon megfogtam
az én bűnös kezemmel ez oktalannak avagy embernek lábát vagy kezét,
én is szent igét reá mondom; bűnös szájamból lehelletemet reá fúvom,
hogy helyökre menjenek».

A német minta itt kétségtelen, de a befolyás útját nem ismerem.

A németeknél is, mint saját népünknel, teljes erélylyel lépett föl
a keresztyén papság ez 'ördögi mesterségek' ellen, úgy hogy alig néhány
emlék maradt (eredeti alakjában vagy valamely keresztyén változatban)
a jelenkorra. Németországban a merseburgi ráolvasásokon kívül még a
következő rokon irányú és célú emlékek maradtak fenn:

1. *A ló sántasága ellen* (De hoc quod spurihalz¹⁾ dicunt), ószász
nyelven, X. sz. Müllenhoff-Scherer, IV. sz. (Ugyanitt a többiek is.)

2. *Contra vermes*, X. sz., ószász és ófn. változatokban.

3. *Bécsi kutya-ige*, IX. sz., Salzburgból. Krisztus- és Máriához
kapcsolva; hasonlókép a következőkben is. Az alliteratio nyomaival.

4. *Strassburgi Vér-ige*, XI. sz. Az alliteratio nyomaival.

5. *Weingarteni úti áldás*, XII. sz.

6. *Contra malum malannum*, XII. sz.

HEINRICH GUSZTÁV.

¹⁾ Ófn. *spurihalz*, kfn. *spurhalz*, sánta (ló); — ófn. *spurihalzi*, ószász
spurihelti, sántaság (lovaknál). T. i. *spur-halz* és *halz* a. m. sánta, gót.
halts, lat. *claudus*; v. ö. szkr. *kürd*, *khod* sántikálni.

KEMPIS TAMÁS MAGYAR FORDÍTÁSAI.

(Vége.)

Lássuk most már a többi fordításokat.

Pázmány után sok idő telt el, míg Kempis Tamás új magyar fordítóra talált. Pázmány fordításának utolsó kiadása 1809-ben jelent meg; de ez már oly romlott nyelven van írva, hogy alig ismerni benne Pázmány fordítására. Hihetőleg ezen romlott nyelv indította Sujánszkyt arra, hogy Kempis Tamást egészen újra lefordítsa.

Sujánszky 1844-ben adta ki fordítását mint pesti lipótvárosi káplán.

Ezen fordítás a negyvenes évek izlésének megfelel ugyan, a mennyiben a nyelvújítás szabta úton jár s ennek újdonságait elég bőven alkalmazza: de magában véve mint fordítás nem mondható kifogástalannak. Összehasonlítva Pázmány fordításával, nem mondható ennél jobbnak; mert habár nem oly sok is Sujánszky fordításában a latinismus, de azért magvas magyarság tekintetében nem mérkőzhetik amazzal, s az újabb keletű költői frázisok, mint: «béke virágzik, béke leng, habzó gondolat», nem nyújtanak kellő kárpótlást Pázmány magyarságáért.

Sujánszky fordítása néha hibás, még többször gyöngye, határozatlan; néha az eredeti pregnáns kifejezés az ő kezei közt egy keveset mondó frázisban vész el, s egyáltalán a nehezebb helyeken francia könnyűséggel siklik át.

Igaz, hogy Kempist jól fordítani nem könnyű dolog; s hogy ez az akkor még fiatal Sujánszkyknak sem sikerült, épen nem csoda.

De lássuk most már a fordítás fogyatkozásait.

«Boldog, ki az *igazságnak* nem *külalakja* és *megszűnendő csengése*, hanem *merő valósága miatt hódol*» (Felix, quem veritas *per se docet*, non per figuras et voces transeuntes, sed sicuti se habet. 6. lap). Mennyivel helyesebb Nogáll fordítása: Boldog, kit az igazság maga oktat, nem tűnékeny példaképek és mulékony hangok által, hanem maga valóságában.

«A tudomány vagy akármely dolog *tiszta* ismerete nem kárhozatos». (Non est culpanda scientia aut quælibet *simplex* rei notitia. 6. l.). Itt *simplex egyszerű*-vel lett volna fordítandó; egészen jól magyarul így volna: akármely dolognak ismerete *magában véve* nem kárhozatos.

«A kolostorokban sem volna annyi *jeslettség*». 6. l. Az eredetiben *dissolutio* áll; ez magyarul *jegyelmetlenség*. A fordítás tehát többet és rosszabbat mond, mint az eredeti.

«Vajha éltük karöltve járt volna tudományukkal; akkor jól *olvastak és tanultak volna*». 7. l. L. főntebbi megjegyzésünket e helyről.

«Mily sokan jutnak *századunkban* hiú tudvágyuk által kárhozatra». 7. l. A latinban igaz hogy *saeculum* áll; de azt különösen minden papi ember tudja, hogy a *saeculumon* igen gyakran a *világot* érti az egyház. -

«Fontolj meg jól minden dolgot Isten *előtt*». 8. l. A latinban *secundum Deum* áll; tehát jól magyarul így lesz: Isten *szerint*.

«*Hajolj . . . a jámborabbtól tanítást elfogadni*». 8. l. Jól magyarul így lenne: *Fogadd örömet* a jámborok tanítását.

«Minél alázatosabb valaki és Istennek engedelmesebb, annál bölcebb és *megelégedettebb* lesz mindenben». 8. l. (*Tanto in omnibus erit sapientior et pacatior*). Mennyivel igazabb és helyesebb ennél Nogállé: Minél alázatosabb valaki . . . annál bölcebben és *higgadtan* fog eljárni minden dolgában.

«*Nagy haszon fenyíték* és előljáró alatt élve ön urának nem lenni» (*Valde magnum est, in obedientia stare, sub praelato vivere et sui juris non esse*). 12. l. Itt is gyarló a fordítás. *Nagy dolog*, vagy mint Nogáll mondja: *Nagy sor* engedelmisséggel tartozni, előljárónak hatalma alatt elni s magával szabadnak nem lenni.

«De igaz *szabadelműségre* sem fognak szert tenni». (*Nec libertatem mentis acquirunt*.) 13. l. A *szabadelműség* szerencsétlenül választott szó; sokkal jobb helyette *lelki szabadság*, melyet Pázmány után minden fordító használ.

Több gyarlóságok mellőzésével lássunk még egy példát:

«Ki inkább ön esze és szorgalmára, semmint J. Krisztus isteni erejére támaszkodik, *annak az esze alig*, vagy igen későn *fog teljes fényben ragyogni*, mert Isten akarata az, hogy neki egészen hódoljunk és a *fellángolt szeretet tüzében elménk gyarlósága megdicsőüljön*». 22. l. (*Si rationi tuæ magis inniteris, quam virtuti subjectivæ Jesu Christi, raro et tarde eris homo illuminatus, quia Deus vult nos sibi perfecte subijci, et omnem rationem per inflammatum amorem transcendere*.) Látszik ezen fordításon a költői szabad kéz; de mily messze esik a valóságtól, ha Nogáll helyes fordításával összehasonlítjuk: Hogyha többet támaszkodol magad

eszére, mint az úr Jézusnak fogadott szent engedelmességre: *aligha*, vagy csak nagykésőre *léssz megvilágosodott ember*, mert ő szent felsége tökéletes hódolatot vár tőlünk s elvárja, *hogy az engedelmes szeretet által szárnyát szegjük minden okoskodásnak*.

A hibás fordításokon kívül elég gyakoriak a latinismusok is, mint: rettegj inkább a nyert *adomány számadásától* (4. l.). Ha oly szorgalmasok lennénk a bűnök kiirtásában, . . . mint a *kérdések indításában* (ad movendas quæstiones) 6. l. Ne keresd azt, *kitől mondatik*; hanem arra, *a mi mondatik* figyelmezz. 9. l. Ha *hasznot akarsz meríteni* (si vis profectum haurire). 9. l. A hasznot magyarul *húzzuk*, nem *merítjük*.

Sok helyen hibás a szórend is, különösen mellékmondatokban, mint:

«Ha (véleményedtől) Isten kedvéért elállván máséhoz ragaszkodnál, bizonyára többet nyerni, semmint *veszteni jognál*» (13. l.); jól: többet *fognál nyerni*, semmint veszteni.

«Először egy puszta gondolat ébred bensődben, melyet képzeleted nagygyá növesztvén . . . később . . . az eltökélést *szülni szokta*» (20. l.); jól: szokta *szülni*.

«Némelyek megtérésök kezdetén, mások pedig *vége felé* nagyobb kísérteteket szenvednek» (21. l.). Igen világos a kezdet és vég között való ellentét; ennél fogva a szórend csak így lehet jó: Némelyek megtérésük *kezdetén*, mások pedig *vége felé* szenvednek nagyobb kísérteteket.

«Alázzuk meg magunkat Isten jobbjá alatt . . . mert az aláztatos szívüeket *megszabadítani fogja*» (21. l.); jól: meg fogja szabadítani.

De legyen elég ennyi. Lássuk most már *Intay Vazul* fordítását.

Sujánszkyval egy időben Intay Vazul is lefordította Kempis Tamást. Fordítása egy évvel későbbben (1845) jelent meg Sujánszkyénál, ily cím alatt: *Krisztus követéséről négy könyv* — fordította *Intay Vazul*, sz. Benedek rendjebeli pap. Győrött, 1845.

Intay fordítása jobb ugyan a Pázmány-féle fordítás utóbbi, megrongált kiadásainál, de nem jobb Pázmány eredeti fordításánál. Jobb Sujánszky fordításánál is. Különben Intay fordítása is magán viseli a kor bélyegét, melyben készült. Intay a negyvenes évek táblabírói stílusában ír, szerfölött sokszor használja a passivumokat, s a latin szó- és mondatkötés nyűgétől nem tud szabadulni.

Lássunk néhány példát:

«Abban nagy szórakozás és csalódás *találtatik*» (4. l.). — «náladnál tudósabbak *talátnak*» (5. l.). — «*szerezz nem tudatni és semmire becsteteni*» (ama nesciri et pro nihilo reputari, 5. l.). «Minél inkább *magába vonúlva* és bensőképe *egyszerűsítve van* valaki» (7. l.). — «nem fog tőlünk *kérdetni*» (9. l.). — «inkább kívánj jobbtól *taníttatni*» (11. l.). — «hamar *megkísértetik és legyőzetik*» (13. l.). — «inkább *visszatetszeni kezdünk*» (incipimus magis displicere, 17. l.). — «hamar *bemockkíttatunk a hiúságtól és kelepcebe kerítettünk*» (19. l.). — «*vigasztaltatni óhajtunk*» (19. l.). — «*kellemetleneknek lenni tapasztalunk*» (19. l.). — «idegen *gondokba elegyedik*» (alienis curis se intermiscet, 20. l.); jól: mások dolgába ártja magát. «Most *nagyra tartatik*» (22. l.). «A kísértetek gyakran igen hasznosak, mert azokban *megaláztatik, tisztíttatik és oktattatik az ember*» (25. l.). *Minden szentek* sok kísérteten menvén által» (25. l.); jól: A *szentek mindnyájan*. «Akkor az ellenség könnyebben *legyőzetik*, ha a szív ajtaján *be nem eresztetik*, hanem a küszöbön kívül *neki gát vettetik*» (27. l.). — «belopószik a gonosz ellenség, mivel kezdetben nem talált *ellenszegülést* (27. l.); jól: *ellenszegülésre*. «A régi szokás nehezen *hagyatik el*» (30. l.). «mert eképpen a jó cselekedet nem *rontatik meg*, sőt jobbra *változtatik*» (30. l.). «Néha szabadon *elmulasztathatik* valami jó, vagy jobbal *felcserél-tethetik*» (30. l.); és így tovább végig!

Egyéb fogyatkozásai Intay fordításának a következők:

Felejtí, hogy a magyarban a jelen idő alakja jövőt is fejezi ki; azért a latin futurumot mindig jövő alakkal, még pedig többnyire -and, -end képzésűvel fejezi ki. Az egyszerű futurum és futurum exactum neki mindegy. Sőt előfordúlnak még ilyen futurumfele képzések is: *jutandanál!* A 43-ik lapon található: «örökké való ünnepre *jutandanál* — Istentől *nyerendenénk* — nem vagyunk méltók ama nagy dicsőségre, mely a megrendelt időben rajtunk *nyilváníttatandik*». A 248. lapon is — és számos egyéb helyen — ilyen fület sértő mondások fordulnak elő: A mit mások mondanak, *meghallgattatandik*, a mit te mondasz, semmibe sem *vetetendik*. Mások *kérendenek*, s *adatandik* nekik. Másokat *magasztalandanak* az emberek. Másokra ez vagy amaz *bizatandik*; te pedig mindenre haszon vehetetlennek *tartatandol (!)*.

Sok helyen hibás a fordítás is. Ama hibás helyek, melyeket Pázmány fordításából felemlítettünk, Intaynál is hibásan vannak fordítva. Azokon kívül még néhány hibás helyet hozunk fel. A 2.

könyv 3. fejezetében (83. l.) ilyen fordítást találunk: *Tartsd előbb magadat békében* (tene te primo in pace). Magyarúl csak úgy van jól, a mint Nogáll fordítja: Elsőben *magaddal vess békességet*. Kevéssel alább így fordít Intay: A ki jól *megnyugszik magában*, *senkiről* sem gyanakodik (qui bene in pace est, *de nullo suspicatur*). A magyar ember *valakire* gyanakszik — nem *valakiről*. A 2. könyv 6. fejezetében (90. l.) ez áll: A jóknak dicsősége lelkiismeretükben van, nem az emberek *szájában* (non in ore hominum). Itt is, mint sok más helyen, a latin észjáráshoz való ragaszkodást tapasztalunk Intaynál; pedig egy kis nyelvérzék megmondhatta volna neki, hogy jól magyarul a dolog így van: A jóknak dicsősége lelkiismeretükben van, nem pedig az emberek *nyelvéen*. Így fordítja Nogáll is.

A 3. könyv 33. fejezete a szándék tisztaságáról szól. Az eredetiben az erre való kifejezés: *oculus intentionis*, és pedig négyszer egymás után. Intaynál ezen kifejezés háromféleképen van fordítva, mint: *szándék szemlélete*, *szándéklat nézete* és *szándék nézete*. Az illető mondatok így hangzanak: Minél tisztább a *szándéklat nézete*, annál állhatatosabban vergődik át az ember a különféle viharokon. De sokaknál homályos a tiszta *szándéknak szemlélete* . . . Meg kell tehát tisztítani a *szándék nézetét* . . . (Quanto autem purior fuerit *intentionis oculus*, tanto constantius inter diversas itur procellas. Sed in multis caligat *oculus purae intentionis* . . . Mundandus est ergo *intentionis oculus* . . .). Látni való, hogy Intay fordítása kétértelmű s ennél fogva homályos. Jobb, mert érthetőbb és világosabb lett volna a szó szerint való fordítás, mint Nogállnál is találjuk.

Ilyen hibák és gyarlóságok sok helyen fordulnak elő; de nem szükséges többet felhoznunk, minthogy ennyiből is megítélhető Intay fordítása.

Szóljunk immár *Nogáll* fordításairól.

Sujánszky és Intay után húsz évvel később Nogáll János, nagyváradi kanonok, fordította Kempist magyarra. Fordítása 1864-ben jelent meg.

Nogállban megvolt minden kellék, hogy jó fordítást nyújtson. Ő nemcsak tudományosan művelt férfiú vala, hanem egyszerűsmind tapasztalt és gyakorlott író is, ki huszonöt évi irodalmi pályára tekinthetett vissza. Meg is látszik fordításán a gyakorlott kéz. Behatol mindenütt az eredeti értelmébe s jól adja vissza a szerző eszméit; nem ragaszkodik sehoh a latin betűhöz, s így ment fordítása nemcsak az értelmi hibáktól, hanem a latinismusoktól is,

melyektől egyéb fordítók nem tudtak szabadúlni. Nyelve mindig magyaros, mert a magyar nyelv törvényeihez alkalmazza kifejezéseit. Ezen fordítás minden tekintetben jobb az eddigi Kempis-fordításoknál.

Nogáll azonban ezen jó fordítással sem elégedett meg; mert midőn tizenhat év mulva fordítását másodszer készült kiadni, azt a szó teljes értelmében újra átdolgozta. Az elmúlt (1881.) évben megjelent fordítás annyira különbözik a régitől, hogy ebből alig maradt meg valami. Ezen új fordítás nemcsak jó, hanem szép is; a szó teljes értelmében klasszikus műfordítás.¹⁾

Nogáll, ki mint hivatott író feladatának kellő magaslatán áll, nem hagyta figyelmen kívül a magyar nyelv újabb kincseit, melyeket szorgalmas kezek újabb időben részint régi írók műveiből, részint pedig a népnyelvből kiaknáztak és hozzáférhetővé tettek. Ezen kincseket, nyelvünknek ezen régi, jó, mert hamisítatlan ezüstjé-aranyát, Nogáll ritka ügyességgel és bámulandó szorgalommal mind felhasználja fordításának ékesítésére. Találunk itt egy sereg régi, már feledett vagy lappangó szót, még több igazán zamatos és szebbnél-szebb szólásmódot. Kiváló dicséretére válik Nogáll fordításának az is, hogy szó- és mondatkötés dolgában is a régi, már-már feledett, de helyes úton halad.

Lássuk a dolgot egy kissé részletesebben.

1. Nogáll egy sereg elavult vagy lappangó szót hoz forgalomba, melyekből álljon itt néhány:

aggszó: közmondás, proverbium. *alít*: vél, gondol. *égedelem*: forró vágyódás. *finczározás*: fitogtatás. *füremedik*: feléled, felfrissül. *igazándi*: komoly, serius. *kápa*: barátság, caputium. *kézvetés*: papszentelés, impositio manuum. *leptében*: halkan, csendesen. *pilis*: papi korona, tonsura, kopaszság. *szélszó*: kósza beszéd. *szepelkedik*: iparkodik, erőlködik. *szisz*: jajszó, fájdalom. *saslódik*: fárad. *zokszó*: szemrehányás. *vinnye*: műhely. *veteredik*: romlik; *megveteredik* a bor: megromlik.

Sokan rossz néven veszik Nogálltól, hogy ily ismeretlen sza-

¹⁾ Beható és elismerésre méltó bírálat jelent meg Nogáll fordításáról Paszlavszki Sándortól két helyen is. Először a «Figyelő»-ben (1882. febr. füzet), másodszer a M. Nyelvörben (márcziusi és áprilisi füzet, 1882.). Dicsérő elismerésben részesítette ezen fordítást a napi sajtó is. Így a «Pesti Napló», «Hon», «Magyar Állam», «Magyar Korona» stb.

vakat használ fordításában; pedig inkább dicséretet érdemel érette. Ezen szavak nyelvünknek édes gyermekei, és ennél fogva joguk van arra, hogy elismertessenek és igaz jogukba visszahelyeztessenek. Nogáll ellátja őket nemesi levéllel is, mert fordítása végén szótárt nyújt, melyben ezen szavak s az alább következő szólásmódok eredetét és jogait kimutatja. Hogy ismeretlenek, az nem nagy baj; meg kell őket ismernünk, meg kell tanulnunk s jogaikba visszahelyeznünk. Ezt kívánja a méltányosság is. Ha nem restellettük a «tömkeleg», a «nyakorján» s több efféle kores szavakat megtanulni s nekik polgárjogot adni, ugyan ne resteljük a jót és igazit megtanulni és sajátunkba befogadni.

2. Nogáll fordításában egy nagy sereg igazi töröl metszett szólásmódot használ. Ezek legnagyobb részt Pázmánytól valók; van néhány Kálditól, Arany Janostól és a népnyelvből is. Lássuk a legjavát:

Agyába tűnik: eszébe jut. *ágyat vet* valaminek: alapot vet. *árokra* vagy *veremre* visz: veszedelembe visz. *ártja magát* vlmibe, beleavatkozik. *bajt áll* vlkinek: megmérkőzik vlkivel. *búját látja*: megbánja. *czégért emel* vlminek: dicsér vlmít. *délszínre kerül*: napvilágra jön. *dobol* vlmire: rávesz, rábeszél. *édesedik* vlmire: kedvet kap. *elesett ügy*: veszett ügy. *elmúl vmi mellől*: abbanhagy vlmít. *érőlen visel* vlkit: nyomában van, már-már elfogja. *fején szánt* vlkinek: üldözi, sanyargatja. *fontányi szösz* (= fonni való kőcz): baj, vesződség. «A világ piaczn mindenkinnek van *fontányi szösze*» (Pázm. agg szónak mondja). *hallatlanra vesz* vlmít: ignorálja. *hátat vet* vlminek: elfordul tőle. *híreddel legyen*: tudd meg. *kerüli a forrót*: kitér a baj elől. *kezében szakad*: felsül. *kiszakad* az iskolából: kimarad. *kivánsága szakad* vlmí után. *marokban tapasztal*: kézzelfoghatólag. *nagy sor*: nagy dolog. *nyargalóban bocsájt*: szabadon ereszt. *paizsúl veti magát*: oltalmába vesz. *pázsitjában fojtsd meg a kevélységet*: keletkezteben. *porázon hordoz*. *rostára vesz*. *rovásra vesz* valamit: számon tart. *siket földre vesz* vlmít. *szakasztó szálíg*: mind, egytől-egyig. *szárnya szegik* vlminek: meghiusúl. *szegre akaszt* valamit: felhagy vele. *tetten tedd*: folyton tedd. *tűnik vlmivé*: látszik valaminek. *utat irt* vlminek: kaput nyit. *útra szeg*: tér. *ügyet vet* vlmire: figyelmet fordít. *üszögében van* vlmí: rendezetlen állapotban. *zabolán hordoz*: féken tart.

Messze kellene terjeszkednünk, ha Nogáll fordításának min-

den feljegyzésre méltó frázisát ide akarnók iktatni. Ebből is látható, hogy mily szép és becses gyöngyökkel ékesítette fordítását.

3. Nogáll nyelve sok helyt rhythmusszerű, hasonlag az eredetihez, és pedig minden erőltetés nélkül, úgy hogy egészen közmondásszerűnek tetszik. Lássunk erre nézve is néhány példát:

Szintén okosság, nem adni hitelt mindenféle *kóssa beszédnek*, s a hallott vagy elhitt dolgokat nem eresztetni *legottan szélnek*. (Magna sapientia est, non quibuslibet hominum verbis credere, nec audita vel credita mox ad aliorum aures effundere. I. k. 4. fej. 2. vers.) Vedd idején elejét, *későre hiába jön orvos*. (Principiis obsta, sero medicina paratur. I. 13, 5.) *Ki mint szokja, akként fogja*. (Secundum propositum nostrum, cursus profectus nostri.) *Ember tervez, Isten végez, s nem rajta fordul életének sorja*. (Homo proponit, sed Deus disponit, nec est in homine via ejus. I. 19, 2.) *Emberül viaskodjál, a szokást szokás szakasztja*. (Certa viriliter, consuetudo consuetudine vincitur. I. 21, 2.) *Boldog Isten, mire jutandunk még nagy későre, ha ennyire megapad buzgalmunk kora elejére!* (Quid fiet de nobis in fine, si tepescimus tam mane. I. 22, 7.) *Sokan számlálgatják, hogy hány éve nyomják a lelki élet útját, de nem igen látni foganatját*. (Multi annos computant conversionis, sed saepe parvus est fructus emendationis. I. 23, 2.) *Ha láttál valaha embert halálra válni, gondold meg, hogy magad is ezen réven fogsz tovább állni*. (I. 23, 2.) *Sovány dicsőség az, mely szájról szájra kél*. (Brevis gloria, quae ab hominibus datur et accipitur. II. 6, 2.) *Az ember színedet, az Isten szívedet látja*. *Az ember a cselekedetet tekinti, Isten pedig a szándékot veszi latra* (Homo videt in facie, Deus autem in corde. II. 6, 3.).

4. Nogállnak dicséretére válik, hogy a mondatkötésben is szerencsésen emancipálja magát a latin nyelv békői alól, úgy annyira, hogy nyelvén nem is látszik, hogy fordítás.

Mily eredeti, magyar észjárás mutatkozik például a következő mondatokban:

Bűnnek, nem bűn a tudomány (Non est culpanda scientia. 10. lap). Mily szintelen és bágyadt ehhez képest pl. Intay fordítása: *Nem kell rosszallani a tudományt*. *Szónak, alig pár szó*, de mély értelmű és bő gyümölcsű. 191. l. (Sermo Dei parvus est dictu, sed plenus sensu et uber in fructu.) Intaynál: *Röviden van kimondva; de jelentéssel teljes és bő gyümölcsözésű*. *Tűrni, tűrnöm minden- esetre kell*. 205. l. (Oportet utique ut sustineam). Intaynál: Ugyis

szükségképen szenvednem kell. *Akadéknak bármily csekélység is akadék a tökéletesség útján.* 236. l. (Quantumcunqve modicum sit, retardat a summo bono). *Diadalnak, tökéletes diadal az embernek önönmagán diadalmaskodnia.* 271. l. (Perfecta victoria est, de seipso triumphare.) *Hátrálni, nem szabad hátrálnom, félben szegni, kár volna félben szegnem.* 285. l. (Retro abire non licet, nec relinquere oportet.) Intaynál: Hátrálni nem szabad, s elhagyni sem kell.

Ezen sajtáságos, magyar észjárású mondatkötést annál inkább ki kell emelnünk, minél ritkábban találkozunk vele mai íróinknál.

A mondatkötés jóságára vall azon körülmény is, hogy Nogáll a «*miszerint*» kötőszót egyszer sem használja fordításában. Ezen épen nem szükséges kötőszót a régi irodalom nem ismeri, valamint a «*nehogy*» kötőszót sem, mely helyett Nogáll, mint Pázmány és a korabeli írók, *hogy* — *ne* kötőszóval fűzi a mondatot.

Ezek csekélységeknek látszanak ugyan, de bizonyosságul szolgálhatnak arra, hogy Nogáll mily körültekintő figyelemmel és lelkiismeretességgel járt el a fordításban.

Vannak azonban Nogáll fordításának némi hiányai is, melyekről ismertető tisztünknel fogva szintén meg kell emlékeznünk.

1. Nogáll néhány oly szólásmódot vesz át Pázmány nyelvéből, melyek vagy triviálisok, vagy a trivialist igen megközelítik, mint: *ajd be a sípot* (= halgass el), *mondj kuhit* (= halgass el), *nem éri jel festékkel* (= nem képes reá), *sem íra sem szelenczéje* a dologhoz (= nincs hozzá tehetsége), *egy babot nem ér, hült helye, kerüli a forrórt, lesüti a fülét, pórul jár* stb. Ilyen mondások megjárták Pázmány polemikus irataiban, megjárják ma is közbeszédben, regényben és szindarabban: de ájtatossági könyvben visszatetszést szülnek, épen úgy, mint a szószéken is.

2. Nogáll néhány szót és mondatot használ Pázmányból; melyeknek igazi értelméhez kétség fér. Ilyen a «*szököllő*» szó. Pázmány kétszer használja ily összefüggésben: «*az életnek utolsó szököllője*», és «*nagy árkot ásál magadnak, nagy ennek a szököllője*». Hogy ez «*szaka*», vagy «*bökkenője*»-e valaminek, mint Nogáll használja, legalább is kétséges. Ellenben igen valószínű, hogy: *ugrás*, *ugró* az igazi értelme.

Épen ilyen bizonytalan a Pázmány-féle «*szürüt indít*» igazi értelme is. A *szürü* szót Pázmány többször használja a mai (oséplőhely, area) értelemben, a *szürüt indít*-féle mondatot csak egyszer

ily összefüggésben: «Miképpen az álló vízbe ha egy kövecskét vetünk, elsőben kised kerekded *szűrüt indít*, azután szélesben terjed a víznek kerekded mozdulása . . .» A M. Nyelvörben (VI. évf. 39. 129. és 170. lap) többen hozzászóltak ezen mondás magyarázásához, de kielégítőt senki sem mondott. Igen valószínű, hogy sajtóhibával van dolgunk, *szűrű* helyett *gyűrű*-nek kellvén állania. Így azután az egész mondásnak helyes értelme van.

Ezen csekélyebb hiányok, melyek egy újabb kiadás alkalmával könnyen helyrehozhatók, mit sem vonnak le a külömben remek és ízig-vérig magyaros fordítás becséből. Nem jelent meg egyhamar magyar könyv, melyben ily nagy mértékben volna a nyelvnek ezüstje-aranya összehordva, mint Nogáll fordításában. Azért hálásan veheti az irodalom Nogáll Kempisét, mert sok igaz gyöngyöt talál benne, melyek az irodalmi nyelvnek szókinszét tetemesen gazdagítják. Hálásan vehetik különösen a fordítók; mert megtanulhatják belőle, hogy miként lehet és *kell* jól fordítani.

Még egy Kempis-fordításról kell megemlékeznünk, t. i. *Jáky Ferencz*, oslii lelkészéről, ki szintén az elmúlt (1881.) évben adta ki a maga fordítását.

Ezen fordításról épen semmi jót sem mondhatunk. Jáky ugyanis oly álláspontot foglalt el, mely már előre kizárja a jó fordításnak lehetőségét is. Előszavában azt vallja, hogy az ő fordítása «szóhü» (!); és ezen rettentő ígérletét be is váltja! Jáky fordítása a szó szoros értelmében vett szolgai fordítás, az eredetinek minden egyes szavát *híven* átteszi magyarra, más szóval: a magyar nyelvet erőnek erejével ráhúzza a latin nyelv kaptafájára s irgalmatlanul keréketöri, bármint jajdúljon is fel a szegény nyelv. Nyelv-érzéknek se híre, se hamva; hogy a magyar nyelvnek is megvannak a maga sérthetetlen törvényei és sajátságai, azzal Jáky mit sem törődik, ő «szóhü» fordítást akar minden áron, s ilyent ad is. Azért aztán fordítása nemcsak mindvégig gyarló, hanem sok helyt botránkoztatólag rossz.

Lássunk néhány kirívóbb helyet:

Nagy bölcsesség, *saját érzékein meg nem állani*. 10. l. (*Magna sapientia est, non stare in propriis sensibus*); ez jól magyarul annyit tesz: *nem ragaszkodni saját véleményéhez*.

Ne emelkedjél föl testednek nagysága vagy szépsége miatt 13. l. (*Non te extollas de magnitudine vel pulchritudine corporis*.)

Jól úgy volna, a mint Nogáll fordítja: *Ne légy büszke sugár termetdre* vagy egyéb testi szépségre.

Ha önmagunknak teljesen meghaltunk volna és *belsőnkben összekeveredve nem volnánk* . . . 17. l. (Si essemus nobis ipsis perfecte mortui et interiorius minime implicati . . .). Mennyivel érthetőbb és magyarosabb Nogáll fordítása: *Ne szánóok csak magunkat tökéletesen megtagadni s végét szakasztani minden akadéknak és köteleknek* . . .

Ah, mily nagy vala minden szerzetesnek buzgósága *a szent szerzésnek elején*. 30. l. (O quantus fervor omnium religiosorum in principio suae sanctae institutionis fuit.) Jáky ezen fordítása egészen érthetetlen. Mennyivel érthetőbb Intay fordítása: Oh mily nagy volt minden szerzetesek buzgósága *szent intézetünk keletkezésekor!* Vagy mily jó és szép egyszersmind Nogáll fordítása: Oh mily égedelem dívott minden szerzetekben *intézetök első virágában!*

Ha nem tudsz folytonosan *összeszedődni* . . . 33. l. (Si non continue te vales colligere . . .) Jól persze így volna: Ha nincs hatalmadban a folytonos *magadbaszállás* . . .

Az igaz fájdalomnak és belső töredelmességnek *anyaga* a bűnök és vétkeink, melyekbe úgy *bebonyolódva fekszünk*, hogy ritkán tudjuk a mennyieket szemlélni. 41. l. (*Materiae justis doloris sunt peccata et vitia nostra, quibus ita involuti jacemus, ut raro caelestia contemplari valeamus*). Mennyivel érthetőbb és magyarosabb Nogáll fordítása: Méltó bánat és szívbeli keseredés *tárgyai* a mi bűneink és gyarlóságaink, melyek annyira *nyűgbe vetnek és megnyomorítanak minket*, hogy csak ritkán érkezőnk a mennyei dolgok mélyebb megszívlelésére.

Legvégre még mi történik velünk, *kik ily korán óhajtunk téged?* 44. l. (Quid fiet de nobis adhuc in fine, qui tepescimus tam mane?). Látni való, hogy Jáky «*tepescimus*» helyett «*te poscimus*»-t olvasott; de azért menthetetlen, mert minden magyar fordítás helyesen adja a «*tepescimus*» értelmét, holott az ő fordítása egészen érthetetlen.

Neked igen hamar véged lesz, *nézd meg másképen*, hogy mint vagy. 45. l. (Valde cito erit tecum hic factum; vide aliter, quomodo te habeas.) Jól magyarul így volna: *kérdés, hányadán vagy magaddal?*

Jobb a *vétkeket elvágni*, mintsem a *jövőre tisztítandókat megtartani*. 49. l. (Melius est vitia resecare, quam in futuro purganda

reservare.) Itt Jáky fordítása egészen érthetetlen. Mennyivel jobb Intaynál ezen hely: Jobb a vétkeket *kiírtani*, mint *jövendő tisztulásra halasztani* — vagy Nogállnál: Jobb a *bűnöket gyomlálgatni*, mint *törlesztésöket jövőre halogatni*.

Az ember ott többet halad . . . a hol önmagát *szellemileg öldöklí (!)*. 54. l. (Ibi homo plus proficit . . . ubi magis seipsum in spiritu mortificat). Jól így volna: Az ember *akkor* többet halad . . . ha *lelkileg önmegtágadást gyakorol*.

Emlékezzél meg a *fölvett feltételről (!)*. 55. l. (Memor esto arrepti propositi). Ki értse ezt?! Láthatta volna Intay fordításából, s látta is, hogy ezt magyarul így mondjuk: *Emlékezzél kitüzött célodra* — láthatta Nogállnál is, hogy jól és szépen így fordítható eme hely: *Forogjon elmédben életednek célja-vége*. Ámde az ilyen fordítás Jákynek nem tetszett, mert nem «szóhi»!

De ne folytassuk tovább; ennyiből is látható, hogy Jáky fordítása nem számbavehető mű, hogy ő oly munkához fogott, mely az ő erejét meghaladja. Kár volt a tizenkilencz évi munkáért, melyet (mint előszavában vallja) ezen fordításra fordított — mondjuk inkább: vesztegetett. Írogasson ő csak leveleket a «Magyar Állam»-ba, azt szívesen megbocsájtjuk neki; de Kempis fordítását bizza olyan emberekre, mint Nogáll, kikben a jó szándékon kívül az arra való tehetség is megvan.¹⁾

Dr. Kiss Ignác.

¹⁾ Jelen bírálat megírása óta Nogáll püspök úr *harmadszor is* kiadta Kempis fordítását. Ezen kiadás új bizonyítéka a püspök úr szorgalmának és e szakban való avatottságának. Nem egyszerű reprodukciója ez a második kiadásnak, hanem a szó szoros értelmében vett *javított* kiadás, mert minden lap magán viseli a javító kéz nyomát. Nem csak azt javította szerző, s mi javításra szorult, hanem a legtöbb esetben a jót jobbal, a helyeset még helyesebbel pótolta. Igazi műfordítás ez — mert míg egyrészt az eredetinek értelmét híven visszaadja, addig másrészt oly korrekt és zamatos magyarsággal van megírva, hogy az idegen észjárásnak, szólásmódnak, szóval a fordítások szokott gyarlóságainak sehol semmi nyoma. Ezen mű olvasásánál a lelki haszonnal együtt jár a lelki élvezet — ajánljuk mindenkinek.

MAGYAR SZAVAK A FELSŐ-MAGYARORSZÁGI NÉMET NYELVJÁRÁSOKBAN.

Az 1857., 58. és 59. években terjesztette Schröer Gyula a bécsi császári Akadémia elé a felső-magyarországi német nyelvjárások leírását; tanulmányai megjelentek ugyanezen Akadémia értekezései között (Sitzungsberichte der Wiener Akademie, hist-phil. Classe. Band 25, 27, 31, 44, 45.).

E tanulmányok az egész Felső-Magyarország nyelvét mutatják be, melyet bár igen nagy területen beszélnek, mégis oly kevés eltérést mutat, hogy egy nyelvjárásnak vehető, sőt még az erdélyi szászokét is hozzá lehet számítani. Ezen az egész területen beszélt nyelvet Schröer a középnémet nyelvjárásokhoz számítja.

A Kárpátok hegylánczai közé zárt nagy területen főleg három nyelvet beszélnek: a magyart, a németet s a tótot; tehát már előre is nagyon valószínűnek tarthatjuk, hogy e három nyelv egymásra hatással volt. A szláv nyelvek hatását a magyarra már többen vizsgálták; mi most csak e német nyelvjárások s a magyar nyelv kölcsönös hatását akarjuk vizsgálni.

A magyar nyelvben sok a német szó, de ha hangalakjukat vizsgáljuk, láthatjuk, hogy nem ezen az úton, a felsőmagyarországi német nyelvjárások közvetítésével jutottak a magyarba, hanem leginkább az osztrák nyelvjáráson keresztül. Ezek a nyelvjárások tehát legfőlebb csak a velük szomszédos magyar vidékek nyelvére hathattak, de messzebbre e hatás nem terjedt. Viszont a magyar nyelv sem volt igen nagy hatással e német nyelvjárásokra, s csak kevés szóról mutatható ki, hogy a magyarból került oda. Schröer említett közleményeiben a következő magyarból átment szavakat találtam:

1. *aldemásch*; *almesch* Erd. Használják a pozsonyi németek is.

1. *Festmahl nach beendigung einer mehrtägigen arbeit*, 2. *bestätigungstrunk*; magy. *áldomás*.

2. *de bajussen* plur. (Egy népies színdarabban Schmölnitzből.) magy. *bajusz*.

3. *balte*: *streitax*, *beil*; magy. *balta*.

4. *bornomisso*: *der keinen wein trinkt*; magy. *bornemissza*.

5. *busogán*, *busigan*: *streitkolben*; magy. *buzogány*.

6. *gombhosen* pl. *schlingen von schnüren statt der knopflöcher an polnischen und ungarischen röcken*; magy. *gombház*. A német *hosen* vég népetymologia által jött létre.

7. *hitvánich* Pozsony: *hinfällig*; magy. *hitvány*.

8. *gutsche*, *gutschivagen*; magy. *kocsi*. (V. ö. Nyelvőr, XI: 103.)

9. *kurta* : die kurze jacke ; magy. *kurta*.

10. *kutschmann* : mütze aus lammfell ; magy. *kucsma*. Megvan e szó a szláv nyelvekben is ószl. *kučima* ; de a német szó végét csakis a Táj-szótárban közölt *kucsmány* alak magyarázza meg.

11. *paputschen* pl. pantoffeln ; magy. *papucs*.

12. *parippe* : mähre, schlechtes pferd ; magy. *paripa*. Megvan e szó a tótban is *paripa*, csakhogy ide a magyarból került (l. Miklosich, Fremdwörter, 116.).

13. *patchelat* : blaue leinwand zum kopfputz der frauen ; magy. *patyolat*.

14. *pogantschen* pl. schuhe ; magy. *bakancs*.

15. *rakosch, ragusch* : landtag ; magy. *Rákos*.

16. *trommetäsch* : trompeter ; magy. *trombitás*.

17. *tschakan* : stockhammer, fokosféle ; magy. *csákány*.

18. *tschinkerle* : das füllen ; magy. *csikó*.

19. *tschinyeln* : klingeln ; magy. *csenget*.

20. *tschismen, schismen* pl. stiefel ; magy. *csizma*.

21. *terrefere* : der haspel ; magy. *terefere*.

22. *tulox*, népetymológiával a magy. *tulok*-ból.

23. *zigón, zigónke, zigan* : zigeuner, lügner ; magy. *zigány, zigonon, zigáén* : lügen (v. ö. magy. *zigánykodik*).

Van néhány olyan szó is ezekben a nyelvjárásokban, melyekről nem lehet eldönteni, hogy a magyarból vagy valamely szláv nyelvből kerültek-e oda, mert mindkét nyelvben megvannak :

1. *bábrain* : etwas langsam und ungeschikt tun. magy. *babrál* és cseh. *babrati*.

2. *baron, barönchen* : hammel. magy. *bárány* ; tót. *baran*.

3. *kalibe, kalib, kalibe* Erd. *kaluppe* Szilézia : hütte im wald. magy. *kaliba* ; szb. *koliba*, rum. *kolibű*.

4. *paplon* : bettdecke. magy. *paplan*, tót. *poplon*.

5. *predain, verpredain* : verkaufen, vergeuden. magy. *prédál* ; slov. *predati*.

6. *pulken* pl. truthüner, *pulkerchen* dim. magy. *pulyka* rut. *pul'ka, pujka*.

7. *schentitze* : gekochte schafmilch. magy. *zsencicze*, rut. *žentyca*.

BALASSA JÓZSEF.

ÚJABB KÖLTŐI NYELVÜNK TÖRTÉNETÉBŐL.

Ismeretes dolog, hogy Dayka Gábor a nagy reformátórnak, Kazinczynak kedveltje volt, ki költeményeit kiadja és életrajzát megírja (1813).

A kényes ízlésű, «a hévvel epedő olasz» Daykának egyik u. n. kedélyi ódája a «Kesergés». Költői koszorújának érdekes virága. Melancholiájának sikerült produktuma, érdekes, de nem egészen eredeti terméke. Látni fogjuk, hogy az eredetileg idegen motívum saját szint nyer ugyan a költői koncepczióban, de abban teljesen mégsem olvadhat fel. A Kesergés első versszaka nem egyéb mint Herder «Nacht und Tag» cz. paramythiájának összevonása, átírása.

Mindenekfelett meg fog lepni a költői gondolat ruhájának azonossága Kazinczy fordításával¹⁾. Ugyanazon szálak, ugyanazon díszítések tűnnek fel itt-ott — vagy képek nélkül szólva: az újabb költői nyelv ugyanazon árnyalatai.

Az irodalomtörténet az újabb költői nyelv megalapítójának Kazinczyt hirdeti. Nem dönthetem el azt a kérdést, hogy a «mesterre» mily mérvű s természetű hatással volt «köre» e törekvésében. Az alábbiak ezt is sejtetni fogják. Az ő hatása körére azonban minden kétségen felül áll. Ezt hirdetjük sokan, de konkrét példákkal ritkán bizonyítgatjuk. Ez irányban akar valamit tenni e cikk, mely a kérdésre inkább csak a figyelmet akarja felhíni, mintsem vele tüzetesen foglalkozni.

Lássuk már Herder paramythiájának tartalmát²⁾. «Éj és nappal vetekedének egymás között». A vetekedés tárgya az elsőség. Erre jogcímül napját, égét, munkás fáradhatatlan életét, felelevenítő, ingerbe hozó hatalmát említi a tüzes fényében kevély ifjú Nappal — der feurige glänzende Knabe. Herder — a szegény setét anyával szemben — arme dunkle Mutter.

A bélelezett éj nyugodt, nemes önérzettel sorolja elő azokat az áldásokat, melyekben a Nappal által kifárasztott szülőtteit részesíti: «alig értetem-meg őket öltözetemnek prémjével, s feledik szemfényvesztő játékaikat s fejeiket puha álomra hajtják alá» s a szemnek, mely a nappal vakító sugárai miatt fel nem mere pillantani az égre, felfedi «megszámíthatatlan napoknak, megszámlíthatatlan képeknek sokaságát, új reményeket, új csillagokat».

«A csacsogó gyermek meg találá illenteni öltözetének prémjét, s

¹⁾ L. Kazinczy Ferencz Munkáji. 1. köt. 1815. 337. lap.

²⁾ A tartalmi ismertetésnél Kazinczy fordítását használjuk.

elhallgatva, elalélva *sippadt* maga is ennek mindent-általölélő keblébe. — Ő pedig *csillagos* palástjában, *csillag* koronájával üle veszteg örökké nyugalmas arczulattal».

Fölösleges megjegyezni, hogy a német-görög klasszicizmus szelleme hatja át az egész paramythiát; innen, hogy a vetekedés szenvedélyes, tragikus küzdelemmé nem fokozódik. «A szenvedély alig esetetelve . . . mint a görög szobrok legtöbbszörén».¹⁾

Dayka ódájának első versszaka imez :

A csendes éj bús asszonya *csillagos*
 Fejével intett s a csecsemő korát
 Feljül nem élt királyi Nappal
 Anyja szelid kebelébe süllyedt.

Ime összevonva Herder paramythiája, mint kerete D. lyrai emóciójának.

Nem vitatom, melyik a költőibb felfogás: az-e, hogy «a csendes éj bús asszonya csillagos fejével *int*, s a királyi nappal anyja szelid kebelébe *süllyed* — vagy az: hogy a csacsogó gyermek anyja öltözete prémjének *illentésére sippad* mindent általölélő keblébe; — azt sem vizsgálom: az objektív és a szubjektív elem helyes arányban vegyül-e D. költeményében, a keret nem nagyobb-e — a 2. és 3. vsz. is festés —, mint a belefoglalt lyrai kép; — e helyütt csak a költői nyelv szempontjából állítom fel e párhuzamos változatokat: csillagos fej (D): csillagos palást, csillagkorona (K) Sternenmantel, Sternenkrone (H.);

Csecsemő korát feljül nem élt királyi Nappal (D): csacsogó *gyermek* (K) der schwatzende Tag (H.);

Anyja szelid kebelébe *süllyedt* (D): elalélva *sippadt* mindent általölélő keblébe (K.) schweigend und matt *sank* er selbst in ihren *umhüllenden* Schoss (H.).

Fönnebb: a csecsemő korát feljül nem élt . . . igen terjengős s a kép plasticitásának igen ellene munkál; a kebelbe «süllyedés» sem nyert «pecsétetes levelet» «a nyelv királyától» — a «sippad» meg épen tájszóznak maradt. — Mikes-nek elnézzük, ha a *levélprózában* használja: még szent Péter is megjiegett volt, mikor a vízben *sippadoztak* lábai. 1. lev. A nyelvújítás diadalának korszakában a fönnebbi árnyalatra az «omol» használatos; Vörösmartytól elég lesz néhány példát idéznünk: Nincs ki *omoljon* szülői karába. Mit késel ó lyánka e szivre *omolni*. — A virág a pillangóhoz ugyancsak nála csak így esenghet: kebelemre *szállj le* kis csapogó stb.

¹⁾ Erdélyi J. kisebb prózái II. 18. lap.

A Kesergés 2. és 3. versszaka is reminiscencia.

... a játszi Morpheus
 ... *elszenderítő mákszemeit* rokon
 kezekkel *hinti* szélylyel

V. ö. «Alvás» c. paramyth. Kazinczynál (1. k. 323 — 325). Itt a panaszkodó «Hypnusz»-nak (= Alvás) a tündéreknek és embereknek atyja ezüstszin *türköt* ad. «Hintsd ebből *altató mákszemeidet*».

A hint ige itt helyén van ugyan, de jellemző árnyalatot még nem fejez ki. Berzsenyiné, Vörösmartynál már e czélre szolgál a következőkben: *áldást* hint . . . tavasz új *díszeit* elhinti . . . stb. Aranynál meg a personifikáció, az álom megszemélyesítése még költőiebben fog kifejlődni:

álommézet *csókolt* ajakára, (Toldinak)
 A kit *mákvirágból* gyűjte éjszakára,

(IV. É.)

A 4. vszbeli Echo is reminiscencia.

Csak én panaszlom régi keservimet
 . . . a *könyörületes*
 Echónak . . .

A kit D. *könyörületesnek* nevez, azt Kazinczy szelid *szánattal* ruházza fel.

Kétségkívül a *könyörületes* echónak a pártjára állunk. A *szánat* megbukott. — Vörösmarty sem menthette meg a bukástól. «*Szánat* sohajt el ajkain, szemében *szánat* ül. Szil. és Hajm.» Csik Ferke . . .

Érdekes, hogy Kazinczynál is *Echo* fordul elő — s nem a *Mondolat* által megbélyegzett s neki tulajdonított *viszhang*. Szvorényi J. szerint e szó Baróti alkotása, Comeniusnál még visszazengés¹⁾. Érdekes a kised szótár értelmezése, visszhang: vissza-hang, visszálló hang, vissza-vertt, -ütött, -szökő hang²⁾

Csak nékem hullnak, *fátyolos* asszonya
 A csendes éjnek, *gyönygyeid* hasztalan!
 Csak nékem: ah! mert jőni álmot
Harmatozó szemeimre tiltasz.

A *harmatozó* szem nagyon beillik e sentimentalis korba, melynek legkiválóbb társadalmi élvezetei közé tartozott a *sírás*.³⁾

¹⁾ Fejlődési tünemények a nyelvben 47. l.

²⁾ 275. l.

³⁾ Riedl Fr. Kazinczy Fer. és a német irodalom Bpesti Szemle 1878 35. sz. 127. l. Petőfi ifjúkori kísérletei közt énekli meg «könyveit» — forrásuk ekkor még *tárgytalan* fájdalom; később szerelmét s pusztuló nemzetét siratja, a *magyar sírva-vigadásnak* adván költői kifejezést.

Fátyolos asszony (D): béleplezett Éj (K.): *verschleierte* Nacht, die verhüllte Nacht (H.). Míg a műfordítónak a «verhüllte Nacht» tetszik meg, addig a költőt a «veschleierte» hódítja meg. Bennünket Petőfi «bús özvegye» igéz meg, ki «*harmatkönnyüket* sir», «midőn a csillagokhoz fölmege és látja a sok árva magzatot».

De nem sokára bús alakú, szelíd
Testvéred im majd, a tehetős halál
Int és *puhább* álomra *mindent*
Átölelő kebelébe hajlok.

Puhább álomra hajlok (D): fejeiket *puha* álomra *hajtják* alá (K.), *neiget* sein Haupt *sanft* nieder (H.)

Mindent átölelő kebelébe (D): *mindent-átalölelő keblébe* (K.) in ihren umhüllenden Schoss.

Feltűnő, hogy e helyütt a «szeretett sajátságokat» átültetni iparkodó nagy reformátor nem Herdert «másolja», hanem Dayka »poétai szóllásain» kap. Bármint álljon e dolog, valószínűnek látszik, hogy Kazinczy tudta, hogy Dayka «Kesergésének» keretét herderi motívumok alkotják, de az sem valószínűtlen, hogy a Daykaféle költői koncepczióra nemcsak a *nemet*, hanem a *magyar* Herder is befolyással lehetett.

Egyébiránt az álom jelzője tán csak Kazinczynál találó, kinél *alvásról* van szó, Daykánál kevésbé az; a halált már Homér *keményen* ágyazónak mondja¹).

Nem ok nélkül hivatkozunk Homérra s általán a klasszicizmusra. A nyugodt klasszicizmus nem szövi át álmokképekkel a «sír éjjelét», más a romanticizmus nyugtalansága. Berzsenyi rezignációval hirdeti

béhunyt szememet fel nem igézheti
Lollim *barna* szemöldöke.

Petőfi szenvedélyes szerelme a halált is legyőzi:

Ha eldobod egykor az özvegyi fátyolt,
Fejfámra *setét* lobogóul akaszd!
Én feljövök érte a *siri* világból
Az éj közepén — s oda leviszem azt.

Akaratlanul is átléptük témánk korlátait, itt-ott a költői koncepcziót bolygatva. Nem csoda. «A nyelv művészete nem pusztán nyelvészeti készség és tetszetes szólamok összefűzése. A gondolatnak fel kell olvadnia a képzelet és érzés kohában, hogy megtalálja éppen azt az alakot és színezetet, melyet a tárgy és hangulat megkíván»²) — sem Day-

¹) Szász K. A világirod. eposzai I. 514. l.

²) Gyulai: Arany emlé.

kánál, sem Kazinczynál nem találja meg mindig a gondolat azt az alapot, azt a színezetet s annál kevésbé találhatja meg, mert a kifejezendő gondolat nem forr ki teljesen az ő lelkéből: Kazinczy fordít, Dayka átdolgoz. Herder paramythiájából nála óda lesz vagy inkább szentimentális dal ódai formában.

Berzsenyi egyik ódájáról — Keszthely isteneihez — ezt írja: feje Schiller, melle Berzsenyi, lába Horác, nyelvére nézve semi-neologus ¹⁾ — ismételjük ez itéletet a kellő módosítással Dayka Kesergésére: feje: Herder, melle: Dayka, lába: Horác, nyelve: semi-Kazinczy.

BARBARICS L. ROBERT.

A KÖZÉPKORI ,HAJNALI DAL' (ALBA).

A szerelmesek bucsúja, elválása minden költészetnek, minden nemzetnél legismertebb és leggyakoribb tárgya. Hogy a bucsúdál a középkori nemzeteknél (provenciaknál, francziáknál, németeknél) külön költői fajjá vált, annak oka a feltételezett helyzetben rejlik, mely a bucsúnak meghatározott jelleget kölcsönöz, e helyzet pedig a középkori lovagi életnek és társadalomnak szokásaiban gyökerezik,

A középkori ,hajnali dal' a szerelmesek bucsúja hajnal hasadtakor, boldogan eltöltött éjjel után. A lovag kedvesénél töltötte az éjet; a felderengő hajnal távozásra inti; a szerető nő vissza is tartja, el is küldi kedvesét, ingadozva szenvedélye és a fenyegető veszély közt. Mert a boldog pár szerelme bűnös viszony, a nő vagy leány vagy (rendesen) férjes nő; viszonyuk veszélylyel fenyegeti mindkettejüket; a lovagnak élete, a nőnek becsülete forog kockán. Titoktartás viszonyuk főfeltétele. És mégsem lehetnek el bizalmas segítség nélkül: vagy a lovag bízza meg egy barátját vagy a szerető asszony szobaleányát vagy mind a kettő a vár őrét, ki a hasadó hajnalt kihirdeti, hogy őrködjenek fölöttök és intsek ideje korán, nehogy a reggel őket meglepje és bűnös légyottjuk kitudódjék.

E viszonyokat tételezi fel a ,hajnali dal', mely a középkornak legismertebb lyrai fajai közé tartozik s melynek néhány jellemző darabját tanítványaim fordításaiban egy pár megjegyzés kíséretében, ezennel olvasóinknak bemutatom.

A ,hajnali dal' provenciáknál, francziáknál és németeknél virágzott, de nem valószínű, hogy az egyik nemzet a másiktól kölcsönözte,

¹⁾ Kaz. és Berzs. level. 209. 1.

A társadalmi viszonyok, melyeket e lyrai faj feltételez, megvoltak mind a három nemzetnél; az érzések, melyek e dől versszakaiban kifejezést nyernek, a helyzetben gyökereznek. Sőt mi több, alig van valamely nemzetnek népköltészete, mely az ily hasonló tárgyú és hasonló tartalmú darabokat nem ismerne, a nélkül, hogy kölcsönzésre még csak gondolni is lehetne. És műköltőknél is találunk költeményeket, melyeket — természetesen figyelembe véve a megváltozott társadalmi viszonyokat és így a módosított helyzetet is — bátran nevezhetnénk modern hajnali daloknak. Ilyen például Vörösmartynknak következő szép költeménye 1830-ból:

A szeretők.

Almodom én, nem aluszom,
Gyönyörűség minden gondom,
Rózsám keze fejem alja,
Szíve szívem nyugodalma.

Micsoda fény az a csillag?
Talán a hajnali csillag,
Szeretőket összehozó,
Szeretőket elválasztó.

Kelj fel, rózsám, ne alugyál
A szép hajnali csillagnál,
Majd ha feljön esthajnalra,
Jőj el vigasztalásomra.

Tehát kétségtelen, mit e faj legrégebb darabjai is bizonyítanak, hogy a hajnali dal az egyes középkori népeknél önállóan keletkezett, — még pedig, mint rögtön látni fogjuk, a népdal alapján. De utóbb befolyást gyakorolt a provencei hajnali dal a francziára és mind a kettő a németre, főleg a várőrnek szerepét illetőleg, melyet eredetileg a hajnali dal sem a Provenceben, sem Francia- vagy Németországban nem ismert.

A Provenceben — innen valók a legrégebb hajnali dalok — *albanak* nevezték a hajnali dalt. *Alba* a. m. hajnal, és e költemények valószínűen azért is neveztettek albáknak, mert a refrain, mely e daloknál szokásos, s mely már egymaga is a népköltészetre utal, e szóra végződött.

A legrégebb hajnali dal Guiraut de Bornelh műve, ki a XII. száz. második felében virágzott. E költeményben a hősnék barátja őrködik és inti a boldog szeretőt, hogy távozzék, mert már közeleg a hajnal. A bizalmas ór az első versszakban imával fordul Istenhez, hogy óvja meg barátját; a többi versszakokban magát e barátját inti a távozásra. Az utolsó versszakot a szerető lovag mondja, mire — ezt a helyzet kétségtelenné teszi — rögtön távozik. Im az egész dal:

[*Guiraut de Bornelh.*]

Dicső Uram, öröksugáru Fény,
Mindenható! hozzád esengek én:
Övezd kegyeddél óva jó barátom!
A hosszú éjen át örködve várom
S immár közelg a hajnal.

Ringat az álom tán az üdv ölén,
Ébredjete! Hasad az égi fény,
Kelet csillagja ég a láthatáron,
A ködön át ezernyi fényugárt fon
S immár közelg a hajnal.

Óh jó barát, halld intő szózatom:
Ébredjete! Daltól zeng a pagony
Üdvözetére az első sugárnak,
A féltékeny most rátok lesve járhat
S immár közelg a hajnal.

Oh jó barát, nézz ki az ablakon:
A kelő nap mindent aranyba von!
Véget szakítok minden habozásnak,
Ha nem hallgatsz reám, rád nagy baj árad
S immár közelg a hajnal.

Oh jó barát, mióta nála vagy,
Almatlanul őriztem álmodat.
A kegyes Éghez térdimen imázom:
Tegye, hogy újra lássam jó barátom
S immár közelg a hajnal.

Oh jó barát, fuss míg lehet szabad!
Nem mondtad-e: virasztva várjalak,
S hogy majd ha a napot hasadni látom,
Felköltselek; s most bánt dalom, hívásom
S immár közelg a hajnal.

— Oh jó barát, az üdv majd rám szakad,
Bár ne hasadna sohasem a nap,
Karom között a legszebb a világon,
Leselgjen bár a féltő, azt se bánom
S habár közelg a hajnal . . .

(Ford. *Bosán Ede.*)

E költemény maga is, a hajnali dal legrégibb terméke, valószínűvé teszi, hogy e faj népies eredetű és igazi népdalok utánzásából származik. Strófai alakja ugyanis a képzelhető legegyszerűbb: verse a román népeknél annyira elterjedt tiszótagos sor, párrimekkel. A refrain nélkül nincs is a költeménynek strófai tagoltsága, a refrain pedig a troubadou-

roknál csak népies jellegű költeményekben fordul elő. Csak annyira térhetett el már Guiraut is a népköltészetnek rokon darabjaitól, hogy az őrt szerepelteti, mert az ilyenre csak a lovagi társadalom körében volt szükség, a nép ellehetett nélküle.

A második — korra — provencei alba szerzője ismeretlen. A helyset színe egy kert. E költeményben is találjuk a refraint, mely itt is *albara* végződik. E költemény annyira népies jellegű, hogy talán valódi népdal. E dalban a várőr hirdeti a reggel jöttét, de nem tud a szerelmesekről. Tisztét teljesíti és tudtán kívül távozásra inti a szeretőt. E fel fogás igen költői és egyszersmind igen természetes. Ebből fejlődött utóbb a várőrnek, mint a szeretők bizalmas emberének, szerepe, — a mi sem nagyon szép, sem nagyon észszerű, mert hiszen a várőr szavát meghallja a vár összes népe; *mindenkit* kelt föl és így a szeretőt volta képen későn inti a távozásra.

A harmadik provencei alba is ismeretlen szerző műve. Az őr ebben sem a szerelmesek bizalmasa. De a negyedikben, melynek csak első versszaka maradt reánk, a várőr már be van avatva a szeretők boldog titkába és intó szózata első sorban nekik szól. Így marad ez a provencei hajnali dalban a XIII. század végeig, — a meddig a troubadourok ily költeményeket írtak.

Megjegyzem, hogy a hajnali dal alakját már a Provenceban is alkalmazták vallásos költeményekben is — az első ily vallásos alba 1200 körül keletkezett, — és hogy a francziák és németek ebben is követőivé lettek a troubadouroknak.

Franciaországban *aube* volt a hajnali dal neve. Népszerű, elterjedt faj volt-e északi Franciaországban, — nem tudjuk. Feltűnő, hogy eddig mindössze csak két francia hajnali dal ismeretes; mind a kétőben a várőr be van avatva a szeretők viszonyába. Kétségtelen, hogy ez a két francia dal, — mit már a várőr szerepe is bizonyít, — a troubadourok költészetének utánzásán alapszik.

Annal gazdagabb Németországban a hajnali dal irodalma. Az ily költemény neve itt *tafeliet* vagy *tafelwiese*, de *morgensanc*, *des walters liet*, *walters dōn*, *walters sanc*, *warnesanc* stb. is. A legrégebb ide tartozó költemény Dietmar von Aist műve, valóságos népdal, melyet senki sem fog valamely idegen termék utánzásának tekinthetni.

Dietmar von Aist (Agast, Agist, — Felső-Ausztriában Agist, ma Aist-patak Ried mellett) először 1143-ban fordul elő egy Lorchban kiállított oklevélben, és neve azóta sokszor szerepel okleveleken, utolszor 1171-ben. A legrégebb német dalköltők egyike, kinek strófái egyszerűek és ódonszerűek; költeményei epikus jellegűek és népies irányúak. A rímet még igen gyakran az assonáncz pótolja. Rendesen egy helyzetet rajzol és párbeszédben tárja fel a szereplők kedélyét. Dalai gazdagok bensőségen, mély érzésben. Ime hajnali dala:

[*Dietmar von Aist.*]

«Alszol-e még, kedves rózsám?
Föl kell kelniünk, ó mily korán!
Kedves, dalos kis madárka
Rászállott a szomszéd hárs galyára.»

,Olyan édes volt az álmom
S most jajod költ, virágszálom.
Bánat nélkül öröm nincsen,
De parancsod kell hogy teljesítem!'

Sirva fakad szép galambja:
«Elmégy, itt hagysz egymagamra,
Visszajösz-e? Megígéred?
Örömem mind elszáll messzi véled.» (Ford. Kardos Albert.)

E dalnál köszönetéről, idegen költészet utánzásáról szó sem lehet: a XII. század közepén még nem is tud a német költészet idegen mintákról. Dietmar nem is szerepelteti a várórt. Hasonlóképp teljesen önálló egy másik igen régi hajnali dal, melyet a hagyomány VI. Henrik császárnak tulajdonít. Ebben sincsen a várórnek semmi szerepe.

Az első középkori német lyrikus, kin a román (provencei és francia) költészet befolyása észlelhető, Heinrich von Morungen. Ez thüringiai lovag volt Sangershausen vidékéről, hol családja oklevelekben kimutatható. A költő a XIII. század elején élt és írt. A régibb lyrikusok közt — Reinmar és Walther előtt — a morungeni lovag a legjelesebb költő, kit sokoldalúság és mélység jellemeznek. Művelt férfiú volt, ki a classikus ókort is ismerte. Ő egyszersmind az első, ki provencei költőket utánzott, főleg Bernhard de Ventadornt. Hajnali dala is a troubadourok rokon műveinek utánzása, mit főleg a refrain bizonyít; — de a várór e költeményben sem szerepel, a miből következtethetni, hogy a morungeni lovag idejében a várór szereplése a Provenceban sem volt még divatos vagy pontosabban: nem volt még a 'hajnali dal' szükséges eleme. Hajnali dala:

[*Heinrich von Mörungen.*]

Oh jaj! testét ne lássam én
Ragyogni éjjelen
Fehéren, mint a hó
Tündöklő fényiben.
Hisz megcsalá szemem,
Hold fényinek hittem
A sötét éjjelen —
S im, kelt a nap.

«Oh jaj! többé ne láthassam
Őt minden reggelen?»

Távoztát már ne sirassam,
 Ha a nap megjelen?
 Midőn a regg hasad
 Szive majd meghasad —
 De im fény tűnt elő
 És kelt a nap.»

Oh jaj! hányszor esókolt, ölelt
 Az álom karjain
 S a könny mederre lelt
 Elsápadt arczain.
 Könnyei fátyolán,
 Soká vigasztalám,
 S ott csüggttem ajakán —
 De kelt a nap.

«Oh jaj! ha lopva elhozá
 Az esti szürkület,
 Csak látni akará
 Hóféhér keblemet.
 És ha megengedém,
 El-elámultam én
 Szeme tekintetén —
 S im kelt a nap.»

(Ford. *Rudnyay Kálmán.*)

A várór szereplése által jellemzett hajnali dalt Wolfram von Eschenbach, a középkor első rangú műköltője, honosította meg Németországban. Wolfram a XII. század második felében született Eschenbachban (Ansbach mellett) és a XIII. század harmadik évtizedében halt meg. Mélyen gondolkodó, önálló irányú férfiú és költő volt, ki a hajnali dalra is rásütötte egyedi világnézetének és stíljének bélyegét. Merész képei, érzéki felfogása, mély érzése hajnali dalait — írt ő ilyet ötöt — e fajnak legjelesebb termékeivé avatták. Talán a legszebb ide tartozó költeménye a következő:

[*Wolfram von Eschenbach.*]

„Átesapta karmát — már a sűrű felhőn
 S ragyogva kél, fenségesen.
 Látom hasadtát — a mint naponta feljön
 A nap, mely szállva az egen
 Elhívja drága kedvesed,
 Kit félve hagytam nálad ott.
 Kegyéért mindent megteszek
 S viszem el innen drága lovagod.“

«Öröm! hívásod — üdvöm elragadja
 És öregbíti bánatom,
 Úgy fáj, sovárog — a szívem szavadra,
 Mert hallom minden hajnalon.

Azt hittem, szünni fog szavad,
Mert hűségedre számíték,
Hisz megkapod jutalmadat
És kedvesem így itt maradna még.»

,Bocsásd el innen — asszonyom, de gyorsan,
Mind hasztalan, ne késs vele.
Igen, szeressen — ámde csak titokban,
Hogy megmaradjon élete.
Magát reám úgy bizta volt,
Hogy elvigyem, ha menni kell.
Im itt a regg, s fenn volt a hold,
Hogy csókod, ölelésed hívta el.»

«Szabad beszélned, — ám ne vedd el azt, ki
Szeretve jött s kit szeretek.
Hívó beszéded — szokta felriasztani,
Midőn még nincs is itt a regg.
Pedig mi édes álma van,
Szép arczán álma tündököl.
Ringatja telt, havas karom
S szavad kegyetlenül ébreszti föl.»

S im a szobába — napsugár szökik be,
Hallszik az őrnek éneke,
Aggódás szálla — boldog szíveikbe
S lovagja csókra ébredé.
Az ör künn mindhiába szól,
Ez csókol, az forrón ölel,
A hölgy lovagjához hajol
S a forró vágyat oltva váltak el.

(Ford. *Bosán Ede.*)

Wolfram hajnali dalaival egy sorba — költői érték és igaz érzés tekintetében — talán csak Walther von der Vogelweide következő költeménye állítható, mely körülbelül egyidejűleg Wolfram dalaival s valószínűen Wolframnak — főleg az alakban felismerhető — befolyása alatt keletkezett. A várór Walthernél elénekli hajnali dalát, de a költő nem mondja, még nem is sejteti, hogy a szeretők bizalmasa :

/ Walther von der Vogelweide. /

Derék, vitéz lovag
Feküdt szerelmesen
Egy asszony karjain s távol felhők között
A bitor fényű nap ragyogva tünt elő.

Bánattal szólt a nő:

«Légy átkozott, te nap,
Ki drága kedvesem szünetlen üldözöd;
Forró szerelme így csak fájdalom nekem.»

«Szerelmes angyalom!

Ne bántsa hű szived
Hogy válni kell nekünk, a hajnal fényivel,
A nap ragyog be már szobádnak ablakán.»
«Ne hagyj el ily korán!
Mérhetlen fájdalom,
Gyötör, kínos keserv ragadta szívem el.
Hová sietsz? ne hagyd sovárgó kedvesed.»

«Legyen meg, asszonyom:
Majd csak később megyek.
Most gyorsan mondjad azt, a mit szived kíván,
Hogy majd kijátszom őt, ki őriz éberem.»
«Ne búsítsd el szívem
Gyötör a fájdalom,
Míg újra kebleden meg nem pihenhetek
S örömtől ég szívem, ha nem kerülisz soká.»

«Távozni kell nekem,
Hisz' másképp nem lehet.
De a távolban is szívem tied marad;
Őrökké nálad él, hozzád sovárgva száll.»
«Hajolj szavamra már:
Ha nem léssz hűtelen,
S szilárdon áll szived, hived meglátogat.
Oh! átkos égi test, már látom fényedet!»

«Hímes viráglepel
Mit ér te nélküled?
Ép úgy bánt engem az, szerelmes angyalom,
Miként a kis madárt havas, hideg napok.»
«E gyötörő bánatok
Töltik most szívem el.
Mikor leszek veled majd újra, nem tudom,
Azért maradj velem, álmodjunk szépeket.»

«Elérkezett a regg
Bocsáss, hadd menjek el.
Csak éretted teszem, hogy elkiváncozom
Az ör elfújta már hangos hajnaladalát.»
«S így nem maradsz tehát?
Nem tartlak én, eredj!
Oh! jaj, hogy kedvesem el kell bocsátanom!
Ki éltem' alkotá, védjen kegyelmivel.»

Elment a jó vitéz
 Ott sirt fájdalomosan
 Sovárgó kedvese s csak az vigassza már,
 Hogy hű szerelmesét forrón ölelte át.
 «A ki hajnaldalát
 Örökké zengni kész,
 Ő búsít engemet s ezért a bánatár.
 Elhagyván kedvesem, sovárgok egymagam.

(Ford. *Rudnyay Kálmán.*)

Wolfram és Walther óta a hajnali dal a német középkori lyra legnépszerűbb fajainak egyike. De a későbbi termékek sem felfogás, sem költői érték tekintetében nem tüntetnek föl haladást. A későbbi költők főleg az alakra fektetik a fősúlyt és a rímek gazdagságával, a strófai alak művészetével, mely persze sokszor mesterkéltté lesz, törekszenek túltenni az elődökön. A várór szereplése a későbbi hajnali dalban majdnem szabálylyá kezd válni. Kiválóbb értékű a hohenburgi határőrgrófnak következő dala, mely különben nem sokkal fiatalabb, mint Wolframnak és Walthernek ide tartozó költeményei. A költő valószínűleg azonos azon Diepold von Vohburg határőrgróffal, ki 1212-ben hohenburgi Frigyes grófnak özvegyét, Mathilde andechsi grófnőt nőül vette és ez idő óta — 1212-től 1225-ig — mint hohenburgi határőrgróf szerepel okiratokban. Sokat hadakozott — VI. Henrik és II. Frigyes császárok alatt — Siciliában és déli Olaszországban, mire 1212-ben Németországba visszatért, hol 1226-ban meghalt.

[*Der Marcgräve von Hohenburc.*]

„Én öröködöm lovagod felett
 En őrizem becsületed:
 Költsd fel asszonyom!
 Segélje szerencse, szerelem,
 Ébredjen ő, más senkisé:
 Löltsd fel asszonyom!
 Már ideje,
 Ne kés vele,
 Ő mondta, költsem, ha pirkad a regg.
 Mentéséért
 Távozni kérd,
 Tied a hiba, ha késve teszed.
 Költsd fel asszonyom!”

„Légy mindörökre átkozott,
 Te ör, és az legyen dalod!
 Társam, aludj' még!”

Hogy örködöl, nem bánom én,
 De ne költsd fel olyan hevenyén,
 Társam, aludj' még!
 Gyakorta tett
 Sok jót veled
 E kéz s ez volna a hála talán.
 Öröm neked,
 Ha jó a regg,
 Öröömöm üződ, bút hozva rám.
 Társam, aludj' még!

„Kitakalásod elviselem,
 Mégsem hagyom aludni, nem.
 Költsd fel, asszonyom!
 Hűségemre bizta magát
 Ne legyen szerelmed előtte gát:
 Költsd fel, asszonyom!
 Ha, drága nő,
 Miattad ő
 Elveszne, együtt veszünk vele mi,
 Mondom azért,
 Távozni kérd.
 Költsd fel vagy kürtöm fogja költeni.
 Költsd fel, asszonyom! (Ford. *Bosán Ede.*)

Későbbi költők a légyott előtti mozzanatokot is belevonják a hajnali dalba, mi által ez idővel valóságos románczczá lesz.

Összehasonlításul álljon itt még egy valódi német népdal a XVI. századból, mely tartalom, felfogás és alak tekintetében teljesen egy sorba tartozik a középkori hajnali dallal:

[*Uhland gyűjteménye 79. sz.*]

Már sápad fénye hajnal csillagának,
 Felcsendül hangja szép dalos madárnak,
 Visszhangzik észak, dél s kelet,
 Örömben ébredéz a bércz s a szép liget.

Az ór az ormon jár s kiált le onnan:
 „Keltsd fel, szép hölgy! cselédidet legottan,
 Keltsd fel, az óra int s siet,
 Megóvd szép ifjadat, megóvd jó hirneved!”

Az ifjú édesen aludt, de halkal
 A lányka költi őt, gyengéd szavakkal,
 Csókdosva szép szemét s haját,
 Igaz, való szerelme nem ismer határt.

«Serkenj szívem! a nap im fényözönben!
 Maradnék szívesen édes öledben,
 De fájdalom! már nem lehet:
 A hajnalpir dereng, oszlik a szürkület.»

«Oh nem, szívem! te nem jól látsz, csalódol:
 Nem süt a nap, dereng a táj a holdtól,
 A hold fénye nem árul el.
 Elválva szűm a fájdalomtól pusztul el.»

«Oh jaj! miként bocsássam el titokban?»
 Tervelt a lány és kedvesét legottan
 Kötélhágcsón im nesztelen
 Leengedé s sohajt: «Távozz, szerelmesem!

Elküldlek ah! bár fáj szívem, ha látom,
 Mint távozasz, ez óra most halálom.
 Elrablád szűmet és eszem
 Mikor látlak megint, mondd csak, hű kedvesem?»

«Ne félj, én visszatérek nem sokára,
 Hiszen te vagy keblem egész világa
 Isten veled, szép kedvesem!
 Tiéd vagyok, tiéd, örökké vagy velem.»»

(Ford. Kerekes Ernő).

E XVI. századi dalon innen alig keletkeztek új ,hajnali dalok'. A szerelem megmaradt, a búcsú is megmaradt, de változtak azok a viszonyok, melyeken a ,hajnali dal' helyzete alapul és a változott viszonyokkal letűnt a ,hajnali dal' mint külön költői faj is.

V. ö. Bartsch Károly jeles értekezését: *Die romanischen und deutschen Tagelieder*, először: *Album des literarischen Vereins in Nürnberg*, 1863, másodsor: *Gesammelte Vorträge und Aufsätze*, 1883.

HEINRICH GUSZTÁV.

Meleagros 53. (Anth. Pal. V. 212.)

Mindég hangzik Eros' titkos susogása fülembé,
 S vágyakodás édes könyre fakasztja szemem'.
 Nem nyugtat sem az éj sem a nap: heves égedelemtől
 Már is meglátszik rajtam a szívbeli seb.
 Itt megszállni ugy-é azt tudtok, szárnyas Erosok!
 Nincsen erőtök elég szállni megintlen odább?

P. T. E.

CERES PANASZA.

— Schiller. —

Itt hát a tavasz, s a földből
 Új élet fakad ki már ?
 Napsütött domb újra zöldül,
 S elsodrá jegét az ár.
 Kék tükréből a folyamnak
 Felhőtelen ég nevet,
 Enyhébbek már a fuvalmak,
 Ág dagadva hajt rügvet.
 A berekben száz dal ébred,
 S szól az Oreád szava :
 Virágaid visszatérnek,
 Lányod nem tér meg soha.

Ah, mi rég bolygok hiába,
 Mindenütt a föld színén !
 Sugaraidat nyomába,
 Titán, mind elküldtem én ;
 Nem hozott hirt egy se kedves,
 Szép arczáról énnekem,
 És a nap, mely mindent megles,
 Őt fellelni képtelen.
 Zeüsz ragadta-é magához ?
 Vagy sováran vágyva rá,
 Orkus sötét folyamához
 Pluto vitte őt alá ?

Óh, ki lesz a gyászos partra
 Búm követje, óh ki hát ?
 Egyre jó-megy ott a sajka,
 De csak árnyakat visz át.
 Elzárva a boldogoktól
 A homályos éji hon,
 És a Styx, mióta csak foly,
 Élő át nem kelt azon.
 Ezer ösvény tart az árnyak,
 Napvilágra egy se tör ;
 Nincs tanú, a bús anyának
 Szólni lánya könnyiről.

Óh a Pyrrha törzsből sarjadt
 Boldog halandó anyák
 A szerette drága sarjat
 Követhetik lángon át.
 Csak ki napját Zeüszszel éli,
 Nem látja e gyász helyet,
 Csak ég boldogit kiméli,
 Párkák, zordon kezetek.
 Dobjatok csak éjbe, a menny
 Fénylakából, dobjatok !
 Istennő jogom ne védjen,
 Az anyának kiu e jog !

Leszállnék, hol zord urával
 Trónon ül örömtelen,
 És a többi csöndes árnyal
 Ott megállnék nesztelen.
 Ah, könnyes szeme hiába
 Bolyg az arany fény után,
 Távol spharáknak honába :
 Anyjára nem száll csupán,
 Míg az öröm mindent fölfed,
 És a szív sziven dobog,
 S hő részvétől sírva könnyet
 A vad Orkus is zokog.

Dőre vágy ! hiú keservek !
 Járt nyomán nyugton görög
 Fenn a napszekér s nem enged,
 Zeüsz végzése, hajh, örök.
 Szent fejét elfordította
 Ama gyász helyektül ő ;
 Óh, az Éj ha elrabolta,
 Lányom vissza soh'se jó,
 Míg csak lenn a barna víz is
 Hajnal pírjától nem ég
 S a pokol fölébe Iris
 Föl nem vonja szép ivét.

Nem maradt hát tőle emlék,
 Zalogúl egyetlen egy ?
 Hogy távolban is szeret még,
 Híu kezétől semmi jegy ?

Nincs kapocs, mely összekösse
 Az anyát és gyermekét ?
 Élőt s holtat kötni össze,
 Nincs hát semmi kötelék ?
 Nem, végkép nem váltunk el mi !
 Tova végkép mégse tűnt !
 A nagy ég örök hatalmi
 Adtak egy nyelvet nekünk !

Ha tavasz leányi hálnak,
 Éjszak zord fuvalmitól,
 Lomb, levél sárgulva hullnak
 S pusztán gyászol a bokor :
 Vértumnus dus szarujából
 A termőerőt veszem,
 S arany magvak legjavából
 Styxnek áldozik kezem.
 Szomorún a földbe szórom,
 Gyermekem szivére le,
 Hogy mint búmnak nyelve szóljon,
 S mint szerelmemnek jele.

S ha a Hórák könnyű táncza
 Visszahozza a tavaszt,
 S a nap enyhe pillantása
 Holtban életet fakaszt :
 A mag is, mely holtra válva
 Hordozá a föld fagyát,
 A szinek derűs honába
 Vígan küzdi fel magát,
 S míg a szár az ég felé tör
 Éjbé búvik a gyökér,
 S adni ápolást az Aether
 És a Styx versenyre kél.

Egyaránt érintve élők-
 És a holtaknak honát,
 Hirnökim leendnek így ók
 A sötét Kocyton át !
 S lányomat bár fogva tartja
 Az iszony- s gyász-lakta mély,
 Hozzám édes, szende ajka
 Zsenge sarjából beszél :

Hogy lenn is, a bús árnyhonban,
 Hova nem hat napvilág,
 A kebel szeretve dobban,
 S ég a szívben enyhe láng.

Hát köszöntelek vidáman,
 Újuló rét gyermeki!
 Tiszta nektár-cseppel álljon
 Kelyhetek teljesteli,
 Megfűrösztlek verőfényben,
 S Iris pompás színe mind
 Szirmotokra festve égjen
 Auróra arczakint.
 Hadd olvassák a tavasznak
 Fényében a hű szivek,
 S ha az ősz virági asznak,
 Búmat és örömemet.

Ford. VARGHA GYULA.

Az eltűnt Eros. Meleagros 91. (Anth. Pal. V. 177.)

Adjuk el! úgy a hogy alszik az édes anyának ölében,
 Adjuk el úgy! Minek is tartsuk e szörnyeteget?
 Szárnya van és fitos orra; erősen sebzi az embert
 Körmeivel; ha pityerg, közbe nevetni szokott.
 Szörnyü rakonczátlan, fecsegő, szeme villog a tűztől,
 Annyira vad hogy még anyja iránt se szelíd.
 Furesa biz ő. El is adjuk azért. Ide tengeri kalmár!
 A ki e gyerkőczöt venni akarja, ide!
 Jaj hogy sír s könyörög. — No ne félj, nem foglak eladni.
 Zenophilám mellett lesz maradásod, Eros!

Az eladó Eros. Meleagros 95. (Anth. Pal. V. 178.)

Halljátok! Vad Eros oda hagyta ma reggel az ágját,
 S ép az imént, az imént kapta magát s elosont.
 Kis fiu, sírni szeret, csevegő, gyors, bátor egyúttal,
 Puzdrás meg szárnyas, mind csupa gúny, ha nevet.
 Hogy ki az apja, titok. Sem a föld nem vallja fiának,
 Sem pedig a tenger, sem pedig a levegő.
 Gyűlöletes mindenki előtt. De vigyázzatok ám rá,
 Hogy ne megint új tört vessen a szívek elé.
 Lám lám, hol lappang! Rá leltem már a helyedre:
 Zenophilám szemiben bujdosol, újas Eros! P. T. E.

HAZAI IRODALOM.

Görög tanítás és görög olvasókönyvek.

Az *Utasítások a gymnasiumi tanítás tervéhez* két utat mutatnak a cél eljutására, mely cél a görög nyelvnek és a görög irodalomnak azon ismerete, a melyet nálunk, azaz gymnasiumainkon, óhajtunk megszereztetni. A miről már háromszáz évvel azelőtt a derék Heltai panaszkodék, hogy a magyar *viasz fazékban somfa tűznél szeret főzni*, vagyis kevés költséggel, kevés fáradsággal igen hamar sokat akar elérni, arról ma is panaszkodnunk kell, s az különösen a görög tanításra, de még a latinra is, alkalmazható. De így lévén, s az bizonyosan sokáig nem változván, sőt talán országunk soknyelvűsége miatt egyáltalában nem is változhatván, bizony igen nyomós kérdés: melyik úton érheti el nálunk a tanítás azt az óhajtott ismeretét a görög nyelvnek és görög irodalomnak, vajjon azon-e, mely az *attikai nyelvjárásból indul ki*, vagy a másikon, mely az *ion nyelvjárást veszi alapnak s abból indul ki*? A döntő feleletet reá a tapasztalás adhatná meg; nekem nincs ilyen tapasztalásom, se alkalmam nem volt még a két útnak eredményeit összemérhetni. De ha a grammatikának, különösen pedig a *görög grammatikának*, az úgynevezett formális elme-fejlődésre akkora hatása van, hogy azt semmiféle oktatásban mellőzni vagy csekélyleni nem szabad: akkor a formailag legtökéletesebb görög grammatikát kell első helyre tenni, kivált ott, a hol lehető hamar némi-némi sikert akarnak elérni; azt a legtökéletesebb görög grammatikát pedig az attikai nyelv bírja.

Igaz, a legteljesebb tudományt az illető tárgynak keletkezése, fejlődése, fokról fokra emelkedése, szóval históriája oldja meg. Ámde az iskolában, a hol *viasz fazékban somfa tűznél kell főzni*, tanácsos a legfejlettebbet, az attikai prózát, venni alapnak, s arról pillantani vissza mind Herodotosra, mind Homerosra, mind Pindarosra és a drámák chorusaira is, ha reáérünk.

Az *Utasítások*, az attikai nyelv útjára, igen helyesen ajánlják a VI. osztály számára a «Xenophon-féle chrestomathiát», a VII-dikére Homérost és Herodotost, a VIII-dik számára pedig Platont. Tehát csak négy görög író ajánlanak, kettőt az attikai nyelvből, kettőt az ionból; mégis legtöbb időt szánnak az attikai nyelvű íróknak, Xenophonnak és Platonnak. Hogy ezen négy íróból is csak «szemelvényeket» lehet elővenni, magától érthető. Ilyen szemelvények vannak előttem Xenophonból, Homérosból, Platonból, s ezekről szándékozom némit elmondani.

I. Xenophoni Chrestomathia.

Schenkl K. Xenophoni Chrestomathiáját 1855-ben adta ki, s azt a gymnasiumok oly helyesnek találták, hogy 1881-ben már *hetedik* kiadása

jelent meg Bécsben, Geroldnál. Használják ugyanis nemcsak osztrák és németországi gymnasiumokon, hanem Svajczban is. Olasz fordításban jelent meg először 1854-ben és másodsor 1865 ben. Magyar fordításban V. Horváth Zs. 1866-ban adá ki; második kiadása «az előbbi átdolgozó-nak távollétében, az új (német) kiadás tekintetbevételével, egy szakértő által lett átdolgozva» 1874-ben; harmadik kijavított kiadása, melynek nyomtatására, mint a címlap mondja, Elischer József ügyelt fel, 1879-ben jött ki. Tehát, ha ez említett évben nem csak a címlap újított meg, Schenkl Xenophoni Chrestomathiája nálunk is már három kiadást ért volna, mi azt bizonyítaná, hogy jelességét nálunk is elismerik. Én részemről óhajtom, hogy tanáraink addig tartsák meg a Schenkl-féle olvasókönyvet, míg ennél jobb választást nem tehetnek a Xenophon műveiből — mit bajos lesz tenni, — vagy a Schenkl választotta nagy darabokat helyesebben, *lejalább szegényes viszonyainkhoz inkább alkalmazva*, nem bírják megvilágosítani. Xenophon mindaddig, míg görögöt tanítanak, az attikai prózának első, legjobb és legkönnyebb tanítója fog maradni, tehát legalkalmasabb író lesz mindig a *görög grammatika megtanítására*.

De lehet-e a Schenkl választotta darabokat szegényes viszonyainkhoz inkább alkalmazva felvilágosítani, a nélkül azonban, hogy tágítsunk a syntaxisi alapoosságon? Mielőtt elmondom, hogy lehet és tán kell is azt tenni, a jelen magyar kiadásnak használhatását emelem ki avval, hogy a jegyzetekben előforduló grammatikai hivatkozások tökéletesen megfelelnek mind a Schenkl olvasókönyve újabb kiadásának, mind a Curtius görög nyelvtana legújabb (*tizennegyedik*) kiadásának, melyet Ábel J. fordított magyarra. Curtiust először Kiss Lajos fordította volt magyarra; későbbi kiadásait Kiss Lajos halála után Haberern Jonathán gondozta. V. Horváth Zs. tehát a xenophoni chrestomathiának fordításában mindenütt CH. azaz Curtius-Haberern-féle §§-okra hivatkozik, a hol Schenkl a Curtius nyelvtanának §§-ait idézi, s ezek a §§-ok megfelelnek a legújabb magyar fordítás §§-ainak is. Ez a körülmény a Schenkl olvasókönyvének magyar fordítását legújabb kiadásában is ajánlja. A fordítás gonddal készült, azért is felette csodálkozom, hogy újabb kiadásában is egy szembetűnő botlás maradt meg a Bevezetésben. «Cyrus hadjárata *öccse* Artaxerxes ellen» említettik a VI. és XIV. lapon. Hogy ezt észre nem vették, a kik a görög szöveget nagy figyelemmel olvasták, s a 133. lapon ezt nyomaták: Δαρείου καὶ Περσάτιδος γίνονται παῖδες δύο, πρεσβύτερος μὲν Ἀρταξέρξης, νεώτερος δὲ Κύρος; — a 160. lapon pedig emezt: Κύρος ἐτελεύτησεν ἀνὴρ ὢν Περσῶν τῶν μετὰ Κύρον τὸν ἀρχαῖον βασιλικώτατος. Tehát Xenophon a nagy Kystos ἀρχαῖος-nak, azt pedig, a kinek hadjáratát leírja, νεώτερος-nak, amazt *idős*-nek, ezt *ifjabb*-nak nevezi. Schenkl ezt »Kyros der Jüngere»-nek írja németül,

mi magyarul: *ifjabb Kyros*. A magyar fordítás — min csodálkozni kell — az «ifjabb» jelzőt Artaxerxesnek tulajdonítja.

A görög szöveg figyelmes átnézését avval bizonyíthatom, hogy alig találtam nyomtatási hibát — igaz, hogy nem olvastam elejétől végig a könyvet.¹⁾

Lássuk most, mint lehet vagy kell is, szegényes viszonyainkhoz inkább alkalmazva adni ki a Schenkl-féle chrestomathiát. «A hivatkozások Krüger iskolai nyelvtanaira, úgymond Schenkl az Előszó V. lapján, a tanítók számára történnek; evvel azonban nem akarom azt mondani, hogy törekvő tanítványok, kik alaposabb tudást óhajtanak, ne használják Curtius mellett Krüger is. Néhol Matthiä és Kühner terjedelmesebb grammatikáira, valamint Madvig görög syntaxisára is utasítom az olvasót, a hol Curtius és Krüger nem oly teljesen tárgyalják a nyelvi sajátságokat.» — A magyar fordító «Curtius iskolai nyelvtanát és Kühner elemi görög nyelvtanát a tanulók kedviért idézi; Krüger iskolai nyelvtana, valamint Matthiä kimerítő nyelvtana és Madvig görög szóköztéstan, ez utóbbi kettő csak itt-ott, az első helyen említett folytonosan, a tanár számára citáltak». Tehát a német eredeti nem is említi Kühner elemi görög nyelvtanát, hanem Krüger akarja már a jobb-féle tanulóval megismertetni; ezt meg a magyar fordító nem kívánja a magyar tanulótlól, s helyesen. Mert kötve hiszem, hogy akadjon sok magyar gymnasiumbeli tanuló, ki Krüger könyvét érti. Ellenben nagyon kívánatos, hogy a tanárok értsék, de forgassák is. Talán még megszereshető. Nekem a harmadik kiadásban van meg, mely Berlinben 1853-ban megjelent; új kiadása lett-e azóta, nem tudom. Krügernek különösen a syntaxisa nevezetes, melyben a felhordott példák legtalálóbak. Második része (első, nagyobb része az attikai nyelvet tárgyalja) az ion, vagyis az eposi és herodotosi nyelvvel foglalkozik, nem mulasztván el a többi dialectusokat sem, s azért kiváltképen Homéros és Herodotosra szolgál.

Ha Krüger még kapható, de Matthiä terjedelmes görög grammatikája, melynek harmadik kiadása 1835-ben jelent meg, alig lesz kapható. Ha eddig az iskolai könyvtárak nem szerezték meg, az illető tanárt hiába utasítjuk rá. Madvig görög syntaxisát nem ismerem, csak tudom, hogy dánul jelent meg először 1846-ban, másodszer 1857-ben, s németül Braunschweigban 1847-ben. Ezt is bajos lenne megkapni.

Miért utasítsuk a magyar tanítókat olyan munkákra, a melyek megszerzése már alig lehetséges? Azt óhajtom tehát, hogy a Schenkl chrestomathiájának új magyar kiadása csupán a Curtius (most Curtius-Ábel)

¹⁾ A 224. lapon 5. alatt az Aristophanesből vett idézetben γγρρσσις áll λρρρσσις helyett, mely hiba csak a lamda lefordulását mutatja.

grammatikájára hivatkozzék, s a hol szükségképen Krügerre, Matthiäre kell hivatkozni — Madvigot nem említeném — magát a dolgot, azaz a felvilágosító magyarázatot, hozza elő. Így tévén, a Curtius-Ábel idézetei mellé nagyon elterjedt más görög grammatikát is lehetne idézgetni, hogy olyan gymnasiumon is használhassák chrestomathiánkat, a melyben nem Curtius grammatikája van bevéve.

Az új magyar kiadás azonban kerülje az eddigi kiadások hibáit, s tegye meg azt is, a mit az eredeti német kiadás szükségesnek nem tart, de nálunk szükséges.

A hibákra nézve mindjárt az első lapon tűnik fel: «ὄσπε ἀνατλήναι-ról *infinitivussal*», következnek az idézetek. Pedig így kell lenni: ἀνατλήναι *infinitivusról*. Nagy a különbség a kettő között. A tanár, ki a chrestomathiát használja, s a citatumok után néz, több ilyfélét találhat, miket az új kiadásban ki kell javítani.

Schenkl a jegyzetekben a görög rhetorok és scholiasták kitalálta műszókat is fel-felhozza, mit alig is lehet kerülni, de miknek magyarázatát legalább én nem találom meg a Curtius grammatikájában, pl. An. III. 34, alatt olvassuk: οὐ πᾶν: *litotes*; lásd Cyr. IV. §. 7. A magyar kiadás tegye ki egy-két szóval, hogy mi a *litotes*. S így tegyen a többi előforduló műszóval. Ne legyen semmi a jegyzetekben, mit a tanuló nem érthet.

Schenkl a szótárban a rendhagyó igéket nem hozza fel az előforduló alakokban, mert az ő tanítványai annyira jártasok a Curtius grammatikájában, hogy jól tudják a rendhagyó igéket. A mi «viasz fazékban somfa tűznél» főző gymnasiumaink tanítványai a VI. osztályban még nem tudhatják úgy a rendhagyó igéket, mint az austriai gymnasiumok tanítványai az V. osztályban tudják; a szótár kénytelen tehát nekik, (a mi tanítványainknak) segíteni, ha akarjuk, hogy ők is «præparatiokat» csináljanak. Felhoztam az ἀνατλήναι szót. Lehet, hogy a VI. osztálybeli tanítvány még nem tudja, hogy grammatikája az igejegyzékben a τλήναι-ra utasítja, — annak kedviért kiteszem a szótárban az ἀνατλήναι szót a §-i számmal együtt, mely alatt a grammatikában megtalálja. A chrestomathia 3. lapján ott van προβέτην szó — hogy ezt is példának okáért megemlítssem. A VI. osztálybeli tanítványunk talán nem tudja még azt, hogy az εἶπον és ἐρῶ alatt találja meg a grammatikában; tehát kiteszem a szótárban a §-i számmal.

Körülbelül így gondolom, hogy kellene a jeles chrestomathiát a mi szegényes viszonyainkhoz alkalmaztatni. Annál fogva mikor a chrestomathia más írókból (Aristotelesből, Aristophanesből stb.) vesz be idézeteket, azoknak szavait is, ha nincsenek meg Xenophonnál, ki kell tenni a szótárban.

A figyelmes új kiadó egyet-mást talán nem úgy fog előadni, mint

Schenkl, ha t. i. meg van győződve, hogy el lehet hagyni a Schenkl nyomát. Nekem úgy látszik, például, hogy a Cyr. I. 2-ben ezen hely: «αἱ μὲν γὰρ πλεῖσται πόλεις ἀρέσσαι παιδεύειν ὅπως τις ἐσέλαι τοὺς ἑαυτῶν παῖδας» meg a következő: «ἦν δὲ τις τούτων τι παραβαίνῃ ζημίαν αὐτοῖς ἐπέσειαν» nem egyfélék arra nézve, hogy a singularisra pluralis vonatkozik. Schenkl az első helyre azt jegyzi meg, hogy a ἑαυτῶν παῖδας a τις-re vonatkozik, mint a második helyen az αὐτοῖς vonatkozik τις-re. Én pedig így construálnám az első helyet: αἱ πλεῖσται πόλεις ἀρέσσαι παιδεύειν τοὺς ἑαυτῶν παῖδας, — ὅπως τις ἐσέλαι, tehát a ἑαυτῶν a πόλεις-re vonatkozik; a ὅπως τις ἐσέλαι pedig így volna kiegészíthető: παιδεύειν τοὺς ἑαυτοῦ παῖδας. De a másik helyben az αὐτοῖς csakugyan τις-re vonatkozik. Mondom, a figyelmes új kiadó, hozzáteszem még, az *értelmes* új kiadó, talán eltérhet egyben-másban Schenkl-től; csak nagyon vigyázzon magára, mert Schenkl tudja ám mit csinál.

II. Homéros.

Az *Utasítások a gymnasiumi tanítás tervéhez* Homéros olvasását a VII. és VIII. osztályban rendelik el a tanterv követelése szerint. Lássuk mit kívánnak a Homeros-féle tanítástól gymnasiumainkon?

Kívánják: a) a homérosi eposok tartalmának és szerkezetének *kellő taglalását*;

b) a különböző nézetek *méltatását*, melyek a költemények keletkezéséről támadtak;

c) a homérosi kor erkölcsi világáról *lehető teljes képet*; végre

d) annak feltüntetését, hogy a homérosi költemények a görög műveltségnek mintegy *okirata*, szellemi életének *alapja*. — Ez mind nagyon szép, tanulságos, sőt felette mulatságos is; de kérdem, jut-e idő nálunk a kívánt *kellő taglásra*, illő méltatásra, lehető *teljes kép-adásra*? Kérdem továbbá, kell-e a görög nyelv tudása, hogy mindezekről okulást szereznek magamnak, például Grote görög történeteinek *német* fordításából? Tehát nálunk a tanár egy-két órában csak *érintse* meg ezeket a tárgyakat, mintegy költse fel reájok a tanítványok figyelmét, ajánlván nekik Szász K. írta *A világirodalom nagy eposzait*, különösen az első kötet 3. részét, mely a homérosi eposzról nemcsak elég kimerítően, hanem nagyon szépen is elmélkedik. Az *Utasítások*, melyek 1880-ban adattak ki, nem említheték a Szász K. nagybecsű munkáját, a mely egy évvel azután, 1881-ben, látott napvilágot. De a tanár maga némi tájékozás végett olvashatná a Szabó István «Homeros Iliása»-hoz adott elég terjedelmes *Bevezetést* (I—LXVII), melyet 1853-ban írtam, mert az a classicus írók véleményét is közli Homérosról és a neki tulajdonított művekről. S a magyar tanárt még a finn Kalevalára is figyelmeztetni kell, melynek Barna Ferdinánd készítette fordítását a magyar akadémia 1871-ben

kiadta; Szász K. is, habár röviden és csak Toldalékban, szól a finn-eszt épikáról, munkája második kötetében, mit az ifjúság hasonlóképen örömmel olvashat.

A Kalevalának megjelenése nagy világot derít mind a történeti és hit-regék támadására, mind szerkesztésökre is, mely világ nélkül a homérosi kérdés vitatói szűkölködtek. Minderre azonban, mi magában legtanulságosabb a népek jellemére és művelődésére nézve, a mi olvasásra, de még inkább hallgatásra is lehető multságos, a gymnasiumi tanítás-időből, melyet Homérosnak szánhatunk, nem mernék én öt-hat óránál többet reá fordítani. *Mert fő és legsürgetősb feladata a gymnasiumnak a Homéros nyelvének megértése.* Mit tanácsolnak erre nézve az Utasítások?

«Nyelvi tekintetből nem ajánlatos a homérosi alaktan rendszeres áttekintését az olvasmány előtt adni; czélszerűbb a fordítással haladva, az egyes feltűnő alakokat felvilágosítani, s majd egy-egy befejezett részlet után a rokon jelenségeket egybekapcsolva általános szabályba foglalni s kellőképen rendszeresíteni. A nyelvtani magyarázatokban világosan kiemelendő a homérosi és attikai nyelvjárás egymáshoz való történeti állása.» — — «Előkészülést az olvasmányhoz ez osztályban a tanár eleinte nem igen fog követelhetni, már a nyelvi nehézségek miatt sem: maga lesz kénytelen az ismeretlen szók értelmét s az eltérő alakok jelentését megmagyarázni.»

A Homéros olvasására a mi tanítványunk a VII. osztályban ér, a midőn az V. és VI. osztályban az attikai nyelvvel annál jobban megismerkedett, mentől szorgalmasabb volt ő és a tanára a Schenkl-féle, vagy más xenophoni chrestomathia forgatásában. Ha Curtius nyelvtana volt a vezére, abban a lapok alján végig a tájshólási, különösen a homérosi formák ki vannak téve. Most tehát a tanár csak ezekre fordítsa a tanítvány figyelmét, s könnyen lehet az Utasítások kívánságának megfelelni. Még az előkészülést is követelhetni az olvasmányra. Mert Curtius, vagy más ehhez hasonlóan jó görög nyelvtan — mást nem is szabad elfogadni — kezénél lévén a tanítványnak, csak még azt nézzük, milyen Homérost adjunk neki. Ha *puszta szövegűt adunk neki*, mit én szívesen tennék, melléje mégis homérosi szótárt is adjunk. Szerencsénk van is, melynek czíme: *Szótár Homéros két eposához. Iskolai használatra készítették Elischer J. és Fröhlich R.* Budapest 1875. (Ára 2 frt 20 kr.) Curtiussal és ezen szótárral ellátva a tanítvány csakugyan képes a homérosi olvasmányra előkészülni.

Mint hogy tagadhatlanul fő és legsürgetősb feladata a gymnasiumnak, hogy megismertesse a tanítványt a homérosi nyelvvel, hogy maga is eredetiben megolvashassa és élvezze azt, a miről annyian és annyit írnak: lássuk mit ajánlanak erre nézve is az Utasítások.

«Tartalmi feldolgozását egyik homérosi költeménynek sem engedi meg a rendelkezésre álló rövid idő, ámbar az órák nagyobb részét egészen az olvasmány tárgyalására fordíthatni; a tanár tehát általános szemelvényekben — legalább egy éneket is teljesen fölvéve — a szükséges nyelvi magyarázatokon kívül főleg a költői előadás módjának megvilágítását fogja szem előtt tartani.»

Ezt az előadást így értem én: Sem az Iliást sem az Odysseát végig nem lehet olvastatni és megmagyarázni a gymnasiumi tanításban. Tehát egyes részeket kell elővenni, s legalább egy teljes éneket is; ezen pedig a szükséges nyelvi magyarázatokon kívül a költői előadást tüntessük föl a prózai előadással szemközt.

Melyek legyenek a szemelvények, s melyik az egész ének, azt azon homérosi kiadás határozza meg, a melyet a tanítványnak adunk. Mert ha a pusztá szövegű egész Iliást és egész Odysseát adjuk — szabad a választás a tanár belátása szerint. Ha pedig engedélyezett magyarázatos homérosi töredékeket adunk, a választás ezek terjedelmére van szorítva. Én a VII. osztályban az Odysseából mentől többet, a VIII.-ban az Iliásból vennék a mennyit lehet; de mindannyiszor teljes énekeket.

Bajosabb lesz a költői előadást a prózaival szemközt felmutatni. A mi tanítványunk még csak Xenophon prózáját ismeri: tehát össze kell hasonlítani a homérosi előadást a xenophoni előadással, ha érthetetlen, azaz tanítványunk előtt érthetetlen declamatióval nem akarjuk a levegőt mozgatni. Erre az összehasonlításra legjobb eszköz volna *a homérosi verseket az attikai nyelvjárás formáiba, vagyis Xenophoni nyelvbe önteni*. Ámde az ellen tiltakoznak az Utasítások, mert úgymond, «*Homéros verseinek ilyenmő átalakításától, már a költői előadás érdekéből, természetesen óvakodni fog a tanár*»! Én nem értem, miért óvakodjék attól a tanár? Mert a mit talán attikailag nem lehetne kifejezni, avval legjobban megmutatom a költői előadás sajátágát a prózai előadással szemközt. Vagy ilyen átalakítással csakugyan ártanánk a *költői előadás érdekének*? — τί ποτε τοῦτο σημαίνει;

S most, a VIII. osztályban, a homérosi olvasmányok végén, érinteném én azokat a dolgokat, a melyeket e szakasz elején *a), b), c), d)* alatt elősoroltam, még pedig csak legfőlebb öt-hat órában.

A homérosi olvasásra *Veress Ignác szerkesztései* kínálkoznak, úgymint az Ilias I—III. és IV—VI. éneke, s az Odyssea I—III. és IV—VI. énekei két-két füzetben. A ki ezeket használja, az Iliással kezdi meg azért, mert Veress annak első füzetében a homérosi nyelvről és versről szól elég kimerítően (VI—XXXII), s arra minduntalan hivatkozik a szöveg alatti jegyzetekben. Az Odyssea olvasásánál és magyarázatánál tehát fel lehet tenni, hogy a tanítvány azokat tudja, legalább könnyen megtalálja, a mit már tud vagy még nem tud.

Az Odysseához írt Bevezetésben Veress a homérosi kérdésről szól röviden 1872-ben, a melyről most a tanítvány kimerítőbbet és alkalmasabbat olvashat a Szász K. említett könyvében. Azután 7 lapon egy hosszú könyvjegyzéket mutat fel, a melyből jobb lett volna egy-kettőt kijelölni, a melyre a tanítónak leginkább szüksége van, — mert a tanuló ne is bolygassuk a kiadott könyvek katalogusával. S a hosszú jegyzékbe még sincs Szabó István fordítása beiktatva. Így Veress is panaszkodik, hogy homérosi kiadásait Bartal A. nem nevezi meg a classicus tudományról írt könyvében. Achillessel én is azt tartom, hogy legyen ἄλιον τε φίλον τε a mi kicsike irodalmunk.

Veress itt-ott a magyarra is hivatkozik; ezt én szeretem, ha találó. De nem találó pl. az ἔννεπε, ἔμμεναι-félék kettős mássalhangzóját az *immár, éppen-félékkel* vetni össze. Az *immár* compositum (ime-már), tehát az *i* után mindig kettős *m* áll, egyes *m* nem is állhat. Az *éppen-t* is mindig hosszú *é*-vel ejtjük, akár egyes, akár kettős *p*-vel írjuk. A *velem, veled, vele s vélem, véled, véle-féle* volna egybevethető a görög ἔννεπε-félével arra nézve, hogy hol rövid, hol hosszú lehet az első szótag.

Némi dologra nézve a mi régiségünk ismerete is növekszik. Veress még 1872-ben azt írhatta Toldynak Magy. költ. története után, hogy a dalos rend tagjait az Árpád-korban *igriczeknek* nevezték; most már tudjuk, hogy e tót nevezeten kívül a magyar *regös* is divatozik vala, s hogy a királyi *regösök* földbirtok által velának fizetve. Most azt is tudjuk, hogy az Anonymus említette «joculatores» a regösök, az udvari énekesek, *regélők*, s hogy a *nép dalosai*, az Anonymus szerint a «falsæ fabulæ rusticorum» szerzői és terjesztői valának.

Veress jegyzetei igen bővek; egy is más is elmaradhatna az értelem homályosodása nélkül. A πολλῶν ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω másképen nem is lehet érteni, mint úgy, hogy Odysseus nem csak sok emberi lakást látott, hanem sok emberismeretet is szerzett. Hogy pedig erre az értelemre találjak, nem szükséges ezen jegyzet: «Odysseus nem egyszerű vándorként látogatta meg a városokat, hanem emberismereteket is szerzett». — Vagy az αὐτοῦς ἐλώρια τεύχε κύνεσσιν οἰωνοῖσι τε πᾶσι alig lehet másképen érteni, mint így: magokat, testeiket, a kutyák és minden madarak ragadományává tevő. Szükségtelen tehát e jegyzet: «οἰωνοῖσι alatt (jobb: οἰωνοῖσι-n) értsd a keselyűt, mi inkább a *varjút* használjuk; különben πᾶσι (a. m. παντοίοις) mindenféle ragadozó madarat megenged». A τεύχε szóra szükséges volna-e a jegyzet: «A tulajdonítók (dativusok) ez értelemre kényszerítenek: *oda dobta*», ha t. i. csakugyan így kellene érteni. De talán nem is szabad így értenünk. A vívók egymást ölik, a győző *ott hagyja* a holtat, ez a prózai de a költői felfogás is. Az *oda dobta* magában is izetlen, de a csatában lehetetlen is. A görög τεύχε itt bizonyosan nem jelent mást mint «tevé», vagy «hagyá».

Néha az apróra menő magyarázat inkább homályosít, mintsem világosít. Ki nem tudja könyv nélkül az Ilias első hét versét? Διὸς δ' ἔτα-
λαίετο βούλη, egy incisum, úgy hogy az εἴ qđ az azt megelőzőre vonatko-
zik. Az egész pedig, az incisummal együtt, nem csak költőileg igen
szépen van mondva, de nagyon világos is. Veress mégis így magyarázza
meg: «Διὸς δ' ἔτ. βούλη. Zeus haragja okozta a vezérek haragját és a
harag következményeit is. Habár tehát nyelvtanilag az önálló mondat
βούλη-vel megszünteti az előbbi alanyt (ἦ, μῆτις, a harag), értelme mégis
ugyan arra (a haragra) visszavezet.» Világosabb lesz-e a homérosi
előadás ezen magyarázattal?

.. Egyébiránt ezen észrevételeimmel — melyeket könnyen is szapo-
rithatnék — nem akarom a Veress kiadásainak hasznavehetőségét
kisebbiteni. Örülünk rajta, hogy megvannak.

Veress a nyelvtani műszókat magyarul fejezi ki. Magam is egy-
szer a fordítás mellett nyilatkozám; de meggyőződtem arról, hogy vele
szaporítjuk bajunkat, s inkább ártunk, mintsem használunk az úgynek.

III. Platon.

Gymnasiumaink VIII. osztálya számára Platon is ajánlva van.
Platon munkáiból pedig há valamit bevehetünk gymnasiumi tanítá-
sunkba, bizonyára leginkább az Apológiát és Kritont vesszük be. Monnót
bevennünk s úgy tárgyalunk, hogy a felséges tartalom felfogatása mel-
lett — a mit jó fordítás segítségével a görög eredeti nélkül is el lehetne
érni — a tanítvány a nyelvi sajátságot és jelességet is megérezze, mint-
egy abba bele gondolhassa magát, lehetetlen; tehát vagy az egyiket
vagy a másikat kell választani, s így talán Kritont választjuk, nemcsak
mint rövidebbiket, de talán mert könnyebb is az Apológiánál.

De a mely tanuló a xenophoni chrestomathiában némi görög
tudományi jártasságot szerzett magának, s a ki előtt annak a chresto-
mathiának azon része, mely a Sokratesre való emlékezésekből közöl több
szakaszt, nem ösmeretlen: arról meg vagyok győződve, hogy ha vele
Kritont olvastatták úgy, a mint a helyes gymnasiumi tanítás követeli,
az bizonyosan az Apológiát is olvasva fogja olvasni, tehát megérteni és
meg is becsülni.

Az Apológiát és Kritont V. Horváth Zs. Ludwig Alfred iskolai
kiadása szerint, mely Bécsben 1879-ben már hatodszor kijött, magyarra
fordította, s ennek is harmadik kiadását rendezte Elischer J. 1884-ben
sajtó alá. Látjuk ebből, hogy az Apológiának és Kritonnak magyar ki-
adása is sok helyeslésre talált, s fog még találni.

A német iskolai kiadásokat nem könnyű a mi szegényes viszo-
nyainkra alkalmaztatni. Horváth így nyilatkozik az Előszóban: «Nagy
hiányát éreztem annak, a minek a német magyarázók bőviben vannak,

t. i. nem hivatkozhattam a jegyzetekben syntaxisokra, nem mintha ilyenekkel nem birnánk, hanem azért, mivel állandó becsű mondattanunk még nincsen; de nem is lehet mindaddig, *míg a magyar nyelv viszonya a magyarázandóhoz tisztázva nincsen s ezen az alapon nem iratnak mondat-tanok.* Úgy segítettem tehát a dolgon, hogy a finomságokat, a mennyire ezekbe a mi gymnasiumainkban be lehet hatni, röviden jegyzetben megfejtettem, s csak hosszasabb magyarázatok elkerülése végett utaltam itt-ott mondattanra, szerzői név megemlítése nélkül, utánkeresés végett.» A mely hiányt Horváth a hatvanas, hetvenes években tapasztalt, azt még ma is érzi a latin és görög iskolai könyvek magyar fordítója; mert még ma sincs «tisztázva» a magyar nyelv viszonya a latin és görög nyelvhez, s ezen az alapon nem készült még mondattan. Példának okáért említem az időalakot, a melyre nézve kérdés, vajon a »tudott» alak, a melyet a mai magyar ökrész, kanász, halász, jogász, gyógyász, bölcsész, újdondász, szóval az összes mai magyar *ász, ész* minden multra egyaránt használ, csakugyan egyedüli magyaros alak-e, s az a koldus szegénység igazán a magyar nyelv geniusával született koldusság-e? s vajon idegen korcsoknak tartjuk-e a számos időalakot, a melyeket a magyar irodalom első nyilatkozásától fogva e század első három tizedéig tartott meg, s a melyeket az élő nyelv itt-ott máig is felmutat? Az igemódokra nézve is van még bizonytalanság; de az enyésző félben van.

A műszókat illetőleg külföldön sem szünt meg a baj, sőt ha már szünni látszik is, újra kitör. Arról tehát nem lehet tenni, de valami közegyezésre mégis törekedni kell. Egy példa mutassa meg ezt a bajt is. Horváth ezen phrasishoz: ὁ τί πρὸνστατε ὑπὸ τῶν κατηγόρων ezt jegyzi meg: «Az állapotot jelentő igék az állapot okát vagy okozóját genitivussal fejezik ki ὑπὸ praepositio mellett (jobb volna: ὑπὸ praepositíóval fejezik ki genitivus mellett), mint az átható igék szenvedőjei; ἀποθνήσκειν ὑπὸ τινος annyi mint ἀποκτείνεσθαι ὑπὸ τινος. Stallbaum (a platonai munkák kiadója) erre a helyre azt jegyzi meg: De praepositione ὑπὸ cum verbo neutro conjuncta v. Matthiä Gr. §. 496. Tehát Horváth állapotot jelentő igének nevezi, a mit Stallbaum verbum neutrum-nak nevez. Curtius legújabb kiadásában bizonyosan így mondja németül, mint Ábel magyarul: ὑπὸ τὸλ, τὸλ jelentésben genitivussal áll a passivum mellett és olyan igék mellett, melyek szenvedő értelemmel bírnak, pl. πολλοὶ ἀπέθανον ὑπὸ τῶν βαρβάρων sokan meghalának = megöletének a barbároktól. Ime: «állapot-jelentő», «neutrum», «szenvedő értelmű» egy fogalomnak háromféle megnevezése! Mi értjük, de a tanuló megzavarodik. Van tehát még sok baj; legnagyobb mégis az, hogy a magyar mondattan és a görög, latin mondattanok közt a meghatározható, egyszermind igazán magyaros viszony nincs még kellőképen megalapítva.

De bárhogy iparkodik is gymnasiumunk a görög nyelv tanításáva

némi némi sejtelmet felkölteni a tanítványban a görög irodalom jelessége iránt: számos belső és külső ok miatt még annyit sem tehet, a mennyit a kiszabott rövid idő alatt is *kedvezőbb viszonyok mellett* tehetne. Ritka gymnasiumból igen ritka tanítvány kerül az egyetemre a tanár-képző egyetemi oktatás alá, a kinek alapos görög grammatikai tudása volna. Az egyetemi oktatás kell, hogy adja meg azt mindenkinek, a ki tanítói alkalmazásra igyekszik gymnasiumainkon. Kérni, azt tartjuk, szabad, még ha meg nem adhatót kérünk is. S valamint a kérés nem véték, úgy sértésnek sem veheti az, a kihez folyamadunk kéréssel. Ezért bátorkodom kéréssel fordulni egyetemünk philologiai tanáraihoz, a kik a leendő gymnasiumi tanítókat «képezik».

Kérelem.

Szíveskedjenek az egyetem tanárai a leendő gymnasiumi tanítókkal a Sc enkl-féle xenophoni chrestomáthiát *két semestrisben*, s a platoni Apológiát is *külön semestrisben* akképen tárgyalni, hogy a syntaxisi eseteket meg-megmagyarázzák úgy mint Schenkl, s azonkívül az Apologia bölcselkedő módját is kitüntessék s a tanítványokkal megértessék. Tudom, hogy kérelmem mintgy alábbszállást követel a tudomány magasságáról, de ne vegyék azt sértésnek. Sokrates — s miért ne említsen itt ez igen tiszteletre méltó nevet? — Sokrates szükségesebbnél találja arra tanítani az embereket, hogy mi az erkölcsi és társadalmi kötelesség s azt ő igazán *emberivé*, tehát *elkerülhetetlen szükségessé* teszi, mintsem a magas tudományra, mely bármi felséges is, mégis csak az után van helyén, ha megvan az elkerülhetetlen szükséges. A leendő gymnasiumi tanítóknak okvetetlen szüksége van alapos görög nyelvismeretre, alapos grammatikai tudásra, szüksége van a görög szellem megkedvelésére. Sem az egyiket, sem a másikat a gymnasiumról nem viszi magával az egyetemre: kell, hogy azokat itt szerezzék meg. S meg fogja szerezni, ha egyetemi tanári útmutatás, *oktatás*, alatt a xenophoni chrestomáthiát és az apológiát igazán megtanulja. Azért nem is nevezem *hallgatónak*, hanem *tanítványnak*, a kit az egyetemi tanár *oktat*: s az egyetemi tanárt is nagyon kérem, engedje meg, hogy e tekintetben *oktatónak* neveztem. Meg vagyok győződve, hogy az így három semestrisben oktatott tanítvány készült hallgatója lesz a magas philologiai tudománynak is, a kinek az egyetemi tanár szívesen fogja tudományát előadni. S meg vagyok győződve, hogy az így oktatott tanítványból és hallgatóból válik olyan gymnasiumi tanító, a kitől jó kedvvel tanulják majd a tanítványok a görögöt, s a kinek keze alól készültebb ifjak kerülnek majd az egyetemre. Tehát az egyetem, midőn tanítókat képez, tulajdonkép maga-magának jobb-jobb tanítványokat képez. *A mely enye-*

temnek méltó panasza lehet készületlen «hallgatói» miatt, az bizonyosan a tanítók képzsét mulasztja el.

S még egy kérést bátorodom az egyetem tanáraihoz intézni, ha sokalják is, leginkább azért, mert az első kérés is *alkalmatlan* volt. De azt még sem tagadhatják az egyetem tanárai, hogy nálunk eddigelé a görög tudás olyasminek tartatik mint a vendéghaj, mely nélkül el lehet, bár kopasz is, az ember. Azt sem tagadhatják az egyetem tanárai, hogy mi rettenetes historikus nemzetnek tartjuk magunkat. A históriánál fogva tehát a görög tudományt nemzeti érdeküvé tehetjük, még pedig egy

Chrestomathia byzantina

által. A byzantinus írók sok tekintetben felülmúlják a középkornak latin íróit; reánk, magyarokra, nézve pedig kitűnő történelmi források is. A hunokról, bolgárokról, avarokról, besenyőkről, déli szlávokról a byzantinus egykorú írók olyan tudomást adnak, melyet a későbbi korok távolabb lakó nyugati latin írói nem adhatnak. A magyarokról az első legkimerítőbb tudomást csak a bysantinusoknál találjuk. Az oláh nemzet képződését is a byzantinus írónál vesszük észre. Ezen byzantinus forrást a magyar tudomány eddigelé sem kerülte el; az újabb időben közbevetés nélkül merítgete belőle. De a magyar egyetem, tudtomra, nem fordult még feléje. Ideje, hogy a magyar történelmi tudomány érdekéből a gondját Byzancz felé is irányozza, s evvel egyszersmind a görög tudásnak kézzel fogható szükségét és hasznát mutassa meg. Van sok fiatal historikus, a ki gymnasiumi történet-tanításra készül, Ezek miért ne hallják egyetemi előadáson pl. Priscus tudósítását a követségéről, mely Konstantinápolyból Attilához ment 448 tájban? Attila kedvesebb alak a magyar ifjuság előtt, mint Arminius alakja lehet a német ifjuság előtt; pedig a tudomás, melyet latin írókból vehetni Arminiusról, semmi azon részletes tudomáshoz képest, a melylyel Priscus kínálja Attiláról a magyar olvasót. Mennyi nagybecsű ethnographiai, históriai geographiai észrevételekre nem szolgáltatna alkalmat a priscusi elbeszélés egyetemi expositiója! Egy «*Chrestomathia byzantina*», mely a byzantin írókból a megnevezett népeket illető hosszabb tudósításokat nyelvi és tárgyi magyarázatokkal közlené, nemcsak szélesebb, szabadabb látás körére szoktatná a fiatal magyar «történetész»-eket, hanem a görög tudományt magát is országos érdeküvé tenné. Ennek pedig mi jótékony hatása lenne az összes magyar tudományos szellemre, alig lehet kimondani.

Nem is kevés az, a mit abba a chrestomáthiába fel kellene venni. A Priscus követségi tudósítását mindjárt Procopius követné, ki a bolgárokról közli a szarvasünő meséjét, mely belément a magyar krónikába,

s szép tárgya lett a legelső magyar költőek is; s a ki Európának legéjszakaiabb vidékéről és lakosairól nevezetes tudomást adhat, — Theophylactus Simocattánál, Heraclius (612—640) kortársánál, az ugorokról, kikhez az avarokat is számlálja, találjuk az első tudósítást; a magyarokról, besenyőkről stb. Constantinus Porphyrogenitus, kit históriának minduntalan emleget, értesít. Sz. Lászlótól fogva III. Béláig pedig a byzantinus Kinnamos, ki Manuel császárnak kísérlője és történetírója, a legérdekesebb kútforrás a magyar történetekre nézve. Niketas Choniatesnél az oláhok első viselt dolgait találjuk meg stb. stb. Egész Hunyadi Jánosig érnek a byzantinusok tudósításai. Bizony ilyen chrestomathia byzantina szerkesztése, nyelvészeti, ethnographiai és geographiai felvilágosításokkal, érdemes feladata a fiatal egyetemi erőknél, a kik a magyar históriát nemcsak a latin oklevelekből, hanem a görög forrásokból is tanulni és tanítani akarnák. Ennek a chrestomathianak kiadására a költség sem hiányoznék, csak meglenne a kezdete mennél előbb.

HUNFALVY PÁL.

Telegdi Miklós. Az kerelztyensegnek fundamentomirol valo rövid keönywechke. Bechben niomtatatot R. Hofhalter által: vrunc ízuletese vtan 1562. eflztendőben. A M. T. Akadémia kiadása. Budapest, 1884. Franklin-Társulat.

Az Akadémiának azon új vállalata, mely a legrégibb magyar ritka nyomtatványokat nyomatja újra és a melyet az Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából Szilády Áron szerkeszt, immár a második darabot bocsátja közre.

Ez is, mint az első (*Komjáthy: Szent Pál levelei*) az eredetinek hű mása; ugyanannyi lap; azonos cím, kép, dísz és kezdőbetű. — Ezt is, mint az első, a szerkesztőnek nagy szorgalommal gyűjtött és érdekesen feldolgozott jegyzetei kísérik.¹⁾

E második darab is a XVI. századnak, a reformáció korának terméke, s a magyar műveltség-, kivált a vallásos irodalom és nyelvünk történetéhez minden esetre érdekes adalék.

Telegdi Miklós kis kátéjáról van ezúttal szó, melyről eddig mit sem tudott irodalomtörténetünk. Egyetlen példányát csak 1882-ben fedezte föl Benkő István ref. theologus a bázeli egyetem könyvtárában.

Telegdi nem ismeretlen név irodalmunk és kivált a katolikus egyház történetében. — Azon kevés számú egyházi férfiak közé tartozik,

¹⁾ Meg nem állhatjuk, hogy a jegyzetek rendkívül apró nyomását meg ne rójjuk. — Ott, hol a szöveg oly díszes és költséges, nem szabad a jegyzetek nyomtatásában annyira takarékoskodni, hogy az olvasó szeme világát kockáztassa.

a kik a XVI. században mindinkább elhatalmasodó protestáns vallás ellen tollal is harcra szálltak. A küzdelem előbb a szószékről folyt és talán ebbeli érdemeinek köszönheti, hogy oly korán, mondhatni ifjan, emelkedett kanonokságra, prépostságra, majd érseki vikáriussá és végül pécsi püspökké lesz.

Predikációi meg is jelentek az 1577-ik évben.¹⁾ A protestánsok legfőbb tételeit éles elmével czáfolgatja és a katolikus hitelveket erős meggyőződéssel védelmezi népies, talán nagyon is népies nyelven. — Mert Telegdi, bár pécsi püspök, tudja, hogy a nép csak a szája íze szerént való beszédet fogja fel; mert Telegdi gyűlöli, mint Szent Pál gyűlölte, «az igéknek haszontalan újságát és a tudománnak hamis nevének hányását».

A reformáció rendkívüli hatásából megtanulta, hogy a népet csak azon fegyverekkel tarthatja meg vagy hódíthatja vissza egyházának, melylyel a protestánsok küzdöttek, ha magyar nyelven bizonyítja a hit igazságait, ha magyar énekkel hat vallásos érzületére, ha magyar bibliával táplálja ájtatosságát és magyar kátéval erősíti meg benne a hitelveket.

Nagyon is ideje volt, hogy a katolikus egyház gondoskodjék immár egy kátéről, mely fölöttébb megritkult híveit megszaporítsa vagy legalább a megmaradtakat hitökben megerősítse, mert a protestánsok ugyancsak ellátták a magyar népet hasonló vallásos művekkel. — Már 1538-ban jelenhetett meg Gálszécsi Istváné; emlékezés van még a Székely Istvánéról is; Batizi Andrásé, Heltai Gáspáré és Melius Péteré egy-két példányban ránk is maradt; az előbbieket Luther kathekizmusát, az utóbbiak pedig a heidelbergi kátét követték.

A katolikus káté sem magyar termék. — Telegdi maga mondja előszavában, hogy Canisiusnak deák nyelven írt könyvecskéjét fordítja, mert meggondolta, hogy tanítványai között *«vadnac ollyac, ky(k)nec ninchen, nemis lehetet eddig oly tudomanyoc az deac nyelvbe, hoj á fellyül megh mondot könyuechket megh erthetneiec; touabba, vadnac á kösseg kőzött es ollyac, kik é mi nyeluánkőn való irast tuggac oluasni, deakul penigh semmit nem tudnac»*.

Canisius Péter, az első német jezsuita, korának mind egyházi, mind politikai történetében kiváló férfiú, ki a vallásos irodalomban is nagy hírnevet szerzett.

¹⁾ Egyházi beszédei hosszas és keserű vitába sodorják az ellenpártnak s általában a XVI. század irodalmának egyik legkiválóbb férfiával, Bornemisza Péter superintendenssel. Így származtak *«Felelet»*, *«Pápa nem Antikrisztus»* című munkái és ezért bocsátotta közre *Okait, melyeknel fogva nem veheti Luthernek és maradékinak tudományát*.

Legjelentősebb műve mindenesetre kathekezizmus, mert ez a katolikus világban részint latin, részint nemzeti nyelven csakhamar elterjedt. — Kátéjának eredete is érdekes. Ferdinánd úgy vélekedett, hogy a protestáns kathekezizmusok terjedését meg kellene akadályozni, oly formán, hogy a katolikus nép számára is készülne hasonló vallásos kézikönyv. A király tervét még azon évben megvalósította Canisius; 1554-ben megjelenik kátéjának első kiadása; 1556-ban a második és ettől fogva számtalan. — 1561-ben művéből egy rövidebb kivonatot készít, mely még jobban elterjed, mint az első kidolgozás; Ferdinánd kötelező kézikönyvvé teszi az iskolákban; bejut a Telegdi vezetése alatt álló nagyszombati iskolába is előbb deák, majd magyar nyelven.

Ez az első magyar katolikus káté története. — Bár Telegdi fordításáról eddig mit sem tudtunk, e művecskének nagy hatását az összes katolikus kátékra el nem tagadhatjuk. E következtetésünk arra támaszkodik, hogy a katolikus *Miatyánk*, *Hiszekegy*, *Tízparancsolat* majdnem szóról-szóra azon szöveggel foglalnak helyet a mai kátékban, mint a hogy Telegdinél olvashatók.

Tudjuk ugyan, hogy mind a *Miatyánk*, mind a többi imádság magyar fordításáról már a legkorábban gondoskodott az egyház, de mégsem merész ama föltevésünk, hogy mind e vallási formulák mai szövegére az első katolikus magyar káté, a Telegdi fordítása hatás nélkül nem maradhatott.

Talán legjobban megvilágítja nézetünket, ha a régi és mai Hiszekegyet és Tízparancsolatot egymás mellé állítjuk.

Telegdi szerint :

Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, mennec es földnec teremőiben. Es Iesusban Christusban ű egy fiaban mi Vrunkban. Ki fogantatec szent lelektűl, szűletek szűz Mariatul. Kenezatec Pontius Pilatusnac alatta, meg fezűle, meg hala, es eltemettetec. Szalla poklokra, harmad napon halottaibol fel tamada. Mene menyekbe, űl az mindenható Atya Isten nec iobiara. Onnet lezen meg ióuendő itilni eleueneket es holtakat. Hiszec szent Lelek Istenben. Közönseges kereztyen Anya szent egyhazat, szenteknec eggiesseget. — Bűneinknec bochanatyat. Testnec fel tamadajat. Ees az órók életet. Amen.

A mai szerint :¹⁾

Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, mennynek és földnek teremőjében; és a Jézus Krisztusban, ő egy Fiában, a mi Urunkban;

¹⁾ Közép katekezizmus katolikus gyermekek számára a religio történetének rövid vázlatával. Kiadja a Szent-István Társulat. Budapest, 1884. Athenaeum.

ki fogantaték szentlélektől, születék szűz Máriától; kínzaték Pontius Pilatus alatt, megfeszítették, meghala és eltemteték; szálla alá poklokra, harmadnapon halottaiból föltámadá; fölméne mennyekbe, ül a mindenható Atya Istennek jobbjá felől; onnét lészen eljövendő ítélni eleveneket és holtakat. Hiszek Szentlélekben; egy közönséges keresztény anyaszentegyházat, szenteknek egységét; bűnöknek bocsánatát, testnek föltámadását, és örök életet.

A Tízparancsolat Telegdi szerint :

I. En vagyoc az te vrad Istened, idegen istenid ne legyenec en előttem : faragot képet ne chenaly magadnac hoj azt imagyad.

II. Istennec neuę heiaba ne ved.

III. Meg emlekezel rola, hogy innepeket ily.

IV. Atyadat anyadat tisztellyed, hoj hojzu életű lehess á földön, kit az te vrad Istened aad te neked.

V. Ne őly.

VI. Ne paraznalkoggyal.

VII. Ne oroz.

VIII. Hamis tanusagot ne szoly az te atyadfia ellen.

IX. Felebaratodnac feles eget bűnre ne keuannyad.

X. Se hazat, se mezeiet, se szolgaiat, se zolgalo leanyat, se őkret, se szamarat, se egyebnemü iofszagat.

A mai káté szerint :

1. Én vagyok a te urad Istened, idegen isteneid ne legyenek én előttem; faragott képet ne csinálj magadnak, hogy azt imádjad.

2. Istennek nevét hiában ne vegyed.

3. Megemlékezzél róla, hogy ünnepeket szentelj.

4. Atyádát és anyádát tiszteljed, hogy hosszú életű légy a földön, melyet urad Istened ad tenedek.

5. Ne ölj.

6. Ne paráznalkodjál.

7. Ne orozz.

8. Hamis tanúságot ne szólj felebarátod ellen.

9. Felebarátod feleségét bűnre ne kívánjad.

10. Se házát, se mezejét, se szolgáját, se szolgáló leányát, se ökrét, se szamarát, se egyébnemű jószágát.

A mai és régi szöveg közössége — úgy tetszik — kétségbe nem vonható; kérdésül csak az marad fenn, vajjon e szöveg magától Telegditől ered-e, vagy nem vette-e ő maga is az egyház korábbi használatából?

Azonban — a mint említettük — e legrégebb nyomtatványok a magyar irodalmi nyelv fejlődésére is világot vetnek.

Valóban a fentebbi összevetés azon meggyőző tanúságot szolgál-

tatja, hogy a reformáció korának nyelve ugyanaz, a melylyel a mai irodalom is él. — Mai irodalmi nyelvünk megalkotásának dicsőségét nem háríthatjuk egyes férfiúra, mint a németek Lutherre, az olaszok Dantéra; bizonyosképen csak annyit mondhatunk ki, hogy irodalmi nyelvünk a reformáció első tizedeiben alakul meg.

Történeti igazságnak kell tehát elfogadnunk ama felosztást, melylyel irodalomtörténeti munkákban rég találkoztunk, de a melyet bővebben csak a minap okolt meg Túri Mészáros István,¹⁾ hogy a magyar nyelv előttünk (t. i. mióta írott emlékek jelölik útját) a fejlődésnek két fokán halad át; a kettőt a nyomtatott könyvek fellépte, helyesebben a reformáció termékei választják el egymástól.

A reformációtól kezdve tehát a mai napig azon egy fokon áll nyelvünk, azon egy fokon, ha nyelvünk külsejét tekintjük. — A fejlődés időszakait azonban csakis a nyelv külseje határozza meg, hangtani és alaktani jelenségek.

Midőn tehát arról beszélünk, hogy Jókai és Gönczi Károli Gáspár nyelve vagy Goethe és Luther nyelve a fejlődés ugyanazon időszakába esik, azon nem akarunk egyebet érteni, mint hogy a XVI. századtól máig akár a magyar, akár a német nyelvben jelentősebb hangtani vagy alaktani változások végbe nem mentek. — Más szóval: az utolsó három században szavaink hangtestökben meg nem fogytak és meg nem bővültek, sőt meg sem is változtak; továbbá ígét és névszót csak úgy ragoz, csak úgy képez a jelenkor, mint a XVI. század.

A jelentés- és mondatban terén azonban kevesebb nyugalmat találunk. Számos szó jelentésében elavult és még több megváltozott; ezernyi új meg előállott. Az igemódok használatában elhagytuk a latinosságot, de helyetadtunk a németességnek; még gyökeresebb változás ment végbe, akár természetes fejlődés, akár idegen hatás következtében, az igéknek ú. n. vonzataiban. — De mind e jelenségek a nyelv belső alkatát érdeklik, stilisztikai sajátságaihoz tartoznak. — E tekintetben pedig minden kisebb irodalmi korszak, sőt minden nagyobb író jelentős eltéréseket tüntet föl.

Bocsánat a hosszas kitérésért. De nem akartam elmulasztani az alkalmat, hogy meg ne érintsem irodalmi nyelvünk fejlődésének kérdését, melynek megoldásától még oly távol állunk, de a mihez legrégibb nyomtatványaink tanulmánya mindenesetre jóval közelebb visz bennünket.

KARDOS ALBERT.

¹⁾ Egy. Philol. Közlöny. IX. foly. 38. l.

Rendszeres magyar nyelvtan középiskolák számára. Irta Szinnyei József.
Budapest, 1885. Akadémiai könyvkereskedés (Knoll Károly és társa).
IV + 200 l.

Évek óta hangzik a panasz, hogy nincsen jóra való vagy legalább valamire való magyar grammatikánk, hogy a tanuló ifjuság olyan könyveket kap kezébe, melyek a nyelvnek nem nyújtják tiszta, való képét, rosszul szemelik ki a nyelv anyagából azt, mit a gyermekkel megértetniök kell, többnyire kevesebbet nyújtanak, mint a mennyire (qualitatively) szükség van, vagy ha többet, ez a több nagyobbára lényegtelen; nem adják képét a *mai* nyelvnek, nem ügyelnek rá azon temérdek hibák legfőbbjeire sem, melyek a mai kor emberének valóságos Scylla s Charybdisét képezik, mikor le akarja írni gondolatait; végre a legtöbbnek az a főhibája, hogy nem *tankönyv*, nem jó a módszerek, nehézkes, helylyelközzel körmönfont s ennél fogva homályos a nyelvezetök, — s áll ez különöst a definitióikra nézvést, — s így nem a gyermeki elméhez szabvák.

Simonyi Zsigmond segített az elősorolt bajok legfőbbjein, midőn kibocsátá grammatikáit; mindaddig nem ismert álláspontot foglalt el a tankönyvi irodalom terén; felhasználta az újabb kutatások eredményeit, az összehasonlító nyelvészet által kivilágolt újabb elveket, tanokat; a magyar nyelvtudományban kifejtett új irányt ő vitte be az iskolába; grammatikai a tudomány színvonalán állanak, alaposak. S mégis ily könyvek mellett is a panasz a nyelvi oktatás sikertelenségéről. Ki a tanárt, ki a könyvet! Hiszen bizonyos mindenestre az az egy, hogy ha oktatási sikertelenségről van szó, ennek legjava részt az illető tanár úr az oka, de van része benne a könyvnek is, melyet tanítványai kezébe ad, oly végből, hogy őt segítse s az általa élőszóval elmondottakat a gyermeknek eszébe juttassa. A jó, ügyes tanár ugyancsak megválasztja ezt a segítő társát s bizonyára a legjobb könyvet adja a gyermek kezébe. Persze ha ez a legjobb könyv is abban a legnagyobb hibában leledzik, hogy nem jó *tankönyv*, hogy rossz a módszere, nem czélszerű a berendezése: — akkor csakugyan alapos is a panasz!

Tankönyvnél fő a módszer, az anyag okszerű kiszemelés s czélszerű rendszerezése. A Simonyi-féle grammatikákra főképp e tekintetben sok a panasz; szakemberektől, tanárok szájából hallottam, hogy módszere szerint, ha tanítani nehéz vagy legalább is bajos, úgy tanulni még nehezebb, mert egy másik hibájok is van, — hogy definitióik gyakorta homályosak s nyelvezetök néha nehézkes.

Taval lépett Szinnyei József a magyar grammatikaírók sorába, egy két részből álló iskolai nyelvtannal, melynek harmadik és betetőző részét az idén megjelent s most tárgyalás alá vett rendszeres nyelvtan

képezi. Az első rész előszavában okát is adja Szinnyei, hogy mi okból szaporítja ő is a magyar nyelvtanok számát: «külömb nyelvtant» akar az eddigieknél a gyermekek kezébe adni; oly nyelvtant, mely a tanterv szabta kört teljesen betöltvén, kerülje mindazt, mit egy első vagy második osztály még nem foghat fel. — Az *anyagot* összefüggő olvasmányokban adja, melyet aztán a kísérő jegyzetekben észszerű rendben fejteget, csoportosít

A kritika igen jól fogadta a két kis könyvet, elismerőleg nyilatkoztak rólok a szaklapok s érdemfű felhozzák, hogy a szabályokat összefüggő olvasmányokból vezeti le, s hogy előadásmódja világos, s hogy szerencsés a csoportosítás.

A harmadik vagyis azon rész, melyről most szólunk, ügyes betetőzése az iskolai nyelvtanokban kifejtett rendszernek. Az egész könyvből meglátszik első pillanatra is, hogy a szerzőnek főtörekvése az volt, hogy megkönnyítse mind a tanárnak, mind a tanulóknak dolgát.

Nyelvtana főrészei: hangtan, alaktan, mondattan.

A bevezetésben definiálja a nyelvet, szól a nyelv életéről, változásairól, történetéről, a nyelvjárásokról, az irodalmi nyelvről s fejtegeti a magyar nyelvnek az ugor nyelvcsaládba való tartozását, kézzelfogható szóhasonlatokat sorolván fel.

A hangtanban szól a nyelv hangjairól, s azok változásairól. Helyesnek tartjuk többi között, hogy a Simonyi féle «hosszú és rövid» consonansok helyébe visszateszi a régi, megszokott «egyszeri és kettős consonans» elnevezést, melyet szerző e folyóiratban indokolt is. A 6-dik lapon ezen elnevezést kellőleg s világosan meg is magyarázza: «kettős mássalhangzóknak nevezzük az erősebben ejtetteket, . . . azért, mert ezeket az írásban úgy jelöljük, hogy az egyszerű mássalhangzónak jegyét megkettőztetjük». — Azután részletesen, minden eddigi nyelvtanoknál részletesebben tárgyalja a helyesírás szabályait s a mi igen helyes, megtoldja még egy cikkelyvel, melyben a gyakoribb rövidítések ismerteti meg.

A jelentéstant nem tárgyalja külön, mint ezt Simonyi teszi egész külön szakaszban, — hanem egyesíti, illetve belé illeszti az alaktanba. Mielőtt az egyes beszédrészeket tárgyalná, azok változásairól általánosságban beszél a 20. lapon, t. i. a szóképzés-, szóösszetétel- és szóragozásról meg a szótövekről. Ez utóbbiakat — melyeknek tanát Simonyi oly hírhedt tette — igen egyszerűen és érthetően tárgyalja. Minden egyes beszédrésznél szól előbb az illető beszédrész nemeiről, azután képzéseiről, s végre ragozásáról. Definiói sikerültek s a mi ily könyvben fődolog, világosak; egyáltalán Szinnyei könyvének egyik érdeme az, hogy nyelvezete egyszerű s világos. Egy másik érdemül tudhatjuk be néki azt is, hogy nem csak a nyelv rendszerével ismerteti meg a

tanulót, hanem azon praktikus czélt is szem előtt tartja, hogy a tanulót magyaros beszédre tanítsa, hogy válogatásra szoktassa s felismerésére annak, hogy melyik a helyesb, a nyelv szellemének jobban megfelelő kifejezés vagy szó.

A 30. és 36. lapon igen takarosán összeállítja a főbb *hibákat*, az idegenszerűségeket, a hibás szóképzést s szöösszetételt.

Még egy vonást kell felhoznom, mely a Sziunyei nyelvtanát megkülönbözteti többi közt a Simonyi-félettől, t. i. hogy paradigmákat is ad kellő számmal.

A mondattan épen fele a könyvnek. Ezen részben gazdag példagyűjteményt lelünk, jeles íróból kiszemelve. A mondattan legbonyolultabb részét, a határozók tanát igen világossá teszi. Különösen érdekes azon rész (125. l.), hol a képes helyhatározókról (Simonyinál állapothatározó) szól.

Az egész könyv általán mondható igen ügyes és jó s szerintünk, különösen mint tankönyv jó, módszerénél, világos előadásánál fogva, s a mi nem csekélység, azért is, mert magyaros s a hol csak teheti, praktikus utasításokat ad, a miért is nemcsak tanulóknak, hanem felnőtteknek is ajánlható. Hibái, mert hiszen azok is vannak, — s a ki tüzetesebben fogja átvizsgálni, bizonyára talál is, — nem elvi, nem módszertani hibák, többnyire olyanok csak, hogy néhány tollvonással segíthetni rajtok.

Kiállításá is igen csinos s igen megkönnyíti az áttekintést, a mi bizony, tankönyvnel, több a csekélységnél.

MARKOVICS S.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

2. Pindaros etikája, írta *Travnicsek Hubert*. (A lőcsei kir. kath. főgym. 1883/4. évi értesítője.) 26 l.

«Szellemi tárházat építendő, így kezdi szerzőnk értekezését, követem az építési kövek összehordása alkalmával a bányász példáját, a ki, ha a föld színéhez közel parlagon heverő görgeteg közt a csillámló kövecskéket, mint a föld alatt rejlő gazdagságnak jeleit észreveszi, a szétszórt részeknek egyenkinti föllelésével meg nem elégszik, hanem még inkább csalogattatik és rábiratik, hogy az összefüggő ereket szüntelenül nyomozza, minden irányban kövesse és kiaknázza.»

Szerzőnk tehát szellemi tárházat akar építeni. Nézzük, van-e értekezésében szellem, s van-e benne annyi kincs, hogy tárháznak is beválik.

Az első lapon ékes hasonlatokat találunk méhekről, virágokról,

kecskékről; kapcsolatban Szent-Vazulnak egy mondásával, mely szerint a «rózsabokrokról a rózsákat akként szedjük, hogy a töviseket kikerüljük, — így a beszédeknél is felkapjuk a hasznost és ártalmast.»

Erre a t. szerző, nyilván egy logikai salto mortale segítségével kategorice kijelenti, hogy ő «ezen szempontból kiindulva,» nem fog «szavakkal csetepatázni, mint azt Hartung tette», (beh kár!), hanem hogy ő «a kedvesség hullámaintól hordott lángeszű Pindaros» etikájáról akar értekezni.

Maga az értekezés valóban «tárháza» az idézeteknek, melyek mindössze 4—5 szempont alá foglalvák. Hogy minő különös célt akart szerzőnk ez idézetek összehordásával elérni, sehogy sem értjük. Hisz megtette azt már előtte jobban is, szebben is Buchholz.

De ha már kedvét leli a szerző az ilyen idézetekben, melyek mint «rudis indigestaque moles», jellemző választék híján, összeboronált különfeleségökben díszelgnek, akkor elvártuk volna legalább azt is, hogy ez idézetek kifogástalan fordítás öltözékében jelenjenek meg. Ahogy a szerző úr fordítja Pindarost, csakugyan nem fogja felismerni senki fia a «virágos kifejezésekben ragyogó nyelvet feltüntető» költőt, ki «gránitszerű szilárdságú és élességű versezetekek» írt, s kinek műveiből «a költői szellem *villámai* kivillannak.»

Ime egy pár példája Travnicsek úr fordítási tehetségének :

Nem. VI, 4—5¹): «... az egyik ember egy semmi, ellenben a másiknak megmarad az érzég *mint örökre biztos székhelyül.*» Ol. VI. 9): «A veszély nélküli erények sem a férfiak előtt, *sem a kivájt hajónál nem állanak tiszteletben.* Sokan emlékeznek meg, *ha egy dicső tett végeztetett.*» (Én így fordítanám : «A könnyű szerrel elejtett dicsőséget se szárazföldön se tengeren nem tisztelik. Sokan emlegetik az igazán dicső tettet».) Pyth. I. 87—88: «Ha csak valami *rossz* véletlenül *kisikamlík (!)*, akkor az nagyinak tartatik, minthogy *tőled ered.*» (E helyett : «Ha mi kis tévedés esik is meg rajtad, nagyinak híresztelik, mert *tőled ered.*» Ol. I. 83. kk. : «Azok közül kiknek meg kell halniok, *ki tengetne* hiában a sötétben ülve dicstelen *öreységet, minden szépben nem lévén részes?*» (azaz : minden szépnek híján). — Pyth. III. 103. kk. : «... »akkor tartozik a boldog istenek részéről a neki jutottal jól túrni.» Érthetetlen. E helyett : «akkor élvezze örömmel, ami a boldog istenektől ered.» A szerző itt nem értelmezte helyesen a szövegbeli : εἰ παστέμεν-t. — S ugyan minek fogja tartani az olvasó a görögök «princeps lyricorum» át, ha ilyenéknép fordított pindarosi szöveget olvas : «Az alvilág habja *mint közös* jön és

¹) A szerző a 4. lap egy jegyzetében szükségesnek tartotta felemlíteni, hogy ő csak az ének számát jelöli, a verset nem, s hozzá teszi : «Utóbbi úgy is *illusoriussa* válik». Sapientia sat.

esik a nem *gyanítóra és gyanítóra*» (25. l.) «Én azonban *elolvadok* az istenuő hatalma miatt mint a szent, mézhozó méheknek *nap által talált viasza.*» (u. o.). — «A jelenlevőnek véleményére ráállván *önként gondolkozzál, különben máskor másképen.*» (24. l.). «De a mily ügyességet nekem a *Sors*, az uralkodó adott, arról jól tudom, hogy a jövendő idő azt *sorsában* részesíteni, tökéletesnek feltüntetni fogja.» (23. l.) «De mindazonáltal *nedvesítsd be kérkedésedet hallgatással*» (22. l.) stb.

Megszerezhetném a felhozott példákat sok mással, melyek mind arról tanúskodnak, hogy Pindarosnak szószerinti fordítása fertelmesen rútt valami. A szerző. úgy látszik, nem magyar ajkú, mert különben ilyeneket nem írta: «Az egészen hallgatom el» (5. l.); «élnek a jámborok *egy* fáradtság nélküli *életet*» (6. l.); «akik *magokat* vitézül *tartják*» (8. l.); «ne *törekedjék*, megelégedve birtokával és jó hírnevet egybe *kapcsolván* (mivel?), *istennek lenni*» (9. l.), «az a férfiú, aki *mindakettőt* magának *kivir*» (9. l.); «de bármely örömet *is* mi elérünk» (u. s.); «Az elme háborodásai a bölcseset *is* *terítik el* a jó útról» (10. l.); «vidámsággal *bir*» (10. l.); «sokaknak bölcsnek látszik lenni» (11. l.); «a jövendőt előre-látni *egy* természeti adomány» (15. l.); «Ilyen beszédet, oh nyelvem, *űz* el tőlem; mert az isteneket gyalázni *egy* gyűlöletes bölcsesség.» (17. l.) stb. stb.

De vessünk ügyet azon helyekre is, melyeknek hibás fordítása a szöveg meg nem értésén alapúl!

Pyth. I. 42.: περίγλωσσοι nem = bőbeszédűek, hanem = «ékesen szólók», «valde disertí» v. ö. Rumpel, s. v. — Pyth. II. 49.: σεός ἄπει ἐπι ἐπιθεσσι τέκμαρ ἀνέεται, — a szerző szerint: «reményeihez képest» e helyett: «akarata szerint» (már Boeckh = pro voluntate).— A fragmentumokat Travnicsek úr Hartung szerint idézi; pedig bevett szokás vagy a Boeckh, vagy a Bergk számozását követni.

Igazán nem állhatom meg, hogy itt közbevetőleg a t. olvasónak egy példáját ne adjak a szerző úr exegeticus tehetségének. Az 5. lapon ezt olvassuk:

«Pindaros versei közt idéztetik még egy rövid, csupán csak 5 szóból álló töredék, mely egy kérdéses kételyt tartalmaz. A töredék így hangzik: ,Mi az Isten? mi a mindenség?‘ Minthogy a *szelidebb erkölcsiségre édesgető élettapasztalati tanácslatokat közlő* költőnkől fel nem tehetjük, hogy életbölcselemi alapmondatai *közönye*be ilyen *helyezző* kételyt fel vett volna, kimentjük *úgy és akként*, hogy azt mondjuk, hogy ama töredéket vagy másoknak műveiből *felkapta* vagy mások azt *reátuk-málták.*»

Mindenek előtt hibás szöveget használt a szerző úr. A kérdéses fragmentum (Clem. Alex. Strom. V. p. 726; Boeckhnél 104. sz.) vulgatája így hangzik: τί σεός; ἤτι τὸ πᾶν, melynek értelmét alapjában nem változ-

tatja meg a Bergk (frgm. 117.) talpraesett emendatiója: τὶ θεός; τὶ δ' ὄϊ; τὸ πᾶν. A szerző úrnak e töredék magyarázatában kár volt annyira belémelegednie. A ki Pindaros világnézetét ismeri, tudni fogja, hogy harmonikus erkölcsi nézetei mellett is költészete nem ritkán a speculatióznak, a gyengén kifejezett skepsisnek nyomait mutatja. Pindaros már határozottan felemelkedett az *εἴη* istenség eszméjéhez (v. ö. *θεός, δαίμων*, Py. II. 49., 88.; frgm. 106.; Py. V., 25.; frgm. 105.; Ol. XIII., 104.; frgm. 75.; Py. V., 117.; IV., 274.; Py. X., 10.; Ol. IX., 28.; Isthm. VI. (VII.) 43.), sőt az idézett töredék tanúsága szerint a pantheismus egy bizonyos felfogásához is: «Mi az isten? s mi nem?» kérdezi. A felelet rá: «A mindenség.» (Többet erről: Croiset: La poésie de Pindare, Paris 1880. 188. s. k.)

Pyth. III. 112. k.: «Nestort és a lykiai Sarpedont az emberek *elbeszélései folytán* ismerjük stb.» Nem helyes; ἀνθρώπων φάτις, appositiója Nestor és Sarpedonnak (már Fabeich is: «Világnak az csudái, Nesztor Likusi Szarpédon.») φάτις; acc. plus. = φάτιας. — Pyth. VIII., 6.: ἔρξαι τε καὶ παθεῖν ὁμῶς, a παθεῖν-t rosszul fordítja azzal, hogy «törni» v. ö. Dissen jegyzetét e helyhez. — Pyth. VIII., 12-ben jobb a Bergk coniecturája: λάθην. — Pyth. II. 90.: σταδῶμας δὲ τινος ἐλκόμενοι: «Szerfölött hosszú zsinórmértéket húzván». E fordítás nem felel meg ez eredeti szövegnek. Szóról szóra: «üres serpenyőtől (azaz: a mérleg üres csészéjétől) felemeltetve» = szándékuk meghiusulván. — Pyth. II, 96. «Legyen nekem megengedve énekelve a jókkal társalogni és nekik tetszeni» e h.: «Legyen szabad nekem a jókkal társalogni és nekik tetszeni» ἀδόντα ebből: ἀνδάνειν. A szerzőnek e kitétele: «énekelve» felesleges tehát, mert nem ᾄδω-ról van szó. — Ol. IV. 12. kk.: «ki mindenkit megvendéglő vendégszeretetnek örvend és tiszta szívvel az államtól szeretett békére nevelve van,» e h.: «ki örömet abban találja, ha mindenkit megvendégelhet stb.» Államtól szeretett» rossz fordítása a φιλόπολις-nak. Már a scholiasta így magyarázza: ἀντὶ τοῦ φιλοῦντα τὴν ἑαυτοῦ πόλιν καὶ οὐ στάσει χαίροντα; tehát = «államot boldogító.»

«Nevelve van» szintén téves, τετραμμένον nem τρέπω, hanem τρέπω-ból származik. Tehát: «békére törekszik».

Nem. III. 29.: «követi az eszt az igazságosság virága, dicsérni a derék embereket». Ez az Ahrens (Misch. der Dial. 72.) olvasása. Helyesebb Leutsché: δίκας ἄποτος ἐσλός ἀνείν.

Nem. VIII., 32—44. (14. l.). E verseket én így fordítanám: «A gyűlöletes rágalom hajdan is együttjárt (ὁμόφοιτος) a mézes-mázos (αἰμυλόν) szavakkal; ravaszgáson törte magát, ártalom s fertelem volt. Eltiporja a derekast, felmagasztalja a hitvány emberek mulandó dicsőségét. Ne ily erkölcsöt adj énnékem, apám Zeus! Hadd kövessem az élet egyenes útait, hogy holtom után rút hírnév fiaimra ne tapadjon. Aranyat hajhásznak

ezek, határtalan földbirtokot azok. Én azt kívánom, hogy polgártársaim tapsai közt boruljon esontjaimra a sírhant, miután dicsértem a dicsérni valót s gáncsot szórtam a gonoszakra».

Ol. IX. : 39. : *μηνίασιον* *σκοπέσει*, nem = «összhangzik az örültség-gel», ami nagyon fonák értelmet szolgáltatna. E helyett így kell fordítani : «határos az örültséggel». — V. ö. Schwickert : Neue kritisch-exeget. Bearbeitung eines Siegesgesanges 1875. p. 7, «leise *anklingen* an etwas» azaz : hasonlítani. — Pyth. I. 81. : *πολλῶν* *πείρατα* = «a földolgokat».

De kimélni akarok helyet s papírt, mivelhogy a szerző tévedéseinek se hossza se vége. Hogy Pindarosról írjunk, de mi több, belőle fordítsunk, arra nem elég görög grammatikát tudni, meg szótárt forgatni. «Ein schwacher Zug aus dem Becher, in welchem dieser Dichter den Wein seiner Gesänge mischt, erfüllt mit ungegründeter Missachtung oder unverständigem Staunen ; *wem es um ein Urtheil zu thun ist, der muss ihn ganz ausleeren.*»

Dr. FINÁCZY ERNŐ.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1885. márczius hó 4-ikén *felolvasó gyűlést* tartott.

Elnök : Köpesdi Sándor. Jegyző : Ábel Jenő.

A felolvasó gyűlés tárgyai voltak :

1. Brassai Sámuel : *Én is szólok hozzá*. Felolvasta Szimneyi József.
2. Radó Antal : *Latin költőkből*.
3. Petz Gedeon : *Shakespeare és Ayrer*.
4. Borovszky Samu : *A martyrologiumok és Eugippius*.

A felolvasó gyűlést *választmányi ülés* követte.

Elnök : Köpesdi Sándor. Jegyző : Pecz Vilmos.

Jelen voltak : Ábel Jenő, Bermüller Ferencz, Fináczy Ernő, Pozder Károly, Riedl Frigyes, Szimneyi József.

1. Ábel Jenő bejelenti Simon Mihálynak a társaságból való kilépését. Tudomásul vétetik.

2. Pozder Károly ajánlatára Császár Árpád és Dávid István, Szimneyi József ajánlatára Pauer Károly rendes tagokká ; Ábel Jenő ajánlatára Székely István, Fodor Gyula, Wirth Gyula, Rhorer István, Zimányi József, Steiner Soma, Szabó J. Elek, Munnyák Pál, Gärtner Henrik, Reisinger Rezső, Wolff Béla, Senger János, Székely György, Stromp József, Madzsar Gusztáv, Neményi Imre, Exner Győző, Szemere Gyula, Lenkei Henrik, Balassa József, Schack Béla, Strauch Béla, Pap

Sándor, Fluderovics Zs. János, Vérbir Andor, Zipser Jakab, Sittel Lajos, Kalmár Elek, Schmidt Márton, Hittrich Ödön, Máthé György, Csiky Lajos, Loitersbeck Lajos, Kuzsinszky Bálint, Bánszky János, Szerényi Károly rendkívüli tagokká választottak. P. V.

K Ö N Y V É S Z E T .

- Arany János* összes munkái. 28. füzet (8-r. VII. köt. 321—448 l.) Budapest, Ráth M. 1885. Díszkiadás 1 frt. Egyszerű kiad. 60. kr.
- Békési Gyula*. Alaktan gymnasiumok I. osztálya számára. Harmadik javított kiadás. Debreczen, Csáthy, 1885. (8-r. 172 l.) 1 frt 20 kr.
- Békési Gyula*. Latin gyakorlókönyv. Gymnasiumok II. osztálya számára. Második kiadás. Debreczen, Csáthy, 1884. (8-r. 150 l.) 1 frt.
- Berzsenyi* ódái. Középkorok számára. Magyarázta dr. Versényi György. (Jeles írók iskolai tára. XXIV.) Budapest, 1885. Franklin-T. (8-r. 123 l.) 50 kr.
- Bozoky Alajos* dr., Római világ. Művelődéstörténeti rajzok a császárság fénykorából. 6-ik füzet. Budapest, Ráth, 1884. (II. köt. 113—224 l. és 4 kép) 60 kr.
- Carrier János*. Magyar-francia és francia-magyar szótár a legjobb és legújabb kézi szótárak nyomán. I. Magyar-francia rész. Győr, 1884. Gross. (k. 8-r. 424 l.) 1 frt 20 kr.
- B. Eötvös József* összes munkái. 21-ik füzet. Költemények és elbeszélések. 2-ik füzet. Budapest, Ráth, 1885. (8-r. 97—225 l.) 50 kr.
- Ferenczy József* dr., Bárány Eötvös József. (Magyar Helikon, 43. füz.) Pozsony, Stampfel, 1885. (8-r. IV. köt. I. oszt. 24 l.) 20 kr.
- Homer* Iliása. Görögből fordította folyó beszédben Télfy Iván. 2-ik füzet. Második kiadás. (Hellen remekírók 6-ik köt. Budapest, ó. n. (1885.) Lampel. (16-r. 101—200 l.) 40 kr.
- Koltai Virgil* dr., Czuczor Gergely élete és munkái. Budapest, 1885. Kilián. (8-r. VII, 232 l.) 1 frt.
- Koltai Virgil* dr., Irodalomtörténeti és aesthetikai tanulmányok. Budapest, 1885. Kilián. (8-r. 276 l.) 1 frt 50 kr.
- Kunos Ignác* dr. és *Munkácsy Bernát* dr. A belviszonyragok használata a magyarban. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XII. köt. 4. sz.) Budapest, Akadémia, 1884. (N. 8-r. 84 l.) 50 kr.
- T. Livii* ub urbe condita libri. Edidit Antonius Zingerle. Pars III. Lib. XXI—XXV. (Bibliotheca scriptorum graecorum et romanorum) Budapestini 1884, Lampel. (8-r. IV, 247 l.) 82 kr.
- Mészáros István* (Túri). A nép nyelvének ügye a nyelvújítás óta. Budapest, 1885. Révai (8-r. 132. l.) 1 frt 20 kr.
- P. Ovidius Naso* válogatott költeményei. Összeállította és kézi szótárral ellátta Veress Ign. 4-ik jav. kiad. Budapest, 1885, Lampel (8-r. II, 180 l.) 1 frt 30 kr.
- Szamosi János*. Görög nyelvtan gymnasiumok számára. I. rész. Alaktan. Második jav. kiad. Budapest, Zilahy, 1885. (8-r. VIII. 208. l.)
- Szűcs Béla*. A reflexív és valláserkölcsei elem a költészetben s Longfellow. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XII. köt. 3. sz.) Budapest, Akadémia, 1884. (N. 8-r. 44 l.) 30 kr.
- Szinnyei József*. Rendszeres magyar nyelvtan középkorok számára. Budapest, 1885. Knoll (8-r. II, 200 l.) 1 frt 20 kr.

Közli: HELLEBRANT ÁRPÁD.

NEVEZETESEBB GRAECISMUSOK HORATIUS KÖLTEMÉNYEIBEN.

A praktikus és jellemszilárd római nép, mely inkább az állami életre termett, az élénk és sokoldalú phantasiával megáldott görög nemzetnek köszöni tudományos műveltségét; ez volt arra hivatva, hogy Róma számára, mely több századon át élt irodalom nélkül, tudományt és művészetet teremtsen, merev és egyoldalú nyelvét saját nyelvének kellemeivel és természetes hajlékonyságával ékesítse fel. A görög népnek ezen befolyása a rómaiak nyelvére és később irodalmára, úgy látszik, ösrégi; nagyobb tere nyílt akkor, midőn a rómaiak alsó Italia görög gyarmatosaival kereskedelmi czélekből szorosabb érintkezésbe léptek. Még később, a mikor Róma hódításait nemcsak Nagy-Görögországra, hanem Siciliára is kiterjeszté, mindinkább kínálkozott az alkalom a rómaiaknak, hogy a hellén műveltséggel megismerkedjenek és finomabb görög izlést sajátítsanak el. Rómának rohamosan növekvő és hódító hatalmával és gazdagodásával szellemi műveltege is gyarapodott: az előkelőbbek kezdék gyermekeiket görög foglyok által képeztetni, másrészt gyakoribb utazásokat tettek Görögországba, hogy a görög képzett szellemmel és annak csodás műveivel megismerkedjenek. Macedonia és Görögország nagy részének meghódítása után a görög nyelv és irodalom ismerete már annyira gyökeret vert Rómában, hogy egyes befolyásosabbak szavai, kik a görög nyelvnek ezen rohamos terjedését az államra nézve károsnak tartották, hiába hangzottak el és maga Cato, ezen irány leghevesebb ellensége, is kénytelen volt megtanulni a görög nyelvet öreg korában. Hiába utasították ki Rómából a görög philosophusokat és rhetorokat, valamint az athenæi követséget is, mert ezek helyett a senatus Kr. e. 167. évben ezer előkelő és nagy műveltséggel bíró achajait hívott be, köztük Polybiost is, és tartott vissza tizenhét évig kezeskül. Korinthus feldulása és a görög önállóság megsemmisítése

után a hazát vesztett görögök seregestől özönlöttek Rómába, hogy új hazát keressenek. Ezen utóbbi körülmények döntő befolyást gyakoroltak Róma szellemi állapotára; a nemzetiségi párt le volt győzve, Rómát elárasztotta a görög szellem. V. ö. Teuffel *Gesch. der röm. Litt.* 137—143. lapjait. Ily befolyás alatt veszté el a latin nyelv régi keménységét és érdességét és közeledett Cicero ékes és művészi mondatszerkezeteiben a görögök gazdag és kellemdús nyelvéhez; míg ugyanis a törvényhozók és jogtudósok befolyása következtében világosságra és határozottságra vergődött, a költők és szónokok törekvései által szép hangzást, bőséget és kerekedséget ért el.

A latin nyelvnek a göröggel való rokonságánál fogva és a fönnemlített történeti előzmények alapján legkevésbé sem lehet csodálkozni, ha a római írónál, úgy a régieknél, mint az újabaknál, akár alakilag, akár pedig mondattanilag görög jelenségekre találunk. Különösen az augustusi korszak az, mely legnagyobb mértékben elárulja a görög befolyást, mivel költészete nagy részben görög utánzás volt és tárgyát leginkább a görög mythos és történeti monda köréből meríté. Innen van az, hogy a görög tulajdonnevek nagy számban karoltatnak fel görögös végzeteikkel. Ezen tulajdonnevek, valamint a mondatszerkezetek görögös használatánál tekintetbe kell vennünk a versmértéket is, továbbá a költemény tárgyának jellegét és a latin mondatkötésnek a görögnél merevebb természetét; a költő, akár azért, hogy versmértékei számára kellő alakokat és mondatszerkezeteket teremtsen, akár hogy tárgyának megfelelően járjon el, többször jutott azon helyzetbe, hogy görög szellemben is kifejezze magát. Ennyit a græcismusok eredetéről.

Azt hiszem, nem teljesítettem fölösleges munkát, midőn Horatius költeményeiből a görögös alakokat és mondatszerkezeteket kiszedtem és rendszerbe foglaltam, hogy egy augustusi korszakban élő író eme sajátságairól is általános képet nyújtsak, annyival is inkább, mivel az eddig megjelent ily irányú dolgozatok a græcismusoknak csakis egyes fajaira terjeszkedtek ki. Ily specialis előmunkálatok eredményeit láthatjuk Drægernél (*Historische Syntax der lat. Sprache* I. II.) is, bár igen hiányosan. A syntaktikai græcismusokra vonatkozólag már tüzetesebb összeállítást találunk Unterberger Leo «*Die syntakt. Græcismen bei Horaz*» (*Gymn. Programm, Brixen 1877.*) című értekezésében; nagy sajnálatomat kell kifejeznem, hogy e munkát hosszú keresés után csak akkor kap-

hattam meg, midőn a magamét már teljesen összeállítottam; mind-
amellett igyekeztem belőle egyetmást a lehetőség szerint fel-
használni.

Munkámhoz az anyagot figyelmes olvasás útján magam
gyűjtöttem, felhasználva Nauck és Krüger jeles Horatius-kiadásai
jegyzeteit is; ugyanezek kiadásai nyomán történnek az idézések is.
Az alaktani græcismusok összeállítása Curtius görög alaktanának
sorrendje szerint történt, míg a syntaktikaiaknál régibb latin syn-
taxisaink menetét követtem. Az alaktani græcismusokat illetőleg
még meg kell említenem, hogy itt a metrikai szempontot úgy szól-
ván egészen mellőztem, mivel ezt más alkalommal szándékozom
specialis kutatás tárgyává tenni.

I. Alaktan.

1. Az A törzsű szók ragozása.

A görög hím- és nőnemű tulajdonnevek vagy megtartják a
közönséges *as* és *es* nominativus végzetet, vagy *ā*-t vesznek fel
helyette, mely az *æol* dialectusban *ης* helyett használtatott és Ho-
merusnál néhány névben elő is fordul; *Mimas* Od. III. 4, 53.
Scopas IV. 8, 6. *Pythias* ars poet. 238. *Thyas* Od. III. 15, 10. (gör.
Θυιάς, Θυιάδες, ujjongó bacchusi nő, θύω igéből.) *Euhias* III. 25, 9.
(gör. Εὐθύς bacchusi nő, Bacchusnak Εὐθύς melléknevétől, mely
euhoie εὐοῖ Od. II. 19, 5. örömkialtástól veszi eredetét.) *Daunias* I.
22, 14. (Apulia költői neve, Daunustól, Apulia mythikus királyától;
a tulajdonnév képzése metrikai szükségből származott, mint *Ca-
spias*, Val. Fl. 6, 107. *Italīs* Aen. 11, 657.) *Apella* Sat. I. 5, 100.
Dama II. 5. 101. *Marsya* I. 6, 120. Ez utóbbiakkal v. ö. Homer. II.
II. 107: Θυέστρα tulajdonnevet. Neue Formenlehre der lat. Sp.
I. 31. 1.

Ilithyia carm. sæc. 14. (Εἰλειθυία a szülő nők segítő isten-
nője; lat. Iuno Lucina.)

Az *as* végű tulajdonnevek a sing. accusativusban *an* végzettel
birnak: *Lycidan* Od. I. 4, 19. *Pythagoran* Sat. II. 4, 3.

Ezen nevek a vocativusban az *s*-et elvesztik és az *a*-t sokszor
megnyújtják: *Archyta* Od. I. 28, 2. *Xanthia* II. 4, 2. *Tiresia* Sat.
II. 5, 1. *Atrida* Sat. II. 3, 187.

Es és *e* végű nominativusok: *Atrides* Od. II. 4, 7. *Aeolides*
II. 14, 20. *Gyes* II. 17, 14. *Scythes* II. 11, 1. *acinaces* I. 27, 5. *Cal-*

liope III. 4, 2. *Asterie* III. 7, 1. *Chloe* III. 9, 9, 19. I. 23, 1. *Lyce* III. 10, 1. IV. 13, 1, 2. *Lyde* III. 11, 7, III. 28, 3. III. 11, 25. *Rhode* III. 19, 27. *Phidyle* III. 23, 2. *Europe* III. 27, 25, 57. *Melpomene* III. 30, 16. IV. 3, 1. I. 24, 3. *Lalage* (gör. *Λαλαγγή*) II. 5, 16. *Dindymene* I. 16, 5. *Latoe* I. 31, 18. *Pholoe* I. 33. 9. *Myrtale* I. 33, 14. *Phryne* Epod. 14, 16. *Neobule* III. 12, 7. *Helene* IV. 9, 16. *Procne* Ars poet. 187. *Praeneste* od. III. 4, 23. Epist. I. 2, 2. *Soracte* od. I. 9, 2. *Thrace* II. 16, 5. *Ithace* epist. I. 7, 41. *Mytilene* I. 11, 17.

En végzetű sing. accusativusok: *Tydiden* Od. I. 15, 16. *Alciden* I. 12, 25. *Laertiaden* I. 15, 21. *Panthoiden* I. 28, 10. *Peliden* és *Atriden* Epist. I. 2, 12. *Priamidén* Sat. I. 7, 12. *Merionen* Od. I. 6, 15. *Thyesten* I. 16, 17. *Tiridaten* I. 25, 5. *Phraaten* II. 2, 17. *Mysten* II. 9. 10. *Niphaten* II. 9, 20. *Geryonen* II. 14, 8. *Gygen* III. 7, 5. *Scythen* IV. 5, 25. *Anchisen* IV. 15, 31. *Pyladen* Sat. II. 3, 139. *Ulixen* II. 3, 197. 204. Epist. I. 2, 8. *Lycamben* I. 19. 25. *Apellen* II. 1. 239. *Antiphaten* Ars poet. 145. *Helenen* Od. I. 15, 2. *Penelopen*, *Circen* I. 17, 20. *Lalagen* I. 22, 10. 23. *Pholoen* I. 33. 7. III. 15. 7. *Lyden* I. 11, 22. *Europen* III. 3, 47. *Chloen* III. 7, 10. III. 26. 12. III. 9, 6. *Hippolyten* III. 7, 18. *Penelopen* III. 10, 11. *Lycen* IV. 13, 25. *Hecaten* sat. I. 8, 33. *Tisiphonen* I. 8, 34. *Danaen* Od. III. 16. 1. *Mytilenen* I. 7, 1. *Thracen* III. 25, 11. *Rhodopen* III. 25, 12. *Creten* III. 27, 34.

E végű vocativusok az *s* elvesztésével: *Atride* Epist. I. 7, 43. *Laertiade* Sat. II. 5. 59.

As végű plur. accusativusok: *Atridas* Od. I. 10, 13. *Massagetas* I. 35. 40. *Lapithas* II. 12, 5. *tetrarchas* Sat. I. 3, 12.

2. Az O törzsű szók ragozása.

Os és *on* végű nominativusok a latin *us* és *um* végzet helyett: *Tityos* Od. III. 11, 21. IV. 6, 2. *scorpios* II. 17, 17. *Ilios* IV. 9, 18. *Chios* Epist. I. 11, 1, 21. *Lesbos* I. 11, 1. *Samos* I. 11, 2. 21. *Rhodos* I. 11, 17, 21. *Cocytos* Od. II. 14, 18.

Dativus: *Argœo* (Ἀργεῖος, Ἀργεῖω) Od. II. 6, 5.

A görögös *on* végű sing. accusativust a költő többnyire a magánhangzóval kezdődő szók előtt az elisio kikerülése végett használja; v. ö. Neue I, 121. lap. *Troilon* Od. II. 9, 16. *Tityon* II. 14. 8. *Ilion* III. 3, 37. Epod. 14. 14. *Pelion* Od. III. 4. 52. *Cnidon* III. 28.

13. *Paphon* III. 28, 14. *Rhodon* I. 7, 1. *Epheson* I. 7, 2. *Delon* I. 21, 10. *Cypron* I. 30, 2. *arcton* II. 15. 16. *barbiton* I. 1, 34. III. 26, 4. (gör. βάρβιτος βάρβιτον v. βάρόμιτον a lyránál nagyobb húros hangszer, melyet plectrummal pengettek) *phaselon* III. 2, 29. (gör. φάσηλον, kis esolnak.)

3. Mássalhangzós törzsek ragozása.

Torokhangúak *a* végű sing. és *as* végű plur. accusativusai: *iapyga* Od. I. 3, 4. (gör. Ἰάπωνξ északnyugati szél), *lyncaas* II. 13, 40. IV. 6. 34.

Ajakhangúak *a* végű sing. és *as* végű plur. accusativusai: *Cyclopa* Epist. II. 2, 125. Sat. I. 5, 63. *Arabas* Epist. I. 6, 6. Od. I. 35, 40.

Foghangúak *a* végű sing. és *as* végű plur. accusativusai: *aegida* od. III. 4, 57. I. 15, 11. *Hybrida* Sat. I. 7, 2. *Anacreonta* Epod. 14. 10. *Chremeta* Sat. I. 10. 40. *Lycorida* Od. I. 35. 5. *Acheronta* I. 3, 36. III. 3, 16. *hyadas* I. 3, 13. *Cycladas* I. 14, 20. III. 28. 14. *thyadas* II. 19. 9. *tripodas* IV. 8. 3.

Folyékonyhangú törzsek nominativusai: *attagen* Epod. 2, 55. *Siren* Sat. II. 3, 14.

A végű sing. accusativusok: *aea* Od. I. 3, 34. I. 16, 8. Sat. II. 2, 13. Epist. I. 7, 23. II. 1, 240. I. 6, 17. Od. IV. 8, 2. *aethera* II. 20. 2. *Plutona* II. 14, 7. *Salamina* I. 7, 21. 29. *Nestora* I. 15, 22. *Hectora* Sat. I. 7, 12. *Memnona* I. 10, 36. *Platona* Sat. II. 3, 11. II. 4. 3. *Helicona* Epist. II. 1, 218. *Agamemnona* Od. IV. 9, 25.

As végű plur. accusativus: *Titanas* Od. III. 4, 43.

Az *eus* végzetű nevek (törzs *eu*) mint *Typhoeus* Od. III. 4, 53. *Proteus* I. 2, 7. *Prometheus* II. 13, 37. a sing. accusativusban *ea* végzettel bírnak: *Pelea* III. 7, 17. *Nirea* Epod. 15, 22. *Protea* Epist. I. 1, 90. *Promethea* Od. II. 18. 35. *Orphea* I. 12, 8; a vocativusban az *s* elvesztése után a tiszta törzsset mutatják: *Aggyieu* Od. IV. 6, 28. (gör. Ἄγγυιεύς, Apollónak, mint az utak, ἄγγυιαί, védőjének mellékeve.) *Pentheu* Epist. I. 16, 73. *Peleu* Ars poet. 104. *Phoeu* Od. II. 4, 2. *Bassareu* I. 18, 11. (gör. Βασσαρεύς, Bacchus mellékeve a βασάρα vagy βασσάρα szótól, a lydiai és thrak Mænadák hosszú tarka ruhájától, kik maguk is Βασσάραι és Βασσαρίδες nevet viseltek. Preller Gr. Myth. I. 575.

Az *is* és *ys*-re végződő nevek (törzs *i*) mint *Calais* Od. III.

9, 14. a *sing. accusativusban in* végzetet vesznek fel: *Tanain* III. 10, 1. *Sat. I. 1.* 105. *Od. IV. 15, 24.* *Memphin* III. 26. 10. *Ityn* IV. 12. 5. *Eupolin* *Sat. II. 3.* 12. *Damalin* *Od. I. 36.* 17. *Sybarin* I. 8, 2; a *sing. voc.* a tiszta törzset mutatja: *Tyndari* *Od. I. 17, 10.* *Chlori* III. 15, 8. *Pimplei* I. 26, 9. *Pieri* IV. 3, 18. *Phylli* IV. 11, 3.

Görögös plur. nominativus alakot mutat *Sardis* (gör. Σάρδεις) *Epist. I. 11. 2.*

A görög szigmás törzsek semleges nemű alakjait mutatják a köv. *sing. és plur. nominativusok*: *epos* *Sat. I. 10, 43.* *Argos* *Od. I. 7, 9.* *melos* III. 4, 2. *Tempe* *Od. I. 7, 4.* I. 21, 9. III. 1, 24.

O törzsi hím- és nőneműek görögös esetei: *heroa* *Od. I. 12, 1.* *heroas* *Sat. II. 2, 93.* *Sappho* (*acc. sing. gör. Σαπφώ*) *Od. II. 13. 25.* *Clio* (*vocat sing. gör. Κλειώ.*) I. 12. 2.

A görögös szóképzésre is találunk példát Horatiusnál; *incogitat* ige képzése megfelel a görög ἐννοεῖν képzésének; *Epist. II. 1, 122*: non fraudem socio puerove incogitat ullam pupillo.

II. Mondattan.

a) *Nominativus és vocativus használata.*

Nominativus áll vocativus helyett a megszólításoknál, mely esetben az egész mondatot képviseli és az állítmány közelebbi meghatározására szolgál: *od. I. 5, 42*: almæ filius Maiæ. A. p. 292: Pompilius sanguis. V. ö. *Cyr. 4, 5, 17*: ἴθι μὲν οὖν σὺ, ἔφγ, ὁ προσβύτατος. R. Kühner Schulgr. d. gr. Spr. 269. §. 2. Hasonló használatra vall *Verg. Aen. XI, 464*: equitem Messapus, in armis et cum fratre Coras latis diffundite campis.

Megfordítva is előfordul vocativus nominativus helyett per attractionem: *epist. I, 16, 50*: Iane pater clare, clare cum dixit Apollo. *Sat. II. 6, 20*: matutine pater, seu Iane libentius audis. V. ö. *Theocr. 17, 66*: ἔλβε κῶρε γένοιο. L. Dr. G. T. A. Krüger D. Horat. Satiren und Episteln ide vágó jegyzetét.

b) *Genitivus.*

Genitivus áll *sumo* ige mellett az ok kifejezésére a görög ἔρχειν, λαμβάνειν τινός constructio szerint *od. III. 8, 13*: sume Mæcenas cyathos amici sospitis centum; 19, 9: da lunæ propere, da noctis mediæ, da, puer, auguris Murenæ; itt a genit. azon személy

jelölésére használtatik, kinek egészségére a poharat üritik. V. ö. Theocr. 2. 151: ἀτὰρ τόσον, αἰὲν ἔρωτος ἀκράτῳ ἐπεχείτο; 14, 19: ἔδος' ἐπιχειῖσθαι ἀκρατον ὄτινος ἤθελ' ἕκαστος L. Dr. C. W. Nauck d. Horat. Oden. Epoden idevágó jegyzetét és Kühner 273. §.

A tárgy genitivusa áll *invideo* ige mellett; sat. II. 6, 83: neque ille sepositi ciceris nec longæ invidit avenæ; ezen genitivus, mint partitivus, a bőség fogalmából ered és megegyezik a görög φθονεῖν τινί τινος szerkezettel: Cyrop. II. 4. 10: μήτε τοῖς ἀγαθοῖς τοῦ ἄρχοντος φθονήσοντας μήτε ἐν τοῖς κακοῖς προδῶσοντας. L. Kühner 274. §. *Invideo* szabályos szerkezetére vonatkozólag l. epist. I. 14, 41. Sat. I. 6, 50.

Genitivus áll abl. separationis helyett a következő tartózkodást, valamivel felhagyást és megszabadulást jelentő igék után: *desinere* (a gör. παύεσθαι τινος, λήγειν τινός szerint) *abstinere* (ἀπέχεσθαι τινος) *decipi* (κλέπτεσθαι, λήθεσθαι, ἀπολήγειν τινός) *solvere* (λύειν, ἀπολύειν τινά τινος) *purgare* (καθαρεύειν τινός.) Od. II. 9, 17; *desine mollium tandem querelarum* (λήγ' ὀδύρμων.) V. ö. II. I. 210: Ἄλλ' ἄγε λήγ' ἔριδος. Od. III. 27, 69: abstineto dixit irarum calidæque rixæ; od. II. 13, 38: dulci laborum decipitur sono (τῶν πόνων κλέπτεται) Od. IV. 9, 37: et abstinens ducentis ad se cuncta pecuniæ. Od. III. 17, 14—16: cras Genium mero curabis et porco bimestri cum famulis operum solutis. Sat. II. 3, 27: et miror morbi purgatum te illius.

Nehéz magyarázatát adni a melléknevek mellett álló genitivusnak, mivel a latinban igen sok, jelesen bőséget vagy hiányt jelentő melléknév köttetik össze majd genitivussal, majd ablativussal. Dræger (Hist. Syntax I. 206. §.) számos melléknevet sorol fel, melyek genitivussal köttetnek össze, a nélkül, hogy græcismusról csak említést is tenne, mindamellet nagyon is görögösnek tartom a megszabadulást jelentő és némely kedélyhangulatot kifejező mellékneveknek genitivussal való összeköttetését abl. separationis vagy relationis helyett; ilyen melléknevek: *integer*, *purus*, Od. I. 25, 1: *integer vitæ scelerisque purus*; sat. II. 3, 65: *integer est mentis Damasippi creditor*; sat. II. 3. 220: *integer est animi*; *abstemius*, epist. I. 12, 7: *in medio positorum abstemius*; *vacuus* Sat. II. 2. 119: *sive operum vacuo gratus*; *liber* ars poet. 212: *liber laborum*; *serus* Sat. I. 10, 21: *o seri studiorum*; *felix* Sat. I. 9, 11: *o te Bolane, cerebri felicem*; *miser* sat. II. 2, 66: *in neutram partem cultus miser*; *lassus* od. II. 6, 7: *sit modus lasso*.

maris et viarum militiæque; *notus* Od. II. 2, 6; *notus in fratres animi paterni*; IV. 13, 21: *notaque et artium gratarum facies*. V. ö. *Cyrop.* VII. 5, 84: τῷ δ' ἀρετῆς ἐρήμῳ οὐδὲ ἄλλο καλῶς ἔχειν οὐδὲν προσήκει. Krüger *Gr. Sprl.* 47, 26, 4.

Græcismusként szerepel a *genit. regnare* uralkodást jelentő ige mellett; *od.* III. 30, 11: *et qua pauper aquas Daunus agrestium regnavit populorum*; (gör. ἡρχε λαῶν) v. ö. *potiri rerum*, gör. κρατεῖν τῶν πραγμάτων és βασιλεύειν τινός szerkezeteket. *Schultz Lat. Sprl.* 278. §. 3.

Görögös eredetű, bár Ciceronál és más íróknál is előfordul (*Dræger I.* 208 §.), hogy az *ædes* vagy *templum* szó mint birtok a *genitivus* mellől elmarad; *sat.* I. 9, 35: *ventum est ad Vestæ*; v. ö. a gör. εἰς Ἀπόλλωνος ismeretes elliptikus szólásmódot. Hasonló ehhez *Verg. Aen.* III. 319: *Hectoris Andromache*; VI. 36: *Deiphobe Glauci*, midőn a *genit.* a *filia*, *filius* és *uxor* hozzátétele nélkül is kifejezi a hozzá tartozást vagy eredetet.

c) *Dativus.*

Dativussal köttetnek össze Horatiusnál a közösséget és vegyítést jelentő *iungo* és *misceo* igék; ezen *dativus* a homerosi közösséget jelentő *dativus*nak felel meg μίγνυμαι, κοινῶν, ὀμιλεῖν stb. igék mellett. Kühner 284. §. A *dativus*nak illetően használata a rokon értelmű igék befolyásából magyarázandó. *Dræger I.* 425. l. *Od.* I. 1. 30: *dis miscent superis*. I. 4, 6: *iunctæque Nymphis Gratiae decentes*; I. 33, 7: *prius Apulis iungentur capreae lupis*. II. 2. 10: *si Lybiam remotis Gadibus iungas*; III. 5, 38: *pacem duello miscuit*; III. 19, 11: *tribus aut novem miscentur cyathis pocula commodis*; IV. 11, 10: *cursitant mixtæ pueris puellæ*; IV. 12. 27: *misce stultitiam consiliis brevem*; *Sat.* I. 10, 20: *verbis Græca Latinis miscuit*; II. 4. 24: *Aufidius forti miscebat mella Falerno*; II. 4, 65: *quod pingui miscere mero muriaque decebit*; II. 8, 45: *his mixtum ius est*; *epist.* I. 5. 26: *iungaturque pari*; I. 16, 54: *miscebis sacra profanis*; *ars poet.* 1: *humano capiti cervicem pictor equinam iungere si velit*. Hasonló *dativust* látunk *Aen.* I. 440: *miscetque viris, neque cernitur ulli*.

Mint a görög μάχεσθαι, úgy köttetnek össze a latin *luctari*, *certare*, *decertare*, *pugnare*, *discordare* és *differre* harcolást, versengést és különbözést jelentő igék is a személy vagy dolog *dativus*ával. Ezen *græcismust* Catullus kezdette először használni, 62, 64:

noli pugnare duobus) őt követték az augustusi korszak költői. Horatiusnál a következő helyek fordulnak elő: od. I. 1, 15: *luctantem Icaris flectibus Africum mercator metuens*; II. 6, 15: *certat bacca Venafro*; I. 3, 13: *nec timuit præcipitem Africum decertantem Aquilonibus*; I. 27, 1: *natis in usum lætitiæ scyphis pugnare Thracum est*; IV. 1, 31: *nec certare iuvat mero*; epod. 2. 20: *certantem et uvam purpuræ*; Sat. II. 3. 313: *et tanto certare minorem*; II. 5, 19: *me gessi certans semper melioribus*; epist. II. 1, 33: *luctamur Achivis doctius unctis*; II. 2, 74: *luctantur funera plaustris*; II. 2, 194: *quantum discordet parcus avaro*; ars poet. 236: *nec sic enitar tragico differre colori*. Hasonló dativus áll Aen. XI. 600: *insultans sonipes et pressis pugnat habenis*.

Görögös használatra vall a dativusnak az irány jelölésére való alkalmazása; od. I. 28, 9—11: *habentque Tartara Panthoiden iterum orco demissum*; Sat. II. 5, 49: *siquis casus puerum egerit orco*; v. ö. II. I. 3: *πολλὰς δ' ἐφθίμους ψυχὰς Ἄϊδι προΐαψεν*. Od. I. 24, 18: *nigro compulerit Mercurius gregi*; III. 23. 1: *coelo supinas si tuleris manus*. Ezen dativust, mely a prózában alig fordul elő, némelyek locativusnak tekintik. Dræger I. 427. l.

Salve ige, mint a görög *χαῖρε* dativussal van egybekötve; od. I. 32, 15: *mihî cumque salve rite vocanti*; v. ö. II, 23, 19: *χαῖρέ μοι, ὦ Πάτροκλε*.

Görögös használatot mutat a dativusnak genitivussal való fölcserélése, mint: sat. I. 6, 47: *quia sum tibi, Mæcenas, convictor*; 71: *causa fuit pater his*; Sat. II. 5, 16: *ne tamen illi tu comes exterior ire recuses*. V. ö. Aen. I. 343: *huic coniunx Sicheæus erat*; 447: *huic cervixque comæque trahuntur*; II. 201: *Laocoon ductus Neptuno sorte sacerdos*; X. 270: *ardet apex capiti cristisque a vertice flamma*. Tacitus Ann. I. 3, 1: *subsidia dominationi*. Ezen utóbbi írónál leggyakrabban találkozunk ilyen dat. commodi- vagy incommodival. Dr. A. Dræger Die Annalen d. Tacitus I. 11. l. 32. §. Ezen dativusoknak felel meg Plato pol. 298: *γλώμεθα τοῖς πλοῖοις πρὸς τὰς τοῖς λησταῖς ἐντεύξεις*. Krüger gr. Gr. 48, 12, A. 4.

Az *idem* névmásnak dativussal való összeköttetése az *ac*, *atque* kötőszók vagy relativ_mondat helyett (Schultz 264. §. 3. j.) a görög *ὁ ἀπὸς τινι* szerkezetnek felel meg; ars poet. 467: *invitum qui servat idem facit occidenti*, e. h. *quod qui aliquem occidit, vagy atque is, qui occidit*. V. ö. Krüger gr. Gr. 48, 13, A. 9. Ezen szerkezethez igen hasonló a *similis* melléknévnek (gör.

.ἔμμοις) dativussal való összeköttetése *ac* vagy *atque* helyett: Sat. I. 3, 122: et magnis parva mineris falce recisurum simili te; I. 4, 136: numquid ego illi imprudens olim faciam simile; II. 3, 99: quid simile isti Græcus Aristippus? V. ö. Kühner 248. §. 4.

Dativussal köttetnek össze a szenvedő igék *a* vagy *ab* præpositiós ablativus helyett, a mi szintén görög szokásra mutat. V. ö. Krüger 48, 15. A. 3. Ilyen helyek: od. I. 1, 24: bellaque matribus detestata; 27: seu visa est catulis cerva fidelibus; I. 21, 4: dilectam penitus Iovi; I. 24, 14: auditam moderere arboribus fidem; I. 32, 5: Lesbio primum modulate civi; II. 1, 31: auditumque Medis. II. 4, 17: crede non illam tibi de scelesta plebe dilectam; II. 6, 5: Tibur Argeo positum colono; 11: regnata petam Laconi rura Phalantho; III. 3, 66: ter pereat meis excisus Argivis; III. 29, 27: regnata Cyro Bactra parent; Epod. 16, 8: parentibus abominatus Hannibal; epod. 16, 10: ferisque rursus occupabitur solum; sat. I. 6, 116: cena ministratur tribus pueris; sat. I. 10, 16: scripta quibus comoedia prisca viris est; epist. I. 1, 1: prima dicte mihi summa dicenda Camena; epist. I. 1, 64: et maribus Curiis et decantata Camillis; epist. I. 16, 25: si quis bella tibi terra pugnata marique dicat; I. 18, 13: ut puerum sævo credas dictata magistro reddere; I. 19, 3: quæ scribuntur aquæ poteribus; II. 1, 247: dilecti tibi Vergilius Variusque poetæ; II. 2, 117: quæ priscis memorata Catonibus atque Cethegis; ars poet. 50: fingere cinctutis non exaudita Cethegis. Ilyen dativusokra Vergiliusnál is akadunk; Aen. I. 326: nulla tuarum audita mihi neque visa sororum; III. 14: acri quondam regnata Lycurgo; 398: cuncta malis habitantur moenia Graiis.

d) *Accusativus.*

A latin igének azon hiányos volta, hogy medialis alakkal nem bír, mely a cselekvésnek az alanyra való visszavonatkozását jelöli, a latin költőket arra kényszerítette, hogy a reflexiv értelményű szenvedő ige mellé, szintúgy mint a görögök, accusativust tegyenek. V. ö. L. Unterberger 5. lap. Ezen græcismus már a classicus korszak előtt is előfordult és terjedt tovább a költőknél, míg a jelesebb prózáiroknál egyáltalában hiányzik; v. ö. Ennius: percussi pectora Poeni; Plaut. Poen. 4, 2, 6: latera præpeditus forti ferro. Ezen accusativusnak használatánál Dræger (I. 166. és 167. §.) többféle esetet különböztet meg:

1. Az *accusativus* a felruházást jelentő igék *passiv* alakjai mellett a felruházás tárgyát jelöli, tehát *transitiv* természetű; Epist. I. 17, 28: *quidlibet indutus*; v. ö. Homer. Od. 9, 214: *μεγάλην ἐπισυμένον ἀλκήν*. Sat. I. 6, 74: *laevo suspensi loculos tabulamque lacerto*. (Gör. *ἐξήρτημένοι τὰς θήκας*.)

2. Az ige oly *cselekvést* jelent, melyet az alany saját testén visz véghez; tárgyul a testrészt áll, melyet a *cselekvés* ér; Epist. II. 1, 110: *fronde comas vinceti*. Od. I. 1, 21: *nunc viridi membra sub arbuto stratus*; Od. II. 7, 7: *coronatus nitentes malobathro Syrio capillos*; Od. I. 2, 31: *nube candentes humeros amictus augur Apollo*; v. ö. II. V, 186: *νεφέλην εἰλυμένος ὄμους*. Od. IV. 8, 33: *ornatus viridi tempora pampino*; ars poet. 277: *peruncti faecibus ora*; 302: *purgor bilem*; Sat. I. 1, 5: *multo iam fractus membra labore*. Od. II. 11, 24: *in comtum Lacænae more comas religata nodum*; II. 11, 15: *canos odorati capillos*; IV. 11, 5: *qua crines religata fulges*.

3. A *passiv* igealak a tárgyra irányzott *cselekvést* jelenti, melyet az alany saját körében visz véghez: Sat. II. 7, 38: *nasum nidore supinor*.

4. A *passiv* ige oly *cselekvést* jelöl, mely az alanyon más által vitetik végbe; Epist. I. 1, 94: *si curatus inæquali tonsore capillos*; Sat. I. 8, 37: *mentior at si quid, merdis caput inquinere albis*; Epod. 4, 3: *Hibericis peruste funibus latus*; Sat. II. 3, 295: *quone malo mentem concussa*; Epod. 5, 15: *brevibus implicata viperis crines*.

5. Más természetűek az *accusativusok moveri, coronari és censori* *passiv* igéknél; Epist. II. 2, 125: *nunc Satyrum, nunc agrestem Cyclopa movetur*; itt *accusat. verbalis* van; epist. I. 1, 50: *magna coronari contemnat Olympia*, gör. *στεφανοῦσθαι Ὀλύμπια*. (itt az ige *vincere* analogonjára van használva.) Ars poet. 383: *census equestrem summam nummorum*; (itt az *acc.* a mértéket jelöli, a meddig a *census* terjed.)

6. *Accusativus* (*acc. græc.*) áll melléknév mellett a vonatkozás jelölésére; Od. I. 21, 11: *insignemque pharetra fraternaque umerum lyra*.

Az *accusativus* ezen használata a szenvedő igék mellett Vergiliusnál is igen gyakori, Aen. I. 228: *tristior et lacrimis oculos suffusa nitentes*; 579: *his animum arrecti dictis*; II. 210: *arden-*

tisque oculos suffecti tanguine et igni; V. 135: nudatosque umeros oleo perfusa nitescit.

Tacitusnál is találunk ilyen constructiókra, sőt ő tovább is megy azok használatában: Ann. II. 13: contactus humeros ferina pelle; I. 50: frontem ac tergum vallo, latera concædibus munitus; 6, 9; clari genus. Hist. 4, 81: manum æger.

A melléknév és határozó.

Több hely van Horatiusnál, hol a melléknévnek accusativusa mindkét számban görög szokás szerint határozó helyett áll; ilyen helyek: Od. I. 22, 23: dulce ridentem Lalagen amabo, dulce loquentem; (v. ö. Sappho fragm. 2, 5: ἄδῃ φωνεῖσας καὶ γελαισας ἡμερόεν; Homer Il. VI, 484: ἡ δ' ἄρα μιν κηῶδες δέξετο κόλπῳ δακρυόεν γελασάσα; Il. II, 270: οἱ δὲ καὶ ἀγρόμενοι περ ἐπ' αὐτῷ ἡδὸν γέλασαν; Odys. XIV, 465: καὶ θ' ἀπαλὸν γέλασαι), II, 6, 19: fertili Baccho minimum Falernis invidet uvis; Od. II. 12, 14: me voluit dicere lucidum fulgentes oculos; II. 19, 6: plenoque Bacchi pectore turbidum lætatur; III. 3, 17: gratum elocuta consiliantibus Iunone divis; III. 25, 17: nil parvum aut humili modo, nil mortale loquar; III. 27. 67: perfidum ridens Venus; Epod. 5, 74: o multa fleturum caput; Sat. I. 3, 26: cur in amicorum vitiis tam cernis acutum; (gör. ὀξύ βλέπειν.) Sat. I. 4, 44: os magna sonaturum; Sat. I. 5, 62: in faciem permulta iocatus; Sat. I. 6, 43: magna sonabit; Sat. I. 8, 41: resonarent triste et acutum; Sat. II. 4, 18: ne gallina malum responset dura palato; Sat. II. 5, 100: certum vigilans; Sat. II. 6, 27: clare certumque locuto; Epist. I. 1, 101: insanire putas sollemnia me; II. 1, 166: nam spirat tragicum (v. ö. gör. μέγα πνεῖν.) II. 2, 9: quin etiam canet indoctum sed dulce bibenti; ars. poet. 280: et docuit magnumque loqui nitique cothurno; 459: licet succurrite longum clamet; (v. ö. Il. III. 81: αὐτὰρ ὁ μακρὸν ἄουσεν ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων.) Ezekkel v. ö. Verg. Aen. I. 465: multa gemens largoque humectat flumine vultum; VII. 510: rapta spirans immane securi.

A hely- és időhatározók gyakran úgy köttetnek össze a főnevekkkel, hogy melléknévi értelménnyel bírnak, mint a görög nyelvben, a hol még névelő is járul a határozóhoz. Krüger gr. Gr. 50 §. 5. Od. III. 17, 9: late tyrannus, (gör. ἐθροκρατίων) v. ö. Aen. I. 21: late rex; Od. IV. 4, 23; lateque victrices catervæ; Epist. II.

2, 167: emptor Aricini quondam Veientis; v. ö. Aen. I. 198: o socii neque enim ignari sumus ante malorum; (τῶν πρὶν κακῶν.) 279: imperium sine fine dedi. Midőn Horatius a hely és idő közlelbbi meghatározására határozó helyett *serus, vespertinus, nocturnus, domesticus* és *hesternus* mellékneveket használja, görögös nyelv szokást követ; v. ö. Krüger gr. Gr. 57, 5, 2 és 4. Ilyen helyek: Od. I. 2, 45: serus in cœlum redeas; I. 15, 19: tamen heu serus adulteros crines pulvere collines; III. 8, 22: Cantaber sera domitus catena; Epod. 16, 51: nec vespertinus circumgemit ursus ovile; Sat. I. 3. 117; et qui nocturnus sacra divum legerit; I. 6, 128: domesticus otior; II. 6, 100: mœnia nocturni subrepere; 105: quæ procul exstructis inerant hesterna canistris; Epist. I. 6, 20: et vespertinus pete tectum; II. 1, 161: serus enim Græcis admovit acumina chartis; ars poet. 269: vos exemplaria Græca nocturna versate manu, versate diurna. V. ö. II. 21, 560: ἐσπέριος δ' ἂν ἔπειτα λοεσσάμενος ποταμοῖο.

Az ige.

Görög constructiókat látunk a segítő ige következő használatában: *est ut*, (gör. ἔστιν ὅτι, ἔσθ' ὅπως) *est qui* (ἔστιν ὅς) *nusquam est* (οὐδέτ' ἔστιν, οὐκ ἔστιν.) Od. III. 1, 9: est ut viro vir latius ordinet; Epist. I. 1, 7: est mihi purgatum crebro qui personet aurem; Sat. II. 5, 102: ergo nun c Dama sodalis nusquam est.

Igen sokszor használja Horatius az ind. perfectumot aoristicus értelménnyel arról, a mi meg szokott történni; ilyen helyek Od. I. 23, 5: nam seu mobilibus veris inhorruit adventus foliis, seu virides rubum dimovere lacertæ; I. 34, 15: hinc apicem rapax fortuna cum stridore acuto sustulit, hic posuisse gaudet; III. 23, 17; immunis aram si tetigit manus; 19: mollivit aversos penates farre pio et saliente mica; Sat. II. 3, 223: hunc circumtonuit gaudens Bellona cruentis. Hasonló helyek: Epist. I. 1, 95. I. 2, 48. I. 19, 48. Od. III. 29, 16. Od. I. 28, 20. II. 12, 17. ars poet. 412. Hasonlókép használtatik a perf. ind. a görög aor. gnom helyett hasonlatoknál, vagy arról, a mit tapasztalatból megismerünk; Od. IV. 4, 5: olim iuventas et patrius vigor nido laborum propulit inscium; v. ö. IV. 4, 8, 10, 12, 16. versekben előforduló docuere, demisit, egit és vidit perfectumokat; Od. III. 2, 11: raro antecedentem scelestum deseruit pede poena claudo. Az Od. III. 5, 1: cœlo tonantem credidimus Iovem regnare és Od. III. 16, 18:

iure perhorruui versekben előforduló *credidimus*, hittük és most is hisszük, meg vagyunk róla győződve, és *perhorruui* félek, borzadok, perfectumok a görög πέποιθα és ἀπεβόρυχα alakoknak felelnek meg és praesens értelménnyel birnak; ez utóbbihoz v. ö. Odyss. II. 50: οἱ πατρὸς μὲν ἐς οἶκον ἀπεβόρυχάσι νέεσθαι. V. ö. Unterberger L. 16. l.

Az imperfectum használatára is találunk görögös utánzásokat; a görögben ugyanis imperfectummal fejeztetik ki a jelenben is érvényes állítás, a menyiben az előbbi felfogás eredményének tekintendő. Ezen imperfectum (többnyire ἄρα-val egybekötve) annak jelölésére használtatik, hogy valamely mondat igazságát előbb nem ismertük meg, de most belátjuk. Krüger gr. Gr. 52, 2, 5, 6. Od. I. 37, 4: nunc saliaribus ornare pulvinar deorum tempus erat dapibus, sodales! Itt az *erat* imperfectummal álló *nunc* határozó eléggé jelöli a még jelenben is érvényes legközelebbi multat. Od. I. 27, 19: a miser quanta laborabas Charybdi, most t. i. belátom, milyen Charybdissel kelle küzdenem, de előbb nem tudtam. V. ö. Nauck jegyz. és L. Unterberger 16. l. Hasonló értelményűek az imperfectumok: II. III. 183: ἡ ῥά νότοι πολλοὶ δευμήτατο κούροι Ἀχαιῶν; XVI, 33: οὐκ ἄρα σοίγε πατήρ ἦν ἰππότετα Πηλεΐδης; XVII, 142: μάχης ἄρα πολλὸν ἐδέεσο; Odyss. XVII, 454: οὐκ ἄρα σοίγ' ἐπὶ εἴδει καὶ φρένας ἦσαν.

A görög ἀγαπᾶν εἶ, megelégedni, szerkezetnek felel meg a latin *satis esse* vagy *habere si constructio* az ige indicativusával; Sat. I. 4. 116: mi satis est, si traditum ab antiquis morem servare tuamque dum custodis eges, vitam famamque tueri incolumem possum. Hasonló ehhez, midőn a *mirari* kedélyhangulatot jelentő ige után föltételes mondat következik quod-os mondat, vagy acc. cum. inf. helyett; Sat. I. 1, 86: miraris si nemo praestet. Epist. I. 12, 12: miramur, si Democriti pecus edit agellos; (gör. θαυμάζειν εἶ) I. 15, 40: non miror si qui comedunt bona; I. 17, 26: mirabor vitæ via si conserva decebit; ars poet. 424: mirabor, si sciet internoscere mendacem verumque beatus amicum. V. ö. Krüger Gr. Gr. 65. A. 7.

Infinitivus.

A görög infinitivusnak sokoldalú, hogy úgy mondjam laza használatát Horatius ép úgy átültette költeményeibe, mint a többi Augustus korában élő költők.

: Infinitivussal köttetik össze *esse* ige poste és licere értelmény-

ben; Epod. 17, 25: neque est levare tenta spiritu praecordia; (neque est = gör. οὐδ' ἔστιν, οὐδ' ἔξεστιν) Sat. I. 2, 101: paene videre est; I. 5, 87: quod versu dicere non est; Epist. I. 1, 32: est quadam prodire tenuis; Sat. II. 5, 104: est gaudia prodentem vultum celare; v. ö. Aen. VI. 596: cernere erat; (gör. ἴν' ἰδέν.) Georg. 4, 447: neque est fallere. Valamint az ind. perfectumot, ugy használja Horatius az inf. perfectumot is aoristosi értelem- ben arról, a mi meg szokott történni, vagy a mi bekövetkezik, a befejezett cselekvésnek minden jelentése nélkül. Od. I. 1, 4: sunt quos curriculo pulverem Olympicum collegisse iuvat. Od. I. 34, 16: hic posuisse gaudet; III. 6, 11: adiecisse praedam renidet; III. 18, 15: gaudet invisam pepulisse fossor terram; III. 20, 11: arbiter pugnae posuisse nudo sub pede palmam fertur; III. 29, 43: cui licet in diem dixisse; III. 4, 52: fratres tendentes Pelion imposuisse Olympo; carm. saec. 25; vosque veraces cecinisse parcae; Epist. I. 1, 41: virtus est vitium fugere et sapientia prima stultitia caruisse; I. 17, 5: quod cures proprium fecisse; II. 2, 109: et qui legitimum cupiet fecisse poema; I. 18, 59: nil extra numerum fecisse modumque curas; Sat. II. 3, 187: ne qui humasse velit Aiace; hasonló helyek: ars poet. 98. 168. 347. 373. 416. 435. 455. Ezen perf. inf., mely a metrum szempontjából a költőre nézve a praes. infinitivusnál alkalmasabb, már a régi latinságban is előfordult. Dräger I. 254. 1.

A mellékneveknek és participiumoknak infinitivussal való összekötése, mely görög befolyás alatt Vergilius és Horatius kora óta fejlődött ki és csekély mértékben a későbbi prózába is átment (Dräger II. 371. l.), az utóbbinál igen gyakori. A melléknevek és participiumok közül a képességet, rátermettséget vagy ezeknek ellentétét kifejezők köttetnek össze leginkább infinitivussal, mint a görög nyelvben. Krüger Griech. Gr. 55; 3.

1. Infinitivus áll *doctus*, *indoctus* és *immeritus* melléknévi ige- nevek mellett: Od. IV. 13, 7: doctae psallere Chiae; C. S. 75: doctus dicere laudes; Sat. I. 10. 19: doctus cantare Catullum; II. 4, 19: doctus eris vivam mixto mersare Falerno; Od. I. 29, 9: doctus sagittas tendere; III. 6, 38: Sabellis docta ligo- nibus versare glebas; III. 24, 56: ludere doctior; II. 6, 2: Cantabrum indoctum iuga ferre nostra; III. 2, 21: virtus recludens immeritis mori.

2. Ezen melléknévi ige- nevek szerkezetét követik: *docilis*,

indocilis, patiens, impotens, sciens, nescius, prudens és a velök rokon *callidus, cautus catus, sollers, gaudens* és *dolens* melléknevek és participiumok, a képességet jelentő *efficax, idoneus* és *utilis*, valamint ezek ellentétei *minor* és *non firmus*; Od. I. 1, 18: *indocilis pauperiem pati*; I. 2, 43: *filius Maiæ patiens vocari Cæsaris ultor*; I. 37, 10: *quidlibet impotens sperare*; III. 7, 25: *quamvis non alius flectere equum sciens*; I. 6, 6: *cedere nescii*; IV. 6, 18: *nescios fari*; I. 10, 7: *callidum quidquid placuit iocoso condere furto*; Od. III. 11, 3: *tuque testudo resonare septem callida nervis*; III. 12, 10: *catus iaculari*; IV. 8, 8: *sollers nunc hominem ponere nunc deum*; I. 1, 11 *gaudentem patrios findere sarculo agros*; IV. 4, 63: *vinci dolentem crevit in Herculem*; IV. 12, 20: *amara curarum eluere efficax*; Epod. 17, 47: *prudens dissipare*; Sat. II. 3, 109: *nescius uti*; I. 6, 51: *præsertim cautum dignos adsumere*; Epist. I. 16, 12: *dare nomen idoneus*; I. 17, 47: *fundus nec vendibilis nec pascere firmus*; Sat. II. 3, 313: *tanto certare minorem*; ars poet. 204: *adspirare et adesse choris utilis*.

3. Több melléknév, mint *celer, pernix, piger, impiger, segnis, fortis, audax* és *saevus* prægñans érteményben használtatik; Od. I. 15, 18: *celer sequi*; III. 12, 11: *celer arto latitantem frutice excipere aprum*; Od. IV. 6, 39: *celerem pronos volvere menses*; Epist. I. 20, 25: *irasci celer*; ars poet. 165: *amata relinquere pernix*; Od. IV. 14, 22: *impiger hostium versare turmas*; Sat. I. 4, 12: *piger scribendi ferre laborem*; Od. III. 21, 22: *segnesque nodum solvere Gratiaë*; Od. 1. 37, 26: *fortis et asperas tractare serpentes*; III. 3, 50: *spernere fortior*; Sat. II. 7, 85: *contemnere honores fortis*; I. 3, 25: *audax omnia perpeti*; Epist. 15, 30: *opprobria fingere saevus*.

4. Valamint a félést jelentő igék, úgy *timidus* melléknév is infinitivussal köttetik össze; Od. III. 19, 2: *Codrus pro patria non timidus mori*; IV. 9, 51: *pro patria timidus perire*.

5. Infinitivus áll *nobilis, dignus* és *indignus* melléknevek mellett; Od. I. 12, 25: *illum superare pugnis nobilem*; III. 21, 6: *moveri digna bono die*; Sat. I. 3, 24: *dignus notari*; I. 4, 3: *si quis erat dignus describi*; 25: *culpari dignus*; I. 10, 72: *iterum quæ digna legi sint*; Epist. I. 3, 35: *indigni fratrum rumperere foedus*; I. 10, 48: *tortum digna sequi potius, quam ducere funem*; ars poet. 183: *digna geri promes in scenam*; 283: *dignam lege regi*. Ezen constructiókban sokszor észrevehető, hogy

a költő a személyes mondatot választja a személytelen helyett; ars poet. 231: effutire leves indigna tragoedia versus; (azaz cui indignum est) v. ö. Epist. I. 3, 35: indigni fraternum rumpere foedus (azaz quibus indignum est.)

6. Sokszor a költő az ilyen szerkezeteknél nem a cselekvés módzatát fejezi ki, hanem a cselekvő személy tulajdonságát az infinitívussal összekötött melléknévben. Ilyen melléknévek: *pertinax*, *dolosus*, *levis*, *cereus*, *lenis*, *largus*, *blandus*, *durus*, *ridiculus* és *verax*; Od. III. 29, 50: ludere pertinax; I. 35, 28: ferre iugum pariter dolosi; II. 4, 11: leviora tolli Pergama; ars poet. 163: cereus in vitium flecti; carm. saec. 13: aperire partus lenis; Od. I. 24, 17: non lenis praecibus fata recludere; IV. 12, 19: spes donare novas largus; I. 12, 11: blandum ducere quercus; Sat. I. 4, 8: durus componere versus; II. 8, 24: ridiculus totas simul absorbere placentas; carm. saec. 25: veraces cecinisse Parcae. V. ö. 3. pont.

7. Infinitívus áll *praesens*, *adsuetus*, *natus*, *addictus*, *coniuratus*, *institutus*, *auctoratus* és *vocatus* participiumok mellett; od. I. 35, 2: praesens tollere mortale corpus, superbos vertere triumphos; Sat. II. 2, 11: militia adsuetum graecari; Epist. I. 2, 27: et fruges consumere nati; Epist. I. 1, 14: nullius addictus iurare in verba magistri; Sat. II. 7, 58: virgis ferroque necari auctoratus eas; Od. I. 15, 7: coniurata tuas rumpere nuptias; II. 18, 38: hic levare functum pauperem laboribus vocatus atque non vocatus audit; III. 8, 11: amphotæ fumum bibere institutae consule Tullo.

8. Legnagyobb graecismusok azok, a hol a melléknév a látást jelentő ige passív alakja mellett áll; Od. IV. 2, 59: niveus videri (λεωκός ἰδέσθαι;) I. 19, 8. voltus nimium lubricus adspici. Verg. Aen. VI. 49: maior videri. V. ö. Homer. Odys. XVIII, 4: εἶδος δὲ μάλα μέγας ἦν ὀράσθαι. Dräger II. 370—378. I. Igen gyakori Horatiusnál az infinitívusnak más igékkel való összekötése a közelebbi meghatározás, a fogalom kibővítése és a cél vagy szándék jelölése végett. Ilyen igék: *Adimere* Epist. I. 19, 9: adimam cantare severis. *Admonere* Sat. I. 6, 125: ast ubi me fessum sol acrior ire lavatum admonuit. *Agere* Od. I. 2, 7: pecus egit visere montes. V. ö. Verg. Aen. III. 4: quærere terras auguriis agimur divum. *Amare* Od. I. 2, 50: hic ames dici pater; II. 3, 10: umbram hospitem consociare amat ramis; III. 9, 24: tecum vivere amem; III. 16, 10: et perrumpere amat saxa; Epod. 8, 16: quod libelli stoici inter

sericos iacere pulvillos amant; Sat. I. 4, 87: unus amet quavis adspargere cunctos; I. 10, 60: amet scripsisse ducentos ante cibum versus; II. 3, 214: gestare amet agnam; II. 5. 96: importunus amat laudari; Epist. I. 14, 9: mens amat spatiis obstantia rumpere claustra. *Auferre* Sat. II. 7, 44: aufer me vultu terrere. *Avete* Sat. II. 4, 2: non est mihi tempus aventi ponere signa. *Cantare* Od. II. 9, 19: cantemus Medumque flumen gentibus additum victis minores volvere vertices. *Certare* Od. I. 1, 8: certat tergeminis tollere honoribus. *Cogere* Sat. I. 6, 37: omnes mortales curare et quærere cogit; Epist. I. 16, 74: quid me perferre patique indignum coges; Od. III. 15, 11: illam cogit amor Nothi ludere. *Concedere* ars poet. 372: mediocribus esse poetis non di, non concessere columnæ. *Conari* Sat. II. 1, 41: quem cur destringere coner. *Contemnere* Epist. I. 1, 29: non tamen idcirco contemnas lippus inungi; 50: magna coronari contemnat Olympia. *Curare* ars poet. 460: tollere curet; 461: si curet quis opem ferre; Od. II. 7, 23: quis udo deproperare apio coronas, curatve myrto. *Dare* Od. I. 31, 9: premant Calena falce, quibus dedit fortuna; (t. i. premere) Sat. II. 3, 191: di tibi dent capta classem reducere Troia; v. ö. Homer Il. I, 18: ὄμῃν μὲν θεοὶ δοῖεν Ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες ἐκπέρσαι Πριάμοιο πόλιν εἰδ' οἴκαδ' ἰκέσθαι; Il. XXIII. 612: ἡ ῥα, καὶ Ἀντιλόχῳ Νοήμονι δῶκεν ἑταίρω ἕππον ἄγειν. Od. II. 16, 40: Parca non mendax dedit et malignum spernere vulgus; Epist. I. 16, 61: da mihi fallere, da iusto sanctoque videri; ars poet. 85: Musa dedit referre; 323: Graiis dedit ore rotundo Musa loqui. V. ö. Verg. Aen. I. 66: et mulcere dedit fluctus et tollere vento, 319: dederatque comam diffundere ventis; III. 7: ubi sistere detur. *Delectari* Epist. I. 16, 32: Vir bonus et prudens dici delector ego ac tu. *Descendere* Od. III. 21, 7: descende Corvino iubente promere languidiora vina. *Differre* Od. IV. 4, 21: quærere distuli. *Donare* Od. I. 31: dones frui paralis nec turpem senectam degere; Sat. II. 5, 60: divinare etenim magnus mihi donat Apollo. V. ö. Verg. Aen. V. 262: donat habere viro. *Flagitare* Sat. II. 4. 61: flagitat immorsus refici. *Fugere, refugere* Epist. II. 2, 150: fugeres radice vel herba proficiente nihil curarier; Od. I. 1. 34: Lesboum refugit tendere barbiton. V. ö. Herod. IV. 76: καὶ οὗτοι ἀνῶς γράσθαι ψεύγουσι. *Furere* Od. I. 15, 27: ecce furit te reperire atrox Tydides. *Gaudere* Od. I. 1, 11: gaudentem patrios findere sarculo agros; III. 18, 15: gaudet invisam pepulisse fossor

ter pede terram. *Gemere* Epist. I. 20, 4: paucis ostendi gemis. *Gestire* Epist. I. 20, 5: quo descendere gestis; II. 1, 175: gestis enim nummum in loculos demittere; ars poet. 159: gestit paribus colludere; Sat. I. 4, 37: omnes gestiet scire; Od. III. 3, 54: visere gestiens; III. 16, 24: divitum partes linquere gestio. *Impellere* Od. III. 7, 16: impulerit maturare necem. V. ö. Verg. Aen. I. 9—12: quidve dolens regina deum tot volvere casus insignem pietate virum tot adire labores impulerit; II. 520: impulit his cingi telis; II. 55: impulerat ferro foedare. *Interpellare* Sat. I. 6, 127: quantum interpellet inani ventre diem durare. *Laborare* ars poet. 168: quod mox mutare laboret; Sat. II. 8, 19: nosse laboro: Epist. I. 3, 2: scire laboro; I. 20, 16: quis enim servare laboret; Od. II. 3, 12: laborat lymphæ fugax trepidare; Epist. II. 2, 196: neque plura parare labores. *Metuere* Od. III. 11, 10: ludit exultim metuitque tangi; III. 14, 15: nec mori per vim metuam tenente Cæsare terras; Epist. I. 16, 60: labra movet metuens audiri; Od. II. 2, 7: illum aget penna metuente solvi fama superstes; Sat. II. 3, 110: metuensque velut contingere sacrum. *Monstrare* Sat. II. 8, 52: monstravi incoquere; epist. I. 2, 65: ire viam qua monstret eques. *Occupare* Od. II. 12, 28: interdum rapere occupet (gör. φθάνου ἂν ἀρπάζουσας.) *Odisse* Od. II. 16, 26: oderit curare; Epist. I. 16, 52: oderunt peccare boni virtutis amore; V. ö. II. XVII, 272: μίστησεν δ' ἄρα μιν δῆλιον κοσι κόρυα γενέσθαι. *Parcere* Od. I. 28, 23: ne parce particulam dare; III. 8 26: parce cavere; III. 28, 7: parcis deripere; Sat. II. 2, 58: parcit defundere vinum. *Pergere* Od. II. 18, 16: novæque pergunt interire lunæ. *Perhorrescere* Od. III. 16, 19: iure perhorruī late conspicuum tollere verticem. *Permittere* Sat. II. 3, 190: dicere quod sentit permitto. *Persequor* Od. I. 23, 10: frangere persequor. *Petere* Epist. I. 11, 29: quadrigis petimus bene vivere. *Plorare* Od. III. 10, 4: me porrectum obicere plorares aquilonibus. *Quærere* Od. I. 37, 21: generosius perire quærens; I. 16, 26: mutare quæro tristitia; III. 4, 39: finire quærentem labores Pierio recreatis antro. III. 24, 27: si quæret pater urbium subscribi statuis; III. 27, 55: speciosa quæro pascere tigres; IV. 1, 12: si torrere iecur quæris idoneum; Epod. II. 70: quærit calendis ponere; Sat. I. 9, 8: misere discedere quærens; Sat. II. 1, 77: quærens illidere dentem. *Reddere* Epist. I. 7, 27: reddes dulce loqui, reddes ridere decorum. *Referre* Epist. I. 8, 1: celso gaudere et bene rem gerere Albinovano Musa rogata refer; (gör. χαίρειν καὶ εἶ

πράττειν.) *Renidere* Od. III. 6, 11: et adiecisse prædam torquibus exiguis renidet. *Relinquere* Sat. I. 1, 52: dum ex parvo nobis tantundem haurire relinquo. *Spernere* Od. I. 1, 20: nec partem solido demere de die spernit. *Studere* Od. IV. 2, 1: Pindarum quisquis studet æmulari. *Sumere* Od. I. 12, 1: quem virum aut heroa lyra vel acri tibia sumis celebrare; Epist. I. 3, 7: quis sibi res gestas Augusti scribere sumit. *Timere* Epist. I. 7, 6: dabis ægrotare timenti. *Tendere* Epist. I. 19, 16: tenditque disertus haberi. *Tradere* Od. I. 26, 2: tradam protervis in mare Creticum portare ventis; Od. II. 4, 11: tradidit fessis leviora tolli Pergama Grais. *Trepidare* Od. II. 4, 24: octavum trepidavit ætas claudere lustrum. *Urgere* Od. II. 18, 21: urges summovere litora. V. ö. Dræger II. 367—70. lapjait; Krüger gr. Gr. 55, 3, 11—21. Görögös nominat. cum inf. áll a szabályos acc. cum inf. helyett az érzést és kinyilatkoztatást jelentő igék cselekvő alakjai mellett. V. ö. Krüger Gr. Gramm. 55. 2. Carm. sæc. 15: sive tu Lucina probas vocari. Epist. I. 7, 22: sapiens dignis ait esse paratus; Od. I. 2, 50: hic ames dici pater atque princeps. Ugyanez történik más igék után is; Od. I. 37, 31: *invidens* privata deduci; I. 2, 43: *patiens* vocari Cæsaris ultor; Epist. I. 16, 30: quum *pateris* sapiens emendatusque vocari; Epist. I. 5, 15: *patiarque* vel *inconsultus* haberi.

Participium.

Aoristosi érteménnyel bir a perf. part. pass. Od. III. 14, 6: prodeat iustis operata sacris; Sat. I. 2, 66: pugnæ cæsus ferroque petitus. I. 6, 56: singultum pauca locutus; II. 3, 35: solatus iussit sapientem pascere barbam; 245: lusciniæ soliti inpenso prandere cœmptas. II. 4, 82: neglectis flagitium ingens. Ezen utóbbi példánál part. perf. pass. absolutum van, mely a part. prææs. passivum hiányából származott és természetes magyarázatát a particip. coniunctum megfelelő használatában leli. Dræger II. 793. l.

Szokásos görög constructio ötlik szemünkbe, midőn egyes igék után infinit. helyett participium áll; Epod. 2, 19: ut gaudet insitiva decerpens pyra; (ἤδεται ἐρέπων) Epist. I. 3, 10: qui non expalluit haustus; Epist. II. 2, 107: gaudent scribentes; Epist. I. 17, 10: qui natus moriensque fefellit; Od. III. 16, 32: fallit sorte beator; (itt a segítő ige nem használt participiuma maradt el) gör. λανθάνει ἐλβιωτέρᾳ οὔσα τὸν κληρὸν; I. Nauck ezen vershez tar-

tozó jegyzetét; Epist. I. 1, 82: idem eadem possunt horam durare probantes; ezen mondatban a *durare* ige a görög διαίρειν, διατελείν és καρτερεῖν a cselekvés bizonyos mozzanatát jelentő igék használati módját is követi, midőn ezen igéket *folytonosan* és *tartósan* határozókkal fordítjuk, a participiumot pedig verbum finitummal, pl. Ἀγαθῶν φῶσε: ἀεὶ ποτε τῇ πόλει συνεργαστῆς ὦν διατελώ. Krüger Gr. Sp. 56, 5, 3. A participiumnak illetően használatára vallanak Vergiliusnál a következő példák: Aen. II. 377: sensit medios delapsus in hostes; X. 500: quo nunc Turnus orat spolio gaudetque potitus; I. 385: nec plura querentem passa Venus medio sic interfata dolore est. VII. 350: volvitur attactu nullo fallitque furentem vipeream spirans animam (ἔλαθεν εἰςπνέων).

Attractio.

Gyakori görög szerkezetet látunk a költő azon eljárásában, midőn a mellékmondat relativumát a főmondat főnévére vonatkoztatja; Sat. I. 6, 14: notante iudice quo nosti populo, e h. quem nosti. V. ö. Xenoph. Cyr. 1, 3, 2: Μήδων μέντοι ἕσων ἑώρακα ἐγὼ καὶ ἐν ταῖς ὁδοῖς καὶ ἐπὶ ταῖς θύραις πολλὸν οὕτως ὁ ἐμὸς πάππος κάλλιστος. Krüger Gr. Gramm. 51. 10. Máskor ismét a tárgy mint genitivus vonatik a relativ mondatba; Sat. II. 2, 59: cuius odorem olei nequeas perferre, e h. oleum, cuius odorem nequeas perferre; V. ö. Sat. II. 4, 12. L. Krüger gr. Gramm. 51, 10, 9.

Ezen felhozott és az attractio görögös használatát leginkább jellemző példákon kívül még több eset is fordul elő Horatiusnál a főneveknek a relativ mondatba való elhelyezésére, ezek azonban leginkább a költői használatnak tudandók be.

Az eposban előforduló apostrophének komikus pathossal való használatára is találunk példát Horatiusnál, Sat. II. 8, 84: Nasidienne redis mutatæ frontis. V. ö. II. IV, 127: οὐδὲ σέθεν, Μενέλαε, θεοὶ μάκαρες λελάθοντο. V. ö. Krüger ezen vershez tartozó jegyzetét.

Görögös utánzásra mutatnak még a következő mondatszerkezetek Epist. I. 11, 1: quid tibi visa; (gör. τί σοι ἐφαίνετο.) Sat. II. 5, 32 ad unguem factus homo; (gör. εἰς ὄνυχον, ἐπ' ὄνυχον.) Epist. I. 8, 3: si quæret quid agam, dic multa et pulchra minantem vivere; (gör. πολλὰ καὶ καλά.) A latin *sic* szócska megfelel a görög οὕτως-nak a kívánalmak kifejezésénél Od. I. 3, 1: sic te diva

potens Cypri; Od. II. 11, 14: sic temere; (a homeri $\mu\lambda\psi$ οὔτως.) Od. I. 28, 25: sic Venusinæ plectantur silvae te sospite; Sat. II. 3, 300: post damnum sic vendas omnia pluris; határozott alany nélkül Sat. I. 9, 53: sic habet (gör. οὔτως ἔχει.)

A köztöszök és erősbitő szócskák használata megfelel a görögnek Epist. I. 9, 1: nimirum intellegit unus; (nimirum = δηλαδή, δηλονότι.) Epist. I. 16, 32: prudens dici delector ego ac tu (gör. ἐγώ τε καὶ σύ.) Epist. I. 18, 67: si quid monitoris egess tu; (si quid = εἴ τι.) Sat. I. 1, 7: quid enim? (gör. τί γάρ.) Sat. I. 5, 39: namque Plotius et Varius Sinuessae Vergiliusque occurrunt; (namque = καὶ γάρ.) Sat. I. 6, 22: vel merito (gör. καὶ εἰκότως.) Od. III. 8, 25: negligens ne qua populus laboret; (qua a gör. τι.) Od. III. 11, 1: Mercuri, nam te docilis magistro movit Amphion lapides canendo (nam a gör. γάρ.) V. ö. Homer Il. XXIV, 334: Ἐρμεία, σοὶ γάρ τε μάλιστα γε φίλτατόν ἐστιν ἀνδρὶ ἐταίρισσαι.

BURIÁN JÁNOS.

Lakodalmi ének.

— Irida Ha-Lévi. —

Myrtusbokor nyújtja ágát,
Szedd le, szedd le virágít,
Meggbüvöli a férj ágát,
Szépsége úgy világít.
Ágya a kéj varázsa,
Szerelemnek parázsa.

Nemes házból leng a szellő,
Kedveséhez szálldogál,
Szárnyán tömjén árad elő,
Rajta fűszer, mirha száll.
Ága bájt szór szertesztét,
Ez gyógyítja kedvesét!

Jaj, de kertbe van elzárva,
S őrten állnak az angyalok,
Igézdo kert, soh' sincs tárva,
S szemed rajta andalog . . .
Bús nőlegény mit nézed?
Fel! S megszűnt az igézet!

KECSKEMÉTI LIPÓT.

MARTYROLOGIUMOK ÉS A VITA SANCTI SEVERINI.

Az osztrák-magyar Duna mellékeinek népvándorláskori története meglehetősen hijával van a kimerítő kútfőknek. A III. és IV. század viszonyairól, különösen a rómaiak lakta területet illetőleg, a feliratos kövek szolgáltatnak eléggé meg nem becsülhető adatokat s ma már számos munkában találunk kitünő útmutatást arra nézve, hogyan kell ezen feliratokat a történetírás céljaira felhasználni. Azonban ezek a feliratok azon arányban, a mint a rómaiságot e vidékeken a barbárság tolja háttérbe, a IV. és V. század folyamában mindinkább gyérülnek s a hunn invasio végkép megszünteti őket. Ekként jutnak e bizalmas emlékek a föld színe alá, hogy ezer év multával a történettudománynak váljanak örök fáklyáivá.

A feliratos kövek kiválóképen a római területekre vetnek világot. Tudjuk, hogy a római birodalom limesei szigorúan elrekesztették a civilisált világot a barbárságtól. A művelődés a római fegyverek nyomában járt.¹⁾ A barbarokkal a római közélet csak annyiban törődött, a mennyiben háborúkat folytatott velük; ritka volt az eset, s inkább már csak a birodalom hanyatlásakor, hogy egy-egy író valamely barbár nép belső viszonyait tárta föl. Maguk a feliratos kövek is nagyon kevéssé vonatkoznak barbár dolgokra, s midőn lassanként kimennek a divatból s a történetírás nem támaszkodhatik többé rájuk, szinte sötétség látszik borulni a kevéssel előbb oly derűlten mosolygó vidékekre. Mert hiszen azok a történetírók, a kik a császári udvarban és a fővárosban férczelték sovány krónikáikat, teljesen mellőzik a provinciákat; előttök csak a főváros és annak környéke birnak érdekléssel, s ha néha távolabbi vidékekről megemlékeznek, az csak azért és akkor történik, mikor az uralkodó személyével állanak kapcsolatban.

Ennyire negligálja a római történetírás a barbár népeket. Van azonban egy más intézmény, mely éppen a hanyatló birodalom utolsó századaiban fordítja figyelmét a barbarokra; ez a keresztyén egyház. A keresztyénség ugyanis sokkal kevésbé boldogul a római társadalomban, mint a műveletlen népek közt. A classicus

¹⁾ Seneca híres mondása *Ad Helviam matrem de consolatione*, 6: *ubicumque vicit Romanus, habitat.*

polytheismus nagyszerű tradíciói sokkal jobban ellenállanak a térítés munkájának, mint az egyszerű germánok pogány szertartásai. S ez természetes is. Azokra a míveletlen emberekre, kik tanításokat jóformán soha sem hallottak s gondolatviláguk egyszerű és korlátolt volt, a térítők rábeszélése nagy hatást gyakorolt; ellenben a rideg stoicismus tartózkodó maradt, s ha külsőleg meg is hajlott a kereszt előtt, mint Symmachus, ez a negyedik századi római patricius, keblében mégis a régi isteneket hordozta s fájó szívvel jajdult fel akkor, midőn Gratianus a pontifex maximus méltóságát eltörölte.¹⁾

Azonban a barbárok között is meg kellett hoznia a keresztységnek a maga áldozatait. Sokan szenvedtek a térítők közül halált, kiket mint vértanúkat az egyház nagy tiszteletben részesített s gondoskodott róla, hogy érdemeik megörökíttessenek. Az illetőnek vagy tanítványa vagy ismerőse megírta az életrajzát, melybe aztán természetesen kortörténeti vonások is vegyültek.

Ezek a martyrologiumok és szentek legendái töltik ki azt az űrt, mely a Duna-vidéket illetőleg van a classicus történeti emlékek és a byzanti írók könyvei között. Ezeknek legalább megvan az az érdemök is, hogy a barbár népek belső életéhez becses adalékokkal járulnak s általában a korszellemet híven tükrözik vissza.

Ezen keresztýén történeti kútfők közül első helyen a *Passio sanctorum quattuor coronatorum* érdekli a mi vidékünket. Ez a Pannoniában, Sirmium mellett, a mai szerémi hegyek közt létezett császári márványbányákról nyújt érdekes világot; négy keresztýén munkásról (Claudius, Nicostratus, Symphorianus [helyesebben Sempronianus] és Castorius) szól, kik társaik közül még egyet (Simpliciust) megtérítenek s ezt az oda bilincsekben száműzött antiochiai püspök, Cyrill kereszteli meg. Társaik agyarkodnak rájuk s végre is Diocletian parancsára halállal bünhődnek, jöllehet a császár eleinte vonakodott legügyesebb munkásait feláldozni.²⁾ Tetemeiket később Rómába viszik s a szent négy koronázott (coronatus = római altiszt) templomába helyezik el. Tekintve a bányász-élet eleven rajzát s az akkori technikai kifejezések pontos

¹⁾ Symmachus *Epist.* X. 61: repetimus religionum statum qui rei publicae diu profuit . . . praestate, oro vos, ut ea quae pueri suscepimus senes posteris relinquamus.

²⁾ Minden valószínűség szerint 293. november 8-án.

ismeretét, Wattenbach azt hiszi, hogy a *Passio* szerzője vagy maga is dolgozott ezen bányákban vagy legalább olyan ember volt, a ki ezekben huzamosabb ideig tartózkodott.¹⁾ Korát némelyek 360-ra, mások 397-re teszik.²⁾

Ezen kútforrás szerint a márványbányában 622 munkás dolgozott öt philosophus vagyis szakértő technikus vezetése alatt. A munkások keresztyén és állami foglyokból teltek ki s felettök katonai csapat örködött, egy tribunus parancsnoksága alatt. A császárnak időről időre jelentések küldettek, sőt ő maga is megjelent néha a bányákban, ha útja arra vitte. Császári rendeletre a napisten óriási szobrát készítik itt egy darabból, 25 láb magasságban; majd nagy templom is készül a bányák mellett, porphyroszlopokkal. A mint a templom felépül, nagy oszlopokat faragnak díszes oszlopfőkkel, majd imét kagyló-alakú vízmedenczétet, melyeket szobrok ékesítenek. Végre Aesculap nagy szobra kerül kivitelre. Maguk a munkások, a kik egyesén keresztyének és pogányok, rendkívül érdekes képet nyújtanak, s gondolatvilágukat egészen az új eszmék foglalják el.³⁾

Szent Saba élete a régi Daciába visz bennünket, melyet 272-ben a góthok kerítenek hatalmukba. Ez életrajzból meggyőződünk arról, hogy a pogány góthok a ker. vallásra való áttérést nem gátolták, jöllehet nagy részük híj maradt atyái vallásához. Athanarich, ki ez időben a keresztyéneket üldözte, követelte az áttértektől, hogy a pogány vallásra térjenek vissza s ennek jeléül egyenek az áldozati húsból; azonban ezek, s köztök papok is, hogy a martyrságot kikerüljék, a rómaiakhoz menekültek. Egy részök, hogy Athanarich hivatalnokait tévútra vezesse, szövetekezve a türelme-sebb pogányokkal, oly áldozati húst fogyasztott a hivatalnokok jelenlétében, mely nem volt az. A merész Saba visszatetszéssel fogadja ezt a pia fraust s elárulja a király hivatalosainak. Társai e miatt felbőszülnek s elűzik őt; de megszegyenülve nemsokára visszahívják. Midőn Athanarich király körútjában egy faluba érkezik s tudakozódik, laknak-e benne keresztyének, a jószívű pogá-

¹⁾ *Deutschlands Geschichtsquellen*. Dritte Aufl. I. 38.

²⁾ Kiadta Wattenbach: *Sitzungsberichte der Wiener Akademie* X. k. 115. l. Meyer Edm. *Über die Passio sanctorum quatuor coronatorum. Forschungen zur Deutschen Gesch.* XIII. k. 557. l. és Duncker A. *Rhein. Museum* XXXI.

³⁾ Jung: *Roemer und Romanen*. 148—149. l.

nyok ismét meg akarják menteni keresztyén rokonaikat s megesküsznek, hogy nincs közöttük keresztyén. A keresztyének nem tiltakoznak ez ellen; azonban Saba előlép s megvallja hitét. A király kérdi, van-e valami vagyona? A pogányok így felelnek: «Nincs annak, uram, semmi egyebe a rajta valón kívül.» A király megvetőleg ezt mondja rá: «Ilyen ember se árt, se használ», s megelégszik azzal, hogy a népgyűlésből zárja ki csak. Azonban 372. húsvétjén a király fegyveresei elfogják Sabát, még pedig nem az előbb említett ok miatt, hanem azért, mert Sansala keresztyén pap házában tartózkodott, a ki római területről tért vissza, a hova előbb menekült. S minthogy a gunyhó háziasszonya, kinél megszállottak, titkon meg akarta menteni, Sabát lánczra verték s úgy vitték a király elébe. Midőn felszólítják, hogy egyék a pogány áldozati húsból, így felel: «Utálatos csömör nekem ez az eledel, mint maga küldője, Athanarich.» Egy Atharid nevű katona, dühbe jöve urának gyalázásán, dárdáját Sabára veti; azonban a csoda, mely szerint a fegyver mint a pehely sértetlenül érinti, nincs hatással Athanarichra s halálra ítéli őt. Saba követeli, hogy a pap is haljon vele, de a király kísérete felvilágosítja, hogy nincs joga ezt kivánni. Erre megátkozza az uralkodót s a Musæus (most Buzeo, mellékfolyója a Szeretnek) folyóba vettetik. Reliquiáit később a határőrségi dux római területre vitette át.¹⁾

Kevésbé hiteles a *Szent Nicetas legendája*, mely imitt-amott szintén szolgált adatokat a góth Dacia történetéhez. Nicetast,²⁾ ki görög neve daczára nemes góth nemzetéből származott, épen ez a körülmény tette befolyásossá és sodorta veszedelmebe: az «istentelen és vérszomjazó» Athanarich egy isteni tisztelet alkal-

¹⁾ *Acta sanctorum* April XI. p. 966. és a köv. l. L. Dahn: *Urgeschichte der germ. u. rom. Völker*. Berlin, 1881. I. 428—430. l.

²⁾ Nem szabad ezt a Nicetast összetéveszteni az Attila korabeli aquilejai püspökkel Sz. Nicetassal, kiről Gennadius (*De vir. ill.* 22.) ezeket mondja: Romatiana civitatis episcopus. Minthogy Daciában volt egy Romesiana nevű város, mely névnek Remesiana és Remissiana alakjai is voltak, sokan Gennadius Nicetasát Dacia püspökével egynek vették. Ma már azonban kiderült, hogy ez a Romatinum (Romatium is) Aquileja mellett feküdt (Plinius: *Hist. Natur.* lib. III. 22.) s Dacia püspöke legalább is egy jó félszázaddal előzte meg hasonló nevű püspöktársát. L. e. felvilágosításokra nézve Nirscht: *Lehrbuch der Patrologie und Patristik*. Mainz, 1885. III. 302. l.

mával számos elvtársával együtt elfogatta s máglyán égettette el. Csodálatos módon ép marad az ő teste is, melyet a kiszenvedettnek egy római barátja római földre akar átvinni a Dunán, de ezt csak éjnek idején teheti «a királytól való félelemben». ¹⁾

Ez a daciai püspök, Nicetas, volt az, kihez nolai Paulinus 340 versből álló sapphói ódáját intézte. Ez igen érdekes költeményben nem csak azt az utat írja le Paulinus, melyet Nicetasnak, ki úgy látszik meglátogatta őt, hazáig meg kellett tennie, hanem leírja azt a nagy területet, melyre a püspök térítői tevékenysége kiterjedt, és szól áldásos működéséről a túl a dunai pogány barbarok között, minők a geták, bessek és a scythák; elmondja, hogy a rhipæi jégvidékeken a jégkemenységű szíveket is megolvastá, úgy hogy most a járhatatlan havasok közt a rablók helyébe szerzetesek, a békesség hirdetői léptek. ²⁾ És a keresztyénség a barbárokat nemcsak pallérozza, hanem egyszersmind Rómával is kibékíti. «Tőled tanulják a barbarok — így szól a költő — Krisztust római szívvel magasztalni s békességben élni; nyájadban a farkas megszelidül s a barom együtt legel az oroszlánnal. ³⁾»

A góthok tiszteletes apostolának, Vulfilasnak, eléggé ismert életét Auxentius, dorostorumi (ma Silistria) püspök írta meg 390. táján. Auxentius tanítványa volt Vulfilasnak, kit a góthok Mózesének nevez s életrajzán kívül műveit is elősorolja. Azonban ez a munka, melyet az érdemes Waitz adott ki 1840-ben, ⁴⁾ csak töredékeiben maradt fenn. Mindazáltal így is egyike a legbecsesebb kútfőknek, melyek az alsó Duna-melléki germánság és rómaiság IV. századi viszonyaira vonatkoznak. ⁵⁾

¹⁾ A legenda ki van adva az *Acta Sanctorum* September V. kötetében.

²⁾ Quaque rhipaeis Boreas in oris
Alligat densis fluvios pruinis,
Hic gelu mentes rigidas superno
Igne resolvit.
Nam simul terris animisque duri,
Et sua Bessi nive duriores,
Nunc oves facti duce te gregantur
Pacis in aulam. v. 201. s a köv.

³⁾ Orbis in muta regione per te
Barbari discunt resonare Christum
Corde Romano, placidamque casti
Vivere pacem. v. 261. s a köv.

⁴⁾ *Ueber das Leben und Lehre des Ulfila*. Hannover. 4-r.

⁵⁾ Jung i. m. 131. l.

A Duna-vidék nyugoti részeinek erkölcstörténetét egészíti ki *Sz. Afra megtérésének (Conversio St. Aerae)* története. Ez a kezdetben igen ledér életet folytatott nő a pogány Hilariának volt leánya s szobaleányaival együtt sok szeretőt tartott. Sz. Narciss püspök Spanyolországból üldözöi elől menekülván, Augusta Vindelicorum városába érkezett, hol Afráék házához szállott, a kik szívesen fogadták őt. A püspök imádságaival és zsolosmaíval megtéríté az egész háznépet s hét napi böjtölés után mindnyájan fölveszik a keresztséget. A mint híre megy, hogy Afra keresztyén hitre tért, a város birája, Gajus, azonnal maga elé hivatja s előbb szép szóval, majd fenyegetésekkel igyekszik őt az új hittől eltéríteni. Azonban nem boldogulván, tűzhalálra itéli. Mialatt az ítéletet Lechs nevű szigeten végrehajtvák, Afra szolgálói a sziget tulsó partján maradnak s csak az ítélet végrehajtása után mennek a szigetre, hol az elítélt testét teljes épségben találják. Az anya leánya testét éjjel elviteti s családi sirboltba helyezi. Ez esemény ideje 303. augusztus 7-ike. Maga a martyrologium a IV. századból való s nyomtatásban először, magyarázó jegyzetekkel, Welser patricius adta ki 1591-ben Velenczében, másodsor a Bollandisták gyűjteményében jelent meg.¹⁾

Itt kell még megemlékeznünk a három nonsbergi vértanú Sisinnius, Martyrius és Alexander actáiról, melyek az alpesi vidékek IV. századi állapotára vetnek fényt.²⁾

Mindezeket külsőleg úgy, mint belsőleg messze felülmúlja Eugipius³⁾ *Szent Severin élete (Vita Sancti Severini)* című rajza, melyet ő maga commemoratoriumnak⁴⁾ nevezett, mások ellenben később a fentebbi cím alatt ismertek.⁵⁾ Valóban abban a korban,

¹⁾ Legújabbán Friedrich adta ki *Kirchengeschichte Deutschlands*. I. k. 336. s a köv. lapokon.

²⁾ *Acta SS.* Május XXIX. k.

³⁾ Ez helyesebb, mint az Eugippius alak, melyet ezelőtt használtak. A legelső kéziratokban Eugipius, Eugepius alak olvasható s csak a IX. századi görög tudakosság kezdte az Eugyppius vagy Eugippius alakot forgalomba hozni. Inkább a latin eugepae szóból származhatott, mint a görögből. Büdinger *Eugipius, eine Untersuchung. Sitzungsberichte der philos.-hist. Cl. der k. Akademie der Wiss.* Wien, 1878. 91. k. 795—796. l.

⁴⁾ *Epist. Eugipii ad Paschasium*: commemoratorium nonnullis refertum indicis ex notissima nobis et quotidiana maiorum relatione composui.

⁵⁾ Anonymus Valesii ed. Gardthausen, kit Waitz *Götting. gel. Anz.*

a mikor Eugipius élt, Severin működési teréről, Noricumról, senki sem nyújthatott volna elevebb képet, mint a minő ez. Nem nyújthatott volna, mert hiszen a IV. és V. század irodalmi nyelve abban kereste a művészetet, hogy minél burkoltabban fejezze ki a legegyszerűbb dolgot; hogy minél sallangosabb kifejezéseket halmozzon rakásra, melyekben a lényeg rendszerint eltörpült. «Nem bánom — így ír Prosper — ha az ostoba szójátékok kedvelői megütköznek is keresetlen beszédemen, csak az, a mit mondtam, igaz legyen. A mit tudósoktól nem tanultam, azt nem is adhatom elő az ő modorukban. Valósággal a mesterkelt beszéd csak a gondolatot törpíti, a fáradsággal összehordott rethorikai czifraságok megfosztják a szókat minden tartalmuktól. Nem az az igazi latinság, a mely a haszontalan phrasisoktól duzzad, hanem az, a mely első pillanatra érthető. Okos ember nem kapkod a czifraságon, hanem csak a jót nézi; hiszen az egyes dolgok nem a szavak kedvéért léteznek, hanem a szavak vannak a dolgokért.» Oly írók is, mint Sulpitius Severus, lerini Vincze, Salvian és a többi egyházi író váltig hirdetik ez elvet, mégis minden lépten-nyomon a másik túlságba esnek; sőt az első, ki korának legegégánsabb írója, nem átallja megvallani, hogy «nyelvhibáiért nem pirul». Hieronymus és Gennadius, kik hiresebb kortársaikról életrajzokat írtak össze, az egyes íróknál sohasem késnek a simplex stílus és a mos dialecticust megkülönböztetőleg kiemelni.¹⁾

Eugipius egészen egyszerű ember volt, ki korának humanisticus műveltségétől távol állott. Kortársa Cassiodor, ki őt színről színre látta, ezt meg is jegyezi róla; ²⁾ sőt maga Eugipius is nyíltan beismeri, hogy nyelvezetéből hiányzik minden művészet és ékesség.³⁾

1865. 112. l. Maximianus ravennai püspöknek (546—552. évben) alít, ezt írja, 45. §: de quo ita invenitur in libris vitae beati Severini monachi intra Pannoniam.

¹⁾ Kaufmann: *Rhetorenschulen und Klosterschulen oder heidnische und christliche Cultur in Gallien während des 5. und 6. Jahrhunderts.* Raumer *Historisches Taschenbuch.* 1869. 42—43. l.

²⁾ Cassiodorus *Divin. lect.* 23: quem nos quoque vidimus, virum quidem non usque adeo saecularibus literis eruditum, sed scripturarum divinarum lectione plenissimum.

³⁾ *Epist. ad Paschasium* 4: disciplinae liberalis nulla constructio, nullus grammatici culminis decor existit.

Eugipius életéről adatunk úgyszólván semmi sincs. Az első életrajz, melyet róla birunk, épen egy évezreddel halála után látott világot. 1542-ben a höchstadti (Acropolita) Herold Baselben kiadta Eugyppius — a mint ő írja — kivonatait sz. Ágoston munkáiból; e kiadás elé bevezetést írt, a melyben az író életrajzát adja.¹⁾ Szerinte Eugipius Carthagóban született, 12 éves korában Rómába került s Boetiusnak volt a tanítványa, a ki az Aniciusok híres családjának volt a tagja s ezen az úton jutott volna Eugipius az Aniciusokkal jó viszonyba. Africába visszatérve, az eretnekek ellen küzdött, hirdette a Logos istenségét és említett munkájával vigasztalója lett az arián vandal király, Thrasamund által Sardiniába száműzött afrikai püspököknek s mint lucullanumi apát halt meg 534. februárjában.²⁾

Legujabban Büdinger Miksa kísérlette meg Eugipius életét tisztázni.³⁾ Herold életrajzát «szemtelenül kitalált hamis combinationának» nevezi s adatainak nagy részét elveti. Lehetséges, hogy Herold sokat hozzátoldott Eugipius életéhez; de másfelől az is bizonyosnak látszik, hogy minden adatát nem vehette a levegőből. Ezt maga Büdinger is kénytelen elismerni. Az, hogy afrikai volt, sokkal inkább valószínű, mint hogy Noricumban született. Ez következik abból is, hogy afrikai emberekkel szoros barátság köti őt össze; így Ferrandussal, a carthagói diaconnal és Fulgentiussal, a ruspæi püspökkel. Büdinger Eugipiusnak Noricumból való származása mellett nem tud más érveléssel előállani, mint azzal, hogy elköltözése után több mint két évtizeddel is jó helyismerete van. E helyismeret mellett azonban csak három valamire való argumentumot — ha ugyan ezek annak nevezhetők — tud felhozni; az első, hogy Severin Feletheus rug királyt Favianistól a huszadik mérföldkönnél találja; a második, hogy Joviaco Batavistól húsz és «egy néhány» (viginti et amplius) ezer lépésre van; végre harmadszor, hogy Maurus két mérföldkönyire megy Favianistól gyümölcsöt szedni. Ezek azok az adatok, melyeket Büdinger Eugipius noricumbeli illetősége bizonyítékaiúl talál. Azonban ily helyisme-

¹⁾ Ezt kiadta Migne is id. h. 62. köt. 555—60. l.

²⁾ Ez az évszám nem felel meg a valóságnak; l. alább a 466. lapon.

³⁾ *Sitzungsber.* 91. k. 795—796. l.

retet bárki szerezhethet, ha valamely helyen csak két hétig tartózkodik is.¹⁾

Hogy Boetiusnak, ki 480 körül született,²⁾ a mely időben Eugipius rég Severin oldala mellett volt, tanítványa nem lehetett, az nyilvánvaló; de hogy az Aniciusokhoz meleg barátság fűzte, az kitünik abból, hogy Eugipius Probának, e nagytekintélyű nőnek, római könyvtárában használta Sz. Ágoston iratait. Proba és testvére Galla pedig, kiket Fulgentius levelei annyira magasztalnak, az Anicius család sarjai voltak. E család nagy férfiakat adott a világnak; elég ha csak Szent Benedeket, a montecasinoi zárda alapítóját és Nagy Gergelyt, a legnagyobb pápák egyikét említjük.

Ezek után a következő rövid életrajzot állíthatjuk össze Eugipiusról.

Született 450. körül;³⁾ nagyon kétséges, hogy Noricum-ban-e, sőt sokkal valóbbszínű, hogy Africában. Az bizonyos, hogy korán jutott Severinnek, Noricum apostolának társaságába és úgy látszik, hogy a szent utolsó életéveiben vele lakott Bojodurum, Batava és Favianæ zárdáiban. 482. január 8-án Severin halála mellett állott ő is s midőn a szent utolsó szavai: «Dicsérjétek az erős Istent az ő szentséges lakhelyében! Minden lélek dicsérje az Urat!» elhangzottak, társaival együtt ő is némán állott ott (nobis vix respondentibus).

Severin kívánsága az volt, hogy az általa alapított congregatio, melynek azonban sohasem adott írásbeli szabályokat,⁴⁾ halála

¹⁾ Büdinger föltevése ellen beszél az a körülmény is, hogy Eugipius a Noricum vidékein uralkodó telet igen élénken festi (c. 4.), hogy a Duna télen néha oly erősen befagy, hogy terhes szekereket bír el. Ha Eugipius noricumai, fel sem veszi ezt a nagy hideget s nem tartja érdemesnek hosszasan magyarázni; de mivelhogy ezt teszi, ebből is látszik, hogy nem Noricum éghalata alatt nőtt fel. — Egy helyen meg (17, 3.) világosan «frigidissima regio»-nak mondja Noricumot, a mit szinte főképp nem tesz, ha helyismerete egy kissé kiterjedtebb.

²⁾ Eber: *Geschichte der chr.-lat. Literatur*. Leipzig, 1874. 462. l.

³⁾ Büdinger is elfogadja, i. h. 800. l. Heroldnak, ezt az adatát. L. Nirscht 360. l.

⁴⁾ Büdinger, i. h. 793. l. 1. j., a noricumbeli Severinnek vindicálja azt a szabályzatot, melyet az ezzel egykorú burgundi Severin készített (*Migne Patr. lat.* LXXIV. 846.); holott a 801. lapon állítja, hogy ilyet Eugipius hagyott hátra rendjének, mint ezt Isidorus szavai világosan bizonyítják *De viris illust.* 34: Eugipius (sic!) scripsit et regulam monachis consistentibus

után tovább is fennmaradjon. Lucillus vette át a vezetést, ki előbb Valentinus, rætiai püspök mellett segédkezett, s utána Marcianus viselte az apátságot. Ezt Eugipius követte s valószínűleg feje is maradt a congregatióknak mindaddig, míg az Lucullanumba nem költözött át.

Severin előre megjósolta, hogy az Isten meg fogja látogatni tanítványait és kiviszi őket az egyiptomi fogságból az ígéret földére; lelkökre kötötte, hogy akkor vigyék magokkal tetemeit; «tegyétek meg ezt — úgy mond — nem én értem, hanem önmagatokért.»¹⁾

Rugilandot 487-ben megtámadta Odovakar, s miután királyát legyőzte és foglyul ejtette, a dunamelléki Noricum összes római eredetű városi lakosságát Italiába költöztette át. Ekkor Severin tanítványai, emlékeztvén mesterök utolsó jóslatára és óhajtására, fölszedték a szent tetemeit s a költözőkkel együtt vándoroltak Italiába, hol a kormány egyenként helyet jelölt számukra. A szerzeteseknek egy Barbaria nevű jámbor özvegy a Nápoly mellett létezett Castellum Lucullanumot engedte át, melynek neve Lucillus buja tenyészetű kertjeire, Mariusra, kinek itten jószágai voltak és Tiberius szörnyű halálára emlékeztet. Itt élte ez időben napjait az utolsó nyugat-római császár, Romulus Augustulus, az Orestes fia, a kit Odovakar száműzött ezen helyre.²⁾

E levándorlás után, 492. és 496. között, Eugipius, nem tudni mi okból, elhagyta szerzetes társait s Lerinumba került, hol volt már egy régi ismerőse, a Valeria provinciából Severinhez csatlakozott Antonius, kit az egyház lerini szent Antal néven tisztel. Úgy látszik ennek meghívására kereste fel Eugipius ezt a helyet s itt nyert buzdítást Marinus apáttól arra nézve, hogy szent Ágoston műveiből kivonatait elkészítse.³⁾

in monasterio S. Severini, quam eisdem moriens quasi testamentario iure reliquit.

¹⁾ *Vita S. Severini* ed. Sauppe 40: Scitote, fratres, sicut filios Israel constat ereptos esse de terra Aegypti, ita cunctos populos terrae huius oportet ab iniusta barbarorum dominatione liberari. Etenim omnes cum suis facultatibus de his oppidis emigrantes ad romanam provinciam absque ulla sui captivitate pervenient. Sed mementote praecepti S. Joseph patriarchae, cuius vos ego indignus et infimus attestazione convenio: «Visitatione visitabit vos deus et tolletis ossa mea hinc vobiscum». Quod non mihi, sed vobis est profuturum.

²⁾ Jung i. h. 133. l.

³⁾ Büdinger i. h. 803. l.

Ezen kivonatokat Eugipius minden esetre 492. és 511. között készíté és bár Cassiodorius 544-ben ezeket szerfölött magasztalta,¹⁾ Eugipius legjobb barátja, Fulgentius — mint hozzá intézett leveléből kitéjük — a VI. század második tizedében meg sem említette; mi azonban épen nem zárja ki azt, hogy Fulgentius e munkát nem becsülte. Meglehet, épen azon levelei nem jutottak hozzánk, melyekben e munkával foglalkozott. Ebből tehát arra következtetni — mint Büdinger teszi²⁾ — hogy Eugipiusnak ez a munkája nem lett volna népszerű, epenséggel nem lehet.

511-ben intézi Eugipius Paschasius diaconhoz azt a levelét, mely Severin életrajzát megelőzi. Ki volt ez a Paschasius? Annyit tudunk, hogy ő is az Aniciusok családjához tartozott s Symmachus pápának, a ki 498—514. között viselte a főméltóságot, legelkeseredettebb ellensége volt. Symmachusnak ellenfele Laurentius volt, kihez egy tekintélyes párttöredék csatlakozott, oly reményben, hogy ennek sikerülnie fog a byzanti és római egyház közti szakadást békés uton elintéznie. Azonban Laurentius nem tudott zöld ágra vergődni, visszavonult a küzdterről s magával vitte annak a reményét, hogy az egykor nagy római birodalom — legalább az egyházi téren — ismét egyesüljön. Innen érthető Eugipius kifakadása, hogy a római birodalom összeomlott.³⁾

Mikor Severin életét írta Eugipius, már akkor Lucullanum apátja volt. Paschasius hozzá intézett levelében czéloz azokra a soknemű keserűségekre és bűnös cselekedetekre,⁴⁾ melyeket az előbb említett viszály okozott.

Ezek után még nagyon kevés adatunk van Eugipiusról. 524 körül Dionysius Exiguus római apát keresi fel levelével, melynek kíséretében nyssai Gergely *περι κατασκευής ανθρώπου* című munkájának latin fordítását küldi meg s panaszkodik, hogy az idő mostohasága következtében nincs módjában a legtudósabb férfiakal érintkeznie.⁵⁾ Még két levelet birunk, melyek szerzőnkhez van-

¹⁾ Cassiod. *Divin. lect.* c. 23: Hic ad parentem nostram Probam, virginem sacram, ex operibus S. Augustini valde altissimas quaestiones ac sententias ac diversas res deflorans in uno corpore necessaria nimis dispositione collegit et in trecentis undequadráginta capitulis collocavit.

²⁾ Id. h. 807. l.

³⁾ *Vita* c. 20, 1: per id tempus, quo Romanum constabat imperium.

⁴⁾ Amaritudines occupationesque multiplices peccatorum.

⁵⁾ Mabillon *Analecta* ed. II. 59. l. után ismerteti Büdinger 811—812. l.

nak intézve; mindkettőt Ferrandus carthagói diacon intézi hozzá, az egyik 533-ban, a másik 535 táján kelt. Egyik sem tartalmaz lényeges dolgot, inkább egyházi kérdéseket illetnek. Cassiodorius, ki *Institutióit* 543 vagy 544-ben írta, úgy beszél Eugipiusról mint már megholtól: quem nos quoque vidimus. Mint már említők, utolsó művét, a rendtársai számára készített szabályokat, mintegy örökségül hagyta hátra.

Eugipius egyike kora legrokonszenvesebb embereinek. Bár rája Fulgentius *A szeretetről* címelve intézett hozzá egy levelet, melyben «a legszentebb és legtiszteletreméltóbb urának nevezi, a ki a legnagyobb szeretetre érdemes». A mi keveset róla tudunk, az mind az egyszerű, de értelmes embert hirdeti benne. Ő maga mondja, hogy Isten igéjét nem szabad a merev grammatikai formákkal lenyűgözni, mint azt korának írói tették. Nem kesereg a világ romlottságán, mint épen ez időben Salvianus; a dolgok folyását a gyakorlati ember szemével tekintvén, jól külön választja a nagy erényeket a kevésbé nagyoktól vagy épen a bűnöktől. Szóval mindent igyekszik adni úgy, a mint látta vagy tudta. Az ő elbeszélésében maguk a csodák is, melyeket Severin véghez visz, mintegy természeteseknek tűnnek fel, ha egy kis pszichologiai mértéket alkalmazunk reájok. Ezek közül különben sokat Eugipius csak a mások elbeszéléseiből ismert s valószínűleg nem is tulajdonított nekik más értéket, mint azt, hogy hőstét minél fényesebb világításban mutassák be.

Maga megmondja azon levélben, melyet Paschasius diaconhoz intézett s mely kis művét ennek válaszával együtt meg szokta előzni, az okot, mi birta rá arra, hogy szent Severin életét megírja. «Körülbelől — úgymond — két évvel ezelőtt, tudniillik Importunus consulsága alatt, egy előkelő laicus levelét hozták hozzám elolvasás végett, melyet az egy presbyterhez intézett; ez a levél Bassus szerzetes életét foglalta magában, a ki egykor az Ariminum mellett lévő Titas hegyi kolostorban lakott s később Lucaniában halt meg és a kit sokan, magam is, jól ismertünk. Midőn láttam, hogy ezt a levelet számosan leírták, gondolkozni kezdtem a fölött s elmondtam jámbor embereknek is, hogy kár volna, ha a boldog emlékü Severin csodatételei, melyekben az isteni mindenhatóság oly nagyszerűen nyilatkozott, rejtekben maradnának. A mint ez a levél írójának értésére esett, késznek ajánlkozott, és fölkért arra, hogy Szent Severinről némely adatokat küldjek neki, a melyek

alapján életéről egy kis könyvet adhasson ki, hogy a jövőendő nemzedékeknek is fenmaradjon emlékezete. Ez ajánlkozásra néhány adatot, melyet részint magam is tudtam, részint idősebb emberek-től hallottam, emlékiratban (commemoratorium) állítottam össze.»

Ez az életrajz az V. század történetére nézve valóban egyik első rangú forrás.¹⁾ Arra az átmeneti korszakra vet épen világot, mely a legérdekesebb és legfontosabb a középkor elején, t. i. a római és germán viszonyok összevegyülésére. Van ezt illető több kútfőnk is; de nincs egy sem, mely a közelebbi körülményeket annyira figyelemre méltatná. Itt látjuk legvilágosabban, mily ropant erőfeszítéssel dolgozik a barbarismus, hogy a rómaiság utolsó bástyáit is lerombolja s ez oly erősen tartja magát, hogy amaz nem tud rajta győzedelmeskedni. A szétszórt germán csapatok kicsinyes támadásaival szemben bámulatos nagyságban tűnnek elő a római intézmények, melyek mind akként koncentrálódnak, hogy azonnal, mihelyt szálaikat erős kéz fogja össze, szinte széttéphetetleneknek látszanak. Severin éles ellentétben áll a barbarokkal; maga is római, a birodalom központjával folytonos érintkezésben áll, a provincia védelmét a barbárokkal szemben egészen római elvek szerint intézi; tizedet szed, a mi egészen római intézmény. Nem fogadja el a főpapi méltóságot, a mivel pedig nagyobb hatalmi kört és tekintélyt szerezhetett volna magának; a keresztyénség fő hitelvei alapján megmarad igazi keresztyén vatesnek. Halhatatlan érdeme, hogy az egyházi és világi hatalmat kezében tudja összpontosítani.

Az igaz, hogy a *Vita Sancti Severini* különösen Noricum helyét világosítja meg; azonban Pannoniában ugyanezen viszonyok közt ment végbe a római és germán hatalom mérkőzése. Priscus Rhetor, Ennodius és a későbbi Jordanis mellett történeti irodalmunk eddig nagyon kevéssé törődött a *Vita*-val. Pedig e nélkül hazánk földének történetét megírni lehetetlen. Ebben találja ma-

¹⁾ Hogy már régen is belátták ezt, azt bizonyítja az 546—552. közt író Anonymus Valesii, ki (§. 45.) világosan hivatkozik reá. Ismerte és írt róla a hispaniai Isidorus (megh. 636.) *De viris illustribus* c. 34. Használta Paulus Diaconus is és *Hist. Longob.*, I. 19. egyes kifejezéseket majdnem szóról-szóra átvett. Hogy mily kegyelettel olvasták azt a lucullanumi kolostorban később is, kitűnik azon himnusból, melyet Sauppe i. h. XIX—XX. lapon közöl.

gyarázatát az, hogy Eugipius munkáját az alábbi sorokban bővebb kivonatban mutatom be, kiemelve és koronként idézve azon helyeit, melyek a történetírásra nézve megbecsülhetetlen adatokul szolgálnak.

Severin Attila halálának idejében jön a messze keletről Pannonia és Noricum határait, hol egy kis városban, Asturisban állapodik meg. Ez a hely megfelel a Bécs felett fekvő Klosterneuburgnak. Asturisban visszavonult életet él; egyszer megjelenik a templomban s az egybegyűlt papokat és polgárokat imádkozásra, bójtre és könyörületességre inti, jósván, hogy az ellenség nem soká feldúlja a várost. Azonban szavait fel sem veszik. Severin elhagyja őket és Comagenis, a mai Tulln felé irányozza lépteit. Ezt a várost az egymással szövötközött barbarok és rómaiak¹⁾ oly éberem őrzik, hogy a ki- s bejutás nagy nehézséggel jár. Első dolga, hogy a templomba megy s erősen lelkére beszél a népnek, mely eleinte kételkedve hallgatja; azonban, mikor az általa előre megjósolt Asturis bukását hírül hozzák, (2) hisznek benne s három napig buzgón ájtatoskodnak a templomban. E közben a barbárokat egy hatalmas földrengés annyira megrémíti, hogy a sötét éjben — azt hívén, hogy ellenség tört rájuk — kirohannak s se nem látva, se nem hallva egymást kaszabolják.

(3) Ez időtájt Favianis városát (az Oeling mellett levő Mauer) irtóztató éhség látogatja s a polgárok meg vannak győződve róla, hogy ezt csak az Isten embere távoztathatja el. Az Isten parancsára Severin csakugyan elfogadta meghívásukat s bűnbánatot hirdet mindenfelé. Severin megtudja, hogy egy Procula nevű özvegy nagy tömeg életet rejteget; rábirja őt hathatós beszédeivel hogy gabonáját a szegények között ossza ki. Ezalatt megérkeznek Rætiából a Dunán az eleségszállító hajók, melyek sokáig az Inn folyóba voltak befagyva²⁾ s olvadás előtt útjokat nem folytathatták. Severint az egész nép áldja.

¹⁾ Hoc barbarorum intrinsicus consistentium, qui cum Romanis foedus inierant custodia servabatur artissima nullaque ingrediendi aut egrediendi facilius licentia praestabatur.

²⁾ Igitur non multo post rates plurimae de partibus Raetiarum mercibus onustae quam plurimis insperate videntur in litore Danuvii, quae multis diebus crassa Eni fluminis glacie fuerant colligatae. Ez adat nyilván elárulja, hogy még az V. század végén fennállott a dunai hajózás. A gabonát bizonyára Italiából szállították Tridenten keresztül, hol állami magtárak

(4) A barbarok támadást intéznek s mindent, a mit emberben, marhában a falakon kívül találunk, elhurczolnak. Severin felbízta Mamertinust, a ki ekkor tribun volt s később püspök lett, hogy siessen a rablók után. Ennek bár kevés az embere, a szent unszolására fölkerekedik s a várostól két mérföldkönyire, a Tigantia patak mellett utóléri őket. A barbárok, úgy látszik, nem számítottak a hirtelen támadásra s nagy részük megfutott. Severin a foglyul esetteket szabadon bocsátja s visszaküldi övéikhez oly parancsolattal, hogy többé ne merészeljének a városhoz közeledni. Majd egy puszta helyre, melyet szőlőhegynek (ad vineas) neveztek, vonul magányba; de isteni kinyilatkoztatásra ismét visszatér Favianisba, hol a városhoz közel zárdát épített. Ide számos fiatal embert gyűjt maga köré, a kiket szent dolgokra oktat, s inkább tetteivel, mint szavaival képez. Gyakran visszahúzódik ezután is egy zavartalan helyre, melyet a lakosok Burgumnak neveztek s a mely Favianistól egy mérföldnyire esett; mert az emberek csak úgy csődülnek hozzá s ő ettől menekülni vágy. Severin életmódja a lehető legegyszerűbb volt; igen keveset evett, mert azt az elvet hirdette, hogy a gazdagon táplált testben meghal a lélek. Lábbelit sohasem viselt, daczára annak, hogy Noricumban nagyon zord a tél; a Duna néha oly erősen befagy, hogy terhes szekerek közlekedhetnek rajta. Severin isteni adományai által még az egyház eretnek ellenségei (az ariánok) előtt is nagy tiszteletet biztosít magának.

(5) Flaccitheus rúg király országa nagyon ingatag alapon állott, a mikor a trónra lépett; mert az alsó-pannoniai góthok, a kiknek pedig száma végtelen volt, nagyon dühösek voltak rá. Szorultságában szent Severinhez fordult tanácsért és sírva panaszkolta neki, hogy a góthok fejedelme megtagadta neki az Itáliába való átmenetelt, sőt életére is tör. Severin azzal nyugtatta meg, hogy a góthok nem soká elvonulnak e vidékről s aztán békében uralkodhatnak. Ráadásul néhány életrevaló tanácssal szolgált neki. Alig hogy elhagyta Severint, hirtelen ment, hogy egy csomó barbar rablók sok rúgot elfogott. Tüstént a szent emberhez küldte tanácsért, a ki ajánlotta neki, hogy ne üldözze a rablókat, mert ezek cseletvetnek élete ellen. A szökevények igazat adnak Severinnek s Flac-

léteztek. Innen a Brenner hágón át vagy a Via Claudián vitték fel odáig, hol az Inn hajózhatóvá lesz, valószínűleg a mai Innsbruckig.

citheus, miután országának hatalmát növelte, nyugalomban és békében halt meg.

(6) Severin egy tizenkét éven át köszvényben szenvedett rúg embert gyógyít meg, a kit anyja kocsin visz hozzá. A piacon összegyűlt nép¹⁾ nem akar hinni a csodának s mikor megbizonyosodik felőle, tömegesen siet az Isten szolgájához, hogy szenvedéseire tőle balzsamot nyerjen. Nemcsak a rúgok, hanem a többi népek is, melyekhez ezen csodatételek híre eljutott, látására jöttek Severinnek. (7) Néhány barbár, mielőtt Itáliába indult volna, meglátogatta őt és áldását kérte. Köztük volt Odoacer is, Itália későbbi királya, egy magas termetű, rongyos ruhájú ifjú. Hogy az alacsony cellában elférjen, meghajolva állott Severin előtt, ki a búcsúvételkor így szólt hozzá: «Eredj Itáliába, eredj; nemsokára sok embernek fogsz gazdag ajándékokat osztogatni.»

(8) Az említett Flaccitheus fia, Feletheus, kinek Feva mellékneve is volt, szintén fölkeresi Severint, hogy tőle tanácsot kérjen. Felesége a durva és gonosz Giso igyekezett őt a jó útról letéríteni, sőt megkísérlette a katolikus keresztyéneket arián vallásra téríteni. A római lakosokat kiváltképen zaklatta, sőt közülök számosat áthurczoltatott a Dunán.²⁾ Severin az elfogott rómaiak érdekében közbe lép, de ő mérgesen azt üzeni neki, hogy imádkozzék a saját jóvoltáért s ne törődjék azzal, mint bánik ő szolgálival. A királyné szigorú őrizet alatt tart néhány barbárt, a kik az aranymivességhez értenek, hogy számára ékszereket készítsenek.³⁾ Hozzájuk megy gyermeki kíváncsiságból a király kis fia, Fredericus, ugyanazon a napon, mikor oly fenhéjazva bánik a királyné Severinnel. Az aranymívesek a gyermek szívének éles kardot szegeznek s fogadkoznak, hogy a gyermeket leszúrják, ha a királyné szabadonbocsátásukra azonnal meg nem esküszik, mert a hosszú fogság halálra gyötörte őket s nem remélnek semmi jót. A mint ezt a

¹⁾ Qui cum postea nundinis frequentibus interesset. Ez az akkori kereskedelmi viszonyokra vet világot. Látjuk belőle, hogy a római korban divatozott vásárok még nem szűntek meg.

²⁾ Ez adat kétségtelenné teszi, hogy Rugiland, melynek helyfekvése ma is rejtély a történetkutatók előtt, a Dunától északra feküdt.

³⁾ Quosdam enim aurifices barbaros fabricandis regalibus ornamentis clauserat arta custodia. Rendkívül érdekes műveltségtörténeti adat. A különös benne csak az, hogy ezek az aranymívesek barbárok voltak, holott sokkal inkább várhatnánk rómaiakat.

szörnyű és istentelen királyné meghallja, ruháját szaggatja és hangosan kiabál: «O Severin, Istennek szolgálja, hát így bünteti a te Istened a rajta elkövetett sértéseket? Ezért a boszúért imádkoztál tiszteletlenségem miatt!» Rögtön lovasembereket küld Severinhez, hogy tőle bocsánatot kérjen s szabadon bocsátja a rómaiakat, kikért az imént hiába járt közbe. Az aranymívesek is szabadságot nyernek s Giso férjével és gyermekével megjelenik az Isten szolgálja előtt, hogy megköszönje gyermeke életét s megígérje jobb útra térését.

(9) Severinnek legnemesebb erénye volt a foglyok kiszabadítása. Sokszor átküldött a Dunán egy-egy fogolyt a barbarok körmei közül megmentése végett; az ilyentől aztán körülményesen kikérdezte a barbárok viszonyait.¹⁾ Azután megmentette szent Gervasius és Protasius martyrok reliquiáit s letétette azon templomban, melyet a kolostor mellett építtetett. Gyakorta kérték őt, hogy vegye föl a püspöki méltóságot, de ezt mindenkor állhatatosan visszautasította. Szerzetesei számára sem adott ki soha irott szabályokat,²⁾ elégnak tartotta, ha őket a szent atyák példájára emlékezteti.

(10) A favianisi egyházfit Maurusnak hívták; ez egyike volt azoknak, kiket Severin a barbaroktól megváltott. Midőn Maurus egy napon Severin világos tilalma ellenére a várostól két mérföldre levő gyümölcsös kertbe rándult,³⁾ a barbárok elfogták. Azonban Severin ezt meghallva, gyorsan átkelt a Dunán, utólérte a rablókat, kiket a nép scamaroknak⁴⁾ nevezett, s megmentette Maurust.

(11) Midőn a parti Noricum felső városai még fennállottak és a barbarok támadásaitól egy castellum sem volt biztos, Severin híre mindenüvé elsugárzott s vetekedve hitták őt magukhoz ótalmúl az egyes castellumok. Cucullis (ma Kuchel a Salza mellett, Salzburgtól északra) nevű castellumot is meglátogatta Severin a

¹⁾ Úgy látszik Severinnek épen ebben állott nagy hatalma a barbárok felett; megtanulta ismerni a barbár hadi életét, voltak megbízható kémjei s ehhez képest intézkedett a védelemről.

²⁾ Daturus nihilominus monachis fornam sollicitus admonebat beatorum patrum vestigiis inhaerere. Ez is világosan azt mondja, hogy Severin nem adott szerzetesei számára szabályokat l. 463. l. 4. j.

³⁾ ad colligenda poma egressus — a gyümölcsstenyészésre vonatkozó adat.

⁴⁾ Ezekre nézve l. Thierry Amadé: *Attila fiai*, 288. l.

polgárok sürgető kérésére. Itt egy esemény folyt le, melyet Eugippius Marcianus elbeszélése után ismert, a ki ezen helyről származott és később zárdafőnök lett. A népnek egy része bizonyos helyen botrányos bálványimádást (nefanda sacrificia) hozott divatba.¹⁾ Severin beszédeivel és egy csodával józan útra téríti a polgárságot. (12) Ugyanitt a pusztító sáskákat űzi el Severin. Megparancsolja a lakosoknak, hogy otthön imádkozzanak s földjeikre ne menjenek ki. Egy nagyon szegény ember kimegy a mezőre, hogy vetéseit megtekintse, melyek mások földjei között nagyon csekély darabot fedtek.²⁾ Ennek gabonáját leeszi a sáska s Severin a szegény ember bűnbánatát látva a lakosokat adakozásra hívja fel, a kik gazdagon ellátják a károsultat.

(13) Juvaoban (ma Salzburg) a mint egy nyári napon vecsernyére készültek, nem találtak sehol tüzet, hogy a gyertyákat meggyújtsák; hiába csiszoltak a kövön vassal³⁾ az idő haladt s nem volt tűz. Csoda történik: Severin kezében meggyúl a gyertya. (14) Ugyancsak itt egy sorvadásban szenvedő s már utolsó perczeit élő nőt gyógyít meg, úgy hogy ez három nap múlva a provincia szokásai szerint saját kezeivel végez mezei munkát.

(15) A második Rætiának egyik municipiumát a Duna partján, Quintanisnak hívták, mely mellett a Businca nevű folyó folydogalt. Mikor a Duna megáradt, ez a kis folyó kilépett medreiből, elöntötte az említett castellumot. A lakosok építettek egy kis templomot fából a falakon kívül, mely csölpön állott, azonban nagy víz alkalmával az ár behatott a templomba is. A polgárok Severint hitták magukhoz, ki úgy látszik észszerű intézkedések által elejét vette a templom veszedelmének. (16) Ugyanitt meghalt a pap Silvinus, kinek ravatalát a templomban állították fel s mellette énekeltek egész éjjel, mint az itt szokásban volt (ex more). Reggel felé eltávolított Severin mindenkit a ravatal mellől s ekként szólott a holttesthez: «Urunk Jézus Krisztus szent nevére kérlek, óh boldog Silvinus presbyter, beszélj testvéreiddel.» A halott felnyitván szemeit Severin azt kérdezé tőle, kérje-e

¹⁾ Ezen áldozatok alatt a római cultus fölébredését kell tekintenünk s nem szabad bennük emberáldozatokat néznünk, mint azt Thierry *Elbeszélések a római történetből* ford. Öreg J. 151. l. teszi.

²⁾ Voltak tehát kisbirtokosok is, s talán ilyenek túlnyomólag.

³⁾ flammam concussis ex more lapidibus elicere nequiverunt.

az Istent, hogy ismét visszaadja őt az életnek? A feltámadott azonban esdve kérte, hogy engedje neki tovább élveznie az örök nyugalmat. Ezt a csodát Eugipius Marcus subdiakón és Maternus templomőr szájából hallotta.

(17) Különös gondját képezte Severinnek a szegények ruhával és eledellel való ellátása. Sokan, a kik e jótékonytságot látták, önként felajánlották gabonájok egy tizedrészét a szegényeknek, jóllehet a barbárok kemény uralma következtében néha ezek is szükséget láttak. Severin levelekben szóllította fel Noricum népeit, hogy a tizedet szolgáltatassák be. Tiburnia város lakói is összegyűjtöttek egy csomó ruhát és gabonatedet s már csak be kellett be kellett volna szállítani. Azonban Severin megjósolta, hogy ez a barbárok kezébe fog jutni. Úgy is történt; nemsokára rá a Tiburnia körül tanyázó góthok megtámadták e várost s polgáraitól elvették a begyűlt ajándékot. (18) Lauriacum (a mai Lorch) lakosai is elmulasztották beszolgáltatni a tizedet. Gabonájuk már érni kezdett, midőn egyszerre csak üszög esett belé. Tüstént Severinhez siettek s beismerték, hogy ez méltó jutalma mulasztásuknak. Severin megvigasztalta őket s ez idő óta szorgalmasan beküldöttek neki a tizedet.

(19) Batavis város a Duna és az Inn között feküdt. Ide is építettett Severin egy kis zárdát néhány szerzetes számára, s maga is sokszor megjelent itt a polgárok meghívására, főképen azért, hogy az alamannok garázdálkodását megszüntesse, a kiknek királya Gibuld nagyon becsülte őt. Egy ízben, mikor ez a király azt kérdezte a szenttől, mit kíván tőle, Severin követelte, hogy tartsa vissza népét a római terület pusztításától és bocsássa szabadon váltságdíj nélkül a nála levő foglyokat. A király megígérte ezt neki s 70 foglyot azonnal szabadon bocsátott.

(20) Még abban az időben, «mikor a római birodalom fennállott», sok városban közköltésen tartattak katonák a limes védelmére; mikor azonban ez a szokás megszűnt, az őrség feloszlott és a limest szabadjára hagyta. Csak a batáv csapat állott még helyt s ez mindig elküldött Itáliába néhány katonát, hogy a zsoldot hozzák el. Ezeket azonban a barbárok útközben kirabolták s holttesteiket úgy hozták le a város mellett hömpölygő folyó hullámai.

(21) Severin megjósolta Paulinus presbyternek, hogy mihelyt haza ér, polgártársai a legnagyobb méltósággal fogják őt kitüntetni.

S valóban Tiburnia lakosai, mely hely — az életirat szerint ¹⁾ — Noricum fővárosa, püspökjökké lenni kényszeríték őt.

(22) Batavis város falain kívül esett Bojotro (másként Bojodurum, a Passauval szemközt lévő Innstadt). Itt is építtetett egy kis zárdát néhány szerzetes számára. E község lakosai szorgalmasan gyűjtögették a szentek erkélyeit s egy ízben kérve kérték Severint, hogy eszközölné ki Feba rúg királytól, hogy országában ők is kereskedést űzhessenek.²⁾ Severin feleslegesnek találta igyekezetüket s a helyett, hogy közbenjárását felajánlotta volna, a község vesztét jósolta meg. Midőn szigorúságáért egy presbyter kigúnyolta, fájó szívvel szállt hajóra s a Dunán levezett régi klastromához,³⁾ mely az általa alapítottak közt a legnagyobb volt és több mérföldnyire feküdt Favianis falaitól. Alig távozott el Severin, számos barbar sereg élén megtámadta Batavist Hunimund s míg a lakosság nagy része a mezőn aratással foglalatoskodék, felkoncizolta az őrségül bent maradt negyven embert. (23) Severin aztán látomás útján rátalál keresztelő Sz. János ereklyéire.

(24) Joviacum (Passau és Linz közt a Haibach melletti Schlogen falu) lakosait inti Severin, távozzanak városukból azonnal, mert romlás fenyegeti őket. A herulok csakugyan betörnek s az ott maradtakat elhurcolják. (25) Maximus ⁴⁾ gyakran látogatta a szentet s ez megjósolta neki, hogy hazáját nagy veszedelem környékezi. Severintől levelet kapván szent Paulinus püspökhöz, hazasietett. A püspök körlevélben szóllította fel dioecesisének castellumait szigorú bójtre s ezeket, mikor a rabló alamannok megjelentek, meg is mentette bizodalmauk. (26) Egy Milanóból jövő beteget gyógyít meg Severin, a ki addig kéri őt, míg magához fogadja.

¹⁾ Metropolisnak írja. De sem egyházi, sem politikai központja Noricumnak Tiburnia soha sem volt. Ez adat is eléggé hirdeti Eugipius tájékoztatlanságát.

²⁾ Interea beatum virum cives oppidi memorati suppliciter adierunt, ut pergens ad Febanem, Rugorum principem, mercandi eis licentiam postularet.

³⁾ Ad antiquum itaque et omnibus maius monasterium suum iuxta muros oppidi Favianis, quod centum et ultra milibus aberat, Danuvii navigatione descendit.

⁴⁾ Ehhez a Maximushoz, kit némelyek az előbbi fejezetben előforduló Maximianussal azonosítottak, később egész monda fűződött. L. Rettberg *Kirchengesch. Deutschlands* I. 222, és Rodenberg *Leben des h. Severin*. Leipzig, 1878. 16—17. l.

(27) Quintanis város lakói, hogy az alamannok rablásaitól szabaduljanak, elhagyják szülőföldjüket s átköltöznek Batavisba. Severin föllekesíti őket s megverik az alamannokat. De egyszersmind inti őket, hogy Batavist is hagyják el mielőbb; a kik szavát megfogadják, jól járnak, a szót nem fogadókat részint megölik, részint rabságba hurezolják a thüringek. (28) Így gyűl össze lassanként a Duna felső folyásánál tönkrement városok lakossága Lauriacumban, hol Severinnel a kifogyhatatlan olajos korsó csodája megy végbe. (29) A noricum Maximus több társával ruhát hoz Severinhez, hogy azt a foglyok és szegények között kioszsza. A nagy hőesések miatt elvesztik az utat s egy medve nyomain igazodnak ki a havasokból.

(30) Lauriacum város polgárai és a felső városok menekültjei a gyanús helyeken kémeket állítottak fel. Severin megjelentette nekik, hogy minden vagyonukat gyűjtsék össze a város falai közé, hogy az ellenség mit se találhasson kívül; az éhség el fogja őt üzni. Hosszú rábeszélés után engednek végre a polgárok, s midőn az ellenség, mely a szomszéd erdőkből lappang, megjelenik, a polgárok által ütött zajra megszalad. A mint az ellenség elvonul, kimennek a kapuk elé, hol azokat a létrákat találják, melyeket a barbarok a város megostromlására hoztak magukkal s menekülésükben szerte szét hánytak.

(31) Mikor Feletheus, a rúgok királya, kit Fevának is hittak, meghallotta, hogy az összes városoknak a barbárok elől elmenekült lakossága az Isten szolgájának tanácsára Lauriacumban gyűlt össze, hadsereggel jelent meg a város előtt, hogy a lakosokat elhurezolja s a szomszédos, adófizető városokban telepítse le; ilyen volt egynek Favianis is, melyet a rúgok országától csak a Duna választott el. A polgárok esdve kérték Severint, távoztassa el a királyt s mentse meg őket ezáltal a kiraboltatás veszélyeitől. Severin vissza is térítette Feletheust; de a rómaiaknak el kelle hagyniok Lauriacumot. Széttelepítették a városokban s ezentúl a rúgokkal jó barátságban éltek. Severin pedig megmaradt régi favianisi kolostorában s nem szűnt meg a népet biztatni, hogy valamikor mindnyájan ki fognak vándorolni római területre szabadáguk veszte nélkül.

(32) Ebben az időben történt, hogy Odoacer király barátságos levelet intézett Severinhez s felszólította őt, hogy kívánjon bármit, teljesíteni fogja. Ez csak azt kérte, hogy bizonyos Ambro-

ziusnak ki száműtetésben élt, adjon kegyelmet; a mit Odoacer készséggel teljesített is.

(33) Azután meggyógyította Severin Feletheus király egyik előkelő emberének kis fiát, a kinek már temetésére készültek. (34) Hasonlóképp meggyógyíta egy Tejo nevű nyavalyást, (35) valamint a barbar származású Bonosus szembaján is segíté. (36) A bojotroi klastromban három szerzetesének dolyfét töri meg s ezáltal tekintélye megerősödik. (37—38) Előre megjövendöli a Marcianus és Ursus szerzeteseit érő szerencsétlenségeket s (39) általában sokszor megjósolja a jövőt, mindenkor orvosságot is ajánlván a veszély ellen. Ruhája állandóan csak egy volt, ebben járt, ebben aludt. Ágyát egy földre terített pokrócz képezte s a bőjtöt szigorúan megtartotta.

(40) Végre sok szenvedés és hosszú küzdelem után, mikor Isten megjelentette Severinnek, hogy ezt a világot nemsokára elhagyja, kérte Feva királyt és gonosz feleségét Gisot, hogy látogassák meg őt. Szívére kötötte a királynak, hogy alattvalóival mindig méltányosan bánjék. Azután a király mellére mutatva szemrehányó hangon kérdezte a királynét: «Giso, jobb szereted-e te ezt a lelket, mint az aranyat és ezüstöt?» A királyné azt felelte, hogy férjét többre becsüli minden kincsnel s az Isten szolgája így folytatta szavait: «Bizony, akkor ne nyomorgasd az ártatlanokat, hogy szenvedésök uralmatokat szét ne törje; mert te vagy az, a ki gyakran megrontod a király jószándékát.» «Miért is hivattál hát, Istennek szolgája?» kérdé türelmetlenül a királyné. Ő így felelt: «Esdve kérlek benneteket, én legutolsó szolgátok, ki nem soká az úr színe elé járulok, hagyjatok fel gonosz cselekedeteitekkel s térjete a jámborság útjára. Országtok ez ideig Isten kegyelméből virágzott; óva inteltek, vigyázzatok!» — Azután összegyűjté szerzeteseit is s ekként szólott hozzájuk: «Tudjátok meg atyámfiai, miként meg van írva, hogy Izrael fiai Egyiptomból kivezetének, akként végeztetett el az is, hogy ezen vidék minden népe valamikor megszabadul a barbarok jogtalan uralmától. A városok lakossága mind kivándorol majd a maga vagyonával és római tartományban telepedik le. Ezek a helyek, melyek még most népesek oly sivár pusztasággá fognak válni, hogy az ellenség a holtak sírjait is feldúlja, abban a reményben, hogy ott aranyat talál.» Meghagyta azután, hogy testét a szerzetesek magukkal vigyék; ezt pedig azért tette, hogy a reá való emlékezés köztük az egységet

szilárdítsa. (41) Megjósolta aztán a napot is, mikor fogja elhagyni lelke halandó testét. (42) Intette Ferderuchust, ki bátyjától, Feva királytól Favianist kapta, hogy halála után ne merészkedjék arra tenni kezét, a mi reá volt bízva vagy pedig a szegények és foglyok vagyonát érinteni. Ezt Ferderuchus meg is ígérte.

(43) Január 5-én könnyű oldalnyilallást érzett Severin, s midőn ez három nap mulva sem szűnt meg, éjfélkor magához hívatta társait és hosszú beszédben lelkökre kötötte, hogy mindenkor rendeljék alá a földi dolgokat az égieknek. Azután egyenként megcsókolta őket és fölvette a közönség szentségét. Megtiltá nekik, hogy sírjanak, sőt kezeit kiterjesztve s mintegy keresztet képezve kérte tanítványait, kezdjenek rá egy zsoltárt. A fájdalom azonban elnyomta hangjokat s ekkor ő kezdte rá: «Dicsérjétek az erős Istent az ő szentséges lakhelyében!» Szó nélkül állták körül a haldoklót. Ekként halt meg Severin január 8-án.

(44) Alig hallotta meg Ferderuchus szent Severin halálát, tüstént lefoglalta a szegények számára gyűjtött ruhákat és egyebeket. Kirabolta a templomokat s teljesen kifosztotta a kolostort, melynek csak falait hagyta meg. Azonban alig egy hónapra rá utólerzte a büntetés; Friderich, bátyjának fia, megölte őt. Odoacer ekkor a rúgokra tört; legyőzte őket s Fredericusnak menekülnie kellett. De atyja Feva fogságba esett s gonosz nevével Itáliába hurczoltatott. Midőn pedig Odoacer méghallotta, hogy Fredericus visszatért országába, hatalmas sereggel azonnal útnak indította öcsését, Onoulfot, ki elől is menekült Fredericus s Teodórik királynál vont a magát, a ki akkor Novában, Moesia egyik városában tartózkodott. Onoulf bátyja rendeletére kiadta a parancsot, hogy minden római készüljön Itáliába. Míg Pierius comes a lakoságot gyors indulásra nógatta, Lucillus, az akkori presbyter felnyittatta a szent sírját. Daczára, hogy a tetemek már hat év óta pihentek a földben, a test teljesen romlatlan állapotban vala, a nélkül, hogy balsam érte volna. Új koporsóba tették át s lovaktól vont kocsi helyezették, megindulván azon az uton, melyen a dunamelleki lakosok követték. Ezek azután külön helyeken kaptak földet. A szent testét pedig hosszú út után Mons Feles nevű várba vitték. (45) Itt betegek járulnak a tetemekhez, melyek csodálatos módon gyógyították meg ezeket.

(46) Egy előkelő nő, Barbaria, nagy tisztelettel viseltetett Severin iránt, kit elhalt férjével együtt híreből és leveleiből ismert.

A mint értesült, hogy Severin holtteste Itáliában van, Marcianus ekkori presbytert és az egész congregatiót számos levéllel magához hívogatta. A római pápa, Gelasius beleegyezésével és a nápolyi nép kíséretében Lucullanum várába vitetett a holttest, hol szent Victor püspök eltemette abba a sírba, melyet az említett hölgy készíttetett számára. Ekkor gyógyultak meg Processa, a vak Laudicius és Marinus. A kolostor, mely ezen a helyen épült, még akkor is virágzott, mikor Eugipius ez életrajzot befejezte.

Dr. BOROVSKY SAMU.

Imánuel Ha-Ròmi.

Mesebeszéd,
Ha szerteszét
Nem árad a
Nap sugara, —
Hogy e homályt
A hold hozza,
S a sötétet
Ő okozza

Hej más van ott :
Hold a napot
Ha akarja
Sem takarja, —
Hanem őzem
Bája előtt
Veszt el a nap
Fényt és erőt!

Elébe áll,
Mint nyíl leszáll,
Éke benne
Küzd ellene, —
Zsákmányként a
Fényt elfogja,
S im a napfény
Őzem foglya!

KECSKEMÉTI LIPÓT.

A WESSOBRUNNI IMÁDSÁG.

Megtudtam az emberektől mint a legfő csodát,
 Hogy föld sem volt sem égbolt, hogy fa sem volt sem hegység,
 Hogy csillag nem csillogott és nap még nem fénylett,
 Hogy a hold nem volt sem a hatalmas tenger, —

- 5 Mikor még semmi nem volt, sem ür sem vég nem,
 Akkor volt az Egy már, a mindenható Isten,
 A férfiak szentje, és voltak vele szinte
 Isteni szellemek. És te, szent Isten . . .

- Mindenható Isten, égnek földnek teremtője,
 10 Adtál embereknek annyi tenger jót,
 Adj nekem kegyedben igazhivő hitet,
 És jó szándékot, bölcsességet s eszélyt,
 S erőt ellentállani ördögöknek s gonoszoknak,
 És a mit te akarsz, csak azt cselekedni.

A kézirat, melyben ez érdekes emlék fönmaradt, Wessobrunn bajor kolostorból származik; most Münchenben van. A kézirat végén e megjegyzés olvasható: *Ab incarnatione domini anni sunt DCCCXIII.* mely azonban valószínűleg csak a kézirat harmadik darabjára vonatkozik; az első két darab fiatalabb.

A költemény czímfelirata a kéziratban: *De poeta.*

Először B. Pez adta ki, *Thesaurus anecdotorum novissimus* I. 1721, p. 417. Legjobb kiadása: Müllenhoff-Scherer, *Denkmäler* 1873², I. sz. és 251. l. — A többi kiadásokat felsorolja P. Piper, *Die Sprache und Literatur Deutschlands bis zum XII. Jhdt.*, I. 1880, p. 120; ugyanitt össze van állítva a költeményre vonatkozó elég gazdag irodalom is, mely azonban legnagyobbbrszét szövegkritikai. A legjelesebb dolgozatok ez emlékről: K. Müllenhoff, *De carmine Wessofanto*, 1861, és Scherer Vilmos bírálata *Zeitschrift f. d. östr. Gymnasien*, 1870, 53—59. l.

A költemény első négy versének eredetije ószász nyelven volt írva, mit az alnémet elemekkel kevert nyelv és a *máreo seo* említése bizonyítanak; e négy verset egy bajor szerzetes írta át a IX. század elején felnémet nyelvre.

Wackernagel Vilmos (*Zeitschrift für deutsche Philologie*, I. 1868, 291—309. l.) és Scherer Vilmos (*Zeitschr. f. d. östr. Gymnasien*, XIX, 1868, 851. l.) egyszerre és egymástól függetlenül azon föltevással léptek föl, hogy a wessobrunni imádság első versei az ó-testámentom egy régi

ószász feldolgozásának bekezdését képezték. Hogy oly ószász munka (a *Heliand*-nak, az újtestamentom ószász feldolgozásának párja) csakugyan létezett, az más feljegyzésekből s czélsásokból is valószínű; mégis, a Wackernagel-Scherer-féle vélemény tarthatatlanná vált (és Scherer maga vonta vissza, *Zsch. f. d. östr. Gymn.* 1870, 55. l.), mióta a kérdéses négy vers *pogány* jellegét felismerték (E. Sievers, *Der Heliand und die angelsächsische Genesis*, 1875, 5. l.).

Az egész emléken ugyanis három rész világosan megkülönböztethető; a kézirat maga is vörös kezdőbetűvel jelöli e három különböző alkatrészt.

Az első négy vers kétségtelenül pogány jellegű. Ezt már abból is szabad következtetnünk, hogy a költemény *felnevet* alakja a IX. század elején jegyeztetett föl, ószász eredetije tehát még a VIII. században keletkezett, azaz: oly korból származott, melyben a szász nép, melyet csak Nagy Károly térített a keresztyén vallásra, még lelkes pogányok voltak. De bizonyítja e versszak pogány jellegét a tartalom maga is, mely sem a bibliára, sem a theologiai tudomány korabeli bizonyítékaira hanem egyedül a néphagyományra hivatkozik és föltünően emlékeztet a *Voluspa*-nak, az eddai dalok egyik legrégebb darabjának e harmadik versszakára:

Időknek kezdetén, kavargó zúr korában,
Határt a mart homokja nem mért a hűvös árnak,
Alant föld nem vala még, fönt a menny nem vala még,
Tátongott a mélység, sarjat nem szülve —

E négy versnek még strófa-alakja, a liodhahattr is egyezik a skandináv pogány költészetnek legnépszerűbb alakjával.

A következő négy vers (5—8), a költemény második része, már keresztyén jellegű, és valószínűen eleje egy műnek, mely a világ teremtését, ill. az ótestamentomnak egy részét költői alakban előadta (M. Rieger, *Zeitschr. f. deutsche Philologie* VII, 116. l.). E rész más versalakban (az úgynevezett hosszú epikus sorban) van írva, az ószász nyelv nyomai pedig egyáltalában nem észlelhetők benne. Igen valószínű tehát, hogy az első és a második rész nem tartoznak eredetileg együvé; csak a bajor szerzetes írta e különböző származású és jellegű, de hasonló tárgyú két töredéket egymás alá.

A harmadik rész (a 9. verstől) egyszerű imádság, úgy látszik, a bajor másolónak saját műve, mely nagyon ismeretes és sokszor előforduló kifejezésekből és fordulatokból van összeállítva. A másoló csak annyiban járt el e befejező sorokban némi önállósággal, hogy ez imádságot is lehetőleg az előbbi verssorokhoz hasonlóvá tenni s velök teljesen összekapcsolni törekedett. E czélből még az alliterációt is megkísérettette, de nem vitte következetesen keresztül.

HEINRICH GUSZTÁV.

BAJZA JÓZSEF MINT KRITIKUS.

Az igazságok fejtegetésében egészen hallgatni veszedelmesebb, mint nem egészen jól szólni. *Luther.*

Mint valamely zenei, mű alapakkordjai végig vonulnak a darabon, úgy hangzik keresztül az irodalmon 1830—48 Toldy, Vörösmarty és Bajza neve. Körülük csoportosul az írói sereg zöme s azok is, kik eleintén ellenzéki állást foglaltak el, beleolvadtak, hogy teljesen diadalra juttassák a szent ügyet, a magyar nyelv és irodalom ügyét. A nyelvharcz, melyet Kazinczy erélyes szelleme diadalra emelt, a politikára is áthatott. Széchenyi, Deák, Kossuth ugyanazon helyet foglalják el a politikában, mint Kazinczy és tanítványai az irodalomban. A magyar szabadságharcz történetét egész Kazinczy Ferencz fellépéséig vezethetjük vissza.

A magyar szellemiség aránylag rövid idő alatt óriási átalakuláson ment át, s mint minden reform, úgy a magyar nyelv reformatiója sem aratott absolut sikert, sőt ellenreformatiót sem támasztott, de fénye láttatta a sötétséget, melyben akkor irodalmunk s nyelvünk sínylett. Valóságos Augias istállójának találjuk a magyar irodalmat. A folyóiratokat csupa műkedvelő tölti be másolataival, melyeknek sem tartalma, sem stylusa nem egyesíté magában azon föltételeket, melyek közönséget teremtsenek.

E kontárkodás elharapódzását nagyban előmozdítá egy irodalmi központ s egy ezzel járó hivatalos kritikai organum hiánya. Ilyenek voltak az állapotok, midőn Kisfaludy Károly Aurorája útnak indult. Alapítója csakhamar sirba szállt, de szelleme nem halt meg, hanem bibliai oszlopként ragyog a hant felett s a gyászoló sereg keblében bánat mellett lelkesedéssel tér vissza a sírtól, hogy a mester megkezdett munkáját folytassa s ezzel emeljen legszébb emléket a nagy férfiúnak sírja fölé. Az említett három név elseje az, mely rajongó lelkesedésével és fényes tehetségével bajjolta el és hódította meg nemzetét; a másik széles tudományával és lankadhatlan erélyével tudta nemzete figyelmét elhúnyt szellemi bajnokai iránt lekötni, kiásva őket a feledékenység sírjából s rámutatva: «ime itt vannak, kiket közönyöd burjánja takart feledékenységbé, pedig bátran odamutathatjuk őket a külföldnek, mint szellemi életünk képességének örök bizonyítékát». A harmadik komolysággal és elszántan fogja a kritika fegyverét kezében, véd-

vén a szent sereg eszméit, megtámadván ellenségeit, megsemmisítve vagy lefégyverezve azokat. Vörösmartyt költészetének örök fénye menti meg az elfeledéstől, Toldy munkásságának óriási voltával emelt örök emléket magának — s Bajza? őt már elfeledtük; neve legfőlebb a «Bordal», «Apotheosis» vagy «Sohajtás» említésénél jut eszünkbe.

Pedig irodalomtörténetünk az érdem babérját nem lantjára, hanem kritikai tollára fogja helyezni, melylyel oly nagy sikert vívott ki. A nyeglék s kontárok legyőzésében a döntő csata mindenestre a Bajzáé. S habár a nyegleség nem is szűnt meg, általában mégis le lett szoritva s a közönség ízlése javult, európaibb lett s több igényekkel kezdett az írókkal szemben fellépni.

Az ő működése nagyobb, mint hátrahagyott műveinek becse; s tekintvén a kort, melyben működött, oly alakká domborodik ki, mely méltán helyét követeli azon kitünőségek között, kik jelen irodalmi viszonyaink európai színvonalát megteremtették.

Mielőtt vázlatát adnánk a harcznak, melyet oly diadallal futott meg kritikánk első bajnoka, lássuk, hogy készül e férfiú az írói pályára, miként hegyezi tollát, mely egykor oly szúrós leend.

Elismert dolog, hogy a körülmények általában döntő befolyással vannak tehetségeink fejlődésére, irányára; sokszor egy szerencsés vagy szerencsétlen véletlen elhatározólag hat lelkünkre, habár nem is mindig a tiszta öntudat képében. Ily szerencsés véletlen volt Bajzára Toldyval való megismerkedése, mely fejlődésének egyik legfontosabb mozzanatát képezi, mely nélkül aligha fut meg oly pályát irodalmunkban, mint a milyent megfutott. E két férfiú kiegyenlítette egymást, a mi az egyiknél megvolt, hiányzott a másiknál, egyik a másiktól kölcsönzött. Bajza komoly, megfontolt, magába vonuló természete mérsékelte Toldy túlzott lelkesedését, könnyelműségét, határozatlanságát, szereplési vágyát; e tulajdonok viszont nem téveszték el hatásukat a magában elszigetelt Bajzára. Kár, hogy az érintkezés sokáig nem személyes, hanem csak levélbeli volt, mert így a hatás inkább közvetített s természetesen gyöngébb.

1821-ben személyes érintkezésük megszakad. Bajza fölmege Pozsonyba jogi tanulmányai s a német nyelv elsajátítása végett. Ettől fogva kezdődik a levelezés, mely Bajza belsejébe enged pillantanunk, hol tisztán meglátszanak azok a vonások, melyek szereplését jellemzik.

Mindketten költői babérokért lelkesültek s nagy része e levelezésnek egymás költeményeik és dolgozataik bírálatával van tele.

S már e bírálatokban is a fősúly nem annyira a mű eszmei tartalmára, mint inkább a nyelvre van fektetve. Révai már Pesten avatta neologussá őket, ennek helyesírása, rendszere biblia elc-tük, melyet védeni, terjeszteni szent kötelesség.

Már legelső leveleiben feltűnik a maga iránt való bizalmatlanság, a töprengő megfontolás, a stilistikai és szerkesztési gond, mely egész a pedanteriáig megy. «Az önmagával elégedetlenség tökélyesbülés rugója lehet ugyan, de bizonyos mértékben túlhajtva, Saturnussá válik, mely saját szülőtteit emészti fel», mondja Lévy József Kazinczy Gábor fölött tartott emlékbeszédében. Ugyanez áll Bajzára. Az elégedetlenség, a szigor önmaga iránt, s bizonyos felelem a nyilvánosság előtt, mely egész a hypochondriáig fokozódik, olvasható ki ezen ifjúkori levelezésből. Érdekes erre nézve 1823. decz. 28-ikán kelt levele¹⁾: «Hogy elbeszéléseket akarsz kiadni, — írja 1824-ben Toldynak, — jó, én *kivánnám*, hogy tehetnéd, de nem remélem, hogy időd engedné. Tanácslom aztán, hogy egymás után ne írd őket, mert kevésbbé lesznek jól kidolgozva; és ne írd őket stans pede in uno, mert a hirtelenség, vagy hamar-ság, vagy könnyűség (könnyelműség), akárminek nevezzem, gondatlanságot szül.»

Más alkalommal megesik, hogy egy drámai tárgy ötlük eszébe; leül, hogy leírja, de az álom elfogja s lefekszik. Valami zörejre felébred, nem bírván újra elaludni, elolvassa, a mit lefekvés előtt írt. Szarvas hibát lel benne s elveti. Napok múlva újra előszedi s elbeszéléssé akarja átalakítani. Hozzá fog; de a gondolat, hogy nincs hozzá tehetsége, letéteti vele a tollat — kedve szegve — s mindennek vége. S ez akárhányszor történik meg vele; akárhányszor kételkedik írói képességében s veti el a tollat; azonban mindig nagy előszerezettel veszi fel újra. Toldy magasztaló dicséretei és zaklató buzdításai Bajza félenk s önbizalmatlan természetére jótékonyan hatottak. Hiába tiltakozik, — 1824-ben — «czélod (Toldy dicséreteire vonatkozik) én átláttam, a buzdítani akarás, de csalódom, mert engem egyedül belső meggyőződésem buzdít, mely eddigelé még soha sem volt dolgozásaimmal kielégítve, röviden: még soha sem tetszettem magamnak. E czélodból erednek

¹⁾ E levelek az akadémia kézirttárában őriztetnek.

az oly kedvezőleg tett ítéleteid felőlem, de nálam végedet el nem érheted. Ha buzdítani akarsz, igyekezzél meggyőződésemet oly gondolatokra vezetni, mint a tied felőlem, s akkor eléred. De ezt nem teheted», — s mégis csak e dicséretet vétették föl vele újra a tollat.

A kényes ízlés, a csíny, a mely úgy műveiből, mint kritikáiból kiérzik s mely nála mindig követelő elv gyanánt szerepel, már az ifjú Bajzában is teljes öntudattal él: «Minden iratommal, — írja Toldynak 1824-ben, — csak olyan vagyok: quem bis terve bonum cum risu miror. És ez a három lap a te féllapodra elég. Hogy én finnyás vagyok, az nagyon igaz, ki tehet ellene, én mindig az leszek, ha gyengeség, ha hiba is ez, mert nekem természetem».

Az igazságszeretet, mely később szívfájdalmat is okozott neki, s melynek kimondásáért baráti és tisztelő érzelmeit is kész volt feláldozni, szintén kifejezést talál e levelezésben: ... «mondod és mondád, — írja egyik levelében Toldynak, — hogy javallásom neked örömet, rosszalásom kedvetlenséget okoz s inkább, mintha ezt más tenné. Ezen kinyilatkoztatás, hogy neked kedvetlenséget ne okozzon, oda vezethetne, hogy mindenkor javalva itéljek műveidről. De nálam másként van. Valahányszor itélni kell munkádról, akkor soha sem vagy nekem barátom, hanem idegen, mint akármely magahitlen kérkedő író, például Farkas udvari poéta».

E sorokból egyszersmind azt is látjuk, hogy barátja jobban szerette a tömjént, s zokon vette, ha Bajza kissé keményebben szólt dolgozatairól.

Mintha csak előhangjait hallanók e levélben a «Kritikai lapokhoz» írt programjának: «Mi rettegünk, — mondja ott, — a tudományos tribunaltól, utáljuk, gyűlöljük azt; istenünk az önfény s a bálványozásnak vagyunk barátai. A helyett, hogy az egyedül üdvözítő, igaz utat keresnök, a szív- és vérrokonság, hír- és névgöz, a vallásbeli pártoknak s az emberi hiúság ezernemű czéljainak, mint annyi isteneknek szobrokat emeltünk.»

Nem kevésbé fontos e levelezésből, a mennyire lehet, a hatást kilesni, melyet a német irodalom tanulmányozása Bajzára tett. A német nyelvet úgy látszik csak 1826-ban bírta annyira, hogy tanulmányai eszközévé válhatott, különben nem hiszem, hogy a hamburgi dramaturgiát, melyet Toldy 1824-ben megküldött neki, minden legkisebb megjegyzés nélkül küldte volna vissza ugyanazon évben. De 1826-ban már lelkesülve említi Toldynak:

«Lessing igen kedves könyvem, nem győzöm eléggé olvasni. Lessing és Mendelssohn gyönyörű két ember és barát». E levélben egyúttal sürgetve kéri Toldyt, küldje meg Schlegel, Tieck hasonfoglalatú műveit és Shakespearét. Később mindinkább elmerül a német irodalom tanulmányozásába s egészen Goethe, Schiller és Lessing foglalják el, sőt Schiller æsthetikai művei Kant iránt is mohó vágyat keltenek benne. Mennyire ragadta el Goethe, kitűnik következő soraiból: . . . «Köszönöm Kölcseynek, hogy ezen nagy ember műveire figyelmessé teve, de köszönöm geniusomnak is, hogy ezen műveket imádni tudom. Nem ismerek semmit, a mi engem úgy kielégítene, mint ezen csudakézből jött teremtmények. Reszketek értök s addig nem nyughatom, míg sajátommá nem teszem.»

Azonban mindez csak privát-tanulmány, főczélja az ügyvédi pályára jutni, minthogy az akkori időben még a legvérmesebb reményeken is túl volt, az írói pályát kenyérkereső pályának tekinteni. Csakhogy Bajzának nem igen sok volt a kedve az ügyvédi pályához, ő testtel-lélekkel az irodalmon csüngött. Félt a pillanattól, midőn a válúthoz fog érni: . . . «El vagyok tőkélve változhatlanul, — írja 1828-ban Toldynak, — Pesten lakni, de a literaturai gondokkal egészen végsőkép felhagyni, hogy prokátori foglalatosságomtól, mely kenyeret ad, semmi többé el ne vonjon . . . Hidd el, édes barátom, minél inkább készülök komolyan s férfiúilag elhatározva a literaturáról lemondani, annál inkább érzem, hogy az nekem nagy erőbe fog kerülni s talán olyanba, mintha egy szeretett leánytól kellene hosszú, örök időre búcsút venni.»

Ideje, hogy megemlítsem ama szembetűnő különbséget, mely az ifjú és férfi Bajza egyéniségében nyilatkozik. Az egész dolog nem bír ugyan irodalomtörténeti fontossággal, de Bajza egyéniségére nem kevésbé érdekes és jellemző. Tekintvén nyilvános szereplését s azon szellemet, mely vitairataiban nyilatkozik, vakmerőség volna föltenni, hogy vala idő, midőn egész a gyűlölségig viseltetett ellenszenvvel a nyilvános szereplés, de kivált kritikálás iránt, s hogy egyéniségével nem tartotta összeférőnek, szerepet játszani s másokat a nyilvánosság előtt megbírálni. 1826-ban ezeket írja Toldynak: . . . «énnekem erős föltételelem minden efféléktől (az Aurorakört érti) örökre izoláltan maradni. Lelkem el van telve a szabadságnak vágyával s *utálja* azt a korlátok közé szorító ex professo s igyekszik önsugalma szerint a mennyire csak lehet

dilettant maradni. Megígértem, hogy veled a Hermes kiadása mellett kapcsolatban lenni nem volnék idegen, *de csak veled*, és, én *ismerve* magamat, úgy hiszem, hogy ezzel már igen sokat ígértem, *többet talán, mint a mennyit egykor teljesíthetni képes leendek. Nem vagyok én alkalmas semmi ilyesmire.* Fejem igen nehezen tud összeférni más fejével, szeret maga gondolni s a mit egyszer ex fundamento átgondolt, attól nehéz azután elvonni. Ez a karakteristikai vonás legyen hiba vagy ne, minél inkább halad korom, annál inkább nő bennem...

Ugyancsak Toldynak 1827-ben:... «Szemere velem akarja recenseáltatni fordított dalait, mi jutott eszébe? *Én nem akarok recenseálni.* Ilyenekben nekem nincs kedvem. Én úgy vagyok a kritikával, mint a ruhának egy bizonyos nemével, melyet Zrinyi-dolmányának neveznek, s a melyet most igen felkaptak. *Másokat benne öltözve szeretek, de magamon nem szeretem, nem tudom viselni.*»

Vajjon mernék-e e sorokból oly heves kritikust jósolni, sejtjük-e belőlük, hogy e csendes, a természet szépségein andalgó ifju neve egykor rettegett lesz?

Nincs okunk e levelek őszinteségében kétkedni, tehát sem színlelésnek, sem affectationnak nem tekinthetjük a fent idézett sorokat. Így másutt kell keresnünk a kulcsot. Úgy hiszem, egyszerű csalódással állunk szemben. A magába-zárkozottság, a túlságos szigor önmaga iránt, mely az önbizalmatlanság szülöttje, bizonyos hypochondrikus félelmet öntött Bajzába a nyilvános szereplés iránt. E félelem ejtette csalódásba tehetsége felől. S hogy e betegségből kigyógyult, az nagyrészt Toldy zaklató befolyásának s egy szerencsés véletlennek köszönhető.

E véletlen volt Bajzára az epigramma theoriájának megírása. Az értekezés a «Tudományos Gyűjtemény» 1828-iki évfolyamában látott napvilágot. Bírálat alá veszi benne sorra az epigramma-írókat. 1829-ben egyik megbírált, Szentmiklósly ugyancsak a «Tudományos Gyűjteményben» «Igazítás» cím alatt felelt Bajza czikkeire, s *hirtelen ítélőnek*, kritikáját sanyarú rostának mondja.

E különben gyenge «Igazítás» ott támadja meg Bajzát, hol legerősebb volt: az alaposágban. Ott megtámadtatni, hol legerősebbnek érezzük magunkat, a legfélénkebbnek is bátorságot kölcsönöz. Ezt felelet nélkül hagyni, annyi lett volna, mint: «qui tacet, consentire videtur». A válasz nem is késett, de alig vártunk

oly élelet, melynek már czíme is oly hangon szól, hogy senki sem mondaná Bajzáénak, ha nevét nem látnók aláírva. Ily czímen: «Szükséges felelet egy hivatlannak szükségtelen észrevételeire» nem hittük, hogy a közönség elé mer lépni. Ime a magába zárkózott, a kritizálás iránt annyira idegenkedő Bajza első bírálatának címébe is mennyi szenvedélyes hevet önt! Most már tudatára ébredt, hogy a mit eddig ellenszenvnek vélt, csak félelem, önbizalmatlanság volt; a jég már meg van törve; ezután egymást követik az összezördülések. Csakhamar kitör a conversations-lexikoni pör s Bajza egész elemében van s eddig páratlan ügyességgel forgatja a tollat s többé nincs is kedve már hivatal után látni. Minthá kicserélték volna, úgy hangzanak 1830-ban Toldynak, — ki akkor külföldön utazott, — írott sorai: . . . «Sajnálni fogom, ha kénytelen Desewffyt összegázolni, mert ő ha rossz író is, legalább becsületes ember, de ha gorombaságokra fakad, én valami szörnyűt fogok vele csinálni, mert ő neki semmi szüksége sem volt magát ezen pörbe keverni, csak csillogni szeretne, s azt hiszi, hogy nekem grófi auctoritásával fog imponálhatni. Majd meglássuk, mit használ írói körben a grófi titulus.» De ne feledjünk el még egy körülményt, mely szintén sokban hozzájárult fejlődéséhez. Pesten való állandó tartózkodása, mely oly férfiakkal hozta össze, mint Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Széchényi, hozzá szoktatta a zajos élethez. Irodalmi jeleseink, kik látva tehetségét, barátilag buzdították. Ez mind csak bátorította Bajzát, s a félelem s bizalmatlanság csakhamar eltűnt, de nem csapott át soha sem a szentelenség és önhitségbe. Alig jön Pestre, már is a «Tudományos Gyűjtemény» szerkesztésében segédkezet nyújt Vörösmartynak, sőt egy kritikai folyóirat megindításának egyik főagítatora lesz: «a kritikai lapokról, — írja 1829-ben Toldynak, — utolsó levelemben írtam. Nekem erős feltételem van, hogy addig nem hagyok békét a társaknak, meddig meg nem alapítjuk.»

Az írói szenvedély egész hevével látjuk oly pályán haladni, melyre nem készült, hanem úgy szólva a véletlen által sodortatott. S habár mint költő a dal egy nemében külön iskola alapítója lön, habár e téren való működése æsthetikailag becsesebb is, még sem mérkőzhetik kritikai működésének eredményével, annak irodalomtörténeti fontosságával.

Az epigramma theoriáját követő «Igazítás» nyílt kihívás volt, melyre felelni kellett. Ez volt első kritikai vagy inkább polemikus

fellépése. A modor, a hang, mely feleletét jellemzi, egészen elüt az eddigi polémiáktól. A meggyőző dialectica, az irány férfias komolysága s a gúny egy bizonyos neme, mely olykor szétmorzsoló erővel bír, szokatlan hang volt a magyar irodalomban.

Alig végződött be e kis horzsolás, kitört a híres Conversations-Lexikoni pör, mely alkalmat adott Bajzának kritikai heve és szenvedélyessége teljes kitörésére. E tárgyban írt polémiái alapították meg tekintélyét, tették nevét országos hírűvé, de szereztek is neki számos ellenséget.

Az Aurora-kör már 1825-ben óhajtott kritikai közlőnyt megindítani, melyben æsthetikai nézeteiket kifejtve, a kontárokat és áltekingtélyeket leálczázva, figyelmet keltő küzdelmet támaszson s így rántsa vissza a nemzetet a múlt századbéli tespedés örvényétől, hová a nyelvújítási harc után a közöny ismét sodorni kezdte.

A közlőny terve dugába dőlt, de támadt helyette per-patvar, mely jobban felébreszté a közfigyelmet, nagyobb zajt ütött, mint a «Kritikai Lapok» tettek volna, ha e pör előtt megindulnak. Az élénk figyelem, az érdek fel van ébresztve, a közönség bizonyos megdöbbenő csodálattal s kíváncsisággal tekint az Aurora-kör bátor harcosaira, kik több ízlést, szebb, hibátlanabb nyelvet és több szellemet kezdenek az íróktól követelni, s kiknek vannak eszméik, melyekhez erősen ragaszkodnak. Ezen érdeklődés átment az 1831-ben megindult «Kritikai Lapokra» s egészben véve e pörrel kezdődik az Aurora-kör hatása az irodalomra.

A mily csekély volt is e tollharc eszmei tekintetben, ép oly messzeható volt irodalmunkra. Valóban semmi sem jellemzi jobban irodalmunkat, mely e tekintetben Kölcsey kritikai fellépése óta alig változott.

A gyűlöletes előítélet a kritika iránt, mely abban soha sem az elvet, hanem a személyt tekintette megtámadottnak, teljes mértékben uralkodott a pör kitörésekor. A tollharc, melyet e pör támasztott, ezen előítélet elosztatására is közrehatott; a közönség hozzá kezdte szokni az elvek harcához, elváltatá az egyént az elvtől, mi irodalmunk fejlődésére csak előremozdítólag hathatott.

De lássuk röviden a pört. Bajza a következőket írja Toldynak: «Wigand lexikont akarva kiadni, felkérte Kisfaludyt is a közreműködésre, ez kijelenté, hogy csak akkor hajlandó erre, ha Vörösmarty, Bajza és Schedel is részt vesznek. Wigand megígérte, hogy az említetteket is fel fogja kérni, de nem tette, hanem egy második

felhívást bocsátott közre, melynek dolgozótársai Balogh Pál, Bartonay József, gr. Desewffy, Döbrentey, Kis János, Kis Károly, Schedius, Szabó, gr. Széchenyi, Szentmiklósy, Thaisz. Stettner több kérdést tett a Tud. Gyűjteményben szűrő megjegyzések kíséretében. Erre Döbrentey Széchenyihez futott s keservesen panaszkolta, hogy mi klubbot formálunk, őt üldözzük. Wigand pedig mindenfelé hirdeti, hogy mi együvé tartunk és az ő lexikonát el akarjuk nyomni.» E vádban volt némi igaz is; a mennyiben az Aurora-kör is belátván egy «conversations-lexicon» szükségét, szintén megakart egyet indítani; azonban Döbrenteyék által megelőzve, nem maradt egyéb hátra, mint azt oly erős bírálat alá venni, hogy a vállalat csirájában megölessék.

Azonban itt is elvek, s nem személyes indokok vezették a kört. Egy lexikon kiadásának dicsősége után való vágygyal nevetéses volna oly férfiakat vádolni, mint az Aurora kör; hanem igenis bántotta őket, hogy ily fontos vállalat oly férfiak közreműködésével indul meg, kik részben ismeretlenek, részben kontárok s kiktől eddigi működésöket tekintve, ósdi izlésnél, gondatlan szerkesztésnél, hiányos ismeretnél és hibás nyelvnel egyebet alig lehetne várni.

Tehát a kiindulási pont elvi volt, mely nem elégedett meg oly törekvéssel, mely nem az európai színvonal felé irányult.

Fenyéri bírálat alá vevén a mutatványszámot, a szerkesztők után kérdezősködött, minthogy az egyes cikkek stylus, nyelv és tartalom tekintetében nem sokat ígértek. Erre Döbrentey Wigand könyvárus neve mögé bujva, megnevezte a dolgozótársakat, de a szerkesztőt nem hozta nyilvánosságra. A mint az első szám megjelent, azonnal megtámadta az Aurora-kör. Bugát Pál Balognak az «agyvelőről» írt cikkét tüntette fel semmisnek. Bajza pedig az egész «lexikont» vette bírálat alá, egyenesen Döbrenteyt nevezvén meg szerkesztőnek.

Figyelmeztetésében ámitásnak mondja Csemitzky szerkesztőségét; a dolgozótársak közül egyedül két férfit tart képesnek, hogy az őket megillető részt helyesen elvégezzék. A többi nyolcz vagy elagott erőtlen bajnok vagy hamvatag reményű férfiú, szertelen papirosmásoló, — s már most ilyen munkatársak kezéből mily félszeg munka fog kikerülni. Brockhaus lexikonában olvashatjuk a fonák ismertetéseket hazánk viszonyairól, s a most készülő 8-ik kiadás nem ezen Wigand-féle lexikonból fogja-e magának

a Magyarországot megillető czikkeket lefordítani, feltéven, hogy Magyarország írói legjobban ismerik hazájokat. «Gondoljuk, — így kiáltva fel figyelmeztetése végén, — milyen képet fog nyerni hazánkról újra a külföld, ha olyan cikkekből fog állni a lexikon, a melyet mutatványul a felhívás hozott. Legyen a kép nyomorú, csak hü».

Mily hatást tett e kis nyomtatvány, kitünik Bajzának 1830-ban Toldyhoz írott soraiból: «Micsoda lármát csinált ezen kis iratka itt a két városban, nem képzelheted, azt csak látnod és hallanod kellett volna. Mindenféle kávéházakban és traiteurökben beszéltek és disputáltak fölele s már két hete, hogy a publikum elébe jött s még mindig tárgya a beszédnek.» Döbrentey csakhamar felelt. Válasza heves és nemtelen volt, a mennyiben nem átalott oly rágalmakat és vádakokat az Aurora-kör ellen szórni, melyek a tisztességgel és műveltséggel meg nem férnek, s melyeket visszaverni, nevetségessé tenni könnyű volt. Bajza replikája, mely «Válasz Döbrenteynek» cím alatt jelent meg 1830-ban, lesújtó volt Döbrenteyre, s a nagy tekintélynek örvendő író leálcázva, összetörpülve állott a közönség előtt. Döbrentey heves kitörésében azzal vádolja az Aurora-kört, hogy ők egy-két embert rá akarnak a közönségre disputálni.

«Igen, — mondja erre Bajza, — mi nem engedjük, hogy az író és hasonlói kontárkodjanak, hogy silány másolataikkal visszatérítsék a magyar literaturát azon szép haladásból, melyet az Dayka, Virág Benedek, Kazinczy, Berzsényi, Kölcsény, Vörösmarty munkái által vett; mi hirdetjük, magasztaljuk, mi rádísputáljuk őket a közönségre, de nem is ez bosszantja, hanem az, hogy nem magasztaljuk a francia és német írókból összelopott, rendetlen és lélekbosszantó értekezéseit.»

Megrója másodszor Döbrentey a kör németes és francziás fordulatait, mi által a nyelvet eredetiségéből kifordítják, továbbá az új iskola feszengő írásmódjának vádjával is illeti. «A neologismus el van már döntve, — vizonozza erre Bajza, — ez már kivívta diadalát. A neologismus ellen írni, a ki maga is oly ferdén neologizál, nevetséges. A francia és német szólásmódokat elég szerénytelenség volt kiáltozni, minthogy a kiáltozó is tele van azokkal.»

Döbrentey a mutatványszám selejtes czikkeit azon képtelen

szerkesztői elvvel takarja, mely szerint a szerkesztőnek mindent fel kell vennie. Ezt Bajza genialis szerkesztésmódnak nevezi.

A kritika ellen írt soraira azt válaszolja Bajza, hogy az ellen hiába prédikál, mert az, ha éles is, mindig nagy haszonnal jár; a tárgy csak akkor lesz teljesen megvilágítva, ha mind jó, mind rossz oldalai fel vannak tüntetve; oppositio által jutott a világ a legszébb igazságok ismeretére, természetesen nem zárva és neveletlenül csipkedve egymást.

Ezek után áttér Bajza «Figyelmeztetésének» megokolására. Először is a helyesírást mondja rossznak, mivel az nem Révai rendszere, szabályai szerint való. Pedig ennek tanait hirdeti az akadémia s az írók legnagyobb része is ezen rendszer híve; tehát: a ki nem így ír, rosszul ír. Másodszor a rossz tartalom mellett még ismétlésekbe is esnek. Figyelmeztetését azzal fejezi be, hogy hiába vetik szemére, hogy ő hibásan ír, mert abból nem következik, hogy a «lexikon» jó lesz.

Erre Döbrenteynek felelni sem bátorsága, sem ereje nem volt, hanem Desewffynek rimázkodott, hogy szálljon ki grófi méltóságával a sikra és semmisítse meg üldözőit. S Desewffy elég tapintatlanul ki is szállott, azonban Bajza által úgy leszorított a küzdterről, hogy többé neki sem volt ereje replikálni. Desewffy nemcsak hogy nem használt Döbrenteyéknek, hanem magának is oly nagyot értett, hogy azt többé helyrehozni nem lehetett. Valóban érthetetlen, miért értotta magát Desewffy az ügybe, s ha már nem tartóztathatta vissza magát, miért támadta meg Bajzát annyira méltatlanul nevéhez? Csodálatos, hogy a férfi, a ki levelezéseiben oly magas álláspontot tudott elfoglalni az irodalmi viszonyok megítélésében, a nyilvánosság elé lépve oly párt és elvek részére állt, melyeknél az ész praevaleltiája hiányzott.

Értesülése az ügy felől hiányos, fonák lehetett. Döbrentey koholt rágalomokkal annyira elhalmozhatta Bajzáékat Desewffy előtt, hogy ez a különben is igen ingerlékeny mágnás oly haragra lobbanhatott, melynek behatása alatt írta azt a szerencsétlen röpiratot, mely többet értott személyének, mint használt az ügynek.

Kazinczy ismerte Döbrentey aljasságát s titkon Bajza pártján állt; továbbá figyelmeztette Desewffyt, hogy mindenben Döbrentey a hibás. «Ápril 3-ikán vevém azt, a mit Döbrentey felelé Fenyéri-nek, — írja Kazinczy Guzmicsnak 1830-ban, — és mit Döbrentey-

nek Bajza. Addig pörök felől semmit sem tudtam. Döbrentey rendszeren magasztalá magát Wigand szája által s kénytelen vagyok vallást tenni, hogy literatúránkban oly járatlan vagyok, hogy sem azt nem tudtam soha, hogy Döbrentey köztünk oly magas polczon áll, sem azt nem, hogy ő nekünk lámpánk, mert a Gyula könyvét én középszerű munkának sem tudtam ismerni. Ellenben Bajza feleletét csodálom, irigylem. Mely tűz, mely nyugalom! mely szép harag s mely szerénység! mely nemesség és erő! Énnekem ez szint oly kedves, mint az ő legszebb dalai, melyek felől azt jövendölöm, hogy a maradék is énekelni fogja.»

«Nem lehetett tovább túrni — írja Desewffy Kazinczynak — a gladiátorok minden mértékén túl ment illetlen paczkázásaikat; a szerénység becsét akartam velek megismertetni, melyre az öregnek botlásai emlékezése után, a fiatalnak pedig bukása félelme miatt van szüksége.» Kazinczy erre így válaszolt: ... «Ideje, hogy a garázda faragatlanságok valaha elnémuljanak, de ne feledjük, hogy mindezeknek Döbrentey döllyfe az oka. Őtet régóta bárdolgotam, mely iránt megírtam neki, ha meg nem szünik, ezen hozzá írt levelemet kinyomtatattam.»

A közvélemény is, bár nem helyeselte mindenben Bajzáék eljárását, az ő részükön volt... «Te reszketsz, kétségbeesel, — írja Bajza Toldynak, — féltesz bennünket és magadat, mi pedig nyugalomban vagyunk, mosolygunk az ellenpárt megérdemelt szerencsétlenségén és békén nézzük a tapsokat, melylyel a publikum diadalmunkat fogadta... Azok, kik elejétől fogva Döbrentey, Thaisz vagy Wigand részén voltak, azt mondják, nem szép, a mit csinálunk s nekik az nem tetszhetik, ámbár megvallják, hogy az ész praeventíája a mi részünkön van.»

Desewffy röpirata ily czimmal jelent meg 1836-ban: «Az országszerte ösmeretes fiatal tudós Zajbaj úrhoz, egy csupán józaneszű, őszhajú s békét szerető tudatlan.» Meddő minden fáradság, mely e röpiratban czáfolatokat keres Bajza «Figyelmeztetésére»; az egész nem egyéb rágalomhalmaznál, merő személyeskedésnél. Bajza polemikus tehetségének egész erejével lépett fel e hivatlan beavatkozás ellen, de minden metsző gúnyja mellett nem feledkezik meg magáról s mind végig megtartja a hang nemességét, mely körülmény nem kevésbé helyezte ellenfele fölé s biztosított számára fölényt a közönség előtt. Egészen ráillenek Kazinczy fenti levelének végsorai.

«Ne csodálja Desewffy, — kezdi «Válasz»-át Bajza, — ha azon bántalmakra, melyekkel illette, nem fog tartózkodón szólni s úgy fog vele bánni, mint silány védőjével egy silány írónak.» Elismeri politikai téren szerzett babérjait s nagyon sajnálja, hogy oly gyáva ember érdekében mocskolja be azokat. Szemére veti, hogy oly dolgokat állít, melyek meg nem történtek s az egész röpiratról így nyilatkozik: «csekély örömet elfojtotta azon szomorú gondolat, hogy a gróf ily szegényül, ily nyomorún válaszolt s válaszából nekem ismét azon parányi örömem sem lehet, hogy erős, ép elméjű, éles ítéletű ellenkezővel kelle mérkőznöm».

Irigységgel vádoltatásán csodálkozik, «ugyan mit lehetne, — mondja, — Döbrentey elbitangolt fordításain irigyleni; Desewffyvel szemben pedig épen nincs». Előveszi ezután Desewffy nyelvészeti értekezését¹⁾ s kimutatván a botlásokat, azon következtetésre jut, hogy a gróf nem is tud itélni. Minden botlást egy-egy ütleg követi: «Íme tehát oly íróktól, kiknek minden munkálatában csak a szegény és sinylődő elme jelei mutatkoznak, kik legfeljebb szánakozás tárgyai lehetnek, vajjon van-e irigyleni való?»

Kérdőre vonja Desewffyt, vajjon oly fegyverekkel élt-e ő is feleletében, mint Döbrentey, oly betyáros kifejezéseket használt-e az igazság védelmére, s nem megbotránkoztatók-e felszólalásai minden művelt ember előtt? Nem nevetséges-e, mást faragatlannak nevezni, ha magunk a legfaragatlanabbak vagyunk.

A feketelelkűség piszkos rágalmára nézve pedig elvárja a gróftól, hogy bővebben fogja megokolni, miért köti ezen aljas címet nevéhez.

Révait illetőleg újra kimondja, hogy a magyar nyelvben ennek rendszere lesz maradandó, mivel tapasztaljuk, hogy ma minden jobb fejű, gondos író ezen rendszert követi. Desewffy azon soraira: «hogy ő ismer oly magyarokat, kik Révai fejében több philológiát, Verseghyben több philosophiát találtak, s hogy a jövődőség nem fogja kérdezni, ki melyik grammatika szerint írt, hanem azt, ha eredetiséggel, ha lelkesen-e? s hogy többnyire nem az vett erőt a véleményeken: quod maxime rationale», azt feleli, hogy miatta Verseghy lehet nagy philosophus, de midőn grammatikáról van szó, neki philologus kell. Kérdezzen a jövő bármit, az írónak grammaticae kell a nyelvet tudnia.

¹⁾ Megjelent 1818. a «Tudományos Gyűjteményben».

Aztán arra tér át, ha ő megtámadta a felhívást, miért nem védik a megtámadott pontokat, s miért igyekeznek a helyett munkáiban hibákat keresni. A felhozott hibákat megeczáfolván, kimutatja, hogy milyen rossz fegyverek azok, melyeket ellene használnak. A többi közt megmagyarázza Desewffynek a «sem» és «se» közt levő különbséget, melyet az hibásan alkalmazott. A «se»-vel akkor élünk, ha tilalmat, a «sem»-mel pedig, ha tagadást akarunk kifejezni. E szabályt a következő gúnyos példával illusztrálja: «Ha a gróf sem grammatikát, sem æsthetikát nem tanult, se ne grammatikázzon, se ne æsthetikázzon».

Hogy Desewffy a görögöket ajánlja követésül, az magában igen jó. A görögöktől igen sokat tanulhatnánk, bár tanulnánk! De hogy akkor ajánlja a görögöket, mikor helyes magyarságról van szó, az felette különös. A gróf talán a görögöktől tanult magyarul írni, azért ír oly fonákul. Mielőtt befejezné válaszát, a korról szól s megjegyzi, hol az igazság van a szönyegen, ott az aggkornak semmi elsőbbsége sincs az ifjúság felett, s így végzi «Válaszát»: «Különben a lexikoni pörben egyedül az szerezhetne kibékülést, ha a «Conversations-Lexikon» kiadatnék és jó volna, oly jó, milyent irodalmunk mostani állapota enged — minden egyéb kibékülés az igazság rovására történnék».

Mily kinosan hatott Desewffyire a «Válasz», kitűnik Kazinczynak Guzmichhoz írt leveléből: ... «Desewffy 26-ikán ment el innen és 25-ikén olvasta a kritikai leveleket és ezeknek végében az «Anti-Zajbajt». Káromkodott kínjában. Mások azt javallva olvassák a casinóban s azt kiáltják: Merito cæditur».

Ime a pör lefolyása, mely annyi mocskot kevert az elvek közé s annyi salakot hozott felszínre.

Eltekintvén a pör jogi oldalától, latba vetvén az eszméket és elveket, melyeket az Aurora-kör képviselt s azon tisztességtelen támadásokat, melyekre választ adni nemcsak erkölcsileg, hanem a képviselt igazságok érdekében is kötelesek voltak, minthogy Döbrenteyt a közvélemény még nem szünt meg tekintély gyanánt tisztelni, csakis helyeselhetjük az Aurora-kör eljárását.

Valóban csodálatos, hogy még ma is találkozik irodalomtörténettel foglalkozó ember, mint Vajda Viktor,¹⁾ ki az Aurora-

¹⁾ Kőlcseyről írt monographiájában.

kört sáfárkodással s uralomvágygyal vádolja. Ugyan hová fejlődött volna irodalmunk, ha oly férfiak vezérszerepelnek vala, mint Döbrentey? Neki is vannak kétségkívül érdemei; azonban hiányával bírt mindazon tulajdonoknak és képességeknek, melyek egy irodalmi párt fejévé emelhettek volna. Művei inkább alul, mint felül állnak a közepszerűségen. Jellemét pedig dolyf, merő önzés és hiúság alkotta. Mindenütt ő akart tündökölni, mindenhová magát igyekezett feltolni; hízelgett, tömjénzett mindenkinek, ki létrául szolgálhatott neki.

Tegyük még ide jelleme illusztrálására Bajzának Toldyhoz írt levelét... «Az t hirdeti mindenfelé, hogy Széchenyi «lovait» ő csinálta. Ezt ugyan Széchenyinek magának ilyen kathegorice megmondani nem merte, mégis olyat mondott, a mi igen sértő volt, hogy tudniillik ő a lovakról írt könyvet csak azért rakta tele a maga sententiáival, mert az egész világ mindjárt ráismert volna, hogy azok az ő és nem Széchenyi sententiái.» Ez ugyan tökéletes igaz, csakhogy Döbrentey nem egészen ily értelemben vette.

A «Kritikai Lapok» vagy mint Toldy akará levelek, már 1825-ben tervben voltak, de részint kieszközlési akadályokba ütköztek, részint pedig nem akadt szerkesztő, a ki ily merész vállalatra rá adta volna fejét. Hiszen mindenkinek emlékében élhetett Kölcsey bírálatának fogadtatása, s az állapotok azóta alig változtak. Nemcsak a közönség, hanem az írók is valami szörnyűségnek tekintették a kritikát. «Nálunk, — írja Kisfaludy Sándor Kazinczynak, — a recenziók nem annyira az elmeműveket, mint magokat a szerzőket ostorozzák; magát ostoroztatni pedig *átkozott inger* lehet az íróra. Magát gúnynak, kaczajnak tárgyául kitenni irtózik a szemérem.» A «Conversations-Lexikon» pöre épen akkor jött, mintegy helyettesítette a már tervben megakadt kritikai lapokat. Az Aurora-kör egész észrevétlenül oly harciba elegyedett, melyről a kritikai lapok első tervezésénél aligha álmodott. A közönség figyelme is a szokatlan zaj által feszültebb lett s való színükben leleplezve látta az áltekingéteket, kiket való tekintétey gyanánt tisztelt és kevesebb előítélettel kezdett a kritika iránt viseltetni. Természetes, hogy e szellemi siker csak megkétszerezte a kör erélyét, mely most minden erejével egy kritikai organum megindításához látott; s ki lehetett ennyi siker után hivatottabb, alkalmasabb annak élére Bajzánál?

Vörösmarty csendes természete nem szerette a heves vitát,

Kisfaludy Károly nem szerette a gáncsol, Toldy pedig simulekony-sága és összeköttetései miatt volt alkalmatlan a vezérszerepre. Bajzának e tekintetben nem volt már mit koczkatatnia. Ő már nem igen számíthatott pártfogóra, kinek befolyásával valamely közhivatalt elnyerhessen. Nem maradt egyéb hátra, mint teljesen az irodalomnak élni. Végre 1831-ben megindultak a «Kritikai Lapok» s megnyílik irodalomtörténetünk egy új árája. Kétségtelen, hogy a kritikai mozgalmak fejlesztik az irodalmat. Az eszmék ezek által nyernek népszerűséget, az avult ízlés vagy fonák irány ily módon pusztul ki. Francia-, Német- és Angolország a kritikának köszönhetik irodalmuk újabb fejlettségét.

Fájdalom, nálunk az ily mozgalmak csak egy századdal később indultak meg. A kritikának csak az irodalom bizonyos fejlettségi fokán van hatása; korai megjelenése elhangzik, sőt káros is lehet. Példa rá Kölcsey. Irodalmunk fejlődése a nyelvújítással indul meg. A három költői iskola alig fejlesztett valamit költészetünkön. A fejlődés két főtényezője a kritika és a közönség hiányzott. Az írók csupa hazafiságból pengették a lantot, s inkább egymásnak, mint a közönségnek írtak.

A nagy közönség, mely túlnyomólag német műveltségű volt, élvezhetlennek tartotta a magyar könyveket, hozzá lévén szokva az idegen modern termékekhez, melyek tartalom, forma és nyelv tekintetében kiszámíthatlan előnnyel bírtak a mieink felett. A francia és klasszikai iskola küzdött a nyelvvel, mely nem akart oly könnyen hajlani a modern formákhoz és kifejezésekhez, s csak halványan sugározta vissza az eredetét. Csak Kazinczy tapintatosságát bizonyítja, midőn oly érzéseket és formákat kezd átültetni, melyek a közönség ízléséhez és műveltségéhez legközelebb álltak, s így csalogatta azt a nemzeti nyelvhez, melyet úgy szólva át kelle öntenie, hogy a modern formáknak és érzelmeknek kifejezést adhasson.

Ne kárhoztassuk az orvost, ha méreggel gyógyítja is a beteget, örülünk, hogy lábra állította. A francia forradalom, II. József germánizálásának visszahatása volt a megindult irodalmi mozgalom. Költészetünk bár nagyobbára műkedvelő kezekben van, már több ízléssel és közönséggel rendelkezik. Sőt egy folyóiratot látunk megindulni, mely túlkövetelőleg kezd már fellepni; több ízlést, több eredetiséget sürget. Kiszámíthatlan kár irodalmunkra, hogy oly rövid életű volt!

A kritikai érzék, szigorúbb műigények Kármánban nyilatkoznak először erőiesen. Az «Uránia» részvéthiány folytán megszűnt. Eszméi, elvei elhangzottak, felülmúlta műveltségi fokunkat. Láttá a kórállapotokat, melyekben irodalmunk sinlődött s nem tévedett, midőn az írók közt elharapódzott kölcsönös tömjénezést tekintette irodalmi fejlődésünk egyik főakadályának: «Zeng az egész haza környéke, — mondja a nemzet csinosodásában literatúránk divatjáról, — nincs se vége, se hossza az örömujjongásoknak tudományunk felderült egéről, a világosság hasadó hajnaláról, felebredt józan értelemről s az édes anyai, hazai, nemzeti nyelv s tudományok szerencsés megérkezéséről. Az élesen szemlélő boszankodik ezen a sarcasmuson, melyet alattomos gonoszsággal időnkre készítnek ezek a tudós parasytusok, és a legjobb szándék, melyet ezen tömjénezések mellett gondolhat, csak az, hogy ezen dicséretetek által reá vegyék a nemzetet azoknak megérdemlésére». S midőn így folytatja... «azok az ephemerisek, melyek reggel születnek és este meghalnak, azok az apró vak tüzek, melyek halvány szikrájokkal az atmosphærán játszottak és egyszerre elenyésznek, azok a versfaragók és rhythmus-koholók a feledékenység örvényében fekszenek majd névtelenül, midőn az igaz költőt a késő nyom nevezi. Ez legyen a bíró, én nem bírálók!... Nem a kiszabott mérték, nem a lebékózott rhythmus, nem a megszámlált hang teszik a poétát. Merész képek, az eleven költés, az ábrázolatok különfelesége és szépsége, azaz enthusiasmus, tűz, sebes rohanás és erő és az a nem tudom mi a szókban és gondolatokban, a melyet csak önként ajándékozhat a természet. Lehet írni verset poesis nélkül és poéta lehetsz verselés nélkül... Hányan vagynak, a kiket a természet felkent és meghittjeivé választottak a kilencz szüzek? Hányan nyúltak Minerva ellenére a húrok pengetéséhez? Hányan korcsosították szép nyelvünket erőltetett szólások formájával? Hányan koldultak gondolatot a hangtól és kadentiától, vagy inkább hányan áldozták fel a gondolatot a hangnak, a szónak, a formának és héjnak a dolog velejét, belsejét? Homály és tömérdek felleg fekszik némelyek iratain. Visszás, a nyelv és értelem szent törvényeivel ellenkező, idéetlen és erőltetett faragás volt sokaknak szüleménye; elrontották, megszeplősítették szűz nyelvünket és mivel mindig csak követtek, mindig csak emlékeztek, soha sem formáltak, soha sem gondoltak, kivették eredeti erejéből, szívós és velős természetéből nyelvünk egész alkotását és ha így új, meg-

csonkított vagy megrútított szókból összeraktak egy visszásan hangzó, értetlen korcs verset, azt hitték, hogy a Helicontól egyenesen szakadtak és a Pegasus habjaitól,» — alapjában nem ugyanazon hang vonul-e végig e sorokon, mint a «Kritikai Lapok»-én? A tekintet élesebb, mélyrehatóbb: az álláspont magasabb, a mérték szigorúbb. De a mint említettük, a kiáltó szózat elhangzott a pusztaságban. 17 évvel később már változtak a viszonyok. Kazinczy megindított reform-munkálatai, elveit kifejtő és védő értekezései, továbbá 1811-ben megjelent: «Tövisei és Virágai» már nem hangzának el; a «Mondolat» erős tiltakozás a nyelvújítás ellen, s ez képezi az első elvi összeütközést irodalmunkban.

A «Mondolat» csak a nyelvújítást támadta meg, a költészet eszmei tartalmát nem igen érintette. Maga Kazinczy sem fektetett eleintén tanítványainál nagy súlyt a tartalomra; bizonyos műkritikai könnyelműséget gyakorolt minden fellépővel szemben. Célja volt minél többet táborába gyűjteni; s ki egy kis ügyességgel bírt a szókat rímbe vagy mértékbe szedni, s elfogadta a nyelvújítást, azt Kazinczy már költővé avatta, dicsérte s újra dicsérte. Kritikája csak az orthologusoknak szólt, tanítványai és barátjaival szemben többnyire csak tömjént használt. Természetes, hogy irodalmunk nem dudvázott kertjében veszélyes mértékben elfajzott a gyom; s az elharapódzott dilettantismus epidemiája végzetes lehegett irodalmunkra.

A nyelv már hódított magának annyi tért, hogy léte biztosítva legyen; a fejlődés már eljutott azon fokig, hol pusztá hazafiságnál kissé többet követeljen az írótól. Az ifjabb nemzedék, mely az Aurora-körhöz csatlakozott, erősen érezte e kórállapotokat. Eleintén maga a kör sem tudta magát teljesen felszabadítani a tömjénező modor alól. Eleintén Bajza sem merte az Aurorát megbírálni, félt, hogy társaival összeütközésbe jön; azonban Toldynak őszintén megírta véleményét a benne megjelent művekről.

Hogy mily burjánokat hajtott a dilettantismus, arról a mai olvasónak alig lehet képzelme — ime kitepek egy párt a sok közül:

Farkas és bárány.

(Fedrus után.)

«Farkas és bárány jövének egy patakra
Szomj hajtván: farkas fellyülről állt,

Alább a bárány jól. Kaján toroktól
 Majd készttve, a lator perló okot kezd:
 Zavarrá a vizet mért tőd, beállva?
 «Midón iszok, mond a felső gyapos de:
 Hogy tehetvén, kérlek farkas: vádodat?
 Mert nem alá tőled fut a folyam.»
 Az igazság ereje visszavervén
 Hat holnappal, mond, ezelőtt megszidál.
 Felel a bárány: nem is éltem akkor.
 Az uttse, viszoni, az apád szidott meg
 S így, kapva, bűnetlen ölve, tépi.
 E mese oly emberekért íródott,
 Ártatlant el kik költött okra nyomnak.»

«Sírok

Gyötrelmeim

Hivek, mint könnyeim

Még sem nyílnak fel a sírok

Hugom! Elveszett örökre Máli

Kedvesim most már a sír homályi.»

(«Sas» című folyóiratból.)

Ugy hiszem, e két szemelvény szépségeit nem kell kiemelni. Ily körülmények közt csak az égető szükségnek lett elég téve, midőn a «Kritikai Lapok» 1831-ben megindultak. Elhalaszthatlan volt már a nyegléket és kontárokat visszariasztani, a közönséget több izlésre szoktatni. Ily intentióval indultak útnak a «Kritikai Lapok» s tekintve, hogy erélyesen támadó fellépése nem egy kontárt rettentett vissza, nem egy hivatlan kezéből ütötte ki a tollat; továbbá, hogy a jelesebb írókat is gondosabb nyelvre, irányra és szerkesztésre indította, bajos túl nem becsülni hatását. S ebben a főérdem a Bajzáé. Minden ereje a metsző, erős gúnyban és a dialektikában volt: s ez volt hatásának gyökere. A megbírált dolgozatoknak nem kerített mély æsthetikai feneket, kritikai czikkei nem széptani értekezések, nem is eszmékban dúsak, de vannak határozott elvei, melyeket az æsthetika fegyvereivel véd, s melyek álláspontja európai. Eszmei tekintetben jóval felülmúlja ugyan Kölcsey, de a polemikus hangban, a dialectika meggyőző erejében s irányának szónoki hevében, melyet bizonyos lázas izgalom jellemez, túlszárnyalja őt.

Az előszó, melyet a «Kritikai Lapok»-hoz írt, világosan

kijelöli az útat, melyen haladni fog : . . . «Mi szeretjük az önfényt, — mondja, — rettegünk a tudományos tribunáltól, bálványozásnak vagyunk barátai, mi nem tudjuk az önfényt a közfényért feláldozni, mi nem az ügyet, egyedül magunkat szeretjük s ez mutatja, hogy a lélek culturájában még nem messze haladtunk s jaj annak, ki az igazság zászlójához áll a kritikai szövétnel járda tudományos pályáján.» . . . «Ki kell irtanunk a hizelkedés, a szolgálai csúszás lelkét, ledöntögetnünk szobrait a szolgálai bálványozásnak ; elrettentünk a lelketlenséget, kimutogatnunk egymás vétkeit, botlásait, kimutogatnunk az útat, melyen más nemzetek példájaként a tökély magas fokához vergődhetni.»

Homlokán Lessing eme ismeretes szavai állnak mottoként : «Die wahre Tonleiter kann nur diese sein : Gelinde und ermunternd gegen den Anfänger, mit Bewunderung zweifelnd, mit Zweifel bewundernd gegen den Meister, abschreckend und positiv gegen den Stümper, höhnisch gegen den Prahler ; und so bitter als möglich gegen den Kabalenmacher.»

Az egyes füzetek 3 részből álltak : «Kritikák, antikritikák és értekezések», «Kritikai pályalombok» cím alatt egy függelék is kapcsolódott hozzá, mely többnyire satyrikus verseket és gúnyos epigrammákat tartalmazott.

Végig menve e füzeteken alig akadunk nagyobb szabású bírálatra ; tartalmuk többnyire apró polemikus czikkekből áll, melyeknek éle majd egy kontár fordító, majd egy nyegle író ellen fordul. Hol ügyetlen szerkesztőket, obscurus írókat vesz célba, hol támadásokra felel, hol pedig egyes felmerült kérdéseket tisztáz.

E polemiák közül kettő kiváló irodalomtörténeti fontossággal bír. Az egyik a «Szent-Hajdan-Gyöngyei» ügyében támadt, a másik a Horváth István ellen iratott.

Az elsőnek az kölcsönöz kiváló érdeket, hogy ebben nyilatkozik először azon szellemi elhajlás, mely Kazinczy és az Aurora-kör közt létezett. Az ifjú nemzedék teljes mértékben hódolt a mester nyelvújításának, de a szelleme, mely költői műveit átlengi, már nem lelkesítette annyira. Az Aurora-kör inkább a romanticismus híve volt, míg Kazinczy a classicismusért lelkesült. Eddig Toldy töltötte ki a rést a mester és az Aurora-kör közt. E polemiaiával, melyet Toldy provokált, a kapocs megszűnik, a szakadás nyiltan ki van mondva.

Kazinczy Pyrker László, egri érseknek «Perlen der heiligen

Vorzeit» című legendaszerű költői elbeszéléseit prózában fordította magyarra. E fordítást támadta meg Toldy G. betű alatt a «Kritikai Lapok»-ban. A támadás következő pontokon alapult: Pyrker magas főpap letére a német irodalmat gazdagítja, holott alkalmja lehetett volna a magyar nyelvet megtanulni. Kazinczy prózája pedig bármily hangzatos legyen is, nem pótolja a verset. Ennyit maga Kazinczy sem vehetett zokon; de a hang, mely a bírálaton végig vonul, nem az, melyen a tanítvány mesteréhez szokott szólni. Ez fájhatott neki, kivált Toldytól.

Fenyérihez írt levelében leplezi ugyan fájdalom okát, mondván, hogy őt bátran megbírálhatták, csak az hat reá kellemetlenül, hogy Pyrkert is belevonták az ügybe. De midőn Bajza ama sorait, melyekben az a kérdést a tiszta igazság szempontjából kívánja tekinteni, szentségtörésnek mondja, vagy midőn következőkép emlékszik meg az Aurora-körről: «a tiszteletet érdemlő kis kör, mely most maga akar lenni *minden mindenben*», a megsértett hiúság hangja szólal meg. Jól tudta ő maga is, hogy a vers prózai fordításában nincs köszönet: ... «Fogadd ezt megbecsülhetetlen kegyes-séged szerint, — írja Dessewffynek. — Hexametereket prózában adni, bár poétai prózában, nem a legszerencsésebb gondolat, de sem erőm, sem esztendeim, sem gondjaim nem engedék különben s legalább a munka előtt álló bevezetés fogja érdemelni, hogy megolvassd!» Mindazáltal a nyilvánosság előtt védelmére kel fordításának a Tud. Gyűjteményben (1831. II. köt.). A czáfolatokat úgy látszik kierőszakolta magából: «Olajfestményt nem lehet-e rézmetszetben adni, nem kedvelik-e a nem rosztó kézzel rajzolt skizzeteket; a mely mű prózában is engedi magát olvastatni, nem volt méltatlan a megjelenésre. El kell feledni, hogy a Szent Hajdan Gyöngyei versekben vannak írva s vége lesz a panaszoknak.» Ime a becsvágy hangja!

Bajza is beleszólt az ügybe. Ő is ugyanazon szempontból indult ki, mint G. s helyesli minden megjegyzését, és azzal fejezi be felszólalását, hogy nem érti, mi okból szerezhették Kazinczy-nak ezen recensio kellemetlenségét; minek elhallgatni azt, a mit el akarunk mondani, a mi meggyőződésünk.

Ezt Kazinczy nem hagyhatta annyiban és felelt Bajzának. Válaszában újra erőlködik érveket felhozni nézete helyességére s kijelenti, hogy nem volt szép dolog mások előtt elmondani, hogy

orra bukott. Megszólja a hangot, melyen Bajza írt: «ez nem a társasági tonusok hangja».

Bajza viszonzásával az utolsó szál is, mely Kazinczyt az Aurora-körhöz fűzte, elszakadt: «Látom, — mondja Bajza végválaszában, — hogy én az urat úgy nem fogom az én gondolkozásomra vonhatni, mint az úr engem a magáéra... jó lesz en e különben is nem kedvelt tárgy felett támadt versenyt félbeszakítanunk, annál is inkább, minthogy azt a tek. úr a szép társaságok tonusában szeretné folytatni, azokban pedig csak a bókolat kedves, az ellenmondás vétek». Így senki sem mert volna az Aurora-kör férfiai közül a mesterhez szólni, senki sem bátorkodott volna neki az igazságot ily kereken megmondani. Bajza nem habozott soha, midőn az igazság érdekében szólalt fel. Tisztelte Kazinczyt, kinek az egész haza lekötelezettje, de tisztelete nem volt rajongás.

Legszébb jelét adá tiszteletének Kazinczy iránt akkor, midőn ennek rávonatköző pizskolódásaira, melyek «Pannonhalmi útjában» jelentek meg, nem válaszolt; hanem halála után, midőn már dermedt volt a kéz, mely azokat írta, hozta nyilvánosságra a «Kritikai Lapok»-ban a «Szent-Hajdan-Gyöngyei» ügyében váltott leveleket, oly sorok kíséretében, melyek Bajza jellemének csak díszére válnak. A helyett, hogy e valóban nagy férfiú friss sírhalmára az igazságtalan vádakért a szemrehányás követ vetné, visszadobja azokat sugalmazóira és a sírra a béke és kiengesztelődés virágait hinti, bizonyosságául annak, hogy szívében soha sem hült ki a nagy férfiú érdemei iránt a hála és tisztelet.

Beleszólt még a polemiába Rummy is, ki egész a képtelenségig védte a Kazinczy-Pyrker ügyet. Legérdekesebbek voltak ezen sorai: «meg kell várni, míg a magyar annyira kifejtett, hogy az egész világon érteni fogják s csak aztán kell magyar nyelven könyvet írni». Elképzelhető, mily megsemmisítő választ adott erre Bajza.

A másik nevezetes polemia Horváth István ellen volt intézve. Horváth ereiben erős nemzeti érzület lüktetett. Valóságos ázsiai magyar volt. Az egyetemen mint a diplomatica és a magyar irodalom tanára nagy tekintélynek örvendett. Tanítványaira elragadó hatással bírt; lángoló hazafiságot s erős ragaszkodást Kazinczy elveihez öntött beléjük. E szenvedélyes hazafiság a mily jó hatással volt kora lanya nemzeti érzületére, ép oly károsra vált tudományos kutatásaira: nagy tudománya páratlan képtelenségeket gyümölcsözött. Mindamellettt övé az elsőség érdeme, hogy

hazafiasabb irányt tűzött ki irodalmunkban s a történetírást az eredeti kútfőkhöz vezette vissza.

A 30-as években már nem lelkesültek oly vakon Horváth István tévedéseire s tekintélye erős súlyedésnek indult; mindamellettt nagy tábora volt még.

Épen Vörösmarty, ki egyetemi hallgató korában talán leginkább csodálta, s kinek nemzeti érzületére oly nagy hatást tett, adta meg az első lökést tekintélyének megingatására. Vörösmarty ugyanis rövid megjegyzéseket tőn közzé a «Kritikai Lapok»-ban Horváth Istvánnak a Tud. Gyűjteményben megjelent *év, esztendő, tekéletes* és *tökéletes* szavak fejtegetéseire. Horváth István erre keményen kikelt Bajza ellen, kit Biró Pál és Nyirkáló Ödön név alatt rejtőzni vélt. Bajza nagy tisztelete Horváth István iránt jóval megapadt az Aurora-pörben rákent piszkolódások miatt, tehát nem kerülhetett nagy küzdelmébe, hogy iránta táplált minden kegyeletét elvesse. Bajza felelete Biró Pálhoz van levélalakban írva és azon kérdés czáfolatával kezdődik, miért ne lehetne Horváth István ellen írni, ki egész életét haszontalan dolgokkal töltötte s kinek nagy bár emlékező tehetsége, tudománya, de itélete, logikája fonák. Kimutatja továbbá, hogy állításaiban több a lelemény, mint a valóság s iteleteiben a képzelődés, mint az itélet. Eddigi tekintélyét is csak annak tulajdonítja, hogy ügyesen senki sem tudta megczáfolni őt, ki citatumainak tömegével vette magát körül, mint valami nimbussal. «Nem úgy kell történetet írni, — folytatja, — hogy csak azt írjuk meg, a mi történt, s hogy milyen palástja volt a királynak, miért görbe a kereszt a koronán, hanem miért történt úgy vagy úgy a dolog és nem máskép. Szóval a történet nem a tények és külső lényegtelen dolgok halmaza, hanem azoknak okfejtő előadása.»

A «Kritikai Lapok» érdeme itt nem abban áll, hogy Horváth vastag tévedéseit tárta fel, hisz ezek világosak voltak, hanem hogy fel mert oly tekintélyes férfiú ellen lépni, még pedig oly szigorú hangon, mint bármely más kontár ellen. Később Toldy Ferencz is intézett ellene támadást az úgynevezett «prágai táblák» ügyében.

Kisebb polemiái, melyeket Balogh Sámuel, Kovacsóczy, Rummy, Csató Pál stb. mások ellen írt, nem bírnak nagyobb érdekekkel.

A fenforgó vitás kérdésekben is hallatta szavát. Ilyenek a «személyesértésről», «az álnevű vagy névtelen kritikáról» írt czik-

kei. A cikkek rövidek, de magokban foglalják mindazt, a mit a kérdésről mondani lehet. «A személysértésről» címűben az írói jellemet olyannak tünteti fel, melyet lehetetlen a műtől elválasztani. A könyv az író lelkének tükre, s ha valaki a könyv ellen fel lép, nem támadja-e meg a lelket s a lélek által nincs-e az írói személy is közvetlenül érdekelve. Kijelöli továbbá a válaszfalat, mely az írói személyt a magán személytől elválasztja. Kizárja a kritikából a durva, pórias és ennél fogva sértő szavakat és kifejezéseket. Megrója és helyteleníti a társalgási hangot a kritikában; ha etiquette-szabályokat állítunk fel a kritikában is, az írói egyéniséget öljük meg. Inkább ajánlja az eszes, mély belátású, habár gúnyos kritikát is, mint a vak magasztalásokat.

Sokat lármáztak az Aurora-kör ellenségei a névtelen és álnevű kritikák ellen, bár maguk is nem egyszer éltek vele. Bajza válaszában a külföldre mutatott, hol szintén nagy divatban vannak s nemcsak védi jogosultságukat, hanem hangsúlyozza fontosságukat és előnyeiket.

Fejezzük be a «Kritikai Lapok» szemléljét Bajzának a folyóiratokról írt soraival.

Szemere Pál egyike volt a legbogarasabb íróknak. Mindig készült valamire, egyre gyűjté az adatokat, de az egész praeparatumból többnyire semmi sem lett. Telve volt különöz eszmékkel s egyike a legkülönözebbeknek volt a «Muzarion» című folyóirat szerkesztési módja. E folyóirat az 1826-ban megjelent «Élet és Literatura»-nak volt négy évi pihenés után folytatása. Furesább, fonákabb folyóirat aligha látott valamikor napvilágot. Az egész kötetben össze-vissza következtek a cikkek egymásra. Középen egy függelék, utána egy vezérszó s így tovább a legkülönözöbözbb tartalmú meg alakú cikkek minden sorrend nélkül; olyanok is, melyek már egyszer nyomtatásban megjelentek és sehol az író neve aláírva. E fonák szerkesztési mód ellen kelt ki Bajza, s bírálataiban egyszersmind tanuságot tön pártatlanságáról, melynek mindegy barát vagy nem barát, ha elvekről, igazságról volt szó. Ép úgy kiemeli nagy ellenének Döbrenteynek «Erdélyi Muzeum»-át, mely a mellett, hogy az eddigi folyóiratok közt kiterjedtségéhez a legjózanabb és leghasznosabb tartalmat tudta összpontosítani, a kitüzött iránynak is leginkább megfelelt, mint megrója a «Muzarion»-t, melynek I. kötete, az «Élet és Literatura», oly nagy reményekre jogosított, s melynek ime második kötete a «Muzarion»

annyi mindenfélét hord össze, melynek az æsthetikához semmi köze sincs. Megbírálván általánosságban az 1783—1831-ig megjelent folyóiratokat, elismeri, hogy mindegyikében itt-ott akadt ugyan becses dolgozat, de egészben véve száraz közepszerűségben tengenek. Egyik főhibájuknak tartja, hogy a kezdet túrhetősége, jósága s a kitűzött irányfolyamatok ideje alatt kötetenkint tünedezik, s hogy az egész csakhamar sülyedésnek indul.

1836-ban végre megszűntek a «Kritikai Lapok». Az Aurora-kör azonban nem maradt organum nélkül. 1837-ben megindítja az Athenæumot s mellette a «Figyelmező»-t, mely a megszűnt «Kritikai Lapok» helyét volt pótolandó, s mely egy évi fennállás után 1838-ban beleolvadt az «Athenæum»-ba.

A címlapon Schedel és Vörösmarty voltak mint szerkesztők megnevezve, de a lap lelke Bajza volt, az ő vállait terhelte a szerkesztői gond és nagy munka. Az «Athenæum» 1844-ig folyt s úgy tartalomban mint szerkesztés dolgában kitűnő volt. Ez az első szépirodalmi folyóiratunk, mely a magasabb műigényeket is kielégítette. A tartalomjegyzékben legkitűnőbb íróink neveivel találkozunk. S ez mind nagyobbára a szerkesztő érdeme. A lap sikerének nagy része a szerkesztőt illeti; övé az érdem, ha oly jeles férfiakat meg tud nyerni, kik lapjának keletet, tekintélyt s közkedveltséget tudnák szerezni. E képesség a szerkesztő szellemi tulajdonaiban rejlik, ki finom műérzéke, műveltsége és lekötelező modorával le tudja bilincselni az írókat.

Előszavában «Gondolatközlés és annak eszközei» cím alatt a journalistikának előnyeit és hátrányait vizsgálja. Elismeri, hogy a vád, melylyel a heti és napi sajtót sujtják, sok tekintetben igaz, a mennyiben többnyire felületessége és frivolitása által sokat árt az igaz tudományoknak; azonban a havi folyóiratokat szerinte már nem lehet ilyesmivel vádolni: ezek alapos tudományt terjesztenek. A napi és heti sajtónak sem lényegében rejlik a felhozott hibák, hanem csak onnan származnak, mert rosszul bánnak vele, elfajult, mert a kiadók és szerkesztők kezében vásári üzletté lett, lelkiismeretlenség s egyéb ártalmas körülmények következtében érték a vádak. Egy ily lapnak célja nem rendszeres tudományt terjeszteni, hanem annak egyes ágaira világot vetni; tartsuk szem előtt csak olyat közleni, a mi az ész és izlés tekintetében épületes, a mi vagy tanít vagy hasznosan mulattat. Nálunk igen sürgősnek s szükségesnek tartja a napi és heti lapokat. A tudományos és ma-

gasabb szellemű szépirodalmi művek pártolás hiányán a napi és heti sajtó által remél segíthetni. Az «Athenæum» czélja: a léleknek nemesebb és hasznosabb táplálékot nyújtani s az olvasó közönséget szilárdabb becsű munkák megkedvelésére édesgetni.

Itt lépett fel Bajza mint színikritikus, itt vívta polemiáit a «Rajzolatok» és «Regelő» színbíráói ellen. E bírálatok megérdemlik, hogy röviden megemlékezzünk róluk, nem azért, mintha mély dramaturgiai fejtegetéseket tartalmaznának, hanem, mert színészetünk fejlődésére nagy hatással voltak.

Nemzeti színházunk habár mutatott is fel néhány kitünőséget, sok oly hibában tengett, mely a színmű élvezetét megrontotta. Leginkább a hanglejtés, a színpadi modor, mozdulati szögletességek voltak első sorban megjavítandók. Nagy tapintatosságra vall e tekintetben az «Athenæum» játékszíni kronikája, mely ritkán terjedt ki az előadott mű becsére, hanem tisztán az előadásra, a színészek játékára szoritkozott, folyton megróván a színpadi ügyetlenségeket, szögletességeket, de különösen a nyelvi hibákat. Az Aurora-kör csakhamar belátta, hogy nemzeti színházunk versenyképességének főfeltétele a jeles színészi kar s ezért fektette eleintén a fősúlyt színi kritikáiban a színészek játékára, figyelmeztetvén a helytelenségekre és kijelölve az utat a művészi játék elsajátítására. A budai színháznak a «Rajzolatok» és a «Honművész» voltak kritikusai; ezek az előadásokat általánosságban, néhány frázissal bírálták meg; a színészek játékára pedig csak hébe-hóba terjedt ki figyelmük, ekkor is olyan hiányosan, mely minden egyébre, csak épülésre nem volt alkalmas. A modor, a hivatlanság boszantotta a színészeket s midőn Bajza kikelt ezen ízetlenség ellen, a színészek javallásával találkozott, kik szivesebben hallgattak az ő szerény tanácsaira, mint amazok öntelt, kihívó, henczegő rendreutasítására. Bajza támadása a kontár kritikuskok ellen ily cím alatt jelent meg: «Magyar színészeti bírálókhöz, különösen X. és Comp. úrhoz». Bajza már mint jogász látogatta gyakran Pozsonyban a színházat, hová akkor Bécs első rangú művészei le-lerándultak. Ez csak fejleszthette ízlését, s valószínű, hogy a színészi technika sarkalatos törvényeit már itt tanulta megismerni. Ő tehát tiszta ízléssel s határozott elvekkel bírt, melyeket fennemlített iratában oly ügyesen fejtett ki, hogy még mai nap is hasznot hajt elolvasása.

Sorait azzal kezdi, mily alaptalan a «Rajzolatok» kritikussainak panasza, hogy a színészek nem hallgatnak rájuk, mert

elrontották, elbizakodottá tették őket az Aurora kör kritikusaiknak sok dicséretei. Kimutatja, hogy éppen ők leledznek e hibában, de viszont nem tagadja, hogy eddigi összes színkritikáink elv és ok nélküli tetszésnyilvánulások voltak, melyek a legnagyobb felületesség színét viselték magukon. A kritika múlhatatlan kötelessége a körülményeket figyelembe venni. A színésznél a túlterheltség készültség, fölületesség szül. A ki tehát elvek szerint bírál, a budai színészek megbírálásánál ezeket nem fogja feledni. A színészek általában sokkal több joga van megkívánni, hogy a kritikus igazságos, a dologhoz értő s a felőle írt bírálat kimerítő legyen, mint az írónak. Az utóbbinak majd a jövő ad igazságot, de a színész műve pillanatnyi lévén, csak a jelenben aratott dicsősége s a jövőben is a jelen ítélete szerint alkotunk művészetéről fogalmat magunknak. Továbbá a művészetnek oly nemében, mely nálunk *theoretice* egészen új, *practice* pedig bölcsőjében van, nem szabad és nem lehet célirányosan csak a főbb pontokra szorítkozni. Színbírálatainkban elkerülhetlenül szükséges minden apróságra kiterjeszkedni, hogy magunkat megfoghatókká tegyük, úgy a színészek, mint a közönség előtt. Kiemeli, hogy csak a jelesebb darabokról írjunk bírálatot, hogy ráérjünk mindent megfontolni, mert a középszerű vagy azon is alul álló színbírálatnak nincs hitele a színész előtt — akkor pedig célzott tévesztettünk.

Kifejti végül, hogy a színkritikának kettős a célja: részint a színészek nevelése, részint a közönség oktatása — s oly színkritikák, melyekben hiányzik a megokolás, nincs magyarázat — milyenek a «Rajzolatok»-éi, nálunk nem lehetnek gyümölcsözők, hol tanítani és magyarázni kell mindent.

Ezen általános megjegyzések után következnek a «dramaturgiai leczkék», melyekben a szóejtés, szavalás, testtartás s jellemfelfogás és kifejezésre nézve igen hasznos és épületes szabályokat és utasításokat nyújt.

Nevezetes Bajza színkritikáiban azon irány, melyet a színművek belbecsének megítélésénél követett. Ő a francia romantika híve volt szemben egy másik irodalmi párttal, mely a német drámák vak magasztalásával igyekezett a francia színművek hatását megrontani. Ezen utóbbi irány főképviselője Henszlmann volt, ki egy akadémiai értekezésében fejtette ki álláspontját. Ezen értekezésre, mely az 1842 ben megindult «Regelő»-ben napvilágot látott, nem felelt senki az «Athenæum» kritikusaik közül. Henszil-

mannt váltig boszantotta, hogy senki sem védi a francia darabokat, melyeket ő szétszaggatott s kapta magát és erősen kikelt az «Athenæum» kritikusai ellen.

Bajza ezt kihívásnak vette s hasonló erélylyel vágott vissza és védte elveit. E polemiája nagyon rabulistikus s inkább beválik ügyvédi védbeszédnek, mint kritikának. Valóságos ügyvédi replica. Shakespeare-re vonatkozó megjegyzései tévesek s a három ok, mely miatt a legnagyobb drámairót közönségünknel megkedveltetni nem lehet, semmi esetre sem fogadható el. Szerinte először Shakespeare nagy költő ugyan, de nem magyar (!?) s így minden szava, a mit irt, magyarnak már csak azért sem fog soha sem tetszeni, mivel a mi 200 évvel ezelőtt Angliában nem volt botrányos, azt mi nem tarthatjuk illemesnek. Másodszor, Shakespeare nagy psycholog lévén, megítéléséhez nem mindennapi, hanem művelt lélek kell (mintha a magyar nemzet csakis mindennapi lelkekből állna!) Harmadszor színészeinknek sincs annyi készütségük Shakespeare alakjainak oly kitünő visszatükrözésére, hogy a közönséget elragadja. A francia színműveket illetőleg kijelenti, hogy azokat általában pártolja, mert e műveknek sikerült eddig jobban, mint bárki másnak a drámát a vele nem rokon elemektől megtisztogatani. E tisztogató oka, hogy bármi más műveknél alkalmasabbak az előadásra; pedig az előadhatóság nagy kelléke a műnek, mely nélkül a mű cél-tévesztett, mivel a mű előadásra van szánva, különben felesleges volna a színpad. A cselekvény a hús és vér a drámában, nem pedig a jellem. Drámát lehet jellem nélkül írni, de cselekvény nélkül kép-telenség. Kedveli továbbá a francia színműveket egyszerűségükért a szerkezetben és beszédben. Nyelvük, párbeszédek nem keresett könyvnyelv, nem rhetori pompájú, cifra ékesszólás (!), hanem az élet nyelve (?), melynek a helyzet és körülmény ad szavakat. «Szere-tem őket — folytatja — mert életet ábrázolnak oly híven, oly valóan, hogy a hallgató ismert személyeket és történeteket vél látni és hallani, a nélkül mégis, hogy az előnkbe rajzolt kép és személy megszűnnék eszmény lenni.»

A francia drámák erkölcsi irányára nézve megjegyzi, hogy azok nem ellenkeznek a moral törvényeivel. Eszközeik néha erősebbek ugyan, és a gyógyszerek nem ritkán drasztikusok, de a ki gyenge idegű, ne vegye be őket, mert minden nincs mindenki számára készítve. Elismeri, hogy vannak hibáik, fogyatkozásaik; hisz hogy ne volna, midőn az új iskola alig 20 éves és a jeleseknek

annyi gyenge utánczója akad. Különös, hogy a francia romantika egyik fővonásáról, a szörnyű és borzasztó hajhászatáról, nem emlékezik meg.

Kétségtelen, hogy Bajza ép úgy túlbeszélte irányát, mint Henszlmann a magáét. Csakhogy míg Henszlmann ellenzenve a francia színművek iránt egészen az egyoldalú gyűlöletre emelte, addig Bajza azoknak csak határozott művészi előbbségét vitatta. Összeütközésük sarkpontját a jellem vagy a cselekvény elsőbbsége a drámában képezte. S e tekintetben egyiknek sincs absolute igaza, mert a jellem és cselekvény egyrangúak a drámában s oly viszonyban vannak egymáshoz mint az emberi testnél a csont és a hús. Egyik a másik nélkül meg nem állhat; egyik a másikat kiegészíti.

Nemcsak a színkritikusokkal, hanem a színészekkel és színügyi választmányynyal is többször meggyűlt a baja. Egressy Gábor is megtámadta Bajzát ily cím alatt «Párbeszéd Szebeklébi (Bajza álneve) és Egressy Gábor között színészeti dolgokról. Irodalmi jelenet parlamenti modorban.»

Bajza bírátaiban többször megtámadta Egressy naturalismát: túlzásait hangban, modorban és mozdulatban, melyek gyakran egész a dísztelenségig mentek, pedig a színésznek a szépség rovására elethűnek lenni nem nyereség. Művészi idealismust sürget, azonban nem fejt ki tisztán, mit ért alatta.

Egressy idézett röpiratában először is tagadja, hogy Bajza jó kritikus, midőn oly czopfos elméletek utánczója és híve, mint Engel, kinek a szép körüli fogalmai nagyon roccoco színűek. Szerinte a művészet második élet vagy az élet ismétlése. Az emberi természet örökké ugyanaz marad, de különbözik a kor és a helyzet sajátsága folytán, melyeket minden nép és kor átvisz a művészetbe — így jelennek meg a letűnt korok és népek műemlékeinkben, szokásaik és erkölceik teljes mivoltában. Ő a művészet céljául az egyénit, a jellemzetest ismeri el, azonban ő sem magyarázza meg, hogy áll elő a művészi egyénítés idealismus nélkül.

A nemzeti színház-igazgató választmányának aláírásával egy nyilatkozat jelent meg, mely az Athenæum játékszini krónikáit merő személyeskedéseknek, gúnynak és fondorkodásnak kereszteli el, melyek majd a színészt, majd az igazgatóságot, majd a közönséget leczéktetik; a kritika címét bitorolják s végczéljuk fecsegésnél egyébbnek nem mondható. E vádakat fölösleges megezafolni. E nyi-

latkozatra legkevésbé az Athenæum kritikái adták az okot, hanem oly körülmény, mely már 1837-ben a nemzeti színház megnyitásának első évében felmerült. Az első évben Bajza volt az igazgatója a színháznak, azonban csak egy évig viselte e hivatalt, mert a színház főczélja iránt elvi összeütközésbe jött a választmánynyal.

Midőn a nemzet a színház alapját letette, első sorban nemzeti és nem művészi czélokra áldozott; s midőn az igazgató választmány pusztán egyéni érdekből a nemzeti czélt a művésziné alárendelte, midőn az operai előadásokra kívánta a fősúlyt fektetni, Bajza hevesen kikelt ezen irány ellen, mely intézetünk főczéljával nem vág össze, s erősen kardoskodott a drámai előadások mellett. De végre is csak igazgató volt, kinek a választmánynyal szemben nem volt hatalma. Ennek folytán nem maradt egyéb hátra mint leköszönni, mit 1838-ban meg is tett. Mindamellet nem szünt meg elveit védeni, s minden erejével a sajtóban oda hatni, hogy nemzeti intézetünk rendeltetése utjáról le ne tereltessek. Ez volt az oka a választmány fenti nyilatkozatának, melyet Bajza, mint a nemzeti színház tévútra vezetőit nem igen kimélt kritikáiban.

1839-ben ily című röpiratot bocsátott közzé «Szózat a pesti magyar színház ügyében.»

Az egész három főrésze oszlik. I. Általános eszmék. II. Kell-e a magyar színházat országosan pártolni. III. Opera és szindarabok.

Az általános eszmékben azok ellen fordul, kik azért nem látogatják a magyar színházat, mert benne a művészet alacsony fokon áll, és kik azt állítják, hogy a magyar általában nem született komédiásnak és jellemével nem fér össze a komédia. A második részben kifejti, hogy nálunk a színházat nem művészi, hanem nemzetiségi, nyelvi szempontból kell tekinteni. «Művészi szempontból ezeket költeni, pusztán gyönyörködtetés végett, midőn még egyéb hasznot hozó intézetek hiányában vagyunk — vétkes pazarlás. De mivel a színházzal egy nemzetiségünket fentartó oszlopot emelünk, mivel általa a magyar nyelv terjed, kell azt országosan pártolnunk. Az iskola után a legfőbb magyarosító faktor a színház. Nekünk színházunkkal nevezetesebb céljainknak kell lenni, mint maga a művészet is. Ítéletem szerint elsőbb a haza és a nemzet, s amazokat e miatt elhanyagolnunk nem csak bűn, de józan észszel sem egyeztethető.» A harmadik részben megengedi,

hogy egy részvénytársaság saját erszényére oly mulattató intézetet állíthat, a milyent csak akar. De ha az intézet országos pártfogás alatt áll, az opera másodrendű. Operával nem terjesztünk nyelvet, nem érünk célzt; mert a mennyit művésziileg nyerünk, annyit veszünk nemzetileg. Az operának csak addig lesz közönsége, míg rendezett és pompás; nem azért csődül oda az idegen, mert lelkesül a magyarság iránt, hanem tisztán élvezetből. Nemzeti szempontból határozottan ellenzi az operát, legalább jó ideig.

Gyászos szavakkal említi fel, mennyire mellékes lett a színművészet, mennyire szorította sarokba az opera, mennyire gátja ez a haladásnak, mennyire veti hátra a nemzetiség ügyét. Máskép van ez oly nemzeteknél, kiknek nyelve kiirthatlan gyökeret vert, «nekünk nem csak vagyoni, hanem szellemi áldozatokat is kell tennünk, ha nem akarunk a nemzetek sorából kitorűltetni s hogy ha az operában jobban gyönyörködnénk is, nem ezeket, hanem a színészetet kellene pártolnunk.»

A politikai mozgalomok élénkülése, Széchényi és Kossuth elvonták a közönség figyelmét a szépirodalomtól, mit oly kitűnő folyóirat is mint az Athenæum csakhamar megérzett. Tegyük hozzá még, a mit Bajza az Athenæumhoz végszó gyanánt írt, s egészen érthető leend előttünk megszűnésének végoka: «ne csodálja senki, hogy az Athenæum 3 szerkesztője közül kettő négy, egy pedig hét év után belefáradván a szerkesztői foglalkozásokba, pihenést ohajtva megszűnteti e lapokat s munkálkodását más neműekkel akarja felcserélni.»

A folyóirat, melynek annyit köszönhet irodalmuk, 1844-ben hét évi fennállás után megszűnt. Nem hiányoztak a necrologok fölötte — és semmi sem bizonyítja jobban e lap jelességét, mint ép egy ily necrolog végsorai, melyet egy dühös versenylapja megszűnése alkalmával írt: «minden kétség kívül legjobb lapunk volt a maga nemében s megszűnése irodalmi visszaesés!»

PAUER KÁROLY.

MÉG EGY PÁR SZÓ A «BONCSOK»-RÓL.

Kispál Mihály (Nyőr XIV. 133.) kimutatta, hogy a «lófark, török zászló» jelentésű *boncsok* nemcsak *Mikes*nél és *Sándor* szótárában, hanem *Zsarnóczay*nak, ki Apafi Mihály erdélyi fejedelem küldöttjeként jelen volt Buda ostrománál, 1684-ből való, Apafihoz beadott «memoriale»-jában (Századok, XVIII. 882. 883.) is előfordul. Ez újabb adatra támaszkodva *Kispál* a «lófark, török zászló» jelentésű *boncsok*-ot erdélyi közkeletű szónak tartja, nem pedig, mint én elneveztem, *idegen* szónak. Erre nézve annyit meg kell jegyezni, hogy bármily közkeletű szó volt is a «lófark, törökzászló» jelentésű *boncsok*, a mit azonban kevés adattal bajos elhithetni, jogosan nevezhető *idegen* szónak oly értelemben is, a mint én az elnevezést a «boncsok»-ról szóló cikkemben lefoglaltam, t. i. ha az *idegen* szó elnevezést nem a *kölcsön* szó nevezettel azonosítjuk, hanem alatta, ellentétben a *kölcsön*szó nevezettel, oly *idegen* eredetű szokat értünk, melyek jelentése is kizárólag csak az illető idegen nyelv specialis fogalomkörére szorítkozik; hogy pedig én az *idegen* szó elnevezést csakugyan ilyen értelemben használtam, mutatja első sorban a *basa* szó, melyre meghatározásom kapcsán jónak láttam félreértés kikerülése végett hivatkozni, a mely szó pedig ugyancsak közkeletű s mindnyájunk által ismert szó még ma is. A kinek azonban az *idegen* szó elnevezés e lefoglalása nem tetszik, hisz a műszók értelmének megállapítása utoljára is csak a conventio dolga, — annak tetszésére van bízva, hogy az *elnevezést* az *értelemmel* helyettesítse, a melyre azt vonatkoztattam. Ilyen módon szóban forgó cikkem egyik helye, hol fejtegetésem eredménye össze van foglalva, így hangzanék: a magyar *boncsok* 1. monile, 2. «lófark, török zászló» jelentésbeli kétfélesége.. a török jelentésbeli kétféleségre vezethető vissza», vagyis külön átvétel a «monile»-jelentésű *boncsok*, s ettől független a «lófark, török zászló» jelentésű «boncsok», mely szőröstül-bőröstül oszmanli *bondsuk* «Rossschweif, Fahne»-nak felel meg. Ez eredményt azonban az újabb adatok egy cseppet sem változtatják meg, hanem inkább megerősítik.

Kispál és a Nyőr t. szerkesztője i. h. egyes a «boncsok»-ra vonatkozó, legújabbban, cikkem megírása közben (Századok, 1884. decz 15.) és után (Károlyi-család oklevéltára III. 1885.) napfényre

került adatokat sorolván fel, ki kell ezeket egészítenem, mielőtt jelen soraimat befejezném, azoknak az adatoknak elősorolásával, melyek a «boncsok»-ra nézve már régebben ismertek a nyelvészeti irodalomban.

Részletes felvilágosítást ad a «boncsok» szóról első sorban Mátyás Flórián «Magyar nyelvtörténeti szótár-kísérlet»-e (Pesten és Pécsen, 1868—71), melynek 294. lapján ezt olvassuk: «**Boncsok. Bonczok** változattal 16-ik század óta. **Érteménye:** 1. **monile** «Ezwst nyakbawetw' mynd *bonchokwal* egyetembe» 1567. Kornis Dora nászruhája R. M. Ny. E. II. 199. «Országra böczüllic olly kösöntyüt hoztác, kit Cyrusnak adánac. Látuán az böczüyet, ez szép nyakbauetöt Aspasianak száná. — Az drága *bonczokat* kötös alá töué ömaga félre hayla.» 1589. Bogáti Fazekas Mik. *Aspasia*. — «Nincsen szemragadó *bontzok* kerekítve nyakára» Baróti Sz. Maj. 77. — 2. **phaleræ** «Ha az dolog keuanya, kopiakat, zaszlokat *bonczokokat* mutathatoc, si res postulet hastas, vexilla, phaleras.» Decsi. Sall. Jugurtha 726. «Szegény fejedelem maga kezével szegezé fel az kopjára az jel-zászlót. Az zászló veres kamukára négy szegüre aranyas czímerével vala készítve; rojtjai és lefüggő öreg gombos *boncsokja* veres selyemmél elegy arany fonalból varratva» Kem. Ján. Önél. 90. «Nem gyözte az udvar dicsirni persiai jól termett lovát. Tenger színü vont arany csáprággal kengyelig meg volt terítve skofiomos sűrű rojtok minden szélen. Homlokán, mellén terepes rubintos rózsák, tizenkét rétü zománczos csengő *boncsok.*» Fal. T. É. 22. — 3. **signum militare Turcarum**. Ot nyerene szep draga szerszamokat, fosztanyokat skarlat granat ruhakat, *bonchokokat* ezüstös sisakokat.» Tin. Eger I. «Már a *boncsokokat*...» Mikes Kel. Tör. o. lev. 378. — **Származéka. Boncsokos** «A vezér mindiárt három *boncsokos* basaságot igére Patronának.» Mik. Kel. Tör. o. l. 264.»

Idéznünk kell még e mellett *Szilády Áron* a *boncsok*-ra vonatkozó megjegyzését is, ki (Régi magyar költők tára III. 438.) a *boncsok* török eredetét, mint újabban észrevettem, már szintén felismerte. *Szilády* szerint a *boncsok*: «eredetileg török szó **بنجوق** *bundsuk* üvegből s egyébből is készült apró darabok, mikkel a *lószerszámot* szokás díszíteni. Nyelvünkben rendesen a lovak nyakán lóggó nyakbavetöt szoktuk alatta érteni.» — Végre a Károlyi-Család Oklevéltára III. 404. lapján is előfordul a *boncsok*: «Lovai-

mat, minden szolgáló szerszámomot, ezüstös és aranyos szerszámomot, szablyákat, két ezüstös tört, *boncsokot*, nyakban-vetőt, pánczélokát és minden efféle szolgáló szerszámimot, ruháimot . . . öcsémnek . . . hagyok.»

Emez itt felsorolt adatok alapján a magyar boncsok 1. monile, 2. «lófark, török zászló»-n kívül 3. *phalerae*. E *phalerae*-féle és a *monile* jelentés közt a különbség csak árnyalati, mert a *phalerae* is csak *monile equorum*. A mi a *monile* jelentést illeti, itt mindjárt érdekes tudni, hogy Molla Iszhák tanúsága szerint a nők Közép-Ázsiában még ma is viselnek *gyöngyökből* s hasonlókból álló *nyakékesség*-et, úgy hogy e szerint a török jelentés egészen fedezi a magyart, a mi a szótárokból nem derül ki egész világosan. De meg van a törökben a *phalerae* jelentés is, a mi mellett nem csak *Szilády* tanuskodik, hanem *Budagov* is, ki a szónak «a ló nyakán lógó különféle színű üvegdarabok» értelményét is adja. E szerint a «*phalerae*» jelentésű *boncsok*, miként a «*monile*» jelentésű, újabbkori oszmanli kölcsönszó, de ugyanazon szóalaknak megint egy más értelemben való *külön* átvétele. *Mátyás* Fl. csoportosítására nézve meg kell jegyeznem, hogy a Kemény János Önéf. 90. lapján előforduló *boncsok*-nak nincs köze a *phalerae*-hoz, mert az a *zászló*-nak «lefüggő öreg gombos *boncsok*ja veres selyemmel elegy arany fonalból varratva.» Keménynél, nézetem szerint, a *boncsok* egyszerűen *zászlóékesség*-et jelent, milyenféle ékesség a török zászlón is *boncsok*-nak neveztetik. E pontra nézve megint *Molla Iszhak*-ra kell hivatkoznom, kinek bizonyossága szerint *توغ* *tugh*-nak is nevezett török zászló (*bajrak* «lobogó», oszm. «*szandsak*» étendard, drapeau-ról itt nincs szó) ama része neveztetik eredetileg *bondsuk*-nak, mely a *gömb*-ből áll (a melyen lehetnek gyöngyök is) a mint ezt már múlt cikkemben említettem, de továbbá még a gömbről a lófarkkal együtt lelógó posztódarabok *gyöngyékességei*-nek is *bondsuk* a neve, a mely utóbbi szóhasználat egészen a *zászlóékesség* paralellének mutatkozik, végül átvitt értelemben, miútt rész az egész helyett használva, jelenti *bondsuk* az egész zászlót. Nemkülönböztetünk a *tugh* névvel is. Eredetileg a zászlónak szintén csak egy részét, a lófarkot. jelöli meg, s csak átvitt értelemben, mint a *bondsuk* is, az egész zászlót: az oszmanliban *tough* (olv. *tugh*) la queue, le toug ou touc «fark» Hindoglu; még eredetibb jelentésére utal rá pl. kún «*tuclu pilosus*» (Codex Cumanikus 84. 289. lpk.) melyből **tuk* «szőr» jelentésű alapszóra követ-

keztethetünk. Mint ezekből kitűnik, a *boncsok* «*signum militare Turcarum*»-nak tulajdonképen csak annyiban van köze a «lófark» jelentéshez, a mennyiben a török zászlón gömbön kívül *lófark* is van, s mind e *gömb*, mind a *fark* jelentésű szó az egész zászlót is jelenti, s innen csak egy lépés van ahhoz, hogy a *bondsuk*-nak *lófark* jelentés (t. i. a *zászló lófarkja*) tulajdoníttassék. A Károlyi-család oklevélt. III.-ban előforduló *boncsok*-nak «lófark» jelentéshez pedig éppen semmi köze sincs, valamint a *Kispál* adatai sem állnak semmi viszonyban a «szőrékesség»-hez. Az oklevélt. III.-ban előforduló *boncsok* jelentését sem a kagyló jelentéshez, mely jelentés elő sem fordul a magyarban, sem a «lófark»-jelentéshez, mely csak a «*signum militare Turcarum*» kifejezője, nem sorozhatjuk, hanem ez igen is tágabb értelemben veendő, közelebből mindenesetre csak archæologusaink által meghatározható, *monile* : szörmonile, a mint hogy a Nyőr szerkesztője is a *szőrboncsok*-ot *szőrékesség* helyett állónak veszi, és *börmonile*. Károlyi-család oklevéltára III. 404. előforduló *boncsok*-ot én azonban *phalerae*-nak tartom.

Befejezésül csak annyit, hogy a «lófark, török zászló» jelentésű *boncsok*, mint idegen szó, átkerült szláv nyelvekbe is, pl. az épen kezemenél lévő Schmidt-féle «*Slovník polsko-rossyisko-niemiecki*» (w Wroclawiu. 1834.) lengyel-orosz-német szótárban 32. l. ezt találom : *bunczuk*, бунчукъ (tehát lengyelben *bunczuk*, oroszban *buncúk*) Rossschweif; — *czuźny* adj. Basza trzech bunczuźny наша трехъ бунчужный, Pascha von drei Rossschweiften.»

Budapest, 1885. márcz. 25.

PATRUBÁNY LUKÁCS.

A kedves.

— Irida Ha-Lévi. —

Felkelt a nap,
Ragyog képe,
S hogy az ara
Előlépe :
A nap fénye
Elsötétül
E szépségnek
Özönétül. —

S im, elhagyja
Magas egét,
A csillagok
Fényseregét ;
Nem ragyog ott
Fönn az égen,
Hanem e lány
Szép szemében !

KECSKEMÉTI LIPÓT.

A ψυχῆ SZÓ ÉRTELME HOMEROSNÁL.

Alig lehet hálásabb és érdekesebb tárgy, mint nyomozni egyes szók történetét valamely nyelv egész életén keresztül, kimutatni, hogy a legegyszerűbb sőt legdurvább képzetek kifejezésére szolgáló beszédhangok mikép válnak később a legelvontabb fogalmak kifejezőivé s ily módon kézzelfogható példákban tüntetni föl, mily elválthatatlan összefüggésben áll egymással a fejlődés folyamában az emberi beszéd és az emberi szellem.

Ilyen fontos és érdekes a görögben a ψυχῆ szó, a melynek története fokról-fokra visszatükrözi a lélekre vonatkozó nézetek szép fejlődését s különösen a halhatatlanság tanának egész történetét. Nem czélunk e helyt kutatni a szó összes viszontagságait a görög nyelv hosszú életén keresztül, csak annyit akarunk pontosan megállapítani, hogy minő jelentései vannak e szónak a görög irodalom legrégibb emlékeiben, Homeros két költeményében, hol bizonyára találkozni fogunk még a legegyszerűbb képzetekkel, melyek e szó eredeti értelmét képezték s kijelölhetjük majd azokat a pontokat, melyek a lélekre vonatkozó nézetek további fejlődéséhez kiindulókul szolgáltak. Mindez természetesen csak úgy sikerülhet, ha igyekezünk minél jobban bele helyezkedni Homeros esze járásába, s nem erőszakolják reá a magunkét, melyet ama primitiv korban még ismeretlen, a fantázia uralma alól fölszabadult szoros logika szabályoz; ha megelégszünk a költő nézeteinek idézett helyek összehasonlításán alapuló megállapításával, s nem akarjuk azokat, mint sokan igen hibásan tették, minden áron egységes rendszerbe hozni ¹⁾.

¹⁾ Irodalom: Halbkart: Psychologia Homerica, Züllichau 1796. — Völcker: Bedeutung von ψυχῆ und εἶωλον, Giessen 1825. — Martini: Scienza del cuore tratta della Iliade, Torino 1825. — Helbig: De vi et usu vocabulorum ψρῆνς ψυμῆς similibumque apud Homerum (Programm der Dresdener Kreuzschule 1840.) és bírálata Zeit. f. Alterthumswissenschaft 1843, 663. l. — Grottemeyer: Homers Grundansicht von der Seele (Programm der lateinischen Hauptschule zu Waréndorf 1853/4.) és bírálata Ameistöl Z. f. Alterthumswissenschaft 1855, 338—342. l. — Welcker: Griechische Götterlehre, Göttingen 1857, 865. l.: Die Seele, der Verstand oder Geist. — Nägelsbach: Homerische Theologie, 2. kiad. Nürnberg 1861. — Buchholz: Die homerischen Realien 1883. II. köt. II. rész 382—391. l. — Girard: Le sentiment réligieux en Grèce, livre II, chapitre V. 1. — Teuffel: Studien und Charakteristiken, Leipzig 1871, 30. l.

A kik eddig az úgynevezett homerosi psychológiával foglalkoztak, míg az ide tartozó egyéb szók, mint $\varphi\rho\epsilon\nu\epsilon\varsigma$, $\theta\upsilon\mu\acute{o}\varsigma$, $\eta\tau\omicron\rho$, $\kappa\rho\alpha\delta\acute{\iota}\eta$, $\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\varsigma$ és $\nu\omicron\upsilon\varsigma$ értelmét s különböző használatát sikeresen megállapították, épen a $\psi\upsilon\chi\eta$ szón akadtak fönn s nem tudtak számára rendszerükben kellő helyet találni. Így Nägelsbach, «Homeric Theologie» című munkájának utolsó, «Das Leben und der Tod» című fejezetében Homeros psychológiáját kettős alapra vezeti vissza, az egyik a $\varphi\rho\epsilon\nu\epsilon\varsigma$, a szellemi élet testi principiuma, a másik a $\theta\upsilon\mu\acute{o}\varsigma$, a tulajdonképeni szellemi lélek, melyeknek Homeros azonos lelki functiókat tulajdonít; a mint a következő táblázat föltünteti:

$\varphi\rho\epsilon\nu\epsilon\varsigma$		$\theta\upsilon\mu\acute{o}\varsigma$	
$\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\varsigma$	$\nu\omicron\upsilon\varsigma$ ($\theta\upsilon\mu\acute{o}\varsigma$)	$\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\varsigma$	$\nu\omicron\upsilon\varsigma$ ($\kappa\eta\rho$)
	$\mu\tilde{\eta}\tau\iota\varsigma$		$\mu\tilde{\eta}\tau\iota\varsigma$
	$\beta\omicron\upsilon\lambda\eta$		$\beta\omicron\upsilon\lambda\eta$

Már most, hogy rendszerében a $\psi\upsilon\chi\eta$ szó is helyet kapjon, azt a testi életet eszközlő állati léleknek nevezi, melynek a $\theta\upsilon\mu\acute{o}\varsigma$ szellemi correlatumát képezi.

Már Grote Meyer (Homers Grundansicht von der Seele) tiltakozik a testiség és szellemiség ilyen szembeállítására ellen, igen helyesen emelve ki, hogy Homeros a tiszta szellemiség fogalmát egyáltalán nem ismeri, nála nemcsak a $\psi\upsilon\chi\eta$, hanem a $\theta\upsilon\mu\acute{o}\varsigma$ is anyagiak, lég- és füstszerűek, mint számos idézzel lehet támogatni. De nem létezik az az ellentét az állati és emberi élet s lélek közt sem, melyet Nägelsbach fölállít, mindenek előtt a $\varphi\rho\epsilon\nu\epsilon\varsigma$ és $\theta\upsilon\mu\acute{o}\varsigma$ viszonyát illetőleg. Szerinte a $\varphi\rho\epsilon\nu\epsilon\varsigma$ testi voltát bizonyítja az is, hogy az állatokban is megvan, s e mellett elfelejti, hogy a $\theta\upsilon\mu\acute{o}\varsigma$ épen úgy sajátja az állatoknak, s egyetlen később fölhozandó hely kivételével mindenütt, a hol valamely vad elejtéséről van szó, a $\theta\upsilon\mu\acute{o}\varsigma$ hagyja el az állat testét, így mondja II. III. 294. a fölállózott bárányokról $\theta\upsilon\mu\omicron\delta$ $\delta\epsilon\upsilon\omicron\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\upsilon\varsigma$ XXIII. 880. egy galambról $\acute{\omega}\pi\acute{o}\varsigma$ δ' $\acute{\epsilon}\kappa$ $\mu\epsilon\lambda\acute{\omega}\nu$ $\theta\upsilon\mu\acute{o}\varsigma$ $\pi\acute{\tau}\alpha\tau\omicron$. Od. III. 455. az áldozati ökörről $\lambda\acute{\iota}\pi\epsilon$ δ' $\acute{\omicron}\sigma\tau\acute{\epsilon}\alpha$ $\theta\upsilon\mu\acute{o}\varsigma$, XIX. 454. a vadászaton elejtett vadkanról $\kappa\alpha\delta'$ δ' $\acute{\epsilon}\pi\epsilon\sigma\epsilon\nu$ $\kappa\omicron\nu\acute{\iota}\eta\sigma\iota$ $\mu\alpha\kappa\acute{\omega}\nu$, $\acute{\alpha}\pi\omicron$ δ' $\acute{\epsilon}\pi\tau\alpha\tau\omicron$ $\theta\upsilon\mu\acute{o}\varsigma$ és XXII. 388. a partra vetett halakról $\tau\acute{\omega}\nu$ $\mu\acute{\epsilon}\nu$ τ' $\eta\acute{\epsilon}\lambda\iota\omicron\varsigma$ $\varphi\alpha\acute{\epsilon}\theta\omega\nu$ $\acute{\epsilon}\xi\epsilon\iota\lambda\epsilon\tau\omicron$ $\theta\upsilon\mu\acute{o}\nu$. Ugyanezért nem áll az ellentét a $\theta\upsilon\mu\acute{o}\varsigma$, mint a szellemi lélek és a $\psi\upsilon\chi\eta$, mint az állati lélek, a testi vagy állati élet (vita animalis) eszköze között, ha el is tekintünk attól, hogy az ellentét következetes alkalmazása Homeros magyarázatánál milyen különös eredményekre vezet,

s hogy maga Nägelsbach is elcsodálkozik, midőn rendszeréhez híven kénytelen kimondani: az emberből a Hadesben az állati élet marad meg.¹⁾ Θυμός épen úgy a test élete, mint a magasb fokú pszichológiai functiók, érzelem gondolat és akarat székhelye; *a ψυχὴ sem az egyik, sem a másik.*

Általánosan elfogadott s itt bővebb magyarázatra nem szoruló igazság, hogy a ψυχὴ még Homerosnál nem érez, nem gondolkodik és nem akar, mindezek a lelki tevékenységek jóval később ruháztatván reá; hogy pedig nem eszköze a testi életnek, mint Nägelsbach gondolja, bizonyítja az, hogy a ψυχὴ tisztán az ember sajátja, állatra alkalmazva csak egyszer fordul elő az általános élet értelemben, miről később még lesz szó, az istenekben egyáltalán nincs. Pindaros mondhatta Apollonról Pyth. III. 41: οὐκ ἐστὶ τλάσσαι ψυχᾶ γένος ἄμὸν ὀλέσσαι, de Homeros nem.

Különösen az utóbbi bizonyítékra kívánunk nagy súlyt fektetni, mert eddig egy magyarázó sem vette figyelembe és szükség-szerű következményeit le nem vonta. Homeros istenei az emberektől lényegesen csak egyben különböznek, a halhatatlanságban, s noha vannak egyéb jelentéktelen kiváltságaik, mint az istenvér (τῆρ) és az ambroziával s nektárral való táplálkozás, általában kimondhatjuk, hogy úgy testi mint lelki alkotásra nézve a halandókkal megegyeznek. Mindazok a pszichológiai kifejezések, melyeket Nägelsbach fölhozott táblázatában összeállít, ugyanazokkal a synonymákkal alkalmazva vannak az istenekre; így mondhatja Jupiter Junónak II. IV. 39: σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλοιο σῆσιν, Juno magáról I. IV. 43: ἐκὼν ἀέκοντί γε θυμῷ, Jupiter magáról II. IV. 46: τάων μοι πέρι κῆρι τίεσκετο Ἴλιος ἱρή vagy Athene Od. I. 48: ἀλλὰ μοι ἄμφ' Ὀδυσσῆι δαίφρονι δαίεται ἵτορ s így tovább. Ha tehát Homeros csakugyan arra gondolt volna, a mit Nägelsbach ráerőszakol, hogy a ψυχὴ élteti s tartja össze a testet mint a vita animalis egyedüli eszköze, bizonyára nem tette volna azt tisztán az ember tulajdonává, hanem belehelyezte volna az isteni testbe is.

Hogy pedig Homeros isteneiben csakugyan nincs ψυχὴ, azt

¹⁾ A ψυχὴ szónak ilyen értelmet a stoikusok tulajdonítottak, kik az emberben három főrészt különböztettek meg, σῶμα, ψυχὴ, νοῦς = test, a testet éltető s a behatoló levegővel azonos állati létek s az ész, az embernek egyedüli sajátos tulajdona. Ezt Homerosra erőszakolni nem lehet.

eléggé igazolja egy negatív s egy pozitív bizonyíték. Negatív bizonyíték az, hogy összeállítottam (s függelékben közlöm) mind azokat a helyeket, hol a kérdéses szó előfordul s az istenekre alkalmazva sehol sem találtam; pozitív bizonyíték ama nevezetes hely az Odyssea XI. éneke végén, hol Odysseus megpillantja a Hadesben Herakles lelkét, holott Herakles maga az istenek között van:

Τὸν δὲ μετ' εἰσενόγησα βίην Ἡρακλεΐην,
εἰδῶλον· αὐτὸς δὲ μετ' ἀθανάτοισι θεῶσι
τέρπεται ἐν θαλίῃσιν καὶ ἔχει καλλίσφυρον Ἥβην. (601—603.)

Az ember tehát két részre oszolhat; a halandót jellemző rész a ψυχῆ sorsát teljesítve a Hadesbe megy, míg az ily módon megtisztult és megdicsőült test, mert csak a test az, mely valódi halhatatlanságban részesülhet, az égbe száll. Mily óriási lépés innen Platonig!

Jól tudom, hogy épen e hely hitelessége kétségbe van vonva, s ismerve az ellene szóló bizonyítékok súlyát, nem is merném azt állítani, hogy a Νέκυσια eredeti alakjához tartozik, de annyit határozottan ki merek mondani, hogy a hely épen nem új, hanem ellenkezőleg nagyon régi keletű s a Homeros nézeteivel tökéletesen megegyező. Vagy képzelhető-e, hogy ilyen közbetoldás Onomakritostól s az orphikusoktól került ki, a kik a lélek halhatatlansága tanát vallották s a ψυχῆ-t az ember lényegének s becsebb részének tekinték, vagy még későbbiektől, kik — megfordítva mint Homeros — a testet képzelték a Hadesbe és Platoval a lelket mennybe menőnek ¹⁾? Ellenben nagyon természetes, ha ezt egy Homeros korabeli epikus mondja, kinél épen mint Homerosnál, a valódi élet csak a test élete volt. Az tehát, hogy ez a hely nem tartozott az Od. XI. énekének eredeti alakjához, bizonyításunk erejét nem gyöngíti s bátran összevethetjük Herakles sorsát a Zeusszal való rokonság révén az Elysiumba jutó Menelaos sorsával, ki nem hal meg (σοὶ δ' οὐ θεσφατόν ἐστι, Διοτρεφὲς ᾧ Μενέλαε, Ἄρχει ἐν ἱπποβότῳ θανάειν καὶ πότμον ἐνισπεῖν Od. IV. 561—562.) vagyis teste nem tisztul meg lelkétől s épen ezért nem lesz istenné, ember marad az örök boldogságban is.

Ezek után, azt hiszem, bátran, kimondhatjuk, hogy a ψυχῆ

¹⁾ Így moadja thessalonike-i Philippos Aetios rhetorról: ἤλυθε δ' εἰς Ἄϊδαο δὲ ἑμᾶς, ψυχῆ δ' ἐς Ὀλύμπου. Anth. Pal. VII. 362.

Homeros felfogása szerint sem úgy, mint az értelem érzés és akarás, sem pedig, mint animalis eszköze, nem teljesít semmi pszichológiai-nak nevezhető functiót.

Herakles apotheosisában egyszersmind legjobban élére van állítva az egész homerosi életfelfogás alapjául szolgáló ama nézet, hogy a tulajdonképeni ember csak a földön él, a halálban a testtel együtt elvész az ember egyénisége. A mi megmarad, a ψυχή többé nem az ember maga. Grote Meyer és Welcker ellenében, kik azt állítják, hogy a Hadesbe lemenő ψυχή, s nem a test a valódi ember, elég fölhoznunk az imént tárgyalt helyen kívül, hol εἶδωλον és αὐτός ellentétbe vannak egymással állítva, több egészen analog példát, így mindjárt az Ilias elején πολλὰς δ' ἰφθίμους ψυχὰς Ἄϊδι προΐαψεν ἡρώων, αὐτοὺς δὲ ἐλώρια τειῆγε κόνευσεν (3—4) és II. XXIII. 65—66 az Achillesnek álom közben megjelenő Patroklosról ἦλθε δ' ἐπὶ ψυχῇ Πατροκλήος δελοῖο, πάντ' αὐτῷ μέγεθος τε καὶ ὄμματα καλ' εἰκυῖα; vegyük még hozzá, hogy a lelkek a Hadesben, mint az Odyssea XI. énekéből kitünik, nem eszmélnek mindaddig, míg az Odysseus által nekik följánlott vérből nem isznak,¹⁾ hogy állandó jelzőjük ἀφραδέες ἀκίρροι, hogy végre maga Achilles mondja mint élő a neki megjelent Patroklosról: ψυχή καὶ εἶδωλον, ἄταρ φρένες οὐκ ἐνὶ πάμπαν (II. XXIII. 104.), holott épen a φρένες rejti magában a θυμός-t az ember összes szellemi tevékenységével, mint halott pedig az Odyssea XI. énekében, midőn a vérivás után rövid időre öntudatra jön, mélyen érezve nyomorú sorsát kijelenti, hogy jobban szeretne a földön napszámos, mint a Hadesben az összes halottak királya lenni. (Od. XI. 489—491.)

A mit Grote Meyer ez ellen felhoz Od. IX. 523—524: αἶ γὰρ δὴ ψυχῆς τε καὶ αἰώνος σε δυναίμην εἶναι ποιήσας πέμψαι δόμον Ἄϊδος εἶσω, csak akkor képezhetne ellenvetést, ha szabad volna Homerosnál szorosan meghatározott philosophiai terminológiát keresni, de Homeros nyelvében a ψυχή τε καὶ αἰών semmi egyéb, mint ἐν διαδοῖν, mely egyszerűen életet vagy, ha úgy tetszik, lehetetet és életet jelent, Hadesbe küldeni pedig egyszerűen annyi, mint megölni. Hiszen, ha nem vennők figyelembe a költői nyelv szabadságait, ebből a helyből egyenesen arra lehetne következtetni, hogy a ψυχή nem megy a Hadesbe! Az a sok hely, melyekre ezenkívül

¹⁾ Az Od. XXIV. énekében, mely későbbi, ez a megkülönböztetés nincs többé megtartva.

Grottemeyer utal (II. γ 322, ζ 284, 410, 422, λ 282, ξ 456, π 327, υ 336, ψ 50, 244 — Od. ζ 11; λ 425, ξ 207) még kevesebbet bizonyítanak, mert, ha Homeros embere ezt mondja: én a Hadesbe megyek, ezzel csak annyit fejez ki: meghalok, de nem egyszers-mind, hogy a Hadesben ugyanaz lesz, a ki a földi életben volt.¹⁾

Egyébiránt Grottemeyer állításának alapja az, hogy bírálójával Ameis-szel együtt Homerosnál a szellemet és a megholt lelkét, a θυμός-t és a ψυχή-t azonosnak tartja. Ha Platon szerint a θυμός annyi, mint θύσις και ζέσις τῆς ψυχῆς, mért ne volna a ψυχή annyi, mint θυμός τῆς θύσεως και ζέσεως ἐστερημένως? A kifejezés módja tetszetős, de alatta igazság nem rejlik és csak sajnálni tudjuk Grottemeyert s Ameist, hogy teoriájuk kedvéért olyan erőszakosan magyaráztak egy egészen világosan szóló helyet Od. XI. 218—222, hol Odysseus anyja, Antikleia, megmagyarázza fiának a holtak állapotát:

ἀλλ' αὐτὴ δίκη ἐστὶ βροτῶν ὅτε κέν τε σάνωσιν
οὐ γὰρ ἔτι σάρκας τε καὶ ὀστέα ἴνες ἔχουσιν,
ἀλλὰ τὰ μὲν τε πύρος κράτερον μένος αἰθουμένωιο
θαμνῆ, ἐπεὶ κε πρώτα λίπη λεύκ' ὀστέα θυμός·
ψυχὴ δ', ἥδ' ὄνειρος, ἀποπταμένη πεπότηται.

«Θυμός, az élet — mondja Ameis — itt a ψυχή-vel lényegileg azonos, csakhogy a θυμός a testtel összekötött s ezért életerős lelket, ψυχή ellenben az elvált s erőtelenül tovább tengődő lelket jelenti.» De fordítsuk le híven a helyet. «A testet a tűz megemésztí, a mint elhagyta a fehér csontokat az élet; a lélek pedig, mint az álom, elszáll.» Ha Homeros csakugyan arra gondolt volna, a mire Ameis, miért alkalmazott volna két szót s miért kötötte volna össze azokat az ellentétező *pedig* szócskával? miért nem mondotta: «elhagyja a testet az élet s a Hadesbe száll»? S végre miért jelentene a θυμός épen ezen a helyen a testtel összekötött s ezért életerős lelket, mikor ki van mondva, hogy elhagyja a testet, pedig Ameis szerint, ha egyszer elhagyta, nem θυμός többé, hanem ψυχή? Ellenkezőleg: ezen a helyen ellentétbe van állítva a testet éltető θυμός

¹⁾ A lelkek állapotát a túlvilágban érdekesen tárgyalja Girard 'Le sentiment religieux en Grèce' című művének 'Ce qui fut la vie future en Homère' című fejezetében és Nügelbach idézett műve utolsó részében, kiknek nézeteit lényegben elfogadom. Buchholz könyve ezekkel össze-hasonlítva semmi újat nem tartalmaz.

és a test felbomlása után megmaradó *ψυχή* s ha valami, úgy ez a hely bizonyít a kettő azonossága ellen. (Így magyarázzák Nägelsbach és Nitzsch is.) Ezenkívül több helyen a *θυμός* és *ψυχή* együtt hagyják el a testet, így II. XI. 333—334: τοὺς μὲν Τυδείδης δουρικλειτὸς Διομήδης θυμοῦ καὶ ψυχῆς κεκαδῶν κλυτὰ τεύχε' ἀπιύρα és Od. XXI. 153—154: πολλοὺς γὰρ τότε τόξον ἀριστήας κεκαδήσει θυμοῦ καὶ ψυχῆς végre 170—171: εἰ δὴ τοῦτό γε τόξον ἀριστήας κεκαδήσει θυμοῦ καὶ ψυχῆς, a mit szintén nem írt volna Homeros, ha Ameis szerint philosophálva azt tartotta volna, hogy a *θυμός*-ból a test elhagyása után lesz *ψυχή*. Véleményünk az, hogy a kettő nem azonos, hogy mind a kettő benne van a testben s ezt lesz alkalmunk alább bővebben kifejteni.

Az eddigiekben azt igyekeztünk kimutatni, hogy a *ψυχή* szó mit nem jelent, most megkísértjük genetikus módszerrel kimutatni, hogy minő jelentéseket vehet föl.

A szó etymológiája hangutánzó eredetre mutat s igazolja azt az általános nép-psychologiai elvet, hogy nincs olyan, később érzék- és tapasztalás-felettinek nyilvánított fogalom, melynek elnevezése a legdurvább érzéki benyomásokon nem alapulna. Döderlein,¹⁾ a görög nyelv területén belül maradva, visszavezeti *ψῶ* = *πῶ* igére, mely két alak egymáshoz való viszonyát megvilágítandó, utal analog példákra, mint *ῥφον* és *ῥπτον*, *ῥφος* és *ῥπατος*, *ψήν* és *πτήν*, *ψίλον* és *πίλον*. Curtius (Grundzüge der griech. Etym. V. kiad. Lipcse 1879, 509. l., *spu* gyököt vesz föl, mely tisztán megvan a latin *spuo*-ban, melynek *s* betűje a görögben és szanszkritban aspiratiót idézve elő elesett a *φῶσα* (fuvó), pupphu-sa-s (tüdő) és phut (fujni) szavakban, míg az eredeti *spu* gyök metathesis-szel visszatér a *ψύχω* és *ψυχή* szókban. Maga a *ψύχω* ige *ψύχασθαι* jelent s elfordul II. XX. 440:

Ἥ ῥα καὶ ἀμπεπαλῶν προΐει δόρυ, καὶ τόγ' Ἀσίνη
πνοιῆ Ἀχιλλῆος πάλιν ἔτραπε κωδάλιμοιο
ἦκα μάλα ψύχασσα

az *ἀναψύχω* ige használtatik a fuvásuk által üdítő szelekről Od. IV. 567—568:

¹⁾ L. Nägelsbach: *Homerische Theologie* 380. l. Döderlein ezt a szót *Homerisches Glossarium* cz. nagy művében nem tárgyalja s nézeteit Nägelsbach-hal csupán magán úton közölte.

ἀλλ' αἰεὶ Ζεφύροιο λεγυπνεύοντασ ἀήτασ
 Ὠκεανόσ ἀνήσιν ἀναψύχειν ἀνθρώπουσ.

Végre az ἀποψύχω ige előfordul Od. XXIV. 345—348, hol a fiát fölismerő s örömében elájuló Laërtesről van szó :

τοῦ δ' αὐτοῦ λῦτο γούνατα καὶ φίλον ἦτορ
 σήματ' ἀναγνόντοσ, τὰ οἱ ἔμπεδα πέφραδ' Ὀδυσσεύσ;
 ἀμει δὲ παιδὶ φίλω βάλε πήγχεσ τὸν δὲ ποτὶ οἴ
 εἶλεν ἀποψύχοντα πολύτλασ ὄτοσ Ὀδυσσεύσ.

Ameis és vele a legtöbb magyarázó a helyet így fordítja: «Odysseus magához szorítá atyját, midőn az elveszté eszméletét», de felfogása egészen téves, mely modern gondolkodást csempész Homeroséba. Ha már maga a ψυχή szó sem jelent soha *eszméletet*¹⁾, s általán felsőbb rendű pszichologiai functiót, a mit Ameis és Grote-meyer is elismernek, ha a ψύχω és ἀναψύχω ige tisztán a *fúvás* fogalmát rejtik magukban, nem szabad az ἀποψύχω iginél egyéb-re mint a testet elhagyó leheletre gondolnunk s az egész így fordítandó: miután Laërtest elhagyta a lehellet. Magyarázatunk mellett bizonyít, a mit a költő más helyt az elájuló Odysseusról mond Od. V. 455: ὁ δ' ἄρ' ἄπνευστοσ καὶ ἀναυδοσ καίτ' ὀλιγηπελέων, továbbá, hogy valahányszor Homeros ájulást ír le, mindannyiszor a magához térés első jelének a *lehellet visszatértét* tekinti, így Il. V. 697. XXII. 475. Od. V. 458. XXIV. 349. αὐτὰρ ἐπεὶ β' ἄμπνευτο. Ugyanezért mondja a költő a sebe miatt elájuló Hektorról Il. XV. 10: ὁ δ' ἀργαλέω ἔχετ' ἄσθματι: s midőn fölüdül 241: ἄσθμα καὶ ἰδρώσ παύετο.

Az eddigiekből láthattuk, hogy a ψύχω ige s összetételei mindig a *fúvás*, a kifelé tóduló lehellet fogalmát rejtik magukban, míg a *lélekzés* fogalmát πνεῖω ige fejezi ki; ezért az elájuló Laërtes ἀποψύχει (kiadja *végző* lehelletét), midőn fölüdül, ἀναπνεῖσι (újra lélekzetet vesz). Ez vezet bennünket a ψυχή szó alapjelentéséhez, mely nem más, mint a *kitóduló lehellet*,²⁾ nem pedig az egész testet átható éltető lehellet mint az állati élet eszköze (das lebendige Odem), a hogy Nägelsbach akarná. Azt a fogalmat, melyet Nägelsbach a ψυχή szóra erőszakol, αὔτην fejezi ki, melynek székhelye a

¹⁾ Az eszmélet fogalmát συμός fejezi ki, azért az ájulásból fölocsú-dásra mindig azt mondja a költő: ἐσ φορένα συμόσ ἀγέρετη.

²⁾ Ψύω = πνέω annyit jelent, mint *köpni*, ugyanezt az egészen azo-nos latin *spuo*. Mindenikben megvan a kifelé tódulás képzete.

mell, a mint kitünik Il. IX. 609—610: εἰσόκ' ἀστμή ἐν στήθεσσι μένη καὶ μοι φίλα γούνατ' ὀρώρη. A ψυχῆ szó sohasem fordul elő Homerosnál, mint a mellben székelő élető lehellet, hanem két helyen még közel áll a fönnebb megállapított eredeti értelembhez, a mennyiben az *elájuló véglehelletét* jelenti, mely után a fölcserülésig többé lélekzetet nem vesz, így Il. V. 696 azt mondja az elájuló Sarpedonról: τὸν δ' ἔλιπε ψυχῆ és Il. XXII. 467 a Hektor halála hírére összerogyó Andromachéről: ἀπὸ δὲ ψυχῆν ἐκάπυσσεν. E két helyen Homeros, ha öntudatlanul is, megőrizte a szó alapjelentését s nem gondolt arra a ψυχῆ-re, mely ő nála már *lelket* jelent s mely, ha egyszer elszáll, többé vissza nem térhet, melyről ő maga világosan kimondja Il. IX. 408: ἀνδρὸς γὰρ ψυχῆ πάλιν ἐλθεῖν οὔτε λείπτῃ οὔθ' ἔλστί, ἐπεὶ ἄρ κεν ἀμείψεται ἔρκος ὀδόντων, s mely e szerint nem volt alkalmazható az újra föléledőkre. Talán hasonló értelem (a haldokló véglehellete) tulajdonítható ennek a szónak az Odyssea már egyszer tárgyalt helyén IX. 523—524: αἶ γὰρ δὴ ψυχῆς τε καὶ αἰώνος σε δυναίμην εἶναι ποιήσας δῖναϊ δόμον Ἄιδος εἶσω s föltevésünknek kedvez az a körülmény, hogy e helyt Homeros egy percze feledni látszik azt, hogy tulajdonképen a ψυχῆ mint lélek megy a Hadesbe, s ebben az esetben ugyanezt állapíthatnók meg Il. XVI. 453: αὐτὰρ ἐπὶν δὴ τὸν γε λίπη ψυχῆ τε καὶ αἰών; de ninccsen kizárva az az eset, hogy itt ez a szó az általános *élet* értelemben fordul elő s az egész phrasis egyszerű ἐν δὶα δσοῖν.

A ψυχῆ szó *második értelme* lélek, és pedig a *testtől elvált lélek*, a miért az istenekre nem is alkalmazható. A mint Fustel de Coulange „La cité antique“ czimú műve első fejezeteiben igen szépen kifejti, az árja népek legősibb hite az volt, hogy a test úgy a mint van, a sírban tovább folytatja életét.¹⁾ Homerosnál ez a hit többé nem uralkodó, maga a temetkezés főrésze, a holt elégetése ennek határozottan ellene mond, de nyomai még mindig megvannak a temetkezési szertartásokban, nevezetesen a holtak étellel és itallal való ellátásában, szolgái és kutyái leölésében a máglyán, a hősök rémületében, ha arra gondolnak, hogy testöket a halál után valamely sérelem érheti, úgy, hogy a Homeros embere sokkal jobban fél az el nem temetéstől, mint a haláltól,²⁾ de főképen abban

¹⁾ Ekkor még az embert nem képzelték két, egymástól elválható részből állónak.

²⁾ Legvilágosabban kitünik ez Achilles és Hector párbajából az Ilias XXII. énekében. Szellemes magyarázatot írt hozzá Girard, idézett művében.

az uralkodó fölfogásban, hogy a valódi ember a test. Azonban többé már nem hiszik, hogy a test a halál után tovább folytatja életét, hanem arra gondolnak, hogy kell valaminek lenni, a mi a test elégetése után megmarad, s ezt a valamit az utolsó lehellettel azonosnak, azzal együtt a testből eltávozóznak képzeltek; ez a lélekről való hit kezdete, melyet világosan láthatunk Il. IX. 408: ἀνδρὸς γὰρ ψυχὴ πάλιν ἐλθεῖν οὕτε λείπτῃ οὐθ' ἔλειτῃ, ἐπεὶ ἄρ' κεν ἀμείψεται ἔργος δόδοντων. Innen van, hogy a lelket füstszerűnek képzeltek Il. XXIII. 100—101: ψυχὴ δὲ κατὰ χθονὸς ἦῤτε καπνὸς ᾗχετο τετριγυῖα; továbbá, a mennyiben szeretteiket többnyire álmukban látták megjelenni, álomszerűnek is képzeltek, s mert hasonlított az elköltözötthöz, árnyak is neveztek Od. XI. 207: σκιῆ εἴκελον ἢ καὶ ὄνειρον; ugyanezért hitták képnek (εἶδωλον) s a számtalanszor előforduló ψυχὴ καὶ εἶδωλον egy és ugyanazon fogalmat fejez ki: a lélek, mint a meghalt képe.

Miután a *lélek* fogalma ily módon megalakult, a régi értelmet (lehellet) elfeledték s innen magyarázható meg néhány egészen sajtászerű hely, hol a költő azt mondja, hogy a ψυχή az ütött seben, tehát nem többé a szájon keresztül távozik el a testből, így Il. XIV. 517—519:

οὔτα κατὰ λαπάρην, διὰ δ' ἔντερα γαλκὸς ἄφυσσε
 δηώσας· ψυχὴ δὲ κατ' οὐταμένην ὠτειλῆν
 ἔσσυτ' ἐπειγομένην, τὸν δὲ σκότος ὄσσε κάλυψεν

midőn Patroklos Sarpedonba belédöfi s újra kirántja a lándzsát, ezt olvassuk Il. XVI. 505: τοῖο δ' ἅμα ψυχὴν τε καὶ ἔργος ἐξέρυσ' ἀιχμῆν; ugyanerre gondol a költő Il. XXII. 325: λαυκανίην, ἵνα τε ψυχῆς ὠκιστος ὄλεθρος. Ez újabb bizonyíték Grote Meyer teoriája, a θυμός és ψυχή azonosságá ellen, mert az előbbi a mellben szélkelvén mindig a lehellettel együtt a szájon, sohasem az ütött seben keresztül hagyja el a testet. (Állandó phrasis: θυμὸν ἀποπνεύων.)

Már fönnebb utaltunk arra, hogy a *lélek* értelmében vett homerosi ψυχή nem tévesztendő össze a későbbivel, mely a test lényegét képezte. Ez nem az ember maga, csak annak nyomorú árnya. Bővebb magyarázatul a túlvilági élet leírása szolgálhat az Odyssea XI. énekében, melynek tárgyalása azonban már túl esik feladatunk körén.

A ψυχή szó harmadik értelmére átmenetet képez három hely, Il. V. 296. VIII. 123, 315: τοῦ δ' αὐθι λύθη ψυχὴ τε μένος τε, hol

épen úgy gondolhatunk a lélekre, mint *metonymice az életre*. Metonymice, mondom, mert meg vagyok győződve arról, hogy ez a szó csak akkor vette föl az *élet*, jelentést, midőn *lélek* értelme már megvolt és csak azért, mert a *ψυχή* elválása a testtől egyértelmű az élet elvesztésével. Hogy nem azért jelent életet, mintha egy volna a testet átható éltető lehelettel, igyekeztünk bebizonyítani Nägelsbach ellenében a szó etymológiájával és azzal, hogy az istenekben nincs meg, állatra csak egyszer van alkalmazva, de ezeken kívül mellettünk szól az a körülmény, hogy míg a *βίος* szó jelenti az életet időbeli terjedelmében, a *βίωσις* különösen azt, a miből élünk, a *βίωσις* az életmódot, az *αἰών* az életet mint javunkat (állandó phrasis a *γλυκὸς αἰών*), a *θυμός* és *φρένες* a testbe erőt öntő életet, a *ψυχή* szóban mindig megvan a *halandóság* fogalma, nem jelenti az életet, mint javunkat, mint örömmel, kellemmel s erővel teljest, hanem mint nyomorút és elveszendőt, a mit a most fölhozandó példa éles világításba helyez. Midőn Antenor hátorságot vesz magának Achillest megtámadni, ilyen módon okoskodik Il. XXI. 568—569:

καὶ γὰρ θῆν τούτῳ τρωτὸς χρώς ὀξεί γαλκῶ,
ἐν δὲ ἴα ψυχῆ, θνητὸν δὲ ἔψασ' ἀνθρώποι

tehát a *ψυχή* szót használja, nem a *θυμός*-t, s a mint e szót kimondja, rögtön eszébe jut Hades és a halandóság. Ezért van használva, valahányszor az élet *kockázatátásáról* van szó; így mondja a harcza menni vonakodó Achilles Il. IX. 322: *αἰὲν ἐμὴν ψυχὴν παραβαλλόμενος πολεμίζειν*, továbbá a költő a tengeri rablókról Od. III. 73—74. IX. 254—255: *τοὶ τ' ἀλώονται ψυχὰς παρθήμενοι, κακὸν ἀλλοδάποισι φέροντες*, és, midőn Achilles Hektort Trója körül kergeti Il. XXII. 161: *ἀλλὰ περὶ ψυχῆς θεὸν Ἐκτορος ἵποδάμοιο*. Jelenti e szó továbbá a *veszélyben forgott és megmentett életet* Od. I. 5: *ἀρνύμενος ἦν τε ψυχὴν καὶ νόστον εἰταίρων* IX. 422—423 (Odysseusnak a Kyklops elől menekülni akaró társairól) *πάντας δὲ δόλους καὶ μῆτιν ὄφαινον ὥστε περὶ ψυχῆς*, XXII. 245: *ὄσσοι ἔτ' ἔζων περὶ τε ψυχέων ἐμάχοντο*, vagy az *elvelt életet* Il. XIII. 763. és XXIV. 168: *χερσὶν ὅπ' Ἀργείων κέατο ψυχὰς ὀλέσαντες*, XXII. 257: *σὴν δὲ ψυχὴν ἀφέλωμαι*, XXIV. 754: *σεῦ δ' ἐπεὶ ἐξέλετο ψυχὴν ταναχίκεῖ γαλκῶ* — Od. XXII. 443—444: *εἰσόκε πασέων ψυχὰς ἐξαφέλησθε καὶ ἐκλελάθεινε* Ἀφροδίτης, végre a *testet elhagyott életet* Od. XIV. 133—134: *τοῦ δ' ἤδη μέλλουσι κύνες ταχέες τ' οἰωνοὶ ῥινὸν ἀπ' ὄσσεσφιν ἐρῶσαι* *ψυχῆ δὲ λέλοιπεν* és XVIII. 91: *ἦ ἐλάσει' ὥς μιν ψυχῆ λίποι αὐθι*

πεσόντα. Mindebből az eredményt kivonva kimondhatjuk, hogy a ψυχῆ harmadik jelentése *halandó élet* s megérthetjük, hogy ebben a jelentésben sem lehetett az istenekre alkalmazni.

Mivel ez a szó az *élet* jelentést metonymice és csak a *lélek* jelentés után vette föl, s valahányszor ama jelentésben van említve, az εἶδωλον jelentés is mindig benne rejlik, innen magyarázható, hogy a ψυχῆ mint élet is (nemcsak mint εἶδωλον), mondhatni, kizárólag emberi tulajdon. Az állati test élete a θυμός; ez hagyja el a testet a halál alkalmával, a mint fönebb számos idézettel bizonyítottuk, míg ellenben csak egy helyet idézhetünk olyat, hol ψυχῆ van élet jelentésben állatnak tulajdonítva, az Odyssea XIV. énekének 426. versét, melyben az agyonütött vadkanról azt mondja a költő τὸν δ' ἔλαπε ψυχῆ s melyen nem ütközhetik meg az, ki nem keres Homerosnál szabatos terminológiát s tulajdonít valamit a költői nyelv szabadságának.

Az általános *élet* jelentésben közeledett ψυχῆ a θυμός-hoz melylyel együtt van említve három, már idézett helyen II. XI. 333—334. Od. XXI. 153—154. és 170—171.,¹⁾ csakis ebből szabad magyaráznunk azt a sajtászerű, de, ismételjük, a költői nyelvben tökéletesen igazolt összetévesztést az II. VII énekének 131. versében, hol a θυμός szó áll ψυχῆ helyett; θυμὸν ἀπὸ μελέων δῶνα: δόμον Ἄιδος εἶσω. Grotemeyer föl akarja használni ezt az egy sort teoriája igazolására, hogy θυμός és ψυχῆ azonos fogalmak, mert ime a θυμός is leszállhat az alvilágba. A bizonyítékokat, melyeket állításai ellen fölhoztunk s melyekkel szemben ez az egy sor mit sem bizonyíthat, nem akarjuk itt ismételni, csak arra utalunk, hogy eltekintve minden egyébtől, csak akkor volna értékesíthető ez az egy sor Grotemeyer mellett, ha Homeros philosophiai műnyelvet állapított volna meg s a szerint írt volna; ebben az esetben, mint már említettük, az Od. IX. énekének 523—524. sorából nagyon szépen ki lehetne hozni, hogy a ψυχῆ nem megy a Hadesbe, és az Od. XI. énekének 562. sorából, melyben Odys-

¹⁾ Mind a három helyen előfordúl a későbbi epikusoknál és elegikusoknál is használt θυμοῦ καὶ ψυχῆς κεκαθῶν kifejezés, de, véleményem szerint, a kettő még meglehetősen tisztán megvan különböztetve egymástól. Ugyanis szem előtt tartván a halált leíró s már tárgyalt helyet Od. XI. 221—222: λίπη λείψ' ὅστις θυμός, ψυχῆ δ' ἦδ' ὄνειρος ἀποπτάμενος πεπότηται, a kifejezést így fordíthatjuk: életétől (mely semmivé lesz) és lelkétől (mely a Hadesbe száll) megfosztván.

seus azt mondja az alvilágban Aiasnak: *δάμασον δὲ μένος καὶ ἀγγύνορα θυμόν*, érvet kovácsolni a mellett, hogy a megholtak lelke magában foglalja a *θυμός*-t. Mindig nagy hiba Homeros magyarázójánál, ha nem elégszik meg azzal, hogy a költő nézetét valamely pontra nézve általánosságban megállapította, hanem theoriája pontos keresztülvitele kedvéért szoros következetességet keres mindenütt a szavak használatában, s a hol némi ellenmondást talál, kész a helyet rögtön vagy közbetoldottnak nyilvánítani vagy a legerőszakosabb módon magyarázni. Ha tudjuk azt, hogy Homerosnál a halottak állandó neve *νεκῶν ἀμένηνα κάρηνα*, hogy öntudatlanok (*ἄφραδες*), hogy nincs meg bennök többé a szellemi élet tulajdonképeni eszköze (*ἄταρ φρένες οὐκ ἔνι πάμπαν*), egyszerűen úgy magyarázzuk Odysseus és Aias beszélgetését, hogy Odysseus mint élőt szólítja meg a vérivás által öntudatra ébredt társát; épen úgy, tudva azt, hogy a *θυμός* és *ψυχή* lényegileg különböznek egymástól s más helyt a különbség ki is van emelve, nem keresvén a kérdéses helyen a *θυμός* szóban az eredeti értelmet, gondolkodás, akarás és érzés eszközét, a sort így fordítjuk: «hogy tagjainból szálljon Hadesbe az *élet*» s azt hisszük, hogy ezzel a hely egyszerű és természetes módon van magyarázva.

Ugyanazért, ha egyszer a helyek nagy számára támaszkodva megállapítottuk, minő fogalom-árnyalat rejlik a *ψυχή* szóban, midőn életet jelent, nem ütközi meg rajta, hogy egyszer összeolvad egy synonym szóval s *αἰών* helyett áll, az Ilias IX. énekének 401. sorában, hol az Agamemnon kedvéért életét koczkára tenni nem akaró Achilles így szól: *οὐ γὰρ ἐμοὶ ψυχῆς ἀντάξιον οὐδ' ὄσα φασὶν Ἴλιον ἐκτῆσθαι*. Itt a szóló a *ψυχή* szónak időbeli értelmet tulajdonít, s úgy gondol az életre, mint javunkra, melynek örömeit Ilion minden kincseért sem érdemes veszélyeztetni. Talán ugyanerre gondol Hector, midőn Achillest így kérleli, II. XXII. 338: *λίσσομ' ὑπὲρ ψυχῆς καὶ γούνων σων τε τοκῆων*.

Végül megjegyezzük, hogy fől sorolásunk teljes, mert, a mi a szó első és harmadik értelmét illeti, megtárgyaltuk az összes oda tartozó helyeket, második értelmére nézve is idéztük mindazt, a mi a fogalom új árnyalatát tünteti föl. Lényegileg azonos értelmű helyek egész sorát idézni fölösleges volna.

Ezek után Homerosnak a lélekre vonatkozó nézeteit a következőkben kísérik meg vázolni.

Még abban az időben, midőn az árja népek föntebb érintett

ösi hite a görögöknél is uralkodó volt, megalakultak az egyes pszichologiai functiók kifejezései, a $\varphi\rho\acute{\epsilon}\nu\epsilon\varsigma$ (tul. a mellben fekvő nemesebb belrészek) és a $\theta\upsilon\mu\acute{o}\varsigma$ (Grottemeyer valószínű föltevése szerint a testet a szívből kiindulva elárasztó vér) synonymáikkal együtt, a nélkül, hogy valaki ezeknek a halál utáni külön életére gondolt volna. Később, midőn nem hitték többé, hogy az ember, úgy a mint van, a sírban tovább él s a testet esetleges meggyalázástól megóvandók elégették, azt kezdték hinni, hogy van valami, a mi az emberből a marok hamun kívül megmarad, s ezt az *utolsó lehelettel* azonosnak tartották, s az *ember árnyképének* képelték. Ez a $\psi\chi\gamma$, melyet Homerosnál még nem szabad összetévesztenünk $\theta\upsilon\mu\acute{o}\varsigma$ -szal, minthogy nincs semmi pszichologiai functiója sem, mint az állati élet eszközének, sem mint a gondolkodás, érzés és akarás székhelyének, csak metonymia útján vehető *élet* értelemben, mert a halál alkalmával elhagyja a testet a $\theta\upsilon\mu\acute{o}\varsigma$ -szal, a test tulajdonképeni életével együtt, de még ez semmivé lesz, amaz nyomorú árny gyanánt tovább folytatja életét. E meghatározásból világos, miért nem lehet $\psi\chi\gamma$ az istenekben és miért nem szokott állatra alkalmaztatni; a $\psi\chi\gamma$ tisztán az ember tulajdona, annál is csak nyomorú appendix; jobb volna, ha nem is léteznék, mert Homeros emberének sorsa a halál után nem különb a teljes megsemmisülésnél. Benne van ugyan a testben, de nem lévén semmi határozott functiója az élőnél, nincs egy bizonyos hely kijelölve számára; a testet ott hagyja el, a hol legelőször rést talál.¹⁾

Nem félek Grottemeyer tiltakozása daczára kimondani, hogy fölfogásom szerint a Homeros emberében két lélek van, az egyik az éltető lélek, a másik a testet a halálban elhagyó s tovább tengődő lélek: mert kell-e, vagyis inkább szabad-e a mi philosophiai gondolkodásmódunkat Homerosra erőszakolni, s nem helyesebb-e a tényeknél megmaradva föltenni, hogy olyan ellenmondásokat, melyeken mi megütközünk, ő még észre sem vett, mint arra törekedni, hogy nézeteibe, a mint Grottemeyer teszi, a magunk fölfö-

¹⁾ Érdekes, hogy Homerosnál még a $\nu\omicron\varsigma$ is a $\theta\upsilon\mu\acute{o}\varsigma$ -ban foglaltatik, ennek pedig s vele együtt minden szellemi tevékenységnek székhelye a $\varphi\rho\acute{\epsilon}\nu\epsilon\varsigma$, a mellben fekvő nemesebb szervek. Semmi sem mutat arra, hogy Homeros a gondolkodást az agyban végbemenőnek képzelte volna. «Talán, mert soha sem érezte megfájdulni fejét az erős gondolkodástól» — mondja Grottemeyer.

gása szerint egységet hozzunk a $\theta\rho\mu\acute{o}\varsigma$ és $\psi\upsilon\chi\acute{\eta}$ azonosnak nyilvánításával, holott semmi nyoma, hogy a költő valaha erre gondolt volna? S nem tapasztaljuk-e elégszer a történetben, hogy, midőn újabb nézetek keletkeznek, nem szorítják ki egészen a régit, s csak új rétegeként rakódnak arra?¹⁾ Később, mint látni fogjuk, az újabb keletű $\psi\upsilon\chi\acute{\eta}$ lassanként kiszorította a régibb $\theta\rho\mu\acute{o}\varsigma$ -t, de még Homeros nem gondolt arra, hogy a test élete s a mai értelemben vett szellem a halál után fönmaradó árnynyal azonos és a kettő megállhatott egymás mellett.

Vizsgálataink eredménye röviden az *hogy $\psi\upsilon\chi\acute{\eta}$ nem a test élete, hogy szellem és megholt lelke nem azonos fogalmak s hogy az úgynevezett homerosi psychológiának épen a $\psi\upsilon\chi\acute{\eta}$ szóhoz nincsen semmi köze.*

Érdekes volna e szó történetét bővebben kutatni egészen addig, míg a phisolophusok irataiba kerül. Mi elégnek tartjuk a $\psi\upsilon\chi\acute{\eta}$ és $\theta\rho\mu\acute{o}\varsigma$ fogalmának további fejlődését a legáltalánosabb vonásokban feltüntetni oly czélból, hogy alkalmat adva későbbi nézetek összehasonlítására korábbiakkal, tárgyunkat is élesebb világításba helyezzük.

Legközelebb azt tapasztaljuk, hogy a $\theta\rho\mu\acute{o}\varsigma$ elveszti az *élet* jelentést s egészen a $\psi\upsilon\chi\acute{\eta}$ szónak engedi át. Már Hesiodosnál $\beta\iota\omicron\tau\omicron\varsigma$ helyett van használva Erg. 686: $\chi\rho\acute{\eta}\mu\alpha\tau\alpha\ \gamma\acute{\alpha}\rho\ \psi\upsilon\chi\acute{\eta}\ \pi\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\tau\alpha\ \delta\epsilon\iota\lambda\omicron\iota\varsigma\ \beta\rho\omicron\tau\omicron\iota\varsigma$, a mire Homerosnál még példa sincs. Az elegikusok töredékeiben a $\theta\rho\mu\acute{o}\varsigma$ fogalma egyre szűkül s már inkább csak az érzelmek és indulatok helyét jelenti, míg a $\psi\upsilon\chi\acute{\eta}$ közvetlenül mellette *élet* értelmében használtatik. Így mondja Tyrtaios fr. 10. 13—14:²⁾

$\theta\rho\mu\acute{o}\varsigma\ \gamma\acute{\alpha}\rho\ \pi\epsilon\rho\iota\ \tau\acute{\eta}\tau\omicron\delta\epsilon\ \mu\alpha\chi\rho\acute{\omega}\mu\epsilon\delta\alpha\ \kappa\alpha\iota\ \pi\epsilon\rho\iota\ \pi\alpha\iota\delta\omega\upsilon\ \delta\eta\lambda\omicron\sigma\kappa\omicron\mu\epsilon\upsilon\ \psi\upsilon\chi\acute{\epsilon}\omega\ \nu\ \mu\acute{\eta}\chi\epsilon\tau\iota\ \pi\epsilon\iota\delta\acute{o}\mu\epsilon\upsilon\omicron\iota.$

¹⁾ Elég Fustel de Coulange művének első fejezetére utalnom, hol az árja népek ősi hitének nyomait egészen a kereszténység győzelme koráig kimutatja a római és görög köznépnél homlokegyenest ellenkező nézetek és hitelvek közepette. Ugyancsak e hit erős nyomaival találkozunk Homerosnál, úgy, hogy e kérdést érdemes volna külön kutatás tárgyává tenni, holott a halottak elégetése és a Hadesről való hit teljesen ellene mondanak. Azt hiszem, figyelmes szem korunk uralkodó nézeteiben is elég oly ellenmondást fedezhetne föl, melynek kiegyeztetésére a közönséges élet embere nem, legfőlebb a philosophia törekszik.

²⁾ A lyrikusokat Bergk 4. kiadása szerint idézzük.

vagy 12. fr. 18:

Ψυχὴν καὶ θυμὸν τλάμωνα παρεθέμενος.

Tyrtaiosnál van először használva a φιλοψυχέω ige is, melynek értelme: szeretni az életet.

Theognis mutatja az első példát arra, hogy *ψυχή* egyenrangúvá válik a *θυμός*-szal s már az érzelmek helyét jelenti:

ὁ δὲ καὶ ἐμοὶ μέγα πένθος ὄρωσεν,
καὶ δάκνομαι ψυχὴν καὶ δίχα θυμὸν ἔχω. (909—910.)

Ugyanő használja először e szót értelmi működés kifejezésére:

Οὐδένα πω προὔδοικα φίλον καὶ πιστον ἑταῖρον,
οὐδ' ἐν ἐμῇ ψυχῇ δούλιον οὐδὲν ἔνι. (529—530.)

Régibb költők közt kedélyi functiót tulajdonít a léleknek már Anakreon fr. 4. így szólván kedveséhez: ἐμῆς ψυχῆς ἡνιοχέυεις és Pindaros Pyth. IV. 122: ἄν περὶ ψυχῶν ἐπεὶ γάθησεν; a mit Simonides mond fr. 85: ψυχῆ τῶν ἀγαθῶν τλήθει χαριζόμενος és Pindaros Pyth. I. 48: τλάμωνι ψυχῆ παρεμίεινε határozott fölforgatása a szent gyanánt őrzött homerosi phraseológiának, melyben mindig csak a *θυμός* kap *τλάμων* és *τετληώς* jelzőket.

A két szó ilyen módon küzdeni kezd egymással, s hogy a küzdelem a *ψυχή* teljes győzelmével végződött, abban véleményem szerint a lélek halhatatlansága tanának volt legnagyobb része. Arra a kérdésre: hitte-e Homeros bizonyos formában a lélek halhatatlanságát? bátran azt feleljük: egyáltalán nem; mert halhatatlanság alatt értjük lényegünk, becsesebb részünk fennmaradását a test szétbomlása után, a miről Homerosnál nem lehet szó. Először, mert szerinte csak a test képes halhatatlanságra, mely hitét kifejezve látjuk Herakles sorsában, ki lelke elvesztése után istenné lesz, és Elisium lakóinál, kik testökkel élvezik az örök boldogságot; másodsor, mert a *ψυχή* nem azonos az élő lelkével (szellemmel), minden, a mi az ember egyéniségét és becsét képezte, a testtel elvész, a Hadesben csak nyomorú árny- és álomélet van. Ezért nem alkalmazza Homeros a *ψυχή* szóra az *ἀθάνατος καὶ ἀγήρω* jelzőt. Homeros emberének sorsa a halál után akár jó volt, akár rossz, mint már említők, cseppel sem különb a teljes megsemmisülésnél.

De már Homeros sem tudott ezzel az elszomorító életnézet-

tel meglegedni. Noha szó sem lehet még ő nála a földön túli általános erkölcsi kiegyenlítésről, ismer egyes nagy bűnökre földöntúli büntetést is; leírja a XI. énekben Sisyphos, Tityos és Tantalos bűnhődését¹⁾ s két helyen (II. III. 278—279: οἱ ὕπνευρθε καμόντας ἀνθρώπους τίνυσθον, ὅτις κ' ἐπιόρκον ὁμόςσῃ és XIX. 279—280: Γῆ τε καὶ Ἡέλιος καὶ Ἐρινύες, οἳ θ' ὑπὸ γαίαν ἀνθρώπους τίνονται ὅτις κ' ἐπιόρκον ὁμόςσῃ) határozottan ki van mondva, hogy a hamisan esküvőket haláluk után is üldözik az istenek. Pedig az ellene mond az ő alapnézetének a lélekről, mert, ha az a Hadesben öntudatlan, hogyan büntethető?

Később, midőn már megalakultak a mythosok Elysiumról és Tartarosról, mint a jók jutalmazására illetve a gonoszok büntetésére rendelt helyről (lásd Pindaros Ol. II.), teljesen meg kellett dölnie a homerosi hitnek a megholtak lelkei öntudatlanságáról s természetszerűleg a ψυχή-re kellett ruházni mindent, a mi az ember lényegét és becsét teszi, értelmet, kedélyt, akaratot. Így lett a ψυχή a gondolkodó emberek előtt a testtel ellentétben a szellem kifejezőjévé s lettek az egyes pszichologiai functiók régibb keletű kifejezései a ψυχή egyes részeivé.

E mellett, mint már említők, a θυμός fogalma egyre szűkült s lassanként a *szenvedélyek és indulatok* kifejezőjévé vált. Már Theognis ellentétbe helyezi az ésszel:

ᾗτινι μὴ θυμοῦ κρείσσων νόος, αἰὲν ἐν ἄταις,
Κόρυς, καὶ ἐν μεγάλαις κείται ἀμηχανίαις (631—632.)

a mi Homerosnál még lehetetlen, mert szerinte a νόος is a θυμός-ban foglaltatik. Valószínű tehát, hogy Platon már csak kora nyelvszokását követte, midőn a ψυχή szót általában *lélek* értelemben vevén ennek kevésbbé becses részét, az érzelmek helyét θυμός-nak, legmagasabb nyilvánulását pedig νοός-nak nevezte.

Végre azt az értelmet, a mit a léleknek maig is tulajdonítunk, ez a szó Aristotelesnél nyerte, ki szerint ψυχή: ἐντελεχεία τοῦ σώματος.

Ilyen módon lett a Hadesben öntudatlanul tengődő nyomorú árnyból az örök boldogság vagy örök büntetés részese, a halandót jellemző részből az embernek az istenséggel egyedül közös tulajdona, a test hallhatatlanságából a lélek hallhatatlansága. Éles

¹⁾ A hely ellen egyébiránt sok kétség merülhet föl.

ellentétek, melyek azonban senkit sem lephetnek meg, a ki meg-gondolja, hogy Homerost és Platont meg Aristotelest egymástól ez emberi művelődés történetének legjelentékenyebb korszaka választja el.

Függelékül az összes helyek, hol a ψυχῆ szó előfordul.

Véglehelet: Il. V. 699. XVI. 453 (?). XXII. 367— Od. XI. 523. (?)

Lélek: Il. I. 3. V. 654. IX. 408. XI. 334. 445. XIV. 518. XVI. 505. 625. 856. XXII. 325. 362. XXIII. 65. 72. 100. 104. 106. 221. — Od. X. 492. 530. 560. 565. XI. 37. 51. 65. 84. 90. 141. 150. 165. 205. 222. 385. 387. 467. 471. 538. 543. 564. 567. XXI. 144. 171. XXIII. 251. 323. XXIV. 1. 14. 15. 20. 23. 35. 100. 102. 105. 120. 191.

Élet: Il. V. 296. (?) VIII. 123. (?) 215. (?) IX. 322. 401. XIII. 763. XXI. 569. XXII. 161. 257. 328. XXIV. 168. 754. — Od. I. 5. III. 74. IX. 255. 423. XIV. 134. 426. XVIII. 91. XXII. 245. 444.

NÉMETHY GÉZA.

Imánuel Ha-Ròmi.

Boldog vagyok, mert kedvesem
Magához hitt nagy kegyesen
Édes mézét ígerte meg,
Szivem eped, szivem remeg.

Parázsához ha majd léptem,
Meg nem inog lábam, léptem; —
Enyém szived, enyém bájad . . .
Félre harag, félre bánat!

Ő birtokom, osztályrészem,
A sorstól ő rám vár készen;
Ő örömem, kéjem feje,
Ő vigságom ékes helye!

Úgy senyvedek búbájitul,
S ez vigaszom, szűm felvidul;
Beborulhat akár egem,
Inger és kék ez őz nekem!

K. L.

K Y K L O P S .

(Theokritos 11-ik idyllje.)

- Nem termett, Nikias, más gyógyfüve a szerelemnek,
 Ellene nincsen egyéb balzsam, nincs por se, szerintem,
 Mint csak a Pieridák. Enyhítő s kellemes e szer
 A beteg embernek, csakhogy föllelni nehéz ám.
 5 Ismered, úgy hiszem ezt már mint egy orvos igen jól,
 S ki a kilencz múzsának szinte kegyébe jutottál.
 Ekként legkönnyebben elélt nálunk biz a Kyklops,
 Jó Pholyphemos, a régi midón szereté Galateiát
 S homloka s álla körül pelyhedzni kezdte szakállá.
 10 Nem küldött almát, rózsát sem fürtöt a lánynak,
 Őrülden szeretett mindent gondolva fölőznek.
 Gyakran tért haza nyája magányosan a juhakolba
 Zöld legelőről uruk zengvén ezalatt Galateiát
 A szittyós tengerpart mentén sorvada búban,
 15 Már kora hajnaltájt. Iszonyú seb forrt vala benne,
 Melylyel a nagy Kypris nyila megsértette a máját;
 De meglelte az irt s egy sziklatetőre leülvén
 A tengerre tekintve ilyesmit kezdte dalolni :
 «Oh te fehér Galateia, mikor könyörölsz szeretődön ?
 20 «Túrónál feherebb, gyengédebb, mint a juhocska,
 «Pajkosb mint a gida, friss szőlőnél is üdítőbb.
 «Eljársz én hozzám, mikor elfog a kellemes álom,
 «Távozol ám tüstént, mikor elhagy a kellemes álom.
 «Futsz, mint a bárány ordas farkas közeléből,
 25 «Érted gyúla szerelmem oh lányka, midőn legelőszőr
 «Jöttél édes anyámmal, hogy mi felénk hyakintost
 «Szedjete a hegyeken s én voltam utad kalaúza.
 «Nem bírom szüntetni szerelmem azóta se mostan,
 «Hogy megláttalak. Ám nincs gondod, Zeusre, neked rám.
 30 «Jól tudom oh kedves hajadon mért futsz úgy előlem,
 «Mert a szemöldöm olyan borzas s a homlokon által
 «Egyik fültül a másikig elnyúl hosszú vonalban,
 «Rajta meg egy szem van csak s ajkamig ér lapos orrom.
 «Ám legyek a milyen olyan, ezer juhom a legelőmön
 35 «S a legjobbat megfejtén szoktam tejet inni.
 «Nem fogy el a sajtom sem nyáron sem pedig őszszel
 «Sem nem a tél közepén, folyton teli tömve a góréim.
 «Hát furulyázni ekép a Kyklopok egyike sem tud ;
 «Édes rózsám' s jó magamat zengvén el a dalban
 40 «Töltöm el éjimet is. Növelek majd tizenegy özet

- « Neked, mind nyaklánczokat és még négy piczi maczkót.
 « Ámde jövel hozzánk, hiszen itt sem lesz kevesebbed ;
 « Hagyd, csapkodja tovább is a fényes tenger a partját,
 « Édesb lesz velem a barlangban töltni az éjet.
 45 « Bőviben ott a babérfa, van ott karsú Kyparissos,
 « Van gyászszínü borostyán, s ott van a mézizü szőlő,
 « Van kristály forrás, mely az erdős Aetna hegyéről
 « Csillámló hóbul fakadoz fenséges italként,
 « A tenger hullámit ezért van-e ki becserélné?
 50 « Ha pedig én magam oly borzasnak látszom előtted,
 « Van nékem tüzifám s ég folyton a láng a parázs közt.
 « Nem bánom, ha kiperzselnéd a lelkemet is te,
 « Sőt ezen egy szememet, melynél nékem mi se drágább.
 « Jaj, hogy halpikelyekkel anyám nem szült vala engem,
 55 « Hogy lemerülhetnék hozzád csókolni kezecskéd,
 « Szájadat úgy se hagyod s liliomt neked adni felhét
 « Vagy gyengéd mákot, melynek piros ám a virága.
 « Ámde hisz ez nyáron terem, az meg tél idejében
 « S így néked nem hozhatnám egyszerre a kettőt,
 60 « Most hát oh hajadon most majd fogok úszni tanúlni,
 « Hogyha naszádján egy jövevény eme tájra vetődik,
 « Megtudnom mért kedves lakhely előtted a mélység.
 « Jőjj Galathea ki már s kijöttél elfeleded majd
 « A hazatérést ; úgy mint én a hogy itten ülök most.
 65 « Vélem pásztorkodni együtt s tejt fejni akarnál,
 « Meg sajtot készíteni belévetvén fanyar oltót.
 « Édes anyám az oka, bosszús is vagyok ezért,
 « Egy jó szót a kedveshez nem szólt soha értem,
 « Látja pedig mindennap mint leszek egyre soványabb;
 70 « Azt mondom, fejemen s lábimban láz tüze forrong,
 « Hadd bánkódjék szinte, miként most bánkodom én is ! —
 — Oh Kyklops, Kyklops hova röppentél az eszeddel !
 Menj haza és fonjál kosarat s gyűjts össze takarmányt
 Bárányidnak, ekép hamarább térsz majdan eszedre.
 75 Mely nálad van fejd. Mit kergeted a menekülőt ?
 Fogsz te találni bizony még egy más szebb Galateiát ! —
 « — Sok lány szólít fel, hogy enyelgjek velük az éjjel,
 « S mind mosolyog rajtam, ha midőn meghallgatom őket.
 « Ime, hogy e földön még látszom valamit érni ! »
 80 Ekképen Polyphemos elűzte dalolva szerelmét.
 Jobb gyógyszer vala ez, mint pénzért bármilyen orvos.

Fordította Ifj. REMÉNYI EDE.

HAZAI IRODALOM.

Plautus Vigjátékai fordította Csiky Gergely. A M. T. Akadémia által a gr. Karácsonyi-alapítványból 400 arannyal jutalmazott fordítás. Kiadja a Kisfaludy-Társaság.

Plautus összes vigjátékainak fordításával irodalmunk örvedetesen gyarapodott. A szerző neve, az Akadémia jutalma és a Kisfaludy-Társaság támogatása már is eléggé kezeskednek arról, hogy e fordítás az irodalmi igényeknek megfelel, hogy könnyedén gördülő, szép nyelven írt, élvezettel olvasható fordítással van dolgunk. Vannak ugyan itt-ott kifejezések, melyek a kevésbé finnyás nyelvérzékét is bántják és mutatják hogy jeleseknek elismert íróink is nyelvtisztaság tekintetében figyelmetlenségéből mekkorákat botolhatnak. Pl. *A Kincs* 4. felv. 2. jelenetében ezt olvassuk: «*Saját öklére vette át a karvezértől e ruhát*» — saját öklére, suo periculo, auf eigne Faust! Vagy: «*Beszélj, rendelkezézl fülem felől*» (Miles, 946.). «*Gondoskodjatok felülök, hogy tört bokákkal menjenek haza*». Az *éji betörő*, az *ifjú nászi kedve*, meg a minduntalan, rabszolgák szájában is ismétlődő *lelkemre és dologra fel!* szintén nem valami magyaros kifejezések. Hogy pedig a finnyás nyelvérzék mennyi megjegyezni valót talál, azt Brassai az *Aulularia* egy részének és a Miles Gloriosusnak megbeszélésében szokott akribiájával eléggé kimutatta.¹⁾

De ha meggondoljuk, hogy mily nehézséggel jár, Plautusnak saját szerű nyelvművészetéről fordításban némi képet adni, különösen arra lehetünk kíváncsiak, hogy mily mértékben törekedett a fordító alaki és tartalmi hűségre, és mennyiben sikerült törekvése.

A mi az alakot illeti, Csiky nem utánozza az eredeti versmértékeket, hanem valamennyi darabot mindvégig a modern színművekben használatos ötös és hatodfeles jambusi sorokban fordította. Ez ellen nem lehet kifogást tenni, mert az a nagy fáradság, melybe az eredeti versmértékeknek, mégis csak tökéletlenül eszközölhető utánzása járna, a legtöbb olvasónál úgy is kárba veszett volna. De azért nem lehet tagadni, hogy az eredeti metrumoknak a hangulathoz simuló változatosságát elejtve, művészi tekintetben fontos és jellemző sajátosságot ejtettünk el. Némileg pótolható lett volna a metrumok ezen élénksége az által, ha a fordító a canticumoknak lyrai színezetét a rím alkalmazása által megóvja. Csiky a rimet itt-ott, nagyon ritkán, alkalmazza, de inkább szélyből, mint művészi öntudattal. Így pl. *A Kincs* 2. felvonásának végén Stasimus rabszolgának szavai, melyek az eredetiben semmivel sem

¹⁾ Az Erdélyi Múzeum-Egylet Bölcs. Nyelv. és Törttud. Szakosztályának kiadványai. I. köt. 3. 4. f.

emelkednek ki a nyugodt párbeszédből és azért a párbeszéd szokásos metrumában, a jambusi senariusban folynak, a fordításban rímesek, holott pl. ugyanazon felvonás elején Lysitelesnek erősen lyrai színezetű monologjának fordításában hiában keresünk rímet. Azt sem lehet egyébként mint szeszélynek magyarázni, hogy a *Foglyok*-ban, mely darab, úgy mint a többi, mindvégig ötös jambusokban van fordítva, egyedül a 4. felvonás végén a rabszolga szavai katalektikus trochæusi tetrameterekben vannak fordítva, míg az eredetiben jambusi tetrameterek vannak alkalmazva.

Alaki hűség tekintetében Plautus nyelve, eltekintve a metrumtól, különben is nagy feladatot ró a fordítóra. E nyelv a legnagyobb mértékben erőteljes és jellemző, gyönyörködik a hangjátékok minden nemében, a sűrű és hatásos alliteratióban, paronomasiákban, szójátékokban, merész és komikus erejű szóképzésekben. Minderről Csiky fordításának egyenletes elegantiával gördülő jambusai nem adnak helyes képet. Már az eredetinel rövidebb sorai a fordítót arra vitték, hogy a jellemző bőbeszédűséget szabatosabb és tömörebb beszéddel cserélje fel, mit már Brassai i. h. részletesen kimutatott. Általában a nyelv jellemzetessége egy kissé el van mosódva: rabszolgák, sykophanták, paraziták sokszor csak oly választékos nyelven beszélnek, mint a nemes ifjak és öregek.

Az alliteratio, melyre pedig a magyar nyelv is elég hajlammal bír, nagyon ritkán van oly hatásosan alkalmazva mint az eredetiben. Pedig a hol erre ügyet vetett a fordító, ott ez is kitünően sikerült, pl. *Captivi*, IV, 3.

Di immortales, iam ut ego collos praetruncabo tegoribus.
 Quanta pernis pestis veniet, quanta labes larido,
 Quanta summi apsumedo, quanta callo calamitas,
 Quanta lanis lassitudo, quanta porcinais etc.

Nagy isten hány nyakat nyesek le most!
 Hogy szórom a szalonnát, hogy sütöm
 A sonkát, hogy pusztítom a puczort,
 A disznó-mellet hogy melengetem!
 A nagy munkában megszakadnak a
 Mészárosok, hát még a hentések! stb.

De az ilyen helyek az eredetihez képest nagyon ritkák, sőt néha a fordító a könnyen kínálkozó paronomasiát is mintha készakarva kerülné, pl. *Capt.* 67. *domi duellique duellatores optimi* — Itthon s a harcban bátor katonák.

Legérezhetőbb hiány azonban, hogy a számos szójátékot, mely, igaz, a fordító elmésségét gyakran kemény próbára teszi, nagyobbbrészt egészen elejti, úgy hogy a fordítás érthetetlené válik.

Pl. a *Foglyok* 1. felv. 1. jelenetében *Ergasilus* parasita tréfálkozik,

hogy a pajzán fiatalság scortum nak szokta őt nevezni, és ezt, az *invocatus* szó kétféle értelméből (*hivatlan* és *felhívott, segítségül hívott*) szójátékot csinálva úgy indokolja, hogy ő is *invocatus* (hivatlan) a lakománál, a scortum is *invocatum*, a mennyiben koczkajáték alkalmával az ifjak kedvesök nevét szokták dobás előtt segítségül hívni (invocare), hogy szerencsét hozzon nekik. Ezt azonban a következő fordításban meg nem lehet érteni:

Az ifjú nép örömlánynak szokott
 Nevezni engem, mert a lakomában
 Hivatlanul veszek részt. Jól tudom,
 Botornak (?) mondják ezt a gunyolódók;
 De én helyesnek tartom e nevet.
 A lakomán koczkázva, kedvese
 Nevét kiáltja a szerelmes ifjú:
 Hívás-e hát ez, vagy nem? Az bizony.
 Lelkemre, ránk, elődiekre ez (mi?)
 Még jobban illik, ámbár (!) senki sem
 Szokott meghívni vagy felhívni minket.

Ez még szószerinti fordításnak sem elég hű; különösen az *ámbár* megfosztja minden értelemről a fordítást; a jegyzet pedig szintén elég homályos.

A *Hetvenkedő*-ben Periplecomenus arra utasítja szolgálait, hogy a szomszédnak leskelődő szolgálait döngessék el jól.

Atque adeo, ut ne legi fraudem faciant aleariae
 Adcuratote, ut sine talis domi agitent convivium.

Itt először paronomasia van *facient aleariae* és *talus* szókkal, azután szójáték a *talus* kettős értelmével: *koczká* és *boka*. A fordítás érthetetlen:

S nehogy megszegjék majd a koczkajáték
 Tilalmát, gondoskodjatok felőlök (!),
 Hogy tört bokákkal menjenek haza.

Ugyanott a 3. jelenetben Sceledrus szidja Palæstriót: *Di te perdant* — mire Palæstrio: *Te istuc aequomst* — (és azután *παρά προσδοκίαν* hozzátérszi) *quoniam occępisti eloqui*. Azaz: Sc. Verjenek meg az istenek. Pal. Rajtad a sor, — hogy, miután már egyszer megkezdted, elmondád a dolgot. A tréfa egészen elvész a következő fordításban:

Scel. Ördög bújjék beléd!
 Pal. Inkább beléd
 Hogy így fecsegsz.

A *Foglyok* 4: felv. 2. jelenetében Ergasilus parasita így szól az öreg Hegiohoz: *Di te omnes adiuvant* — mire Hegio: *Nil sentio*. Erre a

parasita, igaz, nem valami szellemes szójátékkal: *Non enim es in senticeto, eo non sentis*. Donner német fordító ezt így fordítja: *H. Ich merke nichts. E. Nun du bist kein Märker* (azaz nem vagy a Mark-ból való); Brix magyarázatában: *Ja, du bist auch kein Märker, oder: du bist nicht aus Märkersdorf*. Finály szótára e mintára ezt ajánlja: *Nem vagy Értsd-falván v. Értsdházán, azért nem értesz*. Csiky pedig így fordít:

Erg. Minden isten
Veled van.
Hegio. Azt nem érzem.
Erg. Nincs tövise,
Azért nem érzed.

A ki az eredetit nem ismeri, alig fog ebből valamit érteni, mert még grammatikailag sem tud eligazodni, hogy minek nincs tövise.

Néhány verssel ezután Hegio így szól Ergasilúshoz: *Esurire mihi videre*. Mire Ergasilus elferdítvén a szót, mintha Hegio a *mihi-t esurire*-hez értette volna, így felel: *Mi equidem esurio, non tibi*. (*H. Úgy látszik nekem, éhezél. E. Magamnak, nem neked éhezem*). Erre Hegio: *Tuo arbitrato: facile patior* (a mint tetszik: én könnyen kiállom); Ergasilus pedig a *patior* szót obscen értelmében veszi (magát fajtalanságra átengedni) és rámondja: *Credo: consuitu's puer* — (elhiszem, megszoktad gyermekkorodban). Mind e tréfából semmi sem érzik Csiky fordításában:

H. Éhesnek látszol.
Erg. Nem neked, hanem
Magamnak éhezem.
H. Nos én kiállom.
Erg. Gyermekkorodtól hozzá szokhatál.

És még csak egy jegyzetke sem világosítja fel e homályos szavakat.

A tartalmi hűséget illetőleg különösen sajnálni lehet, hogy Csiky fordításának alapjául a legtöbb darabban a Tauchnitz-féle stereotyp kiadást vette, mely nagyjában nem más mint Gronov szövege és így mindazok a nagy és lényeges javítások, melyek Ritschl óta Plautus szövegén történtek, a mi fordításunk számára nem léteznek. Itt pedig nem tudákos szörszálhasogatásokról, hanem az egész szöveg becsét lényegesen fokozó javításokról van szó. Példa lehet a *Captivi* prologusa. Ennek fordítása mindjárt így kezdődik:

Két foglyot láttok állni ott a házban (?);
Mindketten állnak és nem ülnek ők;
Tanúim vagytok, hogy valót beszélek.

Nem tudom, miként képzei a fordító azt, hogy a színpadon, mely a ház előtti tért mutatja, a foglyokat a *házban* állni látjuk (miről az ere-

detiben szó sincs). De az egész mondat még rossz élcnek sem illik be. Az újabb olvasás elég gyenge, de mégis csak érthető élczet ad (a prologus különben mai alakjában nem származik Plautustól):

Hos, quos videtis stare hic captivos duos,
Vincti quia astant, hi stant ambo, non sedent.

Azaz: a két fogoly, kit itt állni láttok (és most jön az aprosdoketon) — azért áll és nem ül, mert oda van lánczolva.

A következő versekben a nem szabatos fordítás homályt okoz. A prologus t. i. egy a nézőtér végében fészkelődő színházlátogatót megszólít Csiky szerint e szavakkal:

Ámde ott
Leghátúl azt kiáltja valaki,
Hogy mégsem érti. Jer csak közelebb!
Ha nincs helyed leülni, lesz elég
Helyed a járásra; csak ne kényszerítsd
A színészt, hogy koldússá kiabálja
Magát.

E néhány sorhoz két jegyzet szükséges, hogy érthetővé legyen, holott szabatos fordítás semmi jegyzetre nem szorult volna. Az eredeti így van:

Negat hercle illic ultimus. Accedito.
Si non ubi sedeas locus est, est ubi ambules,
Quando histrionem cogis mendicariet.

Ambulare itt annyi mint: *kitakarodni, kisétni*; tehát körülbelül: Ha be nem férsz, mindjárt férsz majd kifelé, ha a színészt kényszeríted stb. Tehát kidobással fenyegeti a nyugtalankodót.

A darab meséjének most következő elbeszélését megint az alapúl vett szövegnek fogyatkozásai teszik rendkívül homályossá; rossz helyre került versek és ügyetlenül betoldott glossák okozzák a zavart.

Vagy pl. a *Hetvenkedő* 1. jelenetében a parasita így szól a hetvenkedőről:

Ha van, ki látott ennél hazugabb
Vagy henczegőbb teremtetést valaha,
Úgy kész vagyok rabjává lenni tüstént,
S olajbogyóval lakni jól, midőn
Éhes vagyok.

Ez utóbbi dolog, mely különben a régi vulgatából is bajosan olvasható ki, római embernek nem volna olyan szörnyűség. A most lényegében általános elfogadott olvasás így van:

Nisi Siculum epityrum illi estur insanum bene.

Azaz a parasita elismeri, hogy a katona kiállhatatlan egy henczegő, — csak olyan veszetten jó olasz salátát nem ennék nála az ember. E szavakkal találóan okát adja, hogy mért jár mégis annyira kedvébe a henczegő katonának.

Szintén a *Hetvenkedő*-ben a 3. felv. 1. jelenetében Periplecomenus, a kedélyes agglégény, előadja, hogy ha felesége volna, mit nem kellene attól szenvednie, az újabb olvasás szerint a következő szavakkal: « Azt mondaná: Adj, ember, a miből újévkor anyámnak kedveskedhessem; adj, miből befőttest készíthessek; adj, mit Minerva ünnepén a javasasszonynak, az álomfejtőnek, a jósnőknek ajándékozzak. Azután a ruhafodrosító asszonyt sem illenék ajándék nélkül hagyni; a tollfosztogató asszony pedig már régen duzzog, hogy semmit sem kapott; a bába meg pörölt velem, hogy keveset küldtünk neki; hát a dajkának, ki a házi szolgák gyermekeit szoptatja, semmit sem fogsz küldeni? Gyalázat lesz, ha nem küldünk semmit sem; milyen szemmel néz reánk!» Csiky fordítása pedig így szól:

Ajándokot kell küldenem anyámnak
 Újévre, adj hát férjem valamit;
 Szakács is kell, ki főz és fűszerez; (!)
 Minerva ünnepére a javas
 Asszonynak, az álomfejtőnek, a
 Jósnőnek is kell adnom valamit,
 Gyalázat volna, ha semmit sem adnék;
 Hogy fintorgatnák orrukat reám!
 Ajándékot vár még az asszony is,
 Ki gyermekünket kiengesztelé!
 A dajka rég haragszik már reánk,
 Hogy semmit sem kapott; a bába is
 Szememre hányta a csekély jutalmat.
 Mit! hát a dajkának semmit se' küldesz,
 Ki házi rabszolgáink gyermekit
 Szoptatja?

A két szöveg összehasonlításából könnyen meggyőződhetünk, hogy Csiky fordítása nem felel meg Plautus szövegének, a mint azt most ismerjük, és hogy ezáltal nemcsak az igazság, hanem egyszersmind az élenkség és jellemzetesség szenved.

Egyáltalában sok helyütt, különösen a *Hetvenkedő*-ben, a párbeszéd sok finomsága elvész az alapúl vett szöveg fogyatkozása miatt és a szereplő személyek következetes jellemzése megzavartatik az által, hogy a szavak helytelenül vannak köztük felosztva, minek részletes kimutatása azonban nagyon sok tért foglalna el.

Sok helyütt ismét a szövegnek félreértése vagy nem szabatos for-

dítása okoz homályosságot vagy elejteti az eredetinek elmésségét. Pl. a *Hetvenkedő*-ben az *impluvium*-ot (a házfedélnek az atrium és peristylium közepe fölötti nyílását) következetesen *udvar*-ral fordítja, miáltal Sceledrus megréfáztatása érthetatlenné válik; sőt e fordítás valóságos képzelenségre vezet. Mikor a furfangos Palæstrió a jámbor Sceledrust meg akarja győzni arról, hogy az a lány, kit a szomszéd házban egy idegennel csókolódnai látott, nem lehet azonos avval, kit az imént urának házában látott, azt mondja: Tudod, hogy a szomszéd háza és a mi házunk közt nincs átjáró, sem az erkélyen, sem a kerten át, hacsak nem a házfedél nyílásán át. Csiky pedig ezt mondatja vele: «A két ház közt nincs átjárás, sem a padlásan (?), sem a kerten át; csupán az udvaron». Hiszen kényelmesebb közlekedést, mint az udvaron át, nem is lehet kívánni; akkor könnyen lehet nélkülözni a padlásan (!) való közlekedést,

Ugyanebben a jelenetben e szavakat: *Nam ego quidem meos oculos habeo nec rogo utendos foris* (megvan a saját szemem, nem kérek kölcsön mástól) így fordítja: *Hisz van szemem, nem szoktam senkinek kikölcsönözni*. E félreértés német eredetre vall: Denn ich habe selber Augen, borge sie nicht ausserm Haus (Donner).

A következő jelenetben Philocomasium azt mondja: *Cedo vel decem, edo cebo minime malas, ut sint malae: mihi solae 'st quod superfit* (adj akár tíz legfurfangosabb nőt, én kitanítom, hogy furfangos legyen, és nekem még mindig marad elég, t. i. a furfangból). Csiky fordítása nagyon távol marad az eredetitől:

Ne félj, a legtanultabb is tanulhat
Tőlem; sok rossz nőt ismerek; tudom
Milyenek kell lennem.

A 3. felv. 1. jelenetében Periplectomenus elmésen leírja azoknak a kispolgáriás (nem *proletár*, mint már Brassai megjegyezte) vendégeknek a szokásait, kik az udvariasság követelményének tartják, hogy szóval váltig szabadkozzanak, hogy miért verte magát gazdájok miattok annyi költségbe, de azért derekasan hozzálátnak az evéshez és sohasem mondják:

Vidd el innen ezt a tálat,
El a sonkával, nem kell semmi több,
Vidd ezt a kolbászt, az ángolna is
Hideg; menj vidd el, hordd el.

Latinúl: *probus hic conger frigidus*, azaz: az ángolna hidegen is jó, tehát bátran el lehet tenni másorra.

A 3. jelenetben Acroteleutium türelmetlenül visszautasítja Periplectomenus figyelmeztetéseit e szavakkal: *Meretricem commoneri quam sane magni referat, nil clamst* (hogy mit ér örömeányt figyelmeztetni, az nem titok); Csiky fordítása:

Ugyan mit ér
Örömlányt inteni? Én nem tudom.

Erre Periplecomenus ezt válaszolja: *At nemo solus satis sapit* (senki sem elég okos egymagának, t. i: úgy hogy nem szorulna másnak a taná csára). Csiky: *Senki sem bölcs egyedül.*

A *Folyok* 1. felv. 3. jelenetében Hegio ebédre hívja a parasitát és hozzáteszi: *Sed si paucillum potes contentus esse*; mire a parasita: *Ne paucillum modo, nam istoc me adsiduo victu delecto domi* (csak azután nagyon kevés ne legyen, mert az e fajta táplálékot, t. i. a koplalást, otthon is egyfolytában élvezem). Erre Hegio tréfásan a stipulationál szokásos kifejezéssel mondja: *Age sis roga* (rajta, tedd meg kéréseidet, azaz add elő feltételeidet), és a parasita a tréfát folytatva, mintha adás-vevésről volna szó, rámondja: *Emptum etc.* — tied vagyok, hacsak valaki jobb ajánlatot nem tesz, ily kikötéssel adom el neked magamat, mint telek eladásánál szokás (*quasi fundum vendam*). Erre Hegio: *Profundum vendis tu quidem, haud fundum mihi* — telhetetlen ürt (azaz gyomrot), nem telket árulsz te nékem. Csiky így fordít:

Hegio. Ha a kevéssel, a mit adhatok,
Elégedett lépszsz.

Erg. *A legkevesebbel;*
Hisz otthon ebből élek szüntelen.

Hegio. *Tehit meghivlak.*

Erg. *A tied vagyok,*
Ha jobbat nem találok, mi nekem
S barátainknak inkább megfelel,
Ily kikötéssel eladom magam
Telek gyanánt neked.

Heg. *Nem vagy telek,*
Hanem gödör.

E fordítás a parasitát egészen kiforgatja jelleméből, a tréfa elvész és a vége a paronomasia elejtésével homályossá lesz.

A 4. felv. 2. jelenetében e szavakat: *Proin ita omnes itinera insistant sua* (mindenki úgy irányozza a maga útját) Csiky így fordítja: Szüntesse hát meg minden ember útját.

Ugyanott Ergasilus szidja a halászokat:

Kik sánta rosz gebéteken büdös
Halat kínáltak, melynek a szaga
Minden sétálót a piacra űz.

Ez így nem érthető. Plautus ezt mondja: *Quorum odor subbasilicanos omnis abiit in forum*, azaz az oszlopcsarnokokból (a basilica Porcia-ból) elűzi az embereket a forumra.

A *Kincs* 3. felv. 2. jelenetében Stasimus, miután észrevétlenül tanúja volt Lysiteles nagylelkűségének és Lesbianicus makacosságának, melylyel barátjának segítségét visszautasítja, előlép és, mintha két színdarab előadásáról kellene ítéletet mondania, a díjt Lysitelesnek ítéli oda és így folytatja: *Hic agit magis ex argumento et versus meliores facit*, azaz: ez inkább játszik szerepe értelmében és jobb fordulatokat tesz, jobban mozog a színpadon. Csiky: Jobb a meséje, szebbek versei.

De mellőzöm az aprólékos kifogásokat, melyekre ily terjedelmes mű természetesen alkalmat ad. Plautusnak ismerője kétségkívül sajnálkozik, valahányszor a fordításban nem találja az eredetinek hű képét de ha számba vesszük a néha majdnem leküzdhetetlen nehézségeket, akkor inkább örülni fogunk a fordítás számos előnyén, és elismeréssel fogjuk fogadni, hogy a magyar irodalom egy élvezetes, minden nehézségtől és pedanteriától ment nyelven írt Plautus-fordítással gazdagodott.

PIRCHALA IMRE.

A nép nyelvének ügye a nyelvújítás óta. Irta *Túri Mészáros István*. Budapest, Révai testvérek, 1885.

Még ma sem fölösleges közönségünket arra tanítani, hogy a nép. nyelve nem romlott nyelv, hogy nem kell kinevetni a népies szólásmódokat, a tájszavakat, hanem mint egy-egy kincset kell őket összegyűjteni. Az igaz, hogy egyre terjed az érdeklődés nálunk is a népszellem mindennemű nyilatkozása iránt, de még távolról sem érte el azt a fokot, mely őt joggal megilleti. A népdalok, népmesék gyűjtésével sokan foglalkoznak, már kevesebben foglalkoznak a nép nyelvének magának vizsgálatával, még kevesebb azok száma, a kik a nép szellemének egyes különösebb nyilvánulásait is figyelmökre méltónak találják, a milyenek a babonák, egyes szokások, hiedelmek; pedig ezek világosítják meg legjobban a nép sajtáságos gondolkozási módját.

Mészáros István könyve csakis a népnyelv tanulmányozásának fontosságáról szól. Célja «a népnyelvnek az irodalmi nyelv művelésére vonatkozó nagy fontosságát megmutatni, készülendő tájszótárunk szükségességét felvilágosítani, értékét előre is bebizonyítani.» (13. l.). S e kitűzött azokat úgy akarja elérni, hogy a «nyelvújítás kezdetétől sorra idézi azokat a fontosabb felfogásokat, melyek a népnyelv iránt nyilatkoztak, hogy rámutat, mennyire hiba volt nem a népnyelvet venni alapul nyelvünk újítására; okát adja, hogy a nyelvújítás mi alapon nem vetett szemet a népnyelvre; szembeállítja azt a két irányt egymással, melynek egyikét követői a népnyelvet is, másikat követői nem azt tartották és tartják nyelvmvelési faktornak; rámutat, hogy a népnyelv barátai milyen jó hatással voltak működésükkel nem csak iro-

dalmi nyelvünkre, de még szellemünkre is; megvilágosítja, hogy a népnyelvnek a nyelvújítás kezdetétől fogva voltak érdemes bajnokai; hogy tehát folyton-folyvást volt vétó az ellen az irány ellen, melynek nyelvünk mostani szánalmas állapotát köszönhetjük; gyengíti, és ha lehet, értéktelenné teszi nyelvtudományi irodalmunknak legújabb szakában kijelentett — figyelemre méltó — azon nyilvánításokat, melyek a népnyelv kicsinyítésére vonatkoznak, ha tehát mintegy lerontja azt a várat, melybe eddig a népnyelv nagy tekintélynek örvendező ellenesei nagy erővel vonzották a nagy többséget; és világossá teszi a tájszavainkkal való rossz elbánásokat.»

Ez a mű programja. A a szerző igen dicséretesen old meg minden kitűzött kérdést; végig kíséri a népnyelv tanulmányozásának kérdését a nyelvújítástól napjainkig; sorba vesz minden számot tevő munkát, s helyes szempontból tekintve, bírálja és méltatja őket. Különösen ki kell emelnünk azokat a részeket, midőn megvilágítja, hogyan bánt a Magyar Nyelv Szótára és Ballagi Teljes Szótára a Tájszótár adataival; midőn bírálja Imre Sándor és P. Thewrewk Emil pályamunkáit s végre Brassai e kérdést tárgyaló dolgozatait. Különösen meg kell dicsérenünk a nyelvújítás jogosultságáról szóló fejezetet. Jól tudjuk ugyan, hogy az orthologia Kazinczy működését csakis azért támadta meg, mert ő helyesnek tartotta a népnyelv szellemének ellenére is változtatni a nyelven, mert ő szívesen látta, ha idegen nyelv ékességeit kenik a magyarra; de tudjuk azt is, hogy a mellett mindig elismerte, hogy működése más oldalról nagy fontosságú, és a magyar nyelv és irodalom fejlődésére jótékony hatású volt. A neologusok azonban még ma is szeretik azzal vádolni az orthológiát, hogy Kazinczy egész működését károsnak és minden hasznos eredmény nélkül szűkölködőnek tartja, ha csak oda nem teszik mindig a rossz elveket kárhóztató mondat mellé, hogy: a nyelvújítóknak nem minden tette volt gonoszság, tettek ők jót és okosat is! Mészáros helyesen itéli meg a nyelvújítás egész hatását, dicséri benne a jót, korholja a rosszat. Talán még inkább lehetne a neologusokat azzal vádolni, hogy ők jónak és szépnak tartanak mindent, a mit a nyelvújítás tett, mert hisz a jóízlésű Kazinczy tette.

Mészáros munkájának célja, mint már említettem, kimutatni a népnyelv tanulmányozásának fontosságát. Ő az ilyen tanulmányok szükségességét csak egy oldalról fogta fel; arról szól, hogy az irodalmi nyelv fejlődésének, haladásának a népnyelv az alapja. Hogy a népnyelv tanulmányozása mily fontos a nyelvtudományra nézve is, azt nem tárgyalja, pedig nyelvész előtt ez az első rendű kérdés. A mai nyelv tényeit a nyelvjárások vallomásai nélkül gyakran alig, legtöbbször semmikép sem lehet megérteni. Nyelvünknek alig van története; s a mi van, abból kevés tanulságot meríthetünk. Kipótolják ezt némileg a nyelv-

járások, melyek igen gyakran megőriztek régi alakokat egész a mai napig; másrészt meg tovább fejlesztették a nyelvet a benne uralkodó törvények szerint. Tehát míg egyrészt nyelvünk régibb alakját mutatják, addig más oldalról láthatjuk bennük jövő fejlődését is. A népnyelv tanulmányozásának fontosságáról ebből a szempontból tekintve, nem szólott a szerző. Nem hibául említjük ezt, csak azért, hogy erre is felhívjuk a figyelmet; bár valaki ezt is behatóan tárgyalná. Hanem a népnyelv hatását az irodalmi nyelvre is csak egyoldalúan fogta fel a szerző. Ő egész könyvében mindenütt csak az egyes szavakról beszél, hogy mily szükséges az új fogalmak számára a neveket a tájszavakból válogatni, s nem szabad ezeket figyelembe sem véve csinálni újakat. Hanem hogy a nyelvjárások nyelvtanának is mennyire kell, vagy mennyire szabad hatni az irodalmi nyelv fejlődésére, arról egész könyvében egy szót sem szól. Említi egy-két helyen, hogy tegye lehetővé az Akadémia, hogy nyelvjárásaink grammatikai mihamarabb megirassanak, hangoztatja ennek szükségességét, de többet nem mond erről a tárgyról. Pedig sokkal jobban megérik a stíluson, ha a szólásmód, a mondatszerkesztés nem magyaros, mintha egyes rosszul képzett szavakat használna az író.

Általában nagyon különösnek találom Mészáros egész felfogását az irodalmi nyelvről. Azt mondja, hogy az csak egyik nyelvjárása a magyar nyelvnek (75. l.) s beszél is róla úgy, hogy: «irodalmi nyelvjárás». Nyelvjárás szóval mi csak a nép ajkán élő beszédet szoktuk nevezni, már pedig az a magyar nyelv, melyet irodalminak szoktunk nevezni, sehol a nép ajkán nem él. Senki az egész országban, ha született magyar, nem beszél úgy, a hogy ír. Mészáros azt tartja, hogy a magyar irodalmi nyelv egy, a többiektől a fejlődésben elmaradt dialektus. S azt mondja: «nem is nagy idő múlva az irodalmi nyelv is a ma még *azzal-t, reggel-t* — valószínű — így fogja ejteni: *azzá, reggélé*». Erre az időre nem kell soká várunk, mert már benne is élünk. A művelt ember, a kinek nyelvét irodalminak kell tartanunk, szintén így ejti ma már ezeket a szavakat. De nem így írja, s nem is hiszem, hogy akár száz év múlva úgy fogja írni. A «beszélő közönség» úgy ejti a szavakat, a mint azokat anyjától tanulta, a debreczeni művelt ember azt mondja: *jó lú volt a*; a dunamelléki meg: *jó ló vót a*; hanem azért mindegyik csak azt írja: *jó ló volt az*. Nem is mosolyogjuk meg, mint Mészáros hiszi, ha valaki azt mondja *ennehány, harmannap*, mert jó magunk is úgy mondjuk; de ha valaki úgy írja, azt megmosolyogjuk. Nincs is a magyarban egy külön a nép nyelvétől eltérő irodalmi nyelv, csakis irodalmi orthographia van, s ezen keveset fog változtatni a népnyelv folytonos fejlődése. Magyarország akár-melyik vidékén született is valaki, a művelt ember egyformán ír, de ezt az egyforma írást másképp fogja

olvasni minden vidék embere. A debreczeni is *é*-vel írja a *kék*, *szépség*, stb. szavakat, hanem azért *i*-vel olvassa; a palócz is *á*-t ír, épp úgy mint a dunamelléki, hanem *á*-t mond; s a szegedi is *e*-vel írja le születéshelye nevét, hanem *Szöged*-nek ejti. A különböző vidék fiai között a gyakori érintkezés símitgat ugyan ezeken a különbségeken, hanem azért egységes *beszélt* irodalmi nyelvünk még sincs.

Ha meg is rójuk Mészáros művének némely helyét, azt el kell ismernünk, hogy hasznos munkát végzett, s hogy jól végezte. Szívén fekszik a nép nyelvének ügye, s féltékenyen őrzi az idegen nyelvek káros hatásától. Az első fejezetben erősen hangsúlyozza, hogy a magyar mindig csak magyar maradjon. Hazafias lelkesülésében kissé túl is megy a határon. Igaz, hogy nyelvünket el kell zárunk minden idegen nyelv hatása elől, nehogy annak tisztaságát csak egy kissé is megrontsák. A költészetnek is nemzetinek kell maradni, de neki már nem szabad attól visszariadni, hogy néha-néha az idegen népek költészetétől is tanuljon valamit. Hanem a tudományban és művelődésben soha sem szabad elzárkózni a külföld elől; tanulnunk kell tőlük s ha lehet, tanítsuk is őket. A tudomány nem ismer nemzeti hiúságot, előtte mindig csak az igazság kiderítése lehet cél. Ne is szomorkodjék azon Mészáros úr, hogy elhagytuk a nemzeti ruhát, a tulipántos ládát, azért még nem vezett el a magyar. Nem a ruha teszi az embert.

BALASSA JÓZSEF.

Kölcsey Ferencz élete és művei. Irta *Jancsó Benedek*. Budapest, 1885. Aigner Lajos.

A szerző, ki egy terjedelmes kötetben nyújtja az első magyar műkritikusnak s korunk egyik legkitünőbb írójának élet-jellemrajzát, mint az ifjabb tanári nemzedék kiváló képzettségű tagja nyelv- és irodalomtörténeti-, valamint tanügypolitikai dolgozataival ismert nevet szerzett magának. Már korábbi dolgozataiban határozottan mestereire vallott, Felméire és Imre Sándorra. Tanügyi dolgozataiban az előbbi-nek álláspontját foglalta el, mindenütt elméleti újitónak mutatkozott, ki eszméit merészen és határozottan kifejezte, mindig és mindenben sok olvasottságot tanusított, de nem mindig vette számba a gyakorlati élet követelményeit, úgy, hogy akárhányszor utopiákért küzdőnek tünt fel, mint a kinek eszméi nem a jelennek szólnak, hanem egy későbbi kor megváltozott helyzetének. Czikkei soha sem voltak tanulság nélkül, mert meglátszott rajtok mindig a lelkiismeretes tanulmány, az alapos gondolkodás, nyelvezetükben pedig mindig volt valami keresetlen ékeség, mely az olvasót leköti s formaszépségeivel elvonja a tartalom alaposabb mérlegelésétől. Nyelv- és irodalomtörténeti dolgozataiban Imre Sándor történeti előadásának követése látszott meg. Ő is, mint mestere,

szivesebben foglalkozott mindig az irodalom történelmi mozzanatainak vizsgálatával, mint aesthetikai fejtegetésekkel. Neki is egy-egy irodalom-, vagy művelődéstörténeti korpék rajza több gondot ad, mint egyes műfajok elméleti magyarázata, vagy aesthetikai elvek, vitás kérdések elemzése. Kevesebbet bonczol és elemez, mint inkább adatokat válogat és gyűjt, hogy egy-egy kis történeti képet, korrajzot állítson össze. Tanulságosan és érdekesen mondja el valamely eszme fejlődésének történetét, de kiváló álláspontot ritkábban foglal el, hibás felfogásnak, vagy tévedések megigazítására nem igen vállalkozik, többnyire megelégszik a kimerítő és részletes történeti adatok elsorolásával, melyeket azonban mindig feldolgozva ad, nem száraz egymásutánban, hanem az események egymásra vonatkoztatásával, mindig tájékozó áttekintéssel.

Jancsó Benedek első önálló irodalmi művével, *Szenczi Molnár Albert*-ről szóló tanulmányával már világosan Imre Sándor követőjekéut tünt fel, mely művéhez Imre Sándor *Geleji Katona István* című nyelvtörténeti munkájától vette az irányt. Benne Jancsó alapos kutatónak s széles nyelvtörténeti ismeretekkel bíró nyelvtudósnak bizonyította magát, mit későbbi nyelvtörténeti tanulmányaival még jobban igazolt. Szaktudásaink közül senki sem vállalkozott a Toldy kiadta *Corpus Grammaticorum* gazdag nyelvtudományi készletű kötetnek alaposabb méltatására, mely pedig magában foglalja régi nyelvtudományi munkásságunk csaknem összes anyagát, Jancsó tanulmánya tárgyává tette e kiváló becsű munkát és a XVI. s XVII. század nyelvészeiről valóban érdekes munkát írt s benne különösen Erdősiről, Komáromi Csipkés Györgyről, Pereszlyényiről sok tanulságos dolgot mondott el. Mondhatni, hogy Jancsót e munkája alapján történeti magyar nyelvtudományunk leghivatottabb munkásai közé sorolhatjuk.

Később Petőfi, Byron költészetéről, majd a kurucz költészetéről írt sikerült tanulmányokat, de vissza-visszatért a nyelvtörténethez is és fejtegette pl. a többek közt a Halotti Beszéd *ch*-ját, s tanulmányai mindenkor a megérdemelt figyelemben részesültek.

Legújabbban Kölcsey Ferencz életét írta meg, és daczára, hogy Vajda Viktor már egy évtizeddel megelőzte hasonló munkájával, melyben majdnem minden hozzáférhető adatot felhasznált, Jancsó mégis tudott új, eddig ismeretlen adatokat is felderíteni, noha Vajda könyvének megjelenése óta ilyen nem sok került nyilvánosságra. Vannak ugyan a Jancsó felhasználta új adatokon kívül is még más felhasználatlanok pl. a Szemere tárban, de ezek hiánya azért nem teszi fogyatékosá a munkát, mindössze is Kazinczy viszonyát magyarázzák az ifjú Kölcseyhez.

A mi az új munkát általánosságban illeti, irodalmunk határozott

nyereségének tekinthető. Minden részletén meglátszik a tárgy iránti lelkesedés, a műgond, melylyel minden aprólékos adatot felkeres, hogy hősét minden oldalról alaposan jellemezze. Az ily adatok felhasználásában tovább is megy, mint kívánatos lett volna. A ki könyvének II. és III. fejezetét Vajda munkájával összehasonlítva olvassa, megütközéssel kénytelen tapasztalni, az adatoknak mily nagy számát veszi át készen Vajdától. Ezt később is megteszi sok helyen, a mit kár volt tennie; könyvének terjedelmét így tetemesen növelte, de feláldozta vele a jellemzések tömörségét, praegnans vonásait; azon kívül ez eljárása eredetiségének rovására is történt, mert nagyon gyakran utánzónak tűnik fel. De megbocsátható azon szempontból, mert kiváló gondnal kíséri mindenütt hőse életének aprólékosabb mozzanatait is, azért nem akar felhasználatlanul hagyni semmit, a mi a költőre bármi tekintetben jellemző lehet. Előadása ekként terjengőssé lesz, melyben sokszor nincs meg az ily magasabb színvonalú munkától méltán megvárt praecizió, sőt e bőbeszédűsége daczára néhol épen hézagos és homályt hagy. Így részletesen elmondja az Arkádia per történetét és lefolyását, de magának a per lényegének magyarázatát még sem adja. Megvan azonban e sajátosságának előnye is. Oly könnyű olvasmánynya lesz a mű, hogy a nagy közönség igazi élvezettel olvassa, különösen az oly részleteket, mint a midón például igen megindítóan rajzolja Kőlcsey életében a szerelemnek hiányát, melyet nála az őszinte barátság érzete pótol. Előadásában különben az érthetőségre és világosságra különös figyelmet fordít; innen van, hogy néha még ismétlésekbe is bocsátkozik, mint az Ilias per nagyon is részletező ismertetésében, vagy megyei szereplésének rajzában, mely utóbbit kellően ő méltat először, noha könyvének ezen részlete azon benyomást kelti, mintha erre vonatkozó forrásait nem tehette volna huzamosabb tanulmány tárgyává, csak hézagos kivonatokra volt utalva a feldolgozás alkalmával. Azonban annyi bizonyos, hogy néhány kiválóan jellemző és becses mozzanatot derített fel belőlök.

Előadásával kapcsolatban stilusáról kell megemlékeznünk, mely sok tekintetben meglepő azokra nézve, kik előbbi irodalomtörténeti különösen tanügyi dolgozatainak igazán szabatos, emelkedett stilusát ismerik. Kőlcsey életrajzában távolról sincs meg az a kerek mondatszerkezet, az a hasonlatokban és képekben bővelkedő nyelvezet, a mindennapi élet nyelvéből hiányzó fordulatok is szörfűzések sora, melyek tanügypolitikai czikkeit majdnem a rhetorikai előadás magaslatára emelik. Sohasem vét a választékoság ellen, de a gondos stílistának ezzel még nem szabad megelégednie, pedig Jancsó e művében látszólag önkényt kerüli a stilus azon szépségeinek felhasználását is, melyeknek használata nemcsak hogy megengedhető, de ily műben kívánatos sőt szükséges. Ő nem követi azon újabb íróink előadás-modorát, kik mintegy hajhászva

az újságot és eredetiséget erőnek erejével egyéni jelleget akarnak kölcsönözni stílusuknak, sokszor még a jó ízlés rovására is, — ő az ellenkező végletbe jut, midőn szántsándékkal kerüli az előadás minden ékességét. Ha az előbbi eljárás intéztelenségbe sodorja az író, az utóbbi könnyen pongyolává teszi, eszerint egyik épen úgy kerülendő mint a másik.

Helyesírása is sok ingadozást mutat, melyet épen nem hagyhatni észrevétel nélkül. Igaz, hogy e tekintetben tudományos és szépirodalmi nyelvünkben egyaránt sok az ingatagság és következetlenség. Helyesírásunk sem tisztán etymologikus, sem tisztán phonetikus, hanem a kettő vegyüléke, de kell, hogy ennek daczára bizonyos egyformaság legyen meg benne; Jancsónál azonban ilyeneket találhatunk: *trias*, *triasz* és *triász*, *kultura* és *culturalis rezignáció*, *tradicio* és *illustratio*, *concret* és *konkrét*, *lyrája* és *lirai*, *reprezentál* és *reproducál* stb. stb. Egy részök tán sajtóhibának tudható be, a melynek száma a könyv végén elsoroltakon kívül is oly nagy, hogy a könyvet akár külföldi nyomda készítményének tekinthetnők.

Szándékosan soroltam fel e kicsinyes hibákat is, mert Kölcsey életrajzának még a külsőségekben is kifogástalannak kellene lennie.

Lássuk miként jellemzi Jancsó Kölcseyt munkásságának főbb vonásai szerint. Első fontosabb kérdés, melyben Kölcsey állást foglal el, a nyelvújítás kérdése. Kölcsey — tudjuk — Kazinczy tanítványa volt, ki mestere tanait híven követte, noha meggyőződését mindig fentartotta és kimondta vele szemben is. A nyelvújításban teljesen Kazinczy elveit vallotta. Midőn Kazinczy megtámadtatott, ő kelt védelmére s a mestere ellen intézett gúnyirat czáfolata tette nevét először ismertté az irodalmi férfiak előtt. Jancsó részletesen ismerteti e vita, a mondat-per, történetét, de határozottan azt sem mondja meg, mily elv vezérelte Kölcseyt a neologióban, pedig kifejezi ő maga Döbrenteihez írt levelében, midőn így szól: «Hidd e nekem, a nyelv maga meghatározza magát, s hogy ez a szó vagy szólásforma bevétessék-e, vagy ne? sem grammatika, sem syntaxis nem határozzák meg; hanem valami más, a mit nevezni nem lehet.» Kölcsey valódi nyelvphilosophusi álláspontot foglalt el a nyelvújítás kérdésében, mit a korabeli orthologusok sem nem tudtak, sem nem akartak megérteni és felfogni. Jancsónak magának határozottan ki kellett volna itt fejtenie tudományos meggyőződését e fontos kérdéssel szemben, és úgy bírálania Kölcsey álláspontját, annál is inkább, mert erre őt korábbi nyelvtörténeti munkássága önkényt utalta, de ő nem teszi ezt, hanem pusztán a per lefolyásának történetét adja.

Nagyjelentőségű Kölcseynek æsthetikai és kritikai munkássága is. Első igazi műbíráló irodalmukban, a kinek mind a kritika elméletéről írt dolgozatai, mind pedig bírálati ma is alapvető munkálatok irodalmunkban. A hang és modor a mint ő fejtegette a korabeli legnagyobb

költők fogvatkozásait, fellépéseig ismeretlen volt nálunk, s hosszú időre irányadó dolgozatoknak voltak tekinthetők. Jancsó bő kivonatokban mutatja be e bírálatokat, de nem fejtegeti hatásukat, nem kutatja az okokat, a mik szülték, inkább tartalmukat mondja el, mint a bennök fejtegetett eszmék helyességét vagy tévedéseit. Jóváhagyja, hogy Balassának csak egy verse van, «melynek poétai érdemet lehet tulajdonítani.» Ilyet Szilády Áronnak Balassa-kiadása után bajos jóváhagyni, A Berzsenyiről mondott itéleteket is inkább csak általánosságukban helyesli mint részleteikben, hajlik némileg Berzsenyi ellenbírálatának argumentumai felé és nem veszi észre, hogy Berzsenyi megrótt fogvatkozásait nem pótolhatja azzal, ha Kőlcsey egy megdicsért versének hibáit mutatja ki. Kár volt Jancsónak ki nem terjeszkednie Kőlcsey apróbb kritikáinak fejtegetésére is, melyekben pedig figyelemre méltó eszmék vannak. Így midőn *Huba ossiáni költeményeiről* szól s benne az utánzást gáncsolja, vagy midőn a Kazinczy pindarusi ódájára írt jegyzetekben Kazinczyt teszi hibáira figyelmessé.

Mint æsthetikusnak és philosophusnak méltatása is fogyatékosnak tünik fel. Említi kiterjedt æsthetikai tanulmányait, többször hivatkozik arra, hogy korának egyik legnagyobb gondolkodója volt, de sem a Körner Zrinyijéről írt beható bírálat, sem a komikumról írt tanulmány mélyére nem hat, a mint vallásbölcészeti és bölcészet-történeti tanulmányait csak melleleg de nem elég kimerítően tárgyalja. Egy szóval sem emlékezik meg Anaxagoras, Thales, Plato, Pytagoras tanai felől sok itélettel s mély alapossággal írt tanulmányairól. Költői műveinek ismertetésében is több a történeti mint az æsthetikai elem. Részletes költészet-történeti áttekintést ad irodalmunk multja felől, de maguknak Kőlcsey költői alkotásainak becsét nem igen fejtegeti. Elmondja, hogy írt ódát, dalt, hymnust, satírárt, románczot, regeképet, de nem mutatja meg miben nyilvánult költői tehetsége leghatározottabban, melyik az a műfaj, melyben legsikerültebb műveket adott. Toldy nyomán el van terjedve általában az a vélemény, hogy Kőlcsey hozta be irodalmunkba Bürger nyomán az első balladát *Dobozi-jával*. Jancsó ezt meg sem említi. Szépen és érdekesen fejtegeti Kőlcseynek a német-görög ízléshez való ragaszkodását. Ez irányt Kazinczy honosította meg irodalmunkban, ő buzdította rá Kőlcseyt is, ki annyira megkedvelte, hogy legszívesebben német és görög írókat olvasott, Homeros és Goethe voltak kedvencz költői, maga mondta, hogy az angolok és olaszok költészetét nem ismerte, a francziák közül pedig csak a tudományos írókat kedvelte meg, Voltairet és Rousseaut nagy figyelemmel olvasta. Költészetére határozottan a görög és német költők gyakoroltak legnagyobb befolyást; Anakreon, Pindaros, Homeros, Schiller, Goethe és a kor sentimentalís német költői. Jancsó nagy tájékozottsággal fejt ki, hogyan kapott lábra

és erősödött meg a német-görög ízlés, Kazinczy iskolája irodalmunkban, melynek Kölcsey egyik praegnans kifejezője volt.

Kölcsey államférfiúi alakjáról is behatóbb fejtegetést kívánánk. Terjedelmesebben adja elő államférfiúi szereplését mint minden eddigi életrajzíró, de mint politikusnak és hazafinak eszméit mélyebben nem kutatja. A történeti alap is, melyen e kort rajzolja fogyatékosnak, szűkkörűnek mutatkozik. Az 1832—36-iki országgyűlés történetének ismertetésében nyomról nyomra Horváth Mihályt követi; mintha semmi egyéb forrása nem lett volna rá, mint a *Huszonöt év története* és Kölcsey *Országgyűlési Naplója*. Mindkét műből közönségesen ismert hosszú részleteket közöl, melyeket minden aggodalom nélkül elhagyhatott volna. Néhány jó tájékozást nyújtó egykorú munkát kellett volna felhasználnia forrásul; mint Kossuth *Országgyűlési és Törvényhatósági Tudósításait*, az országgyűlési naplókat stb. Megyei tisztviselőségének jellemzésére Szatmármegye levéltárából érdekes adatokat merített, melyek jórészt újak is, becsesek is. Ezek érdekesen jellemzik Kölcseyt mint magánembert és mint megyei hivatalnokot, de a mint házi körében élt, azt csupa felhasznált adatok nyomán mondja el semmi újjal sem toldva meg, azért így kevesebb becsű, mert nem egyéb elmondott dolgok megújításánál.

Részletesen kellett volna foglalkoznia mint életrajzírónak szónoki méltóságával. Kölcsey e téren is kiváló jelenség volt. Országgyűlési beszédei tartalmasság tekintetében felértek az 1832-iki híres országgyűlés nagynevű szónokainak legkitünőbb beszédeivel is. Ezekről még aránylag elég bőven emlékezik meg, adván kimerítő tartalmi magyarázatot felőlők, de egyéb beszédei is kiváló becűek, melyeket igen röviden tárgyal, sőt némelyiket teljesen mellőz. A Parainesis maga egy kis tanulmányra ad tárgyat, igen nevezetesek törvényszéki beszédei, miket mind csak néhány sorban említ meg. A mohácsi vész háromszázados évfordulójának emlékére írt történeti alkalmi beszéde valódi szónoki műremek, melyet teljesen mellőz, hasonlóan a magyar játékszínről írt beszéde különös figyelmet érdemel. Akadémiai emlékbeszédei pedig műfajilag is fontos jelenséget képeznek irodalmunkban, melyek a hasonló irányú későbbi műveknek csaknem kizárólag mintául szolgáltak. Jancsó e beszédeknek inkább csak irodalmi jelentőségéről szól s nem igen méltatja becűket mint önálló rhetorikai műfajoknak.

Említettük fentebb, hogy szerzónk, a hol csak alkalma nyílik, szívesen rajzol egy-egy irodalom-, vagy műveléstörténeti korpét. Ezt teszi, midőn Kölcseynek szerepléséről az időszaki sajtó terén akar szólni. 1826-ban indította meg hosszú készülődés után Szemere Pál Kölcseyvel egyesülten az *Élet és Literatura* című folyóiratot. Mielőtt azonban ennek megindulása körülményeiről és hatásáról szólna, rövid áttekintést

nyujt a megelőző hirlapirodalom állása felől. Ez áttekintés sokban felületes és téves. Mindjárt tévedéssel kezdi. Azt állítja, hogy az 1780-ban megindult *Magyar Hirmondó*, az első magyar hirlap «hat év múlva a szerkesztő és kiadó között történt meghasonlás következtében megszűnt.» Nem hat év múlva szűnt meg, hanem 8 év múlva, 1788. október 8-án, melynek folytatása lett a *Magyar Mercurius*. Az sem egészen találó, hogy «némi jelentőségre emelkedett Szacsvey *Magyar Muzsá*-ja a szépirodalom terén». Legnagyobb részt oly kezdő verselők művei jelentek meg benne, a kik nem sok jelentőséget kölcsönözhettek a válatnak.¹⁾ Egészen téves Döbrenteiről vallott nézete, midőn benne a kritikát «félszegül kezelő» szerkesztőt lát. Döbrentei egyike volt kora legkiválóbb irodalomtudósainak, kinek széles ismeretköre volt a külföldi irodalmakban, ő ismertette nálunk először behatóbban a német, francia és angol irodalom jelesebb műveit s közölte egyszerűsmind az illető nemzetek irodalom történetének vázlatos ismertetését. Mint szerkesztő kiváló gondot fordított folyóiratára, szigorúan megválogatta közleményeit s csak olyan dolgozatokat közölt, a melyek határozott irodalmi haladásra mutattak. «Nehezteljen akárki édes Barátom — írja Kazinczynak — de rossz darabokat, készakarva rosszat nem teszek a Muzeumba. Egész egy rakás vers s egyéb is hever íróasztalom fiókjában, a Muzeum számára küldöttek, de rosszak s ki nem adom.» A bírálatokra nézve maga Kazinczy javasolta neki, hogy előbb csak a kedvezőeket kell közölni, a nem kedvezőkkel csak azután «rukkolhatunk ki.» Volt benne elég önállóság, hogy meggyőződését mint szerkesztő érvényesítse; mellőzte Kisfaludynak egy versét, mert gyengének találta, s megigazította Kazinczy botlásait, a hol ilyeneket látott. Az sem felel meg teljesen a tényleges állapotoknak, hogy a bécsi kormány 1820-ban tiltotta el a külföldi lapokat és folyóiratokat. Ily tilalom már korábban is adatott ki, de engedély mellett bizonyos lapokat szabad volt jártni azelőtt is később is, de tény az, hogy ez időben a censura szigorúbbá lett s éberebb ellenőrzést fejtettek ki a külföldi sajtó termékekkel szemben is. Gondosabban kezdték megvizsgálni a külföldről érkező csomagokat, s gyakrabban foglaltak le külföldi tiltott könyveket és lapokat, mint azelőtt.

Van azonban történeti adatai közt sok igen helyes, hiteles és jellemző s magára a hirlapirodalomra nézve több találó jellemzés; így midőn a *Tudományos Gyűjtemény*-ről azt mondja, hogy: «hatását nem lehet kicsinyelni tudományos irodalmunk fejlődésére nézve; bár tagadni

¹⁾ Kazinczy éppen a *Mússa* többféle gyengeségei miatt sürgetett egy magasabb színvonalon álló irodalmi folyóiratot, mely sürgetése hozta létre a Bacányi, Baráti Szabó Dávid és az ő szerkesztésében megjelenő *Magyar Muzeum*-ot.

nem lehet, hogy a sokfejű folyóiratnak számos gyarlósága volt még a korhoz képest is. Nincsenek határozott elvei sem az irodalom sem a tudomány kérdéseiben. A legkülönfélébb a legtarkább vélemények és meggyőződések tárháza. Lehet szabadelvűségnek tartani e tulajdonságát, de azt tagadni nem lehet, hogy éppen e határozatlansága miatt nem gyakorolhatott döntő és vezérlő befolyást a magyar irodalom fejlődésére.» E jellemzés teljesen ráillik a vállalatra, különösen Thaisz András és Horvát István szerkesztése korában. Másutt is többször igen sikerült képet rajzolni, így a debreczeni tanítás viszonyairól, a deák élet mozzanatairól. Különösen sikerült elmélkedése a magyar költők helyzetéről, a kiknek nincsenek s nem is voltak magas rangú párfogóik, Maecenasaik, kikkel nagy utazásokat tehettek volna, hogy így ember- és világsmereteket gyarapítsák, mégis nem egy jutott el közölk a legmagasabb polczra, magára vonta a külföld bámuló figyelmét is. «Nekünk — úgymond — nincs Göthénk, Byronunk, Chateaubriandunk és Lamartineunk. A mi dicsőségünket Kazinczy, Csokonai, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi és Arany képezik, kik közül egyiknek sem volt fejedelmi jóbarát bőkezűsége, vagy egy lordság bő jövedelme rendelkezésükre, kik szegények és egyszerű emberek voltak, mint az apostolok is mégis némelyikök nemcsak nemzetök, hanem az emberiség dicsősége éa büszkesége is lett idő folytán. Ezt megfontolva nincs okunk soha szégyeleni, ha a mi nagy íróinkat és nagy költőinket párhuzamba téve a nagy nemzetek elsőrangú költőivel és íróival, e párhuzam majdnem mindenben azok javára ütne is ki.»

A mérték, melyet az életrajzíró Kölcsey alakjának is jelentőségének megítélésére alkalmaz, méltó a költőhez. Benne mindig az irodalom és közélet egyik kimagasló alakját tekinti, ki mint költő és író, mint tudós és államférfiú egyike volt valóban kora legkiválóbb férfiainak. Kinek hatása nemcsak saját korára terjedt ki, hanem az utódokra is; műveit az irodalom ma is tanulmányozásra méltó becses termékeknek tekinti. Jancsó nem pusztán a kegyelet tényét akarja teljesíteni művével, hogy Kölcsey alakját a megérdemelt magaslatra helyezze, mert a méltánylat és elismerés ma sem csökkent iránta. Kölcsey nem elfeledett koszorús, ki hiába vár az utókor halájára, közelismerésnek örvendett már életében s nem szünt az érdeklődés irodalmi alakja iránt maig sem. Művei nem mentek ki a divatból s ha költészetét a nyomdokaiba lépők megaladták is, bölcsészeti, kritikai elmélkedéseit ma is egyforma gyönyörrel és tanulsággal olvassuk. Beszédeit pedig ma is a szónoki beszédek mintáinak tekintjük, belőlök a rhetorikai stílus legszebb ékeségeit tanuljuk. A mű felfogása és öntudatos dispositiója elismerésre méltó. Azon mozzanatokra helyezi a fősúlyt, melyekben Kölcsey tehetsége leghatározottabb kifejezést nyert s anyagának csoportosításában az

összetartozókat mindig kapcsolatba hozza, ezért a chronologiai rendet csak ott tartja meg, a hol az események egymásutánját vagy épen a történeti fejlődést akarja feltüntetni. A mű biographikus műveink sorában méltó helyet foglal el és szerzője annál nagyobb elismerésre tarthat számot, mert a vidéken működő szá munkás nehézségeivel küzdve, még levéltári kutatásoktól sem rettent vissza, mi az erkölcsi fáradságon kívül tetemes anyagi áldozattal is volt összekötve. Könyve komoly tanulmánynyal írt becses munka, mely mint élvezetes olvasmány a nagy közönségnek, mint komoly irodalmi tanulmány a szakköröknek figyelmét és elismerését megérdemli.

FERENCZY JÓZSEF.

Latin olvasókönyv a gymnasiumok I. és II. osztálya számára. Szerkesztette Szamosi János. Budapest, Zilahy, 1885. 8°. 138 l.

Szamosinak ezen olvasókönyve, melynek hogyan miképen való használatáról a szerző külön füzetben («Néhány kísérő szó latin nyelvtanomhoz és olvasókönyvemhez») ad figyelemre méltó megjegyzéseket, ugyanazon minta szerint készült mint az orsz. közoktatási tanács által már engedélyezett görög olvasókönyve.

Két részre oszlik. Az első rész első szakasza (p. 34) olvasási gyakorlatokat tartalmaz, melyek közt nagyon kellemetlenül érintik az olvasót az olyan modern példák mint polytechnicum, Ludoviceum, Croatia, Transilvania stb., melyekre semmi szükség. A második szakasz (p. 5—17) mely a declinatio és conjugatio begyakorlására szánt «összefüggés nélküli» mondatokat tartalmaz, nyolcz kisebb részre oszlik; az 1-ső az első név- és igeragozásra, a 2-ik a második név- és igeragozásra, a 3-ik a harmadik név- és igeragozásra, a 4-ik az imperfectum és a harmadik ragozású melléknevekre, az 5-ik a negyedik név- és igeragozásra, a 6-ik az ötödik névragozásra, a 7-ik a melléknevek fokozására, és a sum létige ragozására szolgált példákat.

Mindenek előtt azt kell constatalnom, hogy azon elv, mely szerint a különböző névszók és igealakok itt egy kalap alá, egy fejezetbe vannak szorítva, sem paedagogiai sem tudományos alapon nem nyugszik (a tanulóra nézve egészen közönbös, akár a negyedik igeragozással akár a harmadikkal tanulja meg egyszerre a negyedik névragozást), sőt félrevezeti a tanulót; ép oly kevéssé helyeselhetem azonban, hogy a számnevek és a névmások begyakorlására hiába keresünk a könyvben példát, valamint annak okát sem vagyok képes kitalálni, hogy az ötödik fejezetben a hat igeidő közül (illetőleg az öt közül, mert a praesens már tárgyaltott) miért csak az imperfectumra vannak példák fölhozva, és itt is csak az első és második igeragozás imperfectumára.

A könyv harmadik szakasza (p. 18—33) összefüggő olvasmányo-

kat (meséket) tartalmaz, melyek a négy igeragozás és a deponens igék begyakorlására szolgálnak. 56 olvasmány között csak hetet találunk, mely a magyarból latinra való fordításhoz szolgálhat gyakorlatul. A «néhány kíséző szó»-ban azt olvassuk, hogy Sz. ezt szándékosan tette, mert egyrészt a tanár kikérdezéskor úgy is tetszés szerint alkothat magyar mondatokat a meglevő latinokból vagy ugyanazok mintájára a már tanult szókincsből, másrészt meg a tapasztalás tanítja, hogy a magyar mondatok latin fordítása osztályról osztályra, sőt nemzedékről nemzedékre száll. Az utóbbi ok nyilván a főok, és éppen mivel az én tapasztalataim nem igazolják, sajnálom, hogy több magyar gyakorlatot nem vett fel Sz. olvasókönyvébe. Egyébiránt azt a körülményt, hogy csak az első, második és harmadik igeragozás begyakorlására közöl magyar gyakorlatokat, a negyedik igeragozás és a deponentiák számára pedig nem, a felhozott okok egyikével sem igazolhatja.

A könyv első részének negyedik szakasza (p. 34—38), mely a világegyetem, nap, hold, föld stb. leírását, rövid beszélgetéseket az apa és a fiú, István és Márton, Imre és Lajos közt, végre — hogy az Utasítások kívánságának is eleget tegyen — *egy* egész oldalon «történelmi elbeszélések» cím alatt «de septem Romanorum regibus» közül egyet-mást inkább magán szorgalomra, írásbeli gyakorlatokra vagy jobbaknak vizsgálatára van szánva, sőt maradhat esetleg a második osztályra is, melynek eshetőleg a második rész (p. 39—63) kevés talál lennie.

Ezen második rész ismét két szakaszra oszlik; hogy mire való ezen felosztás, azt a szerző nem mondja még. Az első szakasz »de argonautis« (p. 39—42) és Hercules tizenkét munkájáról (p. 42—44); a második «de bello Troiano» (p. 45—46), «de origine urbis Romae» (p. 46—48), ismét «de septem Romanorum regibus» (p. 48—55), végre «de rebus gestis Romanorum libera re publica» (a következő fejezetekkel: 1. Brutus consul suorum filiorum iudex, 2. Pugna ad silvam Ariam. 3. Porsenna, Horatius, Cocles, 4. Mucius Scaevola, 5. Cloelia virgo, 6. Pugna ad lacum Regillum, 7. Secessio plebis in Sacrum montem, 8. Coriolanus, 9. Veii capti, 10. Fabii capti, 11. Roma urbs ab Gallis capta) szól. Nem hagyhatom itt megrovás nélkül azt a kényelemszeretetet, mely ezen olvasmányok magyarázatában nyilvánul. A latin olvasmányokhoz a könyv elején is nagyon kevés a jegyzet, a 30-ik laptól kezdve pedig a 63-ikig, vagyis az olvasmányok végeig, mindössze *egy* jegyzetet találunk, azt, hogy ebben a mondatban: «Venus (pollicitia est) formosissimam omnium mulierum coniugem» a *coniugem* szó annyit jelent mint feleségül. Az efféle syntacticus nehézség talán több is van még ezen olvasmányokban!

Szótár kettő van Sz. olvasókönyvében. Az első az első rész második szakasza gyakorlatainak, a második, mely latin-magyar és magyar-

latin részből áll, a többi gyakorlatoknak szól. Az első rész magyar gyakorlatainak szókincse kétszer is regisztrálva van; először minden gyakorlat számára külön-külön az első szótárban, másodszer a másodikban. Az előbbi «szószedet» úgy hiszem bátran elmaradhatott volna. Nehezíti az első szótár használatát azon körülmény, hogy a szavak gyakran nincsenek a betűrend szerint összeállítva, a második szótár használatát pedig szerfeletti hiányossága. A második osztálynak szánt olvasmányok közül az 59-ik és 62-ik oldalról összehasonlítottam a szótárral mintegy húsz sort és azt találtam, hogy a következő kifejezésekre nézve cserben hagyja a tanulót: *Adolescens* (mint főnév), *animi crescebant*, *ascendit confluentibus*, *consensu omnium placuit*, *consulto senatu Veios contendit*, *incubans cortici Tiberim transnavit*, *degressus*, *dictator diceretur*, *praeruptum*, *manu promptus*, *revoco*, *impetum erumpentium recidit*, *tantum*, *transeundum transnavit*. Ezen szavak egyrésze egyáltalában hiányzik a szótárban, másik részénél pedig a szótárban található jelentése nem illik a szövegbe. — A szótárban «*Hippolyte* (így) -es tulajdon nőnév», a szövegben (p. 43) a *Hippolytae* genitivus áll.

Végre még csak egyet. Latin gyakorlókönyveink újabb időben nagy gondot fordítanak a latin magánhangzók quantitásának megjelölésére, de csakis *egy* magánhangzó előtt. Nem volna-e tanácsos a külföld példáját követve azon esetekre is felhívni a tanulók figyelmét, a melyekben *kettős* mássalhangzó előtt hosszú, illetőleg rövid a *vocalis*?

Szamosi Latin Olvasókönyvét engedélyezhetőnek tartom¹⁾.

Specimina inscriptionum metricarum. Tentavit Edmundus Kárfyi. Budapestini, MDCCCLXXXIII. 8°. 28 l. Tudori értekezés.

E címet adta Kárfy úr 28 oldalra terjedő dolgozatának, mely 21 feliratot tartalmaz. A gyűjteményhez öt oldalra terjedő rövid bevezetést írt. Megemlékezik benne a római feliratok fontosságáról, alakbeli felosztásukról, majd szorosabban a verses inscriptiókról, nevezetesen az «epigramma» eredetéről; szól továbbá a verses feliratok koráról, valamint különös keletkezési módjukról és verses alakjukról; végül a hazánk területén talált feliratokra tér át s igyekszik kifejteni nyelvi gyarlóságuk okát, mintha bizony a római birodalom bármely más tartományának vagy akár Italia inscriptiói sokkal tökéletesebbek volnának s hiányosságukat nem ugyanazon tényezők szülték volna, mint nálunk.

A mi magát az inscriptiók gyűjteményét illeti, elvet, mely a feliratok összeválogatásában vezérelte volna K. urat, leggondosabb nyomozásunk daczára sem fedezhettünk fel. Az egyes inscriptióknak a

¹⁾ Az Országos Közoktatási Tanács egyik bírálata.

Mommsen «Corpus Inscriptionum» nyomán közölt lehelyéből kibővíthetők ugyan, hogy azok egy része (12) Dalmatiából, más része pedig (5) Pannoniából és (4) Dacziából s így valamennyien a magyar birodalom területéről valók, mégsem tekinthetjük a körülményt annak bizonyítékául, mintha K. úr a magyarországi verses inscriptiókat szándékozott volna gyűjteményében adni, és pedig azért nem, mert ha Mommsen Corpusában a közölteknél több verset nem is fedez fel, az «Ephemeris»-t pedig nem méltatja arra hogy átkutassa, lehetetlen, hogy legalább azon feliratokat ne adja mind, melyeket Dr. Ábel «Pannoniai verses feliratok» czimű értekezésében tárgyalt. Ámde ezekből csak négy darabot vett fel; hogy miért vette fel ezeket, mikor nem tud róluk semmi újat sem mondani, vagy ha már nem akart az általa tárgyalt minden egyes feliratról minden áron újat mondani, miért nem vette fel Ábel többi feliratát is, annak okát még csak el sem bírjuk képzelni.

A feliratok szövegének alapjául, még akkor is a mikor módjában áll magát az eredetit megtekinteni, kizárólag Mommsen olvasását vette. Ennek nyomán készítette aztán minden elv nélkül másolatait. A feliratok legnagyobb részét ugyanis minden interpunctio mellőzésével kis betűkkel írta át s csupán a tulajdonnevek kezdő betűjét hagyta meg nagyoknak. De már a XIII. sz. feliratban három szó kivételével a többit mind nagy kezdőbetűvel írja, a XVI. sz. alatt pedig már csak a feliratnak Mommsen készítette transcriptióját másolta le, nem feledkezvén meg még a bevezető «lege» szóról sem, melynek van ugyan értelme Mommsennél, a ki előbb nagy betűkkel közli a felirat szövegét, K. úr gyűjteményében azonban legfőlebb szerzője naivságáról tanuskodik. Ugyancsak így járt el a XVIII. sz. feliratnál (a «lege» itt sem hiányzik), hol azon felül még a sorokra való felosztást is végkép elhanyagolta, sőt mi több, nemcsak hogy a követ meg nem nézte, de még a Mommsen által közölt leiratát sem, mert különben észreveszi, hogy Mommsen transcriptiója nyomán helytelenül adja az «inclinato» szót, mikor úgy a kövön, mint Mommsen leiratában az egyedüli helyes «inclinata» van. Ez annál feltűnőbb, mert Dr. Ábel figyelmeztet értekezésében Mommsen e tévedésére. Sok helyütt meg épen séggel többet látszik leolvasni a kőről, mint a mennyi valósággal rajta van, minek egyszerű oka pedig csupán abban rejlik, hogy K. úr gyakran a Mommsen leiratában közölt szöveg egyik-másik coniciált részét megfelelkezik zárjel közé tenni. E tekintetben csak a IV. és XVIII. sz. inscriptiókra utalunk.

Olykor pedig az esik meg K. úrral, hogy unalmasnak tartja az egész feliratot lemásolni; így a IX. sz. feliratnak két utolsó sorát, a XI. számúnak meg épen séggel egész első felét elmulasztotta leírni.

Igaz ugyan, hogy e hiányzó részletek főképp tulajdonneveket tartalmaznak s így alig jöhetnek vers számba, de hát akkor miért írta le a IX., XIII., XVII. és XX. feliratok ugyancsak ilyenmő részleteit?

A mi végül K. úrnak a közölt feliratokhoz írt magyarázatait illeti (a szövegvizsgálatát szóba se hozza K. úr) kevés mondani valónk van. A mi figyelmet és elismerést érdemel, az rendszerint Mommsen vagy Ábel dolgozatából való. A nagyszámú compilatió özönében szinte nagytővel kell keresnünk, míg K. úr egy-egy eredeti megjegyzésére akadunk. Legnagyobb részek a feliratok metrikai formájáról szólnak. Elmondja, mennyiben tökéletes az vagy sem, mennyi a vers, stb. S még itt sem kifogástalan mindenütt, így a XVIII. számúhoz írt soraiban a feliratnak e passusát: «*adsiduae dum mea fata resistent*» félversnek (semiversus) tarja; a II. sz. felirathoz meg plane a következőt írja: «*Metrum, excepto quinto pede versus hexametri distichonis alterius — prece — iustum videtur.*» Úgy látszik, K. úr nem igen volt tisztában a «prece» szó prosodiájával, pedig könnyen meggyőződhetett volna, hogy «prece» gyökszótaga rövid.

A fölötte gyér s különben is igen keveset mondó tartalmi magyarázatok között feltűnő az, melyet a XIII-ik felirathoz csatol. «*Posuit M. Attius uxori filiisque suis. Ex contextu apparet primum uxorem, dein maritum, postremo liberos obiisse.*» Itt a második mondat ellentmond az elsőnek, mely különben helyesen közli a tényálladékot: előbb az asszony halt meg, aztán a gyermekek, az atya pedig «*v(ivus) f(icit) sibi.*» Akadunk azonkívül egy-egy nyelvészeti észrevételre is. Így egyebek közt a II. sz. alatt megjegyzi, hogy «*moenitae*» tulajdonképpen «*munitae*» helyett van s észre nem veszi, hogy az «*oe*» diphthongust Mommsen coniciálta. Olvassuk továbbá (XVII. sz.): «*Orthographia vocis «vixsi» antiquitatem tituli prodit*», s közvetlenül reá Mommsen citatumában azt találjuk, hogy a felirat Claudius előtt készült. Mintha bizony *as s* helyett nem fordúlna elő későkori feliratokon is!

A VI-ik sz. felirat 5-ik sorához (. . . *sub fatum venit in arbitrium*) megjegyzi, hogy a *fatus* alak másutt is előfordúl. De ugyan mi kényszerít arra, hogy *fatumot fatus*-nak acc.-ának tartsuk és ne *fatum*-ének?

Az értekezés latinsága eléggé correct; csak az olyan helyesírási hibák szólnak szemet mint *dystichon*, *nimpha* (kétszer is) *Thetis* (*Tethys h.*) *stychus*.

KUZZINSZKY BÁLINT.

Szabó Károly, Régi magyar könyvtár. Második kötet. Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Kiadja a M. T. Akademia. Budapest, 1885. Akademia. (N. 8-r. XI, 754 l.) 4 frt 50 kr.

Szabó Károly nagybecsű munkájának II. kötete fekszik előttünk. Rövid idő alatt követte az elsőt, mely 1879-ben jelent meg s az 1531—1711-ig terjedő időben megjelent magyar nyelvű nyomtatványokat tartalmazza. A II. kötet gyors megjelenése a magyar orsz. iparművészeti muzeum által 1882-ben rendezett könyvkiállításnak és a m. t. Akademia áldozatkészségének köszönhető. A könyvkiállításon az ország könyvtáraiból oly gazdag anyag volt összehordva, milyent az egyes könyvtárakban föl kutatni évekig tartó fáradozással sem sikerülhetett volna. S csakis az általános érdeklődés és támogatás által vált lehetségessé, hogy a kiállítás megnyitától számítva három év lefolyása után jelenített meg e kötet, mely 2452 czimmást ad.

Ha összehasonlítjuk az I. kötet számával és az ahhoz járuló adalékokkal, látjuk, hogy a nem-magyar nyelvű nyomtatványok 4—500-zal fölülmulják a magyar nyelvűek számát, de «a XVI., XVII. század magyar irodalma az egyes munkák terjedelmét, fontosságát, tudományos értékét és a korra gyakorolt hatását tekintve, hasonlíthatatlanul magasabban áll a hazai nem-magyar nyelvű irodalomnál».

A reformatio elterjedésével hazánkban a latin mint irodalmi nyelv, különösen a theologia terén mindinkább háttérbe szorult, s a magyar lépett előtérbe. A XVI., XVII. században a vallás vált nyelvünk fejlődésének egyik legfőbb tényezőjévé. E századok vallásos vitairodalma volt irodalmunk föllendülésének és virágzásának szülő anyja. A vallás eszméi hatották át a tudományt, művészetet és költészetet. A költészet terén pedig majdnem kizárólag a magyar nyelv volt uralkodó. Csak a XVII. század közepétől fogva, midőn a jézsuitáknak működése mélyrehatóbbá válik, kezd a latin nyelv tért hódítani, de a magyart elnyomni nem képes.

A nem-magyar nyelvű irodalom terén nem is találunk oly kitűnő munkásokat mint a magyar nyelvűn.

A nem-magyar nyelvű irodalom nagy részét «néhány levélre vagy egy-két ívre terjedő iskolai vitairatok, értekezések, alkalmi nyomtatványok» képezik. Azonban nem lehet tagadni, hogy «ezen magokban, csekélységnek látszó nyomtatványok egyházaink s iskoláink történelméhez, beléletének ismeretéhez, tudásaink s íróink életrajzához nevezetes adatokat szolgáltatnak».

A leírt 2452 munka közül 259 van olyan, melyet Szabó Károly bibliographiai és irodalomtörténeti segédkönyvek alapján említ, de a melyeknek ma egy példánya sem ismeretes.

Az 1473—1711 közötti időszakban megjelent 2452 nyomtatvány az egyes évtizedek között így oszlik meg :

1473 = 2	1607—1616 = 48
1474—1506 semmi	1617— 26 = 78
1507— 16 = 5 ¹⁾	1627— 36 = 61
1517— 26 = semmi	1637— 46 = 167
1527— 36 = 6	1647— 56 = 204
1537— 46 = 24	1657— 66 = 222
1547— 56 = 35	1667— 76 = 299
1557— 66 = 30	1677— 86 = 209
1567— 76 = 37	1687— 96 = 275
1577— 86 = 55	1697—1706 = 382
1587— 96 = 72	1707— 11 = 156
1597—1606 = 42	

Évszám nélkül:

XVI. században 19
XVII.	“ 24
XVIII.	“ 3

Ezen 2452 nyomtatvány következő helyeken látott napvilágot :

Nagyszombat (1579) ²⁾ 503	Gy.-Fehérvár (1567) 76
Lőcse (1611) 468	Zsolna (1665) 49
Brassó (1535) 199	Várad (1568) 43
Szeben (1529) 188	Sárospatak (1652) 34
Kolozsvár (1550) 184	Zágráb (1527) 26
Bártfa (1578) 150	Keresztúr (1601) 10
Kassa (1610) 138	Németújvár (1582) 9
Trencsén (1632) 112	Zeng (1507) 5
Debreczen (1562) 107	Nedelicz (1573) 4
Pozsony (1594) 91	Keresd 4

Buda (1473)³⁾, Pápa (1577), Szász-Sebes (1579), Csik (1676), Késmárk (1705) 3—3.

Fiume (1531), Eperjes (1573), Besztercebánya (1578), Monyorókerék (1587), Varasd (1587), Vizsoly (1598), Csepreg (1625) 2—2.

Szászváros (1582), Galgóc (1585), Sicz (1593), Sárvár (1602), 1—1.

Hely nélkül 19.

¹⁾ Tulajdonképen csak 1508-ig; mert 108-tól nem jelent meg munka.

²⁾ A zárjelben levő számok azon évet jelölik, melyben a legelső nyomtatvány megjelent.

³⁾ Budán 1473-tól 1708-ig nem nyomtattak munkákat.

Tudománysszakok szerint következőleg csoportosulnak :

Theologia.....	797	Tankönyvek.....	85
Alkalmi nyomtatványok ...	486	Görög és latin classicusok ...	67
Vitairatok	301	Jogtudomány	79
Költészet	142	Természettudom., mathema-	
Földrajz és történelem ...	130	tika, gazdaság- és növényt.	17
Philosophia	126	Orvostudomány	16
Naptárak	100	Encyclop.	8
Nyelvtan és szótárak	98		

Nyelvek szerint megjelent :

Latin	1893	Görög	8
Német	274	Latin-szláv	4
Latin-magyar	99	Ó szláv	3
Tót	84	Latin-magy.-ném.-cseh ...	2
Horvát	24	Lat.-német-cseh	2
Latin-magyar-német	14	Görög-latin-magyar	1
Román	9	Ruthen	1
Latin-német	13	Latin-magy.-tót	1
Oláh	9	Francia	1
Görög-latin	8	Tíz nyelven	1

és egy 25 nyelven (Bocadius oratio dominica. Kassa, 1614.)

Ezen munkák közül

2 kiadást ért	78	11 kiadást ért	2
3 " "	24	(Comenius és Alsted. lingv. lat.)	
4 " "	17	15 kiadást ért	1
5 " "	7	(Comenius Vestib.)	
6 " "	6	17 kiadást ért	1
7 " "	5	(Molnár, Elem. ling. lat.)	
9 " "	1		

A Szabó Károly által kimutatott 2452 munka között van 670 olyan, melyekből csak egy példány ismeretes. Ezen unicumok közül bir :

M. N. Muzeum	370	munkát.
Budapesti egyetem	131	"
Brassói ev. gym.	60	"
M. T. Akadémia	31	"
Szebeni ev. gymn.	30	"
Sárospataki colleg.	24	"
Debreczeni ref. coll.	19	"
Segesvári ev. gymn.	19	"
Kolozsvári ref. coll.	18	"

Pozsonyi ev. lyc.	18 munkát.
Ráth György	14 "
Erdélyi Muzeum	14 "
Bruckenthal muz.	14 "
Marosvásárh. Teleki könyvtár	12 "
Lőcsei ev. gymn.	12 "
Kolozsvári unit. colleg.	11 "
Pannonhalmi benzés könyvtár	10 "
Késmárki ev. lyc.	10 "
Eperjesi ev. coll.	9 "
Szebeni városi levéltár	9 "
Pozsonyi róm. kath. lyc.	8 "
Erdélyi ev. egyházi levéltár	7 "
Kolozsvári r. kath. lyc.	7 "
Closius nyomda könyvtár Szebenben	7 "
Kalocsai érseki könyvtár	6 "
Kismartoni francz. zárda	5 "
Lőcse város levéltára	5 "

Knauz N., sz.-antali ferenczr. zárda 4—4.

Sz.-keresztői ev. gymn., német-újvári ferenczr. zárda, marosvásárhelyi ref. coll., besztercebányai ev. algymn., Teutsch D. G., Szegedi kegyesr. társháza 3—3.

Medgyesi ev. gymn., székely muz., Szilágyi Istv., budapesti ref. coll., Lugossi Józs., nyitrai egyházi könyvt., Teleky család levéltára, galgóczi ferenczr. zárda, kassai jogakad., Schlauch L., orsz. levélt. 2—2.

Pozsonyi sz. ferenczr. zárda, Szilágyi S., losonczyi főgymn., egri érseki könyvt., Mednyánszky (Neerén), Batthyányi, Frank T. Sopron, kecskeméti ref. coll., Révész K. (csak a címlap van meg), esztergomi érseki könyvt., budapesti kegyesr. gymn., bécsi benzés kolost., Kiss Áron Budapest, csiki ferenczr. zárda, Pauer püspök, Cipariu Thimot, Term. tud. társ. könyvt., Emich G., debreczeni kegyesr. társh., zágrábi délszláv Akad., gráci Johanneum, tiszántúli ref. egyh. kerület, Berlinben egy magángyűjtő, brassói gör. kel. egyh., olmüci Studienbibl., berlini könyvtár, Naturhist. Verein Szebenben, eperjesi gör. kath. püsp., pécsi püspök, eperjesi ferenczr. zárda, nyitrai kegyesr. gymn., Binder Sámuel, lőcsei könyvtár, besztercebányai kápt. könyvtár, nagykőrösi ref. lyc., hg Eszterházy könyvtár Kis-Marton, Moldván J. balásfalvi tanár, Koncz Józs. 1—1 munkát.

Ezek után még egy pár megjegyzést és helyreigazítást akarok tenni. Szabó Károly már a Régi Magy. Könyvtár I. kötetében is oly nyomtatványokat, melyekben két munka van külön-külön címlappal, de a mely munkák együvé tartoznak, két külön szám alatt mint önálló

munkákat ír le. Hasonlóképen tesz a II. kötetben is. Így Verbőczy decretumait és a hozzátartozó »index»-eket külön szám alatt mint egymástól független munkákat írja le (lásd 337 és 338, 474 és 475, 511 és 512, 616 és 617, 955 és 956. számokat); pedig az »Index»-ek jegyzetében mindenütt odateszi, hogy »Verbőczy kiadásával együtt mint annak függeléke jelent meg».

Már pedig ha valamely munka egy másíknak függelékeül szolgál, s nem képez önálló külön kötetet, akkor az nézetem szerint nem tekintendő önálló munkának s mint ilyen nem is veendő külön szám alá. Ennélfogva a főt említett Verbőczy-féle decretumokat és »Index omnium decretum»-okat nem kellett volna 10 szám alatt leírni, külön a decretumot és külön az indexeket, hanem mint öt nyomtatványt 5 szám alatt; még pedig oly módon, hogy a decretumok után megjegyezhette volna, hogy ehhez járul külön czimlappal az index. Így tett Szabó K. több helyen; pl. 656. szám alatt szintén három munkát írt le egy szám alatt, és pedig 1. Exemplar reconciliationis etc. 2. Conditionis pacis inter Romanorum et Turcicum Imperatorem etc. 3. Pactorum de perpetua successione . . . instrumenta.

Hasonlóképen nem lehet külön munkáknak venni a 372 = 366, 728 = 727, 916 = 915. szám alatt leírt nyomtatványokat; nemcsak azért, mert a 372. számú a 366-nak függeléke, a 728. a 727-nek és a 916. a 915-nek, hanem azért sem, mert ezek folytatólagos signaturákkal és lapszámozással vannak ellátva. Tehát már a technikai kiállítás is egy kötetnek mutatja.

A több nyelvű nyomtatványokra nézve azt jegyzem meg, hogy azokat, melyek már az I. kötetbe föl vannak véve, talán mellőzni lehetett volna ebben a kötetben.

Az 1750. sz. »Vita poetica Nagyszombat, 1693.» és az 1899 sz. »Arithmeticus practicus Nagyszombat, 1697» munkák szerzője Mösch Lukács kegyesrendi társház-főnök. A munka a czimlapon levő »Lucas a S. Edmundo» név szerint van fölvéve. Ez csak a szerzőnek rendi neve volt. (Lásd Csősz J. A kegyesrendiek Nyitrán. 92. l.)

A munka kiállítása díszes. Itt-ott sajtóhiba is fordul elő.

HELLEBRANT ÁRPÁD.

Latin olvasókönyv Livius, Ovidius, Phaedrus műveiből és más költők gnómáiból a gymnásiumok III. és IV. osztályai számára. A gymnásiumi tanítás legújabb terve szerint szerkesztette és szótárral ellátta *Dávid István*. Budapest, 1885. Lampel R. könyvkiadása (Wodianer F.) — 8-r. VIII, 184 lap. — Ára 90 kr.

Örömmel ismertetem buzgó tankönyvírónk e legújabb művét, mely hivatva van olyan gymnasiumainkban, melyekben Schultz rendszeres mondattana nyomán tanítják a latin nyelvet, eddig nagyon is

érezhető hiányt pótolni. A Schultz-Dávid-féle mondattanhoz való gyakorlókönyv magyarból latinra való fordítási gyakorlatokkal, etymologikus szócsoportokkal és az egyes fordítási szakaszokhoz alkalmazott stilaris és egyéb megjegyzésekkel ugyan van, de hozzávaló latin olvasókönyv, melyben tartalmilag összefüggő és érdekes, alakilag könnyű és mégis kifogástalan latinságú prózai, továbbá a prosodia begyakorlására alkalmas verses szöveg van, mindeddig hiányzott. A III. osztály tanára tehát alig tehetett mást, mint hogy Cornelius Nepost olvastatta. Igen, de Cornelius Nepost nem ok nélkül hagyják el szívesen a gymnasiumok tanítása tervéből. Stilusa ugyan elég egyszerű és könnyű, meg nincs is benne valami szövevényes mondatszerkezet; de van benne sok olyan, a mit a III. osztály növendékeinek hosszasabban magyarázgatni kell, a mivel sok időt tölt el a tanár. Aztán van benne sok dísztelenül mondott, hanyagul odavetett kifejezés, sok szokatlan és a legjobb írók kifejezése módjától eltérő fordulat. Továbbá a III. osztályban szükséges, hogy a tanuló a mondattan közönséges szabályait megtanulja és mennél több példán begyakorolja. Cornelius Neposnál azonban lépten-nyomon talál olyasvalamit, a mi a szabályoktól elüt. Ez annyira megingathatja a latin nyelv szabályaiba vetett hitét, hogy később sem fog a latin mondat logikus szerkezetében kellően bízni. Igaz ugyan, hogy az ideális szabályoktól eltérő tünemények találhatók más írónál is, de ritkábban és más okokból folyólag, mint Neposnál, és végre már érettebbek a tanulók, a kik olvassák, és így inkább megérthetik, hogy miért tért el imitt-amott a szerző a közönséges szabályoktól. Azonban stilusán kívül más is van, a mi Cornelius Nepost a gymnasiumi olvasmányok sorából száműzi; az elbeszélés anyagában ugyanis van egészen téves dolog, másutt saját állításával kerül a szerző ellentétbe, vagy összezavarja az elbeszélés események idejét és más körülményeit. Azon írónak, a kit gyermekek olvasmányául szemeltünk ki, olyannak kell lennie, hogy tárgyával és előadása módjával egyaránt lekösse olvasói figyelmét és felköltse vágyukat, hogy tanuljanak. E kettőt nem érheti el Cornelius Nepos az adatok azon száraz felsorolásával, mely műve nagy részét képezi. Nem lehet gyönyörködtetőbb és egyszersmind tanulságosabb, jellemképzőbb, mint nagy férfiú élete rajza, ha érdekesen van előadva, a hős igazi nagyságát kellő fényben tünteti föl és a valóságnak annyira megfelelően van leírva, hogy az olvasó szinte azt képzei, hogy a hős küzdelmeiben, sorsában részt vesz. Cornelius azonban néha a nevezetést csak röviden érinti, a csekélységet hosszan írja le, megválogatás nélkül ró egymás mellé töredékeket, melyekkel nem lehet bebizonyítani, hogy hőse csakugyan nagy ember volt. Minthogy tehát Cornelius Nepos nem mutatkozik alkalmasnak arra, hogy kivált változtatás nélkül, a III. és IV. osztálynak olvasmányul szolgáljon, a többi latin classicus stilusa pedig olyan, hogy azon

a fokon még nagyon sok nehézséggel jár megértése: nem marad más hátra, mint más író műveiből kellően megválasztott és stílus tekintetében az osztályhoz alkalmazott szemelvényeket olvastatni. Ilyen részekkel kínálkozik Livius, kinek műve elején, a római nép történetének mesés korszakában, e nép valóságos eposa rejlik. Dávid is egész helyesen e classicusból meritette és állította össze a római történetre vonatkozó olvasmányt. A kezdők képességével számot vetve nemcsak rövidebben, hanem egyszersmind egyszerűbben is adja elő a szöveget, azonban soha sem változtatja meg annyira, hogy Livius kifejezése módjától végkép eltérjen; sőt több helyen, a hol különben nem volt semmi nehézség, meghagyta még az író híres *patavinitasát* is épségben. A könyv második részében, ott, a hol a Pyrrhus ellen viselt háborúról van szó, a szerző nem használhatta Liviust, a kinek művében csak a XII., XIII. és XIV. könyv periochájában van szó e hadjáratról; szerzőnk tehát itt Plutarchus Pyrrhusát és Justinus művét (XVIII, 1—2.) használta.

Azt hiszem, ha összehasonlítom Livius eredeti szövegét a Dávid könyvében közölt szöveggel és kimutatom azt a különbséget, a mely a kettő közt van, a hozzá értő rögtön megláthatja, hogy volt-e szükség az illető hely megváltoztatására és megfelel-e a könyv rendeltetésének a véghezvitt változtatás. Tehát hadd beszéljenek az illető helyek magok. A 24. lapon levő 1. szakasz eleje Liv. I, 60, 4. és II, 1, 8. s köv. mondataiból van összeállítva és itt sajnos, hogy mindjárt íráshiba van, a mely szerencsére ki van javítva a könyv utolsó lapján: Collatinus helyett Superbus van első consulnak mondva. És mintha a typographia valamennyi ördöge esküdött volna össze a szerző ellen, mindjárt nyomban más bosszantó hiba ötlük szemünkbe: az eredeti Brutus prior concedente collega fascies habuit, qui non acrior *vindex* libertatis fuerat, quam deinde custos fuit helyett szerzőnkéül ez van: Brutus igitur prior, consentiente collega, fascies habuit, qui, ut antea acerrimus *custos* libertatis fuerat, ita nunc acerrimus eius custos exstitit. Ez is ki van javítva. Meg kell jegyeznem, hogy itt nem tettem volna az eredeti *concedente* helyébe a *consentiente* szót; ellenben már a következő mondatban (ante omnia populum iureiurando adegit, neminem *se* Romæ regnare passuros esse) a constructio ad synesint másképp kerültem volna el, mint annak a *se* szócskának a betoldása által. Azt hiszem továbbá, hogy nem jó már csak didacticai szempontból sem az acc. c. inf. és abl. »bs. nevű szerkezetet a hozzátartozó mondatról elválasztani. A tanuló így mindig valami különállónak tekinti, mondatnak nézi, és nem emelkedik csupán annak tárgyára, hogy ez a magyartól teljesen eltérőleg ugyan mondat tárgya vagy — nagyon sajtóságon, a mit a gymnasiumban nem is lehet fejtegetni — alanya és illetve a mondat határozója. Az eredeti *cædibus regis deminutum patrum numerum primoribus equestris gradus*

lectis ad trecentorum summam explevit helyett így van Dávid könyvében: Numerum patrum, qui cædibus regis deminutus erat, ad summam trecentorum explevit. Az eredeti habita cura helyett van habita est cura; sacra factitata erant helyett van sacra fiebant; továbbá a tiltó célhatározó mondatot főmondata után tette a szerző, nec ubi helyébe ezt tévén: ne in ea quoque re; az officeret állítmányt mondata végére helyezte, nem, mint az eredetiben van, a mellékmondat után. Itt is valamint a 8. pontban Liviusnál levő tenuere, subiecere alakot a teljessel pótolta: tenuerunt, subiecerunt, pedig nem szabad, hogy erre III. osztályú tanulónak szüksége legyen. A 2. szakaszban a következő eltérések vannak: Livius: Ac nescio an nimis undique eam minimisque rebus numiendo modum excesserint; Dávid: Cum vero libertatem undique nimis munire vellent, modum excessisse videntur; a következő mondatot nem szakítja meg mellékmondatával Dávid, mint az eredeti; a következő oratio obliquát e segítő főmondat betoldásával könnyíti meg: Multæ sunt iactatæ querimoniæ; az adsuesse alakot, melyet a tanuló csakugyan még nem láthatott, ezzel pótolja: adsuevisse; az inf. perf. pass. factum-ot kiegészíti esse-vel; a következő ne intervallo quidem facto oblitum tamquam alieni regni Superbum Tarquinius helyett egyszerűen így ír: postremo Tarqu. Sup. regnum etc.; kihagyja Livius e mondatát: pulso Superbo penes Collatinum imperium esse, pedig ez nagyon jól illett volna az argumentáló szövegbe; a következő mondat eleje az eredetiben: Hinc primo sensim temptantium animos sermo per totam civitatem est datus, Dávidnál: Talia divulgabantur a multis, qui animos plebis temptare volebant; sollicitamque helyett aztán természetesen ez van: tum sollicitam; a következő mondatban betoldja a quemquam szót; majd a hosszú oratio obliqua helyett recta-t csinál: Id summa ope tuendum esse etc. helyett: Hoc, inquit, summa ope tuendum est etc. Ez kitünő eljárás, mert a tanárt figyelmezteti, sőt szinte kényszeríti arra, hogy az oratio recta és obliqua különbségét az osztályokkal észrevétesse és egyéb előforduló példákkal is begyakorolja. A 3. szakaszban a következő eltérések vannak: Consuli primo tam novæ rei ac subitæ admiratio incluserat vocem; dicere deinde incipientem primores civitatis circumstunt, eadem multis precibus orant, Dávidnál: Consuli primo admiratio interclusit vocem; dicere incipit, sed primores civitatis circumstunt eum et multis precibus eadem orant; a második mondatban hozzátette Dávid e tárgyat: animum eius és e köztöszót: sed; e helyett: agere varie rogando alternis suadendoque cœpit, ut vinci se consensu civitatis pateretur, timens consul, ne postmodum privato sibi eadem illa cum bonorum amissione additaque alia insuper ignominia acciderent, abdicavit se consulatu csupán ennyi van Dávid könyvében; rogare et suadere cœpit, ut civium precibus cederet, Tarquinius consu-

latu se abdicavit et ct. Civitate cessit helyett van in exilium perrexit. A következő mondatba csupán e szó van betoldva : deinde.

Tovább nem folytathatom, mert az ilyen tüzetes összehasonlítás nagyon sok tért venne igénybe. Különben nem is szükséges; az olvasó ebből is megláthatja, hogyan tett Dávid, milyen módon változtatott az eredetin, és azt hiszem, mindenkinek nézetét fejezem ki, ha azt mondom, hogy a szerző Livius nyelvét a III. és IV. osztályi tanulók készülségéhez eléggé alkalmazta és mindamellet még sem vétett e munkája közben a helyes latinság szabályai ellen. A tüzetes összehasonlítás nagyon érdekes és elég könnyűvé is válik az által, hogy a szerző a tartalomjegyzékben a legnagyobb gonddal jelölte meg Livius és a költők azon helyeit, a melyeket könyvében felhasznált.

A költői olvasmányt nagyon természetesen meg nem változtathatta. Az első részben van először is 60 hexameter, mindegyik magában véve bevégzett egész, megtanulni és megjegyezni való jeles mondat. E mondatok nagyon alkalmasak, hogy a tanulóban kedvet támaszszanak arra, hogy olvasmányából folyton kijegyezze és lehetőleg megjegyezze a tanulságos, velős mondatokat, szeme előtt tartva Kölcsey igaz szavait: «Sok szépet írnak a bölcsek, s gyakran a nem épen bölcsek is, gazdag forrást nyitának fel, honnan jó sorsban intést, balban vigasztalást, mindkettőben magasabbra emelkedést, szív- és észnemesülést meríthetünk». Együttal alkalmasak e versek és a következők arra, hogy a tanuló rajtok a prosodia szabályait megtanulja és értékesítse; és e tekintetben külön feladatokat is tűz ki a szerző a megjegyezni valóban. A hexameterek után következik 25 pentameter, ez után 40 dactylusi distichon, 30 jambusi senarius, aztán következik 40 összefüggő költői szemelvény dactylusi versekben különféle költőkből; a legrövidebb 2 soros, a leghosszabb 14 soros; ezután van Phædrus 30 meséje; végre 46 szakaszban a római köztársaság története Livius nyomán a királyok száműzésétől Camillusig; e prózai olvasmány megválasztásáról már beszéltem. Ez képezi a III. osztály olvasmányának anyagát. A második rész a IV. osztály számára való és Ovidius műveiből való szemelvényekkel kezdődik. Csoválkozom, hogy Dávid, a ki egyebütt annyira vigyáz stílusára és nyelve szabatosságára, itt (az 53. lapon) és a tartalomjegyzékben ilyent ír: Ovidiusból szemelvények. E szemelvények hat elseje a római mondákra és történelemre vonatkozik, a következő öt görög mondákat tartalmaz, az utolsó három pedig gyönyörű lyrai költemény. A prózai rész 42 darabából áll, melyben a római köztársaság története Camillustól egész Italia meghódításáig van előadva; az utolsó 7 szakasz kivételével ez is Livius művéből való. A szöveget befejezi 20 verssor, melyben rokonalakú, de hangmennyiségre nézve egymással ellenkező szók vannak játszva egymás mellé állítva. A szótár az egész

könyvnek majdnem felét foglalja el és az olvasmányban előforduló összes szókat közli, megjelölve, a hol szükséges, mértéköket és nemöket vagy egyéb tudnivalót is. Kár, hogy két lapnál többet tölt be a könyv végén azon szók jegyzéke, a melyek a szótárból véletlenül kimaradtak, és egy lapot a sajtóhibák jegyzéke. A tartalomjegyzékben is van sajtóhiba: Dyon. Cato van Dion. helyett.

A könyv tehát mindent összefoglalva nézetem szerint a III. és IV. osztályban sikerrel alkalmazható és szépen egészíti ki azt a classicus nyelvek tanítására való sor könyvet, melyet a munkabíró szerző már írt.

Dr. POZDER KÁROLY.

Mesék.

— Spervogel.¹⁾ —

I.

Farkas koma s egy okos ember
 Sakkozva ültek egyszer.
 Bár pénzre ment a játék,
 A farkas dőre módva játszék.
 S érzelme csak kirajzott,
 — Midőn egy szarvas arra jött,
 Két tornyon vett meg egy parasztot.

II.

Megbánta bűnét a toportyán
 És élni jámboran akarván
 Klastromba lépve vezekelt,
 De hogy a nyájnak őre lett
 Szándékát elfeledte.
 Juhot, disznót megharapott,
 Mondván: a pap kutyája tette.

BOSÁN EDE.

¹⁾ XII. századi német költő, ki valószínűen polgári családból származott és Bajorországban élt.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Gitlbauer, dr. Michael. *Philologische Streifzüge*. Erste Lieferung (Bogen 1—5.) Freiburg, 1884. 8°, 80 pp. Ára 1 mk. 60.

A palæographiai működéséről és szakavatottságáról ismeretes szerző, kitől csak a napokban jelent meg Cornelius Neposnak és Plato Lachesének iskolai kiadása, kisebb philologiai dolgozatait összegyűjti és füzetes vállalatban adja kezébe az érdeklődő szaktársaknak. A füzet három munkát foglal magában, melyeket egyenkint fogunk ismeretőleg tárgyalni.

Az első tanulmány: «Der *νῆδυμος ἔπνος* bei Homer», adalék a homéri phantasia ismeretéhez és módszerében élénken emlékeztet arra az eljárásra, melyet Gladstone «*Juventus mundi*» című könyvében az *ἀναξάνδρων*-féle kitétel megbeszélése- és magyarázatánál követett. A szerző az összes helyeket összegyűjtván, azt deríti ki, hogy a *νῆδυμος* melléknév Homérnál mindig csak *ἔπνος* mellet fordul elő, továbbá, hogy Homér személynek képzelte a *ἔπνος*-t, kinek lágy karjaiban édes a pihenés. Jelentésére nézve a szerző a *νῆδυμος* szót összefüggésbe hozza a szanszkrit *dam* tővel és «legyőzhetetlen»-nek (lat. *invictus*) akarja fordíttatni.

A második tanulmány a magasabb értelemben vett metrika körébe tartozik és tárgya a görög kardalok strophaszerű tagozódása («*Die Elemente der griechischen Chorstrophe*»), azonban főtekintettel a rhythmikus soroknak elaprózására. Ez utóbbira nézve abban állapodik meg, hogy a kardalok legkisebb metrikai egysége a *dipodia* (két-két láb), melynek változatos összefűzéséből keletkezik a háromféle *γῆνος*. Az anapæstusok és trochæusok Gitlbauer szerint szóba sem kerültek, a mi mindenesetre sokkal fontosabb állítás és e sorok íróját már fordítói szempontból is sokkalta jobban érdekli, semhogy oly gyorsan átsiklanék nehézségei fölött. Magyarra fordításnál kétségkívül kellemes a kardaloknak eme theoriája, mely az iktusoknak áthelyezése által iambusokat csinál a trochæusokból és daktylusokat az anapæstusokból, de általános érvényre mégse merném emelni, főképen mikor az egész csak az iktusok elhelyezésén sarkallik, azok pedig az antik metrikában (bár a pont részükre jelül el volt fogadva) egyáltalán nem jelöltettek. Azonkívül Gitlbauer megfeledezett egy előmunkátról, mely őt alkalmasint megingatta volna theoriájában, t. i. Schwarznak, a kyprosi föliatok magyarozójának, Sophokles *metrumos* kommentárjáról.¹⁾

¹⁾ *Moriz Schmidt*. «*Die sophokleischen Chorgesänge rhythmirte*» (Hermann Duft, 1872.).

A harmadik munkát, mely kritikai tartókat foglal magában, a Cæsar-szöveg hagyományát illetőleg, úgy látszik mellékterménye a szerző Cæsar-kiadásának, mely már előre hirdelve van; csonka lévén, illetőleg a jelen füzetben nem lévén befejezve, annak ismertetését a következő füzet megbeszélésére hagyjuk.

Sopron, 1884. november 2.

LATRÓCZY MIHÁLY.

Uraltaische Völker und Sprachen, von Dr. *Heinrich Winkler*. Berlin, 1884. 8°. 450 l.

A fönnebbi cím alatt a múlt év végén egy terjedelmes munka jelent meg, mely nemcsak ezen jelentékeny terjedelménél, hanem tartalmánál fogva is kiváló figyelemre méltó. A szerző az ural-altaji népekkel és nyelvekkel, különösen egymáshoz való viszonyukkal foglalkozik; s habár bűvárlatainak eredményei eltérnek is azon eredményektől, a melyekre a magyar nyelv-bűvárok jutottak, és munkája sok tekintetben kihívja a kritikát, még sem mulaszthatjuk el, őt mint komoly törekvésű és nagy szorgalmú kutatót üdvözölni. Jelen soraim célja csupán ismertetni a munkát; bírálatába más alkalommal szándékozom bocsátkozni.

Winkler műve két részre oszlik: anthropologiaira és nyelvészetre, az előbbi tetemesen rövidebb (1—53. l.) az utóbbinál.

«Századunk első felének nyelvészeti és ethnologiai kutatásai által, — így kezdi művét a szerző, — nevezetesen Castréni által megállapodott a finn, szamojéd, török, mongol, tunguz népek rokonságáról való nézet, de a nélkül, hogy ezen rokonság mineműségéről mindig számot tudtak volna adni maguknak, és a nélkül, hogy a testi viszonyok ennek igazán meg látszottak volna felelni.» A szerző munkájának célja, megfelelni a következő kérdésre: «Följogosít-e bennünket a testi és különösen az eszmevilágbeli, nyelvi és hajlambeli szellemi sajátságok összessége, nem ugyan arra, hogy ezeket a népeket egységeseknek és vegyületleneknek tekintsük, de legalább arra, hogy valamennyiben, daczára a sokféle vegyüléknek, egységes, mind testi, mind szellemi tekintetben mostanáig még irányadó magvat ismerjünk föl?»

Az anthropológiában, mint maga bevallja, laikus, azért csak a legnagyobb általánosságban iparkodik megállapítani az ú. n. ural-altaji népek összetartozásának lehetőségét vagy valószínűségét. Az e téren tett kutatások eredménye — úgymond — az, hogy az ú. n. ural-altaji népek még ott is, a hol tartós beolvadások történhettek, legnagyobbbrészt még világosan elkülönödnek a szomszédos indogermánoktól, jobban, mint rendesen fölteszik, és hogy sok, eddig lényegesnek tartott testi, s úgy látszik, szellemi közös ismertető jegyük is van. Hozzáteszi azonban, hogy ezzel genealogikus rokonságuk még koránt sincs bebizonyítva; hanem ő, úgymond, megkísérte nyelvi adatokkal bebizonyítani, hogy az

ural-altaji népeknek anthropologiai tekintetben valószínűleg egybetartozó csoportja genealogiailag is összetartozik, úgy hogy egy egységes nyelvtörzsről lehet beszélni, melytől a szomszédosak mind, daczára az itt ott talán még meglévő eredeti érintkezéseknek, világosan eltérnek.

Az ural-altaji nyelvtörzshöz számítja W. a finn (= ugor, v. finn-ugor), szamojéd, török, mongol, tunguz nyelveken kívül a japán nyelvet is, rokonával, a kooraiival (a Kinkin szigetek nyelvével) együtt.

A mi az ural-altaji nyelvek általános jellemét illeti, úgymond, ezek ragozó nyelvek a szó legszorosabb értelmében. Az összes ural-altaji nyelvek jellemző sajátysága az érzéki szemléletesség, törekvés az egyénítésre, csak az érzékelhető momentumok megragadására és szabatos kifejezésére, így nevezetesen éles ellentétben az indogerman nyelvekkel a belső, külső, fölső, alsó, oldalsó, elülső, hátulsó, tehát a cselekvés helyének kifejezésére, daczára ezen skrupulózus pontosságának a cselekvés módját gyakran az összefüggésre bízván, stb.

Elismeri az ural-altaji nyelvek fejlődő képességét, mely azonban szerinte inkább érzéki, realizstikus irányú, minthogy ez teszi alapjukat; úgy hogy még a legfejlettebbek is magukon hordják ezt az alaptypust, habár egyes esetekben sokszerűen módosítva, és nagy határozottsággal, világossággal, rövideggyel még finom gondolatárnyalatokat is kifejezve.

Külön fejezetben szól a nyelvvegyülés és nyelvcsere elméletéről. Kétségtelennek tartja, mert példákkal bizonyítható, hogy valamely nép a maga nyelvét mással cserélheti föl; az azonban — úgy mond — még egyáltalában nincs bebizonyítva, hogy valamely nép testi vegyülés folytán a maga nyelvét alapvonásaiban, a vegyülés arányában, annyira átalakította volna, hogy új nyelvtypus keletkezett volna belőle. Mindazáltal hiszi maga is, hogy grammatikai dualismus előfordul, sőt képzelhetetlennek tartja belső és külső okokból, hogy bizonyos fokig elő ne fordulna, és még egy új nyelvtypusnak képződését is lehetségesnek tartja; ilyen processusnak elfogadására azonban a legnyomósabb momentumok fönnforgása kivántatik, a melyeket a legbehatóbban kell megvizsgálni. Kétségtelennek tartja, hogy bizonyos fokig az ural-altaji nyelvekben is történt nyelvvegyülés, de kétségbe vonja az ural-altaji és allophyl eredetű vegyülék-nyelvek létezését.

Tiltakozik azon állítás ellen, mely szerint az ural-altaji nyelvek aránylag gyorsan változnak. Az ural-altaji nyelvek, még a nomádéletű népekéi is, vagy állandóságukkal tűnnek ki; mire nézve hivatkozik azon csekély eltérésre, mely a magyar halotti beszéd nyelve és a mai magyar nyelv közt van, daczára a szomszédos idegen nyelvek befolyásának.

A nyelvrokonság kritériuma szerinte a következő lényeges pontokban való egyezés: hangtörvények; szóképzés; összetétel; szórend; az egyes szó viszonya a mondategészhez; a cselekvés felfogása viszony-

ban a különféle objectumokhoz, az egyenes nemhelyi (accusat.) és a helyi objectumokhoz (illativus, dativus), a helyi objectumhoz a helyben-létel, helyből-kiindulás, instrumentalis, adverbialis értelmében; a subjectiv viszonynak, valamiül levésnek, valamivé tevésnek fölfogása; főnévnek főnévhez, melléknévnek melléknévhez, regensnek rectumhoz való viszonya; a numerus megjelölése a főnéven; számnéveknek és névmásoknak lehetőleg alaki, de inkább belső egyezése; birtokviszony, mondat- és szókötési elemek; ige- és névszótó viszonya; igei személyragok; igéknek idő- és módjegyei; másodrendű módosító (iterativ, causativ stb.) ige-tövek képzése; transitív és intransitív, cselekvő vagy szenvedő intransitív stb. igék megkülömböztetése. Természetesen a nyelvtanyagbeli egyezést is elengedhetetlennek tartja.

Áttérvén az indogerman és ural-altaji casusok jellemének összehasonlítására, azt mondja, hogy az indogerman nyelvekben a casusok — úgy látszik — teljesen kivetkőztek localis jellemükből, még a kimutatható localis alakokban is. A casusalkotás alapvonásaiban már be van fejezve azon időben, mikor ezek a népek a történelemben föllépnek, úgy hogy mindjárt élesen kibélyegzett nominativus, genitivus, accusativus, dativus lép elénk, még pedig egyáltalában nem localis, hanem tisztán abstract jelentéssel, többnyire éles ellentétben a localis viszonyokkal; e mellett localis casusokul szerepelnek: a locativus, ablativus, comitativus (instrumentalis).

Az ural-altaji nyelvek minden szellemi dolognak testi formát adtak, úgy hogy gyakran csak lassanként tudjuk magunkat az érzéki, még mindenütt érezhető felfogásba beleképzeln. Azért az ural-altaji casusok csak ott kezdődnek, a hol localis alap van, és innen kiindulva a fejlődés a szabatosság-, világosság-, sokféleségre nézve néha nagyszerű, úgy hogy e tekintetben az indogerman vagy éppen sémi nyelvek egyike sem éri utol, nem hogy fölülmúlja.

Ezután következik az ural-altaji casusoknak nagyon részletes tárgyalása, melyben a szerző azt bizonyítgatja, hogy alap-alakjuk majdnem mindig a helyben-lételt (nyugvást) jelentő casus. Szerinte a mostani lativ használatú casusok eredetileg nem voltak egyebek, mint indifferens helyi casusok. A magyar *-nek* ragra vonatkozólag pl. így nyilatkozik: »Im altmagyar. ist der dativ weder illativ noch illativ-allativ, nie der casus örtlicher richtung *nach hin.*« (309. l.), s alább: »Für das altmagyarische müssen wir den dativ *direct* als ruhecasus ansehen, da er nie als *illativ* oder *allativ* erscheint.« (317. l.) A mai magyar nyelvre nézve: »Festzuhalten, dass der casus ebenso ausgeprägt *adessivisch* ist wie im altmagyar.« (330. l.) stb.

A casusok részletes fejtegetésének — mely a munka kétharmad részét teszi — bővebb ismertetésébe ezúttal nem bocsátkozom, mert

célom nem egyéb, mint W. könyvét főbb vonásaiban röviden bemutatni. A könyvében összehordott nagy anyagnak, és eredeti, — sőt mondhatni: kissé különös — állításainak, fejtegetéseinek kritikai megrostálását más-korra hagyom.

Most csak a végeredményt iktatom ide, mely szerint az ural-altaji nyelvek határozottan két főcsoportra oszlanak, ú. m. 1. a mongol-török és 2. a finn-szamojéd-tungúz-japán csoportra; az utóbbi csoportból szorosabban összetartozik a finn (= ugor) és a szamojéd. A magyar nyelvet határozottan a finn (= ugor) nyelvek közé sorolja, és kijelenti (337. l.), hogy ezen meggyőződését Vámbéry munkája legkevésbé sem ingatta meg.

Dr. SZINYEI JÓZSEF.

Karten von Attika. Auf Veranlassung des kais. deutschen archäolog. Instituts . . . mit erläuterndem Text herausgegeben von *E. Curtius* und *J. A. Kaupert.* Heft I—III., 13 Bl. in folio, Textband I. 72 l. II. 50 l. 4°. Berlin, Reimer D., 1881—84, 40 márka.

A császári német régészeti intézet, melynek egyik ága Athénben működik, már egy évtizeddel ezelőtt Curtius Ernő kezdeményezése folytán azon fontos feladat véghezvitelét tűzte ki célul, hogy az attikai földnek topographiai térképeit az ókori történet és régészet előmozdítására ki fogja adni. Miután e munkához első sorban a térképek elkészítésében minden tekintetben gyakorlott és megbízható szakférfiú közreműködése nélkülözhetetlen volt, a porosz nagy tábornok főnöke, gróf Moltke engedelméből Kaupert J. A. rendeltetett először 1875-ben, azután későbbben is több ízben Görögországba a pontos felméréshez szükséges intézkedések megtételére, illetőleg a felmérés megkezdésére. Másrészt pedig a munka tetemes költségeihez, melyeket a régészeti intézet maga el nem bírt volna, a porosz közokt. miniszterium valamint a porosz tudom. Akadémia is hozzájárulását ígérte, úgy hogy a vállalatnak sikere már előre is biztosítva volt. Hogy a tudományos világ is, és pedig philologusok, régészek, történészek és geographusok egyaránt a legnagyobb örömmel fogják a kiadandó térképeket fogadni, azt előre lehetett látni.

Kauptert maga tette meg egészen önállóan a felvételi munkálathoz szükséges méréseket. Ebben szándékosan mellőzte minden régibb térkép felhasználását, pedig a francia nagy térkép (melynek mértéke 1/200000) mindenestre használható lett volna. A mérés bázisául választott részletet magában Athénben a legpontosabban megmérte, ebből kiindulva megalkotta a háromszögelési hálózatot és ennek segítségével számtalan pont fekvését határozta meg biztosan. Ezen kívül a Peiraieus vizsínének közép állását, habár mások segítségével, megállapította, és a kikötőben megjelölt pontból kiindulva a vasúti síneken eszközölte a

lejtmerést, melyet azután az athénei csillagda küszöbéig folytatott. Ez által az említett pontoknak egymáshoz való mind vízszintes, mind függőleges viszonyát meghatározhatta, és oly térképet alkothatott, mely hű és pontos képét adja az attikai földnek.

Mínthogy ezen munka topographiai volt, a méret, mely a térképeken alkalmazást nyert, az, a melyet a legtöbb európai állam a topographiai felvételnél előír, 1 : 25000-hez. A rajzban a terep feltüntetésénél is azon elv szerint jár el Kaupert, melyet a legtöbb állam elfogadott, t. i. a Lehmann-féle sraffirozást alkalmazta. E mellett azonban még a rétegvonalak is vannak használva, ép úgy, mint monarchiánk új térképein (1 : 75,000), úgy hogy az azoknak megfelelő vonalak 20—20 méternyi távolságnak felelnek meg; az ekként készített térképen természetesen nem csak akármelyik pontnak egy másiktól való távolságát, hanem a kettő között levő különbséget a függőleges emelkedésben igen könnyen meghatározhatni.

A térképek igen jól használhatók továbbá azért is, mivel négyféle színben vannak nyomva, a terep bistre-ben, a víz késsel, az írás és a jelek feketével; ezenkívül minden az ó-korra vonatkozó adat vörös színnel van megjelölve.

Meg kell azonban említeni, hogy az első füzetbe tartozó négy térkép, Athen és Alt-Athen, a Peiraieus és ennek rekonstrukciója részben más méretben, részben más színben van készítve. Mivel mind a két hely, Athen és Peiraieus különös fontossággal bír mind a történetre mind a régészetre nézve, mindkettő kétszeres méretben rajzoltatott 1 : 12500-hoz. Athént úgy is külön rajzban kellett volna kiadni, a mint majd később lesz alkalmunk megmagyarázni. Az e városra vonatkozó két térkép, melyet az olvasó már a Curtius-Kaupert-féle «Atlas von Athen» című műből ismer, fekete tereppel van rajzolva, és azonkívül rézmetszet, holott a többi térkép könyomat. Igaz, hogy pontosság tekintetében azok nem alább valók a többinél, de a fekete színű terep sok tekintetben az olvashatóság kárára van, s épen ez okból a legelső térkép a meredekebb lejtők helyein kissé sötét árnyalatot tüntet fel. A második számú térkép (I a) ugyanazon tereprajzzal bír, csakhogy sokkal haloványabb színben, sőt alig látható. A Peiraieusra vonatkozó két lap, habár a méretre nézve megegyez az első két térképpel, szín tekintetében az első, melyen a bistre van alkalmazva.

Az attikai térképek száma a III. füzethez mellékelt átnézeti lap szerint, egyelőre 31-re van tervezve; ebből 4 lap a most említett Athen és Peiraieus térképei 1 : 12500-hoz. Az egyes térképek fokok, illetőleg perczek szerint vannak felosztva, úgy hogy mindeniken 6' hossz. és 8' szélesség foglaltatik, és e tekintetben megfelelnek monarchiánk új térképének (1 : 75,000), mely szintén fokok és perczek szerint osztja fel az

egyes lapokat. Ezen felosztás azonban Athénre nézve azon kellemetlen körülményt szülte, hogy a $41^{\circ} 24'$ hossz. épen a városon haladván keresztül ezt két részre osztja, úgy hogy egyik fele a III., másik fele a IV. számú térképre esik. Ezen már nem lehetett változtatni és ép azért volt szükséges Athénnek azon külön térképét készíteni, melyről feljebb szóltam.

A térképek elkészítésénél abból indult ki Kaupert, hogy azoknak, a nehézségek daczára, szükségképen a graphikus topographia mai álláspontjának a legpontosabban meg kell felelniök; a munka technikája pedig lehetővé tette azt, hogy portraitszerű pontosságban állíttassék elő a föld felületének kisebbitett, mértanilag helyes képe.

Az eddig megjelent térképek csakugyan mindkét tekintetben megfelelnek Kaupert ígéréteinek; a mennyiben a topographiának mai álláspontját ismerem, Attika térképei a legszigorúbb kritikust ki fogják elégíteni; mert ha a terepet nézzük akár részletesen, akár egészben véve, olyan az, hogy még monarchiánk eredeti felvételi térképeit, 1 : 25000-hez (melyek csak photolithographikus másolatokban árusíttatnak el) messze túlhaladja, különösen a részletek feltüntetésében; ezek a Kaupert-féle térképeken oly pontosak, a legkisebb eltérés a vízszintes iránytól oly lelkiismeretesen van azokon visszatükröztetve, hogy monarchiánk redukált $\frac{1}{3}$ nagyságú térkepein sem látjuk a részleteket oly nagy számban, mint az attikai térképeken; ez pedig a legjobb bizonyíték az attikai térképek pontossága mellett. De e mellett azok csakugyan portraitszerű hűségben ábrázolják az attikai föld felületét, úgy hogy megelégedéssel nézheti az ember különösen azon lapokat, melyeken síkság, lejtő és hegység egymás mellett mutatkoznak, mint p. o. a IV. l. *Athen-Hymettos* vagy VIII. l. *Vari*, melyen még a tengerpart is emeli a rajz szépségét.

Az eddig megjelent lapok a következők: az I. füzetben 1. Athen mit Umgebung. I a Alt-Athen. 2. Die Halbinsel Peiraieus. 2 a. Die Halbinsel Peiraieus. Reconstruction. II. füzet: 3. Athen - Peiraieus. 4. Athen-Hymettos. 5. Kephisia. 6. Pyrgos. III. füzet: 7. Sparta. 8. Vari. 9. Raphina. 10. Perati. 11. Porto-Raphti.

Az első és második füzet mellé magyarázó szöveg van csatolva, mely különösen történeti és régészeti kérdések megfejtésével foglalkozik.

Az első magyarázó füzetben *Curtius*, *Alten* és *Milchhöfer*, a másodikban csak *Milchhöfer* ad magyarázatot az egyes térképekhez.

Curtius Athen térképeit magyarázza; természetesen nagyobbára azt ismétli, a mit feljebb említett művében írt, ezt kiegészítve az újabb, bár kevésbé fontos leletek felsorolásával (3—9. l.).

A Peiraieus két térképének terepe *Alten* műve, ki katona lévén, a félsziget erődítményeinek pontos és szakértő leírását adja (10—22.). *Alten* nem első, ki ezen tárggyal tüzetesen foglalkozik, de minden

esetre első, a ki oly szakértő, gondos és megbízható leírását adja a Peiraius erődtménynek még meglévő maradványainak, vagy azoknak helyét mutatja ki. Ezen kutatás, melyben Milchhöfer és Kaupert is részt vettek, alapját képezi a régi Peiraius rekonstrukciójának, melyet a 2 térkép föltüntet. Ehhez magyarázatul szolgál Milchhöfer értekezése (23—35. l.), mely a kikötő város történetét adja elő; bevezetésül a hellen traditióból vett mythikus adatok szolgálnak, melyeknek ugyan alig van értékük, ha csak azon elvből nem indulunk ki, hogy más források hiányában a traditiót kell követni, mely elvnek helyességét azonban erősen tagadom. *Milchhöfer* továbbá (35—71. l.) a Peiraius tophographiáját adja, mely a szerző vallomása szerint is, több hypothesissel segít a hézagokon, általában véve igazolja és bizonyítja azon rokonstruktio helyességét, mely a nevezett térképen látható. Csak a fontosabb pontokat felsorolva, melyekben M. és p. o. Kiepert felfogása között eltérés mutatkozik, megemlítem az u. n. Kophos liment, melyet K. az Eetioneiahoz keletre, a jelenleg *Krommydarn*-nak nevezett öbölben keres, M. a nagy Peiraius éjszaki folytatását képező öbölben; a Phreetytys M. szerint, és úgy látszik igen helyes okoknál fogva a Zea kikötő bejárásától keletre, K. szerint d.-nyugotra; z Akte, mely a Peir. félsziget délnyugoti része, K.-nál meg sem említetik; más-más helyen látjuk e két térképen az *ajorát*, a *deigmát*, az *aphrodisiont* stb. Szóval Milchhöfer e térképen sok tekintetben új fontos eredményeket tud felmutatni.

Nem oly kimerítőlk azon jegyzetek és magyarázatok, melyek a második füzetben foglalt térképekhez valók. M. ezekhez akként fűzi megjegyzéseit, hogy a fontosabb mostani utak mentén haladva, a régi utak irányát igyekszik kimutatni, megjelöli a régi kornak minden maradványát és különösen kísérletet tett a régi attikai demosok helyét, illetőleg fekvését kimutatni. Habár ebben már *Leake* és mások is fontos eredményeket tudtak fölmutatni, M. mégis ezeken is kifog, a midőn amazok nézeteit vagy rektifikálja, vagy újakat állít fel. Csak az a kár, hogy a térképeken nem jelölhette ki az egyes demosok fekvését, különösen ott, a hol elődjeitől eltér. Ha mások kísértették meg a térképen kétséges dolgokat fixirozni, miért ne tehette volna M. is, hogy *Thymoítadai*, *Korydallos*, *Oion*, *Diomeia*, *Eupyrídai*, *Kropidai*, *Pelokes* stb. fekvését a térképen is feltüntette volna.

Az utolsó térkép magyarázó jegyzetek nélkül jelent meg; de így is figyelmes megtekintése a régi kornak számos nyomait találhatja rajtok, különösen a XVII. sz. lapon (Vari), mely az Athen-Hymettos-féle laphoz délfelé csatlakozik. A nevezett lapon a *sinus Saronicus* partján számtalan kis domb látható, melyeknek rendeltetéséről, — hacsak nem sírhalmok — majd a magyarázó szöveg fog felvilágosítani.

Kívánatos volna, hogy hazánk valamennyi középiskolája ezen

minden tekintetben remeknek nevezhető művet megszerezze; tanulmányának abból a philologusok, geographusok és történészek egyaránt. E térképek képeznék azon kapcsolatot, mely három tudományval foglalkozó tanférfiakat közös érdekű tárgyhoz fűzhetne és mindnyájának fontos eszmecserére szolgáltatna alkalmat.

FRÖHLICH RÓBERT.

Georg Curtius, *Zur Kritik der neuesten Sprachforschung*. Leipzig. Verlag von S. Hirzel. 1885.

Karl Brugmann, *Zum heutigen Stand der Sprachwissenschaft*. Strassburg. Verlag von Karl J. Trübner. 1885.

Körülbelül 10 éve annak, hogy Németországban a nyelvtudomány új módszerrel kezd dolgozni, új elvek szerint tárgyalja a már egyszer megfigyelt nyelvi jelenségeket, s ez új elvek szerint igyekszik az egyes nyelvek történetét érthetővé tenni. Leskien indította meg ezt az új irányt, s azóta hozzá csatlakoztak az ifjabb indogermán nyelvészek mind; s a nélkül, hogy előbb nehéz harcra kellett volna vívniok a meggyökeresedett régi elvek ellen, az újak lassanként teljes uralomra vergődtek. Hallatszott itt-ott egy-egy hang, mely útját akarta állani a gyorsan tért foglaló iránynak, de erős harc még nem tört ki. Úgy látszik, most fognak csak teljes erővel megütközni a két tábor emberei; majd elválnak, ki lesz a győztes?

Curtius kezdette meg a harcot, síkra szállott, s oda dobta keztyűjét az ellenfél táborába. Alig múlt el pár hó Curtius könyvének megjelenése óta, s már felvette Brugmann az elvetett keztyűt, s egy szintén elég testes kötetben megfelel Curtius minden egyes támadására.

Curtius előbb az úgynevezott «junggrammatikusok» két főelve ellen fordul; az első rész szól a hangtörvényekről, a második az analogia hatásáról a nyelv fejlődésére. Ezután ismét két külön részben tárgyalja az indogermán nyelvtudománynak jelenleg legfontosabb két kérdését, melyekre nézve a junggrammatikusok nézete nagyban eltér a régi nyelvészekétől. Az egyik kérdés szól az indogermán nyelvek eredeti vocalisatiojáról, a másik pedig az indogermán nyelvi alakok keletkezéséről s fejlődéséről. Mindegyik kérdést külön fogjuk tárgyalni, összehasonlítva egymással a két ellentétes véleményt. Az első két kérdés az általános nyelvtudomány körébe tartozik, tehát minket is közlő érdekel s azért ezeket bővebben is kell tárgyalnunk. Hisz nekünk is meg kell fontolnunk, hogy mily alapelvek szerint kell tovább haladnia a magyar nyelvtudománynak. A másik két kérdéssel rövidebben is végezhetünk.

Ha küzdő felek közt nem volna mindig oly nehéz a vitás kérdés felől elfogulatlanul ítélni, s ha egy kis jóakarattal arra törekednének, hogy egymás nézetét világosan megismerjék, a most szóban forgó első

kérdés felett könnyen lehetne békés úton megegyezni. Az ósdiak (ha nevezhetjük így Curtiust s a többi idősb nyelvészt) nem tudnak elfogulatlanul ítélni az új elvek felől, mert azok sok oly tételt döntenek meg, a minék felállítására ők évek hosszú sorának munkásságát fordították. S ki látja szívesen a saját munkáját romba dőlni? Pedig ez együtt jár a tudomány haladásával: a régi elméletek romjain egy újabb, az igazsághoz közelebb álló hit emelkedik fel, hogy aztán idő múltán ez is egy nála ismét tökéletesebb véleménynek szolgáljon alapul. Hanem azért a romba dőlt elméletek felállítói sem végeztek haszontalan munkát, mert nélkülük az újabb nemzedék nem is haladhatott volna tovább az igazság felé.

Az ósdiak tehát már a priori elítélik a junggrammatikusok elveit, s nem is igen töreksenek arra, hogy megértsék őket. Az új iskola valamikor így állította fel egyik legfontosabb alapelvét: «Hangtörvények alól soha sincs kivétel». Ezt a tételt támadta meg a múlt évben Müller Frigyes (*Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft* I. Band, 1. Heft), most meg Curtius, s hivatkoznak arra, hogy hisz alig ismerünk bármely nyelvben is oly hangtörvényt, a mely alól ne volna kivétel. Ez igaz, s ezt a tételt meg is lehet támadni, de csak azért, mert rosszul van formulázva. A ki figyelemmel kíséri a junggrammatikusok elveinek további fejtegetéseit is, az csakhamar be fogja látni, hogy ezt a tételt egész másképp kell értelmezni, mintsem azt az ósdiak teszik. Különben a junggrammatikusok maguk is belátták már, hogy így nem szabad ezt a tételt kimondani, s Paul már így szól a hangtörvényekről: «A hangtörvény nem mondja azt, hogy valaminek bizonyos általános körülmények közt meg kell történni, hanem csak az azonosságot constatálja bizonyos történeti jelenségek sorában». (*Principien der Sprachgeschichte*, 55 l.) S hogy ez azonosságnak meg kell lenni a nyelv fejlődésében, azt egész természetesen kell találnunk; sőt az ellenkezőt volna nehéz megérteni. Vagy érthetők azt, ha két egyforma dologra ugyanaz az erő hat, s az eredmény mindegyiknél mégis más volna? Ha mindamellett azt tapasztaljuk a nyelvek fejlődésében, hogy ugyanazok az alakok kétféleképp is változnak, egész biztosan következtethetünk arra, hogy valamely más erő működött ebben a kivételes esetben. S ekkor kötelességünk ezt a különösen működő erőt keresni. Gyakran nem tudjuk, hogy mi volt ez az erő, de következtethetjük-e abból azt, hogy e különös fejlődésnek egyáltalán semmi oka sem volt? Éppen nem; s akárhánynyal szaporítja is Curtius az esetek számát, melyeket arra nézve felhozott, hogy valamely különös fejlődésnek az indogermán nyelvészek nem tudják okát adni, ez a dolgon mit sem változtat. Oka a különös változásnak mindenesetre volt, alaposabb kutatás talán ki is fogja deríteni, mi volt ez az ok; de ha maradnak is oly jelenségek,

a melyeknek okára a tudomány soha sem fog rámutatni, ez csak azt fogja bizonyíthatni, hogy az emberi ész soha sem ismerheti meg az igazságot teljesen.

Ha egy kissé tökéletesbítjük a junggrammatikusok újabb nyilatkozatai alapján alaptételüket, akkor így hangzik ez: «Az alaki nyelvelemek hangváltozása ugyanazon időbeli és térbeli határok közt kivétel nélkül működő törvények szerint megy végbe. A hangfejlődésnek minden szabálytalansága csak látszólag szabálytalanság. Vagy egy másik physiologiai törvény állja útját az előbbi törvénynek s tereli a fejlődést egy más irányba, vagy pedig azon alapszik a szabálytalanság, hogy a physiologiai törvényeknek útjukba vág s érvényüket megszünteti a psychologiai ösztön». (V. ö. Osthoff, *Das phys. und psych. Moment in der sprachlichen Formenbildung.*) A nyelvfejlődés rendes menetét gátló erő nagyon különböző lehet, a mint azt Paul (*Principien der Sprachgeschichte*) bőven fejtegeti, s Brugmann is elsorolja munkájában az egyes főbb pontokat (54 l.).

Ha az így kimondott alapelvekkel szembe állítjuk, a mit Curtius egy helyen a nyelv fejlődésének megítéléséről szól, láthatjuk, mily kevés az igazi eltérés köztük. Curtius többek közt így szól (21 l.): «Ha az állandóan működő hangtörvény felállításának célja a kutatót folyton arra inteni, hogy ne tartson egy könnyen valamely jeleltséget kivételnek a rendes hangtörvény alól, és hogy igyekezzék mindig a különösebb fejlődésnek okát is kutatni, akkor egy józan tudós sem fog ellene szólani. Hanem a tudomány már régóta törekszik erre, mert hisz «sporadikus» vagy «különös, még eddig meg nem magyarázható» hangváltozás között nagyon kevés a különbség». Brugmann azt mondja, hogy igen is nagy különbség van e kettő között, pedig elfogulatlanul tekintve alig valami. Valódi elvi ellentét a két irány között csakis a különösebb jelenségek magyarázatára nézve van.

Különböző okok állhatnak a rendes fejlődésnek útjába; az így létrejövő különösebb fejlődések a következő okokból érthetők meg legkönnyebben: 1. Ha a nyelv átvesz egy alakot valamely rokon dialectusból; lehet, hogy e mellett saját hangtörvényei szerint is kifejlesztette azt, de ez alakilag természetesen különbözni fog az átvett alaktól. 2. Valamely hangalak tovább fejlődik, s mikor ez a fejlődés már bevégeződött, előállhat egy ugyanolyan hangalak, de ez már nem fejlődik tovább. 3. Különös fejlődés történik, ha két törvény egymást keresztezi. 4. Népetymologikus hajlamok nagyon hatnak a különösebb fejlődésre. 5. Isolált alakok gyakran nem vonatnak bele a fejlődés rendes menetébe.

De leggyakrabban abban találjuk valamely különös fejlődésnek magyarázatát, hogy az illető alak valamely másiknak *analogiájára* fej-

lódott úgy. Ezt a pontot, az analogia hatását a nyelv fejlődésére, tárgyalja Curtius könyvének második részében, még kevesebb tárgyilagos-sággal, mint az első tételt. Azt senki sem tagadhatja, hogy az utánzás igen nagy szerepet játszik az ember életében, s hatását a nyelv vizsgálata alkalmával sem szabad figyelmen kívül hagynunk. Hanem Curtius nem igen tudja, mit neveznek a junggrammatikusok analogiának. Ő e tüneménynek csak romboló hatását látja, azt hiszi, hogy ennek egyedüli szerepe a nyelv rendes fejlődését megakadályozni, a törvényes alakulást megrontani; pedig gyakran ép ellenkezőleg az analogia áll a hangváltozás romboló hatásának útjába. A hangtörvények működését csakis a hangalak szabályozza, avval sohasem törődik, hogy az értelmileg egybetartozók egyformák maradjanak. Az analogikus képzés ellenben arra törekszik, hogy a szóképzésben és a ragozásban a szorosán egybetartozók alak tekintetében is együtt maradjanak. Az analogiának ezt a hatását nem ismeri Curtius, s munkájában nem is igen bántja az elvi kérdéseket, hanem inkább csak apróságokkal bibelődik. A könyvnek erre a részére illik leginkább Brugmann megrovása, melyet az egészre nézve tesz; «hogy Curtius nem fogja fel helyesen, mi a legfontosabb a két eltérő nézetben, nem tudja, mit tartanak ellenfelei a nyelvtudomány alapkérdéseinek». Curtius mindig gúnyolódik az analogia hívein, de elveiket nem czáfolja, csakis egyes eseteket vitat meg, a melyek magyarázatában egyik másik nyelvész az analogiához fordult. E specialis görög nyelvi kérdéseket mi nem bántjuk; de ha Curtiusnak mindenben igaza volna is, az sem bizonyít semmit az analogia fontossága ellen. Legfőleg csak annyit tanulhatunk belőle, hogy az illető nyelvészek nem tudták a szóban forgó jelenségeket megmagyarázni. S talán még azt is, hogy az analogiára hivatkozással óvatosan kell bánni. Ez utóbbi következtetéssel nagyra van Curtius, pedig ezt ellenfelei épúgy tudják és hangoztatják, mint ő. Hisz maga idézi Brugmann egy régibb dolgozatából: «Az analogikus magyarázathoz csak akkor szabad fordulnunk, ha a hangtörvények bennünket erre kényszerítenek —» (Morphologische Untersuchungen I. S, XVIII); és Schmidttől: «Erdsen hiszem, hogy a hamis analogiára vagy alakátvitelre (Formübertragung) hivatkozás csak ultimum refugium a nyelvész számára» (Kuhn's Zeitschrift XXVII. 5. 329). A junggrammatikusok alapelveit tehát Curtius könyvének ez a része sem ingatta meg egy cseppet sem.

A következő szakaszban az új alapelvek szerint tett vizsgálódások által elért egyik legfontosabb eredményt támadja meg Curtius. Egész 1876-ig megdöntetlenül állott Bopp tétele az indogermán nyelvek vocalisatiójáról, a mely szerint az egységes indogermán nyelvnek csak 3 rövid vocalisa volt: *a, i, u*. Az *a*-ból lett az európai nyelvekben *e* is, *o* is, míg az ázsiai nyelvek, különösen a szanszkrit megőrizte minden

esetben az eredeti *a*-t. Ezen elmélet ellen lépett föl először Brugmann; s utána az új elvek többi hívei is annak bebizonyításán fáradoztak, hogy már az indogermán ősnyelv ismerte a különféle vocalisokat, s hogy a görög nyelv őrizte meg az eredeti állapotot, a szanszkrit pedig egyformává fejlesztette a különböző hangokat.

Ez új elmélet ellen három fő kifogása van Curtiusnak: 1. az elmélet felállítói nem tudják megmagyarázni az árja *a* fejlődését az eredeti hármass hangból; 2. nem meggyőzők a bizonyítékok az *e* hangnak az ősnyelvben megvoltát illetőleg; 3. semmivel sem tudják az *o* megvoltát bizonyítani (109 l.). Brugmann evvel szemben bírálja azokat a tételeket, a melyekre Curtius e három kifogását alapítja, s pontról pontra kimutatja tételeinek helytelenségét; úgy, hogy átolvasva munkájának ezt a részét teljesen igazat adhatunk neki abban, hogy a régi vocalis elmélet teljesen elavúlt, s az újat kell a ma leginkább célhoz vezetőnek tartani.

Az eddigiekben Curtius mindenütt korlátozni akarja az új iskola haladását, a negyedik részben ő halad bátrabban, s azért kel ki az ifjabbak ellen, mert nem akarják őt ebben a haladásban követni. Bopp és követői nagy szorgalommal dolgoztak az indogermán alapalakok felállításán, míg az újabb nyelvészek nagyon is bizalmatlanul tekintenek az ily reconstruált alakokra. Régebben ezen kívül nagyon szerették a nyelvészek az alaki elemeket jelentős szókból leszármaztatni; az elv ellen nem is lehet senkinek kifogása, s a junggrammatikusok csak az ellen tiltakoznak, hogy gyakran minden alap nélkül magyarázták a suffixumokat jelentős szókból. Nem tagadja Brugmann, hogy törekedni kell a nyelvésznek az ily magyarázatokra, csak hogy az ismereteink és eszközeinkhez illő módon kell azt korlátozni. Curtius ellenben a mellett van, hogy inkább állítsunk fel egyes alakok eredetéről hamis elméleteket, sem hogy róla egyáltalán ne is gondolkozzunk. Ha mindig gondolunk is arra, hogy az ily alakmagyarázatok csak hypothesisek, akkor felállításuk nem is árt a nyelvtudomány haladásának; hanem az már az egyes nyelvész egyéni természetétől függ, hogy mennyire van kedve ily ábrándos dolgokkal foglalkozni.

BALASSA JÓZSEF.¹⁾

¹⁾ Mióta ez ismertetés iratott, Delbrück B. is írt egy polemikus füzetet Curtius ellen: *Die neueste Sprachforschung. Betrachtungen über G. Curtius' Schrift.* Leipzig, 1885. Ára 1 mk.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1885. május hó 4-ikén felolvasó gyűlést tartott.

Elnök: Heinrich Gusztáv. — Jegyző: Ábel Jenő.

A felolvasó gyűlés tárgyai voltak:

1. Dr. Váczy János: A magyar klasszikai iskola triása.

2. Némethy Géza: Muretus emlékezete.

3. Négyessy László: A magyar vocalismus köréből.

A felolvasó gyűlést választmányi ülés követte.

Elnök: Heinrich Gusztáv. — Jegyző: Pecz Vilmos.

Jelen voltak: Ábel Jenő, Csengeri János, Király Pál, Riedl Frigyes.

1. Az 1884-ik év november 5-ikén és december 30-ikán, továbbá az 1885-ik év márczius 4-én tartott ülések jegyzőkönyvei felolvasatván, hitelesítettnek.

2. Ábel Jenő jelenti, hogy szükségessé válván új társulati diplomák nyomtatása, a Franklin-társulat hajlandó 100 darabot 50 forintért kiállítani. — A választmány felhatalmazza Ábel Jenőt 100 társasági diplomának az általa megnevezett feltételek alatt való megrendelésére.

3. Ábel Jenő ajánlatára dr. Káplány Antal félegyházi tanár, és Pfeiffer Antal ajánlatára Munkácsi Elek trencsényi főgymn. tanár, rendes tagokká választattak. P. V.

KÖNYVÉSZET.

Körösy József, Budapest halandósága (Die Sterblichkeit der Hauptstadt Budapest in den Jahren 1876—1881. und die Ursachen derselben von Josef Körösi). Budapest, 1885, Grill, 4°, VIII und 330 S. (Mittheilungen des hauptstädtischen statistischen Bureau's, XVIII.)

Munkácsi Kálmán, Hosszú estekre (Für lange Abende, Skizzen und Erzählungen von Kolomann Munkácsi). Budapest, 1885. Aigner, 157 S.

Nagy Sándor, Biharország (Das Biharer Komitat. Reisenbilder von Alexander Nagy.) II. Band: Grosswardein, der Westen und der Südosten. Grosswardein, 1885. Berger, 300 S.

Pálffy Albert, Egy mérnök regénye (Der Roman eines Ingenieurs, Roman in zwei Bänden von Albert Pálffy). Budapest, 1885. Verlag der Kiszfaludy-Gesellschaft (Franklin), 244 und 288 S.

Petz Gedeon, A magyar hunmonda (Die ungarische Hunnensage. Von der Budapester Universität gekrönte Preisschrift von Gedeon Petz). Budapest, 1885. Franklin, 101 S.

Szinyei József, Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertoriuma. Történelem és segédtudományai. Első osztály, II. k. Hírlapok.

1731—1880. I. rész. (N. 8-r. XV, 1648 hasáb.) Budapest, 1885, Akadémia. 5 forint.

Thierry Amadi. Elbeszélések a római történetből az ötödik században. A nyugoti birodalom végső napjai. Ford. dr. Öreg János. Budapest, Akadémia, 1885. (8-r. XXVIII, 520 l.) 2 frt. 40 kr.

Tomor Ferencz és dr. Váradi Antal. Magyar olvasókönyv a középiskolák III. oszt. számára. Az új tanterv és miniszteri utasítás értelmében. 3-ik kiadás. Budapest, Lampel. 1885. (8-r. VIII, 224 l.) 1 frt 20 kr.

Tüdös János. Magyar fordítási feladatok a latin nyelv gyakorlati tanulására, a gymnasium III—VI. osztálya számára. Debreczen, Csáthy, 1885. (8-r. 137 l.) 80 kr.

Vagács Caes. és Dr. Schiebinger Emil. Latin írályképző gyakorlatok a főgymnasiumok és kisseminariumok számára. 6. kiad. Győr, 1885. (8-r. VIII, 334. l.) 1 frt 40 kr.

Vörösmarty összes munkái. 24—25. füzet. (8-r. III. köt. 433—492. IV. köt. 1—64 l.) Budapest, é. n. (1885.) Mehner. Egy-egy füzet 35 kr.

Wlassics Gyula, A bűnvádi eljárás alapelvei (Die Grundprincipien des kriminalistischen Prozessverfahrens von Julius Wlassics). Budapest, 1885. Kilián, 84 S.

Abel C., Einleitung in ein aegyptisch-semitsch-indoeuropäisches Wurzelwörterbuch. Leipzig, 1885. I. Ára 20 mk.

Brown J., Repertoire de Shakespeare. Lectures et commentaires. Avec une préface de M. Ferd. Brunetière. (Richard III. Le Marchand de Venise. Cymbeline. Jules César. Le roi Lear.) Paris, 1885, XII, 227 l.

Chaucer's, Guoffrey, Werke, übersetzt von A. von Düring. II. Band: Canterbury. Erzählungen, Erster Theil. Strassburg, 1885, X, 410 l.

Ciceronis ad M. Brutum orator. Rec. F. Heerdegen. Leipzig, Teubner, 1884. (8-r. XXXVIII, 86 l.) 3 mk. 20.

Czoernig, Carl von, Die alten Völker Oberitaliens. Italiker (Umbrier), Raeto-Etrusker, Raeto-Ladiner. Veneter, Kelto-Romanen. Eine ethnologische Skizze. Wien, 1885, 311 l. Ára 9 mk. 60.

Günther G., Grundzüge der tragischen Kunst. Aus dem Drama der Griechen entwickelt. Leipzig, 1885. Ára 10 mk.

Haacke, A. Lateinische Stilistik für die oberen Gymnasialklassen. 3. Bearbeitung. Berlin, Weidmann, 1884. (8-r. VIII, 426 l.) 4 mk.

Helbig W. Das homerische Epos, aus den Denkmälern erläutert. Archäologische Untersuchungen. Mit 2 Tafeln und 120 Abbildungen. Leipzig, Teubner. (8-r. VIII, 353 l.) 11 m. 20.

Herrmann K. Fr. Lehrbuch der griechischen Staatsalterthümer, 5. Auflage, unter Benützung des vom Verfasser hinterlassenen Handexemplars neu bearbeitet von Dr. J. Ch. F. Bähr und Dr. K. B. Stark. Zweite Ausgabe. Freiburg i. Br. u. Tübingen, 1884. Mohr. (8-r. XXXI, 879 l.) 8 mk.

Ludwich A. Aristarchs homerische Textkritik, nach den Fragmenten des Didymos dargestellt und beurtheilt. Nebst Beilagen. I. Theil. Leipzig, Teubner, 1884. (8-r. VIII, 635 l.) 22 mk.

Meusel H. Lexicon Caesarianum. Fasc. I. Berlin, Weber, 1884. (8-r. 192. hasáb.) 2 mk. 40.

Meyer, Wilhelm, Anfang und Ursprung der lateinischen und griechischen rhythmischen Dichtung. München, 1885. 5 Mk. 50.

Saalfeld G. A. Thesaurus Italograecus. Ausfühliches historisch-krit. Wörterbuch der griech. Lehn- und Fremdwörter im Lateinischen. Wien, Gerold. 1884. (8-r. IV, 1184. hasáb) 20 mk.

SZILÁGYI ES HAJMÁSI MONDÁJA A MAGYAR KÖLTÉSZETBEN.

I.

Toldy Ferencz, a XVI. századbéli magyar költészetéről szólva,¹⁾ négy elbeszélő költeményt sorol fel a magyar tárgyúak között. Toldy osztályozása a köztudatba is áthatott, úgy hogy épen olyan magyar mondaként szerepelt Gyergyai (Görgei) *Argirusa* és Ráskai *Vitéz Franciskója*, mint Ilosvai *Toldija* és a *Szendrei névtelen* elbeszélése.

Ráskai históriájáról már Toldy megemlíti, hogy Boccaccio *Dekameron*-jában van egy hasonló eszméjű rege, de váltig különböző kivitellel. Újabb és tüzetesebb egybevetések következtében ma már tudjuk, hogy a magyar elbeszélés Boccaccio novellájához nem csak eszméjében hasonló, hanem a kivitel, az egész tárgy is egymáshoz igen közel rokon, s bár az esemény részleteiben, kivált színterében, a személyek nemében és nevében többrendbeli eltérést mutat a két feldolgozás, annyi kétségtelen, hogy a tárgyat azon egy forrásra kell visszavinnünk, arra a még egészen ki nem kutatott és meg nem világított forrásra, melyből egyrészt a német nép mesét, másrészt a legnagyobb brit költő *Cymbeline*-je felét és nőalakjainak egyik legnemesibikét, *Imogént* alkotta.²⁾

Hogy XVI. századbéli magyar költőnk hol és mely nyelven ismerkedett meg a középkor e kedvelt mondájával, oly kérdés, mely még eldöntésre vár.

Toldy több körülményből azt véli, hogy a szerző nem valamely írott műből vette tárgyát, hanem hézagos népregéből, még pedig magyarból. Ebben kevés a valószínűség; mert az ugyan nem lehetetlen, hogy e monda a szomszéd német vagy olasz nemzetől népünkhöz is eljutott, de ennek szellemében bizonyára sokkal jobban megmagyarosodott volna, mint a mennyire az Rás-

¹⁾ A magyar költészet története. Pest, 1854. I. k. 125. lp.

²⁾ Heinrich G., *Boccaccio élete és művei*, Budapest, 1881, 211—226. l.

kai keze között történt. A nép egyrészt az idegen neveket cserélte volna fel magyarokkal, ha már hazai földre ültette át az elbeszélést, másrészt a felfogásba is több magyar szellemet öntött volna. Különbösen jól tudjuk ez időből, hogy az írástudó ember sokkal nagyobb megvetéssel nézett a nép költészetére, mintsem belőle meríteni magához méltónak tartotta volna. Erdősi Sylvester híres nyilatkozata virágénekeinkről páratlanul áll nemcsak e század, hanem a későbbi kor irodalomtörténetében is.

Talán nem lehetetlen, hogy szerzőnk, mint annyi magyar ifju, valamely olasz egyetemen tanult és olasz novellákból ott ismerte meg a mondát, melyet hazajöve csupán emlékezet után dolgozott föl elbeszéléssé.

Másik költemény, melynek magyar voltához szó férhetett, *Argirus királyfi* története. E monda ugyanis egy népnél sem volt feltalálható, azért Toldy — bár nagy volt a valószínűség, hogy szerzője külföldi forrásból dolgozta szép elbeszélését — nem habozott azt magyarnak nyilvánítani, annál kevésbbé, mivel a monda jó részben már Gyergyainál levetközé idegenszerűségét, később pedig népünkben annyira meghonosodott, hogy századok folyamán át mind e mai napig a magyar népnek talán legkedvesebb szellemi táplálékául szolgált, úgy hogy Gyergyai *Argirusa* lehet idegen származású, de a népmese *Argyélus és Tündér Ilonája* minden ízében magyar.

Magyarságát nem dönti meg az sem, hogy újabban e regének sokat keresett forrására egy nyugoti nép meséi közt csakugyan reábukkantak, úgy hogy ma már nem lehet kétségünk, hogy Argirus királyfi históriája, mely nem magyar neveivel úgyis a külföldre mutatott, idegen országból vándorolt hozzánk.¹⁾

Toldy tehát hiába állítá fel optimista okoskodását, rövid időn a folyton kutató tudomány talán teljes világossággal ki fogja jelölni az ösvényt, mely Argirust a magyar néphez vezette. Kevesebb lesz ismét egygyel azon mondák száma, melyeket a magunk

¹⁾ Váli Béla (*Görgei Albert, Argyr a magyar költészetben*. Phil. Közl. VI. évf.) olvasta *P. abbé Mique Encyclop. Theolog. Paris 1855* művében először e sorokat: «Argyr tündérkirálynő csábító szép ifjúba szeret s felkeresve azt, szerelemre gyulasztja, midőn azonban a tündérkirálynő az ifjútól megválni kényszerül, ez nem tudja feledni az eltűnt szépséget; égető szerelmi vágya utána készíti, kétségbeesetten, szerelmi kínja által gyötörve bolyong kedvese után, keserűen könyezve a szerelmi vágy teljesülése után váratlanul megszakadt boldoságát.»

szellemi alkotásának néztünk és a melyeknek magyar voltával ugyancsak kérkedtünk.

Hiába! Az igazság nyomdokát követő tudomány kérlelhetetlen. Hiába hirdettük alkotmányunkat, nyelvünket, mondáinkat eredetieknek, ősieknak, melyekre nem tapadt a kölcsönzés szennye, az idegen hatás mocska; az örökké haladó tudomány nem egy szép ábrándot semmisít meg.

Politikai és jogtörténelmünk kimutatja, hogy abból a híres ősi vérrel szerzett és ősi vérrel pecsételt alkotmányból és jogi intézményekből a honfoglaló magyarok mentől kevesebbet hoztak be az ázsiai nyereg alatt; a történelmi és összehasonlító nyelvészet bebizonyítja, hogy nyelvünk, melynek ősi romlatlanságát hirdették, talán még sem áll egészen magánosan, büszkén, mint a ki nem szorult rokonokra, talán mégsem oly szűz és szeplőtlen, hogy szégyellett volna innen is, onnan is egyet-mást kölcsönkérni s venni; sőt az a büszkeségünknek tárgyául szolgált híres hún-atyafiság is bizony erősen meg van ingatva, de meg azt is el kell ismernünk, hogy hún-magyar mondáinkat, melyekből, mint eredeti birtokunkból, annyi költő merített lelkesedést, jórészt külföldi népektől kaptuk, vagy legalább idegen hagyományok hatása alatt keletkeztek.

S mindez ma már tény a magyar tudományban, mindezt magyar tudósok, az előbbi, tetszetősebb nézeteket valló tudósok fiai, szellemi utódai mutatták ki. S ez így van jól. Mert ha e munkát nem végzik a magyarok, majd végezték volna a külföldiek, a mint jó részben tették régebben és teszik mai napig is.

S ezek munkájában nincs mindig köszönet.

A «sine ira et studio» elvét nem mindegyik követi, sok még akarva sem tud menekülni a részrehajlástól és elfogultságtól.

Hogy azonban a tudomány ilyen kérlelhetetlen igazságokat tár elénk, az ne bántson és ne fájjon. Mert valamint csak elfogult következteti a fentebbiekből a magyarnak teljes önállótlanóságát, csak a rosszakarató tagadja meg a magyar szellemtől az eredeti alkotás képességét, csak a kárörvendő jósolja mindebből a magyarnak kora vesztét, úgy csak a chauvinistát, csak a külsőségekért rajongót keseríthetik el az igazságok.

Meg kell gondolnunk, hogy a magyar nem állapodott meg a pusztá kölcsönzésnél, az átvett idegen anyagot szervezetébe föl is dolgozta. Olyan alkotmányt épített, minővel a kölcsönadó nép

sohasem birt; a nyelvünkbe tódult nagyszámú szavak nem forgatják fel annak rendszerét, hanem mind külső alakjukban, mind belső jelentésökben megváltoznak, a magyar nyelv szelleméhez alkalmazkodnak; a különböző országokból került mondák, mesék, regék pedig vegyülnek az ősiekkel, melyekben jórészt felolvadnak.

Igy történt az Argirus királyfi históriájával is. Ez a rege, mely tulajdon hazájában feledésbe merült, új honában jelentőségre vergődött, egyrészt magyar népmesévé vált, mely tárgyával és alakjaival szépen beleillik a magyar tündérregék országába, más részt egy Vörösmartynak szolgált ihletül legszebb drámai művének megírásában.

Valóban különös! E két utóbbi elbeszélés tárgyára, bár egyiknek forrását ismertük, másiknak is idegen volta valószínűnek tetszett, majdnem ráerőszakoltuk a honosságot; addig a Toldi-monda és a Szendrei névtelen költeménye minden szembetűnő magyarságuk mellett még a legújabb időben is alig menekedhetnek oly támadásoktól, melyek eredeti voltukat kétségbe vonják.

A Szendrei névtelen művéről tudjuk, hogy Toldy csak kevés halála előtt vonta vissza amaz évtizedeken át hangoztatott véleményét, mely szerint e becses költői maradvány egy szerb népének fordítása lenne; de erről később.

Ilosvai Péter *Toldi*-ját pedig éppen a legközelebbi években akarták két oldalról is rokonságba juttatni idegen mondák hőseivel. Egyrészt Greguss Ágost látott egy francia mondában, mely Shakspere «*Hogy tetszik*»-ének szolgált forrásul, és Ilosvai verses históriájában közösséget, pedig ezt, ha léteznék is, csak Arany műveiből olvashatnánk ki; másrészt Heinrich Gusztáv ²⁾ találta a magyar népnek ezen élő történeti személyből vált mondai hőst föltötte hasonlónak egy Kurzibold nevű német hőshöz, holott hasonlóságuk legfőlebb nagy erejükre szorítkozik.

S ha most e jökora kitérés után kiindulásunk pontjához fordulunk vissza, akkor Toldy Ferencz osztályozása körülbelül így módosul: Szilágyi és Hajmási mondájának eredeti volta ma már kétségtelen; a Toldi-monda megtámadása hiú kísérlet; Argirus históriájának magyarságát azért ma sem adjuk fel, habár külföldi forrására félig-meddig reá is bukkantunk; csak Vitéz Franciscót,

¹⁾ *Greguss Ágost, Shakspere pályája*. I. k.

²⁾ *Egyet. Philolog. Közöny*, III. 1879, 158. l.

kit magyar birtoka és ruhája sem tudott a magyar szellembé fölvetetni, adnók ki, ha szülőföldje nagyon erősen követelné, de tulajdonképeni illetősége ennek sincs megállapítva. A következő sorok a teljesen magyar tárgyak egyikét, Szilágyi és Hajmási mondáját, akarják föltüntetni a magyar költészetben.

II.

Szilágyi és Hajmási mondáját a magyar közönség azon XVI. századbéli költeményből ismerte meg először, melynek szerzője — Toldy után — mint szendrei névtelen szerepel irodalmunk történetében. A névtelen költőről nem tudunk egyebet, mint a mennyit históriája utolsó szakában maga elmond, t. i.

Ezerötszázban és hetven fölött irnak vala egyben,
Egy ifu szörzé vala ültében Szöndörő várában,
Egy poetának ő verseiből szomorú szivében.

Nevét nem rejté a versfőkbe, melyek e korban elég kivételesen, mi értelmet sem foglalnak magukban; így sem életéről, sem szive szomorúságának okáról bizonyosat nem állíthatunk.

Bánatából Toldy fogságot olvas ki, de Toldyban nyilván csak eszmetársítás szülte e gondolatot, minthogy a költemény maga fogoly ifjakról szól.¹⁾ Általában a XVI. század költői az utolsó strófában tudatják, hogy milyen lelki állapotban szereztek műveiket. Tinódi egyszer *«oly mint fél kedvében vagyok»*, máskor *«nagy búvában»* ír, *«mert nincs pénz tarsolyában»*, de megesik rajta, hogy :

Egör jó szerencséjén víg voltában,
Vígan iszik szikszai jó borában.

Balassa is hol *«gond nélkül» «víg és szabad elmével»* szerzi versét, mikor gyűlésbe indul vitéz ifjakkal vagy mikor vígan lakik vitéz szolgálival, hol pedig *«könyhullatásiban rendeli egybe, keserves*

¹⁾ Ha a szendrei névtelen valóban fogságban sínylenék, akkor arról bizonyára megemlékszik, mint azt Palatich György teszi híres csonkatoronyi énekében :

Ezer ött száz es hetuen eztendöben
Csonka toronynak erős tömlöczében
Az ki szerze igen bizek Istenben
Hogy nem tartia. sokaig büntetesben.

énekbe». Talán a mi ifjúnk is, mint Balassa, végbeli vitéz lehetett, még pedig a borsodi, és nem a szerb Szendrő (Semendrium) végházában s talán neki is, mint Balassának, szerelem lopta bele szívébe a szomorúságot, s talán mindketten szívök háborgását akarják csillapítani, midőn más — úgy látszik — latin *poétáknak ő verseikből* magyar költeményeket szereznek.¹⁾

Az a gyűjtemény, mely Szilágyi és Hajmási históriáját számkra megőrizte, t. i. a Csoma-kodex, semmi felvilágosítással sem szolgál. Lehet, hogy idővel a nyomtatott eredeti is megkerül valamely levéltár poros rejtekéből; mert tudnunk kell, hogy a Csoma-kodex azon énekgyűjtemények közé tartozik, melyek, mint a Dezső-, Lipcsei-, Lugossy-kodexek, jobbra már megjelent művekből szedtek össze egyes darabokat. Becsök éppen abban áll, hogy vagy fontos variánsokat tartottak fenn, vagy másunnan nem ismert költeményeket mentettek meg az idők viharaitól.

Ily gyűjtemények az időben nagy számmal készültek országszerte. A ki poésiskedvelő ember volt, e hajlamát éppen az által mutatta ki, hogy a keze-ügyébe akadt nyomtatott munkákból kiválogatta a tetszetős verseket vagy a *röpvivekképen* megjelent egyes költeményeket foglalta gyűjteménybe.

Majdnem minden ház ott őrzötte gondosan az ének gyűjteményt a padlás-gerendán a vallásos énekes könyv mellett, hogy a

¹⁾ Ha barátja volnék a merész föltevéseknek, a szendrei névtelen ifjában hamar magára Balassára ismerhetnék. — Nincs semmi, a mi a fölvételnek határozottan ellentmondana; sem az évszám, sem a hely, a mikor és a hol a költemény szereztetett. — Balassa 1571-ben húsz éves ifjú, ki már irodalmi munkásságra adja magát, mert ekkor fordítja németből *«az ő szerelmes szuleijnek haboruságokban valo vigasztalására»* a *«Beteg Lelkeknek valo fivues kertecyké-t»*. Szendrőn pedig ez évben éppen úgy lehetett végbeli vitéz, mint később Eger várában; mindkettő végház volt nem messze a Balassa-birtokokhoz és mindkettő császári katonasággal rakva; Balassa pedig kezdettől végig a császárt szolgálta. Ha Balassa a szendrei ifjú, akkor szíve szomorúságát is értjük, hiszen ebben az évben folyt atyjának felségárulási pöre; az említett vigasztaló könyvecskét is szíve szomorúságában fordította. Sőt mi több, Balassa azt a versformát — melyben Szilágyi és Hajmási históriája van szerezve — kétszer is *a maga gondolta* nótájának nevezi; ámbár korábbi használata is ösmeretes. Ha mindehhez csak egy pozitív bizonyíték járulhatna, t. i. hogy Balassa 1571-ben valóban Szendrőben vitézkedett, föltevéssemnek megszűnnék merészsége, sőt nagyon is valószínűvé válnék.

ház népe, ha egyházi énekekkel bételt ájtatossága, világi versekben is találhasson gyönyörűséget.

A Csoma-kodexet is ilyen verskedvelő férfi, Csoma István írta össze Pátyin 1638-ban, nagyobbára XVI. századbeli költeményekből, úgy hogy e századnak irodalmi forrásául tekinthető.

A kézirat — mint Toldytól tudjuk — valaha a bécsi Schönfeld-múzeumnak volt birtoka, honnan Gräffer bécsi könyvtáruhoz került; ettől Toldy vette meg és gazdagította vele a M. T. Akadémia kéziratárát.

A kéziratból legelőször egy névtelen másolta le és adta közre német fordításban a Hormayr-Mednyánszky-féle *«Taschenbuch für vaterländische Geschichte»* című folyóirat 1822-iki évfolyamában. Majd Jankovich másolatából Toldy tette közzé a *«Magyar költői régiségek»*-ben, egy füzetkében, mely e költeményen kívül még a második Balassa *Átkát* és Amadénak egy pár versét foglalja magában. A magyar szöveghez csatolja Toldy amaz említett német fordítást is: *«Die Kaisertochter, oder die Historie des Michael Szilágyi und Ladislaus Hajmási. Ungrische Ballade aus dem sechzehnten Jahrhundert. Aus dem Manuscript übersetzt von einem Ungenanten.»*

A névtelen fordító munkájáról már Toldy megjegyzi, hogy az eredetinek nem mindig hű mása, mi meg hozzátelhetjük, hogy az gyarló kísérletnél nem egyéb.

Im izelítőül az első strófa:

Ein schönes Märchen weisz ich euch; dessgleichen
Ihr wohl nie hörtet; von des Türkenkaisers
Gar schönen Tochter, staunen werdet ihr; nun hört.

Van azonban a szendrei névtelen költeményének másik fordítása is, t. i. Kollár Jánosnak nagy tót népköltési gyűjteményében.¹⁾ Kollárt ugyanis nem csak költészeti szempont, de politikai és nemzetiségi cél is vezette. Gyűjteményével a nemzeti érzést akarta fejleszteni és mindent fölvetett, a mi a tót nemzetiségnek hízelt; meg akarta mutatni a tót népnek, hogy költészete gazdagságra, és régiségre nézve sok népével vetekedik, a magyarét

¹⁾ Jana Kollara: *Narodnie Zpiewanky* cili pjsne swetske slowáku w uhrách stb. Budán a m. kir. egyetem betűivel 1834. I. köt. 45—52. lp.

pedig fölül is mulja. Kivált a fejlődés folytonosságát, a hagyományt törekedett föltüntetni, mivel tudta, hogy a hagyomány a nemzeti érzésnek legfőbb táplálója. Legnagyobb buzgalommal tehát a történeti vagy történeti színű költeményeket kereste és gyarapításukban — úgy látszik — tilos eszközöktől sem riadt vissza.

Igy iktatott be gyűjteményébe *Michal Siladi a Wáclaw Hadmazi* címmel egy költeményt, mely állítólag egy régi kodex fedelében találtatott és a mely — szerinte — még a XV. századból származik.

A tót költemény majdnem szórul-szóra egyezik a szendrei névtelen szövegével. Ezt már Toldy is tudta, de az egyezés okát nem kutatta. Nekem azonban a feltűnő találkozás mindjárt gyanusnak tetszett; ezért több figyelemre méltatva e tót verset, igyekeztem bebizonyítani, hogy az a tót ének sohasem élt a nép ajkán, nem is ered a XV. századból, hanem századunk 30-as éveiben termett Kollárnak, vagy valamely buzgó hívének fejében, kik nem átalították nemzeti költészetüket akár hamisítvánnyal is gyarapítani.¹⁾

De kísérjük végig Szilágyi és Hajmási históriájának történetét irodalmunkban.

Alig olvasta el Vörösmarty Toldy kiadásában e költeményt, a történeti tárgy, az érdekes mese és a költői katasztrófa azonnal megragadták hazai és mondai eseményekhez hajló, romantikus képzeletét és még azon évben (1828) megszületik egyik legszebb balladája, *Szilágyi és Hajmási*.

Maga a régi elbeszélés oly kerek alkotás, hogy Vörösmarty-nak mit sem kellett a cselekvényen változtatni. Két vitéz úrfi, Szilágyi Mihály, Hajmási László török rabságba esnek. Sokáig sínlődnek Konstantinápoly börtönében, a hol Szilágyi kobza hangjával oszlatja a rabság búját.

Bánatos énekét meghallja a császár szép leánya; szánalom, majd szerelem szállja meg szívét az ismeretlen ifju iránt; fölkeresi a foglyokat sötét börtönükben és szabadsággal kínálja őket, ha Szilágyi hitére fogadná, hogy hazájába viszi és feleségül veszi. — Megesküszik az ifju és a leány megszerződik a tömlöcztartóval,

¹⁾ A hamisítást bizonyító körülményeket bővebben kifejtettem a *Nemzet* 1884. október 29. számában.

egy éjjel leoldja lánczukat. Az ifjak a lovászmesternek lecsapják a fejét, a lovakat leszúrdalják, három paripát kiválasztanak és az éj sötétjében menekülnek. Átmennek harminczadokon és vámonkon, mert török ruha fedi testöket. De üldözőket küld utánok a török császár, vajdák serege állja útjokat, de isten úgy akarta, a vajdák elestének. Míg az ádáz harcz folyik, egy szigeten rejtőzik a császárléány; aggodalom bántja az ifjakért, félelem kínozza a maga sorsáért, a büntudat gyötri elhagyott atyjáért. A véres harcz után csakhamar elérnek a magyar határhoz, de itt setéten így szól Hajmási: Vjunk meg a lányért. Hiába inti bajtársát Szilágyi, hogy van neki otthon hű neje, hiába rimánkodik a császárléány, hogy érte harczra ne szálljanak, Hajmási nem hallja csak a szenvedély szavát, párbajra kényszeríti bajtársát. Halálra sebesülten megbánja bűnét és Szilágyitól bocsánatot kér. Ott a haldokló felett az ifjú pár egymásnak örök hűséget esküszik.

Talán Vörösmarty költeményének köszönhetjük, hogy Gegő Elek¹⁾, a moldvai csángók között járván, épen e mondára lett figyelmessé. A kománfalvi öreg Csáki beszélé neki, *«mikép esett török rab-ságba két kenyeres pajtás, nagy Szilágyi Miklós és nagy Hagymási László, két gerezd szőlőért; mint szabadította ki a császár leánya, aranyokkal, költő pénzzel és zabos lovakkal ellátván, velök szép Magyarországra szökendő. Folytatta, hogyan küldött vitézeket utánuk a császár s mint védték a szökevények azok ellen magokat, főleg nagy Szilágyi Miklós úgy vagdalkozrán, hogy egy elmenésben gyalogösvényt, risszajövetelben szekérutat vágna. Elvégre midőn a határhoz értek, mint akart a két magyar úrfi karddal osztozni a császár leányán, kinek esengésére Szilágyi nem markola kardot, megvallván, hogy neki is van otthon gyűrűse, jegyese».*

E balladának egy pár sorát Gyulai is hallotta 1845-ben a Székelyföldön, le is jegyezte, de elvesztette. 1864-ben Szabó Károly akadt a költeménynek egy nagyobb töredékére, melyet a «Koszorú» ez évi folyamában közzé is tett; majd a következő évben ugyancsak a Koszorúban (1865. I. f. 257.) megjelent a teljes ballada, úgy, a hogy azt Szabó Samu a székely nép ajkáról leírta.²⁾ Nyilvánvaló, hogy mindkét ballada azonos a Gegő-közlötte kivo-

¹⁾ Gegő Elek, A moldvai magyar telepekről. Buda, 1838. 80. lp.

²⁾ Lásd a két balladát *Arany-Gyulai Népkölt. Gyűjt.* I. k. 158—161; a hozzájuk csatolt megjegyzéseket u. o. 555—59. lp.

nattal, valamint az is, hogy e költemények a Szilágyi és Hajmási régi mondáját őrizték meg, minden jelentős mozzanatban egyeznek is a szendrei névtelen elbeszélésével, csak a tragikai katasztrófa helyett találunk bennök békés megoldást.

Legújabbán Gyulai Pálnak szolgált költői tárgyul a monda,¹⁾ melyből ezúttal nem ballada, hanem hosszabb költői elbeszélés vált. Hangban és előadásban a népballadák, általában népi költemények lebegtek szemei előtt, de tartalomban a szendrei névtelenhez ragaszkodott. Nem fogadja el a mai balladák kedvező befejezését, hanem mint költőibbet, megtartja a régi elbeszélés tragikai végét.

Ime mondánknak külső története.

III.

Szilágyi és Hajmási mondájáról az irodalomtörténet több kérdést támaszthat. Honnan és mikor származott? A szendrei névtelen kitől vette? A szendrei névtelen és a népballada között honnan a különbség? E kis értekezés szeretne milderre megfelelni.

Toldy²⁾ sok időn át a szendrei névtelen költeményét egy szerb népének fordításának és így magát a mondát is idegen eredetűnek tartotta. «Erre látszanak mutatni — úgymond — az előadás menetele, a hely, hol a magyar szerző azt készítette s a katasztrófa scénája, melyet hihetőleg a magyar-szerb határra tehetünk.»

Nyilvánvaló, hogy Toldyt az elbeszélés utolsó strófája vezette félre. Semendriumnál több Szendrőt nem ismervén, a névtelennek e szavaiból: *Egy ifjú szörzé vala Szöndörő várában, szomorú szívében* fogságot, és pedig török fogságot olvasott ki. — Szendrő ugyanis ekkor már nem volt magyar birtok — s állításának idevonatkozó részét soha sem vonta vissza, ámbár tudjuk, hogy Borsodmegyében szintén állott egy Szendrő vára, mely ez időtájtban valóban végházul is szolgált.

A szerb Szendrő vezette Toldyt a szerbből való fordítás fölvetelére, mit — szerinte — maga a névtelen is kifejezett e szavaival: «*egy poetának ő verseiből.*» Érdekes, hogy Toldy 1828-ban, a «*Magyar Költői Régiségek*» előszavában e véleményéről mit sem

¹⁾ Gyulai Pál, Szilágyi és Hajmási. Költői beszély. *Bpesti Szemle.* XXV, k. 431. lp. 1881.

²⁾ *A magy. költészet története.* Pest, 1854. I. k. 120. lp.

hallas és csak 1851-ben fejezi ki először, akkor, midőn Gegő Elek a moldvai csángók ajkán e mondát — habár eltérő kifejelettel — már rég megtalálta, a mely körülmény az idegen eredet ellen hangosan tiltakozott.

Ez azonban Toldyt nem zavarta okoskodásában, sőt állításához szorosán ragaszkodott akkor is, midőn a két székely népballada napvilágra kerül. Mindamellett *«Költészet történeté»*-nek második kiadásában (1867) és irodalomtörténeti kézikönyvében (1871) a szendrei névtelen költeményével még folyvást, mint szerb fordítással találkozunk. Csak kevéssel halála előtt hajolt meg a költemény idegen volta ellen támadó érveknek és czáfolta meg előbbi nézetét a következő szavakkal.¹⁾

«Hogy névtelenünk idegen nyelvből fordított volna, nem tartom valószínűnek, oly magyaros, e mellett oly teljes és kerek az, hogy tartalom és forma szigorúan fedezik egymást. A szendrei költő a szerb várban volt ugyan fogva, de ott alig érintkezett más, mint török katonákkal. A történet színhelye is Bolgárország és a rumeliai-bolgár határ, nem Szerbia, s ha a monda a bolgár nép ajkain keletkezett volna, alig érdekelt volna az valamely szerb népköltőt annyira, hogy versekbe foglalja; nem is találunk a szerb eposzi költemények között nem nemzeti tárgyút. Az előadás ugyan naiv, mint a szerb epikáé, de az minden népköltészeté, s hiányzanak benne a szerbet jellemző szelesség és ismétlések, míg viszont a szerb elbeszélő költemények nem ismerik a strófai alkotást, melyet a magyarban találunk.»

Igy czáfolja meg Toldy korábbi föltevésének minden pontját. Azt hiszszük, a mondát *akár azon alakjában a mint a szendrei névtelen reánk hagyta, akár a mint az a népben mai napig él*, idegen származás ellen egy szóval sem kell többet védeni; magyar vitézről magyar képzelet alkotta.

Más kérdés azonban, mi alapon támadt a monda?

Toldy történeti alapját kereste és ezzel megbolygatta a *mikor* kérdését is. Erre vonatkozólag három helyen három külön föltevessel áll elő. A *«Magyar Költői Régiségek»*-ben a költemény német fordítójával szemben, ki az elbeszélés első forrását a magyaroknak a byzánzi császárokkal viselt harcaiban keresi,

¹⁾ *A magy. költészet kézikönyve.* Budapest, 1875. I. k.

mondánk egyik hősében Szilágyi Mihályt, Mátyás király nagybátyját sejtí.

Később azonban eláll e nézetétől és 1851-ben új föltevést olvashatunk a «*Költészet Történeté*»-ben :

«Históriai alapja mennyiben lehet e bájos regének, nem tudom; Szilágyi Mihály, a gubernátor, a történet szerint csak egyszer és pedig élte végén volt Konstantinápolyban, hol el is veszett; Hajmási Lászlónak pedig a történelemben nem maradt emléke, bár ily nevű család a XV. században az előkelők egyike volt; mégis nem annyira a história hallgatása egy ily magán esetről, mint a moldvai magyaroknál mind mai napig fennlévő monda változatai hinnünk engedik, hogy itt egy XVI. századbéli Szilágyiról van szó».

A föltevésnek mi okát sem látjuk, nem értjük, hogy a monda moldvai változata miért követelne egy XVI. századbéli Szilágyit; talán csak nem azért, mintha népköltésünk a XVI. századnál régiebb mondákat meg nem őrizhetett volna?

Maga Toldy is gyöngéeknek találhatta ez okokat, mert legutolsó munkájában²⁾ ismét más hypothesisist kockáztat.

«Volt-é a mondának történelmi alapja — úgymond — ki dönthetné el? De annyi bizonyos, hogy a szendrei névtelen eredetije határozottan 1454-re vonatkozhatik csak. T. i. a költemény 15-ik versszakának e helye: «*Nagyszombat felé az farkasokkal szöröncsét próbálni*», a török történelemnek semmi más időpontjára nem illik, mint Hunyadinak 1454-ik évi inváziójára, midőn Bolgárország fővárosa, Tirnava környékét pusztította, a mit szendrei névtelenünk félreértésből *Nagyszombat*-nak fordít. E hely constatalja, hogy az a poéta, kinek ő verseiből dolgozott, az általa versbe fűzött régiebb mondát a maga, t. i. a Hunyadi korába tette; ugyanő a két magyar úrfi történetét két már akkor igen ismeretes család nevéhez kötötte. Vagy tán csakugyan több az egész pusztá költeménynél? miután a régi Szilágyiak némely birtokai Bolgárországban feküdtek? S tán épen a monda Szilágyi Miklósa (a mily nevű úr 1408 körül virágzott) volt hőse a kalandnak? kinek keresztnevét a Hunyadikorbeli költő ismét nagyon természetesen az akkor ismertebb Mihályra változtatta?»

Többfelé kereste tehát Toldy a történelmi alapot, melyhez e

¹⁾ A m. költészet kézikönyve 5 ktben. Bpest, 1875. I. k.

mondát fűzhetne volna, de kutatása sikerre nem vezetett s kutasák bár át az egész magyar és az egész török történelmet, eleve kétségbe merem vonni, hogy a két vitéz úrfi kalandja megtörtént eseménynek bizonyuljon. Mert Szilágyi és Hajmási mondája úgy egészében, mint részleteiben, felfogásban és kivitelben egyaránt megtagadja a történeti származást; bárha a monda hősei kétségbevonhatatlan történeti személyek neveit veszik is magukra.

Ki ne emlékeznek a középkor irodalmából, a korábbi századok kalandos regényeiből és valószínűtlenségekkel tölt elbeszéléseiből hasonló tárgyra. Keresztyén lovag pogány fogságba esik, de a pogány fejedelem neje vagy leánya belészeret, kimentí és vele szökik az ifjú hazájába, hol pogány vallását elhagyva, nejévé lesz a keresztyén ifjúnak. A középkor e mondáiban mintegy a keresztyénség felsőbbsege van kifejezve a pogányság vagy a mohamedánizmus fölött. A keresztyén rab ugyanis szabadsága és szerelme kedvéért soha sem tagadja meg vallását, míg a leány azonnal meghódol a keresztyén hit magasztosabb eszméinek, minden lelki küzdelem nélkül — régi írók ezt oly természetesnek tartják — hagyja el szüleinek házát és őseinek vallását.

Ki ne hallott volna Gleichen grófjáról, ki egyik keresztes-hadjáratban török fogságba esik, majd egy előkelő embernek rabszolgája lesz. De urának szép leánya, Melechsala, megszereti és megszökik véle Rómába, hol a leány fölveszi a keresztyén hitet és megesküszik grófjával, bár ezt otthon szép hitvese várja.

Ki ne ismerné Wieland Oberonjából Huon de Bordeaux történetét, kin ez az eset kétszer is ismétlődik; egyszer a kalifa leánya, másszor egy szultán neje gyúl szerelemre az idegen lovag, a keresztyén rabszolgá iránt.

De nem kell a külföldi rokonokat kutatni, csak a magunk mondáját bonczolva is, világos lesz előttünk, hogy a monda a nép fantáziájának terméke, mely kötheti ugyan időhez, helyhez, személyekhez, de ezzel valóbbá nem teszi, mint bármely, például városhoz vagy helyhez fűzött csodás regéjét. Tekintsük meg e Toldytól kalandnak nevezett mondát kissé közelebbről s bizonyára nem fogunk neki több történeti alapot tulajdonítani, mint pld. Toldi Miklós prágai kalandjának, melyet, bár benne mind történeti személyek szerepelnek, ki fog históriai ténynek elismerni!

Toldy Ferencz némely külsőségekből következtetve, Szilágyi és Hajmási esetét bele akarta illeszteni a török-magyar történelem-

nek valamely időszakába. De mi a monda magvát nézve, azt kerdezzük, hogy az események azon mozzanata, hogy a török császár leánya csak úgy könnyedén átszaladhat atyja palotájából, a szigorúan őrzött háremből, az ifjak tömlöczébe, a török birodalomnak melyik korába illik; azt kerdezzük, mikép egyezik az a valószínűséggel, hogy a leány minden akadály nélkül vezeti őket az istállóba, hogy ott rövid uton lovász-mestert, lovászokat és lovakat leölnek, hogy messze szökhetnek, a nélkül, hogy az örök közül csak egy is fölébredne, csak egynek is eszébe jutna őket a kapunál megállítani; s azt kerdezzük, hogy miféle csodás erővel győzi le a két magyar úrfi az egész üldöző sereget, még ha Toldi Miklós és Kinizsi Pál erejével bír is.

Ha mind e kérdéseket fölvetjük magunkban, bizonynyal nem igyekszünk az elbeszélést történeti eseményre visszavinni, hanem fordulunk a magyar néphez, melytől magától eredhetett és kellett mondánknak erednie.

A nép ugyanis a valószínűtlenségeken, a melyeket mi kérdésbe tettünk, sohasem akad fenn. Mert a nép a török birodalom fővárosát csak olyannak képzei, mint faluját; a török viszonyokat mint a magáéit; egészen természetesnek találja, hogy a császár leánya, ha neki egy dalos rab megtetszik, oda fut a börtön ablakára, mint talán falujokban a bíró szép leánya, ha a tömlöczbe került kedves legénynek bús hangját hallja. A nép képzelete átugrik akadályokon, nehézségeken; a nép hőse könnyen szétver akár ezer embert is.

Szóval a fölfogás és előadás teljesen népies; a cselekvény majdnem minden mozzanatának és a legtöbb kifejezésnek még a szendrei névtelen kidolgozásában is, akadunk párjára a magyar balladákban.

IV.

E fejtegetés csak annyit akart bizonyítani, hogy e mondát nem szabad külföldről származtatni és hogy nem kell történelmi eseményhez fűzni. Mondánknak magva élhetett a népben ősidőktől fogva; az eredeti elbeszélés talán tündérkirályleányról is szólhatott; vagy történeti mezt öltve lehettek hajdan e mondának hősei a rablókalandokra járó magyarok vezérei (Bulcs és Gyula is jártak Konstantinápolyban; Gyula feleséget is hozott a görögök közzül).

A monda külsejében folyvást megújulhatott; századok szerint más-más ruhába öltözhetett, a korhoz képest változott benne az esemény színhelye, ideje, a személyek neve, míg végre a török harcok közepett fölvette azt az alakot, melyben a szendrei névtelen reánk hagyta és a melyben a nép között mai napig fennmaradt.

A külső körülmények tehát, a színhely, a nevek, tudunkra csak azt adják, mely korban nyerte a monda utolsó, jelen alakját? A két hősnék neve, kivált Szilágyié, a XV. századra mutat. Mindkét család ez időben az előkelőbb magyar nemzetségekhez tartozott. A Szilágyiak java birtoka épen Bolgárországban feküdt, hol mind a hazai határ védelmére, mind saját jószágaik oltalmára folytonos harcban állottak a törökkel. Egyik Szilágyi, László, Miklós fia, e harcokban szerzett érdemeiért több adományt is nyer Zsigmond királytól.¹⁾ A folytonos csatározás közben könnyen megtörténhetett, hogy valamelyik Szilágyit a magyar határra beütő török csapatok meglepték, vagy hogy portyázó magyarok török földön pusztítva, fogságba estek, közöttük a Szilágyi és Hajmási családnak is egy-egy ivadéka. A két vitéz fogságból megszökve, vagy kiváltva, útközben egy török leányt is rabolhatott, és íme, megvolt az alkalom, hogy egy mondának hőseivé váljanak, egy mondának, mely magvában vagy más alakban sokkal korábban élhetett, mintsem a török a magyar széleket rabló-csapataival meglátogatta volna.

Nincs okunk kétségbe vonni, hogy az a Szilágyi és Hajmási, kiket a monda utolsó alakjában hőseiül választott, valósággal történeti személyek, idővel talán több oklevél is fogja bizonyítani éltöket, mint a hogy újabban számos oklevélre akadtunk, melyek ténynyé változtatják Kemény Zsigmondnak azt a föltevését, hogy Toldi Miklós élő személy, történeti alak volt.

De nem szabad hinnünk, hogy ha egy monda hőset történeti személynek bizonyítottuk, ezzel magát a mondát is megmagyaráztuk; legföljebb azt világíthatjuk meg, miért fűződött a monda épen az ő alakjához.

Ezzel azonban nincs megoldva az a fontosabb kérdés, honnan kerültek a mondai elemek és hogyan tapadtak egybe. — Így áll a dolog akár a Szilágyi és Hajmási, akár a Toldi Miklós mon-

¹⁾ Nagy Iván, *Magyarország családai*. X. k. 705 lp.

dájával. Hiában tudjuk, hogy egy Silágyi, mint Zebernik vár kapitánya sokat harczolt a törökkel, hiába tudjuk, hogy Toldi Miklós előbb pozsonyi várispán, majd Szabolcsnak és Biharnak főispánja: a róluk szóló monda még nincs megfejtve, eredetét, fejlődését még folyvást kutathatjuk, akár hazai ősi költészetünkben, akár a külföldi rokon mondák között.

A mi mondánk hőseit is elfogadjuk tehát történeti személyeknek, kik a XV. század folyamán éltek és vitézkedtek. De magát a mondát történeti eseményre nem viszzük vissza; nem kérjük, hogy melyik török császár leánya szabadítja meg a két ifjút és nem vizsgáljuk, hogy Hunyadi azon időben valósággal Tirnavát pusztítja-e. Mert fölöttébb valószínűnek tartjuk, hogy a mondának alkotó elemei már sokkal korábban megvoltak, mert megengedjük, hogy maga a kész monda is élhetett már jóval előbb, mert a történeti személy- és helynevekből egyebet nem következtethetünk, mint hogy a régen élő monda a XV. században megújulva, vagy tovább fejlődve, akkor szereplő személyekhez és az idétt ismeretes színhelyhez fűződött.

V.

Szilágyi és Hajmási mondája, — azt hisszük — a XV. században öltötte magára utolsó alakját.

Hogy a szendrei névtelennél előbb is versbe volt foglalva, azt maga a névtelen adja tudtunkra, t. i. maga is *«egy poétának ő verseiből szörzé»*.

Ki volt e poéta? A népballadák azt a föltevést sem zárják ki, hogy maga a nép.

Ez esetben a szendrei névtelent jámbor csaláson fogtuk volna; költőt emleget forrásául, a helyett hogy a népmondára hivatkoznék, mert kora, e tudákos kor megvetette a nép költészetét, restellte ismerni és szégyelte földolgozni. E föltevéstől azonban rövid meggondolás után is elállhatunk. Arról a szomorú szívű ifjúról, a ki oly naivul beszéli el a császár-leány históriáját, nem képzelhetjük ez eljárást, mely más, kivált középkori költőknél nem ritka, de a melyhez jókora agyafúrtság is szükséges. De általában sem tudjuk elgondolni, miért dolgozott volna újra a szendrei névtelen egy mondát, melyet a nép már versformában ismert. Nem

szabad felednünk, hogy e század még nem ismeri a mű- és népköltészet különbségét.

Egyházi énekeink, vallásos elbeszéléseink, mondai tárgyú költeményeink egytől-egyig az egész népnek szólanak, a szendrei névtelen sem fordul külön a főrangúakhoz, vagy külön a vitézi rendhez; naiv hangjára éppen a nép fog leginkább figyelni. Miért lopta volna meg a népet a nép kedvéért?

A költészetnek e viszonya a néphez legjobban magyarázhatja, miért nem maradtak reánk azok a történeti énekek, mondai és regés költemények, melyek — mint krónikások is említik — a népben országszerte eltek. Versszerzőink nem látták okát, hogy feldolgozzák: azon alakban pedig, melyben a nép dalolta, összeüjteni és reák hagyni, kinek jutott volna az idétt eszébe?

A szendrei névtelen szavait tehát igaz értelmükben kell vennünk és kutatnunk az ő poétája után. Arról talán örökre le kell mondanunk, hogy e költőt személye szerint megismerjük; megelégszünk, ha arra a kérdésre kapunk választ, milyen nyelven hangzottak ama versek, melyekből a szendrei ifjú a maga históriáját szerezte.

Toldy — tudjuk — szerbnek gondolta azt a poétát, kit a névtelen követett, majd midőn a saját nézetét czáfolja (a népballadák már rég megdöntötték), nem tartja hihetőnek, hogy idegen nyelvből fordított volna, inkább azt teszi föl, hogy valamely *avúlt, talán töredékes verses históriából* dolgozta. E véleménynek nagyon ellene szól, a mit már föntebb elmondottunk. Fölöttébb töredékesnek és avultnak kellett amaz eredetinek lenni, hogy a szendrei névtelen okot lásson belőle új költeményt szerezni; mert míg a nép a régit megérti, nincs miért új alakban adják eléje. De a monda azon hősökkel és azon színhelyvel, melyeket ma ismerünk benne, száz esztendővel sem lehet idősebb a szendrei névtelennél; már pedig Mátyás korának nyelvét, kivált költői nyelvét, a XVI. század korántsem érezhette avultnak.

Általában ha a XVI. század elbeszélő költeményeinek forrásait kutatjuk, sehol, de sehol sem találunk kétségtelen magyar forrásra. Költőink, ha szabad e kor versszerzőit költőknek mondanunk, majdnem kivétel nélkül latin eredetiből dolgoznak. Ott van előttük a *Gesta Romanorum*, a *Legenda Aurea*, a longobárd krónika, *Dictys* és *Dares Phrygius* latinra fordított trójai háborúja, *Curtius* és *Columnai Guido Alexander Magnusa*, továbbá *Thúró-*

czynak krónikái, valamint Bonfiniusnak Decasai. Voltér és Grizeldis története és Boccacciónak több elbeszélése nem a Decameroneból kerülnek a magyar nyelvbe, hanem latin átdolgozásokból, sőt az egyetlen hazai mondának szerzője, a Toldi Miklóst megéneklő Ilosvai sem hivatkozik hegedősök énekére, magyar verses históriára, hanem *krónikára* s ezen bizony nem is érthetünk mást latin krónikánál.

Énekszerzőink népies nyelven a népnek írnak, de tőle tárgyat soha sem vesznek, mert a nép szava az írástudó embernek mese. Történeti eseményeinket, régibb mondáinkat is versbe foglalják, de nem magyar hegedősök szerint, hanem latin krónikások nyomán. A régi magyar hegedősöknek e kor tudákos versszerzői előtt nincsen elég tekintélyök, történelmi hitelök. Temesvári István a kenyérmezei diadalt éneklí meg, de csak Bonfinít szedi versbe, pedig az erdélyi hegedősöktől szebben hallhatta volna e csata történetét. Tinódi is híven megénekel mindent, a mit Turóczi krónikájában Zsigmond királyról hallott;¹⁾ bármily valószínűlenségen sem akad fenn, komoly történeti hangon adja azt is elő, hiszen latin krónikában nyomtatásban olvasta. De mihelyt Tar Lőrinczről akar énekelni, a kinek pokolban jártáról Turócziban mit sem olvasott, csak énekben hallott, mindjárt feltámad benne a kétség *«vagy volt az»,* — úgymond — *«vagy nem volt.»*

A szendrei névtelent is csak ilyen mértékkel kell mérnünk; róla sem lehet mást föltennünk, mint hogy latinból fordította költeményét.

De egy kevés különbséget mégis látunk a Szilágyi és Hajmási históriájának és más énekek forrása között. A többi énekszerző krónika után indul, a szendrei névtelen pedig határozottan *poétára* hivatkozik.

De latin költemény nálunk nem ritkaság. Nemcsak Mátyás udvarában virágzott ez idegen költészet, gyakorolták az egész XVI. század folyamán, a mikor is a műveltséghez hozzátartozott a latin versírás. S e hexameterben, distichonban és más classikai formákban foglalt költemények nem csupán hizelgő alkalmi énekek voltak koronázásra vagy más fényes ünnepre, nemcsak lakodalmokra vagy temetésre készültek, hanem a nemzet történetéből is

¹⁾ *Zsigmond király és császárnak krónikája.* R. M. Költők Tára III. k. 357 lp.

vettek tárgyat. Janus Pannonius Mátyás hadi tetteiről époszt ír, Martinus Thyrnavinus harcra buzdítja a nemességet a török ellen, Stephanus Taurinus a Dózsa forradalmát adja elő;¹⁾ a mohácsi vész után csak azt a hosszabb költeményt említem, mely Eger viadalját és Dobó dicsőségét éneklí.

Ilyen latin költő lehetett — körülbelül a Mátyás korában — az a poéta is, kinek verseiből a szendrei névtelen Szilágyi és Hajmási históriáját szerezte. E föltevésre nemcsak a korábbi fejtegetések vezetik rá a kutatót, hanem magának a költeménynek egy helye mintegy rá is kényszeríti.

A császár tömlöczéből menekülő ifjak azt felelik a harminczadosoknak, hogy *Nagyszombat felé igyekeznek szerencsét próbálni*. Már Toldy észrevette, hogy e sor nem kerülhetett másképp az elbeszélésbe, mint hogy a szendrei névtelen az eredetinek Tirnaváját hibásan Nagy-Szombatnak fordítja. Az eredeti költeményben, mely bizonyynyal a XV. század második felére esik, semmi esetre sem mondhatta Szilágyi és Hajmási, hogy Nagy-Szombat az újtök célja, mert a mohácsi vész előtt a török alig-alig lépi át a hazá határát, Nagyszombatot pedig a szendrei névtelen korában (1571) sem fenyegeti az ellenség. Abban az időben, mikor az eredeti költemény készül, még leginkább az ország határain kívül foly a török harc, a magyarok Szerbiában és Bulgáriában víjják a legvéresebb csatákat (Rigómező, Várna, Szabács) s a bulgár főváros, Tirnava körül is gyakran megfordulnak. Ezt a Tirnavát gondolta és fordította a szendrei névtelen Nagy-Szombatnak. De világos, hogy e tévedésbe csak akkor eshetik, Tirnavában a magyar Nagy-Szombat latin nevét csak akkor láthatja, ha előtte latin költemény fekszik, ha latin szöveget fordít. Még egy külső körülményre hivatkozhatunk, mely talán erősebb bizonyíték. A névtelen ifjú egy *poéta* verseiből szerzi a maga elbeszélését; de kit nevez e kor *poétának*? A magyar költő, ha mestersége a verselés, lantosnak, hegedősnek mondja magát; ha műve nem szolgál egyéb, mint áhítatot kelteni a hívőkben, gyönyörűséget az olvasóban, akkor ének- vagy versszerző a neve. Tinódi lantos, Ilosvait életének egyik szakában szintén hegedője táplálja, de

¹⁾ V. ö. Toldy. A magyar nemzeti irodalom története. Pest. 1852. II. köt. 53. lp.

²⁾ Lásd R. M. Költők Tára III. k. 436. lp.

midőn az iskolamesterség ad neki kenyeret, akkor énekszerző. A reformátorok, általában mindazok, a kiktől egyházi énekeink származnak, énekszerzők; Balassa magát is csak *versszerzőnek* mondja, a ki többi magyar költőkkel *versszerzésben* vetelkedik. De mihelyt latin költőről van szó, az már *poéta*. Balassa Marulust,¹⁾ a renaissancenak egy latin költőjét, *poétának* czimezi, mikor egyik költeményét fordítja; a Balassa életének leírója is csupán a latin költőket nevezi *poétáknak*.

A szendrei névtelen is tehát, mikor *poétáról* emlékezik, nem érthetett azon magyar hegedőst, vagy versszerzőt, hanem — korával egyezően — egyedül latin költőt.

VI.

Nincs okunk kétségbe vonni, hogy a szendrei névtelen és a népballada azon egy mondát beszéli el; de hogyan támadt a két elbeszélés között a jelentős különbség?

A XVI. századi költeményben a két ifjú harczra száll a császár leányaért és Hajmási, kinek otthon jámbor hitvestársa vagyón és így szerelme bűnös, karját s talán életét veszti a párbajban; a mai népballadában pedig Szilágyi, mert otthon *hüttel elkötozött*, *hütes felesége* várja, pajtásának engedi a császári kisasszonyt. Vajjon e mondának melyik kifejelete eredetibb, a tragikai vagy a békés megoldás?

A magyar nép, a mennyire irtózik meséiben a szerencsétlen befejezéstől, annyira kedveli balladáiban a komor katasztrófát. A hitszegő hitves mindig életével lakol; a megtévedt leány soha sem nyer kegyelmet, édes anyja maga viteti a vesztőhelyre; úri kisasszony pásztorlegényt, nemes úrfi jobbágy leányt, király lánya fogoly katonát hiába szeret, sohasem lehetnek boldog egymáséi. — Szóval a nép szigorú ítélő bíró; a hol erkölcsi összeütközésről van szó, ott majdnem kérlelhetetlenül tragikai megoldást kíván.

Ez erkölcsi szigorúságnak tehát a Szilágyi és Hajmási mondájának régibb változata felel meg, s így a tragikai kifejlést kell eredetibbnek tartanunk. — Külömben maga a népballada is elárulja, hogy valaha nem oly simán dőlt el a kérdés, hogy a két ifjú közül kit illessen a császár szép leánya. — Hajmási éppen úgy párviadalra szólítja társát itt, mint a szendrei névtelennél. A csá-

¹ *Szilágyi Á.* Balassa költeményei. Bpest, 1879. 23. és 286. lp.

szár leánya itt is úgy akarja a harczt megakadályozni, hogy hányják inkább őt kardra. Szóval elő vagyunk készítve a harcra, várjuk is s bizony meglep bennünket Szilágyi hirtelen válasza:

Pajtásom, pajtásom, kenyeres pajtásom,
Én neked bocsátom császár szép leányát.

Sőt a történet legvége is a legpontosabban egyezik a két változatban. A szendrei névtelennél Szilágyi, itt Hajmási haza indul a szép leánynyal és otthon mindjárt megesküszik véle. Csupán a véres összecsapás marad el, a melyről az eredeti monda tudott és a mely ezt sokkal költőibbé is tette.

Nem hihető ugyanis, hogy akár a szendrei névtelen, akár az ő latin poétája vitték volna be elbeszélésükbe a tragikai véget, ha a nép — mert utoljára is a monda valaha a népből került — kezdetől fogva szerencsés kimenetellel beszéli e mondát; nem hihető azért, mert XVI. századbeli vagy korábbi költő is sokkal hivebben ragaszkodik forrásához, semhogy rajta ily fontos változtatást merne végbe vinni.

De ha a nép mai napig úgy kedveli a komor katasztrófát, miért szelidítette azt épen e balladában békés megoldássá? Lehetőséges-e, hogy a sokkal költőibb tragikai összeütközést elhagyja? Ez mindenesetre föltűnő, de nem áll magára; idegen nép mondáiban több párját találjuk. — A Hildebrand-monda is tragikus kimenetű volt hajdan. Hosszú száműzetésből jő haza az öreg Hildebrand hős; országa szélén fia Hadubrand útját állja; az agg hős hiába kérdi az ifjútól nevét, ez sürgeti a párbajt, makaczságáért halállal is bünhődik. De már egy XV. századbeli népdal nem teszi az atyát fiának gyilkosává; viadalközben egymásra ismernek és vigan térnek ősi lakukba. — Hasonló változás esett egy orosz mondán.¹⁾

E rokon jelenségek mondánk fejlődését felfoghatóvá teszik, de teljesen nem magyarázzák. — Bizonyos okát nehéz is megmondanunk. — A mai nép talán nem látott az egyik ifju kívánságában akkora vétket, mely tragikai büntetésre méltó? Vagy általában a nép az újabb békésebb időben, szelidebb viszonyok között, engedett volna erkölcsi szigorúságából, mint nagy közönségünk, mely — azt hiszi finomabb műveltséget, emberibb érzelmet tanúsít, ha az

¹⁾ Lásd *Heinrich Gusztáv*, A Hildebrand-dal. Egy. Philol. Közlöny. VII. 531.

életben számos hibának, véteknek, sőt bűnnek is megbocsát, a színpadon pedig oly erkölcsi összeütközéseket akar békésen kiegyenlíteni, melyek okvetlenül tragikai katasztrófát vonnak maguk után?

De míg teljesen nem bírjuk megmagyarázni, elég konstatálnunk a változást, mely a monda szomorú kimenetelét kedvezőre fordította.

VII.

Megfeleltünk a magunk elé tűzött kérdésekre részint határozott válaszszal, részint valószínű feltevéssel. — A Szilágyi és Hajmási mondája a magyar népben termett; elemeiben a nép ajkán már régtől fogva élhetett; mai alakját a XV. század török harczainak köszönheti, a mikor is egy latin poéta versekbe foglalta. A szendrei névtelen e latin költeményt lefordította és ez által a mondának egy eredetibb, kifejlésében költőibb változatát hagyta reánk.

Ez általános, előző fejtegetések után illő volna a költeményeket mind, melyek mondánkat magukban foglalják, sorra tárgyalni. De értekezésünk inkább irodalomtörténeti feladatot szabván maga elé, főkép a szendrei névtelen verses históriájával és a népballáddal fog foglalkozni, minthogy az újabb műköltői feldolgozásokhoz nem annyira irodalomtörténeti, mint æsthetikai kérdések fűződnek.

A szendrei névtelen műve mindenesetre kiválik kortársai közül. De hogy helyesen ítélhessünk róla, talán nem árt egy futó pillantást vetnünk a XVI. század elbeszélő költészetére.

E kor epikája a bibliából, történelmünkéből s részint honi, részint külföldi mondákból veszi tárgyait, azért sorozza Toldy e költeményeket a bibliai, történeti és mondai elbeszélések három csoportjába. De az elbeszélő költészetnek szellemét tekintve, olyan osztályozás áll elő, mely megegyezik a lantos költészetével; ez ugyanis a hazafi — vallásos és a világi lyrának két külön országára szakad. — A bibliai, jobban mondva ószövetségi epika éppen úgy egyházi célra készül és vallásos áhitatra szolgál, mint a zsoldárok és isteni dicséretnek; az új vallás tanait hirdeti s a régi dogmák ellen visel hadjáratot. A történeti elbeszéléseknek ugyanaz az alapangulatuk, mint a hazafi lyrának. Tinódi egykorú verses krónikáiból, vagy Temesvári Istvánnak régibb tárgyú *Tatárjárásából* egy igaz érzelemnek, a honszerelemnek, forró lángja lobog fel, mely költői varázst derít e szárazan tárgyalt históriákra. — A hazafi

bánatnak ugyanaz a panaszos, majdnem kétségbeeső hangja szólal meg e krónikások ajkán, melyet a siralmas énekekből (jeremiadok), csakhogy ez utóbbiakban a hazafiérezelmek vallásiakkal forrnak egybe.

De a mint az egyházi lyra mellett — legalább a század második felében — megzendül a világi lant is, elbeszélő költemények is akadnak olyanok, melyek tárgyban és felfogásban eltérnek a hazafi-vallásos epikától es ezzel szemben világi elbeszéléseknek mondhatók. Nem a hitelvek mellett vagy ellen küzdenek, nem a politikai közérzést fejezik ki s nem is erkölcsi tanúságért, de önmagukért írják. Igaz ugyan, hogy a szerzők, a kor szellemének hódolva, az elbeszélés folyamát gyakorta megszakítják erkölcsi reflexiók kedvéért, hogy morális fejtegetéssel untatnak ott, hol a lelki élet rajzával szívünkhöz szólhatnának, de a hazai és a középkori kedvelt mondákon alapuló elbeszéléseknek mégis a mulattatás és nem a tanítás a főczéljuk.

E világi, csupán gyönyörködtetésre irott elbeszélések között foglal helyet a Szilágyi és Hajmásiról szerzett szép história is. — De milyen hely illeti meg társai között? — Szabó Károly, a mikor az első népballadára ráakadt, ezzel összehasonlítja, és nagyon lesújtó ítéletet mond róla; ¹⁾ szerinte «e költemény szerkezetre és műbecsre nézve semmivel sem áll fennebb XVI. századi verses históriáinknál, melyeket latin iskolában növekedett költőink írtak. Mint azokban, úgy ebben is, a népies felfogás elevensége, naivitása el van veszve, az eredeti magyar népnyelv varázsa megtörve, a népies előadás zománcza elhalványodva, úgy, hogy a szendrei névtelen művét költői értékre nézve eredeti népballadánkhöz hasonlítani sem lehet.»

Ez ítéleten keveset kell módosítanunk, ha az elbeszélő költszetet általában nézzük, de számos részletre, több egyes költeményre, kivált a szendrei névtelen művére nézve szigorúságát nagyon lehet enyhíteniünk.

A Voltér és Grizeldiszról szóló krónika, ²⁾ a Szilágyi és Hajmási históriája szerkezetökkel mai napig megállhatnak, sőt ez utóbbi a népballadát is meghaladja költőibb alkatával. — A népies felfogás az egész epikában lépten-nyomon elárulja magát és kiüti

¹⁾ Lásd: Arany-Gyulai, *Népkölt. Gyűjt.* I. k. 555. l.

²⁾ Istvánfi Pál: *Historia regis Volter.* Régi M. Költők Tára II. k. 27. l.

fejét a száraz gondolkozásból és tudákos fejtegetésből; Tinódiban, Ilosvaiban ¹⁾ gyakran meglep a népies észjárás, de egészében a szendrei névtelen művén kívül egyetlen költemény sincs népiesen felfogva és keresztülvive.

Az énekszerzők nyelve pedig teljesen a nép nyelve, csakhogy költői verselésök nem a nép dalformáinak utáinzata, csakhogy végtelen gyarló. — E két gyöngeségben benne leledzik a névtelen ifju elbeszélése is.

Elbeszélő költészetünkben e feltűnő ellentéteknek okát is kérdehetjük. Ha egy-két költemény jól van megalkotva, miért hiányzik a legtöbbször a szerkezet egysége? ha egyes részeken népies fölfogás uralkodik, miért józan, száraz és tudákos általában a tárgyalás? Ha az elbeszélők nyelve a nép nyelve, miért keressük hiába az előadás költőiségét? ha a hegedősök a nép nótáira szerzik verseiket, miért sértik meg oly durván a népdal rhythmusát? Szóval énekszerzőink, ha a néphez szólnak, miért nem népiesek teljesen? S egyáltalában vajjon a hegedősök kezdettől fogva olyan józan krónikások, száraz verselők, a milyennek Tinódit, Ilosvait és a többi ismerjük?

Szilády azt hiszi, ²⁾ hogy nemzeti epikánk ős idők óta nem állott egyebből, mint hasonló krónikaszerű énekekből, mert a nemzet a maga történeti énekeitől mindenek fölött hűséget, hitelességet követelt. E követelménynek nemcsak Tinódi tesz eleget, hanem minden előzője és utódja is, a Szabács viadaljának éneklőjétől kezdve azon hegedősig, a ki Bocskai fölkelését foglalja versekbe; ³⁾ csak Zrinyi lángesze válik meg e hagyományos iránytól, hogy a magyar költők hozzá többé vissza ne térjenek.

Sziládynak e nézete merész és mégis elbeszélő költészetünk számos jelenségét magyarázatlanul hagyja; a mi nézetünk sem kevésbé merész, de talán több világot vet a magyar epika fejlődésére és talán jobban megérteti a XV. század elbeszélő költeményeit.

Nem, a magyar hegedősnek nem Tinódi a mintaképe. —

¹⁾ Toldi Miklós visszarúgja vízbe a csónakot; az apródok ingerkedése az ősz Toldival.

²⁾ Régi M. Költők Tára III. k. XXXVI.

³⁾ Debreczeni S. János: *Militaris Congratulatio ad Principem et Dominum Stephanum Bocskai*. Debreczen, 1605.

Arany János érveit ¹⁾ nem kell megújítanunk annak bizonyítására, hogy mikor nép és nemzet érzésben és gondolkodásban, egész szellemi életében még egy volt, hogy az Árpádok korában a hegedős nem lehetett az a száraz krónikás, milyennek XVI. századbeli utódait ismerjük. — A fehér ló regéje, Béla herczeg párviadala, Búvár Kund kalandja, a korona és kard mondája, a mely mondák kétségtelenül a hegedősök ajkáról kerültek a latin krónikákba, nem józan verselők termékei, hanem valódi költők alkotásai. — Azon időben igaz költők voltak a hegedősök; az ifjú korát élő népnek naiv gyermekei, a kiknek élénk phantáziájuk mindent költői színbe von, a kiknek képzelmük a legfőbb történeti eseményeket mondákká változtatja, a kikben mintegy terem a költészet, mint a népben, melyből származtak és melytől mi sem választja el őket.

A magyar nép talán századokig is megérte volna, ha csak a hegedősök énekeiből hall is a honfoglalásról, dicső őseiről és a nemzet nagy tetteiről, mert a mennyit vesztek az események történeti világosságukból, annyit nyertek költői fényben.

De a mint megerősödik a nemzetben a keresztyénség és a mint terjednek hazánkban a középkori iskolák, ím a királyi udvarban és a szerzetes kolostorokban szükségét érzik más históriának; — mert a hegedős történeti érdekeinek nincs elég hitele; velök nem is lehet bebizonyítani, hogy a magyar nép még Etelétől örökölte jogát mai hazájára és nem lehet megczáfolni, hogy a magyarok nem boszorkányok szülöttei. Előállanak tehát a latin krónikák, melyek ki is mutatják, hogy a magyar egyenest a nagy hún királytól örökölte Pannoniát és a melyek kiderítik, hogy a magyar népnek a bibliai Nimród a törzsatyja.

Egyszersmind megkezdődik a küzdelem a krónikás és hegedős között. — A krónikás, rendszerint szerzetes, bár művét a biblián kívül jobbára a hegedősök énekeiből lopkodja össze, gyűlöli és lenézi a hegedóst; gyűlöli, mert vetélytársat lát benne, és lenézi, mert iskolázatlan ember. E kicsinylés nemcsak a krónika olvasójában erősödik meg, hanem beveszi magát mindenkibe, a ki a szerzetesek iskoláját látogatja; megszületik az ellentét az iskolázott férfiak és irástudatlan nép között. A régi naiv hegedősök tehát mind hátrább szorúlnak; énekeiket elnyelik a latin krónikák az iskolázott emberek nem hallgatják többé őket; olyan költő-

¹⁾ Arany János: *Prózai dolgozatai*. 63. l.

ket kívánnak, a kik az ő józan felfogásukkal, tudákos gondolkozással, mely az iskolában beléjük oltódott, össze ne ütközzenek, a kik a nemzet nagy tetteit úgy adják elő, a mint azt ők az iskolában, a krónikákban olvasták, a jelenkor eseményeit pedig híven és pontosan beszéljék el, hogy művöknek a krónikairól is hasznát vehesse.

S valóban támadnak is ilyen költők; előbb talán csak szerzetesek, majd világiak is; s ez utóbbiak, ha a költészet megélhetősökre is szolgál, fölveszik a régi hegedősök nevét.

De e hegedős többé nem a régi naiv költő, kit csak tehetése különböztetett meg a néptől; ellenkezőleg irástudó *deák* (Mátyás király Gábor deákja, Sebestyén deák — Tinódi, István deák; Temesvári) *litteratus* ember, ki talán jobban versel latinul, mint magyarul; — elválik a néptől, nem belőle meríti tárgyát, hanem latin krónikákból. A szerzetesek ugyanis nemcsak a nemzet történeteit, hanem a népnek minden történeti színű mondáját is krónikába foglalják, sőt Mátyás korától kezdve mindebből latin költemények is készülnek. — A magyar énekszerző e forrásokhoz fordul és nem az első kútfőhöz, a néphez, melyből a régi hegedősök hanyatlásával különben is mind több és több monda vesz ki.

A hegedősök e nagy változását, mely a XV. század folyamán mehetett végbe, mi sem illusztrálja jobban, mint a ránk maradt legkorábbi történeti énekek. A Pannónia megvételeéről szóló éneket nem a nép után költi, hanem a Képes Krónikából fordítja egy tudákos versszerző, valószínűleg szerzetes férfiú. A Szabács viadalja ²⁾ olyan szerzőtől ered, a ki a latin költészetet jól ismeri, a verselés fogásaiban jártas, de éppen oly józan, mint bármely latin krónikás. A XVI. század még jobban föltűnteti az új és régi hegedős közti ellentétet. *Litteratus* énekszerző nyomtatásban terjeszti el műveit, és mennél nagyobb lesz a népben az irni-olvasni tudók száma, annál jobban megkedvelteti magát, — az elsőről ellenben, a népköltőről, ha ugyan élt még a népben ilyen alak, ki sem vesz tudomást, — s költői alkotásainak nem akad feljegyzője.

Nem csoda, ha Szilády ilyen hegedősről, minthogy magyar

¹⁾ Temesvári István: *História a kenyérmezei győzedelemről*, Debr., 1569. *Históriája* számos kiadást ért.

²⁾ Mindkét középkori költői maradványt lásd R. M. *Költők Tára* I. k. 1. lp. és 23. lp.

költői emlék nem bizonyítja létét, mit sem akar tudni, ha az ismert költőkről az ismeretlenekre következtetve, mindnyájokat jobb vagy rosszabb Tinódinak tartja. De egy rendkívül fontos körülményről megfeledeznek; nem kérdi, miért nem tudnak Tinódi és társai verselni? Bármily józan, száraz is volt a régi hegedős, úgy, mint XV. és XVI. századbeli utódai nem verselhetett. — Ha mindenben is eltért a nép költészetétől, az előadás rhythmusában csak egyezni kellett. S ha Tinódi a régi népekesnek utódja, örökölnie kell vala versbeli művészetét is. De ez örökséget hiába keressük akár nála, akár társainál; hiába keressük, mert Tinódi nem utódja a régi hegedősöknek, nem is tőlük tanulja a rhythmus szabályait, nem is tud verselni. — A régi hegedős a nép keblén szívja magába a rhythmust, Tinódi, sőt a Pannonia megvételének és Szabács viadalmának megéneklője csak az iskolában ismerik meg a verset, t. i. a latin formákat, s midőn magyar versben próbálkoznak, csak fülük után indúlnak, melyben valamely népdal cseng vissza. — Ugyanez magyarázza Tinódinak és társainak előadásbeli gyarlóságát általában, a minek Szilády szintén elfeledte okát adni.

E fejtegetésekre támaszkodva, könnyen megértjük ama föltűnő ellentéteket, melyeken a XVI. század elbeszélő költészetében fennakadtunk. — Nem kell csodálkoznunk, a legtöbb elbeszélésnek miért oly gyenge a szerkezete. Költőjük nem a naiv hegedős többé, ki a történeti eseményt mindjárt mondának nézi, hanem a hű krónikás, ki a történetet meghagyja történetnek; az énekszerző megszűnt népköltőnek lenni, de nem vált műköltővé, a kinek elég æsthetikai belátása volna szétfolyó históriai eseményből egységes költői cselekvényt alkotni. Ha némely költeményben mégis kerek cselekvényre akadunk, az nem a XVI. századbeli elbeszélőnek, hanem forrásának érdeme.

Meg tudjuk most már egyeztetni a józan tárgyalást a néhol kicsillámló népies, költői felfogással. — Azok a latin krónikák és költemények, melyekből a mi litterátus hegedőseink, — Ilosvai is a maga Toldiját, — dolgoznak és fordítanak, jobbára a nép énekeiből állottak elő, melyekből gyakran átvették a naiv felfogást, a költői szépségeket.

Azt sem kell soká magyaráznunk, miért oly kevés a költőiség a hegedősök előadásában és miért oly hiányos a rhythmus verselésükben. — A tudákos énekszerzők nem keresik föl a nép költői szólásait és a latin iskola nem fejleszti ki bennök az eleven nemzeti

rhythmust; — külön irodalmi nyelv azonban még nem állt elő és ezért a deákműveltségű énekszerző is a nép nyelvén ír; idegen versformák sem honosodnak még meg, ezért a latin verselésben jártas hegedősök is a nép nótáira szerzik költeményeiket.

E szempontokból kell megítélnünk a szendrei névtelen művét is, a miért tulajdonkép talán nagyon is hosszas kitérést tettünk. A szendrei névtelen is gyarlón versel, szárazon ad elő, de egységes cselekvényt nyújt, melyben érdekes, népies felfogásra mutató mozzanatok gyorsan váltják egymást és a melynek kiválóan költői a kifejlése.

A kerek, gyorsmenetű, költői végű, naiv felfogású mese az, a miért e költemény magasra kiemelkedik a többi elbeszélések közül. De a műnek e kiválósága nem a szerző érdeme, még nem is közvetlen forrásáé, a latin poétáé, a kinek nyomán a névtelen ifjú dolgozik, hanem a népé, a honnan eredetileg az elbeszélés az irodalomba került. — A latin költőt és a szendrei énekszerzőt csak azért illeti dicséret, hogy a mondának költői cselekvényét meg nem csonkították, naiv felfogását meg nem hamisították, sőt még népies kifejezéseiből is sokat megtartottak; úgy, hogy a kutatóknak, hogy mondánknak magyar voltát megbizonyítsa, elég a magyar népbaladának rokon szellemére és hasonló fordulataira utalnia.

VIII.

Elmondottuk, hogy Szilágyi és Hajmási mondája mikép jutott a magyar néptől az irodalomba, a mikor egyszersmind a nép énekeinek, történeti mondáinak általános forrását is vázoltuk. — A középkor vége felé a régi hegedősök dalai, a nép mondái latin krónikákba, néha latin versekbe foglaltatnak. S ez a nép költői termékeire még szerencse, mert csak ily módon menekülnek a végenyészettől. A fejledező magyar irodalom munkásai ugyanis csak olyan költői tárgyakhoz fordulnak, melyeket már latin feldolgozásban ismertek. — A Toldi-monda sohasem marad reánk, ha valamely szerzetes a XV. században krónikát nem szerez róla, melyet Ilosvai aztán magyar versekbe szed. — Úgy hogy kívánnunk kell, bárcsak mentől több magyar népmonda került volna krónikába; legalább Tar Lőrincz pokolbanjártáról is most többet olvashatnánk és talán most híreből sem ismert mondáknak gyönyörködhetnénk.

A mely történeti ének nem juthatott egy latin krónika menedékvárába, az okvetlenül elpusztult. Hunyadiról, Mátyásról, Kinizsiról csak egy töredék mondánk sincs; mert — fájdalom — a magyar népben kevés a megtartó erő.

A történeti színű énekek közül abból a régibb korból talán csak egyet, a Szilágyi és Hajmási mondáját őrizte meg a népköltészet.

A székely népnek emlékezete, pedig a magyarságban ők őriztek meg legtöbb hagyományt, rendszerint nem nyúlik messzibbre vissza a mult század közepénél, a mádéfalvi veszedelemnél; csak egyetlen balladát ismerünk, mely még korábbi történeti eseménnyel, a kurucz harczokkal függ össze, *Kerekes Izsákot*, (1705—7).

A három százados török harczokból egyetlen eseményhez sem fűződik csak egy mai népballadánk is; még egyetlen történeti nevet sem őriztek meg e költemények. — Igaz, a török harczoknak egyik-másik balladánkon maradt nyoma; de ez inkább elmosódó külsőség. — Szóval történeti énekeink közül csak egy sem él már a népköltészetben.

Hogyan magyarázzuk mégis, hogy a Szilágyi és Hajmási mondája reánk maradt népballada alakjában? A szendrei névtelen műve csak nem tarthatta fenn, hisz ez elbeszélés talán soha ki sem volt nyomva. Másutt kell e különös jelenség okát keresnünk. E monda megélt azért, mert nem történeti monda, mert tárgya velejében olyan, mint akármely népballadái, mert a népköltészetben számos rokonra támaszkodhatott. A mai népballadáról még az a történeti szín is lekopott, a melyet a XVI. századbéli feldolgozáson is csak külsőségnek mondtunk.

Nincs említés benne sem Konstantinápolyról, sem Tirnavárról vagy Nagyszombatról, a császár is csak úgy török császár, ha mi annak nézzük, mert a *török* szó elő sem fordul a *balladában*; csak a személynevek mondhatók történetieknek. — Általában mindazon balladáink (Fogarasi István, Boriska, Nagy-Bihal Albertné, A fogoly katona¹⁾), melyeknek történeti hátterét a török háborúban keresték, nem e korban keletkeznek, nem is történeti eseményen alapulnak. — Régen éltek a népben, néha mythikus felfogásból, gyak-

¹⁾ Mind e balladákat lásd *Arany-Gyulai Népk. Gyüjt.* I—III. kt.

rabban a közönséges életviszonyokból fakadtak, melyekre csak úgy reátapadt a történelmi mez a török világban.

Fogarasi István elkötelezi a hugát a török császárnak, de a leány nem szereti vőlegényét és mire megjő a császár, isten meghallgatja a leány kérését, szép piros hajnalban magához veszi. — Boriskát pedig a mostohája adja török kézre. De hogy e két balladában mi történelmi sincs, elég bizonyosság egy harmadik ballada, Világszép Erzsók), melyben ugyanaz a helyzet, ugyanaz a cselekvény. Örökös úrfinak adja kezére az anya szép leányát. Elbucszik virágaitól, ruháitól, mint Boriska és aztán szép csendesen meghal, mint Fogarasi huga. Nagy-Bihal Albertné leánya török császárnévé lesz. Szegény anyja egyszer eljut a török császár palotájáig, de leánya a koldus asszonyt nem bocsátja maga elé, alamizsna helyett rablánczot küld neki. Hét esztendeig sínylődik a tömlöczben, hét esztendeig panasolja leánya kegyetlenségét. Sohajtozását meghallja leánya, maga elé hozatja, anyjának fogadja, — de a szegény asszony megveti és megátkozza keményszívű leányát.

De egy másik balladában Kis-Gergő Istvánné nem a török császárnéhoz megyen, csak legkisebb leányát látogatja, mert azt hallotta felőle, nem *szánja a szegényt*. — Az anyát itt hasonló bánásmód éri, mint Nagy-Bihal Albertnét a török császár udvarában. — Szóval a tárgy itt is általános népi és a török császár neve csak külsőség, mely a cselekvény magván mit sem változtat.

A mi balladánkban sem látok több történelmi elemet. — Legrokonabb hozzá *A fogoly katona*. Török császár leánya belészeret egy székely katonába, ki dallal enyhíti börtöne szomorúságát. Palota ablakából hallja a leány az éneket, kihozza mindjárt rabságából a katonát, beviszi palotájába, ámbár a fogoly megmondja, hogy van neki szeretője. Meghallja a dolgot a kegyetlen török császár, tüstént tengerbe dobhatja a székely katonát. De a leány csak nem bírja feledni a fogoly bús énekét; a császár ezen úgy feldühödik, hogy lányát is tengerbe veti, a hol a hullámok a fogoly katonával egy helyre habarják.

Egy másik rokon balladában ¹⁾ nem a török császárnak leánya, hanem egy királynak, pogány királynak leánya szeret egy szegény ifjúba. A király tömlöczbe veti az ifjút, de szeretője ott is

¹⁾ L. *Arany-Gyulai Népkölt. Gyűjt.* III. k. 8. és 10. lp.

fölkeresi, tömlöcz ablakára megy, ott vigasztalja. A király végre megöleti az ifjat, de ekkor lánya is utána hal.

Mind e hasonló balladák — egyes rokon vonásokra nem is terjeszkedem ki, az egyező külföldi regéket sem említem — mind azt bizonyítják, hogy a Szilágyi és Hajmási balladája nem történeti mondát őrzött meg, hanem csak oly regés cselekvényt, milyennel a magyar népköltészetben gyakran találkozunk. — E szerint semmi különöst sem kell látnunk abban, hogy e monda mai napig megélt; épen nem dönti meg, sőt a fentebb ismertetett balladákkal együtt csak megerősíti azt a nézetünket, hogy a magyar nép a mult századnál korábbi időből nem őrzött meg egyetlen történeti éneket sem, egyetlen határozott históriai eseményhez fűződő mondát sem.

A némi történeti színnel bevont balladák, így *Fogarasi István*, *Boriska*, *A fogoly katona* és *Szilágyi és Hajmási* nem történeti mondákat, hanem általános, majdnem minden néppel közös költői tárgyakat foglalnak magukban.

IX.

Végül mondánk műköltői feldolgozásáról csak röviden akárok emlékezni.

Vörösmarty tulajdonkép csak a szendrei névtelen száraz gyöngé verseit írta át a maga költői, rhythmusos nyelvére; meghagyta a cselekvényt eredeti alakjában, megmarad nála a ballada balladának. Gyulai ellenben a cselekvényt kiszélesíti, minden mozzanatát kifejti, szóval a balladából költői novellát formál. — Mindkét modern költő a régi elbeszélésben és a népmondában érezte a lelki állapot rajzának és az egyénítésnek híját. Kivált a császárléány tettet akarják lélektanilag megértetni. Tudjuk, a nép nem akadt fenn, hogy a császár léány oly könnyedén hagyja oda atyját és hazáját, de a mai költő előtt ez magyarázatra szorúl. Vörösmarty a ballada szűk határi közt legalább a léány lelki küzdelmét festi, mely szerelme, másrészt szemérme és gyermeki kötelessége között lefolyik, sőt később is világot vet a léány küzködő indulataira, midőn lelkében vád marczangolja könnyelmű tetteért. — Gyulai éppen a léány szerelmének fejlődését festi a legvilágosabb színekkel, s midőn a léány szökését adja elő, éppen a lélektani okadatolásra veti a legfőbb súlyt.

Szintoly határozott törekvése mind Vörösmartynak, mind Gyulainak, a két ifjúból egyéni jellemeket alkotni. A szendrei névtelennél Szilágyi és Hajmási között nincs különbség; vitéz, szép ifjú mind a kettő, egyik sem követeli rokonérzetünket már eleve a maga részére. A népballadában is egymásba mosódik a két kenyeres pajtás jelleme; itt e határozatlansághoz valóságos hiba is járul, midőn a császár leány Hajmásinak jut kezére, holott a cselekvény folyamán Szilágyi felé fordult rokonérzetünk. — Forrásaik e gyöngéjét nagyon hamar észrevették műköltőink és valóban Vörösmarty, ha csak egy-két futó vonással is, mindjárt elválasztja egymástól a két ifjú jellemét, Gyulai pedig eleitől fogva részvétünket Szilágyihoz köti, Hajmási sötét jellemével pedig a katasztrófát előre sejteti.

Gyulai és Vörösmarty tehát egyaránt bevitték feldolgozásaikba azt, a mi nézetünk szerint a műköltőt a naiv költőtől leghatározottabban megkülönbözteti, t. i. a *tudatos* lelki rajzot és egyéni jellemzést.

Így törekedtek a műköltők mondánkat lélektanilag valószínűvé tenni, sőt Gyulai a történeti valószínűséget is meg akarta adni költői novellájának, de bármily leleményességgel vitte is ezt végbe, azt hisszük, a mondának, mely velejében népi, csodás színű monda, a történeti valószínűség nincs javára, sőt költői varázsát csökkenti.

De hosszabb æsthetikai fejtegetésektől tartózkodunk; értekezésünknek irodalomtörténeti feladata volt és ezt már megoldotta — ha ugyan megoldotta —, midőn a monda természetéről, fejlődéséről, megmaradásáról véleményét mondott.

A műköltői feldolgozásokhoz csak azt az irodalomtörténeti megjegyzést csatoljuk, hogy bárcsak a legújabb költői nemzedék is fordúlna régi költői és népköltési hagyományainkhoz, mert bizony bizony akár a régi irodalomból, akár a népköltészetből elég tárgy kínálkozik műköltői alkotásra.

MAIMUNI ÉS AZ ISZLÁM.

Oly időben, a melyben a rosszakarat a tudatlansággal egyesülten azon fáradozik, hogy a zsidó irodalomban a más hitűek és véleményűek elleni intolerantiának bizonyítékait fedezze fel, nem lehet időszerűtlennek vagy hiábavalónak mondani a tárgyat, a melynek tisztázásához hozzáfogunk. A tárgy még fontosabbá válik, ha meggondoljuk, miként tekintélyes zsidó részről ¹⁾ azon vád hallatszik Maimuni ellenében, hogy ő a zsidók s nem zsidók közti ellentétet, mely a talmudban nyilvánul, czélzatos értelmezések folytán meg élesebbé tette. Mivel tényleges esetek nem idéztetnek és a vád csak általánosságokban mozog, hiányzik minden csatlakozási vagy esetleges támadási pont. Mindenesetre a tudomány érdekében áll, hogy e tárgy tisztáztassék. Alkalmunk lesz a következőkben észrevenni, hogy Maimuni hatalmas szelleme tudományos kutatásaiban csak a megvilágítandó tárggyal foglalkozik és hogy a személyeskedés terére csak akkor lép, ha ki akarja mutatni, hogy legkevésbé sem illő, ha az ember a szentség nimbuszával veszi magát körül, oly czélból, hogy a künnállók s be nem avatottak félrevezettessenek. Lesz alkalmunk észrevenni, hogy Maimuni, a zsinagóga nagyroptú sasa, csak az igazság fényövezte magaslatain maradoz és hogy soha az ámitás alant fekvő talaját nem érinti. A tudomány érdeke megköveteli, hogy a benne levő homályos pontok megvilágíttassanak, hogy oly helyek, melyek félreesésüknél fogva eddigelé figyelmen kívül maradtak, vizsgálat tárgyává tétessenek. Ennek fontossága leginkább oly rendszerek megbeszélésénél mutatkozik, a melyek egységes compendiumban összefoglalva nincsenek; a hol a rendszer egyes problémái egyes iratokban szét vannak szórva, a hol tehát az elvált tagokat egymásba kell illeszteni, hogy organikus egész keletkezzék. Hogy ez organonban aztán valódi élet és szellem lakozik-e, az természetesen attól függ, mennyire tudott a gyűjtő a szerző intencióiba elmerülni, vajjon fel volt-e szerelve a kritikai ítélet iránytűjével mindazon utazásaiban, hol a mester nyomait fürkészte.

¹⁾ *Luzatto* S. D. a *Kerem Chemed* III. évf. 67. és 68. lapján.

A mi feladatunk is hasonló szempont alá esik; itt sem állunk kész épülettel szemben, a mely csak leírásra szorul, hanem föl-építenünk kell azt a már meglevő anyagból. S mégis könnyebb az eljárás a mi esetünkben mint más hasonlóknban. Mert Maimuni tárgyunkat illetőleg a legfontosabbat egyik responsumába rakta le, a melynek alapján az épület kiegészítése s tetőzése tetemes nehézségekbe nem kerül.

Ha valamely monotheistikus vallás hívője azon helyzetbe jut, hogy más vallás fölött ítéletet mondjon, akkor — ha csak el van látva a kellő objectivitással és elfogulatlansággal, — egyesegyedül az egyes dogmák erkölcsi becsét fogja vizsgálni. A netáni, állítólagos revelatio hitelességéről való elmélkedés csak annyiban fog érdeket kelteni, a mennyiben kimutatható, hogy a kinyilatkoztatott hit hirdetője erkölcsi mivoltánál s általán életmódjánál fogva semmikép sem játszhatta a közvetítő szerepét Isten és ember között a revelatio alkalmával, ha ez utóbbit meg is engednők. Ha a férfiú el is esik, azért nem bukik meg vele az eszme, a gondolat. Mert a nélkül, hogy magunkévá tennők a deisták tantételeit, a kiknek főképviselői *Shaftesbury* és *Reimarus* azon thesist vitatják, hogy az erkölcs a vallástól teljesen elkülönítendő, hogy a jog és jogtalanság fogalmai teljesen függetlenek Isten fogalmától, mindamelletten lehetetlen, hogy ki ne mondjuk, hogy a velünk született ideák theoriájának érvényessége kiválóan a morálra nézve elismerendő, ha már az ideæ innatæ tekintetében engedményről egyáltalán szó lehet, mihelyest a sensualismust belső okoknál fogva elvetjük. A velünk született eszmék elmélete ugyanis azt tartja, hogy mindazon eszmék velünk születtek, létünkkel egyszerre keletkeztek, a melyek valami természetfölöttit és szükségszerűt tartalmaznak. A nélkül, hogy a velünk született eszmék fejtegetése mélyen bebocsátkoznánk, a mire nézve a kritikai philosophia a dogmatikaitól lényegileg eltér, legyen elég e czélból felemlítése annak, hogy ez eszmék oly értelemben tekintendők virtualitásoknak, hogy a lélek bizonyos dispositióval bir arra, hogy azokat magában felidézze, mihelyt valamely érzéki szemlélet mint alkalmi oke dispositióhoz hozzájárul. S úgy hisszük, ugyanez áll a moráleszmékről is. Ezek a lélekben elejétől fogva virtualiter megvannak; a vallás nem teremtheti, hanem csak fejlesztheti s nemesítheti őket. A kik e tant furfangosnak találják, gondolják meg, hogy daczára a számos vallásfelekezeteknek, melyek az idő jártával

lassanként keletkeztek, a morál sarkelvei mindenütt és mindenkor kevés kivétellel ugyanazok mint a sinai kinyilatkoztatás előttié. E sarkelvekre akadunk az ugynevezett hét noákhidikus parancsolatban. Az erkölcsiség eszméje mindenkor megvolt; a kinyilatkoztatás célja abban állott, hogy ezt öntudatra ébressze, öntudatosá tegye. Létezik bennünk «természetbeli fény», mely magától meggyulad, s a mely kívülről csak intenzitást nyerhet.

Miután láttuk, hogy a morálev a kinyilatkoztatás alá nem rendelhető, meg fogjuk érteni, hogy Maimuni nyilatkozatai az iszlám-ról csak megítélést, de nem elítélést involváltnak. Mert a mennyire az utóbbiról egyáltalán szó lehet, csak Mohammedet illeti, de nem tanának erkölcsi elvét. Mert nem bámulhatjuk eléggé a forrás tisztaságát, a melyből az iszlám egyes dogmái folynak, Isten abszolút egységének principiumát. Másrészt nem tagadható, hogy a folyam medrének tágultával az ismeret tiszta vize némileg megzavarodott.

Az első s közvetlen ok, mely Maimunit arra indította, hogy az iszlámmal szemben állást foglaljon, nem volt nagyon örvendetes. A hitkényszerítés, a mely alatt testvérei nyögtek, nyomta kezébe a tollat. Evvel kapcsolatban áll a Maimuni álmohammedánismusának kérdése, a mely kérdés újabb időben heves viták tárgyává lett. A Maimuni ideiglenes hitehagyottságáról szóló hír kisebb-nagyobb eltérésekkel arab-forrásokra vezetendő vissza. E források: *Alkifti*,¹⁾ a ki Joseph ben Jehuda ibn *Akninnal*, Maimuni kedvelt tanítványával szoros barátságban élt, a mely körülményt *Munk*²⁾ Alkifti hitelességének javára tekintetbe vesz. Továbbá *Ibn Abi Oseibia*,³⁾ a ki állítólag Maimuni fiával, *Dáviddal*, Kahirában mint orvos működött, és végre *Abul-Farag* (Gregorius Barhebræus), a jeles szír és arab tudós.⁴⁾

A hitkényszerítés rémei *borongani* kezdtek, a midőn az

¹⁾ *Tarikh al hucama cz. könyvében*, 356. l. közli *Casiri* a Bibliotheca Arabica-Hispanola I. köt. 294. lapján; fordította *Chwolsohn* a *Literaturbl. d. Orients VII. 341. s köv. l.*

²⁾ *Notice sur Joseph b. Jehouda* 37. l.

³⁾ *De Sacy, Relation sur l'Egypte* 490, 93. sz., fordította *Chwolsohn* a *Literaturbl. 353. l.*

⁴⁾ *Historia Dynastiarum* 454. l., fordította *Chw. u. o.* 375. l.

almohádbeli király Abdul-Mumen Cordovát 1148-ban bevette. Mert mihelyt Andaluzia fővárosa az ellenség hatalmába került, Abdul Mumen halálbüntetéssel való fenyegetés mellett kiadta a parancsot, hogy a zsidók és a keresztények, a kik nem hagyják el az országot térjenek át az iszlamra. Ezen alkalommal Maimuni József és két fia Mózes és Dávid, eleget tévén az önfentartás követelményeinek, állítólag meglátogatták a mecseteket és nyilvánosan vallották Mohammed isteni küldetését. E feltevés azonban, a mely, mint már említettük, arab szerzőknek köszöni keletkezését, nem mondható minden kétségen fölülinek. Habár Munk Alkifti hitelességét, a ki a szóban levő kérdésről igen határozottan nyilatkozik, tekintettel Ibn Akninhoz való szivélyes viszonyára (les intimes rapports) igen nagyra becsüli; azon körülménynél fogva azonban, hogy a zsidó történetírók, kiválóan *Saadia ibn Danan*, ilyen tényről mit sem tudnak, továbbá hogy Maimuni ellenei, kik támadásaikban nem bántak vele kiméletes módon, őt soha hitehagyással nem vádolják: nagy kételyek merülnek fel Maimuni almohammedánismusá iránt. Ehhez járul még, hogy Alkifti, kitűnő összeköttetései daczára, Maimuni életéről és működéséről nem volt kellőleg értesülve, a mire már *Chwolsohn* ¹⁾ és *Steinschneider* ²⁾ figyelmeztettek. Sőt Maimuni családja a valláskényszer elől Fezbe menekült, a hol Maimuni Mózes a nagytudományú R. Jehuda ha-Kohen *ibn Sussan* előadásait hallgatta. De itt is dúltak a hitkényszerítés szörnyetegei és Juda ibn Sussan hitéhez való ragaszkodásáért verpadon lelte halálát.³⁾ Maimuninak újra menekülnie kellett, a mire bizony nem lett volna szükség, ha csakugyan áttért volna az iszlámra. Maimuni 1165. április 11-én (Ijjár 4-én) hajóra szállt családjával Acco felé tartván, a hová sok viszontagság után, a mint ezt ő maga elbeszéli, május 16-án (Szivan 3-án) érkezett meg.⁴⁾ Maimuni ebbeli tudósításában határozottan megjegyzi: **וּבֵאתִי לְעִבּוֹ וְנִצַּלְתִּי מִן הַחֲשֵׁמַד** azaz «Accóba érkeztem és a hit-

¹⁾ Literaturblatt 350. l. 17. j.

²⁾ Frankel-féle *Monatschrift* II. évf. 115. l.

³⁾ Saadia ibn Danan a Chemda Genusában ed. Edelman, Königsberg 1856. 30. l.

⁴⁾ L. a R. Elieser *Askari Sefer Charedim* cz. munkáját, Zolkiew 1804. 73 a. l., hol Maimuni ebbeli tudósítása közöltetik, és a mely M. Ros

kényszerítés elől *megmenekültem*», a mi nehezen annyit jelent: «és ime megszabadultak a hitkényszerítéstől», a mint ezt *Geiger* ¹⁾ fordította. Hogy különben *Geiger* egész ebbeli eljárása tendentiosus, azt már *Steinschneider* ²⁾ mutatta ki. Érdekes e vitára nézve *Halberstam* ³⁾ védírata, a ki nagy hévvel és többnyire nagy szerencsével megczáfolja *Geiger*, ⁴⁾ *Munk*, ⁵⁾ *Carmoly* ⁶⁾ és *Graetz* ⁷⁾ argumentumait. Mindenesetre nagy bátorság kell ahhoz, hogy valaki Maimuni védelmére keljen, miután *Graetz* nagy bölcsen kijelentette, miként a Maimuni kryptomohammedanismusról való tény oly biztos, «hogy ezt csak a kritikai bárgyuság vonhatja kétségbe». ⁸⁾

A felhozott okok alapján tehát azt állíthatjuk, hogy Maimuni a valláskényszer tartalma alatt az örökölt valláshoz hiven ragaszkodott s hogy szertartásait, ha nem is mindig nyilvánosan, tiszta szívvel teljesítette. De másként állott a dolog hitsorsosainak nagy számára nézve. Nem mindenkinek állott módjában kivándorolni, nem mindegyik válhatott meg egykönnyen a göröngytől, a melyet megkedvelt. Kényszerítve voltak ezért, hogy külsőleg megtagadják a régi hitet, hogy néha-néha a mecseteket látogassák és hogy nyilvánosan elismerjék, hogy csak egy Isten van s hogy Mohammed az ő prófétája. De ime akadt valami jámbor férfiú, ki egy oly bölcshez, a ki nem volt kiteve az üldözésnek, azon kérdést intézte, vajjon összeegyeztethető-e a zsidó vallás tantételeivel, ha az ember az önfentartás céljából, ha csak külsőleg is a régi, ki nyilatkoztatott hittől elpártol. A felelet annak kijelentéséből állott, hogy az álmohammedánok minden tekintetben hitehagyottaknak tartandók, mivel a névtelen bölcs azon nézetből indult ki, hogy az iszlám, mivoltára nézve, tökéletesen egyenlő a régi pogányok bálványimádásával. Maimuni, ki méltán attól tartott, hogy ilyenmü

hasánához való commentárja végén is olvasható, a melyet *Munk* a Keletről hozott.

¹⁾ More b. Maimon 20. l.

²⁾ *Hebr. Bibliographie* I. köt. 91. l. 2. j.

³⁾ A *Kobak-féle Jeschurun* IV. évf. héber szak. 23. s köv. l.

⁴⁾ I. h. és *Chaluz* IV. köt. 51. l.

⁵⁾ *Notice sur Joseph b. Jehouda* 37. lapján.

⁶⁾ *Jost-féle Annalen* 1839. évf. 325. és 332. és 1840. évf. 32. s köv. l.

⁷⁾ *Geschichte der Juden* VI. köt. 1861. 316. lapján.

⁸⁾ U. o. 3. j.

határozat az elcsüggedteket arra birhatná, hogy a zsidóságtól teljesen elpártoljanak, Fezben való időzése alkalmával terjedelmes arab körlevelet bocsátott ki, a melyben az őt jellemző tudományossággal és élességgel kimutatja, hogy ama buzgólkodó túlfeszítette az íját, hogy az elröpített nyilak visszapattannak a heves ijászra, hogy neki, minthogy hibás feltétekből indult ki, hibás következtetésre kellett jutnia. E körlevél a következő czímet viseli: (אגרת השמר¹, a hitkényszerítést tárgyaló levél vagyis מאמר קדוש השם²) Isten nevének szentségéről szóló értekezés.

Maimuni mindenekelőtt azon felfogás ellen fordul, mintha az, a ki Mohammed küldetését csak ajkával is vallja, ezt szívvel s lélekkel is elismerné, s hogy e szerint a kinyilatkoztatott hitet tagadná. Mert a zsidó törvény szelleméből inkább az világlik ki, hogy a kényszer alatt vallott hit teljesen értéktelen. Maimuni ebbeli nézetét számos, néha igen érdekes és sajátos, a talmudból és midrásból vett bizonyítékkal támogatja. Egyebek közt felemlíti R. Meirt, a ki egy a római uralom alatt kitört hitüldözés alkalmával pogánynak nyilvánította magát.³) A jelen hitkényszerítés különben nem valami komoly jellegű, mivel az ember csak üres formulát tartozik elmondani, a nélkül, hogy az örökölt hittel ellenkező cselekedetet kellene elkövetnie. Hosszasan értekezik továbbá Maimuni arról, hogy a legvétkesebb és legelvetemültebb hitszegők s vallástagadók is részesültek az isteni jutalomban esetleges erényes tetteik fejében, a mint ez a szt. irás számos he-

¹) Oxfordi kézirat alapján (Uri 280 Pockok) kiadta *Edelmann* — a *Chemda Genusában* 6. a sk. l. E körlevél nem tévesztendő össze egy hasonló névvel, melyet Maimuni József Fezben 1471. aera seleucidarum = 1160 K. n. évben szerkesztett. Héber kivonatát kiadta Edelmann a Ch. G. bevezetésének LXXIV. sk. l. Az egész levelet lefordította utóbb *Goldberg* a Libanon cz. folyóiratban, Mainz 1872. Grätz i. h. 317. l. 2. j. már helyreigazítja Geigert, a ki e két levelet csakugyan összetévesztette.

²) Ezen felirat alatt említi *Duran Simon* 11. és 63. sz. responsumában. Ki lett adva a Kobez T'suboth ha — Rambam cz. gyűjteményben, Lipse 1859. II. r. 12 a s köv. l. E két kiadás még tartalmilag is különbözik egymástól, úgy hogy két fordítást kell fölvennünk.

³) *Graetz* állítása (320. l.) mintha R. Meir ez alkalmalal tiltott étkekből evett volna, nem felel meg a valóságnak. V. ö. a forrásokat Aboda Sara 18 b. l. és Midrás Koheleth VII. f. 11 v, a hol csak ez áll: **טַמֵּשׁ בָּהָא וּמֵתָק בָּהָא**.

t. i. bálványimádás, vérfertőzet, emberölés, élő állatok husának élvezete, istenkáromlás, rablás és erőszakosság háborítatlanul felüthetik sárkányfejüket: ott hiányzanak a rendezett közösség, a rendezett társadalom postulatumai, mivel az erkölcsiség érzete, a kötelék, mely az emberiséget kell hogy átkarolja, pusztulásnak indul, mivel a humanitás, mely valamennyünk legfőbb célja és feladata, sárba lesz tiporva. Szent s elodázhatatlan kötelesség tehát, hogy az ily fajzatot kiirtsuk. És erről mondja a szt. irás: **לֹא תַחֲיֶה כָּל נֶשְׁמָה** Ne hagyj életben egyet sem közülök.¹⁾ Azok pedig, kik az erkölcsi világrend alapelveit teljesítik, a kik a mozaikus törvénnyel való érintkezési pontokat birják, ilyeneket a zsidó társadalmi életben is kereshetnek s azért neveztetnek **גֵּרֵי הַיִּשְׁב** idegeneknek, kik a Palæstina földjén lakás jogát megszerezhetik.²⁾ A felebaráti szeretetről szóló törvény kiterjeszkedik tehát azon nem zsidókra is, kik a hét főbüntől tartózkodnak. Ennél fogva kötelesek vagyunk közhasznú törekvéseikben részt venni, és azokat tőlünk telhetőleg támogatni s előmozdítani.³⁾ Testvéreknek és társaknak tekintendők, mivel az örök üdvben részesülnek.⁴⁾

Ámde nyilvánvaló, hogy a monotheistikus vallásoknak a nevezett noákhidikus törvények szolgálnak alapul, úgy hogy ennek külön hangoztatása szinte fölösleges. Maimuni mindazonáltal, minden félreértés kikerülése czéljából, a hagyomány szellemében előadott tanait a másik két pozitív vallásra is kiterjeszti. Egyik végzésében⁵⁾ határozottan kimondja, hogy szabad keresztényeket a zsidó törvényre oktatni, — habár ez a többi nem-zsidókkal szemben tiltva van — minthogy elismerik, hogy a tant, melyet a zsidóság bir, Isten nyilatkoztatta ki s mivel egyébiránt e tant ők is nagyra becsülik, csak hogy egyes helyeket a zsidó felfogástól elütő módon értelmeznek. Abból a körülményből azonban, hogy Maimuni ez alkalommal a mohammedánusokat nem említi, nem szabad arra a következtetésre jutnunk, mintha ezek

¹⁾ Melachim VIII. 9.

²⁾ Jad ha-Chasaka: Aboda Sara X. 2, 6. Issure bia XIV. 7.

³⁾ Melachim X. 12.

⁴⁾ Maimuni Misna commentárja Synhedrion XI. f. T'suba XI. 4.; Melachim VIII. 11.

⁵⁾ Kobez 14 a. l. 58. sz.

tanuk ethikai tartalmára nézve a keresztényektől messze elmaradnának, hanem az indító ok más természetű, a mely Maimuni de-
cisiójának szószerinti értelmében keresendő. Tudvalevő dolog
ugyanis, hogy Mohammed a zsidókat a biblia szándékos hamisítá-
sával vádolta. Különösen azt veti szemükre, hogy az állítólag
reá vonatkozó helyeket kitörölték. Mohammed ezért így kiálta
fel: «Néhányan közülök úgy olvassák fel hamisításaikat a szent-
írásból, hogy azt kellene hinniek, hogy csakugyan ekképen áll a
szentírásban. De valójában másképen áll. Azt mondják, hogy Istentől
ered, már pedig nem ered Istentől; hazugságokat állítanak Isten-
ről jobb meggyőződésük ellenére». ¹⁾ Másutt Muhammed a hitetlenek
makacssága fölötti elkeseredésében mondja: «Mivel szövetségü-
ket megszegtek, megátkoztuk őket s megkeményítettük az ő szívü-
ket, mivel szavakat igazi helyükről elmozdítottak, s mivel annak
egy részét, a mire figyelmeztetve lettek, elfelejtették». ²⁾ A felhozot-

¹⁾ III. Szurat 72 v.

²⁾ Sz. VI. 18 v. L. még m. h. k. II. Sz. 73 v.; IV. 48.; V. 45. 52.
E vádaskodások még folytatódnak a traditionális irodalomban is, különösen
Al-Buchari Kitáb al sahadát cz. művében 29. sz. V. ö. *Goldziher* cikkei:
«Proben muhammedanischer Polemik gegen den Talmud» a Kobak-féle
Jeschurun cz. folyóiratban VIII. köt. 76. s köv. I. XI. köt. 18. s köv. I.,
valamint: «Ueber moh. Polemik gegen Abl al Kitáb» a ZDMG. XXXII.
köt. 341. s köv. I. Az utóbbi értekezésből kiveszszük, hogy e vádaskodások
csak az Abbaszidák uralma alatt öltöttek határozott jelleget, miután a
historiai és bibliographiai tudományok felvirágzása által a kanonikus köny-
vek tanulmányozása is új lendületet nyert. Csak miután eloszlott a tudat-
lanság homálya, kitűnt, hogy a **تبدیل** és **تكريف** tekintetében két főirány
érvényesült. Az egyik irány, melynek kiváló képviselői Al-Nawáwi a Kitáb
al Adkarban és Ibu Chaldun a Mukaddamahban, tagadja a szöveg tenden-
tiosus hamisítását. Csak oly helyek hibás értelmezése ellen fordul, a melyek
az iszlámra vonatkoznak. Ezen irány ennél fogva a bibliát isteni könyvnek
tekinti. A másik irány, a melynek egyik szószólója Ibn Hazm a Kitáb al
Milalban, a koránból vett idézetek alapján igyekszik a biblia egyes hamisítá-
sait és interpolációit kimutatni. Magától értetődik, hogy ez irány a bibliát
mint hamisított könyvet becsmérli. Al-Makrizi a Fihristben, a ki úgy látszik
a misnát misne ha — thórával — a Deuteronomiummal összetévesztette,
csak a misna hamisításáról szól, a melynek hiteles szövege a számkivetés
alatt elveszett volna. Közvetítő irányt követnek Hagi-Chalfa és Al Sinhági,
kik a szent írás csak részben való hamisítását állítják, minthogy polémiá-
juk daczára a kanonikus könyvekből Muhammed küldetését bizonyító mon-
datokat idéznek. Hamisítónak Ezrá is állítatik, kit ezúttal **رجل جاهل**-nak
neveznek (Ibn Kajjim al Gauzzija, Leideni kézirat 1510. sz. 94. l.)

taknál fogva nem fog feltűnést kelteni, ha Maimuni a mohammedanusoknak törvényre való oktatását megtiltja, ha csak az által is, hogy alkalom adtával világosan meg nem engedi. Mert nem részesítik a bibliát, a hamisított könyvet, kellő tiszteletben. Maimuni ezért tekintettel a hamis vádakra a lehető legnagyobb határozottsággal hangoztatja a biblia hitelességét és Steinschneider ¹⁾ joggal állítja, hogy főképen ezen körülménynek tulajdonítható a kilencedik hitágazat keletkezése, a mely a törvény változhatatlanságáról szól.

Hogy Maimuni a mohammedánusok említett kihagyása által azok kizárását a monotheistikus vallások kötelékétől nem czélozta, kitűnik végzéséből, mely a mohammedánus által eszközölt borérintést illeti. A pogányok tudvalevőleg boráldozatokat mutattak be isteneiknek; az ilynemű bor élvezetét a törvény szigorúan tiltja. A talmud szerzői e tilalmat olyan borra is kiterjesztették, a melyet pogány csak érintett is. Okadatolásul felhozták, hogy a zsidók e rendszabály által a pogányok tivornyáiban való részvételtől visszatartassanak, a mely tivornyák által a zsidók a pogányokkal igen könnyen atyafiságos és rokonsági viszonyba léphetnének. E törvényt azonban meg kellett változtatni, illetőleg megszorítani, tekintettel a jelenlegi nem zsidókra, kik libátiók bemutatásával, meg pogány istenekkel nem vesződnek. Már a Gáonok is indíttatva érezték magukat, hogy e törvényt részben megszüntessék, megengedvén a nem zsidó által érintett bor használatát, kivéve az ivást; ezúttal a muhammedánusok névleg említettnek. A Gáonok e nézetéhez Maimuni egy helyen ²⁾ teljesen csatlakozik, míg egy másik, későbbi ³⁾ helyen magyarázó értelemben kijelenti, hogy a mohammedánusok által érintett bor ivása is szabad, minthogy semmiképen nem sorozhatók a pogányokkal egy és ugyanazon kategóriába. S nem is szükséges e mellett a mohammedánusok részéről határozott kijelentése annak, hogy a hét noákhidikus fő törvényt szentül tartják, mivel ezek már hitvallásukban implicite benn foglaltatnak. Ilyen módon interpretálja Maimunit R. Káro József is.

¹⁾ Polemische und apoletische Literatur in arabischer Sprache, zwischen Muslimen, Christen und Juden. Lipse 1877. 320. l.

²⁾ Ma'chaloth issuroth XI. 7.

³⁾ M. i. XIII. 11.

Miután bizonyos értelemben kérdésünk sociális s ethikai oldalára ügyeltünk, az iszlám theologiai elveire s azon megítélésre fordítjuk figyelmünket, a melyben ez elvek Maimuni által részeseültek. Hadd következzenek mindenek előtt Maimuni már fenjelzett responsuma :

160. Válasz egy proselytának.¹⁾

Kérdés a mohammedánusokat illetőleg, a kikről kijelentetted, hogy nem bálványimádók, a mire tanítód neked azt viszonzotta, hogy ők tényleg bálványimádók, s hogy a kövek, melyeket tévelygésükben (?) dobálnak, Mercuriusnak szentelvék. Ő megezáfoolt téged méltatlanul, úgy hogy magadat sértve és megszegyenítve érezted, minthogy rád a szt. írás ezen szavait alkalmazta: «Válaszolj a balgának dőresége szerint».²⁾

Feielet: A mohammedánusok semmikép sem bálványimádók, mivel a bálványok ajkukról s szívükből eltűntek. Elismerik Isten tökéletes egységét, oly egységet, a melyhez gáncs nem tapad. S a körülmény, hogy hazudnak, azt mondván, hogy mi azt állítottuk volna, hogy Istennek fia van: még nem jogosít fel bennünket arra, hogy hamis váddal lépünk fel ellenük azáltal, hogy őket bálványimádóknak nyilvánítjuk. Mert midőn a szent írás egyrészt azt állítja róluk, hogy szájuk valótlant szól és hogy jobbjuk hazugságba kapaszkodik, másrészt mellettünk tanúskodik, hogy Izrael ivadéka nem követ el jogtalanságot, nem állít valótlant, mert csalfa beszéd nem jön ajakáról. S hogyha mindamellet valaki azt találná állítani, hogy a ház, hol imádságukat végzik, nem egyéb bálványtemplomnál, mivel benne a bálvány, melyet elődeik imádtak, rejtve van: nem változtatna ez a dolgon, mihelyt azok szíve, kik neki hódolnak, ég felé irányul. Hisz bölcseink már Synhedrion tractatusában kijelentették, hogy ha valaki ájtatosságát bálványtemplomban végzi azon hiszemben, hogy ez az egy igaz Istennek háza, érzelmei olybá tekintetnek, mintha azokat az égnek szentelte volna. S ép így áll a dolog a mohammedánusok tekintetében is, hogy t. i. a bálványimádás szájuknak teljesen idegenszerű és hogy az Isten egységéről szóló tanuk gáncs és hiba nélküli. Igaz ugyan, hogy Ismael utódai bizonyos helyeken háromféle bálványt imádtak, t. i. Peort, Mercuriust és Kámot, a mit ők

¹⁾ Kobez I. r. 34 c. 1.

²⁾ Példab. XXVI. 5.

maguk is megengednek és a melyekre nézve arab elnevezésük van. A Peor tisztelete ugyanis abban állott, hogy az ember előtte levetkőzött vagy a fejét meghajtotta és a nemi részeket feléje tartotta oly módon, a mint most a mohammedánusok imádkozásuk alkalmával meghajolnak. A Mercur kultusa kövek dobálásában nyilvánul, míg a Kámos imádása abban mutatkozik, hogy hajadon fővel járnak és hogy varrt ruhát nem viselnek. Ezek a dolgok már meglettek magyarázva és már eléggé ismereteseek voltak az iszlám előtti korszakban. De a mohammedánusok azt mondják, hogy a hajadon fővel való járás és hogy a varrt ruháktól való tartózkodás arra szolgál, hogy magunkat Isten előtt megalázzuk és hogy eszünkbe jusson, miként támadunk majd fel a sírból. S hogy a sátán előtt köveket dobálunk, csak azért történik, hogy zavarba hozzuk. E pontra nézve különben bölcseik nem értenek egyet. Míg egy-néhányan e kultust okadatolják, mások csak bevett szokásnak tartják. Mind ebből kiviláglik, hogy ámbár e cselekedetek eredete és lényege bálványimádásra vall, még sem akad köztük senki, ki ily helyen hódolatát nyilvánítaná, vagy a ki a pogánykultus nevében valami cselekedetet véghez vinne akár ajkával, akár szívével, minthogy érzelmeiket az égnek szentelik. Ennélfogva megbántott és megsértett téged a te tanítód, midőn joggalanul balgának nevezett

Ezen responsum teljes megértése céljából pillantást kell vetnünk az Iszlám előtti arabok vallására. A régi arabok vallási kultusa csillag-, kö- és faimadásban állott, a mely kultus felől tán sohasem leszünk kellően értesülve, mivel az iszlám a régi hit emlékeit és nyomait, a mennyiben csak hozzáférhetett, eltörölni igyekezett. A mi tényleg mégis fenmaradt, csak csekély adatokat nyújt. *Goldziher* ¹⁾ a régi arabok vallását a fetiszizmus egy nemének, még pedig igen alacsony nemének tartja; e felfogással szemben azonban *Krehl* ²⁾ már előbb megjegyezte, hogy ily módon át lehet ugyan suhanni a legnagyobb nehézségeken, de vajjon boldogulhatni-e ily úton-módon egy oly népnél, a mely épen nem áll a kultura legalacsonyabb fokán, nagyon is kétségbe vonható. E vita különben csak nominaldefiniciók körül forog, úgy hogy meddősege magától értetik. Mi azonban úgy hiszszük, hogy itt a zabáismussal,

¹⁾ Az iszlám, Budapest 1881. 6. l.

²⁾ Ueber die Religion der vorislamischen Araber, Lipcse 1863. 56. l.

illetőleg ennek folytatásával van dolgunk, mivel a régi arabok kultusának fő mozzanata a csillagimádásban állott. Valóságos polytheismusról még nem lehet itt szó. Az istenek nagy s változatos udvartartása még nem létezik, mert az emberiség gyermekkorát éli, és a naturalismus fokán áll. Az egyén subjectivitása még nem érvényesülhetett a reflexio segítségével. A természet töméntelen tüneményeivel kábítólag hatott a gondolkodótehetségre s nem engedte meg a tiszta megismerést. Önkénytelenül sejtettek egy mindent felölelő hatalmat, de a fogalmak még nagyrészen öntudatlanok voltak. Mi sem volt természetesebb, mint hogy e hatalmat az égi testekben keresték, mint a melyek leginkább föltételezték e hatalmat. Így tehát az iszlám előtti arabok a valóságos pogányságot, az igazi polytheismust soha nem ismerték. Mert a tisztelet, a melyben idoljaikat részesítették, nem ezeket illette meg közvetlenül. Ez kiviláglik Al-Diniški¹⁾ tudósításából, a hol azt állítja, hogy az arabok bálványimádásukat azzal mentegették, hogy ők az idoloikat azon czélből imádják, hogy közelebb álljanak a közvetítésnél fogva Istenhez, a nélkül, hogy ezen idoloikat a világ teremtőinek és fentartóinak gondolnák.

A 360 bálvány között, a mely a mekkai szentélyben a tisztelet tárgya volt, legelőkelőbbnek Hubalt tartották, kit az arabok اعظم اصنامهم-nek neveztek.²⁾ Megegyező tudósításoknál fogva Hubal nem volt a Ka'bah eredeti istensége, hanem éjszokról vitetett oda. Közel fekszik azért a Baallal való rokonság. És mint-hogy Maimuni a jelen körlevélben általában csak egy bálványról szól (ועבורה זרה צפונה בחוכו) azt hisszük, hogy alatta Hubal értendő. A kőhajigálás, mely tiszteletére rendeztetett, tán a nyilak röpítését jelenti, mely az imádás legfelső fokát jelezte. De ezen hypothezisre csak addig van szükségünk, a míg Maimuni nézetét a kődobálásról általában fenn akarjuk tartani. Erre azonban kényszerítő ok nincs, annál kevésbbé, mert a Maimuni által a mohammedának nevében említett okadatolás egyedül igaznak látszik. A kődobálás ugyanis még most is dívik, sőt kötelező a zarándokokra nézve, kik Arafából való visszatértükben az El-Menaa

¹⁾ L. Chwolsohn : Die Sabier, II. köt. 404. 1.

²⁾ Oslander : Ueber die vorislamische Religion der Araber, ZDMG. VII. köt. 493. 1.

völgyben levő sátánt minden évben agyonkövezik.¹⁾ Mert a hagyomány szerint a nevezett völgyben a sátán háromszor útját állotta Ábrahámnak Iblisz kigyó alakjában, hogy ne zarándokolhasson Arafába, de Ábrahám Gábor arkangyal kíséretében oly mély benyomást tett felszedett köveivel a gonosz szellem makacs fejére, hogy ez jobbnak látta kereket oldani. Ezen világrázó esemény megörökítésére szobor emelkedik, melyet minden évben ostrom alá vesznek. De úgy látszik, hogy a gonoszságnak nagy a hatalma, mert ime ott áll a szobor századok óta, ellentállván minden rohamnak, kaczagván a hívők erőlködését, mert a gonoszság fejére irányított kövek az ájtatoskodókra visszahullanak. Mindenesetre igen régi keletű a kődobálás szokása, bármiként magyarázzuk is.

A mi Peort illeti, előre kell bocsátanunk *Herodot*²⁾ megjegyzését, hogy a régi arabok Dionysost *Ὀροσάλ* név alatt imádták. De mivel Dionysus jelvénye a phallus volt, méltán lehet következtetni a Peornak Dionysossal való azonosságára. Mert a Peorkultus főképen az erkölcsiség meggyalázásában állott, a mire már a szónak gyöke, *פער* aperire céloz. A bálványimádás e fajtalan neme elharapódzott leginkább a moabitáknál, a mint ez már Numeri könyvének XXV. fejezetéből kitetszik.³⁾

Kámosban, a moabiták nemzeti istenében, *Saturnust* véljük felismerni. Mert Kámos egyszerre említetik *Molechchel* vagy *Milkommal*, az ammoniták nemzeti istenével.⁴⁾ Ámde *Molechról* a szt. írás számos helye alapján eléggé ismeretes, hogy őt rontó s pusztító principiumnak tekintettek, mivel gyermekeket mutattak be neki áldozatul. De mivel *Saturnus* is a rombolás és megsemmisülés istenének tekintett (ebből keletkezhett az a monda, hogy ő saját gyermekeit megemészti), nem átalljuk Kámóst *Saturnusnak* nyilvánítani. Föltevésünket igazolja a kultusnak azon módja is,

¹⁾ V. ö. B. *Maltzan*: *Meine Wallfahrt nach Mekka*, Lipcse 1865. II. köt. 345. s köv. l.

²⁾ III. 8.

³⁾ V. ö. a *Targum Jonathant*. Tisztelték ezenkívül Peorban az alvilág istenét is és az imádása éktelen éjjeli tivornyákban és tobzódásokban állott, l. *Creuzer*: *Symbolik u. Myth.* II. köt. III. kiadás, 411. l. Hogy erről az araboknál mit sem találunk, azon körülménynek tulajdonítandó, hogy a bálványok állítólagos hatásköre Syriából Arábiába való vándorlásuk által tetemes változáson ment keresztül. V. ö. *Renan*: *Les Apôtres*, 297. l.

⁴⁾ I. királyok k. XI. 7. és II. kir. k. XXXIII. 13.

melyet Maimuni ecsetel. Mert a hajadon fővel való járás, a hajfelbontás, össze nem varrt ruhák viselése, jelképileg a mindent felbontó és elpusztító Saturnusra mutat.

Markulisz alatt nyilvánvalóan Mercurius értendő, a ki Utarid név alatt az Aszád törzsnél nagy tiszteletben állott.¹⁾ Mercuriusnak tiszteletök jeléül kőszobrokat állítottak. Ezen Hermes-szobrokra vonatkoznak a talmudbeli helyek: Aboda sara 50a l., Synhedrion 64a l. és Baba Mezia 25b l.²⁾ De mivel sehol sem találjuk, hogy Utarid vagyis az arab Mercurius oly tiszteletben részesült volna, a melyet Maimuni említ, joggal feltehetjük, hogy Maimuni a rómaiak Mercurkultusát az arabok kőkultusával összetévesztette, hogy t. i. az utóbbit rövid és megfelelő elnevezés hiányában a Mercurkultus nevével illette.

Ime Maimuni responsumából eléggé kiviláglik, hogy ő az iszlámmal szemben igazságosan s részrehajlatlanul járt el, minthogy hímezés nélkül kimondja, hogy a mohammedánusok istenezsméje tiszta és gáncsnélküli, hogy ennek folytán egyes vizzásságok alig jöhetnek számba, nem hogy feljogosítanának arra, hogy a mohammedánusokat bálványimádóknak nyilvánítsuk.

A régi kultus kiválóbb maradványának csak a Mekkában levő fekete kő tekintendő, a melynek provenienciája még most sincs kiderítve.³⁾ Némelyek a legrégebbi időkbe teszik felavatását, a mennyiben Ismaél e kővel, melyet Gábor arkangyaltól kapott, azon épület sarkát megjelölte, a honnan az ünnepélyes processióknak meg kell indulniok. A kő akkoriban fehér volt, s csak később feketedett meg, gyászt öltvén az emberek vétkei-
való elkeseredésé-

¹⁾ Krehl i. h. 8. l. — ²⁾ Mivel Mercurius néha מרקולייםnak helyett nevezetik R. Tam azt hiszi, hogy eredetileg csakugyan מרקולייםnak hívták s hogy nevét a törvényre való tekintettel változtatták meg, mely a bálvány nevének kiejtését tiltja; de mi úgy hiszszük, hogy מרקוליים = Kylius, a mely egyik mellékeve Mercuriusnak, ki a mythos szerint a Kyllene hegység egyik barlangjában született. E helyen fölemlítjük, hogy a »Palestine exploration fund« London, 1885. januári füzetének 10. l. egy a Gilboa hegyén talált Markulisz kőhalmazt ábrázoló képet hoz, melyhez magyarázó szöveget C[onder] írt, a ki — és ezt mellékesen mondjuk — a \square -t a \square -mel összetéveszti, mert rendszeren Markulimot mond.

³⁾ E század elején a walhabiták darabokra törték, a melyeket később összeillesztettek. L. Kremer: Die herrschenden Ideen des Islams, Lipsce 1868. 186. l.

ben.¹⁾ Mások szerint a Ka'bah, hol a fekete kő el van helyezve, eleinte Saturnusi templom volt. E fölvevést azonban *Šahrastani* elveti, mivel a templom fölépítése csak a kinyilatkoztatás után és folytán történt meg.²⁾ A legtöbb valószínűséggel bír *Ahmed ben Jussuf* állítása, hogy a kő a zarándokok csókolgató ajkaitól feketedett meg.³⁾ *Ibn Ezra* e kő imádását tényleg azonosítja a Mercur-kultussal, a mi fentebbi állításunkat igazolja.⁴⁾ De Maimuni mindamellett nem tulajdonít valami nagy fontosságot a fekete kőnek, mivel a Névtelen ebbeli vádjait egyszerűen ignorálja, a mennyiben Maimuni általános elutasítással eléggé megczáfoltnak hitte a vádat.⁵⁾ Mindamellett egyes héber tudósoknál a törekvés észlelhető, hogy a feketekő-kultus elítélésére vonatkozó czélzásokat már Mózes könyveiben találják. Kellő nyomozás után kihozták, hogy a tétel (⁶ ועבדתם שם אלהים מעשה ידי אדם עץ ואבן⁶) csakugyan a bálványimádás e nemét tartja szem előtt. *Jehuda Halévi* még féilg rejtelmesen mondja: הוא רמז אל אלה .. אשר הם מרוממים את⁷ *האבן*. De *Duran Simon* azonban *Keseth u Mâgen* cz. vitairatában már egészen leplezetlenül állítja: והאבן היא אבן הרנימה בחגיגתם כמו: שפי' החכם בעל הכוזב ו'ל והמעין בזה יהי' עינו בראשו⁸⁾ Már pedig nem szükséges valami nagy megfontolás arra nézve, hogy *Jehuda Halévi* csak általános kifejezésekkel él s hogy Durannak a Kuzariból való idézete még csak beléje s belőle értelmezendő. Általában mondhatni, hogy *Duran* az Iszlám elleni felgerjedésében túlmént a határon. A nevezett vitairat olvasása az elfogulatlan olvasóra azt a benyomást teszi, hogy *Duran* — nem tudni mi okból — alaposan összetévesztette az iszlámelőtti korszakot az iszlámutánai időekkel. Mert mind a két korszakból hoz fel gravameneket, s így legkevésbé sem csodálkozhatni azon, hogy *Duran* a mohammedánokat a bálványimádással majdnem ugyanazon szavakkal vádolja, a mikkel már Maimuni respossumában találkoztunk, a nélkül, hogy csak

¹⁾ *Wüstenfeld*: *Gesch. v. Mecca*, Lipcse 1861. 4. s. köv. 1.

²⁾ Művét: *Religionsparteien* stb. cz. a. fordította *Haarbrücker*, Halle 1850. II. köt. 335. l.

³⁾ *Maltzan*: *Meine Wallfahrt nach Mecca*, Lipcse 1865. II. köt. 35. l.

⁴⁾ *Daniel* XI. f. 31. verséhez.

⁵⁾ *L. Chemda genera* 8b l.

⁶⁾ Mózes V. k. IV. f. 28. v.; XXVIII. f. 36, 64. v.

⁷⁾ *Cusari* IV. 11.

⁸⁾ Uj kiad. a *Berliner-féle Magazinban* VIII. évf. 34. l.

egy árva szóval is megemlékeznek Maimuni apologiájáról.¹⁾ Helylyel-közzel koránverseket is idéz, a melyeket tetszés szerint értelmez. Egyebek közt idézi a házasságról szóló helyet, a hol Muhammed a két, három, esetleg négy nővel való házasságra lépést megengedi.²⁾ Eltekintve attól, hogy Duran ezen hely bevezető szavairól, a melyek tekintettel vannak az árvákról való gondoskodásra, mit sem akar tudni, az egész passusból azt következteti: הנה התיי להם הנות. Ámde נִכַח ige a törvényes házasságra lépést jelenti, míg másrészt a soknejűség nem egyértelmű a fajtalansággal. Hisz épen a nevezett maximális szám a talmud ezen mondására emlékeztet: עצה טובה קמ"ל ד'אין מפילא.³⁾

Fönnebb láttuk, hogy Maimuni előtt a mohammedánoknak a zsidók elleni polemiája nem volt ismeretlen. Átterünk azért az «Iggereth Temán»-ra, a jémeni körlevélre, hogy Maimuni ebbeli czáfolatát megtudjuk. Keletkezésének története a következő: A Fatimidák egyiptomi uralma véget ért volt, a mire Saladin, a nagyhirű fejedelem, a khalifák trónjára lépett (1171). A siita párt azonban fellázadt a szunita uralkodása ellen és a forradalmárok egy ideig előnyben voltak. Féktelen dühükben Jémen zsidó lakosait az iszlám elfogadására akarták kényszeríteni. Ezalatt valamely zsidó hitehagyott volt hitsorsosainak nyomasztó helyzetét arra használta fel, hogy Muhammed isteni küldetését szóferdítések s erőszakos betűszámítások segítségével a bibliából bebizonyítsa.⁴⁾ A zavar fokozására Jémenben álmessias támadt, hogy a hiszékeny elméket elámítsa s a jámborokat nagy buba ejtse. E fölötté viszás állapotok megszüntetésére Jákob b. Nathániel ibn Alfajjaumi nevezett jémeni tudós Maimunihoz fordult tanácsért és segítségért, a mire M. arab nyelven terjedelmes levelet intézett a jémeni zsidó

¹⁾ *Keseth u Magen* 14. l.

²⁾ IV. Sz. 3. v.

³⁾ Jebámoth 44a l. Erre már *Frenkel* figyelmeztetett a *Literaturbl. d. Or.* 1840. évf. 343. l.

⁴⁾ *Holub*, a tibbonidi fordítás kiadója, Bécs 1873. 4. l. e hitehagyottat *Samuelnek*, *R. Jehuda Abulbaka*, *Jachja ibn Abbász* fiának tartja, ki ezen időben élt. E nézetet magunkévá tehetjük, mivel Samuelről, ki akkor élt, ismeretes, hogy zsidóellenes művet: *Ifcham al Jehud* cz. a. írt.

lakossághoz, a mely levél nagyban hozzájárult a kedélyek megnyugtatóhoz.)¹⁾

Az eddigiekben eléggé tapasztalhattuk, hogy Maimuni az iszlám ellen irányuló igazságtalan támadásokat határozottan visszautasította. A szóban levő körlevélből azonban azt lehetne következtetni, hogy M. eddigi álláspontját megváltoztatta. De valójában itt sem tér el előbbi elveitől. Mert könnyen belátható, hogy midőn a hitehagyott a zsidó vallás rovására az iszlámot fennem magasztalja, Maimuninak ez ellen fel kellett szólalnia, hogy hitének tisztaságát ragyogtassa; e védelme pedig lehetetlenné tette, hogy ellenfeleinek gyöngeségeire rá ne mutasson.

Miután a monotheistikus vallások eredetét és mivoltát hosszasan fejtegette, a mely alkalommal a zsidó vallást oly organismushoz hasonlítja, a melynek minden egyes részében éltető szellem pezseg, áttér a hitehagyott bizonyítgatásainak czáfolatára, a hol következőkép nyilatkozik: És a mi a hitehagyottról felhozottakat illeti, a ki a néppel el akarta hitetni, hogy e kifejezés: **בַּמִּצְוָה בַּמִּצְוָה** ²⁾ Mohammedre vonatkozik s hasonlóképen Mózes V. k. XXXIII. f. 2. verse és u. o. XVIII f. 15. v., valamint, hogy a vers: «És teszek nagy nemzetté» a mi állítólag az iszmélita nép fölenyét jövendőli: e dolgok mind, már trivialitásuknál fogva is, meg lettek czáfolva, úgy hogy a nagy tömeg sem hisz bennök. . . S habár a kórán állítja,³⁾ hogy Muhammed jelezve van a bibliában, maguk a mohammedánok sem hisznek oly ráutalásokban, a melyek hiábavalósága nyilvánvalóvá lett. Mert épen azért, mivel a bibliában sem interpretáció sem allegoria segítségével ebbeli támasztékot nem találtak, azon feltevésre kényszerültek, hogy mi a bibliát megcsonkítottuk, a mennyiben Muhammed nevét belőle kitoröltük.»⁴⁾ Átmenven erre a nevezett vitapontok kellő

²⁾ A tibbonodi fordításon kívül még ránk maradt Nachum Ma'rabi-é is. Kóbez II. 1. s köv. l.

¹⁾ Nem szükséges fölvennünk, hogy **بَيِّنَاتٍ طَيِّبَاتٍ** mint **بَيِّنَاتٍ طَيِّبَاتٍ** értelemmel bir (ZDMG. XXXII. 374. l.). A legegyszerűbb magyarázat, hogy betűértéke = **בַּמִּצְוָה** = 92. Hasonlókép *Steinschneider*, Pol. Litt. 328. l.

³⁾ VII. sz. 56. v. Ezen hely alapul szolgált az erre vonatkozó vitáknak.

⁴⁾ Maimuni kiemeli ugyan az ellenmondást, a melybe a polemikusok kerültek; de, úgy látszik, hogy a különböző árnyalatokra nem volt tekin-

világításba helyezésére Maimuni azt tartja, hogy e kifejezés: «nagy nemzet» csak a számbeli, nem pedig az erkölcsi nagyságot jelzi. E hely értelmezését: «És ragyogott Párán hegyéről,» a mit Muhammedre vonatkoztatnak, mint a harmadik fényre, a mely az emberiségre derül,¹⁾ avval czáfolja meg, hogy az ige mult alakja a jövőre való utalást már természeténél fogva kizárja. A **הַיְיִטִּי** és **וַיִּרְרֵהוּ** igealakok helyesebben plusquamperfectumoknak tekintendők, a mi a midrás felfogásával is megegyezik. Ebből látható, hogy Maimuni a polemikusokat épen saját fegyvereikkel győzi le. Miután még arra figyelmeztet, hogy nem lehet egyes szólásokat és tételeket természetes és logikai összefüggésükből a végett kiszakítani, hogy belőlük teljesen elütő dolgokat magyarázhasanak ki, következőkép nyilatkozik: Annak oka, hogy Zeid vagy Omar prófétiájában nem hiszünk, nem abban keresendő, mivel ezek a zsidósághoz nem tartoznak, a mint ezt rendesen felveszik, s a mit különben e tételből: **מִקְרִיבךְ מֵאַחֶיךָ** nagy bölcsen kiokoskodnak, mert hát készsággel elismerjük prófétáknak Jóbot, Bildadot, Elifazt és Eljáhut, bár a zsidó vallás hivei nem voltak, míg másrészt Chananja ben Asurt hamis prófétának tartjuk, jóllehet hogy a zsidósághoz tartozott. Mert valamely próféta hitelességének kriteriuma nem genealogiai aggályokban, hanem prófétiájának lényegében keresendő.

Az egész körlevelen azon gondolat húzódik keresztül, hogy Mózes tana változhatatlan, hogy mint Isten műve páratlan és utánozhatatlan. De még egy más gondolat is tűnik fel ezen értekezésben, a mely úgyszólván az erkölcsiség és az eszmék világában a kosmopolitismust hirdeti, mivel a közfelfogás ellenére azt hangsúlyozza, hogy a prófétának nem származása, hanem egyesegyedül szív- és elmebeli tehetsége kutatandó. És e szempontból itéli meg Maimuni Muhammed személyét s prófétai hivatását is. A hitkényszerítésről szóló, valamint a jémeni körlevélben erre nézve számba jöhető mozzanatok nem találhatók ugyan, kivéve hogy **מִחֲמַר** helyett a **מִשְׁנֵעַ** elnevezést következetesen használja, de ezen körülménynek nem tulajdoníthatni valami kiváló jelentőséget, minthogy Keleten próféta és ördögös correlativ fogalmak-

tettel, mert tényleg több, a bibliában előforduló név említettik, mely alatt Muhammed értendő.

¹⁾ V. ö. *Sahrastani* (Haarbr.) I. 251. l.

nak tekintetnek, mivel a visio alkalmával a normális ismerőtehetség rendes kerékvágásából kilép. Egyebiránt Muhammedet már kortársai megtisztelték a *مجتون* epithetonnal.¹⁾ Ez tán onnét ered, mivel, — Sprenger ²⁾ tudósításai szerint — oly betegségben szenvedett, a mely éghajlatunk alatt a férfiaknál ritkán fordul elő. Schönlein hysteria muscularisnak nevezte. Nagyobb rohamok alkalmával a rángatózó mozdulatok automatikusok s az akarat behatásától különválva voltak. Ezenkívül szenvedett meg fejfájásban is (hysteria cephalica) s ha a lázrohamok nagy fokra hágtak, katalipsia következett be, részegként földre esett, arcza megvörösödött, lélekzete megnehezült s tevéhez hasonlóan hortyogott. De úgy látszik, hogy eszméletét el nem veszíté s csakis ennyiben különböztek rohamai az epilepsiától. Ezen «angyallátogatások» után, mindig valami kinyilatkoztatással kedveskedett a körülötte állóknak. . . Muhammed ezen baja aligha lehetett ismeretlen Maimuni előtt. S így tehát tekintettel erre a *מחמד* elnevezést, a mely már különben is igen euphemistikus, átváltoztatta *משיח*-ra a nélkül, hogy ezúttal a próféta nevét kigunyolni akarná. Ellenben prófétológiájában, a misnába való bevezetésében, a h. Jesode ha — Thóraban a «Nyolcz fejezetben» valamint a Mórénak erre vonatkozó fejezeteiben kérlelhetetlenül pálczát tör Muhammed prófétai küldetése fölött. Nem említi ugyan névleg Muhammedet, de argumentációjának komoly, sőt polemikus színezete könnyen sejtetheti velünk az ellenfét, kinek gyarlóságát kimutatni törekszik. A polemikus színezetű helyeknél már a Móre magyarázói, Efodi és Ibn Falaguera, ráutalnak azok tendenciájára.

Maimuni prófétológiájának kiindulási pontját e talmudi tétel képezi: *אין הקב"ה משרה שכנתו אלא על גבור ועשיר (ובעל קומה)*.³⁾ De míg a talmud e tulajdonságokat szószerint veszi, addig Maimuni feltűnő módon eltér a talmud adta értelmezésből, «mit «fegyverhordozói» lehetőleg mentegegetnek,⁴⁾ és pedig eltér annyiban, a mennyiben e tulajdonságokat ethikai értelemben magyarázza. Ebből látni, hogy a codificator a philosophus elől kitért.

¹⁾ L. Korán XXIII. sz. 25, 74; XXXIV. sz. 8. v.

²⁾ *Das Leben und die Lehre von Mohammad*, Berlin, 1861. I. 207. l.

³⁾ Nedárim 38a l. Sabbath 92a l. Az olvasásmódok elérésére már a talmud glosszátora R. Jes. Pick figyelmeztet.

⁴⁾ Jesóde ha-Tóre VII. 1.

Máshol még nagyobb mértékben észlelhető Maimuni abbeli törekvése, hogy a philosophiát az őt megillető jogaiba helyezze. Azért akarja az utóbbit a bibliával kiegyenlíteni. És ez mutatkozik azon törekvésében, hogy a tünemények világából a supernaturalistikust lehetőleg kizárja, ez mutatkozik az emberi ész által fel nem érhető csudák és jelek allegorizáló magyarázatában. Azért a prófétiaát is a «philosophusok» módjára fogja fel, habár azon kikötéssel, hogy az egyén, a ki erkölcsi és ismerőtehetségénél fogva arra van képesítve, hogy ihlettség megszállhassa, még Isten kiszemelésére is szorul, hogy a potentialitás actualitásba átmehessen.¹⁾ A philosophusok alatt Maimuni az arab peripatetikusokat érti; itt kiválóan Avicennát.²⁾

A *σοφὸς ποιητικὸς* helyes interpretációjával meg volt adva a prófétologia kulcsa. De a tevékeny, általános és incorruptibilis észről való elmélet sokféle felfogásnak volt kitéve.³⁾ Alfarábi a *σοφὸς ποιητικὸς*-t (*שביל הפעיל*) a különvált intelligenciák (*שביל נפרד*) egyikének tartotta. De minthogy Aristoteles a különvált intelligenciák, mint oly lények létezését, a melyek Isten és Világ közt közvetítő szerepet viselnek, a sphærák mozgásaiból származtatta, ki lett mondva a philosophiai dogma, hogy az intelligenciák sorozatában annak legutolsó azaz tizedik fokán az általános, tevékeny ész áll.⁴⁾ S így véli Maimuni is, hogy az utolsó különvált intelligencia vagyis a tevékeny ész eszközli a potentialitásból az actualitásba való átmenetet. Mert ez a ὄλη-nek alakot adó intelligencia. És a tevékeny ész szolgálatai a prófétiajánál is kell hogy érvénye-

¹⁾ Móre II. r. XXXII. f.

²⁾ De téves volna azt hinnünk, hogy Maimuni a philosophusokat, nevezetesen Aristotelest, a philosophust par excellence, mindenben követte. Mert sokan a középkori philosophiát még most is voltaképp csak az aristotelismus kiművelésének tartják, a melybe néhol újplatonai elemek is vegyülnek. De a dolog máskép áll. Mert ha el is ismerjük, hogy a gondolkodás terén Aristoteles volt «az első mozgató erő», hatása mégis csak addig terjedt, a meddig a sublunáris világ ér. Ellenben koszmologikus, eschatologikus s eleutherologikus kérdésekben az arab mutakallimin, a zsidó vallásbölcsesek és a keresztény scholastikusok elváltak a mestertől, hogy mindenkifőlött a dogmát — kiki saját módja szerint — bebizonyítsák. Habár nem tagadható, hogy még e tekintetben is alkalmazták az Aristotelesteől kölcsön vett dialectikai formát.

³⁾ *Aristoteles*, De anima III. 5. *Munk*, Le guide des égarés, I. 277. l. 3. j.

⁴⁾ V. ö. Stöckel, Ges. d. Philos. 403. l.

süljenek. A prófétia mibenléte ugyanis, fejtegeti Maimuni.¹⁾ az isteni emanációban áll, a mely a tevékeny ész vagyis a tizedik intelligentia közvetítésével az ismerő- meg a képzelő-tehetségre hat.²⁾ További fejtegetései az arab aristotelikusok gondolkodásmódjának jellegét viselik ugyan magukon, de mindamellett nagybecsűek, mivel a talmud prófétológiáját az aristotelikusok ebbeli elméletével összhangzásba hozni törekszenek. A prófétia egyik alapfeltétele az erkölcsi tökéletesség, a mely csak az érzéki, kivált a nemi élvezetektől való tartózkodás által érhető el; s Maimuni³⁾ igazat ad Aristotelesnek,⁴⁾ ki a tapintás érzékét csáfosnak (ἐπιπορευτικός) mondja. Nem akarjuk ezúttal feszegetni, hogy mennyiben egyeztethető össze Maimuni ez utóbbi nézete a természetben levő és a természetet átható czélszerűséggel, a melynek kell hogy úgy a bölcs mint a hívő egyaránt szószólója legyen; itt csak az askesisről való passus foglalkodtasson. S ha e fölött elmélkedünk, lehetetlen észre nem vennünk a Muhammedre való czélzást, a ki féktelen életmódja daczára isteni küldetést arrogált magának. A tudományos kritika kérlelhetetlenül lerántotta a szentség nimbusát Muhammed fejéről. Jellemképét nem leplezi többé a titokszzerűség homálya. *Sprenger*⁵⁾ oly képét tárja fel előttünk a milyenél visszataszítóbb alig képzelhető. Azon férfiú, ki a legnagyobb prófétának nyilvánította magát, a leggyarlóbb emberek egyike volt, ki beteges kicsapongásainál fogva satyriasisban, morális örültségben, szenvedett.

És ha Maimuni ezen tényről nem is tudott, majdnem határozottan feltehető, hogy tanulmányai valamint arabokkal való érintkezése által egészben véve értesülve volt Muhammed családi és háremi viszonyairól. Méltányolni fogjuk azért Maimuni komolyságát, a melynek bizonyára a tapintási érzékről tett megjegyzése tulajdonítandó.

A divináció elérésének további feltétele, mondja M., kiváló ismerőtehetség és gazdag képzelőerő.⁶⁾ Mert ha a tevékeny ész emanációja egyesegyedül az ismerőtehetségre folyik be, akkor

¹⁾ Móre II. r. 4. f.; Munk, Le guide II. r. 57. l.

²⁾ Móre II. r. 36. f.

³⁾ U. o. 36. és 40. f.

⁴⁾ *Nikom. ethika* III, 13.

⁵⁾ *Das Leben und die Lehre Muhammads*, I. 209. l.

⁶⁾ Móre II. r. 37. f.

csak gondolkodókat, *speculatio* embereit teremthet. És másrészt ha az emanáció csak a képzelőerőre hat, míg az ismerőtehetségre, akár annak gyöngé formációja akár kellő tanulmány hiánya folytán, be nem folyik, keletkezhetnek ugyan mágusok, bűvészek de nem próféták. Mert az efféle emberek, hogyha képzeletünknek szabad tért engednek, ha ábrándokba merülnek és agyuk csodaszzerű visiókkal megtelik, rendszeren elhítetik magukkal és a világgal, hogy biz ők istenadta próféták. A ki Muhammed fejlődését s visióinak eredetét csak némileg ismeri, az kétségtelenül megérti Maimuni fejtegetéseinek czélzatos voltát. Hisz egyébiránt Muhammed maga sem titkolja tudatlanságát midőn azt mondja: «És jót irok majd azok számára . . . , kik Isten küldöttjét, a tanulatlan prófétát követik.»¹⁾

Már a felhozottakból kitetszik, hogy Maimuni Muhammed személyiségének főbb vonásait ismerte, úgy hogy teljes joggal nyilváníthatta prófétiaját bűvészetnek s egy túlcsigázott elme szüleményének. S hogy Maimuni szavai mindenhol élénk benyomást tettek, igazolja azon körülmény is, hogy arab tudósok oda nyilatkoztak, hogy Maimuni prófétológiáját semmikép sem helyeseltetik, ámbár a Móre többi reszeit nagyra becsülik.²⁾

Eltűnt a varázs; Maimuni főleg az arab *philosophia* szolgáltatta fegyverekkel rombolta le a muhammedán prófétologia eget erő alkotmányát. De mindamellet nem vonhatjuk meg rokonérzésünket Muhammedtől számos gyöngeségei daczára sem. Ha el is fordulunk a prófétától, tisztelnünk kell mégis a vallásalapítót és törvényhozót. És itt önkénytelenül eszünkbe jut Lessing theológiai vitairataiban tett megjegyzése, hogy a csudák, melyeket Kristus és apostolai műveltek csak az állvány voltak s nem az épület. . . . Mint vallásalapító Muhammed a bálványimádást gyökerestől kirtani törekedett, mert fennen hangoztatta az ígét; «Isten az egyetlen és örökkévaló Isten. Nem nemz s nem született, s nincs lény, mely hozzá hasonló volna.»³⁾ Itt Isten nyilvánvalóan mint *ens a se*, mint a magából levő lény, nem pedig mint *causa sui* mint saját magának okozója vétetik föl, úgy hogy az aseitás Isten volta-képi lényegét jelöli. Igaz ugyan, hogy Muhammed e tanával nem

¹⁾ VII. sz. 156. v.

²⁾ *Munk*: Notice sur Joseph b. Jehouda, 27. l.

³⁾ CXII. sz.

mondott ki egy eladdig ismeretlen igazságot, de kétségtelen, hogy felsekítetté általa honfitársainak szívét az örök szépre s igaz valóra, és ez váltig elvitázhatatlan érdeme marad.

Hogy az Isten egységéről szóló tan az iszlámban nyilvánult szellem legfőbb mozzanatát képezi, azt az arabok csakhamar kitalálták. Eszerint majdnem egész gondolkodásukat s bölcselkedésüket az istenfogalom helyes megállapítása foglalkodtatta. Azon körülmény, hogy nem gondolták meg, miként az istenfogalom a speculáció tárgyát nem képezheti, legkevésbé se ejthet csudálkozásba, ha tekintetbe vesszük, hogy még Kant fellépte után is, ki az igazi philosophia határszéleit megjelölte, ezen probléma megoldásán, a mely valójában az érzelem s nem az értelem világába való, az elmék kisebb nagyobb mértékben fárdoztak. Az idő jártával számos felekezet keletkezett, a melynek mindegyike saját módja szerint állapította meg az istenfogalmat. Az As'ariták vagyis az orthodoxok, kik a Korán egyes kifejezéseit szószerint magyarázták, a dolog természeténél fogva Istenhez illő attributumokat vettek fel. Ellenben a Mu'taziliták vagyis rationalisták a Koránban előforduló anthropomorphistikus helyeket allegorizáló exegesis segítségével iparkodtak enyhíteni. Az isteni attributumokat illetőleg azon szempontból indultak ki, hogy ezeket acciden-tiáknak és pedig accessorikus accedentiáknak kellene tekinteni, a mi által a legfőbb substantia egysége veszélyeztetnék. A legfőbb substantia ugyanis annyi alkotó elemből állana, a hány attributumot a substantiának tulajdonítanak. Mert ha substantiáról mint alanyról valamit állítok, akkor az alanyt az állítmány tartalmával bővítettem s keletkezik egy úgynevezett synthetikai ítélet. Isten tulajdonságai tehát isteni lényekként jelennének meg, a melyek természetesen az egységtant megsemmisítenék.

A Mu'taziliták felekezetének alapítója Wasil ben Atá különösen e négy attributumot tagadta: a tudást, hatalmat, akaratot s életet.¹⁾ A Mu'tazila egyik főnöke Abul Huddail akkép gondolta a kérdést megoldani, hogy az attributumokból pusztán nevüket tartotta meg, a melyek az Istenség lényegét nem bővíthetik. Mert az Istenség fogalmában az attributumok mind szükségképen implicite bennfoglaltatnak, úgy hogy, ha az Istenségről valamit állítok csak analitykai ítéletet alkotok. E szerint az attributumok csak a

¹⁾ Steiner, die Mu'taziliten, Lipcse 1865. 50. l.

legfőbb substantia módusainak, megjelenési formáinak tekintendők.¹⁾ Ezen attributumokat essentiálisoknak is nevezhetjük, mint a melyek azt állítják, hogy Isten essentiája, lényege által él, de nem élet attributuma folytán.²⁾ Mu'amar b. Abbád a monotheismus elvont felfogásában a lehető legvégső határig ment. Teljesen tagadja Isten határozmányait, mivel véges fogalmaink a végtelenre nem alkalmazhatók.³⁾ Ashari ellenben, a ki egyébiránt a szószátyárok és orthodoxok uttörője volt, úgy látszik, e kérdésben közvetítő állást foglalt el. Mert míg egyfelől azt állítja, hogy a teremtő erő Isten legsajátlagosabb határozményája, másfelől essentialisnemű attributumokat tanított.⁴⁾

Miután az arab scholastikusok főbb nézeteit közöltük, szükségesnek tartjuk Maimuni ebbeli fejtegetéseit, hacsak vázlatosan is, előadni. Elődeinek, a mutakallimin, a rabbaniták és karaiták kellő méltánylása és az ugynevezett essentiális attributumok lehetetlenségének kimutatása után, áttér a létezés, az egység és az örökkévalóság határozmányainak fejtegetésére. A létezés, ugymond, szintén csak accessorikus mozzanat, a mely a dolgok mibenlétéhez hozzájárul.⁵⁾ Csakhogy ügyelni kell a dolgok és Isten közti különbségre. Minthogy Isten szükségkép létezik, azért létezése voltaképi lényege. A bizonyítási eljárás kifogástalan. Mert Istennek a metaphysikailag szükséges lénynek állításával állítottam egyszersmind létezését is. A gondolás és a létezés itt egyidejű s nem lehet szó az előbbinek prioritásáról.⁶⁾ Azt kell tehát mondanunk, hogy Isten

¹⁾ *Sahrastani* I. 49. l.

²⁾ V. ö. M. *Le guide* I. 180. l. 1. j.

³⁾ *Steiner*, *die Mu'taziliten*, 59. l.

⁴⁾ *Sahrastani* I. 100. 107. s köv. l.; v. ö. *Kremer*: *Die herrschenden Ideen des Islams*, 37—38. l. és *Spitta*: *Zur Geschichte Abu'l-Hassan Al-As'ari's*, Lipcse 1876. m. h. k. 107. l.

⁵⁾ *Móre* I. r. LVII f.

⁶⁾ Maimuni itt mindenesetre azon dogmatikus feltételből indul ki hogy a léttétel az érzéki tárgyak tekintetében synthetikai, míg a legfőbb lényre nézve analytikai. De mivel Kant az ontologiai argumentumot, akár hogy tekintsük is a léttételt, halomra döntötte, fölöslegesnek tartjuk e pontnak megvitatását. De ha még Maimuni álláspontjára is helyezkedünk, nem értjük, miért volt szükség a határozmányok sublimis tanára, ha már Istent, a legreálisabb lényt, postuláltam, mert hiszen a léttétel mint analytikai tétel már magában foglalja a lehető realitások és határozmányok egész összegét.

létezik, de nem a létezés által. Hasonló a bizonyítás az egység és az örökkévalóság tekintetében is. Az emberi nyelv ügyefogyottságában nem fejezheti itt ki kellőképp a gondolatot. És ha Isten egységéről és örökkévalóságáról beszélünk, csak azt fejezzük ki, hogy nem gondoljuk Isten lényét számosznak vagy az idő által határoltnak. Ennél fogva a határozmányok, melyeket Istennek tulajdonítunk, csak *negatív* természetűek.¹⁾

Ha már épen a negatív határozmányok tanában az arab scholastikusok attributum tanával coincidáló pontok nem találhatók fel, a mint ezt egy részről állítják,²⁾ még sem tagadható, hogy a *Kalám* s egyáltalán a muhammedán theologia a zsidó vallásbölcsestre serkentőleg és termékenyítőleg hatott. A középkori philosophia — mely valójában vallásphilosophia — egyik legfontosabb problémáinak fenti előadása eléggé bizonyítja, hogy a zsidó gondolkodók s élükön Maimuni nagyrészt az arabok által kijelölt pályán haladtak, hogy a dogmát az ész ítélőszéke előtt igazolják. A hatás üdvös volt. Mert jegecedési folyam ment végbe, mely a zsidó vallást átlátszóvá s tündöklővé tette. És erre az arabok adták meg az impulsust, a kik egy positiv s történelmi vallás hivei. Az iszlám volt az alap, a melyen az arab gondolkodók s államférfiak rendszereiket felépítették. S ha az etikában, a sociológiában s a jogelméletben visszasságokra akadunk, akkor épen a nem mindég biztos alapot kell hibáztatnunk. Mert az iszlám oly vallás, mely emberi elmében érett meg. S ha mindamellet fölfelé tör, ha arra törekedik, hogy a port mindinkább lerázza, nem vonhatjuk meg tőle elismerésünket, lehetetlen, hogy erkölcsi erejét ne becsüljük. Így vélekedett Maimuni az iszlámról s így kell mindenkinek vélekednie, a ki az igazságot mindenek fölött szereti.

ROSENSTEIN MÓR.

¹⁾ Ezen gondolatot, habár más összefüggésben, már *Szent Ágoston* irataiban is találjuk, a ki fejtegetéseit összefoglalja e mondatban: Deus melius scitur nesciendo. Nincs kategoria vagy határozmány, mely Istenre illenék. Definióink nem vezetnek semmire, mert mindig oly közvetlen ismerettest kell feltételezni, a mi definióra nem szorul s azért végzi: Cuius nulla scientia est in anima, nisi scire, quomodo eum nesciat. *De ord.* II. 47, 44; *De trin.* VII. 7. V. ö. *Ritter*: *Gesch. d. Philos.* VI. 267. s köv. l.

²⁾ *Pockoke*: *Specimen hist. Arab.* 214. l.; *Munk*, *Le guide* I. 232. l. 2. j. és 209. l. 1. j.

ETYMOLOGIÁK MICHEL BRÉAL-TÓL.¹⁾

1. Fas. E szót *fas* (jog, különösen az isteni jog) rendszeren *fari* igéből származtatják. *Fas a fando*, mondja már Paulus Diaconus (p. 88). Kétségtelen, hogy a latin nyelv összetévesztette a *fas* származottait, mint pl. *nefarius*, *nefastus*, — *fari*-éival pl. *nefandus*, *infandus*. Ezen összezavarás annál is könnyebben történhetett meg, mert *fari* igét nem ritkán vallásos értelemben használták. Így *fari* jelentménye: «mint jós beszélni», innen *fatum* «a mi előre ki lett mondva, meg lett határozva, a végzet». Két szócsaládnak ilyen összezavarása, minek oka azok hasonlóságában keresendő, nem áll egyedül. Itt a *spirans* f-en, mely a görög φ és θ hangoknak egyaránt megfelel, alapúl a tévedés.

Én *fas*-ban a görög θέμις-re ismerek. Az annyiszor használt *fas est* szólásmód azonos a görög θέμις ἐστίν-vel, épúgy mint *nefas* οὐ θέμις-nek felel meg. A nőnemű, Θέμις, Θέμιδος-on kívül a görögben létezik még egy semleges is, a melyet a θέμις εἶναι kifejezésben találjuk: ezen θέμις származottai: θέμιστος «igazságos», és θέμιστες «törvényes». A hosszú hangzót a kiesett orrhangot pótló nyújtásnak kell tekintenünk, s így a szó eredeti alakja **fēns*. Mint a latin szerzők magok bizonyítják, *dens*, *mens*, *gens*, *fons*, *quoties*, *toties* szintén hosszú hangzóval bírnak; ²⁾ épúgy *potens*, *sapiens* görög átírásban πότηης, σάπιης alakokat öltenek. A mi a *fas*-ban az e-t helyettesítő a-t illeti, nem szabad elfelednünk, hogy a latin orrhang nagyon kedvez az a hang keletkezésének. Ugyanezt a tüneményt látjuk a latin *famulus*, *anser*, *canis*, *maneo* szavakban szemben a megfelelő görögökkel. Az orrhangot lassankint elhanyagolták, úgy hogy a *fas*-ból származó *nefarius*-ban az s a rhotacismus törvényének lőn alávetve. A *melioem*, *majorem* középfokok (**melionsem*, **majonsem* h.) szintén idetartozó példák.

Fas tudvalevőleg személyesítettik is. T. Livius (I. 32) ismerteti meg velünk a *fetiales* által a háború megüzénésénél használt ünnepélyes mondást: «Audi, Jupiter, audite, fines (cujuscunque gentis sunt, nominat); audiat Fas. Ego sum publicus nuntius populi Romani, juste pieque legatus venio, verblisque meis fides sit».

A görög θέμις-nek a sanskrit *dhāman* nal (a világrend, különösen a Mitra-Varuna által megalapított) való rokonsága már régóta ismertetes. A gót *dōms*, «ítélet» s az angol *doom* szókat szintén e görög s sanskrit

¹⁾ A jeles szerző kívánságára *Közlönyünk* számára fordította Dr. Kont nácz auxerrei lyc. tanár.

²⁾ Corssen, Aussprache I³ 258.

szavakkal állítják egybe, míg a latinban ezeknek megfelelő alakot nem ismertek. A *fas* és $\theta\acute{\epsilon}\mu\iota\varsigma$ megegyezése tehát ezen a mivelődéstörténetre olyannyira fontos szót megmagyarázza.

2. En. «ime» igehatározó. Legegyszerűbben úgy magyarázzuk e szót, melyről már annyit írtak, ha *enom*-ból származtatjuk. Épúgy mint *nihil*-t *nihilum*-ból és *non*-t *noenum*-ból. Így tehát a latinban az umbriai *enom* és *ennom* partikulának megfelelő szót mutatói értelemben tökéletesen megtaláljuk.

3. Argütus. E szót a legtöbb esetben egy *cornütus*, *verütus* módjára képezett melléknévnek kell tekintenünk, nem pedig *arguo* részesülőjének. A legrégebb értelme: «hegyes, csúcsos». Így Verg. (Georg. III. 80.) egy lovat így ír le: «*Illi ardua cervix, Argutumque caput, brevis alvus, obesaque terga*». Pallad. IV, XIII, 2: «*Aures breves et argutæ*». Innen átvitt értelemben «szűrő, átható» mint a hangról «*argutæ aves, cicadæ, arguta serra*», mind a szellemről mondatik. Oda jutunk, hogy **argus* «csúcs» alapszót tételezhetünk fel, mely a 4. szóragozáshoz tartozik. V. ö. a sanskrit *ṛǰu*, zend *ērǰu* mellékneveket, melyek ugyan más jelentménnyel bírnak: «helyes, jogos», de mégis azonos eredetűeknek látszanak.

4. Nitor. A -to igei képző a latinban csakis *c* után maradt meg: *flecto*, *necto*, *pecto*. Ezek közé sorolandó *nitor* «törekedni» is, mi *nic-tor*-ból származott. Hogy a *c* eredetileg nem hiányozhatott, annak bizonyágául a részesülő; *nixus* szolgál. A szó kezdetén azonkívül még egy torokhang volt. Festus, p. 96: «*Gnitus et gnixus a genibus prisci dixerunt*». V. ö. p. 174: «*Nixi di appellantur tria signa in Capitolio ante cellam Minervæ genibus nixa*». Itt három, félig térdelő szoborról, valószínűleg cariatidákról van szó, melyek Acilius consul által hozattak Rómába Antiochus, syriai király veresége után. Épúgy neveztek el, Corinthusból hozott más cariatidákat is, a melyeken egy oltár nyugodott. Festus, ibid.: «*Etiã qui capta Corintho advecta huc quæ ibi subvecta fuerint mensæ*». Midőn *nitor* értelme megváltozott, a *nixi di* kifejezés, mely továbbélt a nép emlékezetében. szintén más magyarázatot nyert. Ama isteneknek hitték őket, melyek a szülés elősegítői: «*Nixi di appellabantur, quos putabant præsidere parentium nixibus*». Festus helyesen ítél, midőn *gnitor*-t *genu*-tól származtatja. Én azt hiszem, hogy **gnuctor* volt az eredeti alak; a szóhoz járult *c*-t a görög $\gamma\nu\acute{\omicron}\xi$ -ben ($\gamma\nu\acute{\omicron}\xi$ -ς) is megtaláljuk. *Innitor* és *obnitor* összetételekben az eredeti értelelem, a támasztás, támogatás még eléggé tisztán érezhető. Épúgy Vergilius e sorában (Aen. II. 380): «*Improvisum aspris veluti qui sentibus anguem Pressit humi nitens*».

5. Nāsus. Minthogy eredeti *s* a latinban két hangzó között *r*-ré esz, a sanskrit *nāsā* «orr» figyelembe vétele mellett a latin *nāsus* vagy

nāsūm alakokat szabályelleneseknek kell neveznünk. A szabályszerű alakot *nares* tünteti fel. A két latin szó *genusa* szintén kivételes, mert az összes többi árja nyelvben az orr nőnemű, így a sanskrit *nas* vagy *nasa*, a német *die nase*, a litván *nošis*. Ellenben a latin *nares*, a mely nőnemű, a *genus* tekintetében sem tesz kivételt.

E kettős okból azt kell hinnünk, hogy *nasus* és *nasum* alakokban utóragok vannak elrejtve; én úgy hiszem, hogy *nāstus* és *nāstum* a teljes alakok. Eme szavak gyűjtő értelműek, mert *nares* tulajdonképeni jelentése sem az «orr», hanem az «orriyukak v. orrczimpák». Az egyedüli nehézség az *st*-nek *ss*-szé való változása, mert a latinban az eredeti *st* rendszeren megmarad, így e szavakban: *justus*, *fastus*, *onus-tus*. De úgy látszik, hogy régebb időben e szabály alól több kivétel történt, mit *jussus*, *jussum*, *quaesivi*, *haesito*, *pisare*, *ossa*, *doctissimus* s más alakok többé-kevésbé bizonyítanak.

Így meg lenne döntve egy állítólagos kivétel a rhotacismus törvényei alól.¹⁾ Egyszer-mind megtudjuk *nasus* valódi jelentését, mi nem egyéb, mint «a szagoló szervek összesége»,

6. Circa, erga. Nem etymologia útján keresendő e szavak végzetének magyarázata. Ezen előszókat az analogia szülte. Eredetök visszavihető arra a korra, midőn a latin a *circum* és *ergo* határozókat megalkotta.

Tudjuk, hogy *circum accusativusa* egy *circus* főnévnek, és hogy *ergo* összetétele az *e* előragynak **regum* főnévvel: *er(e)go* tehát annyit jelent, mint «előre», mint *e regione*; később a helyi értelemről kifejlődött a következő jelentés, mint *prossus* és *profecto*-ban. Festus bizonyossága szerint ugyanolyan értelemben *corgo* = **cum rego* t is használták. De valamint *intro*, *citro*, *ultra* mellett *intra*, *citra*, *ultra* léteznek, úgy *ergo* is létrehozta *erga*-t.

Plaut. Truc. II. iv. 52: «Tonstricem Suram Gnovisti nostram, quæ modo erga ædes habet (a ki szemközt lakik)». *Circa* ugyanily módon keletkezett (v. ö. még *contra* és *iuxta*-t). A nőnemű alak annál könnyebben vált általánosan használttá, mert a megfelelő főnévvel nem volt összetéveszthető.

7. Fastigium. A *symmetria* gyakran teremt régebb szavak mellé újakat. Így keletkezett, mint Baunack megjegyzi, *septemtrionalis* (*septem[s]triones* = a hét csillag) mintájára a *meridionalis* szó. Úgy hiszem, hogy a latin *fastigium*-nál ugyanazon eset forog fenn. Helyesen hiszik, hogy e szó *fasti-stigium*-ból eredt; *fasti* vagy *frasti* megfelel a sanskrit *bhr̥stī*-nak «vég, csúcs». Azonban ezen összetett szó, mely magában

¹⁾ Lásd Louis Gaussin, Mémoires de la Société de linguistique I. 132.

véve nem volt szükséges, létét egyedül *restigium* nak köszöni, a mi «alapítást» jelent. Az egyszerű *stigium* tehát tulajdonképen «emelet».

8. Maturus. Aulus Gelliusnál (X, 11.) *mature* igehatározó jelentéséről egy érdekes fejezetben van szó, melyben a szerző azt állítja, hogy e szó, mely *propere* és *cito* értelmében használtatik, valóságban azt fejezi ki, mi sem túlságosan gyors, sem pedig nagyon lassú, hanem bizonyos közép mértéket tart meg; felhossa azután Nigidius Figulus grammaticus véleményét: «Mature est quod neque citius est neque serius; sed medium quiddam et temperatum est.

De a latin *mature* többnyire azt jelenti, hogy «jókor, korán» s a *maturo* ige «sietek». Sallustius, Jug. XVIII, Afrika őstörténetéről szólva, felemlíti, hogy a libyaiaknak már korán voltak városaik: Hiique mature oppida habuere. Cato (ap. Charis. II. p. 184P) így dicsekedik hadi tetteivel: «Maximos tumultus maturissime disieci atque consedavi». Cicero (Cæcinas II.), azt mondva, hogy az igazságszolgáltatásnak különösen akkor kell erélyt és gyorsaságot kifejteni, ha a szóban forgó ügy az egyik félre nézve becsületkérdés: «Nam ut quæque res est turpissima sic maxime et maturissime judicandum est». Cæsar (De bello Gall. I. 33.) a germánoknak Galliába való betöréseiről, melyek már-már fenyegetések kezdenek lenni, szólva, azt mondja, hogy lehető gyorsan erélyes védelemre kell kelni: «Quibus quam maturime occurrendum putabat». Sallustius (Cat., I.) «Prius quam incipias, consulto; et ubi consulueris, mature facto opus est». Könnyű volna még több példát felhozni.

Maturare «sietni» igére nem kevesebb áll rendelkezésünkre. Verg., Aen., I., 141: «Maturate fugam regique hæc dicite vestro». Liv., XXIV, 12: «Maturandum Annibal ratus, ne prævenirent Romani». Hor. Od. II. 11, 23: «Eburna dic, age cum lyra Matures».

Igaz, hogy *maturus*-nak még más értelme is van. *Maturus*-szal jelölik ugyanis a kor érettségét, valamint az érett gondolkozásmódot is. (Ovid. Met. VIII. 617: «Lelex animo maturus et ævo»). Sőt elhalasztást is fejezhet ki e szó. Cic. Att. XV, 4.: «Scribendi exspectandum tempus maturius».

Ezáltal ismét egy a linguistikában nem egyedül álló szót tanulunk megismerni, mely eredeti értelmén kívül annak ellenkezőjével is bír, s mely majd az egyik, majd a másokban használható. Így Cicero (De Div. I. 18.), egy már koros emberről, a ki halálra szánja magát, mely rá nézve nem korai, így szól: «Aequam censuit se maturam oppetere mortem». Másrészt Horatius félve emlékezve meg a halálról, mely korán ragadhatná el Mæcenast, így kiált fel (Od. II. xvii. 6): «Ah! te meæ si partem animæ rapit Maturior vis, quid moror altera?» Olyannyira igaz, hogy mindkét értelem a nyelvben egymás mellett él,

hogy Horatius ezen idézett sorában *maturior-t immatura-val* helyettesíthetnők.

Nagyon természetes okon alapúl ezen anomalia. Csak figyelmesen kell követnünk a szó jelentésének továbbfejlődését. *Matu-rus* törzsében ugyanazon gyököt mutatja mint *matu-tinus* (v. ö. *vesper-tinus*) és *Matu-ta*, a nap első óráinak istennője. Egy régi *diu* és *noctu* módjára képezett határozót kell föltételeznünk, **mātū* alakkal, melynek jelentése «reggel». Eme értelemben szavunk csak ritkán fordul elő latin szerzőkben. Egyszer Vergiliusban (Aen. X. 256): «*Tantum effatus: et interea revoluta ruebant Matura iam luce dies noctemque fugarat*». *Matura lux* annyit jelent, mint «hajnal».

Ha kevés példát találunk, melyekben szavunk «reggeli-t, hajnali-t» jelent, úgy annál többet, melyekben rokon értelmet mutat. Cæs., *De bello Gall.* IV, 2: «*In his locis, quod omnis Gallia ad septentrionem vergit, maturæ sunt hiemes*». Colum., II, 10.: a tavasszal és őszszel termett babot *matura faba* és *serotina faba* által különbözteti meg. A német *früh* ugyanezen jelentéssel bír (frühmorgen und frühreif).

Könnyen felfogható, hogy a *maturare* «sietni» ige természetbeli tárgyakra alkalmazva, az «érés» értelmét vette fel. Mihelyt az ige ezen értelme általánossá lön, a melléknevet is ilyenben használták, úgy hogy *maturus* a régi «kora» értelem mellé az «érett»-ét és azáltal a «késő»-ét is megkapta.

Most már tudjuk, hogy jutottak Nigidius Figulus és Aulus-Gellius az ő magyarázatokhoz: valamint a sárga és a kék sugár a szemre együttesen úgy hat, mint a zöld, úgy ők is összefoglalták a későt és a korát egy definitióba, mely azt mondja, hogy *mature* sem az egyiket, sem a másikat nem jelenti.

Petőfi ó-izlandi nyelven.

Még alig volt reggel . . .

Ný-vaknadhr mórginstund mörkvi nökkurr mán verð!
 Ný-vaknadh jól hédhan flýg fyrir hausti hrimkaldri!
 Aptarr at sinni oss sámi vér solhvit snót,
 Hvált á vit kom biðhja hennar sér til handa.

Naudhuliga tókum á kné niðhja naestra várs;
 All-hratt lifi farit hvurfum á hel at áfum!
 Aldárfár er glik upp aldinn állstraum nú,
 Mörkvar heiptuligrar glík upp móðha skyni mörkri!

Dr. WLISLOCKI HENRIK.

SCHILLER HAZÁNKBAN.

— Könyvészeti kísérlet.¹⁾ —I. Egyes költemények fordítása.²⁾

- Hektors Abschied.* — Berzsenyi Dániel. — Márki S., Szünóra, 1876, 13. sz.
- Amalia.* — Fidler Ferenc.³⁾ — Szentilonay, 1823. — Gáspár Imre. — Márki S., Marosvidék, 1878. 1. sz.
- Phantasie an Laura.* — Fidler F.
- Laura am Clavier.* — Fidler F.
- 5 *Das Geheimniss der Reminiscenz.* — Fidler F.
- Melancholie an Laura.* — Fidler F.
- Die Entzückung an Laura.* — Fidler F.
- Die Kindesmörderin.* — Fidler F. — Bagosi Kovács Sándor, Aglaja, Kolozsvár, 1829. — Goldberger Jakab, a nagyváradai gymnas. albuma, 1870.
- Die Grösse der Welt.* — Márki S., Arad s vidéke, 1880, 36. sz.
- 10 *Die Blumen.* — Fidler F. — Szász Károly.
- An Minna.* — Fidler F.
- Das Glück und die Weisheit.* — Márki S., Nagyvárad 1875, 67. sz.
- An einen Moralisten.* — Fidler F.
- Graf Eberhard der Greiner.* — Márki S., Szünóra, 1877, 14. sz. — Szász Károly, Vas. Ujság, 1883.
- 15 *Der Kampf.* — Márki S.
- An die Freude.* — Fidler F. — Kis János.⁴⁾ — Bolyai Farkas,⁵⁾
- Resignation.* — Fidler F. — Bolyai F. — Helmezy? — Reményfy? — Szenvey József. — F. Jeszeney Oswald, Honi Vezér, 1835.

¹⁾ E kísérlet bizonyára még nagyon tökéletlen; azért azon kéressel fordulok t. olvasóinkhoz, hogy kiegészítésében közreműködni és e kimutatásból hiányzó Schiller-fordításokra és cikkekre engem figyelmeztetni szíveskedjenek. Márki S. tanár úrnak máris nagy köszönettel tartozom szives tudósításáért.

Dr. H. G.

²⁾ A költemények sorrendje a Hempel-féle kiadásé.

³⁾ *Schiller Fridrik versei, kiadta Soproni Fidler Ferencz.* Kolozsvár, 1836. A fordítások egy része, de nem bizonyos, hogy mely darabok, Szenvey Józseftől valók, ki Schillerből több mint hatvan költeményt és (Tell s Wallenstein kivételével) összes drámáit lefordította.

⁴⁾ *Kiss János költeményei,* 1834 és 1844. Kiss J. Schiller hallgatója volt Jénában.

⁵⁾ *Bolyai Farkas, Pope,* stb., Marosvásárhely, 1819.

- Die Götter Griechenlands.* — Fidler F. — Szenvey, 1825. — Lonkay Antal, Új M. Múzeum, 1855. — F. L, MO.¹⁾ 1873, 405. l.
- Die berühmte Frau.* — Márki S., Békés 1877. 14. sz.
- 20 *An Emma.* — Fidler F. — Teleki Ferencz.²⁾ — Péterfi, Nefejejts 1865.
- Das Geheimniss.* — Fidler F. — Teleki Ferencz. — Vargha Gyula.
- Die Erwartung.* — Fidler F. — Vargha Gyula, Főv. Lapok 1883.
- Sehnsucht.* — Fidler F. — Névtelen, Honi Vezér 1836. — Alpár, Részvét Lapjai, Kecskemét, 1865.
- Des Mädchens Klage.* — Fidler F. — Alpár, Részvét Lapjai.
- 25 *Der Pilgrim.* — Fidler F. — Szenvey, 1837. — Órhalmy, Részvét Lapjai.
- Die Ideale.* — Fidler F. — Kiss János. — Teleki Ferencz. — Bolyai Farkas. — Helmeczy, 1823. — Szenvey, 1837. — Tóth Sándor, MO. 1873, 375. l.
- Der Jüngling am Bache.* — Fidler F. — Szemere Pál (Dalok 1814). — Helmeczy, 1823. — Petőfi Sándor, 1842. — Alpár, Részvét Lapjai. — Deczky Károly, 1868.
- Dithyrambe.* — Márki S., Marosvidék, 1877, 18. sz.
- Der Alpenjäger.* — Fidler F. — Wigand János, Bud. Szemle, XXVII.
- 30 *An die Freunde.* — Szenvey, 1827.
- Hoffnung.* — Fidler F. — Órhalmy, Részvét Lapjai. — Tivadar. MO. 1873, 530. l.
- Das Siegesfest.* — Vargha Gyula.
- Klage der Ceres.* Vargha Gyula.
- Kassandra.* — Huba, Nővilág, 1862. — Vargha Gyula.
- 35 *Die Theilung der Erde.* — Endrődi Sándor, MO. 1869, 542. l. — Steiner Zsigmond, MO. 1871, 334. l. — Barabás Béla, Remény 1871.
- Das Eleusische Fest.* — Vargha Gyula.
- Der Ring des Polykrates.* — Fidler F. — Jánosy Gusztáv. — Vargha Gyula.
- Hero und Leander.*, — Fidler F. — Márki S., Arad és vidéke, 1882. — Vargha Gyula.
- Die Kraniche des Ibykus.* — Fidler F. — Márki József. — Vargha Gy.
- 40 *Die Bürgschaft.* — Fidler F. — Teleki F. — Lonkay Antal, Családi Lapok, 1855. — Márki József. — Vargha Gyula.
- Der Taucher.* — Fidler F. — Szenvey, 1826. — Márki S., Erdély,

¹⁾ a. m. Magyarország és a Nagy világ.

²⁾ Teleki Ferencz kolteményei, kiadta Dobrentei Gábor, 1334.

1874. — Wigand János, Egy. Philolog. Közlöny I. 1877, 389. l. — Jámbor Pál. — Vargha Gyula.
- Ritter Toggenburg.* — Fidler F. — Teleki Ferencz. — Kerényi Frigyes, Költeményei, 1875, 108. l. — Alpár, Részvét Lapjai. — Márki S., Erdély 1876, 47. sz.
- Der Kampf mit dem Drachen.* — Répássy János, 1872. — Vargha Gy.
- Der Gang nach dem Eisenhammer.*¹⁾ — Fidler F. — Kiss János. — Jánosy Gusztáv. — Vargha Gyula.
- 45 *Der Graf von Habsburg.* — Jámbor Pál.
- Der Handschuh.* — F. J. (strófiákban), Aglájá, Kolozsvár, 1830. — Sólyom, Részvét Lapjai. — Szász Károly, Egy. Philol. Közlöny, V. 1881.
- Archimedes und der Schüler.* — Márki S., MO. 1872, 218. l.
- Das verschleierte Bild zu Saïs.* — Kazinczy Ferencz.
- Sprüche des Confucius.* — Márki S., Szünóra 1876, 15. sz.
- 50 *Das Lied von der Glocke.* — Fidler F. — Bolyai F. — Szenvey. 1825. — Wigand János, A tűz hatalma. Egy. Phil. Közl. ÍII. 1879. — Márki S., Benczúr Gyula rajzaival, MO. 1880, 609. l. — Szász Károly.
- Licht und Wärme.* — Fidler F. — Örhalmi, Részvét Lapjai, 1865
- Die Macht des Gesanges.* — Fidler F. — Márki S., MO. 1873, 318. l.
- Menschliches Wissen.* — Márki S., Szünóra 1876, 19. sz.
- Macht des Weibes.* — Márki S., MO. 1872, 8. l.
- Die Führer des Lebens.* — Szenvey, 1827.
- 55 *Würde der Frauen.* — Fidler F. — Szenvey, 1829.
- Weibliches Urtheil.* — Márki S., MO. 1871, 622. l.
- Der Spaziergang.* — Lonkay Antal, Új M. Múzeum. 1856.
- Der spielende Knabe.* — Fidler F. — Márki S., Nagyvárad, 1874.
- Pegasus im Joche.* — Márki S., Békés.
- 60 *Räthsel.* — Thaisz, Sas, 1831. II. 75. l.
- Zweiertei Wirkungsarten.* — Márki S., MO. 1872, 1. sz.
- Unterschied der Stände.* — Márki S., Délibáb, 1877, 36. sz.
- Das Werthe und Würdige.* — Márki S., MO. 1871, 622. l.
- Jetzige Generation.* — Márki S., MO. 1871, 622. l.
- 65 *An die Muse.* — Márki S., MO. 1873, 93. l.
- Pflicht für jeden.* — Márki S., MO. 1872, 8. l.
- Das eigne Ideal.* — Márki S., MO. 1872, 8. l.
- An die Mystiker.* — Márki S., MO. 1871, 622. l.

¹⁾ *Frigyesi vagy vashimorba menetel.* Dráma 5 felvonásban, Schiller után Holbein Ferencz (1811); fordította Láng Adám.

- 70 *Weisheit und Klugheit.* — Márki S., MO. 1873, 113. l.
Die Übereinstimmung. — Márki S., Szünóra 1876, 7. sz.
Astronomische Schriften. — Klumák Adolf, Vörösmarty Album, 1860.
 — Márki S., MO. 1872, 8. l.
Meine Antipathie. — Márki S., MO. 1873, 93. l.
An die Astronomen. — Márki S., MO. 1872, 8. l.
- 75 *Der beste Staat.* — Márki S., MO. 1872, 218. l.
Mein Glaube. — Márki S., MO. 1872, 8. l.
Inneres und Aeusseres. — Márki S., MO. 1872, 8. l.
Schöne Individualität. — Márki S., MO. 1873, 93. l.
Licht und Farbe. — Márki S., MO. 1872, 8. l.
- 80 *Die idealische Freiheit.* — Márki S., MO. 1872, 1. sz.
Die drei Alter der Natur. — Márki S., Délibáb, 1877, 36. sz.
Wahl. — Márki S., MO. 1872, 48. sz.
Die Philosophien. — Márki S., MO. 1873, 93. l.
Die Gunst der Musen. — Márki S., Délibáb, 1877, 36. sz.
- 85 *Der Homeruskopf als Siegel.* — Márki S., MO. 1872, 8. l.
Der Sämann. — Márki S., Nagyvárad 1874, 146. sz.
Odysseus. — Márki S., Nagyvárad 1874, 146. sz.
Karthago. — Márki S., Nagyvárad 1874, 146. sz.
Der Kaufmann. — Márki S., Nagyvárad 1874, 146. sz.
- 90 *Pompeji und Herculanium.* — Márki S., Nagyvárad, 1874, 131. sz.
Ilias. — Vadormi, Remény 1839. — Márki S., MO. 1872, 218. l.
Zeus zu Hercules. — Vadormi, Remény 1839. — Zittl Róbert, Vörösmarty-Album, Baja 1859. — Márki S., Délibáb, 1877, 36. sz.
Würden. — Márki S., Szünóra 1876, 20. sz.
Das Kind in der Wiege. — Márki S., MO. 1872, 8. l.
- 95 *Theophanie.* — Márki S., MO. 1872, 8. l.
Das Höchste. — Márki S., MO. 1871, 622. l.
Die beste Staatsverfassung. — Márki S., Délibáb, 1877, 36. sz.
An die Gesetzgeber. — Márki S., Délibáb, 1877, 36. sz.
Das Ehrwürdige. — Márki S., MO. 1873, 113. l.
- 100 *Falscher Studirtrieb.* — Márki S., Szünóra, 1876, 7. sz.
Quelle der Verjüngung. — Márki S., MO. 1873, 93. l.
Des Naturkreis. — Márki S., Délibáb 1877, 36. sz.
Der Genius mit der umgekehrten Fackel. — Márki S., Délibáb, 1877, 36. sz.
Forum des Weibes. — Márki S., MO. 1872, 218. l.
- 105 *Erwartung und Erfüllung.* — Márki S., Szünóra, 1876, 7. sz.
Die schönste Erscheinung. — Márki S., MO. 1872, 218. l.
Der Vater. — Márki S., Szünóra, 1876, 7. sz.
Liebe und Befjerde. — Márki S., Szünóra 1876, 7. sz.

- Griechheit.* — Márki S., Szünóra, 1876, 7. sz.
 110 *Der Obelisk.* — Márki S., Szünóra 1876, 7. sz.
Der Triumphbogen. — Márki S., Szünóra 1876, 7. sz.
Der Zeitpunkt. — Márki S., MO. 1872, 218. l.
Buchhändler-Anzeige. — Márki S., MO. 1873, 113. l.
G. G. — Márki S., MO. 1872, 218. l.
 115 *Der erhabene Stoff.* — Márki S., MO. 1872, 218. l.
Die Homeriden. — Márki S., MO. 1872, 218. l.
Jeremiade. — Márki S., MO. 1872, 218. l.
Kant und seine Ausleger. — Márki S., MO. 1873, 93. l.
Die Flüsse. — Márki S., MO. 1872, 218. l.
 120 *Einem Freunde ins Stammbuch.* — Márki S., MO. 1873, 93. l.
Der griechische Genius. — Márki S., Szünóra 1876, 7. sz.
Sängers Abschied. — Márki S.

II. Drámák fordításai.

1. *Die Räuber.*¹⁾ — Barcsai László. A tolvajok, Kolozsvár 1793. — Czövek István, Az európai híres zsványok tüköre, 1817, 2 kötet. — Schedel Ferencz, A haramják, 1823. — Ugyanaz, színi kiadás, 1842. — Szenvey József (kézirat ?)
2. *Fiasco.*²⁾ — Puky József, 1827. — Nagy Ignác, 1843. — Szenvey József (kézirat ?) — Névtelen (Nemz. Színház).
3. *Cabale und Liebe.*³⁾ — Puky József, Fortély és szerelem, 1827. — Szenvey József, Ármány és szerelem, 1841. — Névtelen (Nemz. Szinh.).
4. *Don Carlos.* — Láng Ádám. — Szenvey József (kézirat ?) — Kelemenfy László, nemz. szinh. kézirat.⁴⁾ — Töredék Don Carlosból Kazinczy Ferencz, az akad. kéziratból kiadta Abafi L., Kazinczy költeményei, II, 222. l. — E. Kovács Gyula, 1880.⁵⁾
6. *Wallenstein.* — Az egész színművet lefordította Tomor Ferencz (kézirat). — Wallenstein halála, Hegedűs Istvántól, 1883.
6. *Stuart Mária.* — Déry István. — Szenvey József (ebből egyes jelenetek a kassai Minervában, 1828, IV.). — Kelmenfy László, nemz. szinh. kézirat.⁶⁾ — Kovacsóczy (Nemz. szinh.).

¹⁾ Első előadása Pesten 1809. ápril. 23., a nemzeti színházban 1837. szept. 8.

²⁾ Első előadása a nemz. színházban 1837. novemb. 22.

³⁾ Első előadása a nemz. színházban 1843. októb. 16.

⁴⁾ Első előadása 1847. októb. 5.

⁵⁾ Első előadása 1881. február 28.

⁶⁾ Első előadása 1846. július 1.

7. *Die Jungfrau von Orleans.* — Szenvey József (kézirat?) — Bulyovszkyné férjével; Johanna bucsúját Gyulai Pál ford. (nemz. szính. kézirat). — Várady Antal (kézirat). — D'Arc Johanna bucsúja, Szász Károlytól, Vas. Ujs. 1877, 563. l.

8. *Die Braut von Messina.* — Szenvey József, 1836, — Egyes jelenetek: Kassai Minerva, 1828, I.

9. *Wilhelm Tell.* — Gondol Dániel (nemz. szính.). — Mátéfi Ferencz (nemz. szính.). — Tomor Ferencz, 1869. — A dalokat leford. Szász Károly kisebb műfordításai közt.

10. *Turandot.* — Gáthy János, Buda, 1835. — Kovacsóczy (nemz. szính.). — Nagyobb töredékeket Márki Sándor, Nagyvárad, 1872, 284—285. sz. és Zalai Közlöny 1874, 51. sz.

11. *Phädra.* — Horváth Döme, Kecskemét, 1851. (?)

12. *Der Parasit.* — Horváth Béla, Kecskemét, 1864.

13. *Der Nefte als Onkel.* — Kisnéney, Az unokaöccs meg nagybátyja (nemz. szính.).

III. Prózák fordításai.

1. *A régi és mostani legnevezetesebb időbeliek híres tetteiknek és élettjeiknek hiteles rajzolatok.* Melyet Siller (!) és Meissner történetíróknak német munkájok szerint megmagyarázott Gaal György, 1803.

2. *Biographiák,* ford. Tanárky Mihály, 1810—12, 2 kötet.

3. *A játékszim,* ford. Vitkovics Mihály, 1814.

4. *Valami az első emberi társaságról,* ford. Munkácsy. Rajzolatok, 1837, I. 37. l.

5. *A harminczéves háború története,* ford. Torkos István, 1864.

6. *Granville bíbornok.* Schiller után Fábíán Mihály. Sárospataki füzetek, 1866.

7. *Népek vándorlása, kereszties hadak és középkor,* ford. Bajza József. Felsőmagyarországi Minerva, 1829.

8. *Mózes küldetése,* ford. Jurány Gusztáv, 1879, Olesó könyvtár, 70. sz.

IV. Schillerről.

Schiller élete, Soproni Fidler gyűjteményében, 1836.

Fidler Schillerjének bírálatá Kovacsóczytól. Literatúrai Lapok, 1836, 24. sz.

Goethe és Schiller. Athenæum 1837, I, 183. l. — Bajzától, u. o. 249. l. — U. o. 1838, I. 526. l. — Háborytól (Binder ily című műve: «Schiller im Verhältniss zum Christenthum» alapján), u. o. 1841, I. 353. l.

Schiller és Goethe, Rajzolatok, 1837, II. 695. l.

- 5 *Schiller Fridrik*, Regélő, 1839, 61. sz.
Schiller élete Schwabtól és egyéb Schiller-literatura (Hoffmeister, Hinrichs, Binder), németből *Perföldy*, Tudománytár, 1843, Literatura VII, 224.
Schröer K. J., Abenteuer eines ungarischen Schulmannes mit Goethe, Schiller und Wieland. Pozsonyi főreáliskolai értesítő, 1855.
A Schiller-szoba Weimarban, Délibáb naptár 1858, képpel.
Goethe és Schiller weimari szobra. Képpel. Vasárn. Ujság, 1859, 530. l.
- 10 *Schiller F. évszázados ünnepe és életrajza*. Vas. Ujság, 1859, 45. sz.
Szász Károly, Schiller Frigyes, élet- és jellemrajz (Palleske műve alapján). Budapesti Szemle, 1860, VII. és IX. köt.
Schiller ifjúsága, Schmidt Julián után Vértesi Arnold, Föv. Lapok, 1864, 53—55. sz.
Schiller Frigyes. Fischer Kunó után Stépán Géza. Sárospataki füzetek, 1866.
Schiller Frigyes. Tarka Világ. I, 1869. Arczképpel.
- 15 *Schiller neje, Lengefeld Charlotte*. Föv. Lapok, 1869, 93. sz.
Schiller és családja, Csukási Józseftől. Föv. Lapok, 1870, 249. sz.
Schiller vallási gondolkodása. Protestans Tudományos Szemle, IV, 1872.
Heinrich Gusztáv, Giller-Gillers-Gille. Egyet. Philologiai Közlöny, I, 1877, 122. l.
Kendeffy Vidor, Két költőfejedelem (Goethe és Schiller), Temesi Lapok, 1878, 96. sz.
- 20 *Heinrich Gusztáv*, Schiller Martinuzziról. Egyet. Philolog. Közlöny, IV, 1880, 639. l.
Liszka Béla, Schiller Goethe Egmontjáról. Föv. Lapok, 1881, 285. sz.
Vida Atalár, Schiller Tell Vilmosa. középiskolai s magánhasználatra magyarázta. Eperjes, 1882.
Berényi Salamon, Tanulmányok Schillernek «Wallenstein» cz. tragédiájáról. Bölcsészettudori értekezés. Budapest, 1882, 67. l.
Heinrich Gusztáv, Braun W. J., Schiller im Urtheile seiner Zeitgenossen, ismertetés, Budapesti Szemle, 1883, XXXIII. köt.
- 25 *Heinrich Gusztáv*, Schiller's W. Tell, kiadta és magyarázta, Budapest, 1883. (Ennek ismertetése Bauer Simontól, Tanáregyleti Közlöny, 1883, XVII, 114. l.).
Heinrich Gusztáv, Tell-tanulmányok. Egyet. Philologiai Közlöny, 1883, VII. köt.
Alexandér Bernát, Wallensteins Tod, kiadta s magyarázta. Bpest, 1884. (Jeles írók isolai tára XXIII. sz.)

Heinrich Gusztáv, Schiller balladái- s románczainak magyarázata (Német balladák s románczok, II. Jeles írók iskolai tára, XXV. sz.). Budapest, 1885.

HEINRICH GUSZTÁV.

«TARIMENES UTAZÁSA» BESSENYEITŐL.

Tisztelt szerkesztő Úr! A nyári szünnapokat szülőföldemen töltvén, csekély utánaújjárással nagybecsű irodalomtörténeti leltre akadtam, mely azt hiszem, valóban megérdemli, hogy az irodalom barátai tudomást vegyenek róla; mert nem más ez, mint Bessenyei György philosophiai regényének, «Tarimenes utazása»-nak eddig ismeretlen része. Erről akarok néhány sorban jelentést tenni e folyóirat útján; s ha a tisztelt szerkesztőség soraimnak helyet enged, nagy köszönettel veszem.

Bessenyei újabbkori életírója, Závodszy (Széchy) Károly összeállítván műveinek teljes bibliographiai jegyzékét, sajnálkozva említ fel, hogy «Tarimenes utazása»-ból csak töredékek találhatók, melyek együttvéve sem adják a teljes művet. A III-ik könyv eredeti kézírata a sárospataki ev. ref. főiskola könyvtárában őriztetik, a IV. és V. könyv pedig a M. Nemz. Muzeum könyvtárában található — két példányban, melyek közül egyik szintén saját keze írása Bessenyeinek, csakhogy eleje (1—15. lap) hiányzik; a másik pedig egykorú teljes és pontos másolat. Irodalmunk bűvárai csak e két utolsó könyv alapján alkottak magoknak olyan a milyen fogalmat e regényről. Egyes apróbb mutatóványok azonban jelentek meg a három első könyvből is. Így többek közt a Pákh Albert által szerkesztett «Szépirodalmi Lapok» 1853-ik évi folyamában (29. és 30. sz.) is jelent meg egy rész, melyet *Szűke István*, fűzes-gyarmati tanító küldött be. Ez úton jutott Toldy tudomására annak, hogy e mű egy példánya Katona János, fűzes-gyarmati jegyző bírtokába került, kinek atyja Zsákán, Kovácsi közvetlen szomszédságában lelkipásztor lévén, Bessenyeivel ismeretségben s gyakori érintkezésben volt. Tőle kaphatta olvasás végett a kérdéses példányt, mely Bessenyei halála után nála veszett s később ő utána fiára szállott.

E kétes nyom vezetett engem a fölfedezésre. Meggondolva azt, hogy Katona János épen húsz évvel ezelőtt elhunyt s tisztában lévén az iránt is, mi sors vár a legtöbb ilyen esetben a könyvekre, alig merem remélni, hogy a mű föltalálható legyen. Annál nagyobb volt aztán örömem, midőn Katona János örököse, Tóth Zsigmond, f.-gyarmati közgyám úr, ki ifjabb éveiből jól emlékezett e könyvre, csakugyan ke-

zembe adta. A muzeumi könyvtárban őrzött két példány számtalanszor megfordulván kezemen, első tekintetre fölismertem, hogy ez a most előkerült példány nem más, mint az ott található másolati példánynak első kötete; formája, kötése, papírja és írása amazéval egészen azonos; így tehát ez sem eredeti, de ép és teljes, pontosságra pedig fölér az eredetivel, mely — úgy látszik — nyomtalanul elveszett.

Időm rövidege nem engedé, hogy behatóbban vizsgálat alá vegyem a művet; arról azonban meggyőződtem, hogy a jelen kötet épen ott végződik, a hol a muzeumi másolati példány kezdődik s mint-hogy egyikből sem hiányzik egy betű sem, a két kötet együtt a teljes regényt tartalmazza. Csupán a néhány lapra terjedő előszón futhattam át, melynek mindjárt első soraiban szó szerint ki van mondva az, a mit egybíránt az eddig ismert töredékekből is lehetett sejteni, hogy t. i. a mű Mária Therézia dicsőítésére van írva, vagy a mint Bessenyei mondja: «Mária Therézia örök emlékezetére czéloz». Az előbeszéd nagy részét az ő uralkodói érdemeinek felsorolása s a közte és fia, József császár közt vont párhuzam tölti be.

«Tarimenes utazása» tehát nem töredék mű többé. Gondoskodnunk kell azonban róla, hogy a kiegészítő lelet irodalmunk számára biztosíttassék. Jelenlegi tulajdonosa megértvén, mily fontos irodalmi érdek fűződik e könyvhöz, rábeszélésem folytán hajlandónak ígérkezett ez egyetlen példányt a muzeumi könyvtárnak átengedni; s e végből legközelebb ajánlatot fog tenni a nevezett intézet igazgatóságának, a mely — bízást remélhetjük, — nem fogja elszalasztani e kedvező alkalmat arra, hogy gyűjteményének egyik nagybecsű, de magában csonka példányát kiegészítse s e sokáig lappangott kézirat fenmaradását örök időkre biztosítsa.

Addig is, míg ez ténynyé válhatnék, s a már teljessé vált műről érdemlegesen szólhatnánk, nem tartottam feleslegesnek e néhány sorban jelentést adni róla. Kérem t. szerkesztő urat, méltóztassék ezeket saját legjobb belátása szerint felhasználni.

Maradok stb. — Budapest, 1885. sept. 15.

Dr. NAGY SÁNDOR.

HAZAI IRODALOM.

Czuczor Gergely élete és munkái. Írta *Dr. Koltai Virgil*. Budapest, 1885.
Ára 1 ft.

A magyar benczésrend tagjai hozzájuk illő dícséretre méltó feladatot teljesítenek, midőn a szerzet híresebb férfainak irodalmi monographiákban emléket állítanak. A mult évben Guzmicsnak,¹⁾ a minap Czuczornak életrajzát bocsátotta közre egy-egy lelkes utódja, tisztelő rendtársa. Sem Guzmics, sem Czuczor nem mint pap és nem mint tanár váltak a legrégibb magyar szerzetnek büszkeségeivé; mindkettő inkább tollal szerzé a maga dicsőségét. Guzmicsra a hittudományba bevitt szabadelvű felfogás, a magyar irodalom iránti hő buzgalom s kivált a Kazinczyhoz fűződő barátság vetnek fényt; Czuczor pedig mint az Aurora-körnek egyik kiváló költője ragyog és mint a Nagy Szótárnak egyik főszerkesztője. Azonban Czuczor nemcsak költő és tudós, hanem tanár és pap is volt. Férfi kora javát tanítással töltötte s élte végeig megmaradt szerzete hű és buzgó tagjának. Mintaképe a férfias, egyeneslelkű magyar katolikus papnak, ki inkább illet volna valamely egyházközség élére, mint a kolostor vagy iskola szűk falai közé; élete is azt mutatja, hogy akkor érezte magát hivatásában, mikor a népen segíhetett, mikor a híveket vigasztalhatta, t. i. a nagy kolera idején, midőn a halált megvetve, járt betegtől-beteghez, hogy a kétségbeesőknek utolsó vigaszt nyújtson. Talán épen a Czuczor nyílt arczára, nyájas beszédére gondolt Eötvös is, midőn «Nővérek» című regényében Farkasnak, a falusi plébánosnak alakjában megteremtette a magyar katolikus papnak ideálját.

Koltai tehát, ki azon iskolában tanít, hol Czuczor működött, azon szerzetnek tagja, melynek fogadalmait Czuczor is viselte, méltán vonzódnak irodalmunk e jeleséhez, hogy rend- és hivatástársának életét megírja, hogy költői műveit fejtegetse, hogy nyelvészeti munkássága fölött itéletet mondjon. E föladat annyival is inkább lelkesíthette a szerzőt, mivel Czuczorról teljes monographia eddigelé úgy sem jelent meg, noha Czuczor mint költő is, mint ember is rég megérdemelte.

Közre is bocsátotta a szerző elég terjedelmes, mintegy 15 ívnyi tanulmányát; s ime bebizonyúl: az állás és hivatás rokonsága nem volt elég, hogy Czuczornak igazán lelke mélyére pillanthasson, s még kevésbé volt elég a lelkesedés, hogy Czuczornak költői értékét velejében fölfoghassa, s végül nyelvészeti képzettség helyett épen nem volt elég a

¹⁾ *Zoltvány L. Irén*, Guzmics Izidor életrajza. Budapest. 1884.

jóakarát, hogy Czuczornak nyelvészeti munkásságáról találó ítéletet mondhasson.

Valóban Koltai munkája után még folyvást érezni fogjuk egy Czuczorról szóló behatóan és művészien írt életrajznak a hiányát, éppen azt a hiányt, mely szerzőnket is dologra bírta. Koltai, úgy látszik — nincs megáldva annyi alkotó erővel, hogy kezéből Czuczornak eleven alakja kerülhetett volna ki; nem szerzett magának annyi æsthetikai képzettséget és nyelvtudományi jártasságot, hogy Czuczor költői műveit velünk érdemök szerint tudná megbecsültetni, és hogy a Nagy Szótár szerkesztésében kifejtett működését világosan meg tudná értetni. Koltai könyve tulajdonképp nem nyújt egyebet, mint az eddigi irodalomtörténeti dolgozatok összegét. Egybefoglalja mindazt, a mit életéről Toldy, költészetéről Gyulai, nyelvészeti munkásságáról Szarvas az Akadémiában, az egyetemen és a Nyelvőrben elmondtak.

S egy ilyen művecske nem is volna fölösleges, szívesen is láttuk volna akár mint a «Magyar Helikon»-nak egyik darabját, akár mint önálló füzetet. De Koltai nagyobbra vágyott, olyanra, mit erejével el nem érhet. Czuczornak teljes életrajzát, mint költőnek is, s mint tudós-
nak is tüzetes ismertetését akarta nyújtani, s egy eléggé testes könyvet kívánt a magyar irodalomban föllépni és magának írói nevet szerezni.

De ismételjük, szerzőnknek kitűzött céljához nem volt elég ereje és a munka, melyet végzett, nem alkalmas írói hírnév megalapítására. Mert könyvének terjedelmével tartalma éppen nincsen arányban.

Műve 230 lapra terejd, de ebből Czuczort algiha illeti több 100 lapnál, a többi szerzők, hogy a különben vékonyka füzet meglehetősen testes könyvvé nőjje ki magát. De szívesen elolvasnók e szerzőket is, ha Koltai bennök eredetit, önállót nyújtana. A szerző műve megírásakor Gyulai legszebb irodalomtörténeti munkáját, «Vörösmarty életrajzá»-t vette mintául — s ez helyes minta is, de a szerző tudatos követés helyett szolgálai utánzásba süllyedt. Azt hitte, ha Gyulai rajzolja politikai és társadalmi állapotunkat, melyekből Vörösmarty költészete fakadt, és a melyekre vissza is hatott, akkor neki is ezt kell tennie; azt hitte, ha Gyulai irodalmunk uralkodó eszméit általánosságban kifejti vagy lyránk fejlődését jellemző vonásokban feltünteteti, akkor neki is hasonlóra kell törekedni; de elfeledte szerzőnk, hogy Gyulainak volt mit elmondania, neki pedig nincs.

Könyvének majdnem minden fejezetét valami nagyobb dolognak, mint a minő Czuczornak magánélete vagy speciális költői és nyelvészeti működése, az előadásával akarja jelentőssé tenni, fölékesíteni, de csakhamar észrevehetjük, hogy az ékeség nem egyéb foltnál, még pedig a szerzőnek nem is saját portájából való, hanem másokéból került. Kort rajzol, s akkor Toldyt és Keményt másolja; irodalmunk általános

fejlődését vázolja és Gyulait írja ki; æszthetikai elveket hirdet és Gre-guss tankönyvét ismétli; nyelvészeti fejtegetésekbe bocsátkozik és Szar-vast s Munkácsit recitálja.

Legyen szabad e szolgálai eljárás főbb példáit bemutatnunk.

Gyulai «Vörösmarty életrajzá»-ban szép és élénk képét adja az Aurora-körnek. Természetes, hogy a mi szerzőnk Gyulai előadásából kivonatot készít, noha ez Czuczor megértését nem nagyon segíti elő. Ugyanott Gyulai a magyar éposz történetén átfut, természetes, hogy a mi szerzőnk is áttekintést nyújt époszirodalmunkról; habár ez áttekintés az *Augsburgi ütközetre* és az *Aradi Gyűlésre* kevés világosságot derít. Ugyanott Gyulai Széchenyi befolyását is föltünteti a politikai életre és az ezt visszatükröző hazafias lyránkra; természetes, hogy Koltai könyvében is találunk ilyen című szakaszra «Széchenyi hatása közéletre és költészetre», holott Széchenyi és Czuczor között alig van közvetlen érintkezés.

Azonban Gyulai nemcsak «Vörösmarty életrajzá»-ban mondott sok szépet és sok jót; egyetemi előadásain is hallottuk, előadásairól kiadott könyvmatú ívekben meg is olvashattuk irodalmunk legfőbb esz-méinek fejlődését, például a mű és népköltészet viszonyának találó fej-tegetését, avagy kiválóbb íróink és költőink sikerfült æsthetikai méltatá-sát, többek között Petőfi egyéniségének és költészetének kiválóan szép jellemzését. Koltai meg nem állhatta, hogy Gyulai fejtegetésének leg-kitünőbb részleteit már akár idézőjelek között, akár — a mi gyak-rabban történik — idézőjelek nélkül át ne vegye, holott Petőfivel, ki akkor lép fel költőül, mikor Czuczor már letette a lantot, bajos magya-rázni Czuczor népies dalait és hazafias ódáit.

De minthogy ezúttal nem hivatkozhatom nyomtatott, közkézen forgó műre, hanem csak szűkebb körre szorítóköző könyvmatú ívekre, legyen szabad állításaimat példákkal is bizonyítani.

Gyulai: «Petőfi lyrájának legfőbb jellemvonásai: az őszinteség, egy-szerűség, elevenség, a jellemzetes és egyéni iránt való erős érzet» (Gyulai Pál, Petőfi Sándor költészete: 125. lap.)

Koltai: *Petőfi lyrái költészetének legjellemezőbb vonásai: az őszinteség, természetesség, közvetlenség és egyszerűség.*» (Czuczor élete, 116. l.)

Gyulai jellemezvén Petőfi dalainak legfőbb, a népdaléval egyező sajátságait, így szól: «Nem kevesebb szerepet játszik dalaiban a természet képeinek az alanyiségbe való olvasztása. E sajátság igen kitünően érvényesül a «Hull a levél a virágról» címűben». (Gy. 142. l.)

Koltai: «Petőfi lelke összeolvad a természettel s innen származnak egyrésztől szebbnél szebb képei, másrésztől a festőiség, mely a népdalok egyik jellemző sajátsága. Nagyon szép példa a következő: Hull a levél a virágról» stb. (117. és 118. l.)

Gyulai: «Vannak a népdalnak oly eredeti tulajdonságai, melyek elevenségét nagyban emelik. Ilyen az, midőn az érzést némi drámaisággal fejezi ki, azaz a dal nem egyéb, mint kísérete bizonyos drámai mozzanatoknak.» S továbbá: «Kiválóan szépek Petőfinek azon dalai, melyekben bizonyos drámaiság mutatkozik. Például: Gyere lovam, hadd tegyem rád nyerjem» stb. (Gy. 137. és 141. l.)

Koltai: «Sajátságos jellemvonása Petőfi lírájának a drámaiság, vagyis, hogy érzelmeit nem annyira elbeszéli vagy leírja, hanem érzelmei hullámzását csak az esemény egyes mozzanataiban fejezi ki.» S aztán idézi bizonyítékul ugyanazt a költeményt, melyre Gyulai is hivatkozik.

Azt hiszszük, elég lesz a részletes összehasonlítgatásból. Csak még kijelölünk egy-két helyet, melyeknek apróra menő összevetését bárkinek is tetszésére bizzuk: *Műballadánk kifejlődése* (79. l.) és «*A tan-költészet helye a költészetben*» (139. l.), mely pontokban a szerző azt árulja el, hogy æsthetikai képzettségét Gregussnak a gymnasium felsőbb osztályai számára írt poétikájából meríti. (Költészettan. Budapest, 1882.) Továbbá művének az az egy-két lapja (188—190. l.), mely az összehasonlító nyelvészet fejlődésére pillant vissza, azt bizonyítja, hogy ebbeli tudománya leginkább Munkácsi Bernátnak egy «Magyar Nyelvőr»-i (1882. évf.) cikksorozatán alapszik.

Ime az eljárás, melylyel szerzőnk Czuczorról írt művecskjét 320 lapnyi terjedelemre növeli.

S most nem tudjuk, min botránkozzunk meg inkább, azon a mérész föltevésen, hogy olvasói a művébe dugdosott tollakban nem ismernek reá a páva tollaira, vagy azon a jámborhitűségen, melylyel a szerző azt véli, hogy ha egy halom czifra követ összehordott, akkor már művészi épületet emelt. Nem azért ítélünk Koltai eljárásáról oly szigorúan, mintha helytelennek tartanók elsőrangú írók nézeteit elfogadni és helyükön alkalmazni; hanem, mert Koltai munkája világosan elárulja, hogy szerzője csupán a végett hordta egybe Gyulai, Greguss, Szarvas fejtegetéseinek a javát, ámbár e fejtegetések a szerző kítűzött céljával alig vagy épen nem függnek össze, hogy műve külsőleg is kiterjedjen, belsőleg is tartalmasnak tessenek.

Sokkal enyhébben ítélünk a könyv többi részeiről, melyek szorosan Czuczor életére és munkáira vonatkoznak. Koltai e részekben sem mutat több önállóságot és eredetiséget, teljesen Toldyn, Gyulain és Szarvason alapszik; említettük azonban, hogy az nem végzett volna fölösleges munkát, a ki mélyebb buvárlat, nagyobb alkotó erő nélkül is egységbe és könnyed előadással összefoglalta volna mindazt, a mi irodalomtörténetünk Czuczorról jót föl tud mutatni. A mi szerzőnk is jobban tesz vala, ha csak ennyire törekszik; mert ezt a célt köny-

nyen elérhette volna és mert ez esetben Czuczorról eléggé élvezhető életrajzocskát nyújthatott volna.

Igazságtalanok volnánk azonban, ha elhallgatnók, hogy Koltai mégis mutat némi önállóságot egy-két helyütt, természetesen nem akkor, midőn általánosságokban kalandozik, hanem mikor különösen Czuczorról szól. Már előszavában említi, hogy Czuczorról több balvélemény uralkodik, melyeket ő feladatául tekint helyreigazítani. Mi ugyan ilyen balvéleményt nem táplálunk, másokban sem vettünk észre, de a szerző — ha jól értettük könyvét — két dologban kívánja a közönség felfogását megjavítani.

Az első Czuczornak szerzetéhez való viszonya. Ez a viszony eddig úgy állott előttünk, s azt hisszük, ezentúl is úgy fog állani, hogy mikor Czuczort mint szerzetest, még pedig papi iniciatívára, üldözték, akkor rendje nem viselte magát elég férfiasan; mikor pedig Czuczort, a hazafit börtönbe vetették, akkor a benczés-szerzet, kivált Rimely Mihály apát elég kislelkű volt, hogy erősebb kifejezést ne használjunk, a szenvedő, az elhagyott költőről végkép megfélekedezni. S Toldy joggal fakad ki első esetben a főpapság, másik esetben a főapát ellen. Koltai ellenben úgy akarja föltüntetni a dolgot, mintha Czuczort a Helytartó-Tanács vette volna üldözöbe, s nem egyházi férfiak, holott nyilván tudjuk, hogy feladója is pap volt, vádlója is az volt. Rimely apát viselkedéséről pedig czélszerűbbnek látja szerzőnk teljesen hallgatni; noha a történetirői őszinteség itt nyílt szót követelt volna. S mégis ő beszél igazságtalanságról, elfogultságról, midőn Toldyról következőkép nyilatkozik: «Tagadhatatlan, Toldyban sok volt, különösen később, a kath. klerus elleni elfogultság.» Szerencsére, e vád a mily vakmerő, oly nevetséges is, úgy hogy nem is kíván czáfolatot.

Épen oly hiába kifogásolja szerzőnk Szarvast, mintha a Nagy Szótárról szóló bírálatában sértő, sőt gúnyos hangot használt volna Czuczor ellen. Elfeledi szerzőnk, hogy Szarvas a Magyar Nyelvőrben (1878—79. évf.) a Nagy Szótárt, nem mint Czuczor művét támadja meg, hanem mint az Akadémia néhány ma is élő, de ósdi gondolkozású nyelvészének fő támaszát, mint egy tudós társaság szavával szentesített áltekingélyt, mint egy hamis tudományt, mely elhibázott elvekből épült fel és a mely egy emberöltőre megvesztegette a magyar nyelvészet józanságát. Ezen áltekingély ellen kiméletlen harcot kellett folytatni, sőt kell ezután is, mert hatása maig sem szűnt, mert maig is akadályozza az újabb tudományos magyar nyelvészet vívmányainak elterjedését. Csak a napokban jelent meg egy komoly törekvésű írótól egy nyelvtudományba vágó tanulmány, melynek minden komolyságát lerontja az a veszedelmes, csupán levegőn elapuló etymologizálás, mely-

nek elveit a szerző egyenest az akadémiai Nagy Szótárból szíttá magába.¹⁾

Ime, szerzőnk a hol eredeti akar lenni, elfogulttá válik.

S ezzel elmouduztuk Koltai könyvéről nagyjában a véleményünket, bonczoltuk szerkezete gyöngéit és felsoroltuk főbb hibáit; apróságra nem terjeszkedtünk ki, pedig megemlíthettük volna azt az írói naivságot, hogy a szerző ilyen módon idéz: «mint Macaulay mondja *valahol*», s megróvhatuk volna azt a ferdeséget, hogy Koltai vallásos megbotránkozás talál ilyen poetikai műkifejezésben: *vij legenda*. Ismételjük, hasonló apróságokon nem akadunk fel. Birálatunkat talán így is fölötte szigorúnak fogják tartani, noha mi nem akartunk egyebet megbizonyítani, mint azt az egyszerű igazságot, hogy a ki halomra hord sok czifra követ, kivált ha a faragó munkát sem maga végezte, az még nem alkot művészi építményt.

KARDOS ALBERT.

Pásztor énekesek. (Theokritos 6. idyllje.)

Daphnis és Damoítés.

Damoítés meg Daphnis, a bojtár, nyájukat egykor
Összeterelte, Aratos. Emez pelyhedzeni kezdett,
Az már félig ereszte szakált. Azután lepihenvén
Forró délben a csermelynél ezt dallani kezdtek:

- 5 Elsőbb szolt Daphnis, ki először hitta ki társát.
«Nézd Poliphém almát hajigál Galateia juhaidra
«Durva szívű bojtárka legény fennen kiabálván
«És te reá se tekintsz nyomorult, nyomorult, hanem ott ülsz
«Vígán fujva sipod. Ime ismét dobja kutyádat,
10 «Mely juhaidra vigyázva kísér, az meg nyöszörögvén
«A tengerbe tekint, mely csendes habjai színén
«Tükrözi mint futkároz a zúgó parton alá s fel.
«Légy ovatos, nehogy a hajadon térdére ugorjék,
«Ha kijön a tengerből s szép testén sebet ejtsen,
15 «Mint dévajkodik ő veled onnan, akár csak a bógáncs
«Száradt gallyaival, mikor elperzselté a szép nyár.

¹⁾ Turbucz Ferencz: *Az emberi beszéd eredete és a magyar nyelv.* Budapest. (Évszám, mint Aignernek legtöbb kiadványain, hiányzik.)

- «Mig szereted, kerül; ámde, ha nem szereted, fut utánad,
 «S koczkáját a vonalról dobja le. Mert a szerelmes
 «Gyakran, ami nem szép, Polyphemos, szépnek alítja.
- 20 Erre viszonzásul Damoítás kezdé dalára.
- «Jól láttam Pán necse, midőn nyájam hajigálta
 «Nem kerül ki, nem édes egyetlenemet, mely utolsó
 «Pillanatig fog látni s a vész, mit Telemos a jós
 «Igért, szálljon rá s örököljék magzati tőle.
- 25 «Hogy pedig őt magam is bosszantsam, rá se tekintek,
 «S azt mondom, van más szeretőm, amit észrevevén majd
 «Félteni fog, oh, Pæan s odahagyja dühöngve a tengert
 «Bújában barlangom s nyájim után epekedve.
 «Fütyönték a kutyámnak, ugassa meg. Annak előtte
- 30 «Mig szeretém hizelegve tevé orrát az ölébe.
 «Látva hogy így teszek én, követet fog küldeni gyakran
 «Hozzám. Zárva lesz ám ajtóim mig nem teszen esküt,
 «Hogy maga megveti e szigeten gyönyörű nyoszolyámat,
 «Mert bizony arczom sem csunya, mint ezt szerte beszélík.
- 35 «Szélcsendben minap a tenger tükrébe tekintvén
 «Szépnek látása szakállam s mily szép volt ez az egy szem,
 «Már legalább én úgy vélem s fogaimnak a fénye
 «Feljűlmulta fehér ragyogásában a párosi márványt.
 «Hogy ne igézzem semmi varázs, beleköptem ölembe
- 40 «Háromszor mint a vén Kottytaris javasolta.»

Igy zengvén Daphnist Damoítas csókkal apolta.
 Ez sipját neki adta, viszont az szép fuvolyáját.
 Damoítas furulyált, sípot fujt Daphnis a bojtár.
 Erre a púha gyepen tánczot szökdelték a barmok,
 45 Egyike sem nyert s eldöntetlen volt ez a verseny.

Fordította IFJ. REMÉNYI EDE.

KÖNYVÉSZET.

Bacher Vilmos, Abulvalíd Mervín Ibn Ganáh (K. Joná) élete és munkái és szentírás-magyarozatának forrásai (8-r., IV, 98 l.). Budapest, 1885, Zilahy, 2 frt.

Bozoky Alajos, Római világ. Művelődéstörténeti rajzok a császárság korából. 8-dik kettős füzet. Vége. (8-r. II, kötet, XII, 337—527 l. és 8 kép). Budapest, 1885. Ráth M., 1 frt 40 kr.

Burány Gergely, A görögök és rómaiak vallása keresztény szempontból tekintve. (8-r., 67 l.). Szombathely, 1885, Seiler, 60 kr.

Cicero M. Tullius válogatott levelei, magyarázta Jánosi Boldizsár. (k. 8-r., 162 l.). Budapest, 1885, Eggenberger, 80 kr.

Csiky Gergely, Görög-római mythologia. A szöveg közé nyomott képekkel. (8-r. VIII, 232 l.) Budapest, 1885, Franklin, 1 frt 20 kr.

Dávid István, Latin olvasókönyv Livius, Ovidius, Phaedrus műveiből és más költők gnomáiból. A gymnasiumok III. és IV. oszt. számára, A gymnasiumi tanítás legújabb terve szerint szerkesztette és szótárral ellátta. (N. 8-r. VIII, 183 l.) Budapest, 1885, Lampel, 1 frt.

— — *Latin olvasó- és gyakorlókönyv* az algymnasium számára. Schultz-Dávid latin nyelvtanához. Második jav. és bőv. kiadás. (8-r., V. 329 l.) Budapest, 1886, Lampel, 1 frt 20 kr.

B. Eötvös József összes munkái. Első sorozat: szépirodalom, 22. füzet: költemények és elbeszélések, 3. füzet. (8-r. 225—336 l.). Budapest, 1885, Ráth M. 50 kr.

— — Második sorozat: Politika, 2. füzet: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra, 2. füzet. (8-r. I. kötet, 129—256. l.) Budapest, 1885, Ráth M., 50 kr. — — U. a. 3. füzet. (8-r. I. köt., 257—368. l.) U. o. 50 kr.

Évtapjai, A Kisfaludy-Társaság — Új folyam: XIX. kötet, 1883—1884. (N. 8-r. IV, 478 l.). Budapest, 1885, Franklin, kötve 3 frt. — Tartalma: I. *Hivatalos közlemények*: Arany János a Kisfaludy-társaságban. Szász Károly beszéde az Arany-émlékünnepen 1883. október 28. — Szász K. megnyitó beszéde a Kisfaludy-Társaság XXXVII. ünnepélyes közülésén, 1884. febr. 10. — Csiky Gergely m. titkár jelentése. — Gyulai P. beszéde a kecskeméti Katona-ünnepen. — Gyulai P. beszéde a pusztakovácsi Beszenyei-ünnepen. — Az Arany-ünnep tárgyai 1883. okt. 28. — Pályázati jelentések (1. Egy magyar nő életrajza. — 2. Vig éposz). — Jutalomtételek. — A társaság vagyonának állása 1883. decz. 31. — Közlemények a jegyzőkönyvekből. — Bíráló jelentések (Csiky Plautusa. — Bánóczy Kisfaludyja. — Greguss Tanulmányai. — Kolosy Horác fordítása. — Perényi Racine fordítása). — Kézirattár. Alapszabályok. Személyzet. Elhunyt tagok. Alapítók. A társaság kiadványai 1831--1884. — II. *Irodalmi munkálatok*: *Heinrich Gusztáv*, A műforlítás elméletéhez. — *Toth Lőrincz*, Emlékezés Szemere Miklósrá. — *Toth Lőrincz*, Mailáth Györgyről. — *Markovics Sándor*, Mordvin dalok. — *Gyulai Pál*, Arany János emlékezete. — *Lévay József*, Arany J. emlékezete (óda). — *Paulay Ede*, Drámairodalmunk a nemzeti színház megnyitása óta. — *Dr. Szinyei József*, A finn irodalom története. — *Bartók Lajos*, Barangolás. — *Beothy Zsolt*, Greguss Ágost emlékezete. — *Szász Béla*, A halottak törvényszéke. — *Mikszáth Kálmán*, A becsület-bírótság előtti. — *Gyulai Pál*, Gyümölcsösben.

Koerting Heinr., Geschichte des französischen Romans im XVII. Jahrhundert, Oppeln, 1885, I. füzet. Ara 3 mk.

Paris P., Etudes sur François I., roi de France, sur sa vie privée et son règne. Publiées d'après le manuscrit de l'auteur et accompagnées d'une préface par Gaston Paris. 1885, 2 kötet. IX. 257 és 377 l. Ara 16 fr.

Plüss, H. Vergii und die epische Kunst, Leipzig, Teubner, 1884. (8-r. 367 l.) 8 mk.

Prosky, M. J., Das herzogliche Hoftheater zu Dessau in seinen Anfängen bis zur Gegenwart. Dessau, 1885, 4 mk.

Schlegel Aug. Wilhelm, Vorlesungen über schöne Literatur und Kunst herausgegeben von J. Minor. 3 kötet: I. Die Kunstlehre, 3 Mk. 50. — II. Geschichte der klassischen Literatur, 3 Mk. 50. — III. Geschichte der romantischen Literatur. 2 Mk. 50. (*Deutsche Literaturdenkmale des XVIII. und XIX. Jahrhunderts, 17—19. rész). Heilbronn, 1885.

MURETUS EMLÉKEZETE. ¹⁾

Oly férfiak emlékét, kik a tudomány egyik vagy másik ágában elévülhetetlen érdemeket szereztek maguknak, időről-időre megújítani kötelessége minden tudományos társulatnak. Mert az idő, mely az üldözött nagyságnak, a félreismert érdemnek is legtöbbször meghozza az elismerést, legigazságtalanabb a tudós iránt. A tudós épen oly lelkesedéssel s nem csekélyebb odaadással szolgálja az emberiség ügyét, mint a korcs nemzedéket is tette ébreszteni képes költő vagy az eszméiért vértanúságra kész államferfiú; és mégis, míg amannak, ha csakugyan hivatva volt megtalálni az eszme és anyag harmoniáját, bámulattal adóz a késő utókor s az iskolákban művein nemesbül az ifjú nemzedék; míg ennek, ha működése valóban áldásos volt nemzetére s az emberiségre, fényes lapokat szentel a történelem s annál hívebben adja képét, minél jobban távozik időben: a tudós vállain új nemzedék emelkedik, mely már játszva jut birtokába az ismeret ama kincseinek, melyek napfényre hozása évek keserves munkájába került s könnyen mutat fel újabb meg újabb vívmányokat, minőkről az előbbi nemzedéknek talán sejtelme sem volt; elmúlik egy-két század, s midőn már azok az eszmék, melyekért a tudomány férfja egész életén át küzdött, úgyszólván a köztudatba mennek át, legtöbbször sejtelme sincs arról, kinek köszönheti kora legnemesebb irányelveit, melyekre büszkén mutat, valahányszor a jelent a múlttal összehasonlítja.

És, ha valaha, úgy korunkban nehéz igazságos lenni a múlt, főleg a tudomány múltja iránt. Láthatjuk az emberiség egész történetéből, hogy nem volt nép, mely kiváló kegyelettel ne környezte volna a multat; a népek, hogy a jelen bajait elfeledjék, a múltba

¹⁾ Felolvastattat a Budapesti Philologiai Társaságban 1885. május 15.

tekintettek s rózsás színekkel festették az öskort, mint az ártatlanság paradicsomát, mint a béke s boldogság aranykorát. A XVIII. század felvilágosodása neveltségessé tette e bájos meséket s a jelen század vívmánya a természettudományok és a technika terén mintha kiirtották volna a lelkekből amaz őseredeti sajátságot: az emberiség, mely most is épen oly keservesen érzi a jelen nyomorúságát, mint ezredévvel ezelőtt, a jövőbe tekint, ettől vár üdvöt és szabadulást, míg a múltat kicsinyli, sőt megveti.

A közvelemény említett iránya uralkodó a tudományban is. Oly büszkeséggel beszélnek a haladásról, újabb meg újabb vívmányokról, s annyi kicsinyléssel a régiek «elavult» munkáiról, hogy megszokjuk a priori tökéletesebbnek tekinteni mindent, a mi új, mint, a mi régi, s érdeklődésünk csökken a múlt iránt. Legvilágosabb tanújele ennek az a körülmény, hogy egy, oly régen művelt tudománynak, minő a classica philologia, maig sincs egy, mindenre kiterjeszkedő s bírálva ismertető története! Pedig mennyi balitelettlől, mennyi elfogultságtól szabadítana meg bennünket tudományunk egész múltjának megismerése, bírálata és méltánylása; ha mindig tisztán állana szemünk előtt, mit végeztek eddig elődeink, mi hibát követtek el, hogyan jutottak sikeres eredményre, mennyivel könnyebb volna meghatározni, mit kell végeznünk, mitől kell óvakodni, hogyan kell eljárni ezután. De korunkban legtöbbször elfeledik, hogy minden tudománynak, ha tisztába akar jönni azokkal a feltételekkel, melyektől biztos haladása függ, első sorban saját múltját kell ismernie.

Nemcsak a kegyelet, hanem a tudomány érdeke is követeli tehát, hogy egyes nagy művelői emlékét időnként megújítsuk s érdemeik kitüntetésével a szunnyadó érdeklődést irántuk újra felköltsük. Ily cél vezérel engem is, midőn, a társaság nagyérdemű elnökének felszólítására, néhány szót szentelek a maga korában új Cicero gyanánt ünnepelt s két századon keresztül dicsőített és utánzótt, de újabb időben már-már feledett költő, szónok és tudós, M. Antonius Muretus emlékének, halálának közelgő háromezredes évfordulója alkalmából, nem, mintha azt hinném, hogy képes leszek messzeható működésének hú rajzát, kimerítő bírálatát s megfelelő méltatását adni, de, mert meg vagyok győződve arról, hogy a leghalványabb előadásban is elég élesen szólnak érdemei.

Muretus 1526 április 12-én született Muret helységben, déli

Franciaországban, hol atyja birtokos nemes volt, ki fiát, a kor szokása szerint, egészen latin-görög oktatásban részesíté. A fiú kiváló tehetségei s önállóságra való hajlama igen korán nyilatkoztak; tíz éves korában nem tűrt többé tanítót maga mellett s mire tizennyolcz éves lett, már nyilvános iskolában tartott előadásokat klasszikusokról. Legkedvesebb írója kezdettől fogva Cicero volt, míg a költők közül főképen Tibullust és Propertiust szerette, s mint legtöbb ifjú, úgy ő is a költészet terén tette első kísérleteit, követve atyai barátja, Julius Cæsar Scaliger, a híres tudós, akkor aginnumi (Agen) orvos útmutatásait, kivel sokáig fenntartá az irodalmi összeköttetést.

Költeményeivel keltett először nagyobb feltűnést az irodalom terén, melyeket 1552-ben *Juvenilia* (Ifjúkori művek) czimmal adott ki. A kor, melyben Muretus élt, Európa sok nemzeténél a költészet aranykora volt; a tudományok és művészetek világossága Italiából egész Közép-Európára kiterjedt már s a népek a középkor előítéleteivel szakítva mohó vágygyal fordultak a görög-római világ felé. Sohasem tett a klasszikus szépség mélyebb és élénkebb hatást. A költészet, a klasszikus szellem befolyása alatt, de a holt nyelv holt formáit már öntudatosan levetve, Itáliának egy Tassot, Angolországnak egy Shaksperet, Portugaliának egy Camoenst, Spanyolországnak egy Lope de Végát s Calderont adott.

De a megindult hatalmas szellemi mozgalom épen Muretus anyanyelvét, a francia nyelvet még készületlenül találta. A *Juvenilia* bevezetésében panaszkodik is, hogy, míg minden nemzet hoz valami nevezeteseget létre a költészet terén, a francziák ebben el vannak maradva: a korabeli francziául író költők közt még leg-többre Ronsard-t becsüli, azt, a kit a francziák Boileau óta, mint tudjuk, a rossz versírók typusának tekintenek. Így Muretust a latin nyelv iránt érzett nagy rokonszenvéen kívül a francia nyelv fejletlensége is távol tartá attól, hogy ő, a ki a nemzeti irodalmat, mint sok más humanista, nem veté meg, csak egy sort is írjon anyanyelvén. Természetesen az ő korában, midőn a latin verzeléssel még többen foglalkoztak, mint a nemzetivel, s a tudós körök az anyanyelven való írást kicsinyelték, senkinek sem jutott eszébe, hogy, a ki holt nyelven költ, sikeresen utánozhatja ugyan a régieket, de új szépségeket hozni létre, megoldani az igazi költő feladatát aligha lesz képes.

Mint latin költő, Muretus sem egyéb, mint ügyes utánzó, noha kortársai nem kételkedtek őt egy személyben Ciceronak és Vergiliusnak nevezni.¹⁾ Kora ifjúságában írt költeményei közt találunk több érzékies színezetű szerelmi elegiát, a későbbiek közt sok dicsérő ódát kora nagyjaihoz és számos csipős epigrammát. A nyelvkezelésben mester: ha e költeményeket olvassuk, mintha majd Propertiust, majd Horatiust, majd Martialist hallanók, csak Muretust, mint önálló költői egyéniséget, nem bírjuk felfedezni sehol.

Hogy az utánzásban mily rendkívüli virtuóztatást fejtett ki, legjobban bizonyítja az, hogy képes volt írni nemcsak egy-két költő, hanem a latin költészet bármely korának modorában Plautustól Claudianusig. Egy alkalommal Philemon, görög komikus egy töredékét²⁾ kétféleképen fordította latinra s az egyik fordítást Attius tragikus, a másikat Q. Trabea komikus neve alatt tette közzé. Az utánzás oly hű volt, hogy a híres Josephus Scaliger, ki sokat tartott arra, hogy a régiek reánk maradt műveiben meg tudja különböztetni a valódit a hamistól, s a kinek tényleg sokat köszönünk a hitelesítő kritikában, nem vette észre a csalást s a két verset mint régít idézte. Mikor később Muretus (Oratiói 1575-iki kiadásában) maga fedezte fel a csalást, Scaliger rettentően megharagudott, csipős epigrammával állott boszút³⁾ és soha többé ki nem békült.

Legsikerültebb költeményei különben nem az ifjúkoriak, hanem azok, melyeket öregebb korában írt, mikor első szerelme tárgyához, a költészethez visszatért. Ezek mind vallásos tartalmúak, részint eredetiek, melyeket a hang bensősége, részint fordítások a zsoldárokból, melyeket a nyelv ereje s fensége tesz becsekké.

¹⁾ L. Joannis Matthaei Toscani in Mureti laudem carmina. Egyiket így fejezi be:

Te tua posteritas Ciceronem saepe vocabit
Teque ut Virgilium mente manuque tenet.

²⁾ Fenntartották Plutarchos és Stobaios.

³⁾ Az epigramma így hangzik:

Qui rigidae flammis evaserat ante Tolosae,
Muretus fumos vendidit ille mihi.

Az első sorban gúnyos czélzás van Muretus hirtelen eltávozására Toulouse-ból.

Legnagyobb s egyszersmind legérdekesebb alkotása *Julius Caesar* című tragédiája, melyet nem egészen 20 éves korában írt, öt felvonásban, kardalokkal, Seneca modorában. Legérdekesebb, mondom, mert az egész mű nem egyéb, mint majd Brutus, majd Cassius, majd Cæsar szájába adott, magukban véve szép és erővel teljes, de természetesen drámába nem illő oratóiok gyűjteménye, első olvasásra elárulván, hogy szerzője tulajdonképen nem költő, hanem *szónok*.

Pályájának második, *szónoki* fele attól az időponttól kezdődik, midőn Toulouse-ból, hol jogot tanult s már gyakorlatképen előadásokat is tartott, de előjáróival meghasonlott, 1554-ben távozni kényszerült. Hat évet töltött felváltva Velenczében és Paduában, s ékesszólása nemcsak Bembus, Manutius és a tudós körök barátságát, hanem csakhamar egész Italiában hírt szerzett neki, úgy, hogy estei Hippolyt bibornok, a tudományok bőkezű pártfogója, 1560-ban magához hívatta Rómába, hol 1563 óta görög és római klasszikusokról, de főleg Aristoteles Ethikájáról, 1567 óta pedig a polgári jogból is tartott sűrűn látogatott előadásokat. Tudományos, szónoki és tanári működése Rómában csakhamar egész Európában ismertté tette nevét. Báthory István, lengyel király, meghívta őt udvarába, tekintélyes évdíjat biztosítván neki, s Muretus el is fogadta volna e meghívást, ha maga a pápa és a város, nem akarván elveszteni a római tudomány fődíszét, amaz évdíja jelentékeny megnagyobbításával s kegye egyéb jeleivel, ez a római polgárjog adományozásával vissza nem tartják. 1576-ban belépett a papi rendbe s élete utolsó éveit buzgó ájtatosságban töltötte egész 1585-ben június 4-én bekövetkezett haláláig.

Legfényesebb s legméltóbb babérait szónoklataival aratta, melyekkel Velenczében keltett először nagy föltűnést. Tartalmuk különböző: vannak köztük bevezetések Aristoteles, Cicero, Tacitus, Sallustius és mások műveinek magyarázatához; gyászbeszédnek kora nagyjainak halálára, melyek közül az V. Pius es estei Hippolyt fölött tartottak különösen kitűnnek; van néhány beszéd, melyet több katolikus fejedelem, a francia és spanyol királyok nevében mondott el a pápa iránti hódolat kifejezésére; van több egyházi szónoklat; de legszebbek valamennyi közt azok, melyek szónoki modorban egy-egy tudományos kérdést, különösen a klasszikus tanulmányok fontosságát és az ékesszólás szükségét a tudomány bármely ágában tárgyalják.

Muretus is, mint a korabeli olasz tudósok nagyobb része, főleg Bembus és Paulus Manutius, a *ciceronianismus* híve volt, de a mester szellemébe úgy behatni, művészete titkait annyira ellesni, mint ő, senki más nem volt képes. Kortársai ugyan túloztak, midőn azt mondták, hogy Cicero óta oly szép latinsággal, mint ő, senki sem írt, de mindenesetre joggal nevezhetjük őt az új kor Cicerójának s az újabb latin stílisták közt az első hely őt illeti.

Cicero némely szellemtelen utánzóí rossz hírbe hozták magát a *ciceronianismust*. Voltak és vannak olyanok, kik, ha latinul akarnak írni, először is egy *Thesaurus Ciceronianus*-t vesznek elő; minden fordulatot, a mire példát mesterök műveiben nem talál-
nak, rettegve kerülnek, s ha oly fogalmat kell kifejezniök, a mire szót Ciceróban, talán csak azért, mert nem volt alkalma használni, nem talál-
nak, készebbek őt-hat szóval körülírni, hogy sem a későbbi írók szókincséből meritenének; az ilyenek, mint maga Muretus mondja, sokért nem adnák, ha Jézus Krisztus helyett is *Juppiter Optimus Maximus*-t írhatnának: *est enim magis Ciceronianum*. Sőt, a mi még rosszabb, az igaz latinság csalhatatlan biráinak tartják magukat, kicsinylően beszélnek Sallustius-, Plinius- vagy Tacitusról, és jaj annak, a ki előttük latinul beszélni mer vagy saját latin nyelven írt munkáját nekik bemutatja.

De nagyon tévedne, a ki azt hinné, hogy Muretus is a latinul írók eme legkiállhatatlanabb fajtájából való volt. Neki magának is sokat kellett túrnie ez emberektől, s mint egyik érdekes cikkében, melynek jellemző czíme: *De stultitia quorundam, qui se Ciceronianos vocant*,¹⁾ maga elbeszéli, nagy gyönyörúsége telt abban, ha őket kijátszhatta. Elővette Nizolius akkoriban híres Cicero-szótárát s megjegyezte azokat a szókat, melyeket a szerző a betűrendbe fölvenni elfeledett, s midőn legközelebb néhány *ciceronianussal* összejött, velök azonnal beszédbe ereszkedvén ama fatalis szókat készakarva s többször használta. Nagy örömmel vette észre, hogy valahányszor egy ilyen szót kiejt, valamennyien vonogatják vállukat, homlokukat összeránczolják, egymás fülébe sugdosnak s utoljára hangos kifejezést adnak visszatetszésüknek. Erre ő, felítve Cicero illető helyeit, rendre kimutatta, hogy minden szó, a mit használt, megvan a mesternél, s íme, a mi előbb barbár, durva és kiállhatatlan volt, egyszerre elegánssá, finommá és kedvessé lett!

¹⁾ *Variae Lectiones*, lib. XV. cap. I.

Hogy Muretus álláspontjával ebben a kérdésben megismerkedhessünk, idézzük az említett cikkből saját szavait: «Magam is — úgymond — sokáig abban a tévedésben voltam, hogy, ha latinul akarunk írni vagy beszélni, csupán azok után szabad indulnunk, a kik vagy Cicero idejében, vagy kevéssel előbb éltek. De később, miután a kérdést tüzetesebb vizsgálat tárgyává tettem, megijedtem saját vakmerőségemen, hogy Senecát, Livius, Valerius, Celsust, Quintilianust, Collumellát, mindkét Plinius, Tacitust, Sallustius s más írókat, kik kevéssel a latin nyelv virágzása kora után éltek s kiket a maguk idejében kitünő íróknak tartottak, meggondolatlanul elítéltem. A régiek közül bizonyára senki sem mondta róluk, hogy rosszul beszéltek latinul: s mi, oly hosszú idő után, nem tarthatjuk magunkat ebben a kérdésben illetékes bíráknak.»

Íme, ily szerényen nyilatkozik az, kinek, mint az újkor Cicerojának, legtöbb oka volt volna az elbizakodásra, s mi, kívált, ha megfigyeljük, hogyan alkalmazta itt kifejtett elvét gyakorlatban, teljesen igazat adunk neki. Minden ép ízlésű ember, ha latinul ír, bizonyos fokig ciceronianus. Aligha akad olyan, a ki az ezüstkör poetikus szólamokkal tarkázott nyelvét többre becülné az aranykor nemes, nem a költészettől kölcsönzött, hanem sajátos szépségekben gazdag prózájánál; a régiséghajhászó Sallustius, a túlságos tömörségre törekvő Tacitus, e két kiváló író, sokkal *egyenőbb* stílt használ, hogy sem általános mintául, öntudatos utánczás és nem majmolás alapjául szolgálhatna; Liviusnak *patavinítást*¹⁾ vetettek szemére kortársai, s jóllehet mi ezt észrevenni nem vagyunk többé képesek, annyit magunk is tapasztalunk, hogy erősen hajlik az ezüstkörban uralomra jutott irány felé. Tehát csak két író marad hátra, kiktől tudjuk, hogy az irodalomban a műveltebb körök nyelvszokását, a valódi *urbanítást* szentesítették s a kik e szerint az egyéni önkénytől ment tiszta latinságot képviselik, *Caesar* és *Cicero*, s minthogy az utóbbinak több és nagyobb művészettel kidolgozott műve maradt reánk, nagyon természetes, hogy mintául egészben véve őt választjuk, a mi természetesen nem zárja ki azt, hogy más, jó íróktól is vegyünk át egyet-mást adandó alkalommal.

¹⁾ Azaz, hogy a pataviumi tájszólás sajátosságait hozta be az irodalmi nyelvbe.

Muretus épen abban utánozta Cicerot, a miben a nagy római író a művészet netovábbját érte el, a *mondatfűzésben*. Eltanulta tőle a hangsúlyos szók elhelyezésének titkát az értelem különböző árnyalatai szerint a mondat más-más részében, a párhuzamos és ellentétes tagok gondos symmetriáját, a szónoki kérdés hatást keltő alkalmazását, s a mi legnehezebb, a *művészi körmondat* szerkesztését, melyben a gondolatok pontosan kiszámított csoportosítása, az előtagban az értelem várakozást keltő felfüggesztése, az utótagban annak fokozatos lebonyolítása, az egyes mondatokban a szórend hullámzásából, az egészben a részek arányából származó *numeróztatás*, mely jó előadásban csaknem zeneszerűleg hangzik, egyaránt lebilincselik a hallgatót. Nem is csoda, ha szónoklatai, melyek szépségeit erőteljes, érczes hangja, nemes taglejtéssel kísért előadása még jobban kiemelte, mindenkit elragadtak, s egy névtelen szerző a következő epigrammával fejezte ki bámulatát:

Dum ferit (heu) tragico Ciceronem Antonius ense,
Elinguata silent Curia, Rostra, Forum,
Te vero veniente redux Patriaeque Forique
Rostrorumque decus delictumque redit.

A szók használatában Muretus igen nagy szabadságot tanúsít. Kiterjeszkedik nemcsak az ezüstkor szókincsére, hanem használja az úgynevezett *keresztény* szókat is, melyektől, mint ő maga mondja, a finnyás latinság kedvelői akkor is, de, tudjuk, most is nevetségesen irtóznak s minden áron másokkal szeretnék helyettesíteni,¹⁾ újabb kiadói megrójják poetikus szóknak a prózába való beviteléért, de egészben véve minden elfogulatlan ember igazat ad Muretusnak s elismeri, hogy az aranykor szókincse a latinul írni akarónak nem elégséges. Nagy köszönettel tartozunk neki azért is, hogy a latin nyelvet modern fogalmuk kifejezésére is képessé tudta tenni s ebben szerencsés *újító* tehetségének adta jelét. Különösen nyilvánul ez *Epistolái* három könyvében, melyek, különösen levélváltása Lambinus-szal, a híres francia philologussal, érdekes világot vetnek a kor tudományos viszonyaira.

¹⁾ Qui non *fidem*, sed *persuasionem*, non *sacramentum corporis Domini*, sed *sanctificum crustulum*: non *excommunicare*, sed *diris devovere*: non *Angelos*, sed *genios*: non *baptizare*, sed *obluere* dicunt aliaque eo modo depravant: qui, ut opinor, nisi sibi metuerent, etiam pro Christo *Jovem optimum maximum* dicerent: est enim magis Ciceronianum. (Var. Lect. lib. XV. cap. 1.)

Mégis legbecsesebb műve az, mely a maga korában nem keltett nagy feltűnést, de melynek becsét a későbbi tudósnemzedékek egyre jobban felismerték s melyet a nagy Wolf külön kiadásra érdemesnek talált, a *Variæ Lectiones* 19 könyve. A mű tartalmát és célját röviden összefoglalva jelzi maga Muretus estei Hippolyt bibornokhoz intézett előszavában: «Először is, mivel mind a görög, mind a latin írók szövegében részint az idők viszontagságai, részint a másolók vigyázatlansága következtében sok romlás van, s ez az olvasót, ha észre nem veszi, tévedésbe ejti, ha észreveszi, nehézséget okoz: azon voltam, hogy a hibák némi csekély részét jóvá tegyem. Továbbá, minthogy az is világos, hogy a latin írók a legnagyobb buzgalommal utánozták a görögöket s ama helyeknek, melyeket ezektől vettek át, pontos megjelölése korunkban szükségessé vált: ily kérdések tárgyalását is megkísérteni jónak láttam. Azonkívül följegyeztem néhány történeti adatot, melyek ismerete régi írók egyes helyeinek értelmezésére nagy fontosságú.»

Mint e rövid utalásból is kitűnik, a mű kettős, *hermeneutikai* és *kritikai* irányú. A klasszikusok magyarázatát akarja előmozdítani különböző történeti adomák összegyűjtésével, még pedig, a hol több író tesz említést egy eseményről, a források pontos összehasonlításával. Nem lehet eléggé méltányolnunk buzgalmát latin és görög írók helyeinek összevetésében, kivált, ha tekintetbe vesszük, hogy az ő korában különösen Olaszországban a görög philológiát korántsem művelték annyira, mint a latint. Muretus különösen Vergilius-, Horatius- és Ovidiuson, az aranykor költői triászán mutatja ki Homeros, a tragikusok és lyrikusok, valamint Cicerón a görög szónoklat és bölcelet hatását.

A kritikában korát meghaladó s már a hollandi philologusokra emlékeztető éleslátást tanúsít. Igyekszik megkülönböztetni a régibb és újabb kéziratokat, s a hol ezek cserben hagyják, legtöbbször oly szerencsével javít, hogy, ha pl. Cicerónak, kivel kritikailag is legtöbbet foglalkozott, egy újabb kiadását elővesszük, meglepetéssel tapasztaljuk, hány helyen talált az ő javítása általános elfogadásra. Cicerón kívül igen sokat foglalkozik Aristoteles Ethikájával, melyről Rómában előadásokat tartott, Plautus-szal, Varroval s alig van nevezetesebb latin és görög író, kinek egy-két helyéhez hozzá ne szólna.

Legtöbbet a kritikában is stilistikai készségének köszön. Épen oly meggyőző erővel tudja a hagyományt mások ellenében

analog helyekre utalva védeni, mint a hibát, a hol valóban van, de a hol más, a ki a valódi latin gondolkozás- és kifejezésmódba nincs annyira beavatva, alig sejtette volna, fölésmerni s helyre ütni. A latin nyelvtörténetben is ritka jártasságot tanúsít s érdemesnek találok itt fölemlíteni, a mit ma már igen kevesen tudnak, hogy ő volt az első, ki a régi latin kihangzó *d* szerepét, mely felé újabban Ritschl fordítá a tudósok figyelmét, vizsgálat alá vette s ennek alapján régibb írók verseit javítani törekedett.

A mű stílje az értekező stíl példánya s nem hiába mondja Wolf a *Variae Lectiones*-hez írt bevezetésben, hogy mindenkinek, a ki latinul akar írni, első sorban Muretus e munkájával kellene megismerkednie.

Az eddigiekben Muretust, mint költőt, szónokot és kritikust kísértém meg jellemezni; nem szóltam s az idő rövidsége miatt nem is szólhatok a római jog magyarázata, a tanügy és régi írók, különösen Catullus, Tibullus és Propertius kiadása körül szerzett érdemeiről. De, a miben főereje rejlett s a minek minden téren legtöbbet köszön, hogy *művészi stilista* volt, úgy hiszem, eléggé kiemeltem.

Ezért számítjuk őt, francia származása és neveltetése daczára, az olasz philologusok közé. Ő nem tartozott az akkoriban már hatalmas lendületet vett francia philológiához, mely, élén Stephanussal és Scaligerrel minden igyekezetét régi írók *magyarázatára* fordítá. Muretusban a humanismus éri el tetőpontját: az ő egész egyéniségét, mint az olasz philológiát általában, ifjú lelkesedés hatja át a klasszikus ókor iránt, a nélkül azonban, hogy elfogulttá lenne a jelennel szemben; ő is ezért olvassa, magyarázza s adja ki a régiek műveit, hogy szellemükben gondolkozni s írni megtanuljon, a philologia legszebb célja az ő szemében is az *ékesszólás*, de a nélkül, hogy üres *formalismusba* tévedne.

S ha a mai philologia oly nagyra van kritikai éleslátásával, nem szabad elfeledni, hogy Muretus épen azt, a miben a humanismus legerősebb volt, de a mi korunk Achilles-sarkát képezi, a *stiliztikai készséget* érvényesíté a kritika számára. Ime az ok, melynél fogva Muretus olvasása nemcsak történeti érdekű, hanem, a mire legbüszkébbek vagyunk, a philologiai kritika egyik lényeges fogyatkozásának kipótiására okvetetlenül szükséges.

RESTAURATIÓK A BERLINI OLYMPIAI MUSEUMBAN.

Igénytelen kis épületben, mely részben téglá-, részben faalkotmány, van összegyűjtve Berlinben a hírneves olympiai ásatások eredménye. A járókelők, kik a Campo Santo nevű templom előtt dolgaik után látnak, nem igen veszik észre a csupasz falú ház külsején, hogy benne vannak elhelyezve azoknak a kincseknek gypsmásolatai, melyek hat évi fáradságos munka által adattak vissza újra az emberiségnek, hogy gazdagodjék általuk a műélvezet, és még világosabbá váljék a kép, melyet magunknak a görög világról alkottunk.

Az ásatások vezetői azonban, *Curtius Ernő, Grüber, Dr. Treu* stb., nem elégszenek meg azzal, hogy a régi remekműveket többé-kevésbé megcsonkított alakjukban újra napvilágra hozták: műértelem, tudományos belátás technikai ügyességel párosulva nem tagadhatták meg maguktól a kísérletet, hogy a huszonhárom század előtt alkotott domborműveket újra megalkossák, illetőleg kiegészítsék.

Három ilyen reconstructio teszi még érdekesebbé az Olympiai Museumot: *Praxiteles Hermes-e, Paionios Nike-je*, és a harmadik, a legnagyobb, legujabb és legtanulságosabb: *Zeus temploma*, illetőleg *a két aëtosnak szoborcsoportozatja*.

Az első ma a legnépszerűbb szobrok egyike. Majdnem minden műkereskedő árulja már a gyönyörű Hermes-főt és alig van museum, melyben a szobor másolata úgy, a mint Olympiában találták, meg nem volna.

A nagy földrengés, mely az olympiai síkon a Kr. u. hatodik században dühöngött, csonkává tette a szobrot, de nem sodorta el arról a helyről, a hol állott. Pausanias tanúsága szerint Hera templomában volt Hermes szobra, a kis Dionysost tartva karján, fogalmi ajándékképen annak az istennőnek tiszteletére, a kinek nevét az épület viselte. S a szobrot 1877 május 8-án a templom romjai között találták meg. De a jobb kar és láb hiányzott, valamint a kis Dionysos teste és feje is. Nem lehetett tehát biztosan megállapítani, hogy miféle helyzetben van a két isten ábrázolva. Hermes fejének állása, a mint a kis Dionysos felé fordul, valamint azok a szép, hízog vonások sejtetni engedik, hogy a csecsemőnek kedveskedni akart. Később azonban a kis gyermeket kiegészítő

fej és derék, továbbá Hermes jobb lábfeje is megkerült. Dionysos fejének alkotása bizonyítja, hogy Praxiteles korában a görög plasztika még nem leste azokat a sajátosságokat, melyekkel a természet a csecsemő fejét felruházta. De az arcmozdulat, a test hajlása Hermes felé bizonyítja, hogy Hermes jobb keze olyas valamit tarthatott, mely a kis gyermeknek vágyát nagyon felébresztette. Schaper, ki a szobor hiányzó részét kiegészítette, Hermes felemelt jobbájával egy fürt szőlőt tartat, míg a kis Dionysos, ki jobb kezét Hermes vállára teszi, baljával a szőlő után nyúl.

Maga a szobortalapzat is egész biztossággal rekonstruálható volt, mint hogy az előkerült maradékok erre nagyon hasznavehetőeknek bizonyultak. S a kiegészített szobor, a mint így áll, teljes pompájában ragyogtatja Praxiteles művészetét. A tudósok között ugyan még folyton foly a vita Schaper felfogásának helyesége fölött; sokan u. i. nem hiszik, hogy Hermes fejének tartásához, valamint olyan gyöngéden kedveskedő arcvonásaihoz ép az a jelző tárgy illenék magasra tartott jobbában, mely Dionysost már mint fölserdült ifjút érdekel inkább; némelyek azt sejtik, hogy a kis gyermek kívánságát egy zenélő szer, talán castagnatte, kellette föl, a melylyel Hermes őt mulattatni akarja. Az eltérés tehát, mint látjuk, nem olyan lényeges, s a restaurált szobor szépségét minden szemlélője elismeri.

Nem kisebb a hatás, melyet *Paionios Nike*-je kelt. A szobor Olympiában magas, háromoldalú oszlopon állott Zeus templomától délkeletre. De nemcsak helyzete, hanem kiváló conceptiója által is kitűnt azon fogadalmi ajándékok között, melyek körülötte voltak. Hogy milyen alkalomból állították fel, megmondja a talapzat előrészén olvasható felirat, mely — eltekintve néhány betűnek archaistikus alakjától — híven ez:

ΜΕΣΣΑΝΙΟΙ ΚΑΙΝΑΡΗΑΚΤΙΟΙ ΑΝΘΕΝΔΗ ΟΑΥΜΗΩΙ ΔΕΚΑΤΑΝ
ΑΗΟΤΩΜΗΙΟΑΕΜΙΩΝ
ΠΑΙΟΝΙΟΣΕΠΟΗΣΕ ΜΕΝΔΑΙΟΣ
ΚΑΙΤ. ΑΚΡΩΤΗΡΙΑΠΟΙΩΝ ΕΠΙΤΟΝ ΝΑΟΝ ΕΝΙΚΑ.

A szobrot tehát — a feliratból következtetve — akkor állították föl, mikor a messeneiek Naupaktosban letelepedtek. A talapzat aljára később új feliratokat is véstek, melyek a messeneiek későbbi történetére vonatkoznak és leginkább határozatok azon határvillongások fölött, melyek a spártai és messenei nép között szakadatlanul tartottak.

A szoborból reánk csak a test maradt fen, hátul a kiterjesztett szárnyaknak és a repülés által lebegő ruhának töredékével. Később a fej hátsó részét is megtalálták, melyen a háromszoros szalaggal befont haj épen maradt meg. A felállított torso maga is kifejezi azt a nehezen eltalálható állást, melylyel a szobrásznak megküzdenie kellett, hogy az alakot úgy tüntesse fel, mintha az lassan lefelé repülne. És a phantasia, melyet a töredék a szemlélőben önkéntelenül fölkelt, csak megtestesül abban a reconstitúcióban, melyet *Grüttner* szobrász készített. Nagyságra nézve ugyan csak ötödrésze az eredetinek, de Paionios művészetének megértéséhez és méltatásához teljesen elégséges. Szintén látja az ember, hogy mint viszik a szárnyak lefelé a győzelem istenőjét, ki baljával ruháját tartja, míg jobb keze diadalmi koszorút hoz. Azon sok Victoria-szobor közül, melyeket Németországban újabban felállítottak, genialitásra nevezve egyik sem mérkőzhetik Paionios remekművével, még *Drake* szobra sem, mely a berlini Thiergartennek legszebb büszkesége.

Nagyon természetes dolognak kell azonban tekinteni, hogy a restauráló kísérleteknek központja, legfőbb célja, sőt ideálja ép az a mű, a melynek romjai az ásatások kiinduló pontját képezték, t. i. Zeus temploma. Magának az épületnek története is érthetővé teszi e fáradozásoknak okát. A templom építésének költségeit egy nagy diadal zsákmánya fedezte; akkor épült u. i., mikor az elisiek Pisa városát szétrombolták, és az akkor élő legkiválóbb görög művészeket bízták meg a monumentális épület fölépítésével. Magát az építést egy belföldi, *Libon*, vezette; a templomnak feldíszítése végett már másvidéki görögöket kellett meghívni. A mendei *Paionios*t bízták meg a templom keleti, tehát előrmánának domborműveivel, míg a 'hátsó, azaz a nyugoti aetos csoportozatát az atheni *Alkamenes* készítette. A templom legkésőbb Kr. e. 450-ben már készen volt, s ekkor hívták meg *Pheidias*t, hogy Zeus szobrának hatalmas alakjával méltó módon emelje a templom belsejének fenségét. Hogy azt a 12 metopot, melynek töredékeit az elő- és hátsócellákban találták meg, ki készítette: hagyomány hiányában nem lehet határozottan megmondani.

Természet és emberi kéz egyesült e templomnak rombolására; mert nemcsak földrengés törte meg oszlopaít és sujtotta földre domborműveit: a nép, mely Olympiában a középkortól kezdve egész a mult század végéig lakott, nem kímélte a régi kornak e dicső

maradványát és kiméletlenül használta fel a márványtömböket saját építési céljaira. Néhány alaposzlopon kívül csak az maradt ott, a mit a föld eltakart. Szerencsére azonban sokat eltakart. Mert nincs hely, nem történtek ásatások, a hol a görög művészet annyi remekét, s a mi még fontosabb: olyannyira összefüggő csoportjában vissza lehetett volna hódítani, mint ép Olympiában. Ez a körülmény okozta, hogy a több mint kétezer év előtt élt művészek compositióit újra össze lehetett állítani, s hogy azután az utánzó művész a tudós utasításainak szemmel tartásával a töredékeket kiegészíthette. Így történt ez kiváltképen a két ormozati csoporttal, melynek összeállítását két körülmény könnyítette meg. Az első az volt, hogy az orom háromszögének nagysága kétségtelenül meg van állapítva, s ez az alakok elrendezésére nézve mindenesetre irányadó; a második pedig, hogy *Pausanias* leírása is megvan; ámbár meg kell vallani, hogy az ásatások, mely alapján az ő elbeszéléseit ellenőrizhetjük, azt bizonyítják, hogy ő a művek magyarázatában nem mutatkozik eléggé jártasnak. Inkább a helyi hagyományokat jegyzi fel, a mint azok az ő idejében (a Kr. u. második században) Olympiában megvoltak, s a melyek azt bizonyítják, hogy a régi műrecek értelmezése kiveszöben vala.

A két ormozat csoportjának ki kellett fejezni azt a célt, melyet a templomnak alapítói a versenyeknek megfelelőnek maguk elé tűztek. Nem ábrázolhattak tehát mást, mint küzdelmet, hogy így külsőleg is ébreszsen az épület lelkesedést a versenyzőkben. A keleti ætosban tehát az a jelenet van megérzékítve, mely az olympiai küzdelmek megalapítására adott alkalmat, midőn t. i. Pelops menyasszonyáért küzd ennek apjával, Oinomaossal, s a csoport közepén a versenyek patronusa, Zeus áll bíró gyanánt; míg a hátsó, nyugati ormozat a kentaurok és lapithák küzdelmét ábrázolja, a mint az Peirithoosnak lakodalma alkalmával kifejlődött, s a közepen úgy alakjának mint arcának fenségével Apollon emelkedik ki, hogy helyreállítsa a nyugalmat; mert *Thermios* melléknevével különösen mint békeőrzőt tisztelték Olympiában.

A két csoport természetesen nagyon csonkán került ki a romok közül; különösen a nyugati, mely nem egyes alakból állt, mint az előrészt díszte, hanem két-három alakból álló kisebb csoportokból. Összeállításuk nagy nehézséggel járt, mert többféle combinatio volt lehetséges, s míg, pl. *Grüber* azt akarja, hogy különösen a keleti orom jobb oldalának alakjai úgy állíttassanak

egymás mellé, a mint azoknak töredékei egymás mellett előkerültek: szemben áll vele az a jogosult felfogás, hogy a töredékek helyzetéből *semmiféle* következtetés azoknak eredeti helyére nézve nem vonható, minthogy a romok a hosszú idő és a különböző ásatások folytán nagyon sokan szenvedtek.

A csoportok mai összeállításából látható, hogy Paionios és Alkamenes határozott megállapodások szerint, melyeknél bizonyára a templom alapítóinak kívánsága is tekintetbe vétetett, készítették művüket. Mindkét csoport 21 alakból áll; mindkettőt elisi munkások dolgozták ki a művészek modelljei szerint, s mindkét márvány-csoportozatot bronzdíszítések és festékek tarkítják; mert a márványnak befestése eltakarja az itt-ott előforduló hanyag kidolgozását a ruházatnak. Mielőtt azonban az összeállításban uralkodó szempontról szólnék: hadd soroljam fel itt párhuzamban a már a felállított alakokat, a mint egymásután balról-jobbra következnek; elfogadva mindegyiknél azt a nevet, melyet az olympiai gyűjteménynek felügyelői az egyes alakok magyarázatában megállapítottak.

Keleti orom.

1. *Alpheios* folyóisten.
2. Térdelő leány lehajtott fővel.

3. Egy öreg ember, ülve (valószínűleg jós; mert ilyen sohasem hiányzott fontosabb szertartásoknál vagy olyan alkalomnál, mikor jelentős dolog történt).

4—7. *Pelops* négyesfogata.

8. Térdelő ifjú (a kocsihajtó).
9. *Hippodameia*, *Pelops* jegyese.
10. *Pelops*, teljes fegyverzetben.

11. *Zeus*.

Nyugati orom.

1. Fekvő *nympha*.
2. Agg szolganő, ki ijedtében elájul.

3—5. Három alakból álló csoport: egy baltérdére támaszkodó *lapitha* a földre akarja húzni a *kentaurt*, ki egy térdelő *asszonyt* hajánál fogva akar elragadni.

6—7. Két alakból álló csoport: egy *kentaur* karjába harap egy térdelő *lapithának*, ki őt megölni készül.

8—10. Három alakból álló csoport: *Peirithoos* megtámadja a *kentaurt*, ki menyasszonyát, *Hippodameiát* el akarja rabolni, míg ez magát védve jobbjával a *kentaur* fejét tartja vissza, baljával pedig szakállát húzza.

11. *Apollon*, ki az előbbi csoport felé néz.

12. *Oinomaos* király, teljes fegyverzetben.

13. *Sterope*, neje.

14. Térdelő ember, *Oinomaos* kocsihajtója.

15—18. *Oinomaos* négyesfogata.

19. Öreg ember (valószínűleg szintén jós).

20. Egy fiú ülőhelyzetben.

21. *Kladeos* folyóisten.

12—14. Három alakból álló csoport: Egy *asszonyt*, kit a *kentaur* már karjával és előlábaival átölelt, megszabadít az odasiető *Theseus*, fejére csapva a rablónak.

15—16. Két alakból álló csoport: egy *gyermek*, kit egy *kentaur* tovaragad.

17—19. Három alakból álló csoport: egy *nőt* a *kentaur* vállára akar emelni, de egy odasiető *lapitha* baljával megfogja a *kentaur* fejét, jobbában tartott rövid kardjával pedig mellébe szúr.

20. Agg *szolganő*.

21. Fekvő *nympha*.

A keleti oromdíszen egyideig csak *Zeusnak*, a négyes fogatoknak és a folyóisteneknek lehetett biztosan megjelölni a helyét; a többi alakra nézve többféle combinatio volt lehetséges. Mióta azonban *Hippodameiának* jobbfelé néző feje megkerült: bizonyos, hogy *Pelops* és ő *Zeustól* balra, *Oinomaos* és *Sterope* pedig jobbra állottak. A négyes fogatokra nézve legvalószínűbb az a felfogás, hogy még nincsenek befogva, s így a kocsihajtóknak elöl kell őket tartani; a balsarokban van azután a jós, a leány (talán forrásnympha) és *Alpheios*; átellenben pedig megfelelőleg a jós után *Kladeos* folyóisten a fiúval.

Sokkal könnyebb volt a nyugati oromdíznek felállítása; mert bár az alakok sokkal rongáltabb alakban kerültek elő, mint a másikonál: de a megtalált hat csoport két megfelelő részre oszlik, s ezeknek mindegyikében az egyes alakok kezei és lábai a másik, mellett álló alakon található. Az egyes csoportok nagysága irányadó volt elhelyezésükben, s így a centrumhoz legközelebb áll két csoport három alakkal, az után jobbra és balra két csoport két alakkal, majd ismét két csoport három alakkal.

Ilyen összeállításban találjuk meg a két oromdíz rekonstrukcióját a gyűjteményben *Grütnertől*, mely a két *ætost* $\frac{1}{10}$ nagyságban adja vissza. S ha egymás mellé állítjuk a két compositiót: az egyenlő nagyság és az alakoknak ugyan oly száma daczára nem képzelhető nagyobb ellentét.

A nyugati oromdíz, mely Alkamenesnek, Pheidias kortársának a műve, a leghevesebb küzdelmet ábrázolja; s az izgatottság által, mely a viaskodók alakjait oly változatossá, egyénivé teszi, az egész compositio szokatlan élénkséggel hat a nézőre. Ha a reconstructio által kielégített phantasiával újra az eredeti töredékeket szemléljük meg: bámulnunk kell az alkotó művész nemes és geniális felfogásán, a mint a bortól és az asszonyok látásától felizgatott kentaurokat vad vágyaknak egészen nekihevülve ábrázolja; míg a hősök, kik a nők védelmére sietnek, már helyzetük által jelzik a küzdelem kimenetelét, hogy t. i. a kentaurokat elűzik. A középső alak, ki a lakodalmas népet kinyujtott jobbával nyugalomra inti, nagysága és nyugodtsága által is kifejezi isteni eredetét.

A legkiválóbb csoport Apollontól balra az első, mely Peirithoost ábrázolja, a mint menyasszonyának segítségére siet. Jobbra az ennek megfelelő csoport nagyon csonka, a mennyiben Theseus alakjából csak lábai, karjai, fejének hátsó része és néhány ruházati töredék van meg. E mellett van az ifjut rabló kentaurok, utána pedig a csoport, mely legkevesebbet szenvedett az időtől, ábrázolva a kentaurok mellét átdöfő hőst, hogy a már majdnem elrabolt nőt megmentse. Az ezeknek megfelelő baloldali két csoport már sokkal csonkább. A végső két alak két nymphát ábrázol, kik a küzdelmet nyugodtan nézik; előttük egy-egy fekvő asszony, a kiknek arcza nagyon naturalistikusan van kidolgozva és egészen elütő a görög tyrustól; ép azért idegen eredetű rabszolganőknek kell tekintenünk.

Paionios műve a keleti ormon sokkal nyugodtabb helyzetet ábrázol, habár neki is harci jelenetet kellett választania. Phantasiája, melynek nagyságát előbb ismertett *Nike*-szobra fényesen bizonyítja, meg volt kötve a görögöknek azon felfogása által, hogy a templom elő részén nyugodt, ünnepélyes alakok hirdessék az épület méltóságát. A választott tárgy tehát nem volt rá nézve kedvező, de az épület jelentőségére, az ország történetére nézve csakis Pelops mythosa volt alkalmas, a mint menyasszonyáért küzd; oly motivum, mely nemcsak a keleti mesékben, hanem a német Brundhild-mondában is előfordul. Pelops győzelmével kezdődik a monda szerint Olympia története; magát a küzdelmet azonban nem volt szabad Paioniosnak megérzéskítenie. Azt a pillanatot választotta tehát, melyben ép a küzdelem előtt mindenki a leg-

nagyobb izgalommal tekint a kocsiverseny eredménye elé. De jelezve van ez már azáltal, hogy Hippodameia Pelops mellett áll.

Ha a kis alakú reconstructio nem is elégít ki teljesen, különösen Alkamenes élénk compositiójával szemben: kibékít mindenkít az a reconstruáló kísérlet, mely csak rövid idő óta látható, és a mely a *keleti ormozatot eredeti nagyságában mutatja be*. Már az első pillantás kijelöli azt a szempontot, mely az ilyen ormozati csoport megítélésében irányadóul szolgál. Mert egész más a benyomás, ha a domborművet közlelről szemléljük — már pedig erre a görög szobrász nem számíthatott —; míg a csoportnak magas helyzete sokkal méltóságosabb, maradandóbb hatással van a szemlélőre. Leginkább kitűnik ez Zeus alakján, mely a magasból valóban a hatalmas versenybíró képét mutatja. — Tudomásom szerint a nyugoti ormozat is hasonlóképp eredeti nagyságában fog restauráltatni; mindkettőben *Curtius* felfogása lesz döntő, a kivitel pedig *Grüttner* szobrászra van bízva. A mozgalom, mely e tekintetben megindult, bizonyára fel fogja kelteni az ókorral foglalkozó tudósok figyelmét; s az archæológiát sok éven át fogják foglalkoztatni e restauráló kísérletek.

Mert kétségtelen, hogy ezeknek rendkívüli hasznuk lesz a görög templom képeinek tökéletesítésében. Az olympiai museumban történt is erre nézve kísérlet, a mennyiben az *olympiai Zeus-templom homlokzatának modellje* $\frac{1}{10}$ nagyságában már ki van állítva. Különösen figyelmet érdemel ez a kísérlet, mert most volt lehetséges *először*, egy görög templomot alapjától fogva tetőzetéig plastikus diszítéseivel együtt a legnagyobb biztossággal helyreállítani. A templom ormát hat oszlop tartja és három lépcső vezet a bejáratához; ormán Paionios műve látható, a mint azt Grüttner restaurálta; és csak a tetőzetén levő két diszedény, meg a középen álló Nike-alak van Pausanias leírása után szabadon készítve. Ez utóbbit a peloponnesosbeliek a tanagrai csata után 457-ben állították fel fogadalmi ajándékképen; s amint a *Nike*-szobor talapzatának fölirata mondja: ez is Paionios műve volt. Valószínű tehát, hogy 457-ben már a templom is készen állott; és így a következő évben a játékokra odatóduló görögök ép úgy láthatták, a mint azt most az utánzat is mutatja. Ime egy újabb bizonyíték, hogy mily összhang uralkodott e classicus népnél architektura és plastika között.

Berlin, április hó végén.

DR. GERÉB JÓZSEF.

A LEÍRÓ KÖLTÉSZETRŐL.

III.

A Laokoon, megjelenésekor különösen a fiatalabb írók által fogadtatott lelkesedéssel. «Ifjúnak kell az embernek lenni», írja az agg *Goethe*, «hogy megjelenitse maga előtt azt a hatást, melyet *Lessing* Laokoonja ránk gyakorolt... Az oly sokáig félreértett: ut *pictura poesis* most egyszerre mellőzve lön, és a képző és beszélő művészetek közti különbség tisztázva volt». ¹⁾ Különösen *Lessing* módszerének újsága és gondolatainak mélysége ragadta el a fiatal írók generációját. De nem kevésbé lelkesedett a nagy kritikus genialis elvein számos idősebb író is. A hatás meglátszik a gyakorlaton, különösen *Goethénél* és *Schillernél*, annak *Hermann* és *Dorottýájában*, emennek balladáiban és *Sétáján*. *Wieland* gondosan kerülé ezentúl műveiben az egymásmellettinek föltüntetését vagyis a pusztá leírást, s mint a két nevezett nagy költő, a térbelit időbelivé igyekvék változtatni. ²⁾

De nem szabad túlbecsülnünk a Laokoon eszközte jó hatást az *æsthetikai* nézetekre és a költői gyakorlatra. *Lessing* elvei, természetöknél fogva, csak lassan foglalhattak tért. A nagy közönség egészen érintetlen maradt a mozgalomtól, s midőn nemsokára a *Matthisson* rossz leírásokkal telített költeményei megjelentek, azokat lelkesedve olvasta. Sőt *Wieland* és *Schiller* is hódoltak a kor beteges hajlamainak, midőn *Matthissonról* kiváló elismeréssel nyilatkoztak. *Sulzer* műve: «*Allgemeine Theorie der schönen Künste*» öt évvel jelent meg későbbben a Laokoonnál, és mégis a *Bodmer* és *Breitinger* nézeteit vallja. Maga a genialis *Herder* jónak látta *Lessinggel* szemben védelmébe fogadni a leíró költészetet. A kornak egyik legolvasottabb *æsthetikája*, *Blair Hugó Leczkéi*, még a régi elvek szerint tárgyalják a leíró költészetet. ³⁾ Külföldön különben, német nyelvűsége miatt, csak későn lön ismeretes a Laokoon.

E tényadatok mutatják, hogy a Laokoon elvei csak nagylassú térfoglalásra számíthattak. A jelenre nem hathattak gyöke-

¹⁾ *Wahrheit und Dichtung*, II. r. 7. könyv.

²⁾ *V. ö. Blümner, Einleitung*, 138—139.

³⁾ II. r. 210. és kk. II.

resen, az nem tudott kivetközni a régi nézetek schlendriánjából. De nagy jövő állt előttök: a fiatalabb, nagyobb tehetségű írók híven vallották azokat. Schillert és Goethét már említettem. S ha a későbbi német írók jelesbjeit tekintjük, Heinét, Lenaut és Freiligrathot, Jordant, Kellert, Heysét és Freytagot, azt találjuk, hogy ezek sohasem írják le a térbelit a nélkül, hogy azt cselekménynyé ne változtatnák. Ugy, hogy manap azt lehet állítani, hogy leszámítva a kisebb poétákat, kik testi szépségek és ilyesek leírásában lelik kedvöket, az a szabály, hogy a költő ne írjon le, valóságos dogmává lón. ¹⁾

De míg ily tekintélyre vergődhettek Lessing elvei, sok ellenmondással kellett megküzdeniök. Újabban is voltak, kik a Laokoonnak már csak történelmi értéket tulajdonítottak. Ezeket legjobban megczáfolja az említett költők gyakorlata, és az a sok tanulmány, melyek a Laokoonról újabban megjelentek. Idők folytával az általános európai nézetekre is volt befolyással a Laokoon. De ez a befolyás csak közvetett és tényadatokkal ki nem mutatható. Az idegen irodalmak történetírói, midőn Lessingre reflektálnak, megelégesznek azzal, hogy művét «admirable»-nek mondják és minden dicsérettel elhalmozzák; de hatásáról nem szólnak, vagy talán nem is szólhatnak. A Laokoon különben több európai nyelvre le van fordítva, és ezek között a két legnevezetesebbre, az angolra és francziára, többszörösen. ²⁾

Alig két évtizeddel a Laokoon megjelenése után a német irodalomban oly író kezdett ismertebb lenni, kinek működésével, mert a leírás annak legfőbb része, itt tüzetesebben kell foglalkoznunk. Ez író *Matthisson Frigyes* (1761—1831.).

Nem új az a jelenség, hogy oly író, ki fellépésével elismeréssel találkozott, lassankint többé-kevésbé feledésbe ment. Azonban Matthissonnál annál föltünőbb ez, mert költeményei első megjelenésökor osztatlanul dicsértettek, sőt nagy írók által kitüntetéssel fogadtattak; s manap e versek annyira feledésbe mentek, hogy csak néhány hagyományos anthologiai vagy szemelvényi darab őrzi meg Matthisson nevét a teljes feledéstől.

A túlzó elismerésnek oka az, hogy Matthisson költeményei

¹⁾ V. ö. Blümner, u. o.

²⁾ Angol fordítást Sime (Lessing, I. 297) ötöt említ, melyek közül az első 1836-ban, az utolsó 1874-ben jelent meg.

jobbára mind kitűnő rhythmus és alaki bevégeztség által tűnnek ki, hogy igen sok költői szemlélet és kép áll Matthisson rendelkezésére. E tulajdonok reményt keltettek, és Schiller kritikáját különösen a fiatal költőhöz kötött várakozása sugallta. A feledésnek oka az, hogy Matthisson leíró költő a szó legközönségesebb jelentésében. Rája nézve mintha nem is léteztek volna Lessing elvei. Ő leírt tárgyainak felfogásában nem segíti elő az olvasó képzelmet, mint Lessing kívánja; ő képet képre, szemléletet szemléletre halmoz, még pedig gyakran megokolatlan módon és rendben, úgy hogy az olvasó az egyes összefüggetlen szemléletek tömkelegéből, melyek nem illeszthetők össze egy egészszé, nem tud kibontakozni. A széphanzgat gyönyörködtet egy ideig bennünket; de sem szellemünk, sem képzelünk nem találva megfelelő táplálékot, csakhamar unalommal fogjuk félre tenni a Matthisson költeményeit.¹⁾

Matthisson leíró költészetének kiváló érdeket ad Schiller elismerő bírálata. E bírálat értekezés alakjában van írva, melynek némely állításai Lessing állításaival ellenkezésben látszanak lenni.²⁾

Schiller constatálja, hogy a régi classicus görög irodalomban nem volt önálló leíró költészet. Csak későbbi írók (és ezek közé tartoznak már részben Plinius kortársai) érdeme, hogy önálló tájképeket és egyéb leírásokat tettek költeményeik tárgyaivá és ezáltal a költészet mezejét tágitották és gazdagították. Mindazáltal meglepetve intézi önmagához Matthisson költeményeinek elolvasása után azt a kétkedő kérdést, vajjon igazán költői műveket olvasott-e? Schiller aesthetikai alapnézete, hogy a szép csak az ember szép lelkében és annak érzéki megnyilatkozásaiban jelentkezhetik; merő szellemi lényekben és a természet élettelen tárgyaiban nincs szépség.³⁾ A nagy költő aesthetikai értekezéseiben ellenkezésbe jő néha ezen alapelvével; itt azonban azért kell rá hivatkoznunk, mert az az oka kétkedő kérdésének, és mert rajta nyugszanak szóban levő bírálatának következtetései.

Alapelvéhez híven, Schiller a természet jelenségeit, önmagukban véve, nem tartja a költészet tárgyai közé sorolandóknak. Azonban a költő azokká fokozhatja, ha az emberi természettel közvetet-

¹⁾ V. ö. Dr. Heinrich Kurz, Handbuch der poetischen Nationalliteratur der Deutschen. III. Kommentar, 314—315.

²⁾ L. Schiller e kritikáját művei (Cotta) IV. k. 775—788. ll.

³⁾ H. Lotze, Geschichte der Aesthetik in Deutschland, 107. l.

len kapcsolatba hozza azokat, ha az élettelen természetet az élő emberinek symbolumává teszi. E symbolizálás két úton történhet: érzelmek és eszmék alapján. Mind a két esetben természeti képek hordozói vagy az érzelemnek vagy eszmének, s a képek, meg érzelmek és eszmék között határozott analogia van, melynélfogva szükségképen egymásra utalnak. Mind a két esetben megkívánja Schiller a képek lánczolatossá egymásutánját, vagyis hogy a térbeli időbelivé legyen változtatva; s hogy a képek könnyen fűződjenek emlékezetünkbe, ott egységes egészet adjanak és ránk együttes hatást gyakoroljanak. Schiller szerint a költő a tájat is leírhatja, mint folytonos változásban levő tárgyat.

Miként láthatni, Schiller egyáltalán nem vall a leíró költészetre nézve Lessingéitől eltérő nézeteket. A különbség csak az, hogy Schiller nem olyan ridegen következetes okoskodásaiban, s hogy az ő utasításait a symbolizálásokra követve, a költészet könnyen tévutra juthat. Az értelmes költő így könnyen elveszhet a hideg szemlélődben.

Schiller tehát, mint Gervinus is megjegyzi,¹⁾ az elméletet illetőleg itt egészen helyes úton jár. Midőn azonban kifejtett elveit Matthisson költészetében alkalmazottaknak hiszi, téved, s a kritika majdnem egyhangú ítélete szerint részrehajló bíráló.

Schiller úgy találja, hogy Matthisson festései a legtöbbször hívek és úgy az általok sugalt érzelmek, mint eszmék által megkapóak; azt hiszi, e leírások megfelelnek azon szabálynak, hogy a térbelit időbelivé kell változtatni. Matthisson műveinek és költőségének szorosabb vizsgálása egészen más eredményre fog bennünket juttatni.

Matthisson költői egyedisége nem határozottan körvonalozott, ő nem valódi költő. Gondolkodása és érzelemvilága nem mutat föl oly vonásokat, melyek e névre érdemessé tennék. Vallásos, mint kora pietistái. De vallásossága nem emelkedik a philosophiai lélek magaslatára, nem is sugall neki oly műveket, melyekben valamely vallási eszme vagy eszmény a költői lélek sugaraiban mintegy átszűrőkeznek és eszményülne. Matthisson vallásossága csak érzelő és olvadozó, s mindössze is egy pár elég mindennapi gondolat ékes versekbe való szedésére készíti. Nemzetiségnek nincs helye költészetében. Különben a XVIII. század nem volt kedvező

¹⁾ I. m. I, V. 45.

áramlatú a nemzetiségekre nézve, s a francia műveltség minden nép intelligentiáját egyforma mázzal voná be. Basedow is világpolgárokat akart nevelni. Matthisson csak nyelve teszi németté, hazafias érzülete nincs, s a «Vaterland» talán csak egyetlen egyszer fordul elő nála. Érzelmei jobbára érzélgések, elmosódók, határozatlanok, csendesek és hidegek, mint a hold világa. A kor nagyon érzélgő volt, mit a szépirodalmi műveken kívül különösen azon kor levelezései mutatnak. Matthisson mindvégig megmaradt sentimentalisnak és csak elvétve emelkedik magasabb érzelmekre. Búsongása néha egészen visszás; azt kérdezzük mintegy önkénytelenül: Matthisson, kinek vallási kételyek nem háborították lelke nyugalmat, kit hazája sorsa nem bánt, kit szerencsétlen szerelem soha nem emésztett, kit sorsa mindvégig kegyelt — mért eped szüntelenül eltűnt gyermeksege, ifjúsága, s mi a legkülönösebb, a sír nyugalma után? Csinált és tettetett hangulat érzik ki nem egy költeményén. A szerelem csak egy-két költeményében nyer kifejezést és ott is érzélgő.

Legfelölőbb sajtásága Matthissonnak a leírás-hajlam; s ezt is korától öröklötte. Költészetének eddigi vizsgálata sejtetheti, hogy itt is igen közönséges poetát kell benne keresnünk: kinek érzelmei és eszméi nincsenek, hogy tudjon az költőileg leírni?

Matthisson leírásainak legfelölőbb árnyoldalai: 1. hogy sokszor önmagukért vannak és az érzelmeknek és gondolatoknak nem hordozói; 2. hogy gyakran tettetett érzelmek képezik alapjokat, s e miatt igaztalanokká és modorosokká válnak; 3. hogy gyakran egy körmondatnak képezik előtagját, mely két-három versszakon húzódik végig, míg a körmondat utótagjában elmondja a költő, mit szokott a leírt tárgyak látásánál érezni; 4. hogy nincs, vagy csak ritkán van mozgás és élet leírásaiban, és hogy a térbelit akarja ábrázolni a költő; 5. hogy a képeket halmozza összefüggés nélkül, s így rajzaiból egységes képet nem is nyerhetünk. Példák idézése sok tért foglalna el. E helyett Matthissonnak három költeményére utasítom az olvasót, melyeken a mondottakat igazolva fogja látni: »*Abendlandschaft*», »*Der Genfersee*» és »*Die Beruhigung*» című versekre, melyek pedig Matthisson legjobb művei közé tartoznak.

Ennyi hiba s valódi költői vena nélkül is Matthisson sokáig volt a gyöngébb szívűek kedvencz költője. Sőt utánczó is akadtak Salisban és Tiedgében, nálunk Berzsényiben, Kölcseyben, Kis

János és Bajzában,¹⁾ kik azonban vagy föléje emelkedtek, vagy nemsokára elfordultak gyöngye példájuktól. Mint minden álnagyság aztán feledésbe ment, s aligha fog akadni «megmentője», mint akadt például Horatiusnak Lessingben.

De ha Matthisson elfeledték is, Schillernek róla írt kritikája nem ment feledésbe. Goedeke constatálja, hogy ezen alapszik az újabb német leíró költészet.²⁾ Hatása részben káros vala. A nagyobb költők távol tarták magukat a symbolizálás törvényeitől, de a kisebbek nem is tudnak költeményt írni virág, fa, harmat, hold, csillag és ilyesek nélkül; néha meg épen száraz leírást nyújtanak, melyet symbolum gyanánt akarnak tekintetni.

Schiller nézeteiben az újabb költőket a romantikus pantheismus még jobban megerősítette. *A német romantikusok* kiváló kedvöket lelék «a természet csendes-titkos, édes-benső életének» festegetésében. Tieck, a német romantikusok legnagyobbika, sokszor igen sikerülten rajzolja «az erdő sejtelemszerű suttogását, a hegyi patak csattogó sühogását, az állat-, növény és kővilágrémes szellemeit, és az erdei magánynak minden kedves és mégis olykor borzadást keltő csodáit.»³⁾ Ámde a romantikusok szeretik a mystikust és az áradozó szemlélődést; természetköltészetők, mint általában egész költészetők, jobbára élvezhetetlen, mert roppant egyéni, unalmas, kiszerű és érthetetlen.

A' romantikus iskolával jórészt rokon az úgynevezett sváb iskola. De ez nem osztozik annak hibáiban. Kerner Jusztin a természetet nevezte a sváb iskola mesterének. És méltán. Miként ő maga is (bár nem vala ment rajongó eszméktől) költészetében kiválóan a csendes érzelmek embere, s élénk színekkel tudja festeni sváb hazája szépségeit: úgy az egész iskola is a tiszta kedély körében mozog, benső és tettetés nélkül való, s áhítattal csügg a természetben.

¹⁾ Berzsenyre nézve l. a Figyelő tavali évfolyamában a «Berzsenyi és Matthisson» című czikket. — Kölcsény maga mondja magáról egyik levelében, hogy fiatal korában Matthisson volt a kedvence, annak legtöbb költeményét betéve tudta s ezekből sok ment át saját költeményeibe. — Kis Jánosnál némely költemény határozottan Matthisson-félének az utánzata. — Végre Bajzára nézve l. a «Budapesti Szemle» 67. 68. 69. számát (1883. szeptember).

²⁾ A Schiller műveihez írt rövid bevezetéseiben.

³⁾ Hermann Hettner, «Die romantische Schule» . . . 9.

A sváb iskola mestere *Uhland*. A mit egyik költeményében magáról mond, teljesen áll róla:

«Ich bin ein Kind und mit dem Spiele
Der heiteren Natur vergnügt,
In ihrem ruhigen Gefühle
Ist ganz die Seele eingewiegt».

Csakugyan gyermekként örül ő a természet szépségeinek. «A fiú hegyi dala» gyermeki öröm- és büszkeségtől át meg áthatott leírás. S mint a romantikusoknál úgy *Uhland* költészetében mindenütt szívhez szóló egyszerűséget találunk. A képek itt nem csillogók és megkapók; kevesebbnek látszanak mint a mi valójukban. De nézzük meg csak jól, lélek van mindegyikökben, a költő nemes és egyszerű lelke. Ne keressük *Uhland* költeményeiben a *Lenau* genialis szemléleteit és képeit. Mint általában lyrai tekintetben, úgy festéseiben és képeiben is messze mögötte maradt ennek. De rajzaiból azért mindenkor kitetszik a mély érzés. Olvassuk el «A juhász vasárnapi dalát,» s csodálkozva érezzük, hogy szívünk ünnepies hangulata kiárad az egész természetre, úgy hogy velünk imádkozni látszik. Olvassuk el a «Májusi harmat» és a «Málva» című költeményeket, s a rajz minden legkisebb vonásánál új meg új eszmék támadnak lelkünkben, sokszor a nélkül, hogy a költő azokat czélozta volna. A «Kápolna» olvasásánál derült hangulatunk a pástorfiúéval a halál fölött való révedezésnek enged helyet.

*Uhland*dal némileg ellentétes a *dessau*i *Müller Károly*, mert míg az elsónél a természet fölött való öröm mélyebben rejő és tartósnak látszik, addig a *Mülleré* hamar föllobbanó és tűnékeny. *Vidor* életkedv, melyben egy vonás sem kendőzött, jellemzi kiválóan e költőt. Szeret bolyongani, s vándorútjában szóba áll a csermelylyel, a virággal, a madarakkal, a szellővel, az ingó-bingó csolnakkal, a csókával, az arczán megfagyott könyekkel; és mindenikről egy-egy kedves dalt tud mondani. Úgyszólván csak a természetben él. Perczig kedves hangulatban ringat bennünket; s ha másnap olvassuk ez előtte való nap olvasott költeményt, újból élvezzük, mintha soha sem olvastuk volna. *Müller* jobbára víg; nagyon ritkán búsong, de búja akkor szintén oly rövid és megható. (Das Wirtshaus.) Daczára annak, hogy költészete jobbára a természet körében mozog, még sem mély annak felfogásában, mert könnyed. Búja és öröme könnyen ellebben, mint a pillangó. Alig

fogunk találni új és meglepő képeket; de fölöslegeseket és helyteleneket sem. A pillanatnyi hangulat a pillanatnyi szemlélettel szépen és kedvesen frigyeshül.

Legnevezetesebbek az újabb német «leíró» költők között: Heine, Freiligrath és Lenau.

Heinét tartják a Goethe után támadt német lyrikusok legnagyobbikának. Különösen dalai válnak ki művei közül, és minden nép kebelében szereztek neki barátokat. E dalok egyszerűségökkel és (látszólagos) közvetlenségökkel sokszor beillenek remek népdaloknak. Ezekben tűnik ki leginkább Heine tehetsége. Leíró, nem a szó közönséges, hanem Lessingi vagy Schilleri jelentésében, számos találtatik közöttök. Sokszor látszólag csak néhány képet vagy egy-egy összefüggő rajzot nyújt; azonban ezek alól mindig kiérezzük az érzelmek hő árját és az analog költői eszméket. Tekintsük pl. mint rajzot a «Lotos-virágot» és a «Honvágyat». Mily kitűnően tudja az elsőben képek alapján elmondani, hogy a szerető szív csak barátjai és jóakarói körében lehet boldog és szerencsés, és ezt a boldogságot soha sem adja meg külső fény és pompa. Vagy a másodikban mily kitűnően van kifejezve egy nagyratörő szívnek elhagyatottsága fagyos részvétlenség között, és vágyódása szintoly nagyratörő elhagyatottak társasága után:

«Ein Fichtenbaum steht einsam
Im Norden auf kahler Höh'.
Ihn schläfert; mit weisser Decke
Umhüllen ihn Eis und Schnee.

Er träumt von einer Palme,
Die fern im Morgenland
Einsam und schweigend trauert
Auf brennender Felsenwand».

Heine igen jól tudja visszaadni a szív és a természet viszonyhatásait, azt a sajátságos vonást, melynélfogva derült vagy borús hangulatunk megfelelő arczot ad a természetnek. Néha szomorkodó:

«Aus dem wilden Lärm der Städte
Flüchtet er sich nach dem Wald,
Lustig rauschen dort die Blätter,
Lust'ger Vogelsang erschallt.

Doch der Sang verstummet balde,
 Traurig rauschet Baum und Blatt,
 Wenn der Traurige dem Walde
 Langsam sich genähert hat».

Szorosabban vett leírások példáit Heine az «Északi tenger» ciklusban nyújtja. E költemények a szó teljes jelentésében nagyszerűek. Példányok arra, mivé lehet a leírandó tárgyat tenni a hozzáfűződő képek és eszmék által. A tenger habja fölött futó esti szél susog és mormog, nevetgél és síránkozik, bömböl és jajgat és regéket látszik elmondani, ősrégi dajkaregéket, melyeket a gyermek dobogó szívvel és kíváncsi okos szemmel hallgat. A nap lementéhez rege fűződik: nap és hold azelőtt férj és nő voltak, de rágalmazó nyelvek elidegenítették a férjet nejétől, s a nő most éjjelenként sírva tekint végig gyermekein, mert a békíthetetlen férj találkozásukkor ismét haragtól piros arczczal tekintett rája. Hideg csillagtalan éjjelen a tenger ásít és az idomtalan északi szél mint kedvre kerekedő vén zsörtölődő bele fecseg a vízbe és sok bolondos történetet mond el embergyilkos óriásokról, közbe meg süvölt és kaczag és elzúgja az Edda bűvölő szózatait, melyekre a fehér tengerfiak szilaj kedvvel kezdenek magasra szökelleni. És így ír le Heine végig. Sokszor oly objectivitásra emelkedik, mely csak a legnagyobb geniuszok sajátja. Csak az a kár, hogy néha el nem tudja fojtani gúnyolódó hajlamát. Így a *Tengeri kísértetben*, melyet Lessing mint az elbeszélő leírás netovábbját dicsőített volna. Itt Heine csodálatra méltó bűvhatalommal a regék és a phantasticum országába vezet bennünket, s midőn részvételünk és gyönyörünk a legmagasabb fokot érte el, akkor kaczagva mondja szemünkbe, hogy csak bohóskodni akart velünk.

Heine új irányt kezdett a német lyrában, miként egykor Goethe. Azonban nem akadtak egészen méltó utódai, jobbára csak silány utánzói. Nemcsak az alakot és eszmekört jelölte ki mintegy Heine utánzóinak, hanem még az érzelmeket is: Heinei módon verselni, érezni és gúnyolódni lett a jelszó. A közönség ily költői táplálattól mihamar megcsömörlött és új tárgyak után kíváncszott. Freiligrath volt az, ki e vágyát kielégítette.

Freiligrath kétségkívül nagy költői talentum. Fejlődésének első stádiumában azonban kissé idegenszerű hatást tehet ránk költészete: négy világrész szolgáltatja tárgyait. A német közön-

ségnek erős izgató dőlgoakra volt szüksége, hogy a költői izetlenségeknek hátat fordítson. Freiligrath ösztönszerűleg kitalálta e kívánalmakat, s Afrika sivatagjairól, a sivatag királyáról, a négekről, a pálmákról stb. énekel, ragyogóan és szemkápráztatón. A szív és elme mezejétől megválva, ethnographiai és geographiai rajzokat nyújt. Fölmerülhet és sokszor föl lön vetve a kérdés: vajjon van-e valódi költészet Freiligrath ilyenmű műveiben? Nem kellett volna-e inkább a közelben maradnia, önszívéből és nemzete életéből merítenie tárgyait? E módon kétségkívül magasabb és méltóbb költői babérokat arathatott volna és aratott is Freiligrath; azonban úgynevezhető «ethnographiai» költészete fölött sem lehet pálczát törnünk.

Minden költői műnek önmagát kell igazolnia, s az elért siker a legprózaiabb tárgyat is költőivé bélyegzi. Freiligrath ethnographiai költészetében nagy leíró, sőt Gottschall szerint a legnagyobb német leíró. Leírásai tele vannak élethűséggel és mozgással. Inkább csak a scena van leírva nála, melyen egy erélyesen legomolyított esemény végbe megy. Kiérezzük a lyrai alaphangulat lüktetését, meglepnek bennünket a sivatag borzalmai, a forró tropikus lég arcunkat égeti, a tenger enyhe hűvössége lágyan hatja át tagjainkat. Didaktikai céljok nincs Freiligrath e nemű műveinek, csak művészeti. «*Der Löwenritt*» például elbeszélés az állatvilágból és pedig ennek azon részéből, melyet még az ember meg nem hódíthatott és melynek Afrika belseje a hazája. Az oroszán az ivó giraffe-ra veti magát, mely gyilkosával halálos ijedelem között nyargal tova, végig az óriási sivatagon. A haladás vagy az egymásután tehát, Lessing szerint, alapkövetelménye a költői leírásnak, megvan a «*Löwenritt*»-ben. S míg a giraffe halálra válva átrohan szörnyű terhével a Saharán, addig tündéri panorámakint vonulnak végig szemünk előtt az éjjeli sivatag tájai.

A «*Löwenritt*» volt egyike Freiligrath legelső költeményeinek, melyek egyszerre híres emberré tették. Későbbi költeményeiben is rendkívüli festői talentumnak mutatta magát. A legirtózatosabbat és a legkedvesebbet, a harci tombolást és az idyllikus álmodozást, a legszenvedélyesebb jeleneteket a szendén mese-szerűekkel együtt egyarányú virtuozitással tudja ábrázolni. Költeményei közül utalunk a következőkre: «*Florida of Boston*», «*Meerfabel*», «*Sandlieder*», «*Geisterschau*», melyek tengeri képek; «*Löwenritt*», «*Mohrenfürst*», «*Am Kongo*», «*Gesicht des Reisen-*

den», melyek afrikai képek. Vannak költeményei között olyanok is, melyek nem egyebek, mint művészeti balfogások; de mi a festőiséget és szemléltetést illeti, azt Freiligrathnál mindig megtaláljuk.¹⁾

A költői szív és természet kölcsönös egymásrahatásai egy német költőnél sem nyernek oly gyakori és oly szép kifejezéseket, mint a szerencsétlen *Lenaunál*. Művei olvasásánál észrevehetjük valójában, hogy az emberi szív a természet középpontja, melyből arra az öröm és fájdalom váltakozó és szintváltozta ó sugarai lövellenek; mely a föld merevült tagjait megeleveníti azokba érzést lehellvén; mely a világtért élő alakokkal népesíti be. *Lenaunak* a természet minden tárgya mintegy vágyón ajánlja magát, hogy érzelmeit rajta fejezze ki, vagy hasonlatul használja. Mély szenvedélye, föllobbanó gondolatai a villám fényéhez hasonlítanak, mely kedvese arczán átvonul. «*In der Wüste*» című darabjában a kétségbeesett hangulat jól illik a sivatag képéhez. S így igen sokat lehetne elésorolni költeményeiből, melyekben a képek vagy a rajzok, mert nem önmagokért vannak, hanem az egységes hangulatért és avval összefornak, mintaszerűek. Az ölyv, mely a fák között elshuban, neki egy szárnyaló halálgondolat. A hervadt levél, melyet az őszi szél fúj az asztalára, levél, melyet a halál küldött neki; kedvese rózsaajakain csengő az illat; a fa, mely az őszi szélben leveleit elbocsátja, neki elalvó gyermek, ki játékszereit elejti; a sötét felhő úgy hanyódik, mint ágyán a lelki beteg. Az «*In der Schenke*» című lengyel dal szilaj lengületéhez jól illik a téli vihar képe. A rom az időnek megkövült gúnykaczaja. A «*Sturmesmythe*» vegre önálló rajz, mely csodálatosan eleven szemléltetést és egymásutánt mutat.

S e magyar születésű költővel, ki gyermeki örömeinek, ifjúi kételyeinek és férfikorabeli kétségbeesésének tükrévé a természetet tette, befejezzük szemlénket. Nálánál nagyobb természet-költő a németek között nem támadt eddigelé. Az újabbak ismét szélsőségre hajlók és önálló rajzokat nyújtanak, miről egy tekintet a *Bern anthológiájába*: «*Deutsche Lyrik seit Goethe's Tod*» meggyőzhet

¹⁾ V. ö. Gottschall: Geschichte der deutschen Litteratur im neunzehnten Jahrhundert, II. 255, 263. III. 162, 180, 181, és Kurz, i. m. 19, 227, 415.

bennünket. Ámde a jelesebb írók most is szem előtt tartják a Lessing bölcse elveit, melyek nem is fognak soha sem jó ízlésű költők előtt érvényökből veszíteni, és melyekre együttesen egy francia költő azt a megjegyzést tette: «Lessing a contre la poésie purement descriptive une objection à la quelle je ne vois pas qu'on puisse répondre». ¹⁾

ERDÉLYI KÁROLY.

Martialis III. 44.

Hogy mindenki kerüli társaságod,
 Hogy menj bárhova, szerte futnak onnan,
 S borzasztó, Ligurin, a csend körüléd;
 Onnan van, mivel oly dühödve *verselsz*.
 5 Ez szörnyen veszedelmes egy tulajdon.
 Tigris, melynek a kölykeit rabolták,
 Kígyónak foga déli nap hevében,
 Mérges skorpio sem ijeszt meg inkább —
 Mert, mondd, ekkora kint ugyan ki tűr el?
 10 Álljak s íme szavalsz, szavalsz ha ülök,
 Sétáljak s te szavalsz s ha ép csunyítok.
 Hát thermába szököm, fülembé harsogsz,
 Fürdőtóba megyek, lehetlen úsznom,
 Asztalhoz sietek s utamba botlasz,
 15 Asztalnál vagyok onnan is elúzesz,
 Fáradtan pihenek s te felriasztasz.
 Mily nagy bajt okozol, kimondjam-é hát?
 Jámbor vagy, szelid, ártatlan s — *gyűlölnék*.

Martialis II. 58.

Finomul öltözködve ne fitymáld ócska ruhámat;
 Bármilyen ócska, kopott, Zoilus, ámde enyém.

Fordította Ifj. REMÉNYI EDE.

¹⁾ Crouslé, i. m. 147.

ETYMOLOGIÁK MICHEL BRÉAL-TÓL.

9. **Felix.** Vannak főnevek, melyek eredetileg csakis többes számuak, mint *consules, decemviri*, de később az egyes számot is elnyerik. Másrészt vannak melléknevek, melyek mint nőneműek keletkeznek, de később mind a három nemben használatnak. Ezek közé tartozik *felix* is. Az *ix* végzet rendszeren nőnemű: *genitr-ix, victr-ix*. **Fela* «emlő» főnévből (= $\text{ᜑ}\eta\lambda\acute{\eta}$) származott *felix*, a mi tulajdonképen *mammosa*-val azonos értelmű. *Felix* tehát kezdetben ama nő volt csak, ki bőségesen láthatta el kisdétét táplálékkal, később metaphora útján a termékeny föld, a gyümölcsöző fa is, és végre azonos értelmű lett «bőséges, szerencsés»-sel. Ekkor azután a hím- és semleges nemet is felvette és azt mondták: *felicia arma, felix omen, felix imperator*.

10. **Omnis.** Ezen szó legismeretesebb etymológiája a Curtius és Düntzeré, kik azt egy *ob* vagy *amb* határozó- vagy előszóbból származtatják.¹⁾ Meyer Leo pedig a gót *ibna* «egyenes» rokonának tartja, mely gót szóbból eredtek a német *eben* s az angol *even*. Ugyanezen magyarázatot nyújtja Windisch is.²⁾

A helyes magyarázat sokkal közelebb fekszik, csakhogy a többes számból kell kiindulnunk. *Omnis, hominesnek* régi mellékalakja. A *h* már a legrégebb időkben elmaradt, mint a következő alakban is: *anser, ira, onus, aveo, arena*. A mi az *i* kiesését két mássalhangzó között illeti, v. ö.: *Arimnenses* e h. *Ariminenses, vicesma* e h. *vicesima, oinvorsiei* e h. *universi, soldum* e h. *solidum* stb. A bennünket foglalkoztató szót illetőleg a **homnis, humnis* kiejtése be van bizonyítva az ezekből származó *humnanus* által, honnan *humanus*.³⁾ *Homo* főnév többes számú nominativusa tehát: *homines*, vagy *omines* vagy *omnes*. Az összetévesztés könnyen megeshetett s meg is esett gyakran mind a két jelentményben. Például szolgáljon itt egy Canusiumban talált felirat (Inscript. Neapol. 682):

L. LEPIDIUS
EVETES
FECIT · SIBI · ET
MATRI · TITINIE
LYRE · ET · MEIS
OMINIBUS.

¹⁾ Curtius, Grundzüge 400. sz. Düntzer, Kuhn's Zeitschrift XI, 67.

²⁾ Studien, II, 291.

³⁾ mn-nek m-mé való változását lásd még a következő példákban: germanus e h. germn-anus, sublimis e h. sublimnis.

A német *man* s az angol *people* szintén bizonyítják, hogy mily könnyen nyer egy határozott és concret jelentésű szó általánosabb és elvont tartalmat. A jelen esetben azonban még mást is kell tekintetbe vennünk 1. *homo* a mássalhangzói declinatióból átlépett az *i*-declinatio-ba. 2. *homo* képes lett mind a három nemet felvenni. A mi az első pontot illeti, hasonlót találunk *juvenis*, *canis*, *mensis* főneveknél (ezek h. **juven*, **can* vagy **can*, **mens*). A második változást az *inter omnes*, *ex omnibus* s több ily szólásmódok nagyon elősegítették. Ime egy mondat Cato-tól (De Re rustica, 157), mely mind a két szavart tartalmazza, s a kelkáposzta gyógyerejéről értekezik: «Omnis qui insomniosus est, hac eadem curatione sanum facies. Verum . . . dato homini jejuno».

Homo és *omnis* alakok a francia *homme* és *on*-ra emlékeztetnek. Eltekintve ama különbségektől, melyek a régi és modern nyelvek szellemében rejlenek, valóságos analogiát észlelhetünk, mert húsz század lefolyása után ugyanazon *homo* szolgáltatott ismét általánosító kifejezést. Eme általánosítás a latinban még tovább ment, mert *omnis*, melléknévi természeténél fogva mindennemű létezőre, míg a francia *on* csak az emberi nemre vonatkozhatik. A másik analogia hangtani: a hehezet mindkét nyelvben az általánosító kifejezésben hiányzik. Eme megegyezés legkevésbé sem esetleges; az értelem átvitele ugyanis a népies nyelvben keletkezett, mely sem Rómában, sem Franciaországban nem bírt sok érzékenységgel az aspiratio iránt.

11. **Tranquillus.** *Tranquillus* tulajdonképeni értelme «átlátszó» és *tranquillitas*-é «átlátszóság».

Plinius, Hist. Nat. XXXVII. X. 56 (egy drágakőről van szó): «Candidæ et oblongæ, eventaque mirandæ, si modo est fides præsigire eas habitum maris, nubilo colore aut tranquillitate (azt tartják, hogy a szerint a mint homályosok vagy átlátszók, a tenger állapotát jelzik)». Az átlátszóság eszméje vezetett a vidámságéra. Plaut. Capt. I, II, 21 (az élsdi beszél): «Ille demum antiquis est adolescens moribus: Cujus nunquam voltum tranquillari gratis.» Hor. Epist. I. XVII. 102: «Quid minuat curas, quid te tibi reddat amicum, Quid pure tranquillet, honos, an dulce lucellum, An secretum iter et fallentis semita vitæ.» A későbbi latinság korában eme értelmet még nem felejtették el, és *Tranquillitas tua* ugyanoly értelemben használtatott, mint az olasz *Vostra Serenità*.

Ezen magyarázatok *tranquillus* etymológiáját sejtetik. *Liquet* ige *liquidus* melléknév fejezik ki a latinban az «átlátszóság»-ot. E szavak szolgáltatták **transliquus* vagy *transliquis* melléknévet, melynek kibé-¹bítő képzővel ellátott alakjai: *tran-(li)quulus*, *tran-(li)quillus*. A hangsúly befolyása által egy szótag eltűnt, mint az a következő szavakban

is megtörtént: *sem-bella* (e h. semi-libella), *in-quam* (e h. in-vequam), *per-go* (e h. per-rigo), *do-drans* (e h. de-quadrans) stb.

Végül jegyezzük meg, hogy *tranquillus*-t leginkább dolgokról, mint az égről, az időjárásról mondjuk, vagy átvitt értelemben a lélekről, életről, lelkiismeretről, de hogy személynél *quietus*-t használjuk. Így pl. a semleges *tranquillum*, vagy az elvont *tranquillitas* a nyugodt tengert jelentheti; de legkevésbé sem használhatnók *tranquillitas*-t egy értelemben *quies*-sel, ha az ember nyugalmaról vagy alvásáról van szó. A szó használata tehát megegyezik etymológiájával.

12. A franczia *atre* utórag eredete. Az *atre* utórag, mely a szónak rossz értelmet kölcsönöz, és a mely főneveket, mint *murâtre* és *médicâtre*, mellékeveket, mint *bellâtre* és *douceâtre*, képez, egyike azon ritka latin utóragoknak, a melyek a jelen franczia nyelvben is élnek. Egy «*aster*» utórag továbbfejlődése, a melyet a latinban e szavakban: *oleaster*, *pinaster*, *patraster*, *filiastr* találjuk.¹⁾ De honnan vette a latin? Eddig nem kutatták.

Valamint az *-iste* és *-isme*-re végződő szók, mint *artiste* és *christianisme*, úgy az *âtre*-ra végződők is a görögben bírják eredetüket.²⁾ Amazok az *ιζω-*, ezek az *αζω*-ra végződő igéktől származnak. Érdekes az átatalakulás egyes mozzanatait jelezni. Hármat különböztethetünk meg:

1. Voltak igék, melyek *αδ* és *αγ* végű tőkből származtak, mint *πεμπάζω* «ötével számítok», *ἀρπάζω* «elragadok», a melyek *πεμπάς*, *πεμπάδος*-ből és *ἄρπαξ*, *ἄρπαγος*-ból származnak.

2. Ezen *αζω* utórag, mert jól hangzott s könnyen volt kezelhető, általánosabbá vált. Azt mondták: *θαυμάζω* «csodálok», *ὀνομάζω* «nevezek», *προεβάζω* «előkészítek», *σπουδάζω* «sietek», *πειρίζω* «megkísértek». ³⁾ Ugyanígy képezték a következő igéket: *στασιάζω* «felbujtogatok», *μεστημβρίζω* «pihenőt tartok», *δוריάζω* «dorbézolok», *ἐκκλησιάζω* «gyülesezek», *φρατριάζω* «a fratriához tartozom», *σχολάζω* «szabad időm van», *πλεονάζω* «bővében vagyok vminek», *ἀλλοτριάζω* «másra gon-golok».

3. Az utórag rosszabbító értelme némileg következménye gyakori használatának. Igék, mint *τεγνάζω* «munkálkodom», *εὐνάζω* «lefekszom», *μορφάζω* «gestikulálok», *ὀγιάζω* «gyógyítok», *ματάζω* «találomra beszélek» könnyen képződtek. E képzés különösen gyakori volt oly igéknél, melyek azt jelentik, hogy egy bizonyos alakot vagy hasonló-

¹⁾ Diez, franczia kiad., II, 360.

²⁾ L. Bréal, De l'analogie. Bibliothèque de l'École des hautes études XXXV. köt. 112.

³⁾ Henry, L'analogie dans la langue greeque 180.

ságot öltünk pl. ὁμοιάζω »hasonlítok», στυγνάζω »rossz kedvűnek lát-szom», ἰσάζομαι »hasonlóvá leszek», σκυθρωπάζω »mogorvának lát-szom», ἀδθαδιάζομαι: »gőgősnek látszom». Néhány ezen ige között csak külső behatások eredményét jelölik, mint πέρκος »foltos περκάζω »feketére festem magamat».

Már közeledünk a mi utóragunk rosszabbító értelméhez, de e közeledés nem bizonyítható be az irodalomban található példák által, de könnyen elképzelhető. Az αστης és αστηρ-re végződő igékből származott főnevek, mint πεμπαστής »számvevő», és τεργαστής »munkás» az αζω-ra végződő igék mellé sorakoztak. Főnevek alkotására a nyelv az αστηρ utóragot jobb szerette, mint az αστης-t, mert nőneműeket is alkothattak segélyével. Tudjuk, hogy szavak, mint ὀρχηστῆρ gyakran foglalják el helyét az ὀρχηστής alakjára képezett szavaknak.

Az élő nyelvben bizonyára voltak alakok, mint πατράζω »atyának lenni», μητέραζω »anyának lenni», innen πατραστήρ »a ki az atyát képviseli», μητέραστειρα »a ki az anyát képviseli».¹⁾

Ily alakú szavak a latinoknak tetszetek, különösen, mert egy kissé hangzatosak és anyagiasak voltak. Így történt, hogy a rómaiak a város alapítása után való hatodik században még több -issare-ra végződő igét képeztek a görög ιζω kimenetelű igék mintájára, mint *patris-sare, atticissare, comissari*. *Oleaster, patraster* görög mintára készültek; másokat, mint *filiaster*, maga a latin nyelv szülte.²⁾ A latinban az -aster képző átment a román nyelvekbe. Ha a francziában azt mondják *noirâtre, jaunâtre, opiniâtre*, egy tiszta görög utóragot használunk. De egyszerűs mind láthatjuk, miként változik a nyelvtani végzetek jelentése. Az αζω és ιζω ragok közt csak a magánhangzók különbsége létezett de mily nagy a különbség ma, úgy számra, mint értékre az *iste* és *isme* végű nevek, mint *idealiste, patriotisme* és az *âtre*-ra végződő kis és rossz jelentésben használt csoport között.

¹⁾ Valószínű, hogy e különös alakú szó matertera »az atyai részről való néne» ματέραστειρα-ból származott.

²⁾ Cicero leveleiben Fulviaster szót alkotja s azt jelöli vele, a ki Fulviust utánozza.

HAZAI IRODALOM.

Rendszeres Francia Nyelvtan, a reáliskolák felsőbb osztályai számára és magánhasználatra, a legújabb tanterv értelmében kivált Mager francia és Simonyi magyar nyelvtana nyomán szerkesztette *Theisz Gyula*, reáliskolai tanár. Budapest, 1884.

E nagyon szép kiállítású, az értelmet különböző betűkkel ki-kiemelő, hibátlan nyomtatású könyv érdemes arra, hogy a nyomtató-intézet mutatványul tegye ki az iparkiallításon. A külföldi látogató is érdekléssel nézhetné meg.

A könyv *magánhasználatra* is van írva. Nem tudom, milyen magántanulókat képzelt magának a szerző, kik használhassák a könyvét, olyanokat-e, kik ebből akarnák a francia nyelvet megtanulni, vagy olyanokat, kik már tökéletesen tudnak francziául? Mert a kik ebből a könyvből akarnák a francia nyelvet megtanulni, igen hamar belátnák, hogy vele nem boldogulhatnak. A könyv a 35. lapon kezdi meg a szótant, s legott a *cselekvő igék* a legalkalmasabb szókkal, a legjelesebb eredeti francia szólásokkal (példákkal) vannak megvilágosítva: de kinek számára? azé, a ki jól tud francziául, mert a szók, a példák nincsenek magyarra fordítva. A ki tehát nem tud francziául, az kénytelen minden egyes szót a szótárban kikeresni, a mibe bizonyosan már a 39. lapon beléfárad, úgy hogy ezt a könyvet félre teszi, s olyan francia grammatikához folyamodik, mely valóban megsegíti a francia nyelv megtanulásában. Így írhat valaki francziák számára francia nyelvtant; de *Theisz*, sajnálom, de ki kell mondanom, nagyon csalatkozott, azt gondolván, hogy így írhatni francia nyelvtant magyarok számára, a kik még nem tudnak francziául. De a Közoktatási Tanács nem gondol magántanulókra, ezek úgy sem fordulnak hozzá tanácsért; a Közoktatási Tanács nyilvános iskolákra, tehát reáliskolákra is gondol; ezek kénytelenek hozzá folyamodni tanácsért.

Theisz Gyula a *reáliskolák felsőbb osztályai számára* írta e Rendszeres Francia Nyelvtant, tehát az V—VIII. osztályok számára, mert az Utasítások (jóllehet még nincsenek helybenhagyva, de ebbeli javaslatuk bizonyára helybenhagyatik) az V. osztályba teszik ugyan a derekas rendszeres grammatikai nyelvtanítást: de a többi következő osztályokban is kéznél tartatják a grammatikát. Nyelvtanunk tehát az V. osztálybeli tanítványok kezébe jutna, a kik már két osztályon át tanultak is francziául, s azon kívül *tanárnak tanítása mellett* tanúlják a nyelvet. Ezek tehát sokkal kedvezőbb viszonyban állanak, mint a magántanulók, a mi nyelvtanunkhoz. S mind e mellett kételkedem, hogy könnyítő vezér legyen a könyv az V., sőt még a VI. osztálybeli tanítványnak, ha szem előtt tar-

tom az Utasítások felette szerény kívánságát, mely bizonyosan a tapasztalás kényszerítése által lett ilyen szerénynyé Ugyanis az «*Utasítások a Reáliskolai Tantervhez*» a 27. lapon a francia tanítás céljának, tehát elérhető fokának, ezt tartják: «A tanulókat az újabb francia irodalom műveinek megértésére vezetni; őket képesekké tenni, hogy az oktatás köréből vett valamely tárgyról szóló magyar szöveget francziára helyesen fordítani tudjanak, és hogy a francia nyelv szóbeli használatában is némi jártasságot tanúsítsanak.» Ha csak ennyit kívánunk a VIII. osztályt végzett fiatal embertől, milyen csekély francia tudást lehet föltennünk az V. osztálybeliről!

A Rendszeres Francia Nyelvtanban a *Szótan* a 35. lapon kezdődik — addig tart a *Hangtan* —; mindjárt bőven jönnek az egyes szók, bőven a példák, a szólások, s csak a 49. lapon találjuk az első fordítást: *je suis aimé* = szerettetem és szeretve vagyok; s a 40. lapon: *je me lave* = lavo me = ich wasche mich = mosakodom; a 44. lapon vannak: *Pierre* kő, *racine* gyökér, *la fontaine* a forrás (mert itt a tulajdonnevek eredetét mutatja meg); a 46. lapon öt szó, az 50. lapon *moi, toi, lui, elle, nous, vous, eux, elles* vannak magyarul is kitéve stb. Tehát a 15. lapon előforduló igen számos szókat, akár egyenkint akár szólásokban állanak, miud tudnia kellene a tanítványnak, a mit tőle bajos, nagyon bajos föltennünk; vagy legnagyobb részöket a tanárnak tollba mondása után kellene leírnia, a mi már tetemes időbe kerül, melyet más tankönyv mellett másra lehetne fordítani, vagy szótárból kell kikeresnie, a mi még annál is több időbe kerül. Minden tankönyv arra való, hogy rövidítse a tanítás és tanulás útját: ezt a maximát Theisz Gyula nem tartá szemelőtt, mikor e könyvet szerkesztette. Azonban e bajon segíthet talán az ügyes tanító, s meg vagyok győződve, Theisz Gyula maga könnyen is segít rajta, kivált ha abban az intézetben a III. és IV. osztálynak is francia tanára. De egy bajon nem segíthet senki, Theisz Gyula sem.

Ő Simonyi magyar nyelvtana nyomán szerkesztette a könyvet. Mager-nek francia grammatikáját nem ismerem; lehet, hogy methodusa hasonlít a Simonyi methodusához. Csak ezt ismervén, tehát csak ebből indulok ki, s azt mondom: Simonyi methodusa lehet jó *anyanyelvnek* előadására, melynek csak *grammatikáját kell tanulnia a tanulóknak*, nem magát a nyelvet is, melyet a tanítvány talán öntudatlanul teljesebben bír, mintsem a tudatos grammatika-író. De idegen, azaz megtanulandó nyelvnek előadására *nem jó ez a methodus*. Ez az én meggyőződés; meg is mondom, mire alapítom.

Simonyi a *jelentést* elválasztja az *alaktantól*. A ki tudja a nyelvet, annak nem árt ez, legfőlegb szükségtelennek találja az elválasztást, minthogy vagy érthető a jelentés tan az alaktan nélkül is, — akkor minek kétszer adni elő a tárgyat, a jelentés tanban is, a szótanban is? vagy

nem érthető az alakítani ismeret nélkül, akkor meg mire való a külön jelentéstan? A 71 lapot elfoglaló franczia jelentéstanban igen-igen sok van, a mit az alakitan nélkül, sőt még a mondattan nélkül sem érthetni meg. Ennek bizonyítására csak ezt hozom fel: A 150. §-ban a szenvedő igéről szólóban — mikor egy feles megjegyzést teszen, «hogy a franczia, épen úgy mint a magyar, lehetőleg kerüli a szenvedő igék használatát», a mi nem is áll — azt mondja: «Szenvedő igével élünk két esetben: 1. ha *ki akarjuk* a cselekvő személyt emelni, p. o. «*personne n'aime l'égoïste*», avagy: *l'égoïste n'est aimé de personne*»; 2. ha *nem akarjuk* a cselekvő személyt kifejezni, p. o. «*le blessé fut couché sur un matelas*», avagy: «*on coucha le blessé sur un matelas.*» A ki francziául tud, érti ezt, mert tudja az alakitan és tudja a mondattan; a ki nem tud francziául, az nem értheti. A ki különben tekinti a dolgot, annak azt mondom, hogy grammatika nélkül is lehet nyelvre tanítani, ha elég időt engedünk reá: de ha grammatikát frunk, okvetlenül valami egymásutánt követünk. Mellesleg a jelen 1. 2. alatti szabályról azt is látjuk, hogy egészen hiú. Mert ha a szenvedő igével élhetünk, mikor *ki akarjuk* és mikor *nem akarjuk* kiemelni a szenvedő személyt: tehát szabadságunk van vele élni, a mikor akarunk.

A 285. §-ban olvassuk, hogy «névelő nélkül a határozatlan értelemben vett főnév 1. ha állapotot, tisztet stb. jelöl, és pedig kivált a következő igékkel kapcsolatban: a) *être, devenir*, meg öt hasonló ige, *lásd a mondattan*, b) *nommer, créer* s még nyolcz hasonló ige, *lásd a mondattan.*» Ezt a két keresetlen példát hozom fel arra nézve, hogy kitessek, hogy a jelentéstant alakitan és mondattan nélkül megérteni nem lehet. De másfelől az is világos előttem, hogy ha Theisz még 100 lappal megtoldja a helyet, a *jelentéstanába* az egész nyelvtanítást belé szoríthatja, s nagyon jól kiemelheti a gallicismusokat is.

Simonyi az alakitanban előbb tárgyalja az igét, azután a névszót s mindeniknél előbb az összetételt, azután a származást s utoljára a ragozást. Mindig tehát a nehezebbet bocsátja előre. Theisz követi ezt a methodust, pedig a franczia is azt tartja: «*Le chemin battu est toujours le meilleur*», s ez áll a *nyelvtanításban is, mely soha sem lehet azonos a nyelvtudományyal.*

Theisz nemcsak a Simonyi methodusát követi, még ott is, a hol a franczia nyelv természete a magyar nyelvével nem egyező — mint legitt látni fogjuk, — hanem nomenclaturáját is, a *mit én csaknem véteknék tartok.*

Hajdan a magyar nyelvtanítás mintegy lóggós volt, tetszése és hát természete szerint is poroszkálhat vala a rudasok, a latin stb. tanítás mellett, s ezt nem is zökkenthető ki a kerékvágásból. Most ő a rudas és a nyerges egyszersmind; most nem szabad poroszkálnia a kerékvágáson

majd innen majd túl, hanem maga kénytelen a kérékvágást megtartania. Ezt a kérékvágást pedig a latin, a görög, a német, a francia nyelvek tanítása járta ki, járja és fogja jární örökké. A magyar nyelvtanítás alkalmazkodni kénytelen a többi tanítandó nyelvek tanításához, kivált a műszavakban. A magyar szóragozás nagyon különbözik a többi tanítandó nyelvek ragozásától: mind a mellett *a tanítás sikerének érdekében* mind addig meg kell tartani az európai nomenclaturát, a meddig a magyar nyelv csak engedi. Tehát nemcsak a numerusok és igemódusok nevei, hanem a casusok és tempusok nevei is megtarthatók, a meddig a magyar nyelv megengedi. Miért ne lehetne a magyar gymnasiumi és reáliskolai tanításban megtartani p. o. a *genitivust*, mondván, hogy az a magyarban két alakú: *Pálé* (absolutus, mely újra ragozható) és *Pálnak könyve*, vagy *Pál könyve* (constructus). Pedig ez a casus okoz legtöbb nehézséget. De már a *Dativus* (Pál-nak), *accusativus* (Pál-t), *ablativus* (Páltól) semmi bajt sem okoznak, valamint az ablativus alá rendelő *ból* (elativus), *ról* (delativus) stb.-inek megfelelő nevek. Da ha a *dativust* határozónak nevezem, s így nevezem az *adverbiumot* is, sőt a mondatban az *accusativust* is: nagy zavarba ejtem a tanítványt, a ki előbb-utóbb németül és francziául írt grammatikákat is kénytelen elővenni.

A gymnasiumi és reáltanodai nyelvtanításban a nomenclatura egységére kell törekednünk, azt pedig csak úgy érzük el, ha a magyar grammatikának nomenclaturáját alkalmazhatjuk az európai nyelvek nomenclaturájához.

Theisz a *verbum transitivumot* tárgyasnak is nevezi (Simonyi szerint) s francziául *verbe objectif*-nak. Nem tudom Mager úgy nevezi-e? nekem non sensnek látszik. *Verbe objectif* csak az infinitivus lehetne, mikor tárgyat fejez ki, p. o. je veux écrire.

A magyarban míveltető (*tat*-os, *tet*-es) igék vannak; Theisz ilyeneket a francziában is keres, s talál p. o. a *sèche*-ben, így: *Le vent sèche les chemins* = a szél az utakat szárítja. Ámde se a *sèche*, se a *szárít* nem míveltetők, hanem csak a *szárított* az; a *fait sécher* pedig nem származék, azért is nem egy fiókba valók. Theisz a rendszer gondolatjától nem látja meg a tényeket. Azért mondja: «Envoyer» tulajdonképen míveltetője az «*aller*»-nak, mi annyit jelent, hogy a *küld* ige a *meíyen* igeinek származéka. Mert minden míveltető ige származékige; ha nem az, tehát syntaxisi kifejezés p. o. *faire sécher*. Így az *endort* sem míveltető ebben a szólásban: «*le temps endort la douleur*»; mert a mit Theisz míveltetőnek tart, az nem jár a *dort* szóval, hanem a hozzá kapcsolt *en*-nal.

Értelem szerint hasonló igéket lehet a francziában is a magyar *út*, *ít* képzős igékhez találni, de nem származásnál fogva hasonlókat. Csak a *sautiller*, *mordiller*, *criaeller*, *écrivailleur*-féléket, melyek *sauter*,

mordre, crier, écrire igéktől származnak, lehetne a magyar gyakorító igékkel egy fiókba (kategorióba) vetni.

A jelentésből még a 198. §-t veszem elő, mely a *főnévi igenéről* (substantif ou nom du verbe) szól, melyet egyébiránt a francziák közönségesen *infinitif*-nek neveznek, mi a magyar-francia grammatikában sem tenné homályossá dolgot. «A főnévi igenév mint minden más főnév, lehet a mondatban: alany, tárgy és határozó.» Ez is mutatja, hogy a jelentésben az egész grammatikának tudását feltételezi, s hogy igazam van, midőn mondom, hogy Theisz az egész francia nyelvtanítást a jelentésbenbe szoríthatná belé. De ezt mutatja úgyszólván, mindenik §.

Franciák vagy legalább francziául igen jól tudók számára lévén írva a nyelvtan, bátran mondhatja a 356. §-ban: «Ezen összetétel: *bec-de-lièvre* (nyulszáj) mint metaphora pedig a száznak bizonyos alakulatát, mint *synecdoche* pedig az ilyen szájjal bíró embert jelenti.» De a ki most tanulja, s ebből a könyvből tanulja a nyelvet, azt talán a *metaphora* és *synecdoche* szók is megakasztják.

Mondva van, hogy ezen grammatika az összetételekről előbb szól, mint a ragozásról, valamint a jelentéstant eleibe teszi az alaktannak. Ezen *methodus* szerint egy kategoriáról igen sok helyen kell beszélni. P. o. a jelentésnek 340—344. §-ig a *prepositionok*ról szól jelentések és formájok szerint; az összetételekről lévén szó a 394. §-ban, ismét azokról értekezik bőven és helyesen; a mondatban, természetesen, újra és legnagyobb mértékben tekintetbe kell venni.

Egyébiránt az *Alaktan* rövid, mert a jelentésben keveset hágy neki. Az alaktanban az ige tárgyalatik előbb, azután a névszó.

Az ige tanban is a Simonyi nomenclaturáját fogadja el Theisz, annál fogva van nála; *action imparfaite* = folyó cselekvés, melyet a *présent imparfait* (je parle), a *prétérit imparfait* (je parlais) s ez alá tartozik (a min Littré is elcsudálkoznék) a *historique*, a melyet általában *défini*-nek neveznek, — a *futur imparfait* (je parlerai, és je parlerais — a mi nem is futur). A meddig nem izolálhatjuk a magyar tanuló a német és francia tudománytól: addig kövessük a német és francia tanítási *methodust*, kivált a műszókra nézve.

Theisz csak három conjugatiót fogad el; az — *oir*-t a rendhagyók közé teszi. Lehet, hogy a legújabb francia grammatikusok is így teszik: de a megtanulásra és könnyebb megtalálásra jobbnak tartom a rendhagyókat az illető conjugatiók szerint osztályozni, a mikor azután az *oir*-félék is egy sorba jutnának. Ezen eljárással elhagyom ugyan a tövek elváltozásai szerinti tudományos osztályozást: de jobban szolgálók a tanítás és tanulás érdekének.

A Mondattanra nincs más észrevételem, mint az az általános, hogy az elfogadott nomenclatura sokszor itt is elhomályosítja az

értelmet: hogy néha bőbeszédű; sőt hogy néha nagyon is éles akar lenni.

A *határozó*, mint terminus technicus, igen sokféleire alkalmaztatik, p. o. *il pleut des soufflets*-ben a tárgy: *des soufflets* határozó; *le chien est fidèle*-ben «*fidèle*» határozó, még pedig *állapothatározó*; «*beaucoup de gens*» is határozó, még pedig *eredet-határozó*. A *fidèle*-t a *prédictat*, a *de gens*-t a *partitif* világosabban fejezi ki.

A bőbeszédűséget mutassák az 514. és 541. §§. Amaz így szól: «Van azonban a francziában még egy sajátságos állítmányi kiegészítő, melyet *állapot-jelzőnek* vagy *complément prédictatif-factitif*-nek lehetne nevezni, a mennyiben az alannak vagy tárgynak állapotját, illetőleg más állapotba való átmenetelét jelzi.» — «Jelentésére nézve ez az *állapotjelző* kétségtelenül közelebb áll az *állapothatározóhoz*, névszerint a *vég-határozóhoz*: azonban alakjánál fogva mintegy *utólagos jelzője*, értelmezője az alannak vagy tárgynak, melylyel nemben, számban és esetben is megegyezik.» Ha azonban a példákat látjuk, p. o. *l'homme est mortel*; *il devient riche* stb., azt kérdezzük: nem lehetne-e kevesebb szóval mégis világosabban kifejezni a szabályt?

Az 541. §. így szól: «A befejezett jelennek, mint minden befejezett időnek, tulajdonképen csak mellékmondatokban volna helye; minthogy azonban a befejezett jelennek a folyó jelenre való vonatkozását nem szükség mindig határozottan kifejezni: a befejezett jelen főidőként szerepel s a főmondatban és egyszerű mondatban is áll.» — Minek ez a hosszú beszéd? Azt akarja mondani: a *parfait* indéfini nek tulajdonképen csak mellékmondatokban volna helye (mi csak hamis theoriának a felfogása): de minthogy a *présent*-re való vonatkozását nem kell kifejezni, tehát a főmondatban is áll. (Ez «egyszerű mondatban is» fölös, mert az *egyszerű* = mindenesetre *fő-mondat*.)

Azt, hogy néha, sőt sokszor is, nagyon éles akar lenni, bizonyítja az 517. §-ban kitett különbségek közül ez, hogy «*il plut du sang*»-ról az mondatik, hogy itt az ige *határozóval* van kiegészítve; ellenben erről: «*il tombe de la neige*» — más van mondva, mit alig lehet megérteni. Pedig csakugyan *egy* ez: «*il plut du sang*» evvel «*il tombe de la neige*».

A könyvben elejétől végéig legjobban kiválogatott franczia példák vannak igen nagy számmal, annyira, hogy azt jó példák tárának nevezhetni. De a példák mind fordítatlanok, mintha e könyv francziák vagy legalább jól francziául tudók számára volna írva. Ezért is, meg a nem helyeselhető methodusáért nem hiszem, hogy azt nálunk a réaliskolák V. osztályában akárki sikerrel használhassa. *De Theisz maga bizonyosan jól taníthat könyvre szerint*; miért is abban az intézetben, a melyben maga tanít, engedélyezhetőnek vélelményezem; jóllehet képzelem, az ő tanítása is a tanítványokkal igen sokat kénytelen iratni.

A mondatтанát, melynek sok jelessége van, talán a VII. és VIII. osztályokban használhatnák, — igen ügyes tanárok vezetése mellett. De ha a kereskedelmi akadémiában is a francia mondatтан tanítják, ott, úgy hiszem, a jó példák miatt, melyek a homályosan kifejezett szabályokat világosítják, — nagyon helyén volna.

HUNFALVY PÁL.¹⁾

Tóth Sándor, A magyar irodalom története, 2. kiadás. Budapest, 1884. —
Olvasókönyv a magyar irodalom történetéhez, Budapest, 1884.

I.

Tóth S. irodalomtörténeti kézikönyvének első kiadását a Vallás- és Közokt. Miniszterium engedélyezte. Nem ismerem az engedélyezés körülményeit; de abban bizonyos vagyok, hogy ennél éretlenebb, zavarosabb, hibásabb, a józan gondolkodást és tisztességes írásmódot inkább megvesztegető könyv alig került még a tanulók kezébe. A tanárnak csak baj, a tanulónak csak veszedelem.

Szerzője bizonyos nemű önállóságra igyekszik; de sem készült-sége, sem ítélőtehetsége nem jogosítja fel rá. Esméket tisztán érteni nem képes, de még tényeket sem; el lehet képzelni, hogyan magyarázza, fejtegeti tárgyát. Könyve tele van tévedésekkel, előadásmódja oly szerencsétlen, nyakatekert és nagyzó, hogy minduntalan képtelenségekbe és értelmetlenségekbe esik.

Csak néhány példát kívánok innen-onnan felhozni. Az irodalomtörténet tárgyainak két csoportjául a bölceletet és műköltést hozza fel (1. l.); hát a népköltés kívül esik rajta? Ennek nincs-e története, vagy ha van, azért nem tartozik az irodalom történetébe? A feleség szót ő is a fele-részségből származtatja (3. l.). Tudja, hogy őseink hamvait hamvedrekbe tették (3. l.); kár, hogy elfeledi megmondani: kitől tanulta. Azt is tudja, hogy a régi magyar építés általán «magyar stílű volt: négy sarkon négy toronnyal» (4. l.); talán csak némely templomépítés módja volt ez, s talán csak egy művészet-történetirónk tartja magyar stílnak. A keresztyén középkor mondái közt fölfedezte Tar Lőrincz «álmát» (4. l.) s a Toldi-mondáról, melynek történeti alapjáról mit sem tud, azt mondja, hogy «társai közül költői felfogás tekintetében magaslik ki» (6. l.); Szilády Áron neki hiába törte a fejét és Aranyinak szerinte nem volt szüksége rá, hogy költőibbé emelje tárgyát. A nemzetietlen korban, a mult században, szerinte «a köznemesség elfeledte a magyar nyelvet» (7. l.). Az egész vallási irodalom, bibliafordításai, theologiai munkáival, kátéival stb. neki «hitvitázás» (8. l.). Itt írja Pázmányról: «vitatkozás közben alapos bizonyítékkal ép úgy igyekszik meggyőzni, a mint szőrszálhasogatásai vagy hirtelen zavaró ráfogásai elfeledtetik ellenfelével előbbi álláspont-

¹⁾ Az Országos Közoktatási Tanács bírálata.

ját» (9. l.). Megértésére analogiául: Toldi Miklós kemény csapásaival ép úgy törekedett lesújtani a csehket, mint a hogy mesterfogásai és váratlan támadásaira emez sietett kereket oldani. Szenczi Molnárról: «Nyelvészeti működésével nem haladja ugyan meg elődjét, de fordításában szabatos és csinos nyelve miatt a prot. egyház-szónoklat terén első rangját sokáig megtartotta». Erre már analogiát is bajos koncipiálni. Balassa dalai érzéketlen talajra találtak a főrangú nő szívében» (17. l.). «A XVI. sz. változatos eseményei elég anyagot szolgáltatnak az énekmondóknak; de fő munkásságuk az, hogy krónikaszerűleg állítják össze elbeszéléseiket» (20. l.); mért de, és mért ez a fő munkásság? Szilágyi és Hajmási még mindig talán szerb eredetű. Ilosvai a régi Toldi-énekeknek «száraz kivonatát» (21. l.) adja. Gyöngyösi a «Palinodia kinyomatásakor visszavonta kéziratban terjesztett magasztalását Esterházy nádornak» (26. l.). Szentjóni Szabó László: «egy befejezetlen tehetség» (60. l.). Dayka utódairól szólva írja: «melyeknek hatásai Kölcsey szellemét se kerülték ki» (61. l.). Az *Urania* szerinte «lap» volt (61. l.). Kármánról különben a legellenmondóbb s zavartabb állításokba bonyolódik: Fanni majd következtelen, majd meg ügyesen alkotott egyéni jellem. (62. l.) Kisfaludy K. «költői munkásságát nagyban megakadályozta almanachja» (87.) s lyráját «közepesség» jellemzi; mi ez? Vörösmarty lyrájának «első hatásos terméke a *Szózat!*» Kemény *Zord időjében* «a család két ifjútagja kölcsönös fényverődései annak az eseménynek, mely az ország legszomorúbb napjait készíti elő» (121. l.). Tovább: «Kemény nagy kedvvel ecseteli az erdélyi viszonyokat, noha a török világ kezdete szintén méltó közpoutja hőseinek» (122. l.). Ugyanott a legszebb: «Forma tekintetében vannak fogyatkozásai, de nyújt kárpotlást leírásaiban annak, kit szellemes reflexiói leköthetnek.» Jókai jellemei: «emberek és sokszor nem azok, kiknek alakját valami csodás bűbáj fogja körül; s az olvasó mikor azon keresztiül nem hatolhat, hatása alatt követi a költő képzelmét a megoldásig» (124. l.). Tompa Mihály, ki Rimaszombatban «Erdélyben» született «majd nem egyedül áll, ki a kétségbeesés napjaiban hangját hallatta a tolakodó hatalommal szemben». . . «Mint pap, keveset beszélt önmagáról; apró élményei és ártatlan örömei árulták el néha kedvét; akkor is titkolta szenvedéseit» (126. l.). Petőfi jellemrajza is tele van ilyenekkel; *Apostolában* «Sylveszter a költő tomboló kifakadásainak csalhatatlan képe» (128. l.). Aranyé hasonlóképen. Itt csak kettőt említek: «*Murány ostroma* elveszti varázsát, mivel alakjai bár egyénekkül vannak jellemezve, egy más világból játszanak át hozzánk s a szerelmet nem akként látszanak érezni, mint az újabb idők emberei» (131. l.). Arany, a balladaköltő, «a három költői elem arányos vegyítésével írta meg: a Hunyadi-balladákat, az örültség rajzát és az életnek nagyrészt szomorú jelenségeit» (132. l.). Shakspeare is megírta a király-dramákat, az örültség rajzát s az életnek

nagyrészt szomorú jelenségeit! Szász Károlynak «vannak igaz érzései, de sokszor rájok csinálja a verset» (133. l.). Persze inkább a versekre kellett volna csinálnia az érzést! Még csak egyet. Madáchból is olvasott ki egy új gondolatot. Szerinte Lucifer arra törekszik, «hogy az elfajult emberi nemmel irodalmat alkothasson úgy mint isten az égben angyalaival.» (138. l.)

Azt hiszem, ennyi mutatvány is elég bizonyosság rá, hogy e könyvet ne lehessen tanuló kezébe adni a nélkül, hogy stílusát is, logikáját is veszedelem ne fenyegetse.

Az «Olvasókönyv» abban tér el a használatban levőktől, hogy nem csak szemelvényeket, töredékeket ad az írókból, hanem azoknak jellemrajzát más kiváló íróktól. Sokat összehordott s nagyobbára jót. A tanulók sokat tanulhatnak belőle, de természetesen csak úgy, ha a jellemzett írók munkásságát ismerik. Az Utasítások is megkívánják az ilyenmű olvasmányokat, melyek a tanuló látókörét rendkívül tágítják s úgy szólván egyszerre két szellem hatását éreztetik meg vele: az ismertettét is meg az ismertetőét is. Csak néhány olvasmány ellen van kifogásom. Szigligeti elemzése a Balassa-komédiáról elavult és tartalmatlan; Endrődi *Ányos*-a nagyon is költői színű s elmosódott; Jókai *Petőfije* és *Jósikája* csak szép szölamok és ötletek sora; Tolnai *Tompája* egyoldalú félszeg dolgozat. Arany *Zrínyi és Tasso*-töredéke mellett jó helye lenne Salamon *Zrínyitás*-tanulmányának, és hogyan maradt el az ő kitünő értekezése Csokonai *Dorottya*járól?

A könyv mindenestre hasznos szolgálatot tesz s engedélyezhető. Határozottan kikötendő lenne azonban, hogy a szerkesztő rövid bevezetései, melyek nagyrészt zagyva értelmetlenségek, egy esetleg majd megjelentendő új kiadásban vagy átdolgozandók vagy mellőzendők. Ilyenek különösen a reformáció korának prózai és költői irodalmáról, a szombatos énekekről, Faludiról, a krónikásokról, az újjászüületés koráról, az újabb tudományos és költői irodalom viszonyáról, a regényírásról s a francia romantika hatásáról írott cikkekcskék.

Budapest, 1885. márcz. 27.

II.

E két könyvnek (tudtommal) első bírálója, Volf György, a tanár-egylet «Közlöny»-ében már annyi tévedést, hibát és hóhortosságot hordott össze e könyvekből, főleg az irodalomtörténetből, hogy e munkák sorsát már eldöntöttnek lehetett tekinteni, midőn azok a tek. tanács elé kerültek. Itt e könyvek első bírálója folytatta Volf munkáját, Tóth könyveinek gyaroltságából és ferdeségeiből valóban megdöböntő, anyag és minőség szempontjából egyaránt ritka gyűjteményt állítva össze. Részemről, bár gazdag anyag áll rendelkezésemre, nem akarom az első két bíráló eljárását folytatni, eldöntöftnek tekintem Tóth S. könyveinek

sorsát. De figyelmeztetni kívánok e könyvnek azon sajátosságára, melyről az előbbi bírálók meg nem emlékeztek és mely nézetem szerint egy-maga is elegendő arra, hogy e könyvek engedélyezését megakadályozza.

Az irodalomtörténeti oktatás kérdése rég foglalkoztatja a tantervfiakat, és ismeretesek azon aggályok, melyek alapján első rangú pedagógusok el tantervet ellenzik. Az ifjúság a szokásos irodalomtörténeti oktatás által csak felületessé és elbizakodottá lesz, ítéleteket sajátít el munkákról, melyeket soha sem olvasott, merészen és a felelősség érzete nélkül tör pácát élők és holtak felett. De midőn e tanítás az ifjak erkölcesire valóban demoralizálólag hat, még műveltségüket sem öregbíti, mert a könyv nélkül betanult könyvczímek és könyvbírálatok semmiféle művelő értékkel nem dicsekedhetnek.

E kifogások daczára tanterveink megtartották a *nemzeti* irodalom történetét mint rendes tantárgyat, de a tantervekhez tartozó utasításokban óva intik a tanárokat és közvetve a tankönyvszerzőket, nehogy oly irányba tereljék az oktatást, melynek haszna egészen illuzórius, kára pedig kézzelfogható. Nem ismerek már most magyar, de külföldi tankönyvet sem, mely utasításaink e szellemével oly homlokegyenest ellenkeznek, mint a Tóth Sándoré, mert ez *csak kritika*, s egyéb semmi mint kritika, hozzá még legnagyobbrészt indokolatlan, ferde és nevetséges kritika.

A szerzőnek nincsen egy csöpp történeti érzéke, pedig ennek művelése és fejlesztése az ifjúságban az irodalomtörténeti oktatás egyik főfeladata. Handabandázó nézeteivel bármely korszak bármily irányú és törekvésű írójával szemben találkozunk, és itt még az sem bántja őtet, ha irodalomtörténetének ítéletei homlokegyenest ellenkeznek olvasókönyvének ítéleteivel. Történeti érzékének hiányából származik a tárgy azon hóbortos fölöstása is, mely a helyes áttekintést teljesen megghiúsítja, mint azt már Volf György igen jól kimutatta. Ítéletei, melyek legnagyobbrészt gáncsolók, sőt részben egyenesen lehordók, még nem is tekintve alaposságukat, csak métely gyanánt hathatnak az ifjúságra, melytől első sorban megköveteljük, hogy mindenek előtt megérteni, felfogni tanulja az irodalom termékeit, és melyet arra akarunk tanítani, hogy gondos tanulmány útján maga alkosson magának ítéletet.

Tóth S. nem tud képet adni az irodalomnak, egyes ágainak és egyes alakjainak történeti fejlődéséről; nem tudja az egyes irodalmi termékeket világosan és tanulságosan *elemezni*; nem tudja sem az írókat sem műveiket *jellemezni*. Sehol tisztességes életrajz, kikerekített jellemzés, tanulságos elemzés. Az egész könyv badar szólamok és nem kevésbé badar ítéletek gyűjteménye. A szerző csak kritizálni, azaz: szidni, lehordani, hibákat felsorolni, kivételesen semmit mondó phrasissokkal dicsérni tud; a szöveget azonban ítéleteiben sem találja soha fején. Ily tan-

könyvet, még ha józanabb, hibáktól és hőbortosságoktól mentebb volna is, már e jellemző irányánál fogva sem lehet semmi körülmények közt engedélyezni.

Kedvezőbben ítéltek elődeim az *Olvasókönyvről*, bár ennek is számos (de távol sem öszes) gyarlóságait hangsúlyozták. Részemről nem csatlakozhatom nézeteikhez. Én az *Olvasókönyvet* is rossznak, nem engedélyezhetőnek tartom. Nem tekintve a számos, részben már kiemelt hőbortosságokat és ferdeségeket, melyeket (a gazdag és mulattató anyag daczára) sem ismételni, sem szaporítani nem akarok, nem tekintve a részben igen rosszul választott darabokat, melyek a szerző ízlését és józan ítéletét nem a legkedvezőbb színben tüntetik fel, nekem e könyv ellen ugyanaz a kifogásom, melyet fönt az irodalomtörténetről kifejtettem. Ez nem olvasókönyv, hanem irodalomtörténet *épen oly kritikai irodalomtörténet*, mint az «Irodalomtörténet» maga. Az ember nem érti, mit keressen e két teljesen azonos tartalmú és irányú könyv egymás mellett, ugyanazon tanúlok kezében. Egyikök mindenestre szükségtelen, és én szívesen arra szavazok, hogy közülök az «irodalomtörténet», mely mégis sokkal feltűnőbbben magán hordja a szerző írói egyéniségének bélyegét, a szükségtelen. Szerző az Utasításokkal indokolja könyvét; de bizonyára helytelenül, mert az Utasítások nem kívánják azt, hogy az irodalmat irodalomtörténettel helyettesítsük; ajánlják a nagyobb irodalmi és történeti tanulmányok olvasatását az iskolában, de nem zárják ki, a mint józanul ki sem zárhatják, az írók válogatott műveinek iskolai tárgyalását. Nagy szerencsétlenségnek tartanám, ha az a ferde felfogás, melyen ez «*Olvasókönyv*» alapszik, uralkodóvá válnék hazánkban, mert ezzel a felületesség újabb és veszedelmesebb tápot nyerne.

E szempontból tehát részemről sem a Tóth Sándor-féle irodalomtörténet, sem a hozzá tartozó olvasókönyvet engedélyezhetőnek nem tartom, az utóbbit *legeslegfeljebb* segédkönyvvül tűrném meg.

Budapest, 1885. április 18.¹

Martialis XII. 42.

Torzonborz Callistrat Aferhez ment vala nőül,

A hogy menni szokott férjhez egy ifju leány.

Fáklya világított, arczát fátyol takará be,

S téged sem feledett híni, Thalassus, a nép.

5 Volt hozománya is, ez csak elég hát Róma tenéked,

Csak nem várod, hogy lesznek-e magzataik?

Ford. Ifj. R. E.

¹ Az Országos Közoktatási Tanács bírálatai.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

- August Boeckh's gesammelte kleine Schriften. Des Sophocles Antigone griechisch und deutsch herausgegeben von August Boeckh. Nebst zwei Abhandlungen über diese Tragödie im Ganzen und über einzelne Stellen derselben. Neue vermehrte Ausgabe. Leipzig. Teubner. 1884.
- Ueber tragische Schuld und Sühne. Ein Beitrag zur Geschichte der Aesthetik des Dramas von Dr. Julius Goebel. Berlin. Duncker. 1884.
- Chronicon Parium. Recensuit et praefatus est Joannes Flach. Accedunt appendix chronicorum reliquias continens et marmoris specimen partim ex Seldeni apographo partim ex Maassii ectypo descriptum. Tubingae. In aed. Franc. Fuesii. 1884.
- Prosodie Grecque contenant la quantité et la métrique par A. F. Maunoury. Paris. Ch. Delagrave. 1883.

Valóban igen jó szolgálatot tett Teubner a philológiának, hogy Boeckh hét kötetre terjedő összegyűjtött kisebb irataihoz Sophocles Antigonéjének fordítását és az arra vonatkozó nagy fontosságú értekezéseket hozzátartozta.¹⁾ Az értekezések pótlék gyanánt járulnak a többi kötetekhez, mert eleinte a berlini Veit-féle könyvkereskedés akarta azokat újból (l. az első jegyzetet) Köchly által és ennek halála után Stark és Bratuscheck által kiadatni, és csak miután a két utóbbi is meghalt és Boeckh összegyűjtött kisebb iratainak kiadása már be volt fejezve, nyerte meg Teubner Dr. Crednertől az illető értekezések kiadásának jogát. Ezen pótló kiadást Bellermann rendezte sajtó alá, javítva és bővítve az értekezéseket Boeckhnek későbbi jegyzetei alapján. A könyv Boeckh «Ueber die Darstellung der Antigone» című cikkével bővebb mint a Veit-féle kiadás, melyet szerző 1841-ben²⁾ közölt először az Allg. Preuss. Staatszeitungban és egy kis változtatással ugyanazon évben az Allg. Musikalische Zeitungban. Ebben a cikkben Boeckh Antigonének azon nevezetes első előadását bírálja, melyet Potsdamban a Sansouci-park mellett levő új palotában rendeztek IV. Vilmos porosz király parancsára. Meleg elismeréssel nyilatkozik ezen előadásról (egy-két cse-

¹⁾ Az első értekezés 1824-ben, a reá vonatkozó megjegyzések 1825-ben, a második értekezés 1828-ban jelent meg a berlini "akademia kiadványaiban; 1843-ban mind a három, Antigone fordításával együtt *Berlinben Veit*-nél. Ezen második együttes kiadás azonban már régóta csak antiquariusiánál és csak magas áron volt kapható (alulirotnak annak idején 9 márkába került, holott az új kiadás ára csak 4 és fél márka).

²⁾ Ezen új kiadásban alkalmasint tévesen áll 1841, mert Antigone előadása 1842-ben volt (l. a 3-ik jegyzetben említett könyv előszavát).

kély ellenvetést leszámítva), különösen a zenei compositióról, melyet F. Mendelssohn-Bartholdy királyi karmester ezen alkalomból a. karokhoz szerzett.³⁾ Mivel régen megírtak új kiadásával van dolgunk, nem tartjuk szükségesnek a két értekezés tartalmát ismertetni, s csak azt jegyezzük meg, hogy az első értekezésben adja Boeckh Antigone alap gondolatát a következőkben: «Ungemessenes und leidenschaftliches Streben, welches sich überhebt, führt zum Untergang; der Mensch messe seine Befugniss mit Besonnenheit, dass er nicht aus heftigem Eigenwillen menschliche oder göttliche Rechte überschreite, und zur Busse grosse Schläge erleide: die Vernunft ist das Beste der Glückseligkeit» (135-ik lap), a mely fölfogás nagy elismerés mellett többszörös ellenvetéssel is találkozott.⁴⁾

Goebel, mint már könyvének czíme is mondja, adalékot szolgáltat a dráma æsthetikájának történetéhez, de fejtegetéseiben csak a német irodalomra szorítkozik, tárgyalva Solgernek, Hegelnek, Vischernek, a későbbi æsthetikának és a Shakespeare-kutatásoknak, továbbá Lessingnek, a Sturm und Drang korszakának, Herdernek, Goethének, Schillernek és Schopenhauernek nézeteit a tragikai vétségről és kiengesztelődésről. Könyvének megírására azért vállalkozott szerző, mert sajnosan tapasztalta a német dráma hanyatlását, melynek fő okát abban találja, hogy a mostani német költői nemzedék nem véve figyelembe azon szellemi kincseket, melyeket a német irodalom a dráma mivoltára nézve kebelében rejt, régi szokás szerint inkább idegen példák után indul, mielőtt saját nemzetének tulajdonát magáévá tette volna, s így biztos alap hiányában nem tudja a német geniusnak megfelelő drámát megteremteni. Fejtegetései közben többszörösen kikel az antik dráma utánzása ellen, kiemelvén a modern és antik fölfogás között való különbséget, sőt még Shakespeare sem fogadja el föltétlen mintaképnek, kiről a 99-ik lapon így nyilatkozik: «In der Entwicklung tragischer Schuld bleibt Shakespeare wohl ewiges Muster, im Heraustreiben voller tragischer Sühne macht auch er bloss Ansätze.» Szerző véleménye szerint a német drámának Aristotelesnek és Shakespearenek egy magasabb har-

¹⁾ A fentebb említett birálat két más szerzőnek ugyanazon előadás alkalmából írt értekezéseikkel kapcsolatban is megjelent: Über die Antigone des Sophocles und ihre Darstellung auf dem königl. Schlosstheater im neuen Palais bei Sansouci. Drei Abhandlungen von A. Böckh, E. H. Toelken, Fr. Förster. Berlin. Schroeder. 1842.

²⁾ A többek között *H. Schütz* (Sophokles-Studien. Antigone. Separat-Abdruck aus dem «Magasin für die Literatur des Auslandes». Leipzig. 1880. W. Friedrich.) igyekszik czáfolni Boeckh fölfogását, de nem mondhatjuk, hogy teljes sikerrel.

madik egységgé való olvadásából kell megszülemleni (60 l.). «Der Zukunft bleibt es aufbehalten», mondja ő a 99. lapon, «unabhängig von der Antike und Shakespeare und doch mit Aufnahme ihrer lebensfähigen Elemente diesen Stil (t. i. a német stílust) auszubilden.» Szerző teljesen jutalmazva látná fáradságát, ha könyvével a német nemzeti dráma lényegének fölismerésére vezető utat egyengetnie csak némileg is sikerülne (108. l.). A könyv élénken és tanulságosan van írva. A modern és antik tragödia között való különbség fölfogására nézve nem térünk el lényegesen szerzőtől, a midőn erre vonatkozó nézetünket a következőkben állapítjuk meg: Minden embernek van végzete; «a végzet nem jelent mást, mint természetes lánczolatot ok és okozat között» (Télly, Aeschylus, 68. l.); a modern tragödiában ezen lánczolatnak már első szeme is magában az egyén jellemében gyökeredzik, az antik tragödiában ezen első szem kívül esik az egyénen, s csak későbbi lánczolatában fűződik belé, megalkotva annak jellemét: tehát «jellem és sors alapjukban véve azonos fogalmak» (Goebel, 45. és 72. ll.), mert mindkettőnek közös jellemvonása természetes lánczolat ok és okozat között. Ilyen fölfogás alapján mondhatjuk Solgerrel, hogy a modern tragödiában a jellem az ember sorsa, az antik tragödiában a sors az ember jelleme (10. l.), és Lenzzel, hogy az jellem-, ez sors-tragödia (65. l.). Nem lévén egy rövid ismertetés keretébe való ezen tárgyról bővebben szólni, ezúttal még csak azt akarjuk megjegyezni, hogy mi sokkal igazabb és mélyebb philosophiai alappal bírónak tartjuk az antik tragikai fölfogást (mert az bizonyos, hogy maga a jellem nem az első ok, mely az egyén sorsát meghatározza, hanem azon előzmények [származás, rokonság, egyéb viszonyok], melyekből az egyén és annak jelleme kifejlenek), és hogy nem is az antik tragikai fölfogás az, mi idegenszerűleg hat a modern emberre, hanem a görög népnak (nem a görög tragikusoknak!) nézete a sorsról, mely azt az egyén jellemével nem tudta okozati kapcsolatba hozni, mely népies fölfogás alól még Aeschylus és Sophocles, az antik tragikai fölfogás megteremtői, se tudtak teljesen kibontakozni, s a mely népies fölfogásnak Euripides valóságos torzképét adta a deus ex machinában. Philosophiailag megalkotott tragikai fölfogás véleményünk szerint az volna, mely az antik nézet alapján a sors fogalmából indulva ki, a modern fölfogás utján jellemén és egyénen kívül eredő, de arra döntő befolyást gyakorló sors között a legszorosabb okozati összefüggést hozná létre.

Igen hasznos és kívánatos munkát végzett *Flach* a *Chronicon Parium* kiadásával, mert ezen chronologiai tekintetben fontos ókori maradványnak, mely több görög író életére nézve is becses adatokat szolgáltat, Boeckh által eszközölt kitűnő kiadása (C. Insc. G. II, 293. seq. 1843) külön nem lévén kapható, többen nem juthattak annak bir-

tokába, kiknek különben tanulmányuk szempontjából arra szükségük lett volna. Flachot is az birta a parosi márványtábla szövegének kiadására, hogy mindenki könnyen birtokába juthasson, valamint az a szándék, hogy Boeckh kiadásán javítson. E végből felhasználta a Boeckh óta megjelent munkákat, különösen Ernst Dopp értekezését: «*Quæstiones de marmore Pario*» (Vratislaviæ. 1883), valamint azon lenyomatot, melyet Maas, Kaibel közbenjárására, Dopp számára az eredetiről vett, és értékesítette a chronológiában elismert tekintélyű A. Gutschmid fölvilágosításait. Flach emendatióira nézve Engelbrecht (Zeitschr. f. d. österr. Gymn. 1884, 6. füzet) azt jegyzi meg, hogy azok sokszor eltérnek a Boeckhéitől, és sokszor kelleténél szabadabbak. A márvány szövegét megelőzi négy fejezet: az elsőben adja szerző a márványtábla történetét és felsorolja annak kiadóit, a másodikban értekezik a chronikon szerzőjének forrásairól, a harmadikban az időmeghatározások és magistratusok sorrendjéről (melyek szerint a felsorolt események ideje meg van határozva), a negyedik azon álláspontról, melyből a márvány szövegének szerzője az időmeghatározásokat eszközli. Ezek után következik a márványtábla szövege megfelelő magyarázó táblázattal a szemközt levő oldalon s alul kritikai jegyzetekkel. A függelék Eratosthenes fragmentumát, a *Chronicon Romanumot*, *Chronicon Thrasylli-t*, *Chronicon Velleji-t* és két táblán a márványtábla szövegének másolatát tartalmazza.

Maunoury könyvében a görög prosodiát és metrikát tárgyalja; az előbbit a prosodiában szokásos fejezetek szerint (I. Règles générales. II. Finales. III. Pénultièmes. 1. Pén. des noms. 2. Pén. des verbes. 3. Derivés et composés. IV. Terminaisons), az utóbbit minden systema nélkül. Szerzőnek könyve, mint az előszóban mondja, átdolgozását képezi annak, a mit a görög prosodiáról és metrikáról görög nyelvtanában mondott. Azokat, kik a tárggyal bővebben akarnak foglalkodni, Spitzner (Versuch einer kurzen Anweisung zur griechischen Prosodie von Dr. Franz Spitzner. Gotha. Az akadémiai könyvtárban meglevő példány címlapján a kiadó neve és a megjelenési év hiányzanak, e helyett a következőket látjuk a címlapra tentával írva: «Carl Schaedel. Zum Geschenk erhalten von A. Sartorius. 1823.»), H. Conquet (Prosodie grecque), Rost (görög grammatikájának eleje) és Thurot és Chatelin műveire utalja.¹⁾

DR. PECZ VILMOS.

¹⁾ Ide tartozik még a következő két munka: *I. I. Courtaud-Diverneresse: Étude de métrique grecque et latin.* Paris. Delagrave. 1877. Tulajdonképen csak a görög prosodiát tárgyalja, s utasításokat ad a verselésre; nem igen áttekinthető, mert sok egyéb dologról is szól, s csak ilyenkor reflectál a latinra. — *J. W. Donaldson «The Theatre of the Greeks»* (London, Bell, 1879) című könyvének függelékében a görög dramatikusok nyelvééről, metrumairól és prosodiájáról értekezik.

Shakespeare's Vorspiel zu der Widerspänstigen Zähmung. Ein Beitrag zur vergleichenden Literaturgeschichte von *Alex. v. Weilen*. Frankfurt, 1884.

A *Makranczos hölgy* Shakespeare egyik legéletrevalóbb és legismertebb vígjátéka. Kevésbé ismeretes a darabhoz tartozó «előjáték»,¹⁾ mely a részeg üstföldozónak történetét tartalmazza, mert ezt nem szokták színre hozni. Egy gazdag gróf hazajövet a vadásatról egy holt-részeg üstföldozóra akad, ki mély álomban hever az utca közepén. Eredeti ötlete támad: felviteti a kastélyába, finom öltönyt adat rá, kitűnő ételleket tálatat elébe, czifra szolgálkkal véteti körül, és elhiteti vele, hogy nagy úr. Ép akkor színészek jelentkeznek és ezekkel darabot is adat elő az álgróf előtt. A darab a *Makranczos hölgy*. Az üstföldozó e történetét keretnek is alig mondhatni, mert nincs befejezése. Csak az első felvonás első színének a végén szól még a részeges álgróf néhány szót, — aztán, mintha Shakespeare megfeledezett volna róla, sem nem szerepel többet, sem története nem nyer befejezést.

Ez epizódnak történetét tárgyalja Weilen könyve, mely előttünk fekszik, a világirodalom minden zugában felkeresve az üstföldozó szereplését.

E mese is, mint a meseköltészet termékeinek igen tetemes része, keletről került Európába. Legrégibb forrása Marco Polo útleírása. A híres olasz utazó (+ 1323) meséli, hogy «a hegyek vénje» (Seik al Dsedab, senex de montanis), a borzasztó assassinok feje, mély álomba sülyesztí embereit, mire egy gyönyörű kertben a mohamedán paradicsom minden kését élvezik. Erre újra elaltatja és közönséges életrendjükbe visszahelyezi őket, de egyszersmind tudatja velök, hogy amaz egy nap páratlan örömeit örökké fogják élvezni, ha hű szolgálai lesznek. Embereit a kilátásba helyezett éden annyira lelkesíti, hogy minden parancsát vak buzgósággal teljesítik. Úgy látszik, Marco Polo ez elbeszélésén (vagy ez elbeszélés forrásán) alapszik az *Fzeregy éjnek* egyik legismertebb meséje, melyben egy szegény ember csak egy napig szeretne khalifa lenni. Harun al Rassid teljesíti e kívánságát: álomba sülyesztí, mire egy napig khalifának képzei magát és mint khalifa boldogan intézkedik; este ismét elaltatják és másnap reggel újra szegényes rongyaiban találja magát, úgy hogy kétségbeesésében majd megőrül.

Egy hasonló tréfát mesél Vives Lajos (1556) Jó Fülöpről, a belgák népszerű herczegéről. A herczeg egyszer Brüggeben éjjel egy holt-

¹⁾ Megjegyzendő, hogy e bevezető történet csak a későbbi kiadásokban szerepel mint «előjáték» (induction); az 1623-iki foliokiadásban e jelenetek az első felvonásnak első jelenetei.

részeg emberre bukkan, ki oly mélyen aludt, hogy nem bírták fölkelteni. Fülöp előbb épen arról beszélgetett társaival, hogy az élet mily álomszerű, és hogy az ember némely élménye valóságos álomhoz hasonlít. Most arra a gondolatra jön, hogy e részeg paraszton kísérletet tegyen. Felviteti várába, úrrá öltözteti, minden élvezetben részesíti, színjátékot is adat elő számára stb., mire éjjel visszaviteti régi alakjában, régi helyére. A paraszt nem tudja, élt-e vagy álmodott, — és mi különbség, mondja Fülöp, van az ő napja és a mi éveink közt? semmi, legfeljebb az, hogy amaz rövidebb, ezek meg hosszabb időre terjednek. Életünk hiúságának legjobb képe, mondja Vives e történetről.

Nem lehetetlen, hogy a Fülöp tréfája is a keleti forrásokra megy vissza, mert e burgundi herczegnél járt egy keleti követség, melytől Fülöp ezt a történetet hallhatta, mire ő maga is megtette az érdekes kísérletet.

Vives a történet első forrása az európaiak számára.¹⁾ Az elbeszélés főmomentumai: egy részeges paraszt, ki úrrá lesz és természetesen igen otrombán viseli magát, azaz bürleszk-komikus alakká válik, és a tanulság: olyan az élet, mint e parasztnak az élménye, álom.

Vives után sok krónikás és mesegyűjtő jegyezte föl e történetet, melyet kétségtelenül a tanulságában rejlő mélyebb eszme tett ilyen népszerűvé. De e följegyzések lényegesen azonosak a Vives elbeszélésével. Önállóbb Biderman Jakab jezsuitának *Utópia* (1640) című műve, melynek teljes harmadik és negyedik könyve e történetet tartalmazza, természetesen számos egyes vonással, részben eleven drámai dialóggal és egészen új befejezéssel. Midőn a paraszt ugyanis egynapi boldogsága után fölébred, beperlik, mert a királyi palotát kirabolta, halálra ítélik, méreggel rögtön kivégzik és az akasztófára felkötik. A méreg természetesen altató, Menalcas (ez itt a paraszt neve) fölébred és az akasztófa alatt találja jajgató feleségét, kitől pálinkát kér. Az asszony előbb megijed, aztán feldühödik, de végre megbékül, mire Menalcassal tudatják, hogy kegyelmet nyert, és gazdagon megajándékozzák.

E két elbeszélés, a Vivesé és a Bidermané, az összes későbbi drámai feldolgozások forrásai — mert újabbkori kiválóbb epikai feldolgozás nincsen,²⁾ — sőt valószínű, hogy a részeges paraszt élményét

¹⁾ Illetőleg rendszerint nem Vives maga, hanem Pontus Heuterus (*Rerum burgundicarum libri sex*, 1584), ki saját nyilatkozata szerint Vivesből vette e történetet.

²⁾ Elbeszélő költeményekben dolgozták fel tárgyunkat Giovanni Felix († 1787) *Novella cz.*, 85 octavából álló költeményében, és legújabban két német költő: Görres Guido (*Der Schneider von Burgund*) és Döring Henrik (*Von dem Schneiderlein zu Prag*).

tárgyaló színművek mind Bidermanból merítettek, kinek műve igen népszerű olvasmány volt, főleg mióta 1677-ben német fordításban is megjelent.

Az álgróf történetének első drámai feldolgozása a Shakespeareé, illetőleg a Shakespeare forrásáé, mert *A makranczos hölgy* egy régibb darabon alapszik, mely 1594., 1596. és 1607. jelent meg nyomtatásban. Az üstfoldozó története már itt is megvan, persze durvább alakban; sőt e történetnek van befejezése is: a hős a darab után régi ruháiban találja magát, és azt hiszi, hogy élménye csak álom volt. Vigasztalásul csupán az szolgál neki, hogy ez álmában megtanulta, miképen kell egy makranczos asszonyt megfélekezni. Rögtön haza is siet, hogy ez új tudományát saját feleségén gyakorlatilag alkalmazza. E befejezés elég ügyes; Shakespearenél, mint már említettem, Sly csak egyszer szól bele a darab előadásába, történetének befejezése pedig teljesen hiányzik. Meglehet, hogy ez utóbbi elveszett.

Sokáig azt hitték, hogy Shakespeare epizódja egy elbeszélésen alapszik, melyet Norton 1845-ben *The waking man's dream* címmel, állítólag a XVII. század elejéből, közzétett. Ezen elbeszélésben, melyről ma már biztosan tudjuk, hogy sokkal fiatalabb keletű, a hőst az első kaland után elaltatják, és miután rongyos ruháiban találta magát, újra lordnak öltöztetik, mire első napi boldogságát még egyszer élvezi. Shakespearenek ez elbeszéléshez semmi köze; ellenben valószínű, hogy Johnson Károlynak és Bullock Kristófnak két színműve, melyek a részeg Sly történetét önálló cselekvényképen, tehát *A makranczos hölgy*-től teljesen elválasztva, feldolgozva tartalmazták (mind a kettő 1716-ból való), Norton ez elbeszélésén alapszanak. Johnson darabját még 1817-ben is hozták újra, de siker nélkül, színre; nagyobb tetszést aratott Bullock színműve, melyet sokszor adtak elő, s mely öt kiadást ért.

Egyidejűleg Shakespearevel Ludovicus Hollonius (Holle Lajos) pölitz (Pommernben) prot. lelkész (+ 1621) dolgozta fel, Vives alapján, az üstfoldozó történetét, *Somnium Vitae Humanae, das ist ein neues Spiel, darin aus einer lustigen Geschichte von Philippo Bono vor 138 Jahren stb.* című színművében, mely Stettinben 1605-ben jelent meg. A darab, mint dráma, gyenge munka; tele van moralizáló dialóggal és a cselekvényhez nem tartozó epizódokkal. De a jellemzésben és a komikum erejében mégis nem közönséges tehetség nyilatkozik. A kortársak nem igen tudtak Holléról és színműveiről;¹⁾ csak az újabb korban fordult reá az irodalomtörténészek figyelme.

¹⁾ Irt ő még egy második színművet is: *Feimut, das ist Vom verlorren Sohn* stb., Stettin 1603.

Az álgróf történetét a jezsuiták is dolgozták föl iskolai drámákban. Két ily darabnak scenáriumja maradt reánk: 1. *Doller Bawrsköniq, das ist ein voller Bawr, zu königlicher Würde erhoben* stb., előadta 1639-ben a gráci akadémiai ifjúság, — és 2. *Rex diurnus ludis saturnalibus in scenam datus. Das ist: Der Tag-lange Bauren-Köniq* stb., előadta 1698-iki februárban az augsburgi lyceum ifjúsága. Az első darab, úgy látszik, Heuterus elbeszélését szedte párbeszédbe, — a másodikban, e forráson kívül, *Don Quixote* van felhasználva, melynek első német forfordítása 1682-ben jelent meg. Sancho Panza rövid uralkodásának néhány mulattató részletét veszi át a szerző, a mi által e színmű feltűnően eltér a Vives-féle történet régibb feldolgozásaitól. Egy francia jezsuita, Du Cerceañ, is dolgozta föl e történetet *Les Incommodités de la Grandeur ou Grégoire ou le faux duc de la Bourgogne* című ötfelvonásos, rimes alexandrinokban írt vígjátékában (először 1717. került színre, mire 1721-ben a tizenegyéves XV. Lajos előtt ismételték). Mulattató, de túlságosan moralizáló darab.

Németországban a XVI. század legvégén Weise Keresztély, a tanító költészetnek egy időben főképviselője, dolgozta föl e tárgyat *Ein wunderliches Schauspiel vom niederländischen Bauer, welchem der berühmte Prinz Philippus Bonus zu einem galanten Traume verholfen hat* című ötfelvonásos színművében.¹⁾ Weise darabjával szemben érdekes a szerzőnek viszonya Shakespeare *Makranczos hölgyé*hez. Hogy Weise e darabot ismerte, azon kételkedni nem lehet, hiszen *Boese Katharine* (1705) című darabja világosan utal a Shakespeare vígjátékára, valamint egy 1672-ki német vígjáték (*Kunst über alle Künste, ein böses Weib wieder gut zu machen*) szintén a *Makranczos hölgy*ön alapszik. De föltűnő, hogy ez utóbbi darabban nyoma sincs a részeg üstföldozó történetének és Weise színműve, mely teljesen Biderman elbeszélésén alapszik, sem tartalmaz egyetlen kis vonást sem, mely Shakespeare feldolgozására emlékeztetne. Azért nem lehetetlen, hogy Shakespeare vígjátéka az előjáték nélkül került Németországba. Weise darabja igen hosszadalmas, roppant sok a szereplő (mert minél több tanulókat akart foglalkoztatni), komikuma pedig sokszor túlzottan bohózatos. A közönségnek, úgy látszik, tetszetek e vas-tag tréfák; Weise darabja vagy e darabnak átdolgozásai sokáig és sokfelé tartották magukat a színpadon.

A XVIII. század elejéből való tárgyunk legsikerültebb feldolgozása, Holberg Lajosnak, a dán Molièrenek, *Jeppé vom Berge oder der verwandelte Bauer* című ötfelvonásos vígjátéka, mely 1722-ben került először színre. Holberg is nebezen ismerte Shakespearet, valószínűen Weise színművét sem. Főforrása Biderman *Utópiája*, melyből nagyobb

¹⁾ Előadatott 1685-ben, nyomtatásban megjelent 1700-ban.

részleteket szóról-szóra átvett; más, de nem magára a tárgyra vonatkozó sikerült vonások a *Theâtre italien*ből származnak, melyet a dán költő egyéb színműveiben is kiaknázott. Holberg darabja jellemzés és szerkezet tekintetében kitűnő munka, mely ugyan elég gazdag durva és vastag vonásokban, de soha aljassá vagy pizskossá nem válik. De nála is észlelhető az anyag szegényesége; innen van, hogy a darab voltaképen már a III. felvonás végével véget ér; a még következő két felvonás a függelék hatását teszi az olvasóra.

Németországban, hol Holberg igen népszerű volt, épen ez a darabja nem aratott nagy tetszést; színre, úgy látszik, sohasem került.¹⁾

Nagyobb tetszésben részesültek tárgyunk későbbi német feldolgozásai, melyek sem Shakespeareról, sem Holbergéről nem tudnak: *Hanns bleibt Hanns oder der Bauer ein Fürst* (Wien 1781), vígjáték három felvonásban, francziából (?); és különösen: *Der verwunschene Prinz*, bohózat három felvonásban, írta Ploetz János († 1856), nyomt. 1844.²⁾

Operaszövegül is szolgált a részeg üstfoldozó története. *The devil to pay or the wives metamorphosed* címmel került 1731. aug. 6. Coffey egy felvonásos daljátéka Londonban színre, hol oly nagy sikert aratott, hogy egészen 1828-ig repertoiron maradhatott. E darabot Borck Gáspár lefordította 1743-ban németre és Sédaine Mihály († 1797) 1759-ben francziára (*Le diable à quatre ou le double Métamorphose*), és e fordításból utóbb még egy ballet és két vaudeville fejlődött.³⁾ De ezeknél jóval nagyobb tetszésben részesült Weisse Keresztély Felix víg operája: *Die verwandelten Weiber oder der Teufel ist los*, mely 1752. október 6-án került először Lipcsében színre (nyomt. 1768) és nagyszerű sikert aratott. E színmű irodalomtörténeti szempontból is nagyon érdekes, a mennyiben Gottschred az eleven és víg darabot hevesen megtámadta és e miatt maga ellen lázította az ifjú nemzedéket, mely végre a keményfejű kritikust magát is színre hozta és nevetségessé tette.

Lényegesen más természetűek, de alapmotívumuknál fogva mégis ide tartozók Calderon híres színműve *Az élet álom* (1635), mely Marco Polo elbeszélésére vezet vissza, és Grillparzer érdekes darabja *Der Traum ein Leben* (első előadása Bécsben 1834. okt. 4-én; nyomt. 1840), melynek cselekvénye Voltairenek *Lé blanc et le noir* című elbeszélésén alapszik.

HEINRICH G.

¹⁾ Kotzebue 1803-ban átdolgozta Holberg vígjátékát: *Der Trunkenbold, eine Schnurre in zwei Akten, nach Holberg frei bearbeitet*. Az átdolgozás igen szabad; Holberg szellemét köznapi laposság pótolja.

²⁾ A *Tündérlak Magyarhonban* cz. magyar színmű, mely tudvalevőleg egy német darab átdolgozása, szintén e művek körébe tartozik.

³⁾ Sédaine darabja is került, még pedig két egymástól független német fordításban, Salzburgban és Frágában, színre.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság választmánya 1885. szeptember hó 26-án ülést tartott.

Elnök: Ponori Thewrewk Emil. — Jegyző: Pecz Vilmos.

Jelen voltak: Ábel Jenő, Beöthy Zsolt, Bermüller Ferencz, Fináczy Ernő, Heinrich Gusztáv, Király Pál, Köpesdi Sándor, Maywald József, Pozder Károly, Szinnyei József.

1. Elnök a Knoll Károly halála által üresedésbe jött pénztárnoki állásra a folyó polgári évre ideiglenes minőségben a társaságnak négy év óta rendes tagját, Cserhalmi Samu miniszteri számtisztet ajánlja, ki a pénztári ügyek kezelésére az eddig szokásos díjazás mellett hajlandónak nyilatkozott. — Elfogadtatik.

2. Elnök és Heinrich Gusztáv javasolják, hogy Knoll Károly özvegyének az egész évért járó pénztári tiszteletdíj, t. i. 120 frt, adassék át. — Elfogadtatik.

3. Heinrich Gusztáv indítványozza, hogy küldessék ki egy bizottság, melynek egyik tagja az ideiglenes pénztárnok legyen, a társaság pénztárának az elhalt pénztárnok üzettársától, Hornyánszky úrtól való átvételére; továbbá, hogy utasíttassék a pénztárnok a hátralevő tagdíjaknak november elsején postautalvány által való behajtására. — Elfogadtatik.

4. Elnök a társaság pénztárának átvételére kiküldendő bizottságba a másodelnököt, az első titkárt és az ideiglenes pénztárnokot ajánlja. — Elfogadtatik.

5. Heinrich Gusztáv tekintettel azon zavarokra és félreértésekre, melyeket a pénztárnak és a *Közöny* szétküldésének külön-külön közegek által való kezelése eddigelé okozott, indítványozza, hogy utasíttassék a pénztárnok (1886. januárjától) a *Közöny* füzetének szétküldésére is. — Elfogadtatik.

6. Elnök az első titkárnál a társasági diplomák elkészíttetését sürgeti. — Ábel jelenti, hogy a társaság diplomái nem sokára elkészülnek.

P. V.

— A Budapesti Philologiai Társaság f. é. október 7-ikén *felolvasó gyűlést* tartott.

Elnök: Ponori Thewrewk Emil. — Jegyző: Ábel Jenő.

A felolvasó gyűlés tárgyai voltak:

1. Dr. Nagy Sándor: Az iskolai színjáték előzményei hazánkban.

2. Dr. Hegedüs István: Pindaros VI-ik olympiai odájának fordítása, felolvassa Némethy Géza. A felolvasás után Fináczy Ernő tett a fordításra néhány megjegyzést.

3. Gyürky Ödön : Plutarchos mint pædagogus.

A felolvasó gyűlést *választmányi ülés* követte.

Elnök : Ponorí Thewrewk Emil. — Jegyző : Pecz Vilmos.

Jelen voltak : Ábel Jenő, Cserhalmy Samu, Csengeri János, Fináczy Ernő, Heinrich Gusztáv, Kassai Gusztáv, Király Pál, Szinnyi József.

1. Király Pál *Baló Jozsef* polg. isk. képezdei hallgatót rendes tagnak, Fináczy Ernő *Weisz Rezső* egyetemi hallgatót rendkívüli tagnak ajánlják. — Felvételnek.

2. Ábel Jenő jelenti, hogy *Katinszky Géza*, kassai tanár, lefizette a szabályzat értelmében három évre a tagdíjat, a társaságból kilépett. — Tudomásul vétetik.

3. Cserhalmi Samu pénztárnok a társaság pénztárának Knoll Károly elhalt társasági pénztárnok üzlettársától, Hornyánszky úrtól való átvételre kiküldött bizottság nevében jelenti, hogy a társaság pénztárában Knoll Károly könyvei szerint 767 frt 17 kr. pénzkészlet van. — Tudomásul vétetik.

4. Elnök figyelmezteti a választmányt, hogy a társaságnak vannak a takarékpénztárba letett alapítványai, melyek a társaság többi pénzeitől elkülönítve kezeltetnek. — Tudomásul vétetik.

5. Heinrich Gusztáv indítványozza, hogy a pénztárnok vegye át a társaságnak fentemlített pénzkészletét és szolgáltatassa át a Franklin-Társulatnak a társaság adósságának törlesztése fejében, végül, hogy utasíttassék a pénztárnok a fizetésben hátralékosok névsorának Knoll Károly könyvei alapján való pontos összeállítására és ennek alapján a hátralékos pénzeknek f. é. november elsején postautalvány útján való behajtására. — Elfogadtatik.

6. Elnök jelenti, hogy mivel a társaságot az aradi Kölcsey-Egyesület a Fábíán-emléktábla leleplezésénél képviselőleg való jelenlétre szólította fel, ő a társaság nevében ezen ünnepélyen részt vett és a társaság nevében, de a maga költségére, Fábíán emlékének egy díszes koszorút szentelt. — Köszönettel tudomásul vétetik.

7. Heinrich Gusztáv indítványozza, hogy szólíttassék fel a pénztárnok a Közlöny hátralevő füzeteinek Knoll Károly üzlettársától való átvételére és a meglevő füzetek lajstromjának elkészítésére. — Elfogadtatik.

P. V.

— Ariosto Székelyországban. A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik kötetében közölt *A szép ember és a csalfa asszony* cz. népmeséhez a szerkesztők megjegyzik, hogy az az *Ezeregyéből* került, de az illető mesének, a melylyel az egész keleti gyűjtemény kezdődik, «kissé gyarló reminiscenciája.» És ezt joggal mondják, mert sokkal hasonlőbb

a mesénk a híres *Orlando furioso* 28. énekében foglalt, utóbb Lafontaine-tól is (Contes I, 1) átdolgozott elbeszéléshez. Ott is találunk egy szép embert — Giocondo a neve — a kit a király hivat, a kinek útközben eszébe jut, hogy valamit otthon elfelejtett (nem ugyan „imádságos könyvét», de mégis szent tárgyat :

— — un suo monile — —
Ch' una crocetta avea ricca di gemme,
E di sante reliquie che raccolse
In molti luoghi un peregrin boemne),

a kinek neje hűségtörése miatt való aggodásból

— la faccia, che dianzi era si bella,
Si cangia sì, che più non sembra quella.

A székely mese vége inkább egybevág ugyan az *Ezeregyéj* variánsával, mint az Ariostóéval (mert voltaképen csupán *egy* meséről lehet szó), csakhogy a ládában, a melyet a férfi a hátán hord, nem az aszszony, hanem az ő szeretője van.

Grác, 1885. szept. 25.

SCHUCHARDT HUGÓ.¹⁾

KÖNYVÉSZET.

Gyulay Bela. Ipariskolai olvasókönyv. Az elsőfokú ipariskolák I. évfolyama számára. (8-r. II, 160 l.) Budapest, 1885, Lampel 44 kr.

Révai Manó. Francia nyelv- és olvasó-könyv. A legújabb miniszteri tanterv szerint. II. évfolyam. Közép- és polgári iskolák számára. Kassa, 1885. (Lampel bizom. Budapest,) (8-r. 149 l.) 1 frt.

Schenkl Károly, dr. Görög elemi olvasókönyv Curtius görög nyelvtanához. A 12-ik eredeti kiadást ford. dr. Ábel Jenő. Budapest, Lampel, 1886. (8-r. II, 241 l.) 1 frt 40 kr.

Schwicker J. H., dr. Német nyelv- és gyakorló-könyv. A középiskolák alsóbb osztályai számára. Budapest, Lauffer, 1885. (8-r. VIII, 160 l.) 90 kr.

Szamosi János. Latin olvasókönyv a gymnasiumok I. és II. oszt. számára. Budapest, Zilahy, 1885. (8 r. 138 l.) 1 frt.

— Görög nyelvtan gymnasiumok számára. I. rész. Alaktan. Második jav. kiadás. Budapest, (u. o.) 1885. (8-r. 208 l.) 1 frt.

— Görög olvasókönyv a gymnasiumi V. osztály számára. Második jav. kiadás. Budapest, 1885. (8-r. VIII, 156 l.) 1 frt.

Szemák István, dr. Elméleti és gyakorlati német nyelvtan tanodai és magánhasználatra. II. évfolyam. Negyedik javított kiadás. Budapest, Lauffer, 1885. (8-r. II, 256 l.) 1 frt 30 kr.

— Magyar mondattan a középiskolák II. osztálya számára. Budapest, Lauffer, 1885. (8-r. 118 l.) 65 kr.

¹⁾ NB. E közleményt a jeles romanista *magyarul* küldte be! Szerk.

Szepesi Imre latin nyelvtana. Mondattan. Átdolgozta Tóth György. Budapest, Zilahy, 1886. (8-r. II, 251 l.) 1 frt 60 kr.

Szinnyei József, dr. Révay Miklós és Versegly Ferencz. (Magyar Helikon. 49. sz.) Pozsony, Stampfel, é. n. (1885.) (8-r. 24 l.) 20 kr.

Telffy Iván. Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél. (Ertekezések a nyelv és széptudományok köréből. XII. köt. 8. sz.) Budapest, Akadémia, 1885. (8-r. 29 l.) 20 kr.

Thury József. A kasztamuni-i török nyelvjárás. (Ertekezések a nyelv és széptudományok köréből. XII. köt. 7. sz.) Budapest, Akadémia, 1885. (8-r. 77. l.) 50 kr.

Ugor füzetek. Adalékok az ugor nyelvek ismeretéhez és összehasonlításához. 5-ik szám: dr. Munkácsi Bernát, Votják nyelvtanulmányok magyar fordítással és szójegyzékkel. — Votják nyelvtanulmányok. Első rész, Bevezetés. Idegen elemek a votják nyelvben. Különlenyomat a nyelvtudományi közlemények XVII. és XVIII. köteteiből. Budapest, Akadémia, 1884. (8-r. 197 l.) 1 frt.

Vámbery Ármin. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. II. Válasz Budenz József bírálati megjegyzéseire. (Ertekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XII. köt. 5. sz.) Budapest, Akadémia, 1885. (8-r. 74 l.) 50 kr.

Volf György. Kitől tanult a magyar írni, olvasni? (A régi magyar orthographia kulcsa.) Ertekezések a nyelv és széptudományok köréből. XII. k. 6. sz.) Budapest, Akadémia, 1885. (N. 8-r. 87 l.) 50 kr.

Xenophon emlékiratai Sokratesről. Első füzet. Fordította és magyarázta Némethy Géza. (Tanulók könyvtára. Szerk. Dávid István. 29-ik füzet.) Pozsony, Stampfel, é. n. (1885.) (16-r. 66 l.) 30 kr.

Zanathy Bódog. Magyar-latin szótár Schultz latin gyakorlókönyvéhez. Harmadik javított kiadás. Győr, Gross. 1884. (8-r. 14 l.) 20 kr.

Sophokles Antigone, griechisch und deutsch. Herausgegeben v. Aug. Boeckh. Nebst 2 Abhandlungen über diese Tragödie im ganzen und über einzelne Stellen derselben. Neue verm. Ausg. (Boeckh's gesammelte kleine Schriften, Suppl.) Leipzig, Teubner, 1884. (N. 8-r. VIII, 270 l.) 4 mk. 40

Springer Robert, Essays zur Kritik und Philosophie und zur Goethe-Literatur. Minden, 1885, Bruns, 420 l., 6 mk. Tartalmából kiemelendők: Lessings Kritik der französischen Tragoedie, in Frankreich erörtert. — Sturm und Drang. — Goethe's letzter Secretär. — G. und Spinoza. — G's Verdienste um die Naturwissenschaften. — Die naturwissenschaftlichen Anschauungen in G's poetischen Werken. — G. und Graf von Sternberg. — Boisserée, G. und der Kölner Dombau. — G. und Byron. — Ist G. ein Plagiarius Sterne's? — Die Kritik der G'schen Texte. — G's Einfluss auf die Tonkunst. — Goethe-Bildnisse.

Status, Lied von Theben, deutsch von A. Imhof. Mit gelegentlichen sachlichen und kritischen Erläuterungen. I. rész, I—VI. könyv. (N. 8-r. VI, 152 l.) Ilmenau, 1885, Schröter, 2 mk. 50.

Teatro, Il italiano dei secoli XIII, XIV, XV, a cura di Francesco Torraca. Firenze, 1885, Sansoni. XL és 456 l. 2 lire.

Wegener Phil., Untersuchungen über die Grundfragen des Sprachlebens. Halle. 1885, Niemeyer, 208 l. 5 mk.

Weniger L. Der Gottesdienst in Olympia. Vortrag. Berlin, Habel, 1884. (8-r. 35 l.) 7 Pf.

Wilser L., Die Herkunft der Deutschen. Neue Forschungen über Urgeschichte, Abstammung und Verwandtschaftsverhältnisse unseres Volkes. Karlsruhe, 1885. Braun, 1 mk. 80.

Xenophons Anabasis. Für den Schulgebrauch. Herausg. v. A. Matthias. Mit 1 Karte u. 3 Taf. Berlin, Springer, 1884. (8-r. III, 172 l.) 1 mk. 20.

NYILT TÉR.¹⁾

Nyilt levél Kardos Albert úrhoz.

Tisztelt Uram! Ön a «Phil. Közlöny» októberi füzetében szíves volt «Czuczor G. élete és munkái» cz. művemről bírálatot (?) írni, a melynek czélatosságát, rosszakaratúságát lehetetlen észre nem venni.

Munkámról általában így nyilatkozik: «Koltai könyve tulajdonkép nem nyújt egyebet, mint az eddigi irodalomtörténeti dolgozatok összegét. Egybefoglalja mindazt, a mit (Czuczor) életéről Toldy, költészetéről Gyulai, nyelvészeti munkásságáról Szarvas az Akadémiában, az egyetemen és a Nyelvőrben elmondtak». Azonban, minthogy ez a nyilatkozat legalább az összegyűjtő érdemét tulajdonítaná nekem, rögtön utána veti, hogy én nagyobbra vágytam, a mire nincs erőm, t. i. Czuczornak teljes életrajzát, mint költőnek is, s mint tudósnak is tüzetes ismeretetését akartam nyújtani, «s egy eléggé testes könyvvel kívánt a magyar irodalomban fellépni és *magának írói nevet* szerezeni». A mi az utóbbit illeti, tisztelt uram, én jobban tudom, mit akartam, mint ön, s czéломat művem előszavában ki is mondtam. «*E munkában a fősúlyt Czuczor életének és költészetének méltatására fordítottam; de részletesen kellett közölnöm a N. Szótár elveit, s bár nem beható bírálattal, de azért kellő méltatással kellett megemlékeznem költőnk nyelvészeti munkásságáról is, kijelölvén a szempontokat, melyekből azt megítélni kell.*»

Ezt akartam én, s e szempontból kellett volna művemet megbirálnia; ön azonban nem bírálni, hanem ütni, s ha lehetséges volna, agyonütni akart.

Hogy művem nem pusztá egybefoglalás, az a következőkből ki fog tűnni. Azt meri ön, tisztelt uram, állítani, hogy Czuczor életéről csak azt mondóm, a mit Toldy? Azt hiszi, hogy az előszóban alaptalanul hivatkozom azokra a tisztos nevekre, a melyeknek tulajdonosaitól Czuczor életére vonatkozólag részint szóbeli, részint írásbeli közléseket kaptam? Azt hiszi, az Akadémia levéltárára való hivatkozásaim légből kapottak? Kérdezze meg Jakab Elek levéltárnok urat, majd meg fogja önnek mondani, hogy az 1882/83-iki év telén ott dolgoztam a levéltárban, s ott gyűjtöttem az adatokat. Azt hiszi, a pannonhalmi levéltárra való hivatkozásaim szintén Toldyból vannak véve? Kérdezze meg Halbik Cyprián urat, ki a mondott időben Pannonhalmán könyvtárnok volt s jelenleg főmonostori alperjel, nem ő tőle kaptam-e Czuczor kéziratait s az életére vonatkozó adatokat?

¹⁾ E rovat tartalmáért nem vállalunk felelősséget.

És ha művemet figyelmesen olvasta, nem tagadhatja, hogy sok oly dolog van abban Czuczor életére vonatkozó, a mit Toldynál keresve sem talál.

Azt mondja, tisztelt uram, hogy Gyulainak művem formájára nézve szolgálai utánzója vagyok, Czuczor költészetéről pedig csak azt mondom, a mit Gyulai. Azt hiszem, ha utánzója vagyok Gyulainak, helyes mintát követek; de szolgálai utánzója nem vagyok s jegyezze meg magának, hogy valamely irodalmi forma nem képezi egy írónak kizárólagos sajátját. Természetes, vannak oly emberek is, a kik az egész irodalmat szeretnék monopolizálni s annak művelésétől mindenkit el akarnának rettenteni.

Az Auróra-körről kellett szólanom; mert ön szerint is, kegyes bírálóm, Czuczor e körnek egyik kiváló költője volt, s gáncsolhat-e akárki azért, hogy Gyulai művét, a mely legrészletesebben ismerteti az Auróra-kört, felhasználtam? Széchenyi s Kossuth hatásáról is kellett szólnom, mert Czuczor e nagy férfiak kortársa volt, a mozgalmak között írta Riadóját, a mely miatt fogságot szenvedett. Szolgálai utánzás-e ez? Csodálatos! Szana Tamás bírálatában azért ró meg, mert a történeti háttér nem elég nagy, ön pedig azért, mert egyáltalán merészkedtem történelmi háttérrel rajzolni! Most már hogyan tegyen eleget egy szegény törekvő vidéki író az ellentétes igényeknek! — — Szükséges volt mind az Auróra-körről szólnom, mind pedig történeti háttérrel rajzolni, tehát nem utánoztam szolgálailag Gyulait. Ha volt mit elmondania Gyulainak, nekem is volt; a baj csak az, hogy sok oly ember van, mint ön, a kik nem hallják, nem látják azt, a mi fülükbe kiált s szemük előtt van. Azután folyton az bántja, hogy én Czuczorról 230 lapos könyvet tudtam írni s ezzel írói névre akartam szert tenni. Ne bántsa ez önt, tisztelt jó uram; Czuczorról lehetett volna még vastagabb könyvet is írni, az írói névért pedig nem önhöz fogok folyamodni.

Gyulai Pál irodalomtörténeti előadásainak Czuczorra vonatkozó művemnek Czuczor költészetéről szóló részét hasonlítsa össze bárki s meglátja, hogy midőn kegyes bírálóm azt állítja, hogy én nem mondok mást, *csak azt* a mit Gyulai, nem igazat állít.

Azt állítja továbbá, tisztelt uram, s ez egész bírálatának refrainje, hogy én mindent mástól vettem. «Kort rajzol, akkor Keményt s Toldyt másolja; irodalmunk általános fejlődését vázolja s Gyulait *írja ki*; esztétikai elveket hirdet és Greguss tankönyvét ismétli; nyelvészeti fejtegetésekbe bocsátkozik és Szarvast s Munkácsit recitálja.»

Hát bizony, kedves jó uram, az a kérdés: felhasználhatja-e az író tanulmányait s más művekből szerzett ismereteit? s igaz-e, hogy én kiírom, másolom, ismétlem s recitálom ez említett írókat?

Ez utóbbi határozottan *nem igaz*, az előbbire nézve pedig, én azt

hiszem, hogy az írók nem azért fáradnak, hogy kutatásaik eredményét senki figyelembe se vegye, s utánuk ne indulhasson az, a ki véleményüket elfogadja. Midőn az Auróra-körről szól bárki, nem mellőzheti Gyulai Vörösmarty életét vagy irodalomtörténeti íveit; használtam én is és meg is jegyeztem lelkiismeretesen. Hogy Czuczor elbeszélő költeményeit teljesen méltányolhassam, szükséges volt röviden áttekinteni elbeszélő költészetünket, belevonva Zalán futását is s a többi klasszikus nemzeti eposzokat; de ki meri azt állítani, hogy Gyulait kiírtam?!

Hogy a balladáról Greguss nézetéhez csatlakoztam, abból az következik, hogy Greguss tankönyvét ismétlem? Hivatkozom «A balladáról» cz. pályakoszorús művére is, s talán fölteszi rólam, kedves jó uram, hogy négy évi tanárjelölti s hét évi tanárkodásom alatt talán balladákat is olvastam, meg egy kicsit gondolkodtam magam is. Vagy sok volna öntől ennyit várnom? Meg vagyok győződve, hogy ha önálló nézettel lépek fel, vagy esetleg Beöthy Zsolt nézetéhez csatlakozom, akkor is megtámad; mert én úgy látom és érzem, hogy oly szerencsétlen teremtése vagyok annak a jó Istennek, hogy az ön magas tetszését semmikép sem nyerném meg; sőt tudom, hogy ha nem hivatkoznám helyenkint Gyulaira, Gregussra, még azt is rám fogná, hogy nem ismerem őket. Arra a későbbi, újra meg újra ismételt megjegyzéseire pedig, hogy aesth. képzettségemet Greguss Költészettanából merítem, nem reflektálok, nem érdemes. E megjegyzések eléggé jellemzik önt s bírálatának (?) célját.

Folytassuk tovább. Korrajzot írok és Toldyt s Keményt *másolom*. Tessék elolvasni művem 154—160-ik lapjait bárkinek, s meg fog győződni arról, hogy ez egyszerűen nem igaz. A mi pedig Munkácsit és Szarvast illeti, Munkácsinak értekezését felhasználtam nyelvészetünk fejlődésének áttekintésénél, a mint hivatkozom is rá. Fog-e ezért más, mint ön vádolni? Vagy itt is önálló legyek s fölösleges munkát végezzek, vagy esetleg hajba kapjak Munkácsival? vagy Munkácsira nem is hivatkozva, annak tegyem ki magamat, hogy az önhöz hasonló bírálók rám fogják, hogy nem ismerem az újabb irodalmat? Az pedig, hogy Szarvast recitálom, határozottan nem igaz. Hisz épen Szarvas ellen, illetőleg bírázata modora ellen veszem védelmembe Czuczort. Nyelvészeti fejtegetéseim forrásait pedig mindenütt megjelölöm. A Nagy Szótárból közlöm a szerkesztők elveit, az akadémia Évkönyveiből s az Akadémiai Értesítőkből állítom össze a Szótár keletkezését, elkészültét; Czuczornak nyelvészeti elveit saját munkáiból közlöm s ismét az Akadémiai Értesítőkből ismertetem Czuczor kortársainak a nyelvvizsgálatra vonatkozó véleményeit. Mindenki meggyőződhet erről, a ki munkámat elolvassa, csak Kardos úr nem akar meggyőződni s ráfogásokkal él.

Szeliden szólva, tisztelt uram, ön határozottan ferdít, midőn az

meri állítani, hogy én Petőfivel akarom magyarázni Czuczor népies dalait s hazafias ódáit. Kírom az illető fejezet pontjait, a melyek a VII. fejezet élén olvashatók: A műköltészet és népköltészet viszonya. A népi elem újra felélése költészetünkben. Kisfaludy K., Czuczor s Petőfi életviszonyai s jellemük. Czuczor és Petőfi népköltészete. *Czuczor úttörője, Petőfi megalkotója a magyar műdalnak.* E pontokból mindenki láthatja, hogy csak kegyes, jóakarató bírálóm fejében támadhatott az a rögeszme, hogy én Czuczort Petőfivel akarom magyarázni.

De azt is állítja, tisztelt uram, hogy én Gyulainak Petőfiről tartott előadásai legkitünőbb részleteit «már akár idézőjelek közt, akár — mi gyakrabban történik — idézőjelek nélkül átveszem». Hogy mily igazságos ez állítása, épen azok az idézetek mutatják, a melyeket Gyulai Pál előadásából s művemből párhuzamba állt. Ezekből mindenki csak azt láthatja, hogy legkitünőbb műbiránkkal egy véleményen vagyok, de azt senki, hogy kírom Gyulait. Azonkívül Kardos úr művemből *hamisan idéz*, s ennek csak egy példányát mutatom be. Az első párhuzamításban Gyulait jól idézi, de művemben az idézett hely helyesen s teljesen így szól: *«Petőfi lyrai költészetének legjellemzőbb vonásait, az őszinteséget, természetességet, közvetlenséget és egyszerűséget a nyelv sajátágaival együtt, mintha csak a népköltészet tanulmányozása által szerezte volna meg; pedig ezek azon szoros rokonságból származnak, a mely közte s a nép között van».* A többi idézetek hasonló csonkaságáról kiki meggyőződhetik, a ki a fáradságot nem restelli. Hogy miért vontam fejtegetéseimbe Kisfaludy s Petőfi népdalait is, arról felvilágosítást adnak művem következő sorai: *«Ez utóbbiak (Petőfi által) népies elemeit legelső kritikuskunk s aesthetikusunk, Gyulai Pál, egyetemi előadásában s egyik fővárosi társaskörben tartott felolvasásában kimutatta, de Kisfaludy K. és Czuczor költészetének népies elemei még kellőleg méltatva nem voltak, pedig csak akkor láthatjuk teljes világitásban Petőfi érdemeit, ha az előzményekkel tisztában vagyunk».*

Ezek után valóban nevetségesnek kell tartanunk önnek farizeusi megbotránkozását azon pávatollak és jámborhitűség felett, melyet csak ön lát — de igen, méltán fel kell háborodnia minden önérzetes embernek azon mód miatt, a hogyan ön bírálni szokott s azon világos czéltossággal, mely minden bírálatát jellemzi.

A mi bírálatának végső részét illeti, hogy egy-két helyütt mégis némi önállóságot mutatok stb., nem akarok bővebben reflektálni. Toldyt hiába mentegeti, ön nem ismerte, s hogy elfogult volt a kath. klerus tagjai iránt, azt komoly egyénéktől tudom, a kik saját magukon tapasztalták emez elfogultságot. A mit Czuczor vádoltatásáról s szerzetéhez való viszonyáról írtam, okmányokból írtam; *«Rimely apát viselkedéséről»* pedig egyáltalában nem írhattam, mert a főapát, Czuczor érdekében, a

mit az akkori viszonyok között épen lehetett tenni, megtette, bár többet is tehetett volna, ha magát egy kissé megerőlteti. Hogy Szarvas bírálatában gúnyos és sértő hangot használt Czuczor ellen, azt csak ön nem látja s csak ön nem érzi.

Végre, hogy Czuczor jellemét s lelkületét sikerült-e híven rajzolni s bepillantottam-e lelke mélyére, másnak talán bebizonyítja művem, de azt tudom, hogy önnek nem.

De ez, higye el, nem riaszt engem vissza. Bármily rosszakaratúlag írta is bírálatát, avval nem fog visszarettenteni; azonban jegyezze meg magának, hogy az igazság a földolog, s a ki bármily egyéb érdekből embertársának jóakarátú művét rossz szívvel ítéli meg s pöffeszkedő góggal tekint mindenre, a mi nem ő tőle magától származik, az nem született s nem való bírálónak. Tisztelettel

Győrött, 1885. október hó 8-án.

DR. KOLTAI VIRGIL, benzés tanár.

Válasz Dr. Koltai Virgil benzés tanár úrnak.

Tisztelt Uram! Nem azért válaszolok, hogy bírálatomnak csak egyetlen pontját is visszavonjam, vagy újabb érvekkel bizonyítgassam, mert *quod dixi, dixi*; nem is azért, hogy hasonló személyeskedésekbe fakadjak ki, mert *én személyeskedni nem akarok*. De válaszolok azért, mert tiltakozni óhajtok egy gyerekes eljárás ellen, mert kárhoznatnom kell egy irodalmi kinövést. Úgy látszik, vidéki írónk, a kik közül majdnem mindenik bálványá egy-egy kisebb társaságnak, csalhatatlan tekintélye egy-egy szűkebb körnek, a fővárosi sajtóba is át akarják ültetni azt az eléggé meg nem róható szokásukat, hogy a kritikust, a ki beható bírálatot és nem dicsőítő ismertetést mer írni műveikről, nyílt térben nyílt levelekkel meghurczolják. Azonnal célzatosságról, rosszakaratról, irigységről, személyes gyűlölségről jajgatnak, a bíráló fejére *ferditőt, hazugot* — s ki tudja még mit nem — kiáltoznak. Most dr. Koltai Virgil benzés tanár úr akar rajtam ilyen utólagos censurát gyakorolni. Ismételve tiltakozom ellene; s bizony a fővárosi sajtó jól tenné, ha e betegségnek, mely a vidék hírlapjaiból — hol tudjuk hasáb számra jelennek meg a nyílt levelek és nyilatkozatok — mind messzebbre terjed, egyszermindenkorra útját állaná.

S valóban ön is, tisztelt Uram, sokkal jobban tesz vala, ha e hosszú nyílt levél helyett, melyben ön sorra ismétli és sorra igazolja az én állításaimat, hogy t. i. a mit Gyulai az Aurora-körről, az eposz fejlődéséről, Széchenyinek lyránkra való hatásáról, Petőfi dalairól írt, azt ön felhasználta, illetve Gyulait abban a szerencsében részesítette, hogy a saját véleményét az övével megegyeztette, hogy a balladáról

való felfogásában Gregusshoz csatlakozik és hogy nyelvészetünk fejlődéséről való ismeretét Munkácsi szolgáltatja, a melyben ön továbbá elismeri, hogy Rimely apát Czuczorért többet is tehetett volna, ha magát egy kissé megerőlteti (hátha még nagyon megerőltette volna magát?) s a melyben végül annyit foglalkozik személyi tulajdonaimmal, vaksággommal, süketségemmel, gőgös, igazságtalan, ferdítő természetemmel, noha mindez — még ha igaz volna is — a nagy közönséget kevésbé érdekelheti, — mondom, sokkal jobban tesz vala, ha e hosszú nyílt levél helyett, ugyanekkora téren, Czuczornak írja meg velős jellemrajzát, ha Czuczornak, az írónak és embernek egyaránt, bonczolgatja sajtáságait és fejtegeti természetét. Czuczornak egy pár vonással festett ilyen képe, ha benne eredeti fölfogás, önálló ítélet és alkotó tehetség nyilvánul — ez lett volna az én állításaimnak legekleatásabb czáfolata.

Különben, a világért sem volt szándékom Önt a munkától visszariasztani; ellenkezőleg kívánom, hogy számos, igen számos esztendőn át buvárkodjék akár az akadémiai, akár a pannonhalmi levéltárban; kívánom, hogy onnan számos írónkról mentől több és érdekesebb adatot hozzon napfényre; de ne feledje, tisztelt Uram, s tulajdonkép birálatom is ezen fordult meg, hogy a ki sok adatot gyűjt össze akár a holt okiratokból, akár az élők ajakáról, bármely írónk felől is, az még nem írta meg híven annak az írónak életét és még nem méltatta művészien irodalmi jelentőségét; s végül hadd legyen még szabad, tisztelt Uram, megjegyeznem, hogy a magyar tudománynak, kivált irodalomtörténetünknek még hosszú ideig igen, de igen sok gyűjtőmunkára van szüksége, s mindvégiglen szívesebben fogja látni és jobban fogja jutalmazni a serény téglahordót, mint a kontár építőmestert. Tisztelettel

Debreczenben, 1885. október 13.

DR. KARDOS ALBERT, okl. tanár.

